

ॐ श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः ॐ

महर्षिंश्रीवेदव्यासविरचितम्

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

(मूलमात्रम्)

तच्चेदम्—

मधुराख्य—श्रीगोवर्धनपुस्तकालयाध्यक्षेण भरतिषोपाप्येन
गोवर्धनदासेन स्यकीये 'श्रीहरि' पब्लिशिंग हाउस प्रेम,
नाम्नि मुद्रणयन्त्रालये संमुद्रण प्राकारयं नीतम्

प्रथमं संस्करणम्

पिठ्यमाहः २०००

मूल्यम् ८)

भूमिका

प्रत्यक्षादिभिरेभिरेवमधरो दूरे विरोधोद्य
 प्रायो यन्मुखवीक्षणैकविधुरैरात्माऽपि नाऽसाद्यते ।
 त सर्वानुविधेयमेकमसमस्त्रच्छन्दलीलोत्सव
 देवानामपि देवमुद्भवदतिश्रद्धा प्रपद्यामहे ॥

(न्या० कु० तृ० स्त० २३, उदयनाचार्या)

नास्त्यविदितमिदमनवद्यविद्याविद्योतितान्त करणानां विपश्चिदपश्चिमानां धीरधिप-
 णानां विदुषां यत्करालकलिकालकलुपितस्वान्तानकटकमतापमभयमाश्रायोपदिष्टसन्मार्गं
 परिमुच्य सकण्टक सतापं सभयञ्च कुमारंमाश्रित्य विहरत सद्बोधनेत्रविहीनान् दीनान्मा
 नवानुद्धर्तुं समुदयमानदयैर्मत्यामर्त्यकीर्तनीयसत्कीर्त्तिभिरधमाधमोद्धारयद्दपरिकरैर्भगवदवतारैः
 श्रीवेद्यासमहर्षिभिर्निबद्ध तथा सुरगुरुसमशेमुषीकसमस्तविद्वज्जनसम्माननीयवचनैश्चतुर्द-
 दधिपारावारीणनिखिलभूमण्डलनृपतिवृन्दवन्दनीयपादपद्मनातनवर्मजीवनजीवातुजगद्गुर-
 पराऽनेकाचार्यवर्यै स्वस्वटीकाकुसुमाञ्जलिभिश्च समर्पितसपर्य श्रीमद्भागवत नाम
 महापुराणमखिलपुराणेषु मूर्धन्यत्वेन वर्धते । नैतावत कथनादेवाभ्यावसीयते माहात्म्यम्,
 प्रस्तुतस्तु श्रीभागवतं तु भगवत इदमिति व्युत्पत्तेः साक्षाद्भगवतो वाग्मय स्वरूपमेवेति ।

“उपर्युपर्यङ्गभुवोऽपि पूरुषान् प्रनल्प्य ते ये शतमिःयनुग्रमात् ।

गिरस्त्रदेकैरुगुणावधीप्सया सदा स्थिता नोद्यमतोऽतिशेरेते ॥”

इति श्रुतयोऽपि यस्येकगुणास्याऽपि पारं पारयितु न प्रभवन्ति पुनरन्येषां तु तत्र
 चैव का । ये वैश्विकमपि माहात्म्य वर्णितमपि तदपि—

“देवस्य दैत्यमथनस्य गुणोप्ययत्ता संख्या च बाह्मनसगोचरम यभूताम् ।

अप्येवमयवपि च तत्र ममार्तिशान्त्यै कीटस्य तृप्यत उदन्वति विप्रपालाम् ॥”

इति न्यायेन स्वनाचां जन्मनश्च सोपल्यं विधातु स्वार्तिशान्त्यैवा योभ्यमिति भगवतो
 प्रागवतस्य च माहात्म्यं स्वरूपं च याधार्थ्येन को हि वर्णयितुं प्रभवन् ।

पुराणमिति तु पूर्वकालार्थकात् पुराऽप्यात् 'सायं चिरमिति ल्युटि तस्या-
 ऽनादेशे 'पूर्वकालैक'—इति निपातनात्तुदभावे च सिद्ध्यति । यद्वा—पुरा—अतीतान गता-
 वर्थावणतीति शब्दार्थकादण् धातोः पचाद्यचि च्युत्पादितत्वाद्गीताऽनागतार्थवर्णनात्मकत्वेन
 पुराणानां पुराणत्वमन्वर्थमेव । 'इतिहासपुराणान्यां वेदार्थमुपवृंहयेत्' इति श्रीमहाभारत-
 प्रामाण्यादाख्यानोपाख्याने वेदार्थमुपवृंहकाणां पुराणानामन्वर्थता सर्वथाऽऽतैव । पुराणेषु
 विभेदश्च श्रीमद्भागवतमहापुराणे तु—सर्गविसर्गस्थानप्रोपथोतिमन्वन्तरेशानुक्रमानिरोध-
 मुत्थवाश्रयाणां वर्णनाद्रायत्रीपुरपसूक्तादिरूपाणां वेदानां समुपवृंहकत्वं समुल्लसत्येवेति
 नावशिष्यते कस्याऽप्यत्राऽनन्वर्थकत्वशंकापङ्ककलङ्कलेशावकाशः । एवं च संक्षेपेणोक्तानां
 वेदार्थानां समुपवृंहणं पुराणैरेव भवतीति सिद्धम् ।

ननु कोशेषु तु—सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च भूग्यादेशैव संख्यानं पुराण
 पञ्चलक्षणमिति पुराणानां पञ्चलक्षणत्वं परिलभ्यते इति चेन्न तस्य पुराणोपपुराणविपर्ययत्वात्
 एतच्छ्रीमद्भागवतस्य तु द्वितीयस्कन्धसिद्धयमाध्यागतप्रथमद्वितीयपद्यमदर्शितदिशा स्वयं
 दशलक्षणवाचस्यैव प्रतिपादितत्वाच्च ।

'अस्य महतो भूतस्य निःशसितमेतद् ऋग्वेदो, यजुर्वेदः, सामवेदो ऽथर्वाङ्गिरस
 इतिहासः, पुराणं विद्या उपनिषदः स्लोकः सूत्रायणतुष्याभ्यानानि व्याख्यानान्यस्यैतानि
 सर्गाणि निःशसितानि. (अथ्या० २ ब्राह्म० ४ ख १०)' इति बृहदारण्यकश्रुत्या ।
 'ऋषः सामानि च्यन्दांसि पुराणं यजुगो मह, उद्भिष्टाङ्गिरे सर्वे द्विवि देवा द्विविभ्रिताः,
 (११ । ४ । २४)' इत्यथर्वश्रुत्या । 'सद्गोत्राच ऋग्वेदं भगवोऽप्येव यजुर्वेदं सामवेद-
 माथर्वणं यजुर्वेदमितिहासपुराणं यज्ञं वेदानां वेदमिति (७ । १ । २)' छान्दोग्य श्रुत्या-
 धनेकश्रुतिस्मृतिप्रोक्तप्रथमप्रमाणकदापैः पुराणानि यज्ञानिःशसितरूपावयवौक्येयावयवेति
 मनातनो राज्ञान्वाः सर्वैरेव शास्त्रकृद्भिः स्वीकृतं ।

पूर्णापूर्णांमुदरपते (अथयं १० । ८ । २६) इति न्यायाद्यर्थतन्मद्भूतं सर्वत्र
 सर्वथा सर्वदा परिपूर्णं तथैव तस्मादेवोत्पन्नं तद्वाह्यमवाप्यतारूपं श्रीभाष्यतमहापुराणत्वमि-
 त्तं सर्वत्र सर्वथा सर्वदा परिपूर्णं भवितुमर्हति । इदञ्च विज्ञान-कर्म-संमुपायना-प्रहत्याचारक-
 रण्यश्चतुर्विधप्रयोगभेदान् परापरसोपान्भितानां धर्मनिष्ठावता मानवानामधिरत-
 भेदतोऽभ्यानेदृष्टया तत्र तत्रानुष्ठानयोगकर्मप्रकर्मोपदेजेन समाननमेकमेव धर्म-
 मुपदिशति । अथात्ममन्त्रज्ञानेन विदितव्येतेन शृण्वन्निपायनमहर्षिणा निलिखतुचकन्ती
 परमकल्याणार्थपादार्थैव निवर्द्धिर्द भवन्त्युदेतु मुधाभारा. मर्यादद् कल्याणमन्तोऽज्ञानं

वितरन्हीकृष्णचरितामृतरसास्वादनशीलभगवद्भक्तजनानां चेतसि भक्तिमन्दाकिन्याः सततधारां सिद्धति, इयदेव न किन्त्वद्वैतपथपथिकोपास्यचरणसरोरुह-स्वाराज्यासिंहासनलब्ध-दीघपरमहंसात्माराममुनीनामपि चेतसि परापरधोश्यामसुन्दरसौन्दर्यमाधुर्यं प्रतिष्ठापय-द्भक्तिरसामृतानन्तपारावारं तास्त्रिमज्जयतीति नाविदितमिदंश्रीकृष्णविचित्रचरित्रचित्रितश्रीमद्-भागवतरहस्यपरिशीलनशीलानां विलक्षणविचक्षणानां धीधनानाम् ।

काष्ठम्, कौथुम, याजसनेय, तैत्तिरीयमित्यादिका यथा शास्त्रानामाख्याः प्रवचना-देव न तु करणात्तथा श्रीभागवतमपि, अत्र भगवतः पाणिनेः सूत्रमपि—'तेन प्रोक्तम्' प्रमाणं खेत संस्कारे, अन्वयात् 'इतो अन्वये' इत्येतेनैव सिद्धौ 'तेन प्रोक्तम्'—मिति सूत्र-रूपं व्यर्थमेव स्यात् ।

श्रीमद्भागवतस्य 'सर्ववेदेतिहामानां सारं सारं समुद्धृतम्, सर्ववेदान्तसारं हि श्री-भागवतमिष्यते, व्यासः समाधिना सर्वमाह कृणोक्तमादितः, समाधिभाषा व्यासस्य, इति सर्ववेदेदान्तसाररूपस्यो कृष्टविद्यातपोयोगममाधिष्टार्थवचनमात्रात्मक-तया देवपि—श्रीनारदोपदेशापरमात्मनमेव श्रीव्यासेनात्मतुष्टये लोकहिताय च प्रोक्तवा-द्वेदवत् स्वतः प्रामाण्यं समुज्जग्भते ।

चेत्तच्छास्त्रस्य भगवतः श्रीकृष्णद्वैपायनस्य परमात्मतमत्वं हि भगवत्पारायणव-तारत्वेन निरतिशयशानैर्धर्मकल्याणगुणकतया निरस्तसमस्तविप्रलम्भादिदोषसंभाव-नत्वात्, कलिवलमन्दाधिकारिमनुष्यानुग्रहाय व्यस्तसमस्तवेदत्वात्, अतारलीलायामपि चतुर्मुखशंकरनारदादिप्रसादलब्धदिव्यज्ञानवत्त्वेन, प्रकृततपोयोगबलेन करामलन-यत्वात् कृतपरावरसकलवस्तुयाध्यार्ष्याद्वैदार्थस्याज्ञानसंशयविपर्ययपरिजिहीर्ष्याप्रणीतरक्षमत्रे-दत्वात्, स्वतपोबलेन अत्रियं विधामित्र द्वाङ्गणीकृतगतो भगवतो यमित्य-नसत्वात्, यतिष्टपुलस्ययरप्रदानलब्धदेवतायाध्यार्ष्यज्ञानपुराणसंहितादिकर्तृत्वादि-विषयवशातिशयतया भगवतः पाराशरस्य चापरत्यादान्त्यसाधारणतपःसमाधिविशेष-आरोपपरिपूरणित्वाच्च सुप्रसिद्धमेव सर्वत्र धृतिसृतीतिहासमन्वयिष्यन्धदिपु ।

केचन श्रीभागवतकर्ता व्यासस्तथा प्रह्लादप्रप्रेता वेदव्यासः कृष्णद्वैपायन इति तत्र द्विविधं व्यासनाम विलोम्य एतद्विद्वयं भिन्नमिति कल्पयन्ति परं न तत्र ययं कि-मपि विशिष्टं प्रमाणमुपलभामहे येनैतादृशभेदनिर्णयं निर्येत् शक्यम् । सन्त्वपि व्यासना-मानोऽनेके प्रवक्तारः परं श्रीमद्भागवतादिप्रह्लादपुराणप्रह्लादसूयगीताप्रयोताव्यासस्वभिन्न-पक्षेति न तिरोहितं श्रीभागवतान्तरप्रमाणप्रमाणितपाराशर्यावेदव्यासजन्मवेद-विभाजनसंहितादिकर्तृत्वादिपु प्राप्तपरिचयानां धर्मप्रवचनानामिदानीन्तनानां सनातन-धर्मोद्धारकर्तृत्वात्तद्वैतनिर्णयतयविद् विदुषाम् ।

श्रीभागवतस्य वोपदेय कर्तृकत्वेतु—

“वोपदेव कृतः च वोपदेव पुराभवे, कथं टीका कृता संस्युर्हनुमच्चित्तुखादिभिः”

इति भागवततात्पर्यानिर्णयकाराद्यनेकाचार्याणां वचनानि कथं सगच्छेरन् ।
 वोपदेवपूर्वभवेर्जगद्गुरुश्रीशङ्कराचार्यपरमगुरुश्रीगौडपादाचार्यादिभिः स्वस्वग्रन्थेषु
 प्रमाणत्वेनोद्धृतानि श्रीभागवतपद्यान्वेव श्रीभागवतस्य तद्गुरुपूर्वकालिकत्वमुद्धावयन्ति ।
 देवगिरौ यादवगंभीरयमहादेवनृपते षष्ठ्यधिकद्वादशशतसंवत्सरतो द्वासप्तत्यधिक-
 द्वादशशतकान्ते शासनसमये समुपस्थितेन श्रीभागवतमधिकृत्य हरिलीलामृतप्रणयेना
 श्रव्यं वोपदेवेनाऽपि तदारम्भे तत्प्रमाणां च ‘श्रीभागवतस्कन्धाऽध्यायाध्यायांदि निरूप्यते,
 त्रिदुपा वोपदेवेन मन्त्रिग्रहेमाद्रितुष्टये । इति भागवतस्यानुक्रमणी रमणाकृता त्रिदुपा
 वोपदेवेन भिषक्शेषसूनुना’—इति वदता स्वकृतं हरिलीलामृत श्रीभागवतानुक्रमणिका-
 कात्वेन स्पष्टमेवोररीकृतम् । ‘विद्यास वेदान् यस्मात्स तस्माद्वास इति स्मृतम्’—इति महा-
 भारतेऽपि कृष्यद्वैपायनव्यास एव वेदांस्तदर्थरूपपाणि पुराणानि च व्यासितवानिति विश्वप्रचम् ।
 अनादावस्मिन्निदाने ‘धाता यथा पूर्णमकुरुषत्, यो ब्रह्माण विद्वानिति पूर्णं यो वै वेदांश्च
 प्रहिणोति तस्मै, युगान्तर्हितान् वेदान् सेतिहासान् । महर्षय, खेभिरे तपसापूर्वमनुज्ञाता
 स्वयम्भुवा’—इति श्रुतिस्मृत्यादिभिः, सुसप्रबुद्ध, न्यायेनचानादिसिद्धानां पुराणानां लाभ
 एव निर्दिश्यते स्मर्त्वां द्रष्टुं च ननु कुत्राऽपि व्यासादिभूतकवमुपलभ्यते इत सुतरां
 सिद्धमेव यापुराणानि प्रयत्नरूपतया श्रीव्यासेन निबद्धानि ननु निर्मितानि । एतेनैव च
 प्रतिश्रवणं पूर्णकल्पवदेव सृष्टिं प्रति सिद्धिदाना अपि प्रसूयन्ते ।

पुराणेष्वितिहासभेदो य परिलक्ष्यते न तु फलभेदाद्भेदो बोद्धव्यः । यस्मिन्
 काले यज्ञोक्तान्प्रमाणं प्रवहति तस्मिन् काले तन्नोक्तान्प्रमाणं प्राधान्यां परिगीयते
 ‘यद्दिवाहस्तदुगीतगानमिति’ न्यायासोके यद्भूतयोर्विवाहस्तान्प्रमाणं गानं गीयते,
 तथा तत्तदेवतापुराणादिषु तत्तदेवतामाहात्म्यवार्थानि स्वभावेन एवोपपद्यन्ते इति
 नापि कापि एतन्नैव कोऽपि विरोध परस्परं पुराणानामिति ।

इत्युक्ते स्वयं परब्रह्मैव । किं बहुना—अत्र श्रीभागवते सर्वं भगवत एवेति राज-
वंशादिवर्णनमपि संसारस्यासारत्वोपदेशेन भगवच्चरणशरणप्राप्त्यर्थमेव ।

ये केचिद्वदन्ति यदत्र वर्णितं श्रीकृष्णचरित्रं तत्सर्वं रूपकमेव नतु तत्र किमप्यैति-
हासिकं तथ्यम्, तदेतत्कथनं तु तेषां शास्त्रोपदिष्टसंप्रदायतत्त्वप्रतिपत्तिपरिशोदनमन्द्-
मतीनामनल्पविकल्पकल्पनानां पञ्चव्याहृतिपाण्डित्यानामभ्रान्तिमूलकमेव, स्वतः प्रमाण-
भूतेषु ऋग्वेदादिष्वपि श्रीकृष्णचरित्तस्य तथैवोपलब्धेः ।

अत्र च्छन्दोग्याकरणशास्त्रनियमविरुद्धानि यानि कानिचित्पद्यानि विदग्धे तानि
स्वार्थत्वात्तथैव शुद्धानि, तेषां तथैवोच्चारणे नास्माकमपि कोऽपि प्रत्यवायः । अपि तु शुभ-
फलभूयस्त्वमेव । 'छन्दोवक्तव्यं कुर्वन्ति'—इति भाष्येष्टया स्मृतोतिहासपुराणेषु वेद-
तुल्यत्वादिदेश । ध्रुतिस्मृतिपुराणोतिहासप्रशङ्काभिं विदितवेद्यानामविगतयाथातथ्यानां
श्रीव्यासादिमहामुनीनां व्याकरणादिनियमपारतन्त्राभावात्तेषां तपोयोगवलेना-
ऽस्वाध्यासोऽपि साधय एव शब्दाः, -- इति कैयटनागेशादिभिरप्यङ्गीकृतमि यत्नं विस्तरेण ।

अनन्यसाधारणमहत्त्वपरिपूर्णास्यास्य अन्धस्त्रादसीयमस्करणो सुदृष्टाङ्क-
(प्रूफ) पत्राणां शोधनेऽस्माकं यत्सौभाग्यं संजातं तत्तु भगवदनुक्रम्यैव । 'अनुदिन-
मिदमायु सर्वदाऽन्यत्रपगैर्बहुविधरितापै चोच्यते व्यर्थमेव'—इत्युक्तेरतादृशमगत्रसम्बन्धि-
कार्येषु यदि स्वल्पोऽपि कालो व्यतीत स्यात्तर्हि सजनुषो विद्यायाश्च सर्वस्य साफल्ययैव ।

अत्र पाठशोधने प्रवृत्तानामस्माकं निखिलशास्त्रपारावारपारीणपुत्रीण-विद्यावा-
चस्पति-मधुरास्य म. म. पाठक श्रीदत्ताशङ्करशास्त्रिमाह्वियाचार्यै, मधुरास्यश्रीद्वारकेश-
संहृतविद्यालय प्रधानाध्यापक--विद्यावारिधि--न्यायव्याकरणसाहि यत्रागोश-सर्वतन्त्रस्यतन्त्र
म. म. श्री श्रीवरशास्त्रिचतुर्वेदगुरुवर्यैश्च पाठान्तरेषूपस्थितेषु सम्मान्यपाठान्त्रेय
खेनाष्टरीकाविभूतिमुद्दिनस्यरुपीपश्रीमद्भागवतप्रदानेन च यत्साहाय्यं समनुष्ठितं
तद्व्यं कदापि न विस्मरिष्याम । किमधिकं पृथ्वरण्याम्बामेताभ्यां द्वाभ्यामादिष्टेनैव
मथेदं समनुष्ठेयाऽनुष्ठानमनुष्ठितम् ।

महामहनीयवन्द्यतमस्यास्य प्रथम्याऽस्मिन् संस्मरणेऽशुद्धिसंशोधनायास्यन्तं

कृतेऽपि प्रयत्ने मदनवधानत्वाद्दृष्टिशेखरादक्षरमयोजकशोभान्मुदणकाले यत्रा-
 रोपिताऽक्षरपट्टगतमात्राऽनुस्वारादिप्रस्खलनवशाद्वा या काश्चिदशुद्धयोऽवशिष्टास्ता
 अविगणय्य ह्यमशरन्वायेन गुरोरूपवपातिनो दयातरो विद्वांसो विद्याधिनश्चास्मदीयाद्
 सीयायास सशुद्धपाठविधिना सकलयन्तु । अप्रिमे च संस्कारयोऽवशिष्टा अशुद्धयोऽपि
 स्वशोषयिष्यन्ते । पर्यावसाने च पुण्यधार्मिकग्रन्थप्रकाशनसमुद्यत्तयो धर्मप्रचारार्थं
 त्रिहितभूरिद्रविण्ययेभ्यो मथुरास्थश्रीगोवर्धनपुस्तकालयाध्यक्षेष्टिप्रवरश्रीगोवर्धनदास
 भरतिया महोदयेभ्यो धन्यवादाशीर्वाङ्प्रदानैस्समुत्साहयन्तु विद्वन्मणयो विद्वांसरङ्गात्रा
 श्रेति- भृशमभ्यर्थायते—

श्रीवैष्णवविदुषां वरवद

तेजाहानाऽभिजन —

वि० भू० क० भू० आचार्य परमानन्द शास्त्री मिश्र त्रिगुणायकः

अध्यापक —

मथुरास्थ—श्रीद्राक्षेशसंस्कृत विद्यालयस्य

॥ श्रीः ॥

श्रीमद्भागवतपूजापाठविधिः सप्ताहक्रमश्च

कृत्वा नानो विहितनित्यक्रियश्चाचम्य प्राणानायम्य गुरुन् भगवन्तं च ध्यात्वा
'प्रानोभद्रा' इत्यादिमङ्गलमन्त्रपाठपूर्वकं सङ्कल्पं कुर्यात् तद्यथा—'अथेत्यादि देशकालौ
मंकीर्य श्रीगणेशतिस्रसद्युक्तदेवश्रीकृष्णपूजनपूर्वकं श्रीभगवत्स्वरूपस्य श्रीमद्भागवत-
प्रन्यस्य समर्चनं करिष्ये । ततः षोडशोपचारिर्यथालब्धोपचारिणां गणेशादीन् सम्पूज्य श्रीभाग-
वतमन्त्रं संपूजयेत् । ततः पाठप्रारम्भापूर्वं 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय'—इति द्वादशा-
क्षरमन्त्रं 'ॐ ह्रीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा' इत्यष्टादशाक्षरं गोपाल-
मन्त्रं वाऽष्टोत्तरशतवारं जपेत्, ततो निम्नलिखितरीत्या विनियोगं विदध्यात् ।

विनियोगः—

ॐ अस्य श्रीमद्भागवताख्यस्तोत्रमन्त्रस्य नारदऋषिर्बृहतीच्छुन्दः श्रीकृष्णः
परमात्मा देवता ब्रह्म बीजं भक्तिः शक्तिर्ज्ञानवैराग्ये कीलकं मम श्रीमद्भागवतप्रमाद-
सिद्धयर्थं पाठे विनियोग ।

ऋष्यादि न्यासः—

'ॐ नारदपर्ये नमः' शिरसि । 'ॐ बृहतीच्छुन्दसे नमः' मुखे । 'ॐ श्रीकृष्ण-
परमात्मदेवतायै नमः' हृदि । 'ॐ ब्रह्मबीजाय नमः' गुह्ये । 'ॐ भक्तियुक्तये नमः'
पादयोः । 'ॐ ज्ञानवैराग्यकीलकाय नमः, नाभौ । ॐ श्रीमद्भागवतप्रमादसिद्धयर्थक-
पाठविनियोगाय नमः, सर्वाङ्गे ।

ततो द्वादशाक्षरमन्त्रेण करन्यासं हृदयाद्यङ्गन्यासं च कुर्यात्—

करन्यासः -

'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' अङ्गुष्ठान्यासः । 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय'
मङ्गलीन्यासः । 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' मध्यमाङ्गुल्यासः । 'ॐ नमो भगवते
वासुदेवाय' अनामिकाङ्गुल्यासः । 'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' कनिष्ठिकाङ्गुल्यासः ।
'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' अक्षरललाट्याङ्गुल्यासः । पृथग्—(वरुणः-शिरः-शिला-
बाहू-नेत्रग्रन्थि-मध्यमं कर्णं इति) हृदयादिश्चमेषोपर्यङ्करीया हृदयाद्यङ्गन्यासं कुर्यात् ।
अथेत्थं करन्यासान्गुल्यासान् कुर्यात्—तथादि—

करन्यासः—

ॐ ह्रीं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ह्रूं मध्यमाभ्यां नमः ।
ॐ ह्रौं अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रौं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रूं करतलकर-
पृष्ठाभ्यां नमः ।

अथाङ्ग न्यासः—

ॐ ह्रीं हृदयाय नमः ॐ ह्रीं शिरसे स्वाहा । ॐ ह्रूं शिखायै वरट् । ॐ ह्रौं
कवचाय हुम् । ॐ ह्रौं नेत्रत्रयाय वीपट् । ॐ ह्रूं अस्त्राय कट् ।

अथ ध्यानम्

उद्यत्कोटिदिवाकराभमनिशं शङ्खं गदां पद्मजं
चक्रं विभ्रतमिन्दिरावसुमतीसंशोभिपार्श्वद्वयं
कोटीराङ्गदहारकुण्डलधरं पाताम्बरं कौस्तुभो-
द्गीतं विश्वधरं स्ववह्निं लसच्छीघ्रन्सचिन्हं भजे ॥ (व०क०द्री)
अथवा—कस्तूरीतिलकामृत्यादिभिर्भोष्टध्यानपदैः स्वाभिमतस्वरूपं ध्यायेत् ।

अथ सप्ताह वाचन क्रमः—

प्राचे हिरण्याक्षप्रभो, द्वितीये भरतावधि । तृतीये ह्यध्विमयनं, चतुर्थे कृष्णजन्म च ।
पञ्चमे रक्विमणीप्राह., षष्ठे चोद्भववाद्रकम् । सप्तमेऽह्नि समाप्तिश्च सप्ताहक्रम ईरितः ॥
द्वितीयक्रमस्तु—कौशिकसंहितान्तर्गतश्रीभागवतमाहात्म्ये—

सप्ताहे पाठनियमं शृणु शौनरु संयत । मनुर्द्धमपंचादपर्यन्तं प्रथमेऽहनि ॥
ऋषभारण्यनपर्यन्तं द्वितीये त्रिपसे वदेत् । तृतीये दिवसे कुर्यात् सप्तमस्कन्धपूरणम् ॥
कृष्णाविभारपर्यन्तं चतुर्थेऽहनि वाचयेत् । रक्विमण्युद्वाहपर्यन्तं पञ्चमेऽहनि वदेत्सुधीः ॥
श्रीहंसाख्यानपर्यन्तं षष्ठेऽहनि वाचयेद्भुवम् । सप्तमे दिवसे कुर्यात्श्रीमद्भागवतपूरणम् ॥
सप्ताहक्रमोऽयं पूर्वोक्तं पद्यं कुत्रायमिति न ज्ञायते, परन्वहमासिस्वर्द्ध
पूयचरणस्वपितृनेजादानोपस्वर्गायदेद्वेदान्ताचार्यश्रीचिरजीलालमिध्रिगुणायकेभ्योऽवगतम्
सत्तथैव संरक्षितम् । सप्ताहक्रमोऽप्येतत्पद्योक्तप्रकारक एव प्रायः प्रचलित-
परिदृश्यते सर्वत्र ।

श्रीहरिः

श्रीमद्भागवत-सप्ताहमुहूर्तम्

‘मित्रक्षिप्रचरध्रुवे रविशुभा-हे लग्नवर्गे विद्वे ।
जीवस्याऽपि तनौ गुरौ निगदिता धर्मक्रिया तद्वले इति रामाचार्याः ।

यस्मिन् कस्मिन्नपि लग्ने गुरुधुरयोः पद्वर्गे सति तनौ लग्ने गुरौ च सति कर्तुंश्च
गुरुबले सति धर्मक्रिया शुभदेत्यर्थः । पद्वर्गविचारस्त्वस्मत्कृतटीकोपेतलग्नचन्द्रिकायां विस्त-
रतो द्रष्टव्यः । दीपिकायां च- शुभप्रदार्कवारेषु गृध्रविप्रध्रुवोडुषु शुभराशिविलग्नेषु शुभं
शान्तिकरौष्टिकम्, शान्तिकं धर्मकृत्यं कोटिहोमादिकमिति पीयूषधाराकारः । अद्वा-
घनिष्टफलशान्तये यद्दोमादिकं विधीयते तच्छान्तिकम्, आयुर्द्रव्यादिवृद्धयर्थं यत्क्रियते
तत्पौष्टिकम् । ‘क्षिप्रध्रुवान् यचरमैत्रमयासु शस्त स्याच्छान्तिकं च सह मङ्गलपौष्टिका-
भ्याम्’-इति रामाचार्याः । पाप्मेतु स्वयं भगवता व्यासेनैवोक्तम् तथाहि- भौमास्ति-
वर्जिता वारा भानि ध्रुवमृद्वि च शुभयोगे तिथौ लग्ने कथारम्भः प्रशस्यते, नित्यावाञ्च कथा-
याञ्च पुराणां मुनीश्वर, द्वादशी वर्जयेत्प्राज्ञ सूतसूतकसम्भवात् । सप्ताहे न निषेधोऽस्ति
प्राहुरेवं पुराविदः । तत्रैव मासो अपि प्रोक्ताः-‘सर्वे मासाः शुभाः प्रोक्ताः पौषचैत्रविवर्जिता
सप्ताह एवेतयोर्निषेधो न तु मासपारायणादौ । दिव्यधर्मोत्तरे तु-‘चैत्रे वा फाल्गुने वाऽपि
ज्येष्ठे वा माघवे तथा माघमासेऽपि कर्तव्यो विष्णुयागः शुभावहः न नारदीये च-‘फाल्गुने-
वाऽथ चैत्रे वा माघदशैशाखयोरपि । ज्येष्ठे मासे तथा पौषे विष्णुयागः प्रशस्यते’ इति चैत्र-
पौषयोरपि यद्ग्रहणां दृश्यते तत्तु होमात्मकविष्णुयागपरकं ज्ञेयमिति न तत्र कोऽपि
विरोधः । न च ‘यज्ञः सर्वोऽध्वरो यागः’ इति कोशवलाद्यागश्रयो पर्यायत्वेन कथनाच्छ्री
मद्भागवतसप्ताहस्यापि-‘सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनन्ति ते- इत्याद्यनेकवाक्यैर्यज्ञत्वेनैव स्पष्ट-
मुक्तवारक्यमुच्यते यद् विष्णुधर्मोत्तरनारदवचनानि होमात्मकविष्णुयागपरकार्येवेति
चेन्न तत्र व्यासवच्ये ‘पुराणानां कथारम्भः इति कथायां विशिष्य चैत्रपौषयोर्वर्ज्यत्वेन
गृहीतवाद्य होमात्मकविष्णुयागस्यैव ग्रहीतुमुचितत्वादितिदिक् । इदं काम्यारम्भ एव
ज्ञेयम् । निष्कामतया कर्तव्येषु तु ‘न श्रः श्रमुपार्सति को हि मनुष्यः श्वो वेद’- इतिश्रुतेर्यदेव
श्रद्धोपचेत् तदैव धर्मारम्भः कार्यो नतु तत्र काऽपि मुहूर्तविचारचर्चा । अतएव परशुरामेणा-
प्युक्तम्-‘यदैव जायते वित्तं चित्तं धन्दासमन्वितं तदैव पुण्यकालोऽयं यतोऽनियत-
बोधितमिति ।

उद्यापनविधिः

तत्रोद्यापनकृतां सप्ताहसमासेर्द्वितीयेऽह्नि नित्यवत् प्रातरावश्यककृत्यानि विधाय मण्डपाग्रे समागच्छेत्तत्र सपत्नीक प्राङ्मुख्य उदङ्मुखो वोपविश्य दीपं प्रज्वलय्य धृतमङ्गलतिलक आचम्य प्राणानायम्य प्रतिदिनवत् सकल्पस्वस्तिवाचनपूर्वक पूर्वस्थापितगणपत्यादिदेवानां दैनिकीमर्चां कृत्वा प्रधानसंकल्पं कुर्यात्-अथ हेत्यादि० अमुकोऽह सकल्पपापक्षयकाम सकलकामनासिद्धयर्थं श्रीकृष्णानुग्रहप्राप्तये श्रीकृष्णप्रसादाय वाचितस्यैतच्छ्रीमद्भागवतसप्ताहस्य परिपूर्णार्थं तदुद्यापनं करिष्ये । तत्पूर्वाङ्गत्वेन गणेशमातृकादिपूजनाभ्युदयिकश्राद्धपुण्याहवाचनादि करिष्ये इति संकल्प्य, उद्यापनपूर्वाङ्गत्वेन तत्तत्पूजनादिकर्म विधायाचार्यादिरणं कुर्यात् ततः पूर्वनिर्मिते सद्योनिर्मिते वा सर्वतोभद्रेऽष्टदले वा 'सर्वतोभद्रं चेत् तत्र तन्मण्डलस्थदेवान् पूर्वं पूजयेत्' ततो विधियन्स्थापितकलशोपरि सद्योनिर्मितसुवर्णमयी श्रीकृष्णप्रतिमां रुक्मिण्योसहितां, धातुनिर्मितां प्रतिष्ठितां मूर्तिं शालग्रामशिलां वा सस्थापयेत् (सद्योनिर्मितसुवर्णादिप्रतिमा चेतस्या पूर्वमङ्गुत्तारणं प्राणप्रतिष्ठां च कृत्वा ततः पूजनं कर्तव्यमिति न विस्मर्तव्यम्, पूर्वप्रतिष्ठितमूर्तिं शालग्रामशिलायां वा नाम्गुत्तारणं प्राणप्रतिष्ठां च भवतीति बोध्यम्) ततो द्वारपूजां कृत्वाऽङ्गन्यासकरन्यासांश्च कुर्यात्, ततः पीठपूजनं कृत्वा पञ्चामृतेन संस्नाप्य षोडशोपचरैः पुष्पसूक्तेन यथाविधि सपूजयेत् ततोऽङ्गपूजाभावरणपूजां च विदध्यात् । 'मण्डलदेवतपूजनम्, अग्निप्रतिष्ठा सूयादिग्रहावाहनपूजने' इति धर्मसिन्धुसारोक्तक्रमेणाऽग्निप्रतिष्ठादिग्रहपूजान्तं सर्वकर्म कृत्वा कुशकण्डिकाऽन्वाधानानन्तरं द्रव्यत्यागसंकल्पपूर्वकमग्निं संपूज्याज्येनाद्यारावाज्यभागौ च हुत्वा तिलादिभिश्च ग्रहहोमं विधाय साज्यपायसेन तिलादिद्रव्यैश्च गायत्रीमन्त्रेण श्रीभागवतश्लोकैर्वा प्रधानहोमं कुर्यात्, त्विष्टकृतं च हुत्वा मण्डलदेवताभूराद्या नवाहुती हुत्वा षड्विंशोममन्त्रप्रशान्नादि प्रणीताविमोक्तान्तं कर्म कुर्यात् । दक्षिणादि दत्त्वा द्राह्मणान् भोजयेदाशिपश्च गृक्षीयादिति सधेपः । अन्यच्च शय्यादानाभिषेकादिकं च यत् कर्तव्यं कर्म तत् सर्वं स्वयमेवोद्यं विद्वद्भिः । नात्र विस्तरत केनापि सर्वमुद्वृत्तितुं शक्यतेऽल्पकलेवरे काले, इति प्राणयते ।

परमानन्दशास्त्री मिश्रत्रिगुणापरः ।

❀ समाहात्म्यश्रीमद्भागवतविषयाऽनुक्रमणिका ❀

अध्याये	विषयाः	अध्याये	विषयाः
	माहात्म्ये (५ सपुराणान्तर्गतं)		यां वर्णनस्य महत्त्वं देवर्षिकर्तृकं एतत्पूर्वजन्मवृत्तान्तकथनं च ।
१	नारदस्य सनकादेश्च समागमः, नारदद्वारा भक्तिज्ञानवैराग्यवृत्तान्तनिवेदनं च ।	६	पूर्वजन्मवृत्तान्तस्यावशिष्टांश - नारदस्य भगवद्दाराधनया ब्रह्मणः सकाशा- जन्मग्रहणम् ।
२	भक्तेः कष्टनिरासाय नारदस्योद्योगः ।	७	नारदोपदेशाद् व्यासद्वारा श्रीमद्भागवत- रम्भः, अथत्यामकर्तृकं सुप्तानां द्रौपदी सुप्तानां वधः, अथत्याम्नस्तिर- स्कारश्च ।
३	सनकादितः श्रीमद्भागवतं श्रुत्वा भक्ते- स्तुष्टिर्ज्ञानप्रेराभ्ययोः पुष्टिश्च ।	८	परीक्षितो रत्नम्, कुन्ती- कर्तृका श्रीकृष्णस्तुतिः, युधिष्ठिरानु- त्तापश्च ।
४	सप्ताहकथायां भगवतः प्राकट्यम्, गोकर्णोपाख्यानञ्च ।	९	युधिष्ठिरादीनां भीष्मपार्श्वे गमनम्, विविधधर्मानुपदेशस्य श्रीकृष्णस्तवन- पूर्वकं भीष्मस्य महाप्रयाणं च ।
५	धुन्धुकारिणः प्रेतवप्राप्तिस्ततो गोकर्ण- कृपया तन्मुक्तिश्च ।	१०	श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनम् ।
६	श्रीमद्भागवतसप्ताहपारायणविधिः ।	११	द्वारकायां भगवतोऽभिनन्दनम्, नगरप्रवेशवर्णनं च ।
	प्रथमस्कन्धे	१२	परीक्षितो जन्मोत्सवः ।
१	श्रीमद्भागवतविषये सूतं प्रति शौन- कादीनां प्रश्नः ।	१३	विदुरस्योपदेशेन गान्धारायां सह छत- राष्टस्य घने गमनम् ।
२	सूतस्योत्तरदानम्, भगवत्कथाया निःश्रे- यसकरत्वं भगवद्भक्तेर्महत्त्वकथनं च ।	१४	दुर्निमित्तानि दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य चिन्ता, द्वारकापुरीतोऽर्जुनस्यागमनं च ।
३	संक्षेपेण भगवत्शत्रुविशत्यवताराणां वर्णनम् ।		
४	श्रीव्यासस्यापरितोषस्तदाश्रमे नारद- स्यागमनं च ।		
५	नारदव्यासयोः संवादः, भगवद्गुणकर्म-		

अध्याये

विषयाः

१२ अर्जुनाद् यदुर्वराविनाशं श्रीकृष्णति-
रोधानं च श्रुत्वा, पाण्डवानामुत्तरदिशि
महाप्रस्थानम् ।

१६ परीक्षितो राज्यप्राप्तिः, द्विग्विजयः,
भूमिधर्मयोःसंवादश्च ।

१७ परीक्षितमर्मसंवादः, कलिनिग्रहणं च ।

१८ परीक्षिते मुनिकुमारस्य शापः ।

१९ परीक्षितो गङ्गातीरे प्रायोपवेशनम्,
शुकंप्रति, राज्ञः प्रश्नश्च ।

द्वितीयस्कन्धे

१ शुकप्रवचनम्, ध्यानविधिः, विराट्-
पस्य वर्णनं च ।

२ योगिनी योगधारणयोःक्रमणस्य वर्णनं
सद्योमुक्तिप्रमसुक्योर्निरूपणं च ।

३ नानाकामनासिद्धये तत्तद्देवानामुपा-
सनम् ।

४ सूक्तोक्तिः, राज्ञः सृष्टिविषये प्रश्नः,
शुकस्य कथारम्भश्च ।

५ महायाज्ञं प्रति नारदस्य प्रश्नः, यज्ञाण्ड-
निर्माणवर्णनं च ।

६ पुररत्नसूक्तार्णवेन विराट्स्वरूपस्य
वर्णनम् ।

७ पराहावतारात्प्रभृति श्रीकृष्णायतारान्तं
संक्षेपतयाऽप्यतारचरित्रवर्णनम् ।

८ राज्ञः परीक्षितः प्रश्नः ।

९ शुकस्योत्तरम्—भगवता महायज्ञे चतु-

अध्याये

विषयाः

श्लोकभागवतोपदेशदानम् ।

१० पुराणलक्षणानि, विराट्पुरुषदेहे
इन्द्रियामुत्पत्तिश्च ।

तृतीयस्कन्धे

१ धृतराष्ट्रं त्यक्त्वा गतस्य विदुरस्योद्धवेन
सह समागमः ।

२ प्रभुविरहपीडितेनोद्धवेन संक्षेपतः
श्रीकृष्णयाज्ञचरित्रवर्णनम् ।

३ मथुरारथा द्वारकार्या च कृतानां
श्रीकृष्णचरित्राणां वर्णनम्, यदुनां
प्रभासक्षेत्रे गमनं च ।

४ यदुकुलसंहारोक्तिः, ज्ञान—प्राप्तये
विदुरस्य मैत्रेयसमीपे गमनम् ।

५ मैत्रेयवक्तृकं सृष्टिकमवर्णनम्—
तत्त्वानामुत्पत्तिः, तत्त्वात्मकदेवैः कृता
भगवत्स्तुतिश्च ।

६ विराट्पिप्रज्ञोत्पत्तिकथनम् ।

७ विदुरस्य प्रश्नः ।

८ विष्णोर्नाभिकमलाद्भवज्ञोत्पत्तिवर्णनम् ।

९ महाकृतं भगवत्स्तवनम्, भगवतो
महायज्ञे परदानं च ।

१० दशविधसृष्टिवर्णनम् ।

११ मन्वन्तरादिपालपरिमाणनिरूपणं
मनुष्यदेवादीनामायुषो वर्णनं च ।

१२ सनकादर्षेणोद्गीर्णो चौपत्ति-
वर्णनम्, महायज्ञोद्भवत्त्वात्तु-

अध्याये	विषया	अध्याये	विषया
	मनोः शतरूपायाश्च जन्म ।	२४	कपिलावतार, नवकन्यानां विवाह, कर्दमकपिलसंवाद, कर्दमस्य भगवत्पदप्राप्तिश्च ।
१३	मध्वणो नासारन्धाः प्रादुर्भूतस्य यज्ञ- राहस्य सचिसचरितम्, ऋषिकर्तृक भगवत्स्तवनं च ।	२५	देवहृत्किरिलसंवाद, कपिलकृत भक्तियोगनिरूपणं च ।
१४	दितिकश्यपयो, संवाद, दिते—गर्भ- स्थापनं च ।	२६	तरुणानामुपतिवत्तुन सद्दर्श- वर्णनं च ।
१५	धैकुण्ठधामरणं नम्—तत्र सनका- दीनां जयविजययोः शापदानं भगवतो दर्शनं च ।	२७	प्रकृतिपुरुषयोर्ज्ञानं मोक्षप्राप्ति- वर्णनं भक्तियोगेन प्रकृतेस्तिरोधानं च ।
१६	भगवद्द्वारा सनकादीनां सान्त्वनम्, धैकुण्ठाजयविजययोरथ पतनं च ।	२८	सगुणस्य भगवत् पृथगङ्ग ध्यानवर्णनं च ।
१७	हिरण्याचहिरण्यकशिप्वोर्जन्म, उरपात् दर्शनम्, हिरण्याचद्विजयश्च ।	२९	भक्तियोगरहस्यं कालप्रभाववर्णनं च ।
१८	पृथिव्युदारे हिरण्याचवराहयोः समा- गमो युद्धवर्णनं च ।	३०	कुटुम्बासक्तनराखामयोगति- वर्णनम् ।
१९	मक्षण, प्रार्थनया पराहद्वारा हिरण्याचवधः ।	३१	मातृ कुर्वा जीवस्य देहप्राप्तिवर्णनं गर्भे जीवद्वारा भगवत्स्मृति, जीवस्य क्लेशवर्णनं च ।
२०	मक्षकृतविविधमृष्टिवर्णनम् ।	३२	विभिन्नगतिः, कर्मसंज्ञप्रचेतसा निन्द्रा, भक्त्युत्कर्षवर्णनं च ।
२१	मनुष्यवर्णनं कर्दमत्पस्या, भगवद्भूतदानम्, कर्दमाद्यभेदे स्वायम्भुव मोक्षसाधनाश्च ।	३३	देवहृत्कर्तृका भगवत्स्मृति, कपित- स्य रामनम् देवहृतेर्मांसाभावप्राप्तिश्च ।
२२	कर्दमदेवकृतिविषाद, मनोमंघ्रा वर्णनं च ।		चतुर्थस्कन्धे
२३	कर्दमस्य देवकृतिरूपा सेवा कर्दमद्वारा दिव्यविमाननिर्माणम् तत्र तपोविहारो नवकन्यानां मुक्तिश्च ।	१	मनुकन्यायाश्च वर्णनं, यज्ञदत्तयो रवतारश्च ।
		२	विष्णुत्रा पजे दक्षिणयोर्भूमि

अध्याये	विषयाः	अध्याये	विषयाः
	तो मिय शापवचनञ्च ।		ऋषिभिर्वधः ; तद्वृत्तमथनाज्ञिपा-
३	यज्ञोऽसवे गन्तुम् सत्या शिवा- स्वीकृतिप्रार्थनं शिवद्वारा गमन- निषेधश्च ।		दोःपत्तिश्च ।
४	सत्या यज्ञे गमनं तत्र पत्यप- मानदर्शनाद् योगेन देह यागश्च ।	१५	वेनभुजाभ्यां पृथोरर्चिपश्चोत्पत्तिश्च पृथो राज्याभिषेकश्च ।
५	वीरभद्रकृतो यज्ञविध्वंस, दक्षयधश्च ।	१६	वन्दिजनद्वारा पृथो स्तवनम् ।
६	ब्रह्मणा सह कैलासे रात्वा देवानां रुद्रस्य स्तवनं च ।	१७	प्रस्तबीजां पृथिवीं हन्तुकामस्य पृथो पृथिव्याः स्तवनम् ।
७	रुद्रवरदानं दक्षजीवने यज्ञसन्धान सर्वदेवकृता विष्णुस्तुतिश्च ।	१८	पृथ्वीवाज्यात् पृथक् पृथग्वासपाशादि कृत्वा भूमिर्वीहनम् ।
८	विमातुर्दुर्बचसा ध्रुवस्य वने गमनं नारदोपदेशेन तत्र भगवदारा धनं च ।	१९	अश्वमेधयज्ञे विन्नकर्तारमिन्द्रं हन्तु- प्रवृत्तस्य पृथोऽहोपदेशेन यज्ञादि- रति ।
९	ध्रुवस्य भगवद्दर्शनं स्तुतिश्च वरं लब्ध्वा नगरागमनं राज्यप्राप्तिश्च ।	२०	भगवतो दर्शनं भगवःपृथुसंवाद्श्च ।
१०	यज्ञे कृतात् स्वभ्रातुरत्तमस्य वधात् कृपितस्य ध्रुवस्य यचाण्यो संहारा- रम्भ ।	२१	स्वप्रजाये महाराजपृथुकृतो भग- वद्दर्शनामुपदेश ।
११	स्वायम्भुवमनुद्वारा ध्रुवस्य सान्त्वन शुद्धविरामश्च ।	२२	पृथवे सनःकुमारकृतो ज्ञानो- पदेशः ।
१२	ध्रुवाय कुशेरस्य वरदानं ध्रुवस्य तप, ध्रुवपदप्राप्तिश्च ।	२३	पृथोर्वने तपःकरणम् योगेन पृथो- रर्चिपश्च सहैव ब्रह्मप्राप्ति ।
१३	ध्रुवस्य वशस्तत्रोपश्रस्वाङ्गस्य स्वपुत्र- वेनरुत्तपापेन गृहत्यागश्च ।	२४	पृथुवंश, रुद्रप्राचेतससमागम, रुद्रगीतं च ।
१४	राज्येऽभिरिक्तस्य वेनस्य पापिवाद	२५	माचीनबर्हिर्नारदसंवाद् पुरजनोपाख्या- नं च ।
		२६	पुरजनगृगयावर्णनं तस्मिन् प्रणयकोपश्च
		२७	अष्टद्वेगवर्षाक्रमणं कालकन्याचरित्रा- ख्यानञ्च ।

- अध्याये विषयाः
 २८ पुरज्वनस्य शोकः, स्त्रीभावापत्तिः हंसो-
 पदेशान्मुक्तिश्च ।
 २९ पुरज्वनोपाख्यानस्य तात्पर्यं नारदोपदेशः
 प्राचीनबर्हिषो मोक्षश्च ।
 ३० दशप्रचेतसां भगवद्वर्णनं वरप्राप्ति-
 र्दक्षो पत्तिश्च ।
 ३१ गृह्णाक्षिगंतानां प्रचेतसां नारदोप-
 देशान्मुक्तिः ।

पंचमस्कन्धे

- १ प्रियव्रतचरितम् ।
 २ आग्नीध्रचरितम्, आग्नीध्रस्य नवपुत्रो-
 त्पत्तिः ।
 ३ नाभेश्वरितम्—नाभेश्वरदेव्यामृतभदेवा-
 यतारः ।
 ४ ऋषभदेवस्यालौकिकचरितम् ।
 ५ स्वपुत्रेभ्यः ऋषभस्योपदेशः स्वस्य
 प्रयत्नश्च ।
 ६ ऋषभदेवस्य प्रह्लादप्राप्तिः ।
 ७ भरतोनोपाख्यानं पुलहाधमगमनं तप-
 धरणं च ।
 ८ भरतस्य मृगमद्भाग्यपोर्नां जन्म मृग-
 शरीरयागश्च ।
 ९ जडभरतस्य जन्म बलिदानार्थं नीलस्य
 तस्य भद्रप्राप्त्या वर्णनं च ।
 १० शिविकी बहनस्तस्य विज्ञानमयवचना
 नं तद्वर्णनं ज्ञानात् रहस्यस्य समाप्त्यर्थं च ।

- अध्याये विषयाः
 ११ जडभरतस्य ज्ञानोपदेशो संसारमित्याप्त्य-
 वर्णनम् ।
 १२ सप्तसमागमप्रशंसा स्वपूर्वजन्मवर्णनञ्च
 १३ भवाटवीवर्णनम्, रहस्यस्य देहनिवासश्च
 १४ भवाटव्याः सुरपृथतया विवरणम्
 १५ भरतवंशवर्णनम् ।
 १६ भूगोलवर्णनम् ।
 १७ भागीरथीवर्णनमिलावृत्ते वर्षे शङ्करकृता
 सङ्घर्षस्तुतिश्च ।
 १८ विभिन्नवर्षाणां वर्णनम् ।
 १९ किम्बुधरभारतवर्षयोर्वर्णनं देवगीतं
 उपद्वीपवर्णनं च ।
 २० प्रशादिरद्द्वीपानां लोकालीकृतवर्णनं च
 वर्णनम् ।
 २१ रगोलस्य सूर्यस्य तद्गतेश्च वर्णनम् ।
 २२ चन्द्रादिप्रहाणां वर्णनम् ।
 २३ विष्णुवन्दस्य शिशुमारस्य च वर्णनम् ।
 २४ राधादिभ्यो रतलादिभूविवरणां च
 विवरणम् ।
 २५ सङ्घर्षदेशस्य स्मृतस्तदीया स्तुतिश्च ।
 २६ भरतगतोर्नां वर्णनम्

षष्ठस्कन्धे

- १ अज्ञानिनोपाख्यानं विष्णुदूतयमदूतानां
 संवाद्श्च ।
 २ विष्णुदूतस्य भागवतधर्मनाममाहात्म्य-
 वर्णनं वाग्देवशमुपाज्ञानिनस्य भगवदा-

अध्याये

विषयाः

- राघनं परमधामप्राप्तिश्च ।
 ३ यमयमदृतसंवादः, वैष्णवानामुत्कर्षवर्णनं च ।
 ४ दक्षजन्म, इन्द्रगुह्यस्तोत्रं दक्षभगवत्संवादश्च ।
 ५ नारदोपदेशेन दक्षपुत्राणां विरक्तिर्दक्षकृ-
 क शापदानं च ।
 ६ दक्षस्य कन्यानां वंशविस्तारः ।
 ७ इन्द्रकृता गुरोर्वज्ञा, विश्वरूपस्य पौरो-
 हित्ये वर्णा च ।
 ८ विधिरूपकृत इन्द्राय नारायणवर्मोपदेशः ।
 ९ विधिरूपवधः, वृत्रस्योत्पत्तिर्दक्षकृत्का भग-
 वत्स्तुतिः भगवतो वरप्रदानं च ।
 १० दधीचे सकाशादेवानामस्त्रियाचनं वज्र
 निर्माणां देवदानवयुद्धं च ।
 ११ वृत्रस्य भक्तिज्ञानपैराभ्ययुक्तपौरोहित्योक्तिः ।
 १२ इन्द्रवृत्रयुद्धं वृत्रस्य वधश्च ।
 १३ ब्रह्महत्याभयादिन्द्रस्य पलायनम्, अश-
 भेवगज्ञेन ब्रह्महयातो मुक्तिश्च ।
 १४ चित्रकेतुगानगानम्, अङ्गिरोवरलब्ध-
 स्वमुत्तविनाशः चित्रनेतोस्त्यन्तशोकः,
 वृत्तज्ञतोर्विलापश्च ।
 १५ चित्रकेतवेऽङ्गिरोनारदकृतोपदेशः ।
 १६ जीवस्योक्तिः, नारदस्य सकृप्यमन्त्र-
 प्रदानं तन्मपेन पिपाधारत्वप्राप्तिः शेषस्य
 दर्शनं च ।
 १७ शिवस्योपहास्यात् पापंतीरापेन चित्र-
 केतोर्ब्रह्मप्राप्तिः ।

अध्याये

विषयाः

- १८ दितिवशवर्णनं महर्षयोत्पत्तिश्च ।
 १९ पुसवनप्रतविधिः ।
सप्तमस्कन्धे
 १ जयविजययोर्द्वैत्यजन्मप्राप्तिः ।
 २ द्विरययकशिपोः प्रजापीडनार्थं मांशा दिते
 स्वजातोनां च सान्भवनम् ।
 ३ द्विरययकशिपोस्तपः, महर्षयो वरदानञ्च ।
 ४ द्विरययकशिपुकृतं शासनम्, प्रह्लादस्यो-
 त्पत्तिस्तदगुणानां च वर्णनम् ।
 ५ द्विरययकशिपुप्रह्लादसंवादः, प्रह्लादमारण्या-
 प्रयत्नाः, प्रह्लादस्य पुनरपि गुरुगृहे स्था-
 पनं च ।
 ६ दैत्यबालक्रेम्यः प्रह्लादकृतोपदेशः ।
 ७ मातृगर्भे प्रह्लादस्य नारदमुखादुपदेश
 श्रवणम् ।
 ८ प्रह्लादवधोद्योगः, भक्तभास्यसिंहारतारः,
 द्विरययकशिपोर्वधः, ब्रह्मादिदेवानां भग-
 वत्कृतवर्णनं च ।
 ९ प्रह्लादकृतभगवत्स्तुतिः ।
 १० प्रह्लादस्यसिद्धसंवादः, वरप्रदानं राज्ये-
 ऽभिषेकः, भगवतोऽन्तर्धानं त्रिपुर-
 दहनानुगमनं च ।
 ११ मनातनो धर्मः, यर्वाधर्मः, स्त्रीधर्मश्च ।
 १२ ब्रह्मधर्मज्ञानप्रत्याधर्मयोर्धर्माः ।
 १३ संन्यासधर्मवर्णनम्, अक्षयानुष्ठाप-

अध्याये

विषया

मवादर्च ।

१४ गृहस्वधर्मरुचनम् ।

१५ मोक्षधर्मनिरूपणं नारदस्य स्वपूर्व-
जमन्थनं च ।

अष्टमस्कन्धे

१ मन्वन्तरवर्षान यज्ञायतारचरितं च ।

२ गजप्राहयुद्धवर्षानम् ।

३ गजेन्द्रकृत भगवत्स्तवनं प्राहातस्य
मोक्षार्थं च ।

४ गजप्राहयो पूर्वजन्मवर्षानम् तयोर्द-
न्दारश्च ।

५ स्वतःप्राप्तमन्वन्तरवर्षानम्, चाक्षुषेऽजि-
तायनारवर्षानम्, द्वेषं सह प्रद्वकृत
भगवत्स्तवनं च ।

६ सगुद्रमन्थनार्थमन्दरपर्वतानयनम् ।

७ हालाहलोत्पत्ति शिवस्तुति, विरपानं च ।

८ अश्वत्थानानुत्पत्ति — लक्ष्म्यवतारस्तया
भगवतो वरणां मोहिनीरूपधारणश्च ।

९ देवानामभूतपानं दैत्यवधनं राहुशिर-
सङ्घट्टनश्च ।

१० देवागुरसंप्राप्ते दैत्यमापानिर्माणं हरे
प्राकृत्यं मापानिरासकश्च ।

११ बले पराभय, श्रेयसाणां विनाश, नारद
कपनेन मुदयमाप्ति, बले संजीवनं च ।

१२ मोहिनीन्द्रे महादेवस्य मोहः ।

१३ भविष्यव्याख्यानम् ।

अध्याये

विषया

१४ मन्वादीनां पृथक्पृथक्कर्मनिरूपणम् ।

१५ बलिद्वारा स्वर्गविजय, देवानां
पलायनं च ।

१६ कश्यपस्यादित्ये पयोद्वतोपदेशः ।

१७ भगवतोऽदित्ये वरदानम्, भगवत्तेजसो
प्रद्वकृतं स्तवनं च ।

१८ वामनस्य प्रादुर्भाव, बलियज्ञे गमनश्च,

१९ बलियामनसंवाद, शुभद्वारा दान-
निषेधश्च ।

२० पदत्रयमितभूमिदानं विराट्— रूप
प्रदर्शनं च ।

२१ बलेर्वन्धनं भगवतो वचनं च ।

२२ बनिवचनं प्रद्वकृतं वचनं भगवत्कृता
बले प्रशंसा वरदानं च ।

२३ बले सुतजलोके गमनं वामनस्योपेन्द्र-
पदेऽभिषेकश्च ।

२४ माह्यावतारकथा ।

नवमस्कन्धे

१ सूर्यवंशवर्षानं दीपस्यतमनो पुत्रस्य
क्षीयम् ।

२ पृथक्पृथक्कर्मनिरूपणं दिशानां षण-
विस्तारः ।

३ मुक्त्यापरितं देवस्यन्यापरितं च ।

४ नाभागवतम्, अश्वत्थीपोषाख्यानं
दुर्गम् पलायनं च ।

५ अश्वत्थीपुत्रपदा दृष्टान्तम्

- अध्याये विषया
- अश्वरीपप्रसा, तस्य भगवद्रूपता-
सिद्धिश्च ।
- ६ इक्ष्वाकुवंशवर्णने मान्धातुश्चरितं सौभर्या-
वर्णनं च ।
- ७ त्रिराकुतृत्तान्तः, हरिश्चन्द्रचरितं च ।
- ८ लगरचरित्रम् ।
- ९ गङ्गावतरणवर्णनम् भगोरथवृत्तं सौ-
दासचरितं च ।
- १० श्रीरामचरित्रम् ।
- ११ श्रीरामादिवंशवर्णनं स्वपदारोहणं च ।
- १२ इक्ष्वाकृणां कुशादिमुमिग्रान्तानां
वर्णनम् ।
- १३ निर्भिवशवर्णनम्—निमेदेंहत्यागो विदेह-
वंशश्च ।
- १४ चन्द्रवंशवर्णनं बुधस्य जन्म, पुरुरवस
उपाख्यानं च ।
- १५ ऋचीकजमद्रमिपरशुरामचरितं सहस्रा-
जुनवधश्च ।
- १६ जमदग्निवध, परशुरामकृतः पत्रिया-
णां संहार, विष्णुमित्रवंशवर्णनं च ।
- १७ पश्यद्वारजिरम्भानेनसां वंशवर्णनम् ।
- १८ ययातिचरित्रम् ।
- १९ ययातेर्गृहत्याग ।
- २० पूषवंशवर्णने दुष्यन्तभरतयोश्चरित्रम् ।
- २१ भरतवशः, रन्तिदेवचरित्रम् ।
- २२ दियोदासादिवंशवर्णनम्, ऋषवंशे

- अध्याये विषया
- पाण्डवादीनामुत्पत्तिश्च ।
- २३ अनुद्रुह्यतुर्वसुयदूनां वंशकथनम् ।
- २४ यदुवशवर्णनं तत्र श्रीकृष्णावतार-
निर्देशः ।

दशमस्कन्धे

(पूर्वाध्याये)

- १ देवकीप्रयागे सजाताऽऽकाशगत्यास्त-
दुद्धवात्स्वनिवनश्रुत्वा देवकीवधोघतो
वसुदेवकथनाभिपुत्र कंसस्तयो पट्ट-
सुतानवधोत् ।
- २ विष्णोर्देवकीगर्भेऽनुप्रवेश, दह्यादि-
देवानां तदीया स्तुतिर्देव
क्याःसाम्बन च ।
- ३ अयतीर्यस्य श्रीकृष्णस्य, वसुदेवदेवकीकृत
स्तवनं पितुर्गोकुले नयन ततो यशोदा-
सुताया आनयनं च ।
- ४ हन्तुमुद्यतस्य कंसस्य हस्तान्मुक्ताया
दंष्ट्रा अपतारकथनं तदीयदुर्मन्त्रिणां
दुर्मन्त्रणं च ।
- ५ गोकुले श्रीकृष्णस्य जातकर्ममहोत्सव,
नन्दस्य मथुरायामागमनं नन्दवसुदेवयो
संवादश्च ।
- ६ पूतनावध ।
- ७ शकटभजनम्, मृगावर्तवध, मुग्धे मात्रे
विधदर्शनं च ।

अध्याये	विषयाः	अध्याये	विषयाः
८	गर्गागमनं जातककथनपूर्वकं नामकरणं मृदुभक्षणक्रीडया यशोदायै विश्वरूप- स्य प्रकटीकरणं च ।	२३	अन्नयाज्ञाभिषेख यज्ञपत्रीपत्रनुग्रहकर- णम् ।
९	दास्रा श्रीकृष्णस्योत्पले बन्धनम् ।	२४	इन्द्रयज्ञभङ्गश्च ।
१०	यमलाञ्जुनयोरुद्धारः ।	२५	यज्ञं नाशयितुं मुसलधारावर्षं वर्षतीन्द्रे यज्ञीकसां आणार्थं गोवर्धनधारणम् ।
११	गोकुलतो बृन्दावने गमनं तत्र श्रीकृष्णकृतो वनस्युकासुरयोर्वधः ।	२६	श्रीकृष्णस्यालौकिकचेष्टितैश्चकितान् गोपान् प्रति नन्दस्य गार्गीवत्यनु- वदनम् ।
१२	अघासुरवधः ।	२७	विध्वस्तमदस्येन्द्रस्य श्रीकृष्णतः क्षमाप्रार्थनं श्रीकृष्णस्याभिषेकश्च ।
१३	सपालवत्सगुन्दे महारणा हते श्रीकृष्ण- स्तत्तद्द्रुपेणाच्युतं यथापूर्वं व्यहरत् ।	२८	असमयेऽवगाहनाद् वरुणदूर्तनीतस्य नन्दस्य कृष्णद्वारा पुनरानयनम् ।
१४	अहस्तुतिः सपालव सानयनं च ।	२९	वेणुनादमारुण्यांशुगताभिर्गोपीभिः सह श्रीकृष्णस्य रासारम्भः, मध्येऽन्तर्धानं च ।
१५	गोचारणं, धेनुकामुरवधः, कालियविप- द्वृषिताभ्युपानमृतगोपानां पुनरु- ज्जीवनं च ।	३०	गोपीद्वारा श्रीकृष्णस्याऽनुसन्धानं तल्लीलानुकरणञ्च ।
१६	कालियदमनम्—तागनागरतीकृतं श्री- कृष्णस्तवनं ।	३१	गोपीगीतम्—विरहातानां तासां पुलिने भगवद्दर्शनाय प्रार्थनम् ।
१७	कालियस्य यमुनायां निवासकारण- कथनं यज्ञीकसां दावानलाद्रुष- णम् ।	३२	श्रीकृष्णस्याऽविर्भावः, गोपीनामा श्रासनं च ।
१८	प्रलम्बासुरवधः ।	३३	महाराजवर्णनं, परीक्षितःशङ्कायाः शुरु- कृतं समाधानं च ।
१९	मुक्ताटस्यां गोगोपीनां द्वाधाहितो रक्षणम् ।	३४	अजगरमुखाञ्जन्दमोचनम्, अजगरस्य विद्याधरस्वरूपमाप्तिः शङ्खचूडवधश्च ।
२०	वर्षाशरद्भरयोर्वर्णनं च ।	३५	युगलगीतम्—गर्वाचारणाय वर्न
२१	वेणुगीतम्—भगवतो मधुरं वेणुनादं ध्रुवा गोपीभिस्तद्गुणगानकरणम् ।		
२२	श्रीरक्षरणीलावर्णनम् ।		

अध्याये विषयाः
 यातस्य भगवतो गोपीनां गुण-
 गानम् ।
 ३६ श्रित्वासुरवधः, कंसस्य रामकृष्णा-
 न्यनायाऽऽक्रूरप्रेषणम् ।
 ३७ केशवधः, नारदस्य भगवस्तवनं
 निलायनःश्रीदायां श्योमासुरवधश्च ।
 ३८ कंसानयाऽऽक्रूरस्य गोकुले गमनं राम-
 कृष्णद्वारा सकारश्च ।
 ३९ श्रीकृष्णखलयोर्मथुरां प्रति गच्छतो
 गोपीनां करुणोद्धारः कालिन्ध्यामक्रूरस्य
 भगवद्धामदर्शनं च ।
 ४० अक्रूरकृतं भगवस्तवनम् ।
 ४१ रामकृष्णयोर्मथुराप्रवेश रजकपधः,
 वायकमालाकारयोरनुग्रहणं च ।
 ४२ कुञ्जोपर्यनुग्रहः, धनुर्मङ्गः, मङ्ग-
 शालायाःसञ्जीकरणं च ।
 ४३ कुचलयापीडपधः श्रीकृष्णस्य मङ्ग-
 शालाप्रवेश, चाणूरेण संभाषणञ्च ।
 ४४ चाणूरमुष्टिहादिवधपूर्वकं कंसस्य
 वधः ।
 ४५ धनुर्देवदेवस्यादितानवनम्, उप्रमेन-
 स्य राज्येऽभिषेकः, रामकृष्णयोर्विष्ठा-
 ध्ययनं गुरुदूतपुत्रानयनं च ।
 ४६ श्वविरहपीडितागोपगोपीनां साम्यनार्थ-
 मुद्वेष्य प्रेषणम् ।
 ४७ उश्वगोपोर्मवाद्, भ्रमरगीगम्, उद-

अध्याये विषयाः
 वस्य पुनर्मथुरागमनं च ।
 ४८ श्रीकृष्णस्य कुञ्जाऽभिलाषपूर्तिकरणम्
 अक्रूरगृहे गमनं पाण्डवसमाचार-
 प्राप्तये तस्य हस्तिनापुरं प्रति
 प्रेषणं च ।
 ४९ अक्रूरस्य हस्तिनापुरगमनं कुत्स्या
 करणकथा अक्रूरधृतराष्ट्रसंवादः ।
 (उच्चरार्धे)
 ५० रामकृष्णयोर्जरासन्धेन सद युद्धकरणं-
 द्वारकादुर्गनिर्माणं च ।
 ५१ मुचुकुन्दद्वारा कालयज्ञविनाशः,
 मुचुकुन्दकृतं का भगवतः स्तुतिश्च ।
 ५२ बलरामस्य विवाहः, श्रीकृष्णाय
 रक्विमण्याः सन्देशप्रेषणञ्च ।
 ५३ कृष्णस्य कुण्डिनपुरे प्रस्थाप ततो घलाद्
 हरणं च ।
 ५४ वैद्यपत्नीयूपार्यां पराजयः, रक्विमण
 पराभवः, रक्विनीश्रीकृष्णविवाहश्च ।
 ५५ प्रदुष्टस्य जग्म शन्यरासुरवधश्च ।
 ५६ स्वमन्तवमणेशपाणानं मिथ्यावस्तु
 परिमार्जनं जाययतोमत्यमामपो
 पाणिप्रद्वेषो च ।
 ५७ सप्राप्तितं हारवा शतधन्यनो वधः,
 अक्रूरस्य पत्तापनं पुनर्द्वारवायामाग-
 मनं च ।
 ५८ कालिन्दीमित्रविन्द्यातायामद्वाह्यमन्थाः

अध्याये

विषयाः

दीनां परिणयनम् ।

५६ मुरभौमासुरयोर्वधः, भौमाहृतपोडशस-
हस्रराजकन्याभिर्विवाहः पारिजात-
हरणं च ।

६० रुक्मिणीश्रीकृष्णयोः प्रेमकलहः ।

६१ श्रीकृष्णसन्तानवर्णनम्, अनिरुद्ध-
विवाहः रुक्मिण्यश्च ।।

६२ ऊपाऽनिरुद्धयोस्समागमः, अनिरुद्ध-
बन्धनं च ।

६३ श्रीकृष्णवाणासुरयोर्युद्धम् तत्र शैव-
ज्वरेण शिवेन च भगवत्स्तवनम् ।

६४ नृगनृपतेरुद्धारः ।

६५ बलदेवस्य प्रजे गमनं यमुनाया-
कर्पणं च ।

६६ पौण्ड्रकाशिराजयोर्वधः, सुदक्षिणस्य
विनाशः, सुदर्शनेन काश्यादहनं च ।

६७ रैवतके द्विविद्वधः ।

६८ साम्बविवाहः, बलदेवेन हस्तिनापुरस्य
कर्पणं च ।

६९ देवर्षिनारदस्य श्रीकृष्णगृहचर्याया
विलोकनम् ।

७० श्रीकृष्णस्याह्निरुक्त्यवर्षणं युधिष्ठिर-
सन्देशं नीत्वा नारदस्य, जरासन्ध-
काराऽवरुद्धानां नृपाणां सन्देशं गृही-
त्वा दूतस्य चागमनम् ।

७१ उद्धवेन सह सम्मन्त्र्य श्रीकृष्णस्येन्द्रप्रस-
-

अध्याये

विषयाः

गमनम् ।

७२ राजसूयोपक्रमे पाण्डवकृतो दिग्गिजयः,
भीमेन जरासन्धपथश्च ।

७३ जरासन्धरुद्धानां राज्ञां कारा-
गृहान्मोचनम् ।

७४ भगवनोऽम्रपूजनादुष्टस्य दुर्गादत शिशु-
पालस्य श्रीकृष्णेन वधः ।

७५ अश्वभृथञ्जानमहोत्सवः, मयनिर्मितयु-
धिष्ठिरसभायां जलस्यलभ्रान्त्या दुर्यो-
धनस्यावमानः ।

७६ शात्वकृतं यदुभिः सह युद्धम् ।

७७ श्रीकृष्णेन सौभमहितस्य शात्वकस्य
विनाशः ।

७८ दन्तवरत्रविदूरथवधः, बलरामेण सूतशिरः-
कर्तनञ्च ।

७९ बल्लवधः सूतहत्यानिरासाय
बलभद्रस्य तीर्थयात्रा ।

८० सुदामोपाख्यानम्-भार्योक्त्या सुदाम्नः
श्रीकृष्णान्तिके गमनं तत्र तस्य
सत्कारश्च ।

८१ सुदाम्नो भगवत्सर्वैर्भवमुपलभ्य भगवद्-
गुणगानम् ।

८२ प्रभासे सूर्यग्रहणे कुरूणां नन्दादि-
गोपानां च समागमः ।

८३ द्रोपदीं प्रति धीकृष्णपत्नीनां स्वस्व-
विवाहवृत्तान्तकथनम् ।

अध्याये

विषयाः

- ८४ ऋषिबुन्दकृता भगवत्स्तुतिः, वसुदेव-
यज्ञोत्सवः, बन्धूनां प्रस्थापनादिकं च ।
८५ वसुदेव द्वारा भगवत्प्रतिपादनं
देवव्यै तन्मृतपुत्राणां दर्शनं च
८६ सुभद्राहरयां श्रीकृष्णस्य मिथिला-
गमनं तत्र च बहुलाश्रुतदेवयोगृहे
समसमय एव प्रवेशः ।
८७ वेदस्तुतिः ।
८८ शिवाच्युतयोः स्वभावेनैकवर्णं बटुरूपेण
विष्णुना शम्भोर्भृकासुरभयाद्रक्षणं च ।
८९ भृगोस्त्रिदेवपरीक्षणं तत्र विष्णोः श्रेष्ठता
पार्थेन सह महाकालपुरं यात्वा
श्रीकृष्णेन प्राज्ञणमृतपुत्रासनयनं च ।
९० श्रीकृष्णमर्षलीलानां संक्षेपतो वर्णनं
तत्पत्नीनां तस्मिन्प्रेमाधिपत्यम् यदुर्वशी-
यानामानन्त्यप्रतिपादनं च ।

एकादशस्कन्धे

- १ ऋषीणां यदुर्वशीविनाशशापः ।
२ वसुदेवाय देवर्षिनारदस्योपदेश -- भा-
गवत्तर्षभभागवत्तलक्षणयोर्द्वयवर्णनम् ।
३ माथायास्तस्मिन्तरणोपायस्य च कथनं
ब्रह्मकर्मदिव्यवर्णनं च ।
४ भगवद्वताराणां वर्णनम् ।
५ भक्तिरहितपुत्राणां निष्ठायाः प्रतियुगे
पूजाविधेय भेदवर्णनम् ।

अध्याये

विरयाः

- ६ श्रीकृष्णोद्भवसंवादारम्भः ।
७ उद्भवाय ' ज्ञानोपदेशप्रपञ्चेनावभूतोपा-
स्थानैः षड्गुरुभ्य उपदेशप्रदण्यवर्णनम् ।
८ अवभूतस्याजगरादिनवगुरुणां कथनम् ।
९ कुरादिसप्तगुरुणां वर्णनम्, अवभूतो-
पास्थानसमाप्तिश्च ।
१० आत्मनः संसारे बन्धनं देहाध्यासाश्रु-
त्यत इति बोधनम्, जगतो मिथ्यात्व-
निरूपणं च ।
११ बद्धमुक्तयोः साधूनां च लक्षणं सन्नक्ति-
प्राप्त्युपायस्य च वर्णनम् ।
१२ सत्सङ्गमहिमा, कर्मानुष्ठानस्य कर्मत्याग-
स्य च व्यवस्थाया वर्णनम् ।
१३ भगवता कृतो ब्रह्मणे ज्ञानोपदेशः ।
१४ भक्तोर्महत्त्वं ध्यानयोगस्य वर्णनं च ।
१५ अष्टादशसिद्धीनां वर्णनम् ।
१६ भगवतो विभूतीनां वर्णनम् ।
१७ वर्णाधर्मनिरूपणम्, ब्रह्मचारिगृहस्थयो-
र्धर्मवर्णनं च ।
१८ वानप्रस्थसंन्यासाश्रमधर्मनिरूपणम् ।
१९ भक्तेः साधनस्य यमनियमादीनां च
वर्णनम् ।
२० ज्ञानकर्मभक्तियोगानां निरूपणम् ।
२१ द्रव्यदेशादिगुणदोषाणां वर्णनम् ।
२२ तत्त्वानां संख्या पुरुषप्रकृत्योर्विवेकश्च ।
२३ तितित्तुद्विज -- भिष्मगीतम् ।

अध्याये	विषयाः	अध्याये	विषयाः
२४	सांख्ययोगस्य वर्णनम् ।	५	परमार्थोपदेशेन परीक्षितो नृपस्य भय- दूरीकरणम् ।
२५	सत्त्वादिगुणत्रयवृत्तिवर्णनम् ।	६	परीक्षितो देहध्यागः सर्पयज्ञो वेदानां शास्त्राविभाजनञ्च ।
२६	पेल्लगीतम् ।	७	अथर्ववेदविभागः पुराणजज्ञवर्णनं च
२७	साङ्गक्रियायोगवर्णनम् ।	८	मार्कण्डेयस्य तपस्या तत्कर्तृका नर- नारायणयोः स्तुतिश्च ।
२८	परमार्थनिरूपणम् ।	९	मार्कण्डेयस्य भगवन्मायाकृतमहाप्रलय- लीलावलोकनम् ।
२९	भागवतधर्मनिरूपणम्, उद्धवस्य वदरि- काश्रमं प्रतिगमनं च ।	१०	मार्कण्डेयाय शङ्करस्य वरदानम् ।
३०	यदुवंशविनाशवर्णनम् ।	११	साङ्गोपाङ्गायुधस्य भगवतः स्वरूप- कथनं सूर्यव्यूहवर्णनं च ।
३१	भगवतः स्वधामगमनम् ।	१२	श्रीमद्भागवतप्रोक्तपर्वविषयाणां संक्षेपेण विवरणम् ।
द्वादशस्कन्धे		१३	विभिन्नपुराणेषु श्लोकसंख्याकथनं श्रीमद्भागवतमहत्त्ववर्णनञ्च ।
१	कलियुगोत्तराजवंशकथनम् ।		
२	कलियुगधर्मनिरूपणां कल्पयवतारस्य कृतयुगागमस्य च समयः ।		
३	भूमिगीतं कलिदोषदूरीकरणोपायः, युगधर्मनिरूपणां कलौ हरिनामकीर्तन- स्य माहात्म्यवर्णनं च ।		
४	चतुर्विधप्रलयप्रकारः ।		

अस्माकन्तु निसर्गसुन्दर चिराञ्चेतो निमग्नं व्यधी—
व्यस्तानन्दनिधे तथाऽपि तल्लं नाद्यापि सन्तृप्यते ।
तन्नाथ व्यक्तं विधेहि करुणां येन स्वदेकात्मताम्
याते चेतसि नाम्नवाम शतशो याम्याः पुनर्यातनाः ॥२॥

॥ समाप्ताऽनुक्रमणी ॥

❀ श्रीभगवन्नाम-संकीर्तनम् ❀

अच्युताष्टकम्

अच्युतं केशवं रामनारायणं कृष्ण-दामोदरं वासुदेवं हरिम् ।
 श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनायकं रामचन्द्रं भजे ॥ १ ॥
 अच्युतं केशवं सत्यभागाधवं माधवं श्रीधरं राधिकाराधितम् ।
 इन्दिरामन्दिरं चेतसा सुन्दरं देवकीनन्दनं नन्दजं सन्दधे ॥ २ ॥
 विष्णवे जिष्णवे शङ्खिने चक्रिणे रुक्मिणी-रागिणे जानकीजानये ।
 बल्लवीवल्लभायार्चितायात्मने कंभविध्वंसिने वंशिने ते नमः ॥ ३ ॥
 कृष्णगोविन्द हे राम नारायण श्रीपते वासुदेवाजित श्रीनिधे ।
 अच्युतानन्त हे माधवाधोक्षज द्वारकानायक द्रौपदीरक्षक ॥ ४ ॥
 राक्षसक्षोभितः सीतया शोभितो दण्डकारण्य-भूपुण्यताकारणः ।
 लक्ष्मणेनान्वितो वानरैः सेवितोऽगस्त्य सपूजितो राघवः पातु माया ॥ ५ ॥
 धेनुकाऽरिष्टकानिष्टकृद् द्वेषिहा केशिहा कंसहृद्दंशिकावादकः ।
 पतना-कोपनः सरजाखेलनो बालगोपालकः पातु मां सर्वदा ॥ ६ ॥
 विद्युदुद्योतवत्प्रस्फुरद्वाससं प्रावृडम्भोदवत्प्रोल्लसद्विग्रहम् ।
 वन्यया मालया शोभितोरःस्थलं लोहिताग्निद्वयं वारिजाचंभजे ॥ ७ ॥
 कुञ्चितेः कुन्तलं अर्जमानाननम् रत्नमौलिं लभत्कुण्डलं गरुडयोः ।
 हारकेयूरकं कङ्कणप्रोज्वलम् त्रिङ्गिणीमञ्जुलं श्यामलं तं भजे ॥ ८ ॥
 अच्युतस्याष्टकं य पठेदिष्टदं प्रेमतः प्रत्यहं पूरुषः सस्पृहम् ।
 वृत्ततः सुन्दरं कर्तुं विश्वम्भर स्तस्य चरयो हरिर्जायते सत्वरम् ॥ ९ ॥

श्रीमद्भागवत

भगवान् भीष्म के दिव्य दर्शन

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

—:xO-:#:—Ox:—

※ अथ प्रथमोऽध्यायः ※

सच्चिदानन्दरूपाय विश्वोत्पत्त्यादिहेतवे । तापत्रयविनाशाय श्रीकृष्णाय वयं नमः ॥ १ ॥

यं प्रयजन्तमनुपेतमरेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आनुहाव ।

पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदथं मुनिमानतोऽस्मि ॥ २ ॥

नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य महामतिम् । कथामृतरसास्वादकुशलः शौनकोऽब्रवीत् ॥ ३ ॥

॥ शौनक उवाच ॥

अज्ञानध्वान्तविध्वंसकोटिपूर्वसमप्रभ । सूताख्याहि कथासारं मम कर्णरसायनम् ॥ ४ ॥

भक्तिज्ञानविरागाप्तो विवेको वर्धते महान् । मायामोहनिरासश्च वैष्णवैःक्रियते कथम् ॥ ५ ॥

इह घोरे क्लौ प्रायो जीवश्रासुरतां गतः । क्लेशाक्रान्तस्य तस्येव शोधनेकिं परायणम् ॥ ६ ॥

श्रेयसां यद्भवेच्छ्रेयःपावनानां च पावनम् । कृष्णप्राङ्मुखं शश्वसाधनं तद्ददाधुना ॥ ७ ॥

चिन्तामणिलोफसुखं सुरद्रुः स्वर्गसम्पदम् । प्रयच्छति गुरःप्रोतो वैकुण्ठं योगिदुर्लभम् ॥ ८ ॥

॥ सूत उवाच ॥

प्रीतिःशौनक चितो ते ह्यतो यच्चि विचार्य च । सर्वसिद्धान्तनिष्पन्नं र्दसारभयनाशनम् ॥ ९ ॥

भक्त्योद्यवर्धनं यच्च कृष्णसंतोषहेतुकम् । तदहं तेऽभिधास्यामि सावधानतया शृणु ॥ १० ॥

कालव्यालमुत्प्रासत्रासनिर्खाशहेतवे । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं क्लौ कीरेण भाषितम् ॥ ११ ॥

एतस्मादपरं किञ्चनमनः शुद्धयै न विद्यते । जन्मान्तरे भवेत्पुण्यं तदा भागवतं लभेत् ॥ १२ ॥

परोक्षिते कथां वक्तुं सभायां संस्थिते शुके । सुधाकुम्भं गृहीत्वैव देवास्तत्र समागमन् ॥ १३ ॥

शुकं न वावदन्सर्वे स्वकार्यकुशलाः सुराः । कथासुधां प्रयच्छस्व गृहीत्वैव सुधामिमां ॥ १४ ॥

एवं विनिमये जाते सुधा राज्ञा प्रपीयताम् । प्रपास्यामो वयं सर्वे श्रीमद्भागवतामृतम् ॥ १५ ॥

क सुधा क कथा लोके क काचः क मणिर्महान् । प्रहारातो विचार्यैवं तदा देवाञ्जहास ह ॥ १६ ॥

अभक्तैस्तांश्च विज्ञाय न ददौ स कथामृतम् । धीमद्भागवती चातां सुराणामपि दुर्लभा ॥ १७ ॥

राज्ञो मोक्ष तथा वीक्ष्य पुरा धातापि विरमित । सत्यलोके तुलां बद्ध्वाऽस्तोत्रस्य साधनान्यथ ॥१६॥
 लघून्धन्यानि जातानि गौरवेण इदं महत् । तदा ऋषिगणा सर्वे विरमयं परम ययुः ॥१७॥
 मेनिरे भगवद्रूपं शास्त्रं भागवतं कञ्चै । पठनाच्छ्रवणात्सद्यो वैकुण्ठफलदायकम् ॥२०॥
 सप्ताहेन श्रुतं चैतत्सर्वाथा मुक्तिदायकम् । सनकाद्यैः पुरा प्रोक्तं नारदाय दयापरे ॥२१॥
 यद्यपि ब्रह्मसम्बन्धाच्छ्रुतमेतन्महर्षिणा । सप्ताहश्रवणविधिं कुमारैस्तस्य भाषितं ॥२२॥

॥ शौनक उवाच ॥

लोकेष्विप्रहमुत्तमस्य नारदस्यास्थिरस्य च । विधिश्च ये कुत प्रीति संयोग कुत्र तैः सह ॥२३॥

॥ सूत उवाच ॥

अत्र ते कीर्तयिष्यामि भक्तियुक्तं कथानकम् । श्रुत्वेन मम यं प्रोक्तं रहं शिष्यं विचार्यं च ॥२४॥
 एन्द्रा हि विशालायां चत्वारः ऋषयोऽमलाः । सप्तङ्गं समायाता ददृशुरतत्र नारदम् ॥२५॥

॥ कुमार उवाच ॥

कथं ब्रह्मन्दीनमुखं कुतश्चित्तातुलो भवान् । त्वरितं गम्यते कुत्र कुतश्चागमनं तव ॥२६॥
 इदानीं शून्यचित्तोऽसि गतचित्तो यथा जन । तवेदं मुक्त्यङ्गस्य नोचितं वद कारयाम् ॥२७॥

॥ नारद उवाच ॥

अहं तु पृथिवीं यातो ज्ञात्वा सर्वोत्तमामिति । पुष्करं च प्रयागं च काशीं गोदावरीं तथा ॥२८॥
 हरिचेष्टं कुरुचेष्टं धोरङ्गं सेतुबन्धनम् । एवमादिषु तीर्थेषु भ्रममाण इतरतत ॥ २९ ॥
 नापरयं कुत्रचिच्छर्मं मनसन्तोषकारकम् । कलिनाऽधर्ममित्येष धरेयं यद्विज्ञाऽपुना ॥३०॥
 स यं नास्ति तत्र शौचं दया दानं न विद्यते । उदरभ्रंशो जीवा वशात् कृत्वापि ॥३१॥
 मन्दां सुमदमतपो मन्दभाग्यां ह्युपदुता । पादपङ्कजनिरता सन्तो विरक्ता सर्पप्रज्ञा ॥३२॥
 तरुणीप्रभुता गेहे श्यालको बुद्धिदायकः । कन्याविक्रयिष्योऽसौ भाङ्गपतीनां च फलकनमा ॥३३॥
 आश्रमा यवनैः रक्षास्तीर्थानि सरितस्तथा । देवतायतनान्यत्र दुष्टैर्नष्टानि भूरिश ॥३४॥
 न योगी नैव सिद्धो न न शान्तिं सधियो नर । फलिदावानलेनाद्य साधनं भ्रमतां गतम् ॥३५॥
 अटशूला जनपदा शिवभूता द्विनासय । फामिन्य केशशूलिन्य सम्भवन्ति फलाविह ॥३६॥
 एत परयन् फलेर्दोषान् पर्यटप्रयतीमहम् । वामुनं तटमापन्नो यत्र लीला हरैर्भूर ॥३७॥
 सप्राश्रयं मया दृष्टं ध्रुवतां तमुनीधरा । एका मु तरयो सत्र निरयथा निरमानया ॥३८॥
 वृद्धां द्वौ पतितां पार्श्वे नि शस्ततावचेतनौ । शुद्धवती प्रयोधन्ती रदती च तयो पुर ॥३९॥
 दृष्टदिष्टु निरीपती रक्षितारं निनं यपु । धीर्यमाना शतलीभिर्बोध्यमाना मुदुमुदु ॥४०॥

दृष्ट्वा दूरद्वित सोऽहं कौतुकेन तदन्तिकम् । मां दृष्ट्वा चोत्थिता चाला विह्वला चावब्रीहचः ॥४१॥

॥ वालोवाच ॥

भो भो साधो ह्यर्णं तिष्ठ मच्चिन्तामपि नाशय । दर्शनं तव लोकस्य सर्वथाघहरं परम् ॥ ४२ ॥

चतुःशतं तव वाक्येन दुःखशान्तिर्भविष्यति । यदा भाग्यं भवेद्भूरि भवतो दर्शनं तदा ॥ ४३ ॥

॥ नारद उवाच ॥

कासि त्वं काविमौ चेमा नार्यःकाःपद्मलोचनाः । वद देवि सविस्तारं स्वस्य दुःखस्य कारणम् ॥४४॥

॥ वालोवाच ॥

अहं भक्तिरिति ख्याता इमौ मे तनयौ मतौ । ज्ञानपैराग्यनामानौ कालयोगेन जर्जरौ ॥४५॥

गङ्गाधाः सरितश्चेमा म सेवार्थं स्मामगताः । तथापि न च मे श्रेयः सेवितायाः सुरैरपि ॥४६॥

इदानीं शृणु मद्वातां सचित्तस्त्वं तपोधन । वातां मे वितताप्यस्ति तां श्रुत्वा सुरमावह ॥४७॥

उपत्ता द्रविडे साहं वृद्धि कर्णाटके गता । क्वचित्कचिन्महाराष्ट्रे गुर्जरं जीर्णतां गता ॥४८॥

सत्र घोरकलेर्योगात्पास्वयदेः खण्डिताङ्गका । दुर्बलाहं चिरं याता पुत्राभ्यां सह मन्दताम् ॥४९॥

वृन्दावनं पुनः प्राप्य नवीनेव सुरूषिणी । जाताहं युवती सम्यक्प्रेष्टरूपा तु साम्प्रतम् ॥५०॥

इमौ नृशयितायत्र सुतौ मे क्लिश्यतःश्रमात् । इदं स्थानं परिव्रज्य विदेशं गम्यते मया ॥५१॥

जरत्वं समायातौ तेन दुःखेन दुःखिता । साहं तु तरणी कस्मि सुतौ वृद्धाविमौ कुतः ॥५२॥

प्रयायां सद्चारिषाद्वैपरीत्यं कुतः स्थितम् । घटते जरठा माता तरणौ तनयाविति ॥५३॥

यत शोचामि चात्मान विस्मयाविष्टमानसा । वद योगनिधे धीमन् कारणं चात्र किं भवेत् ॥५४॥

॥ नारद उवाच ॥

ज्ञानेनात्मनि परयामि सर्वमेतत्तजानधे । न विशादस्त्वया कार्थो हरिः शं ते करिष्यति ॥५५॥

॥ सूत उवाच ॥

षण्मात्रेण तस्मात्वा वाक्यमूचे मुनीश्वरः ॥ ५६ ॥

॥ नारद उवाच ॥

शृणुयाद्विहा चाले युगोऽयं दारणः कलिः । तेन सुप्त सदाचारो योगमार्गंस्तपोसि च ॥ ५७ ॥

घना अघामुरायन्ते शाठ्यदुष्कर्मकारिणः । इह सन्तो विरीदन्ति प्रहृष्यन्ति ह्यसाधवः ।

धो धैर्यं तु यो धीमान् स धीरः पवित्रतोऽथवा ॥ ५८ ॥

अशूरपानपलोनयेयं शेरभारकरी घरा । यै यै प्रमाज्जाता मङ्गलं नापि दृश्यते ॥५९॥

न श्यामपि सुं माकं कोऽपि परयति साम्प्रतम् । उपेक्षितानुरागान्धर्जर्जरूपेन संस्थिता ॥६०॥

वृन्दावनस्य मंयोगात्पुनरुत्वं तरणी नया । धन्यं वृन्दायनं तेन भक्तिनृप्यति यत्र च ॥६१॥

अत्रेयौ प्राहकाभावात् जतामपि मुद्यत । विप्रिशात्मनुरेनेह प्रमुसिर्नन्यतेऽनयोः ॥६२॥

। भक्तिरुवाच ॥

कथं परोक्षिता राज्ञा स्थापितो ह्यशुचिःकलिः । प्रवृत्ते तु कर्तुं सर्वसारःकुत्र गतो महान्॥६३॥
करुणापरेण हरिणाप्यधर्मः कथमीष्यते । इमं मे संशयं ह्यिन्धि त्वद्वाचा सुखितुस्म्यहम्॥६४

॥ नारद उवाच ॥

यदि पृष्टस्त्वया बाले प्रेमतः श्रवणं कुरु । सर्वं वक्ष्यामि ते श्रेष्ठे कर्मलं ते गमिष्यति॥६५॥
यदा मुकुन्दो भगवान् पर्मा त्यक्त्वास्वपदं गतः । तद्दिनात्कलिरायातः सर्वसाधनवाधकः ॥६६॥
दृष्टो द्विग्विजये राज्ञा दीनव-द्ररणं गतः । न मया मारण्योयोऽयं सारङ्ग इव सारमुक्त्वा॥६७॥
यत्कलं नास्ति तपसा न योगेन समाधिना । तत्कलं लभने सम्यक्करो केशवकीर्तनात् ॥६८॥
पृक्कारं कलिं दृष्ट्वा सारवत्सारनीरमम् । विष्णुरातःस्थापितवान्कलिवानो सुनयय च्वा॥६९॥
कुर्मांचरणात्सारः सर्वतो निर्गतोऽपुरा । पश्याःसंसिधता भूमौ बीजहीनास्तु रायथा॥७०॥
विभ्रैर्भागवतो वार्ता गेहे गेहे जने जने । कारिता कणत्तोभेन कथासारस्ततो गतः ॥७१॥
अत्युग्रमूर्तिकर्माणो नास्तिका रौरवा जगः । तेऽपि तिष्ठन्ति तोषेषु तोष्यसारस्ततो गतः॥७२॥
कामप्रोधमहालोमशृण्वाभ्याकुलचेतसः । तेऽपि तिष्ठन्ति तपसि तपःसारस्ततो गतः॥७३॥
मनसश्चाजयाहोभाद्भावात्स्वदसंश्रवात् । शास्त्रानभ्यसनाच्चैव ध्यानयोगफलं गतम् ॥७४॥
पविद्वितास्तु कन्त्रेण रमन्ते मदिषा इव । पुत्रस्योऽपादने दक्षा अदक्षा मुक्तिमाधने ॥७५॥
न हि वैष्णवता कुत्र संग्रदायपुरःसरा । पृथं प्रलयर्ता प्राप्नो यस्तुसारःस्थले स्थले ॥७६॥
अथं तु युगधर्मो हि वर्तते कस्य दूषणम् । अतस्तु पुण्डरीकाक्षः सद्गते निकटे स्थितः ॥७७॥
॥ सूत उवाच ॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा विस्मयं परमं गता । भक्तिरूचे वचो भूयः श्रूयतां तद्य शौनक ॥७८॥

॥ भक्तिरुवाच ॥

सुरपे त्वं हि धन्योऽसि मद्भाष्येन समागतः । साधूनां दर्शनं लोके सर्वसिद्धिकरं परम् ॥७९॥
जयति जगति मायो यस्य कायाधरस्ते त्वचनत्वनमेकं वैश्रलं चात्नरय ।

भूषणमपि यातो य हृतातो भ्रुषोऽयं सकृन्तुगनवात्रं मज्जुपुत्रं नवास्मि ॥ ८० ॥

इति धीरघपुराणे उत्तरपद्ये श्रीमद्भागवतमहात्म्ये भक्तिनारदमहात्म्ये नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

✽ अथ द्वितीयोऽध्यायः ✽

॥ नारद उवाच ॥

शुभा शोभयं पापे शत्रो विन्मत्सुरा वषट् । श्रीकृष्णपरागामोऽयं मरुत्सुर्गमिष्यति ॥ १ ॥
श्रीपद्मे च परित्राता येन कौरवशरमन्त्रात् । पानिता गोवसुन्दरं म हृत्पणः वषाणि नो गतः ॥ २ ॥
एवं तु भक्तिः शिष्या तस्य गतां प्राणतोऽधिष्ठा । स्वयाःऽदृगस्तु भगवतामिति गोवसुद्वेषि ॥ ३ ॥

सत्यादिवियुगे बोधवैराग्यौ मुक्तिपाधकौ । कस्तौ तु केवला भक्तिर्ब्रह्मायुष्यकारिणी ॥ ४ ॥
 इति निश्चय चिद्रूपः सद्रूपं त्वां ससर्ज ह । परमानन्दचिन्मूर्तिः सुन्दरीं कृष्णप्रह्वाम् ॥ ५ ॥
 यद्भवाञ्जलि त्वयापृष्टं किं करोमीति चैकदा । त्वां तदाऽऽज्ञापयत्कृष्णो मद्भक्तान्पे रयेति च ॥ ६ ॥
 श्रद्धीकृतं त्वया तद्वै प्रसन्नोऽभूदरिस्तदा । मुक्तिं दासौं ददौ तुभ्यं ज्ञानवैराग्यकाविमौ ॥ ७ ॥
 पोषणं स्वेन रूपेण चैकुण्ठे त्वं करोषि च । भूमौ भक्तविषोपाय छायारूपं त्वया कृतम् ॥ ८ ॥
 मुक्तिं ज्ञानं विदार्त्तिकं च सह कृत्वा गता भुवि । कृताद्विद्वापरस्यान्तं महानन्देन संस्थिता ॥ ९ ॥
 कलौ मुक्तिः ह्ययं प्राप्ता पाखण्डामयपीडिता । त्वदाज्ञया गता शीघ्रं चैकुण्ठं पुनरेव सा ॥ १० ॥
 स्मृतास्वयापि चात्रैव मुक्तितायाति याति च । पुत्रीकृत्वा स्वयेमौ च पार्श्वे स्वस्यैव रक्षिता ॥ ११ ॥
 उपेक्षातः कलौ मन्दौ बृद्धौ जातौ सुतौ तव । तथापि चिन्तां मुञ्च स्वमुखायं चिन्तयाग्यहम् ॥ १२ ॥
 कलिना सदृशःकोऽपि युगो नास्ति वरानने । तस्मिन्स्त्वां स्थाण्विष्यामि गेहे गेहेजने जने ॥ १३ ॥
 अन्यधर्मास्तिःस्कृय पुरस्कृय महोत्सवान् । तदा नाहं हरेर्दासो लोके त्वां न प्रवर्तये ॥ १४ ॥
 त्वदन्विताश्च ये जीवा भविष्यन्ति कलाविद् । णाणिनोऽपि गमिष्यन्ति निर्भयंकृष्णमन्दिरम् ॥ १५ ॥
 येषां चित्ते वसेन्नक्तिः सर्वदा प्रेमरूपिणी । न ते पश्यन्ति कीनाशं स्वप्नेऽप्यमलमूर्तयः ॥ १६ ॥
 न प्रेतो न पिशाचो वा राक्षसो वासुरोऽपि वा । भक्तियुक्तमनस्कानां स्पर्शने न प्रभुर्भवेत् ॥ १७ ॥
 न तपोभिर्न वेदैश्च न ज्ञानेनापि कर्मणा । हर्षिर्हि साध्यते भवत्या प्रमाणं तत्र गोष्णिकाः ॥ १८ ॥
 गृणां जन्ममहत्सेषा भक्ती प्रीतिर्हि जायते । कलौ भक्तिः कलौ भक्तिर्भया कृष्णः पुरःस्थितः ॥ १९ ॥
 भक्तिद्रोहकृता ये च ते सोदन्ति जगत्प्रये । दुर्वासा दुःखमापत्तः पुत्र भक्तविनिम्बकः ॥ २० ॥
 अलं प्रतैरलं तीर्थैरलं योगैरलं मयि । अलं ज्ञानरूपाहापैर्भक्तिकैरेव मुक्तिदा ॥ २१ ॥

॥ सूत उवाच ॥

इति नारदनिर्णीतं स्वमाहात्म्यं निराग्य सा । सर्वाङ्गपुष्टिमंयुक्ता नारदं यात्रयमप्रवीत् ॥ २२ ॥

॥ भक्तिरुवाच ॥

अहो नारद धन्योऽसि प्रीतिस्ते मयि निश्चन । न कदाचिद्दिमुञ्चामि त्विरो स्वारयामि सर्वदा ॥ २३ ॥
 कृपालुनात्वया साधोमद्वाचा ध्वंसिता पृथग् । पुत्रयोधेतना नारित ततो बोधय बोधय ॥ २४ ॥

॥ सूत उवाच ॥

तस्या यद्यः ममाकार्यं कार्हर्यं नारदो गतः । तपोर्षोऽननःरेने कतामेण विमर्दयत् ॥ २५ ॥
 गुणं मंपोष्य कथान्ते शब्दमुर्धैः समुच्चरत् । ज्ञान प्रकुण्डनां शीघ्रं वैराग्य प्रकुण्डताम् ॥ २६ ॥
 वेदवेदान्तापोषिश्च गीतापाठैर्मुहुर्मुहुः । बोध्यमानौ तदा तेन कश्चिच्चोपधितौ यत्नान् ॥ २७ ॥
 नेत्रैरनपलोन्नी नृगभन्तौ मालमापुभौ । बभूव णलितौ प्रापः शुष्कशरमहाहकौ ॥ २८ ॥
 इशामौ तौ नितीरधैः पुनःस्वःपरतापयौ । ऋषिभिन्नापते जातःकिं विधेयं मयेति च ॥ २९ ॥

अज्ञो निद्रा कथं याति वृद्ध व च मत्तरम् । चिन्तयन्निति गोविन्दं स्मरयामास भार्गव ॥३१॥
 स्योमपाणी तदेवाभून्मा रूपे खिप्रतामिति । उद्यमः सकलस्तेऽयं भविष्यति न संशयः ॥३२॥
 एतदर्थं तु सक्रमं सुरपैस्त्वं समाचर । ततो कर्माभिधास्यन्ति साधवःसाधुभूषणा ॥३३॥
 स कर्मणि कृते तस्मिन् सनिद्रा वृद्धताऽनयोः । गमिष्यति क्षणाद्भक्तिः सवनं प्रसृत्यति ॥३४॥
 इत्याकाशवचः स्पष्ट तत्सर्वैरपि विश्रुतम् । नारदो विस्मयं लेभे नेदं ज्ञातमिति द्रुवम् ॥३५॥

॥ नारद उवाच ॥

अन्याऽऽकाशवाण्यापिगोप्यत्वेन निरूपितम् । किंवा तत्साधनं कार्यं येन कार्यं भवेत्तयोः ॥३६॥
 एभविष्यन्ति सन्तस्नेकथं दास्यन्ति साधनम् । मयाऽप्र किं प्रकृतं यदुक्तं स्योमभाषया ॥३७॥

॥ सूत उवाच ॥

तत्र द्वायपि संस्थाप्य निगंतो नारदो मुनिः । तीर्थं तीर्थं विनिष्कृत्य पृच्छन्मार्गं मुनीधरान् ॥३८॥
 ५ ज्ञान्तः श्रूयते सर्वैः किञ्चिन्निश्चित्य नोच्यते । असाध्यं केचन प्रोचुर्दुर्ज्ञमिति चापरे ।

मूर्खीभूतास्तथान्ये तु कियन्तस्तु पलायिताः ॥३९॥

हाहाकारो मदानामोत्प्रेल्लोस्ये विस्मयावहः । वेदवेदान्तघोषैश्च गीतागार्ढ्यविशोधितम् ॥४०॥
 भक्तिज्ञानपिरागाणां नोदतिष्टन्निर्कं यदा । उपायो नापरोऽस्तीति कथं कथंऽजपञ्जना ॥४१॥
 योगिना नारदेनापि स्वयं न ज्ञायते तु यत् । तत्कथं शक्यते चकृमिर्तरेरिह मानुषैः ॥४२॥

एतन्मृगिणैः पृष्टैर्निर्णयोक्तं दुरासदम् ॥४३॥

ततश्चिन्तानुरः सोऽथ यदरीवनमागतः । तपश्चरामि चाप्रेति तदर्थं कृतनिश्चयः ॥४४॥
 तांघट्टशं पुरतः सनकादीन्मुनीधरान् । कोटिसूर्यसमाभासानुधाच मुनिमत्तम् ॥४५॥

॥ नारद उवाच ॥

एवार्णो भूरिभागेन भवन्निः स्रग्मोऽभवत् । कुमारा द्रुयतां शीघ्रं कृत्वा कृत्वा ममोपरि ॥४६॥
 भवन्तो योगिनः सर्वे बुद्धिमन्तो बहुश्रुताः । पद्महायनमयुक्ताः पूर्वगामपि पूर्वा ॥४७॥
 यदा धिगृन्तिलया हरिकीर्तनतपसराः । लीलाश्रुतरसोन्मत्ताः कथामाश्रुज्जिह्विन ॥४८॥
 हरिः शरणाग्रेण हि निष्यं येनां मुग्धे वषः । घतः कालममादिष्टा जरा युष्माकं बाधने ॥४९॥
 येनां भूभद्रमाश्रेण द्वारशाली हरेः पुरा । भूमी निरतिती मर्द्यो य कृत्वात् । पुरं गतौ ॥५०॥
 यदो भाषयन् योमेन दयनं भयतामिह । अनुप्रहृणु कर्तव्यो मयि दीने दयापरैः ॥५१॥
 यशरीर्षुगिराणं पत्तङ्गि साधनमुपदत्ताम् । अमुपदेयं कथं ताव प्रपूयन्तु सविस्तरम् ॥५२॥
 भक्तज्ञानपिरागाणां मुग्धमुग्धयो कथम् । व्यापनं सर्ववर्णेषु प्रेमपूर्वं प्रयत्नत ॥५३॥

॥ कुमार उवाच ॥

। कुम्भे देवो हरेः पितो मनासः । उपाय मुग्धताप्योऽप्र वर्तते पूं एव हि

अहो नारद धन्योऽसि विरक्तानां शिरोर्मथः । सदा श्रीकृष्णदासानामप्रणयोर्योगभाकरः ॥२४॥
 स्वयि चित्रं न मन्तव्यं भक्त्यर्थमनुवर्तिनि । घटते कृष्णदासस्य भक्तेःसंस्थापना सदा ॥२५॥
 ऋषिभिर्बुधो लोके पन्थानः प्रकटीकृताः । श्रमसाध्यांश्च ते सर्वे प्रायः स्वर्गफलप्रदाः ॥२६॥
 वैकुण्ठसाधकःपन्थाःस तु गोप्यो हि वर्तते । तस्योपदेष्टा पुरुःनायो भग्येन लभ्यते ॥२७॥
 सत्कर्म तव निदिष्टं द्योमवाचा तु यत्पुरा । तदुच्यते शृणुष्व्वाच स्थिरचित्तः प्रसन्नधीः ॥२८॥
 द्रव्ययज्ञास्तरोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च ते तु कर्मविसूचकाः ॥२९॥
 सत्कर्मसूचको नृनं ज्ञानयज्ञः स्मृतो बुधैः । श्रीमद्भागवतालापःस तु गीतःशुकादिभिः ॥३०॥
 भक्तिज्ञानविरागाणां तद्घोषेण बलं महत् । प्रजिप्यति द्वयोःकष्टं सुखं भक्तेर्भविष्यति ॥३१॥
 प्रलयं हि गमिष्यन्ति श्रीमद्भागवतध्वनेः । कलेर्दोषा इमे सर्वे सिंहशब्दात् वृका इवा ॥३२॥
 ज्ञानवैराग्यसंयुक्ता भक्तिः प्रेमरसावहा । प्रतिगौहं प्रतिजनं ततः क्रीडां करिष्यति ॥३३॥

॥ नारद उवाच ॥

वेदवेदान्तघोषैश्च गीतापाठैः - प्रघोषितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्टत्त्रिकं यदा ॥३४॥
 श्रीमद्भागवतालापात्तत्कथं बोधमेप्यति । तत्कथासु तु वेदार्थःश्लोके श्लोके पदे पदे ॥३५॥
 छिन्दन्तु संशयं ह्येनं भवन्तोऽनोचदर्शनाः । विलम्बो नात्र कर्तव्यःशरणागतवत्सलाः ॥३६॥

॥ कुमारा ऊचुः ॥

घेदोपनिर्दां साराज्जाता भागवती कथा । अत्युत्तमा ततो भाति पृथग्भूता फलाकृतिः ॥३७॥
 श्यामूलाग्रं रसस्तिष्ठन्नास्ते न स्वाद्यते यथा । स भूयःसगृथग्भूतः फले विश्वमनोहरः ॥३८॥
 यथा दुग्धे स्थितं सर्पिर्न स्वादायोष्णकल्पते । पृथग्भूतं हि तद्द्रव्यं देवानां रसवर्धनम् ॥३९॥
 इच्छामामपि मध्यान्तं शर्करा व्याप्य तिष्ठति । पृथग्भूता च सा मिष्टातथा भागवती कथा ॥४०॥
 इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनाय प्रकाशितम् ॥४१॥
 वेदान्तवेदसुघ्राते गीताया अपि कर्तारि । परितापवति व्यासे मुह्ययज्ञाज्ज्वागरे ॥४२॥
 तदा स्वया पुरा प्रोक्तं चतुःश्लोकसमन्वितम् । तद्वैश्वानरध्वणासद्यो निर्बाधो वादरायणः ॥४३॥
 तत्र ते विस्मयः केन यतःप्रश्नकरो भवान् । श्रीमद्भागवतं ध्रुव्यं शोकदुःखविनाशनम् ॥४४॥

॥ नारद उवाच ॥

यदर्शनं च विनिन्दन् यशुभानि सद्यः श्रेयस्तनोति भवदुःखत्रवादिंशानाम् ।
 नि.शे.शेषमुखगीतकथैरुपानाः प्रेमप्रकाशकृतये शरणं गतोऽस्मि ॥४५॥
 भाग्योदयेन बहुजन्मसमाजितेन सत्सङ्गमेन लभते पुरुषो यदा वै ।
 अज्ञानहेतुकृतमोहमदाग्धकारनाशं विवाय हि तदोदयते विप्रेः ॥४६॥
 इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये कुमारनारदसंवादे नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

* अथ तृतीयोऽध्यायः *

॥ नारद उवाच ॥

ज्ञानयज्ञं करिष्यामि शुक्रशास्त्रकथोऽञ्जलम् । भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनार्थं प्रयत्नतः ॥ १ ॥
 कुत्र कार्यो मया यज्ञः स्थलं तद्वाच्यतमिह । महिमा शुक्रशास्त्रस्य वक्तव्यो वेदपारगैः ॥ २ ॥
 कियन्निर्दिशसैः श्राव्या श्रीमद्भागवतो कथा । को विधिरतत्र कर्तव्यो मनेदं वदतामितः ॥ ३ ॥

॥ कुमार उच्युः ॥

शृणु नारद वचप्रामो विनत्राय विवेकिने । गङ्गाद्वारसमीपे तु तटमानन्दनामकम् ॥ ४ ॥
 नानाऋषिगणैर्दुष्टं देवसिद्धनिषेवितम् । नानातरुलताकीर्णं नवकोमलवायुकम् ॥ ५ ॥
 रम्यमेकान्तदेशस्थं हेमपद्मसुसौरभम् । यत्समीपस्थजोवाना वैरं चेतसि न स्थितम् ॥ ६ ॥
 ज्ञानयज्ञस्त्वया तत्र कर्तव्यो ह्यप्रयत्नतः । श्रुत्वा सत्सु च कथा तत्र भविष्यति ॥ ७ ॥
 पुरः स्थं निर्वलं चैव जराजीर्णकलेबरम् । तद् द्वयं च पुरस्कृत्य भक्तिस्तत्रागमिष्यति ॥ ८ ॥
 यत्र भागवती वार्ता तत्र भक्त्यादिकं प्रजेत् । कथाशब्दं समाकृत्यं तत्रिकं तरणायते ॥ ९ ॥

॥ सूत उवाच ॥

एवमुक्त्वा कुमारास्ते नारदेन समं ततः । गङ्गातटं समाजम्भुः कथापानाय सवराः ॥ १० ॥
 यदा यतारतटं ते तु तदा कोलाहलोऽप्यभूत् । भूलोकं देवलोकं च ब्रह्मलोकं तथैव च ॥ ११ ॥
 श्रीभागवततण्डुलपूषणाय रसलम्पटाः । धावन्तोऽप्यावयुः सर्वे प्रथमं ये च वैष्णवाः ॥ १२ ॥

भृगुर्धसिष्ठश्च्यवनश्च गौतमो मेधातिथिर्देवलदेवरातौ ।

रामस्तथा गाधिसुतश्च शाकलो मृकण्डपुत्रात्रिजपिपलादाः ॥ १३ ॥

योगेश्वरौ व्यासपराशरौ च छायाशुक्रौ जाजलिजह्नुमुप्याः ।

सर्वेऽयमी मुनिगणाः सहपुत्रशिष्याः स्वस्त्रीभिराययुरतिप्रणयेन युक्ताः ॥ १४ ॥

वेदान्तानि च वेदाश्च मन्त्रास्तन्त्राः समूर्तयः । दशसप्तपुराणानि षट्शास्त्राणि तथाऽऽयुः ॥ १५ ॥

गङ्गाद्याः सरितस्तत्र पुष्करादिसरांसि च । क्षेत्राणि च दिशः सर्वा दण्डकादिवनानि च ॥ १६ ॥

नगाद्यो ययुस्तत्र देवगन्धर्वदानवाः । गुरुधातत्र नायातामभृगु सम्बोध्य चानयत् ॥ १७ ॥

दीक्षिता नारदेनाथ दत्तमासनमुत्तमम् । कुमारा वन्दिताः सर्वैर्निषेदुः कृष्णतपराः ॥ १८ ॥

वैष्णवाश्च विरक्ताश्च न्यासिनो महाचारिणः । सुखभागे स्थितास्ते च तद्ग्रे नारदः स्थितः ॥ १९ ॥

एतन्भागे ऋषिगणास्तदन्यत्र दिशोऽसिः । वेदोपनिषदोऽन्यत्र तीर्थान्यत्र स्त्रियोऽन्यतः ॥ २० ॥

जयशब्दे नम शब्दः शब्दशब्दस्तथैव च । चूर्णलाजाप्रसूनानां निषेधः सुमहानभूत् ॥ २१ ॥

द्विमानानि समास्त्र कियन्तो देवनायकाः । कल्पवृक्षप्रसूनैस्तान् सर्वास्तत्र समाकिरन् ॥ २२ ॥

॥ सूत उवाच ॥

एवं तेष्वेकचिरोपु श्रीमद्भागवतस्य च । माहात्म्यमूचिरे स्पष्टं नारदाय महात्मने ॥ २३ ॥

॥ कुमाग ऊचुः ॥

अथ ते ब्रण्यतेऽस्माभिर्महिमा शुक्रशास्त्रजः । यस्य श्रवणमात्रेण मुक्तिः करतले स्थिता ॥२४॥

सदा सेव्या सदा सेव्या श्रीमद्भागवती कथा । यस्याः श्रवणमात्रेण हरिश्चित्तं समाश्रयेत् ॥२५॥

प्रन्योऽष्टादशसाहस्रो द्वादशस्कन्धसम्मितः । परीक्षिच्छुक्रसम्वादः शृणु भागवतं च तत् ॥२६॥

तावत्संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमतेऽज्ञानतः पुमान् । यावत्कर्णगता नास्ति शुक्रशास्त्रकथा चक्षुः ॥२७॥

किं श्रुतेर्बहुभिः शास्त्रैः पुराणैश्च भ्रमावहैः । एकं भागवतं शास्त्रं मुक्तिदानेन गर्जति ॥२८॥

कथा भागवतस्यापि नित्यं भवति यद्गृहे । तद्गृहं तीर्थरूपं हि वसतां पापनाशनम् ॥२९॥

अधमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । शुक्रशास्त्रकथायाश्च कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥३०॥

तावत्पापानि देहेऽस्मिन्निवसन्ति तपोधनाः । यावन्न श्रूयते सम्यक्श्रीमद्भागवतं नरैः ॥३१॥

न गंगा न गया काशी पुष्करं न प्रयागरुम् । शुक्रशास्त्रकथायाश्च फलेन समतां नयेत् ॥३२॥

श्लोकार्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् । पठस्व स्वमुखेनैव यद्दीच्छसि परां गतिम् ॥३३॥

वेदादिर्वेदमाता च पौरुषं सूक्तमेव च । त्रयी भागवतं चैव द्वादशाक्षर एव च ॥३४॥

द्वादशात्मा प्रयागश्च कालः संवत्सारात्मकः । ब्राह्मणाश्चाग्निहोत्रं च सुरभिर्द्वादशी तथा ॥३५॥

तुलसी च बसन्तश्च पुरुषोत्तम एव च । एतेषां तत्त्वतः प्राज्ञैर्न पृथग्भाव इत्यते ॥३६॥

यश्च भागवतं शास्त्रं वाचयेदर्थतोऽनिशम् । जन्मकोटिकृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥३७॥

श्लोकार्धं श्लोकपादं वा पठेद्भागवतं च यः । नित्यं पुण्यमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥३८॥

उक्तं भागवतं नित्यं कृतं च हरिचिन्तनम् । तुलसीपोरणं चैव धेनूनां सेवनं समम् ॥३९॥

अन्तकाले तु येनैव श्रूयते शुक्रशास्त्रवाक् । प्रीत्या तस्यैव वैकुण्ठं गोविन्दोऽपि प्रयच्छति ॥४०॥

हेर्मासिहयुतं चैतद् वैष्णवाय ददाति च । कृष्णेन सह सायुज्यं स पुमांश्चभते ध्रुवम् ॥४१॥

आजन्ममात्रमपि येन शठेन किञ्चित्चित्तं विधाय शुक्रशास्त्रकथा न पीता ।

चाण्डालवच्च स्वरवद् बत तेन नीतं मिथ्या स्वजन्म जननोऽर्जिदुःखभाजा ॥४२॥

जीवच्छुचो निगदितः स तु पापकर्मा येन धृतं शुक्रकथावचनं न किञ्चित् ।

धिक् तं नरं पशुसमं भुवि भाररूपमेतं वदन्ति दिवि देवसमाजमुखाः ॥ ४३ ॥

दुर्लभैव कथा लोके श्रीमद्भागवतोद्भवा । फोटिजन्मसमुत्थेन पुण्येनैव तु लभ्यते ॥४४॥

तेन योगनिधे धीमन् श्रोतव्या सा प्रयत्नतः । दिनानां नियमो नास्ति सर्वदा श्रवणं मतम् ॥४५॥

सत्येन ब्रह्मधर्येण सर्वदा श्रवणं मतम् । अशक्यत्वात्कली बोध्यो विशेषोऽग्र शुकाज्ञया ॥४६॥

भगोद्भूतिजयश्चैव नियमाचरणं तथा । दीर्घं कतुमशक्यत्वात् सप्ताहश्रवणं मतम् ॥४७॥

श्रद्धात्. श्रवणे नित्यं माधे तावद्धि यत् फलम् । तत् फलं शुक्रदेवेन सप्ताहश्रवणे कृतम् ॥४८॥
 मनसश्चाजयाद्भोगा पुंसां चैवायुषः क्षयात् । कलेर्दोषबहुत्वाच्च सप्ताहश्रवणं मतम् ॥४९॥
 यत् फलं नास्ति तपसा न योगेन समाधिना । अनायासेन तत्र सर्वं सप्ताहश्रवणे लभेत् ॥५०॥
 यद्वाद् गर्जति सप्ताहः सप्ताहो गर्जति प्रतात । तपसो गर्जति प्रोच्यैस्तीर्थान्नित्यं हि गर्जति ॥५१॥
 योगाद् गर्जति सप्ताहो ध्यानाज्ज्ञानाच्च गर्जति । किं धूमो गर्जनं तस्य रे रे गर्जति गर्जति ॥५२॥

॥ शौनक उवाच ॥

साश्चर्यमेव कथितं कथानकं ज्ञानादिधर्मान् विगणय्य साभ्रतम् ।

नि.श्रेयसे भागवतं पुराणं जातं कुतो योगनिर्दिशदिसूचकम् ॥५३॥

॥ सूत उवाच ॥

यदा कृष्णो धर्ता त्यक्त्वा स्वर्गं गन्तुमुद्यतः । पृथादर्शं पश्चिन्त्यात्पुद्गवो वाक्यमब्रवीत् ॥५४॥

उद्धव उवाच

त्वं तु यास्यसि गोविन्द भक्तकार्यं विप्राय च । मन्दित्रो मङ्गती चिन्ता तां ध्रुत्वा सुरमावह ॥५५॥
 आगतोऽयं कलिर्वीरो भविष्यन्ति पुनः खजाः । त संगेनैव मन्तोऽपि गमिष्यन्त्युग्रतां यदा ॥५६॥
 तदा भारवती भूमिगौरुरेयं कमाश्रयेत् । अन्यो न दृश्यते द्राता त्यक्त. कमललोचन ॥५७॥
 अतः मत्सु दयां कृत्वा भक्तवत्सल मा प्रज । भक्तार्थं सगुरो जातो निराकारोऽपि चिन्मयः ५८॥
 ग्वद्वियोगेन ते भक्ताः कथं स्थास्यन्ति भूतले । निर्गुणोपासने कष्टमतः किञ्चिद् विचारय ॥५९॥
 इत्युद्धवचः श्रुत्वा प्रभासेऽचिन्तयद्धरिः । भक्तावलम्बनार्थाय किं विषेयं भवेति च ॥६०॥
 स्वकीयं यद्भनेरोजस्तच्च भागवतेऽदधात् । तिरोधाय प्रविष्टोऽयं श्रीमद्भागतार्णवम् ॥६१॥
 तेनेयं वाङ्मयी मूर्तिः प्रयत्ना वर्तते हरेः । सेवनाच्छृण्वात्पाठाद् दर्शनात्पापनाशिनी ॥६२॥
 सप्ताहश्रवणं तेन सर्वेभ्योऽप्यधिकं कृतम् । साधनानि तिरस्कृत्य कलौ धर्मोऽयमोरितः ॥६३॥
 दुःखदारिद्र्यदौर्भाग्यपपद्मालनाय च । कामशोधप्रयार्थं हि कलौ धर्मोऽयमोरितः ॥६४॥
 अन्यथा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुस्त्यजा । कथं त्याज्या भवेत्पुम्भिः सप्ताहोऽतः प्रकीर्तितः ॥

॥ सूत उवाच ॥

एवं नगाहश्रवणोरधर्मं प्रकीर्यमाने भूपिभिः सभायाम् ।

आश्चर्यनेकं समभूतदानिं तदुच्यते संश्रुणु शौनक त्वम् ॥ ६६ ॥

भक्ति. सुती ती तरुणौ गृहीत्वा प्रेमैकरूपा सहसाऽऽविरासीत् ।

श्रीकृष्ण गोविन्द हरे मुरारे नाथेति नामानि सुदुर्बन्ती ॥६७॥

तां आगतां भागवतार्थभूयां सुचारवेषां दृश्यः सदस्याः ।

कथं एतिया कथमागनेयं मध्ये समीपमिति गर्जन्त ॥ ६८ ॥

उचुः कुमारा वचनं तदानीं कथार्थतो निष्पत्तितापुनेयम् ।
एवं गिरः सा समुत्ता निशम्य सनत्कुमारं निजगाद नम्रा ॥ ६६ ॥

॥ भक्तिरुवाच ॥

भवद्भिरद्यैव कृतास्मि पुष्टा कलिप्रण्ट्यापि कथारसेन ।
काहं तु तिष्ठान्यथुना द्रुवन्तु ब्राह्मा इदं तां गिरमूचिरे ते ॥ ७० ॥
भक्तेषु गोविन्दसरूपकर्त्री प्रेमैरुधर्त्री भवरोगहन्त्री ।
सा त्वं च तिष्ठस्व सुधैर्यसंश्रया निरन्तरं वैष्णवमानसानि ॥ ७१ ॥
ततोऽपि द्रोणाः कलिजा इमे स्वां द्रष्टुं न शक्ताः प्रभवोऽपि लोके ।
एवं तदाज्ञावसरेऽपि भक्तिस्तदा निरयणा हरिदासचित्ते ॥ ७२ ॥

सकलभुवनमध्ये निर्वनास्तेऽपि धन्या निवसति हृदि येषां श्रीहरेर्भोक्तरेका ।
हरिरपि निजलोकं सर्वथातो विहाय प्रविशति हृदि तेषां भक्तिसूत्रोपबद्धः ॥ ७३ ॥
धूमोऽद्य ते किमधिकं महिमानमेवं ब्रह्मात्मकस्य भुवि भागवताभिषस्य ।
यसंश्रयास्त्रिगदिते लभते सुवक्ता श्रोतापि कृष्णसमतामलमन्यधर्मैः ॥ ७४ ॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये भक्तिकष्टनिवर्तनं तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

* अथ चतुर्थोऽध्यायः *

। सूत उवाच ॥

अथ वैष्णवचित्तोषु दृष्ट्वा भक्तिमलौकिकोम् । निजलोकं परित्यज्य भगवान् भूक्तप्रसलः ॥ १ ॥
वनमाली घनश्यामः पीतवासा मनोहरः । काञ्चीकलापरुचिरोहसन्सुकुटकुण्डलः ॥ २ ॥
त्रिभङ्गललितश्चास्त्रकौस्तुभेन विराजितः । फोटिमनमथलावण्यो हरिचन्दनघञ्चितः ॥ ३ ॥
परमानन्दचिन्मूर्तिर्मधुरो मुरलीधरः । प्रविवेश स्वभक्तानां हृदयान्यमलानि च ॥ ४ ॥
वैकुण्ठवासिनो ये च वैष्णवा उद्धवाद्यः । तत्त्वथाश्रवणार्थं ते गूढरूपेण संस्थिताः ॥ ५ ॥
तदा जयजयारावो रसपुष्टिरलौकिकी । चूर्णप्रसूनवृष्टिश्च सुहृः शङ्करोऽप्यभूत् ॥ ६ ॥
तसमासंस्थितानां च दहरोहात्मविस्मृतिः । दृष्ट्वा च तन्मयावस्थां नारदो घाप्यमप्रवीत् ॥ ७ ॥

अलौकिकोऽयं महिमा मुनीधराः सप्ताहजन्योऽद्य विलोकितो मया ।

मूढाः शठा ये पशुपत्तियोऽत्र सर्वेऽपि निष्पापतमा भवन्ति ॥ ८ ॥

अतो मृलोके ननु नास्ति किञ्चित्तस्य शोघाय कलौ पवित्रम् ।

अघौघविध्वंसकरं तथैव कथासमानं भुवि नास्ति चान्यत् ॥ ९ ॥

के के विशुद्धयन्ति वदन्तु मया, सप्ताहयज्ञेन कथामयेन ।

कृपालुभिलोकहितं विचार्य प्रकाशितः कोऽपि नवीनमार्गः ॥ १० ॥

म स्वसुश्रु प्रसूताया दृतो बालरतु वर्तते । तामाकार्यं गृहे रतु सा तेऽर्भो पोषयिष्यति ॥६०॥
 पतिना तत्कृतं सर्वं पुत्ररक्षणहेतवे । पुत्रस्य धुःधुकारीति नाम मात्रा प्रतिष्ठितम् ॥६१॥
 त्रिमासे निर्गते चाथ सा धेनुः सुपुत्रोऽर्भकम् । स्वाङ्गसुन्दरं दिव्यं निर्मलं कनकप्रभम् ॥६२॥
 दृष्ट्वा प्रसन्नो विप्ररतु संस्कारान् स्वयमादधे । मघाऽऽश्वर्यं जनाः सर्वे दिदृहार्थं समागताः ॥६३॥
 भाग्योदयोऽधुना जात आश्रमदेवस्य परयत । धेन्वा बालः प्रसूतरतु देवरूपीति कौमुकम् ॥६४॥
 न ज्ञातं तद्रहस्यं तु केनपि विधियोगतः । गोकर्णं तं सुतं दृष्ट्वा गोकर्णं नाम चाकरोत् ॥६५॥
 क्रियकालेन तौ जातौ तरणौ तनयाबुभौ । गोकर्णः परिडितो ज्ञानो धुन्धुकारी महास्रलः ॥६६॥
 स्नानशौचक्रियाहीनो दुर्भङ्गी बोधवर्धतः । द्रुष्णप्रसूकर्ता च शवहस्तेन भोजनम् ॥६७॥
 चौरः सर्वजनद्वेषी परवेशमप्रदीपकः । लालनायाभङ्गान् धत्वा सद्यः कूपे न्यपातयत् ६८॥
 हिंसकः शरुधारी च दीनान्धानां प्रपीडकः । चारुडालाभिरतो निर्व्यं पाशहस्तः श्वसद्भूतः ॥६९॥
 तेन वेदयादुरुद्धेन पितृथं वित्तं तु नाशितम् । एरुदा पितरौ ताड्य पात्राणि स्वयमाहरन् ॥७०॥
 तपिता कृपणः प्रोद्धेनहीनो ररोद ह । वन्ध्यात्वं तु समोचीनं कुपुत्रो दुःखदायकः ॥७१॥
 कृतिष्ठामि कृगच्छामि को मे दुःखं व्यणेहयेत् । प्रार्थारत्यजामि दुःखेन हा कष्टं मम संस्थितम् ७२॥
 तदानीं तु समागत्य गोकर्णो ज्ञानसंयुतः । बोधयामास जनकं धैरान्यं परिदर्शयन् ॥७३॥
 असारः खलु संसारो दुःखरूपी विमोहकः । सुतः कस्य धनं कस्य स्नेहवाङ्मयलतेऽनिशम् ॥७४॥
 न चेन्द्रस्य सुखं किञ्चिन्न सुखं चक्रवर्तिनः । सुखमस्ति विरक्तस्य मुनेरेकान्तजीविनः ॥७५॥
 मुद्राज्ञान प्रजारूपं मोहतो नरके गतिः । निपतिष्यति देहांड्यं सर्वं त्यक्त्वा यनं यज ॥७६॥
 तद्वाक्यं तु समाकर्ष्य गन्तुकामः पितामहीत । किं कर्तव्यं वने तात तत्त्वं वद सचिरतरम् ॥७७॥
 अन्धकृमे स्नेहपाशे बद्धः पद्भरहं शठः । कर्मणा पतितो नूनं मामुद्धर दयानिधे ॥७८॥

॥ गोकर्ण उवाच ॥

देहेऽस्थिमांसरधिरऽभिमति त्यज । एवं जायासुताःपि सदा ममतां धिमुद्य ।
 पर्यानिशं न गदिदं क्षणभङ्गनिष्ठं धैरान्यरागरसिको भव भक्तिनिष्ठः ॥७९॥
 धर्मं भजस्य सन्नतं त्यज लोकाधर्मान् सेवत्य माधुपुराङ्गहि कामनृष्याम् ।
 अन्यस्य दोषगुणचिन्तनमाशु मुञ्च वा सेवाकथारसमज्ञे नितरां पिब स्वम् ॥८०॥
 एवं सुतं तिरयतोऽपि गृहं विहाय यातो वनं स्थिरमतिगंतपट्टयः ।
 युक्तो हरेरनुदिनं परिचर्ययासौ श्रीकृष्णमाप नियतं दशमस्य पाठात् ॥८१॥
 इति धीपत्रपुराणे उत्तरपरवदे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये विप्रमोषो

अथ पंचमोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

पितर्युं परते तेन जननी ताडिता भृशम् । क्व वित्तं तिष्ठति दृहि हनिष्ये लक्ष्या न चेत् ॥१॥
 इति तद्वाक्यदस्त्रासाज्जनन्या पुत्रदुःखतः । कूपे पातः वृत्तो रात्रौ तेन सा निधनं गता ॥२॥
 गोकर्णस्तीर्थयात्रार्थं निर्गतो योगसंस्थितः । न दुःख न सुखं तस्य न वैरी नापि बान्धवः ॥३॥
 पुण्डुकारी गृहेऽतिष्ठ पद्मपर्यवधृतः । अलुप्रस्र्मवर्ता च तत्पोदखविमूढधीः ॥ ४ ॥
 एकदा बुलटास्तास्तु भूदणान्यभिलिप्सवः । तदर्थं निर्गतो गेहाकामान्धो रुयुमस्मरन् ॥५॥
 यतस्ततश्च संहृत्य वित्तं वेरम पुनर्गतः । ताम्योऽयच्छु सुवन्नाशि भूदणानि क्रियन्ति च ॥६॥
 बहुवित्तचयं दृष्ट्वा रात्रौ नार्यो ज्यचारयन् । चौर्यं करोत्यसौ नित्यमतो राजा प्रीप्यति ॥७॥
 वित्तं हत्वा पुनश्चैन मारयिष्यति निश्चितम् । क्रतोऽर्धरुस्ये गृहमरमाभिः किं न हस्यते ॥८॥
 निहत्यैनं गृहीत्वार्थं यास्यामो यत्र कुत्रचित् । इति ता निश्चयं क्व वा सुप्तं सन्ददद्य रदिमभिः ॥९॥
 पाशं कण्ठे निधायास्य तन्मृ युमुपचक्रमुः । त्वरितं न ममारासौ चिन्तायुक्तास्तदाभवत् ॥१०॥
 तस्माद्भ्रसमुद्गाश्च तन्मुपे हि विचिचिपुः । अग्निज्वालातिट्टःखेन व्याबुलो निधनं गतः ॥११॥
 तं देहं मुमुचुर्गते प्रायः साहसिकाः द्विषः । न ज्ञातं तद्रहस्यं तु केनापीदं तथैव च ॥१२॥
 लोकैः पृष्ठा वदन्ति स्म दूरं यातः प्रियो हि न । आगमिष्यति वस्तिम् वित्तलोभ विकर्षितः १३
 स्त्रीणां नैव तु विश्वासं दुष्टानां वारयेद् बुधः । विश्वासे यः स्थितो मूढः स दुःखैः परिभूयते १४
 सुधामयं वचो यासां कामिनां रसवर्धनम् । हृदयं धुरधारामं प्रियः वो नाम योपिताम् १५
 संहृत्य वित्तं ता याताः बुलटा ददुर्भृकाः । पुण्डुकारी बभूवाथ महान् प्रेतः सुवर्मतः १६
 वा यारूपधरो नियं धावन् दशदिशोऽन्तरम् । शीतातपपरिहिष्टो निराहारः पिपारितः १७
 न लेभे शरणं चापि हा दैर्देति मुहुर्दन्दन् । वियक्त्वालेन गोकर्णो मृतं लोकादबुध्यतः १८
 अनाथं तं विदि धैव गयाश्राद्धमचोकरत् । यस्मिंस्तीर्थे तु रुंयाति तत्र श्राद्धमदत्तयत् १९
 एतं भ्रमन् स गोकर्णः स्वपुरं समुपिवान् । रात्रौ गृहाङ्गणे स्वतुमागतोऽलक्षितः परैः २०
 तत्र सुप्तं स विज्ञाय पुण्डुकारी स्वबान्धवम् । निशीथे दशंयामास महारौद्रतरं वपुः २१
 सक्रमेणः सकृदस्तीं सकृच्च महिरोऽभवत् । सकृदिन्द्रः सकृच्चामिः पुनश्च पुरोऽभवत् २२
 धैर्योऽयमिदं दृष्ट्वा गोकर्णो धैर्यरुतः । अयं दुर्गतिकः कोऽपि निश्चि याथ तमद्रचोत् २३

॥ गोकर्ण उवाच ॥

क्व यदुप्रतरो रात्रौ पुतो यातो दशाग्निनाम् । किं वा प्रेत पिशाचो वा राक्षसोऽसीति शंस नः २४

॥ सूत उवाच ॥

एतं शृण्वता तेन ररोक्षौः पुनः पुनः । अशक्तो वचनोच्चारं संज्ञामात्रं चकार ह २५

ततोऽङ्गलौ ङ्गलं कृत्वा गोकर्णं तमुदैरयत् । तत्सेकहतपापोऽसौ प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥२६॥

॥ प्रेत उवाच ॥

अहं भ्राता वद्रीयोऽस्मि धुन्धुकारीति नामतः । स्वकीयेनैव दोषेण ब्रह्मत्वं नाशितं मया ॥२७॥
कर्मणो नास्ति संख्या मे महाज्ञाने विवर्तिनः । लोकानां हिंसकः सोऽहं स्त्रीभिर्दुःखेन मारितः २४
अतः प्रेत वमापन्नो दुर्दशां च बहाम्यहम् । वाताहारेण जीवामि देवाधीनफलोदयात् ॥२६॥
अहो ऋधो कृपासिन्धो भ्रातर्मांसाशु मोचय । गोकर्णो वचनं श्रुत्वा तस्मै वाक्यमथाश्रयीत् ३०

॥ गोकर्ण उवाच ॥

त्वदर्थं तु गयापिण्डो मया दत्तो विधानतः । तत्कथं नैव मुक्तोऽसि ममाश्चर्यमिदं महत् ॥३१॥
गयाभ्राद्वाञ्छ मुक्तिश्चेदुणयो नापरस्तिवह । किं विधेयं मया प्रेत तत्त्वं वद सविस्तरम् ॥३२॥

॥ प्रेत उवाच ॥

गयाभ्राद्दशतेनापि मुक्तिर्मे न भविष्यति । उपायमपरं कञ्चित्त्वं विचारय साम्प्रतम् ॥३३॥
इति तद्वाक्यमाकर्ण्य गोकर्णो विस्मयं गतः । शतभ्राद्दैनं मुक्तिश्चेदसाध्यं मोचनं तव ॥३४॥
इदानीं तु निजं स्थानमातिष्ठ प्रेत निर्भयः । स्वमुक्तिसाधकं किञ्चिदाचरिष्ये विचार्य च ॥३५॥
धुन्धुकारी निजस्थानं तेनादिष्टस्ततो गतः । गोकर्णं श्विन्तयामास तां रात्रिं न तदभ्यगात् ॥३६॥
प्रातरस्तमागतं दृष्ट्वा लोकाः प्रीत्या समागताः । तत्सर्वं कथितं तेन यज्ञातं च यथा निशितं ॥३७॥
विद्वांसो योगनिष्ठाश्च ज्ञानिनो ब्रह्मवादिनः । तन्मुक्तिं नैव तेऽपरयन् परयन्तः शास्त्रसंचयान् ३८
ततः सर्वैः सूर्यवाक्यं तन्मुक्तौ स्थापितं परम् । गोकर्णः स्तम्भनं चक्रे सूर्यवेगस्य वै तदा ॥३९॥
तुभ्यं नमो जगत्सालिन् द्रुहि मे मुक्तिहेतुकम् । तच्छ्रुत्वा दूरतः सूर्यः स्फुटमिन्यम्यभाषत ॥४०॥
श्रीमद्भागवतान्मुक्तिः सप्ताहं वाचनं कुरु । इति सूर्यवचः सर्वैर्गर्मरूपं तु विध्रुतम् ॥४१॥
सर्वेऽप्युचन् प्रयत्ने न कर्तव्यं सुकरं शिवदम् । गोकर्णो निश्चयं कृत्वा वाचनार्थं प्रवर्तितः ॥४२॥
तत्र संश्रवणार्थाय देशभ्रामाजाना ययुः । पङ्कजधनुर्ब्रह्मन्दाश्च तेऽपि पापहयाय वै ॥४३॥
समाजस्तु महाज्ञातो देवविस्मयकारकः । यदेवासनमास्थाय गोकर्णोऽरुणयत्कथाम् ॥४४॥
म प्रेतोऽपि तदायातः स्थानं पर्यप्रितस्ततः । सप्तप्रन्ययुतं तत्रापरय कीचक्रमुत्सृज्य ॥४५॥
तन्मूलच्छिद्रमनिरय ध्रुवार्थं स्थितो ह्यसौ । वातरूपो स्थितिं कर्तुं मरुतो बंशमाविरात् ॥४६॥
देष्यं ब्राह्मणं मुख्यं श्रोतारं परिहृष्य सः । प्रथमरकन्धतः स्पष्टमाख्यानं धेनुजोऽकरोत् ॥४७॥
दिनान्ते सविता गाथा तदा चित्रं चभूव ह । वशीरप्रन्धिभेदोऽभूत्सशब्दं पश्यतां सताम् ॥४८॥
द्वितीयेऽद्धि तथा सायं द्वितीयप्रन्धिभेदनम् । तृतीयेऽद्धि तथा सायं तृतीयप्रन्धिभेदनम् ॥४९॥
च सप्तदिनेरचं सप्तप्रन्धिविभेदनम् । कृत्वा स द्वादशरकन्धध्रुवणाप्रेततां जहौ ॥५०॥
रूपधरो जातस्तु तमोद्राममण्डितः । पीतयासा घनरयामो नुकुटी कुण्डलाग्विषतः ॥५१॥

ननाम भ्रातरं सद्यो गोकर्णमिति चाब्रवीत् । त्वयाहं मोचितो बन्धो कृपया प्रेतकश्मलात् ॥२१॥
 धन्या भागवती वार्ता प्रेतपीडाविनाशिनी । सप्ताहोऽपि तथा धन्यः कृष्णलोक फलप्रदः ॥२३॥
 कम्पन्ते सर्वपापानि सप्ताहश्रवणे स्थिते । अस्माकं प्रलयं सद्यः कथा चैवं करिष्यति ॥२४॥
 आर्द्रं शुष्कं लघु स्थूलं वाङ्मनः कर्मभिः कृतम् । श्रवणं विदहेत्पापं पावकः समिधो यथा ॥२५॥
 अस्मिन् वै भारते वरं सूरिभिर्देवसंसदि । अकथा श्रवणां पुंसां निष्फलं जन्म कीर्तितम् ॥२६॥
 किं मोहतौ रक्षितेन सुपुष्टेन बलीयसा । अध्रुवेण शरीरेण शुक्शास्त्रकथां विना ॥२७॥
 अस्थिस्तम्भं द्वायुबद्धं मांसशोणितलेपितम् । चर्मावनद्धं दुर्गन्धं पात्रं मूत्रपुरीषयोः ॥२८॥
 जराशोकविपाकार्ते रोगमन्दिरमातुरम् । दुष्पूरं दुघ्नं दुष्टं सदोषं क्षणभंगुरम् ॥२९॥
 कृमिविड्भस्मसंज्ञान्तं शरीरमिति वर्णितम् । अस्थिरेण स्थिरं कर्म कुतोऽयं साधयेन्न हि ॥६०॥
 यः प्रातः संस्कृतं चाक्षं सायं तच्च विनश्यति । तदीयरससगुष्टे काये का नाम निव्यता ॥६१॥
 सप्ताहश्रवणाद्धोके प्राप्यते निकटे हरिः । अतो दोरनिवृत्त्यर्थमेतदेव हि साधनम् ॥६२॥
 बुद्बुदा इव तोयेषु मशका इव जन्तुषु । जायन्ते मरणार्थैव कथाश्रवणवर्जिताः ॥६३॥
 जडस्य शुष्कवंशस्य यत्र ग्रन्थिविभेदनम् । चित्रं किमु तदा चित्तग्रन्थिभेदः कथाश्रवात् ॥६४॥
 भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि सप्ताहश्रवणे कृते ॥६५॥
 संसारकर्दमालेपप्रक्षालनपटीयसि । कथातीर्थे स्थिते चित्ते मुक्तिरेव बुधैः स्मृता ॥६६॥
 एवं युवति वै तस्मिन् विमानमागमत्तदा । वैकुण्ठवासिभिर्भुक्तं प्रस्फुरद्दीप्तिमण्डलम् ॥६७॥
 सर्वेषां पश्यतां भजे विमानं धुग्धुलीसुतः । विमाने वैष्णवान् वीक्ष्य गोकर्णो धायक्यमब्रवीत् ॥६८॥

॥ गोकर्ण उवाच ॥

अथैव बहवः सन्ति श्रोतारो मम निर्मला । आनीतानि विमानानि न तेषां युगप कुतः ॥६९॥
 श्रवणं समभागेन सर्वैरामिह दृश्यते । फलभेदः कुतो जातः प्रदुक्नु हरिप्रियाः ॥७०॥

॥ हरिदासा उचुः ॥

श्रवणस्य धिभेदेन फलभेदोऽत्र संस्थितः । श्रवणं तु कृतं सर्वैरं तथा मननं कृतम् ।
 फलभेदस्ततो जातो भजनादपि मनद ॥७१॥
 सप्तरात्रमुपोष्येव प्रेतेन श्रवणं कृतम् । मननादि तथा तेन स्थिरचित्तो कृतं भृशम् ॥७२॥
 अष्टं च हतं ज्ञानं प्रमादेन हतं ध्रुतम् । सन्दिग्यो हि हतो मन्त्रो व्यग्रचित्तो हतो जपः ॥७३॥
 अवैष्णवो हतो देशो हतं धादमपाप्रकम् । हतमध्रोश्रिये दानमनाचारं हतं कुलम् ॥ ७४ ॥
 विधासो गुरवाक्षयेषु स्वस्मिन्दीनत्वभावनतां । मनोदोरजयधैव कथायां निश्चला मतिः ॥७५॥
 एवमादि कृतं चेस्यात्तदा वै श्रवणे फलम् । पुनः श्रवान्ते सर्वेषां वैकुण्ठे वसतिर्भुवम् ॥७६॥
 गोकर्णं तव गोविन्दो गोलोकं दास्यति स्वयम् । एव मुक्त्वा ययुः सर्वे वैकुण्ठं हरिकीर्तनाः ॥७७॥

रावणे मासि गोरुणः कथामूचे तथा पुनः । सत्सारावतीं भूयः श्रवणं तैः कृतं पुनः ॥७८॥

कथासमाप्ता यज्ञातं श्रूयतां तच्च नारद ॥७९॥

वेमानैः सह भक्तैश्च हरिराविरभूव ह । जयशब्दा नम-शब्दास्तत्रासन् बहवस्तदा ॥८०॥

पाञ्चजन्यध्वनिं चक्रे हर्षात्तत्र स्वयं हरिः । गोरुणै तु समातिङ्गथाकरोत्स्वपशं हरिः ॥८१॥

श्रोतृनन्द्यान् धनश्यामान् पीतकौशेषवासप । किरीटिनः कुण्डलिनस्तथा चक्रे हरिः क्षणात्तान् ॥८२॥

तद्ग्रामे ये स्थिता जीवा आश्चर्याडालजातरः । विमाने स्थापितास्तेऽपि गोरुणैर्कुर्या तदा ॥८३॥

प्रेषिता हरिलोके ते यत्र गच्छन्ति योगिनः । गोरुर्ह्येन स गोत्रालो गोत्रोर्हं गोपबलमम्- ।

कथाश्रवणतः प्रीतो निरयौ भक्तवत्सलः ॥८४॥

अयोध्यावासिनः पूर्वं यथा रामेण सद्गताः । तथा कृणेन ते नीता गोलोकं योगिदुर्लभम् ॥८५॥

यत्र सूर्यस्य सोमस्य सिद्धानां न गतिः कदा । तं लोकं हि गतास्ते तु धीमद्भागवतश्रवात् ॥८६॥

द्रुमोऽत्र ते किं फलवृन्दमुक्त्वलं सप्ताहयज्ञेन कथामु सञ्चितम् ।

कणेन गोरुणैरुवाचरो येः पीतश्च ते गर्भगता न भूयः ॥८७॥

वाताम्बुपर्णाशान् देहशो रथैस्तपोभिर्ह्यैश्विरकालसञ्चितैः ।

योगैश्च संयान्ति न तां गतिं वै सप्ताहगाथाश्रवणेन यान्ति याम् ॥८८॥

इतिहासार्थमं पुण्यं शायिडक्योऽपि मुनीधरः । पठते चित्रकूटस्थो यज्ञानन्दपरिप्लुतः ॥८९॥

श्रावयाननेतत्परमं पवित्रं श्रुतं सकृद् वै विश्वेर्द्योधिम् ।

श्राद्धे प्रयुक्तं विवृणुत्प्रिमावदक्षित्यं सुपाठादपुनर्मवं च ॥९०॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोरुणैर्मोक्षवर्णेन नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥९१॥

॥ अथ पष्ठोऽध्यायः ॥

॥ कुमारा ऊचुः

अथ ते सप्रवक्ष्यामः सप्ताहश्रवणे विधिम् । सशर्पैरनुभिर्भैर प्रायः साध्यो विधि स्मृतः ॥१॥

दैवर्त्नं तु सप्ताह्य मुद्धतं वृषद्वय यज्ञतः । विवाहे यादयं वितं तादयं परिकरयेत् ॥२॥

नमस्य आशिनोर्जां च मर्गाशीपंः शुचिर्नमाः । एते मासाः कथारम्भे श्रोतृणां मोक्षसूचकाः ॥३॥

मासानां विप्र हेयानि तानि त्याज्यानि सर्वथा । सद्गाथाश्रवणे तत्र कर्तव्याः सोधमाश्च ये ॥४॥

देशे देशे तथा सर्वे वर्ता प्रेष्या प्रयत्नतः । भविष्यति कथा चात्र चायान्तपरं वृद्धिभूमि ॥५॥

द्वे हरिकथाः क्वचिद्द्वे चाप्युतकोतंताः । द्विपः शूद्रादयो ये च सेवां बोधो यतो भवेत् ॥६॥

देशे देशे विरक्त ये पैश्याः कोतंनोऽमुकाः । तेष्वेव परं प्रेष्यं च तद्वत्तेलनमिरीरितम् ॥७॥

सत्रां समाप्तो भविता सत्सारां मुदुर्लभः । अपूर्वरसरूपैश्च कथा चात्र भविष्यति ॥८॥

श्रीभागवतपीयूषपानाय रसलभ्यताः । भवन्तरच तथा शीघ्रमायात प्रेमतरपरा ॥१६॥
 नावकाशः कदाचिच्चोद्दिनमात्रं तथापि तु । स्वर्थागमनं कार्यं च्छयोऽत्रैव सुदुर्लभः ॥१७॥
 एवमाकारणं तेषां कर्तव्यं विनयेन च । आरगन्तुकानां स्वर्वां वारुस्थानानि कल्पयेत् ॥१८॥
 तीर्थं वापि घने वापि गृहे वा श्रवणं मतम् । विशाला वसुधा यत्र कर्तव्यं तत्कथास्थलम् ॥१९॥
 शोधनं मार्जनं भूमौल्लेपनं धातुमरुदनम् । गृहोपस्करमुद्धृत्य गृहकोणे निवेशयेत् ॥१२॥
 अर्वाङ्गपद्माहृतो यत्नादास्तीर्णानि प्रमेलयेत् । कर्तव्यो मरुदपः प्रोक्षे, कदलीखरुदमरिडतः ॥१४॥
 फलपुष्पद्रवैर्विष्वग्वितानेन विराजितः । चतुर्दिक्षु ध्वजारोपो बहुसम्पद्विराजितः ॥१५॥
 ऊर्ध्वं ससैव लोकाश्च कल्पनीयाः सविस्तरम् । तेषु विप्रा विरक्ताश्च स्थापनीयाः प्रबोध्य च १६
 पूर्वं तेषामासनानि कर्तव्यानि यथोत्तरम् । वक्तुश्चापि तदा दिव्यमासनं परिकल्पयेत् ॥१७॥
 उदङ्मुखो भवेद्भक्ता श्रोता वै प्राङ्मुखस्तदा । प्राङ्मुखश्चेद्भवेद्भक्ता श्रोता चोदङ्मुखस्तदा १८
 अथवा पूर्वदिग्धेया पूज्यपूजकमभ्यतः । श्रोतृणांमागमे प्रोक्ता देशकालादिकोविदैः ॥१९॥
 विरक्तो वैष्णवो विप्रो वेदशास्त्रविशुद्धिकृत् । दृष्टान्तकुशलो घोरो यत्ना कार्याऽतिनिःस्पृहः २०
 अनेकधर्मविभ्रान्ताः क्षैणाः पाखरुदवादिनः । शुक्शास्त्रकथोच्चारं व्याज्यास्ते यदि परिहृताः २१
 वक्तुः पार्श्वे साहायार्थमन्यः स्थाप्यस्तथाग्निध । परिहृतः संशयच्छेत्ता लोकबोधनतत्परः ॥२२॥
 पश्चात् शीरं प्रकर्तव्यं दिनादव्याग्यताप्तये । अरण्योदयेऽसौ निवार्यं शौचं स्नानं समाचरेत् ॥२३॥
 नियं संक्षेपतः कथा सन्ध्याद्यं स्वं प्रयत्नतः । कथाविप्रविघाताय गणनाथं प्रपूजयेत् ॥२४॥
 पितृन् संतप्यं शुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् । मरुदलं च प्रकर्तव्यं तत्र स्थप्यो हरिस्तथा ॥२५॥
 कृष्णमुद्गिदय मन्त्रेण चरेत्पूजाविधिं क्रमात् । प्रदक्षिणमरुकारान् पूजान्ते स्तुतिमाचरेत् ॥२६॥
 ससारसागरे मत्तं दीनं मां करुणानिधे । कर्ममोहगृहीताङ्गं मासुद्धर भरणंवात् ॥२७॥
 श्रीमद्भागवतस्यापि ततः पूजा प्रयत्नतः । कर्तव्या विधिना प्रीत्या धूपद्वीपसमन्विता ॥२८॥
 एतस्तु श्रीफलं धृत्वा नमस्कारं समाचरेत् । स्तुतिः प्ररुद्राचिन्तेन कर्तव्या केवलं तदा ॥२९॥
 श्रीमद्भागवतार्थयोऽयं प्रत्ययः कृष्ण एव हि । स्वोक्तोऽसि मया नाथ मुक्त्यर्थं भद्रसागरे ॥३०॥
 मनोरथो मदीयोऽयं रूपलः रूपंथा । धया । निविद्धनैव कर्तव्यो दासोऽहं तव केशव ॥३१॥
 एव क्षीनवचः प्रोस्य यत्तारं चाथ पूजयेत् । सम्भूष्य घञ्भूषाभिः पूजान्ते तं च संस्तवेत् ३२
 शुक्लरूपः प्रबोधश्च सूरशास्त्रविशारद । एतव यथाप्रकारेण मद्रशान विनाशय ॥३३॥
 तद्मे नियमः पश्चात्कर्तव्यः श्रेयसे मुदा । रुद्ररत्नं यथाशक्त्या धारणीयः स एव हि ॥३४॥
 वरयं पश्यविप्रायः कथाभङ्गनिवृत्तये । कर्तव्यस्तैर्द्वैजाप्यं द्वादशापरविद्यया ॥३५॥
 भाङ्गणान् धूपद्वीपान्यास्तथा कीर्तनकारिण । नया सम्पूज्य दत्ताशः स्वयमासनमाविशेत् ॥३६॥
 श्लोकवित्तवनागारपुष्पिन्तां स्पुदस्य च । कथाचित्तः शुद्धमतिः स लनेपनमुत्तमम् ॥३७॥

आसूयौदय मासस्य सार्धत्रिपुरहरान्तकम् । वाचनीया कथा सम्यग्धीरकण्ठं सुधीमता ॥२८॥
 कथाविराम कर्तव्यो मध्याह्ने घटिकाद्वयम् । तत्कथामनु कार्यं वै कीर्तनं वैष्णवैस्तदा ॥२९॥
 मलमूत्रजयार्थं हि लब्धाहारः सुखावहः । हविष्याज्जेन कर्तव्यो ह्येकवारं कथार्थिना ॥३०॥
 उपोष्य सप्तरात्रं वै शक्तिश्चेच्छुश्रूषात्तदा । शृतपानं पयःपानं कृत्वा वै श्लुयास्तुखम् ॥३१॥
 फलाहारेण वा भाष्यमेकभुक्तेन वा पुनः । सुखसाध्यं भवेद्यत् कर्तव्यं श्रवणाय तत् ॥३२॥
 भोजनं तु वरं मन्ये कथाश्रवणकारकम् । नोपवासो वरः प्रोक्तः कथाविघ्नकरो यदि ॥३३॥
 सप्ताह्नप्रतिनां प्लां नियमाञ्चकृष्य चारद । विष्णुदोषाविहीनानां नाधिकारः कथाश्रवे ॥३४॥
 ब्रह्मचर्यमधःसुप्तिः पत्रावत्यां च भोजनम् । कथासमाप्तां भुक्तिं च कुर्यान्नित्यं कथाप्रती ॥३५॥
 द्विदलं मधु तैलं च गरिष्ठान्नं तर्पणं च । भावदुष्टं पशुपितं जह्यान्नित्यं कथाप्रती ॥३६॥
 कामं क्रोधं मदं मानं मत्सरं लोभमेव च । दम्भं मोहं तथा द्वेषं दूष्येच कथाप्रती ॥३७॥
 वेदवैष्णवविप्राणां गुरुगोप्रतिनां तथा । स्त्रीराजमहतां निन्दां वर्जयेच्च कथाप्रती ॥३८॥
 रजस्वलान्पञ्चमूत्रस्युत्पत्तितयात्यकैस्तदा । द्विजद्विद्वेदशास्त्रैश्च न वदेषः कथाप्रती ॥३९॥
 सत्यं शौचं दयां मौनमाजैवं विनयं तथा । उदारमानसं तद्देवं कुर्यात्कथाप्रती ॥४०॥
 दरिद्रश्च षष्ठी रोगी निर्भाग्यः पापकर्मवान् । अनपराधो मोरुनामः श्लुयाश्च कथामिमाम् ॥४१॥
 अपुष्पा काकवन्ध्या च वन्ध्या या च मृताभकास्त्ववदग्भां च या नारी तथा श्राव्या प्रयत्नतः ॥४२॥
 एतेषु विधिना श्रावे तदश्रयतरं भवेत् । अस्युत्तमा कथा दिव्या कोटियज्ञफलप्रदा ॥४३॥
 एवं कृत्वा घृतविधिमुद्यापनमथाचरेत् । जन्माष्टमीघृतमिव कर्तव्यं फलकांक्षिभिः ॥४४॥
 अकिञ्चनेषु भक्तेषु प्रायो नोद्यापनाभङ्गः । श्रवणेनैव पूतास्ते निष्कामा वैष्णवा यतः ॥४५॥
 एनं नगाहयज्ञेऽस्मिन् समासे श्रोतृभिस्तदा । पुस्तकस्य च वक्तुश्च पूजा कार्यातिभक्तिः ॥४६॥
 प्रसादनुलसीमाला श्रोतृभ्यश्चाथ दीयताम् । मृदङ्गतालललितं फेतेर्ग्यं कीर्तनं ततः ॥४७॥
 जयशब्दं नम शब्दं शङ्करशब्दं च कारयेत् । विप्रेभ्यो वाचकेभ्यश्च वित्तमग्नं च दीयताम् ॥४८॥
 विरक्तश्चेन्नवेत्प्रोता गोता यास्या परेऽङ्गि । गृहस्थश्चेत्तदा होमः कर्तव्यः फर्मशान्तये ॥४९॥
 प्रतिश्लोकं तु श्लुयाद्विधिना दशमस्य च । पायसं मधु सर्पिश्च तिलासादिस्मृतम् ॥५०॥
 अथवा हयनं कुर्याद्गायत्र्या सुममाहितः । तन्मयस्यासुराणस्य परमस्य च तत्परतः ॥५१॥
 होमाशक्त्यै सुवो हौम्यं दद्यात् फलसिद्धये । नानाखिद्विनिरोधार्थं न्यूनताधिस्तानयोः ॥५२॥
 दोषयोः प्रशमार्थं च पट्टेभ्यामहयत्तम् । तेन स्वात्मपत्नं सर्वं नास्त्यर्मादधिर् यतः ॥५३॥
 द्वादश भाषाणान् परणाहो जयेन्पुत्राश्रमे । श्रम्यमुक्थं धेनुं च मत्पूजां गृह्णते ॥५४॥
 शरीं फलप्रयतिर् १५वर्षाभिर् विधाय च । तत्रास्य पुण्यं स्वार्थं मिथितं सलिलाश्रमम् ॥५५॥
 मत्पूजायाहनाद्वैरगदुपचारैः सद्विद्यम् । वदन्मृगमन्धाद्यै र्जिताय यतात्मने ॥५६॥

आचार्याय सुधीर्दरा मुक्तः स्याद्भवबन्धनेः । एवं कृते विधाने च सर्वपापनिवारणे ॥६७॥
फलदं स्यात् पुराणं तु श्रीमद्भागवतं शुभम् । धर्मकामार्थमोक्षायां साधनं स्यान्न संशय ॥६८॥

॥ कुमाग उचुः ॥

इति ते कथितं सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि । श्रीमद्भागवतेनैव भुक्तिमुक्ती करे स्थिते ॥६९॥

॥ सूत उवाच ॥

इत्युक्त्वा ते महात्मानः प्रोचुर्भागवती कथाम् । सर्वपापहरां पुराणां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनीम् ॥७०॥
श्रवतां सर्वभूतानां सताहं नियतात्मनाम् । यथाविधि ततो देवं तुष्टुवुः पुरुषोत्तमम् ॥७१॥
तदन्ते ज्ञानवैराग्यभक्तौनां पुष्टता परं । तारुण्यं परमं चाभूत्सर्वभूतमनोहरम् ॥७२॥
नारदश्च कृतार्थोऽभूत्सिद्धे स्वीये मनोरथे । पुलकीकृतसर्वाङ्गः परमानन्दसम्भृतः ॥७३॥
एवं कथां समाकर्ण्य नारदो भगवत्प्रियः । प्रेमगद्गदया वाचा तानुवाच कृताञ्जलिः ॥७४॥

॥ नारद उवाच ॥

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि भवद्भिः करुणापरैः । अथ मे भगवांल्लब्धः सर्वपापहरो हरिः ॥७५॥
श्रवणं सर्वधर्मैर्भ्यो वरं मन्ये तपोधनः । वैकुण्ठस्थो यतः कृष्णः श्रवणाद्यस्य लभ्यते ॥७६॥

॥ सूत उवाच ॥

एवं भ्रुवति वै तत्र नारदे वैष्णवोत्तमे । परिभ्रमन् समायातः शुको योगेश्वरस्तदा ॥७७॥
तत्राययौ षोडशवार्षिकस्तदा व्यासात्मजो ज्ञानमहाब्धिचन्द्रमाः ।
कथावसाने निजलाभपूर्णः प्रेम्णा पठन् भागवतं शनैः शनैः ॥७८॥
दृष्ट्वा सदस्याः परमोस्तेजसं सद्यः समुत्थाय ददुर्महासनम् ।
श्रीरथा सुरार्पितमपूजयत्सुखं स्थितोऽवदत्संश्रुतामलां गिरम् ॥७९॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

निगमकल्पतरोर्गलितं फलं शुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ।

पिबत भागवतं रसमालयं मुहुर्हो रसिका भुवि भावुकाः ॥८०॥

धर्मः प्रोचिक्तकैतवोऽय परमो निर्म सराणां सतां वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम् ॥
श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा परैरीश्वरः सद्यो हृद्यरह्यतेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिस्तत्त्वज्ञानम् ॥
श्रीमद्भागवतं पुराणतिलकं यद्वैष्णवानां धर्मं यस्मिन् पारहंस्यमेवममलं ज्ञानं परं गीयते ।
यत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नैष्कर्म्यमाविष्कृतं तच्छृण्वन् प्रपठन्विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः ॥
स्वर्गं सत्ये च कैलासे वैकुण्ठे नारुण्यं रसः । अतः पिबन्तु सद्भाग्या मा मा मुञ्चत कर्हिचित्पदं ॥

॥ सूत उवाच ॥

एव मुवाणे सति बादरायणौ मध्ये सभायां हरिराश्विरासीत् ।

प्रह्लादबल्युद्ववफाल्गुनादिभिवृत्त सुरांस्तमपूजयच्च तान् ॥ ८४ ॥

दृष्ट्वा प्रसन्नं मद्दासने हरिं ते चक्रिरे कीर्तनमप्रतस्तदा ।

भवो भवान्या कमलासनस्तु तत्रागमकीर्तनदर्शनाय ॥ ८५ ॥

प्रह्लादस्तालधारी तरलगतितया • चोद्ध्व कांस्यधारी वीणाधारी सुरापि स्वरकुशलतया

रागकर्ताङ्गुनोऽभूत् ।

इन्द्रोऽवादीन्मृदङ्गजयजयसुकरा कीर्तने ते कुमाराय त्रामे भाववक्ता सरसरचनयाद्यासपुत्रो बभूव

ननर्त मध्ये त्रिकनेव तत्र भरुयादिकानां नटवत्सुतेजसाम् ॥

अलौकिक कीर्तनमेतदीक्ष्य हरि प्रसन्नोऽपि बचोऽब्रवीत् ॥ ८७ ॥

मत्तो वर भाववृताद् वृष्णं च प्रीत कथाकीर्तनतोऽस्मि साम्प्रतम् ।

ध्रुत्वेति तद्वाक्यमतिप्रसन्ना प्रेमाङ्गचित्ता हरिमूर्चिरे ते ॥ ८८ ॥

नगाहगाथासु च सर्वभक्तैर्भिरुचया भाष्यमिति प्रयत्नान् ।

मनोरथोऽय परिपूरणीयस्तथेति शोकवान्तरघोषताच्युत ॥ ८९ ॥

नतोऽनमत्तघरखेषु नारदस्तथा शुकादीनपि तापसाश्च ।

अथ प्रहृष्टा परिनष्टमोहा सर्वे ययु पीतकथामतास्ते ॥ ९० ॥

भक्ति सुताम्यां सह रक्षिता सा शास्त्रे स्वकीयेऽपि तदा शुकेन ।

श्रुतो हरिर्भागवतस्य सेवनार्थं समापाति हि वैष्णवानाम् ॥ ९१ ॥

दारिद्र्यदुःखद्वन्द्वदाहितानां मायापिशाचीपरिमर्दितानाम् ।

संसारसिन्धो परिपातितानां सेमाय वै भागवतं प्रवर्जति ॥ ९२ ॥

॥ शौनक उवाच ॥

शुक्नेनेकं कदा राज्ञे गोरथेन कदा पुन । सुरपंथे कदा प्राज्ञैरिद्युग्धि मे संशयं विवमम् ॥ ९३ ॥

॥ सूत उवाच ॥

आहृणुनिर्गमं प्रशङ्कनांघ्रिकगले कलौ । नवमीतो नमस्ये च कथारम्भं शुनोऽकरोत् ॥ ९४ ॥

गरीषिष्णुष्यान्ते च कलौ यः शतद्वये । शुद्धे शुची नवम्यां च धेनुोऽरुपयन्वयाम् ॥ ९५ ॥

यस्मादपि कलौ प्राप्ते प्रशङ्कयंगे रति । ऊरुसूत्रैः तिले पथे नक्षत्रां मन्त्रय मुता ॥ ९६ ॥

इत्येतत्ते समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयानय । कनौ भागवती यतां भयतोगविनाशिनी ॥ ९७ ॥

दृष्यादिभं सञ्जराकर्म, नाशन च मुक् येद्देहमिह भक्तिविलासकारि ।

सतत कथानकमिदं विवज्जद्रेख खोके हि तोरपंशरीशौलनसेवया किम् ॥ ९८ ॥

स्वेपुरमपि वीक्ष्य पाशहस्तं वदति यमः किल तस्य कर्ममूले ।

परिहर भगव कथासु मत्तान् प्रभुरहमन्यनुष्णां न वैष्णवानाम् ॥६६॥

अक्षरं संसारे विरम्यविरसङ्गाकुतधिप्रःक्षणांर्धं चेमांर्धं पिबतु शुक्रगायातु नसुधाम् ।

किमर्थं व्यर्थं भो व्रजत कुपथे कुत्सितकथे परीक्षित्साक्षी यच्छ्रवणगतमुस्त्युक्तिरुधने ॥१००॥

रसपुवाहसंस्थेन श्रीशुकनेरिता कथा । कण्ठे सम्बध्यते येन न वैकुण्ठपूभुर्भवेत् ॥१०१॥

इति च परमगुह्यं सर्वसिद्धान्तसिद्धं सपदि निगदितं ते शिखपुञ्जं विलोक्य ।

जगति शुककथातो निर्मूलं नास्ति किञ्चिदपि परसुखहेतोर्द्वादशस्कन्धमारम् ॥१०२॥

एतां यो नियततया शृणोति भक्त्या यश्चैनां कथयति शुद्धवैष्णवाग्रे ।

तौ सम्यग्बिधिकरणात्फलं लभेते याथाव्याञ्च हि भुवने किमप्युसाध्यम् ॥१०३॥

इति श्रीमद्भगवत्पुराणे उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये श्रवण-

विधिकथनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम्

ॐ हरिः ॐ तत्सत् ॐ

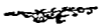

ॐ श्री बासुदेवाय नमः ॐ

श्रीमद्भागवतम्

—***—

प्रथमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतः प्रार्थयैष्वभिन्नः स्वराट् सेने प्रह्ला हृद्वा य आदिकवये मुह्यन्ति य सूरभः ।
तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गोऽनृपा धाम्ना स्वेन मदा निरभक्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ।
धर्मः प्रोञ्जितकैतवोऽत्र परमो निर्मात्सराणां मतां वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम् ।
श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा परैरीश्वरः सद्यो हृद्यवस्थितेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिस्तत्त्वज्ञान् २

निगमरूपतरंगिलितं फलं शुकमुखादमृतद्रवमंयुतम् ।

पिबत भागवतं रममालयं सुहुरहो रसिका भुवि भायुकाः ॥ ३ ॥

नैमिषेऽनिमिषेऽप्येव ऋषयः शौनकादयः । सत्रं स्वर्गायलोकाय सहस्रमममांमत ॥ ४ ॥
त एरुदा तु मुनयः प्रातर्हुतहुताभ्यः । सकृतं सूतमासीनं पप्रच्छुरिदमादरात् ॥ ५ ॥

॥ ऋषय ऊचुः ॥

प्यया गुरु पुराणानि मेतिहायानि चानव । आत्प्रातान्यप्यधीतानि धर्मशास्त्राणि चान्युत ॥ ६ ॥
यानि वेदविदां श्रेष्ठो भगवान् वादरायणः । अन्ये च मुनयः सूत परापरविदो विदुः ॥ ७ ॥

वेद्यस्य सौम्य तत्सत्रं तत्परतस्तदनुप्रदान् । द्युः शिष्यस्य शिष्यस्य गुरयो गुह्यमप्युत ॥ ८ ॥
तत्र तत्राज्जमायुष्मन् भवता यद्विनिश्चितम् । पुंमामेकान्ततः श्रेयस्तत्रः शंमिनुमहंमि ॥ ९ ॥
प्रायेणाख्यायुषः सौम्य क्वांश्मिन् युगे जनाः । मन्दाः सुमन्दमनयो मन्दभाग्या ह्युपहृताः ॥ १० ॥

भूरीणि भूरिकर्माणि श्रोतव्यानि विभागशः । अतः साधोऽत्र वास्तारं समुद्धूय मनीषया ।
ग्रही नः अस्थानानां येनात्मा सप्रतीदति ॥ ११ ॥

सूत जानानि मद्रं मे भगवान् सायनो पतिः । देवस्यां समुदेवस्य जातो यस्य चिकीर्षया ॥ १२ ॥
तच्चः शुभ्रपमाणानामहंरूपज्ञानुययितुम् । यस्यापतारो भूतानां येमाय च भवाय च ॥ १३ ॥

चापन्नं संगृहीत घोरो यत्पाम विरशो गृणन् । ततः मद्यो विमुष्येत यद्बिभेति स्वर्षं भवम् ॥ १४ ॥

यत्पादसंश्रयाः सूत मुनयः प्रशमायनाः । सद्यः पुननन्युपस्पृष्टाः स्वधुंन्यापोऽनुसेवया ॥१५॥
 को वा भगवतस्तस्य पुण्यश्लोकेऽप्यकर्मणः । शुद्धिकामो न शृणुपाशराः कलिमलापहम् ॥१६॥
 तस्य कर्माण्युदासि परिगीतानि सूरिभिः । भूहि नः श्रद्धानानां लीलया दधतः कलाः ॥१७॥
 अथाख्याहि हरेर्धोमन्नवतारकथाः शुभाः । लीला विदधतः स्वैरमीश्वरस्यात्ममायया ॥१८॥
 वयं तु न विदुष्याम उत्तम श्लोकविक्रमे । यच्छ्रुत्वातो रसज्ञानां स्वाद्दु स्वाद्दु पदे पदे ॥१९॥
 कृतवान् किल धीर्यासि सह रामेण केशवः । अतिमर्त्यानि भगवान् गूढः कपटमानुषः ॥२०॥
 कलिमागतमाज्ञाय क्षेत्रेऽस्मिन् वैष्णवे वयम् । आसीना दीर्घसत्रेण कथायां सत्तणा हरेः ॥२१॥
 एवं नः सन्दर्शितो धात्रा हुस्तर्निस्तितोऽन्ताम् । कलिं सखहरं पुंसां कर्णधार इवार्णवम् ॥२२॥
 भूहि योगेश्वर कृष्णे ब्रह्मण्ये धर्मवर्मणि । स्वां काष्ठामधुनोपेतै धर्मः कं शरणं गतः ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने

प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

॥ व्यास उवाच ॥

इति सम्प्रभसंहृष्टो विप्राणां रौमहर्षिभिः । प्रतिपूज्य वचस्तेषां प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥

॥ सूत उवाच ॥

यं प्रयजन्तमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव ।

पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोऽस्मि ॥ २ ॥

यः स्वानुभावमखिलश्रुतिसारमेकमध्यात्मदीपमतितीर्ता तमोऽन्धम् ।

संसारिणां करुणयाह पुराणगुह्यं तं व्याससूनुमुपयामि गुह्यं मुनीनाम् ॥३॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥४॥

मुनयः साधु पृष्टोऽहं भवद्भिलोकमङ्गलम् । यत्कृतः कृष्णसंप्रश्नो धेनात्मा संप्रसीदति ॥५॥

स धीं पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरधोत्तजे । अहैतुक्यप्रतिहता ययात्मा सम्प्रसीदति ॥६॥

वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः । जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं च यदहैतुकम् ॥७॥

धर्मः स्वनुष्ठितः पुंसां विष्वक्सेनकथासु यः । नोत्पादयेद्भदि रतिं ध्रम एव हि केवलम् ॥८॥

धर्मस्य ह्यापवर्गस्य नार्थोऽर्थार्थोपरकल्पते । नार्थस्य धर्मकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः ॥९॥

कामस्य नेन्द्रियप्रीतिलाभो जीवेत यावता । जीवस्य तत्रवजिज्ञासा नार्थो यश्चेह कर्मभिः ॥१०॥

वदन्ति तत्तत्प्रविदस्तरं यज्ज्ञानमद्रयम् । प्रहोति परमात्मेति भगवानिति श्रुत्पते ॥२१॥

तच्छ्रद्धाना मुनयो ज्ञानवैराग्ययुक्ता । पश्यन्त्यात्मनि चात्मानं भक्त्या श्रुतगृहीतता ॥२२॥

अतः पुमिर्द्विजधेष्टो वर्णाश्रमविभागशः । स्वनुष्ठितस्य धर्मस्य संसिद्धिर्हरितोयणम् ॥२३॥

तस्माद्देवेन मनसा भगवान् सात्वतां पतिः । श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च ध्येयः पूज्यश्च नित्यदा १४
 यदनुध्यासिना युक्ताः कर्मग्रान्थनिबन्धनम् । छिन्दन्ति कोविदास्तस्य कोन कुर्याकथारतिम् १५
 शुश्रूषोः श्रद्धाघनस्य वासुदेवकथारचिः । स्यान्महत्सेवया विप्राः पुण्यतीर्थनिपेवणात् १६॥
 श्रवतां स्वर्धां कृण्वः पुण्यश्रवणकीर्तनः । हृद्यन्तःस्थो ह्यभद्राणि विधुनोति सुहृत्सताम् १७॥
 नष्टप्रायेष्वभद्रेषु नित्यं भागवतसेवया । भगवत्युत्तमश्लोके भक्तिर्भवति नैष्टिकी ॥१८॥
 तदा रजस्तमोभावाः कामलोभाद्यश्च ये । चेत्तैरनाविद्धं स्थितं सत्त्वे प्रसीदति ॥१९॥
 एवं प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगतः । भगवत्तत्त्वविज्ञानं मुक्तसङ्गस्य जायते ॥२०॥
 भिद्यते हृदयग्रन्थिरिच्छद्यन्ते सर्वमंशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि दृष्ट एवात्मनीश्वरे ॥२१॥
 अतो वै कथयो नित्यं भक्तिं परमया मुदा । वासुदेवे भगवति कुर्वन्त्यात्मप्रसादनीम् ॥२२॥

सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणैस्त्वैर्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते ।

स्थित्याद्ये हरिविरिञ्चिहरोति संज्ञाः श्रेयांसि तत्र द्रव्य सत्वतनोर्गुणां स्युः ॥२३॥

पार्थिवादारुणो धूमस्तस्माद्भिन्नधर्मयः । तमसस्तु रजस्तस्मात्सत्त्वं यद्ब्रह्मदर्शनम् ॥२४॥
 भेजिरे मुनयोऽथामे भगवन्तमधोच्चजम् । सत्त्वं विशुद्धं चेमाय कल्पन्ते येऽनु तानिह ॥२५॥
 मुमुक्षुषो घोरेरूपान् हित्वा भूतवतीन्धय । नारायणकलाः शास्ता भजन्ति ह्यनसूयवः ॥२६॥
 रजस्तमः प्रकृतयः समशीला भजन्ति वै । पितृभूतप्रजेशादीन् श्रियेश्वर्यप्रजेष्वथ ॥२७॥
 वासुदेवपरा देदा वासुदेवपरा मखाः । वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः क्रियाः ॥२८॥
 वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः । वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गतिः ॥२९॥
 स एवैर्दं ससर्गाग्ने भगवानात्ममायया । सदसद्रूपया चासौ गुणमय्या गुणो विभुः ॥३०॥
 तथा विलसितेन्द्रेषु गुणेषु गुणवानिह । अन्तःप्रविष्ट आभाति विज्ञानेन विभृग्भिन्त ॥३१॥
 यथा ह्यवहितो वह्निर्दारुष्वेकं स्वयोनिषु । नानेव भाति विश्वात्मा भूतेषु च तथा पुमान् ३२
 असौ गुणमयैर्भावैर्भूतसूक्ष्मेन्द्रियात्मभिः । स्त्रनिर्मितेषु निर्विद्यो मुहुक्तं भूतेषु तद्गुणान् ३३॥
 माधय येन सत्त्वेन लोकांश्च वै लोकरमाजनः । लीलावतारानुरतो देवतियेन्द्ररात्रिषु ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ८ः महर्ष्यां सहितया प्रथमस्कन्धे त्रैमिषोपनिषत्पद्याने

द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

* अथ तृतीयोऽध्यायः *

॥ सूत उवाच ॥

जगद्धे पौरुषं रूपं भगवान् महदादिभिः । सम्भूतं पौण्ड्रकलमादौ लोकसिद्धया ॥१॥
 यस्याग्भसि शशानस्य योगनिद्रां वितन्वतः । नाभिरुद्राग्नुजादासीद्ब्रह्मा त्रिधसृजां पतिः ॥२॥
 अस्याद्ययवसंस्थानैः फलितो सौवविस्तरः । तद्वै भगवतो रूपं विशुद्धं सप्तमूर्जितम् ॥३॥

पश्यन्त्यदो रूपमदभ्रचक्षुषा सहस्रपादोरुमुजाननाम्बुतम् ।

सहस्रमूर्धंश्रवणाक्षिनासिकं सहस्रमौल्यम्बरकुण्डलोदारत् ॥ ४ ॥

पुत्रदानावताराणां निधानं बीजमव्ययम् । यस्यांशांशेन सृज्यन्ते देवतिर्यङ्मनरादयः ॥५॥
 स एव प्रथमं देवः कौमारं सर्गमास्थितः । चचार दुश्चरं ब्रह्मा ब्रह्मचर्यमखण्डितम् ॥६॥
 द्वितीयं तु भवायास्य रसातलगतां महीम् । उद्धरिष्यन्नुपादत्त यज्ञेशः सौकरं वपुः ॥७॥
 तृतीयमृषिसर्गं च देवदित्स्वमुपेत्य सः । तत्रं सात्वतमाचष्ट नैष्कर्म्यं कर्मणां यतः ॥८॥
 तुर्यं घर्मकलासर्गं नरनारायणावृषी । भ्रुव्वात्मोपशमोपेतमकरोद् दुश्चरं तपः ॥९॥
 पञ्चमः कपिलो नाम सिद्धेशः कालविप्लुतम् । प्रोवाचासुरये साख्यं तत्प्रग्रामविनिर्णयम् ॥१०॥
 षष्ठे शत्रेरपर्यत्त्रं धृतः प्राप्सोऽनसूयया । आन्वीक्षिकीमलकार्यं प्रह्लादादिभ्य ऊचिवात् ॥११॥
 ततः सप्तम आकृत्यां रचेर्यज्ञोऽभ्यजायत । स यामाद्यैः सुरगणैरपास्त्वायम्भुवान्तरम् ॥१२॥
 अष्टमे मेरुदेव्यां तु नाभेर्जात उरुक्रमः । दर्शयन् वत्मं धीराणां रुर्याश्रमनमस्कृतम् ॥१३॥
 ऋषिभिर्याचितो भेजे नवमं पार्थवं वपुः । दुग्धेमामौषधीषिप्रस्तेनायं स उद्यत्तमः ॥१४॥
 रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुपोद्धिसम्भ्रुवे । नाय्यारोप्य महोमय्यामपाद्भैवत्तं मनुम् ॥१५॥
 सुरासुराणामुर्दाधि मन्वतां मन्दराचलम् । दधे कमठरूपेण पृष्ट एकादशे विभुः ॥१६॥
 धान्धन्तरं द्वादशमं त्रयोदशममेव च । अपाययत्सुरानग्यान्मोहिन्या मोहयन् खिया ॥१७॥
 चतुर्दशं नारसिंहं विभ्रद्भैरव्येद्रमृजितम् । ददार करजैर्घृशरयेत्कां वटवृद्धा ॥१८॥
 पञ्चदशं धामनकं कृत्वागादध्वरं बलेः । पदत्रयं याचमानः प्रत्यादित्सुष्टिर्विष्टपम् ॥१९॥
 अथतारे षोडशमे पश्यन् ब्रह्मद्रुहो नृपान् । त्रि.सप्तकत्वः कुपितो निःजत्रामकरोन्महोम् ॥२०॥
 ततः सप्तदशे जातः सत्यवत्यां पराशरात् । चक्रे वेदतरो शाखा दृष्ट्वा एसोऽरपमेधसः ॥२१॥
 नरदेवत्वमापन्नः सुरकार्यचिकीर्षया । समुद्रनिप्रहादीनि चक्रे वीर्यारच्यतः परम् ॥२२॥
 एकोनविंशे विशक्तिमे वृष्टिषु प्राप्य जन्मनी । रामकृष्णाविति भुवो भगवानहस्करम् ॥२३॥
 ततः कलौ सग्नवृहो सग्नोहाय सुरद्विदाम् । बुद्धो नाङ्गाजिनसुतः वीददेषु भविष्यति ॥२४॥
 अथासौ युगसन्ध्यायां दस्युप्रायेषु राजसु । जनिता दिष्ट्युशशो नाष्टा पदिर्दुर्गपतिः ॥२५॥
 अथतारा हारुरयेया हरेः सत्वनिषेहिजाः । यथाविदासिनः बुद्ध्याः सररुः स्तुः सहस्रशः ॥२६॥
 ऋषयो मनवो देवा मनुषुषा महौजसः । कलाः सर्वे हरेरेव रूपजापतयस्तथा ॥२७॥
 पुत्रे चांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् । इन्द्रारिध्याकुलं लोकं मृडयन्ति दुगे दुगे ॥२८॥
 जन्म गुह्यं भगवतो य एतत्प्रयतो नरः । सायं प्रातर्गृह्यन् भक्त्या दुःखप्रानाद्विमुच्यते ॥२९॥
 एतद्रूपं भगवतो हारूपस्य चिदात्मनः । मायागुणैर्विरचितं मद्भुदादिभिरात्मनि ॥३०॥
 यथा नभसि मेघीषो रेणुर्वा पार्थिवोऽनिले । एवं द्रष्टरि दृश्यत्वमारोपितमशुद्धिभिः ॥३१॥

अतः परं यद्व्यक्तमन्युहगुणव्यहितम् । अदृष्टाश्रुतवस्तु वात् स जीवो य'पुनर्भव ॥२२॥
 यत्रैमे सदसद्रूपे प्रतिपिद्धे स्वसंविदा । अविद्ययाऽऽत्मनि कृते इति तद्ग्रहणार्शनम् ॥२३॥
 यद्येपोपरता देवी माया वीशारदी मतिः । सम्पन्न एवेति विदुर्महिम्निष्वे महीयते ॥२४॥
 एवं जन्मानि कर्माणि ह्यरतुरजनस्य च । वर्णयन्ति स्म कवयो वेदगुह्यानि ह पतेः ॥२५॥

स वा इदं विश्वममोघलीलः सृजयन्नयति न सज्जतेऽस्मिन् ।

भूतेषु चान्तर्हित आत्मतन्त्रः पाद्बर्गिकं जिघ्रति षड्गुणेशः ॥२६॥

न चास्य कश्चिन्निपुणेन धातुरवैति जन्तुः कुमनोप ऊतीः ।

नामानि रूपाणि मनोवचोभिः सन्तन्वतो नटचर्यामिवाज्ञः ॥२७॥

स वेद धातुः पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणेः ।

योऽमायया सन्ततयानुवृत्त्या भजेत तत्पादसरोजगन्धम् ॥२८॥

अथेह धन्या भगवन्त इत्थं यद्वासुदेवेऽखिललोकनाथे ।

कुर्वन्ति सर्वात्मकमात्मभावं न यत्र भूयः परिवर्तं उग्रः ॥२९॥

इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । उत्तमश्लोकचरितं चकार भगवानृषिः ॥३०॥

निःश्रेयसाय लोकस्य धन्यं स्वस्त्ययनं भवत् । तदिदं ब्राह्मयामास सुतमात्मवतां वरम् ॥३१॥

सर्ववेदेतिहासानां सारं सारं समुद्धृतम् । स तु संश्रावयामास महाराजं परोक्षितम् ॥३२॥

प्रायोपविष्टं गङ्गायां परोतं परमर्षिभिः । कृष्ये स्वधामोपगते धर्मज्ञानादिभिः सह ॥३३॥

कलौ नष्टशामेप पुराणाकौशुनोदितः । तत्र कौतयतो विप्रा विप्रर्षैर्भूरितेमसः ॥३४॥

अहं चाध्यगमं तत्र निविष्टस्तदनुद्भवात् । सोऽहं वः श्रावयिष्यामि यथाधीतं यथामति ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने

तृतीयोऽध्यायः ॥३५॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

॥ व्यास उवाच ॥

इति श्रुत्वायं संस्तुय मुनीनां दीर्घसत्रिणाम् । वृद्ध-कुलपतिः सूतं बद्धुचः शौनकोऽभवौव ॥३६॥

॥ शौनक उवाच ॥

सूत सूत महाभाग वद नो वदतां वर । कथां भागवतीं पुण्यां यदाह भगवाञ्छुक् ॥३७॥

कस्मिन् युगे प्रवृत्तेयं स्थाने वा केन हेतुना । कुतः सञ्चोदित कृष्यः कृतवान् संहितां मुनिः ॥३८॥

तस्य पुत्रो महायोगी समदृष्टनिर्विकल्पकः । एकात्ममतिस्त्रिद्वो गूढो मूढ इवेयते ॥३९॥

दृष्टानुयान्तमृषिमात्मजमप्यननं देव्यो हिया परिदुर्नं सुतस्य चित्रम् ।

तद्वीक्ष्य शृण्वति मुनी जगदुस्तवास्ति क्षीपुग्भिदा न तु सुतस्य विविक्तदृष्टेः ॥४०॥

कथमालक्षितः पौरः सम्प्राप्तं कुरुजाङ्गलान् । उन्मत्तमूकं डवद्विचरन् गजसाह्वये ॥६॥
 कथं वा पारडवेयस्य राजं मुनिना सह । संवादं समभूत् तात यत्रैवा सावती श्रुतिः ॥७॥
 स गोदोहनमात्रं हि गृहेषु गृहमेधनाम् । श्रवेक्षते महाभागस्तीर्थोर्बुर्वत्तदाश्रमम् ॥८॥
 श्रमिन्मन्युसुतं सूतं प्राहुर्भागवतोत्तमम् । तस्य जन्म महाश्रयं कर्माणि च गृहीहि नः ॥९॥
 स सद्यद् कस्य वा हेतोः पाण्डूनां मानवर्धन । प्रायोपविष्टो गङ्गायामनादव्याधिराद्श्रियम् ॥१०॥
 नमन्ति यत्पादनिवेतमात्मनः शिवाय हानीय धनानि शत्रवः ।
 कथं स वीरः श्रियमङ्ग दुस्त्यर्जा युवैः पतोत्कष्टमहो सहस्रसुभिः ॥११॥
 शिवाय लोकस्य भवाप भूतये य उत्तमश्लोकनरायणा जनाः ।
 जीवन्ति नामार्थमसौ पराध्रयं मुमोच निर्विद्य कुतः कलेवरम् ॥१२॥
 तत्सर्वं नः समाचक्ष्व पृष्टो यदिह किञ्चन । मन्ये त्वां विपये वाचां स्नातमन्यत्र द्वान्दसात् ॥१३॥

॥ सूत उवाच ॥

द्वापरे समनुप्राप्ते कृतीये युगपर्यये । जातः पञ्चशराद्योगी वासव्यां कलया हरेः ॥१४॥
 स कदाचित् सरस्वया उपस्पृश्य जलं शुचिः । विविक्तदेश आसीन उदिते रविमण्डले ॥१५॥
 परावरणः स ऋषिः कालेनाव्यक्तरंहसा । युगधर्मव्यतिकरं प्राप्तं भुवि युगे युगे ॥१६॥
 भौतिकानां च भावानां शक्तिहासं च तत्कृतम् । अग्रदृशानां च सत्त्वात् दुर्मैधान् हृमितायुः ॥१७॥
 दुर्मैगांश्च जनान् वीक्ष्य मुनिर्दिधेयं चतुर्षु । सर्ववर्णाश्रमाणां यद्दृष्ट्वा दितममोघदम् ॥१८॥
 चानुर्होत्रं कर्म शुद्धं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकम् । व्यदधाद् यज्ञस्तन्तस्य वेदमेकं चतुर्विधम् ॥१९॥
 ऋष्यशु सामाथर्वाह्या वेदाश्च धार उदृष्टताः । इतिहासपुराणं च पञ्चमो वेद उच्यते ॥२०॥
 तत्रर्ष्वेदधरः पैलः सामगो जैमिनिः ऋषिः । वैशम्पायन एवैको निष्णातो यज्ञसामुत ॥२१॥
 अथवाङ्मिरसामासीत् सुमन्तुर्दारणो मुनिः । इतिहासपुराणानां पिता मे रोमहर्षण ॥२२॥
 त एत ऋषयो वेदं स्वयं स्वयं व्यदधन्नेवधा । शिष्ये प्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्ते शास्त्रिनोऽभवन् ॥२३॥
 त एव वेदा दुर्मैघैर्धार्यन्ते पुरैर्यथा । एवं चकार भरवान् व्यास कृपश्चकारतः ॥२४॥
 श्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयो न श्रुतिगोचरा । कर्मथेयसि मूढानां श्रेय एवं भवेदिह ॥

इति भारतमोक्षानं कृपया मुनिना कृतम् ॥ २५ ॥

एवं प्रवृत्तस्य सदा भूतानां श्रेयसि द्विजाः । सर्वा मकेनापि यदा ननुत्यदृष्टयं ततः ॥२६॥
 नातिप्रसीदद्दृष्टयः सरस्वत्यास्तटे शुची । दितर्कयन् विदितस्य इदं प्रोवाच धर्मपित् ॥२७॥
 एतमतेन हि मया दृन्दासि गुरयोऽग्रयः । अनिता निर्व्यलीकेन गृहीतं चानुशासनम् ॥२८॥
 भारतम्पयदेशेन द्वाप्रापार्थं च दर्शितः । दृश्यते यत्र धर्मादि श्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥२९॥
 तथापि वत मे दैवो द्वात्मा धैवामना विभुः । दृश्यते इवाभाति महारघुस्यसत्तन ॥३०॥

किं वा भागवता धर्मा न प्रायेण निरूपिताः । प्रियाः परमहंसानां स एव ह्यच्युतप्रियाः ॥३१॥
 तस्यैवं खिलमात्मानं मन्यमानरथ खिद्यत । कृष्णस्य नारदोऽभ्यागादाश्रम प्रागुदाहृतम् ॥३२॥
 तमभिज्ञाय सहसा प्रश्रुत्याथागतं मुनिः । पूजयामास विधिवत्तारदं सुरपूजितम् ॥३३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पंचमोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

अथ तं सुखमासीन उपासीनं बृहच्छूवाः । देवर्षिः प्राह विप्रं वीणापाणिं रमयाश्रव ॥१॥

॥ नारद उवाच ॥

पाराशर्यं महाभाग भवत कच्चिदात्मना । परितुष्यति शरीरं आत्मा मानस एव वा ॥२॥
 जिज्ञासितं सुसम्पन्नमपि ते महदद्भुतम् । कृतवान् भारतं यस्त्वं सर्वार्थपरिवृत्तं हितम् ॥३॥
 जिज्ञासितमर्धोतं च यत्तद्ब्रह्म सनातनम् । अथापि शोचस्याःमानमकृतार्थं इव प्रभो ॥४॥

॥ व्यास उवाच ॥

अस्त्येव मे सर्वमिदं व्योक्तं तथापि नात्मा परितुष्यते मे ।

तन्मूलमव्यक्तमगाधबोधं पृच्छामहे । स्वात्मभवात्मभूतम् ॥ २ ॥

स वै भवान् वेदं समस्तगुह्यमुपासितो यत्पुरुषः पुराण ।

परावरेणो मनसैव विश्वं सृजत्यवत्यसि गुणैरसृष्ट ॥ ६ ॥

त्वं पर्यटन्नरकं इव त्रिलोक्रीमन्तश्चरो वायुरिवात्मसाक्षी ।

परावरे ब्रह्मणि धर्मतो मृतं छातस्य मे न्यूनमलं विचक्ष्व ॥ ७ ॥

॥ नारद उवाच ॥

भवतानुदितप्रायं यशो भगवतोऽमलम् । येनैवासीं न तुष्येत मन्ये तद्दर्शनं तिलम् ॥१॥

यथा धर्मादिवेशार्थां मुनिवर्णानुकीर्तिता । न तथा वामुदेवस्य महिमा ह्यनुवर्णित ॥२॥

न यद्ब्रह्मिन्प्रपदं हरेर्यशो जगत्प्रवित्रं प्रगृहीतं कर्हिचित् ।

तद्वापसं तीर्थमुशन्ति मानसा न यत्र हंसा निरमन्त्युशिरशयाः ॥ १० ॥

तद्वाग्विसर्गो जनताघविप्रवो यस्मिन् प्रतिष्ठोऽमश्रद्धयत्यपि ।

नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यत्पृथ्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधव ॥११॥

नैष्वर्धमप्यच्युतभाषवर्जितं न शोभते ज्ञानमर्लं निरञ्जनम् ।

कुतः पुनः शश्वदभद्रमोक्षरे न चापितं कर्म यदप्यकारणम् ॥१२॥

अथो महाभाग भवानमोषरक्षु शुचिध्रयाः स यततो धृतमन ।

उत्पन्नस्यातिलबन्धमुक्तये समाधिनानुस्मर तद्दिचेष्टितम् ॥१३॥

ततोऽन्यथा किञ्चन यद्विवर्ततः पृथग्दशस्तःकृतरूपनामभिः ।
 न कुत्रचित्कापि च दुःस्थिता मतिर्लभेत वासाहतनौरिवास्पदम् ॥१४॥
 जुगुप्सितं धर्मकृतेऽनुशासतः स्वभावःकृतस्य महान् व्यतिक्रमः ।
 यद्वाक्यतो धर्म इतीतरः स्थितो न मन्यते तस्य निवारणं जनः ॥१५॥
 विचक्षणोऽस्यार्हति चेदित्तुं विभोरनन्तपारस्य निवृत्तितः सुखम् ।
 प्रवर्तमानस्य गुणैरनात्मनस्ततो भवान् दर्शय चेष्टितं विभोः ॥१६॥
 त्यक्त्वा स्वधर्मं चरणांशुजं हरेभंजज्ञपक्षोऽथ पतेत्ततो यदि ।
 यत्र क्व वाभद्रमभूदमुष्य किं को वार्धं आतोऽभजतां स्वधर्मतः ॥१७॥
 तस्यैव हेतोः पयतेत कोविदो न लभ्यते यद्भ्रमतामुपर्यधः ।
 तल्लभ्यते दुःखवदन्यतः सुखं कालेन सर्वत्र गभीररंहसा ॥१८॥
 न वै जनो जातु कथञ्चनाप्रजेन्मुकुन्दसेव्यन्यवदङ्ग संसृतिम् ।
 स्मरन्मुकुन्दाङ्गु पृगुह्नं पुनर्विहातुमिच्छेन्न रसप्रदो यतः ॥१९॥
 इदं हि विश्वं भगवानिचेतरो यतो जग स्थाननिरोधसम्भवाः ।
 तद्वि स्वयं वेद भर्तास्तथापि वै प्रादेशमात्रं भवतः प्रदर्शितम् ॥२०॥
 स्वमात्मनात्मानमवेह्यमोघश्क् परस्य पुंसः परमात्मनः कलाम् ।
 अजं प्रजातं जगतः शिषाय तन्महानुभावाभ्युदयोऽधिगण्यताम् ॥२१॥
 इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः ।
 अविच्युतोऽर्थः कविभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोःरुगुणानुवर्णनम् ॥२२॥
 अहं पुरातोतभवेऽभवं मुने दास्यास्तु कस्याश्चन घेद्वार्दिनाम् ।
 निरूपितो बालक एव योगिनां शुश्रूषणे प्रावृषि निर्विचिन्ताम् ॥२३॥
 नै मय्यपेतादिलचापक्षेऽभंके दान्तेऽष्टतक्रोडनकेऽनुवर्तिनि ।
 चमः कृपां यद्यपि तुल्यदर्शनाः शुश्रूषमाणे मुनयोऽल्पमापिणि ॥२४॥
 उरिद्धएलेपाननुमोदितो द्विजैः रुक्मस्म भुञ्जे तदपास्तकिरिषयः ।
 एवं प्रवृत्तस्य विशुद्धचेतसस्तद्धर्मं एवात्मरुचिः प्रजायते ॥२५॥
 तत्रान्यहं कृष्णकृपाः प्रगापतामनुग्रहेणाश्रणं मनोहराः ।
 ताः श्रद्धया मेऽनुपदं विश्रययतः प्रियश्रवस्यद्ग ममाभ्यनुचि ॥२६॥
 तस्मिंस्तदा लघ्वरचेमहामुने प्रियश्रवस्यस्मरिता मतिर्मम ।
 यथाहमेतत्सदसस्वमायया परये मयि मह्यणि कविपत्वं परे ॥२७॥

इत्थं शरत्प्राप्तिकायूनु हरोर्विश्वएवतो मेऽनुसर्व यशोऽमलम् ।

सङ्को यमानं मुनिभिर्महा भभिर्भक्तिः प्रवृत्तात्परजस्तमोपहा ॥२८॥ ।

तस्यैवं मेऽनुरक्तस्य प्रश्रितस्य हृतेनसः । श्रद्धात्स्य बालस्य दान्तस्यानुचरस्यच ॥२९॥
 ज्ञानं गुह्यतमं यत्तत्साक्षाद्भागवतोदितम् । श्रुत्वबोचन् गमिष्यन्तः कृपया दीनवत्सलाः ॥३०॥
 येनैवाहं भगवतो वासुदेवस्य वेधसः । मोयापुभावमविर्दं येन गच्छन्ति तत्पदम् ॥३१॥
 एतत्संस्मृचितं ब्रह्मं स्तापत्रयचिकित्सितम् । यदीश्वरे भगवति कर्म ब्रह्मणि भावितम् ॥३२॥
 ग्रामयो यश्च भूतानां जायते येन सुमत । तदेव ह्यामयं त्रय्यं न पुनाति चिकित्सितम् ॥३३॥
 एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संघृतिहेतवः । त एवात्मविनाशाय कल्पन्ते कल्पिताः परे ॥३४॥
 यद्ब्रह्म त्रिपते कर्म भगवत्परितोषणम् । ज्ञानं यत्तदधीनं हि भक्तियोगसमन्वितम् ॥३५॥
 कुर्वाणा यत्र कर्माणि भगवच्छिष्यासुकृत् । गृह्णन्ति गुणनामानि कृष्यस्यानुस्मरन्ति च ॥३६॥
 नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमहि । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः सङ्कपंणाय च ॥३७॥
 इति सूर्यभिधानेन मन्त्रमूर्तिमूर्तिकम् । यजते यज्ञपुरुषं स सगयश्चरानः पुमान् ॥३८॥
 इमं स्वनिगमं ब्रह्मब्रह्मैव मदनुष्ठितम् । अदान्मे ज्ञानमैश्वर्यं स्वस्मिन् भावं च केशवः ॥३९॥

त्वमप्यदभ्रभ्रत विश्रुतं विभोः समाप्यते येन विदां बुभुक्षितम् ।

आरयाहि दुःखैर्मुहुरर्दितात्मना संकृशनिवाणमुशन्ति नान्यथा ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे व्यासनारदसंवादे

पद्मोऽध्यायः ॥६॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

पूर्वं निशम्य भरवान् देवैर्जगत् कर्म च । भूयः पप्रच्छ तं ब्रह्मन् स्यासः सत्यवतीसुतः ॥४१॥

॥ व्यास उवाच ॥

भिष्टुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टुमिस्तव । वर्तमानो वयस्याद्ये ततः किमकरोद्भवान् ॥४२॥

स्वायम्भुव कया वृष्या वर्तितं ते परं वयः । कथं चेद्ब्रह्मदद्यात् । काले प्राप्ते कलेचरम् ॥४३॥

प्राह्वत्पवित्र्यानेतां स्मृतिं ते सुरसत्तम । न ह्येव स्ववधात् काल एव सर्वनिराकृतिः ॥४४॥

॥ नारद उवाच ॥

भिष्टुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टुमिस्तव । वर्तमानो वयस्याद्ये तत एतदकारयम् ॥४५॥

एकाग्रमत्रा मे जननी योपिन्मूढा च किङ्करी । मय्यामज्जेनन्यगतां वक्षे जेहापुत्रम्बनम् ॥४६॥

सास्वतन्त्रा न कल्प्यासीद्योगेभ्यं ममेच्छती । ईशस्य हि वशे लोको योया दारुमयी यथा ॥४७॥

घटं च तद्ब्रह्मकुले उपिवास्तद्वेद्यया । दिग्देशकालान्युत्पन्नो बालकः पद्महायनः ॥४८॥

एकदा निर्गतां गेहाहुहन्तीं निशि गां पथि । सर्पोऽदृशत् पदा स्पृष्टः कृपणां कालचोदितः ॥१६॥
 नदा तदहमोशस्य भक्तानां शमभीप्सतः । अनुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तराम् ॥१७॥
 स्फीताङ्गनपदास्तत्र पुरम्नामग्रजाकरान् । खेटखवंटवाटोश्च वनान्युपवनानि च ॥१८॥
 चित्रधातुविचित्राद्गीनिभमभ्रभुजहुमान् । जलाशयाञ्चिद्भवजलाक्षलिनीः सुरसेविताः ॥१९॥
 चित्रस्थनैः पत्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः । नलयेणुशरस्तम्बकुशकीचनगह्वरम् ॥२०॥
 एक एवातियातोऽहमद्राक्षं विपिनं महत् । घोरं प्रतिभयाकारं व्यालोलूकशिवाजिरम् ॥२१॥
 परिश्रान्तेन्द्रियात्माहं नृत्परीतो बुभुक्षितः । खात्वा पीत्वा हुदे नद्या उपस्पृष्टो गतश्रमः ॥२२॥
 तस्मिन्निर्मुनेऽस्यये पिप्पलोपस्य आस्थितः । आत्मनाऽऽमानप्राप्तस्य यथाश्रुतमचिन्तयम् ॥२३॥
 प्यायतश्चरणाम्भोजं भावनिर्जितचेतसा । श्रौत्स्वकृष्णाश्रुकलाशस्य हृदासीन्मे शनैर्इरिः ॥२४॥
 प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकाङ्गोऽतिनिवृत्तः । आनन्दसङ्गवे लीनो नापश्यमुभयं मुने ॥२५॥
 रूप भगवतो यत्तन्मनःकान्तं शुचापहम् । अपश्यन् सहसोत्तस्यै वैकुण्ठ्याहुर्मना इव ॥२६॥
 दिदृक्षुस्तदहं भूयः प्रणिधाय मनो हृदि । वीक्षमाणोऽपि नापश्यमविवृत्त इवातुरः ॥२७॥
 गयं यतन्तं विग्रहे मामाहागोचरो गिराम् । गम्भीररूपशय्या वाधा शुचः प्रशमयसिध ॥२८॥
 हन्तास्मिन्जन्मनि भगवत् मां द्रष्टुमिहाहति । अविशक्त रायाणां दुर्दृशोऽहं कुयोगिनाम् ॥२९॥
 स्वच्छादृशितं रूपमेतत्कामाय तेऽनघ । मत्काम शनकैः साधुः सर्वान् मुञ्चति हृच्छयान् ॥३०॥
 स्वसेवयादीर्घया ते जाता मयि दृढा मतिः । हिवावद्यमिमं लोकं गन्ता मज्जनतामसि ॥३१॥
 मतिर्मयि निषद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् । प्रजासर्गानितोयेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥३२॥
 एतावदुक्-योः परराम तन्महद्भूत नभोलिङ्गमलिङ्गमीधरम् ।
 अहं च तस्मै महता महीयसे शीष्णांवनामं विद्ध्येऽनुकर्मितः ॥२६॥
 नामान्यनन्तस्य हतप्रपः पठन् गुह्यानि भद्राणि कृत्वानि च स्मरन् ।
 गां पर्यटंस्मुष्टमना गतस्पृहः कालं प्रतीचन् विमदो विमसर ॥२७॥
 एवं कृष्णमतेप्रंक्षयस्तस्यामलात्मनः । कालः प्रादुरभूत् काले तद्विस्तौदामनी यया ॥२८॥
 प्रयुग्यमाने मयि तां शुद्धां भागवतीं तनुम् । आरब्धकर्मनिर्वाणो न्यपतत् पाद्यभौतिकः ॥२९॥
 स्वयम्भू इदमादाय शयानेऽग्भस्त्युदन्वत । शिरसि शिरनुप्राणं विविशोऽन्तरहं विभोः ॥३०॥
 मद्प्रयुगपपन्त उपायेऽं निवृत्तः । मतीचमिश्रा ऋषयः प्राणोभ्योऽहं च जज्ञिरे ॥३१॥
 अन्तर्बहिश्च लोकोऽस्त्रीन् पर्यभ्यस्यन्दिदप्रतः । अनुग्रहान्महाविष्णोरविषातगतिः क्वचित् ॥३२॥
 देवदत्तमिमां पीत्वा स्वरस्रक्षिभूषिताम् । मूर्च्छयित्वा हरिष्यां गायमानश्चरामहम् ॥३३॥
 पूगापन स्वर्वायाणि तीर्थगादः पिपुष्रवाः । घ्राहन् इव मे रीषां दरानं यानि चेत्तमि ॥३४॥
 एतद्दण्डपुरचित्तानां माप्रास्पृशेत्पुया मुहुः । भगसिन्धुप्रयो द्यो हरिष्यांनुवर्षनम् ॥३५॥

मत्तं प्रमत्सुमत्तं सुतं बालं क्षियं जडम् । प्रपन्नं विरथं भीतं न रिपुं हन्ति धर्मवित् ॥३६॥
 स्वप्राणान् यः परप्राणैः प्रपुण्यात्यपुण्य फलः । तद्रथस्तस्य हि श्रेयो यद्वोपाद् यात्यथः पुमान् ॥३७॥
 प्रतिश्रुतं च भवता पाञ्चाल्यै श्यखतो मम । आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा ॥३८॥
 तदसौ वध्यातां पाप आतताय्या मरुःपुहा । भर्तुंश्च विप्रियं वीर कृतवान् कुलपीसनः ॥३९॥
 एवं परीक्षता धर्मं पार्थः कृष्येन चोदितः । ईच्छद्भक्तुं रुरसुतं यद्यप्याम्हन् महात् ॥४०॥
 अधोपेत्य स्वशिविरं गोविन्दप्रियसारथिः । न्यवेदेयत् तं प्रियायै शोचन्त्या ध्यात्मजान् हतान् ॥४१॥
 तथाऽऽहृतं पशुवत्पाशमद्धमवाह्मुलं फर्मजुर्गुप्सतेन ।

निरीक्ष्य कृष्णापकृतं गुरोः सुतं वामस्वभावा कृपया ननाम च ॥४२॥

उवाच चासहृन्त्यस्य बन्धनानदन रुतो । मुच्यतां मुच्यतामेव ब्राह्मणो नितरां गुरु ॥४३॥
 सरहस्यो धनुषेदः रुषिसर्गोपसंयमः । अरु प्रामश्रु भवता शिक्षितो यदरुम् ॥४४॥
 स एष भगवान् द्रोणः प्रजासूतेषु वर्तते । तस्यात्मनोऽर्धं पत्न्यास्ते नाभवगाहोरसू कृपी ॥४५॥
 तद्धर्मज्ञ महाभाग रुचिर्गौरव कुलम् । वृजिनं नार्हति प्राप्तुं पूज्यं वन्द्यमभीक्ष्णशः ॥४६॥
 मा रोदोदस्य जननी गौतमी पतिदेवता । यथाहं मृतवत्सार्ता रोदिष्यथ्मुमुक्षां मुहुः ॥४७॥
 यैः कोपितं प्रहृषुलं राजन्यैरजितात्मभिः । तत्कुलं प्रदहत्याशु सानुकुलं शुचापितम् ॥४८॥
 ॥ सूत उवाच ॥

धर्म्यं न्यार्यं सकरणं निर्व्यलीकं समं महत् । राजा धर्मसुतो राज्ञ्याः प्रत्यनन्दूचो द्विजा ॥४९॥
 नकुलः सहदेवश्च युधुधानो धनञ्जयः । भगवान् देवकीपुत्रो ये चाऽप्ये याश्रयोपितः ॥५०॥
 तत्राहामर्षितो भीमस्तस्य श्रेयान् वधः स्मृतः । न भर्तुनात्मनश्चायं योऽहन्सुताञ्जिशून् वृथा ॥५१॥
 निशम्य भीमगदितं द्रौपद्याश्च चतुर्भुजः । आलोक्य वदन् रुच्युरिदमाह हसन्निव ॥५२॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥

प्रह्लादन्पुनं हन्तव्यं आततायो वधाहंयः । मयैवोभयमाज्ञातं परिपाह्यनुशासनम् ॥५३॥
 कुरु प्रतिश्रुतं सार्यं यत्तत्साम्बयता प्रियाम् । प्रियं च भीमसेनस्य पाञ्चाल्या महामेव च ॥५४॥

॥ सूत उवाच ॥

अर्जुनः सहसाऽऽजाय हरेर्हार्दमथासिना । मणिं जहार मूर्धन्यं द्विजस्य सहमूर्धजम् ॥५५॥
 विमुच्य रशनाबद्धं बालहत्याहतप्रभम् । तेजसा मणिना हीनं शिथिराक्षिरथापयत् ॥५६॥
 वपनं द्रविणादानं स्वानाक्षिर्पापणं तथा । एष हि प्रहृष्यन्धूनां वधो नान्योऽस्ति वैदिकः ॥५७॥
 पुत्रशोकातुराः सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया । स्वानां मृतानां यत्कृत्यं चक्रुर्निहंरणादिकम् ॥५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे द्रौणिनिप्रहो नाम

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

अथ ते सगपरेतानां स्वानामुदकमिच्छताम् । दातुं मकृप्या गङ्गायां पुरस्कृत्य ययुः स्त्रियः ॥१॥
 ते निनीयोदकं सर्वे विलप्य च भृशं पुनः । आप्लुता हरिपादाञ्जरज पृतसरिजले ॥ २ ॥
 तत्रासीनं कुरपति पृतराष्ट्रं सहानुजम् । गान्धारी पुत्रशोकातां पृथां कृप्यां च साधवः ॥३॥
 सान्धवयामास मुनिभिर्हतकः पूञ्जुचार्षितान् । भूतेषु कालस्य गतिं दर्शयन्नप्रतिव्रियाम् ॥४॥
 सार्धयित्वाजातशत्रोः स्वं राज्यं कितवैहं तम् । घातयित्वासतो राजः कचस्पर्शघतायुषः ॥५॥
 याजयित्वाश्वमेधैस्तं त्रिभिरत्तमरूपकैः । तद्यशः गावनं द्विष्टु शतमन्योरिवात्तनोत् ॥ ६ ॥
 आमन्त्र्य णण्डुपुत्रांश्च शैनेयोद्धवसंयुतः । द्वैपायनादिभिर्विद्वैः पूजितं प्रतिपूजितः ॥७॥
 गन्तुं कृतमतिग्रहं द्वारकां रथमास्थितः । उपलेभेऽभिधावन्तीमुत्तरां भयविह्वलाम् ॥८॥

॥ उत्तरो उवाच ॥

पाहि पाहि महायोगिन् देवदेव जगत्पते । नाभयं त्वदभयं परमे यत्र सृज्यः परस्परम् ॥९॥
 अभिर्द्रवति मामीश शररतसायसो विभो । कामं दहतु मां नाथ मा मे गर्भो निपात्यताम् ॥१०॥

॥ सूत उवाच ॥

उपधार्यं वचरत्तरया भगवान् भक्तवत्सलः । अदारद्वर्षमदं वर्तुं द्वैरेरुहमधुप्यत ॥११॥
 तद्धोषाद्य मुनिश्रेष्ठ पारदवाः पञ्चसायकान् । द्वात्मनोऽभिमुखान् शीतानालस्यास्त्रायपादद् ॥१२॥
 व्यसनं धीपथ तत्तेपामनःस्यविषयात्मनाम् । सुदर्शनेन स्वास्त्रेण स्वानां रक्षां व्यधाद्विभुः ॥१३॥
 अन्तस्थः सर्वभूतानामात्मा योगेश्वरो हरिः । स्वमाययाऽऽश्रुणोद् गर्भं वैराट्याः कुरुतन्तरो ॥१४॥
 यद्यप्यहं महाशिरस्त्वमोघं चाप्रतिव्रियम् । वैष्यघं तेज आसाद्य समशापयद् भृगुदह ॥१५॥
 मा मंस्या ह्येतदाश्रयं सर्वाश्रयंमयेऽद्भुते । य इदं मायया देव्या सृज्यत्ववति हस्त्यजः ॥१६॥
 महतेजोविनिमुक्तैरामजैः सह वृष्यया । प्रयाणाभिमुखं कृष्णमिदमाह पृथा स्तो ॥१७॥

॥ पुन्युवाच ॥

नमस्ये पुरहं त्वाऽऽद्यमीधरं प्रकृतेः पत्नम् । चलत्ययं सर्वभूतानामन्तर्बहिरवस्थितम् ॥१८॥
 मायाजयनिकापुष्टमज्ञाघोषजमप्ययम् । न लप्यसे मूढरथा नटो नाट्यधरो यथा ॥१९॥
 तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्मनाम् । भक्तियोगविधानार्थं कथं परयेमहि स्त्रियः ॥२०॥
 कृप्याय वामुदेवाय देवकीनन्दनाय च । नन्दगोपकुमाराय गोविन्दाय नमो नमः ॥२१॥
 नमः पञ्चतनाभाय नमः पञ्चजमालिने । नमः पञ्चजनेत्राय नमः पञ्चतद्विषये ॥२२॥
 यथा हृषीकेश एलेन देवरी कर्मण स्वदातिष्ठिरं शुषार्पिता ।
 विमोषिताहं च सहान्मत्रा विभो त्वयैव नाथेन मुहुर्विपद्भ्याम् ॥२३॥

विरात्महाग्नेः पुरुषाद्दर्शनादसत्सभोयां । वनवासकृच्छृतः ।

मृधे मृधेऽनेकमहारथाखतो द्वीएयखतश्चास्म हरेऽभिरक्षिताः ॥ २४ ॥

विपदः सन्तु नः शश्वत्तत्र तत्र जगद्गुरो । भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् ॥ २५ ॥

जन्मैर्घर्यश्रुतश्रीभिरेव नानमदः पुमात् । नैवाहं त्यभिवातुं वै त्वामकिञ्चनगोचरम् ॥ २६ ॥

नमोऽकिञ्चनवित्ताय नितृत्तगुणवृत्तये । आमारामाय शान्ताय कैवल्यपतये नमः ॥ २७ ॥

मन्ये त्वां कालमोशानमनादिनिधनं विभुम् । समं चरन्तं सर्वत्र भूतानां यन्मिथः कलिः ॥ २८ ॥

न वेद् कश्चिद्गर्भश्चिकीर्षितं तवेहमानस्य नृणां विदम्बनम् ।

न यस्य कश्चिद्व्यतोऽस्ति कर्हिचिद् द्वेष्यश्च यस्मिन् विपमः मतिर्नृणांम् ॥ २९ ॥

जन्म कर्म च विश्वाभद्रजन्म्याकर्तुरात्मनः । तिर्यङ्मूषिपु याद् सु तदस्यन्तविदम्बनम् ॥ ३० ॥

गोप्याद्देव्यि कृतागसि दाम तावद् या ते दशाश्रुकलिलाङ्गलसन्भ्रासात् ।

घम्रं निनीय भयभावनया स्थितस्य सा मां विमोहयति भीरपि यद्बिभेति ॥ ३१ ॥

केचिद्गह्वरजं जातं पुण्यश्लोकरस्य कीर्तये । यदो म्रियस्यान्ववाये मलयस्येव चन्दनम् ॥ ३२ ॥

अररे वसुदेवस्य देवभ्यां याचितोऽप्यगात् । अर्भकमस्य चेमाय वधाय च सुरद्विषाम् ॥ ३३ ॥

भारवतारणायान्ये भुवो नाव इवोदधौ । सीदन्त्या भूरिभारेण जातोऽह्यात्मभुवार्थितः ॥ ३४ ॥

भवेऽस्मिन् क्षिर्यमानानामविद्याकात्मकर्मभिः । श्रवणस्मरणाहाण्यि करिष्यन्निति केचन ॥ ३५ ॥

श्रुत्वन्ति गायन्ति गृणन्त्यभीष्टणशः स्मरन्ति नन्दन्ति तवेदितं जनाः ।

त एव पश्यन्त्यचिरेण तावकं भवप्रवाहोपरमं पदाम्बुजम् ॥ ३६ ॥

अप्यद्य नरस्यं स्वकृतेहित प्रभो जिहाससि स्विसुहृदोऽनुजीविनः ।

येषां न चान्यद्भवतः पदाम्बुजात्परायणं राजसु योजितांहिताम् ॥ ३७ ॥

के वर्यं नामरूपाभ्यां यदुभिः सह पाण्डवाः । भवतोऽदर्शनं यर्हि हृषीकाण्णामिरोशितुः ॥ ३८ ॥

नेर्यं शोभिष्यते तत्र यथेदानीं राधाधर । त्वरपदैरङ्किता भाति स्वलक्ष्णविलक्षितैः ॥ ३९ ॥

इमे जनपदाः स्तुद्धाः सुपकौपधिर्वोरधः । वनाद्रिनसुदुन्वन्तो ह्येधन्ते तव धीचितैः ॥ ४० ॥

अथ विधेश विधात्मन् विधमूर्ते स्वकेपु मे । स्नेहपाशमिमं ह्यिन्धि स्वं पाण्डुपु वृष्णिषु ॥ ४१ ॥

अपि मेऽनन्वचित्या मतिर्मनुपतेऽपकृत् । रतिमुद्गतादद्वा गद्वेवैधमुदन्वति ॥ ४२ ॥

श्रीकृष्ण कण्ठमल वृक्ष्य रभयनिम्न ग्राज्जन्यं रादहनानपयगंवीर्यं ।

गोविन्द गोद्विजसुरार्तिहरावतार योगेश्वरारिलगुरो भगवन्नगस्ते ॥ ४३ ॥

॥ स्त उवाच ॥

पृथयेत्यं कलपदैः परिणृतापिलोदयः । मन्दं जहास वैकुण्ठो मोहयन्निय मायया ॥ ४४ ॥

तां बाडिमियुपामन्द्य प्रविश्य गजसाह्वयम् । क्षियश्च स्वपुरं यास्यन् प्रेम्णा राज्ञा निवारितः ४५ ॥

व्यासाद्यै रीश्वरैर्हृत्ः कृष्णेनाहुतकर्षणा । प्रबोधितोऽपीतिहासीनां वृषत शुचापितः ॥४६॥
 आह राजा धर्मसुतश्चिन्तयन् सुहृदां वधम् । प्राकृतेनात्मना विप्राः स्नेहमोदुवशं गतः ॥४७॥
 अहो मे पश्यताज्ञानं हृदि स्वर्णं दुरात्मनः । पात्स्वस्येव देहस्य बह्व्यो मेऽर्हं हि यो हंता ॥४८॥
 बालद्विजसुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुदुहः । न मे स्मन्निरयान्मोक्षो ह्यपि वरांयुतायुतैः ॥४९॥
 नैनो राज्ञः प्रजाभर्तुर्धर्मयुद्धे वधो द्विराम् । इति मे न तु बोधाप्र कल्पते शासनं वचः ॥५०॥
 स्त्रीणां मद्गतवधुनां द्रोहो योऽसाविहोत्थितः । कर्मभिर्गृहमेवीयेनाहं कल्पो व्यपोहितुम् ॥५१॥
 यथा पङ्केन पङ्काम्भः सुरया वा सुराकृतम् । भूतहत्यां तथैवैकां न यज्ञैर्माष्टुर्महति ॥५२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे कुन्तीस्तुतिर्पुष्टिरानुतापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

इति भीतः प्रजाद्रोहान् सर्वधर्मविविक्तसया । ततो विनश्यन् प्रागाद् यत्र देवप्रतोऽपतत् ॥१॥
 तदा ते भ्रातरः सर्वे सदश्वैः स्वर्णभृपितैः । अन्वगच्छन् रथैर्विप्रा व्यासधौम्यादयस्तथा ॥२॥
 भगवानपि विप्रैर् रथेन सघनजयः । स तैर्भ्यरोचत नृपः कुबेर इव गुह्यकैः ॥३॥
 द्रुपदो निपतितं भूर्मा दिवश्च्युतमिवामरम् । प्रणोमुः पाण्डवा भोष्मं सानुगाःसह चक्रिणा ॥४॥
 तत्र ब्रह्मर्षयः सर्वे देवर्षयश्च सत्तमः । राजर्षयश्च तत्रासन् द्रष्टुं भरतपुङ्गवम् ॥५॥
 पर्वतो नारदो धौम्यो भगवान् बादरायणः । बृहदश्वो भरद्वाजः सशिष्यो रेणुकासुतः ॥६॥
 वसिष्ठ इन्द्रप्रमद्विभितो गृत्समदोऽसितः । कवीवान् गीतमोऽत्रिश्च कौशिकोऽथ सुदर्शनः ॥७॥
 अन्ये च मुनयो ब्रह्मन् ब्रह्मरातादयोऽमलाः । शिष्यैश्चरेता आजगमुः कश्यपाङ्गिरसादयः ॥८॥
 तान् समेतान् महाभागानुपलभ्य वसूतमः । पूजयामास धर्मज्ञो देशकालत्रिभागवित् ॥९॥
 कृष्णं च तत्रभावञ्च आसीनं जगदीश्वरम् । हृदिस्थं पूजयामास माययोपात्तविभ्रम् ॥१०॥
 पाण्डुपुत्रानुपासीनान् प्रश्रयप्रेमसद्गतान् । अभ्याचष्टानुरागाद्यैरन्धीभूतेन चहुपा ॥११॥
 ग्रहो कष्टमहोऽन्यार्यं यद्भूयं धर्मनन्दनाः । जीवितुं नार्हथ क्लिष्टं विचरमांयुताश्रयाः ॥१२॥
 संस्थितेऽतिरथे पाण्डो पृथा बालप्रजा वधूः । युष्मत्कृते बहून् क्लेशान् प्राप्ता तोकवती सुदुः ॥१३॥
 सर्वे कालकृतं मन्ये भवतां च यदप्रियम् । सपालो यद्दशे लोको वायोरेव घनावलिः ॥१४॥
 यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिर्बृकोदरः । कृष्णोऽसौ गाण्डिवं चापं सुहृत्कृष्णस्ततो विपत् ॥१५॥
 न ह्यस्य कर्हिचिद्राजन् पुमान् वेद विधित्सितम् । यद्विजिज्ञासया युक्ता मुञ्चन्ति कवयोऽपि हि ॥१६॥
 तस्मादिदं दैवतन्त्रं ध्ययस्य भरतर्षभ । तस्यानुविहितोऽनाथा नाथ पाहि प्रजाः पुभो ॥१७॥
 पर वै भगवान् साक्षादाद्यो नारायणः पुमान् । मोहयन्मायया लोकं गृहश्चरति वृष्णिषु ॥१८॥
 अस्यानुभावं भगवान् वेद गुह्यतमं शिवः । देवर्षिनारदः साक्षाद् भगवान् कपिलो नृप ॥१९॥

यं मन्यसे मातुलेयं प्रिय मित्रं सुहृत्तमम् । अरुतोः सचिवं दूतं सौहृदादथ सारथिम् ॥२०॥
 सर्वात्मनः समदृशो हृदयस्यानहङ्गतेः । ताकृतं मतिर्वै म्यं निरवद्यस्य न वचित् ॥२१॥
 तथाप्येकान्तभक्तेषु परय भूपानुकम्पितम् । यन्मेऽभूत्स्यजतः साक्षात्कृष्णोदर्शनमागतः ॥२२॥
 भक्त्याऽऽप्रेम्य मनो यस्मिन् वाचा यज्ञाम कीर्तयन् । त्यजन् कलेवरं योगी मुच्यते कामकर्मभिः २३

स देवो भगवान् प्रतीकतां कलेवरं यावाद्ददं हिनोम्यहम् ।

प्रसन्नहासारुण्यलोचनोऽहसन्मुखाङ्गुजो ध्यानपथश्चतुर्भुजः ॥२४॥

॥ सूत उवाच ॥

युक्तिष्टिरस्तदाकर्यं शयानं शरपञ्जरं । अष्टच्छद्दं विविधान् धर्मान्पृथीणां चानुश्रयवताम् २५
 पुरुषस्वभावविहितान् यथावर्णं यथाश्रमम् । वैराग्यरागोपाधिभ्यामाज्ञानोभयलक्षणान् ॥२६॥
 दानधर्मान् राजधर्मान् मोक्षधर्मान् विभागशः । स्त्रीधर्मान् भगवद्धर्मान् समासव्यासयोगतः ॥२७॥
 धर्मार्थकाममोक्षंशं सहोपायान् यथा मुने । न नाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्रैवित् ॥२८॥
 धर्मं पृथङ्गत्तस्तस्य स कालः प्रत्युपस्थितः । यो योगिनश्छन्दमृत्योर्वाऽद्विद्यतस्त्तरापणः ॥२९॥

तत्रोपसंहार्य गिरः सहस्रणीर्विमुक्तसङ्गं मन आदिपूरुषे ।

कृष्णे लसत्पीतपटे चतुर्भुजे पुरःस्थितेऽमीलितरम्यधारयन् ॥३०॥

विशुद्धया धारणया हताशुभस्तदीश्वरैवाशु गतायुधव्यथ ।

निवृत्तसर्वोद्भयशुक्तिविभ्रमस्तुष्टाव ऽभ्यं विमृज्जनाऽनम् ॥३१॥

श्रीभीष्म उवाच

इति मतिरुपकल्पिता विद्वेष्या भगवति मा वत्तपुङ्गवे विभूम्नि ।

स्वसुखमुपगते वचित्प्रिहृत्तुं प्रकृतिमुद्युपि यद्भवपूर्वाहः ॥३२॥

त्रिभुवनरुमन तमालवर्णं रविकरगौरवराग्वरं ३३ धाने ।

वपुरलककुलादृताननाब्जं विजयरुखे रतिरस्तु मेऽनवद्या ॥३४॥

युधि तुरगरजोविधूष्विष्यक्कचलुलितश्रमकार्यलद्वृत्तास्ये ।

मम निशितशरंविभिद्यमानत्वाच्च दिह सन्धवचेऽस्तु कृष्ण आत्मा ॥३५॥

मर्षद् सस्त्रिवचो निशम्य मध्ये निजपरयोर्बलयो रथं निवेश्य ।

स्थितवति परमैनिकायुरधणा हृतवति पाथंरुखे रतिर्मामस्तु ॥३६॥

व्यग्रहितपृतनामुखं निरीक्ष्य स्वजनघथाद् विमुखस्य क्षोः बुद्धया ।

कुर्मतिमहरदाम्बविधया यक्षरणात्तः परमस्य तस्य मेऽस्तु ॥३७॥

स्वनिगममपहाय मपूतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थः ।

ध्मरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गुह्रिखि हन्तुमिमं गतोत्तरीयः ॥३८॥

शितविशिखहतो विशीर्षादंशः क्षतजपरिप्लुत आततायिनो मे ।
 प्रसभमभिसम्भार मद्द्वयार्थं स भवतु मे भगवान् गतिर्मुकुन्दः ॥३८॥
 विजयरयवुटुम्ब आत्ततोत्रे धृतहयरश्मिनि तच्छ्रयेक्षणीये ।
 भगवति रतिरस्तु मे मुमुर्षोर्वमिह निरीक्ष्य हता गताः सरूपम् ॥३९॥
 ललितगतिविलासवह्नुहासप्रणयनिरीक्षणरहितोरमानः ।
 कृतमनुकृतत्रय उन्मदान्धाः प्रकृतिमगन् किलयस्य गोण्वप्यः ॥४०॥
 मुनिगणनृपवर्यसंबुलेऽन्तःसदसि युधिष्ठिरराजस्य एवाम् ।
 अर्हणमुपपेद ईक्षणीयो मम इशिगोचर एव आविरात्मा ॥४१॥
 तमिभमहमजं शरीरभार्जा हृदि हृदि धिष्टितमात्मरूपितानाम् ।
 प्रतिदर्शामव नैरुधाकमेकं समाधत्तोऽस्मि विधृतभेदमोहः ॥४२॥

॥ सूत उवाच ॥

कृष्ण पुरं भगवति मनोवाग्दष्टिर्त्तिभिः । आत्मन्यात्मानमावेश्य सोऽन्तःधास उपारमन् ४३
 मगरथमानमाज्ञाय भोऽप्य मर्त्याणि निष्कले । सर्वे यभूदुस्ते नृणां वयोऽसौय दिनात्यये ॥४४॥
 तत्र दुन्दुभयो नेदुर्द्वेषमानववादिताः । शशांसुः साधनो राजां स्यात्सेतुः पुष्पवृष्टयः ॥४५॥
 तस्य निर्हरणादीनि सम्परेतस्य भागव । युधिष्ठिरः कारयिष्या मुहूर्ते क्षुःपितोऽभवन् ॥४६॥
 तुष्टुभुंनयो हृष्टाः कृष्णं तद्गुह्यनाम्भिः । ततस्ते कृष्णहृदयाः स्याध्रमान् प्रययुः पुनः ॥४७॥
 ततो युधिष्ठिरो गत्वा सहकृष्णो गजाङ्गयम् । पितरं सान्द्रयामास गान्धारीं च तपस्विनीम् ४८
 यिशा चानुमतो राजा वासुदेवानुमोदितः । चकार राज्यं धर्मैश्च पितृपैतामहं विभुः ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिरराज्यप्लग्भो नाम

त्रयोऽध्यायः ॥६॥

अथ दशमोऽध्यायः

॥ शौनक उवाच ॥

इत्वा भरिष्यसृष्ट्य आततायिनो युधिष्ठिरो धर्मभृतां परिष्टः ।
 सहानुजैः प्रणयस्त्वभोजनं कथं प्रकृतः किमवारोत्ततः ॥१॥

॥ सूत उवाच ॥

धर्मं पुरोर्वशदवाग्निदत्तं मर्रोहयित्वा भवभावनो हरिः ।
 निवेशयिष्य निजराज्य ईधरो युधिष्ठिरं प्रीतमना वनूष ह ॥२॥
 निराग्य भीष्मोत्तमपाप्युतोत्तं प्रकृतविशानविधूतविध्रमः ।
 यथास गामिन्द्र ह्याजिताभयः परिपुत्रान्तामनुजानुर्यतिवः ॥३॥

कामं ववर्षे पर्जन्यः स्वकांमदुधा महीं । सिन्धुः स्म ब्रजान् गावः पयसोधस्वतीमुद्रा ॥४॥
 नद्यः समुद्रा गिरयः सवनस्पतिवीरुहः । फलन्त्योपधयः सर्वाः काममन्वृतु तस्य वै ॥५॥
 नाधयो व्याधयः बलेशा देवभूतात्महेतवः । अजातशत्रावभवञ्जन्तूनां राज्ञि कर्हिचित् ॥६॥
 उपित्वा हांस्तनपुरे मासान् कतिपयान् हरिः । सुहृदां च विशोकाय स्वसुश्च प्रियकाम्यया ॥७॥
 आमन्त्र्य चाभ्यनुज्ञात.परिष्वज्याभिवाद्य तम् । आरुरोह रथं कैश्चिपरिष्वक्तोऽभिवादितः ॥८॥
 सुभद्रा द्रौपदी कुन्ती विराटतनया तथा । गान्धारी धृतराष्ट्रश्च युयुत्सुर्गौतमो यमौ ॥९॥
 बृकोदरश्च धौम्यश्च खियो मन्स्यसुतादयः । न सेहिरे विमुह्यन्तो विरहं शार्ङ्गधन्वनः ॥१०॥
 तत्सङ्गान्मुक्तदुःसङ्गो हातुं नोऽसहते बुधः । कीर्त्यमानं यशो यस्य सकृदाकर्यं रोचनम् ॥११॥
 तस्मिन्न्यस्तवियःपार्थाः सहेरन् विरहं कथम् । दर्शनस्पशंसंलापशयनासनभोजनैः ॥१२॥
 सर्वे तेऽनिमिषैरसैस्तमन्द्भुतचेतसः । वीक्षन्तः स्नेहसम्बद्धा विचेलुस्तत्र तत्र ह ॥१३॥
 न्यरुन्धन्नुद्गलद्वापमौत्कण्ठ्यादेवकीमुते । नियांत्यगाराज्ञोऽभद्रमिति स्याद्वाग्धवस्त्रियः ॥१४॥
 मृदङ्गशङ्खभेर्यश्च वीणापणवगोमुखाः । धुन्धुर्यां नरुघण्टाद्या नेदुन्दुन्दुभयस्तथा ॥१५॥
 प्रासादशिवरारूढाः कुरुनार्यो दिदृक्षया । चतुष्टुः कुमुदैः कृष्णं प्रेममयीडाहिमतेक्षणाः ॥१६॥
 सितातपत्रं जम्बाह मुक्तादामविभूषितम् । सनदण्डं गुडाकेशः प्रियः प्रियतमस्य ह ॥१७॥
 उद्धवः सारथकिश्चैव व्यजने परमाद्भुते । विकीर्यमाणः कुसुमै रेजे मधुपतिः पथि ॥१८॥
 अश्रूयन्ताशिपः सत्यास्तत्र तत्र द्विजेरिताः । नानुरूपानुरूपाश्च निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥१९॥
 अन्योन्यमासीत्सञ्जप.उत्तमश्चोक्त चेतसाम् । कौरवेन्द्रपुरस्त्रीणां सर्वश्रुतिमनोहरः ॥२०॥
 स वै किलायं पुरुषः पुरातनो य एक आसीदविशेष आत्मनि ।
 अग्रे गुणोभ्यो जगदात्मनीधरे निमीलितात्मक्षिप्ति सुसशक्तिपु ॥२१॥
 स एव भूयो निजवीर्यंचोदितां स्वजीवमायां प्रकृतिं सिसृक्षतीम् ।
 अनामरूपात्मनि रूपनामनी विधित्समानोऽनुससार शास्त्रकृत् ॥२२॥
 स वा अयं यत्पदमत्र सूरयो जितेन्द्रिया निर्जितमातरिश्चनः ।
 परयन्ति भवत्युत्कलितामलात्मना नन्वेप सत्वं परिमार्ष्टमर्हति ॥२३॥
 स वा अयं सख्यनुगीतसत्कथो वेदेषु गुह्येषु च गुह्यवादिभिः ।
 य एक ईशो जगदात्मलीलया सजत्यवत्यत्ति न तत्र सज्जते ॥२४॥
 यदा ह्यधर्मेषु तमोधिषो नृपा जीवन्ति तत्रैव हि सत्त्वतः किल ।
 घते भगं सत्यमृतं दयां यशो भवाय रूपाणि दध्मणो युगे ॥२५॥
 अहो अलं श्लाघ्यतमं यदोः कुलमहो अलं पुण्यतमं मधोर्वनम् ।
 यदेषु पृसागृपमः श्रियः पतिः स्वजनमना चट्कमण्येन चाश्नति ॥२६॥

अहो बत स्वयंशसस्तिरस्करी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः।
 परयन्ति नित्यं यदनुग्रहेपितं शिमतावलीकं स्वपति स्म यत्प्रजा ॥२७॥
 नूनं व्रतघ्नानहुतादिनेश्वरः समर्चितो ह्यस्य गृहोत्पत्तिभिः ।
 पिबन्ति याः सरयधरामृतं मुहुर्ग्रजस्त्रिय सम्मुमुहुर्ग्रदाशयाः ॥२८॥
 या वीर्यशुक्लेन हता स्वयंवरे प्रमथ्य चैद्यप्रमुखान् हि शुष्मिणः।
 प्रसुप्तसाम्बाभ्यसुतादयोऽपरा याश्चाहता भीमवधे सहस्रशः ॥२९॥
 एताः परं स्त्रीत्पमपास्तपेशलं निरस्तशौचं वत साधु कुर्वते ।

यासां गृहाःपुष्करलोचनपत्तिर्न जात्यपैत्याहतिभिर्हृदि स्पृष्टान् ॥३०॥

एवविधा गदगतीनां स गिरः पुरयोऽपताम् । निरीक्षणेनाभिनन्दन् सस्मितेन ययौ हरिः ॥३१॥
 अजातशत्रुः पृतनां गोपीथाय मधुद्विप । परेभ्यः शङ्कितः स्नेहात्पायुक्त्वा चतुरङ्गिणीम् ॥३२॥
 अथ दूरागताञ्छौरैः कौरवान् विरहातुरान् । सन्निवर्त्य दृढ स्निग्धान् प्रायास्त्वनगरं प्रियेः ॥३३॥
 कुरुजाङ्गलपाञ्चालान् शूरसेनान् सयामुनान् । महावर्तं कुरुक्षेत्रं मस्यान् सारस्वतानथ ॥३४॥
 भरधन्वमतिक्रम्य सौधीराभीरयोः परान् । आनतान् भागवोपागाच्छ्रान्तवाहो मनाविमु ॥३५॥
 तत्र तत्र ह तत्रत्यैर्हरिः प्रत्युद्यताहंणः । सायं भेजे दिशं पश्चाद्द्विष्टो गां गतस्तदा ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्स्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषोयोपाख्याने
 दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

आनतान् म उपद्रव्य स्वृद्धाजनपदान् स्वकान् । दध्मो दरवरं तेषां विपादं शमयन्निद्य ॥१॥
 म उच्चकारो धरलोदरो दरोऽप्युत्समस्याधरशोखशोखिमा ।
 दाभ्यायमानः करकञ्जसम्पुटे घषाच्छरच्छे क्रनहंस उत्स्वनः ॥ २ ॥
 तमुपश्रुत्य निन्दं जगद्भयभयानहम् । प्रत्युद्ययु प्रजा सर्वा भृशं दर्शनलालसाः ॥३॥
 तयोपनीतबलयो र्वेदां पमिवाहताः । आत्मारामं पूर्णकामं निजलाभेन नित्यदा ॥४॥
 श्री युत्पुत्रमुखाः प्रोबुर्हर्षगद्गदया गिरा । पितरं सर्वसुहृदमवितारमिवाभकाः ॥५॥
 नता स्म ते नाथ सद्राक्षिपङ्कजं विरिञ्चरिञ्जयपुरेन्द्रवन्दिताम् ।
 परायणं ज्ञेयमिहेच्छतां परं न यत्र कालः प्रभवेत्परः प्रभु ॥ ६ ॥
 भवाय नस्त्वं भव विधुभावन त्वमेव माताथ सुहृत्पतिः पिता ।
 स्व सद्गुरर्नः परमं च दैवतं यस्यानुवृष्या कृतिनो बभूविम ॥ ७ ॥
 अहो सनाथा भवता स्म यद्वयं त्रैविष्टपानामपि दूस्दर्शनम् ।
 प्रेमास्मत्स्निग्धनिरीक्षणानर्न परयेम रूपं तव सर्वसौभगम् ॥ ८ ॥

यहंभुजाद्यापससार भो भवान् कुरुन्मधून् वाथ सुहृदिरव्या ।

तत्राद्दकोटिप्रतिमः क्षणो भवेद्रवि विनाक्षणोरिव नस्तवाच्युत ॥१६॥

इति चोदीरिता वाच प्रजानां भक्त्य सलः । श्रयानोऽनुम्रं दृष्टया वितन्वन् प्राविशत्पुरीम् ॥१७॥

मधुभोजदशार्हांहंकुरान्धकृष्णिभिः । आत्मतुल्यबलीगुंतां नागैर्भोगवतीमिव ॥१८॥

सर्वतुंसर्वविभवपुण्यपृच्छलताश्रमैः । उद्यानोपवनारामैर्वृत्तपद्मकरश्रियम् ॥१९॥

गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणाम् । चित्रपञ्चपताकाग्रैरन्तः प्रतिहतातपाम् ॥२०॥

सम्मार्जितमहामार्गैरध्यापणकचत्वराम् । सिक्तां गन्धजलैरसां फलपुष्पाक्षतांकरैः ॥२१॥

द्वारि द्वारि गृहाणां च दध्यरतफलेक्षुभिः । अजङ्गतां पूर्णकुम्भैर्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥२२॥

निशम्य प्रेष्टमाथान्तं वसुदेवो महामनाः । अक्रूरश्चोपमेन रामश्चाद्भुतचिक्म ॥२३॥

प्रद्युम्नश्चारदेष्णश्च साम्बो जातवतीसुत । प्रहर्षवेगोच्छ्रितशयनासनभोजनाः ॥२४॥

वारणेन्द्रं पुरस्कृत्य द्वाद्यैः ससुमङ्गलैः । शङ्खतुर्यनिनादेन ह्यद्योपेण चाहताः ।

प्रस्युजम्भू रथैर्हृष्टाः प्रणयागतसाध्वसाः ॥२५॥

वारमुल्याश्च शतशो यानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः । लसत्कुण्डलनिर्भातकपोलवदनश्रियः ॥२६॥

नटनतकगन्धवाः सूतमागधवन्दिनः । गायन्ति चोत्तमलोकचरितान्यद्भुतानि च ॥२७॥

भगवांस्तत्र धन्वनां पौराणामनुवर्तिनाम् । यथाविष्णुपसङ्गम्य सर्वेषां मानमादधे ॥२८॥

प्रह्लाभिवादनार्लेपकरस्पर्शस्मितेक्षयैः । आश्वास्य चाश्रपाकेभ्योवैरश्चाभिमतैर्विभुः ॥२९॥

स्वयं च गुरुभिर्विप्रैः सदारैः स्थविरैरपि । आशीर्भिर्पुंज्यमानोऽन्यैर्वन्दिभिरचाविशत्पुरम् ॥३०॥

राजमार्गं गते कृष्णे द्वारकायाः कुलक्षियः । हर्म्यांस्थाररुहुर्विप्र तदीक्षणमहोत्सवाः ॥३१॥

नित्यं निरीक्षमाणानां यदपि द्वारकौक्साम् । न विदुष्यन्ति हि दृशः श्रियो धामाङ्गमच्युतम् ॥३२॥

क्षियो निवासो यस्योरः पानपात्रं मुखं दृशाम् । बाहवो लोकपालानां सारहाणां पदाम्बुजम् ॥३३॥

सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतः पूसूनवरैरभिवर्षितः पथि ।

पिशङ्गवासा वनमालया बभौ घनो यथाकौडुपचापवैद्यतैः ॥३४॥

पूर्विष्टस्तु गृहं पित्रोः परिष्वक्तः स्वमातृभिः । वगन्दे शिरसा सप्त देवकीपुत्रावा मुदा ॥३५॥

ताः पुत्रमङ्गमारोप्य स्नेहस्तुतपयोधराः । हर्षविह्वलितात्मनः सिपिनुतैर्ग्रजैर्जलैः ॥३६॥

अथाविशास्वभवर्गं सर्वकाममुत्तमम् । पासादा यत्र पत्नीनां सहस्राणि च पोरुषा ॥३७॥

परम्यः पतिं प्रोष्य गृहानुपांगतं विलोक्य सज्जातमनोमहोत्सवाः ।

उत्तस्थुरारारसहसाऽऽसनाशयात् सार्कं प्रतैर्दीदितलोचनाननाः ॥३८॥

तमात्मजैर्दृष्टिमिरन्तरात्मना दुरन्तभावाः परिरंभरे पतिम् ।

निस्त्रमप्याद्यदम्बु नेत्रयोर्विलज्जतीनां भृगुवर्यं वैदृष्यात् ॥३९॥

यद्यप्यसौ पार्श्वगतो रहोगतस्तथापि तस्याद्द्वियुगं नव नवम् ।

पदे पदे वा विरमेत-त्तपदाच्चलापि यच्छीर्नं जहाति कर्हिचित् ॥३३॥

एवं नृपाणां कितिभारजन्मनामकौहिणीभिः परिवृत्ततेजसाम् ।

विधाय वैरं श्वसनो यथानल मिथो-वधेनोप-तो निरायुधः ॥३४॥

स एव नरलोकेऽस्मिन्नवतीर्णः स्वमायया । रेमे खीरन्नकृत्स्थो भगवान् प्राकृतो यथा ॥३५॥

उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहास्योडावलोकनिहतो मदनोऽपि यासाम् ।

सम्मुह्य चापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता यरयेन्द्रियं विमथितुं कुङ्कैर्न शुकुः ॥३६॥

तमयं मन्यते लोको ह्यसङ्गमपि सङ्गिनम् । आत्मौपस्येन मनुजं व्यापृष्टवानं यतोऽबुधः ॥३७॥

एतदीशानमोशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः । न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिरतदाश्रया ॥३८॥

तं मेनिरेऽवला मूढाः खैषं चानुवतं रहः । अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने श्रीकृष्ण-

द्वारकाप्रवेशो नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

॥ शौनक उवाच ॥

अथत्याग्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्योस्तेजसा । उत्तराया हतो गर्भं ईशेनाजीवितः पुनः ॥१॥

तस्य जन्म महाबुद्धेः कर्माणि च महात्मनः । निधनं च यथैवासीत्स प्रेत्य गतवान् यथा ॥२॥

तदिदं श्रोतुमिच्छामो गदितुं यदि मन्यसे । ब्रूहि नः श्रद्धधानानां यस्य ज्ञानमदाच्छुकुः ॥३॥

॥ सूत उवाच ॥

अपीपलद्धमंराजः पितृवद्रज्यन् प्रजाः । निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः कृष्यपादाद्यज्ञसेवया ॥४॥

सम्पदः प्रतवो लोका महिषी भ्रातरो मही । जम्बू द्वीपाधिरत्यं च यशश्च त्रिदिवं गतम् ॥५॥

किं ते कामाः सुरस्पर्हां मुकुन्दमनसो द्विजाः । अधिजहु मुदं राक्षः क्षुधितस्य यथेतरं ॥६॥

मानुर्गर्भगतो घोरः स तदा भृगुमन्दन । ददर्श पुरुं कश्चिद्दहमानोऽभ्रतेजसा ॥७॥

अद्भुष्टमाश्रममलं स्फुरत्पुरटमौलिनम् । अपीच्यदर्शनं श्यामं तदिद्वाप्तसमस्त्युतम् ॥८॥

श्रीमदीषंघनुवाहुं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् । षतजातं गदापाणिमात्मनः सर्वतोदिशम् ।

परिभ्रमन्तमुल्नाभां भ्रामयन्तं गदां मुहुः ॥९॥

अजनेत्रः स्वगदया नीहारमिव गोपतिः । विधमन्तं सप्रिकर्षं पर्येषत क इष्यमौ ॥१०॥

विष्य तद्दमेपात्मा भगवान् धर्मगुब् विभुः । मिशतो दशमासस्य तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥११॥

गतः सर्वगुणोदकं सानुरूलप्रहोदये । जज्ञे वंशधरः पाण्डोर्भ्यः पाण्डुरिषीजम् ॥१२॥

तस्य प्रीतमनो राजा विप्रैर्घौर्ग्यकृपादिभिः । जातकं कारयामास वाचयित्वा च मङ्गलम् ॥१३॥
 हिरण्यं गां मही ग्रामान् हस्त्यश्वाङ्गनृपतिवृत्तान् । प्रादात्स्वप्न च विप्रेभ्यः प्रजातीर्थे स तीर्थवित् ॥१४॥
 तमृचुर्याह्वयास्तुष्टा राजान प्रश्रयाग्नितम् । एव हस्मिन् प्रजातन्तौ पुरुष्णां पौरवर्षभ ॥१५॥
 देवेनाप्रतिघातेन शुक्ले संस्थामुषेयुषि । रातो वोऽनुप्रार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१६॥
 तस्मान्नाम्ना विष्णुना त इति लोके वृहच्छ्रवाः । भविष्यति न सन्देहो महाभागवतो महान् ॥१७॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥

अप्येव यान् राजर्षीन् पुर्यश्चोकान् महात्मनः । अनुचर्चिता स्वच्छशा साधुयादेन सत्तमाः १८

॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥

पार्थ प्रजायिता साक्षादिष्वाकुर्वि मानवः । ब्रह्मण्यः स यस्मिन्श्च रामो दाशरथिर्यथा ॥१९॥
 एव दाता शरण्यश्च यथा ह्यौशीनरः शिषिः । यशो घितनिता स्वानां द्रौप्यन्तिस्त्रि यज्यनाम् २०
 धन्विनामप्रणीरेव तुल्यश्चाङ्गुनयोऽङ्गयोः । हुताश इव दुर्धर्यः समुद्र इव दुरतरः ॥२१॥
 मृगेन्द्र इव विक्रान्तो निषेव्यो हिमवानिव । तितितुर्धनुषेवासौ सहिष्णुः पितराविव ॥२२॥
 पितामहसमः साये प्रमादे गिरिशोपमः । आश्रयः सर्वभूतानां यथा देवो रमाश्रयः ॥२३॥
 सर्वसद्गुणमाहात्म्य एव कृष्णमनुप्रतः । रन्तिदेव इवोदारो ययातिरिव धार्मिकः ॥२४॥
 धृत्या बलिसमः कृष्णो प्रह्लाद इव सद्भ्रष्टः । आहतैरोऽधमेधानां वृद्धानां पर्युपासकः ॥२५॥
 राजर्षीणां जनयिता शास्ता चोत्पथगामिनाम् । निप्रहीता कलेरेव भुवो धर्मस्य कारणत्वात् ॥२६॥
 तद्वकादात्मनो मृत्युं द्विजपुत्रोपसर्जितात् । प्रपत्स्यत उपश्रुत्य मुक्तपङ्कः पदं हरेः ॥२७॥
 जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो मुनेर्व्याससुतादसौ । हित्वेदं नृप गङ्गायां यास्यत्यद्वाकुतोभयम् ॥२८॥
 इति राज उपादिश्य विप्रा जातककोविदाः । लब्धापचितयः सर्वे प्रतिजग्मुः स्वकान् गृहान् २९
 स एव लोकविव्यातः परीक्षितिति यत्प्रभुः । गर्भरष्टमनुष्यायन् परीक्षेत निरेष्विह ॥३०॥
 स राजपुत्रो वटव आशु शुक्ल इवोद्भुपः । आपूर्यमाणः पितृभिः काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ३१
 यक्ष्यमाणोऽभमेधेन ज्ञातिद्रोर्हजिज्ञासया । राजालव्यघनो दध्यावग्नयत्र करदण्डयोः ॥३२॥
 तदभिप्रेतमालक्ष्य आतरोऽच्युतचोदिताः । धनं प्रक्षीणमाजहृ रदीच्यां दिशि भूरिशः ॥३३॥
 तेन सम्भृतसम्भारो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । वाजिमैथैस्त्रिभिर्भौतो यज्ञैः समयजद्धरिम् ॥३४॥
 आहृतो भगवान् राजा याजयित्वा द्वित्रैर्नृपम् । उवास कतिचिन्मासान् सुहृदां प्रियक्राम्यया ३५
 ततो राजाभ्यनुज्ञातः कृष्णया सह बन्धुभिः । ययौ द्वारवतीं प्रह्लादं सानुनीं यदुभितृतः ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपाख्याने

परीक्षिन्मासुत्करो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

विदुरस्तीर्थयात्रायां मंत्रेयाद्वात्मनो गतिम् । जा वागाद्वास्तितनपुरं तथावाप्तविर्विस्ततः ॥ १ ॥
 यावतः कृतवान् प्रभान् क्षत्ता कौपारवःप्रतः । जातैरुभक्तिर्गांधिन्दे तेभ्यश्चौपरराम ह ॥ २ ॥
 तं बन्धुमागतं दृष्ट्वा धर्मपुत्रः सहानुजः । शतराष्ट्रो युयु सुश्र सृतः शारद्वतः पृथा ॥ ३ ॥
 गान्धारी द्रौपदी ब्रह्मन् सुभद्रा चोत्तरा कृपी । अन्याश्च जामयःपाण्डोर्जातयः ससुताःस्त्रियः ४
 प्रत्युज्जग्मुः प्रहर्षेण प्राणं तन्व इवागतम् । अभिरुद्भय विधिवत्परिष्वङ्गाभिवादनैः ॥ ५ ॥
 सुमुचुः प्रेमवाप्यौघ विरहौ करुण्यकातराः । राजा तमर्हयाञ्चक्रे कृतासनपरिग्रहम् ॥ ६ ॥
 नं मुक्तवन्तमासीनं विश्रान्तं सुरमासने । प्रश्रयावनतो राजा प्राह तेषां च शूरवताम् ॥ ७ ॥

युधिष्ठिर उवाच

अपि स्मरथ नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् । विपद्गणाद्विराग्न्यादमोचिता यत्समावृकाः ॥ ८ ॥
 कया वृत्त्या वर्तितं वधरन्निः क्षितिमण्डलम् । तीर्थानि चेत्प्रमुख्यानि सेवितानीह भूतले ॥ ९ ॥
 भवद्विधा भागवतास्तीर्थाभूताः स्वयं विभो । तीर्थोक्त्वन्गिते तीर्थानि स्वान्तस्थेन गदाभृता १०
 अपि नः सुहृदरतात यान्धवा कृष्णदेवताः । दृष्टाः श्रुता वा यदयः स्वतुर्यां सुखमासते ॥ ११ ॥
 द्रष्टुको धर्मराजेन सर्वं तत्समवर्णयत् । यथानुभूतं प्रमशो विना यदुकुलक्षयम् ॥ १२ ॥
 नन्वप्रियं दुर्विपहं नृणां स्वयमुपस्थितम् । नावेदयःस्फरणो दुःखितान् द्रष्टुमत्तमः ॥ १३ ॥
 कश्चिकालमथावासीत्सकृतो देववत्सुखम् । भ्रातृर्ज्यैष्टस्य श्रेयरकृत्सर्वेषां प्रीतिमावहन् ॥ १४ ॥
 अभिभ्रदर्थमा द्रष्टं यथावदघकारिषु । यावद्धार शूद्रत्वं शापाद् वर्षशतं यमः ॥ १५ ॥
 युधिष्ठिरो लब्धराज्यो दृष्ट्वा पौत्रं कुलधरम् । भ्रातृभिलोकपालाभैर्मुमुदे परया श्रिया ॥ १६ ॥
 एवं गृहेषु सक्तानां प्रमत्तानां तदीहया । अत्यक्रामदविज्ञातः कालः परमदुरतरः ॥ १७ ॥
 विदुरस्तदभिप्रेत्य शतराष्ट्रमभाषत । राजन्निरंग्यतां शीघ्रं पश्येदं भयमागतम् ॥ १८ ॥
 प्रतिक्रिया न यस्येह कुतश्चिर्कहिचिप्रभो । स एव भगवान् कालः सर्वेषां न समागतः ॥ १९ ॥
 येन चैवाभिपन्नोऽर्थं प्राणैः प्रियतमैरपि । जनः सद्यो वियुज्येत किमुतान्येधनादिभिः ॥ २० ॥
 पितृभ्रातृसुहृत्पुत्रा हतास्ते विगतं वयः । आत्मा च जरया ग्रस्तः परमोऽहमुपासते ॥ २१ ॥
 अहो महीयसी जन्तोर्जीविताशा यया भवान् । भीमेनावर्जितं पिण्डमादत्ते गृहपालवत् ॥ २२ ॥
 अग्निर्नसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दूषिताः । हृतं चेत्त्रं धनं येषां तद्दत्तौरसुभिः कियत् ॥ २३ ॥
 तस्यापि तव देहोऽर्थं कृपणस्य जिजीविषोः । परैत्यनिच्छतो जीर्णो जरया वाससी इव ॥ २४ ॥
 गत्स्वार्थमिमं देहं विरक्तो मुक्तबन्धनः । अविज्ञातगतिर्जह्यात्स वै धीर उदाहृतः ॥ २५ ॥

यः स्वकात्परतो वेद जातनिर्वेद आत्मवान् । हृदि कृत्वा हरिं गोहाप्रद्रजेत्स नरोत्तमः ॥२६॥
अथोदीचीं दिशं यातु स्वैरज्ञातगतिर्भवान् । इतोऽर्वाक्प्रायशः कालः पुंसां गुणविकर्षणः ॥२७॥

पुंसां राजा विदुरेणानुजेन, प्रज्ञाचतुर्विधितो ह्याजमोदः ।

द्विष्वा स्वेषु खेहपाशान् इदित्तो निश्चराम भ्रातृमन्दर्शिताम्बा ॥२८॥

पतिं प्रयान्तं सुबलस्य पुत्री पतिव्रता चानुजगाम सास्वी ।

हिमालयं न्यस्तद्रण्डमहर्षं मनस्विनामिव सत्सम्प्रसारः ॥२९॥

अजातशत्रुः कृतमैत्रो हुताग्निर्विप्राङ्गत्वा तिलगोभूमिस्वमैः ।

गृहं प्रवृष्टो गुह्यन्दनाय न चापश्यत्पितरौ सैवर्त्तां च ॥३०॥

तत्र सङ्गयमासीन पप्रच्छोद्विप्रमानसः । गावलाये क्व नस्तातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयोः ॥३१॥

अवा च हतपुत्राऽऽर्ता पितृव्यः क्व गतः सुहृत् । अपि मय्यकृतप्रज्ञे हतबन्धुः स भार्यया

आशंसमानः शमल गङ्गायां दुःखितोऽपतत् ॥३२॥

पितर्युं परते पाण्डौ सर्वाङ्गः सुहृदः शिशून् । अरक्षतां व्यसनतः पितृव्यौ क्व गताः सः ॥३३॥

॥ सूत उवाच ॥

कृपया स्नेहवैकृत्यान्सूतो विरहकशितः । आत्मेधरमचक्षायो न प्रत्याहातिपीडितः ॥३४॥

विमृज्याधूणि पाणिभ्यां विष्टभ्यात्मानमात्मना । अजातशत्रुं प्रत्युचे प्रभो पादाबनुस्मान् ॥३५॥

॥ संजय उवाच ॥

नाहं वेद व्यवसितं पित्रोर्वं कुलनन्दन । गान्धार्या वा महायाहो सुरितोऽस्मि महा मभिः ३६

अथाजगाम भगवान्नारदः सहतुम्बुरुः । प्रत्युत्थायाभिवाद्याह सानुजोऽभ्यर्चयन्निव ॥३७॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥

नाहं वेद गतिं पित्रोर्मगतं क्व गतावितः । अम्बा वा हतपुत्राऽऽर्ता क्व गता च तण्ड्विनी ३८

कर्णधार इवापारे भगवान् ण्डर्शकः । अयात्रभाषे भगवान्नारदो मुनिसत्तमः ३९

मा कञ्चन शुचो राजन् यदीश्वरवशं जगत् । लोकाः सपाला यस्येमे बहन्ति बलिमीशितुः ।

स संयुनक्ति भूतानि स एव वियुनक्ति च ॥४०॥

यथा गावो नसि प्रोतास्मन्त्यां यद्वा स्वशामभिः । याक्तव्यां नःमभिर्बद्धा बहन्ति बलिमीशितुः ४१

यथा क्रीडोष्कराणां संयोगविगमाविह । इच्छया क्रीदितुः रयातां तथैवेयच्छ्रया नृणां ४२

यन्मन्यसे भुव लोकान्भुवं वा न चोभयम् । सर्वथा हि न शोच्यास्ते खेहादन्यत्र मोहाजरा ४३

तस्मान्नष्टाङ्ग वैकृत्यमज्ञानमृतमात्मनः । कथं न्वनाथः कृपणा वर्तेरंस्ते च मां विना ४४

कालरुमंगुणाद्यो नो देतोऽर्थं पाद्मनीतिकः । कथमन्योस्तु गोपाये सर्पप्रतो यथा परम् ४५

अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम् । फल्गूनि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनम् ॥४६॥
 तदिदं भगवान् राज्ञेक आत्माऽऽत्मनां स्वदृक् । अन्तरोऽनन्तरो भाति पश्य तं माययोर्धा ॥४७॥
 सोऽयमद्य महाराज भगवान् भूतभावनः । कालरूपोऽवतीर्थोऽस्यामभावाय सुरद्विपाम् ॥४८॥
 निष्पादितं देवकृत्यमवशेषं प्रतीक्षते । तावद्युयमवेक्ष्य भवेद्यावदिहेश्वरः ॥४९॥
 धृतराष्ट्रः सह भ्रात्रा गान्धार्यां च स्वभार्यया । दक्षिणेन हिमवत ऋषीणामाश्रमं गत ॥५०॥
 स्रोतोभिः सप्तभिर्या वै स्वर्धुनी सप्तधा व्यधात् । सप्तानां प्रीतये नाना सप्तस्रोतः प्रचक्षते ॥५१॥
 स्यात्वानुसवन तस्मिन् हुत्वा चाग्नीन् यथाविधि । श्रद्धाञ्ज उपशान्तात्मा स आस्ते विगतैरण् ॥५२॥
 जितासनो जितश्वासः प्रत्याहृतपङ्क्तिन्द्रिय । हरिभावनया ध्वस्तरजःसुखतमोमलः ॥५३॥
 विशानात्मनि संयोज्य क्षेत्रज्ञे प्रविलाप्य तम् । ग्रहण्यारमानमाधारे घटागबरमिवाभ्यरे ॥५४॥
 ध्वस्तमायागुणोदकौ निरङ्ककरणाशयः । निवर्तिताखिलाहार आस्ते स्थाणुरिवाचलः ।
 तस्यान्तरायो मैवाभूः संन्यस्ताखिलकर्मणः ॥५५॥
 स वा अद्यतनाद् राजन् परत पद्भ्यमेऽहनि । कलेवरं हास्यति एव तच्च भस्मीभविष्यति ॥५६॥
 दह्यमानेऽग्निभिर्देहे पयुः पत्नीं सहोदजे । बहिःस्थिता पतिं साध्वी तमग्निमुवेक्ष्यति ॥५७॥
 विदुरस्तु तदाश्चर्यं निशाभ्य कुरनन्दन । हर्षशोऽयुतरतस्माद् गन्ताः तीर्थनिषेवकः ॥५८॥
 द्युक्त्वाधारहस्वर्गं नारदः सहस्रबुधुः । युधिष्ठिरो वचरतस्य हृदि कृत्वाजहाच्छुचः ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे नैमिषीयोपस्थाने
 त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

सम्प्रस्थिते द्वारकायां जिष्णौ बभूवुर्दिदृश्या । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥१॥
 व्यतीता कतिचिन्मासास्तदा नायात्ततोऽर्जुनः । ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि कुरूदहः ॥ २ ॥
 फालस्य च गतिं रौद्रां विपर्यस्तर्तुधर्मिणः । पापीयसीं नृणां वातां ब्रौधलोभानृतात्मनाम् ॥३॥
 जिह्मप्रायं व्यवहृतं शाठ्यमिधं च सौहृदम् । पितृमातृसुहृद्भ्रातृदम्पतं नां च कल्कनम् ॥ ४ ॥
 निमित्तान्यःपरिष्टानि बाले बभूवुर्गते नृणाम् । लोभाद्यधर्मप्रकृतिं दृष्ट्वाचानुजं नृपः ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच

सम्प्रेक्षितो द्वारकायां जिष्णुर्बभूवुर्दिदृश्या । ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥६॥
 गताः सप्तधुना मासा भीमसेन तथानुजः । नायाति यस्य वा हेतोर्नाहं वेदेदमजसा ॥ ७ ॥
 अपि देवविद्याऽऽदिष्टः स कालोऽयमुपरिमतः । यदाऽऽत्मनोऽङ्गमाकीर्णं भगवानुस्मिन्पति ॥८॥
 यस्माच्च सम्पदो राज्यं द्वारा प्राणा कुलं प्रजाः । आसन् सपत्रविभयो लोवाद्य यदनुप्रहावत ॥९॥

परयोःपाताक्षरभ्याम दिव्यान् भौमान् सदैहिकान् दास्यान् शंसतोऽनूराद् भय नो बुद्धिमोहनम् १०
 ऊर्ध्वचिवाहवो मह्यं स्फुग्न्त्यङ्ग पुनः पुनः । वेपथुश्चापि हृदय आरद् दास्यन्ति विप्रियम् ११ ॥
 शिदैपोद्यन्तमादित्यमभिरौयनलानना । मामङ्ग सारमेयोऽयमभिरिति ह्यभीरवत् ॥१२॥
 शंक्ताः कुर्वन्ति मां स्वर्गं दक्षिणं पशवोऽपरे । वाहाश्च पुरुग्व्याघ लभ्ये रदतो मम ॥१३॥
 मृ-युवतः" कपोतोऽपमुलूकः कम्पयन्मन । प्र युलूक्श्च कुह्लानैरनिदी शून्यमिच्छत ॥१४॥
 धूम्रा दिशः परिधयः कम्पते भू'सहाद्रिभिः । निघातिश्च महाहतात साकं च स्तनयिद्भुभि '२'
 धार्युर्वाति खरस्पर्शां रजसा विसृजंस्तम । असृग् व रन्ति जलदा श्रीभःसामिव सर्वत ॥१६॥
 सूर्ये हतप्रभं पर्य' प्र'मर्दे' मिथो दिवि । ससङ्कलैर्मैतगणैर्ज्वन्ति ह्य रोदसी ॥१७॥
 नद्यो नद्याश्च क्षुभिताः सरांसि च मनोसि च । न ज्वलन्त्यग्निराजयेन कालोऽयं किं विधास्यति १८
 न पिबन्ति रस्तनं घत्सा न दुह्यन्ति च मातरः । रुदन् यश्चमुखा गावो न ह्यप्यन्यूभा ध्रजे १९'
 दैवतानि रुदन्तीव स्थिद्यन्ति ह्युच्चलन्ति च । इमे जनपदा प्र माः पुरोधानाकराश्चमा ।

॥

अर्धधियो निरानन्दाः किंसर्धं दर्शयन्ति न ॥२०॥

मन्थ्य एतैर्महोपातैर्नूनं भगवतः पदै' । अनन्यपुरुषश्रीभिर्हीना भूर्हतसौभगा ॥२१॥
 इति चिन्तयत्तरस्स्य ह्योरेष्टेन देहा । रात्रः प्रत्यारम्भद् दहन् ददुष्टुर्दा' बपिष्वज' ॥२२॥
 तं पादयोनिपतितमयथापूर्वम तुरम् । ह्यधोवदममद्विहङ्गदूरुद्ध'तं नयनारजयोः ॥२३॥
 विलोक्ष्योद्विहङ्गदयो विच्छाद्यमनुं नृप । पृच्छति रम सुहृन्मध्ये संरमरारदेरितम् ॥२४॥

॥ सुधिष्ठर उवाच

कञ्चिदानर्तपुर्यां नः रवजनां सुखभाङ्गते । मधुभोजदशाहार्हसात्वताः धक्कृण्यथ ॥२५॥
 शूरो मातामहः कञ्चि श्वस्वारास्ते वाथ सारिप । मातुलः सानुज कञ्चि तु शल्यानपदुग्दुभि ॥२६॥
 सप्त श्वसारस्त पन्थो मातुलान्य सहामजा । आसते सस्तुर्पाः शैर्म देवकीप्रमुखा स्वयम् २७
 कञ्चिद्राजाहुको जीवायस्तुप्रोऽस्य चानुज । हरीकः ससुतोऽफूरो जयन्तगदसारयाः ॥२८॥
 आसते कुशलं कञ्चिद् ये च शत्रुजिदादयः कञ्चिदास्ते सुखं रामो भगवान् सात्वतां मधु २९
 प्रचुष्टः सर्ववृणीनां कुलमास्ते महारथ । गम्भीरयोऽनिरद्धो वर्तते भगवानुत् ॥३०॥
 सुपेणश्चरदेप्यश्च सा'बो जाश्वतीसुतः । अ'ये च कर्णिकप्रवराः सपुत्रा प्र' भांदय' ॥३१॥
 तथैवानुचराः शौरैः श्रुतदेवोद्धवादयः । सुनन्दनन्दशौरैरया ये चा'ये सात्वतर्षभा ॥३२॥
 अपि र्वस् यास्ते सर्वे रामहृप्य भुजाश्रयाः । अपि हसन्ति पुशलमरमाकं बद्धसौहदा ॥३३॥
 भगवानपि गोविन्द्रो ब्रह्मरथो भक्तवत्सलः । कञ्चि पुरे सुधर्मायां सुखमास्ते सुहृद्वृतः ॥३४॥
 मङ्गलाय च लोकानां शैमाय च भवाय च । आस्ते यदुबुल्लामभोधावाद्योऽनन्तरुस पुमान् ३५

य पादशुश्रूषामुल्लयकर्मणा स यादयो द्वयष्टमहस्तयोपितः ।

निर्जिय संख्ये त्रिदशास्तदाशिदो हरन्ति वज्रायुधवर्षभोचिताः ॥३७॥

तद्वाहुदण्डाभ्युदयाज्जीविनो यदुप्रवीरा ह्यवुतोभया मुहुः ।

अधि क्मन् यद्भिभिराहुता बलात् सभां सुधमां सुरसत्तमोचिताम् ॥३८॥

वञ्चितोऽनामयं तात भ्रष्टेजा विभासिमे । श्लेष्मन्मानोऽवज्ञातः किं वा तात चिरोपितः ॥३९॥

वञ्चित्वाभिहृतोऽभावं शब्दादिभिरमङ्गलैः । न दत्तमुक्तमर्थिभ्य आशया यत्प्रतिश्रुतम् ॥४०॥

वञ्चित्वं प्राण्यं बालं गां वृद्धं रोगिणं स्त्रियम् । शरशोपसृतं सुधं ना याज्ञीः शरणाप्रदः ॥४१॥

वञ्चित्वं नागमोऽंगम्यां गन्यां वारुकृतीं स्त्रियम् । पराजितो वाध भवाद्योत्तमैर्नासमैः पथि ॥४२॥

अपि स्विपर्यभुङ्क्थासुखं संभोऽयान् वृद्धबालकान् । जुगुप्सितं कर्म किञ्चिकृतवासं यदपमम् ४३

कञ्चिप्रैष्टमेनाथ हृदयेना मबन्धुना । शून्योऽस्मि रहितो नि यं मन्यसे तेऽन्यथा न स्क् ४४

। इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिरवितर्कौ नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

एवं कृष्णसखः कृष्णो भ्रात्रा राज्ञा विकल्पितः । नानाशङ्कास्पदं रूपं कृष्णविक्षेपकशितः ॥१॥

शोकेन शुष्यद्बदन्तद्दुःसरोजो हतप्रभः । विभुं तमेवानुध्यायैकाशमोऽप्रतिभाषितुम् ॥२॥

कृष्णेण संस्तभ्य शुचः पाणिनाऽऽमृज्य नैग्रयोः । परोक्षेण समुन्नदप्रणयौःकरव्यकांतरः ॥३॥

सख्यं मैत्र्यं सौहृदं च सारण्यातिपु संस्मरन् । नृष्णप्रजमित्याह वार्ष्णेगद्गदया गिरा ॥४॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

वञ्चितोऽहं महाराज हरिणा चन्द्ररूपिणा । येन मेऽणुहृतं तेजो देवविरभापनं महत् ॥१॥

यस्य चणवियोगेन लोकोऽक्षप्रियदर्शनः । उबधेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते मया ॥२॥

। यासंभ्रयाद् द्रुपदगेहमुपगतानां राज्ञा स्वधंवरमुखे स्मरदुर्मंत्रानाम् ।

तेजो हृतं यत्तु मयाभिहतत्र मत्स्यः सजीकृतेन धनुर्वाधिगता च कृष्णा ॥३॥

य-सञ्चिभावहसु ह्यारुद्वमप्रयेऽद्मिन्द्रं च सामरगणं तरसा विजिष्य ।

संधा सभा मयकृताद्भुतशिवनमाया दिग्भयोऽहरक्षपतयो बलिमध्वरे ते ४८॥

योजसा नृपशिरोऽग्निमहन्मन्त्रायै आयौऽनुजस्तवागजायुतसयवीर्यः ।

तेनाहताः प्रमथनायमत्पाय भूया यन्मोचितारतदनयत् बलिमध्वरे ते ५१॥

पन्थारतवाधिमत्खलसमहाभिषेकसापिष्टपाख्यरं, क्रितयैः सभायाम् ।

स्फुटं विकीर्यं पश्योः पतिताधुमुग्रा परस्तिखिपोऽहन् इतेऽपिमुत्केयाः ५१०॥

यो नो जुगोप वनमेत्य दुरन्तकृच्छ्राद् दुर्वाससोऽरिबिहिताद्युताग्र जुग्यः ।
 शाकाक्षिशिष्टसुपभुञ्ज्य यत्त्रिलोकीं कृत्सामभंस्त सलिले विनिमग्नमङ्ग ॥ ११ ॥
 यत्तेजसाथ भगवान् युधि शूलपाणिर्विस्मापित सगिरिजोऽभ्रमदाभिजं मे ।
 अन्धेऽपि चाहममुनैव कलेवरेण प्राप्तो महेन्द्रभवने महदासनर्धम् ॥ १२ ॥
 तत्रैव मे विहरतो भुजदण्डयुग्म गाढीवलक्षणमरातिवधाय देवा ।
 सेन्द्राः श्रिता यदनुभावितमाजमीड तेनाहमद्य मुञ्चितः पुरूपेण भूम्ना ॥ १३ ॥
 यद्दान्धवः कुरथलाटिघमनन्तपारमेको रथेन तत्रतेऽहमतायंस्त्वम् ।
 प्रत्याहृतं बहु धनं च मया परेरां तेजास्पदं मणिमयं च हृतं शिरोम्य ॥ १४ ॥
 यो भीष्मकर्णगुरुशाल्यचमूष्वदभ्रराजन्यवर्षरथमण्डलमण्डितासु ।
 अत्रोचरो मम विभो रथयथपानामायुर्मेनासि च दृशा सह श्रोज श्राच्छ्रुत् ॥ १५ ॥
 यद्दोषु मा मण्डितं गुरुभीष्मकर्णद्रौण्यिगर्तशलसैन्धवबाह्निकाद्यैः ।
 अस्त्रायस्यमोवमहिमानि निरूपितानि नो पस्पृशुन् ह्रिदासमिवासुराणि ॥ १६ ॥
 सौत्ये वृत कुमतिनाऽऽमद ईश्वरो मे यत्पादपद्मभवाय भजन्ति भव्याः ।
 मां श्रान्तवाहमरयो रथिनो मुविष्ट न प्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ता ॥ १७ ॥
 नर्माण्युदाररश्चिरस्मितशोभितानि हे पार्थ हेऽजुंन सखे कुरनन्दनेति ।
 सञ्जल्पितानि नरदेव हृदिस्पृशानि स्मर्तुंलुंठन्ति हृदयं मम माधवस्य ॥ १८ ॥
 शठ्याऽऽसनाटनेविकथनभोजनादिष्वैक्याद्वयस्य कृतवानिति विप्रलब्ध ।
 सख्युः सखेऽपि पितृवत्तनयस्य सर्वे सहे महान् महितया कुमतेरधं मे ॥ १९ ॥
 सोऽहं नृपेन्द्र रहित पुरुषोत्तमेन सख्या प्रियेण सुहृदा हृदयेन शून्य ।
 अध्वन्युरक्रमपरिभ्रष्टमङ्ग रक्षन् गोपैरसन्निरबलेव विनिर्जितोऽस्मि ॥ २० ॥
 तद्वै धनुस्त इपव स रथो ह्यवास्ते सोऽहं रथी नृपतयो यत श्रानमन्ति ।
 सर्वे षण्णेन तदभूदसदीशारिक्तं भस्मन् हुतं कुहकराद्धमिवोत्समूप्याम् ॥ २१ ॥

राजंस वयाभिपृष्टानां सुहृदां न सुहृत्पुरे । विप्रशापविमूढानां नितरां मुष्टिभिर्मिथः ॥ २२ ॥
 वारुणीं मदिरां पीन्धा मद्रोन्मथितचेतसाम् । अजानतामिवान्योन्यं चतु पञ्चावशेषितः ॥ २३ ॥
 प्रायेणैतद्गणवत् ईश्वरस्य विचेष्टितम् । मिषो निक्षन्ति भूतानि भावयन्ति च यन्मिथ २४ ॥
 जलौकसां जले यद्रन्महान्तोऽदन्त्यथोयसः । दुर्बलान् बलिनो राजन् महान्तो बलिनो मिथ २५ ॥
 एव बलिष्टैर्यदुभिमं हञ्जिरितरान् विभुः । यद्वन् यदुभिरन्योन्यं भूभारान् सञ्जहार ह्यः २६ ॥
 देशकालार्थयुक्तानि हृत्तापोपशमानि च । हरन्ति स्मरतश्चिरां गोविन्दाभिहितानि मे ॥ २७ ॥

॥ सूत उवाच ॥

पूर्वं चिन्तयतो जिष्णोः कृष्णपादसरोरुहम् । सौहार्देनातिगाढेन शान्ताऽऽपीद् विमला मतिः २८
 वासुदेवाङ्ग धनुष्यानपरिभृत् षोडशसहस्रा । भक्त्या निर्मथिताशेषकपायधिपणोऽर्जुनः ॥२९॥
 गीतं भगवता ज्ञानं यत्तत्सङ्ग्राममूर्धनि । कालकर्मतमोरुद्धं पुनरध्वगमत् प्रभुः ॥३०॥
 विशोको ब्रह्मसम्पत्त्या संद्भिर्द्दत्तसंशयः । लीनप्रकृतितैर्गुण्यादलिङ्गत्वादसम्भवः ॥३१॥
 निराग्य भगवन्मार्गं स्वंयां यदुकुलस्य च । स्वःपथाय मतिं चक्रे निभृतात्मा युधिष्ठिरः ॥३२॥

पृथाप्यनुश्रुय धनञ्जयोदितं नाशं यदनां भगवद्गतिं च ताम् ।
 एकान्तभवत्या भगवत्यधोवजे निवेशिताऽमोपरराम संसृतेः ॥३३॥

यथाहरद् भुवो भारं तां तनुं विजहावजः । कर्टकं कर्टवेनेव द्वयं चापीशितुः समम् ॥३४॥
 यथा मत्स्यादिरूपाणि धत्ते जह्याद् यथा नटः । भूभारः क्षपितो येन जहौ तच्च कलेवरम् ॥३५॥

यदा मुकुन्दो भगवानिमां मही जहौ स्वतन्वा श्रवणीयसत्कथ ।
 तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधर्महेतुः कलिरन्ववर्तत ॥३६॥

युधिष्ठिरहृत्परिसर्पणं क्षुध. पुरे च राष्ट्रे च गृहे तदात्मनि ।
 विभाव्य लोभानृतजिह्वाहिरनाद्यधर्मचक्रं रमनाय पर्यधात् ॥३७॥

रराट् पौत्रं विनयिनमात्मन सुरुमं गुणैः । तोयनीव्यापतिं भूमेरभ्यदिञ्चद् गजाह्वये ॥३८॥
 मथुरायां तथा चक्रं शूरसेनपतिं ततः । प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमग्नीनपिषदोश्वरः ॥३९॥

विमृश्य तत्र तत्सर्वं दुकूलवलयोदकम् । निर्ममो निरहङ्कारः संक्षिप्राशेषध्वन ॥४०॥
 वाचं जुहाव मनसि तत्प्राण इतरे च तम् । मृग्यावपानं सोऽसर्गं तं पञ्चत्वे ह्यजोहवीत् ॥४१॥

त्रिंशे हुत्वाथ पञ्चयं तच्चैकरवेऽनुदोऽमुनिः । सर्वमात्मन्यनुदोहवीद् ब्रह्मण्या मानमव्यये ॥४२॥
 धीरवासा निराहारो यद्बवाह्मुक्तमूर्धजः । दर्शयन्नात्मनो रूपं जडोऽमत्तपिशाचयत् ॥४३॥

अनवेक्षमाणो निरगाद्भृशरघ्वं बधिरौ यथा । उदीचीं प्रविवेशाशां गतपूर्वां मशाम्भिः ।
 हृदि ब्रह्म परं ध्यायन्नायतंत यतो गत ॥४४॥

सर्वे तमनु निर्जम्भुभ्रांतरः कृतनिश्चयाः । कलिनाधर्ममित्रेण ह्यष्टौ स्पृष्टाः प्रजा भुवि ॥४५॥
 ते सायुकृतसर्वायां ज्ञात्वाऽऽग्यन्तिफमारमनः । मनसा धरयामासुर्वैकुण्ठचरणानुजम् ॥४६॥

तद्व्यानोद्दिक्त्या भक्त्या विशुद्धधिःश्या परे । तस्मिन्पारायणपदे एकान्तमनयो गतिम् ॥४७॥
 अगपुदुर्वापां ते असन्निविद्येऽयाम्भिः । विधूतकल्मषाः स्थानं विरजेना मनेव हि ॥४८॥

विदुरोऽपि परित्यज्य प्रभासे देहमात्मवान् । कृष्णायेशेन तच्चित्तः पितृभिः स्वर्ग्यं ययौ ॥४९॥
 शौपथी च तदाऽऽज्ञाय पतीनामनरेषताम् । यामुदेधे भगवति ह्येकान्तमतिराप तम् ॥५०॥

यः श्रद्धयैतद् भगवत्प्रियाणां पार्वतोः सुतानामिति सम्प्रवीणम् ।

श्रयो यत्नं स्वस्थयनं पवित्रं लब्ध्वा हरीं भक्तिमुपैति सिद्धिम् ॥११॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां प्रथमस्कन्धे पारश्वरवर्गारोहणं

नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ षोडशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

ततः परीक्षित् द्विजवर्षाश्लया महीं महाभागवतः शशास ह ।

यथा हि स्यामभिजातकोविदाः समादिशन् विप्र महद्गुणस्तथा ॥१॥

सु उत्तरस्य तनूयामुपयेम हरावतीम् । जनमेजयादींश्चतुरस्र्यामुत्पादयत् सुतान् ॥२॥

आजहारोश्वमेधांस्त्रीन् गङ्गायां भूरिवक्षिणान् । शारद्वृतं शुरुं कृवा देवा यत्रादिगोचराः ॥३॥

निःप्राहौजसा वीरः कलिं दिम्बिजये क्वचित् । नृपलिङ्गधरं शूद्रं मन्तं गोमिथुनं पदा ॥४॥

॥ शौनक उवाच ॥

वस्य हेतोर्निःप्राह कलिं दिम्बिजये नृपः । नृदेवच्छिष्टकं शूद्रः कोऽसौ गौ यः पदाहनत् ।

॥२॥ तत्कथ्यतां महाभाग यदि कृष्णकथाश्रयम् ॥५॥

अथवस्य पदाभ्योजनकरन्दलिहां स्तान् । किमयैरसदात्तापैरायु यद्दसदुष्यः ॥६॥

शूद्रायुः नृयामङ्ग मर्यानामृतमिच्छताम् । इहोपहृतो भगवान् स्युः शामित्रकर्मणि ॥७॥

न कश्चिन्निजयते तावद् वाषडास्त इहान्तकः । एतदर्थं हि भगवानाहूतः परमर्षिभिः ।

॥८॥ अहो नृलोके पीयेत हरिलीलामृतं वच ॥९॥

मन्त्रस्य मन्दप्रज्ञस्य धर्मो मन्दायुषश्च वै । निद्रया ह्वियते नक्तं दिवा च व्यर्थकर्मभिः ॥१०॥

॥ सूत उवाच ॥

यदा परीक्षितं पुरुजाङ्गले वसन् कलिं प्रविष्टं निजचक्रवर्तिते ।

॥१॥ निशम्य यातामनुरतिप्रियां ततः शरासनं संयुगशोषिदुरादरे ॥१०॥

स्वलोकृतं श्यामतुरङ्गयोजितं रथं मृगेन्द्रध्वजमाश्रितः पुरात् ।

वृत्तो रथाश्चद्विपत्सियुक्तया स्वसेनया दिम्बिजयास निर्गतः ॥११॥

मद्रोशं केतुमालं च भारतं चीतरान् कुरुन् । किमुद्रशान्तिनि वर्षाणि विजिन्य जगृहे बलिम् ॥२॥

तत्र संधोपश्रवधानः स्वपूर्वो महात्मनाम् । प्रगीयमानं च यदाः कृष्णसाहाय्यसूचकम् ॥३॥

आत्मनं च परिश्रातमथ धार्मोऽभ्रतेजसः । स्नेहं च कृष्णश्यानां तेषां भक्तिं च केचये ॥४॥

तभ्य षममन्तुष्ट प्रीत्युज्जम्भितलोचन । महाधनानि नासांसि ददौ हारान् महामना ॥१२५॥

सारथ्यपारपद्मसैव नरुख्यद्वैत्यवीरासनानुगमनस्तवनप्रणामम् ।

स्त्रिग्वेषु पारश्वुषु जगत्प्रणतिं च विद्योर्भक्तिं करोति नृपतिश्चरणारविन्दे ॥१२६॥

तस्यैव धर्तमानस्य पूर्वं तां वृत्तिमन्वइम् । नातिदूरे किलाश्रयं यदामीत् तन्नियोध मे ॥१७॥

धर्मं पदैकेन चरन् विच्छाद्यामुपलभ्य गाम् । पृच्छन्ति स्माश्रुवदनां विप्र मामिव मोतरम् ॥१८॥

॥ धर्म उवाच ॥

क्वचिद्भेदेऽनामयमा मनस्ते विच्छायासि म्लायतेऽङ्गमुखेन ।

श्रालक्ष्ये भवतीमन्तराधि दूरेव 'षु' शोचसि कञ्चनाम्ब ॥१९॥

पादैर्न्यूनं शोचसि मैकपादमा मान्वा वृषलैर्भोक्ष्यमाणाम् ।

आहो सुरादीन् हृतयज्ञभागान् प्रजा उत श्विन्मन्वव यवति ॥२०॥

श्ररक्ष्यमाणा स्त्रिय उर्वि बालान् शोचस्यथो पुरुषदैरिवातान् ।

वाच देवी प्रहकुले कुकर्मैयप्रह्वरये राजकुले कुलाम्बान् ॥२१॥

किं क्षत्रयन्धून् क्लिनोपसृष्टान् राष्ट्राणि वा तैरवरोपितानि ।

इतस्ततो वाशनपानवास स्नानव्यवायोन्मुराजीवलोरुम् ॥२२॥

यद्गाम्ब्य ते भूरिभरावतारकृतावतारस्य हरेर्धरित्रिं ।

अन्तर्हितस्य स्मरती विसृष्टा कर्माणि निर्वाणविलम्बितानि ॥२३॥

इदं ममाचक्ष्व तवाधिमूल वसुन्धरं येन विकशितासि ।

कालेन वा ते बलिनां वचीयसा सुरार्चितं किं हत मग्य सौभगम् ॥२४॥

॥ धरण्यायाच ॥

भगवान् हि वेद त सर्वं यन्मां धर्मानुष्टुङ्मि । चतुर्भिवर्तसे येन पादैर्लोकमुखावहै ॥२५॥

सयं शौचं दया शान्तिस्वाग सन्तोष आर्जवम् । शमो ह्रमस्तप साम्य तितिसोरपरति श्रुतम् ॥२६॥

ज्ञान विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृति । स्व तन्म्यं कौशल कातिर्धैर्यं मार्दवमेव च ॥२७॥

प्रागश्च प्रधय शीलं गृह श्रोजो बल भग । गाम्भीर्यं शैथिल्यमास्तित्य वीतिर्मानोऽनङ्कृति ॥२८॥

पूने शान्ते च भगवस्त्रिया यत्र महामुष्णा । प्राच्यां महश्चमिच्छन्निर्न द्वियन्ति स्म कर्हिचिन् ॥२९॥

नेनाहं गुणपात्रेण धीनिवासेन साम्प्रतम् । शोचामि रहित लोकं पाप्मना बलिनेपिनम् ॥३०॥

आत्मानं चानुसोचामि भवतं चामरोत्तमम् । देवान् पितॄन् दीन्साधून् सरान् वर्यांस्तथाऽऽध्रमान् ॥३१॥

प्रह्लादयो बहुतिथं यदपाङ्गमोचक्रामारतप समचरन् भगवत्प्रपन्ना ।

सा धी स्ववासमरविन्दुष्वन विज्ञाय य पादसीभगमल भजनेऽनुरक्ता ॥३२॥

॥ सूत उवाच ॥

अभ्यर्थितस्तदा तस्मै स्थानानि क्लये ददौ । द्यूतं पानं खियः सूना यत्राधर्मश्चतुर्विधः ॥१८॥
 पुनश्च याचमानाय जातरूपमदात्प्रभुः । ततोऽनृतं मदं कामं रजो धैरं च पञ्चमम् ॥२१॥
 अमूनि पञ्च स्थानानि ह्यधर्मप्रभवः कलिः । श्रीसूतेयेण दत्तानि न्यवसत्तद्विदेशकृत ॥४०॥
 अर्थेतानि न सेवेत बुभूषुः पुरुषः क्वचित् । विरोपतो धर्मशीलो राजा लोकपतिर्गुरः ॥४१॥
 वृषस्य नष्टांघ्नीन् पादांस्तपः शौचं दयामिति । प्रतिसन्ध आशास्य महीं च समवर्धयत् ॥४२॥
 स एव पृतर्द्ध्यास्त आसनं पार्थिवोचिन्तम् । पितामहेनोपन्यस्तं राजारण्यं विविषता ॥४३॥
 आस्तेऽशुना स राजपिः कौरुदेन्द्रधियोल्लसन् । गजाङ्घ्रये महाभागश्चक्रवर्ती पृहच्छ्रयाः ॥४४॥
 इत्यभूतानुभावोऽयमभिमन्युसुतो नृपः । यस्य पालयतः शोषीं यूयं सत्रायदीक्षिताः पर
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहियायां प्रथमस्कन्धे कलिनिग्रहो नाम

सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

यो धी द्रौप्यस्त्रविप्लुष्टो न मातुरदरे मृतः । अदुम्राद् भगवतः दृष्यस्याद्भुतकर्मणः ॥ १ ॥
 मल्लनीपोरिधनाद् यस्तु तच्छक्राभ्याण्विप्लवात् । न सम्मुमोहोरभयाद् भगवत्यर्पिताशयः ॥ २ ॥
 उरुज्य मर्यतः सङ्गं विजाताजितसंस्थितिः । धैर्यासुकेज्जही शिष्यो गङ्गाया रवं कलेवरम् ॥ ३ ॥
 नोत्तमश्लोक्यार्तानां सुपतां तरकयामृतम् । स्यात्सम्ग्रमोऽन्तकालेऽपि स्मरती तत्पदान्मृजयत्
 ताय कलिनं - प्रभवेरप्रविष्टोऽपीह सयंतः । यावदोशो महानुष्यामाभिमन्यय पुराद् ॥ ४ ॥
 पश्मिप्रहनि दह्येयं भगवानुरंससजं गाम् । तद्वेदेहानुवृत्तोऽभावधर्मप्रभवः कलिः ॥ ५ ॥
 नानुदेष्टि कलिं सप्राद् गारुडश्च सारभुक् । सुरालाग्याशु सिद्धपति नेतराणि वृत्तानि यथा
 किं नु शालेषु गुरोय कलिना धीरमीरुषा । अममताः प्रमत्तेषु यो वृत्तो गुरु वर्तते ॥ ६ ॥
 उपवर्षिणमेतद् यः पुरुषं पारीषितं मया । वामुदेवकयोदेतमात्मानं यदृष्टवत् ॥ ७ ॥
 या याः कथा भगवतः कवनीयोस्त्वर्मणः । गुण्यर्मार्थयाः पुत्रिभिः संवेत्प्यास्ता बुभूषुभिः ।
 प्रत्यय ऊचुः

गुण जीव मयाः सौम्य आधर्मीविन्दं यमः । सत्यं शौम्यि कृष्यस्य म यानाममृतं हि नः ॥ १ ॥
 कर्मण्यमिदनाधायं भुञ्ज्यामनां भवान् । आराधयति मोक्षिन्वाद्दपमानं गुरु ॥१९॥
 गुणयाम त्वयेतानि न स्वर्गं मापुमर्मम् । भगवन्तद्विगङ्गस्य मर्षानां किमुनातिरः ॥१९॥
 को नम कृपेद् रमविश्रभायां महर्षीराग्नपरायणाय ।
 ममत्तं गुणनामगुण्यस्य जगुर्वीतिशरा ये भवभाद्रगुणाः ॥ २४ ॥

सन्नो भवान् वै भगवत्प्रधानो महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
 हरेस्दारं चरितं विशुद्धं शुश्रूस्तां नो वितनोतु विद्वन् ॥१२०॥
 स वै महाभागवतः परीचिद् येनापवर्गाख्यमद्भ्रबुद्धिः ।
 ज्ञानेन वैयासकिशकिन्देनेन भेजे खगेन्द्रध्वजरादमूलम् ॥१२१॥
 तन्नः परं पुण्यमसंवृतार्थमाख्यानमयद्भुतयोगनिष्ठम् ।
 आख्यायन्तान्ताचरितोपपन्नं पारीक्षितं भागवताभिरामम् ॥१२२॥

॥ सूत उवाच ॥

अहो वयं जन्मभृतोऽद्य हास्म वृद्धानुदृश्यापि विजोमजाताः ।
 दीप्तुत्तयमार्वि विधुनोति शीघ्रं महत्तमानामभिधानयोगः ॥१२३॥
 कुतः पुनर्गृणतो नाम तस्य महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
 योऽनन्तशक्तिर्भगवाननन्तो महद्गुणस्वाद् यमनन्तमाहुः ॥१२४॥
 एतावतालं ननु सूचितेन गृणैरसान्यानतिशायनस्य ।
 हिष्वेतान् प्रार्थयतो विभूतिर्यस्याद्घ्निरेषुं जुपतेऽनभीप्सोः ॥१२०॥
 अथापि यत्पादनत्वावसष्टं जगद्विरिञ्चोपहृताहंशाभः ।
 शेषं पुनात्यन्यतमो मुकुन्दात् को नाम लोके भगवत्पदार्थः ॥१२१॥
 यत्रानुरक्ताः सहसैव धीरा न्यपोह्य देहादिषु सङ्गमूढम् ।
 यजन्ति तत्पारमहंस्यमन्त्यं यस्मिन्नर्हिसोपशमः स्वधर्मः ॥१२२॥
 अर्हं हि पृष्टोऽयंमणो भवन्निराचक्ष आत्मावगमोऽत्र यावान् ।
 नभः पतन्त्यात्मसमं पतरिणस्तथा समं विष्णुगतिं विपश्चितः ॥१२३॥

पुरुदा धनुस्वयं विचन्द्रगयां यने । मृगाननुगतः श्रान्तः क्षुधितस्मृपितो भृशम् ॥१२४॥
 जलाशयमचवायः प्रधिनेश तमाश्रमम् । ददर्श मुनिमासीनं शान्तं मीलितलोचनम् ॥१२५॥
 प्रतिरुद्धेन्द्रियप्राणमनोबुद्धिसुपारतम् । स्थानप्रयापरं प्राप्तं ब्रह्मभूतमविक्रियम् ॥१२६॥
 विप्रकीर्णजटाच्छृङ्गं रौत्वेणाजिनेन च । विशुभ्यत्तालुरदकं तथाभूतमयाचत ॥१२७॥
 अलक्ष्यत्पुणभूम्यादिरसम्रासात्पर्यसृष्टः । अयज्ञातमिप्राप्तानं मन्यमानश्चकोप ह ॥१२८॥
 अमृतपूरं सहसा वृत्तदृष्ट्यामर्दितात्मनः । प्राह्वयं प्रत्यभूद् ब्रह्मन्मत्सरो मन्युरेव च ॥१२९॥
 स तु ब्रह्मरूपेणैव गतामुमुखां हरा । विनिर्गच्छन् धनुःकोट्या निघाय पुरमागमन् ॥१३०॥
 ११ किं निभृताशेषकरणो मीलितेक्षणः । मृपासमाधिराहोतिरिर्त्तिकु नु स्यात्प्रवन्तुभिः ॥१३१॥
 तस्य पुत्रोऽर्जतेजस्वी विहरन् दालकोऽर्भकैः । राक्षसं प्रापितं तातं ध्रुवा त प्रेदमप्रवीन् ॥१३२॥

ब्राह्मणैः सत्रबन्धुर्हि द्वारपालो निरूपितः । स कथं तद्गृहे द्वा स्वः समायुक्तं भोक्तुमर्हति ॥३४॥
 कृणोते गते भगवति शास्त्रयुत्पथगामिनाम् । तद्विद्वसेतूनद्याहं शारिम पर्यत ने बलम् ॥३५॥
 इत्युक्त्वा रोपताम्राक्षो वयस्यानुविशालकान् । कौशिक्याप उपसृश्य वाक्त्रं विससर्ज ह ३६
 इति लङ्घितमार्गं तच्छकः सप्तमेऽङ्गिना । दंध्यति स्म कुलाङ्गारं चोदितो मे ततद्गृहम् ॥३७॥
 ततोऽभ्येत्याश्रमं बालो गले स कलेवरम् । पितरं धीक्ष्य दुःखार्तो मुक्तरुण्ठो रुरो ह ॥३८॥
 स वा आङ्गिरसो बभूव श्रुत्वा सुतविलापनम् । उन्मील्य शनकैर्नेत्रे हृष्टा स्वोसं सृतोरगम् ॥३९॥
 विसृज्य पुत्रं प्रपद्य वत्स कस्माद्धि रो देवि । केन वा ते प्रतिकृतमित्युक्तः स न्यवेदयत् ॥४०॥

‘निशम्य शसमंतदहं नरेन्द्रं । स ब्राह्मणो ना मजमभ्यनन्दत् ।’

अहो घर्ताहो महदज्ञ ते कृतमल्पीयसि द्रोह उरुर्दमो धृतः ॥४१॥

न वै नृभिर्नरदेवं पराण्यं सम्मातुमर्हस्यविपववबुद्धे ।

यत्तेजसा दुर्विहेण गुप्ता विन्दन्ति भद्राप्यकुतोभयाः प्रजाः ॥४२॥

अलक्ष्यभाषे नरदेवनाम्नि रथाङ्गवाणावयमङ्ग लोकः ।

तदा हि चौरप्रचुरो विनंक्ष्यपरधरधमाणोऽविवरूपवच्छणात् ॥ ४३ ॥

तदद्य नः पापमुपैत्यनन्वयं यन्नष्टनाधस्य वसोविलुम्पकात् ।

परस्परं प्रान्ति शपन्ति वृञ्जते पश्यन् स्त्रियोऽर्षान् पुरुदस्यवो जनाः ॥४४॥

तदाऽऽर्यधर्मश्च विलीयते नृणां वर्णाश्रमाचारयुतस्त्रयीमयः ।

ततोऽर्थकामाभिनिवेशितात्मनां शुनां कपीनामिव वणंसङ्करः ॥४५॥

धर्मपालो नरपतिः स तु सम्राड् बृहच्छ्रवाः । साक्षान्महाभागयतो राजर्षिर्हयनेधयाद् ।

सृत्तृश्मयुतो दीनो नैवास्मच्छापमर्हति ॥४६॥

अपापेषु स्वभुज्येषु बालेनापत्रवबुद्धिना । पापं कृतं तद्गर्वायान् सवाग्मा चन्तुमर्हति ॥४७॥

तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ता हता अपि । नास्य त प्रतिबुध्यन्ति तद्गताः प्रभवोऽपि हि ४८

इति पुत्रकृतापेन सोऽनुततो महासुनिः । स्वयं विप्रकृतो राजा नैवाधं तदचिन्तयत् ॥४९॥

प्रायशः साधवो लोके परेन्द्रं देषु योजिताः । न ह्ययन्ति न ह्यप्यन्ति यत चा माऽगुणाश्रयः ५०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यो संहितायां प्रथमस्कन्धे विप्रशापोपलभनं

नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१०॥

अथ कीनविंशोऽध्यायः

युव उपाच

महोपतिभ्यश्च त कर्म गहं विचिन्तयश्चामर्त्तुं सुदुर्मनाः ।

४१० मया नीचमनायंवाङ्मत्तं निरागमि मद्भयि गृह्णतेऽग्नि ॥११॥

ध्रुवं ततो मे कृतदधहेलनाद् दुरत्ययं. व्यसन नातिदीर्घात् ।
 तदस्तु कामं भवनिष्कृताय मे यथा न कुयां पुनरेवमद्वा ॥२॥
 अर्घ्यं रात्रयं बलमृद्धकोशं प्रकीपितब्रह्मकुलानलो मे ।
 दहत्वभद्रस्य पुनर्न मेऽस्तु पापीयसी धीर्द्विजदेवगोम्यः ॥३॥
 स चिन्तयन्नित्यमथाश्रयोद् यथा मुनेः सुतोतो निरुक्तिस्तद्वृत्तयः ।
 स साधु मेने नचिरेण तत्कानलं प्रसक्तस्य विरक्तिकारणम् ॥४॥
 अथो विहायेमममुं च. लोकं विमर्शितौ हेयतया पुरस्तात् ।
 कृष्णाङ्घ्रिसेवामधिमन्यमान उपाविशत् प्रायममर्थनद्याम् ॥५॥
 यो वै ससत्प्रीतुलसीविमित्रकृष्णाङ्घ्रिरेश्वर्यधिराभ्युनेत्री ।
 पुनाति लोकानुभयत्र सेशान् कस्तां न सेवेत मरिच्यमाणः ॥६॥
 इति व्यवच्छिद्य स पाण्डवेयः प्रायोपवेशं प्रति विष्णुपद्याम् ।
 दभ्यौ मुकुन्दाङ्घ्रिमनन्यभावो मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसङ्गः ॥७॥
 तत्रोपजग्मुर्भुवनं पुताना महानुभावा मुनयः सशिव्यः ।
 प्रायेण तीर्थाभिगमापदेशैः स्वयं हि तीर्थानि पुनन्ति सन्तः ॥८॥
 अग्निर्घंसिष्टश्च्यवनः शरद्धानरिष्टनेमिभृत्पुरद्विराश्व ।
 पराशरो गाधिसुतोऽथ राम उत्तम्य इन्द्रप्रमदेभ्यमाही ॥९॥
 मेधातिथिर्देवल आर्षिपेणो भारद्वाजो गौतमः विष्णुलादः ।
 मैत्रेय श्रौवः कवरः कुम्भयोनिर्द्वैपायनो भगघाञ्जरदश्व ॥१०॥
 अन्ये च देवर्षिमहर्षिर्ष्या राजर्षिर्ष्या अरुणादयश्च ।
 नानाभ्यप्रवरान् पुरतः समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा षवन्दे ॥११॥
 सुसोपविष्टेष्वथ तेषु भूयः कृतप्रणामः स्वचिकीर्षितं यत् ।
 विज्ञापयामास विविक्षतेता उपस्थितोऽग्रेऽभिगृह्णत्पाणिः ॥१२॥

॥ राजीवाच ॥

अहो यथं धन्यतमा नृपाणां महत्तमानुप्रदृशोपरीलाः ।
 राज्ञां कुलं ब्राह्मणपादशौचाद् दूराद्विसृष्टं यत् गच्छंरुमं ॥१३॥
 तर्दय मेऽयस्य परार्धशो, व्यासत्प्रिचत्तस्य गृहेष्वमीषणम् ।
 निर्वेदमूलो द्विजरापरूपो यत्र प्रमत्तो भयमाशु धते ॥१४॥
 तं मोपधातं प्रतियन्तु विभ्रा गृह्णा च देवो धृत्चित्तमीशे ।

पुनश्च भूयाद् भगवत्यनन्ते रतिः प्रसङ्गश्च तदाश्रयेषु ।
 महत्सु यां यामुपधामि सृष्टिं मीढ्यस्तु सर्वत्र नमो द्विजेभ्यः ॥१६॥
 इति स्म राजाध्यवसाययुक्तः प्राचीनमूलेषु कुर्येषु धीरः ।
 उदङ्मुखो दक्षिणकूल आस्ते समुद्रपान्याः स्वसुतन्यस्तमारः ॥१७॥
 पृथं च तस्मिन्नरदेवदेवे प्रायोपविष्टे दिवि देवसङ्घाः ।
 प्रशस्य भूमौ व्यकिरन् प्रसूनैर्मुदा मुहुर्दुःसुभयश्च नेदुः ॥१८॥
 महर्षयो वै समुवागता ये प्रशस्य साध्वित्यनुमोदमानाः ।
 ऊचुः प्रजापतिः शीलसारा यदुत्तमश्लोकगुणाभिरुग्म् ॥१९॥
 न वा इदं राजर्षिवर्यं चित्रं भवत्सु कृष्णं समनुव्रतेषु ।
 येऽध्यासन् राजकिरीटजुष्टं सद्यो जङ्गुर्भगवत्पार्श्वकामाः ॥२०॥
 सर्वे वर्यं तावदिहास्महेऽद्य कलेवरं यावदसौ विहाय ।
 लोके परं विरजस्कं विशोकं यास्य वर्यं भागवतप्रधानः ॥२१॥
 आश्रुत्य तर्हपिगणवचः परीक्षित्समं मधुच्युद् गुरु चाव्यलीकम् ।
 आभापतेनानमिनन्द्य युक्तं शुभ्रवमाणश्चरितानि विष्णोः ॥२२॥
 समागताः सर्वत एव सर्वे वेदा यथा मूर्तिधरास्त्रिष्टुटे ।
 नेहाथवामुग्र च कश्चनार्थं फले परानुग्रहमात्मशीलम् ॥२३॥
 ततश्च व प्रच्छयमिमं विप्रच्छेद्विथम्य विशा इतिकृत्यतायाम् ।
 सर्वात्मना त्रियमाणैश्च कृत्यं शुद्धं च तत्रामृशताभियुक्ताः ॥२४॥
 तत्राभवद् भगवान् व्यासपुत्रो यदच्छ्रया गामट्मानोऽनरेवः ।
 अलक्षयलिङ्गो निजलाऽनुष्टो पृतश्च बालैरवधूतवेरः ॥२५॥
 तं ह्यपदवर्षं सुकुमारपादकरोत्वाहंसकपोलगात्रम् ।
 चार्वायतासोऽसतुल्यकर्णसुभ्रवाननं कन्तुसुजातकण्ठम् ॥२६॥
 निगूढजशुं पृथुतुङ्गवचसमावर्तनाभिं बलिवकगूदरं च ।
 दिगम्बरं ध्वजप्रविहीर्णकेशं प्रलम्बबाहुं स्वमरोत्तमाम्भम् ॥२७॥
 श्यामं सदापीच्यवयोऽङ्गलफन्या स्त्रीणां मुनोज्ञं रश्चिरस्मितेन ।
 प्रत्युत्थितास्ते मुनयः स्वासनेभ्यस्तद्वचणज्ञा अपि गूढवर्चसम् ॥२८॥
 स विष्णुरातोऽतिथय आगताय तस्मै सपर्यां शिरसाऽऽङ्गहार ।
 ततो निवृत्ता ह्यनुधाः स्त्रियोऽर्भका महासने सोपविवेश पूजितः ॥२९॥

स सवृतस्तत्र महान् महीयसां ब्रह्मरिंराजर्षिद्वर्षिसहै ।
व्यरोचताल भगवान् यथेन्दुर्ग्रहर्क्षंतारानि करै परीत ॥३०॥
प्ररान्तमासीननकृच्छमेधम मुनि नृपो भागवतोऽभ्युपेत्य ।
प्रणव्य मूर्त्तांबहित कृताञ्जलिर्नत्वा गिरा सूनुतयान्वपृच्छत् ॥३१॥

॥ परीक्षिदुवाच ॥

अहो अद्य वयं ब्रह्मन् स सेव्या चन्द्रबन्धव । १ पयातिधिरूपेण भवद्भिस्तीर्थका कृता ॥३२॥
येषां सस्मरणात् पुसां सद्यः शुद्धयन्ति वै गृहा । किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभि ॥३३॥
साक्षिभ्यास्ते महायोगिन् पातकानि महान्त्यपि । सद्यो नश्यन्ति वे पुसां विष्णोरिव सुरेतरा ३४
अपि मे भगवान् प्रीत कृष्ण पाण्डुसुतप्रिय । पैतृष्वस्त्रेयम्री यथं तद्गोत्रस्यात्तवान्धव ॥३५॥
अथया तेऽन्यक्तगनेर्दर्शनं न कथं नृणाम् । नितरां त्रियमाणानां ससिद्धस्य वनीयस ॥३६॥
अत पृच्छामि ससिद्धि योगिनां परमगुहम् । पुरास्येह यत्कार्यं त्रियमाणस्य सर्वथा ॥३७॥
यच्छ्रोत्रध्वमशो जाप्य यत्कर्तव्यं नृभि प्रभो । स्मर्तव्यं भजनीयं वा ब्रूहि यद्वा विपर्ययम् ॥३८॥
नूनं भगवतो ब्रह्मन् गृहेषु गृहमेधिनाम् । न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहनं क्वचित् ॥३९॥

॥ सूत उवाच ॥

एवमाभारितं पृष्टं स राज्ञा श्लक्ष्णया गिरा । प्रत्यभाषत धर्मज्ञो भगवान् बादरायणि ॥४०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां प्रथमस्कन्धे शुकागमने
एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १६ ॥

इति प्रथम स्कन्धः समाप्तः

* हरि ॐ तत्सत् *

ॐ श्री बासुदेवाय नमः ॐ

श्रीमद्भागवतम् द्वितीय स्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

वरीयानेव ते प्रभ. कृनो लोकहितो नृप । आत्मवित्स्वमतः पुंसां श्रोतव्यादिषु यः परः ॥१॥
श्रोतव्यादीनि राजेन्द्र नृणां सन्ति सत्सदाः । अपश्यतामा मतस्त्वं गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥२॥
निद्रया हियते नक्तं व्यवायेन च वा वयः । दिवा चार्थेहया राजन् कुटुम्बभरणेन वा ॥३॥
देहापत्यरुलत्रादिष्वाःमसैन्येष्वसत्स्वपि । तेषां प्रसक्तो निधनं पश्यन्नपि न पश्यति ॥४॥
तस्माद् भारत सर्वात्मा भगवान्हरिरीश्वरः । श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मृतंश्वेच्छताभयम् ॥५॥
पुतावान् सांख्ययोगार्थ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठया । जन्मलाभः परः पुंसांमन्ते नारायणस्मृतिः ॥६॥
प्रायेण मुनयो राजन् निवृत्ता विधिपेवतः । नैर्गुण्यस्या रमन्ते स्म गुणानुरुधने हरेः ॥७॥
इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । अचीनवान् द्वापरादौ पितुर्द्वैपायनादहम् ॥८॥
परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उक्तमश्लोकलीलया । गृहीतचेना राजर् आश्रयानं यदधीतवान् ॥९॥
तद्दहं तेऽभियास्यामि मद्गापौरुषिको भवान् । यस्य श्रद्धयतामाशु स्यान्मुकुन्दे मतिः सती ॥१०॥
पुत्रविधिद्यमानानामिच्छतामकुतोभयम् । योगिनां नृप निर्णीतं हरेनांमानुकीर्तनम् ॥११॥
किं प्रसक्तस्य बहूभिः परोचेर्ह्यनैरिह । वरं मुहूर्तं विदितं घटेत श्रेयमे यतः ॥१२॥
रघ्वाङ्गो नाम राजर्निर्जावेयत्तामिहायुः । मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्य गतवानभयं हरिम् ॥१३॥
तवाप्येतेर्हि कौरव्य ससाहं जीवितावधिः । उपकलय्य तत्सर्वं तावद् यस्याम्परायिकम् ॥१४॥
अन्तकाले तु पुहर आगते गतसाध्वसतः । धिन्वादमद्गश्रेण स्पृहां देहेऽनु ये च तम् ॥१५॥
गृहात्प्रसजितो धीरः पुण्यतीर्थजलाप्लुतः । शुचौ विविक आसीनो विधियन् कल्पितासने ॥१६॥
अभ्यसेन्मनसा शुद्धं शिष्टदमष्टाघरं परम् । मनो यच्छेजितश्चासौ ब्रह्मयोजमविरमन् ॥१७॥
नियच्छेद् विरयेभ्योऽप्यग्मनसा बुद्धिसारथिः । मनेः कर्मभिराविसं शुभार्थं ध्यायेद् धिया ॥१८॥
तत्रैकावयवं ध्यायेद्युच्छिष्टेन चेतसा । मनो निर्विरयं युद्धक्या ततः विघ्न न रमरेत् ।

पदं तत्परमं विष्णोर्मध्ये यत्र प्रसोदति ॥१९॥

रजस्तमोभ्यामाक्षिसं विमूढं मन आत्मनः । यत्प्रेद् धारण्या घोरो हन्ति या तत्कृतंमलम् ॥२०॥
यस्यां सन्धार्यमाणायां योगिनो भक्तिक्षणः । आशु सन्पद्यते योग आश्रयं भद्रमीक्षतः ॥२१॥

॥ राजो वाच ॥

यथा सन्धार्यते ब्रह्मन् धारणा यत्र सम्मता । यादृशी वा हरेद्राशु पुरुरस्य मनोमलम् ॥२२॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

जिनासनो लितधासो जितमहो जितेन्द्रियः । स्थूले भगवतो रूो मनः सन्धारयेद् घिया ॥२३॥
विशेरस्तस्य देहोऽयं स्पष्टिष्ठश्च स्ववीयसाम् । यत्रेद् दृश्यते विश्वं भूतं भव्यं भवच सत् ॥२४॥
आरुद्रकोशे शरीरेऽस्मिन् सप्तावरणसंयुते । धैराजः पुरुषो योऽसौ भगवान् धारणाश्रयः ॥२५॥

पातालमेतस्य हि पादमूलं पठन्ति पाष्णिप्रपदे रसातलम् ।

महातलं विश्वसृजोऽथ गुल्फौ तलातलं धै पुरुषस्य जहे ॥२६॥

द्वे जानुनी सुतलं विश्वमूर्तेरुत्तर्यं वितलं चातलं च ।

महीतलं तज्जघनं महीपते नभस्तलं नाभिसरो गृण्णन्ति ॥२७॥

उरःस्थलं ज्योतिरनीरुमस्य प्रोवा महर्षदं धै जनोऽस्य ।

तपो रराटीं विदुरादिर्पुंसः सत्यं तु शीर्षाणि सहस्रशीर्षाः ॥२८॥

इन्द्रादयो बाहवः आहुरुन्वाः कर्षीं दिशः श्रोत्रममुष्य शब्दः ।

नासत्यदसौ परमस्य नासे घ्राणोऽस्य गन्धो मुखमग्निरिद्धः ॥२९॥

घोरचिणो चक्षुरभूत् पतङ्गः पक्ष्माणि विष्णोरहनी उभे च ।

सद्भ्रूविजृम्भः परमेष्ठिधिष्यमापोऽस्य तालू रस एव जिह्वा ॥३०॥

छन्दास्यनन्तस्य शिरो गृण्णन्ति दंष्ट्रा यमः स्नेहकला द्विजानि ।

हासो जनोन्मादकरी च माया दुरन्तसर्पो यदपाङ्गमोक्षः ॥३१॥

श्रीदोत्तरोऽधर एव लोभो धर्मः स्तनोऽधर्मपथोऽस्य पृष्टः ।

कस्तस्य मेहं वृषणौ च मित्रौ कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसहाः ॥३२॥

नयोऽस्य नाड्योऽथ तनूरुहाणि म्हीरुहा विश्वतनोवृ पेंद्र ।

अनन्तवीर्यः शसितं मातरिश्वा गतिर्धयः कर्म गुणप्रवाहः ॥३३॥

ईशस्य केशाश्च विदुरशुक्राह्वाश्च सासन्तु सन्ध्यां कुर्यथ भूजः ।

अव्यक्तमाहुहृदयं मनश्च स चन्द्रमाः सर्वविकारकोशः ॥३४॥

विज्ञानशक्तिं महिमामनन्ति सर्वात्मनोऽन्तःकरणं गिरिचमू ।

अधाश्वत्सुर्गजा नप्तानि सर्वे मृगाः पशवः श्रेणिवेशाः ॥३५॥

वयांसि तद्व्याकरणं विचित्रं मनुर्मनोषा मनुजो निवासः ।
 गन्धर्वविद्याधरचारणाप्सरःस्वरस्मृतोरसुरानीकवीर्यः ॥३६॥
 ब्रह्माननं चत्रभुजो महात्मा विद्वरुहद्विप्रश्चितकृष्णवर्णः ।
 नानामिधाभीज्यगणोपपन्नो द्रव्यात्मकः कर्म वितानयोगः ॥३७॥
 ह्यानसावीश्वरविप्रहस्य यः सन्निवेशः कथितो मया ते ।
 सन्धार्यतेऽस्मिन् वपुषि स्थविष्टे मनःस्वबुद्ध्या नयतोऽस्ति किञ्चित् ॥३८॥
 स सर्ववीद्व्यनुभूतसर्वं आत्मा यथा स्वप्नजनेन्दितैकः ।
 तं सत्यमानन्दनिधिं भजेत नान्यत्र सज्जेद् यत आत्मपातः ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे महापुरुषसंस्थानुवर्णने
 प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं पुरा धारण्याऽऽत्मयोनिर्दंष्टं स्मृतिं मन्ववस्थं तुष्टात् ।
 तथा ससज्जदममोघदृष्टिर्यथाप्ययात् प्राग्व्यवसायबुद्धिः ॥ १ ॥
 शान्दस्य हि ब्रह्मण एव मन्या यन्नामभिध्यायति धोरपार्थैः ।
 परिभ्रमंस्तत्र न विन्दतेऽर्थान् मायामये वासनया शयानः ॥ २ ॥
 अतः कविनामसु यावदर्थः स्यादप्रमत्तो व्ययमायबुद्धिः ।
 सिद्धेऽन्यथार्थं न यतेत तत्र परिभ्रमं तत्र समीक्षमाणः ॥ ३ ॥
 सायां क्षिती किं कशिपोः प्रयासैर्बाहो स्वतिद्धे ह्यपवर्हणैः किम् ।
 सन्वञ्जलो किं पुरभाषपात्र्या दिम्बकलादौ सति किं दुकलैः ॥ ४ ॥

श्रीराण्डि किं एधि न सन्ति दिशन्ति मिषां नैवाहृमिषाः परश्रुतः सरितोऽप्यशुष्यन् ।
 इन्द्रा गुहाः किमिजितोऽप्यति नोपसन्नान् कस्माद् भजन्ति कवयो घनदुर्मंशान् ॥ ५ ॥
 एवं स्वचित्ते स्वत एव सिद्ध आत्मा प्रियोऽर्थो भगवाननन्तः ।
 तं निवृत्तो नियताथो भजेत संसारहेतूपरमथ यत्र ॥ ६ ॥
 कर्ता त्वनाहत्य परानुचिन्तामृते परानुवर्ती नाम युञ्ज्यात् ।
 परवञ्जनं पतितं पीतरण्या स्वर्म्मनान् परितापाशुपाणाम् ॥ ७ ॥
 केचित्स्वदेहान्तद्दयावकारो प्रादेशमाश्रं पुठयं वसन्तम् ।
 अनुभुञ्जं कञ्जरयाङ्गुलादाधरं धारण्या स्मरन्ति ॥ ८ ॥

योगधराणां गतिमाहुरन्तर्बहिःखिलोभ्या पवनान्तरामनाम् ।
 न ह्यभिस्तां गतिमाप्नुवन्ति विद्यातपोयोगसमाधिमाजाम् ॥२३॥
 र्धमानर याति विहायसा गत सुपुत्रया ब्रह्मपथेन शोचि ग ।
 दिभ्य कल्कोऽथ इरेरदस्तात् प्रयाति चक्र नृप दौशुमारम् ॥२४॥
 तद्विश्वनाभि स्वतःपर्यं विष्णोरर्णयसा विरजेना मनीक ।
 नमरकृत महाविदामुपैति कल्पायुषो यद्विदुषा रमन्ते ॥२५॥
 अपो धन तस्य मुत्तानलेन दन्दह्यमान सनिरीक्ष्य विश्वम् ।
 निपाति सिद्धेश्वाजुष्टधिःष्यं यद् द्वैपरार्थ्यं तद् पारमेष्ठ्यम् ॥२६॥
 न यत्र शोको न जरा न मृत्युमार्तिर्न चोद्वेग श्रुते कु भिन् ।
 यच्चित्ततोद कृपयानिद्विदां दुरन्तदु रप्रभवानुदशानात् ॥२७॥
 ततो विशेषं प्रतिपद्य निर्भयस्तेना मनापोऽनजमूर्तिरखरन् ।
 ज्योतिर्मयो धायुमुपैत्य काले वाय्वात्मना ख गृह्णा मलिङ्गम् ॥२८॥
 प्रायेण गन्ध रसनेन र्ध रस रूप तु दृष्ट्या श्वसन वचैव ।
 ओष्रेण चोपैत्य नभोगुण्य च प्रायेण चाकृतिमुपैति योगो ॥२९॥
 स भूतसूक्ष्मेन्द्रियसन्निकर्षं मनोमयं देवमयं विकार्यम् ।
 संसाद्य गत्या सह तेन याति विज्ञानतत्त्व गुणसञ्चिरोधम् ॥३०॥
 तेनामनाऽऽमानमुपैति शान्तमानन्दमानन्दमयोऽयसाने ।
 एतो गतिं भागवतां गतो य स वै पुनर्नेह वि ज्ञतऽङ्ग ॥३१॥
 एते सृती ते नृप वेदगोते स्वयाभिरुष्टे ह सनातने च ।
 ये वै पुरा ब्रह्मण आह पृष्ट आराधितो भगवान् वासुदेव ॥३२॥

न ह्यतोऽन्य शिव पत्या विशत संसृताविह । वासुदेवं भगवति भक्तियोगो यतो भवेत् ॥३३॥
 भगवान् ब्रह्म कात्स्न्येन त्रिरन्वीक्ष्य मनीषया । तदध्यवस्यःकृत्स्नो रतिरा मन् यतो भवेत् ॥३४॥
 भगवान् सर्वभूतेषु ललित स्यामना हरि । इत्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टा लक्ष्यैरनुमापकै ॥३५॥
 तस्मात् सर्वा मना राजन् हरि सर्वत्र सर्वदा । श्रोतव्यं कीर्तितव्यश्च स्मृतव्यो भगवान् ब्रह्मणाम् ॥३६॥

पिबन्ति ये भगवत आत्मनः सतां कथासूत श्रवणपुटेषु सम्भृतम् ।

पुनन्ति ते विषयविदृषिताशयं ब्रजन्ति तच्चरणसरोरुहान्तिरुम् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पुरुषसंस्थावर्णनं नाम

अथ तृतीयोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

एवमेतस्मिददितं पृष्टवान् यद्भवान् मम । नृणां यन्त्रियमाणानां मनुष्येषु मनोपिणाम् ॥१॥
 प्रह्वरचंसकामस्तु यजेत प्रह्वर्यस्पतिम् । इन्द्रमिन्द्रियकामस्तु-प्रजाकामः प्रजापतीन् ॥२॥
 देवीं मायां तु श्रीकामस्तेजस्कामो विभावसुम् । पसुकामो वसून् रुद्रान् धीर्यकामोऽथ धीर्यवान् ।
 अथापकामस्त्वदिति स्वर्गकामोऽदितेःसुतान् । विश्वान् देवान् राज्यकामः साध्यान् संसाधको विद्वान् ।
 आयुष्कामोऽश्विनौ देवौ पुष्टिकाम इलां यजेत् । प्रतिष्ठाकामः पुरो रोदसी लोकमातरी ॥५॥
 रूपाभिकामो गन्धर्वान् स्त्रीकामोऽप्सरउवंशीम् । आधिपत्यकामः सर्वे । यजेत परमेष्ठिनम् ॥६॥
 यज्ञं यजेद् यशस्कामः कोशकामः प्रचेतसम् । विद्याकामस्तु गिरिशं दाम्पत्यार्थं उमां सतीम् ॥७॥
 धर्मं उरुमश्लोकं तन्तुं तन्वन् पितृन् यजेत् । रसाकामः पुण्यजनानोऽजस्कामो मरुत्पान् ॥८॥
 राज्यकामो मनु । देवासिक्कंतिं त्वभिचरन् यजेत् । कामकामो यजेत् मोममरामः पुरं परम् ॥९॥
 अकामः सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः । तीक्ष्ण भक्तियोगेन यजेत पुरं परम् ॥१०॥
 एतावानेव यजतामिह निःश्रेयसोदयः । भगवत्यचलो भावो यद्भागवतसङ्गतः ॥११॥

ज्ञानं यद्वाप्रतिनिपृत्तगुणोर्मिषक्रमात्मप्रसाद् उत यत्र गुणोऽयमङ्गः ।

कैवल्यसम्मतपथस्वथ भक्तियोगः को निवृत्तो हरिक्यासु रतिं न कुर्यान् ॥१२॥

॥ शौनक उवाच ॥

इत्यभिस्याहृतं राजा निराग्य भरतर्षभ । किमन्यत्र पृष्टवान् भूयो धियासन्निवृषि कविम् ॥१३॥
 एतच्छुभ्रुवतीं विद्वन् सूत नोऽर्हसि भादितुम् । कथा हरिकथोदकाः सतां स्युः सदसि भूयम् ॥१४॥
 स धि भागवतो राजा पाण्डवेयो महारथः । बालक्रीडनकैः क्रीडन् कृष्णक्रीडां च घ्राद्दे ॥१५॥
 धीवामन्त्रिभ्य भगवान् वामुदेयपरायणः । उरुगापगुण्योद्गराः सतां स्युर्हि ममागमे ॥१६॥
 प्रायुर्हर्गत धि पुंसामुद्यत्सं च यन्नती । तस्यै यन्त्रयो नीत उत्तमश्लोकायां पा ॥१७॥
 तावः किं न जीवन्ति भद्राः किं न धसन्त्युत । न श्रादन्ति न मेहन्ति किं प्राप्तापरावोऽपरे ॥१८॥
 श्वविष्पराहोद्दरैः संस्तुतः पुराः पशुः । न यत्कर्यं पथोनेतो जानु नाम गदाप्रशः ॥१९॥

बिले बलोरजमविश्रमान् ये न श्रवतः कर्षुपटे नरस्य ।
 जिह्वामती दादुर्विषेव शूत न चोपगापयुरगापगाथाः ॥२०॥
 भारः परं पट्टकरीटमुत्तमाङ्गं न मन्येन्मुकुन्दम् ।
 शाश्वी कशी मो कुंजनः सर्वेषां हरेल्लंकाकायनकडुपी वा ॥२१॥
 बह्विधे ते नयने मतायां सिद्धानि विष्णोर्न निरीक्षतो ये ।
 पार्श्वे मृदां ती हुमज्जम्भाशौ चेत्त्रापि नागुमवतो हरेर्षी ॥२२॥

जीवद्भवो भागवताद्भ्ररेणुं न जातु मर्योऽभिलमेत यस्तु ।
 श्रीविष्णुपदा मनुजस्तुलस्या श्वसद्भवो यस्तु न वेद गन्धम् ॥२३॥
 तदश्मसार हृदय बतेदं यद् गृह्यमाणैर्हरिनामधेयं ।
 न विक्रिरेताय तदा विकारो नेत्रे जलं गात्ररहेषु हर्षं ॥२४॥
 अथाभिप्रेक्ष्य मनोऽनुवृत्त प्रभापसे भागवतप्रधानं ।
 यदाह वैयासकिरात्मविद्याविशारदो नृपति साधु शृष्टः ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहिताया द्वितीयस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

॥ सूत उवाच ॥

वैयासकेरिति वचस्त्वनिश्रयमात्मनः । उपधार्यं मतिं कृष्ण श्रौतरेय सर्तीं व्यधात् ॥१॥
 आत्मजायासुतागारपशुद्रविष्यबन्धुपु । रात्रये चाक्विकले नित्यं विरूढां ममतां जहौ ॥२॥
 पप्रच्छ त्वेममेवाथ यमा पृच्छथ सत्तमा । कृष्णानुभावश्रवणौ ध्रुवामो महामना ॥३॥
 मस्यां विज्ञाय संन्यस्य कर्म प्रैवगिक च यत् । यासुदेवे भगवति आत्मभाव दृढ गत ॥४॥

॥ राजोवाच ॥

ममीचीन वचो ब्रह्मन् सर्वज्ञस्य तवानघ । तमो विधीर्यते मद्यं हरे कथयत कथाम् ॥५॥
 भूय एव विविंसामि भगवानात्ममायया । यथेदं सृजते किरच दुविभाव्यमधीरवरै ॥६॥
 यथा गोपायति विभुर्यथा रुचच्छते पुनै । यां यां शक्तिमुपाश्रित्य पुरशक्ति पर पुमान् ।
 आत्मान मीढयन् क्रीडन् करोति विकरोति च ॥७॥

नूनं भगवतो ब्रह्मन् हरेद्भुतकर्मण्य । दुर्विभाव्यमिवाभाति क्ष्विमिश्रापि चेहितम् ॥८॥
 यथा गुणोस्तु ऽकृनेयुगपत्वमशोऽपि वा । विभति भूरिशरवेण कुर्वन् कर्माणि जन्मनि ॥९॥
 विचिक्रिसितमेतन्मे प्रधीतु भगवान् यथा । शाब्दे ब्रह्मणि निष्पात पररिमश्च भवान् खलु १०-

॥ सूत उवाच ॥

हृद्युपामन्त्रितो राजा गुणानुकथने हरेः । हृषीकेशमनुस्मृत्य प्रतिवक्तुं प्रचक्रमे ॥११॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

नम परस्मै पुरयाय भूयसे सद्गुरुस्थाननिरोधलीलया ।
 गृहीतशक्तिप्रितयाय देहिनामन्तमंवायानुपलक्षयवर्भने ॥१२॥
 भयो नम सद्गुजिबच्चिदेऽमताममभवायाखिलसधमूर्धये ।
 पुंसां पुन पारमहंस्य आद्यमे ध्ववस्थितानामनुगृह्यदाशुपे ॥१३॥

यद्विज्ञानो यदाधारो यत्परस्त्वं यदात्मकः । एकः सृजति भूतानि भूतैरेवाऽभयाय ॥ ४ ॥
 आत्मन् भावयमे तानि न पराभावयन् स्वयम् । आत्मशक्तिमबष्टम् उर्णानाभिरिवाङ्गम् ॥ ५ ॥
 नाहं वेद् परं ह्यस्मिन्नापरं न समं विभो । नामरूशगुणैर्भाह्व्यं सदसत्कच्चिद्व्ययतः ॥ ६ ॥
 य भवानचरद् घोरं यत्तपः सुसमाहितः । तेन खेदयसे नस्त्वं पशङ्कां प्रयच्छसि ॥ ७ ॥
 एतन्मे पृच्छत सर्वे सर्वज्ञ सकलेश्वर । विजानीहि तथैवेदमहं बुद्धयेऽनुशासितः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

मम्यक्कारुणिक-येद् वत्स ते चिचिकिरिसितम् । यदहं चोदितः सौम्य भगवद्गौर्यदर्शने ॥ ९ ॥
 नानृतं तव तच्चापि यथा मां प्रदीवीपि भोः । अविज्ञाय परं मत्त एतावच्च यतो हि मे ॥ १० ॥
 येन स्वरोचिषा घिरवं रोचितं रोचयाम्यहम् । यथाकौऽभिर्यथा सोमो यथर्षं प्रतारकाः ॥ ११ ॥
 तस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि । यन्मायया दुर्जयया मां हृन्वन्ति जग्द्गुरुम् ॥ १२ ॥
 विलज्जमानया यश्च स्थातुमीषाह्येऽमुया । विमोहिता किञ्चयन्ते ममाहमिति दुर्धयः ॥ १३ ॥
 द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च । वासुदेवात्परो ब्रह्मज्ञ चान्योऽर्थोऽस्ति तत्त्वतः ॥ १४ ॥
 नारायणपरा वेदा देवा नारायणाङ्गजाः । नारायणपरा लोका नारायणपरा मखाः ॥ १५ ॥
 नारायणपरो योगो नारायणपरं तपः । नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरा गतिः ॥ १६ ॥
 तस्यापि ऋषुरीशस्य कृत्स्नस्याखिलात्मनः । स्रज्यं सृजामि सृष्टोऽहमीदृशैवाभिचोदितः ॥ १७ ॥
 मत्त्वं स्रजस्तम इति निर्गुणस्य गुणाख्यः । स्थितिसर्गनिरोधेषु गृहीता मायया विभो ॥ १८ ॥
 कार्यकारणकृतृत्वे द्रव्यज्ञानक्रियाधयाः । वदन्ति नित्यदा मुक्तं मायिनं पुरुः गुणाः ॥ १९ ॥
 स एव भगवोऽस्मिन्नेभिरेभिर्धोऽज्ञः । स्वलक्षितगतिर्भङ्गन् सर्वेषां मम चेश्वरः ॥ २० ॥
 कालं कर्म स्वभावं च मायेशो मयया स्वया । आत्मन् यदृच्छया प्राप्तं विभुभूपुरपादे ॥ २१ ॥
 कालाद् गुणव्यतिकरः परिणामः स्वभावतः । कर्मणो जन्म महतः पुरुषाधिष्ठिताद्भूत् ॥ २२ ॥
 महत्तस्तु विकुर्वाणाद्गज-रुत्सोपवृहितात् । तम प्रधानस्त्वभवद् द्रव्यज्ञानक्रियात्मकः ॥ २३ ॥
 सोऽहङ्कार इति प्रोक्तो विकुर्वन् समभूद्विधा । वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति यद्भिदा ।

द्रव्यशक्ति क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति प्रभो ॥ २४ ॥

तामसादपि भूतार्थविकुर्वाणाद्भूतभः । तस्यमात्रा गुणः शब्दो लिङ्गं यद् द्रष्टृदृश्ययोः २५
 तमसोऽयं विकुर्वाणाद्भूत्स्पर्शगुणोऽनिलः । परान्वयाच्चन्द्रवर्षाश्च प्राण श्रोत्र सङ्घो बलम् ॥ २६ ॥
 वायोरपि विकुर्वाणात्कालकर्मस्वभावतः । उदपद्यत तेजो धै रूपवत्स्पर्शवद्भवत् ॥ २७ ॥
 तेजसस्तु विकुर्वाणादासीदभूत् रसात्मकम् । रूपवत्स्पर्शवच्चाभो धोपवच्च परान्वयात् ॥ २८ ॥
 विशेषस्तु विकुर्वाणाद्गन्धसो गन्धवानभूत् । परान्वयाद्गस्पर्शवद्द्रव्यरूपगुणान्वितः ॥ २९ ॥
 वैकारिकान्मनो जज्ञे देवा वैकारिका दश । दिव्यात्ताकंप्रचेतोऽधिबन्द्हीन्द्रोपेन्द्रमित्रवाः ॥ ३० ॥

तैजसात्तु विकुर्वाणादिन्द्रियाणि दशाभवन । ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिर्वुद्धिः प्राणस्तु तैजसौ ।

ध्रोत्रंत्वग्नाथदग्जिह्वाबादोर्मैद्वाङ्घ्रिपायवः ॥३१॥

यदैतेऽमद्गता भावा भूतेन्द्रियमनोगुणाः । यदायतननिर्माणे न शुकुश्रंलवित्तम ॥३२॥
 तदा संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः । सदसत्त्वमुपादाय चोभयं ससृजुर्लदः ॥३३॥
 वर्णप्रासहस्रान्ते तदण्डमुदकेशयम् । कालकर्मस्वभावस्यो जीवोऽजीवमजीवयत् ॥३४॥
 स एव पुरुरस्तस्मादण्डं निर्भिद्य निर्गतः । सहस्रोर्वङ्घ्रिघ्राह्वचः सहस्राननशीर्षवान् ॥३५॥
 यस्यैहावयवैर्लोकान् कल्पयन्ति मनीषिणः । कट्यादिभिरथः सप्त सतोर्ध्वं जघनादिभिः ॥३६॥
 पुरुरस्य मुरुं प्रह्न च्चरमेतस्य बाहवः । ऊर्वोर्वैश्वो भगवतः पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजायत ॥३७॥
 भूलोकं कश्चित् पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः । हृदा स्वर्लोक उरसा महर्लोको महात्मनः ३८॥
 प्रोपायां जनलोकश्च तपोलोकः स्तनद्वयात् । मूर्धभिः स यलोकस्तु ब्रह्मलोकः सनातनः ॥३९॥
 तत्कट्यां चातलं कल्हमूर्ध्यां वितलं विभोः । जानुभ्यां सुतलं शुद्धं जह्नाभ्यां तु तलातलम् ४०॥
 महातलं तु गुल्फाभ्यां प्रपदाभ्यां रसातलम् । पातालं पादतलत इति लोकमयः पुमान् ॥४१॥
 भूलोकः कल्पितः पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभितः । स्वर्लोकः कल्पितो मूर्धा इति वा लोककल्पना ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

वाचां यद्दुर्मुखं चेतं हृन्दसां सप्त धातवः । हृद्यकव्यामृताद्यानां जिह्वा सर्वरसस्य च ॥१॥
 सर्वांसूनां च वायोश्च तन्नासे परमायने । अधिनोरोरधोनां च घ्राणो मोदप्रमोदयोः ॥२॥
 रूपाणां तेजसां चक्षुर्दिव सूर्यस्य चाक्षिणी । कर्णो दिशां च तीर्षाणां ध्रोत्रमाकाशशब्दयोः ॥

तद्वात्रं वस्तुमाराणां सौभागस्य च भाजनम् ॥३॥

स्यगस्य स्पर्शवायोश्च सर्वमेधस्य चैव हि । रोमाण्युद्भिज्जातीनां यैर्वायुस्तु सम्भृतः ॥४॥
 केशरमध्रुनरान्यस्य शिलालोहाभ्रविद्युताम् । वाहयो लोकपालानां प्रायशःशेमकर्मणाम् ॥५॥
 विप्रमो भूर्भुवः स्वश्च श्रेमस्य शरणस्य च । सर्वकामपरस्यापि हरेश्वरस्य आस्पदम् ॥६॥
 अर्षो यीर्यस्य सर्गस्य परजन्यस्य प्रज्ञापने । पुंसः शिभ उपस्यस्तु प्रज्ञायानन्दनिर्गृतेः ॥७॥
 पायुर्यमस्य मित्रस्य परिमोचस्य नारद । हिसायां निष्कृतेऽर्थोर्निरयस्य गुदः स्मृतः ॥८॥
 पराम्नेरधर्मस्य तममश्रापि पश्चिमः । नाट्यो नदनदीनां तु गोत्रायामस्त्रिवृत्तिः ॥९॥
 अल्प्यत्सरसमिन्धूनां भूतानां निघनस्य च । उदरं विदितं पुंसो हृदयं मनसः पदम् ॥१०॥
 धर्मस्य मम तुभ्यं च युमाराणां भरस्य च । विज्ञानस्य च सारस्य परस्याग्ना परायणम् ॥११॥

अहं भवान् भगवन्नेव त इमे मुनयोऽप्रजाः । सुरासुरनरा नागाः खगा मृगसरीसृपाः ॥१२॥
 गन्धर्वाप्सरसो यक्षा रक्षोभूतगणोरगाः । पशवः पितरः सिद्धा त्रिधाध्याश्चरणा हुमाः ॥१३॥
 अन्ये च विविधा जीवा जलस्थलनभौऽसः । प्रक्षैकेऽवस्तारास्तद्वितः स्तनयित्रवः ॥१४॥
 सर्वे पुरा एवेदं भूतं भयं भवच्च यत् । तेनेदमावृतं विश्वं वितस्तिमर्धितिष्ठति ॥१५॥
 स्वधिष्ण्यं प्रतपन् प्राणो बहिश्च प्रतप यसाँ । एवं विराजं प्रतपंस्तपयन्तर्बहिः पुमान् ॥१६॥
 सोऽमृतस्याभयस्येशो मथंमन्नं यद्व्यगात् । महिमैर ततो ब्रह्मन् पुरुषस्य दुरत्ययः ॥१७॥
 पादेषु सर्वभूतानि पुंसः स्थितिपदो विदुः । अमृतं क्षेममभयं त्रिमूर्ध्नाऽधायि मूर्धसु ॥१८॥
 पादास्त्रयो बहिश्चासन्नप्रजानां य आश्रमाः । अन्तस्त्रिलोक्यास्त्वपरो गृहमेघोऽगृहद्वयत ॥१९॥
 सृती विचक्ष्मे विवहृत् साशानानशने उभे । यद्विद्या च विद्या च पुरस्त्वभयाश्रयः ॥२०॥
 यस्मादखर्दं विराड् जज्ञे भूतेन्द्रियगुणा मरुः । तद् द्रव्यमत्यगाद्विरवं गोभिः सूर्यं इवात्तपन् ॥२१॥
 यदास्य नाभ्यान्नलिनादहमासं महात्मनः । नाविदं यज्ञसम्भारान् पुरपावयवाहते ॥२२॥
 तेषु यज्ञस्य पशवः सवनस्पतयः कुशाः । इदं च देवयजनं कालश्रोस्त्रुणान्वित ॥२३॥
 वस्तुन्योपधयः स्नेहा रसलौहमृदो जलम् । ऋचो यजूंषि सामानि चातुर्होत्रं च सत्तम ॥२४॥
 नामधेयानि मन्त्राश्च दक्षिणाश्च व्रतानि च । देवतानुक्रमः कल्प सङ्कल्पस्तन्त्रमेव च ॥२५॥
 गतयो मतयः श्रद्धा प्रायश्चित्तं समर्पणम् । पुरुपावयवैरेते सम्भाराः सम्भृता मया ॥२६॥
 इति सम्भृतसम्भारः पुरुपावयवैरहम् । तमेव पुरां यज्ञं तेनैवायज्मीश्वरम् ॥२७॥
 ततस्ते आतर इमे प्रजानां पतयो नव । अयजन् व्यक्तमव्यक्तं पुरां सुसमाहिताः ॥२८॥
 ततश्च मनवः काले ईजिरे ऋपयोऽपरे । पितरो विदुवा दैत्या मनुयाः क्रतुभिर्विभुम् ॥२९॥
 नारायणो भगवति तदिदं विश्वमाहितम् । गृहीतमायोऽगुण सर्गादावगुणः स्वतः ॥३०॥
 सृजामि तक्षियुक्तोऽहं हरो हरति तद्वशः । विरवं पुरुषरूपेण परिपाति त्रिशक्तिष्टम् ॥३१॥
 इति तेऽभिहितं तात यथेदमनुष्टुप्सु । नान्यद्भगवत्तः त्रिचिद्भाव्यं सदसदात्मकम् ॥३२॥
 न भारती मेऽङ्ग मृगोपलक्ष्यते न वै हचिन्मे मनसो मृषा गतिः ।
 न मे हृषीकृषि पतन्त्यसःपथे यन्ने हृदौत्कण्ठयवता धृतो हरिः ॥३३॥
 सोऽहं समाध्यायमयस्तपोमयः प्रजापतीनामभिवन्दितः पतिः ।
 आस्थाय योगं निपुणं समाहितस्तं नाप्यगच्छं यत् आत्मसम्भवः ॥३४॥
 • नतोऽस्यैहं तच्चरणं समीयुषां भगवद्भुवं स्वस्त्ययनं सुमङ्गलम् ।
 यो ह्यात्ममायाविभवं स्म पर्यगाद्यथा नभः स्वान्तमयापरे कुतः ॥३५॥
 नाहं न शूयं यदतां गतिं विदुनं वामदेवः किमुता परे सुराः ।
 तन्मायया मोहितबुद्धयस्त्विदं त्रिनिर्मितं चात्मसर्म विचक्ष्महे ॥३६॥

यस्याघतारकर्माणि गायन्ति ह्यस्मदादयः । न यं विदन्ति तत्त्वेन तस्मै भगवते नमः ॥३७॥
 स एव आद्यः पुरुषः कल्पो कल्पे सृजत्यजः । आत्माऽऽमन्याःतनाऽऽत्मानं संयच्छति च पाति च
 विशुद्धं केवलं ज्ञानं प्रत्यक्सम्यगर्वास्थितम् । सत्यं पूर्णमनाद्यन्तं निर्गुणं नित्यमद्वयम् ॥३९॥
 ऋषे विदन्ति मुनयः प्रशान्तात्मेन्द्रियाशया । यदा तदेवासत्तकैस्तिरोधीयेत विप्लुतम् ॥४०॥

आद्योऽप्यतारः पुरुषः परस्य कालः स्वभावः सदसन्मनश्च ।

द्रव्यं विकारो गुण इन्द्रियाणि विराट् स्वराट् स्थास्तु चरिष्युभूतः ॥४१॥

अहं भवो, यज्ञ इमे प्रजेशा दत्तादयो ये भवदादयश्च ।

स्वर्लोकपालाः खगलोकपाला नृलोकपालास्तल्लोकपालाः ॥४२॥

गन्धर्वविद्याधरचारणेशा ये यत्तत्तोरगनागनाथाः ।

ये वा ऋषीणामृषभाः पितृणां दैत्येन्द्रसिद्धे शरदानवेन्द्राः ।

अन्ये च ये प्रेतपिशाचभूतकृष्माण्डयादोमृगपक्ष्यघीशाः ॥४३॥

यत्किञ्च लोके भगवन्महस्वदोज.सहस्वद्वलवत्समावत् ।

श्रीह्रीविभूत्प्रात्मवदद्दुतार्थं तत्र परं रूपवदस्वरूपम् ॥४४॥

प्राधान्यतो यानृप आमनन्ति लीलावतारान् पुररस्य भूतः ।

आपीयतां कर्णकपायशोपाननुमिष्ये त इमान् सुपेशान् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्थां संहितायां द्वितीयस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

॥ ब्रह्मोवाच ॥

यत्रोद्यतः चित्तितलोद्धरणाय विभ्रत्क्रीडीं तनुं सकलयज्ञमयीमनन्तः ।

अन्तमंहार्णव उपागतमादिदैत्यं तं दंष्ट्याद्रिमिव वज्रधरो ददार ॥१॥

जातो रचेरजनयत्सुयमान् सुयज्ञ आकृतिस्नुनुरमरानथ दक्षिणायाम् ।

लोषत्रयस्य महतीमहरघदातिं स्वायम्भुवेन मनुना हरिरित्यनूक्तः ॥२॥

जज्ञे च कर्दमगृहे द्विज देवहृत्यां स्त्रीभिः समं नवभिरात्मगतिं स्वमात्रे ।

ऊचे ययाऽऽमशमलं गुणसङ्गपङ्कमस्मिन् विधूय कपिलस्य गतिप्रपदे ॥३॥

अथैरपन्वमभिकांशत आह तुष्टो दत्तो मयाहमितियज्ञगवान् स दत्तः ।

यत्पादपङ्कजपरागपवित्रदेहा योर्गदिमापुरभयीं यदुहैहयाघाः ॥४॥

तप्तं तपो विविधलोऽसिसृषया मे आदौ सनास्यतपसः स षणुःसनोऽभूत् ।

आचरत्पसंग्रहविनष्टमिहात्मतपं सम्पन्नगाद् मुनयो यदपचतात्मन् ॥५॥

धर्मस्य दण्डद्विहतयर्जनित मूर्त्यां नारायणो नर इति स्वतपःप्रभावः ।
 दृष्ट्वाऽऽत्मनो भगवतो नियमावलोपं देव्यस्थनङ्गतना घटितुं न श्रेकुः ॥६॥
 कामं दहन्ति घृत्नितो ननु रोषदृष्ट्या रोषं दहन्तमुत ते न दहन्त्यसहम् ।
 सोऽयं यदन्तरमलं निविशान् पिभेति कामः कथं नु पुनरस्य मनः श्रेयेत ॥७॥
 विद्वः सपान्युदितपग्निभिरिति राज्ञो बालोऽपि सन्नपगतस्तपसे वनानि ।
 तस्मा अदाद् भुवर्गतिगृण्यते प्रसन्नो दिव्याः रतुः न्त मुनयो यदुपर्यधस्तात्तन् ॥
 यद्वेनमुपपगतं द्विजगण्यवज्रविप्लुष्टपौरुषभगं निरये पतन्तम् ।
 ग्रासवार्थितो जगति पुत्रपदं च लेभे दुग्धा यस्मिन् यमुष्ठा सकलानि येन ॥१॥
 नाभेरसावृषभ आस सुदेविसुनुयो वै चचार समद्वजडयोगचर्याम् ।
 यत्पारमर्त्यगृपयः पदमामनन्ति स्वस्यः प्रशान्तकरणः परिमुक्तसङ्गः ॥१०॥
 सत्रे ममास भगवान् हयशीरशायो सायात्स यज्ञपुरयस्तपनीयवर्णः ।
 छन्दोमयो मरुतमयोऽखिलदेवतात्मा वाचो भभूयुरपतीः श्वमतोऽस्य नस्तः ॥११॥
 मरुस्यो युगान्तसमये मनुनोपलब्धः शोणीमपो नितिलजीवनि कायकेतः ।
 विस्रंसितानुरुभये सलिले मुस्तान्मे आदाय तत्र विजहार ह वेदमार्गान् ॥१२॥
 शीरोदधावमरदानवयूथपानामुन्मन्ताममृतलब्धय आदिदेवः ।
 गृष्टेन कच्छपवपुर्विदधार गोश्रं निद्राक्षणोऽग्निपरिवर्तकपाणकरुहः ॥१३॥
 श्रैविष्टपोरुभयहा स नृसिंहरूपं कृत्वा अमद्भ्रुकुटिर्दृष्टकरालवक्त्रम् ।
 दैत्येन्द्रमाशु गदयाभिपतन्तमारादूरी निपात्य विद्वार नलैः स्फुरन्तम् ॥१४॥
 अन्तःसरस्युरबलेन पदे गृहीतो आह्वेय यूथपतिरभ्रुजहस्त आर्तः ।
 आहेदमादिपुशखिललोकनाथ तीर्थश्रवः श्रवणमङ्गलनामधेय ॥१५॥
 श्रुत्वा हरिस्तमरणार्थिनमप्रनेयश्रक्रायुधः पतगराजमुजाधिरुडः ।
 चक्रेण नक्रवदनं विनिपात्य तस्माद्धस्ते प्रगृह्य भगवान् कृपयोजहार ॥१६॥
 ज्यायान् गुणैरवरजोऽप्यदितेः सुतानां लोकान् विचक्रम इमान् यदथाधियज्ञः ।
 पनां वामनेन जगृहे त्रिपदच्छलेन याच्जामृते पथि चरन् प्रभुभिर्नंचाल्यः ॥१७॥
 नार्थो बलेरयमुक्त्रमपादशौचमापः शिखा घृतवतो विबुधाधिपत्यम् ।
 यो वै प्रतिश्रुतमृते न चिकीर्षदन्यदात्मानमङ्ग शिरसा हरयेऽभिमेने ॥१८॥
 नुभ्यं च नारद भृशं भगवान् विवृद्धभावेन साधुपरितुष्ट उवाच योगम् ।
 ज्ञानं च भागवतमात्मसत्तत्त्वदीपं यद्वासुदेवशस्या विदुरजसैव ॥१९॥

घक्र च दिक्वविहृत दशसु स्वतेजो म वन्तरेषु मनुवशधरो विभति ।
 दुष्टेषु राजसु दम न्यदघात् स्वकीर्तिं स ये त्रिष्टुभ उशर्ता प्रथयश्चरित्रै ॥२७॥
 धन्वन्तरिश्च भगवान् स्वयमेव कीर्तिर्नाम्ना नृणां पुरस्तां रुज आशु हन्ति ।
 यज्ञे च भागममृतायुरवाचरन्ध आयुश्च वेदमनुशास्यवतीर्य लोके ॥२९॥
 एतन्न क्षयाय विधिनेषभृत महा मा ब्रह्मध्रुगुञ्जितपथ नरकार्तिलिप्सु ।
 उद्धन्यसाधवनिकण्टकमुप्रवीर्यस्त्रि सप्तकृच उरधारपरस्वधेन ॥२२॥
 अस्मत्प्रसादसुमुख कलया कलेश इष्वोक्तुवश अचतीर्य गुरोर्निदशे ।
 तिष्ठन् धन सदयितानुज आविवेश यस्मिन् विरुध्य दशकन्धर आतिमाच्छ्रित ॥२३॥
 यस्मा अदादुद्विच्छिद्यभयाङ्गवेपो माग सपद्यरिपुर हरवद्विधलो ।
 दूरे सुहृन्मथितरोपसुशोणदृष्टया तातप्यमानमकरोरगनक्रचक्र ॥२४॥
 वच स्थलस्पर्शरन्ध्रमहेन्द्रवाहदन्तैर्विदग्भितस्कुञ्जुप उदहासम् ।
 सद्योऽसुभि सह विनप्यति दारहर्तुर्विस्फूर्जितधनुष उचरतोऽधिसैये ॥२५॥
 भूमे सुरेतरवरुथविमदिताया क्लेशव्याय कलया सितदृष्यकेशे ।
 जात करिष्यति जनानुपलक्ष्यमार्गं कमाथि चा ममहिमोपनिबन्धनानि ॥२६॥
 तोकेन जीवहरण यदुल्लिकिकायास्त्रैमांसिकस्य च पदा शकटोऽपवृत्त ।
 यन्निङ्गतातरगतेन दिविस्प्रशोर्वा उन्मूलन वितरयाजुनयोर्न भाव्यम् ॥२७॥
 यद्वै व्रजे व्रजपशून् विपतोयपीथान् पालांस वजोवयदुद्गृहहरद्विदृष्टया ।
 तच्छुद्धयेऽतिविपवीर्यघिलोलजिह्वमुच्चार्थयप्यदुस्व विहरन् हृदि याम् ॥२८॥
 तत्कर्म दिव्यमिव यस्मिंशि नि शयान दावाग्निना शुचिवने परिदहमाने ।
 उक्षेप्यति व्रजमतोऽवसितान्तकाल नेत्रे पिधारय सबलोऽर्नाधिगम्यवीर्यं ॥२९॥
 गृहीत यद्यदुपव धमसुप्य माता शुल्य सुतस्य न तु तत्तदमुप्य माति ।
 यस्मिन्मतोऽस्य चदने भुवनानि गोपी सवीष्य शङ्कितमना प्रतिबोधिताऽऽसीत् ३०
 मन्द च मोक्षयति भयाद् वरणस्य पाशाद् गोपान् घिलेषु पिहितान्मयसुनुना च ।
 अह्वयापृतं निशि शयानमतिश्रमेण लोके विकुण्ठ उपनेष्यति गोकुल स्म ॥३१॥
 गोपैर्मर्से प्रतिहते व्रजविप्रवाय दवेऽभिवर्षति पशून् कृपया रिरष्ट ।
 धर्तोच्चिली भ्रमिव सप्त दिनानि सप्तवर्गं महीभ्रमनधैककरे सलीलम् ॥३२॥
 ऋटन् धने निशि निशाकररश्मिगौर्यां रासोऽमुप क्लपदापतमूर्च्छितन ।
 उदीपितस्मरजां व्रजभृद्भूनां हर्तुर्हरिष्यति शिरो धनदानुगस्य ॥३३॥

ये च प्रलायपरदुःखेश्यरिष्टमन्त्रे भक्तसयवनाः कुजपौष्ट्रकाद्याः ।
 अन्ये च शास्त्रकपिबल्लदन्तववग्रस्तोत्तरावरविदुरूपस्त्रिममुखाः ॥३४॥
 ये वा मृधे समितिरालिन आत्तचापाः काम्योजमस्यवृत्तैक्यसृजयाद्याः ।
 यास्यन्त्यदर्शनमलं बलभीमपार्थप्याजाह्वयेन हरिणा नित्यं तदीयम् ॥३५॥
 कालेन मीलितधियामरगुरय नृणां स्तोकायुषां स्वनिगमो बत दूरपारः ।
 आविर्हितस्त्वन्युगं स हि सत्यवयां वेद्ममं विटपशो विभजिष्यति स्म ॥३६॥
 देवद्विषां निगममर्त्सनि निष्ठितानां पूर्वमंयेन विहितभिरदस्यत्सुभिः ।
 लोकान् भ्रतां मतिविमोहमतिप्रलोभं येऽ विधाय बहु भाष्यत औपधर्म्यम् ॥३७॥
 यर्ह्यलयेष्वपि सतां न हरेः कथाः स्युः पात्सिडनो द्विजजना वृपला नृदेवाः ।
 स्वाहा स्त्रधावः ङिति स्म गिरो न यत्रशास्ता भविष्यति कनेभगवान् युगान्ते ॥३८॥
 सर्वे तपोऽद्गुपयो नव ये प्रजेशाः स्थाने च धर्ममखमन्वमरावनीशाः ।
 अन्ते स्वधर्महरमन्युयशासुराद्या मायाविभूतय इमाः पुरस्शक्तिभाजः ॥३९॥
 द्विषोर्नू वीर्यगणना धतमोऽहंतीह यः पार्थिवान्यपि कविर्विममे रजांसि ।
 चस्कम्भ यः स्वरः सास्त्रलता त्रिपृष्ठं यस्मात्प्रिसाम्यसदानादुरुक्मप्यानम् ॥४०॥
 नान्तं विदाम्यहममो मुनयोऽप्रजास्ते मायाबलस्य पुरपस्य कुतोऽपरे ये ।
 गायन् गुणान् दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य पारम् ॥४१॥
 येषां स एव भगवान् दययेदन्तः सर्वात्मनाऽऽश्रितपदो यदि निर्भ्रालोकम् ।
 ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमायां नैषां ममाहमिति धीः श्वसगालभक्ष्ये ॥४२॥
 वेदाहमङ्ग परमस्य हि योगमायां यूयं भवश्च भगवानर्थं दैत्यवर्षः ।
 पक्षी मनोः स च मनुश्च तदारमजाश्च प्रीचीनर्हिष्कं भुरङ्ग उत भ्रुवश्च ॥४३॥
 इषवाङ्कुरैलमुचुकुन्दविदेहगाधिरोध्वग्बरीपसगरा गयनाहुपाद्याः ।
 मान्धात्रलर्कशतधन्वुरन्तिदेवा देवव्रतो बलिरमूर्त्तरयो दिलीपः ॥४४॥
 सौभर्यतङ्कशिबिदेवलपिप्पलादसारस्वतोद्भवपराशरभूरिपेणाः ।
 येऽन्ये विभीषणहनुमदुपेन्द्रदत्तपार्थाटिपेण्विदुरश्रुतदेववर्षाः ॥४५॥
 ते वै विद्वन्त्यतितरन्ति च देवमायां धीशूद्रहृणशबरा अपि पापजीवाः ।
 यद्यद्गतक्रमपरायणशीलशिवास्तियग्जना अपि किमु श्रुतधारया ये ॥४६॥
 शब्दप्रशान्तमभयं प्रतिबोधमात्रं शुद्धं समं सद्सतः परमात्मतत्त्वम् ।
 शब्दो न यत्र तुरकारकवान् क्रियाधीं माया परैत्यभिमुखे च विलज्जमाना ॥४७॥

तद्वै पदं भगवतः परमस्य पुंसो ब्रह्मेति यद्विदुरजस्रसुखं विशोकम् ।
सप्रपद् नियम्य यतयो यमकर्तहेति जह्युः स्वराडिव निपानखनिग्रमिन्द्रः ॥४८॥
स श्रेयसामपि विभुर्भगवान् यतोऽस्य भावस्वभावविहितस्य सतः प्रसिद्धिः ।
देहे स्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणे व्योमेव तत्र पुरुषो न विशीर्यतेऽजः ॥४९॥

सोऽयं तेऽभिहितस्तात भगवान् विश्वभावनः । समासेन हरेर्नान्यदन्यस्मात् सदसच्च यत् ॥५०॥
इदं भागवतं नाम यन्मे भगवतोदितम् । सङ्ग्रहोऽयं विभूतीनां त्वमेतद्विपुलीकुरु ॥५१॥
यथा हरौ भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति । सर्वाऽभ्यस्तिलाधार इति सङ्कल्प्य वर्णय ॥५२॥
मायां वर्णयतोऽमुष्य ईश्वरस्यामुदितः । श्रयवतः श्रद्धयानित्यं माययाऽऽमा नमुञ्चति ५३
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योसंहितायां द्वितीयस्कन्धे ब्रह्मनारदसंवादे सप्तमोऽध्यायः ७

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ राजो वाच ॥

ब्रह्मणा चोदितो ब्रह्मन् गुणाख्यानेऽगुणस्य च । यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शनः ॥ १ ॥
एयद्वेदितुमिच्छामि तत्रं वेदविदां वर । हरेस्सुतवीर्यस्य कथा लोकरुमङ्गलाः ॥ २ ॥
व्यपस्व महाभाग यथाहमखिलात्मनि । कृणुष्वे निवेश्य निःसङ्गमनस्यध्वे कलेवरम् ॥ ३ ॥
एषवतः श्रद्धया नित्यं गृण्यतश्च स्वचैष्टितम् । कालेन नातिदीर्घेण भगवान् विशते ह्यर्ह ॥ ४ ॥
प्रविष्टः कर्षारन्ध्रेण स्वानां भावसरोरुम् । धुनोति शमलं कृणुः सलिलस्य यथा शरत् ॥ ५ ॥
धौतात्मा पुरुषः कुण्डपादमूलं न मुञ्चति । मुक्तमर्षर्णिकलेराः पान्थः स्पर्शरणं यथा ॥ ६ ॥
पदधातुमतोः ब्रह्मन् देहारम्भोऽस्य धातुभिः । यदच्छ्रया हेतुना वा भयन्तो जागते यथा ॥ ७ ॥
भासीषदुदरात् पशं लोकरुसंस्थानलक्षणम् । यावानयं धै पुरः इयत्तावयवैः पृथक् ।

तावानसाविति प्रोक्तं संस्थावयवयानिव ॥ ८ ॥

धजः सृजति भूतानि भूतात्मा यदनुग्रहात् । ददरो येन तद्रूपं नाभिपन्नमुद्भवः ॥ ९ ॥
स चापि यत्र पुरषो दिशस्त्रियुद्गगाप्ययः । मुञ्चवाऽऽममायां मायेरा शोते सर्वगुहाशयः ॥ १० ॥
पुररायपवैलोक्याः सपालाः पूर्वंऽल्पिताः । लोकैरमुष्यावयवाः सपालैरिति शुभ्रम् ॥ ११ ॥
पागान् कल्पो विरह्यो वा यथा कालोऽनुमीयते । भूतमव्यभयच्छन्द आयुर्मानं च यत्मतः ॥ १२ ॥
कालस्यानुगतियं तु लक्ष्यतेऽरधीं वृहत्स्यपि । यावन्त्यः यस्मिंस्तयो यादशीर्द्विजयत्तम ॥ १३ ॥
परिमन् कर्मममावायो यथा येनोपगृह्णते । गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीष्यताम् ॥ १४ ॥
भूगतालकतृष्ण्योन्मद्भ्रूइनलत्रभूभृताम् । सरिसमुद्गदीणनां सम्भरश्रेणदोरुमाम् ॥ १५ ॥
स्माद्यमपदोरास्य बाह्याभ्यन्तरभेदतः । महतां चानुचरितं यदांशमविनिश्चयः ॥ १६ ॥

ये च प्रलब्धखरदुर्गेश्वरिष्टमङ्गे भक्तस्यवनाः कुजपौष्ट्रकाद्याः ।
 अन्ये च शास्त्रव्यपिबल्ललङ्घतवत्रससोक्षशम्बरविदुरधरविमसुरयाः ॥३४॥
 ये वा मृष्टे समितिशालिन आत्तचापाः काम्बोजमरश्यकुरकैक्यसूत्रयाद्याः ।
 यास्यन्त्यदर्शनमलं बलभीमपार्थव्याजाह्वयेन हरिणा निलयं तदीयम् ॥३५॥
 कालेन मीलितधियामवमुरय नृणां स्तोकायुषां स्वनिगमो बत वृरपारः ।
 आविर्हितस्त्वनुयुगं स हि सत्यव यो वेद्ममं विटयशो विभजिष्यति स्म ॥३६॥
 देवद्विगं निगमवार्त्तिनि निष्ठितानां पूर्वभ्रमयेन विहितभिरदृश्यतीभिः ।
 लोकान् भ्रतां मतिविमोहमतिप्रलोभं वेः विधाय बहु भाष्यत श्रीपद्म्यम् ॥३७॥
 यद्बालयेवपि सतां न हरेः कथाः स्युः पाण्डिडनो द्विजजना वृषला नृदेवाः ।
 स्वाहा स्त्रधा यः इति स्म गिरो न यत्र शास्ता भविष्यति कनेभंगवान् युगान्ते ॥३८॥
 सर्गे तपोऽइमृष्टयो नव ये प्रजेशाः स्थाने च धर्ममखमन्वमरावनीयाः ।
 अन्ते त्वधर्महरमन्युवशासुराद्या मायाविभूतय इमाः पुरुशक्तिभाज ॥३९॥
 विष्णोर्नृ वीर्यगणना यत्तमोऽईतीह यः पार्थिवान्यपि कविर्विममे रजोसि ।
 चस्कन्ध यः स्वरभ्रसोरेपलता त्रिष्टुष्टं यस्मात्प्रिसाम्यसदनादुरुक्कपयानम् ॥४०॥
 नान्तं विदान्यहममो मुनयोऽप्रजास्ते मायाबलस्य पुरपस्य कुतोऽपरे ये ।
 गायन् गुणान् दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य पारम् ॥४१॥
 येषां स एव भगवान् दययेदन्त सर्वात्मनाऽऽश्रितपदो यदि निश्च्यंलोकम् ।
 ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमायां नैषां ममाहमिति धीः श्वसगालभक्ष्ये ॥४२॥
 वेदाहमङ्ग परमस्य हि योगमायां यूयं भवश्च भगवानर्थं दैत्यवर्षः ।
 पक्षी मनोः स च मनुश्च तदात्मजाश्च प्रीचीनवर्हिक्शुरङ्ग उत ध्रुवश्च ॥४३॥
 इक्ष्वाकुर्लसुबुक्नुवद्विदेहगाधिरध्वरबरीपसगरा गयनाहुयाद्याः ।
 मान्धात्रलर्कशतधन्वनुरन्तिदेवा देवप्रतो बलिरमृत्तरयो दिलीप ॥४४॥
 सौभर्यतङ्कशिबिदेवलपिप्पलादस्यारस्वतोद्धवपराशरभूरिपेयाः ।
 येऽन्ये विभीषणहनूमदुपेन्द्रदत्तपार्थार्ष्टिपेणविदुरश्रुतदेववर्षाः ॥४५॥
 ते वै विद्वन् यतितरन्ति च देवमायां खीशुद्गहृणशवरा अपि पापजीवाः ।
 यद्यद्गतक्रमपरायणशीलशिलास्तिर्यञ्जना अपि किमु श्रुतधारणा ये ॥४६॥
 द्राघत्प्रशान्तमभयं प्रतिबोधमात्रं शुद्धं समं सदसत् परमात्मतत्त्वम् ।
 शब्दो न यत्र तुरकारकनात् क्रियाधीं माया परैत्यभिमुते च बिलज्जमाना ॥४७॥

तद्वै पदं भगवतः परमस्य पुंसो ब्रह्मेति यद्विदुरजस्रसुप्त विशोकम् ।
सध्वयद् नियम्य यतयो यमकर्तृहेति जह्युः स्वराडिव निपानखनित्रमिन्द्र ॥४८॥
स श्रेयसामपि विभुर्भगवान् यतोऽस्य भावस्वभावविदितस्य सतः प्रसिद्धिः ।
देहे स्वधातुविगमेऽनुविशीर्यमाणे व्योमेव तत्र पुरतो न धिरीर्यतेऽजः ॥४९॥

सोऽयं तेऽभिहितस्तात भगवान् विश्वभावनः । समासेन हरेर्नान्यदन्यस्मात् सदसच्च यत् ॥५०॥
इदं भागवतं नाम यन्मे भगवतोदितम् । सङ्ग्रहोऽयं विभूतीनां त्वमेतद्विपुलीकुरु ॥५१॥
यथा हरी भगवति नृणां भक्तिर्भविष्यति । सर्वाभन्यस्त्रिलाधार इति सङ्कल्प्य वर्णय ॥५२॥
मार्यां वर्णयतोऽमुष्य ईश्वरस्थागुमोदतः । श्रवतः श्रद्धया नित्यं माययाऽऽत्मा न मुह्यति ५३
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे ब्रह्मनारदसंवादे सप्तमोऽध्यायः ७

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ राजो वाच ॥

ब्रह्मणा चोदितो ब्रह्मन् गुणाख्यानेऽगुणस्य च । यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शनः ॥ १ ॥
एयद्वेदितुमिच्छामि तत्त्वं वेदविदां वर । हरेरनुतवीर्यस्य कथा लोकरुमुमङ्गलौ ॥ २ ॥
कथयस्व महाभाग यथाहमखिलात्मनि । कृष्यो निवेश्य निःसह मनस्यप्ये कलेवरम् ॥ ३ ॥
श्रवतः श्रद्धया नित्यं गृणतश्च स्वचेष्टितम् । कालेन नातिद्वीर्घेण भगवान् विशते हृदि ॥ ४ ॥
प्रसिद्धं कर्णरन्ध्रेण स्वानां भावसरोरऽम् । धुनोति शमलकृष्णः सलिलस्य यथा शरत् ॥ ५ ॥
धीतात्मा पुरतः कृष्णपादमूलं न मुञ्चति । मुक्तमवर्णरक्तेशः पाण्डुः स्वशरणं यथा ॥ ६ ॥
पदधातुमतो ब्रह्मन् देहारम्भोऽस्य धातुभिः । यदच्छ्रयां हेतुना वा भवन्तो जागते यथा ॥ ७ ॥
शासीधनुदरात् परं लोकरुसंस्थानलक्षणम् । यावानयं वै पुरः इयत्ताययवैः पृथक् ।
तावानसाविति प्रोक्तं संस्थावयवगानिव ॥ ८ ॥

धजः सृजति भूतानि भूतात्मा यदनुमशत् । दत्तो येन तद् रूपं नाभिपन्नममुदरः ॥ ९ ॥
स चापि यत्र पुरपो दिशस्त्रियुद्धराप्ययः । मुर्याऽऽत्ममार्गमापेशः शेते सर्वगुहाशयः ॥ १० ॥
पुरयाय धवल्लोकाः सपालाः पूरंरक्षिताः । लोकैरमुष्यावयवाः सपालैरिति शुभ्रम् ॥ ११ ॥
यावान् कल्पो विकल्पो वा यथा कालोऽनुमीयते । भूतमन्यभयच्छब्दं चायुर्मानं च यत्सत ॥ १२ ॥
कालस्यानुगतियार्त्तु लक्ष्यतेऽखी शृङ्गयपि । यावन्तं परमगतयो यादरीर्द्विजसत्तम ॥ १३ ॥
परिमन् कर्मसमावापो यथा येनोपगृह्यते । गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीप्सताम् ॥ १४ ॥
भूरातामरतुच्छ्योमप्रहृनपत्रभूताम् । सरिसमुद्वीपानां सम्भरश्रेतरोऽस्याम् ॥ १५ ॥
प्रमाणमप्यदरोत्स्य बाह्याभ्यन्तरभेदतः । महतां चानुचरितं धर्माश्रमयिनिश्रयः ॥ १६ ॥

श्रवतारानुचरितं यदाश्रयतमं हरे । युगानि युगमानं च धर्मो यश्च युगे युगे ॥१७॥
 नृणां साधारणो धर्मं सविशेषश्च यासाः । श्रेणीनां राजर्षीणां च धर्मं कृच्छ्रेषु जीवताम् ॥१८॥
 तत्त्वानां परिसंख्यानं लक्षणं हेतुलक्षणम् । पुरपादाधनविधिर्योगस्याध्यात्मिकस्य च ॥१९॥
 योगेश्वरैश्चर्यगतिर्लिङ्गमङ्गस्तु योगिनाम् । वेदोपवेदधर्माणामितिहासपुराणयोः ॥२०॥
 सम्प्लवः सर्वभूतानां विक्रमः प्रतिसंक्रमः । इष्टापूर्तस्य काम्यानां त्रिवर्गस्य च यो विधिः ॥२१॥
 यश्चानुशाधिनां सर्गं पाखण्डस्य च सम्भवः । आत्मनो बन्धमोक्षौ च व्यवस्थानं स्वरूपतः ॥२२॥
 यथाऽऽत्मतन्त्रो भगवान् विक्रीडायात्ममायया । विसृज्य वा यथा मायामुदास्ते सात्त्विकद्विभुः ॥२३॥
 सर्वमेतच्च भगवन् पृच्छते मेऽनुपूर्वशः । तत्त्वतोऽईस्युदाहर्तुं प्रपञ्चाय महामुने ॥२४॥
 अत्र प्रमाणं हि भवन् परमेष्ठी यथाऽऽत्मम् । परे चेहानुतिष्ठन्ति पूर्वेषां पूर्वजैः कृतम् ॥२५॥
 न मेऽसव परायन्ति ब्रह्मजनशनादमी । पिबतोऽच्युतधीयूपमन्यत्र कुपिताद् द्विजात् ॥२६॥

॥ सूत उवाच ॥

स उपामन्त्रितो राजा कथायामिति सःपते । ब्रह्मरातो भृशं प्रीतो विष्णुरातेन संसदि ॥२७॥
 प्राह भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसमितम् । ब्रह्मणे भगवत्प्रोक्तं ब्रह्मकल्प उपागते ॥२८॥
 यद्यत्परीक्षितपभः पाण्डुनामनुपृच्छति । आनुपूर्व्येण तत्सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥२९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां द्वितीयस्कन्धे प्रश्नविधिर्नामाष्टमोऽध्यायः ॥१॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

आत्ममायामृते राजन् परस्यानुभवात्मन । न घटे तार्थसम्बन्धः स्वमद्दष्टुरिवाङ्गता ॥ १ ॥
 बहुरूप इवाभाति मायया बहुरुपया । रममाणो गुणेष्वस्या ममाहमिति मन्यते ॥ २ ॥
 यहि वाच महिम्नि स्वे परस्मिन् कालमाययो । रमेत गतयम्मोहस्यबल्वोदास्ते तदोभयम् ॥ ३ ॥
 आत्मतत्त्वविशुद्धयर्थं यदाह भगवामृतम् । ब्रह्मणो दर्शयन् रूपमव्यलोकमतारतः ॥ ४ ॥

स आदिदेवो जगतां परो गुरुः स्वधिष्यमास्थाय सिंसृष्टपैक्षत ।

तां नाऽध्यगच्छद्दृशमत्र सम्मतां प्रपञ्चनिर्माणविधिर्यया भवेत् ॥ ५ ॥

स चिन्तयन् इगच्छरमेकदात्मस्त्युपाश्लेषोद् द्विर्नदितं पचो विभुः ।

स्पर्शेषु यत्पोडशमेकविंशं निष्किलनानां नृप यद्वनं विदुः ॥ ६ ॥

निशम्य तद्ब्रह्मनुदिदक्षया दिशो विलोख्य तत्रान्यदपरयमान ।

स्वधिष्यमास्थाय विमृश्य तद्वितं तपस्त्युपादिष्ट ह्वादधे मन ॥ ७ ॥

दिव्य सहस्रान्दममोपदर्शनो जितानिलतात्मा विजितोभयेन्द्रिय ।

अतप्यत स्माखिललोकतापनं तपस्तपीयांस्तपतां समाहित ॥ ८ ॥

तस्मै स्वलोकं भगवान् सभाजितः सन्दर्शयामास परं न यत्परम् ।
 ध्येतेतसंक्लेशविमोहसाध्वसं स्वदृष्टवद्विविदुधैरभिष्टुतम् ॥६॥
 प्रवर्तते यत्र रजस्तमस्तयोः सखं च मिश्रं न च कालविन्मः ।
 न यत्र माया किमुतापरे हरेरनुग्रहा यत्र सुरासुरार्चिताः ॥१०॥
 श्यामावदाताः शतपत्रलोचनाः पिशङ्गवन्नाः सुरच. सुपेशसः ।
 सर्वे चतुर्बाहव उन्मिन्मणिप्रयेकनिष्काभरणाः सुवर्चसः ।
 भ्रालवैदूर्यमृशालवर्चसः परिस्फुरकुण्डलमौलिमालिनः ॥११॥
 आजिष्णुभिर्यः परितो विराजते लसद्विमानात्रलिभिर्महात्मनाम् ।
 विद्योत्तमानः प्रमदोत्तमाद्युभिः सविद्युद्भावलिभिर्मथानमः ॥१२॥
 श्रीयत्र रूपिसयुस्त्रायायपादयोः करोति मानं बहुधा विभूतिभिः ।
 प्रेङ्गं श्रिता या कुसुमाकरानुगैर्विगीयमाना प्रियकर्म गायती ॥१३॥
 ददर्श तत्राखिलसास्वर्ता पति धियः पति यज्ञपति जगत्पतिम् ।
 सुनन्दनन्दप्रबलाहंशादिभिः स्वपार्पदमुख्यै. परिसेवितं विभुम् ॥१४॥
 भृत्यप्रसादाभिमुख्यं द्यासवं प्रसन्नदाम्गारुणलोचनाननम् ।
 किरोटिन कुण्डलिनं चतुर्भुजं पीताम्बरं पक्षसि ललित श्रिया ॥१५॥
 अध्यहंशीयासनमास्थित परं घृतं चतुःशोडशपञ्चशक्तिभिः ।
 युक्तं भगैः स्वैरितरत्र चाध्रुवैः स्व एव धामन् रममाणमीधरम् ॥१६॥
 सदृशंनाह्लादपरिष्णुतान्तरो हृष्यत्तनुः प्रेमभराश्रुलोचनः ।
 ननाम पादाभ्रजुजमस्य विश्वसृग् यत्पारमहंस्येन पथाधिगम्यते ॥१७॥
 तं प्रीयमाणं समुपस्थितं तदा प्रजाधिसर्गं निजशासनाहंणम् ।
 बभाप ईर्ष्यात्मतशोचिना गिरा प्रियः प्रियं प्रीतमनाः करे स्पृशन् ॥१८॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

त्वयाहं तोषितः सम्यग्देशगर्भं सिसृक्षया । चिरं शृत्वेन तपसा दुरतोपः कूटयोगिनाम् ॥१९॥
 वरं वरय भद्रं ते चरेशं माभिवाञ्छिद्रुतम् । ब्रह्मञ्छ्रेयःपरिश्रामः पुंसो महर्शंनावधिः ॥२०॥
 मनोपितानुभावोऽर्थमम लोकायलोकनम् । यदुपश्रुत्य रहसि पक्ष्यं परमं तपः ॥२१॥
 श्रत्यादिष्टं मया तत्र त्वयि कर्मविमोहिते । तपो मे हृदयं साक्षादात्माहं तपसोऽनघ ॥२२॥
 प्रजामि तपसैवेदं प्रजामि तपसा पुनः । विभर्मि तपसा विधं योयं मे दुश्चरं तपः ॥२३॥
 ब्रह्मोवाच
 भगवन् सर्वभूतानामभ्यक्षोऽवस्थितो गुहाम् । वेद ह्यप्रतिद्वेन प्रज्ञानेन चिकीर्षितम् ॥२४॥

तथापि नाथमानस्य नाथ नाथय नाथितम् । परावरे यथा रूपे जानीयां ते त्वरूपिण ॥२५॥
 यथाऽऽत्ममायायोगेन नानाशक्त्युपलब्धं हितम् । विलुप्तं विसृजन् गृह्णन् बिभ्रदात्मनमात्मनार ६
 क्रीडस्यमोघसङ्कल्प उर्ध्वानाभिर्यथोर्णुते । तथा तद्विषया घेहि मनोर्षा मयि माधव ॥२७॥
 भगवच्छिन्नितमहं करवाणि ह्यतन्द्रितः । नेहमान प्रजासर्गं कथ्येयं यत्तु प्रहात ॥२८॥
 यावत्सखा सप्युरिवेशे त कृत प्रजाविसर्गं विभजामि भो जनम् ।
 अत्रिह्वस्ते परिकर्मणि स्थितो मा मे समुज्जदमदोऽजमानिन ॥२९॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञानं परमगुह्यं मे यद्विज्ञानसमन्वितम् । सहस्रस्यं तदङ्गं च गृहाण गदित मया ॥३०॥
 यावानहं यथाभावो यद्रूपगुणकर्मकं । तथैव तत्त्वविज्ञानमस्तु ते मद्रूपे प्रहात ॥३१॥
 अहमेवासमेवाग्रे नान्यथ सदस परम् । पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम् ॥३२॥
 ऋतेऽर्थं यत्प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि । तद्विद्यादात्मनोऽभायां यथाऽऽभासो यथा तम ॥३३॥
 यथा महान्ति भूतानि भूतेषु चावचेष्वनु । प्रविष्टान्यप्रविष्टानि तथा तेषु न तेष्वहम् ॥३४॥
 एतावदेव जिज्ञास्यं तत्त्वजिज्ञासुनाऽऽत्मनः । श्रान्वयत्यतिरेकान्या यत्स्यात् सर्वत्र सर्वदा ॥३५॥
 एतन्मत समातिष्ठ परमेण सम धिना । भवान् कल्पविकल्पेषु न विमुह्यति कर्तृचित् ॥३६॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

सम्प्रद्विषयैवमजनो जनानां परमेष्ठिनम् । परयतस्तस्य तद्रूपमात्मनो न्यरुणद्धरि ॥३७॥
 अन्तर्हितेन्द्रियार्थाय हरये विहिनाङ्गलि । सर्वभूतमयो विश्व ससर्जद स पूर्ववत् ॥३८॥
 प्रजापतिर्धर्मपतिरेकदा नियमान् यमान् । भद्र प्रजानामन्विच्छन्नातिष्ठत् स्वार्थकाम्यया ॥३९॥
 तं नारद प्रियतमो रिक्त्वादानामनुदत । शुश्रूदमाण शीलेन प्रश्रयेण दमेन च ॥४०॥
 मायां विविदिपन् किष्णोर्मायेशस्य महामुनि । महाभागवतो राजन् पितरं पर्यतोदयत् ॥४१॥
 तुष्टं निशाम्य पितरं लोकानां प्रपितामहम् । देवाः परिपप्रच्छ भवान् यन्मानुच्छति ॥४२॥
 तस्मा इदं भागवतं पुराणं दशलक्षणम् । प्रोक्तं भगवता प्राह प्रीत पुत्राय भूतकृत् ॥४३॥
 नारद प्राह मुनये सरस्वयास्तटे गृप । ध्यायते ब्रह्म परम व्यासायामिततेजसे ॥४४॥
 यदुताहं त्वया पृष्टो वैराजात् पुरुरादिदम् । यथाऽऽसीत्तदुपाख्यास्ये प्रभान यांश्च कृच्छरा ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सद्दितायां द्वितीयस्कन्धे नमोऽध्याय ॥१०॥

अथ दशमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

अत्र सर्गो विमर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः । मन्वन्तरेषानुक्त्वा निरोधो मुक्तिराश्रय ॥१॥
 विशुद्धपर्षं नानामिह लक्षणम् । वर्णयन्ति महात्मनः श्रुतेनाथेन चाजसा ॥२॥

भूतमात्रेन्द्रियधियां जन्म सर्गं उदाहृतः । ब्रह्मणो गुणवैश्याद् विसर्गः पौरयः स्मृतः ॥ ३ ॥
 स्थितिर्वैकुण्ठविजयः पोषणं तदनुग्रहः । मन्वन्तराणि सद्धर्मं उतयः फर्मवासनाः ॥ ४ ॥
 श्रवतारानुचरितं हरेश्चास्यानुवर्तिनाम् । पुंसामीशरूपाः प्रोक्ता नानाख्यानोपवृंहिताः ॥ ५ ॥
 निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः । मुक्तिर्हित्वान्यथा रूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः ॥ ६ ॥
 आभासश्च निरोधश्च यतश्चाध्यवसीयते । स आश्रयः परं ब्रह्म परमात्मेति शब्दघते ॥ ७ ॥
 योऽध्यात्मिकोऽयं पुरुः सोऽसावेवाधिदैविकः । यस्तत्रोभयविच्छेदः पुरुषो ह्याधिभौतिकः ॥ ८ ॥
 एकमेकतराभावे यदा नोपलभामहे । त्रितयं तत्र यो वेद स आत्मा स्वाश्रयाश्रयः ॥ ९ ॥
 पुरुषोऽखंडं विनिर्भिद्य यदासौ स विनिर्गतः । आत्मनोऽयनमविच्छेदपुत्रोऽस्त्रासीच्छुचिः शुचीः ॥ १० ॥
 तास्ववात्सीत् स्वसृष्टासु सहस्रपरिवत्सरान् । तेन नारायणो नाम यदापु पुरुषोद्भवाः ॥ ११ ॥
 द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च । यदनुग्रहतः सन्ति न सन्ति यदुपेक्षया ॥ १२ ॥
 एको नाना वमन्विच्छन् योगतत्त्वात् समुत्थितः । वीर्यं हिरण्यमयं देवो मायया व्यसृजत् त्रिधा ॥ १३ ॥
 आधिदैवमथाध्यात्ममधिभूतमिति प्रभुः । अर्थैकं पौरुषं वीर्यं त्रिधाभिद्यत तच्छृणु ॥ १४ ॥
 अन्तःशरीर आकाशात् पुरुःस्य विचेष्टतः । श्रोत्रः सहो बलं जज्ञे ततः प्राणो महानसुः ॥ १५ ॥
 अनुप्राणन्ति यं प्राणाः प्राणन्तं सर्वजन्तुषु । अपानन्तमपानन्ति नरदेवमिवानुगाः ॥ १६ ॥
 प्राणेन विपता क्षुत्तृडन्तरा जायते प्रभो । पिपासतो जहत्तश्च प्राह्मुख निरभिद्यत ॥ १७ ॥
 मुखतस्तालु निर्भिन्न जिह्वा तत्रोपजायते । ततो नानारसो जज्ञे जिह्वया योऽधिगम्यते ॥ १८ ॥
 विवक्षोर्मुखतो भ्रूणो वह्निर्वाग्यहातं तयोः । जले वै तस्य सुचिरं निरोधः समजाय ॥ १९ ॥
 नासिके निरभिद्येतां दोधूयति नभस्वति । तत्र वायुर्गन्धवहो घ्राणो नसि जिघृक्षत ॥ २० ॥
 यदात्मनि निरालोकमात्मानं च दिदृक्षतः । निर्भिन्ने ह्यक्षिणी तस्य उयोतिश्चक्षुर्गुणप्रदः ॥ २१ ॥
 बोध्यमानस्य ऋषिभिरात्मनस्तज्जिघृक्षतः । कर्णौ च निरभिद्येतां दिश श्रोत्रं गुणप्रदः ॥ २२ ॥
 वस्तुनो मृदुकाटिन्यलघुगुर्वोष्णशीतताम् । जिघृक्षतस्त्वह् निर्भिन्ना तस्यां रोममहं रुहाः ।
 तत्र चान्तर्बहिर्वातस्त्वच्चा लब्धगुणो वृतः ॥ २३ ॥
 हस्तौ ररहस्तस्तस्य नानाकर्मचिकीर्षया । तयोस्तु चलमिन्द्रश्च आदानमुभयाश्रयम् ॥ २४ ॥
 गर्ति जिगीक्षतः पादो रूढातेऽभिकाभिकाम् । पद्भ्यां यज्ञ-स्वयं हव्यं कर्माभिः क्रियते नृभि ॥ २५ ॥
 निरभिद्यत शिक्षो वै प्रजानन्दासृत्तार्थिनः । उपस्थ आसीत् कामानां प्रियं तदुभयाश्रयम् ॥ २६ ॥
 उरसिस्त्रोधांतुमलं निरभिद्यत वै गुदम् । ततः पायुस्ततो मित्रं उत्सर्गं उभयाश्रयः ॥ २७ ॥
 आसिस्त्वप्सोः पुरः पुर्यां नाभिद्वारमपानतः । तत्रापानस्ततो मृयुः पृथक्त्वमुभयाश्रयम् ॥ २८ ॥
 आदित्सोरक्षपानानामासन् कुक्ष्यन्ननाडयः । नद्यः समुद्राश्च तयोस्तुष्टिः पुष्टिस्तदाश्रये ॥ २९ ॥
 निदिध्यासोरात्ममार्गां हृदयं निरभिद्यत । ततो मनस्ततश्चन्द्रः सङ्कल्पः काम एव च ॥ ३० ॥

एवचर्ममाम्ररधिरमेदोमन्नास्थिधातवः । भूम्यहेजोमयाः सप्त प्राणो व्योमाङ्कुवायुभिः ३१
 गुणामकानीन्द्रियाणि भूतादिप्रभया गुणाः । मनः सर्वाधिकारात्मा बुद्धिर्विज्ञानरूपिणो ॥३२॥
 पृतद्भगवतो रूपं स्यूतं ते ध्यातं मया । मद्यादिभिश्चावरचौरद्विर्बहिरावृतम् ॥३३॥
 अतः परं सूक्ष्मतममर्थार्थं निर्विशेषम् । अनादिमभ्यनिधनं निर्यं चाष्टमनसः परम् ॥३४॥
 अमुनी भगवद्रूपे मया ते अनुवर्षिते । उभे अपि न गृह्णन्ति मायासृष्टे विपश्चितः ॥३५॥
 स पाच्यवाचकृतया भगवान् प्रह्लरुपष्टक् । नामरूपप्रिया धत्ते सकर्माकर्मकः परः ॥३६॥
 प्रजापतीन् भवन् देवान् गीन् विवृगणान् पृथक् । सिद्धचारणगन्धर्मान् विद्याधामुरगुह्यकान् ॥३७॥
 किन्नराप्सरसो नामान् सर्गान् किम्पुरोरगान् । मातृ रश्च पिशाचौश्च प्रेतभूतविनायकान् ॥३८॥
 कृष्णभाण्डोन्मादयेतालान् पातुधानान् प्रज्ञानपि । रगान् मृगान् पशून् वृक्षान् गिरीन्पत्नीसुपान् ॥
 द्विविधाश्रुतुर्विधा येऽन्ये जलस्यलनभौकमः । कुशलाकुशला मिथ्याः कर्मणां गतपरि वमा ॥३९॥
 सूर्यं रजस्तम इति तिष्ठः सुरगृनारकाः । तत्राप्येकैश्शो राजन् मिघन्ते गतपत्रिधा ।

यदेकैकतरोऽन्याभ्यां स्वभाव उपहन्यते ॥४१॥

स एवेदं जगद्वाता भगवान् धर्मरूपष्टक् । पुण्याति स्वापयन् विश्वे तिर्यङ् नरसुरात्मभिः ॥४२॥
 ततः कालाम्रिरद्रात्मा यत्सृष्टिमदात्मनः । सन्नियच्छति कालेन घनानीकमिवानिलः ॥४३॥
 इत्थंभावेन कथितो भगवान् भगवतमी । नेत्थंभावेन हि परं द्रष्टुमर्हन्ति सूरयः ॥४४॥
 नास्य कर्मणि जन्मादां परस्यानुविधीयते । कर्तृत्वप्रतिषेवार्यं माययाऽऽरोपितं हि तत् ॥४५॥
 अयं तु प्रह्लण्य कल्पः सविकल्प उदाहृत । विधिः साधारणो यत्र सर्गाः प्राकृतवैकृताः ॥४६॥
 परिमाणं च कालस्य कल्पलक्षणविप्रभम् । यथा पुरस्ताद् व्याख्यास्ये पार्श्व कल्पमथो शृणु ४७

॥ शौनक उवाच ॥

यदाह नो भवान् सूत एता भागवतोत्तमः । चचार तीर्थानि भुवस्त्यक्त्वा बन्धून् सुदुस्त्यजान् ॥
 कुत्र कौपारवेस्तस्य संवादोऽध्यात्मसंश्रितः । यद्वा स भगवांस्तस्मै पृष्टस्तच्चमुवाच ह ॥४९॥
 भूहि नस्तदिदं सौम्य विदुरस्य विचेष्टितम् । बन्धुत्यागनिमित्तं च तथैवागतवान् पुनः ॥५०॥

॥ सूत उवाच ॥

राजा परीक्षिता पृष्टो यदबोचनमहामुनिः । तद्बोधिधास्ये शृणुव राज्ञः प्रभानुसारतः ॥५१॥
 इति ध्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धेऽष्टादशसाहस्र्यां संहितायां पुरुषसंस्थानुवर्णनं
 नाम दशमोऽध्यायः ॥१२०॥

इति द्वितीयः स्कन्धः समाप्तः

ॐ श्री वासुदेवाय नमः ॐ

श्रीमद्भागवतम् तृतीयस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

एवमेतत् पुरा पृष्टो मैत्रेयो भगवान् किल । सत्त्वा वनं प्रविष्टेन त्यक्त्वा स्वगृहमृद्धिमत् ॥१॥
यदा श्रयं मन्त्रकृदो भगवानखिलेश्वरः । पौरत्वेन्द्रगृहं हिवा प्रविवेशात्मसाकृतम् ॥२॥

॥ राजोवाच ॥

कुत्र सत्तुर्भगवता मैत्रेयेणास सङ्गमः । कदा वा सह संवाद एतद्वर्णय नः प्रभो ॥३॥
न ह्यल्पार्थोदयस्तस्य विदुरस्यामलात्मन । तस्मिन् वरीयसि प्रभ. साधुनादोपवृंहित. ॥४॥

॥ सूत उवाच ॥

स एवमृषिनर्योऽयं पृष्टो राज्ञा परीक्षितः । प्रयाह तं सुबहुविधोऽप्येताः श्रूयतामिति ॥५॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

यदा तु राजा स्वसुतानसाधून् पुण्यश्रमैर्ण विनष्टदृष्टिः ।
भ्रातुर्यविष्टस्य सुतान् विवन्धून् प्रवेरय लाक्षाभवने ददाह ॥६॥
यदा सभायां कुरुदेवदेव्याः केशाभिमर्शं सुतकर्म गर्हाम् ।
न वारयामास नृपः स्नुपायाः स्वासैर्हरन्त्या कुचकुङ्कुमानि ॥७॥
धृते त्वधर्मेण जितस्य साधो सत्यावलम्बस्य वनागतस्य ।
न याचतोऽद्रासमयेन दायं तमो जुपाणो यदजातशत्रोः ॥८॥
यदा च पार्थप्रहितः सभायां जगद्गुरुर्मानि जगाद कृप्यः ।
न तानि पुंसाममृतायनानि राजोरु मेने सतपुण्यलेशः ॥९॥
यदोपहृतो भवनं प्रविष्टो मन्त्राय पृष्टः किल पूर्वजेन ।
अथाह तन्मन्त्रदशां धरीयान् यन्मन्त्रिणो वीदुरिकं वदन्ति ॥१०॥
अजातशत्रोः प्रतियच्छ दायं तितिक्षतो दुर्विषहं तवागः ।
सहानुजो यत्र वृकोदराहिः श्वसन् हरा यत्प्रमलं विभेपि ॥११॥

पार्थास्तु देवो भगवान् मुकुन्दो गृहीतवान् स हितित्देवदेवः ।
 आस्ते स्वपुर्यां यदुदेवदेवो विनिर्जिताशेषमृदेवदेवः ॥१२॥
 स एव दोषः पुरयद्विडास्ते गृहान् प्रविष्टो यमः यमया ।
 पुष्पासि कृष्णाद् विमुक्तो गतश्रीस्त्यजार्चयशैवं कुञ्जकौशलाय ॥१३॥
 इत्यूचिवांस्तत्र सुयोधनेन प्रवृद्धक्रोपम्फुरिताधरेण ।
 असत्कृतः सत्पृहणीयशीलः क्षत्ता सरुणांनुत्सौबलेन ॥१४॥
 क एनमप्रोजुश्राव जिह्वं दास्याः सुतं यद्वचलिनैव पुष्टः ।
 तस्मिन् प्रतीपः परकृ य आस्ते निर्वास्यतामाशु पुराच्छ्वसानः ॥१५॥
 स इत्थमयुत्वरणकण्ठबाणैर्भ्रातुः पुरो मर्मसु ताडितोऽपि ।
 स्वयं धनुर्द्वारि निधाय मायां गतव्यथोऽयादुरु मानयान् ॥१६॥
 स निर्गतः कौरवपुरयलब्धो गजाह्वयात्तीर्यपदः पदानि ।
 श्रन्वाक्रमत् पुरयचिकीर्षयोर्व्यां स्वधिष्टितो यानि सहस्रमूर्तिः ॥१७॥
 पुरेषु पुरयोष्वनाद्रिकुञ्जेष्वपहृतोयेषु सरित्सरःसु ।
 श्रन्तलिङ्गैः समलङ्कृतेषु चचार तीर्थायतनेष्वनन्यः ॥१८॥
 गां पर्यटन् मेघ्यविविक्तवृत्तिः सदाऽऽप्लुतोऽध शयनोऽवधूतः ।
 क्लृप्तचित्तः स्वैरवधूतवेदो यतानि चरे हरितोपणानि ॥१९॥
 इत्थं शजन् भारतमेव धर्षं कालेन यावद्गतवान् प्रभासम् ।
 तावच्छशास हितमेव चक्रामेकात्पत्रामजितेन पाथः ॥२०॥
 तत्राय शुश्राव मुहुर्द्विनष्टि वन यथा वेणुजवह्निसंश्रयम् ।
 संस्पर्शया दग्धमयानुशोचन् सरस्वती प्रत्यगियाय तूष्णीम् ॥२१॥
 तस्यां त्रितस्योशनसो मनोश्च पृथोरधाम्नोरसितस्य वायो ।
 तीर्थं सुदासस्य गवां गुहस्य यच्छूद्रदेवस्य स आसिपेवे ॥२२॥
 श्रन्यानि चेह द्विजदेवदेवैः कृतानि नानायतनानि विष्णोः ।
 प्रथङ्गमुत्थाङ्कितमन्द्राणि यद्दर्शनात् कृष्णमनुस्मरन्ति ॥२३॥
 ततस्त्वतिमत्रय सुराष्ट्रमृद्धं सौवीरमत्स्यान् कुरजाङ्गलाश्च ।
 कालेन तावद्यमुनामुपेत्य तत्रोद्धवं भागवतं ददर्श ॥२४॥
 स वासुदेगानुचरं प्रशान्तं घृहस्पते प्राप्तनयं प्रतीतम् ।
 आलिङ्ग्य गाढं प्रणयेन भद्रं स्वानामपृच्छद् भगव प्रजानाम् ॥२५॥

अहो पृथापि ध्रियतेऽर्भकाद्यै राजर्षिवर्येण विनापि तेन ।
 यस्त्वेकवीरोऽधिरथो विजिग्ये घनुर्द्वितीयः ककुभश्चतस्रः ॥ ४० ॥
 सौम्यानुशोचे तमधःपतन्तं आत्रे परेताय विद्बुधे यः ।
 नियापितो येन सुहृत्स्वपुत्र्यां अहं स्वपुत्रान् समनुग्रहेन ॥ ४१ ॥
 सोऽहं हरेर्मर्त्यविडम्बनेन द्यो नृणां चालयतो विधातुः ।
 नान्योपलक्ष्यः पदवीं प्रसादाच्चरामि परयन् गतविस्मयोऽत्र ॥ ४२ ॥
 नूनं नृपाणां त्रिमदोत्पथानां महौ मुहुश्चालयतां चमूभिः ।
 वधात्प्रपन्नार्तिजिह्वीर्षयोऽप्युपैक्षताद्यं भगवान् कुरूणाम् ॥ ४३ ॥
 अजस्य जन्मोत्पथनाशनाय कर्माप्यकर्तुं प्रहृणाय पुंसाम् ।
 नन्वन्यथा कोऽहंति देहयोगं परो गुणानामुत कर्मतन्त्रम् ॥ ४४ ॥
 तस्य प्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासने स्वे ।
 अर्थाय जातस्य यदुष्वजस्य धातां सखे कीर्तय तोर्यकीर्तैः ॥ ४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्भवसंवादे
 प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति भागवतः पृष्टः क्षत्रा वातां प्रियाश्रयाम् । प्रतिपक्तुं ने चोत्सेह श्रीःकः७७यास्मारितेधरः १
 यः पद्महायनो मात्रा प्रातराशाय याचितः । तन्नैच्छद्भवयन् यस्य सपर्यां बाललीलया ॥२॥
 स कथं सेवया तस्य कालेन जरसं गतः । पृष्टो वातां प्रतिश्रयाद्भक्तुः पादावमुस्मरन् ॥ ३ ॥
 म सुहृत्तमभूत्पूर्णां कृष्णाद्भ्रिसुधया भृशम् । तीमेण भक्तियोगेन निमग्नः साधु निरृतः ॥ ४ ॥
 पुलकोद्भिन्नसर्वाङ्गो मुञ्चन्मौलदृशश्चुचः । पूर्णांथो लक्षितस्तेन स्नेहप्रसरमग्लुतः ॥ ५ ॥
 शनकैर्भगवद्भोकान्मूलोर्कं पुनरागतः । विमृश्य नेवे विदुरं प्रत्याहोद्भव उत्समयन् ॥ ६ ॥

॥ उद्भव उवाच ॥

कृष्णसुमणिनिम्लोचे गीर्षोष्वजगरेण ह । किं नु नः कुरुशलं भ्रूयां गतध्रीषु गृहेष्वहम् ॥ ७ ॥
 दुर्भंगो यत लोकोऽयं यद्वो नितरामपि । ये संवसन्तो न विदुर्हरिं मोना इवोद्भवम् ॥ ८ ॥
 हृद्वितशाः पुरप्रौढा एकारामाश्च साख्यताः । साख्यतामृतभं सर्वे भूतावात्ममंसत ॥ ९ ॥
 देवस्य मायया सृष्टा ये चान्यद्सदाधिता । आभ्यते धीर्न तद्वाक्यैरात्मन्युत्सात्मनो हरी ॥ १० ॥
 प्रदर्यात्सतपसामविश्रुतदृशं नृणाम् । आदापान्तरथाद्यस्तु स्वयिः श्वं लोकलोचनम् ॥ ११ ॥

यन्मर्यालीलोपदिकं स्वयोगमायायत्नं दर्शयता गृहीताम् ।
 पिस्मापनं स्वस्य च सौभाग्यैः परं पदं भूयम्भूरयाङ्गम् ॥ १२ ॥

यद्धर्मसूनोर्बत राजसूये निरोध्य हवस्वस्त्ययनं त्रिलोकः ।
 कास्न्येन चाचेह गत विधातुरवाक्सुतौ कौशलमित्यमन्यत ॥१३॥
 यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलावलोकप्रतिलब्धमाना ।
 व्रजस्त्रियो दम्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुः किल कृत्यशेषाः ॥१४॥
 स्वशान्तरूपितरैः स्वरूपैरभ्यर्चमानेष्वनुकम्पिताः ॥
 परावरेणो महर्दशयुक्तो ह्यजोऽपि जातो भगवान् यथाग्नि ॥१५॥
 मां खेदयत्येतदजस्य जन्मविडम्बनं यद्वसुदेवमोहे ।
 व्रजे च वासोऽरिभयां दिव स्वयं पुराद् व्यवात्सीद्यदनन्तवीर्यः ॥१६॥
 दुनोति चेतः स्मरतो ममैतद्यदाह पादावभिवन्द्य पित्रोः ।
 ताताम्ब कंसादुहशङ्किरानां प्रसीदतं नोऽकृतनिकृतोत्तमम् ॥१७॥
 को वा श्रमुप्याङ्घ्रिसरोजरेणुं विस्मर्तुमीशीत पुमान् विजिघ्रन् ।
 यो विस्फुरद्भ्रुविटपेन भूमेभारं कृतान्तेन तिरश्चकार ॥१८॥
 दृष्टा भवन्निरनु राजसूये वैद्यस्य कृष्णं द्विपतोऽपि सिद्धिः ।
 यां योगिनः संस्पृहयन्ति सम्यग्योगेन कस्तद्विरहं सहेत ॥१९॥
 तथैव चान्ये नरलोकवोरा य आहवे कृष्णमुखारविन्दम् ।
 नेत्रैः पिबन्तो नयनाभिरामं पार्थाखपूताः पदमापुरस्य ॥२०॥
 स्वयं त्वसाम्वातिशयस्त्र्यधीश स्वराज्यलक्ष्म्यासम्पत्कामः ।
 बलि हरद्विश्चिरलोकपालैः किरीटकोट्येडितपादपीठः ॥२१॥
 सत्तस्य कैङ्कर्यमलं भृतास्तो विग्लापयत्यङ्ग यदुग्रनेनम् ।
 तिष्ठन्निपण्यं परमेष्ठिधिष्ये न्ययोधयदेव निवारयेति ॥२२॥
 अहो बकी यं स्तनकालकूटं जिघांसयापाययदप्यसाप्त्वी ।
 लोभे गतिं धात्र्युचितां ततोऽन्यं कं वा दयासुं शरणं व्रजेम् ॥२३॥
 मन्येऽसुरान् भागवतांस्त्र्यधीशे संरम्भमार्गाभिनिविष्टचित्तान् ।
 ये संयुगेऽचक्षत साधर्यपुत्रमंसे सुनाभायुधमापतन्तम् ॥२४॥
 वसुदेवस्य देवव्यां जातो भोजेन्द्रवन्दने । चिकीपुंभंगवानस्या शमजेनाभियाचितः ॥२५॥
 सतो नन्दमजमितः पित्रा कंसाद्विबिभ्यता । एकादश समास्तत्र गूढाचिःसवलोऽवसत् ॥२६॥
 परीतो वत्सपैर्वत्सांश्चारयन् स्यहरद्विभुः । यमुनोपवने कृज्ज्द्विजसकुलिताङ्घ्रिपे ॥२७॥
 कौमारीं दर्शयंश्चेष्टां प्रेक्षणीयां व्रजौकसाम् । रुदन्निर हसन्मुग्धबालसिंहवलोक्तनः ॥२८॥
 स एव गोपनं लक्ष्म्या निवेवं सितगोचरम् । चारयन्ननुगान् गोपान् रणद्वेषुररीरमन् ॥२९॥

प्रयुक्तान् भोजराजेन मायिनः वामरूपिणः । लीलया व्यनुदत्तोस्तान् बाल, क्रीडनकानिव३०
 विपन्नान् विपपानेन निगृह्य भुजगाधिपम् । उत्थाप्यापाययद्वावस्ततोर्व प्रकृतिस्थितम् ॥३१॥
 अयाजयद्गोसनेन गोपराजं द्विजोत्तमै । वित्तस्य चोरभारस्य चिकीर्षन् सद्दयधं विभुः ३२
 वर्षतीन्द्रे मज्ज. कोपाद्भ्रममानेऽतिविह्वलः । गोत्रलीलातपत्रेण श्रातो भद्रानुगृह्यता ॥३३॥
 शरच्छशिकरैश्चुष्टं मानयन् रजनीमुखम् । गायन् कलपद्मे रेमे स्त्रीणां मण्डलमण्डन ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्भवसंवादे द्वितीयोऽध्यायः २।

अथ तृतीयोऽध्यायः

उद्धव उवाच

ततः स आगत्य पुरं स्वपित्रोश्चिकीर्षया शं बलदेवसंयुतः ।
 निपात्य तुङ्गाद्रिपुयूथनाथं हतं व्यकपद्द व्यसुमोजसोर्व्याम् ॥१॥
 सान्दीपने सकृत्कृत्वा ब्रह्माधीत्य सविस्तरम् । तस्मै प्रादाद्द्वरं पुरं मृतं पञ्चजनोदरान् ॥२॥
 समाहुता भीष्मककन्यया ये श्रियः सर्वथेन बुभूषयेषाम् ।
 गान्धर्वकृत्या मिततां स्वभागं जहे पदं मूर्तिं दवःसुपथं ॥३॥
 कुरुक्षतोऽविह्वनसो दमिवा स्वयंवरे नाप्रजितोमुवाह ।
 तद्भ्रममानानपि गृध्यतोऽज्ञाञ्जनेऽक्षतः शम्भृतः स्वशस्त्रैः ॥४॥
 प्रियं प्रभुप्रान्त्यं हव प्रियाया विधिःसुराच्छन्दं युतरं यदर्थं ।
 वज्रयाद्रयत्तं सगण्यो रुयान्धः प्रीडासृगो नूनमयं वधूनाम् ॥५॥
 सुतं मृधे खं वपुषा प्रसन्तं दृष्ट्वा सुनाभोग्मथितं धरिष्या ।
 आमन्त्रितस्तत्तनयाय शेषं दत्त्वा तदन्तःपुरमाविवेश ॥६॥
 तत्राहृतास्ताः नरदेवकन्याः कुजेन दृष्ट्वा हरिमातं वधुम् ।
 उत्थाय सद्यो जगृहुः प्रहर्षप्रीडानुरागप्रहितावलोकैः ॥७॥
 आसां मुहूर्तं एकस्मिन्नानागारेषु योषिताम् । सविधं जगृहे पायीनरुरूपः स्वमायया ॥८॥
 तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानि सधंतः । एकैकस्यां दश दश प्रकृतेर्विबुभूषया ॥९॥
 बालप्रागधशास्त्रादीननीकै र्नुधतः पुरम् । अज्ञीधनस्वयं दिष्यं स्वपुंसांतेज आदिशन् ॥१०॥
 शम्बरं द्विविदं बाणं मुरं चत्त्वलमेव च । अन्यांश्च दन्तवक्रप्रादीनयधी कांश्च घातयन् ॥११॥
 अथ ते भ्रातृपुराणां पश्यथो. पतितान्घृपान् । चचाल भुः कुरचेयं येराभापतता बलैः ॥१२॥
 सकण्डुं शासनसौभलानां कुमन्त्रपाकेन हतध्रियायुषम् ।
 सुबोधनं सानुचरं शयानं भग्नोस्मृत्यां न नतन्द परयन् ॥१३॥

क्रियान् भुवोऽथं क्षपितोरभारो यत्रोष्णीष्माजुंभोममूलैः ।
 अष्टादशाक्षौहिणिको मर्दक्षैरास्ते बलं दुर्विग्रहं यदूनाम् ॥१४॥
 मिथो यद्वैरा भविता विवादो मध्यामदाताप्रविलोचनानाम् ।
 नैरां वधोपाय इयानतोऽन्यो मरयुद्यतेऽन्तर्दधते स्वयं स्म ॥१५॥

एवं सञ्चिन्त्य भगवान् स्वराज्ये स्थाप्य धर्मजम् । नन्दयामास सुहृदः साधूनां वरं दर्शयन् ॥१६॥
 उत्तरायां धृतः पुरोर्वशः साध्वभिमन्युना । स वै द्रौण्यस्त्रसंज्ञिज्ञः पुनर्भगवता धृतः ॥१७॥
 अयाजयद्धर्मपुत्रमश्वमेधैर्द्विभिर्विभुः । सौऽपि क्षमामनुजै रचन् रेमे कृष्णमनुव्रतः ॥१८॥
 भगवानपि विधामा लोकवेदपथानुगः । कात्तान् क्षिपेवे द्वावैव्यामसक्तः सांख्यमास्थितः ॥१९॥
 स्निग्धस्मितावलोकैर्वाचा पीयूषकल्पया । चरित्रेणानवद्येन श्रीनिक्तेन चात्मना ॥२०॥
 इमं लोकममुं चैव रमयन् सुतरां यदून् । रेमे क्षणदया दत्तक्षयस्त्रीक्षयसौहृदः ॥२१॥
 तस्यैवं रममाणस्य संवत्सरगणान् बहून् । गृहमेधेषु योगेषु विरागः समजायत ॥२२॥
 दैवाधीनेषु कामेषु दैवाधीनः स्वयं पुमान् । को विलम्बेत योगेन योगधरमनुव्रतः ॥२३॥
 पुयां कदाचिद्वीर्यद्विजयदुभोजकुमारकैः । कोपिता मुनयः शेषुर्भगवन्मतक्रोविदाः ॥२४॥
 ततः कतिपयैर्मासैर्वृष्णिभोजान्धकादयः । ययुः प्रभासं संहृष्टा रथैर्देवविमोहिताः ॥२५॥
 तत्र स्नात्वा पितृन् देवानृषींश्चैव तदम्भसा । तर्पयि वायं विप्रैभ्यो गावो बहुगुणा ददुः ॥२६॥
 हिरण्यं रजतं शर्यां वासांस्यजिनकन्धलान् । यानं रथानि भान् कन्या धरां वृत्तिक्रीमपि ॥२७॥
 अन्नं चोहरसं तेभ्यो दत्त्वा भगवदर्पणम् । गोविप्रार्थांसवः शूराः प्रणमुर्भुवि भूधभिः ॥२८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धसंवादे तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः

॥ उद्धव उवाच ॥

अथ ते तदनुज्ञाता भुक्त्वा पीत्वा घ वारुणीम् । तथा विभ्रंगितज्ञाना दुरुक्तैर्ममं पस्पृशुः ॥१॥
 तेषां मैरेयदोषेण विपरीकृतचेतसाम् । निम्लोचति रवावासीद्वेणूनामिव मर्दनम् ॥२॥
 भगवान् स्वाश्रमायाया गतिं तामलोक्य सः । सरस्वतीमुत्स्पृश्य वृक्षमूलमुगविशन् ॥३॥
 अहं चोक्तो भगवता प्रपञ्चातिहरेण ह । बदरी त्वं प्रयाद्वीति स्वकुर्वं संजिहोया ॥४॥
 अथपि तदभिप्रैः जानन्नहमरिन्दम । पृष्टतोऽन्वगामं भर्तुः पाद्विच्छेदणालमः ॥५॥
 अद्राक्षनेरुमासीनं विचिन्वन्दयितं पतिम् । श्रीकिंकेतं सरस्वतीं कृतक्रेतमक्रेतनम् ॥६॥
 श्यामावदातं विरजं प्रशान्तारुणलोचनम् । दोर्भिश्रतुर्भिविदितं पीतकौशाम्बरेण च ॥७॥
 चाम ऊरावधि श्रित्य दक्षिणाद्द्विसरोरुहम् । अपाश्रितामर्काश्वत्थमकूरुं रथकर्णालम् ॥८॥

तस्मिन्महाभागवतो द्वैपायनसुहृत्सखा । लोकाननुचरन् सिद्ध आससाद् यदृच्छया ॥ ६ ॥

तस्यानुरक्तस्य मुनेर्मुकुन्दः प्रसोदभावानतकन्धरस्य ।

आश्रयत्वतो मामनुरागहाससमीक्षया विश्रमयन्नुवाच ॥१०॥

श्रीभगवन्नुवाच

वेदाहमन्तमनसोऽस्मितं ते ददामि यत्तद् दुरवापमन्यै ।

सत्वे पुरा विश्वसृजां वसूनां मत्सिद्धिकामेन वनोऽव्येष्टः ॥११॥

स एव साधो चरमो भवानामासादितस्ते मदनुग्रहो यत् ।

यन्मां नृलोकान् रह उत्सृजन्तं दिष्टया दृढधाम् विशादानुग्रहा ॥१२॥

पुरा मया प्रोक्तमजाय नाम्ये पद्मे निपण्याय ममादिसर्गे ।

ज्ञानं परं मन्महिमावभामं यत्सूरयो भागवतं वदन्ति ॥१३॥

इत्यादितोक्तः परमस्य पुंसः प्रतिक्षणानुग्रहभाजनोऽहम् ।

स्नेहोत्थरोमा स्वलिताक्षरस्तं मुञ्चन्नुचः प्राञ्जलिराद्यभाषे ॥१४॥

को म्वीश ते पादसरोजभाजां सुदुर्लभोऽर्थेषु चतुर्व्वपीह ।

तथापि नाहं प्रष्टुमि भूमन् भवत्पद्मभोजनिपेवणोऽसुकः ॥१५॥

कर्माशयनीहस्य भवोऽभवस्य ते दुर्गाश्रयोऽधारिभयात्पलायनम् ।

कालात्मनो यत्प्रमदायुताश्रयः स्वाभन् रते श्विचति धीर्विदामिह ॥१६॥

मन्त्रेषु मां वा उपहृय यत्प्रमकुण्ठितात्पण्डसदात्मबोधः ।

शृण्वेः प्रभो सुगन्ध इवाप्रमत्तस्तथो मनो मोहयतीव देव ॥१७॥

ज्ञानं परं स्वाभरहप्रकाशं प्रोवाच कस्मै भगवान् समग्रम् ।

अपि ज्ञमं नो प्रष्टुष्य भतं वंदाञ्जना यद् वृजिनं तरेम ॥१८॥

इत्यावेदितहादाय मयां स भगवान् परः । आदिदेशारविन्दराज आत्मनः परमां श्रितिमि ॥१९॥

स ष्यमाराधितपादतीर्थाधीततारा मविशेषमार्गः ।

प्रणम्य पादौ पश्वि य देधमिहागतोऽहं विरहागुरात्मा ॥२०॥

सोऽहं तद्वर्णनाद्वादवियोगातिश्रुतः प्रभो । गमिष्ये कथितं तस्य चदर्याधममण्डलम् ॥२१॥

यत्र नारायणो देवो नरक्ष भगवानृषिः । शृद् तीर्थं तपो दीर्घं तेषां लोकभावनौ ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

शृणुष्वपादुपावर्यं मुद्गदं दुःसहं पथम् । ज्ञानेनारायणपता शोऽनुपतितं पुत्र ॥२३॥

तं महाभागवतं प्रजन्तं कौरवर्षभः । विश्रम्यादग्यधत्तेऽहं मुण्यं कृष्णरामिह ॥२४॥

विदुर उवाच

ज्ञानं परं स्वात्मरह.प्रकाशं यद्वाह योगेश्वर ईश्वरस्ते ।
वक्तुं भवान्नोऽर्ति यद्धि विष्णोर्मृत्वाः स्वभूयार्थकृतश्रवन्ति ॥२१॥
उद्धव उवाच

ननु ते तत्प्रमंराष्य ऋरिः कौपारवोऽन्ति मे । साक्षाद्भागवताऽऽदिष्टो मर्यलोकं जिहासता ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

इति सद् विदुरेण विश्वमूर्तेर्गुणकथया सुधया प्लावितोरुताप ।
क्षणमिव पुलिने यमस्वसुस्तां समुपित श्रीपगविनिशां ततोऽगात् ॥२७॥

॥ राजोवाच ॥

निधनमुपगतेषु वृत्तिभोजेष्वधिरययूपयूपेषु मुख्य ।
स तु कथमवशिष्ट उद्धवो यद्हरिरपि तत्तज आकृति त्र्यधीशः ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

महाराजापापदेशेन कालेनामोषवाञ्छितः । संहृत्य स्वकुलं नूनं त्यक्त्यन् देहमचिन्तयत् ॥२९॥
अस्माह्नोऽहोपरते भयि ज्ञानं मदाश्रयम् । अहं युद्धय एवाद्वा सगप्रत्यात्मरतां परः ॥३०॥
नोद्धवोऽर्थापि मग्न्यूनो यद्गुणैर्नादितं प्रभु । अतो मद्रुपुनं लोकं प्राह्वयन्निह तिष्ठतु ॥३१॥
एव त्रिस्तोकगुरुणा सन्दिष्टः शब्दयोनिना । यद्वर्षाश्रममासाद्य हरिमीजे समाधिना ॥३२॥
विदुरोऽप्युद्धवाञ्छृत्वा कृष्णस्य परमात्मनः । क्रीडयोपात्तदेहस्य कर्माणि श्लाघितानि च ॥३३॥
देहन्यामं च तस्यैव धीराणां धैर्यं कर्तव्यम् । अन्येषां दुष्करतरं परानां विद्वान्नात्मनाम् ॥३४॥
आत्मानं च पुरश्चेष्ट कृष्येन मनसेषितम् । ध्यायन् गते भागवते ररोद् प्रेमविद्वलः ॥३५॥
कालिन्षाः कतिभिः सिद्ध अहोभिर्भरतः ॥ प्रापद्यत स्व सरितं यत्र मित्रासुतो मुनिः ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे विदुरोद्धवसंवादे

चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

द्वारि पुनरा ऋषभः कुरुणां मीयेयमासीनमगाधबोधम् ।
एतोपमस्याभ्युतभायशुद्धः परमद्य सौशील्यगुणाभिवृत्तः ॥ १ ॥

विदुर उवाच

मुग्धाय कर्माणि करोति लोको न तौ मुग्धं वान्यदुपारमं वा ।
विन्देत भूपरतत एव दुःखं यदत्र सुखं भगवान् पश्येत् ॥ २ ॥

जनस्य कृष्णाद्विमुक्तस्य देवादधर्मशीलस्य सुदुःखितस्य ।
 अनुग्रहायेह चरन्ति नूनं भूतानि भव्यानि जनार्दनस्य ॥ ३ ॥
 तस्माधुवयादिश वर्त्म शं नः संराधितो भगवान् येन पुंसाम् ।
 हृदि स्थितो यच्छ्रुति भक्तिभूते ज्ञानं सतत्त्वाधिगमं पुराणम् ॥ ४ ॥
 करोति कर्माणि कृतावतारो यान्यात्मतन्त्रो भगवांस्त्र्यधीशः ।
 यथा ससर्जाप्र इदं निरीहः संस्थाप्य वृत्तिं जगतो विवक्षते ॥ ५ ॥
 यथा पुनः स्वेषु ख इदं निवेश्य शीते गुहायां स निवृत्तवृत्तिः ।
 योगेधराधीश्वर एक एतद्दुःप्रविष्टो बहुधा यथाऽऽसीत् ॥ ६ ॥
 क्रीडन् विधत्ते द्विजगोसुराणां हेमाय कर्माख्यवतारभेदैः ।
 मनो न तृप्यत्यपि श्रृण्वतां नः सुश्लोकमौलेश्चरितामृतानि ॥ ७ ॥
 यैस्तत्त्वभेदैरघिलोकनाथो लोकानलोकान् सह लोकपालान् ।
 अचीकलपद्यत्र हि सर्वसत्त्वनिकायभेदोऽधिकृतः प्रतीतः ॥ ८ ॥
 येन प्रजानामुत आत्मकर्मरूपामिधानां च भिदां व्यधत् ।
 नारायणो विश्वसृष्टात्मयोनिरेतच्च नो वर्णय विप्रवर्यं ॥ ९ ॥
 परावरेषां भगवन् प्रतानि श्रुतानि मे व्यासमुपादभीक्ष्णम् ।
 अतृप्नुम सुहृत्सुखावहानां तेषामृते वृष्यक्यामृतौघात् ॥ १० ॥
 फस्तृप्नुयातीर्थपदोऽभिधानात् सत्रेषु वः सूरिभिरीड्यमानात् ।
 यः कर्णनाडीं पुरुरस्य यातो भवप्रदां मोहरति क्षिणति ॥ ११ ॥
 मुनिर्विबुद्धभंगवद्गुणानां सखापि ते भारतमाह कृष्णः ।
 यस्मिन्नृणां ग्राम्यसुखानुवादैर्मतिगृहीता नु हरेः कथायाम् ॥ १२ ॥
 सा श्रद्धानस्य विवर्धमाना विरक्तिमन्यत्र करोति पुंसः ।
 हरेः पदानुस्मृतिनिवृत्तस्य समस्तदुःखात्पयमाशु धत्ते ॥ १३ ॥
 ताद्भ्रोज्यशोच्यानविदोऽनुशोचे हरेः कथायां विमुखानयेन ।
 क्षिणोति देवोऽनिमिरेस्तु येषामायुर्वृथावाद्गतिभ्रमतीनाम् ॥ १४ ॥
 तदस्य कौशरव् शर्मदातुर्हरेः कथामेव कथासु सारम् ।
 उदृष्ट्य पुष्येभ्य हवार्तबन्धो शिष्याय नः कीर्तय तीर्थकीर्तैः ॥ १५ ॥
 स विधजग्मस्वतिसंयमार्ये कृतावतारः प्रगृहीतशक्तिः ।
 चकार कर्माख्यतिपुराणि यानीश्वरः कीर्तय तानि महाम् ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

स एव भगवान् पृष्टः क्षत्रा कौपारविर्मुनिः । पुंसां निःश्रेयसार्थेन तमाह बहु मानयन् ॥१७॥

मैत्रेय उवाच

साधु पृष्टं स्वया साधो लोकान् साध्यनुगृह्णता । कीर्तिं वितन्वता लोके श्रीमनोऽधोऽज्ञात्मनः ॥१८॥
 नैतच्चित्रं स्वयि चत्तर्बादरायणवीर्यजे । गृहीतोऽनन्यभावेन यत्प्रया हरिरीश्वरः ॥१९॥
 माण्डव्यशापाद् भगवान् प्रजामंयमनो यमः । श्रातु-क्षेत्रे भुजिष्यायां जातः सत्यवतीसुतात् २०
 भवान् भगवतो नित्यं सम्मतः सानुगस्य च । यस्य ज्ञानोपदेशाय मादिशद् भगवान् व्रजन् ३१
 यथ ते भगवद्गीला योगमायोपट्टं हिताः । विश्वस्य युञ्जान्तार्थां वर्णयाग्यनुपूर्वशः ॥२२॥
 भगवानेक आसैदमग्र आत्माऽऽत्मनां विभुः । आत्मेच्छानुगतावात्मानानाम् युपलक्षणः ॥२३॥
 स वा एव तदा द्रष्टा नापश्यद् दृश्यमेकराट् । मेनेऽमन्तमिरात्मानं सुसशक्तिरसुसहक् ॥२४॥
 सा वा एतस्य सन्द्रष्टुः शक्तिः मदसदात्मिका । माया नाम महाभाग ययेदं निर्ममे विभु ॥२५॥
 कालवृथा तु मायायां गुणमथ्यामधोऽज्ञः । पुरपेशात्मभूतेन धीर्यमाधत्त धीर्यवान् ॥२६॥
 ततोऽभयन्महत्तपमव्यक्ताकालचोदितात् । विज्ञानात्माऽऽमदेहस्थं विश्वं व्यञ्जंस्तमोनुदः २७
 सोऽप्यंशगुणकालात्मा भगवद्दृष्टिगोचरः । आत्मानं व्यकरोदात्मा विश्वस्यास्य सितृष्या २८
 मद्गतत्वाद्द्विगुर्व्याणादहंतापं व्यजायत । कार्यकारणकार्यामा भूतेन्द्रियमनोमयः ॥२९॥
 वैकारिकस्तैजसश्च ताममश्रेयसं त्रिधा । अहंतावाद्द्विगुर्वाणान्मनो वैकारिकाद्भूत् ।

वैकारिकाश्च ये देवा अर्थाभिव्यञ्जनं यतः ॥ ३० ॥

तैजसानीन्द्रियाण्येव ज्ञानरुमंमयानि च । तामसो भूतसूक्ष्मादिर्यतः रं लिङ्गमात्मनः ॥३१॥
 कालमायांशयोगेन भगवद्दीक्षितं नभः । नमसोऽनुसृतं स्पर्शं विदुर्बन्धिर्भमेऽनिलम् ॥३२॥
 धनिजोऽपि किदुर्वाणो नभसोऽप्यलान्वितः । सत्यं रूपतन्मात्रं ज्योतिर्लोऽस्य लोचनम् ॥३३॥
 धनिलेनान्वितं ज्योतिर्विकुर्वंपरवीक्षितम् । आद्यतामभो रसमयं कालमायांशयोगतः ॥३४॥
 ज्योतिराम्भोऽनुसंसृष्टं विकुर्वद्महावीक्षितम् । महौ गन्धगुणामाधा कालमायांशयोगतः ॥३५॥
 भूतानां नभद्यादीनां यदज्ञस्यापरापरम् । तेषां परानुसंसर्गाद् यथासंख्यं गुणान् विदुः ॥३६॥
 एते देवाः कला विन्धोः कालमायांशलिङ्गिनः । नानाव्याप्त्यक्रियानीशाः प्रोचुः प्राञ्जलयो विभुम्

देवा ऊचुः

नमाम ते देव पदारविन्द प्रपत्तापोपशमातपप्रम् ।
 पन्मूलवेता धतयोऽज्ञसोऽ संसारदुःखं बहिरिष्यन्ति ॥३७॥
 धातपदंदिम्भु भय ईश जीवारतापघयेषोऽवहता न शनं ।
 आर्नेऽभन्ने भगवन्तवाट्प्रिन्दायां तपिषामः आधयेम ॥३८॥

मार्गान्ति यत्ते मुखपद्मनीडैरङ्गन्द.मुपपैर्कपयो विविक्ते ।
 यस्याधमोदसविद्वारायाः पदं पदं तीर्थपदः प्रपन्नाः ॥ ४० ॥
 यच्छ्रद्धया श्रुतवत्या च भक्त्या सम्मृश्यमाने हृदयेऽत्र घृण ।
 ज्ञानेन वैराग्यबलेन धीरा प्रजेम तत्तेऽङ्घ्रिसरोजपीठम् ॥ ४१ ॥
 विश्वस्यः जन्मस्थितिसंयमार्थं कृतावतारस्य पदाब्जुजं ते ।
 प्रजेम सर्वे शरण्यं यदीश स्मृतं प्रयच्छत्यभयं स्वपुंसाम् ॥ ४२ ॥
 यत्सानुबन्धेऽसति देहगोहे ममार्हामयूढदुराग्रहायाम् ।
 पुंसां सुदूरं वसतोऽपि पुयां भजेम तत्ते भगवन् पदाब्जम् ॥ ४३ ॥
 तान् वै ह्यसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्षे पराहृतान्तर्मनसः परेश ।
 अधो न पश्यन्त्युरगाय नून येते पदग्यासविलासलक्ष्याः ॥ ४४ ॥
 पानेन ते देव कथासुधायाः प्रवृद्धभक्त्या विशदाशया ये ।
 वैराग्यसारं प्रतिलभ्य बोधं यथाऽसाङ्गोयुरकुण्ठधित्वयम् ॥ ४५ ॥
 तथापरे चात्मसमाधियोगबलेन जिघा प्रकृतिं बलिष्ठाम् ।
 त्वामेव धीराः पुरुषं विशन्ति तेषां श्रमः स्यान्न तु सेवया ते ॥ ४६ ॥
 तत्ते वयं लोकसिम्ब्रयाद्य खयानुसृष्टाखिभिरा मभिः स्म ।
 सर्वे विपुक्ताः स्वविहारतन्त्रं न शक्नुमस्तत्प्रतिहर्तव्ये ते ॥ ४७ ॥
 यावद्बलिं तेऽज हराम काले यथा वयं चाकामदाम यत्र ।
 ययोभयोऽं त इमे हि लोका बलिं हरन्तोऽजमदन्त्यन्हाः ॥ ४८ ॥
 त्वं नः सुरापामास सान्त्वयानां कूटस्य आद्यः पुरपः पुराणः ।
 त्वं देव शक्त्यां गुणकर्मयोगौ रेतस्त्वजायां कविमादधेऽजः ॥ ४९ ॥
 ततो वयं सत्प्रमुखा यदर्थं बभूविमात्मन् करवाम किं ते ।
 त्वं नः स्वचक्षुः परिदेहि शक्त्या देव क्रियार्थं यदनुग्रहायाम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे पद्मनोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

अरुपिरुयाच

इति वार्ता स्वराज्ञोनां सतीनामममोय सः । प्रसुप्तलोपतन्त्रायां निशाम्य गतिमीचरः ॥
 कालसंज्ञो तदा देवीं विभ्रच्छक्तिमुत्तम । प्रयोविशतितरानां गर्वां युगपदाविशद् ॥ २
 सोऽनुप्रविष्टो भगवांश्चेष्टारुणो तं गणम् । मिथं संयोजयामास सुप्तं कर्म प्रबोधयन् ॥ ३

प्रमुद्गकर्मा दैवेन त्रयोविशतिको गणः । प्रेरितोऽजनयत् स्वाभिर्मात्राभिरधिपूर्यम् ॥४॥
 परेण विशता स्वस्मिन् मात्रया विश्वसृग्गणः । बुद्धोभान्योन्यमासाद्य यस्मिंल्लोकाश्रराचराः ॥५॥
 हिरण्यमयः स पुरः सहस्रपरिवत्सरान् । श्रायङ्कोश उवासाप्सु सजसत्सोपवृंहितः ॥६॥
 स वै विश्वसृजा गर्भो देवकर्मात्मशक्तिमान् । विबभाजात्मनाऽऽ मानमेकधा दशधा त्रिधा ॥७॥
 एतं ह्येतं रसत्वानामात्माशः परमात्मनः । आद्योऽन्तारो यत्रासौ भूतग्रामो विभाव्यते ॥८॥
 साध्यात्म साधिदैवश्च साधिभूत इति त्रिधा । विराट् प्राणो दशविध एकधा हृदयेन च ॥९॥
 स्मरन् विश्वमृजामीशो विज्ञापितमधोचजः । विराजमतपत् स्वेन तेजसैषां चित्तये ॥१०॥
 अथ तस्याभितप्तस्य कति चाश्रतनानि ह । निरभिद्यन्त देवानां तानि मे गदतः शृणु ॥११॥
 तस्याग्निरास्यं निर्भिन्नं लोकरूपालोऽविशत् पद्म् । वाचा स्वांशेन वक्तव्यं ययासौ प्रतिपद्यते ॥१२॥
 निर्भिन्नं तालु वरयो लोकरूपालोऽविशद्दरे । जिह्वाशेन च रसं ययासौ प्रतिपद्यते ॥१३॥
 निर्भिन्ने अधिनी नासे विष्णोराविशतां पद्म् । घ्राणेनाशेन गन्धस्य प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥१४॥
 निर्भिन्ने अक्षिणी खष्टा लोकरूपालोऽविशद् विभो । चक्षुराशेन रूपाणां प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥१५॥
 निर्भिन्नान्वस्य चर्माणि लोकरूपालोऽनिलोऽविशत् । प्राखेनाशेन संस्पर्शं येनासौ प्रतिपद्यते ॥१६॥
 कर्णावस्य विनिर्भिन्नं धिष्यं रवं विविशुर्दिशः । श्रोत्रेणाशेन शब्दस्य सिद्धिं येन प्रपद्यते ॥१७॥
 खचमस्य विनिर्भिन्ना विविशुर्धिष्यमोदधीः । शंशेन रोमभिः कण्डूं यैरसौ प्रतिपद्यते ॥१८॥
 मेरुं तस्य विनिर्भिन्नं स्वधिष्यं कठपाविशत् । रेतसांशेन येनामाधानन्दं प्रतिपद्यते ॥१९॥
 गुदं पुंसो विनिर्भिन्नं मिश्रो लोकेन आविशत् । पायुनांशेन येनासौ विमर्गं प्रतिपद्यते ॥२०॥
 हस्तावस्य विनिर्भिन्नाविन्द्रः स्वपंतिराविशत् । घातंयाशेन पुरगे यया घृतिं प्रपद्यते ॥२१॥
 पादावस्य विनिर्भिन्नौ लोकेनो विष्णुराविशत् । गत्या स्वांशेन पुण्यो यया प्राप्यं प्रपद्यते ॥२२॥
 बुद्धिं चास्य विनिर्भिन्नां वागीशो धिष्यमाविशत् । बोधेनांशेन बोद्धव्यप्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥२३॥
 हृदयं चास्य निर्भिन्नं चन्द्रमा धिष्यमाविशत् । मनसांशेन येनासौ विविष्यं प्रतिपद्यते ॥२४॥
 आत्मनं चास्य निर्भिन्नमभिनानोऽविशत् पद्म् । कर्मणांशेन येनासौ पण्यं प्रतिपद्यते ॥२५॥
 रूपं चास्य विनिर्भिन्नं मशान् धिष्यमाविशत् । पितेनांशेन येनासौ विज्ञानं प्रतिपद्यते ॥२६॥
 शीतलोऽस्य शीघ्रं पद्मपां रां नामेहृदयगत । गुप्तानां वृणयो येषु प्रापन्ते सुरादयः ॥२७॥
 आप्यन्तिकेन रूपेण दिवं देवाः प्रवेदिरे । घरां रज स्वभावेन पण्यो येष ताननु ॥२८॥
 तातोपेन स्वभावेन भगवद्याभिगधिताः । उभयोस्त्वं स्वोम ये रुद्रपापंदां गतः ॥२९॥
 मुण्योऽन्तं मम पुरुस्य पुरुसः । यन्पुण्यं यद् घनां मुण्योऽभूत्साम्पद्यो गुरुः ॥३०॥
 बहुघ्नोऽशक्तं स्रं पप्रियात्तुपुनः । यो जालय पं वप्यां र्दोहः कटककतात् ॥३१॥
 विद्योऽन्तं गतो बौसोऽवृत्तिरतीर्विभोः । धीरदन्तुपुनो वातां नृणां च तमयां वर ॥३२॥

पद्मार्थं भगवतो जज्ञे शुश्रूषा धर्मसिद्धये । तस्यां जातः पुरा शूद्रो यद्ब्रह्मणा तुष्यते हरिः ॥३३॥
 एते वर्णाः स्वधर्मेण यजन्ति स्वगुरुं हरिम् । श्रद्धयाऽऽमविशुद्धयर्थं यज्जाताः सह वृत्तिभिः ३४
 एतत्तत्तर्भगवतो दैवकृर्मात्मस्वपिणः । कः श्रद्धयाऽऽप्राक्तुं योगमायाबलोदयम् ॥३५॥
 अथापि कीर्तयाम्यङ्ग यथामति यथाश्रुतम् । कीर्तिं हरेः स्वां साक्तुं गिग्मन्याभिवासतो ३६
 एकान्तलाभं वचसो नु पुंसां सुश्लोकमौलेर्गुणवादाद्महाः ।

श्रुतेश्च विद्वद्भिरुपाकृतार्था कथासुधायामुपसम्प्रयोगम् ~ ॥३७॥

आत्मनोऽवसितो यः स महिमा कविनाऽऽदिना । संवत्सरसहस्रान्ते धिया योगविपकया ॥३८॥
 अतो भगवतो माया मायिनामपि मोहिनी । यः स्वयं चात्मवर्मात्मा न वेद किमुतापरे ॥३९॥
 यतोऽप्राप्य न्यवर्तन्त वाचश्च मनसा सह । अहं चान्य इमे देवास्तस्मै भगवते नमः ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

एवं श्रुवाणं मैत्रेयं द्वैपायनसुतो बुधः । प्रीणयन्निव भारत्या विदुरः प्रत्यभाषत ॥१॥

॥ विदुर उवाच ॥

ब्रह्मन् कथं भगवत्क्षिन्नात्स्याविकारिणः । लीलया चापि युज्येरन्निगुणस्य गुणाः क्रियाः ॥२॥
 क्रीडायामुदमोऽर्हस्य कामक्षिक्रीडिपान्यतः । स्वतस्वृत्तस्य च कथं निवृत्तस्य सदान्यत ॥३॥
 अस्वाचीद् भगवान् विश्वं गुणमप्याऽऽभमायया । तथा संस्थापयत्येतद्भूयः प्रत्यपि चास्पति ॥४॥
 देशतः कालतो योऽसावमस्मात्, स्वतोऽन्यतः । अविलुप्तावबोध्यात्मा स युज्येताजयायथम् ॥५॥
 भगवानेक एवैव सर्वज्ञैरेष्ववस्थितः । अमुष्य दुर्भंगत्वं वा क्लेशो वा कर्मभिः कुत ॥६॥
 एतस्मिन् मे मनो विद्वन् तिष्ठतेऽज्ञानसङ्घटे । तत्र पराणुद विभो करमलं मानसं महत् ॥७॥

श्रीशुक उवाच

स इत्थं चोदितः सत्प्रा तत्त्वजिज्ञासुना मुनिः । प्रयाह भगवद्विदितः स्मयन्निव गतस्मयः ॥८॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

सर्वं भगवतो माया यद्येन विरूप्यते । ईरवरस्य विमुक्तस्य कार्पण्यमुत चण्डनम् ॥९॥
 यदर्थेन विनामुग्र पुंस आत्मविपर्ययः । प्रतीपत उपद्रष्टुः स्वधिररक्षेदनादिकु ॥१०॥
 यथा जते चन्द्रमसः कर्पादीदृशतृणो गुणः । इरयतेऽपस्त्रिं द्रष्टुरात्मनो नामनो गुणः ॥११॥
 स धी निवृत्तधर्मेण वासुदेवानुक्रमया । भगवन्नक्तिपोरोन तिरोचते शनैरिह ॥१२॥
 गतेन्द्रियोपरामोऽथ द्रष्टृः क्वचिन्मि परे हरी । विजोयन्ते तदा क्लेशाः संमुक्तस्येव दृष्टव्यम् ॥१३॥

एतान् मे पृच्छतः प्रभान् हरेः कर्मविगिसया । ग्रह मेऽश्वस्य मित्र वादजया नष्टचक्षुः ॥४०॥
सर्वे वेदाश्च यज्ञाश्च तपो दानानि चानय । जीवामयप्रदानस्य न कुर्वीरन् कलामपि ॥४१॥

॥ श्रीशुक उवाच ॥

स इयमाष्टपुराणकल्प. कुरुप्रधानेन मुनिप्रधानः ।
प्रबृद्धहर्षो भगवत्कथायां सञ्ज्ञोदितस्तं प्रहसन्निवाह न ४२ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

सत्सेवनीयो चत पूर्वशो यल्लोकपालो भगव प्रेधानः ।
बभूविथेहाजितकीर्तिमालां पदे पद नूतनयस्यभीषणम् ॥१॥
सोऽहं नृणां कुलसुखाय दुःखं महद्गतानां विरमाय तस्य ।
प्रवर्तये भागवतं पुराणं यदाह साक्षाद् भगवानृषिभ्यः ॥२॥
आसीनमुष्यां भगवन्तमाद्यं सङ्कर्षणं देवमकुण्डसत्त्वम् ।
विविस्वस्तारवमत. परस्य कुमारमुष्या मुनयोऽन्वपृच्छन् ॥३॥
स्यमेव चिन्त्यं बहु मानयन्तं यं वासुदेवामिधमामनन्ति ।
प्रत्यष्टताक्षाम्बुजकोशमीपदुन्मीलयन्तं विबुधोदयाय ॥४॥
स्वर्धुन्पुदाद्रैः स्वजटाकलापैरुपस्पृशन्तश्चरणोपचानम् ।
पक्षं यदचंन्यहिराजकन्याः संप्रेमनानायलिभिर्वरारथाः ॥५॥
मुहुर्गुणन्तो वचसानुरागस्खलपदेनास्य कृतानि तज्ज्ञाः ।
किरीटसाहस्रमणिप्रपेकप्रद्योतितोद्दामरुणासहस्रम् ॥६॥
प्रोक्तं किलैतद्भगवत्तमेन निवृत्तिधर्माभिरताय तेन ।
सनत्कुमाराय स चाह पुष्टः सांख्यायनायाङ्ग प्तप्रताय ॥७॥
सांख्यायनः पारमहंस्यमुख्यो विवशमाणो भगवद्विभूतीः ।
जगाद सोऽस्मद्गुरुवेऽन्विताय पराशरायाथ बृहस्पतेश्च ॥८॥
प्रोवाच मह्यं स दयालुरको मुनि. पुलस्तयेन पुराणभाष्यम् ।
सोऽहं त्वरीतह प्रप्रयामि शस्य ध्वङ्गालये नित्यमुनप्रताय ॥९॥
उदात्तुतं विश्वमिदं तदासीद्यन्निद्रयामीलितहृन्मयीलयन् ।
अहीन्द्रतत्वेऽपिशयान परुः कृतस्यः स्वागमरतो निरीहः ॥१०॥

सोऽन्तःशरीरेऽर्पितभूतसूक्ष्म. कालात्मिकां शक्तिमुदीरयाणः ।
 उवास तस्मिन् सलिले पदे स्वे यथानलो दारणि रूढवीर्य. ॥ ११ ॥
 चतुर्युगानां च सहस्रमप्सु स्वपन् स्वयोदीरितया स्वशक्त्या ।
 कालात्पयाऽऽसादितकर्मतन्त्रो लोकानपीतान् दृष्ट्ये स्वदेहे ॥ १२ ॥
 तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरन्तर्गतोऽर्थो रजसा तनीयान् ।
 गुण्येन कालानुगतेन विद्धः सूर्प्यंस्तदाभिद्यत नामिदेशात् ॥ १३ ॥
 स पद्यकोशः सहस्रोदतिष्ठत् कालेन कर्मप्रतियोधनेन ।
 स्वरोचिषा तंसलिलं विशालं विद्योतयन्नर्कं दृष्यात्मयोनिः ॥ १४ ॥
 तल्लोकपद्मं स उ एव विष्णुः प्रावीविशत् सर्वगुणावभासम् ।
 तस्मिन् स्वयं वेदमयो विधाता स्वयम्भुवं यं स्म वदन्ति सोऽभूत् ॥ १५ ॥
 तस्यां स धाम्भोरहकर्णिकायामवस्थितो लोकमपश्यमानः ।
 परिक्रमन् व्योम्नि विवृत्तनेत्रध्रुवारि लेभेऽनुदिशं मुग्धानि ॥ १६ ॥
 तस्माद् युगान्तश्चसनावधूयंजलोर्मिचक्रात् सलिलाद् विरूढम् ।
 उपाश्रित. कञ्जसु लोचतत्त्वं नात्मानमद्वाधिददादिदेवः ॥ १७ ॥
 क एष योऽसावहमञ्जपृष्ठ एतत्कुतो वाञ्छमनन्यदप्सु ।
 अस्ति ह्यधस्तादिहि विद्मनैतदधिष्ठितं यत्र सत्ता तु भाव्यम् ॥ १८ ॥
 स हृत्पमुद्धीष्य तद्ब्रजनालनाद्योभिरन्तर्जलमाविवेश ।
 नावांगतस्तत्प्रनालनालनाभिं विचिन्वंस्तद्विन्दताजः ॥ १९ ॥
 तमस्यपारे विदुरामसंगं विचिन्वतोऽभूत् मुमहांखिलोमिः ।
 यो देहभाजां भयमीरयाणः परिविष्योत्यायुरजस्य हेति. ॥ २० ॥
 ततो निवृत्तोऽप्रतिलब्धकामः स्वधिष्यमासाद्य पुनः स देवः ।
 शनैर्जितघासनिवृत्तचित्तो न्यपीददारूढसमाधिपोगः ॥ २१ ॥
 कालेन सोऽजः पुरुशसुपाभिप्रवृत्तयोगेन विरूढपोषः ।
 स्वयं तदन्तर्दयेऽवभातमपरयतापरयत यद्य पूरंम् ॥ २२ ॥
 शृणालगौरायतशेषभोगपर्यङ्क एकं पुरयं शयानम् ।
 पयातपत्रायुतमूर्धंरसुभिर्हृतस्वान्तयुगान्ततोये ॥ २३ ॥
 प्रेक्षोऽपिपन्तं हरितोपलादेः सन्ध्याधनीवेस्टरममूर्धः ।
 रजोदधारीपधिसीमनस्यनरराजो येनुभुजाद्विपाद्यैः ॥ २४ ॥

आयामतो विस्तरतः स्वमानदहेन लोकत्रयसङ्ग्रहेण ।
 विचित्रदिव्याभरणांशुकानां कृतश्रियापाश्रितवेदेहम् ॥ २५ ॥
 पुंसां स्वकामाय विविक्तमार्गैरभ्यर्चतां कामदुष्टाङ्घ्रिपद्मम् ।
 प्रदर्शयन्तं कृपया नखेन्दुमयूखभिन्नाङ्गुलिचारुपत्रम् ॥ २६ ॥
 मुखेन लोकातिहरस्मितेन परिस्फुरत्कुण्डलमण्डितेन ।
 शोणायितेनाधरबिम्बभाषा प्रत्यर्हयन्तं सुनसेय मुञ्जवा ॥ २७ ॥
 कद्रवविज्जलपिशङ्गवाससा स्थलङ्कृतं मेरुलया नितम्बे ।
 हारेण चानन्तधनेन वत्सं श्रीवत्सवहःस्थलवल्गुभेन ॥ २८ ॥
 परार्धकेयूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दण्डसहस्रशाखम् ।
 अत्यक्तमूलं भुवनाङ्घ्रिपेन्द्रमहीन्द्रभोगैरधिवीतचक्षुरम् ॥ २९ ॥
 चराचरौको भगवन्महीधमद्रोन्द्रवन्तुं सलिलोपगुहम् ।
 किरीटसाहस्रहिररयश्ङ्गमाविर्भवत्कीस्तुभरत्नगर्भम् ॥ ३० ॥
 निवीतमाज्ञायमधुयतश्रिया स्वकीर्तिमध्या वनमालया हरिम् ।
 सूर्येन्दुयावन्म्यगमं त्रिधामभिः परिक्रमत्प्राधनिकैर्दुरासदम् ॥ ३१ ॥
 तर्ह्येव तन्नाभिसर सरोजमात्मानमग्भः शसनं वियच्च ।
 ददर्श देवो जगतो विधाता नात परं लोकविसर्गदृष्टि ॥ ३२ ॥
 स कर्मबीजं रजसोपरक्तः प्रजाः सिसृहन्नियदेव दृष्ट्वा ।
 अस्तौद् विसर्गाभिमुखस्तमीद्व्यमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ॥ ३३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां तृतीयस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

ज्ञातोऽसि मेऽथ मुचिराक्षुः देहभाजां न ज्ञायते भगवतो गतिरित्यवद्यम् ।
 नान्यद्वदस्ति भगवन्नपि तन्न शुद्धं मायागुणव्यतिकराद्यदुर्विमामि ॥ १ ॥
 रूपं यदेतदयबोधरसोदयेन शशन्नित्ततमसः सद्गुणप्रदाय ।
 आदौ गृहीतमवतारयत्तैरुबीजं यन्नाभिपद्मभवनाद्दहमाविरासम् ॥ २ ॥
 नातः परं परम यद्भवतः स्वरूपमानन्दमाश्रमविकल्पमविद्ययर्चं ।
 पश्यामि विश्वसृजमेकमविधमात्मन् भूलेन्द्रियात्मकमदस्त उपाश्रितोऽस्मि ॥ ३ ॥
 तद्वा इदं भुवनमङ्गल मङ्गलाय ध्याने स्म नो दर्शितं च उपासकानाम् ।
 तस्मै नमो भगवतेऽनुविधेम सुप्र्य योऽनाहतो नरकभाग्निरसप्रसङ्गैः ॥ ४ ॥

ये तु त्वदीयचरणाम्बुजकोशगन्धं जिघ्रन्ति कर्णविषयैः श्रुतिवातनीतम् ।
 भक्त्या गृहीतचरणः परया च तेषां नापैपि नाथ हृदयाम्बुरहास्वपुंसाम् ॥ २ ॥
 तावन्नयं द्रविणगोहसुहृन्निमित्तं शोकः इष्टहा परिभवो विपुलश्च लोभः ।
 तावन्ममेत्यसद्वद्भ्रष्ट आतिमूलं यावन्न तेऽङ्घ्रिमभयं प्रयुषीत लोकः ॥ ६ ॥
 देवेन ते हतधियो भवतः प्रसङ्गास्त्रांशुभोपशमनाद् विमुचेन्द्रिया ये ।
 कुर्वन्ति कामसुखलेशलवाय दौना लोभाभिभूतमनसोऽशुशालानि शश्वत् ॥ ७ ॥
 सुत्तृष्टिधातुभिरिमा सुहुरर्घमानाः शीतोष्णवातवर्षैरितरेतराद्य ।
 कामाभिनाच्युत रुपा च सुदुर्भरैः सन्परयतो मन उरुज्ज्वम सीदते मे ॥ ८ ॥
 यावत्पृथक्त्वमिदमात्मन इन्द्रियार्थमायाबलं भगवतो जन ईश परयेत् ।
 तावन्न संसृतिरसौ प्रतिसङ्क्रमेत प्यर्थापि दुःखनिवर्हं बहती क्रियार्थं ॥ ९ ॥
 अह्यशश्रुतातंकरया निशि निःशयाना नानामनोरथधिया चयभङ्गनिदाः ।
 देवाहताथंरचना ऋषयोऽपि देव युष्मत्प्रसङ्गविमुखा इह संसरन्ति ॥ १० ॥
 एवं भावयोग परिभाषितहृत्सरोज आस्मे श्रुतेष्वितपथो ननु नाथ पुंसाम् ।
 यद् यद्धिया त उरगाय विभावयन्ति तत्तद्रूपः प्रणयमे सदनुग्रहाय ॥ ११ ॥
 नातिप्रसीदति यथोपचितोपचारैराराधितः सुरगणैर्हृदि बद्धकामैः ।
 यासर्वंमृतदययासदलभ्ययैको नानाजनेष्वरहितः सुहृदन्तराम् ॥ १२ ॥
 पुंसामतो विविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दानेन चोन्नतपत्न्या प्रतर्क्यया च ।
 धाराधनं भगवतस्तव सत्क्रियायो धर्मोऽर्पितः कर्हिचिद्भ्रियते न यत्र ॥ १३ ॥
 शश्वत्स्वरूपमहसैव निपीतभेदमोहाय बोधधिषणाय नमः परमैः ।
 विधोद्भ्रष्टश्रितिलयेषु निमित्तलीलारामाय ते नम इदं ऋत्नेधराय ॥ १४ ॥
 यस्यापतारगुणकर्मविदग्धनानि नामानि येऽनुविगमे विपशा गृणन्ति ।
 ते नैरजन्मशामलं सहसैश्च द्विष्या संघान्यपातृतमृतं तमनं प्रपद्ये ॥ १५ ॥
 यो या अहं च गिरिशश्च विभुः स्वयं च स्वियुज्ज्वलप्रलपहेतर आगममूनम् ।
 भिरया त्रिपाद्गृह्य एक उग्ररोहन्तस्मै नमो भगवते भुवनद्रुमाय ॥ १६ ॥
 लोको विरमनिरतः पुराणे प्रसक्तः वनेश्वर्यं-पुत्रिभो भवदधने न्ये ।
 यस्तावदस्य यनवानिह जीवितारां गच्छरिद्धनरपनिमिराय नमोऽम्बु गरमैः ॥ १७ ॥
 यस्माद् विभेद्यद्मपि द्विपराधैरिदमन्वयामितः स्वरजगोरजमगृह्णं पर ।
 तेषं तपो बहूतपोऽपरदन्मानरतस्मै नमो भगवतेऽधमनाय सुन्यम् ॥ १८ ॥

तियंङ्मनुयधितुधादिपु जीवयोनिष्यामेच्छयाऽऽमृत्तस्तुपरीप्सया यः ।
 रेमे निरस्तरतिरप्येवहृद्देहस्तस्मै नमो भगवते पुरुोत्तमाय ॥ १६ ॥
 योऽविद्यथानुपहतोऽपि दशार्घट्टया निद्रामुवाह जठरीकृतलोभ्याप्रः ।
 अन्तर्जलेऽहिकशिपुस्पर्शानुकला भीमोर्मिमालिनि जनस्य सुखं विवृणुत् ॥ २० ॥
 यत्नाभिपद्मभवनादहमासमीढ्य लोकरूपोपकरणो यद्गुणग्रहेण ।
 तस्मै नमस्त उदरस्यमवाय योगनिद्रावसानविकसन्नलिनेच्छाय ॥ २१ ॥
 सोऽयं समस्तजगतां सुहृदेक आत्मा रूपेण यन्मृह्यते भगवान् भगेन ।
 तेनैव मे दशमनुस्मृतताद् यथाहं स्रक्ष्यामि पूर्ववदिदं प्रणतप्रियोऽसौ ॥ २२ ॥
 एत प्रपन्नवरदो रमयात्मशक्त्या यद् यत्करिष्यति गृहीतगुणावतारः ।
 तस्मिन् स्वविक्रममिदं स्रजतोऽपि चेतो युञ्जीत कर्मशमलं च यथा विजह्याम् ॥ २३ ॥
 नाभिहुदादिह सतोऽम्भसि यस्य पुंसो विज्ञानशक्तिरहमासमन्तशक्तेः ।
 रूपं विचित्रमिदमस्य वितृष्यतो मे मा रीरिपीष्ट निगमस्य गिरां विस्तराः ॥ २४ ॥
 सोऽसावदप्रकरुणो भगवान् वितृद्भ्रमेस्मिनेन नयनम्बुरुहं विजृम्भन् ।
 उत्थाय विश्वविजयाय च नो विपादं माध्या गिरापनयतात्पुरुषः पुराणः ॥ २५ ॥
 मैत्रेय उवाच

मैत्रेय उवाच

स्वस्मभवं निशाग्यैवं तपोविद्यासमाधिभिः । यावन्मनोवचः स्तुवा विरराम स खिन्नवत् ॥ २६ ॥
 अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्य ब्रह्मणो मधसूदनः । विरयणचेतसं तेन कल्पव्यतिकराम्भसा ॥ २७ ॥
 लोकसंस्थानविज्ञान आत्मनः परिस्त्रिदतः । तमाहागाधया वाचा करमलं शमयतिव ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

मा वेदगर्भं गास्तन्त्रीं सर्गं उच्यमानावह । तन्मयाऽऽपादितं ह्यग्रे यन्मां प्रार्थयते भवान् ॥ २९ ॥
 भूयस्त्वं तप आतिष्ठ विद्यां चैव मदाश्रयाम् । ताम्यामन्तर्हृदि ब्रह्मन् लोकान् द्रक्ष्यस्यपातृत्तान् ।
 तत आत्मनि लोके च भक्तियुक्तः समाहितः । द्रष्टासि मां ततं ब्रह्मन्मयि चोक्तं स्वमात्मनः ॥ ३१ ॥
 यदा तु सर्वभूतेषु दारुणमिषिव स्थितम् । प्रतिचरीत मां लोको जहात्तर्ह्येव कः मलम् ॥ ३२ ॥
 यदा रहितमात्मानं भूतेन्द्रियगुणाशयैः । स्वरुणेण मयोदेतं परयन् स्वाराज्यमृच्छति ॥ ३३ ॥
 नानाकर्मवितानेन प्रजा बद्धीः सिसृक्षतः । नात्मावसोद्यत्यस्मिंस्ते वषोयाग्भवतु प्रहः ॥ ३४ ॥
 ऋषिमाद्यं न ब्रह्माति पापीयां र्वा रजोगुणः । यन्मनो मयि निबद्धं प्रजाः संस्रजतोऽपि ते ॥ ३५ ॥
 ज्ञातोऽहं भवता त्वद्य दुर्विज्ञेयोऽपि देहिनाम् । यन्मां त्वं मन्यसेऽयुक्तं भूतेन्द्रियगुणात्मभि ॥ ३६ ॥
 तुभ्यं मद्विचिकित्सायामात्मा मे दर्शितोऽप्यहि । नालेन सलिले मूलं पुष्करस्य विचिन्वतः ॥ ३७ ॥
 यद्यन्त्याङ्गं मस्तोत्रं मत्कथाम्युदयाङ्कितम् । यदा तपसि ते निष्ठा स एव मदनप्रदः ॥ ३८ ॥

प्रीतोऽहमस्तु भद्रं ते लोकानां विजयेच्छ्रया । यदस्तौधीगुणमयं निर्गुणं मानुवणयन् ॥३६॥
 य पृतेन पुमाञ्चित्यं स्तुवा स्तोत्रेण मां भजेत् । तस्याशु सम्प्रसीदेयं सर्वकामवरेश्वरः ॥४०॥
 पूर्तेन तपसा यज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना । राद्धं निःश्रेयसं पुंसो मःप्रीतिस्तत्रविन्मतम् ॥४१॥
 अहमात्माऽऽत्मना धातः प्रेषः सन् प्रेयसामपि । अतो मयि रतिं कुर्याद् देहादिर्यत्कृते प्रियः ॥४२॥
 सववेदमयेनेदमात्मनाऽऽमाऽऽमयोनिना । प्रजाः सृज यथापूर्वं याश्च मय्यनुशेते ॥४३॥

मैत्रेय उवाच

तस्मा एवं जगत्क्षेत्रे प्रधानपुरषेश्वरः । ध्य.येदं स्वेन रूपेण कञ्जनाभस्तिरोदधे ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्त्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥६॥

अथ दशमोऽध्यायः

विदुर उवाच

अन्तर्हिते भगवति ब्रह्मा लोकरुपितामहः । प्रजाः ससृज कतिधा देहिकीनानस्रीविंशुः ॥१॥
 ये च मे भगवद् गृष्टात्तच्चक्षुष्यां बहुव्रित्तन । तान् यदस्वानुपूर्व्येण द्विन्धि नः सर्वसंशयान् ॥२॥
 ॥ सूत उवाच ॥

एवं सद्योदितस्तेन ह्यत्रा कौशरवो मुनिः । प्रीतः प्रत्याह तान् प्रक्षान् हृदिस्थानथ भागव ॥
 मैत्रेय उवाच

विरिञ्चोऽपि तथा चक्रे दिव्यं चर्दशतं तपः । आत्मन्यात्मानमावेदय यदाह भगवानजः ॥४॥
 तद्विलोभ्याञ्जसम्भूतो वायुना यदधिष्ठितः । पद्ममग्भश्च तत्कालकृतवीर्येण कम्पितम् ॥५॥
 तपसा ह्येधमानेन विधया चात्मसंस्थया । विद्वद्विज्ञानरलो न्यपाद् वायुं सहाग्भसा ॥६॥
 तद्विलोभ्य विषद्व्यापि पुष्करं यदधिष्ठितम् । अनेन लोकान् प्राग्लीनान् कल्पितारमी यच्छितयत् ॥७॥
 पद्मकोशं तदाऽऽविरय भगव परमघोदितः । एकं व्यभाङ्क्षीदुरधा त्रिधा भाव्यं द्विसप्तधा ॥८॥
 एतावाञ्जीरलोभस्य संस्थानेदः समाहृतः । धर्मस्य ह्यनिमित्तस्य विपाकः परमेष्टपसौ ॥९॥

विदुर उवाच

यदारय बहुरूपस्य हरेरद्भुतकर्मणः । कालाख्यं लक्षणं ब्रह्मन् यथाख्यय नः प्रभो ॥१०॥
 मैत्रेय उवाच

गुणप्यतिकराकारो निर्विशेषोऽप्रतिष्ठितः । पुरयस्तदुपादानमात्मानं लीलयासृजन् ॥११॥
 विषं धीं ब्रह्मन्मात्रं संस्थितं विष्णुमापया । ईश्वरेण परिच्छिन्नं फालेनास्पृक्तमूर्तिना ॥१२॥
 यथेदानीं तथाप्रे च पश्चादप्येतदीश्वरम् । सर्गो नरेधिचन्तर्य प्राहृतो धीः तस्तु यः ॥१३॥
 कापद्रव्यगुणैरस्य त्रिविधः प्रतिगृह्यमः । आद्यस्तु महतः सर्गो गुणधीरम्यमात्मनः ॥१४॥

द्वितीयस्वदमो यत्र द्रव्यज्ञानक्रियोदयः । भूतसर्गातृतीयस्तु तन्मात्रो द्रव्यशक्तिमान् ॥१२५॥
 चतुर्थं ऐन्द्रियः सर्गो यस्तु ज्ञानक्रियात्मकः । वैकारिको देवसर्गः पञ्चमो ग्रन्थं मनः ॥१२६॥
 पट्टस्तु तमसः सर्गो यस्त्वबुद्धिकृतः प्रभो । पट्टिने प्राकृताः सर्गा वैकृतानपि मे शृणु ॥१२७॥
 रजोभाजो भगवतो लीलेयं हरिमेवसः । सप्तमो सुरपसर्गस्तु पट्टविवस्तस्थुषां च यः ॥१२८॥
 वनस्पत्योऽधिलताऽव्यसारां वीरधो द्रुमाः । उरस्रोतसस्तमः प्राया अन्तःस्पर्शा विशेषेण ॥१२९॥
 तिस्रामष्टम सर्गः सोऽष्टाविंशद्विधो मतः । अविदो भूरितमनो घ्राणज्ञा हृद्यवेदिन ॥२०॥
 गौरजो महिरः कृष्णः सूक्तो गवयो रुः । द्विशकाः पशवश्चेने अविहृष्टश्च सत्तम ॥२१॥
 एरोऽश्वोऽश्वतरो गौरः शरभश्चनरी तथा । एते चैकशफाः सत्त शृणु पञ्चनखान् पशून् २२
 आ सृगालो वृको व्याघ्रो मार्जारः शशशङ्खौ । सिंहः कर्भिर्गजः कूर्मो गोधा च मकरादयः ॥२३॥
 कङ्कगृध्रवटश्येनभामभहृजुकवर्हिणः । हंससारसचक्राङ्गराकौलूकादयः खगाः ॥२४॥
 अर्वाविहोतस्तु नवमः सत्तरेकविधो नृणाम् । रजोऽधिकाः कर्मपरा दुःखे च सुखमानिनः ॥२५॥
 वैकृतास्त्रय ऐवैते देवसर्गश्च सत्तम । वैकारिकस्तु यः प्रोक्तः कौमारस्तुभया मकः ॥२६॥
 देवसर्गश्चाष्टविधो विबुधाः पितरोऽसुराः । गन्धर्वाऽप्सरसः सिद्धा यच्चरन्नासि चारणाः ॥२७॥
 भूतप्रेतपिशाचाश्च विद्याधाः किन्नरादयः । दशैते विदुराख्याताः सर्गांस्ते विश्वसूक्तताः ॥२८॥
 अतः परं प्रयक्ष्यामि वंशान्मन्वन्तराणि च । एवं रजःप्लुतः सष्टा कल्पादिष्वाम्भूर्हरिः ।

सृज यमोघसद्गुरुप आमेवामानमात्मना ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 अथैकादशोऽध्यायः

॥ मैथेय उवाच ॥

चरमः सद्दिशेषाणाननेकोऽस्ययुतः सदा । परमाणुः स विज्ञेयो नृणामैक्यध्रमो यतः ॥१॥
 सत एव पदार्थस्य स्वरूपाप्रस्थितस्य यत् । कैवल्यं परममहानविशेषो निरन्तरः ॥२॥
 एतं कालोऽप्यनुमितः सौख्ये स्यात्कथं च सत्तम । संस्थानभुरे या भगवानन्यतो व्यक्तभुग् विभु ॥३॥
 स कालः परमाणुर्ध्वं यो भुङ्क्ते परमाणुताम् । सतोऽविशेषभुग् यस्तु स कालः परमो महान् ॥४॥
 अणुर्ध्वो परमाणु स्यात्प्रसरणेषुष्यः स्मृतः । जालार्करम्यवगतः समेशानुपतन्नगात् ॥५॥
 त्रसरे गुत्रिकं भुङ्क्ते यः कालः स श्रुतिः स्मृतः । शतभागस्तु वैवः स्यात्तैस्त्रिभिस्तु लप स्मृतः ॥६॥
 निमेषस्त्रिजवो ज्ञेय आघ्रातस्ते त्रयः क्षणः । क्षणान् पञ्च विदुः कर्षां लघु ता दश पञ्च च ७
 लघूनि धी समाघ्रातः दश पञ्च च नादिका । ते द्वे मूर्त्तः प्रहरः पञ्चामः सत वा नृणामान् ॥८॥
 द्वादशार्धपलोन्मानं चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । स्वर्णमापैः कृतच्छिद्रं यावत्प्रस्त्रजलप्लुतम् ॥९॥
 पारो मर्यानामदनी उभे । पचः पञ्चदशाहानि शूरः कृष्णश्च मानद ॥१०॥

तयोः समुच्चयो मासः पितृणां तदहर्निशम् । द्वौ तादृशः पृथग्न दक्षिणं चोत्तरं दिवि ॥११॥
 अथने चाहनी प्राहुर्वत्सरो द्वादश स्मृतः । संवत्सरशतं नृणां परमायुर्निरूपितम् ॥१२॥
 प्रवृत्ताराचक्रस्थः परमारवादिना जगत् । संवत्सरावसानेन पर्पेत्थनिर्मितो विभुः ॥१३॥
 संवत्सरः परिवत्सर इडावत्सर एव च । अनुवत्सरो वत्सरश्च विदुरैवं प्रभष्यते ॥ १४॥
 यः सृज्यशक्तिमुत्सृज्यत्सयन् स्वशक्त्या पुंसोऽभ्रमाय दिवि धावति भूतभेदः ।

कालाख्यया गुणमयं ऋतुभिर्वितन्वंस्तस्मै शक्तिं हरत वत्सरपञ्चकाय ॥१५॥

विदुर उवाच

पितृदेवमनुयाणामायुः परमिदं स्मृतम् । परेषां गतिमाचक्ष्व ये स्युः कल्पाद् बहिर्विदुः १६
 भगवान् वेद कालस्य गतिं भगवतो जनु । विधं विचक्षते धीरा योगराद्धेन चक्षुषा ॥१७॥

मैत्रेय उवाच

कुरुं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्गुणम् । दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षैः सावधानं निरूपितम् ॥१८॥
 चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाक्रमम् । संख्यातानि सहस्राणि द्विगुणानि शतानि च १९
 संध्याशयोरन्तरेण यः कालः शतसंख्ययोः । तमेवाहुर्गुणं तज्ज्ञा यत्र धर्मो विधीयते ॥२०॥
 धर्मश्चतुष्पाण्मनुजान् कृते समनुपतंते । स एवान्येष्वधर्मेषु व्येति पादेन वर्धता ॥२१॥
 त्रिलोक्या युगसाहस्रं बहिराब्रह्मणो दिनम् । तावत्येव निशा ताव यन्निमीलति विधिसक्त् ॥२२॥
 निशावसान आरब्धो लोककल्पोऽनुवर्तते । यावद्दिनं भगवतो मनून् भुञ्जंश्चतुर्दश ॥२३॥
 स्व स्व कालं मनुर्भुङ्क्ते साधिकां श्लेषसहस्रिम् । मन्वन्तरेषु मनस्तद्वंश्या ऋषयः सुराः ।

भवति चैव युगपत्सुरेशाश्चानु ये च तान् ॥२४॥

पुप दैनन्दिनः सर्गो ब्राह्मस्त्रैलोक्यवर्तनः । तिर्यङ्मृत्पितृदेवानां सम्भ्रजो यत्र कर्मभिः ॥२५॥
 मन्वन्तरेषु भगवान् विभ्र रूपं स्वमूर्तिभिः । मन्वादिभिरिदं विधमवत्युर्दितपौरुहः ॥२६॥
 तमोमात्रामुपादाय भ्रतिसंरुद्धविक्रमः । कालेनानुगताशेष आस्ते तूर्णां दिनात्यये २७
 तनेव ग्वपिधीयन्ते लोका भूरादयश्च यः । निशायामनुवृत्तायां निर्मुक्तशशिभास्करम् ॥२८॥
 त्रिलोक्यां दह्यमान्या शक्र या सङ्करंणाग्निना । यान्यूर्मणा मदलोकजानं भृग्वादयोऽर्दिताः २९
 तावत्त्रिभुवन सद्यः कस्तुरान्तैधितसिन्धवः । प्रावयन्त्यु कटाटोपचण्डवातरितोर्मयः ॥३०॥
 अन्तः स तस्मिन् सलिल आस्तेऽनन्तासनो हरिः । योगनिद्रानिमीलाङ्गः स्तूयमानो जनालयैः ३१
 एविवैरहोरात्रैः कालगत्योपलक्षितैः । अपचितमिवास्यापि परमायुर्वयःशतम् ॥३२॥
 यदधमायुस्तस्य परार्धमभिधीयते । पूर्वं परार्धोऽपक्रान्तो ह्यपरोऽद्य प्रवर्तते ॥३३॥
 पूर्वंस्यादौ परार्धस्य ब्रह्मो नाम मशानभूत् । कल्पो यत्राभवद् ब्रह्मा शब्दमहोति यं विदुः ३४
 तन्त्येव चान्ने कल्पोऽभूद् यं पाश्रमभिचक्षते । यद्वरेर्नाभिसरस आसीद्धोकसरोरुहम् ॥३५॥

अथ तु कथितः कण्ठो द्विपापस्यापि भारत । वाराह इति विख्यातो यज्ञासीत्सूक्तो हरिः ३६
 कालोऽयं द्विपराधाख्यो निमेष उपचर्यते । अध्याकृतस्यानन्तस्य अनादेर्जगदा मनः ॥३७॥
 कालोऽयं परमाख्याद्विपराधान्त ईश्वरः । नैरीशतुं प्रभुर्भूत् ईश्वरो धाममानिनाम् ॥३८॥
 विकारैः सहितो युक्तैर्विशेषादिभिरावृतः । आरडकोशो बहिरयं पञ्चाशःकोटिविस्तृतः ॥३९॥
 दशोत्तराधिकैर्यत्र प्रविष्टः परमाणुवत् । लक्षयतेऽन्तर्गताश्चान्ये कोटिशो ह्यष्टादशाय ॥४०॥
 तदाहुरचरं ब्रह्मा सर्वकारणकारणम् । विष्णोर्धामं परं साक्षात्पुररस्य महात्मनः ॥४१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां लंघितायां तृतीयस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इति ते वक्षितः क्षत, कालाख्यः परमा मन । महिमा वेदगर्भोऽयं यथाताञ्जीश्विवोध मे ॥१॥
 ससर्जाग्रोऽन्धतामिस्रमय तामिस्रमादिकृत । महामोहं च मोहं च तमश्चाज्ञानवृत्तयः ॥२॥
 दृष्ट्वा पापीयसीं सृष्टिं नामानं बह्वमन्धत । भगवद्दृष्यानपूर्वेन मनसान्यां ततोऽसृजत् ॥३॥
 सनकं च सनन्दं च सनातनमथा मभूः । सनकुमारं च मुनीर्शिष्यायानूर्ध्वरेतस ॥४॥
 तान् वभाषे स्वम्, पुत्रान् प्रजाः सृजत पुत्रकः । तत्रैच्छन्मोऽधर्माणो वासुदेवपरायणः ॥५॥
 सोऽप्यथातः सुतेरेण प्रत्याख्यातानुशासतैः । क्रोधं दुर्विन्दं जातं नियन्तुमुपचक्रते ॥६॥
 धिया निगृह्यामणोऽपि भ्रूधोर्मध्या प्रजापतेः । सद्योऽजायत तन्मन्युः कुमारो नीललोहितः ७
 स वै हरोद् देवानां पूर्वजो भगवान् भव । नामानि कुरु मे धात, स्थानानि च जगद्गुरोः ॥८॥
 इति तस्य वचः पाप्मो भगवान् परिपालयन् । अभ्यध द्ध भद्रया वाचा मा रोदीस्तकरोमिते ॥९॥
 यद्रोदी, सुरध्रेष्ट सोद्रेग इव बालकः । ततस्त्वामभिप्रास्यन्ति नाम्ना रुद्र इति प्रजाः १०
 हृदिन्द्रियाण्यसुव्योम वायुरग्निर्जलं महो । सूर्यश्चन्द्रस्तपश्चैव स्थानान्यग्रे कृतानि मे ॥११॥
 मन्युर्मनुर्महिनयो महाच्छिव ऋतुधरः । अप्रेता भवः कालो वामदेवो धृतमत ॥१२॥
 धीवृत्तिरुशानोमा च नियुत्सर्पिरिलाम्बिका । इरावती सुधा दीर्घा रुद्रायो रुद्रते श्रियः १३
 गृहायैतानि नानानि स्थानानि च सयौषण्य । एभिः सृज प्रजा यद्गोः प्रजानामसि यत्पति ॥१४॥
 इत्यादिष्टः स गुरया भगवाञ्जीललोहित । सरयाकृतिस्वभावेन ससर्जात्मसमाः प्रजाः ॥१५॥
 रुद्राणां रुद्रसृष्टानां समन्ताद् प्रसतां जगत् । निशान्यादंख्यशो यूथान् प्रजापतिरशङ्कत ॥१६॥
 अलं प्रजामिः सृष्टाभिरीक्षीभिः सुरोत्तम । मया रुद्र दहःतीभिर्दिशश्चभिरेख्यै ॥१७॥
 तप आसिष्ट भद्र ते सर्वभूतसुरावहम् । तपसैव यथापूर्वं वृष्टा विश्वमिदं भवान् ॥१८॥
 तपसैव परं उद्योतिर्भंगरन्तमधोऽजम् । सर्वभूतगुहावासमञ्जसा विन्दते पुमान् ॥१९॥

मैत्रेय उवाच

एवमात्मभुवाऽऽदिष्टः परिक्रम्य गिरां पतिम् । बाढमित्यमुमामन्त्र्य विवेश तपसे वनम् ॥२०॥
 अथ भिध्यायतः सर्गं दश पुत्राः प्रजज्ञिरे । भगवच्छक्तियुक्तस्य लोकसन्तानहेतवः ॥२१॥
 मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः प्रतुः । भृगुर्वासिष्ठो दक्षश्च दशमस्तत्र नारदः ॥२२॥
 उत्सङ्गाधरदो जज्ञे दक्षोऽङ्गुष्ठास्वयम्भुवः । प्राणाद् वसिष्ठः सजातो भृगुस्त्वचि करात्क्रतुः ॥२३॥
 पुलहो नाभितो जज्ञे पुलस्त्यः कर्णयोर्नृपि । अङ्गिरा मुखतोऽप्योऽत्रिर्मरीचिर्मनसोऽभवत् ॥२४॥
 धर्मः स्तनाद् दक्षिणतो यत्र नारायणः स्वयम् । अधर्मः पृष्ठतो यस्मान्भृगुलोकभयङ्करः ॥२५॥
 हृदि कामो भ्रुवः क्रोधो लोभश्चाधरदच्छदात् । आस्याद्वाक्सिन्धवो मेढ्राक्षिर्नृतिः पायोरघाश्रयः
 छायायाः कर्दमो जज्ञे देवहृत्याः पतिः प्रभुः । मनसो देवतश्चेदं जज्ञे विश्वकृतो जगत् ॥२७॥
 वाचं दुहितरं तन्वीं स्वयःभृहर्तवीं मनः । आकामां चकमे हतः सकाम इति नः श्रुतम् ॥२८॥
 तमधर्मे कृतमतिं विलोक्य पितरं सुताः । मरीचिमुख्यां मुनयो विश्रम्भाप्रत्ययोधयन् ॥२९॥
 नैतत्पूर्वं कृतं त्वत्ते न करिष्यति चापरे । यत्वं दुहितरं गच्छेरनिगृह्याङ्गजं प्रभुः ॥३०॥
 तेजीयसामपि होतन्न सुश्लेष्यं जगद्गुरो । यद्वृत्तमनात्तद्वै वै लोकः सेमाय कल्पते ॥३१॥
 तस्मै नमो भगवते य इदं स्वेन रोचिषा । आत्मस्थं व्यजयामास स धर्मं पातुमर्हति ॥३२॥
 स इत्थं गृह्यत् पुत्रान् पुरो दृष्ट्वा प्रजापतीन् । प्रजापतिपतिस्तन्त्रं तत्याज प्रीडितस्तदा ।

तां दिशो जगृहुर्घोरां नीहारं यद्विदुरस्तमः ॥ ३३ ॥

कदाचिद् ध्यायतः स्रष्टुर्वेदा आसंश्रतुर्मुखं त् । कथं स्रष्टयाम्यहं लोकान् समवेतान् यथा पुरा ॥३४॥
 चातुर्होत्रं कर्मतन्मुपवेदनयैः सह । धर्मस्य पदाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः ॥३५॥

विदुर उवाच

स वै विश्वसृजामीशो वेदादीन् मुखतोऽसृजत् । यद् नद् येनासृजद् देवस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥३६॥

मैत्रेय उवाच

अग्न्यजुःसामाथर्वाख्यान् वेदान् पूर्वादिभिर्मुखैः । शास्त्रमिज्यां स्तुतिस्तोमं प्रायश्चित्तं व्यधात्क्रमात्
 आयुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मनः । स्थापत्य चासृजद् वेदं क्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ॥३८॥
 इतिहासपुराणानि पञ्चमं वेदमीश्वरः । सर्वेभ्य एव धर्मैभ्यः ससृजे सर्वदर्शनः ॥३९॥
 पोडरयुक्थी पूर्ववत्प्रापुरीष्यमिष्टुतावथ । आप्तोर्यानातिरात्रौ च वाजस्यं स्रगोस्रम् ॥४०॥
 विद्या दानं तपः सत्यं धर्मस्येति पदानि च । आश्रमांश्च यथासंख्यमसृजत्सह वृत्तिभिः ॥४१॥
 सावित्रं प्राजापरयं च ब्राह्मं चाथ वृहत्तथा । तार्तां सश्रयशालीनशिलौन्ध इति वै गृहे ॥४२॥
 वैतानमा वालरिक्त्यां दुःशराः पेनपा घने । न्यासे कुटीचक्रः पूर्वं बह्मोदो हंसनिष्क्रियौ ॥४३॥
 आन्धीसिक्वी त्रयो घार्तां दरुदनीतिस्तथैव च । पुरं व्याहृतयश्चासृज् प्रणयो ह्यस्य दहतुः ॥४४॥

तस्योत्पिण्णगासीहोमभ्यो गायत्री च त्वचो विभोः । त्रिप्रुम्भासास्त्रुतोऽनुष्टुब्जगत्यस्थनः प्रजापतेः
मजायाः पट्टित्तरत्पञ्चा बृहती प्राणतोऽभवत् । स्पर्शस्तस्याभवजीवः स्वरो देह उदाहृत ॥४६॥
ॐ मारामिन्द्रियारयाहुस्तस्या घलमात्मनः । रवराः सप्त विहारेण भवति स्म प्रजापतेः ॥४७॥
शब्दब्रह्मात्मनस्तस्य ध्यक्तात्तत्तात्मनः परः । दह्यावभाति विततो नानाशक्त्युपचृंहितः ॥४८॥
ततोऽपरामुपादाय स सर्गाय मनो दधे । ऋषीणां भूरिवीर्याणामपि सर्गमवितृत्तम् ॥४९॥
ज्ञात्वा तदृष्टदये भूयश्चिन्तयामास कौरव । अहो अद्भुतमेतन्मे द्वापृतस्यापि नित्यदा ॥५०॥
न ह्येधन्ते प्रजा नूनं दैवमत्र विघातकम् । एवं युक्तकृत्स्तस्य दैव चावेक्षतस्तदा ॥५१॥
कस्य रूपमभूद् द्वेषा यत्कायमभिचक्षते । ताभ्यां रूपविभागाभ्यां मिथुन समपद्यत ॥५२॥
यस्तु तत्र पुमान् सोऽभूमनु स्वायम्भुव स्वराट् । खी याऽऽसीच्छ्वतरूपास्या महिष्यस्य महा मन
तदा मिथुनधर्मेण प्रजा ह्येधान्बभूवरे । स चापि शतरूपायां पञ्चापत्यान्यजीजनत् ॥५३॥
प्रियद्रतोत्तानणधौ तिस्रः क्रयाश्च भारत । आकृतिर्देवहृतिश्च प्रसूतिरिति सत्तम ॥५४॥
आकृति रूच्ये प्रादात्कर्द्धमाय तु मध्यमाम् । दद्यायादाः प्रसूतिं च यत आपूरितं जगत् ॥५५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक्र उवाच

निशम्य वाचं वदतो मुनेः पुण्यत्तमां नृप । भूयः पप्रच्छ कौरव्यो वासुदेवकथादतः ॥ १ ॥

विदुर उवाच

स वै स्वायम्भुवः सन्नाट्प्रियः पुत्रः स्वयम्भुव । प्रतिलभ्य प्रियां पत्नीं किं चकार ततो मुने ॥ २ ॥
चरितं तस्य राजर्षेन्द्रिराजस्य सत्तम । शूहि मे अहृद्यानाय विष्वक्सेनाश्रयो ह्यसौ ॥ ३ ॥
श्रुतस्य पुंसां सुचिरश्रमस्य नन्वञ्जसां सूरिभिरीडितोऽर्थः ।
यत्तद्गुणानुश्रवणं मुकुन्दपादारविन्दं हृदयेषु येषाम् ॥ ४ ॥

॥ श्रीशक उवाच ॥

इति श्वाणं विदुरं विनीतं सहस्रशीर्षंश्ररखोपधानम् ।
प्रहृष्टरोमा भगवत्स्वयायां प्रणीयमानो मुनिरभ्यचष्ट ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

यदा स्वभार्यया सार्कं जातः स्वायम्भुवो मनु । प्राञ्जलिः प्रणतश्चेद् वेदगर्भमभापत ॥ ६ ॥
'वनेरुः सर्वभूतानां जन्मकृद् वृत्तिदः पिता । अथापि नः प्रजानां ते शुभ्रुपा केन वा भयेत् ॥ ७ ॥
तद्विधेहि नम तुभ्यं कर्मधीह्यात्मशक्तिषु । य कृन्तेऽ यशो विप्रेणमुत्र च भयेद् गतिः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच

प्रोतस्तुभ्यमहं तात स्वस्ति स्ताद्वा इतिश्वर । यच्चिव्यंलीकेन हृदा शाधि मेत्यात्मनापितम् ॥६॥
 पुतावत्यात्मजैर्वीर कार्या ह्यचिन्तिगुरी । शक्त्याप्रमत्तैर्गृह्येत सादरं गतम सरैः ॥१०॥
 स त्वमस्यामपत्यानि सदृशान्यात्मनो गुणैः । उत्पाद्य शास धर्मेण गां यज्ञैः पुरुं यज ॥११॥
 परं शुश्रूषणं मह्यं स्यात्प्रजारक्षया नृप । भगवांस्ते प्रजाभर्तुर्ह्यपोकेशोऽनुतुष्यति ॥१२॥
 येषां न तुष्टो भगवान् यज्ञजिह्नो जनादनः । येषांश्रमो ह्यपार्थाय यज्ञ मा नादत् स्वयम् ॥१३॥

मनुरुवाच

आदेशोऽहं भगवतो वर्तेयामीवसूदन । स्थानं त्रिहानुजानीहि प्रजानां मम च प्रभो ॥१४॥
 यदोरुः सर्वमत्त्वानां मही ममा महाभसि । अस्या उद्धरणे यज्ञो देव देव्या विधीयताम् ॥१५॥

मैत्रेय उवाच

परमेष्ठी त्वपां मध्ये तथा सन्नामपेक्ष्य गाम् । कथमेनां समुत्प्रेष्य इति दध्यौ धिया चिरम् ॥१६॥
 सृजतो मे चित्तिवांभिं प्लाव्यमाना रसां गता । अथात्र किमनुष्टेयमस्माभिः सर्गयोजितैः ।

यस्याहं हृदयादासं स ईशो विदधातु मे ॥१७॥

इत्यभिध्यायतो नासाविवराःसहसानप । वराहतोको • निरगाद्गुह्यपरिमाणकः ॥१८॥
 तस्याभिरश्यतः स्वस्य क्षणेन किल भारत । गजमात्रः प्रवृष्टे तद्भुतमभूमहत् ॥१९॥
 मरीचित्रमुलैर्वित्रैः कुमारैर्मनुना सह । इष्ट्वा तःसौकरं रूपं तर्क्यामास चित्रधा ॥२०॥
 किमेतस्यौकरव्याजं सत्त्वं दिव्यम्बस्थितम् । अहो वताश्चर्यमिदं नासाया मे विनि सृतम् ॥२१॥
 इष्टोऽङ्गुलिशिरोमात्र । क्षणाद्गण्डशिनासम । अपि श्विङ्गवानेय यज्ञो मे खेदयन्मनः ॥२२॥
 इति भीमांमतस्तस्य ब्रह्मणः सः सृजुभिः । भगवान् यज्ञपुरुषो जगजांगेन्द्रसन्निभः ॥२३॥
 मञ्जार्णं हर्षयामाम हरिस्तांश्च द्विजोत्तमान् । स्वर्गजिनेन ककुभ प्रतिस्वनयता विभुः ॥२४॥

निशम्य ते घर्घरितं स्वखेदक्षयिष्णु मायामयसूकरस्य ।

जनस्तप सत्यनिवासिनस्ते त्रिभिः पर्वत्रैर्मुनयोऽगृणन् स्म ॥ २५ ॥

तेषां सृतां वेद्वितानमूर्तिर्ब्रह्मावधार्यांमगृणानुवादम् ।

विनद्य भूयो विनुषोदयाय गजेन्द्रलीलो जलमाविशे ॥ २६ ॥

उत्त्विस्रवालः खचरः कठोरः सटा विधुन्वन् खररोमशस्यम् ।

सुराहताभ्रः सितदंष्ट्र ईक्षाज्योतिर्बभासे भगवान्महीध्रः ॥ २७ ॥

प्राणेन पृथ्व्याः पद्वी विजिघ्रन् प्रोडापदेशः स्वयमध्वराङ्गः ।

करालदंष्ट्रोऽप्यकरालदग््न्यामुद्वीप्य विप्रान् गृणतोऽविशरुम् ॥ २८ ॥

स वज्रहृत्कान्निपातरेगविशीर्णहृदिः स्तनयज्ञदुन्वान् ।
 उत्सृष्टदीर्घोर्मिभुजैरिवार्तदचक्रोश यज्ञेधर पाहि मेति ॥ २६ ॥
 खुरेः हुरप्रैदरयस्तदाप उत्पारपारं त्रिपरु रसायाम् ।
 ददर्श गां तत्र सुपुष्पुम्रमे यां जीववानो स्वयमभ्यधत् ॥ ३० ॥
 स्वदंष्ट्रयोदधस्य महीं निमग्नो स उल्लितः संरुचे रसायाः ।
 तत्रापि दीप्यं गदयाऽऽपतन्तं सुनाभसन्दीपिततीक्ष्णनुः ॥ ३१ ॥
 ङघान रुघानमसङ्घविक्रमं स लोलयेभं मृगराडिवाग्भसि ।
 तद्रक्तपङ्कङ्कितगण्डतुण्डो यथा गजेन्द्रो जगती विभन्द ॥ ३२ ॥
 तमालनीलं सितदन्तकोट्या धामुत्थिगन्तं गजलीलयाङ्ग ।
 प्रक्षाय बद्धाञ्जलयोऽनुवाकैर्विरिञ्चिमुष्णः उपतस्तुतीश ॥ ३३ ॥

ऋषय ऊचुः

जितं जितं तेऽजितं यज्ञभावन त्रयीं तनं स्वां परिधुःश्वे नः ।
 यद्रोमगर्तेषु निजिल्लुत्पश्चरास्तस्मै नः कारणमुच्छराय ते ॥ ३४ ॥
 रूपं तवैतन्ननु दुष्कृतात्मना दुर्दर्शनं देव यदुष्चरात्मकम् ।
 ह्यन्दांसि यस्य त्वचि बर्हिरोमस्वाज्यं ह्यगि त्वच्छिषु घातुर्होत्रम् ॥ ३५ ॥
 सुवतुण्ड आसीत्सुवर् ईश नासयोरिडोदरे चमसाः कर्णरन्ध्रे ।
 प्राशिन्नमास्ये प्रपनं प्रहास्तु ते यच्चवंशं ते भगवन्नशिरोत्रम् ॥ ३६ ॥
 दीक्षानुजन्मोपसदः शिरोधरं त्वं प्रायणीयोदयणीयदृष्टः ।
 जिह्वा प्रवर्ग्यस्तवशी कंघ्रतोः सन्यावमर्षं चितयोऽ वो हि ते ॥ ३७ ॥
 सोमस्तु रेतः सवनान्यवस्थितिः दंष्ट्राविभेदास्तव देव घातवः ।
 सत्राणि सर्वाणि शरीरसन्धिरस्वं सर्वयज्ञकुरिद्विबन्धनः ॥ ३८ ॥
 नमो नमस्तेऽपिलमन्त्रदेवताद्रव्याय सशंक्रतवे त्रियात्मने ।
 वैराभ्यभक्श्या म त्थानुभावितज्ञानाय विद्यागुरवे नमो नमः ॥ ३९ ॥
 दंष्ट्राभक्तोद्या भगवंस्त्वया घृता घृता विराजते भूधर भूः समूधरा ।
 यथा वनसिःसरतो दत्ता घृता मतद्गजेन्द्रस्य सपत्रपङ्क्तिनी ॥ ४० ॥
 शरीमयं रूपमिदं च सोकरं भूमण्डलेनाथ दत्ता घृतेन ते ।
 चकारसि श्चन्द्रोदग्नेन भूयसा युलाचलेन्द्रस्य यथैव विभ्रमः ॥ ४१ ॥
 संस्थापर्यनो जागतां सतस्थुषां लोकाय पत्नीमसि मातरं पिता ।
 विधेम वास्यै नमसा सह त्वया यस्यां स्वतेजोऽग्निमिवारणावधाः ॥ ४२ ॥

कः श्रद्धयितान्यतमस्तव प्रभो रसां गताया भुव उद्विबर्हणम् ।

न विस्मयोऽसौ चयि विश्वविस्मये यो माययेदं ससृजेऽतिविस्मयम् ॥४३॥

विधुन्वता वेदमयं निजं वपुर्जनस्तपःसत्यनिवासिनो वयम् ।

सदाशिक्षोद्भूतशिवाग्नुबिन्दुभिर्विमृज्यमाना भृशमीश पाविताः ॥४४॥

स वै यत् श्रेयसिस्तवैर ते यः कर्मणां पारमपारकर्मणः ।

ययोगमायागुणयोगमौहितं विश्वं समस्तं भगवन् विधेहि शम् ॥४५॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

इत्युपस्थोयमानस्तैर्मुनिभिर्ग्रहवादिभिः । सलिले स्वसुराक्रान्त उपाधत्तावितावनिम् ॥४६॥

स इत्थं भगवानुवां विष्वक्सेनः प्रजापतिः । रसाया लीलयोद्गीतामसु न्यस्य ययी हरिः ४७

य एवमेतां हरिमेवसो हरेः कथां सुभद्रां कथनीयमायिनः ।

शृण्वीत भक्त्या श्रवयेत् चोशर्ती जनार्दनोऽस्याशु हृदि प्रसीदति ॥४८॥ ।

तस्मिन् प्रसङ्गे सकलाशिवां प्रभौ किं दुर्लभं ताभिरल लवात्मभिः ।

अनन्यदृष्ट्या भजतां गुहाशयः स्वयं विधत्ते स्वर्गात् परः पराम् ॥४९॥

को नाम लोके पुरुषार्थसारविपुराकथानां भगवत्कथासुधाम् ।

आपीय कर्णाञ्जलिभिर्भवापहामशो विरज्येत विना नरेतरम् ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यौ संहितायां तृतीयस्कन्धे वराहप्रादुर्भावाणुवर्णने

त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

॥ श्रीशुक उवाच ॥

निराम्य कौपारिणोपवर्णितां हरेः कथां कारणसूकरात्मनः ।

पुनः स पप्रच्छ तमुद्यताञ्जलिर्न चातिनृसो विदुरो धृतव्रतः ॥१॥

विदुर उवाच

तेनैव तु मुनिश्रेष्ठ हरिणा यज्ञमूर्तिना । आदिदेवो हिरण्यगो हत इत्यनुग्रहम् ॥२॥

तस्य चोद्गतः कोणां स्वर्गद्वारं च लीलया । ई पराजस्य च यज्ञं वस्मादेतोरभूत्पुनः ॥३॥

मैत्रेय उवाच

साधु धीर त्वया पृथमवतारकथां हरेः । यत् पृच्छसि मार्गानां शृणुपारश्विशातनीम् ॥४॥

यथोक्तानरुः पुत्रो मुनिना गीतपाभङ्गः । शृणोः कृषिं च मूर्ध्निदग्निमाररोह हरेः पदम् ॥५॥

अथाप्रातीतिहासोऽयं श्रुतो मे वर्णितः पुरा । ब्रह्मणा देवदेवेन देव नामनुत्पद्यताम् ॥६॥

द्विदिदांशपत्नी च चर्नारीचं करपं पतिम् । अरायद्यामा चक्रमे सन्ध्यायां ह्यनुपादिता ॥७॥

इष्टामिजिह्वं पयसा पुरपं यजुषां पतिम् । निम्बोक्त्यर्कं आसीनमग्न्यगारे समाहितम् ॥११॥

दितिरवाच

एष मां वक्रुते विद्वन् काम आत्तशरासनः । दुनोति दीनां विक्रम्य रम्भामिव मतङ्गः ॥११॥
 तद्बवान्द्रक्षमानायां सपत्नीनां समृद्धिभिः । प्रजाजतोनां भद्र ते मय्यायुङ्क्तामनुग्रहम् ॥१२॥
 भर्तव्योऽसौस्मानानां लोकानाविशते यश्च । पतिर्भवेद्विधो यासां प्रजया-नुनु जायते ॥१३॥
 पुरा पिता नो भगवान्द्रक्षो दुहितृव सल । कं वृषीत वरं वरसा इत्यपृच्छत न प्रृक् ॥१२॥
 स विदित्वाऽऽत्मजानां नो भाव सन्तानभावनः । त्रयोदशाद्द्रक्षासां यास्ते शीलमनुग्रहं ॥१३॥
 अथ मे कुरु कचयाण कामं कञ्जविलोचन । आर्तोपसर्पण भूमद्रमोषः हि महीपति ॥१४॥
 इति तां वीर मारीच कृपया बहुभारिणीम् । प्रयाहानुनयन् वाचा अट्टहानङ्गस्त्रमलाम् ॥१५॥
 एष तेऽहं विधास्यामि प्रियं भीरु यदिच्छसि । तस्या काम न क कुर्वांसिद्विखैर्वर्गिकी यत १६
 सर्वाश्रमान्पादाय स्वाश्रमेण कलत्रवान् । स्वसनाश्वमत्येति जलयानैर्यथार्थवम् ॥१७॥
 यामाहुरात्मनो ह्यर्घ्यं श्रेयस्कामस्य मानिनि । यस्यां स्वधुरमध्यस्य पुमांश्चरति विज्वर ॥१८॥
 यामाश्रित्येन्द्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रमै । वयं जयेम हेलामिदंस्वयुर्गुणपतिर्वथा ॥१९॥
 न वयं प्रभवस्तां त्वामनुकृत्तुं गृहेश्चरि । अप्यायुग धा कास्त्रेण ये चान्ये गुणगृहवः २०
 अथापि काममेतं ते प्रजास्यै करवाख्यलम् । यथा मां नातिवोचन्ति मुहूर्तं प्रतिपालय ॥२१॥
 एषा घोरतमा वेला घोराणां घोरदर्शना । चरन्ति यस्यां भूतानि भूतेशानुचराणि ह ॥२२॥
 एतस्यां साध्वि सन्ध्यायां भगवान् भूतभावन । परीतो भूतपर्वन्निवृत्तेणाटति भूतराट् ॥२३॥

रम्भानचक्रानिलधूलिधूम्रविकीर्णविद्योतजटाकलापः ।

भस्मावगुण्टामलरुमद्देहो देवखिभिः परयति देवरस्ते ॥२४॥

न यस्य लोके स्वजनः परो वा नात्यादतो नोत यश्चिद्विगर्हः ।

वयं प्रतैयंश्चरणापरिद्धामारासमहेऽजां यत भुक्तमोगाम् ॥२५॥

यस्यानवघाचरितं मनीषियो गुणन्वयविद्यापटल निमित्तव ।

निरस्तसाम्यातिशयोऽपि यस्वय पिशाचचर्यामचरद्गति सताम् ॥२६॥

इसन्ति यस्याचरितं हि हुर्मंगा. स्वात्मन् रतस्यायिदुष समीहितम् ।

यैवंस्त्रमालयाभरणानुलेपनै. श्रमोजनं स्यामत्तयोपलालितम् ॥२७॥

श्रद्धादयो माकृतसितुपाला यकारणं विधमिदं च माया ।

आज्ञाकरी तस्य पिशाचचर्यां अहो विभूश्चरितं विदग्धनम् ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

सविदिते भद्रां मन्मथोन्मथितेन्द्रिया । जप्राह वासो प्रहर्षुपलीव गतप्रपा ॥२९॥

स विद्विवाथ भार्यायास्त निर्वन्ध विक्रमणि । न वा दिष्टाय रहसि तयाथोऽविवेश ह ॥३०॥
 श्रयोपस्पृश्य सलिल प्राणानायम्य वाग्यत । ध्यायन्नजाप विरज ब्रह्म व्योति सनातनम् ॥३१॥
 दितिस्तु द्रोहिता तेन कर्मावपेन भरत । उपमङ्गल्य विर्मिमधोमुषम्यभापत ॥३२॥

दितिरुवाच

मा मे गभमिम ब्रह्मन् भूतानामृगभो वधोव । रुद्र पतिर्हि भूतानां यस्याकरवमहसम् ॥३३॥
 नमो रुद्राय महते देवायोम्रय मीढुपे । शिवाय न्यस्तदूढाय धृतदण्डाय मन्यवे ॥३४॥
 स न प्रपोदतां भामो भगवानुर्वनुम्रष्ट । व्याधत्याप्यनुकम्प्यानां स्त्रीणां देव सतीपति

मैत्रेय उवाच

स्वसर्गस्याशिर लोक्यामाशासानां प्रवेपतीम् । निवृत्तसन्धानियमो भार्यामाह प्रजापति ॥३६॥

कश्यप उवाच

अनायत्यादात्मनस्ते दोषान्मौहूर्तिकारुत । मन्त्रिदेशातिवारेण देवानां चातिहेलनात् ॥३७॥
 भविष्यतस्तवाभद्रावभद्रे जाठराधमी । लोकान् सपालोर्षीश्चण्डि मुहुराम्बुधिप्यत ३८
 प्राणित्वां हन्यमानानां दीनानामकृतागम्याम् । स्त्रीणां निगृह्यमाणानां कोपितेषु महात्मसु ३९
 तदा विश्वेश्वर क्रुद्धो भगवान् लोकाभावन । हनिष्यत्यवतीयांसी यथाद्रीन् शतपर्वण्डु ४०

दितिरुवाच

यद्य भगवता साक्षात्सुनाभोदारवाहुना । आशासे पुत्रयोर्मम मा ब्रूद्वाद्याह्वणाद्विभो ४१
 न ब्रह्मदण्डश्च य न भूतभयदस्य च । नारकाश्चानुगृह्णति यां यां योर्निमयो गत ४२

कश्यप उवाच

कृतशोकानुतापेन सद्य प्रत्ययमर्शनात् । भगवतुहमानाच्च भवे मर्यपि चादरात् ॥४३॥
 पुत्रसर्धैव तु पुत्राणां भविवैक सतां मत । गास्यन्ति यद्यत् शुद्धं भगवद्यत्सता समम् ॥४४॥
 योगैर्हमेव दुर्वर्णं भावयिष्यन्ति साधव । निर्वैरादिभिरात्मान यच्छीलमनुवर्तितुम् ॥४५॥
 पप्रसादादिद विरय प्रसीदति यदात्मकम् । स ह्यस्मभगवान् यस्य तोषयतेऽनन्यया दशा ४६

स धी महाभागवतो महामा महानुभावो महतां महिष्ठ ।
 प्रयुद्धभक्ष्या ह्यनुभाविताशये निरेश्य धैरुल्लभिम विद्वांस्यति ४७ ॥
 अलम्ब्य शीलधरो गुणाकरो ह्य परदर्शान्वधितो हु रितेषु ।
 क्रभूतरागुज्जगत शोकहतां नैदाधिकं तापमिरोदुरात् ४८ ॥
 अतर्बहिश्चामलमञ्जनेत्रं स्वपूषेत्पदानुगृहीतरम् ।
 पौत्रस्तथ धीललनाललाम द्रष्टा स्फुरत्पदलमदिदनामनम् ॥४९ ॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

श्रुत्वा, भागवत पौत्रममोदत त्रितिभृशम् । पुत्रयोश्च वध कृप्याद्विदिवाऽऽसीन्महात्मना २०
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पार्वतहस्तां सहितायां तृतीयस्कन्धे दितिकरपसवादे
चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच ।

प्राजापत्यं तु तत्तेज परतेजोहनं दिति, । दधार, वर्षाणि शत शङ्कमाना सुरार्द्धनात् ॥१॥
लोके तेन हतालोके लोकगला हतौजस । न्यवेदयन् विधसृजे ध्वान्तव्यतिकर दिशाम् ॥२॥

देवा ऊचुः

तम एतद्विभो वेत्थ सविन्ना यदय भृशम् । न ह्यव्यक्तं भगवत कालेनास्पृष्टवर्त्मन ॥३॥
देवदेव जगद्धातलोकनाथशिवामणौ । परेशमपरेषां स्व भूतानामसि भाववित् ॥४॥
नमो विज्ञानवीर्याय माययेदमुपेयुषे । गृहीतगुणभेदाय नमस्तेऽव्यक्तयो नये ॥५॥
ये त्वानग्येन भावेन भावयन्त्या मभावनम् । आसनि प्रोतभुवन पर सदसदात्मकम् ॥६॥
तेषां सुपकयोगान्नां जितभ्रासेन्द्रियात्मनाम् । लब्धयुष्मत्प्रसादानां न कुतश्चित्पराभव ॥७॥
यस्य वाचा प्रजा सर्वा गावस्तन्वेषे यन्प्रिता, । हरन्ति बालिमायत्तारतस्मै मुत्थाय ते नम ॥८॥
स त्वं विधत्स्व श भूमस्तमसा लुप्तकर्मणाम् । अद्भ्रदयया दृष्ट्या आपन्नानर्हसीक्षितम् ॥९॥
एष देव दितेर्गर्भं श्रोत्र कारयपमर्षितम् । दिशस्तिमिरयन् सर्वा वधतेऽस्मिरिवैषसि ॥१०॥

मैत्रेय उवाच

स प्रहस्य महापाहो भगवान् शब्दगोचरं । प्रथाचष्टाम्भुर्देवान् प्रीणन् हरिचरया गिरा ११

ब्रह्मोवाच

मानसा मे सुता युष्मत्पूर्वजा सनकादयः । चेरपिहायसा लोकोल्लोकेषु विगतस्पृहा ॥१२॥
त एकदा भगवतो धैकुण्ठस्यामलात्मनः । ययुर्धैकुण्ठनिलप सर्वलोकनमस्कृतम् ॥१३॥
वसन्ति यत्र पुरया सर्वे धैकुण्ठमूर्तय । येऽनिमित्तनिमित्तेन धर्मेणाराधयन् हरिम् ॥१४॥
यत्र चाद्य पुमानास्ते भगवान् शब्दगोचर । सद्य विष्टम्य विरजंश्वानां नो गृह्यन् घृण ॥१५॥
यत्र नैधेयसं नाम धनं वामदुधदुर्गं । सर्वतुं श्रीभिभिभ्राज धैयत्सामिव मूर्तिमत् ॥१६॥
धैर्मानका सलसनाश्रितानि यत्र गोपन्ति लोकशमलवपणानि भर्तुः ।
अन्तर्त्रलेऽनुचिकसं मधुमाधवीनां गन्धेन खरिदतपियोऽन्वयनिल विपत्त ॥१७॥
पारायता यश्चृतसारसचक्रयाकदाः। गृह्णन्सशुक्लित्तिरिबर्हिण्यां ॥ १८ ॥
कोलाहलो विरमतेऽधिरमाप्रमुत्थैभृङ्गाधिरे हरिकथामिव गायमाने ॥ १९ ॥

न ह्यन्तरं भगवतीह समस्तकुशावात्मनमात्मनि नमो नभसीव धीराः ।
 पश्यन्ति यत्र युवयोः सुरलिङ्गिनोः किं व्युपादितं ह्युदरभेदि भयं यतोऽस्य ॥३३॥
 तद्वाममुप्य परमस्य विकुण्ठभर्तुः कर्तुं प्रकृष्टमिह धोमहि मन्दधीभ्याम् ।
 लोकानितो ब्रजतमन्तरभावदृष्टया पापीयसस्रय इमे रिपवोऽस्य यत्र ॥३४॥
 तेपामितोरित्तमुभावधवार्यं घोरं तं ब्रह्मदण्डमनिवारणमल्लप्रीः ।
 सद्यो हरेरनुचरायुरु विभ्यतस्तत्पादप्रहावपततामत्तिकातरेण ॥३५॥
 भूयाद्घोनि भगवद्भिरकारि दण्डो यो नौ हरेत सुरहेलनमप्यशेषम् ।
 मा वोऽनुतापकलया भगवःस्मृतिज्ञो मोहो भवेदिह तु नौ ब्रजतारधोऽधः ॥३६॥
 एवं तदैव भगवानरविन्दनामः स्वानां विबुध्य सदतिक्रममायंहृद्यः ।
 तस्मिन् यथौ परमहंसमहासुनीनामन्वैषणीयचरणी चलयन् सहध्रीः ॥३७॥
 तं त्वागतं प्रतिहृतापथिकं स्वपुग्भिस्तेऽचक्षतात्त्रिस्यं स्वसमाधिभाग्यम् ।
 हंसश्रियोर्ध्वजनयोः शिववायुलोलच्छुभ्रातपत्रशशिकेशरशीकराभ्रम् ॥३८॥
 कृत्स्नप्रसादसुमुखं स्पृहणीयधाम स्नेहावलोककलया हृदि संस्पृशन्तम् ।
 श्यामे पृथावुरसि शोभितयो श्रियास्वश्रुडामर्षि सुभगयन्तामिवात्मविष्ययम् ॥३९॥
 पीताशुके पृथुनितम्बानि विस्फुरन्त्या काञ्चव्यालिभिर्विस्तया वनमालया च ।
 चल्गुप्रकोष्ठवलयं विनतासुतासे विन्यस्तहस्तमितरेण धुनानमज्जम् ॥४०॥
 विद्युत्किरणमकरकुण्डलमण्डनाहंगण्डस्य तोन्नसुखं .. मखिमकिरीटम् ।
 दोदण्डयण्डविवरे हरता परार्ध्यदारेण यन्धरगतेन च कौस्तुभेन ॥४१॥
 अत्रोपसृष्टमिति चोत्स्मितमिन्दिरायाः स्वानां श्रिया विरचितं बहुसौष्टवाव्यम् ।
 मह्यं भवस्य भवता च भजन्तमहं नेमुनिरीष्य नवितृप्तयो मुदा कैः ॥४२॥
 तस्यारविन्दनयनस्य पदारविन्दकिञ्चकमिश्रतुलसीमकरन्दवायुः ।
 अन्तर्गतः स्वविवरेण अकार तेषां संशोभमलरजुरामपि चित्ततन्त्रैः ॥४३॥
 ते वा अमुप्य वदनासितपद्मकौरामुद्धीष्य सुन्दरतराधरमुद्गहासम् ।
 लब्धाशिशः पुनरप्येष्य तदीयसङ्घ्विद्वन्दं नरान्णमणिश्रयणं निदप्युः ॥४४॥
 पुंसां गतिं मृगयतामिह योगमार्गैर्ष्यानास्पदं बहु मत्तं नपनाभिरामम् ।
 पौंसं वपुर्दंशंयानमनन्यासिद्धैरीपत्तिकैः समगृणन् युतमष्टभोगैः ॥४५॥

॥ कुमारा ऊचुः ॥

योऽन्तर्हितो हृदि गतोऽपि दुरात्मनां तं सोऽयैव नो नयनमूलमनन्त राज्ञः ।
 यद्वैव कर्णविदरेण गुहां गतो नः पितानुवर्णितरहा भगदुर्ज्ञेन ॥४६॥

तत्त्वा विदाम भगवन् प्रमा मत्स्व सत्त्वेन सगति रति रचयन्तमेराम् ।
 यत्तेऽनुतापविदितैर्दृढभक्तियोगैर्दुःप्रययो हृदि विदुर्मुनयो विरागा ॥४०॥
 नात्यन्तिकं विगण्यन् यपि ते प्रसाद् किञ्च यदपितभयं ध्रुव उन्नयैस्ते ।
 येऽङ्ग स्वदङ्घ्रिशरणा भक्त, कथाया कौतन्त्यतीर्यशस कुशला रसज्ञा ॥४१॥
 फाम भव स्वर्गाऽनेनिरयेषु न स्ताद्येतोऽलिषद् यदि नु ते पदयो रमेत ।
 वाचश्च नस्तुलसिवद् यदि तेऽद्घ्रिशोभा पूर्वैत ते गुणगणैर्यदि कर्णरन्ध्र ॥४६॥
 प्रादुश्चकथं यदिद् पुरहूत रूप तेनेश निर्वृत्तिमवापुरलं द्यो न ।
 तस्मा इदं भगवते नम इद्धिधेम योऽनात्मना दुस्त्वयो भगवान् प्रतीत ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे जयविजययो सनकादिशापो नामपञ्चदशोऽध्यायः १६

अथ पौंड्रशोऽध्यायः

ब्रह्मोवाच

इति तद् गृह्णातां तेषां मुनीनां योगधमिणाम् । प्रतिनन्दं जगादेद् विकृष्टनिलयो विभु ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

एतौ तौ पापदौ मह्यं जयो विजय एव च । कर्धोऽकृत्य मां यद्वो बद्धकान्तामतिप्रममा ॥२॥
 यस्त्वेतयोष्टेता द्यदो भवद्भिर्मांमनुदतै । स एवानुमतेऽस्माभिर्मुनयो देवहेलनात् ॥३॥
 तद्द प्रमादयाभ्यद्य ब्रह्म देव परं हि मे । तद्वी यात्मवृत्तं मन्ये यस्वपुंभिरसकृता ॥४॥
 यस्मानानि च गृह्णाति लोको भृत्ये कृतागसि । सोऽसाधुवादस्तकीति हन्ति त्यचमिवाभय ॥५॥

यस्यामृतामलयस श्रवणावगाह सद्य पुनाति जगदाश्रपचाद् विकृष्ट ।

सोऽर्ध भवद्भ्य उपलब्धमुतीर्थं नीतिरिद्यन्त्यां स्वबाहुमपि च प्रतिकूलवृत्तिम् ॥६॥

यत्सेवया चरणपद्मपवित्रैर्युं सद्य चर्तास्त्रिजमल प्रतिलब्धगोलम् ।

न श्रीविरक्तमपि मां विजहाति यस्या प्रेक्षालवार्थ इतरे नियमान् वदन्ति ॥७॥

नाहं तथापि यजमान इविविताने श्योतद्वृत्तचतुस्रमदन् हुतभुट् सुयेन ।

यद्वाद्वाद्वाद्यस्य मुस्रतश्चरतोऽनुधासं मुष्टस्य मय्यवहितैर्निजन्मपाके ॥८॥

येषां विभर्ग्यं हमात्रष्टद्विकुण्ठयोगमायाविभूतिरमलाद्घ्रिरज क्रिरोटे ।

विमांस्तु को न विरहेत यद्दहेषान्भ सद्य पुनाति सद्यद्रललामलोकात् ॥९॥

ये मे तन्निजव्रतान्दुहतीमदीया भूतान्यन्यधरराणि च मेद्वुद्धया ।

दशपन्त्यधपतरयो द्दिमन्यवस्तान् गृधा रुग मम कुपन् यदिदष्टनेषु ॥१०॥

ये द्वाह्यान्मयि धिया द्विपनेऽघंयन्तरनुत्पद्द स्मितसुधोषितपद्मवक्त्राः ।

याग्यानुरागकलवाऽऽमवधद् गृह्णाता सम्बोधयन् यहमिमाहमु गह्वरस्तेः ॥११॥

दृष्टान्यांश्च मञ्जोपातानतत्तत्त्वविद् प्रजा । ब्रह्मपुराणुते भीता मेनिरे विभ्रसम्भ्रवम् ॥ ११ ॥
तावादिदेवौ सहसा द्यज्यमानात्मपौरुषौ । कृष्णघातेऽश्मसारेण कायेनाद्रिपती इव ॥ १२ ॥

दिविस्फुरौ हेमकिरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौ स्फुरदङ्गदाभुजौ ।

गां कम्पयन्तौ चरथै पदे मदे कट्या सुफाञ्ज्याकर्मतीत्य तस्यतु ॥ १७ ॥

प्रजापतिनाम तयोरकार्भद् य प्राक् स्वदेहाद् भयमयोरजायत ।

त वै हिरण्यकशिपुं विदु प्रजा य त हिरण्याक्षमसूत साप्रत ॥ १८ ॥

चक्रे हिरण्यकशिपुर्दोर्भ्यां ब्रह्मवरेण च । वशे सपालालोकोऽखीनकुतोऽनुरुद्धत ॥ १९ ॥

हिरण्याक्षोऽनुजस्तस्य प्रिय प्रीतिकृदन्वहम् । गदापाकिर्दिव यातो युयुःसुर्मगयन् रथम् २०

त वीषय दु सहजवं रणत्काञ्चननूपुरम् । वैजयन्त्या राजा क्षुधमसन्वस्तमहागदम् ॥ २१ ॥

मनोवीर्यवरोत्सिक्तमसृष्ट्यमकुतोभयम् । भीता निलिखियरे देवास्तापयं प्रस्ता इवाहय ॥

स वै तिरोहितान् दृष्ट्वा महसां स्वेन दैत्यराट् । सेन्द्रान्देवगणान् श्रीबानपश्यन् व्यनद् भृशम्

ततो निवृत्त क्रीडिष्यन् गम्भीर भीमनि स्वनम् । विजगाहे महास्रक्वो वाधि मत्त इव द्विप ॥ २४ ॥

तस्मिन् प्रविष्टे वरुणस्य सैनिका यादोर्गणा सन्नधिय ससाध्यता ।

शहन्यमाना अपि तस्य वर्चसां प्रघर्षिता दूरतर प्रदुद्बुध ॥ २२ ॥

स वर्षपूगानुदेधौ महावलश्चरन्महोर्मिञ्जङ्घ्वनैरितान्मुहु ।

मौन्याभिजन्त्रे गदया विभावरीमासेदिवस्तात पुरीं प्रचेतस ॥ २६ ॥

तत्रोपलभ्यासुरलोरुपालकं यादोर्गणानामृन्म प्रचेतसम् ।

स्मयन् प्रलब्धु प्रणिरय नीचवज्रगाद मे देहाधिराज सयुगम् ॥ २७ ॥

स्व लोरुपालोऽधिगतिर्दृष्ट्वा वीर्यागहो दुर्मदवीरमानिनाम् ।

विजिय लोकेऽखिलदैत्यदानान् प्रद्राजसूयेन पुरायजत् प्रभो ॥ २८ ॥

स एवमुत्सिक्तमदेन विद्रिपा दृष्ट प्रलम्भो भगवानपां पति ।

रोयं समुथ शमयन् स्वया धिया द्यवौचदङ्गोपशमं गता वयम् ॥ २९ ॥

पर्यामि नान्य पुरपापुरातनाद् य सयुगे त्वां रणमार्गं कौविदम् ।

आराधयिष्यत्यसुरपंभेहि त मनस्विनो यं गृणते भचारणा ॥ ३० ॥

त वीरमारादभिपद्य विस्मयः शयिष्यसे वीरशये शशित्तु ।

यस्त्वद्विधानाममतां प्रशान्तये रूपाणि धत्ते सद्दुप्रदेष्यया ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सद्दितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्याक्षद्विगजये
सप्तदशोऽध्याय ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

तत्रैवमाकर्ण्य जलेशभापितं महामनास्तद् विगणय्य दुर्मदः ।
 हरेर्विद्विष्वक् गतिमङ्ग नारदाद् रसातलं निर्विचरो स्वरान्वितः ॥ १ ॥
 ददर्श तत्राभिवृत्तं घराघरं प्रोक्षीयमानानग्निमप्रदं पूया ।
 सुषण्णन्तमवष्टा स्वरुचोऽद्भुत्रिया जहाम चाहो धनगोचरो मृगः ॥ २ ॥
 आहैनमेवञ्च महीं विमुञ्च नो रसौकसां विधसृजेयमर्पिता ।
 न स्वस्ति यास्यस्यनया समेक्षत सुराधमासादितसूकराकृते ॥ ३ ॥
 त्वं नः सपत्नैरभगाय किं शृतो यो मायया हृन्त्यसुरान् परोक्षजित् ।
 त्वो योगमायाबलमल्पपौरुं संस्थाप्य मूढ, प्रमृजे सुहृद्बुधः ॥ ४ ॥
 त्वयि संस्थिते गदया शीर्षंशीर्षण्यस्फुद्भुजच्युतया ये च तुभ्यम् ।
 बलिं हरन्त्यस्यो ये च देवाः स्वयं सर्वे न भविष्यन्त्यमृता ॥ ५ ॥
 अस्तु धमानोऽरिदुरक्ततोमरेर्दष्टृ प्रां गामुपलपय भीताम् ।
 त्तोदं मृषस्त्रिगादन्वुमभ्याद् प्राहाहतः सकरेण्यथेभः ॥ ६ ॥
 तं निःपरन्तं सलिलादनुदुतो हिरण्यवेशो द्विरदं येया भूय ।
 करालदष्टोऽशनिनि स्वनोऽप्रोद् गतहियां किं त्यमतां विगर्हितम् ॥ ७ ॥
 स गामुदस्तात्सलिनस्य गोचरे विन्यस्य तस्यामदधास्वमत्वम् ।
 अभिष्टुतो विधसृजा प्रसूनैरापूर्णमाणो विबुधैः पश्यतोऽरेः ॥ ८ ॥
 परानुप्रक्तं तपनीयोपकृत्तं महागदं काञ्चनचित्रदंशम् ।
 मर्माद्येभीक्ष्णं प्रतुदन्तं दुरतै प्रचण्डमन्युः प्रहसन्त बभापे ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

सर्वं सर्वं भो धनगोचरा मृगा युष्मद्विषान्मृगये प्रार्मसिहान् ।
 न मृयुपाशं प्रतिमुक्तस्य घोरा विकल्पनं तव गृह्णन्त्यभद्र ॥ १० ॥
 एते धरं न्यासद्वारा रसौरमां गतहियो गदया द्रावितोस्ते ।
 तिष्ठामहेऽथापि कथञ्चिदंशौ स्पेयं त यामो बलिनोऽपाद्य वैरम् ॥ ११ ॥
 त्वं पदधानां किञ्च यूयपाधिगो घटस्य नोऽप्यस्तप आधनुह ।
 संक्षय्य चास्मान् प्रभृजाश्च स्वकानी य. स्यां प्रिज्ञां नातिपिपत्यमन्यः ॥ १२ ॥

मैत्रेय उवाच

अपिहो भगवता प्रकथ्यंश्च रस मृगाम् । आनन्दारोहणं त्रणेयं क्रीड्यमानोऽहिरादिव १

स तं निशाम्यात्तरथाङ्गमप्रतो व्यपस्थितं पद्मपलाशलोचनम् ।

विज्ञोऽप्य चामर्षपरिप्लुतेन्द्रियो ह्यग स्वदन्तच्छ्रदमादशब्दवसन् ॥७॥

रालदंष्ट्रश्चक्षुष्यां सद्यज्ञायो दहन्निव । अभिप्लुत्य स्वगदया हतोऽस्तीत्याहनद्धरिम् ॥८॥

दा सत्येन तांसाधो भगवान् यज्ञसूकरः । लीलया मिपतः शत्रोः प्राहरद्वातरंहसम् ॥९॥

॥६॥ चादुधमाधत्स्य घटश्च त्वं जिगीर्षसि । ह्ययुक्तः स तदा भूयस्ताडयन् व्यनद्द भृशम् १०

स आपतती वीक्ष्य भगवान् समवस्थितः । जग्राह लीलया प्रासां गरुमानिव पन्नगोम् ॥११॥

३१०१५५ प्रतिहते हतमानो महासुरः । नैच्छद्गदां दीयमानां हरिणा विगतप्रभः ॥१२॥

प्राह त्रिशिरं शूलं ज्वलज्ज्वलनलोलुपम् । यज्ञाय धतरूपाय विप्रायाभिचरन् यथा ॥१३॥

१ सतो जसा दैत्यमहाभटपितं च्वासदन्तः ख उदीर्षोर्दीधति ।

चक्रेण चिच्छेद् निशातनेमिना हरिर्यथा तादर्थपतः प्रमुञ्जितम् ॥१४॥

वृषणे स्वशूले बहुधारिणा हरैः प्रत्येत्य विस्तीर्णसुरो विभूतिम् ।

प्रवृद्धरोपः स षडोस्मुष्टिना नदन् प्रह्वयान्तरधीयतासुरः ॥१५॥

नेथमाहतः सत्तर्भगवानादिसूकरः । नाकपत मनाक् क्वापि स्रजा हत इव द्विपः ॥१६॥

योख्यासृजन्मायां योगमायेधरे हरौ । या विलोक्य प्रजास्रस्ता मेनिरेऽस्योपसंयमम् ॥१७॥

वसुवीर्यवश्रच्छास्तमः पांसवमैरयन् । दिग्भ्यो निपेतुर्प्रावाणः छेपयैः प्रहिता इव ॥१८॥

निर्दंभगयाध्रौधैः सविद्युस्तनयित्नुभिः । वर्षद्भिः पूयकेशास्त्रिविष्मप्रास्थोनि चासृष्ट ॥१९॥

रयः प्रयदरयन्त नानायुधमुचोऽनघ । दिग्वाससो यातुधान्यः शूलिन्यो मुक्तमूर्धजाः ॥२०॥

हुमिर्यंशरक्षोभिः पश्यधरश्चक्रुर्हरैः । धाततापिभिरु सृष्टा हित्वा वाचोऽतिवैशसाः ॥२१॥

दुष्कृतानां मायानामासुरीणां विनाशयत् । सुदर्शनाखं भगवान् प्रायुद्दृक्कथितं त्रिपाद् २२

दा दितेः समभवत्सहसा हृदि वेपथुः । स्मरन्त्या भर्तुरादेशं स्तनोच्चासृक् प्रसुखुवे ॥२३॥

नष्टसु स्वमायासु भूयःप्रायस्य केशवम् । रुरोपगृह्णमानोऽमुं ददर्शोऽवस्थितं बहिः ॥२४॥

सुष्टिभिर्विनिघ्नन् वज्रसारैरधीक्षजः । करेण कर्णमूलेऽहन् यथा त्याष्टं मरुतपतिः ॥२५॥

स आहतो विभजिता ह्यवश्या परिभ्रमद्गग्न उदस्तलोचनः ।

विशीर्षाबाह्वु त्रिशिरोरहोऽपतद् यथा नगेन्द्रो लुलितो नभस्वता ॥२६॥

द्विती शयानं तमकुण्डवर्चसं करालदंष्ट्रं परिदष्टच्छ्रदम् ।

अजादयो वीक्ष्य शशासुराणता अहो इमां को नु लभेत संस्थितम् ॥२७॥

यं धोगिनो योगसमाधिना र्हो ध्यायन्ति लिङ्गादमतो मुमुक्षया ।

तस्यैव दैत्यरूपभः पदाहतो मुखं प्रपर्यस्तनमुत्ससर्ज ह ॥२८॥

ती ती पार्षदायस्य शापाद् यातावत्सूद्रातिम् । पुनः कतिपयैः स्वानं प्रपश्येते ह जन्मभिः २९

देवा ऊचुः

नमो नमस्तेऽखिलपद्गतन्तवे स्थितौ गृहीतः प्रजसत्प्रमये ।

१) विष्टया हतोऽयं जगतामस्तु दस्त्वत्पादभक्त्या वयमोक्ष निवृत्ताः ॥३०१

मैत्रेय उवाच

एवं हिरण्याक्षमयश्चक्रमं स सादयित्वा हरिरादिमूकरः ।

जगाम लोकं स्वमङ्गरिडतोत्सर्जुं समोदितः पुष्परविष्टरादिभिः ॥३११

मया यथानूक्तमत्रादि ते हरेः कृतावनारस्य सुमित्रचेष्टितम् ।

यथा हिरण्याक्ष उदेरचिक्रमो महामृडे क्रीडनप्रसितावृतः ॥३२१

॥ स्तुत उवाच ॥

इति कौपारवत्प्रातामाश्रुभ्य भगवत्कथाम् । चत्ताऽ नन्दि परं लेने महाभागवतो द्विज ॥३३१

अन्ये रां पृथक्श्लोकानामुद्दामयशसां सताम् । उपश्रुत्य भवेन्मोदः श्रीमत्साङ्गस्य किं पुन ॥३४१

यो गजेन्द्रं क्रम्यती ध्यायतीं चरन्त्यानुजम् । मोक्षतीनां करेण्णां कृच्छ्रतोऽमोक्षयद् द्रुतम् ३५

रां खाराप्यहृत्तुभिनः नयशरखैर्गुभिः । कृतज्ञः को न सेवेत दुराराप्यममाशुभिः ॥३६१

यो वै हिरण्याक्षवचं महाशुभं वित्रीष्टिां कारणमूकरात्मनः ।

शृणोति गाय यनुमोदनेऽशस्ता विदुश्चते महयशार्थाप द्विजाः ॥३७१

एतन्महापुरयमलं वचिप्रं धन्यं यशस्यं पद्मपुराशिशाम् ।

प्रायेन्द्रियाणां युधि शीर्षवर्धनं नारायणोऽन्ते गतिरह्ण शृण्वताम् ॥३८१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे हिरण्याक्षवचो नाम

पञ्चोत्तमोऽध्यायः ॥१६॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीनक उवाच

मरुं प्रतिष्ठाम्भयस्य मीने म्हायशुभे मरुः । कोपम्यनिट्टद् द्वारालि म म्हायशस्यमराग ॥३१

एता महाभागवतः कृष्णस्यैकान्तिः सुन्दर । यस्तत्पदमन्त्रं शृण्वे म्हायशस्यमराग ॥३२

इतिपापनाशनरी मन्त्रेण तस्य देवतः । मर्शमना धितः कृष्णं म्हायशस्यमराग ॥३३

तिमन्वत्पद्ममैत्रेयं विरत्रात्मीयं देवता । उरगम्य कुलायां चासीत् तस्यैव ॥३४

तयोः संवदतोः सून मरुता इमयाः कथाः । चापो मरुता इमयाः गीर्षोः पादः ॥३५

ता म्हायशस्यैव मरुं ते श्रीमन्मोक्षदमयाः । रगतः को न्मृदेन हरिः ॥३६

एवमुवाच सा यथा कथितं म्हायशस्यै । भगवत्पठितं म्हायशस्यैव ॥३७

॥ सूत उवाचे ॥

हरैर्धृतिःकोडुतनोः स्वमायया निरग्य गौरद्वरणं रसातलात् ।

लीलां हिरर्याक्षमवज्ञया हतं सञ्जातहर्षो मुनिमाह भारतः ॥८॥

विदुर उवाच

प्रजापतिपतिः सृष्ट्वा प्रजासर्गे प्रजापतीन् । किमारभत- मे ब्रह्मन् प्रब्रूह्यप्यक्तमार्गवित् ॥६॥
ये मरीच्यादयो विप्रा यस्तु स्वायम्भुवो मनुः । ते वै ब्रह्मण आदेशात्कथमेतदभावयन् ॥१०॥
सद्वितीयाः किमसृजन् स्वतन्त्रा उत कर्मसु । आहोस्त्रित्संहताः सर्वे इदं स्म समकल्पयन् ॥११॥

मैत्रेय उवाच

दैवेन दुर्वितर्क्येण परेणानिमिषेण च । जातज्ञोभाङ्गवधतो महानासीद् गुणत्रयात् ॥१२॥
रजःप्रधानान्महतस्त्रिलिङ्गो दैवचोदितात् । जातः ससज भूतादिविद्यदादीनि पञ्चशः ॥१३॥
तानि चैवैकशः स्रष्टुमसमर्थानि भौतिकम् । संहत्य दैवयोगेन ह्यमररुडमवासृजन् ॥१४॥
सोऽश्रयिष्ठाब्धिसलिले आरुढकोशो निरात्मकः । सार्धं वै वरसाहस्रमन्ववात्सीत्तमीश्वरः ॥१५॥
तस्य नाभेरभूत्पेशं सहस्राक्षैरुदीधिति । सर्वजीवनिकायौको यत्र स्वयमभूत्स्वराट् ॥१६॥
सोऽनुविष्टो भगवता यः शेते सलिलाशये । लोकरूपं स्यां यथापूर्वं निर्ममे संस्थया स्वयं ॥१७॥
ससर्जच्छायया विद्यां पञ्चपर्वाणमग्रतः । तामिह मन्थतामिधं तमो मोहो महातमः ॥१८॥
वेससर्जात्मनः कार्यं नाभिनन्दस्तमोमयम् । जग्दुर्हृयं चरत्सि रात्रिं क्षुत्क्षुत्समुद्भवाम् ॥१९॥
क्षुत्क्षुद्भ्यामुपसृष्टास्ते तं जग्धुमभिदुद्भुजुः । मा रक्षतेनं जक्षुर्ध्वमित्यूजुः क्षुत्क्षुद्विताः ॥२०॥
दैवस्तानाह सविज्ञो मा मां जक्षत रक्षत । अहो मे यत्तच्छासि प्रजा यूयं बभूविथ ॥२१॥
देवताः प्रभया या या दीव्यन् प्रमुखतोऽसृजन् । ते अहा दुर्देवयन्तो विसृष्टां तां प्रभामहः ॥२२॥
देवोऽदेवाङ्घनतः सृजति स्मात्तिलोलुपान् । त एनं लोलुपतया मैथुनायाभिपेदिरे ॥२३॥
रतो हसन् स भगवानसुरैर्निगपप्रपैः । अन्वीयमानस्तरसा क्रुद्धो भीतः परापतत् ॥२४॥
स उपप्रपश्य वरदं प्रपन्नातिहरं हृदिम् । अनुग्रहाय भक्तानामनुरूपा मदर्शनम् ॥२५॥
पाहि मां परमात्मस्ते प्रेष्येनासृजं प्रजाः । ता इमा यभित्तुं पापा उपाक्रामन्ति मां प्रभो २६
त्वमेकः किल लोकानां क्लिष्टानां क्लेशनाशनः । त्वमेकः क्लेशदस्तेगामनासन्नपदां तव ॥२७॥
सोऽवधार्यास्य कार्पश्यं विविक्ताभ्यास्मदर्शनं । विमुञ्चाम्भतनुं धोरामि युक्तो विमुमोच ह ॥२८॥
तां कण्यच्छरणाभोजां मद्विहङ्गलोचनाम् । काञ्चीकलापविलसद्गुह्यलच्छरोधसम् ॥२९॥
अन्योन्यश्चेपयोत्तुङ्गनिरन्तरपयोधराम् । सुनासां सुद्विजां शिब्वहासलीलावलोकनाम् ३०
गूङ्गन्तीं धीढयाऽऽमानं नीलालकवस्थिनीम् । उपलभ्यासुरां धर्मं रुर्वे सर्मसुमुहुः क्षियम् ३१
अहो रूपमहो धैर्यमहो अस्या नयं वयः । मध्ये पामयमानानाममामेव विसर्पति ३२

वतकथन्ता बहुधा तां सन्ध्यां प्रमदाकृतिम् । अभिसम्भाव्य विश्रम्भात्पर्यट्टञ्च कुम्भसः ॥
 कासि कस्यासि रम्भोर को वायंस्तेऽत्र मामिनि । रूपद्रविणपपयेन द्रुमं गको विद्याधतेः ॥३४॥
 या वा काचिद्वमवले दिष्टया सन्दर्शनं तव । उल्लुनोपीडमाणां कञ्जुकक्रीडया मनः ॥३५॥
 नैकत्र ते जयति शालिनि पादरत्नं प्रन्या मुहुः करतलेन पतपतङ्गम् ॥

मध्यं विधीदति बृहत्स्तनभारभीतं शान्तेव दृष्टिमला सुरित्वासमुहः ॥३६॥
 इति सायन्तर्वां सन्ध्यामसुराः प्रमदायतीम् । प्रलोभयन्तीं जगद्गुमंत्वा मूढधियः स्त्रियम् ॥३७॥
 प्रहस्य भावगम्भीरं जिघ्रन्त्यात्मानमात्मना । कान्ध्या ससर्ज भगवान् गन्धर्वः परसां गत्यान् ॥३८॥
 विससर्ज नुंत तां वै ज्योत्स्नो कान्तिमतीं प्रियाम् । त एव चादद्रुः प्रीत्या विधावसुपुरोगमः ॥३९॥
 सृष्ट्वा भूतपिशाचांश्च भगवानात्मतन्द्रया । दिग्वाससो मुक्तकेशान् वीक्ष्य चामीलपद् ॥४०॥
 जगद्गुस्तद्विसृष्टां तां जम्भण्याख्यां तनुं प्रभोः निद्रामिन्द्रियविकलेदो यया भूतेषु द्रवते ॥

येनोच्छिष्टान्धर्षयन्ति तमुन्मादं प्रचरते ॥४१॥

ऊर्जस्थन्तं मन्यमानं आत्मानं भगवानजः । साध्यान् गत्यान् पिलुगत्यान् परोषेयासृज प्रभु ॥२॥
 त आत्मसर्गं तं कार्यं पितरः प्रतिपेदिरे । साध्येभ्यश्च पितृभ्यश्च कवयो यद्वितन्वते ॥४३॥
 सिद्धान् विद्याधरांश्चैव तिरोधानेन सोऽपृजन् । तेभ्योऽददात्तमात्मानमन्तर्धानायमहुतम् ॥४४॥
 स किन्नरान् किम्पुरान् प्रत्यात्वेनासृज प्रभुः । मानयन्त्यात्मनाऽऽत्मानमात्माभासं विलोकयन् ॥
 ते तु तज्जगद् रूपं त्यक्तं यः परमेष्ठिना । मिथुनीभूय गायन्तस्तमेवोपसि कर्मभिः ॥४५॥
 देहेन वै भोगवता शयानो बहुचिन्तया । सर्गोऽनुपचिते प्रोधादुरससर्ज ह तद्रुपुः ॥४६॥
 येऽदीयन्तामुतः केशा ग्रहयस्तेऽङ्गजग्निरे । सर्पाः प्रसर्पतः क्रूरा नागा भोगोदकधराः ॥४७॥
 स आत्मानं मन्यमानः कृतकृत्यमिवात्मन् । तदा मनून् ससर्जान्ते मनसा लोकाभायनान् ॥४८॥
 तेभ्यः सोऽप्यसृजदवीर्यं पुरं पुरमात्मवान् । तान्द्रष्ट्वा ये पुरा सृष्टाः प्रशशंसुः प्रजापतिम् ॥४९॥
 अहो एतज्जगत्सृष्टं सुकृतं सत ते कृतम् । प्रतिष्ठिताः क्रिया यस्मिन् साकमज्जमं दामहे ॥५०॥
 तपसा विषया युक्तो योगेन सुसमाधिना । ऋषीन्पिहृषीकेश सप्तर्षिभिमताः प्रजाः ॥५१॥
 तेभ्यश्चैवैकशः स्वस्य देहस्योशमदादजः । यत्तसमाधिभोगोदितपोविद्याविरागिन् ॥५२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां मृतीयस्कन्धे विशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

विदुः उपाच

ध्यायः भुवस्य च भरोर्षशः परमममन्तः । कपतां भगवन् यत्र सौन्दर्यैर्नधिरे पूजाः ॥१॥
 त्रिपन्नतोत्तानपादी मुनी स्वायम्भुवस्य धीः । ययाधर्मं जगुपन् गसरीरवर्गी मरीम् ॥२॥

तस्य वै दुहिता ब्रह्मन्देवहृतीति विभ्रता । पत्नी प्रजापतोरुक्ता कर्दमस्य त्वयानघ ॥ ३ ॥
 तस्यां स वै महायोगी युक्तायां योगलक्ष्यैः । ससर्ज कतिधा वीर्यं तन्मे शुश्रूपवे घद ॥ ४ ॥
 रचिर्यो भगवान् ब्रह्मन्दक्षो वा ब्रह्मणः सुतः । यथा ससर्ज भूतानि लब्ध्वा भार्यां च मानवीम्

मैत्रेय उवाच

प्रजाः सृजेति भगवान् कर्दमो ब्रह्मणोदितः । सरस्वत्यां तपस्तेषु सहस्राणां समा दश ॥ ६ ॥
 ततः समाधियुक्तेन क्रियायोगेन कर्दमः । सम्प्रपेदे हरिं भक्त्या प्रपन्नवरदाशुपम् ॥ ७ ॥
 तावत्प्रसन्नो भगवान् पुष्कराक्षः कृपे युगे । दर्शयामास तं क्षतः शब्दं ब्रह्म दधद्रुपुः ॥ ८ ॥
 स तं विजमर्कामं सितपद्मोऽपलक्षजम् । स्निग्धनीलालकघ्रातवत्राब्जं विरजोऽम्बरम् ॥ ९ ॥
 किरीटिनं कुण्डलिनं शङ्खचक्रगदाधरम् । श्वेतोऽपलक्रीडनकं मनःस्पर्शस्मिनेक्षणम् ॥ १० ॥
 विन्यस्तचरणाम्भोजमंसदेशे गरुमतः । दृष्ट्वा खेऽवस्थितं वक्त्रः श्रियं कौस्तुभरुन्धरम् ॥ ११ ॥
 जातहर्षोऽपतन्मूर्ध्ना द्विती लब्धमनोरथः । गीर्भित्स्वभ्यगृणात्प्रीतिस्वभावात्मा कृताङ्गलिः ॥ १२ ॥

ब्रह्मपिरुवाच

जुष्टं बताद्याखिलसत्त्वराशेः सांसिध्यमण्योस्तव दर्शनात्तः ।
 यद्दर्शनं जन्मभिरीड्य सन्निराशासते योगिनो रुद्रयोगाः ॥ १३ ॥
 ये मायया ते हतमेघसत्स्वःपादारविन्दं भवस्निग्धुपोतम् ।
 उपासते कामलवाय तेषां रासीश कामाक्षिरयेऽपि ये स्युः ॥ १४ ॥
 तथा स चाहं परिवोढुक्कामः समानशीर्षां गृहमेघधेनुम् ।
 उपेयिष्यान्मूलमशेषमूलं दुराशयः कामदुवाङ्घ्रिपस्य ॥ १५ ॥
 प्रजापतेस्ते वचसाधीश तन्त्या लोकः किलार्यं कामहतोऽनुबद्धः ।
 अहं च लोफानुगतो बहामि वर्लि च शुक्लानिमिराय तुभ्यम् ॥ १६ ॥
 लोकांश्च लोकानुगतान् पशंश्च हित्वा श्रितास्ते चरणातपत्रम् ।
 परस्परं त्वद्गुणवादसीधु रीयूपनिर्यापितदेहधर्माः ॥ १७ ॥
 न तेऽजराक्षमिरायुरेषां त्रयोदशारं त्रिशतं पष्टिपरं ।
 पश्यन्म्यनन्तच्छ्रदि यत्त्रिणाभिकरालस्रोतो जगदाच्छिद्य धावत् ॥ १८ ॥
 एकः स्वयं सङ्गतः सिमन्तयाद्वितीययाऽऽ मन्त्रधियोगमायया ।
 सजस्यद्ः पासि पुनर्प्रसिप्यसे यथोर्णनाभिर्भगवन् स्वशक्तिभिः ॥ १९ ॥
 नैतद्व्यतापीश पदं तवोत्सितं यन्मायया नस्तनुं भूतसूक्ष्मम् ।
 घटुप्रहासारुवपि र्वाहं मायया लसत्सुलस्या तनुना विलक्षितः ॥ २० ॥

तं न्बानुभूयोपुरतन्त्रियार्थं स्वमायया वर्तितलोकतन्त्रम् ।
 नमान्यभीषणं नमनीयपादसरोजमल्पीयसि कामवर्षम् ॥२१॥
 इत्यव्यलीकं प्रणुतोऽङ्गनामस्तमावभाषे वचसामृतेन । ।
 सुपर्णपक्षोपरि रोचमानः प्रेमस्मितोर्द्ध्वक्षणाविभ्रमद्भूः ॥२२॥

श्रीभगवानुवाच.

विदिंश्वा तव चैत्यं मे पुरेव समयोजि तत् । यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैकाहं समचित्तं ॥२३॥
 न वै जातु मृपैव स्यात्प्रजाध्यक्ष मदहंणम् । भवद्विधेष्वतितरां मयि संगृभितात्मनाम् ॥२४॥
 प्रजापतिमुतः सध्मात्मनुविद्यातमङ्गलः । ब्रह्मावर्तं योऽधिवसद्ब्रह्मास्ति सत्सार्थानां महीम् २५
 स चेह विप्र राजर्षिर्महिष्या शतरूपया । आयास्यति विद्वज्जुस्त्वां परशो धर्मकोविद् ॥२६॥
 आत्मजामसितापाङ्गीं वयःशीलगुणाविताम् । मृगयन्तीं पतिं दास्यत्यनुरूपाय ते प्रभो ॥२७॥
 रुमाहितं ते हृदयं यत्रेमान् परिवत्सरान् । सा त्वां ब्रह्मन्पृषधूः काममाशु भजिष्यति ॥२८॥
 या त आत्मभृत् वीर्यं नवधा प्रसविव्यति । वीर्यैः वदीये ऋषय आधास्यन्त्यङ्गसाऽऽ मनः २९
 त्वं च सम्यगनुष्टाय निदेशं म उपत्तमः । मयि तीर्थीकृताशेषक्रियाथो मां प्रपत्स्यसे ॥३०॥
 कृवा दयां च जीवेषु दाया चाभयमात्मवान् । मय्यात्मानं सह जगद् द्रष्यस्यात्मनि चापि माम्
 सहाहं स्वाशकलया त्वदीयेण महामुने । तव क्षेत्रे देवहृयां प्रणोष्ये तत्त्वसंहितात् ॥३१॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

एव तमनुभाष्याथ भगवान् प्रत्यैकचक्रः । जगाम विन्दुसरस सरस्वत्या परिश्रिताम् ॥३२॥
 निरोक्षतस्तस्य ययावशोःसिद्धेश्वराभिष्टतसिद्धमार्गः ।
 आकर्षयन् पन्नरथेन्द्रपञ्चरुधारितं स्तोमंमुदीर्यसाम ॥३३॥

अथ सग्नस्थिते शुद्धे कर्दमो भगवानुपि । आस्ते स्म विन्दुसरसि तं कालं प्रतिपालयन् ॥३४॥
 मनुः रथगदनास्थाय शातकौम्भपरिच्छदम् । आरौप्य स्वां दुहितरं समार्यः पयंठमहीम् ॥३५॥
 तस्मिन् सुधन्वन्नहनि भगवान् यत्समादिशत् । उपायादाश्रमपदं मुनेः शान्तप्रतस्य तत् ॥३६॥
 यस्मिन् भगवतो नेत्राग्न्यपतन्नध्रुविन्दवः । कृपया सग्नरीतस्य प्रपन्नेऽपितया भृशम् ॥३७॥
 तद्दे किन्दुमरो नाम सरस्वत्या परिप्लुतम् । पुर्यं शिवामृतजलं महर्षिगणसेवितम् ॥३८॥
 पुर्ययद्गुमलताजालैः कूजपुण्यमृगद्विजैः । स्पन्दुपुलपुष्पाद्यैः यनराजिधियान्वितम् ॥३९॥
 मत्तद्विजगणैर्घुष्टं मत्तभ्रमरविभ्रमम् । मत्तयद्दिनटाटोपमाह्वयन्मत्तकोकिलम् ॥४०॥
 कदम्बघण्टाकाशोवकारज्जयकुलासनैः । कुन्दमन्दारकुट्टैश्चतपोतीरकृत्तम् ॥४१॥
 कुर्यैर्हंसैः कुर्यैर्जलकुट्टैः । सारसीश्रमवाकैश्च चकोरैर्वल्गु कृत्तम् ॥४२॥

तथैव हरिणैः क्रोडैः श्वाविद्गवयहुञ्जरैः । गोपुच्छैर्हिरिभिमंक्रैर्नकुतैर्नाभिभिवृत्तम् ॥४४॥
प्रविश्य सत्तीर्थवरमादिराजः सहात्मजः । ददर्श मुनिमासीनं तस्मिन् हुतहुताशनम् ॥४५॥
विद्योतमानं वपुषा तपस्युग्रयुजा चिरम् । नातिहामं भगवतः स्निग्धापाङ्गावलोकनात् ।

तद्गयाहतामृतकलापीधूपध्रवणेन च ॥४६॥

प्रांशुं पद्मपलाशाक्षं जटिलं चीरवाससम् । उपसंश्रित्य मलिनं यथाङ्गमसंस्कृतम् ॥४७॥
अथोदजमुपायातं नृदेवं प्रणतं पुरः । सपर्यया पर्यगृह्णा प्रतिनन्द्यानुरूपया ॥४८॥
गृहीताह्णमासीनं संयतं प्रीणयन्मुनिः । स्मरन् भगवदादेशमि याह श्लक्ष्णया गिरा ॥४९॥
नूनं चङ्क्रमणं देव सतां संरक्षणाय ते । वधाय चासतां यस्त्वं हरेः शक्तिर्हि पालिनी ॥५०॥
योऽङ्केन्द्रप्रीन्द्रवायूनां यमधममचेतयाम् । रुगाणि स्थ न आध से तस्मै शुक्लार्थं ते नमः ॥५१॥
न यदा रथमास्थाय जैत्रं मखिगणार्पितम् । विस्फूर्जच्चण्डकोदण्डो रथेन त्रासयन्नवान् ॥५२॥
स्वसैन्यचरणदुष्टं वेरयन्मण्डलं भुवः । विकर्मन् वृद्धीं सेनां पर्यटस्यंशुमानिव ॥५३॥
तदैव सेतवः सर्वे वर्णाश्रमनिगन्धनाः । भगवद्भिता राजन् भिद्येत् न बत दस्युभिः ॥५४॥
अवमंश्च समेधेत लोलुपैर्व्यङ्कशैर्नृभिः । शयाने त्वधि लोकोऽयं दस्युग्र तो विनङ्क्वयति ॥५५॥
अथापि पृच्छे त्वां वीर यदर्थं त्वमिहागतः । तद्वयं निर्व्यलीकेन प्रतिपद्यामहे हृदा ॥५६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥२१॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयो मुनिम् । सवीड इव सं सम्रद्धुपारतमुवाच ह ॥१॥
मनुरुवाच

ब्रह्मासृजस्वमुखतो युष्मानात्मपरीप्सया । छन्दोमयस्नगोविद्यायोगयुक्तानलम्पटान् ॥ २ ॥
तत्राखायासृजच्चामन्दोःसङ्खारपहस्रपात् । हृदयं तस्य हि ब्रह्म चरमङ्गं प्रचक्षते ॥३॥
अतो ह्यन्योन्यमात्मानं ब्रह्म क्षप्रं च रक्षतः । रक्षति स्माह्ययो देवः स यः सदसदात्मकः ॥४॥
तव सन्दर्शनादेवच्छिन्ना मे सर्वसंशयाः । यस्त्वयं भगवान् प्रीत्या धर्ममाहरिरक्षिणोः ॥५॥
द्विष्टया मे भगवान् दष्टो दुर्दृशो योऽकृतात्मनाम् । द्विष्टया पादरजः स्पृष्टं शीष्णां मे भवतः शिवम् ॥६॥
द्विष्टया त्वयानुशिष्टोऽई कृतश्चानुग्रहो महान् । अपावृत्तैः कर्णरन्ध्रेर्जुष्टा द्विष्टयोः शतोर्गिरिः ॥७॥
स भवान्दुहितृस्नेहपरिक्लिष्टारमनो मम । श्रोतुमर्हसि दीनस्य आवितं कृपया मुने ॥८॥
प्रियप्रतोत्तानपदोः स्वसेधं दुद्रिता मम । अन्विच्छति पतिं युक्तं वयःशीलगुणादिभिः ॥९॥
यदा तु भवतः शीलश्रुतरूढयो गुणान् । अष्टयोच्चारदादेना स्वय्यासीकृतनिश्चया ॥१०॥

तत्प्रतीच्छद्दिजाग्रयेमां श्रद्धयोपहतां मेया । सर्वात्मन नुह्यां ते गृहमेधिषु कर्मषु ॥११॥
 उद्यतस्य हि कामस्य प्रतिवादो न शक्यते । अपि निर्मुक्तपङ्क्तस्य कामरक्तस्य किं पुन ॥१२॥
 य उद्यतमनाहस्य कीनाशमभियाचते । चीयते तद्यशः स्फोटं मानश्चापज्ञया हत ॥१३॥
 अह त्वा शृण्वं विद्वन् विवाहार्थं समुद्यतम् । अतस्त्वमुपकुर्वाण प्रतां प्रतिगृह्णाय मे ॥१४॥

ऋषिरवाच

चाडमुद्गोडुकामोऽहमप्रता च तवामजा । आवयोरनुरूपोऽसावाधो वैवाहिको विधिः ॥१५॥

काम स भूयाधरदेव तेऽस्था पुत्र्याः समाग्रायविधौ प्रतीत ।

क एव ते तनयां नाद्रियेत स्वयैव कान् या क्षिपतीमिष श्रियम् ॥१६॥

या हर्ष्यपृष्टे क्वणदङ्घ्रिशोभां विक्रीडती कन्दुकविह्वलाक्षीम् ।

विधावसुन्यपतस्त्वाद्रिमानाद्विलोभ्य सम्मोहविमूढचेता ॥१७॥

तां प्रार्थयन्ती ललनाललाममसेवितधीचरचौरदृष्टाम् ।

वसां मनोरुच्यपद् स्वसारं को नानुमन्येत कुधोऽभियाताम् ॥१८॥

अतो भजिष्ये समयेन साध्वीं यावत्तेजो बिभृयादात्मनो मे ।

अतो धर्मान् पारमहस्यमुत्पान् शूरलप्रोक्तान् बहु मन्येऽविहिंसान् ॥१९॥

यतोऽभवद्भि श्मिदं विचित्रं संस्यास्यते यत्र च वावतिष्ठते ।

प्रजापतीनां पतिरेव मह्य परं प्रमाणं भगवाननन्त ॥२०॥

मैत्रेय उवाच

स उग्रधन्वन्नियदेवाब्रह्माप आसीच्च तूष्णीमरविन्दनाभम् ।

धियोपगृह्णन् स्मितशोभितेन मुखेन चेलो लुलुभे देवहृत्या ॥२१॥

तोऽनुज्ञाया व्यवसित महिष्या दुहितु स्फुटम् । तस्मै गुणगत्याद्याप ददौ तुल्यं प्रद्विषित२२

शतरूपा महाराज्ञी पारिवर्शन्महाधनान् । दम्पत्यो पर्यदात्प्रीत्या भूरावास परिच्छदान् ॥२३॥

प्रतां दुहितरं सभ्राद् सदाय गतव्यय । उपगृह्य च वाह्ग्यामीरकण्यो मधिताशय ॥२४॥

अशक्नुवस्तद्विरहं मुञ्चन् वाक्पफलां मुहुः । आसिञ्चद्वन घत्सेति नेत्रो दैर्दुहितु शिखा ॥२५॥

आमन्य तं मुनिवरमनुजात सदानुग । प्रतस्थे रथमारुह्य समार्यं स्वपुरं नृप ॥२६॥

उभयोर्ऋषिकुल्याया सरस्व या सुरोधयो । ऋषीयानुपशान्तानां पश्यन्नाभ्रमसम्पद ॥२७॥

तमायान्तमभिप्रेष्य प्रह्लावतां प्रजः पतिम् । गीतसस्तुतिवादिषु प्रयुदीयु महर्षिता ॥२८॥

वर्हिष्मती नाम पुरी सर्वसम्प समधिता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्ग विधुपत ॥२९॥

काशास्त पृथासन्दुग्धदरितर्चस । ऋषयो यं पराभाष्य यज्ञान् यज्ञमीतिरे ॥३०॥

वर्हिषास्तीर्थं भगवान्मनु । अयत्रप्रजपुत्रं लक्ष्म स्थानं यतो भुवन् ॥३१॥

बहिष्मती नाम विभुर्यां । नर्विश्व समावसत् । तस्यां प्रविष्टो भवनं तापत्रयविन शनम् ॥ ३ ॥
सभार्यः सप्रजः कामान् युभुजेऽन्याविरोधतः । रुङ्गीयमानस्स्त्रीतिः सङ्घीभिः सुरगायकैः ।

प्रन्यूपेऽनुबद्धेन हृदा शृण्वन् हरेः कथाः ॥ ३ ॥

निष्णातं योगमायासु शुनिं स्वायम्भुवं मनुम् । यदा भ्रंशयितुं भोगा न शेरुर्भं तत्परम् ॥ ४ ॥

श्रयातयामारतस्यासन् यामाः स्वान्तरयापना । शृत्वतो ध्यायतो विष्णोः कुर्वतो ब्रुवतः कथाः ३ ५

स एतं स्वान्तरं निन्ये युगानामेकसप्ततिम् । वासुदेवप्रसङ्गेन परिभूतगतित्रयम् ॥ ६ ॥

शारीरा मानसा दिव्या वैयासे ये च मानुषाः । भौतिकाश्च कथं क्लेशा बाधन्ते हरिसंश्रयम् ३ ७

य पृष्टो मुनुभिः प्राह धर्माज्ञानाविधाऽऽधुमान् । नृणां वर्णाश्रमाणां च सर्वभूतहितः सदा ॥ ८ ॥

एतत्त आदिराजस्य मनोश्चरितमद्भुतम् । वर्णितं वर्णनीयस्य तदपत्योदयं शृणु ॥ ९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः २३

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

ऐतृभ्यां प्रस्थिते साध्वी पतिमिङ्गितकोविदा । नित्यं पर्यचरन्प्रीत्या भवानीव भग्नं प्रभुम् ॥ १ ॥

विश्रम्भेणात्मशौचेन गौरवेण दमेन च । शुश्रूया सौहृदेन वाचा मधुरया च भोः ॥ २ ॥

विसृज्य कामं दग्धं च द्वेषं लोभमघं मदम् । अग्रमत्तोद्यता नित्यं तेजीयांसमतोपयत् ॥ ३ ॥

स वै देवपिवर्यस्तां मानवीं समनुद्यताम् । देवाद्गरीयसः पयुराशासानां महाशिरः ॥ ४ ॥

कालेन भूयसा क्षामां कर्शितां प्रतचरंया । प्रेमगद्गदया वाचा पीडितः कुपयाप्रवीत् ॥ ५ ॥

कर्दम उवाच

तुष्टोऽहमथ तव मानवि मानदायाः शुश्रूषया परमया परया च भवया ।

यो देहिनामयमतीव सुहृत्स्वदेहो नावेक्षितः समुचितः क्षपितुं मर्दथं ॥ ६ ॥

ये मे स्वधर्मनिरतस्य तपःसमाधिबिद्यात्मयोगविजिता भगवत्प्रसादा ।

तानेव ते मद्भक्तसेवनयावरदान् हृदि प्रपश्य वितराभ्यभयानशोकान् ॥ ७ ॥

अन्ये पुनर्भगवतो भ्रुव उद्विक्तभ्रुवश्चिन्तितार्थरचनाः किमुत्समस्य ।

सिद्धासि मुद्घ्व विभवाग्निज्जघर्मंदोहान्दिश्यान्नरैर्दुरधिगान्नृपविश्रियाभिः ॥ ८ ॥

एतं युवाणमजलापिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेश्य गताधिरामीत् ।

सगप्रथमप्रणयविह्वलया गिरेर्दधीडावलोकविलसद्दहिताननाऽऽह ॥ ९ ॥

देवहूतिरुवाच

रादं यत् द्विजवृषेतद्रमोघयोगमायाधिने त्वयि विभो तद्वंमि भर्तः ।

यस्तेऽन्यथापि समयः सृष्टदङ्गसङ्को भूयाद्गरीयसि गुणः प्रसूयः सतीनाम् ॥ १० ॥

तत्रैतिका म्मुपशिक्ष यथोपशं, येनेव मे कश्चितोऽन्तारंरसयाऽ. मा ।

सिद्धयेत ते कृतमनोभ्रमप्रतिपाया दीनस्तदीश भवन्नं सदर्शं विचक्ष्व ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रियायाः प्रियमम्बिन्दुन् कर्दमो योगमास्थितः । विमानं कामरं चतस्तद्यो वाविरर्चाकरत् ॥१२॥
 सर्वकामदुर्घं दिव्यं सर्वरत्नसमन्वितम् । सर्वद्वयुपचयोदकं मण्यस्तर्भररुद्रकृतम् ॥१३॥
 दिव्योपकरणोपेतं सर्वकालसुखायहम् । पट्टिकाभिः पताकाभिर्विचित्राभिरलङ्कृतम् ॥१४॥
 स्वर्माविचित्रमालयाभिर्मञ्जुशिञ्जत्पङ्कजभिः । हुक्कूलसौमकीशैर्धनानाचक्षै विंजितम् ॥१५॥
 उपयुं परि चिन्त्यस्तनिलयेषु पृथक्पृथक् । हिले कशियुभिः कान्तं पर्यङ्क्यजनासने ॥१६॥
 तत्र तत्र विनिसिप्तनानाशिल्पोपशोभितम् । मङ्गारकृतस्पर्शया जुष्टं विद्रुमवेदिभिः ॥१७॥
 द्वाःसु विद्रुमदेहल्या भातं वक्ररुपाटवत् । शिखरोत्पिन्द्रनीलेषु हेमकुम्भैरधिभ्रतम् ॥१८॥
 चञ्चुमपधरागाप्रैर्वैभ्रभित्तियु निर्मितैः । जुष्टं विचित्रयैतानेमेहाहँहँमतोरेषु ॥१९॥
 हंसपारावतयातैस्तत्र तत्र निद्रुजितम् । कृश्रिमान्मन्यमानैः स्वानधिरष्टाधिह्य च ॥२०॥
 विहारस्थानविश्रामसंवेशप्राङ्गणजिरैः । यथोपजोषं रचितैर्विस्मापनमिवा मनः ॥२१॥
 ईदृग्गृहं तपश्यन्तीं नातिमीतेन चेतसा । सर्वभूताशयाभिस्तं प्रावोचकर्म स्वयम् ॥२२॥
 निमज्जयास्मिन् हुद्दे भीरु विमानमिद्रुमारुह । इद्रं शुङ्कृतं तीर्थमाशिषां यापकं नृणाम् ॥२३॥
 सा तन्नर्तुः समादाय वचः कुचलयेक्षणा । सरजं भिन्नती वासो वेणीभूतांश्च मूर्जान् ॥२४॥
 अङ्गं च मलयङ्केन संदृञ्चं शबलस्तनम् । आविवेश सरस्वत्याः सरः शिवजलाशयम् ॥२५॥
 सान्तःसरसि चेशगस्याः शतानि दशान्यकाः । सर्वाः किशोरवयसो ददशोत्पलरान्धय ॥२६॥
 तां दृष्ट्वा रुहसो थाय प्रोक्षुः प्राङ्गलय स्त्रिय । वयं कर्मकरीस्तुभ्यं शाधि नः करवाम किम् ॥२७॥
 स्नानेन तां महाहँष्यं स्नापयित्वा मनस्विनीम् । हुक्कूले निमंले नृते ददुरस्यै च मानदाः ॥२८॥
 भूदणानि परार्थानि वरीयांसि सुमनित च । अन्नं सर्वगुणोपेतं पानं चैवामृतासवम् ॥२९॥
 अथादर्शं स्वमात्मानं स्वखियं विरजाभ्यरम् । विरजं कृतस्वस्थयनं कन्याभिर्बहुमानितम् ॥३०॥
 छातं कृतशिरस्नानं सर्वाभरणभूषितम् । निष्वस्रिषं चक्षयिनं कूजरकाञ्चननूपुरम् ॥३१॥
 श्रोत्रयोरध्यस्तया काञ्चया काञ्चया बहुरत्नया । हारिण्यं च महाहँष्यं रचकेन च भूषितम् ॥३२॥
 सुदता सुभ्रुवा श्लक्ष्णखिग्वापाङ्गेन चक्षुः । दशकोशरुद्रा नीलैरलकैश्च लसन्मुखम् ॥३३॥
 यदा सरमार ऋषभसृषीणां द्युतितं पतिम् । तत्र चास्ते सह स्त्रीभिर्यत्रास्ते स प्रजापतिः ॥३४॥
 भर्तुः पुरस्तादात्मानं स्त्रीसहस्रद्वित तदा । निराग्न्यं तद्योगर्मातं संशरं प्रथपद्यत् ॥३५॥
 स तां कृतमनस्नानां विश्राज्जतीमद्वं वन् । आत्मनो भिन्नतीं रूपं संवीतरचिरस्तनीम् ॥३६॥
 विद्याधरीसहस्रेण सेव्यमानां सुराण्यम् । जातभावो विम नं तदारोहयदमिप्रहृत् ॥३७॥

तस्मिन्नलुप्तमहिमा प्रिययानुक्तो विद्याधरोभिरुपचीर्युर्विमाने ।

बभ्राज उच्चचक्रमुद्गरवानपीच्यस्तारंभिरावृत इवोद्भुपतिर्नभस्यः ॥३८॥

रं नाष्टलोकपविहारकुलाचलेन्द्रोणीस्वनङ्गसखमारतसौभगासु ।

सिद्धैर्नुतो धुधुनिपातशिवस्वनासु रेमे चिरं धनदवल्लनावरुधी ॥३९॥

श्रीभक्ते सुरसने नन्दने पुष्पभद्रके । मानसे चैत्ररथे च स रेमे रामया रतः ॥४०॥

भ्राजिष्णुना विमानेन कामगेन महोयसा । वैमानिकान्तर्यरेत चरं ह्येकान् यथानिलः ॥४१॥

किं दुरापादनं तेषां पुंसामुद्दामचेतसाम् । यैराश्रितस्तोर्थपदश्ररणो व्यसनाव्ययः ॥४२॥

प्रेक्षयित्वा भुवो गोलं पन्थै यावान् स्वसंस्थया । बह्नाश्चर्यं महायोगी स्याश्रमाय न्यवर्तत ॥४३॥

विभज्य नवधाऽऽत्मानं मानवी सुरतोत्सुवाम् । रामां निरमयन् रेमे वर्षापूर्गान्मुहूर्तवत् ॥४४॥

तस्मिन् विमान उक्कृष्टां शय्यां रतिकरी श्रिता । न चाबुध्यत तं कालं पत्यापीच्येन सङ्कता ॥४५॥

एव योगानुभावेन दम्पत्यो रममाणयोः । शतं व्यतीयुः शरदः कामलालसयोर्मनाक् ॥४६॥

तस्यामाधत् रेतस्तां भावयन्नात्मनाऽऽ मवित् । नोधा विधाय रूपं स्वं सर्वरुद्धरूपविद्विभुः ॥४७॥

अतः सा सुपुत्रे सद्यो देवहृतिः स्त्रियः प्रजाः । सर्वास्ताश्चारसर्वाङ्गयो लोहितोःपलगन्धयः ॥४८॥

पति सा प्रयजिष्यन्तं तदाऽऽलक्ष्योशती सती । स्मयमाना विक्रवेन हृदयेन विदूयता ॥४९॥

लिखन्त्यधोमुखी भूमि पदा नखमणिश्रिया । उवाच ललिता वाचं निरप्याश्रुकलां शनैः ॥५०॥

देवहृतिरुवाच

सर्वं तद्भगवान्मह्यमुपोवाह प्रतिश्रुतम् । अथापि मे प्रदजाया अभयं दातुमर्हसि ॥५१॥

ब्रह्मन् दुहितृभिरनुभ्यं विष्णुयाः पतयः समाः । कश्चित्स्याग्ने विशोकाय वयि प्रयजिते वनम् २

एतावतालं कालेन व्यतिप्रान्तेन मे प्रभो । इन्द्रियार्थप्रसङ्गेन परित्यक्तपरात्मनः ॥५२॥

इन्द्रियार्थेषु सज्जन्त्या प्ररुद्धस्त्वयि मे वृतः । अजानन्त्या परं भावं तथाप्यस्य वभयाय मे ॥५३॥

रुद्धो यः संसृतेर्हेतुरससु विहितोऽधिया । स एव साधुषु कृतो निरुद्धस्त्वाय कल्पते ॥५४॥

नेह यत्कर्म धर्माय न विरागाय कल्पते । न तीर्थपदसेवायै जीवन्नपि मृतो हि सः ॥५५॥

साहं भगवतो नूनं वञ्चिता मायया दृढम् । यत्त्वां विमुक्तिदं प्राप्य न मुमुक्षेय धः घनात् ॥५६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेधोपाख्याने

प्रयोविशोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

॥ मंत्रेय उवाच ॥

निषेदरादिनीमेवं मनोदुहितरं मुनिः । दयालुः शालिनोमाह शुद्धाभिभवाहतं स्मरन् ॥१॥

ब्रह्मपितृवाच

मा स्विदो राजपुत्रोऽथमात्मानं प्रयनिन्दिते । भगवांस्तेऽपरो गर्मदूरात्सुप्रपत्यते ॥ २ ॥

धनप्रतापि भद्रं ते दमेन निषमेन च । तपोद्विषणदानैश्च श्रद्धया चेश्वरं भज ॥ ३ ॥
स वयाऽऽराधितः शुक्लो वितन्वन्मामरुं यशः । छेता ते हृदयग्रन्थिमौदर्यो ब्रह्मभावनः ॥ ४ ॥

मैत्रेय उवाच

देवहृत्यपि सन्देशं गौरवेण प्रजापतेः । सम्यक् श्रद्धाय पुरुषं कूटस्थमभजत्सु ॥ ५ ॥
तस्यां बहुतिये काले भगवान्मधुसूदनः । कार्दमं वीर्यमापन्नो जज्ञेऽग्निरिव क्षरणि ॥ ६ ॥
अथादर्यंस्तदा व्योम्नि वादित्राणि घनाघनाः । गायन्ति तं स्म गर्न्धर्वां वृ यन्त्यस्तरसो मुद्रा ॥ ७ ॥
पेतुः सुमनसो दिव्याः खेचरैरपवर्जिताः । प्रसेदुश्च दिशः सर्वा श्रम्भांसि च मनांसि च ॥ ८ ॥
तत्कर्दमाश्रमपट्टं सरस्वत्या परिश्रितम् । भवयग्भूः साकृन्निर्मितीत्यादिभिरभ्ययात् ॥ ९ ॥
भगवन्तं परं ब्रह्म सरनेनाशेन शशुहन् । तत्रवसंस्थानविज्ञप्यै जातं विद्वानजः स्वराट् ॥ १० ॥
सभाजयन् विशुद्धेन चेतसा तच्चिन्तितम् । प्रहृष्यमाणैरसुभिः कर्दमं चेदमभ्यधात् ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच

त्वया मेऽपचितस्तात कल्पिता निर्व्यलीकतः । यन्मे सज्जगृहे वाक्यं भवान्मानसं मानप्रवृत्तं ॥ १२ ॥
पुत्राद्येव शुश्रूष कार्या पितरि पुत्रकैः । बाढमिथ्युनमन्येत गौरवेण गुरोर्वचः ॥ १३ ॥
इमा दुहितरः सभ्य तव वत्स सुमभ्यमाः । सर्गमेतं प्रभावैः स्वैर्वृंहयिष्यन्त्यनेकवा ॥ १४ ॥
अतस्त्वमृषिमुष्येभ्यो यथाशीलं यथाशुचि । अत्रजाः परिदेहाद्यविस्तृणीहि यतो भुवि ॥ १५ ॥
वेदाहमार्गं पुरुरमवतीर्थं स्वमायया । भूतानां शेषधि विश्राण्यं कपिलं मुने ॥ १६ ॥
ज्ञानविज्ञानयोगेन कर्मण्यामुद्धरन् जटाः । हिरण्यकेशः पद्माक्षः पद्ममुद्रापदागुजः ॥ १७ ॥
एष मानवि ते गर्भं प्रविष्टः कैटभाद्रनः । अविद्यासंशयग्रन्थे द्दिष्ट्वा गां विचरिष्यति ॥ १८ ॥
अथ सिद्धगणाधीशः साह्वयाचार्यैः सुसम्मतः । लोके कपिल इत्याख्या गन्ता ते कीर्तिवधनः ॥ १९ ॥

मैत्रेय उवाच

तावाधास्य जगत्स्रष्टा कुमारैः सहनारदः । हंसो हंसेन यानेन प्रियामपरमं ययौ ॥ २० ॥
गते शतधनौ सत्तः कर्दमस्तेन चोदितः । यथोदितं स्वदुहितुः प्रादुद्धिष्यन्नात्तः ॥ २१ ॥
मीचये कलां प्रादानसूयामथाग्रये । श्रद्धामद्भिरशेष्यच्छुल्लस्ययाप हविर्भुवम् ॥ २२ ॥
पुलंहाय गतिं युक्तां प्रतवे च क्रियां सतीम् । कथार्ति च भृगवेऽप्यच्छुद्धसिष्टायात्परमवतीम् ॥ २३ ॥
अथवर्षेऽद्वादशान्ति यया यज्ञो वितन्यते । विरंभान्कृतोद्गाहान् सदारान् समज्जालयत् ॥ २४ ॥
ततस्तत् रूपयः सत्तः कृतदारा निमन्यतम् । प्रातिष्ठन्नदिद्रमापन्नाः स्य सज्जाममण्डलम् ॥ २५ ॥
स चावतीर्थं त्रियुगमाज्ञाय विबुधैर्भम् । विविक्त उपमहृष्य प्रथम्य समभाऽत ॥ २६ ॥
अहो पापस्यमानानां निरये स्वैरमङ्गलैः । फालेन भूयसा चूर्त्तं प्रग्रीदन्तीह देवताः ॥ २७ ॥
बहूज मन्त्रिकेन सम्यग्योगममाधिना । द्रष्टुं यतन्ते यतयः शूरागारेषु य पदम् ॥ २८ ॥

स एवं भगवानद्य हेलनं नगण्यय नः । गृहेषु जातो ग्राम्याणां यः स्वानां पक्षपोषणः ॥२६॥
स्वीयं धान्यमृतं कर्तुमवतीर्षोऽसि मे गृहे । चिकीर्षुर्भगवान् ज्ञानं भक्तानां मानवधनं ॥२७॥
तान्येव त्रेऽभिरूपाणि रूपाणि भगवंस्तव । यानि यानि च रोचन्ते स्वजनानामरूपिणः ॥२८॥

त्वां सूरिभिस्तत्त्वबुभुक्ष्मयाद्वा सदाभिवादाहंणपादपीठम्- ।
ऐश्वर्यवैराग्ययशोऽवबोववीर्यश्रिया पूर्वमहं प्रपद्ये ॥२९॥
परं प्रवानं पुरुवं महान्तं कालं कविं त्रितृतं लोरूपालम् ।
आत्मानुभूत्यानुगतप्रपञ्चं स्वच्छन्दशक्तिं कपिलं प्रपद्ये ॥३०॥
आ स्माभिवृच्छेऽद्य पतिं प्रजानां त्वयायतीर्षार्णं उतासकामः ।
परिग्रजःपदवीमास्थितोऽहं चरिष्ये त्वां हृदि युजन् विशोकः ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

मया प्रोक्तं हि लोकस्य प्रमाणं सत्यलौकिके । अथाजनि मया तुभ्यं यदवोचमृतं मुने ॥३२॥
एतन्मे जन्म लोकेऽस्मिन्मुमुक्षुणां दुराशयात् । प्रमत्त्यानाय तत्त्वानां सम्प्रतायात्मदर्शने ॥३३॥
एव आत्मपथोऽव्यक्तो नष्टः कालेन भूयसा । तं प्रवर्तयितुं देहमिमं विद्धि मया श्रुतम् ॥३४॥
गच्छ कामं मया पृष्टो मयि संन्यस्तकर्मणा । जित्वा सुदुर्जयं मृत्युमपृतवाय मां भजा ॥३५॥
मामात्मानं स्वयं ज्योति सर्वभूतगुहाशयम् । आत्मन्येवात्मना वीक्ष्य विशोकोऽभयमृच्छसि ॥३६॥
मात्रे आध्यात्मिकीं विद्यां शमनी सर्वकर्मणाम् । वितरिष्ये यया चासौ भयं चातितीर्ययति ४०

मैत्रेय उवाच

एवं समुदितस्तेन कपिलेन प्रजापतिः । दक्षिणीकृ य तं प्रीतो वनमेव जगाम ह ॥३७॥
यतं स आस्थितो मौनमात्मैकशरणो मुनिः । नि सद्गो व्यचरत्तोषीमनमिरनिकेतनः ॥३८॥
मनो ब्रह्मणि युञ्जानो यत्तसदसतः परम् । गुणावभासे विगुण एकभक्त्यानुभाषिते ॥३९॥
निरहंकृतिर्निर्ममश्च निर्द्वन्द्वः समदक् स्वदक् । प्रत्यक्प्रशान्तधीर्धैरः प्रशान्तोर्मिरिवोदधिः ॥४०॥
वासुदेवे भगवति सर्वज्ञे प्रत्यगात्मनि । परेण भक्तिभावेन लब्धात्मा मुक्तबन्धनः ॥४१॥
आत्मानं सर्वभूतेषु भगवन्तमवस्थितम् । अपश्यत्सर्वभूतानि भगवद्यपि चात्मजि ॥४२॥
इच्छाद्देवविहीनेन सर्वत्र समचेतसा । भगवद्भक्तियुक्तेन प्राप्ता भागवती गतिः ॥४३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कपिलेये
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पंचविंशतितमोऽध्यायः

शौनक उवाच

कपिलस्तत्त्वसंख्याता भगवानात्ममायया । जातः स्वयमजः साक्षादात्मप्रज्ञस्ये नृणाम् ॥१॥

न ह्यस्य वर्णः पुंसां वरिष्णः सर्वयोगिनाम् । विश्रुतौ श्रुतदेवस्य भूरि तृप्यन्ति मेऽसव ॥२५
यद्यद्विधत्ते भगवान् स्वच्छन्दात्माऽऽत्ममायया । तानि मे श्रद्धानस्य कीर्तन्यान्नुकीर्तय ॥३५

॥ सूत उवाच ॥

द्वैपायनसखस्त्वेवं मैत्रेयो भगवांस्तथा । प्राहेदं विदुरं प्रीत आन्वीक्षिष्यां प्रचोदितः ॥४॥

मैत्रेय उवाच

पितरि प्रस्थितेऽरर्यं मातुः प्रियचिकीर्षया । तस्मिन् बिन्दुसरेऽवासीद्भगवान् कपिलः किल ॥१॥
तमासीनमकर्माणं तत्त्वमार्गप्रदर्शनम् । स्वसुतं देवहृत्याह धातुः संस्मरती वचः ॥६॥

देवहृतिरुधाच

निर्विषया नितरां भूमन्नसदिन्द्रियतर्पणात् । येन सम्भाव्यमानेन प्रपन्नान्धं तमः प्रभो ॥७॥

तस्य त्वं तमसोऽन्धस्य दुष्पारस्याद्य पारगम् । सच्चक्षुर्जन्मनामन्ते लब्धं मे त्वदनुग्रहात् ॥८॥

य आद्यो भगवान् पुंसामीश्वरो वै भवान् किल । लोकस्य तमसान्धस्य चक्षुः सूर्यं इवोदितः ॥९॥

अथ मे देव सम्मोहमपाकृष्टुं त्वमर्हसि । योऽवप्रदोऽहंममेतीत्येतस्मिन् योजितस्त्वया ॥१०॥

तं त्वा गताहं शरणां शरण्यां स्वभृत्यसंसारतरोः कुठारम् ।

जिज्ञासयाहं प्रकृतेः पूरपस्य नमामि सद्धर्मविदां वरिष्ठम् ॥११॥

मैत्रेय उवाच

इति स्वमातुर्निरवद्यमीप्सितं निशम्य पुंसामपवर्गवर्धनम् ।

धियाभिनन्द्यात्मवतां सतां गतिर्बभाप ईपस्मिन्तशोभिताननः ॥१२॥

श्रीभगवानुवाच

योग आध्यात्मिकः पुंसां रुतो निःश्रेयसाय मे । श्रन्वन्तोपरतिर्यग्र दुःखस्य च सुखस्य च ॥१३॥

तमिमं ते प्रवक्ष्यामि धमबोधं पुरानघे । ऋषीणां श्रोतुकामानां योगं सर्वाङ्गनैपुण्यम् ॥१४॥

चेतः खल्वस्य बन्धाय मुक्तये चात्मनो मतम् । गुणेषु सक्तं बन्धाय रतं वा पुंसि मुक्तये ॥१५॥

अहंममामिमानोऽर्थैः कामलोभादिभिर्मलैः । योतं यदा मनः शुद्धमदुःखमसुखं समम् ॥१६॥

तदा पुरुष आत्मानं केवलं प्रकृतेः परम् । निरन्तरं स्वयं ज्योतिरयिमानमखण्डितम् ॥१७॥

ज्ञानवैराग्ययुक्तेन भक्तियुक्तेन चात्मना । परिपरयत्युदासीनं प्रकृतिं च हतौजसम् ॥१८॥

न युज्यमानया भक्त्या भगवत्यखिलात्मनि । सद्योऽस्ति शिष्यः पन्था योगिनां प्रदक्षिद्यये ॥१९॥

पूषङ्गमजरं पाराभारमनः कवयो विदुः । स एव साधुषु कृतो मोघद्वारमपाटनम् ॥२०॥

तित्तिष्वः कारुणिकाः सुहृदः सर्वदेहिनाम् । अजातराग्रवः शान्ताः साधवः साधुमृगणाः ॥२१॥

मद्व्यनन्येन भावेन भक्तिं कुर्वन्ति ये ष्टाम् । भाकृते त्यक्तकर्माण्यक्तस्वजनवाङ्मराः ॥२२॥

मृष्टाः शृण्वन्ति कथयन्ति च । तपन्ति विविधास्तापा नैताग्नमृष्टचेतयः ॥२३॥

त एते साधवः साध्वि सर्वसङ्गविवर्जिताः । सङ्गस्तेष्वथ ते प्रार्यः सङ्गदोषहरा हि ते ॥२४॥

सतां प्रसङ्गान्मम वीर्यसंविदो भवन्ति हृत्कारंरसायनाः कथाः ।

तज्जोषणादाश्रयवर्गवर्त्मनि श्रद्धा रतिर्भक्तिरनुकम्पयति ॥२५॥

भक्त्या पुमाज्जातविराग ऐन्द्रियाद् दृष्टश्रुतान्मद्रचनानुचिन्तया ।

चित्तस्य यत्तो ग्रहणे योगयुक्तो यतिष्यते ऋजुभिर्योगमार्गैः ॥२६॥

श्रसेवयायं प्रकृतेर्गुणानां ज्ञानेन वैराग्यविजृम्भितेन ।

योगेन मय्यर्पितया च भक्त्या मां प्रत्यगात्मानमिहावरुधे ॥२७॥

देवहृतिरुवाच

काचित्श्रयुचिता भक्तिः कीदृशी मम गोचरा । यया पदं ते निर्वाणमज्ञसान्वाभवा श्रहम् ॥२८॥

यो योगो भगवद्वाणो निर्वाणामंस्त्वयोदितः । कीदृशः कति चाङ्गानि यतस्तत्त्वावबोधनम् २९

तदेतन्मे विजानीहि यथाहं मन्दधीर्हरि । सुखं बुद्धये य दुर्बोधं योपा भवदनुग्रहात् ॥३०॥

मैत्रेय उवाच

विद्विःवार्यं कपिलो मातुरित्थं जातस्नेहो यत्र तन्वाभिजातः ।

तत्त्वाध्यायं यत्रवदन्ति सांख्यं प्रोवाच वै भक्तिवितानयोगम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

देवानां गुणलिङ्गानामानुश्रविककर्मणाम् । सर्व एवैकमनसो वृत्तिः स्याभावित्री तु या ॥३२॥

अनिमिच्छा भागवती भक्तिः सिद्धैर्गरीयसी । जरयत्याशु वा कोशं निगीर्णमनसो यथा ॥३३॥

नैकात्मतां मे स्पृहयन्ति केचिन्मत्पादसेवाभिरता मदीहाः ।

येऽन्योन्यतो भागवताः प्रसज्य सभाजयन्ते मम पौरुषाणि ॥३४॥

पश्यन्ति हे मे रचिराण्यथैव सन्तः प्रसन्नप्रकारणलोचनानि ।

रूपाणि दिव्यानि वरप्रदानि सार्कं वाचं स्पृहणीयां यदन्ति ॥३५॥

तेदर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेष्वितवामसूक्तैः ।

हृतात्मनो हतप्राणाश्च भक्तिरनिच्छतो मे गतिमयस्यं प्युदुक्ते ॥३६॥

अथो विभूतिं मम मायाविनस्तामैधर्यमष्टाङ्गमनुपवृत्तम् ।

धियं भागवतीं वास्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽऽनुवते तु लोके ॥३७॥

न कीर्हिचिन्मत्पराः शान्तरूपे नद्वेषन्ति नो नेऽनिमिषो लेदि हेतिः ।

येगामहं प्रिय आत्मा सुतश्च सखा गुरुः सुद्वदो देवमिष्टम् ॥३८॥

इमं लोकं सधैवामुमात्मानमुभयायिनम् । आत्मानमनु ये चेह ये रायः परयो गृहाः ॥३९॥

चिसृज्य सर्वाङ्गान्वाश्च मामेवं विश्वतोमुखम् । भजन्त्यनन्यया भक्त्या तान्मृत्योरतिपारयेषु ॥४०॥

नान्यत्र मद्भागवतः प्रधानपुरपेधरात् । आत्मानः सर्वभूतानां भयं तीव्रं निवर्तते ॥४१॥
 मद्भयाद्वाति वातोऽर्थं सूर्यस्त्वपति मद्भयात् । वर्षतीन्द्रो दह्यत्यग्निमृत्युश्चरति मद्भयात् ॥४२॥
 ज्ञानवैराग्ययुक्तेन भक्तियोगेन योगिनः । प्रेमाय पादमूलं मे प्रविशन्त्यदुक्तोभयम् ॥४३॥
 एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसां निःश्रेयसोदयः । तीव्रेण भक्तियोगेन मनो मर्त्यर्पितं स्थिरम् ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्यायः २६

अथ षड्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

अथ ते सप्रवक्ष्यामि तत्त्वानां लक्षणं पृथक् । यद्विदिवा विमुच्येत पुरुरः प्राकृतैर्गुणैः ॥ १ ॥
 ज्ञानं निःश्रेयसार्थाय पुरुरस्यात्मदर्शनम् । यदाहुर्वर्णये तत्ते हृदयग्रन्थिभेदनम् ॥ २ ॥
 अनादिरात्मा पुरुषो निर्गुणः प्रकृतेः परः । प्रत्यग्धामा स्वयंज्योतिर्विश्वं येन समन्वितम् ॥ ३ ॥
 स एष प्रकृतिं सृष्ट्वां देवीं गुणमयीं विभुः । यद्वच्छयेवोपगतामभ्यपद्यत लीलया ॥ ४ ॥
 गुणैर्विचित्राः सृजतीं सरूपाः प्रकृतिं प्रजाः । विलोक्य मुमुहे सद्यः स इह ज्ञानगूहया ॥ ५ ॥
 एवं परामिथ्यानेन कर्तृत्वं प्रकृतेः पुमान् । कर्मसु क्रियमाणेषु गुणैरात्मनि मन्यते ॥ ६ ॥
 तदस्य संसृतिर्बन्धः पारतन्त्र्यं च तत्कृतम् । भवत्यकर्तुरीशस्य साविथो निरृतात्मनः ॥ ७ ॥
 कार्यकारणकर्तृत्वे कारणं प्रकृतिं विदुः । भोक्तृत्वे सुखदुःखानां पुरुषं प्रकृतेः परम् ॥ ८ ॥
 देवहृतिरुवाच

प्रकृतेः पुरुषस्यापि लक्षणं पुरुषोत्तम । बृहि कारणयोरस्य सदसच्च यदात्मकम् ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

यत्तत्त्रिगुणमभ्यक्तं नित्यं सदमद्रात्मकम् । प्रधानं प्रकृतिं प्राहुरविशेषं विशेषवत् ॥१०॥
 पञ्चभिः पञ्चभिर्ब्रह्म चतुर्भिर्देशभिस्तथा । एतच्चतुर्विंशतिकं गुणं प्राधानिकं विदुः ॥११॥
 महाभूतानि पञ्चैव भूरापोऽग्निमरुद्ब्रह्म । तन्मात्राणि च तावन्ति गन्धादीनि भूतानि मे ॥१२॥
 इन्द्रियाणि दश श्रोत्रं त्वग्दमनकासिकाः । वाक्श्रोत्रं चरुणौ मेढ्रं पायुर्दंशम उच्यते ॥१३॥
 मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तमिन्द्रियन्तरात्मकम् । चतुर्धा लक्ष्यते भेदो वृथा लक्षणरूपया ॥१४॥
 एतावानेव स ह्यवातो ब्रह्मणः सगुणस्य ह । सन्निवेशो मया प्रोक्तो यः कालः पञ्चविंशतः ॥१५॥
 प्रभावं पौरुषं प्राहुः कालमेते यतो भवन् । अहङ्कारविमूढस्य कर्तुः प्रकृतिमीयुषः ॥१६॥
 प्रकृतेर्गुणसाम्यस्य निर्विशेषस्य मानवि । चेष्टा यतः स भगवान् काल इत्युपलक्षितः ॥१७॥
 अन्तः पुरुषरूपेण बालरूपेण चो बहिः । समन्वे येप सप्तानां भगवानात्ममायया ॥१८॥
 दीपाश्चभित्तधर्मिण्यां स्वस्यां योनीं परः पुमान् । आद्यत वीर्यं गायुत महत्तपं हिरण्यमम् ॥१९॥

(विश्रमात्मगतं व्यञ्जन् कूटस्थो जगतङ्कुरः । स्वतेजसापिबन्तीप्रमात्मप्रस्वापनं तमः ॥२०॥
यत्तत्सप्तगुणं स्वच्छं शान्तं भगवत्. पदम् । यदाहुर्वासुदेवास्त्वं चित्तं तन्महदात्मरुम् ॥२१॥
स्वच्छत्वमविकारित्वं शान्तत्वमिति चेतसः । वृत्तिभिर्लक्षणं प्रोक्तं यथापां प्रकृतिः परा ॥२२॥
महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणाद्भगवद्दीर्घसम्भवात् । क्रियाशक्तिरहङ्कारस्त्रिविधः समपद्यत ॥२३॥
वैकारिकस्त्वैजसश्च तामसश्च यतो भवः । मनसश्चेन्द्रियाणां च भूतानां महतामपि ॥२४॥
सहस्रशिरसं साक्षाद्यमनन्तं प्रचक्षते । सङ्कर्षणाख्यं पुरुषं भूतेन्द्रियमनोमयम् ॥२५॥
कर्तृत्वं करणत्वं च कार्यत्वं चेति लक्षणम् । शान्तघोरविमूढत्वमिति वा श्यादहङ्कृतेः ॥२६॥
वैकारिकाद्विकुर्वाणाग्मनस्तत्त्वमजायत । यत्सङ्कल्पविकल्पगर्भ्यां वर्तते कामसम्भवः ॥२७॥
यद्विदुर्हानिरुद्धाख्यं हृषीकायामधीश्वरम् । शारदेन्द्रीवरश्यामं संराध्यं योगिभिः शनैः ॥२८॥
तैजसात्तु विकुर्वाणाद् बुद्धितत्त्वमभूत्सति । द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिन्द्रियाणामनुग्रहः ॥२९॥
संशयोऽथ विपर्यासो निश्चयः स्मृतरैव च । स्वाप इत्युच्यते बुद्धेर्लक्षणं वृत्तितः पृथक् ॥३०॥
तैजसान्दीन्द्रियाख्येव क्रियाज्ञानविभागशः । प्राणस्य हि क्रिया शक्तिर्वुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ॥३१॥
तामसाच्च विकुर्वाणाद्भगवद्दीर्घोचितात् । शब्दमात्रमभूत्समाद्यभः श्रोत्रं तु शब्दगम् ॥३२॥
अर्थाश्रयत्वं शब्दस्य द्रष्टृलिङ्गवमेव च । तन्मात्रत्वं च नभसो लक्षणं कवयो विदुः ॥३३॥
भूतानां छिद्रदानृत्वं बहिरन्तरमेव च । प्राणोन्द्रियात्माधिपत्यत्वं नभसो वृत्तिलक्षणम् ॥३४॥
नभसः शब्दतन्मात्रात्कालगत्या विकुर्वत । स्पर्शोऽभवेत्ततो वायुस्त्वक् स्पर्शस्य च संग्रहः ३५॥
मृदुत्वं कठिनत्वं च दौत्यमुष्णत्वमेव च । एतस्पर्शस्य स्पर्शत्वं तन्मात्रं नभस्यतः ॥३६॥
चालनं व्यूहनं प्राप्तिर्नैतत्त्वं द्रव्यशब्दयोः । सर्वेन्द्रियाणामात्मत्वं वायोः कर्माभिलक्षणम् ॥३७॥
वायोश्च स्पर्शतन्मात्राद्रूपं दैवेरितादभूत् । समुत्थितं ततस्तेजश्च रूपोपलभनम् ॥३८॥
द्रव्याकृतिरत्वं गुणता व्यक्तिसंस्थात्वमेव च । तेजसत्वं तेजसः साध्वि रूपमात्रस्य वृत्तयः ॥३९॥
द्यौतनं पचनं पादमदनं हिममर्दनम् । तेजसो वृत्तयस्त्वैताः शोषणं छुत्तृडेव च ॥४०॥
रूपमात्राद्विकुर्वाणात्तेजसो दैवचोदितात् । रसमात्रमभूत्समाद्यभो जिह्वा रसग्रहः ॥४१॥
कवायो मधुरस्तिक्तः कट्वग्ल इति त्रैक्या । भौतिकानां विकारेण रस एको विभिद्यते ॥४२॥
छन्दनं पियडनं वृषिः प्राणनाप्यायनोन्दनम् । तापापनोदो भूयस्त्वमभसो वृत्तयस्त्वैताः ॥४३॥
रसमात्राद्विकुर्वाणाद्यभसो दैवचोदितात् । गन्धमात्रमभूत्समाद्यभ्यो प्राणस्तु गन्धगः ॥४४॥
करम्भपृत्तिसौरभ्यशान्तोप्राग्जादिभिः पृथक् । द्रव्यावयववैषम्याद्गन्ध एको विभिद्यते ॥४५॥
भावनं प्रहणं स्थानं धारणं सद्भिः शोषणम् । सर्वस्त्वगुणोद्भेदः पृथिवीवृत्तिलक्षणम् ॥४६॥
नभोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तच्छ्रोत्रमुच्यते । वायोर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य तस्पर्शनं विदुः ॥४७॥
तेजोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तच्छृण्वत्यते । अग्नेर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य तद्रसनं विदुः ।

भूमेर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य सः प्राण उच्यते ॥४८॥

परस्ये दृश्यते धर्मो ह्यपरस्मिन् समन्वयात् । अतो विशेषो भावार्ना भूमावेवोपलक्ष्यते ॥४९॥
 एतान्यसहस्य यदा महदादीनि सप्त वै । कालकर्मगुणोपेतो जगदादिरुपाविशत् ॥५०॥
 ततस्तेन नुविद्वेभ्यो युक्तेभ्योऽयडमचेतनम् । उत्थितं पुरुषो यस्मादुदतिष्ठत्सौ विराट् ॥५१॥
 एतदण्ड विशेषाख्यं क्रमवृद्धैर्दशोत्तरेः । तोयादिभिः परिवृतं प्रधानेन वृत्तैर्बहिः ।

यत्र लोकवितानोऽयं रुरं भगवतो हरेः ॥५२॥

हिरण्यमादण्डकोरादुत्थाय सलिलेरायान् । तमाविश्य महादेवो बहुधा निर्बिभेद खम् ॥५३॥
 निरभिघतास्य प्रथमं मुख वाणी ततोऽभवत् । वाण्या वह्निरथो नासे प्राणोऽतो प्राण एतयोः ॥५४॥
 प्राणाद्वायुरभिघेतामक्षिणी चक्षुरेतयोः । तस्मात्सूर्यो व्यभिघेतां कर्णौ श्रोत्रं ततो दिश ॥५५॥
 निर्बिभेद विराजस्त्वग्रोमरमश्र्वादयस्ततः । तत श्रोपघयश्चासद्भिर्ब्रह्मं निर्बिभेदे ततः ॥५६॥
 रेतस्तस्मादाप आसन्निरभिघत वै गुदम् । गुदादपानोऽपानाद्य मृत्युलोकमभयङ्करः ॥५७॥
 हस्तौ च निरभिघेतां बलं ताम्ब्यां ततः स्वराट् । पादौ च निरभिघेतां गतिस्ताम्ब्यां ततो हरिः ॥५८॥
 नाभ्योऽस्य निरभिघत ताम्ब्यो लोहितमाभृतम् । नद्यस्ततः समभवन्मुदरं निरभिघत ॥५९॥
 क्षुत्पिपासे ततः स्यातां समुद्रस्वेतयोरभूत् । अथास्य हृदयं भिन्नं हृदयान्मन उत्थितम् ॥६०॥
 मनसश्चन्द्रमा जातो बुद्धिर्बुद्धेर्गिरा पतिः । अहङ्कारस्ततो रुद्रश्चित्तं चैत्यस्ततोऽभवत् ॥६१॥
 एते ह्यभ्युत्थिता देवा नैवास्योत्थापनेऽशकम् । पुनराविशुः खानि तमुत्थापयितुं क्रमात् ॥६२॥
 वह्निर्याचं मुखं भेजे नोदतिष्ठत्तदा विराट् । प्राणेन नासिके वायुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६३॥
 अक्षिणी चक्षुः आदियो नोदतिष्ठत्तदा विराट् । श्रोत्रेण कर्णौ च दिशो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६४॥
 त्वर्चं रोमभिरुपभ्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रेतसा शिभ्रमापस्तु नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६५॥
 गुदं मृत्युरपानेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हस्ताब्जिन्द्रो बलेनैव नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६६॥
 विष्णुर्गर्भैश्च चरयौ नोदतिष्ठत्तदा विराट् । नाडीर्नद्यो लोहितेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६७॥
 क्षुत्क्षुत्तम्यामुदरं सिन्धुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् । हृदयं मनसा चन्द्रो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६८॥
 बुद्ध्या प्रज्ञापि हृदयं नोदतिष्ठत्तदा विराट् । रुद्रोऽभिमत्या हृदयं नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥६९॥
 चित्तेन हृदय चैत्यः श्रेयसः प्राचिराद्यदा । विराट् तदैव पुरा सलिलादुदतिष्ठत् ॥७०॥
 यथा प्रमुक्तं पुरुषं प्राणेन्द्रियमनोधियः । प्रभवन्ति विना येन नोत्थापयित्तमोज्या ॥७१॥
 तस्मिन् प्रत्यगात्मानं धिया योगप्रवृथाया । भगवत्या विरक्त्या ज्ञानेन विविच्यामनि चिन्तयेत् ॥७२॥
 ति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेये सप्तसप्तमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ सप्तशित्तमोऽध्यायः

भगवानुवाच

प्रकृतिस्थोऽपि पुरुषो नाज्यते प्राकृतैर्गुणैः । अविकारादकर्तृत्वाद्भिर्गुणत्वाज्जल कंघत् ॥१॥
स एव यर्हि प्रकृतेर्गुणेष्वभिविपजते । अहङ्क्रियाविमुहात्मा कर्तास्मीत्यभिमन्यते ॥२॥
तेन संसारपदवीमवशोऽभ्येत्यनिवृत्तः । प्रासङ्गिकैः कर्मदोषैः सदसमिभ्रयोनिषु ॥३॥
अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । भक्तियोगेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥४॥
अत एव शनैश्चित्तं प्रसक्तमसतां पथि । भक्तियोगेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥५॥
यमादिभिर्योगपथैरभ्यसन् श्रद्धयान्वितः । मयि भावेन सत्येन मत्कथाश्रवणेन च ॥६॥
सर्वभूतसमवेन निर्वैरेणाप्रसङ्गतः । ब्रह्मचर्येण मौनेन स्वधर्मेण बलीयसा ॥७॥
यदृच्छयोपलब्धेन सन्तुष्टो मितभुङ्क्षुनिः । विविक्तशरणः शान्तो मैत्रं ऋण आत्मवान् ॥८॥
सानुबन्धे च वेहेऽस्मिन्नकुर्वन्नसदाग्रहम् । ज्ञानेन दृष्टत्वेन प्रकृतेः पुरुषस्य च ॥९॥
निवृत्तबुद्धयवस्थानो दूरीभूतान्यदर्शनः । उपलभ्यात्मनाऽऽत्मानं चक्षुपेवाकंमात्मदृक् ॥१०॥
मुक्तलिङ्गं सदाभासमसति पृतिपद्यते । सतो बन्धुमसच्चक्षु सर्वांनुस्यूतमद्रयम् ॥११॥
यथा जलस्य आभासः स्थलस्थेनावदृश्यते । स्वाभासेन तथा सूर्यो जलस्थेन द्विविस्थितः ॥१२॥
एवं त्रिवृदहङ्कारो भूतेन्द्रियमनोमयैः । स्वाभासैर्लक्षितोऽनेन सदाभासेन सत्पदम् ॥१३॥
भूतसूक्ष्मेन्द्रियमनोबुद्ध्यादिष्विह निद्रया । लीनेष्वसति यस्तत्र विनिद्रो निरहङ्क्रियः ॥१४॥
मन्यमानस्तदाऽऽत्मानमनष्टो नष्टवन्मृषा । नष्टेऽहङ्कारे द्रष्टा नष्टविता इवातुरः ॥१५॥
एवं प्रत्यवमृश्यासावात्मानं पृतिपद्यते । साहङ्कारस्य द्रव्यस्य योऽवस्थानमनप्रः ॥१६॥

देवहूतिरुवाच

पुरुषं प्रकृतिप्रंक्षाल विमुञ्चति कर्हिचिद् । अन्योन्यापाश्रयत्वाच्च नित्यत्वादनयोः प्रभो ॥१७॥
यथा गन्धस्य भूमेश्च न भावो व्यतिरेकतः । अपां रसस्य च यथा तथा बुद्धेः परस्य च ॥१८॥
अकर्तुः कर्मबन्धोऽयं पुरुषस्य यदाश्रयः । गुणेषु सत्सु प्रकृतेः कैवल्यं तेष्वतः कथम् ॥१९॥
ह्यचित्तास्वावमशौ न निवृत्तां भयमुत्त्वणम् । अनिवृत्तनिमित्तात्वात्पुनः प्रत्यवतिष्ठते ॥२०॥

श्रीभगवानुवाच

अनिमित्तानिमित्तेन स्वधर्मेणामलात्मना । तीप्रयां मयि भक्त्या च श्रुतसम्भृतया चिरम् ॥१॥
ज्ञानेन दृष्टत्वेन वैराग्येण बलीयसा । तपोयुक्तेन योगेन तीव्रेणात्मसमाधिना ॥२॥
प्रकृतिः पुरुषस्येह दृष्टमाना त्वहर्निशम् । तिरोभवित्री शनकैरप्रयोर्निरिवारणिः ॥३॥
मुक्तमोना परित्यक्ता दृष्टदोषा च नित्यशः । नेश्वरस्याशुभं धरो स्वे महिम्नि स्थितस्य च ॥४॥
यथा ह्यपृतिबुद्धस्य प्रस्वापो बह्वनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥५॥

पूर्वं विदिततत्त्वस्य प्रकृतिर्मयि मानसम् । युञ्जतो नापचरत आत्मारामस्य कर्हिचित् ॥२६॥
 यदैवमध्यात्मरतः कालेन बहुजन्मना । सर्वत्र जातवैराग्य आग्रहभवनान्मुनिः ॥२७॥
 मद्भक्तः प्रतिबुद्धार्थो मध्प्रसादेन भूयसा । निःश्रेयसं स्वसंस्थं नं कैवल्यार्यं मदाश्रयम् ॥२८॥
 प्राप्नोतीहाजसा घोरः स्वदृशा द्विजसंशय । यद्वत्वा न निवर्तेत योगी लिङ्गाद्विनिर्गमे ॥२९॥

यदा न योगोपचितासु चेतो मायासु सिद्धस्य विपज्जतेऽङ्कः ।

अनन्यहेतुव्य मे गतिः स्यादात्यन्तिकी यत्र न मृत्युहासः ॥३०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने
 सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

योगस्य लक्षणं बध्ने सवीजस्य नृपामजे । मनो येनैव विधिना प्रसन्नं याति सत्पथम् ॥३१॥
 स्वधर्माचरणं शक्यं विधर्माच्च निवर्तनम् । दैवाल्लघ्नेन सन्तोय आत्मविचरणाचनम् ॥३२॥
 प्राग्यधर्मनिवृत्तिश्च मोक्षधर्मरतिस्तथा । मितमेध्यादनं शशद्विविक्तशेमपेवनम् ॥३३॥
 अहिंसा सत्वमस्तयं वाचदर्शपरिग्रहः । महत्सर्वं तपः शौचं स्वाध्यायः पुरुषार्चनम् ॥३४॥
 मौनं सदाऽऽसनजयः स्थैर्यं प्राणजयः शनैः । प्रत्याहारश्चेन्द्रियाणां विन्यान्मनसा हृदि ॥३५॥
 स्वधिष्ययानामेकदेशे मनसा प्राणधारणम् । धैरुण्ड लीलाभिधानं समाधानं तथाऽऽत्मनः ॥३६॥
 एतैरन्यैश्च पथिभिर्मनो दुष्टमसत्पथम् । बुद्ध्या युञ्जीतशनकैर्जितप्राणो ह्यतन्द्रितः ॥३७॥
 शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य विजितासन आसनम् । तस्मिन् स्वस्तिं समासीनः प्रकृत्यायः समभ्यसेत् ॥३८॥
 प्राणस्य शोधयेत् मार्गं पूरुष्मकरचक्रैः । प्रतिमूलेन वा चित्तं यथा स्थिरमचञ्चलम् ॥३९॥
 मनोऽचिरात्स्याद्विरजं जितधासस्य योगिनः । वायव्यभिर्भ्यां यथा लोहं ध्मातं त्यजति धीमनः ॥४०॥
 प्राणायामैर्दहेदोषान्धारणाभिश्च किञ्चिन्नान् । प्रवाहारेण संसर्गान्प्यानेनानीधरान् गुणान् ॥४१॥
 यदा मनः स्वं विरजं योगेन सुममाहितम् । काष्ठं भगवतोऽप्यायेत्स्वनासाप्राबलोकन ॥४२॥
 असन्नयदनाभोजं पन्नगर्भारुणेषु । नीलोत्पलदंलश्यामं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥४३॥
 नसरपङ्कजकिञ्जल्कपीतकौशेयवाससम् । श्रीवासवधर्मं भ्राजकीसुभामुक्तान्वरम् ॥४४॥
 मत्तद्विरेककलया परितः घनमालया । परार्धवृंहारजलकिकिरीटाङ्गरूपुरम् ॥४५॥
 शशीगुणोत्तमच्छोणं हृदयाभ्योजविष्टरम् । दर्शनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥४६॥
 अपीप्यदर्शनं शशसंलोकनमस्कृतम् । सन्तं यपति कैशोरे नृप्यानुमहकातरम् ॥४७॥
 कीर्तन्यतीर्थयशसं पुण्यलोक्यशस्करम् । प्यायेदेयं समप्राङ्ं वायव्यं स्वधरे मनः ॥४८॥
 स्थितं मज्जन्तमामोर्न शयानं वा गुहाशरम् । प्रेषणीचेहितं प्यायेत्पुद्गमायेन चेतना ॥४९॥

स्मिंल्लवपदं चित्तं सर्वावयवसंस्थितम् । विलक्ष्यैकर संयुज्यादङ्गे भगवतो मुनिः ॥२०॥
 सञ्चि तयेद्भगवतश्चरणारविन्दं वज्राङ्कुशध्वजसरोरङ्गलाञ्छनाढ्यम् ।
 उत्तुङ्गरक्तविलसन्नक्षत्रपालज्यो स्नाभिराहतमहदृष्टदयान्धकारम् ॥२१॥
 यच्छीचनि सृतसरिप्रवरोङ्केन तोर्धेन मूर्ध्न्यङ्घ्रिकृतेन शिव शिवोऽभूत् ।
 ध्यःतुर्मनं शमलशेलनिसृष्टवज्रं ध्यायेच्चिरं भगवतश्चरणारविन्दम् ॥२२॥
 जानुद्वयं जलजलोचनया जनन्या लक्ष्म्यारिलस्य सुरवन्दितया विधातु ।
 ऊर्वोर्निधाय करपल्लवरोचिषा यत्संलालित हृदि विभोरभवस्य कुर्यात् ॥२३॥
 ऊरु सुपर्णमुजयोरधि शोभमानावोजोनिधी श्रतसिकाकुसुमावभासौ ।
 च्चालम्बिपीतवराससि वर्तमानकाञ्चीकलापपरिरम्भि नित्यव्यम्बम् ॥२४॥
 नाभितुर्वं सुत्रनकोशगुहोदरस्थं यत्रात्मयोनिधिरणाखिललोकपद्मम् ।
 व्यूहं हरिन्मण्डितस्तनयोरमुष्य ध्यायेद्द्वयं विशद्वहारमयूखगौरम् ॥२५॥
 च शोऽधिवाससृग्भस्य महाविभूते पुसां मनोनयननिर्गृत्तमादधानम् ।
 कण्ठं च कौस्तुभमणोरधिभूरणार्थं कुर्यान्मनस्यखिललोकनमस्कृतस्य ॥२६॥
 बाहुंश्च मन्दरगिरे परिवर्तनेन निखिन्तत्राहुवलयानधिलोकपालान् ।
 सञ्चिन्तयेद्दशशतारमसल्लतेजः शङ्खं च तकरसरोरङ्गराजहंसम् ॥२७॥
 कौमोदकीं भगवतो दयितां स्मरेत् दिग्धामरातिभटशोषितकर्ममेन ।
 मालां मधुप्रतवरूपगिरोऽनुष्टुप् चै यस्य तत्रममलं मणिमस्य कण्ठे ॥२८॥
 भृत्यानुष्मिन्तधियेह गृहीतमूर्ते सञ्चिन्तयेद्भगवतो वदनारविन्दम् ।
 यद्विस्फुरन्मकरजुण्डलवह्निगतेन विद्योत्तितामलकपोलमुदारनासम् ॥२९॥
 यच्छ्रीनिकेतमलिभि परिसेव्यमानं भूरः स्वया कुट्टिनकुन्तलवृन्दजुष्टम् ।
 मोनद्वयाश्रयमधिचिपदब्जनेत्रं ध्यायेन्मनोमयमत्तन्द्रित उल्लसद्भु ॥३०॥
 तस्यावलीकमधिक कृपयातिघोरतापत्रयोपशमनाय निसृष्टमण्यो ।
 स्त्रिभ्यस्मिन्तानुगुणितं विपुलप्रमादं ध्यायेच्चिरं विपुलभावनया गुहायाम् ॥३१॥
 हासं हरेरवनताखिललोक्तोत्रशोकाश्रुसागरविशोषणम युदारम् ।
 सम्मोहनाय रञ्चितं निजमाययास्य भ्रमण्डल मुनिकृते मकरध्वजस्य ॥३२॥
 ध्यानायनं प्रहसितं बहुलाधरोष्टभासारुणायिततनुद्विजकुन्दपट्टिके ।
 ध्यायेत्स्वदेहकुहरेऽवसितस्य विष्णोर्भक्त्याऽऽर्पितमनान पृथरिदृष्टेत् ॥३३॥
 एतद्दुरी भगवति प्रतिलब्धभावो भक्त्या द्रवदृष्टदय उत्पुलक प्रमोदात् ।
 श्रौकरश्चवाप्पलया सुहृदर्थमानस्तच्चापि चित्तशक्तिं शक्तैर्वियुक्ते ॥३४॥

मुक्ताश्रयं यर्हि निर्विययं विरक्तं निर्वाणसृच्छति मनः सहसा यथाचि ।
 आत्मानमत्र पुरुषोऽथ्यवधानमेकमन्वीक्षते प्रतिनिवृत्तगुणप्रवाहः ॥३२॥
 सोऽयेतथा चरमया मनसो निवृत्त्या तस्मिन्महिम्न्यवसितः सुखदुःखबाह्ये ।
 हेतुत्वमभ्यसति कर्तारि दुःखयोर्यस्वात्मन् विधत्त उपलब्धपरात्मकाष्ट ॥३६॥
 देहं च तं न चरम. स्थितमुत्थितं वा सिद्धो विपरयति यतोऽप्यगमःस्वरूपम् ।
 देवाद्दुपेतमथ दैववशादपेतं वासो यथा परिकृतं मदिरामदान्ध. ॥३७॥
 देहोऽपि दैववशाः रज्जु कर्म थावत्स्वारम्भकं प्रतिसमीक्षत एव सासुः ।
 तं सप्रपञ्चमधिरुडसमाधियोगः स्वप्नं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः ॥३८॥

यथा पुत्राच्च वित्ताच्च पृथङ्मर्थः प्रतीयते । अप्यात्मवेनाभिमताद्देहादेः पुरुषस्तथा ॥३९॥
 यथोल्मुकाद्विस्फुलिङ्गाद्दूमाद्वापि स्वसम्भवात् । अप्यात्मवेनाभिमताद्यथाग्नि. पृथङ्मुकात् ॥४०॥
 भूतेन्द्रियान्त.करणात्प्रधानाजीवसंज्ञितान् । आत्मा तथा पृथग्द्रष्टा भगवान् ब्रह्मसंज्ञित. ॥४१॥
 सर्वंभूतेषु चात्मानं सर्वंभूतानि चात्मनि । ईक्षेतानन्यभावेन भूतेष्विव तदात्मताम् ॥४२॥
 स्वयोन्येषु यथा ज्योतिरेकं नाना प्रतीयते । योनीनां गुणवैषम्यात्तथाऽऽत्मा प्रकृतौ स्थितः ४३
 तस्मादिमां स्वां प्रकृतिं देवी मद्मदात्मिकाम् । दुर्धिभाव्यां पराभाष्य स्वरूपेणाद्यतिष्ठते ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेये साधनानुष्ठानं नामाष्टविंशतितमोऽध्यायः २६

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

देवहृतिरुवाच

लक्षणं महदादीनां प्रवृत्तेः पुरुषस्य च । स्वरूपं लक्ष्यतेऽमीषां येन तत्पारमार्थिकम् ॥ १ ॥
 यथा सांख्येषु कथितं यन्मूलं तत्प्रचक्षते । भक्तियोगस्य मे मार्गं द्रष्टुं विस्तरशः प्रभो ॥ २ ॥
 विरागो येन पुरुषो भगवन् सर्वतो मनेन् । थाचप्य जीवलोकरस्य विधिषा मम संसृतीः ॥३॥
 कालस्येश्वररूपस्य परेषां च परस्य ते । स्वरूपं यत् कुर्वन्ति यद्देतोः कुशलं जनाः ॥ ४ ॥
 लोकरस्य मिथ्याभिमनेरचक्षुषधिरं प्रसुप्तस्य तमस्यनाश्रये ।

श्रान्तस्य कर्मण्यनुविद्यया धिया स्वमाधिरासीः किल योगमाहरः ॥५॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

इति मातृर्षच श्लक्ष्णं प्रतिनन्द महासुनि. । आरभाषे कुरश्रेष्ठ प्रीतमतां कथयार्दित. ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच

भक्तियोगो षट्कविधो मार्गैर्भामिनि भाष्यते । स्वभाऽगुणमार्गेण पुंसां मायो विभज्यते ७ ॥

यो हिंसां र्ग्यं भाष्यते मे यथा । र्ग्यंभी भिद्यन्मात्वं मयि कुर्यात् ताममप्रवृत्त

विषयानभिसन्धाय यश ष्ठैश्वर्यमेव वा । शर्चादावचंचेद्यो मां पृथग्भावः स राजसः ॥६॥
 यर्मनिर्हारसुहृश्य परस्मिन् वा तदपंणम् । यजेऽष्टश्रमिति यः पृथग्भावः स सात्त्विकः ॥१०॥
 मद्गुणध्रुतिमात्रेण मयि सर्वंगुहाशये । मनोगतिरविच्छिन्ना यथा गङ्गाऽस्य ॥११॥
 लक्षणं भक्तियोगस्य निर्गुणस्य ह्युदाहृतम् । अहंत्वुक्त्यव्यवहिता या भक्तिः पुरुषोत्तमे ॥१२॥
 सालोक्यसाष्टिसामीप्यसारूप्यैकरमभ्युत । दीयमानं न गृह्णन्ति विना मसेवनं जनाः ॥१३॥
 स एव भक्तियोगाख्य आस्थान्तिक उदाहृतः । येनातिवश्य त्रिगुणं मद्भावाद्योपपद्यते ॥१४॥
 निषेधेतेनानिमित्तेन स्वधर्मेण महीयसा । क्रियायोगेन शस्तेन नार्तहिंसेष्ये नित्यशः ॥१५॥
 मद्भिष्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्यभिवन्दनैः । भूतेषु मद्भावनया सत्त्वेनासङ्गमेन च ॥१६॥
 महतां बहुमानेन दीनानामनुकम्पया । मैत्र्या चैवात्मतुल्येषु यमेन नियमेन च ॥१७॥
 आध्यात्मिकानुध्रवणानामसङ्कीर्तनाद्य मे । शर्जनेनार्यसङ्गेन निरहृद्क्रियया तथा ॥१८॥
 मद्धर्मणो गुणैरेतैः परिसंशुद्ध आशयः । पुरपस्याजसाभ्येति श्रुतमात्रगुणं हि माम् ॥१९॥
 यथा वातरथो घ्राणमावृष्टे गन्ध आशयात् । एवं योगरतं चेत आत्मानमविकारि यत् ॥२०॥
 अहं सर्वेषु भूतेषु भूताभावस्थितः सदा । तमवज्ञाय मां मर्त्यः कुरुतेऽर्चाविडम्बनम् ॥२१॥
 यो मां सर्वेषु भूतेषु सन्तमात्मानमीश्वरम् । हित्वाचां भजते मौढ्याद्भस्मन्येव जुहोति सः २२॥
 द्विषतः परकाये मां मानिनो भिन्नदर्शिनः । भूतेषु बद्धैरस्य न मनः शान्तिमृच्छति ॥२३॥
 अहमुच्चावचैर्द्रव्यैः क्रिययोत्पन्नयानये । नैव तुष्येऽर्चितोऽर्चायां भूतप्रभावात्मनिः ॥२४॥
 शर्चादावचंचेत्तावदीश्वरं मां स्वकर्मकृत् । यावन्न वेद स्तहृदि सर्वभूतेष्ववस्थितम् ॥२५॥
 आत्मनश्च परस्यापि यः करोत्यन्तरोदरम् । तस्य भिन्नदृशो मृत्युविदधे भयमुत्पद्यम् ॥२६॥
 यथा मां सर्वं भूतेषु भूतात्मानं कृतालयम् । अहंवेदानमानाभ्यां मैत्र्याभिज्ञेन चक्षुषा ॥२७॥
 जीवाः श्रेष्ठा ह्यजीवानां ततः प्राणभृतः शुभे । ततः सचित्ताः प्रवरास्ततश्चेन्द्रियवृत्तयः ॥२८॥
 तत्रापि स्पर्शवेदिभ्यः प्रवरा रसवेदिनः । तेभ्यो गन्धविदः श्रेष्ठास्ततः शब्दविदो वराः ॥२९॥
 रूपभेदविदस्तत्र ततश्चोभयतोदतः । तेषां बहुपदाः श्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततो द्विपात् ॥३०॥
 ततो यथाश्च चत्वारस्तेषां ब्राह्मण उत्तमः । ब्राह्मणेष्वपि वेदज्ञो ह्यर्थज्ञोऽभ्यधिकस्ततः ॥३१॥
 अर्थज्ञासंशयच्छ्रेष्ठा ततः श्रेयान् स्वकर्मकृत् । मुक्तसङ्गस्ततो भूयानदोग्धा धर्ममात्मनः ॥३२॥
 तस्मान्मर्त्यापिताशेषक्रियार्थात्मा निरन्तरः । मर्त्यापितात्मनः पुंसो मयि संन्यस्तकर्मणः ।

न पश्यामि परं भूतमहर्तुः समदर्शनात् ॥३३॥

मनसैतानि भूतानि प्रणमेद्बहु मानयन् । ईश्वरो जीवरूजया प्रविष्टो भगवानिति ॥३४॥
 भक्तियोगश्च योगश्च मया मानग्युदीरितः । ययोरेकतरेणैव पुरुषः पुरुषं व्रजेत् ॥३५॥
 एतद्भागवतो रूपं ब्रह्मणः परमात्मनः । परं प्रधानं पुरुषं देवं कर्मविचेष्टितम् ॥३६॥

रूपभेदास्पदं दिव्यं काल इत्यभिधीयते । भूतानां महदादीनां यतो भिन्नदशां भयम् ॥३७॥
 योऽन्त प्रविरय भूतानि भूतैरप्यखिलाश्रयः । सविष्णवास्त्रयोऽधिपज्ञोऽसौ काल कत्रयतां प्रभु ३८
 न चास्य कश्चिद्द्विषितो न द्वेष्यो न च बान्धवः । आविशरयप्रमतोऽसौ प्रमत्तं जनमन्तकृत् ॥३९॥
 यद्गयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति यद्गयात् । यद्गयाद्द्वर्षते देवो भगणो भाति यद्गयात् ॥४०॥
 यद्हनस्पतयो भीता लताश्रौपधिभि सह । स्वे स्वे कालोऽभिगृह्णन्ति पुष्पाणि च फलानि च ४१
 स्रवन्ति सरितो भीता नोऽसर्पस्युद्भिर्वितः । अग्निरिन्धे सगिरिभिर्भूर्न मज्जति यद्गयात् ॥४२॥
 नभो ददाति श्वसतां पदं यन्नियमादद् । लोकं स्वदेहं तनुते महान् सप्तभिरावृतम् ॥४३॥
 गुणाभिमानिनो देवाः सर्गादिव्यस्य यद्गयात् । वर्तन्तेऽनुयुग येऽं वश एतच्चराचरम् ॥४४॥
 सोऽनन्तोऽन्तकर कालोऽनादिरादिकृदव्ययः । जन जनेन जनयन्मारयन्त्युनान्तकम् ४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥२९॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

कपिता उवाच

तस्यैतस्य जनो नूनं नायं वेदोऽखिक्रमम् । कात्पमानोऽपि बलिनो वायोरिव घनावलि ॥१॥
 यं यमधंमुपादत्ते दुःखेन सुखहेतवे । तं त धुनोति भगवान्पुमाञ्छोचति यत्कृते ॥२॥
 यद्भ्रुवस्य देहस्य सानुबन्धस्य दुर्मति । भ्रुवाणि मन्यते मोहाद् गृहक्षेत्रवसूनि च ॥३॥
 जन्तुर्वै भव एतस्मिन् यां यां योनिमनुब्रजेत् । तस्यां तस्यां स लभते निवृत्तिं न विरज्यते ४
 नरपत्न्योऽपि देहं वै न पुमांस्यक्तुमिच्छति । नारक्यां निवृत्तौ सथां देवमायाविमोहितः ५
 आ मजायासुतागारपशुद्विण्णवन्पुपु । निरुऽमूलहृदय आत्मानं बहु मन्यते ॥६॥
 सन्द्रश्यमानसर्वाङ्ग एषामुदहनाधिना । करो यधिरतं मूढो दुरितानि दुराशय ॥७॥
 आहिस्ताऽग्नेन्द्रियः स्त्रीलामसतीनां च मायया । रहो रचितयाऽस्तापैः शिशूनां क्लम शिखाम् ८
 गृहेषु कूटधर्मेषु दुःखतन्त्रेष्वतन्द्रित । कुर्वन्दु खप्रतीकारं सुखत्र मन्यते गृही ॥९॥
 अर्थैरापादितैर्गुणैर्वा हिंसयेतस्ततश्च तान् । पुष्पाति येवां पोषेण शेषमुन्यान्पथ स्वयम् ॥१०॥
 वार्तायां लुप्यमानायामारब्धायां पुन पुन । लोभाभिभूतो नि सरपः परार्थं कुस्ते स्पृहाम् ११
 कुट्टु यभरणाकल्पो मन्दभाग्यो बृथोद्यम । श्रिया विहीन कृपणो ध्यायञ्छ्वसति मूढधी ॥
 एवं स्वभरणाकल्पं तत्कलप्रादयस्तथा । नाद्रियन्ते यथापूर्वं कीनाशा इव गोजरम् ॥१३॥
 तत्राप्यजातनिर्वेदो ज्ञियामाण स्वयाम्भृते । जरयोपात्तवैरूप्यो मरणाभिमुखो गृहे ॥१४॥
 आत्तेऽयम योपन्यास्त्वं गृहपाल इवाहरन् । आमयात्पद्मीसागिरस्वराहारोऽवपचेदितः ॥१५॥
 वायुनोऽक्रमतोत्तार कफसरुदनादिक । कासभासकृतायासः कष्टे सुसुधुरायते ॥१६॥

शयानः परिशोचद्भिः परिवीतः स्वबन्धुभिः । वाच्यमानोऽपि न म्रूते कालपाशवशं गतः ॥१७॥
 एवं क्रुद्धम्बरयो ध्यापृतात्मात्तिन्द्रियः । म्रियते रुद्रतां स्वानामुरुदेनयास्तधीः ॥१८॥
 यमदूतौ तदा प्रसौ भोमौ सरभयेत्तयौ । स दृष्ट्वा व्रतस्तद्वदयः शकृन्मूयं विमुञ्चति ॥१९॥
 यातनादेह आत्वेय पादौर्बद्ध्वा गले बज्रात् । नयतो दीर्घमध्वानं दशज्वं राजभटा यथा ॥२०॥
 तयोर्निर्मिच्छद्दयस्तर्जनैर्जातवेपथुः । पथि श्वभिर्भक्षयमाण आर्तोऽयं स्वमनुस्मरन् ॥२१॥

सुतृपरीतोऽर्कदवानलानिलैः सन्तप्यमानः पथि तप्तवालुके ।
 कृच्छ्रेण पृष्ठे कशया च ताडितश्चलत्यशक्तोऽपि निराश्रमोदके ॥२२॥

तत्र तत्र पतञ्छान्तो मूर्च्छितः पुनररिधतः । पथा पापीयसा नीतस्तमना यमसादनम् ॥२३॥
 योजनानां सहस्राणि नवति नव चाध्वनः । त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्राभ्यां वा नीतः प्राप्नोति यातनः २४
 आदीपनं स्वगात्राणां वेष्टयि वोल्मुकादिभिः । आत्ममांसादनं चापि स्वकृत्वां परतोऽपि वा ॥२५॥
 जीवतश्चान्त्राभ्युद्धारः श्वघृष्टैर्यमसादने । सर्पवृश्चिकुंशधेदंशङ्गिश्चात्मवैशसम् ॥२६॥
 वृन्तनं चावयवशो गजादिभ्यो भिदापनम् । पातनं गिरिशङ्केभ्यो रोधनं चाम्बुगतयोः ॥२७॥
 यास्तामिघ्नान्धतामिघ्ना रौरवाद्याश्च यातनाः । भुङ्क्ते नरो वा नारी वा मिथः सङ्गेन निर्मिताः ॥
 श्वश्रैव नरकः स्वर्ग इति मातः प्रचक्षते । या यातना वै नारक्यस्ता इहाप्युगलक्षिताः २९
 एवं कुटुम्बं बिभ्राण उदरम्भर एव वा । विसृज्येहोभयं प्रे य भुङ्क्ते तत्फलमीदृशम् ॥३०॥
 एरुः प्रपद्यते ध्वान्तं हि वेदं स्वरुलेवरम् । कुशलेतरपाथेयो भृतद्रोहेण यद्भृतम् ॥३१॥
 दैवेनासादितं तस्य शमलं निरये पुमान् । भुङ्क्ते कुटुम्बपोरस्य हतवित्त इवातुरः ॥३२॥
 केवलेन ह्यधर्मेण कुटुम्बभरणो सुकः । योति जीवोऽन्यतामिच्छं चरमं तमसःपदम् ॥३३॥
 अधस्तात्तरलोरस्य यावतीयातनादयः । क्रमशः समनुक्रम्य पुनरत्रादजेच्छुचिः ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपार्याने कर्मविपाको नाम
 त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३०॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

कर्मणा दैवनेत्रेण जन्तुर्दोषोपपत्तये । स्त्रियाः प्रविष्ट उदरं पुंसो रेत कणाश्रयः ॥१॥
 कललं त्वेकरात्रेण पञ्चरात्रेण बुद्धुदम् । दशाहेन तु कर्मन्धुः पेशयत्वं वा ततः परम् ॥२॥
 मासेन तु शिरो द्वाभ्यां यादृष्ट्या घट्टविप्रः । नरलोमास्त्रिचर्माणि लिङ्गच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ३
 षण्भिर्यातयः सप्त पञ्चभिः शतं बुद्धुदवः । पद्भिर्जायुणा वीतः कुक्षीं ध्राम्यति दक्षिणे ४
 मातुर्जन्धास्रपाना चैरेधद्वातुरसम्भते । शते त्रिंशत्प्रयोगं तै स जन्तुर्जन्तुसम्भते ५
 कृमिभिः सप्तमर्वाङ्गः सौकुमार्यां प्रतिपद्यम् । मूर्च्छामामो युग्मं शस्तप्र यः शुचिर्नैर्मुहुः ६ ॥

कदुतीक्ष्णोष्णलेवणरूक्षाम्लादिभिरुत्सृष्टैः । मातृभुक्तैरुत्सृष्टैः सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥७॥
 उल्बेन संवृतस्मिन्नग्नैश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः कुत्रो भुमृष्टशिरोधरः ॥८॥
 अकल्पः स्वाङ्गच्छेद्यायां शकुन्त इव पञ्जरे । तत्र लब्धस्मृतिर्देवात्कर्म जन्मशतोद्भवम् ।

स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासं शर्मं किं नाम विन्दते ॥९॥

आरभ्य सप्तमान्मासाह्वयबोधोऽपि धेपितः । नैरुग्रास्ते स्मृतिवातैर्विष्टाभूरिव सोदरः ॥१०॥
 नाथमान क्रुपिर्भतः सप्तवध्रिः कृताञ्जलिः । स्तुवीत तं विक्रवया चाचा येनोदरेऽर्पितः ॥११॥

जन्तुरुवाच

तस्योपन्नमवितुं जगदिच्छयाऽऽत्तनानातनोर्भुवि चलचरणारविन्दम् ।
 सोऽहं प्रजामि शरणं ह्यकृतोभयं मे गेनेदशी गतिरदर्यंसतोऽनुरूपम् ॥१२॥
 यस्त्वत्र बद्ध इव कर्मभिरावृतात्मा भूतेन्द्रियाशयमयीमवलम्ब्य मायाम् ।
 आस्ते विशुद्धमविकारमखण्डबोधमातप्यमानहृदयेऽवसितं नमामि ॥१३॥
 यः पद्मभूतरचिते रहितः शरीरेच्छन्नो यथेन्द्रियगुणार्थचिदात्मकोऽहम् ।
 तेनाविकुण्ठमहिमानमूर्ध्नि तमेनं धन्दे परं प्रकृतिपूरुषयोः पुमांसम् ॥१४॥
 यन्माययोस्त्यक्तकर्मनिबन्धनेऽस्मिन् सांसारिके पथि चरंस्तदभिभ्रमेण ।
 नष्टस्मृतिः पुनरयं प्रवृषीत लोकं युक्तरया कया महदनुप्रदमन्तरेण ॥१५॥
 ज्ञानं यदेतददधार्कतमः स देवस्यैकालिकं स्थिरचरेष्वनुवर्तितांशः ।
 तं जीवकर्मपदवोमनुवर्तमानास्तापप्रपोपशमनाय पयं भजेम ॥१६॥
 देहान्यदेहविवरे जठराग्निनास्मिन्मृग्यकृपपतितो भृशतप्तदेहः ।
 हृच्छ्रित्तो विवसितुं गणयन् स्वमासास्त्रिर्वास्यते कृपणधीर्भगवन् कदा तु ॥१७॥
 येनेदशीं गतिमसौ दशमास्य ईश सङ्ग्राहितः पुरन्द्येन भवारोने ।
 स्वैतैव सुष्यन् कृतेन स दीननाथः को नाम त प्रति विनाञ्जलिमस्य युषार्णम् ॥१८॥
 परयत्ययं धिरण्या ननु सप्तवध्रिः शारीरके दमशारीर्यपरः स्वदेहे ।
 यत्सृष्टयाऽऽसं तमहं पुराणं पुराणं परये बहिर्दृष्टि च धैर्यमिष प्रतीतम् ॥१९॥
 सोऽहं पस्यस्य विभो षडुदुःखवासं गर्मांश्च निजिगमिते यहिरन्ध्रहरे ।
 यत्रोपयातमुपसर्पति देवमाया मिथ्यामतिर्पदनु संसृतिचक्रमेतत् ॥२०॥
 तस्माद्दहं विगतविकृत्त उद्धरिष्य च्छामानमाशु तमयः मुहुराऽऽत्मनैव ।
 भूयो यथा व्यसनमेतदनेकरम्भं मा मे भक्तिन्यनुपसादिगन्धिपुराणः ॥२१॥

॥ कर्पित उवाच ॥

। हृतमतिगर्भं दशमारयः रतुपन्नुदिः । सद्यः दिपय्यशाचीनं प्रमूयं सृजिमादृष्टः ॥२२॥

नावसृष्टः सहसा कृत्वाघात् शिर आतुरः । विनिष्कामति कृच्छ्रेण निरच्छ्वासो हतस्मृतिः ॥२॥
 पतितो भुव्यसृष्ट्मूत्रे विष्टाभूरिव चेष्टते । रोरुयति गते ज्ञाने विपरीतां गतिं गतः ॥२४॥
 परच्छन्दं न विदुषा पुष्यमाणो जनेन सः । अनभिप्रंतमापन्नः प्रत्याख्यातुर्ननीधरः ॥२५॥
 शायितोऽशुचिपर्यङ्के जन्तुः स्वेदजदृषिते । नेशः कण्डूयनेऽङ्गानामासनोऽथानचेष्टने ॥२६॥
 तुदव्यामत्रचं दंशा मशका मकुष्यादयः । रुदन्तं विगतज्ञानं कृमयः कृमिकं यथा ॥२७॥
 इत्येवं शैशवं भुक्त्वा दुःखं पौण्ड्रमेव च । अलब्धाभीप्सितोऽज्ञानादिद्वमन्युः शुचापितः ॥२८॥
 सह देहेन मानेन वर्धमानेन मन्युना । करोति विप्रं कामी कामिष्वन्ताय चात्मनः ॥२९॥
 भूतैः पद्मभिरारब्धे देहे देह्यबुधोऽसकृत् । अहंममेत्यसद्व्रहः करोति कुमतिर्मतिम् ॥३०॥
 तदर्थं कुरुते कर्म यद्ब्रह्मो याति संसृतिम् । योऽनुयाति ददःकेशमविद्याकर्मबन्धनः ॥३१॥
 यद्यसद्भिः पथि पुनः शिभोदरकृतोद्यमैः । आस्थितो रमते जन्तुस्तमो विशति पूर्ववत् ॥३२॥
 सत्यं शौचं दया मौनं बुद्धिः श्रीर्हीर्यशः क्षमा । शमो दमो भगश्चेति यत्सङ्गाद्याति सङ्क्षयम् ॥३३॥
 तेष्वशान्तेषु मूलेषु खण्डिताः मस्वसाधुषु सङ्गं न कुर्याच्छोच्येषु योषिक्रीडाभृतेषु च ॥३४॥
 न तथास्य भवेन्मोहो बन्धश्चान्यप्रसङ्गतः । योपिःसङ्गाद्यथा पुसो यथा तःसङ्गिसङ्गतः ॥३५॥
 प्रजापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वा तदपूषधपितः । रोहिभूतां सोऽन्वधावदत्तरूपी हतत्रपः ॥३६॥
 तःसृष्टसृष्टसृष्टेषु को न्यखरिडतधीः पुमान् । ऋषि नारायणमृते योपिन्मर्येह मायया ॥३७॥
 बलं मे पश्य मायायाः स्त्रीमय्या जयिनो दिशाम् । या करोति पदाक्रान्तान् भ्रूवितृम्भेण केवलम् ॥

सङ्गं न कुर्यात्प्रमदासु जातु योगस्य पारं परमारुरुतुः ।

मत्सेवया प्रतिबद्धात्मलाभो वदन्ति या निरयद्वारमस्य ॥३६॥

योपयाति शनैर्माया योपिदेवनिमित्ता । तामीचेतात्मनो मृत्युं तृणैः कूपमिवावृत्तम् ॥३७॥
 यां मन्यते पतिं मोहान्मन्मायामृपभायतीम् । स्त्रीत्वं स्त्रीसङ्गतं प्राप्नो वित्तापत्यगृहप्रदम् ॥३८॥
 ताम्नात्मनो विजानीयात्पत्यपत्यगृहात्मकम् । देवोपसादितं मृत्युं भृगयोगीयन यथा ॥३९॥
 देहेन जीवभूतेन लोकाह्लोकमनुव्रजन् । सुज्ञान एव कर्माणि करोत्यविरतं पुमान् ॥४०॥
 जीवो ह्यस्यानुगो देहो भूतेन्द्रियमनोमय । तन्निरोधोऽस्य मरणमाविर्भावस्तु सम्भवः ॥४१॥
 द्रव्योपलब्धिस्थानस्य द्रव्येच्छायोग्यता यदा । तत्पञ्चवमहंमानादुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनम् ॥४२॥
 यथास्थोर्द्रव्यावयवदर्शनयोग्यता यदा । तदैव चतुरो द्रष्टुर्द्रष्टृत्वायोग्यतानयोः ॥४३॥
 तस्मात्तु कार्यः सन्नासो न कार्पण्यं न सग्नमः । बुद्ध्वा जीवगतिं धीरो मुक्तपङ्कशरे दिह ॥४४॥
 सम्यग्दर्शनया बुद्ध्या योगवैराग्ययुक्तया । मायाविरचिते लोके चरेन्न्यस्य कलेवरम् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे कापिलेयोपाख्याने जीवगतिर्नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ३१

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः

कपिल उवाच

अथ यो गृहः धीयान्धर्मानेवावसन् गृहे । काममर्थं च धर्मान् स्वान् दोग्धि भूयः पिपतिं तान् ।
 स चापि भगवद्धर्मात्काममूढः पराङ्मुखः । यजते क्रतुभिर्देवान् पितॄंश्च श्रद्धयान्वितः ॥२५॥
 तच्छ्रद्धयाऽऽक्रान्तमतिः पितृदेवप्रतः पुमान् । गत्वा चान्द्रमसं लोकं लोमपाः पुनरेष्यति ॥२६॥
 यदा चाहोन्द्रशय्यायां शेतेऽनन्तासनो हरिः । तदा लोका लयं यान्ति त एते गृहमेधितान् ॥२७॥
 ये स्वधर्माच्च दुहन्ति धीराः कामार्थं हेतवे । निःसङ्गा न्यस्तकर्माणः प्रशान्ताः शुद्धचेतसः ॥२८॥
 निवृत्तिधर्मनिरता निर्ममा निरहङ्कृताः । स्वधर्माख्येन सधेन परिशुद्धेन चेतसा ॥२९॥
 सूर्यद्वारेण ते यान्ति पुरुषं विधतोमुखम् । परावरेणं प्रकृतिमस्योत्पश्यन्तभावनम् ॥३०॥
 द्विपराद्वावसाने यः प्रलयो ब्रह्मण्यन्तु ते । सावदध्यासते लोकं परस्य परचिन्तकाः ॥३१॥

धर्माग्भोऽनलानिलविद्यमनहृन्न्द्रियार्थभूताद्भिः परिवृतं प्रतिसज्जिह्वोषुः ।

श्रद्धाकृतं विशात र्थिं गुणप्रयात्मा कालं पराख्यमनुभूय परः स्वयम्भूः ॥३१॥

एवं परेत्य भगवन्तमनुप्रविष्टा ये योगिनो जितमरुन्मनसो विरागाः ।

तेनैव साप्रममृतं पुरुषं पुरायं ब्रह्म प्रधानमुपशान्त्यगताभिमानाः ॥३०॥

अथ तं सर्वभूतानां हृत्पद्मेषु कृतालपम् । धृतानुभावं शरणं ब्रज भावेन भामिनि ॥३१॥
 आद्यः स्थिरचराणां यो वेदगर्भः सहर्षिभिः । योगेश्वरैः कुमाराद्यैः सिद्धैर्योगप्रवर्तकैः ॥३२॥
 भेददृष्ट्याभिमानेन निःसङ्गेनापि कर्मणा । कर्तृत्वात्सगुणं ब्रह्म पुरुषं पुरपर्यभम् ॥३३॥
 स संसृत्य पुनः काले कालेश्वरमूर्तिना । जाते गुणव्यतिकरे यथापूर्वं प्रजायते ॥३४॥
 ऐश्वर्यं पारमेष्ठ्यं च तेषु धर्मविनिर्मितम् । निषेव्य पुनरायान्ति गुणव्यतिकरे सति ॥३५॥
 ये त्विहात्मकमनसः कर्मसु श्रद्धयान्विताः । कुर्वन्त्यप्रतिपिद्धानि निःशान्त्यपि च कृत्स्नम् ॥३६॥
 रजसा कुण्ठमनसः कामात्मानोऽजितेन्द्रियाः । पितॄन् यजन् यनुदिनं गृहेष्वभिरताशयाः ॥३७॥
 शैवर्गिकास्ते पुरःषः विमुखा हरिमेधयः । कथायां कथनीयोस्विक्रमस्य मधुद्रिः ॥३८॥
 नूनं देवेन विहता ये चाच्युतकथासुधाम् । हिरवा श्वरन्त्यवद्राधाः पुरीरमिव विद्भुजः १६
 दक्षिणेन पथःसन्धः पितृलोकं ब्रजन्ति ते । प्रजाननु प्रजापन्ते रनशानान्त्रियाष्टयः ॥२०॥
 रास्ते र्शणमुकृताः पुनर्लोकमिमं सति । परान्ति विवशा देवैः सप्तो विधशितोदधाः ॥२१॥
 रास्मात्सर्वं सर्वभावेन भजस्व परमेष्ठिनम् । तद्गुणाश्रयया भक्त्या भजनीयपदापुजम् ॥२२॥
 वासुदेवे भगवतिः भक्तियोगः प्रयोजितः । जनपायाशु धीराग्यं ज्ञानं यद्महद्दर्शनम् ॥२३॥
 पदस्य चिन्तमधेषु समेष्विन्द्रियवृत्तिभिः । न विपृह्यति धैर्यं प्रियमप्रियमित्युता ॥२४॥
 पदैवात्मनाऽऽत्म न निःमहं समरक्षन् ॥ देवोपादेवरहितामहर्दं पदमीषते ॥२५॥

ज्ञानमात्रं परं ब्रह्म परमात्मेश्वरः पुमान् । दद्यादिभिः पृथग्भावैर्भगवानेक ईयते ॥२६॥
 एतावानेव योगेन समग्रोऽहो योगिनः । युज्यतेऽभिमतो ह्यर्थो यदसङ्गस्तु कृच्छ्रशः ॥२७॥
 ज्ञानमेकं पराधीनैरिन्द्रियैर्ब्रह्म निर्गुणम् । अथभावार्थरूपेण भ्रान्त्या शब्दादिधर्मिणा ॥२८॥
 यथा महानहंरूपस्त्रिगुणविधः स्वराट् । एकादशविधस्तस्य वपुरण्डं जगद्यतः ॥२९॥
 एतद्वै श्रद्धया भक्त्या योगाभ्यासेन नित्यशः । समाहितात्मानिःसङ्गो विरक्त्या परिपश्यति ३०
 इत्येतकथितं गुर्वि ज्ञानं तद्ब्रह्मदर्शनम् । येनानुबुद्धयते तत्त्वं प्रकृतेः पुरुषस्य च ॥३१॥
 ज्ञानयोगश्च मन्त्रिणो नैर्गुण्यो भक्तिलक्षणः । द्वयोरस्येक एवार्थो भगवच्छब्दलक्षणः ॥३२॥
 यथेन्द्रियैः पृथग्द्वारैरर्थो बहुगुणाश्रयः । एको नानेयते तद्ब्रह्मगवान् शास्त्रवर्मभिः ॥३३॥
 कियथा प्रभुभिर्दानैस्तपस्याभ्यायमर्शनैः । आत्मेन्द्रियजयेनापि संन्यासेन च कर्मणाम् ॥३४॥
 योगेन विविधाङ्गेन भक्तियोगेन चैव हि । धर्मेणोभयचिह्नेन यः प्रवृत्तिनिवृत्तिमान् ॥३५॥
 आत्मतत्त्वावबोधेन धैर्यायेण दृढेन च । ईयते भगवानेभिः सगुणो निर्गुणः स्वदक् ॥३६॥
 प्रावोचं भक्तियोगस्य स्वरूपं ते चतुर्विधम् । कालस्य चाव्यक्तगतयोऽन्तर्भावति जन्तुषु ॥३७॥
 जीवस्य संभतीर्बद्धीरविद्याकर्मनिर्मिताः । यास्वङ्गप्रविशन्नात्मा न वेद गतिमात्मनः ॥३८॥
 नैतत्खलायोपदिशेन्नाविनीताय कर्हिचित् । न स्तब्धाय न भिन्नाय नैव धर्मेष्वजाय च ॥३९॥
 न लोलुपायोपदिशेत् गृह्णारूढचेतसे । नाभक्ताय च मेजातु न मद्भक्तद्विपामपि ॥४०॥
 श्रद्धधानाय भक्ताय विनीतायानसूयवे । भूतेषु कृतमैत्राय शुभ्रूपाभिरताय च ॥४१॥
 बहिर्जातविरागाय शान्तचित्ताय दीयताम् । निर्मलसराय शुचये यस्याहं प्रयेसां प्रियः ॥४२॥
 य इदं शृणुयादम्ब श्रद्धया पुरुष सकृत् । यो वाभिधरो मच्चित्तः स ह्येति पदवीं च मे ॥४३॥
 तं श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे कापिलेये द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

अथ त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एवं निशम्य कपिलस्य वचो जनित्री सा कर्दमस्य दयिता किल देवहृतिः ।

विघ्नस्तमोहपटला तमभिप्रणम्य तुष्टाव तत्त्वविनयाङ्कितसिद्धिभूमिम् ॥ १ ॥

देवहृतिरुवाच

१ अथाप्यजोऽन्तःसलिले शयानं भूतेन्द्रियार्थात्ममयं वपुस्ते ।

गुणप्रवाहं सदशेषधीर्जं दध्यौ स्वयं यज्जठराब्जजातः ॥ २ ॥

स एव विघ्नस्य भवान् विघ्नते गुणप्रवाहेण विभक्तवीर्यः ।

सर्गाद्यनीहोऽवितयाभिसन्धिराःश्वरोऽस्तर्क्यसहस्रशक्तिः -

॥ ३ ॥

स एवं भृतो मे जठरेण नाथ कथं नु यस्योदर पृतदासीत् ।
 विश्वं युगान्ते वटपत्र एकः शैते स्म मायाशिशुरहृषिपान ॥ ४ ॥
 एवं देहतन्त्रः प्रशमाप पाप्मनां निदेशभाजां च विभो विभृतये ।
 यथायतारारस्तव सूकरादयस्तथायमप्यात्मपयोपलक्ष्ये ॥ ५ ॥
 यश्चांभेयश्रवणानुकीर्तनाद्यप्रहृष्टाद्यस्मरणादपि हृषिम् ।
 आदोऽपि सद्य सवनाय कलयते कुतः पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥ ६ ॥
 अहो भत श्रपचोऽतो गरीषान् यजिह्वाभ्रे वर्तते नाम तुभ्यम् :
 तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्पुरायां महान्चूर्नाम गुणन्ति ये ते ॥ ७ ॥
 तं त्वामहं प्रह्न परं पुमांसं प्रत्यस्त्रोतस्याभनि संविभाव्यम् ।
 स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहं वन्दे विष्णुं कपिलं वेदगर्भम् ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

ईडितो भगवानेवं कपिलाख्यः परः पुमान् । याचाविक्रवयेत्याह मातरं मानृवत्सलः ॥ ६ ॥

कपिल उवाच

मागोणानेन मातस्ते सुसेव्येनोदितेन मे । आस्थितेन परं काष्ठानचिदादवतोऽस्यसि ॥ १० ॥
 अद्भुत्सवैतन्मतं मद्भ्यं जुष्टं यद्ब्रह्मवादिभिः । येन मामभवं याया मृत्युमुच्छ्रयतद्विदः ॥ ११ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रदूर्य भगवान् सतीं तामात्मनो गतिम् । स्वमात्रा महवादिन्या कपिलोऽनुमतो ययौ ॥ १२ ॥
 सा चापि तनयोक्तेन योगादेशेन योगयुक् । तस्मिन्नाश्रम आपीडे सरस्वत्याः समाहिता ॥ १३ ॥
 अभीष्टयावगाहकपिषान् जटिलान्जटिलालकान् । आत्मान चोभ्रतपसा विभ्रती चोरिणं कृशम्
 प्रजापतेः कर्दमस्य तपोयोगविजृम्भितम् । स्वगाहंस्थमनौपग्यं प्रार्थ्य वैमानिकैरपि ॥ १४ ॥
 पयःफेननिभाः शय्या दान्ता स्नमपरिच्छदाः । आसनानि च हैमानि सुस्पर्शास्तरणानि च ॥ १५ ॥
 स्वच्छुस्फटिककुण्डेषु महामारकतेषु च । रत्नप्रदीपा आभान्ति ललनारत्नसंयुताः ॥ १६ ॥
 गृहोद्यानं कुमुमिती रम्यं बह्वमरदुमी । कूजद्विहङ्गमिथुन गायनमत्तमधुयतम् ॥ १७ ॥
 यत्र प्रविष्टमात्मान विबुधानुचरा जगुः । वाप्यामुपलगन्धिन्यां कर्दमेनोपललितम् ॥ १८ ॥
 हित्वा तदोप्सिततममप्याखण्डलपोषिताम् । किञ्चिच्चकार वदनं पुत्रविरलेपयातुरा ॥ १९ ॥
 वनं प्रसजिते पत्यापयविरहातुरा । ज्ञाततयाप्यभूष्टे वसे गौरिव वत्सला ॥ २० ॥
 तनेव ध्यायती देवमपर्यं कपिलं हरिम् । चभूवाचिरतो वत्स निःस्पृहा ताट्ये गृहे ॥ २१ ॥
 ध्यायती भगवद्गुणं यथाह ध्यानगोचरम् । सुतः प्रसन्नपदनं समस्तव्यस्तचित्तया ॥ २२ ॥

विशुद्धेन तदाऽऽमानमात्मना विश्वतोमुत्तम् । स्वानुभूत्या तिरोभूतमायागुणविशेषम् ॥२५॥
 प्रह्लादवस्थितमतिर्भगव यात्ममंत्रये । नितृत्तजोवापशिवात्पीयूकेशाऽऽसनिर्वृति २६
 निवारुडसमाधिवात्परानृत्तागुणभ्रमा । न सरमारतदाऽऽमानम्वमे ष्टमिपोत्थित ॥
 तदेः परत पोपोऽप्यकृशश्चाप्यसम्भवात् । यभौ मलैरवच्छन्न सधूम इव पावक ॥२८॥
 स्वाङ्ग तपोयोगमयं मुक्त्यैर्गताम्बरम् । दैरगुप्तं न बुबुधे वासुदेवप्रविष्टधी, ॥२९॥
 एव सा कपिलोक्तेन मार्गैणाचिरत परम् । आत्मान प्रह्ला निर्वाणं भगवन्तमवाप ह ॥३०॥
 तद्वीरासीःपुण्यतम चेत्र त्रैलोक्यविश्रतम् । नात्रा सिद्धपदं यत्र सा ससिद्धिमुपेयुरी ॥३१॥
 तस्यास्तद्योगविधुतमार्यं मर्यमभूत्सर्वम् । श्रोतसां प्रवरा सौम्य सिद्धिदा सिद्धसेविता ॥३२॥
 कपिलोऽपि महायोगी भगवान् पितुराश्रमात् । मत्तरं समनुज्ञाप्य प्रागुदीचीं दिश ययौ ॥३३॥
 सिद्धचारण्यगन्धर्वैर्मुनिभिश्चापसरोग्यैः । स्तूयमान समुद्रेण दधार्हणनिकेतन, ॥३४॥
 आस्ते योग समास्थाय साख्याचार्यैरभिष्टुत । शयाणामपि लोकाणामुपशान्त्यै समाहित ३५
 एतन्निगदित तात यत्पृष्टोऽह तवानघ । कपिलस्य च संवादो देवहृत्याश्च पावन ॥३६॥
 य इदमनुष्टोति योऽभिधत्ते कपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् ।
 भगवति कृतधी सुपण्यकेतावुपलभते भगवत्पदारविन्दम् ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां तृतीयस्कन्धे
 कपिलेयोपाख्याने त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥३३॥

इति तृतीयःस्कन्धः समाप्तः

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

श्रीमद्भागवतम्

चतुर्थस्कन्धः

—ॐ—

अथ प्रथमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मनोस्तु शतरूपायां तिल्लः कन्याश्च जज्ञिरे । आकृतिर्देवहृतिश्च प्रसूतिरिति विश्रुताः ॥ १ ॥
 आकृतिं रचये प्रादादपि भ्रातृमतीं नृपः । पुत्रिकाधर्ममाश्रित्य शतरूपानुमोदितः ॥ २ ॥
 प्रजापतिः स भगवान् रुचिस्तस्यामजीजनत् । मिथुनं ब्रह्मवर्चस्वी परमेथ्य समाधिना ॥ ३ ॥
 यस्तयोः पुरयः साक्षाद्विष्णुयज्ञस्वरूपदृक् । या स्त्री सा दक्षिणा भूतेरंशभूतानपायिनी ॥ ४ ॥
 आनिन्ये स्वगृहं पुत्र्याः पुत्रं विततरोचिपम् । स्वायम्भुवो मुदा युक्तो रुचिर्जग्राह दक्षिणाम् ॥ ५ ॥
 तां कामवानां भगवानुवाह यज्ञुषां पति । तुष्टायां तोषमापजोऽजनयद् द्वादशालम्बजान् ॥ ६ ॥
 तोषः प्रतोषः सन्तोषो भद्रः शान्तिरिदमपतिः । इष्मः कथिर्विंशु स्वह्य सुदेवो रोचनो द्विपट् ॥
 तुषिता नाम ते देवा आसन् स्वायम्भुवान्तरे । मरीचिमिश्रा ऋपयो यज्ञ सुरगणेश्वरः ॥ ८ ॥
 प्रियप्रतोषानपादां मनुपुत्रो महीजसौ । तस्युपपौत्रनप्तृष्णामनुवृत्तं तदन्तरम् ॥ ९ ॥
 देवहृतिमदात्तात् कर्दमायात्मजां मनु । तत्सम्बन्धि भुक्तप्रायं भवता गदतो मम ॥ १० ॥
 दक्षाय ब्रह्मपुत्राय प्रसूतिं भगवान्मनु । प्रायच्छष्टकृतं सर्गं खिलोत्थयां विततो महान् ॥ ११ ॥
 याः कर्दमसुता प्रोक्ता नर ब्रह्मर्षिपत्नयः । तासां प्रसूतिप्रसवं प्रोच्यमानं निषेध मे ॥ १२ ॥
 पत्नी मरीचेस्तु कला सुपुत्रे कर्दमात्मजा । कश्यपं पूर्णमानं च ययोरापूर्वितं जगत् ॥ १३ ॥
 पूर्णमासूत विरजं विश्वां च परन्तप । देवकुल्यां हरेः पादशौचाघाभूत्सरिदिश ॥ १४ ॥
 अत्रेः पत्न्यनसूया श्रीअसे सुयशम सुतान् । दत्तं देवांसमं सोममा मेशमस्यसम्भवान् ॥ १५ ॥

विदुर उवाच

अश्रेष्ठे सुरश्रेष्ठाः स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः । विद्विष्विकीर्षवो जाता एतदाख्याहि मे गुरो ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

ब्रह्मणा नोदितं सृष्टावत्रिंशद्भविदां वरः । सह पत्न्या ययाकृष्टं कुन्दादिं तपसि स्थित ॥ १७ ॥
 तस्मिन् प्रयूनस्तत्पलाशारोककानने । वार्षिःशवन्निरुद्वुष्टे निर्विन्ध्यायाः समन्ततः ॥ १८ ॥
 संयम्य मनो वरंशतं मुनि । अतिष्टदेवपादेन निर्द्वन्द्वोऽजिनभोजनः ॥ १९ ॥

शरणां तं प्रपद्येऽहं य एव जगदीश्वरः । प्रजामात्मसमां मह्यं प्रयच्छ्वित्तिचिन्तयन् ॥२०॥
तप्यमानं त्रिभुवनं प्राणायामैधमाग्निना । निर्गतेन मुनेर्मूर्धः समीषय प्रभवद्ययः ॥२१॥

अपसरोमुनिगन्धर्वसिद्धविद्याधरोरगैः । वितायमानयशसस्तदाश्रमपदं ययुः ॥२२॥
त प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमना मुनिः । उत्तिष्ठन्नेरुपादेन ददर्श विबुधर्षभाञ् ॥२३॥

प्रणम्य दयद्वन्द्वमावुपतस्थेऽहंशाञ्जलिः । वृषहंससुपर्णस्थान् स्वैः स्वैश्चिद्वैश्व चिद्विद्वान् ॥२४॥
रेणावलोक्य हसद्ददनेनोपलम्भितान् । तद्गोचिपा प्रतिहते निमोक्ष्य मुनिरविष्णोः ॥२५॥

तस्तत्प्रवणं युञ्जन्नस्तावीरमंहताञ्जलिः । श्लक्ष्णया सूक्तया वाचा सर्वलोकगरीयसः ॥२६॥
अत्रिष्टयाच

विश्वोद्भवस्थितिलयेषु विभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगं विगृहीतदेशः ।
ते ब्रह्मविष्णुगिरियाः प्रणतोऽस्म्यहं वस्तेभ्यः क एव भवतां महोपहृतः ॥२७॥
एको मयेह भगवान् विविधप्रधानैश्चित्तिकृत प्रजननाय कथं नु युयम् ।
अप्रागतास्तनुभृतां मनसोऽपि दूराद् गत प्रसोदत मऽनिह विस्मयो मे ॥२८॥
मैत्रेय उवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभाः । प्रत्याहुः श्लक्ष्णया वाचा प्रहस्य तमूर्ध्वि प्रभोः ॥२९॥
देवा ऊचुः

यथा कृतस्ते सङ्कल्पो भाव्यं तेनेव नान्यथा । सत्सङ्कल्पस्य ते ब्रह्मन् यद्वै ध्यायति ते ययम् ३०
अथास्मदंशभूतास्ते आत्मजा लोकविश्रुताः । भवितारोऽङ्गभद्रं ते विद्वत्प्रयन्ति च ते यशः ॥३१॥
एवं कामवरं दद्या प्रतिजग्मुः सुरेश्वराः । सभाजितास्तयोः सम्यग्दम्पत्योर्मिंस्तोस्ततः ॥३२॥
सोमोऽभूद्मण्डयोऽंशेन दत्तो विष्णोस्तु योगवित् । दुर्वासा शङ्करस्याशो निबोधोऽङ्गिरसः प्रजाः ३३
श्रद्धा त्वङ्गिरसः पत्नी चतस्रोऽसूत कन्यकाः । सिनीवाली कुहू राका चतुर्थ्यनुमतिस्तथा ॥३४॥
तत्पुत्रावपरावास्तां ह्यातीं स्वारोचिषेऽन्तरे । उतप्यो भगवान् साक्षाद्गच्छिष्ठश्च घृष्टपतिः ३५
पुलस्तयोऽज्जयत्पत्न्यामगरथं च हविर्भुवि । सोऽन्यजन्मनि दत्ताग्निर्विश्रवाश्च महातपाः ॥३६॥
तस्य यज्ञपतिर्देवः कुबेरस्त्विद्विडासुतः । रावणः कुम्भकर्णश्च तथा अन्यस्यां विभीषण ॥३७॥
पुलस्तस्य गतिर्भार्यां त्रीनसूत्र सती सुताम् । कर्मश्रेष्ठं वरीयांसं सहिष्णुं च महामते ॥३८॥
ऋतोरपि क्रिया भार्या वालखिल्यानसूयत । ऋषीन् पष्टिसहस्राणि ज्वलतो ब्रह्मतेजसा ॥३९॥
ऊर्जायां जज्ञिरे पुत्रा वसिष्ठस्य परन्तप । चित्रकेतुप्रधानास्ते सप्त ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥४०॥
चित्रकेतुः सुरोचिश्च विरजा मित्र एव च । उल्बणो वसुभृद्यानो घुमाङ्गुस्त्रयाद्योऽपरे ॥४१॥
चित्तिस्त्वपरेणः पत्नी लेमे पुत्रं घृतमतम् । दध्यन्नमरशिरसं भृगोर्वशं निबोध मे ॥४२॥
भृगुः ह्यार्यां महाभागः पत्न्यां पुत्रानजीजनत् । धातारं च त्रिधातारं श्रियं च भगवत्परां ॥४३॥

श्रायते न्ययति चैव सुते मेरस्तयोरदात् । तभ्यां तयोरभवतां मृकण्डः प्राण एव च ॥४४॥
 मार्कण्डेयो मृकण्डस्य प्राणद्वेदशिरा मुनिः । कथिश्च भार्गवो यस्य भगवानुशाना सुतः ॥४५॥
 त एते मुनयः सत्तलोकान् सर्गैरभावयन् । एष कर्दमश्चैहिन्द्रसन्तान कथितस्तव ।

शृण्वतः श्रद्धानस्य सद्यः पापहरः परः ॥४६॥

प्रसृति मानवां दत्त उपयेमे ह्यजात्मजः । तभ्यां ससर्ज दुहितुः षोडशामललोचनाः ॥४७॥
 त्रयोदशादाद्धर्माय यथैकामप्रये विशुः । पितृभ्य एतां युक्तैभ्यो भवार्थिकां भवच्छिद्रे ॥४८॥
 श्रद्धा मैत्री दया शान्तिस्तुष्टिः पुष्टिः क्रियोन्नतिः । बुद्धिर्मेधा तितित्वा हीर्मूर्तिधर्मस्य पत्रयः ४९
 श्रद्धासूत शुभं मैत्री प्रसादमभयं दया । शान्तिः सुखं मुद्रं तुष्टिः स्मयं पुष्टिरसूयत ॥५०॥
 योगं क्रियोन्नतिर्वर्षमर्थं बुद्धिरसूयत । मेधा स्मृतिं तितित्वा तु छेमं हीः प्रश्रयं सुतम् ॥५१॥

मूर्तिः सर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणाष्टौ ॥५२॥

ययोर्जन्मन्यदो विधमभ्यनन्दन्मुनिवृत्तम् । मनांसि ककुभो वाताः प्रसेदुः सरितोऽद्वयः ॥५३॥
 दिव्यवाद्यन्त तूर्याणि पेतु कुसुमशृष्टयः । मुनयस्तुष्टुस्तुष्टा जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ॥५४॥
 नृश्यन्ति स्म स्त्रियो देव्य आसीत्परममङ्गलम् । देवा ब्रह्मादयः सर्वे उपतस्थुरभिष्टवैः ॥५५॥

देवा ऊचुः

यो मायया विरचितं निजयाऽऽत्मनोद खे रूपभेदमिव तत्प्रतिचक्षयाय ।
 एतेन धर्मसदने ऋषिमूर्तिनाद्य प्रादुश्चकार पुरुषाय नमः परस्मै ॥५६॥
 सोऽयं स्थितिव्यतिकरोपशमाय सृष्टान् सधेन नः सुरगणाननुमेयतयः ।

हरयाददभ्रकरणेन विलोकनेन यच्छ्रीनिवेशतममलं क्षिपतारविन्दम् ॥५७॥

एवं सुरगणैस्तात भगवन्तावभिष्टुतौ । लब्धावलोकैर्भयतुरर्चितौ गन्धमादनम् ॥५८॥
 ताविमौ वै भगवतो हरेरंशाविहागतौ । भारव्ययाय च भुवः कृष्णौ यदुकुरुद्वहौ ॥५९॥
 स्वाहाभिमानिनः प्राप्ते रात्मजांस्त्रीनजीजनम् । पावकं पवमानं च शुचिं च हुतभोजनम् ॥६०॥
 तेभ्योऽप्ययः समभदंश्चत्वारिंशच्च पञ्च च । त एरैकोनपञ्चाशत्साकं पितृपितामहैः ॥६१॥
 वैतानिके कर्मणि यन्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः । आग्नेय्य इष्टयो यज्ञे निरूप्यन्तेऽग्नयस्तु ते ॥६२॥
 अग्निवाता बर्हिपदः सौम्याः पितर आउयपाः । साग्नेयोऽग्नयस्तैर्पां पत्नी दाचायणी स्वधा ६३
 तेभ्यो दधार कन्ये द्वे वयुनां धारिण्यां स्ववा । उभे ते ब्रह्मवादिभ्यो ज्ञानविज्ञानमारगे ॥६४॥
 भवस्य पत्नी तु सती भयं देवमनुजतो । आत्मनः सशं पुत्रं न लेभे गुणशीलतः ॥६५॥
 पितर्यप्रतिरूपे श्वे भवायानागसे हरा । श्रमैर्देवात्मनाऽऽमानमजहासो गक्षयुता ॥६६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसंवादे
 प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

घिदुर उवाच

भवे शीलवतां श्रेष्ठे दक्षो दुहितृवत्सलः । विद्वेषमकरो कस्मादनाह-यात्मजां सतीम् ॥१॥
कस्तं चराचरगुरुं निर्वैरं शान्तविप्रम् । आत्मरामं कथं द्वेष्टि जगतो दैवतं मदत् ॥२॥
एतदाख्याहि मे ब्रह्मजन्मातुः शशुरस्य च । विद्वेषस्तु यतः प्राण्यस्तत्यजे दुःखजान् सती ॥३॥

मैत्रेय उवाच

पुरा विश्वसृजां सत्रे समेताः परमर्षयः । तथामरगणाः सर्वे सानुगा मुनयोऽग्नयः ॥४॥
तत्र प्रविष्टमृषयो दृष्ट्वाकमिव रोचिषा । भ्राजमानं वितिमिरं कुर्वन्तं तन्महत्सदः ॥५॥
उदतिष्ठन् सदस्याते स्वधिष्येभ्यः सहाग्नयः । ऋते विरिञ्चं शर्वं च तन्नासाक्षिसचेतसः ॥६॥
सदसस्यतिभिर्दक्षो भगवान् साधु सकृतः । अजं लोकगुरुं नत्वा निरसाद् तदाज्ञया ॥७॥
प्राङ्निपपण्यं मृडं दृष्ट्वा नास्यत्तदनाहतः । उवाच वामं चतुर्भ्यामभिवोद्य दहस्रिव ॥८॥
श्रूयतां ब्रह्मर्षयो मे सहदेवाः सहाग्रयः । साधूनां प्रवतो वृत्त नाशानात्र च भरसरात् ॥९॥
अयं तु लोकपालानां यशोभ्रो निरपत्रपः । सद्गिराचरितः पन्था येन स्तब्धेन दूजितः ॥१०॥
एष मे शिष्यतां प्राप्तो यन्मे दुहितृप्रतीव । पार्ष्णि विप्राग्निमुखतः सावित्र्या इव साधुवृत् ॥११॥
गृहीत्वा मृगशावाक्षयाः पार्ष्णि मरुतलोचनः । प्रयुत्थानाभवादाह वै वाचाप्यकृत नोचितम् ॥१२॥
लुप्तक्रियायाशुचये मानिने भिन्नसेतवे । अनिच्छन्नपदां बालां शूद्राद्येवोशतीं गिराम् ॥१३॥
प्रेतावासेषु घोरेषु प्रेतैर्भूतगणैर्दृतः । अटयुन्मत्तवन्नमो श्युसकेशो हसन् रुदन् ॥१४॥
चिताभरमकृतघ्नानः प्रेतघ्नद्रस्त्रिभुङ्गः । शिवापदेशो ह्यशिवो मत्तो मत्तजनप्रियः ।
पतिः प्रमथभूतानां तमोमात्रात्मका मनाम् ॥१५॥
तस्मा उन्मादनाथाय नष्टशौचाय दुर्हृदे । दत्ता यत मया साध्वी चोदिते परमेष्ठिना ॥१६॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

विनिन्दैव स गिरिशमप्रतीपमवस्थितम् । दक्षोऽथाप उपसृश्य क्रुद्धः शस्तु प्रचक्रमे ॥१७॥
अयं तु देवयजन इन्द्रोपेन्द्रादिभिर्भव । सह भागं न लभतां देवैर्देवगणाधमः ॥१८॥
निपिष्यमानः स सदस्यमुखैर्दक्षो गिरिप्राय विमृज्य शापम् ।
तस्माद्विनिष्क्रम्य विवृद्धमन्युजंगाम कौरव्य निजं, निकेतनम् ॥१९॥
विज्ञाय शापं गिरिशानुगाप्रशीर्णन्दीश्वरो रोचकपायदूषितः ।
दक्षाय शापं विससर्ज दारणं ये चान्वमोर्दन्तदवाच्यतां द्विजाः ॥२०॥
एतन्मर्त्यमुद्दिश्य भगवयप्रतिबुद्धि । मुष्ण्यन्तः प्रपतष्टिस्तत्रवतो विमुक्तो भवेत् ॥२१॥

गृहेषु कृष्वर्षेषु सक्तो प्राग्यमुखेच्छया । कर्मतन्त्रं वितनुने वेद्वाद्द्विपञ्चमीः ॥२२॥
 बुद्ध्या पराभिष्यायिन्या विस्मृतात्मगतिः पशुः । स्त्रीकाम सोऽर वतितरां दक्षो वस्तमुखोऽचिरात्
 विद्याक्षुद्धिरविद्यायां कर्ममध्यामसौ जटः । संसरन्त्वह ये चामुमनु शर्वावमानिनम् ॥२३॥
 गिरः श्रुतायाः पुष्पिण्या मधुगन्धेन भूरिणा । मन्ना चोभ्यथितात्मानः समुञ्जन्तु हरद्विनः ॥२४॥
 सर्वभक्षा द्विजा वृष्यै घृतविधातपोव्रताः । वित्तदेहेन्द्रियारामा याचका विचरन्त्वह ॥२५॥
 तस्यैवं ददतः शापं श्रुत्वा द्विजकुलाय वै । शृगुः प्र यत्प्रजच्छापं व्रजदण्डं दुरत्ययम् ॥२६॥
 भवव्रतधरा ये च ये च तान् समनुव्रताः । पाखण्डिनस्ते भवन्तु सखण्डपरिपन्थिनः ॥२७॥
 नष्टशौचां मूढधियो जटाभस्मास्त्रिधारिणः । विशन्तु शिवदीपायां यत्र देवं सुरासवम् ॥२८॥
 ब्रह्म च द्राह्मणश्चैव यद्युयं परिनिन्द्य । सेतुं विधारणं पुंसामतः पाखण्डमाभिताः ॥२९॥
 एष एव हि लोकानां शिवः पन्थाः सनातनः । यं पूर्वं चानुमन्तस्थुर्यद्यमाणं जनार्दनः ॥३०॥
 तद्ब्रह्म परमं शुद्धं सतां वर्त्म सनातनम् । विगर्हं यात पाखण्ड देवं यो यत्र भूतराट् ॥३१॥

मैत्रेय उवाच

तस्यैवं वदतः शापं शृगोः स भगवान् भवः । निश्चकाम ततः किञ्चिद्विमना इव सानुग ॥३२॥
 तेऽपि विश्वसृज. ऽन्न सहस्रपरिवस्रान् । संविधाय महेष्वास यत्रेभ्य ऋषभो हरिः ॥३३॥
 आप्तुत्यावभृथं यत्र गङ्गा यमुनयान्विता । विरजेनात्मना सर्वैस्वैस्वै धम ययुस्तत ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे दशशपो नाम द्वितीयोऽध्यायः २

अथ तृतीयोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सदा विद्विपतोरेवं कालो वै ध्रियमाणयोः । जामातुः श्वशुरस्यापि सुमहानतिचक्रमे ॥१॥
 यदाभिपित्तो दक्षस्तु प्रवृत्त्या परमेष्ठिना । प्रजापतीनां सर्वैरामाधिरये स्म योऽभवत् ॥२॥
 इष्टा स याज्ञपेयेन प्रवृत्तिशान्धिभूय च । गृहस्पतिसर्वं नाम समारंभे प्रकृतमम् ॥३॥
 तस्मिन् प्रवृत्तयै सर्वे देवर्षिपितृदेवताः । आसन् कृतस्वस्थयनास्त पन्थञ्च समन्तकाः ॥४॥
 तदुपश्रव्य नमसि स्वेषराणाम् प्रजङ्गरताम् । सती दाद्यायणी देवी पितुर्यज्ञमहोत्सवम् ॥५॥
 प्रजन्तीः सर्वतो दिग्भ्य उपदेववर्षिण्यः । विमानयानाः सम्रेशा निष्कण्ठ्योः सुवाससः ॥६॥
 इष्टा स्वनिष्ठयान्वासो लोलापोर्गृहकुण्डला । पति भूतपति देवमौमुग्यादग्भभापत ॥७॥

सत्युवाच

प्रजापतेस्ते श्वशुरस्य सागमत् निर्वापिनो वज्रमहोत्सवः किल ।

यत् च तत्राभिसराम धाम ते यद्यथितामी विबुधा प्रव्रन्ति हि ॥८॥

तस्मिन् भगिन्यो मम भर्तृभिः स्वकैर्ध्रुवं गमिष्यन्ति सुहृद्दित्तवः ।
 अहं च तस्मिन् भवताभिन्नामये सहोपनीतं परिवहंमर्हितुम् ॥६१॥
 तत्र स्वसुमं ननु भर्तृसम्मिता मातृष्ववसूः क्षिप्रधियं च मातरम् ।
 द्रष्टुं चित्तोत्कण्ठमना मर्द्दिभिर्हृषीयमानं च मृडाप्वरप्वजम् ॥१०४॥
 त्वय्येतदाश्चर्यमजात्ममायया विनिर्मितं भाति गुणत्रयात्मकम् ।
 तथाप्यहं थोपिदत्तवविच्च ते दीना दिदृचे भव मे भवचित्तम् ॥११४॥
 पश्य प्रयान्तीरभवान्ययोपितोऽप्यलङ्कृता कान्तसखा वरुणशः ।
 यासां वज्रिभिः शितिकण्ठ मण्डितं नभो विमानैः कलहंसपारुष्भः ॥१२४॥
 कथं सुताया पितृगेहकौतुकं निशम्य देहः सुरवर्यं नेङ्गते ।
 अनाहुता अप्यभियन्ति सौहृदं भर्तृगुरोर्देहेकृतश्च केतनम् ॥१३४॥
 सन्मे प्रसोदेदममर्थं चाञ्छितं कर्तुं भवान् कारुणिको यतार्हति ।
 त्वयाऽऽत्मनोऽर्धेऽहमदभचक्षुषा निरूपिता मानुगृहाण याचित् ॥१४४॥

ऋषिरुवाच

पुं गिरिध्रः प्रिययामिभाषितं प्रत्यभ्यधत्त प्रहसन् सुहृदिप्रियः ।
 संस्मारितो ममंभिदः कुवागिरून् यानाह को विश्वसृजां समचतः ॥१५४॥

श्रीभगवानुवाच

न्वयोदितं शोभनमेव शोभने अनाहुता अप्यभियन्ति क्षन्तुषु ।
 ते यद्यनुत्पादितदोषदृष्टयो बलीयसानाम्यमरेन मन्थुना ॥१६४॥
 विघातपोषित्तवपुर्वयं कुली सतां गुणैः पद्भिरसत्तमेतरं ।
 स्मृतौ हतायां भृतमानदुर्दशः स्तब्धा न परयन्ति हि धाम भूयसाम् ॥१७४॥
 नैतादृशानां स्वजनस्यरशया गृहान् प्रतीयद्वनवस्थितात्मनाम् ।
 येऽभ्यागतान् वरुधिषाभिचक्षते घारोपितभ्रूमिरमर्षणादिभिः ॥१८४॥
 तथा रिमिनं व्यथने शिलीमुखे शेतेऽर्दिताङ्गो हृदयेन दूयता ।
 स्वानां यथा वरुधिषां दुस्त्विभिर्दिशानिशां तप्यति ममंतादितः ॥१९४॥
 व्यक्तं रश्मुष्टृष्टगते प्रजापते त्रिषाऽऽमतानाममि सुभ्रु मगमता ।
 अथापि मानं न पितुं प्रणस्यसे मदाध्याकः परितप्यते यतः ॥२०४॥
 पापव्यमानेन हृदाऽऽनुत्त्रिय सगृद्धिभिः पररक्षुद्विसापिषाम् ।
 अख्य एवामपितोदुमजसा पदं परं द्रेष्टि यथामुरा हरिम् ॥२१४॥

प्रयुक्तमप्रथयणाभिवादन विधीयते साधु मिय सुमध्यमे ।
 प्राज्ञे परस्मै पुरपाय चेतसा गुहाशयाएव न देहमानिने ॥२२॥
 सख विशुद्ध वसुदेवशब्दित यदीयते तत्र पुमानपावृत ।
 सत्त्वे च तस्मिन् भगवान् वासुदेवो ह्यधोऽज्ञो मे मनसा विधीयते ॥२३॥
 तत्ते निरीषयो न पितापि देहकृद्दत्तो मम द्विद् तदनुग्रताश्च ये ।
 यो विश्वसृष्ट्यङ्गत वरोह मामनागस दुर्वचसाऽकरोत्तिर ॥२४॥
 यदि यजिष्यस्यतिहाय मद्वचो भद्र भवया न ततो भविष्यति ।
 सम्भावितस्य स्वजनात्पराभवो यदा स सद्यो मरणाय कल्पते ॥२५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे उमारुद्रस्तवादे तृतीयोऽध्याय ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

एतावदुक्त्वा विरराम शङ्कर पन्थङ्कनाश ह्युभयत्र चिन्तयन् ।
 सुहृद्दिष्ट परिशङ्किता भवास्त्रिष्कामती निर्विशती द्विधाऽऽस सा ॥१॥
 सुहृद्दिष्टाप्रतिघातदुर्मना स्नेहाद्मुदयध्रुकलातिविह्वला ।
 भव भवान्यप्रतिपूरुष रगा प्रधघयतीवैचत जातवेपथु ॥२॥
 ततो विनि शस्य सती विहाय त शोकेन रोपेण च दूयता हृदा ।
 पित्रोरगा स्त्रीणामूढधीर्गृहान् प्रेम्णाऽऽ मनो योऽधमदात् सतां मिय ॥३॥
 तामचगच्छन्दुस्तविक्रमां सतामेकां त्रिनेत्रानुचरा सहस्रश ।
 सपापंदयता मणिमन्मदादय पुरोवृपेन्द्रास्तरसा गतप्यथा ॥४॥
 तां सारिकाकन्दुकदंष्ट्र्याम्बुजधेतातपत्रन्वजनस्रगादिभि ।
 गीतायनैर्दुन्दुभिशङ्खवेणुभिवृषेन्द्रमारोप्य विटङ्किता ययु ॥५॥
 आरुद्रापो रोर्नितयज्ञवैरास विप्रर्षिजुष्ट विसुपैश्च सर्वश ।
 मृदाव्यं काञ्चनदर्भचर्मभिनिस्तृभारड यजन समाविशत् ॥६॥
 तामागतं तत्र न कश्चनाद्रियद्विमानितां यज्ञकृतो भयाजन ।
 श्रुते स्वसृष्टे जननीं च साद्रा प्रेमाश्रुकण्ठ्य परिपस्वजुर्मुदा ॥७॥
 सौदर्यसप्रभसमयंजातंया मात्रा च मातृप्यसृष्टिश्च सादरम् ।
 दत्तां सपर्यां वरमासन च सा नादत्त पित्राप्रतिनन्दिता सती ॥८॥
 धरद्रभाग तमवेपथ चाप्यर पित्रा च दधे शृतहेलनं विभौ ।
 अनारता यज्ञसदस्यधीधरी सुकोप लोकाणिय धरपती रगा ॥९॥

जगहं सामर्षविपन्नया गिरा शिवद्विपं धूमपथश्रमस्मयम् ।
स्वतेजसा भूतगणान् समुत्थिताग्निगृह्य देवी जगतोऽभिश्चरत् ॥१०॥

श्रीदेव्युवाच

न यस्य लोकेऽत्यतिशयनः प्रियस्तथाप्रियो देहभृतां प्रियात्मन ।
तस्मिन् समस्तात्मनि मुक्तवैरके ऋते भवन्तं कतम प्रतीपयेत् ॥११॥
दोषान् परेषां हि गुणेषु साधवो गृह्णन्ति केचिन्न भवादशा द्विज ।
गुणांश्च फल्गून् बहुलीकरिष्यवो महत्तमास्तेष्वविद्वान्वानघम् ॥१२॥
नाश्रयंमेतद्यदस्तसु सर्वदा महद्दिनिन्दा कुण्पात्मवादिषु ।
सेष्यं महापूरुषपादपांसुभिर्निरस्ततेज सु तदेव शोभनम् ॥१३॥
यद् द्वयचरं नाम गिरैरितं नृणां सृष्टप्रसङ्गादघमाशु हन्ति सत् ।
पवित्रकीर्तिं तमलङ्घयशासन भवानहो द्वेष्टि शिवं शिवेतर ॥१४॥
यत्पादपद्मं महतां मनोऽलिभिर्निर्निपेयितं ब्रह्मरसासवार्षिभि ।
लोकस्य यद्वर्षति चाशिपोऽर्धिनस्तस्मै भवान् द्रुष्टति विश्वयन्धवे ॥१५॥
किं वा शिवाय्यमशिवं न विदुस्त्वन्ये ब्रह्मादयस्तमरकीर्यं जटा रमशाने ।
तन्माल्यभस्मनृकपाल्यवसतिपशाचैर्ये मूर्धभिर्दधति तचरणावसृष्टम् ॥१६॥
कर्णां पिघाय निरयाद्यदकल्प ईशो धर्मावितर्यसृष्टिभिर्नृभिरस्यमाने ।
द्विन्द्यात्प्रसङ्ग रशतोमसर्तां प्रभुश्चेज्जिह्वामसूनपि ततो विभुजेस धर्मं ॥१७॥
अतस्तवोत्पन्नमिदं कलेवरं न धारयित्ये शितिकरटगर्हिणः ।
जग्धस्य मोहाद्वि विशुद्धिमन्धसो जुगुप्सितस्योद्धरणं प्रचरते ॥१८॥
न वेदवादाननुवर्तते मतिः स्व एव लोके रमतो महामुने ।
यथा गतिर्देवमनुष्ययो पृथक् स्व एव धर्मे न परं धिरेस्त्वित ॥१९॥
कर्मं प्रवृत्तं च निवृत्तमप्युतं वेदे विविच्योभयलिङ्गमाधितम् ।
विरोधि तद्योगपदैककर्तारि द्वयं तथा ब्रह्मणि कर्म न चर्द्धति ॥२०॥
मा य पदव्य पितरस्मदास्विता या यज्ञशालासु न धूमशर्मभि ।
सदप्रतर्हरमुभृद्भिरीदिता द्रव्यतर्लिङ्गा द्रव्यतसेविता ॥२१॥
नैतेन देहेन हरे हृतागमो देहोद्भवेनालमलं कुज्जमना ।
मीढा म्माभूरुपनप्रमद्भूतस्तत्रान्म जिग्यो महतामरघृत् ॥२२॥
गोत्रं त्वदीयं भगवान् धृष्यगो दाषापयीत्याह यदा मुदुमनाः ।
व्यपेतनर्मस्मितमाशु तद्यथा ध्युत्पद्य पृतपुष्यं त्वदङ्गनम् ॥२३॥

मैत्रेय उवाच

इत्यध्वरे दक्षमन्थ शत्रुहन् क्षितायुदीची निरसाद शान्तवाक् ।
 स्पृष्ट्वा जलं पीतदुकूलसंवृता निमील्य दग्धयोगपथं समाविशत् ॥२४॥
 कृत्वा समानावनिर्लौ जितासना सोदानमुत्थाप्य च नाभिचक्रत् ।
 शनैर्हृदि स्थाप्य धियोरसि स्थितं कण्ठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिन्दितानयत् ॥२५॥
 एवं स्वदेहं महतां महोयसा मुहुः समारोपितमङ्गमादरात् ।
 जिहासती दक्षरुमा मनस्विनी दधार गात्रेष्वनिलाभिधारणाम् ॥२६॥
 सतः स्वभक्तुं शरणाङ्गुजासत्रं जगद्गुरोश्चिन्तयती न चापरम् ।
 ददर्श देहो हतकल्मषः सती सद्यः प्रज्ज्वाल समाधिजाग्निना ॥२७॥
 तत्परयती खे भुवि चाहुतं महद्वाहेति वादः सुमहानजायत ।
 हन्त प्रिया दैवतमस्य देधी जहावसून् केन सती प्रकोपिता ॥२८॥
 अहो अनात्म्यं महदस्य परयत् प्रजापतेर्यस्य चराचरं प्रजा ।
 जहावसून् यद्विमताऽऽत्मजा सती मनस्विनी मानमभीक्ष्णमईति ॥२९॥
 सोऽयं दुर्मर्षहृदयो ब्रह्मपुक् च लोकेऽपकीर्तिं महतीमवाप्स्यति ।
 यदङ्गजां स्वां पुरुषद्विडुषतां न प्रत्ययेवन्मृतयेऽपराधतः ॥३०॥
 वदत्येव जने सत्या दृष्ट्वासुरागमहूतम् । दक्षं तत्पापंदा इत्तुसुदतिष्ठन्नुदायुधा ॥३१॥
 तेषामापततां वेगं निशाम्य भगवान् शृगुः । यज्ञघ्नेन यज्ञपा दक्षिणाम्रौ जुहाव ह ॥३२॥
 अध्वर्युणा ह्यमाने देवा उत्पेतुरोजसा । ऋभवो नाम तपसा सोमं प्राप्ताः सहस्रश ॥३३॥
 तैरतातायुधैः सर्वे प्रमथाः सद्गुणकाः । हन्यमाना दिशो भेजुदशत्रिंशतेजसा ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमईस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे सतीदेहोत्सर्गो नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पंचमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भवो भवान्या निधनं प्रजापतेरसकृताया अवगम्य नारदात् ।
 स्वपापंदूतैर्न्यं च तदध्वरभुभिर्विद्रावित क्रोधमपारमादधे ॥१॥
 क्रुद्ध सुदृष्टोऽपुटः स धूर्जटिर्जटां तद्विद्व द्विसदोऽप्ररोचिरम् ।
 उक्त्वत्य रुद्र सहस्रोत्थितो हसन् गम्भीरनादो विससर्ज तां भुवि ॥२॥
 ततोऽतिक्रायस्तनुवा स्पृशन्दिवं सहस्रबाहुर्धनरक् त्रिसूर्यदक् ।
 करालदर्ष्टो ज्वलदग्निमूर्धज कपालमाली विवधोऽघतायुधः ॥३॥

तं किं करोमीति गृणन्तमाह बद्धाञ्जलि भगवान् भूतनाथः ।

दक्षं सयज्ञं जहि मद्भटानां स्वमप्रणी रद्र भटशको मे ॥४॥

आशुत एषं कुपितेन मन्युना स देवदेवं परिचक्रमे विभुम् ।

मेने तदाऽऽमानमसङ्करं हसा महीयसां तात सहः सहिष्णुम् ५२१

अन्योयमानः स तु रद्रपापं देभृशं नदन्निर्वयं नदसुभैस्त्वम् ।

उद्यम्य शूलं जगदन्तस्मन्तकं स प्राद्रवद् घोषणभूपणाङ्घ्रिः ५२॥

अथर्विजो यजमानः सदस्याः कक्रुम्युदीच्यां प्रसमीप्य रेणुम् ।

०म्ः किमेतद्युत एतद्रजोऽभूदिति द्विजा द्विजपत्न्यश्च दप्यु ॥७॥

वाता न वान्ति न हि सन्ति दक्ष्यवः प्राचीनबर्हिर्जीवति होमद्रण्डः ।

गाधो न काल्यन्त इदं कुतो रजो लोकोऽधुना किं प्रलयाय करन्ते ॥८॥

प्रसूतिमिश्राः क्षिय उद्विग्नचित्ता उच्चुर्विपाको वृजिनस्यैव तस्य ।

यत्परयन्तीनां दुहितृणां प्रजेशः, सुतां. सतीमवदध्यावनागाम् ॥९॥

यस्त्वन्तकाले व्युत्सजटाकलापः स्वशूलसूच्यर्षितदिग्गजेन्द्रः ।

वितस्य नृत्यत्युदिताश्रदोर्ध्वं जानुघ्राट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक् ॥१०॥

अमर्षयित्वा तमसद्यतेजसं मन्युप्लुतं दुर्विपहं भ्रुकुट्या ।

करालदंष्ट्राभिरुदस्तभागणं स्यात्स्वस्ति किं कोपयतो विधातु. ५११॥

यद्देवमुद्विग्नदशोच्यमाने जनेन दक्षस्य मुहुर्महात्मनः ।

उत्पेतुहपाततमाः सहस्रशो भयावहा दिवि भूमौ च पर्यक् ५१२॥

तावत्स रद्रानुचरैर्मखो महान्नायुधैर्वाग्मिनकैरुदायुधैः ।

विज्ञैः पिशङ्गैर्मकरोदराननैः पर्याद्रवद्विर्विदुरान्वरुष्यत ५१३॥

केचिद्बभञ्जुः प्राग्वंशं पत्नीशालां तथापरे । सद आग्नीध्रशालां च तद्विहारं महानसम् ॥१४॥

रुन्धुर्यज्ञपात्राणि . तथैकेऽग्नीननाशयन् । कुण्डेष्वमृगयन् केचिद्बिभ्रिदुर्वेदिमेखलाः ॥१५॥

अबाधन्त मुनीनन्य एके पत्नीतरजयन् । अपरे जगृहुर्देवान् प्रत्यासन्नान् पलायितान् ५१६॥

भृगुं वयन्ध मणिमान् वीरभद्रः प्रजापतिम् । चरुदोशः पूषणं देवं भगं नन्दीधरोऽग्रहीत् ५१७॥

सर्वं एवर्विजो दृष्ट्वा सदस्याः सदिवीकसः । तैरघंमानाः सुभृशं प्रावभिनैकधाद्रवन् ५१८॥

खुङ्गतः स्रुवहस्तस्य रमश्रुणि भगवान् भवः । भृगोलुं लुब्धो सदसियोऽहसच्छम्शु दर्शयन् ५१९॥

भगस्य नेत्रे भगवान् पातितस्य रुपाः भुवि । उज्जहार सद स्योऽक्षणा य. शपन्तमसुचत ५२०॥

पूष्णश्चापातयदन्तान् कालिङ्गस्य यथा थलः । शप्यमाने गरिमणि योऽहसदर्शयन्दतः ५२१॥

आक्रम्योरसि दक्षस्य शितधारेण हेतिना । छिन्दन्नपि तदुद्धर्तुं नाशकोत्सवाचकस्तदा ५२२॥

शखै रक्षान्वितैरेवमनिर्भ्रमवचं हरः । विस्मयं परमापन्नो दध्यौ पशुपतिश्चिरम् ॥२३॥
 द्यू संज्ञपन्, योगं पशुनां स पतिर्मले । यजमानपशोः कस्य कायात्तेनाहरच्छिरः ॥२४॥
 माधुवादस्तदा तेषां कर्म तत्तस्य शंसताम् । भूतप्रेतपिशाचानामन्येषां तद्विपर्ययः ॥२५॥
 जुहावैतच्छिरस्तस्मिन् दक्षिणाग्नावमर्षितः । तदेवयजनं दग्ध्वा प्रातिष्ठद् गुह्यकालयम् ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे दशमोऽध्यायः नाम
 पञ्चमोऽध्यायः ॥२॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथ देवगणाः सर्वे रुद्रानीकैः पराजिताः । शूलपट्टिष्णिर्भ्रिखराग्नापरिघमुद्गरैः ॥ १ ॥
 संद्विभ्रमिभ्रमर्वाङ्गाः सन्धिवसग्न्या भयाकुलाः । स्वयम्भुवे नमस्कृत्य कार्त्स्न्येनैतन्नयवेदयन् ॥२॥
 उपलभ्य पुरैर्वैतद्भगवानब्जसम्भवः । नारायणश्च विश्वात्मा न कस्याध्वरमीयतुः ॥३॥
 तदारुव्यं विभुः प्राह तेजीयसि कृतागसि । चेमाथ तत्र सा भूयान्न प्रायेण बुभूवताम् ॥ ४ ॥
 अथापि यूयं कृतविल्बिपा भवं ये बर्हिषो भागभाजं परादुः ।
 प्रमादयध्वं परिशुद्धचेतसा क्षिप्रप्रसादं प्रगृहीताङ्घ्रिपद्मम् ॥ ५ ॥
 आज्ञासाना जीवितमध्वरस्य लोकः सपालः कुपिते न यस्मिन् ।
 तमाशु देव प्रियया विहीनं समाप्यध्वं हृदि विद्मं दुरक्तैः ॥ ६ ॥
 नाहं न यज्ञो न च यूयमन्ये ये देहभाजो मुनयश्च तपवम् ।
 विदुः प्रमाणं बलवीर्ययोर्वा यस्यात्मतन्त्रस्य क उपायं विधिस्तेत् ॥ ७ ॥
 स इत्थमादिश्य सुरानजस्तैः समन्वितः पितृभिः सप्रजेरीः ।
 यथौ स्वधिष्ययाग्निर्लथं पुरद्विपः कैलासमद्रिप्रवरं प्रियं प्रभोः ॥ ८ ॥

जन्मोपधितपोमन्त्रयोगसिद्धैर्नरैरतैः । जुष्टं किन्नरगन्धर्वैरप्सरोभिर्दुतं सदा ॥ ९ ॥
 नानामणिमयैः शृङ्गैर्नानाधातुविचित्रितैः । नानाहुमलतागुह्यैर्नानामृगगणावृतैः ॥१०॥
 नानामलमल्लवणैर्नानाकन्दरसानुभिः । रमणं विहरन्तीनां रमणैः सिद्धयोपिताम् ॥११॥
 मयूरकेकाभिरुतं मदान्धालिविमूर्च्छितम् । प्रावितै रक्तकरुणानां कञ्जितैश्च पतत्प्रियाम् ॥१२॥
 आह्वयन्तमिवोद्धस्वैर्द्विजान् कामदुधेद्रुमैः । प्रजन्तमिव मातङ्गैर्गुण्यन्तमिव निर्मरैः ॥१३॥
 मन्दारैः पारिजातैश्च सरलैश्चोपशोभितम् । तमालैः शालतालैश्च कोविदारसनाजुनैः ॥१४॥
 चूतैः कदम्बैर्नपिश्च नागपुष्पागच्छपकैः । पाटलाशोकशकुलैः कुन्दैः कुर्यकैरपि ॥१५॥
 स्वर्णार्णशतपत्रैश्च वररैश्चरुजातिभिः । कुञ्जकैर्मल्लिकाभिश्च माधुघीभिश्च मण्डितम् ॥१६॥
 पनसोदुम्बराधधप्रुषण्यप्रोपहिङ्गुभिः । मूर्जरौपधिभिः पुरौराजपुत्रैश्च जग्दुभिः ॥१७॥

खर्जूराभ्रातकाम्राचैः प्रियालमधुकेहू वैः । द्रुमजातिभिरन्यैश्च राजितं वेणुकीचकैः ॥११॥
 कुमुदोत्पलकङ्कारशतपत्रवनद्विभि । नलिनीषु कलं कूजखगवृन्दोपशोभितम् ॥१२॥
 मृगैः शास्त्रामृगैः क्रोडैर्मृगेन्द्रैर्हृत्शरव्यकैः । गवयैः शरभैर्व्याघ्रै ररभिर्महिषादिभिः ॥२०॥
 कर्णान्त्रैकपदाश्वास्यैर्निर्गुणैः वृकनाभिभिः । कदलीपण्डसंरन्दनलिनीपुलिनश्रियम् ॥२१॥
 पर्यस्तं नन्द्या सत्याः स्नानपुण्यतरोदया । विलोक्य भूतेशगिरिं विबुधा विस्मय ययुः ॥२२॥
 ददृशुस्तत्र ते रम्यामलकां नाम वै पुरीम् । वनं सौगन्धिकं चापि यत्र तत्राम पङ्कजम् ॥२३॥
 नन्दा चालकनन्दा च सरितौ बाह्यतः पुरः । तीर्थपादपदाम्भोजरजसातीव पावने ॥२४॥
 ययो मुरस्त्रियः पत्तरवरञ्च स्वधिष्ययतः । क्रीडन्ति पुंसः सिद्धान्त्यो विगाह्य रतिकर्शिताः ॥२५॥
 ययोस्तस्मान्निभृष्टनवकुङ्कुमपिञ्जरम् । विनृपोऽपि पिबन्त्यम्भः पाययन्तो गजा गजैः ॥२६॥
 तारहेममहारजविमानशतसङ्कुलाम् । जुष्टा पुट्यजनस्त्रीभिर्यथा ख सतद्विद्वधनम् ॥२७॥
 हिवा यक्षेश्वरपुरीं वनं सौगन्धिकं च तत्र । द्रुमैः कामदुर्घट्टं च चित्रमाल्यपलच्छदैः ॥२८॥
 रक्तकण्ठरगानीकस्वरमण्डितपट्टपदम् । कलहंसकुलप्रोष्ठं खरदण्डजलाशयम् ॥२९॥
 वनकुञ्जरसंपृष्टहरिचन्दनवायुना । अधि पुण्यजनस्त्रीणां मुहुर्न्मथयन् मनः ॥३०॥
 वैदूर्यकृतसोपाना वाप्य उपलमालिनी । प्राप्तं किंपुरैर्षंशु त आराहृशुर्वटम् ॥३१॥
 स योजनशतोत्सेधः पादोनविटपायतः । पर्यङ्कृताचलच्छाद्यो निर्नाडस्तापवर्जितः ॥३२॥
 तस्मिन् महायोगमये मुमुक्षुरारणे सुराः । ददृशुः शिवमासीन स्यत्तामपंमिवान्तरुम् ॥३३॥
 सनन्दनाधिर्महासिद्धैः शान्तैः संशान्तविप्रैश्च । उपास्यमानं सख्या च भद्रां गुह्यकरणसाम् ॥३४॥
 विद्यातपोयोगपथमास्थितं तमधीधरम् । चरन्तं विधमुह्यदं वात्सल्याङ्गोक्तमङ्गलम् ॥३५॥
 लिङ्गं च तापसाभीष्टं भद्रमद्वयजटाजिनम् । अङ्गेन सन्ध्याभ्रदवा चन्द्रलेपां च विभ्रतम् ॥३६॥
 उपविष्टं दर्भमरया घृस्यां प्रद्व सनातनम् । नारदाय प्रबोचन्तं पृच्छते श्रुत्वा सताम् ॥३७॥
 कृत्वोरीं दक्षिणे सन्ध्यं पादपत्रं च जानुनि । बाहुं प्रकोटैऽपमालामासीनं तर्कमुद्रया ॥३८॥
 तं प्रह्वनिर्वाण्यमभिमाधितं ध्युपाश्रितं गिरिशं योगकृषाम् ।
 सलोकपाला मुनयो मनुनामाद्यं मनुं प्राञ्जलयः प्रप्येसुः ॥ ३९ ॥
 स त्वपलभ्यागतमात्मयोनिं सुरागुरेदीरभिवन्दिताहृष्टिः ।
 तथाय चक्रे शिरसाभिवन्दनमर्जुतमः कस्य यथैव विष्णुः ॥ ४० ॥
 तथापरे सिद्धगणा महर्षिभिर्षे पै समन्ताद्गु नो जलोदितम् ।
 नमस्कृतः प्राह शशाङ्कशेखरं कृतप्रणामं प्रहसन्नियामभूः ॥ ४१ ॥
 ब्रह्मोयस्य
 माने त्वामोरं विधस्य जगतो योनिषोत्रयोः । शक्यैः शिवस्य च परं यत्तद्मम निरन्तरम् ॥२

त्वमेव भगवन्नेतस्त्रिवशशब्दोः सरूपयोः । विश्वं सृजसि पात्यसि त्रीदन्मुखं रदो यथा ॥४३॥
 त्रमेव धर्माधं दुषामिदत्तमे दत्तेन सूत्रेण ससर्जिधाध्वरम् ।
 त्वयैव लोकेऽवसिताश्च सेतवो यान् द्वाष्टयाः धृष्टते पृतप्रताः ॥ ४४ ॥
 त्वं कर्मणा मङ्गल मङ्गलानां कर्तुः स्म लोकं तनुपे स्वः परं वा ।
 श्रमङ्गलानां च तमिस्रमुत्तरेण विपर्ययः केन तदेव कल्पचिरम् ॥ ४५ ॥
 न वै सतां स्वशर्यापितात्मनां भूतेषु सर्वेष्वभिपरयतां तव ।
 भूतानि चात्मन्यपृथग्दित्यतां प्रायेण रोपोऽभिभवेद्यथा पशुम् ॥ ४६ ॥
 पृथग्वियः कर्मरशो दुराशयाः परोदयेनापितद्द्रुजोऽनिराम् ।
 परान् दुरक्तैर्यतुदन्त्यस्तुदास्तान् मा यधो वैश्वधान् भवद्विधः ॥ ४७ ॥
 यस्मिन् यदा पुष्करनाभमायया दुरन्तया स्पृष्टधियः पृथग्दशः ।
 कुर्वन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपां न साधवो वैश्वलाकृते क्रमम् ॥ ४८ ॥
 भवांस्तु पुंसः परमस्य मायया दुरन्तयास्पृष्टमतिः समस्तदक् ।
 तथा ह्येतात्मस्वनुकर्मचेतःस्वनुप्रैः कर्तुमिहाहंसि प्रभो ॥ ४९ ॥
 कुर्वध्वरस्योद्धरणं हतस्य भो त्वयासमाप्तस्य मनो प्रजापतेः ।
 न यत्र भागं तव भागिनो ददुः क्युयवितो येन मखो निनीयते ॥५०॥
 जीवताद्यजमानोऽयं प्रपद्येतास्त्रिणी भगः । भृगोः शमश्रुणि रोहन्तु पूरणोदन्ताश्च पूर्वधत् १ ।
 देवानां भद्रगात्रायामृत्विजां चायुधाश्मभिः । भवतानुगृहीतानामाशु मन्योऽस्वनातुरम् ॥५२॥
 एव ते रुद्र भागोऽस्तु यदुच्छिष्टोऽध्वरस्य वै । यज्ञस्ते रुद्रभागेन कल्पतामद्य यज्ञहन् ॥५३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां चतुर्थस्कन्धे रुद्रसान्धवनं नाम पष्ठोऽध्याय ६

अथ सप्तमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

इत्यजेनानुनीतेन भवेन परितुष्यता । अभ्यधायि महाबाहो प्रहस्य ध्रुयतोमिति ॥ १ ॥

श्रीमहादेव उवाच

नाद्यं प्रजेश बालानां वर्णये नानुचिन्तये । देवमायाभभूतानां दण्डस्तत्र पृतो मया ॥ २ ॥
 प्रजापतेर्दग्धशीर्षो भवन्वजमुखं शिरः । मित्रस्य चक्षुषेते भागं स्वर्गर्हिषो भगः ॥ ३ ॥
 पूरा तु यजमानस्य दग्धिजंतु पिष्टभुक् । देवाः प्रकृतसर्वाङ्गा ये म उच्छेपणं ददुः ॥ ४ ॥
 विनोः पूष्यो हरताभ्यां कृतबाहवः । भवन्वध्वर्यवश्रान्ये वस्तरमधुभृर्गुर्भवेत् ॥ ५ ॥

मैत्रेय उवाच

तदा सर्वाणि भूतानि श्रुत्वा मोदुष्टमोदितम् । परितुष्टात्मभिस्तात साधु साध्विभ्यामुपवृत्तम् ॥६॥
 ततो मीढ्वांसमामन्त्र्य शुनामीराः सहर्षिभिः । भूयस्तद्देवयजनं समीद्वद्वेपनो ययुः ॥७॥
 विवायकास्त्र्येन च तद्यदाह भगवान् भव । सन्धुः कस्य कायेन सवनीयपरोः शिरः ॥८॥
 सन्धीयमाने शिरसि दत्तो रुद्राभिवीक्षितः । सद्यः सुप्त इवोत्तस्यौ ददशो चाग्रनो मृडम् ॥९॥
 तदा वृषभजद्रेपकलिलात्मा प्रजापतिः । शिवावलो रुद्रभवच्छरदुध्रद इवामलः ॥१०॥
 भवस्तवाय कृतधीर्नाशकोदनुरागतः । श्रौत्कण्ठ्याद्वात्पफकलया सम्परेतां सुतां स्मरन् ॥
 कृष्णसंस्तभ्य चमनः प्रेमविह्वलितः सुधीः । शयंस निर्व्यलीकेन भावेनेशं प्रजापतिः ॥१२॥

दक्ष उवाच

भूयाननुग्रह श्रो भवता कृतो मे दण्डस्त्वया मयि भूतो यदपि प्रलब्ध ।
 न ब्रह्मबन्धुषु च वा भगवन्नृजा तुभ्यं हरेश्च कुत एव धृतयतेषु ॥१३॥
 विद्यातपोव्रतधरान् सुखतः स्म विप्रान् ब्रह्मात्मतत्त्वमवितुं प्रथमं त्वमन्नाक् ।
 तद्ब्राह्मणान् परम सर्वविपश्नु पासि पालः पशुनिव विभो प्रहृहोतदपदः ॥१४॥
 योऽसौ मयाविदिततत्त्वदशा सभायां विप्रो दुरक्तिविशिखैरगणय्य तन्माम् ।
 शर्वाक् पतन्तमहं त्तमनिन्दयापाद् दृष्ट्याऽऽर्द्रया स भगवान् स्वृतेन तुष्येत् ॥१५॥

मैत्रेय उवाच

अमाप्येवं स मीढ्वांसं ब्रह्मणा चानुमन्त्रितः । कर्म सन्तानयामास सोपाध्यायैर्विगादिभिः ॥१६॥
 ऐषण्वं यज्ञसन्तर्धे शिकपालं द्विजोत्तमाः । पुरोडाशं निरवपन् वीरसंसर्गशुद्धये ॥१७॥
 अप्वर्युणाऽऽत्तद्विषा वजमानो विशाम्पते । धिया विशुद्धया दध्यौ तथा प्रादुरभूद्धरिः ॥१८॥
 तदा स्वप्रभया तेषां शोतयन्त्या दिशो दश । सुष्णंस्तेज उपावीतस्तदर्थेण स्तोत्रयाजिना ॥१९॥
 श्यामो हिरण्यरशनोऽर्ककिरोटजुष्टो नीलालकभ्रमरमण्डितकुण्डलास्यः ।
 कान्यज्जचक्रारत्वापंगदासि वर्मस्यमैर्द्विरयमयमुर्धिरिव कर्णिकारः ॥२०॥
 पञ्चस्यधिष्ठितवधूर्धनमाव्युदारहासावलोरुफलया रमयंश्च विधम् ।
 पार्श्वध्रमद्वयजनधामरराजईसः श्वेतातरग्रशशिनोपरि रज्यमानः ॥२१॥
 तमुपागतमालस्य सर्वे सुरगणादयः । प्रयेसुः सऽसोत्थाय ब्रह्मेन्द्रप्रसनायकाः ॥२२॥
 तत्तेजसा हतरुचः सन्नजिह्वाः ससाध्वसाः । मूर्धां घृताञ्जलिपुटा उपतस्पुरवोचजम् ॥२३॥
 ध्वप्यर्वांगृ शयो यस्य महि त्वारमभुवादयः । ययामति गृणन्ति स्म कृतानुग्रहविग्रहम् ॥२४॥
 दक्षो गृहीताहंणसादनोत्तमं यज्ञं धरं विषसृजा परं गुहम् ।
 सुनन्दनन्दाघनुगैर्तुं मुदागृणन् प्रपेदे प्रयतः कृताञ्जलिः ॥२५॥

दक्ष उवाच

शुद्धं स्ववाम्बुपरताखिलबुद्धपरस्व' चिन्मात्रमेकमभयं प्रतिपिष्य मायाम् ।
तिष्ठंस्तथैव पुरस्त्वमुनेषु तस्यामास्ते भवानपरिशुद्ध इवात्मतन्त्रः ॥२६॥

ऋत्विज ऊचुः

तत्त्वं न ते वयमनञ्जन रद्रशापाकर्मण्यवग्रहपिषो भगवन् विदाम ।
धर्मोपलक्षणमिदं त्रिवृद्धध्वरार्थं ज्ञातं यदर्थमधिदैवमदोष्यवस्था ॥२७॥

सदस्या ऊचुः ॥

वत्परध्वन्यसरस्य उरुशे शत्रुगोऽन्तकोप्रग्यालान्विष्टे विरयनृगनृप्यामगेदोहभारः ।
इन्द्रधमे खलमृगमये शोरुदावेऽज्ञमार्थः पादौकस्ते शरण्यद् कदा याति फामोमृष्टः ॥२८॥

रद्र उवाच

तव धरद् धराङ्गायाशिपेहानिषार्थो ह्यपि मुनिभिरमर्कैः सादरेणाहंसीये
यदि रचितधियं माविचलोकोऽपविदं ज्वरति न गणये तत्र ररातुप्रदेय ॥२९॥

॥ भृगुरवाच ॥

यन्मायया गहनयापह्नात्मबोवा प्रह्लादयस्तनुमृतस्तमसि स्वयन्ता ।
नागमन् धितं तव विदमप्युनापि तथैव सोऽयं प्रमोदतु भवान् प्रयत्नात्मक्यु ॥३०॥

सिद्धा ऊचुः

अयं स्वत्कथामृष्टपीयूषनद्यां मनोवारण. क्लेशदावाग्निदग्ध. ।
तृपातौऽवगाढो न सस्मार दावं न निष्प्रामति ब्रह्मसम्पन्नवधः ॥३२॥

॥ यजमान्युवाच ॥

स्वागतं ते प्रसीदेश सुभ्यं नम श्रीनिवास श्रिया कान्तया ग्राहि न. ।
त्वामृतेऽधीश नाङ्ग मंख शोभते शीर्षहीन. कवन्धो यथा पूरः ॥३६॥

लोकपाला ऊचुः

दष्ट. किं नो दग्भिरसद्ग्रहैस्त्वं प्रत्यग्द्रष्टा दृश्यते येन दृश्यम् ।
माया ह्येषा भवदीया हि भूमन् यस्त्वं पष्टः पञ्चभिर्भासि भूतै. ॥३७॥

योगेश्वरा ऊचुः

प्रेयास्य तेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयि प्रभो विधात्मनीषेण पृथग्य आत्मन. ।
अथापि भक्त्येशतयोपधावतामनन्यवृत्तयानुगृहाण वसल ॥३८॥
जगदुद्भवस्थितिलयेषु दैवतो . बहुभिद्यमानगुणयाऽऽत्ममायया ।
रचितात्मभेदमतये स्वसंस्थया विनिर्वातितभ्रमगुणात्मने नमः ॥३९॥

ब्रह्मोवाच

नमस्ते श्रितस्तवाय धर्मादीनां च सूतये । निर्गुणाय च यत्काष्टो नाहं चेदापरेऽपि च ॥४०॥

॥ अग्निरुवाच ॥

यत्तेजसाहं सुसमिद्धतेजा हव्यं वह्ने स्वप्वर आश्रयसित्तम् ।
तं यज्ञियं पञ्चविधं च पञ्चभि स्विष्टं यतुभि. प्रणतोऽस्मि यज्ञम् ॥४१॥

देवा ऊचुः

पुरा कथपापाये स्वष्टतमुदरीष्टस्य चिहृतं त्वमेवाद्यस्तस्मिन् सलिल उरगेन्द्राधिरायने ।
पुमान् शोषे सिद्धैहं दि विमृशिताप्यात्मपद्मि स प्रगष्टाण्योर्यः पथि चरसि भृत्यानयमिनः ४२

गन्धर्वा ऊचुः

शंशाशास्ते देव मरीच्यादय एते ब्रह्मेन्द्राद्या देवगणा रद्रपुरोगाः ।
प्रोदाभारष्ट विरपमिदं यस्य विभ्रमंस्तस्मै नित्यं नाथ नमस्ते करवाम ॥४३॥

विद्याधरा ऊचुः

एन्मापपापार्थमभिपद्य कलेवरेऽस्मिन् कृत्वा ममाहमिति दुर्मतिरपथै. रथै. ।
चित्तोऽप्यमश्रियलालस ध्यात्ममोहं युष्मकृपानृत्तिपेवक उद् ध्युदरेत् ॥४४॥

॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥

त्वं प्रभुस्त्वं हविस्त्वं हुताश. स्वयं त्वं हि मन्त्रः समिदंभपात्राणि च ।
 त्वं सदस्यविजो दम्पती देवता अग्निहोत्रं स्वधा सोम आश्रयं षण्डुः ॥४२॥
 त्वं पुरा गां रसाया महासूकरो दंष्ट्रया पद्भिर्नी वारयेन्द्रो यथा ।
 स्तूयमानो नदंष्ट्रीलया योगिभिर्भुञ्जहर्थां प्रयोगात्र यज्ञकतुः ॥४६॥
 स प्रसीद त्वमस्माकमाकाङ्क्षतां दर्शनं ते परिश्रष्टयः कर्मणाम् ।
 कीर्त्यमाने नृभिर्नाम्नि यज्ञेश ते यज्ञविद्याः क्षयं यान्ति तस्मै नमः ॥४७॥

मैत्रेय उवाच

इति दक्षः कविर्यज्ञं भद्रं रुद्रावमर्शितम् । कीर्त्यमाने हृषीकेशे सन्निभे यज्ञभावेन ॥४८॥
 भगवान् स्वेन भागेन सर्वात्मा सर्वभागभुक् । दक्षं बभाप आभाष्य प्रीयमाण इवानव ॥४९॥

श्रीभगवानुवाच

अहं ब्रह्मा च शर्वश्च जगतः कारणं परम् । आरमेश्वर उपद्रष्टा स्वयं दमविशेषणः ॥२०॥
 आत्ममायां समाविरय सोऽहं गुणमयीं द्विजासृजन् रक्षन् हरन् विश्वं दध्ने संज्ञा क्रियोचिताम् २१
 तस्मिन् ब्रह्मण्यद्वितीये केवले परमात्मनि । ब्रह्मरुद्रौ च भूतानि भेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ॥२२॥
 यथा पुमान् स्वाङ्गेषु शिरःपाण्यादिषु षष्ठि । पास्व्यबुद्धिं कुरुते एवं भूतेषु मः परः ॥२३॥
 त्रयाणामेकभावानां यो न पर्यति वै भिदात् । सर्वभूतात्मना ब्रह्मन् स शान्तिमधिगच्छति ॥२४॥

मैत्रेय उवाच

एवं भगवताऽऽदिष्टः प्रजापतिपतिर्हरिम् । अर्चिन्वा कतुना स्वेन देवानु भयतोऽयजन् ॥२५॥
 रुद्रं च स्वेन भागेन ह्युपाधावत्समाहितः । कर्मणो देवसानेन सोमपानितरानपि ।

उद्वन्थ सहस्रिर्गमिः सन्नावन्मृत्युं ततः ॥२६॥

तस्मा अप्यनुभावेन स्वेनैवावातरापसे । धर्मं एव मतिं दात्रा त्रिदशास्ते दिवं ययुः ॥२७॥
 एवं दाक्षायणीं हित्वा सती पूर्वकलेवरम् । जज्ञे हिमवतः क्षेत्रे मेनायामिति शुश्रुम ॥२८॥
 तमेव ददितं भूय आवृहत्के पतिमग्निं च । अनन्यभावेकमार्तिं शक्तिः सुसेव पूरम् ॥२९॥
 एतद्भगवतः शम्भो कर्म दक्षात्परद्रुहः । धृतं भागवता विद्वेष्यादुद्धयान्मे वृहस्पतेः ॥३०॥

इदं पवित्रं परमीशचेष्टितं यशस्यमायुष्यमधौघमर्षणम् ।

यो नित्यदाऽऽकल्प्यं नरोऽऽनुकीर्तयेद्गुणोत्तमं कौरव भक्तिमत्त ॥६१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां चतुर्थास्कन्धे दक्षयज्ञसन्धानं नाम
 सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमाऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

सनकाद्या नारदश्च ऋभुर्हंसोऽरुचिर्यतिः । नैते गृहान् ब्रह्मसुता ह्यावसन्नूर्ध्वरेतस ॥१॥
 मृषाधर्मस्य भार्याऽस्त्रीदम्भं भार्या च शत्रुहन् । असूत मिथुनं तत्तु निरुक्तिर्जगृहेऽप्रजः ॥२॥
 तयोः समभवद्भोभो निकृतिश्च महामते । ताभ्यां क्रोधश्च हिंसा च यद्दुरक्ति स्वसा कलिः ॥३॥
 दुरक्तौ कलिराघत्त भयं मृत्युं च सत्तम । तयोश्च मिथुनं जज्ञे यातना निरयस्तथा ॥४॥
 संप्रहेण मयाऽऽख्यातः प्रतिसर्गस्तवानघ । त्रिः श्रुत्वेत पुमान् पुण्यं त्रिधुनोत्यात्मनो मलम् ॥५॥
 अथातः कीर्तये वंशं पुण्यकीर्तैः कुरुद्रह । स्वायम्भुवस्यापि मनोहरैरंशंशजन्मनः ॥६॥
 प्रियव्रसोत्तानपादौ शतरूपापतेः सुतौ । वासुदेवस्य कलया रत्नायां जगतः स्थितौ ॥७॥
 जाये उत्तानपादस्य सुनीतिः सुरचिस्तयो । सुरचिः प्रेयसी पत्युर्नैतरा यत्सुतो ध्रुव ॥८॥
 एकदा सुरचेः पुत्रमङ्गमारोप्य लालयन् । उत्तमं नारदश्चन्त ध्रुवं राजाभ्यनन्दत ॥९॥
 तथा चिकीर्षन्मार्गं तं सपत्न्यास्तनयं ध्रुवम् । सुरचिः शृण्वतो राज्ञः सैष्यंमाहातिगर्विता १०
 न वत्स नृपतेधिष्यथं भवानारोढुमर्हति । न गृहीतो मया यत्त्वं कुत्रापि नृपात्मज ॥११॥
 बालोऽसि यत् नात्मानमन्यस्त्रीगर्भमभृत्तम् । नूनं वेद भवान् यस्य दुर्लभेऽर्धे मनोरथ ॥१२॥
 तपसाऽऽराध्य पुर्यं तस्यैवाद्गुप्रहेण मे । गर्भे त्वं साधयात्मानं यदीच्छसि नृपासनम् ॥१३॥

मैत्रेय उवाच

मातुः सपत्न्याः स दुरक्तिविद्धः श्वसन् रया दरुडहतो यथाहिः ।
 हित्वा मिश्रन्तं पितरं सन्नवाचं जगाम मातुः प्ररुदन् सहाशम् ॥१४॥
 तं निःश्वसन् स्फुरिताधरोष्ठं सुनीतिरुसङ्ग उदृष्ट्वा बालम् ।
 निशम्य तत्पौरमुखाश्रितान्तं सा विव्यथे यद्गदितं सपत्न्या ॥१५॥
 सोऽसृज्य धैर्यं विललाप शोकदाबाग्निना दाबलतेव बाला ।
 वाक्यं सपत्न्याः स्मरती सरोजश्रिया दृशा वाष्पकलामुवाह ॥१६॥
 दीर्घं श्वसन्ती वृजिनस्य पारमपश्यती बालकमाह बाला ।
 मामङ्गलं तात परेषु मंस्या भुङ्क्ते जनो यत्परदुःखदस्तत् ॥१७॥
 सत्यं सुरच्याभिहितं भवान्मे यद् दुर्भंगाया उदरे गृहीतम् ।
 स्तन्येन वृद्धश्च विलज्जते यां भार्येति वा घोडुमिदस्त्वितिर्मां ॥१८॥
 आतिष्ठ तत्तात विमत्सरस्त्वमुक्तं समाप्रापि यद्व्यलीकम् ।
 आराधयाधोऽप्यजपादपद्मं यदीच्छसेऽप्यासनमुत्तमो यथा ॥१९॥

यस्याह्निपन्नं पारचर्यं विश्वविभावनायात्तगुणाभिरत्तेः ।
 अजोऽप्यतिष्ठत् खलु पारमेष्ठ्यं पदं जितात्मधसनाभिवन्द्यम् ॥२०॥
 तथा मनुष्यो भगवान् पितामहो यनेकमन्या पुरुद्विधैर्मखैः ।
 इष्टोभिपेदे दुरवापमन्यतो भौमं सुखं दिव्यमथापवर्ग्यम् ॥२१॥
 तमेव चरसाश्रय भृत्यवत्सलं मुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपदतिम् ।
 अनन्यभावे निजधर्मभाविने मनस्यवस्थाप्य भजस्व पूरुम् ॥२२॥
 नान्यं ततः पश्यन्लाशलोचनाद् दुःखच्छिद्दं ते मृगयाभि कञ्चन ।
 यो मृग्यते हस्तगृहीतपश्या श्रियेतरैरङ्ग विमृग्यमाणाया ॥२३॥

मैत्रेय उवाच

एवं सङ्घटितं मातुरारुण्यापांगमं वचः । सन्नियम्यात्मनाऽऽमानं निश्चक्राम पितुः पुरात् ॥
 नारदस्तदुपाकरणं ज्ञात्वा तस्य चिकीर्षितम् । स्पृष्ट्वा मूर्खं न्यघञ्जेन पाणिना ग्राह्यं विस्मितः २२
 अहो तेजः चत्रियाणां मानभङ्गमनृप्यताम् । बालोऽप्ययं हृदा धत्ते यत्समातुरसद्वचः ॥२३॥

नारद उवाच

नाधुनाप्यवमानं ते सःमानं यापि पुत्रक । लक्षयामः कुमारस्य सक्तस्य प्रीडनाद्विपु ॥२०॥
 विकल्पे विद्यमानेऽपि न ह्यसन्तो हेतवः । पुंसो मोहगृते भिन्ना यत्लोके निजकर्मभि ॥२२॥
 परितुष्येत् सतस्तात तावन्मात्रेण पूरुः । देवोपसादितं यावद् वीप्येष्वरगतिं शुचः ॥२३॥
 अथ मात्रोपदिष्टेन योगेनावदरुससि । यत्प्रसादं स धीं पुंसो दुराराप्ये मतो मम ॥२०॥
 मुनयः पद्वीं यस्य निःमङ्गे नोरुजन्मभिः । न विदुर्मृगयन्तोऽपि लीमयोगसमाधिना ॥२१॥
 अतो निवर्ततामेव निबन्धस्तत्र निष्कलः । यतिप्यति भवान् काले श्रेयसो समुपस्थिते ॥२२॥
 यस्य यद् देवविहितं स तेन सुखदुःखयोः । आत्मानं तोष्यन् देहो तममः पारशुपति ॥२३॥
 गुणाधिकान्मुदं लिप्सेऽनुव्रोशं गुणाधमात् । मैत्रो समानादन्विष्येन्न तारैरभिभूयते ॥२४॥

धृष्य उवाच

सोऽयं शमो भगवता सुगन्दुःखहतात्मनाम् । दक्षितः कृत्वा पुंसो दुर्दशोऽरमद्विपैरनु यः ॥२१॥
 अथापि मेऽपिनीतस्य चाप्यं पोरसुखुरः । सुखस्या दुर्बलोवायेनं भिन्ने अयते हृदि ॥२२॥
 पद् त्रिभुवनोऽहं जिगीषोः सा तु यमं मे । मूढसम्पिपुभिर्न ह्यस्यैरप्यनर्घिष्टात् ॥२०॥
 नूनं मया भगवतो योऽङ्गवः परमेष्ठिनः । विभुद्वन्द्वे बोधो हितार्थं जगतोऽर्कवण ॥२२॥

मैत्रेय उवाच

ह्युदाहृतमाकर्ष्य भगवान् नारदम् ॥ प्रीतः प्रापाह तं वारं सद्वाचमनुकम्पया ॥२३॥
 नारद उवाच

जनः स्य भिक्षितः पन्थाः स धी नि श्रेयसाय ते । भगवान् बाभ्रुवर्गं भजत् तन्वशात्मना ॥२०॥

धर्माद्यं काममोक्षाख्यं य इच्छेच्छ्रेय श्चामनः । एकमेव हरेस्तत्र कारणं पादसेवनम् ॥४१॥
 तत्तात गच्छ भद्रं ते यमुनायास्तटं शुचि । पुख्यं मधुवनं यत्र सान्निध्यं नित्यदा हरेः । ॥४२॥
 ज्जात्वानुसवनं तस्मिन् कालिन्ध्याः सलिले शिवे । कृचोचितानि निवसन्नात्मन करितासन ४३
 प्राणायामेन त्रिभृता प्राणोद्भ्रमनोमलम् । शनैर्भुङ्क्ष्याभिध्यायेन्मनसा गुरुणा गुरुम् ॥४४॥
 प्रसादाभिमुखं शश्वत्प्रसन्नवदनेक्षणम् । सुनासं सुभ्रुवं चारुगोलं सुरसुन्दरम् ॥४५॥
 ३२४५ रणं रमणीयाङ्गमरूपोष्टेक्षणाघरम् । प्रणताश्रयणं नृम्यं शरण्यं करुणार्णवम् ॥४६॥
 श्रीवत्साङ्गं घनश्यामं पुरुषं वनमालिनम् । शङ्खचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ॥४७॥
 किरीटिनं कुण्डलिनं केयूरवलयान्वितम् । कौस्तुभाभरणप्रोचं पीतकौशेयवाससम् ॥४८॥
 काञ्चीकलापपर्यस्तं लसत्काञ्चननूपुरम् । दर्शनीयतमं शान्तं मनोनयनवर्धनम् ॥४९॥
 पद्भ्यां नखमणिश्रेण्या विलसद्भ्यां समचंताम् । हृत्पद्मकर्णिकाधिप्यमाक्रम्यात्मन्यवस्थितम् ॥
 रमयमानमभिध्यायेत् सानुरागावजोरुतम् । नियतेनैरुभूतेन मनसा वरदरंभम् ॥५१॥
 एवं भगवतो रूपं सुभद्रं ध्यायतो मनः । निट्टत्या परया तूर्णं सम्पन्नं न निवर्तते ॥५२॥
 जेष्यश्च परमो गुह्यः श्रूयतां मे नृपात्मज । यं सत्तरात्रं प्रपठन् पुमान् पश्यति सेचरान् ॥५३॥

‘श्रोत्रं नमो भगवते वासुदेवाय ।’

मन्त्रेशानेन देवस्य कुर्याद् द्रव्यमयीं बुधः । सपदां विविदैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ॥५४॥
 सलिलैः शुचिभिर्मांल्यैर्वन्यैर्मूलफलादिभिः । शस्ताङ्कुरांशुकैश्चात्तुलस्या प्रियया प्रभुम् ॥५५॥
 लब्ध्वाद्रव्यमयीमर्चावित्यन्वादिषु वाचयेत् । आभृतात्मा मुनिः शान्तो यतवाङ्मितवन्व्यभुक् ॥
 स्वैर्द्वावतारचारितैरचिन्त्यनिजमायया । करिष्यत्युत्तमलोकस्तद्भ्यायेद्दृष्टयङ्गमम् ॥५७॥
 परिचर्यां भगवतो यावयः पूर्वसेविता । ता मन्त्रहृदयेनैव प्रयुञ्ज्यान्मन्त्रमूर्तये ॥५८॥
 एवं कायेन मनसा वचसा च मनोगतम् । परिचर्यमाणो भगवान् भक्तिमत्परिचर्यया ॥५९॥
 पुताममायिनां सम्यग्भजतां भाववर्धन । श्रेयो दिशत्यभिमत यद्दमादिषु देहिनाम् ॥६०॥
 विरक्तश्रेन्द्रियरतौ भक्तियोगेन भूयसा । तं निरन्तरभावेन भजेताद्वा विमुक्तये ॥६१॥
 हायुक्तस्तं परिभ्रम्य प्रणम्य च नृपाभङ्कः । ययौ मधुवनं पुख्यं हरेश्वरणार्चयितम् ॥६२॥
 तपोवनं गते तस्मिन् प्रविष्टोऽन्तःपुरं मुनिः । चादिताईणको राशौ सुखासीन उवाच तमा ॥६३॥

नारद उवाच

राजन् किं ध्यायसे दीर्घं मुत्वेन परिशुष्यता । किं वा न रिप्यते कामो धर्मो वार्येन संयुत ६४
 राजोयाच
 मुतो मे बालको ब्रह्मन् श्येनेनाकरुणात्मनाः निर्वासितः पञ्चपर्यः सः मात्रा महान् कविः ६५
 अप्यनार्थं घने ब्रह्मन् मास्मादन्धधर्मं कृपाः । धान्तं शयानं बुधितं परिम्लानमुखागुणम् ६६

अहा म भवत दौरात्म्यं स्त्रीजितस्योपधारय । योऽङ्गं प्रेम्णाऽऽरुहन्त नाम्यनन्दमसत्तमं ॥६७॥

नारद उवाच

मा मा शुचः स्वतनयं देवगुप्तं विशाम्पते । तत्प्रभावमविज्ञाय प्रातृत्के यद्यशो जगत् ॥६८॥
सुदुष्करं कर्म कृत्वा लोकपाक्षीरपि प्रभुः । पृथ्व्यचिरतो राजन् यशो विपुलयंस्तव ॥६९॥
॥ मैत्रेय उवाच ॥

इति देवर्षिणा प्रोक्त विश्रुत्य जगतीपतिः । राजलक्ष्मीमनाहृत्य पुत्रमेवान्वचिन्तयत् ॥७०॥
त्रिरात्रान्ते त्रिरात्रान्ते कपित्थबदराशनः । आत्मदृष्ट्यनुसारेण मासं निन्द्येऽर्चयन् हरिम् ॥७१॥
द्वितीयं च तथा मासं षष्ठे षष्ठेऽर्भको दिने । नृणपणांदिभिः शीर्षैः कृताश्लोऽभ्यर्चयन् विभुम् ॥७२॥
तृतीयं चानयन्मासं नवमे नवमेऽहनि । अन्नमस्य उत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ॥७३॥
चतुर्थमपि वै मासं द्वादशे द्वादशेऽहनि । वायुभक्तो जितश्वसो ध्यायन् देवमधारयत् ॥७४॥
पञ्चमे मास्यनुप्राप्ते जितश्वसो नृपात्मजः । ध्यायन् ब्रह्म पदैकेन तस्यौ स्थाशुर्वाचलः ॥७५॥
सर्वतो मन आकृष्य हृदि भूतेन्द्रियाशयम् । ध्यायन् भगवतो रूपं नाद्राणीत् किञ्चनापरम् ॥७६॥
आधारं महदादीनां प्रधानपुरुषेश्वरम् । ब्रह्म धारयमाणस्य त्रयो लोकाश्चकम्पिरे ॥७७॥
यदैकपादेन स पाथिय मंकस्तस्यौ तदङ्गष्टनिपीडिता मही ।
ननाम तत्रार्धमिन्द्रधिष्टिता तरीव सत्येतरतः पदे पदे ॥७८॥
तस्मिन्मिध्यायति विश्वमात्मनो द्वारं निरुध्यासुमनन्यया प्रिया ।
लोका निरुध्यासनिपीडिता भृशं सलोकपालाः शरयं ययुर्हरिम् ॥७९॥

देवा ऊचुः

नैव विदामो भगवन् प्राणरोधं घराचरस्याखिलसत्त्वघातम् ।
विधेहि तन्नो वृजिनाद्विमोक्षं प्राप्ता वयं त्वां शरयं शरण्यम् ॥८०॥

श्रीभगवानुवाच

मा श्रेष्ठ बालं तपसो दुरत्ययाञ्जिबर्तयित्ये प्रतिघात स्वधाम ।
यतो हि वः प्राणनिरोध आसीदीक्षानपादिर्नपि सङ्गतात्मा ॥८१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे ध्रुवचरितेष्टमोऽध्यायः ॥८॥
अथ नवमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

त एवमुत्सन्नभया उरुक्रमे कृतावनामाः प्रययुर्जिविष्टपम् ।
सहस्रशीर्षापि ततो गरुमता मधोर्धनं भृत्यदिष्टया गतः ॥८२॥

स वै धिया योगविपाकतीव्रया हृत्पद्मकोशे स्फुरित तडितप्रभम् ।
 तितोहितं सहसैवोपलक्ष्य बहि स्थित तदवस्थं ददर्श ॥२४॥
 तददर्शनेनागतसाध्वसः शिताववदताङ्गं विनमस्य दरदधत् ।
 दग्भ्यां प्रपरयन् प्रपियन्निवार्भं कश्चुम्बन्निवास्थेन मुञ्जैरिवाश्लिपन् ॥२५॥
 स त विप्रचन्तमतद्विदं हरिर्ज्ञांवास्य सर्वस्य च हृद्यप्रस्थित ।
 कृताञ्जलिं ब्रह्ममयेन कम्बुना पस्पर्श बालं कृप्या कपोले ॥२६॥
 स वै तदैव प्रतिपादितां गिरं दैवीं परिज्ञातपराभिनिर्यय ।
 त भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वर परिश्रुतोरुश्रवसं ध्रुवचित्ति ॥२७॥

ध्रुव उवाच

योऽन्त प्राविश्य मम वाचमिमां प्रसुतां सञ्जीवयत्यखिलशक्तिरर स्वधाङ्गा ।
 अर्न्याश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन् प्राणाक्षमो भगवते पुरुषाय तुभ्यम् ॥६॥
 एकस्त्वमेव भगवन्निदमात्मशक्त्या मायाख्ययोरुगुणया मद्भद्राद्यशेषम् ।
 सृष्ट्वानुविश्य पुरपस्तदसद्गुणेषु नानेव दारुपु विभावसुबद्धिर्भास ॥७॥
 त्वहत्तया ध्युनयेदमचष्ट विश्वं सुप्तप्रबुद्ध इव नाथ भवत्प्रपन्न ।
 तस्यापवर्त्यंशरयं तव पादमूलं विस्मर्यते कृतविदा कथमार्तकण्ठो ॥८॥
 नूनं विमुटमत्तयस्तव मायया ते ये त्वा भवाप्ययविमोक्षमन्यहेतोः ।
 अचन्ति कटपकतर्हं कुणपोपभोग्यमिच्छन्ति यस्पर्शजं निरयेऽपि नृणाम् ॥९॥
 या निवृत्तिस्तनुभृतां तव पादपद्मभ्यानाङ्गवज्जनकथाश्रवणेन वा स्यात् ।
 सा प्रज्ञपि स्वमहिमन्यपि नाथ मा भूत्किं त्वन्तकासिलुलितात्पततां विमानान् १० ५
 भक्तिं मुहुः प्रवहतां स्वयि मे प्रसङ्गे भूयादन् ३ महताममलाशयानाम् ।
 येनाङ्गसौख्यणमुख्यसर्नं भवाब्धिं नेप्ये भवद्गुणक्यामृतपानमतः ॥११॥
 ते न स्मरन्त्यतितरां प्रियमीय मर्ये ये धान्यद सुतसुदृद्गृहवित्तदारा ।
 ये त्यज्जनाभ भवदीपपद्मारविन्दसौगन्ध्यलुब्धद्वयेषु वृत्तप्रसङ्गाः ॥१२॥
 तिर्यङ् नगद्विजसरीसृपदेशदैयमर्यादिभिः परिचित सदसद्विशेषम् ।
 रूप स्थपिष्टमज ते महदाद्यनेक नात परं परम वेत्ति न यत्र वाद् ॥१३॥
 पक्ष्मात् पृत्तखिलं जठरेण गृह्णन् शोने पुमान् स्वदग्गन्तमरुस्तदङ्गे ।
 पश्चाभिसिधुत्तकाद्यनलोरुपन्नगर्भे धुमान् भगवते प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥१४॥
 स्वं निःसमुत्परिशुद्धविबुद्ध आत्मा कूटम् आदिपुरतो भगवांस्तुपर्षीय ।
 यद्गुदप्यस्थितिमगरिदितया स्वदृष्टपाद्रेण स्थितापधिमग्नो व्यतिरिक्त आस्ते ॥१५॥

यस्मिन् विरुद्गतयो ह्यनिशं पतन्ति विद्यादयो विविधशक्तय आनुपूर्व्यात् ।

तद्ब्रह्म विश्वभवमेकमनन्तमाद्यमानन्दमात्रमविकारमहं प्रपद्ये ॥ १६ ॥

सत्याशिषो हि भगवंस्त्व पादपद्मं शीस्तथानुभजत पुरुषार्थमूर्तेः ।

अप्येवमयं भगवान् परिपाति दीनान् वाधेव व सक्रमनुग्रहकातरोऽस्मान् ॥ १७ ॥

मैत्रेय उवाच

अपाभिष्टुत एवं वै सत्सङ्कल्पेन धीमता । भृत्यानुरक्तो भगवान् प्रतिनन्द्येदमववीत् ॥ १८ ॥

श्री भगवानुवाच

वेदाहं ते व्यवसितं हृदि राजन्यबालक । तत्रयश्छामि भद्रं ते दुरारामपि सुमत ॥ १९ ॥

नान्यैरधिष्ठितं भद्रं यद्भ्राजिष्य ध्रुवक्षिति । यत्र प्रहर्षं ताराणां ज्योतिषां चक्रमहितम् ॥ २० ॥

मेढ्यां गोचक्रवत्स्यान्सु परस्तात्कल्पवासिनाम् । धर्मोऽग्निं कश्यपः शुक्रो मुनयो ये वनोक्तस ।

चरन्ति दक्षिणीकृत्य भ्रमन्तो यत्सतारका ॥ २१ ॥

प्रस्थिते तु वनं पित्रा दत्त्वा गौ धर्मसंश्रय । पट्टत्रिशद्वपसाह्वं रक्षिताभ्याहतेन्द्रिय ॥ २२ ॥

त्वद्भ्रातर्पुत्रमे नष्टे मृगयायां तु तन्मना । शन्वेदन्ती वनं माता दावाग्निं सा प्रवेद्यति ॥ २३ ॥

इष्टा मां यज्ञहृदयं यज्ञैः पुष्कलदक्षिणै । भुक्त्वा चेद्वाशिषः सत्या अन्ते मां संस्मरिष्यति

ततो भन्तासि मत्स्थानं सर्वलोकनमस्कृतम् । उपरिष्ठादपिभ्यस्त्वं यतो नावर्तते गतः ॥ २४ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यर्चितः स भगवानतिदिश्यात्मनः पदम् । बालस्य पर्यतो धाम स्वमगाद्दृष्टवज ॥ २५ ॥

सोऽपि सङ्कल्पजं विष्णोः पादसेवोपसादिवम् । प्राप्य सङ्करूपनिर्वाणं नात्तिप्रीतोऽभ्यगात् पुरम् ।

विदुर उवाच

सुदुर्लभं यत्परमं पदं हरिमांयाविनस्तच्चरणाचंनान्जितम् ।

लब्ध्वाप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मना कथं स्वमात्मानममन्यतार्थविव ॥ २६ ॥

मैत्रेय उवाच

मातुः सपत्न्या वाग्बाणैर्हृदि विद्वस्तु तान् स्मान् । मैच्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिरमात्तापमुपेयिवान् २१

ध्रुव उवाच

समाधिना नैकभवेन यत्पदं विदुः सनन्दादय ऊर्ध्वरतसः ।

मासैरहं पद्भिरमुष्य पादयोरज्ञायामुपेत्यापगत. पृथङ्मतिः ॥ २७ ॥

अहो वत समानार्थ्यं मन्दमाभ्यस्य पर्यत । भवच्छिदुः पादमूलं गत्वायाचे यदन्तवत् ॥ २८ ॥

मतिर्विदूषिता देवैः पतन्निरमहिष्णुभिः । यो नारदवचस्तर्ष्यं नान्न हि प्रमत्तम् ॥ २९ ॥

देवीं मायामुपाभिरथ प्रसुप्त इव भिन्नदक् । त्रप्ये द्वितीयेऽप्यसति भ्रातृभ्रातृव्यहृदुजा ॥ ३० ॥

मयैतद्व्यार्थितं च्यर्थं चिकिसेव गतायुषि । प्रसाद्य जगदात्मान तपसा दुःप्रसादनम् ।

भवच्छिद्धमयाचेऽहं भवं भाग्यविवर्जितम् ॥३४॥

स्वाराज्यं यच्छ्रुतो मौढ्यान्मानो मे भिक्षितो बत । ईधरात् क्षीणपुरयेन फलीकारानिवाधनः ३५
मैत्रेय उवाच

न वै मुकुन्दस्य पदारबिन्दयो रजोजुपस्तात भयादशा जनाः ।

वाञ्छन्ति तद्दास्यमृतेऽयंमात्मनो यदच्छ्रया लब्धमनःसमृद्धयः ॥३६॥

आरुण्यात्मजमायान्तं सम्परेत्य यथाऽऽगतम् । राजा न श्रद्धे भद्रमभद्रस्य कुतो मम ॥३७॥

श्रद्धाय वाक्यं देवपेहंपवेनो धर्षितः । घाताहर्तुरतिप्रोतो हारं प्रादान्महाधनम् ॥३८॥

सदस्यं रथमारह्य कार्तस्वरपरिष्कृतम् । ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च पर्यस्तोऽमात्यबन्धुभिः ॥३९॥

शङ्खदुन्दुभिनादेन ब्रह्मघोषेण वेणुभिः । निश्चक्राम पुरात्तूर्णमात्मजाभीक्ष्ण्योत्सुकः ॥४०॥

सुनीतिः सुखचिञ्चालस्य महिष्यौ रुक्मभूरिते । आदृष्ट शिबिकां सार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ॥४१॥

तं ह्योपपनाभ्याश आयातन्तरसा रथात् । श्वरुह्य नृपस्त्र्यंमासाद्य प्रेमविह्वलः ॥४२॥

परिभेऽङ्गजं दीर्घ्यां दीर्घोत्कण्ठमनाः शसन् । विष्वक्सेनाध्वंसिस्पर्शहताशोयाधेयधनम् ॥४३॥

अयाजिग्रन्मुदुर्भूमिं शीतैर्नयनवारिभिः । स्नापयामास तनयं जातोद्दाममनोरथः ॥४४॥

अभिवन्द्य पितुः पादावाशीभिश्चाभिमन्थितः । ननाम मातरौ शीष्ण्यां सत्कृतः सज्जनाप्रथीः ॥४५॥

सुरुचिरं समुत्थाप्य पादावनतमभङ्गम् । परिष्वङ्ग्याह जीवेति चाप्यगददया गिरा ॥४६॥

यस्य प्रसन्नो भगवान् गुणैर्मैश्यादिभिर्हरिः । तस्मै नमन्ति भूतानि निम्नमाप ह्य स्वयम् ॥४७॥

उत्तमश्च ध्रुवश्चोभयान्योन्यं प्रेमविह्वलौ । अङ्गसङ्गादुत्पुलकावलीधं मुहुर्मुहुः ॥४८॥

सुनीतिरस्य जननो प्रायोभ्योऽपि प्रियं सुतम् । उपगुह्य जहावाधि तदङ्गस्पर्शनिवृत्ता ॥४९॥

पयः स्तनाभ्यां मुञ्चाद्य नेत्रजैः सलिलैः शिवैः । तदाभिषिष्यमानाभ्यां वीर वीरसुवो मुहुः ५०

तां शरीरमुज्जना राशौ दिष्ट्या ते पुत्र आतिहा । प्रतिलक्षश्चिरं नष्टो रषिता मण्डलं भुवः ५१

अभ्यर्चितस्त्वया नूनं भगवान् प्रणतार्तिहा । यदनुष्यायिनो धीरा मृत्युं जिःयुः सुदुर्जयम् ५२

स्नापयमानं जनैरेवं ध्रुवं सध्यातरं नृपः । आरोप्य करिण्यौ हृष्टः स्नूपमानोऽविरत् पुरम् ५३

तत्र तथोपसंबल्लसैर्लसन्मकरतोरणैः । समृद्धैः कदलीस्तम्भैः पूगपोतैश्च सद्भिर्धैः ५४

भूतपहवशास लक्ष्मुत्तादामविलम्बिभिः । उपसृष्टं प्रतिद्वारमपां युग्मैः सदीपकैः ५५

आचारिणोपुरागारैः शातकुम्भपरिष्पदैः । सर्वतोऽनङ्कृतं श्रीमद्भिमानशिखरधुभिः ५६

वृष्टशरपरिष्पाटमार्गैश्चन्दनचर्चितम् । लाजाश्रीः पुष्पखण्डैस्तण्डुलैर्बलिभिर्द्युतम् ५७

भूषाय पथि वृष्टाय तत्र तत्र पुरस्त्रियः । सिद्धार्थोपतदुपयुक्तैर्गोपुष्पकलानि च ५८

वृष्टशरैः प्रयुज्जाना पास्तदयादाशियः सतीः । शृण्वंस्तद्वल्गुकीर्तानि प्राविशद्भयनं पितुः ५९

महामणिप्रातमये स तस्मिन् भवनोत्तमे । लालितो नितरो पित्रा न्यवसद्वि वि देववत् ॥६०॥
 पयःफेननिभाः शय्या दान्ता रक्वपरिच्छदाः । आसनानि महाहाणि यत्र रौक्मा उपस्करा ॥६१॥
 यत्र स्फटिरशुभ्येषु महामारकतेषु च । मणिप्रदीपा आभान्ति ललनारत्नसंयुताः ॥६२॥
 उद्यानानि च रम्याणि विचित्रैरमरद्रुमैः । कृजद्विहङ्गमिथुनैर्गायन्तमत्तमधुप्रतैः ॥६३॥
 वाप्यो वैदूर्यसोपानाः पद्मोपलकुमुद्वतीः । हंसकारण्डवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ॥६४॥
 उत्तानपादो राजर्षिः प्रभावं तनयस्य तम् । ध्रुवा दृष्टानुत्तमं प्रपेदे विस्मयं परम् ॥६५॥
 वीक्ष्योद्वयसं तं च प्रकृतीनां च सम्मतम् । अनुरक्तप्रजं राजा ध्रुवं चक्रे भुवः पतिम् ॥६६॥
 आत्मानं च प्रवयसमाकलय्य विशाम्पतिः । यं विरक्तः प्रातिष्ठद् विमृशन्नात्मनो गतिम् ॥६७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे ध्रुवराज्याभिषेकवर्णनं नाम

नवमोऽध्यायः ॥६८॥

अथ दशमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

प्रजापतेर्दुहितरं शिशुमारस्य वै ध्रुवः । उपयेमे भ्रमिं नाम त सुतो कव्यवत्सरो ॥१॥
 इलायामपि भार्यायां वायोः पुत्र्यां महाबलः । पुत्रमुत्कलनामानं योपिद्भ्रमजीजनत् ॥२॥
 उत्तमस्त्वकृतोद्गाहो मृगयायां बलीयसा । इतः पुण्यजनेनाद्रौ तन्मातास्य गतिं गता ॥३॥
 ध्रुवो भ्रातृवधं श्रुत्वा कोपामर्षशुचापितः । जैर्धंस्यन्दनमास्थाय गतः पुण्यजनालयम् ॥४॥
 गत्वोदोचो दिशं राजा रुद्रानुचरसेविताम् । ददर्श हिमवद्दोण्यां पुरीं गुह्यकसङ्कुलाय ॥५॥
 दम्भौ शङ्खं बृहद्बाहुः खं दिशश्चानुनादयन् । येनोद्भिन्नदशः क्षत्तरुपदेश्योऽत्रसन् भृशम् ॥६॥
 ततो निष्क्रम्य बलिन उपदेवमहाभटाः । असहन्तस्तन्निनादमभिनेतुरुदायुधाः ॥७॥
 स तानापततो वीर उग्रधन्वा महारथः । एकैकं युगपरस्रवांनहन्य बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥८॥
 ते वै ललाटलम्बैस्तैरिषुभि सदै एव हि । म वा निरस्तमात्मानमार्शसन् कर्म तस्य तत् ॥९॥
 तेऽपि चासुमसृष्ट्यन्तः पादस्यशंभिवोरगाः । शरैर विभ्यन् युगपद् द्विगुणं प्रचिकीर्षवः ॥१०॥
 सतः परिधर्निर्बन्धैः प्राप्तशूलपरधरैः । शक्यवृष्टिभिर्भुंशुण्डीभिक्षिप्रवाजैः शरैरपि ॥११॥
 अभ्यवर्षन् प्रकृपिताः सरथं सहस्रारथिम् । इच्छन्तस्तत्प्रतीकृतुंमयुतानि त्रयोदश ॥१२॥
 औत्तानपादिः स तदा शङ्खधरं भूरिणा । न उपादश्यतच्छुभ्र आसारेण यथा गिरिः ॥१३॥
 हाहाकारस्तदैवांसीत् सिद्धानां द्विवि पश्यताम् । हतोऽयं मानवः सूर्यो मद्रः पुण्यजनार्थवो ॥१४॥
 नदासु यातुधानेषु ऽयंकाशिवधो ऽप्ये । उद्वृत्तिद्वयस्तस्य नीहारोद्वि भास्करः ॥१५॥
 धनुर्विस्फूर्जयन् दिग्धं द्विस्तां खेदमुद्बहन् । अर्न्नायं व्यधमदृष्याद्यैधनात्तौकमिबानिल ॥१६॥
 ते चापनिर्मुक्तमिच्छन् चरन्ति रथयाम्कायान विचिह्नितम् । गिरीनशनयो यथा ॥१७॥

भङ्गेः संल्लिघमानानां शिरोभिश्चास्कुण्डलैः । उरभिर्हेमतालामैर्वोर्भिर्वलयवल्गुभिः ॥१८॥
हारकेयूरमुकुटैरुष्णीषैश्च महाधनैः । आस्तृतास्ता रणभुवो रेजुर्वीरमनोहराः ॥१९॥

हतावशिष्टा इतरे रणाजिराद्रक्षोगणाः सन्निपर्यसायकैः ।

प्रायो विवृक्णावयवा विदुहुवुमृगेन्द्रविनीडितयूथपा इव ॥२०॥

अपश्यमानः स तदाऽऽततायिनं महामृधे कञ्चन मानवोत्तमः ।

पुरीं दिदृक्षन्नपि नाविशद् द्विपां न मायिनां घेद चिकीर्षितं जनः ॥२१॥

इति प्रवंशित्ररथः स्वसारधि यत्तः परेषां प्रतियोगशङ्कितः ।

शुश्राव शब्दं जलधेरिवेरितं नभस्वतो दिक्षु रजोऽन्वदृश्यत ॥२२॥

क्षयेनाच्छादितं व्योम घनानीधेन सर्वत । विस्फुरत्तडिता दिक्षु त्रासयस्तनयित्नुना ॥२३॥

वटूप रूधिरौघासृक्पयविष्मूत्रमेदसः । निपेतुर्गंगनादस्य क्वचन्यान्यप्रतोऽनघ ॥२४॥

ततः खेऽदृश्यत गिरिनिपेतुः सर्वतोदिशम् । गदापरिघनिस्त्रिशमुसलाः साशमवर्षिणः ॥२५॥

अहयोऽशनिनिःश्वासा वमन्तोऽर्गि रुराक्षिभिः । अभ्यधावन् गजा मत्ताः सिंहव्याघ्राश्च यूथश २६

समुद्र ऊर्मिभिर्भूमिः प्रावयन् सर्वतो भुवम् । आससाद् महाहादः कल्पान्त दव भीषणः ॥२७॥

एवविधान्यनेकानि शासनान्यमनस्विनाम् । ससृजुस्तिग्मगतय आमुष्यां माययासुराः ॥२८॥

ध्रुवे प्रयुक्तामसुरैस्तां मायामतिदुस्तराम् । निशाम्य तस्य मुनयः शमारांसन् समागता ॥२९॥

मुनय ऊचुः

श्रौतानपादे भगवांस्तव शार्ङ्गधन्वा देवः क्षिणोत्ववनतार्तिहरो विपत्तान् ।

यज्ञामधेयमभिधाय निशम्य चाद्धा लोकोऽञ्जसा तरति दुस्तरमद्ग सृत्युम् ॥३०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां चतुर्थस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

निशम्य गदतामेवमृषीणां धनुषि ध्रुवः । सन्दधेऽञ्जमुग्रसृश्य यज्ञारावणनिर्मितम् ॥३१॥

सन्धीयमान एतस्मिन् माया गुह्यकनिर्मिताः । क्षिप्रं विनेशुर्विदुर क्लेशा ज्ञानोदये यथा ॥३२॥

तस्यार्षांश्च धनुषि प्रयुञ्जतः सुवर्णपुङ्खाः कलहंसवाससः ।

विनिःसृता आविविशुर्द्विन्दुबलं यथा वनं भीमरवा शिखण्डिनः ॥३३॥

तैस्तिग्मधारैः प्रधने शिलीमुखैरितस्तत्तः पुरयजना उपद्रुताः ।

तसभ्यधावन् कुपिता उदायुधाः सुपर्णमुघद्वरया इवाहयः ॥३४॥

स तान् शूद्रकैरभिधावतो रूधे निकृत्तवाहूरशिरोधरोदरान् ।

निनाय लोकं परमकर्मदलं व्रजन्ति निभिद्य यमूर्ध्वरेतसः ॥३५॥

तान् हन्यमानानभिविच्य गुह्यकाननागसन्धिप्रत्येन भू रशः ।
 द्यौत्तानणादि कृप्या पितामहो मनुर्जगादोपगतः सहर्षिभि ॥६॥
 ॥ मनुस्वाच ॥

अलं वत्सातिरोपेण तमोद्धारणे प्राप्सना । येन पुण्यजनानेतानवधोस्त्वमनागसः ॥७॥
 नास्मत्कुलोचितं तात कर्मतस्द्विगर्हितम् । वधो यदुण्णदेवानामारब्धस्तेऽकृतैनसाम् ॥८॥
 नन्देकस्यापराधेन प्रसङ्गाद्बहवो हताः । भ्रातृवंधाभितप्तेन त्वयाङ्ग भ्रातृवत्सल ॥९॥
 नाय मार्गो हि साधूनां ह्यपिकेशानुवर्तिनाम् । यदात्मानं परामृह्य पशुवद्भूतवैशसम् ॥१०॥
 सर्वभूतात्मभावेन भूतावासं पहरि भवान् । शाराध्याप दुराराध्यं विप्योस्तपरमं पदम् ॥११॥
 स त्व हरेरनुध्यातस्तपुंसामपि सम्मतः । कथं त्ववधं कृतवाननुशिष्यन् सतां प्रतम् ॥१२॥
 तितित्तया कर्ह्या मैत्र्या चाखिलजन्तुषु । समवेन च सर्वात्मा भगवान् सप्रसीदति ॥१३॥
 सप्रसन्ने भगवति पुरुषः प्राकृतगुणैः । विमुक्तो जीवनिर्मुक्तो ब्रह्म निर्वाणसृष्टति ॥१४॥
 भूतैः पञ्चभिरारब्धैर्व्योपिस्तुरूप एव हि । तयोर्गंधवात्यास्सभूतियौपिस्तुरूपयोरिह ॥१५॥
 एवं प्रवर्तते सर्गः स्थितिः संयम एव च । गुण्यतिक्रमाद् राजन् मायया परमात्मन ॥१६॥
 निर्मितमात्रं तत्रासीद्भिर्गुणैः पुरुषर्षभ । व्यक्ताग्यक्तमिदं विश्व यत्र भ्रमति लोहवत् ॥१७॥
 स खल्विदं भगवान् कालशक्त्या गुणप्रवाहेण विभक्तवीर्यः ।

करोत्यकर्तैव निहन्त्यहन्ता चेष्टा विभूजः खलु दुर्विभाव्या ॥१८॥

सोऽनन्तोऽन्तकरः कालोऽनादिरादिकृदव्ययः । जन जनेन जनयन् मारयन् मृत्युनान्तकम् ॥१९॥

न वै स्वप्नोऽस्य विष्णु एव वा परस्य मृत्योर्विशतः सम प्रजाः ।

तं धावमानमनुधावन्यमीशा यथा रजांस्यनिलं भूतसङ्घाः ॥२०॥

आयुषोऽपचयं जन्तोस्तथैवोपचयं विभुः । उभाभ्यां रहित स्वस्यो दुःस्वस्य विदवात्पत्नी ॥

वेचित्कर्म वदन्त्येनं स्वभावापरे नृप । एके काल परे दैवं पुंसः काममुतापरे ॥२२॥

अध्यक्त्याप्रनेयस्य नानाशक्त्युदयस्य च । न वै चिकीर्षितं तात को वेदाय स्वसम्भवसू ॥२३॥

न चैते पुत्रक भ्रातृहन्तारो धनदानुगा । विसर्गादानयोस्तात पुंसो दैवं हि कारयम् ॥२४॥

स एव विश्वं सृजति स एवावति हन्ति च । यथापि ह्यनहङ्काराज्ञायते गुणकमभिः ॥२५॥

एष भूतानि भूतात्मा भूतेशो भूतभावनः । स्थशक्त्या मायया युक्तः सृजत्यसि च पाति चर ॥

तमेव मृत्युममृतं तात दैवं सर्वात्मनोपेहि जगत्परायणम् ।

‘यस्मै शलिं विश्वसृजो हरन्ति गावो यथा वै नसि दामयन्प्रिताः ॥२७॥

यः पञ्चवर्षो जननीं त्वं विहाय मातु सपत्न्या वचसा निब्रमर्मा ।

नेमे मूर्ध्नि पद्ं त्रिलोक्याः ॥२८॥

तमेनमद्भात्मनि मुक्तविग्रहे व्यणश्रित निगूँशमेकमधरम् ।
 आत्मानमन्विच्छ विमुक्तमात्मन् यस्मिन्निद्रं भेदमसप्रतीयते ॥२१॥
 एवं प्रत्यगात्मनि तदा भगवत्यनन्त आनन्दमात्र उपपन्नसमस्तशक्ती ।

भक्ति विधाय परमां शनकैरविद्याप्रान्धि विभेस्पसि ममाहमिति प्रकृतम् ॥३०॥
 संयच्छ रोषं भद्रं ते प्रवीष श्रेयसां परम् । श्रुतेन भूयसा राजस्रगदेन यथाऽऽमयम् ॥३१॥
 येनोपसृष्टात्पुरगाहोक्त उद्विजते भृशम् । न सुपस्तद्वशं गच्छेद्विद्वत्प्रभयमात्मन ॥३२॥
 हेलनं गिरिशभ्रातृर्धनदस्य त्वया कृतम् । यज्ञभिज्ञान् पुण्यजनान् आतृष्णानित्यमर्षित ३३
 तं प्रसादय वत्साशु सन्नत्या प्रश्रयोक्तिभि । न यावन्महतां तेज कुल नोऽभिभविष्यति ॥३४॥
 पृथं स्वायम्भुव पीप्रमनुशास्य मनुभुंषम् । तेनाभिन्नन्दित साकमृषिभि स्वपुरं ययौ ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां चतुर्थस्कन्धे एकादशोऽध्याय ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

ध्रुव निवृत्तं प्रतिषुद्धय धीरासादपेतमन्युं भगवान् धनेधर ।
 तत्रागतश्चाखण्यफकिन्नरं सस्यूमानोऽन्यपदव कृताशक्तिम् ॥१॥

धनद उवाच

भो भो चन्निपदायाद परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ । यस्यं पितामहादेशाद्भैरं दुस्वयजमप्यज ॥२॥
 न भयानकपीडयात्र यथा भ्रातरं तव । काल एव हि भूतानां प्रमुरत्ययमावयो ॥३॥
 अहं त्वमियपार्था धीरज्ञानात्पुहरस्य हि । स्वाभीषाभापतद्वयानाघया यन्वविपर्ययौ ॥४॥
 तद्रक्ष्य भुव भद्रं ते भगवन्तमधोऽजम् । सर्वभूतात्मभिप्रदम् ॥५॥
 भद्रस्य भद्रनीयाद्भिमिमयाय भवत्स्वित् । युतं विरहितं शत्रया गुणमस्याऽऽममायया ६
 धृषीहि कामं नृप यन्मनोगतं मत्तस्यमौत्तानपदेऽविराड्वित ।
 बरं वराहोऽभ्युज्जताभवाद्योरनन्तरं । ययमङ्ग शुभ्रुम ॥७॥

मैत्रेय उवाच

स राजराजेन वराय षोडशो भूयो महाभागवतो महामति ।
 हरौ स यत्रेऽपहितो स्मृतिं यथा तत्रापयत्रेण दुराव्ययं तत्र ॥८॥

तस्य प्रीतेन मनसा तां द्वापैद्विदमत्त । परपतोऽन्तर्द्वेषे तोऽपि स्वपुरं प्रपपत्त ॥९॥
 अयायजत यज्ञेरां मनुभिर्भूरिद्विदै । द्रव्यक्रिया देवतायां कामं यन्मोऽमरम् ॥१०॥
 सर्पात्मव्ययुनेऽपरे तीरैषां भन्दिपुरदहन् । ददर्गाग्नि भूनेषु ततोवापस्वितं विशुम् ॥११॥

तमेवं शीलसम्पन्नं ब्रह्मण्यं दीनव सलम् । गोप्तारं धर्मसेवृतां मेनिरे पितरं प्रजाः ॥१२॥
 पट्टप्रिशद्वर्षसाहस्रं शशास क्षितिमऋडलम् । भोगैः पुरुषधर्षं कुर्वन्नभोगैरशुभञ्जयम् ॥१३॥
 पर्वः बहुसर्वं कालं महात्माविचलेन्द्रियः । त्रिवर्गोपयिक्तं नी वा पुत्रायादान्नुपासनम् ॥१४॥
 मन्यमानं इदं विश्वं मापारचितमात्मनि । श्रविद्यारचितस्वप्नगन्धर्वनगरोपमम् ॥१५॥

आत्मस्वयंपत्यसुहृदो बलमृद्धकोशमन्तपुरं परिविहारभुवश्च रम्याः ।

भूमशङ्खं जलधिनेखलमाकलट्य कालोपसृष्टमिति स प्रययौ विशालाम् ॥ १६ ॥

तस्यां विशुद्धकरणः शिववाविंगाद्य बद्ध्वाऽऽसनं जितमरुमनसा हृताक्षः ।

स्थूले दधार भगवत्प्रतिरूप एतद् ध्यायंस्तदव्यवृत्तो व्यसृजत्समाधौ ॥ १७ ॥

भक्तिं हरौ भगवति प्रब्रह्मजन्तमानन्दबाष्पकलया मुहुरर्द्मानः ।

विह्वलमानहृदयः पुलकाचिताङ्गो नात्मानमस्मरदसाविति मुक्तरत्नैः ॥ १८ ॥

स ददर्श विमानाप्रपं नभसोऽवतरद्भुवः । विभ्राजयद्दश दिशो राकापतिमिवोदितम् ॥१९॥

सत्रानु देवप्रचरौ चतुर्भुजौ श्यामौ किशोरावस्त्राग्बुजेक्षणी ।

स्थिताववष्टभ्य गदां सुवाससौ किरीटहाराङ्गदचारुकुण्डलौ ॥२०॥

विज्ञाय तावुत्तमगायकिक्रारावभ्युत्थितः साध्वसविस्मृतक्रमः ।

ननाम नामानि गृणन् मधुद्विपः पार्श्वेषु नाविति संहताञ्जलिः ॥२१॥

तं कृष्णपादाभिनिविष्टचेतसं बद्धाञ्जलिं प्रश्रयनध्रस्वधरम् ।

सुनन्दनं दाधुपस्य सस्मितं प्रयूचतुः पुष्करनाभसम्मती ॥२२॥

सुनन्दनन्दावूचतुः

भो भो राजन् सुभद्रं ते वाचं नोऽवहितं शृणु । यः पञ्चवर्षस्तपसा भवान् देवमतीवृपत् ॥२३॥

तस्याखिलजगदातुरावां देवस्य शाङ्गिन्यं । पार्श्वदाविहृ सन्नासौ नेतुं त्वां भगवपदम् ॥२४॥

सुदुर्जयं विष्णुपदं जितं स्वया यत्स्वरयोऽप्राप्य विचक्षते परम् ।

आतिष्ठ तच्चन्द्रदिवाकरादयो प्रदुर्षताराः परिवन्ति दक्षिणम् ॥ २५ ॥

अनास्थिते ते पितृभिरन्यैरप्यङ्गं कर्हिचित् । आतिष्ठ जगतां वन्द्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥२६॥

एतद्विमानप्रवरमुकम्भोऽक्रीमौलिना । उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुं स्वमर्हसि ॥२७॥

मैत्रेय उवाच

निशम्य वीकुण्डनियोज्यमुख्ययोर्मंपुष्युतं वाचमुकम्भमपिपयः ।

कृताभिपेक्षं कृतनि यमङ्गलो मुनीन् प्रणम्याशिपमन्यवादावत् ॥ २८ ॥

विष्णव्याम्रधं पार्श्वभावमिवाच च । इयेष तदधिष्ठानुं विभ्रदूर्षं हिरण्यपदम् ॥२९॥

तदोत्तानपदं पुत्रो ददर्शान्तकमागतम् । मृत्योर्मुर्ध्नि पर्वं दत्त्वा आरुरोहाहृतं गृहम् ॥३०॥
 तदा दुन्दुभयो नेदुर्मृदङ्गपणवाद्यम् । गन्धर्वमुष्याः प्रजगुः पेतुः कुनुमवृष्टयः ॥३१॥
 स च स्वर्लोकरुमारोषयन् सुनीतिं जननी ध्रुवः । अन्वस्मरदगं हित्वा दीनां यास्ये त्रिविष्टपम् ॥
 इति ध्यवसित तस्य ध्यवसाय गुरोत्तमौ । दर्शयामासतुर्देवीं पुरो यानेन गच्छतीम् ॥३३॥
 तत्र तत्र प्रशंसद्भिः पथि धैमानिकैः सुरैः । अवकीर्यमाणो दृष्टो कुमुदैः क्रमशो प्रहान् ॥३४॥
 त्रिलोकीं देवयानेन सोऽतिव्रज्य मुनीनपि । परस्तापद्भ्रुवगतिविष्णोः पदमथाभ्यगात् ॥३५॥

यद् भ्राजमानं स्वरूपैव सर्वतो लोकास्त्रयो ह्यनु विभ्राजन्त एते ।

यन्नाम्रजजन्तुषु येऽननुप्रहा म्रजन्ति भद्राणि चरन्ति येऽनिशम् ॥ ३६ ॥

शान्ताः समष्टाः शुद्धाः सर्वभूतानुरज्जनाः । यान्त्यङ्गसाच्युतपदमच्युतप्रियबान्धवाः ॥३७॥
 इत्युत्तानपदः पुत्रो ध्रुवः कृष्णपरायणः । अभूथयाणां लोकानां चूडामणिरिवामलः ॥३८॥
 गम्भीरवेगोऽनिमिषं उद्योतिषां चक्रमाहितम् । यस्मिन् अमति कौरुष्य मेढ्यामिव गवां गणः ॥३९॥
 महिमानं विलोक्यास्य नारदो भगवानृषिः । आतोषं वितुदञ्ज्जोकान् सत्रेऽगायः प्रचेतसाम् ॥

नारद उवाच

नूनं रुनीतेः पतिदेवतायास्तप प्रभावस्य सुतस्य तां गतिम् ।

दृष्ट्वाभ्युपायानपि वेदवादिनो नैवाधिगन्तुं प्रमरन्ति किं नृपाः ॥४१॥

यः पञ्चवर्षो गुरुदारवाकशरैर्भिन्नेन यातो हृदयेन दूयता ।

वर्नं मदादेशकरोऽजितं प्रभुं जिगाय तन्नक्तगुणैः पराजितम् ॥४२॥

यः स्रग्धनुर्भुवि तस्याधिरूढमन्वाररुचेदपि वर्षपूरी ।

पट्पञ्चवर्षो यदहोभिरह्यैः प्रसाद्य धैकुरठमवाप तत्पदम् ॥४३॥

॥ मैत्रेय उवाच ॥

एतत्तेऽभिहितं सर्वं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया । भ्रुवस्योद्दामयशसञ्चरितं सम्मतं सताम् ॥४४॥
 धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् । स्वर्ग्यं प्रौढ्यं सौमनस्यं प्रशस्यमथमर्षणम् ॥४५॥
 ध्रुवैतच्छ्रद्धयाभीष्टमच्युतप्रियचेष्टितम् । भवेद्भक्तिभंगवति यथा स्यात्केशभङ्गयः ॥४६॥
 महारवमिच्छतां तीर्थं श्रोतुः शोलादयो गुणाः । यत्र तेजस्तद्विच्छन्नां मानो यत्र मनस्विनाम् ॥
 प्रयत कीर्तयेत्प्रातः समवाये द्विजन्मनाम् । सायं च पुरय शौरस्य ध्रुवस्य चरितं महत् ४८
 पौर्णमास्यां सिनीवाह्यां द्वादश्यां ध्रुवोऽधवा । दिनस्यैव्यतीपाते सट्त्रनेऽर्कदिनेऽपि वा ॥४९॥
 आययेच्छ्रेष्ठानानां तीर्थपादपदाश्रयः । नेच्छंस्तप्रारम्भनाऽऽमानं सन्तुष्ट इति सिष्यति १०
 शानमशाततत्वाप' यो दत्तास्तपथेऽमृतम् । कृपासोर्दोर्ननायस्य देवास्तस्यानुगृह्यते ॥५१॥

इदं मया तुष्टमिहितं कुरुद्रुहं त्वस्य विरयातविशुद्धकर्मणः ।

हित्वाभक्तं क्रीडनकानि मातुर्गुहं च त्रिष्णुं शरणं यो जगाम ॥२२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थास्कन्धेऽष्टाध्यायः १३

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

निशाम्य कौशारविणोष्पणितं ध्रुवस्य वैकुण्ठपञ्चशिरोहणम् ।

प्ररूढभावो भगवन्पधोऽज्ञे प्रष्टुं पुनस्तं विदुरं प्रचक्रमे ॥ १ ॥

विदुर उवाच

के ते प्रचेतसो नाम कस्यापत्यानि सुप्रतः । कस्यान्ववाये प्रत्याता कुत्र वा सत्रमासत ॥२॥

मन्ये महाभागदत्तं नारदं देवदर्शनम् । येन प्रोक्तं क्रियायोगं परिचर्याविधिहरं ॥ ३ ॥

स्वधर्मशीलैः पूर्यैर्भगवान् यद्दृश्यते । इज्यमानो भक्तिमता नारदनेरितं किल ॥ ४ ॥

यास्तां देवर्षिणां तत्र वसिता भगवत्पथा । मह्यं शुभ्रूपवे ब्रह्मन् कास्त्रेणाचष्टुमर्हसि ॥५॥

मैत्रेय उवाच

ध्रुवस्य चोत्कलं पुत्रं पितरि प्रस्थिते दनम् । सार्वभौमश्रियं वैच्छुद्धिचिराज्जासनं पितु ॥ ६ ॥

स जन्मनोपशान्तात्मा निःसङ्गं समदर्शनः । ददर्शं लोके दिततमात्मानं लोरेऽत्मानिनां ७ ॥

आत्मानं ब्रह्मनिर्वाणं प्रत्यस्तमितदिप्रहम् । अद्ययोधरसैकात्म्यमानन्दमनुसन्ततम् ॥ ८ ॥

अस्यवच्छिद्ययोर्गाग्निदग्धवर्ममलाशयः । स्वरूपमदरुधानो नात्मानोऽन्यत्तदेवतं ॥ ९ ॥

जडान्धबधिरोग्मत्सूकाकृतिरतन्मतिः । लक्षितं पथि बालानां प्रशान्ताचिरिवानलं ॥१०॥

मत्वा तं जडमुन्मत्तं कुलदृष्ट्वा समन्त्रिणः । वत्सरं भूर्पतिं चक्रुर्ग्रन्थीयासं भ्रमे सुतम् ॥११॥

स्वर्वाधिर्वत्सरस्येष्टा भार्यासूतं पडाभजान् । पुण्यार्थं तिग्मकेतुं च हृष्यमूर्ध्नि वसुं जयम् ॥१२॥

पुण्यार्थस्य प्रभा भार्यां दौवा च द्वे बभूवतुः । प्रातमंध्यन्दिनं सायमितिं ह्यासन् प्रभासुता ॥१३॥

प्रदोषो निशियो व्युष्ट इति दौपासुताश्रयः । व्युष्टं सुतं पुण्यरिषयोः सन्तं जसमादधे ॥१४॥

स चक्षुः सूतमाकृत्यां पण्यं मनुमवाप ह । मनोरसुतं महिगे विरजाश्चद्वला सुतान् ॥१५॥

पुहं कुसुं श्रितं पुष्टं स यन्मत्सुतां दत्तम् । अग्निष्टोममतीरात्रं प्रष्टुं शिषिमुत्सुकम् ॥१६॥

उत्सुकोऽजनय पुत्रान् पुण्यरिषयोः पदुक्तमान् । अहं सुमनसं ख्यातिं प्रनुमङ्गिरसं गयम् ॥१७॥

युनीयाहस्य या पत्रो सुपुत्रे येनमुक्त्वणम् । यद्दी शीलव्यासस्य रात्रिर्निर्विरयो निरगात्पुराण

यमङ्गशेषु कुण्ठा वाग्दशा मुनयः किला । गतासोऽस्तस्य भूयस्ते ममग्धुर्दक्षिणं फलम् ॥१८॥

अराजके तदा लोके दशुभिः पीडिता प्रजा । जातो नारायणोऽनेन पृथुराघ चितोभ्रं ॥२०॥

विदुर उवाच

तस्य शीलनिधेः साधोर्व्रंहाख्यस्य महात्मनः । राज्ञः कथमभूत् प्रजा यद्विमना ययौ ॥२१॥
किं वाहो वेन उद्दिश्य ब्रह्मदण्डमय्युजन् । दण्डवतचरे राजि मुनयो धर्मकोविदाः ॥२२॥
नावधेयः प्रजापालः प्रजाभिरश्वानपि । यदसौ लोकपालानां विभक्त्योजः स्वतेजसा २३
एतदाख्याहि मे ब्रह्मन् सुनीथात्मजचेष्टितम् । श्रद्धधानाय भक्त्या त्वं परावरवित्तमः ॥२४॥

मैत्रेय उवाच

अङ्गोऽश्वमेध राजर्षिराजहार महाव्रतम् । नाजन्मुद्वेवतास्तस्मिन्नाहूता ब्रह्मपादिभिः ॥२५॥
तमूचुर्विस्मितास्तत्र यजमानमथाविज । हवीं प हूयमानानि न ते गृह्णन्ति देवताः ॥२६॥
राजन् हवींष्यदुष्टानि श्रद्धयाऽऽसादितानि ते । छन्दांस्ययातयामानि योजितानि धृतव्रतैः ॥२७॥
न विदामेह देवानां हेलनं वयमख्यपि । यन्न गृह्णन्ति भागान् स्वान् ये देवाः कर्मसाक्षिणः

मैत्रेय उवाच

अङ्गो द्विजवचः श्रुत्वा यजमानः सुदुर्मनाः । त प्रष्टुं व्यसृजद्वाचं सदस्यास्तदनुज्ञया ॥२८॥
नागच्छन् याहुता देवा न गृह्णन्ति प्रह्वीनिह । सदसस्पतयो द्यूत किमवघं मया कृतम् ॥३०॥

मदसस्पतय ऊचुः

नरदेवेह भवतो नाघं तावन्मनाक् स्थितम् । अस्त्येकं प्राक्तनमघं यदिहेह्क् त्तमप्रजः ॥३१॥
तथा साधय भद्रं ते आरमानं सुप्रजं नृप । इष्टस्ते पुत्रकामस्य पुत्रं दास्यति यज्ञभुक् ॥३२॥
तथा स्वभागधेयानि प्रदीप्यन्ति दिवोकसः । यद्यज्ञपुरुषः साक्षादपत्वाय हरिष्टुं तः ॥३३॥
तास्तान् कामान् हरिर्दद्याद्यान् यान् कामयते जनः । आराधिनी यथैवै प तथा पुंसां फलोदय ॥३४॥
इति व्यवसिता विप्रास्तस्य राज्ञः प्रजातये । पुरोडाशं निरवपन्नं शिपिविष्टाय विष्णवे ॥३५॥
तस्मात्पुरुष उक्तस्यौ हेममाल्यमलाभ्वरः । हिरण्यमेन पात्रेण सिद्धमादाय णयसम् ॥३६॥
स विप्रानुमतो राजा गृह्णीत्वाजलिनीदनम् । अवघ्राय मुदा युक्तः प्रादात्पत्न्या उदारधी ॥३७॥
सा तत्पुंसवनं राज्ञी प्राश्य वै पत्युरादधे । गर्भे काल उपावृत्तं कुमारं सुपुत्रेऽप्रजा ॥३८॥
स बाल एव पुरुषो मातामहमनुमत । अधर्माशोद्धव मृत्युं तेनाभवदधार्मिकः ॥३९॥
स शशासनमुद्यम्य मृगयुर्वनगोचरः । हन् यसाधुमृगान् दीनान् वेनोऽनाविश्यरौज्जनः ॥
आक्रीडे क्रीडतो बालान् वयस्यानतिदारुण । प्रसह्य निरनुक्रोशं पशुमारममारयत् ॥४१॥
तं विचष्य खल पुत्रं शासनैर्विद्विधैर्नृप । यदा न शासितुं कल्पो भृशमासीत्सुदुर्मना ॥४२॥
प्रायेणान्धर्चितो देवो येऽप्रजा गृह्णभेधिनः । कदपत्यभृतं दुःखं ये न विन्दन्ति दुर्भर्त्सा ॥४३॥
यत् पापीयसी कीर्तिरधर्मश्च महानृणाम् । यतो विरोधः सर्वैः तं यत् आधीरनन्तक ॥४४॥
कस्तं प्रजापदेशं वै मोहबन्धनमात्मनः । पण्डितो बहु मग्येत यदुर्धाः क्लेशदा गृहाः ॥४५॥

कदपत्थं वरं मन्ये सद्पत्याच्छुचां पदात् । निर्विद्येत गृहान्मयीं यत्कृशानिवहा गृहाः ॥४६॥
 एवं स निर्विण्णमना नृपो गृहान्निशीथ उत्थाय सहोदयोदयात् ।
 अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितो नृभिर्हिंत्वा गतो वेनसुव प्रसुप्ताम् ॥४७॥
 विज्ञाय निर्विद्ये गतं पतिं प्रजाः पुरोहतामात्यसुहृद्गणादयः ।
 विचिक्क्युर्यामतिशोककातरा यथा निगूढं पुरुषं कुयोगिन ॥४८॥
 अलक्षयन्तः पदवीं प्रजापतेर्हंतोद्यमाः प्रत्युपसृत्य ते पुरीम् ।
 ऋषीन् समेतानभिवन्द्य साधवो न्यवेदयन् पौरव भर्तृविप्रवम् ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भृगवाद्यस्ते मुनयो लोकानां चेमदर्शिनः । गोष्ठयंसति वै नृणां पश्यन्तः पशुसाम्यताम् ॥१॥
 वीर मातरमाहूय सुनीथां ब्रह्मयादिनः । प्रकृत्यसम्मत्तं वेनमन्यपिबन् पतिं शुभ ॥२॥
 श्रुत्वा नृपसुनगतं वेनमन्युप्रशासनम् । निलिल्युर्दस्यवः सद्यः सर्पत्रस्ता इवाखवः ॥३॥
 'स आरूढनृपस्यान उन्नद्धोऽष्टविभूतिभिः । श्रवमेने महाभागान् रतदधः सम्भावितः स्वतः' ॥४॥
 'एवं मदान्ध उल्लिख्यो निरङ्कुश इव द्विपः । पर्यटन् रथमास्थाय कम्पयन्निव रोदसी ॥५॥
 न यदर्थं न दातव्यं न होतव्यं द्विजाः क्वचित् । इति न्यवारयद्धर्म मेरीचोपेण सर्वशः ॥६॥
 'वेनस्यावेपथ्य मुनयो दुर्वृत्तस्य विचोष्टतम् । विमूरय लोषव्यसनं कृपयोषु स्म सत्रिय ॥७॥
 'अहो उभयतः प्राप्तं लोकरस्य व्यसनं महत् । दास्ययुभयतो दीप्त इव तस्करपालयोः ॥८॥
 'अराजकमयादेष कृतो राजातददौण । ततोऽप्यासीद्धयं त्वद्य कथं स्यात्स्वस्तित देहिनाम् ॥९॥
 'अहेरिष पयःपोयः पोयकस्याप्यनर्थम् । वेनः प्रकृष्टव खलः सुनीयागर्भसम्भवः ॥१०॥
 निरुपितः प्रजापाल स जिघोषति वै प्रजाः । तथापि सान्त्वयेमान् नास्मास्तःपातकंरुशोत् ॥११॥
 तद्विद्वद्भिरसद्बृहत्तो वेनोऽस्माभिः कृतो नृपः । सान्त्वितो यदि भो षाचं व अशीत्यथधमंरुत् ॥१२॥
 लोकधिकारसन्दर्धं दृष्टिप्यामः स्वतेजसा । एवमध्यवसायेनं मुनयो गूढमन्यवः ।

उपमन्याप्रवन् वेन सान्त्वयि वा च सामभि ॥१३॥

मुनय ऊचुः

नृपवर्यं निबोधैतद्यत्ते विज्ञापयाम भो । द्यायुः श्रीरत्नवीर्तिनां तव तात विवर्धनम् ॥१४॥
 धमं आचरितः एसां वाङ्मनःकायशुद्धिभिः । लोकात् विशोकान्पितर यधानन्यधममङ्गिनाम् ॥
 स ते मा विनरोद्भोर प्रजानां चेमन्वक्ष्यामः । यस्मिन् विनटे नृपतिरश्वार्थद्वरोहति ॥१५॥

राजस्राध्वमात्येभ्यश्चोरादिभ्यः प्रजा नृपः । रक्षन् यथा बलि गृह्णन्निह प्रेत्य च मोदते ॥१७॥
 यस्य राष्ट्रे पुरे चैव भगवान् यज्ञपूरुषः । हृज्यते स्वेन धर्मेण जर्नर्वर्णाश्रमान्वितैः ॥१८॥
 तस्य राज्ञो महाभाग भगवान् भूतभावनः । परितुष्यति विधात्मा तिष्ठतो निजशासने ॥१९॥
 तस्मिंस्तुष्टे किमप्राप्यं जगतामीश्वरेश्वरः । लोकाः सगाला ह्येतस्मै हरन्ति बलिमाहताः ॥२०॥

तं सर्वनोक्तामरयज्ञसङ्घ्रयं त्रयीमयं द्रव्यमयं तपोमयम् ।
 यश्चैर्विचित्रैर्यजतो भवाय ते राजन् स्वदेशानतुरोद्धमर्हसि ॥२१॥
 यज्ञेन युष्मद्विषये द्विजातिभिर्विंशतयमानेन सुराः कला हरेः ।
 स्विष्टाः सुतुष्टाः प्रदिशन्ति वाञ्छितं तद्धेलनं नार्हसि वीर चेष्टितम् ॥२२॥

धेन उवाच

बालिशा बत यूथं वा अधर्मे धर्ममानिनः । ये शृत्तदं पतिं हित्वा जारं पतिमुपासते ॥२१॥
 भवजानन्यमी मूढा नृपरूपिणमीश्वरम् । नानुविन्दन्ति ते भद्रमिह लोके परत्र च ॥२२॥
 को यज्ञपुरुषो नाम यत्र वो भक्तिरोदशी । भर्तृस्त्रे हविर्द्राणां यथा जारे कुयोयिताम् ॥२३॥
 विष्णुविरिञ्चो गिरिश इन्द्रो वायुर्यमो रविः । पर्जन्यो धनदः सोमः क्षितिरग्निरपाङ्गपतिः ॥२४॥
 एते चान्ये च विबुधाः प्रभवो वरशापयोः । देहे भवन्ति नृपतेः सर्वदेवमयो नृपः ॥२७॥
 तस्मान्मां कर्मभिर्विप्रा यजध्वं गतमत्सराः । बलिं च मह्यं हरत मत्तोऽन्यः कोऽग्रभुङ्क्षुमान् ॥

मैत्रेय उवाच

इत्थं विपर्ययमतिः पापीयानुत्पथं गतः । अनुनीयमानस्तद्याच्चा न चक्रे भ्रष्टमङ्गल ॥२६॥
 इति तेऽसत्कृतास्तेन द्विजाः परिहृतमानिना । भद्रायां भव्ययाच्यायां तस्मै विदुर चुकुधु ॥२७॥
 हन्यतां हन्यतानेष पापः प्रकृतिदारुणः । जीवजगदसावाशु कुरुते भस्मसाद् ध्रुवम् ॥२९॥
 नायमहृत्यसद्वृत्तो नरदेववरासनम् । योऽधिपज्ञर्पाति विष्णुं विनिन्दत्यनपत्रपः ॥३२॥
 को धेनं परिचक्षीत वेनमेकमृतेऽशुभम् । प्राप्त ईदृशमैश्वर्यं यदनुग्रहभाजनः ॥३३॥
 इत्थं ध्यवसिता हन्तुमृपयो रुढमन्यवः । निर्जङ्घुङ्कृतैर्वेनं हतमच्युतनिन्दया ॥३४॥
 ऋग्भिः स्वाश्रमपदं गते पुत्ररुलेवरम् । सुनीथा पालयामास विद्यायोगेन शोचतो ॥३५॥
 परुदा मुनयस्ते तु सरस्वतसलिलाश्लुताः । हुत्वाप्नोन् सत्कथाश्चक्रुरपविष्टाः सरित्छटे ॥३६॥
 वीषयोत्थितान् महोत्पातानाहुर्लोकभयङ्करान् । अप्यभद्रमनाथाया दस्युभ्यो न भवेद्दुवः ॥३७॥
 एवं मृगान्त ऋषयो धावतां सर्वतोदिशम् । पांसुः समुधितो भूरिश्चोराणामभिलुग्नताम् ॥३८॥
 तदुपद्रवमाज्ञाय लोकस्य वसु दृग्गताम् । भर्तृपुं परते तस्मिन्नन्योन्यं च जिघंसितान् ॥३९॥
 धोरमायं जनपदं हीनसरज्जराजकम् । लोकाश्चावारयन् शक्ता अपि तदोपदर्शिनः ॥४०॥
 भास्वः समष्टक् शान्तो दोनानां समुपेक्षकः । स्रवते प्रज्ञ तदद्यापि भिन्न भावदापयो यथा ॥४१॥

नाङ्गस्य वंसो राजपैरेव संस्थातुमहति । अमोघवीर्या दि नृप वंशेऽस्मिन् केशवाश्रयाः ॥२२॥
 विनाश्रयैवमृषयो विपन्नस्य महीपतेः । मग्न्युरुक्तं तरसा तत्रासीद्बाहुको नरः ॥२३॥
 काक्कृणोऽतिहृम्याहो ह्रस्वबाहुर्महाहनुः । ह्रस्वणसिन्ननासाप्रो रत्नास्तान्नमूर्धजः ॥२४॥
 तं तु तेऽवनतं दीनं किं करोमीति वादिनम् । निवीदेत्युधस्तात स निरादस्ततोऽभवत् ॥२५॥
 तस्य वंशारतु नैरादा गिरिकाननगोचराः । येनाहृश्यायमानो येनकल्पयमुत्कथम् ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंसां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरितं निषादोत्पत्तिर्नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथ तस्य पुनर्विद्वैरपुत्रस्य महीपतेः । बाहुभ्यां मन्थनानाम्नां मिथुनं समपद्यत ॥१॥
 तद् दृष्ट्वा मिथुनं जातमृषयो ब्रह्मवादिनः । उचुः परमसन्तुष्टा विदित्वा भगवत्कलाम् ॥२॥

ऋषय ऊचु

एष विष्णोर्भगवतः कला भुवनपालनी । इयं च लक्ष्म्याः सम्भूतिः पुरुषस्थानपायिनी ॥३॥
 अयं तु प्रथमो राज्ञो पुमान् प्रथयिता यथा । पृथुर्नाम महाराजो भविष्यति पृथुश्रवाः ॥४॥
 इयं च सुवती देवी गुणभूषणभूषणा । क्विर्नाम वरारोहा पृथुमेवावस्थ्यती ॥५॥
 एष साक्षाद्द्वैतेशो जातो लोकविरक्षया । इयं च तत्परा हि श्रीरतुजज्ञेऽनणयिनी ॥६॥

मैत्रेय उवाच

प्रशंसन्ति स्म तं विभ्रा गन्धर्वप्रवरा जगः । मुमुक्षुः मुमनोधाराः सिद्धा नृयन्ति स्व स्त्रियः ॥७॥
 शङ्खतूर्यमृदङ्गाद्या नेदुदुन्दुभयो दिवि । तत्र सर्वं उपाज्जमुर्द्वैर्पितृवृणां गणाः ॥८॥
 ब्रह्मा जगदगुरुर्द्वैः सहास्य सुरेश्वरैः । धैर्यस्य दक्षिणे हस्ते दृष्ट्वा चिह्नं गदाभृतः ॥९॥
 पादयोररविन्दं च तं वै मेने हरेः कलाम् । यस्याप्रतिहतं चक्रमंशः स परमेष्ठिनः ॥१०॥
 तस्याभिपेक आरब्धो ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । आभिपेचनिजान्यस्मा आजहुः सर्वतौजना ॥११॥
 अरिस्समुद्रा गिरयो नागा गावः खगा मृगाः । द्यौः विति स वंभूतानि समाजहु रपायनम् ॥१२॥
 सोऽभिविक्तो महाराजः सुवासाः साध्वलङ्कृतः । पत्न्याचिपालङ्कृतया विरेजेऽग्निरिवापरः ॥१३॥
 तस्मै जडार धनदो हीमं वीर वरासनम् । वरयः सलिललावमातपश्च शशिप्रभम् ॥१४॥
 वायुश्च बालव्यजने धर्मः कौर्त्तिमयी अजम् । इन्द्रः किरीटमु कृत्यं द्रुड संयमनं यमः ॥१५॥
 ब्रह्मा ब्रह्ममयं वर्मं भारती हारमुत्तमम् । हरिः सुदर्शनं चक्रं तपन्यव्याहतां श्रियम् ॥१६॥
 दशचन्द्रमसि रुद्र शतचन्द्रं तथाग्निका । सोमोऽमृतमयानथोऽस्त्वष्टा रूपाश्रयं रयम् ॥१७॥
 कः।मराजगव चाथं सूर्यो रश्मिमयानिपून् । सूर्यः पादुके योगमर्यां द्यौः पुष्पाबलिमवहम् ॥१८॥

नाट्यं सुगीतं वादिश्रमन्तर्धानं च खेचराः । ऋषयश्चाशिरः सत्याःसमुद्रः शङ्खमात्मजम् ॥१६॥
 सिन्धवः पर्वता नद्यो रथवीधीर्महात्मनः । सूतोऽथ मागधो यन्त्री तं स्तोतुमुपतस्थिरे ॥२०॥
 स्तावकांस्तानभिप्रे य पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । मेघनिर्हादया वाचा प्रहसन्नदमजवीत् ॥२१॥

पृथुरुवाच

भोः सूत हे मागध सौम्य यन्दिह्लोकेऽधुनास्पष्टगुणस्य मे श्यात् ।

किमाश्रयो मे स्तव एव योज्यतां मा मय्यभूवन् वितथा गिरो वः ॥२२

तन्मात्परोचेऽस्मदुपश्रुतान्यलङ्करिष्यथ स्तोत्रमपीच्यवाचः ।

सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादे जुगुप्सितं न स्तवयन्ति सभ्याः ॥२३॥

महद्गुणानात्मनि कर्तुमीशः कः स्तावकैः स्तावयतेऽप्यतोऽपि ।

तेऽस्याभविष्यन्निति विप्रलब्धो जनावहासं कुमतिर्न वेद् ॥२४॥

प्रभवो ह्यात्मनः स्तोत्रं जुगुप्सन्त्यपि विश्रुताः । ह्रीमन्तः परमोदाराः पौरुषं वा विगर्हितम् ॥२५॥

वयं स्वविदिता लोके सूताद्यापि वरीमभिः । धर्मभिः कथमात्मानं शापयिष्याम शालवना ॥२६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमईस्यो संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुचरिते

षडशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ षोडशाध्यायः

मैत्रेय उवाच

इति सुवायं नृपतिं गायका मुनिचोदिताः । तुष्टुवुस्तुष्टमनमस्तद्भागवतसेवया ॥१॥

नालं वयं ते महिमानुवर्णने यो देवयोऽश्वतार मायया ।

येनाङ्गजातस्य च पौरुणस्य ते वाचस्पतीनामपि बभ्रमुर्षियः ॥२॥

अथाप्युदारध्रुवसः पृथोर्दरेः फलायतारस्य यथाभूतास्ताः ।

यपोपदेशं मुनिभिः प्रचोदिताः ऋध्यानि कर्माणि वयं वितन्महि ॥३॥

एव धर्मभृतां श्रेष्ठो लोकं धर्मेऽनुवर्तयन् । गोप्ता च धर्मन्नेतृनां शास्ता त परिपन्थिनाम् ॥४॥

एव वै लोकपालानां विभयैश्चरननो तन् । काले काले यथाभागं लोकयोर्दमयोर्दितम् ॥५॥

षण्णु काल उपादत्ते काले चायं विमुञ्चति । समः सर्वेषु भूतेषु प्रनपन् सूर्यैर्वदिभुः ॥६॥

तित्तिष्णायकमं धन्य उपयांश्रमतामपि । भूतानां करण्यः कथदातृनां सितिवृषिमान् ॥७॥

द्वेषेऽन्यैः यमो द्वेषो नरदेवपवुर्हरिः । शृच्यन्नासाः प्रजा ह्येव रक्षित्वाय जग्मेन्द्रव्यमन्त ॥८॥

आप्यायपयगौ लोकं यदनामृतमूर्तिना । मानुरागायलोकेन विश्वस्मिन्पारुष्या ॥९॥

अपतत्र नैः निनृकायो गम्भीरधेया उपपुनपिताः ।

अनन्तमाहात्म्यगुणैरुपाना पृथुः प्रचेता इव संतृणामा ॥१०॥

दुरासदो दुर्विपह आसन्नोऽप विदूषवत् । नवाभिर्भावतु शक्यो वेनारय्युत्थितोऽनलः ॥ ११ ॥
 अन्तर्बहिश्च भूतानां पश्यन् कर्माणि चारणैः । उदासीन इवाध्य वे वायुराम्भेव देहिनाम् ॥ १२ ॥
 नादृश्यं दृष्यत्येष सुतमात्मद्विषामपि । दृष्यत्या मज्जमपि दृग्ज्जं धर्मपथे स्थितः ॥ १३ ॥
 अस्याप्रतिहर्तं चक्रं पृथोरामानसाचलात् । वर्तते भगवानर्को यावत्तपति गोगणैः ॥ १४ ॥
 रक्षयिष्यति यज्ञोन्मयमात्मविचेष्टितैः । अथामुमाहू राजानं मनोरजनकैः प्रजाः ॥ १५ ॥
 दृढव्रतः सत्यसन्धो ब्रह्मण्यो वृद्धसेवकः । शरण्यः सर्वभूतानां मानदो दीनकरसलः ॥ १६ ॥
 मानुभक्तिः परस्त्रीषु पत्न्यामर्धं इवात्मनः । प्रजासु पितृवन्निग्धः किङ्करो ब्रह्मवादिनाम् ॥ १७ ॥
 वैहिनामारमवत्प्रेष्टः सुहृदां नन्दिवर्धनः । मुक्तसङ्गप्रसङ्गोऽयं दृढपाणिरसाधुषु ॥ १८ ॥

अथ तु साक्षाद्भागवात्स्थवीशः कूटस्थ आत्मा कलयवतीर्थः ।

यस्मिन्नविचारधर्तं निरर्थकं पश्यन्ति नानात्वमपि प्रतीतम् ॥ १९ ॥

अयं भुवो मण्डलमोदयाद्रेर्गोप्तेकवीरो नरदेवनाथः ।

आस्याय जैत्रं रथमात्तचापः पर्यस्यते दक्षिणतो यथार्कः ॥ २० ॥

अस्मै नृपालाः किल तत्र तत्र बलि हरिष्यन्ति सलोकपालाः ।

मस्यन्त एषां स्त्रिय आदिराजं चक्रायुधं तथश उद्धरन्त्यः ॥ २१ ॥

अयं महो गां द्रुदुहेऽधिराजः प्रजापतिवृत्तिकरः प्रजानाम् ।

यो लीलयादीन् स्वशरासकोट्या भिन्दन् समं गामकरोद्यथेन्द्रः ॥ २२ ॥

विस्फूर्जयन्नाजगद्य धनुः स्वयं यदाचरत्समामविपहमाजौ ।

तदा निलितयुर्दिशि दिश्यसन्तो लाङ्गूलमुद्यम्य यथा सुगेन्द्रः ॥ २३ ॥

एषोऽथमेघान् शतमाजहार सरस्वती प्रादुरभावि यत्र ।

अहारपीथस्य हयं पुरन्दरः शतक्रनुश्रमे वर्तमाने ॥ २४ ॥

एष स्वसद्योपवने समेत्य सनकुमारं भगवन्तमेकम् ।

आराध्य भक्त्या लभतामलं तज्ज्ञानं यतो ब्रह्म परं विद्वन्ति ॥ २५ ॥

तत्र तत्र गिरस्तास्ता इति विश्रुतविक्रमः । श्रोष्यत्यात्माश्रिता गाथाः पृथुः पृथुपराक्रमः ॥ २६ ॥

दिशो विजिग्याप्रतिरङ्गचक्रः स्वतेजपोत्पादितलोकाश्रयः ।

सुरासुरैर्द्वैतशरीयमानमहासुभाषो भविता पतिर्भुवः ॥ २७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यो संदितायां चतुर्थस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ समुद्रशीऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

----- कैः कथापितो गुणकमभिः । हृन्त्यामास तान् कार्मः प्रतिपूयाभिनन्थ च ।

प्राक्ष्णप्रमुखान् वर्णान् भृत्यामात्यपुरोधसः । पौराजानपदान् श्रेणीः प्रकृतीः समपूजयत् ॥२५॥

विदुर उवाच

कस्माद्धार गोरूपं धरित्री बहुरूपिणी । यां दुदोह पृथुस्तत्र को वत्सो दोहनं च किम् ॥२६॥
 प्रकृतया विपमा देवी कृता तेन समा कथम् । तस्य मेधं हयं देवः कस्य हेतोरपाहरत् ॥२७॥
 सन कुमाराद्भगवतो ब्रह्मन् ब्रह्मविदुत्तमात् । लब्ध्या ज्ञानं सविज्ञानं राजर्षिः कां गतिं गतः ॥
 प्रचान्यदपि कृष्णस्य भवान् भगवतः प्रभो । श्रवः सुश्रवसः पुत्र्यं पूर्वदेहकथाश्रयम् ॥ ६ ॥
 भक्ताय मेऽनुरक्ताय तव चाधोऽजस्य च । वक्तुमर्हसि योऽदुष्टद्वैत्यरूपेण गामिमाम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच

चोदितो विदुरेणैवं वासुदेवकथां प्रति । प्रशस्य तं प्रीतमना मैत्रेयः प्रयभापत् ॥ ८ ॥

मैत्रेय उवाच

यदाभिषिक्तः पृथुरङ्ग विप्रैरामन्त्रितो जनतायाश्च पालः ।
 प्रजा निरन्ने क्षितिपृष्ठ एव धुन्वामदेहाः पतिमभ्यवोचन् ॥ १ ॥
 वयं राजज्ञाठरेणाभितप्ता यथाग्निना कोटरस्थेन वृष्टाः ।
 स्वामद्य याताः शरणं शरण्यं यः साधितो वृत्तिकरः पतिर्नः ॥ १० ॥
 तद्यो भवानोऽस्तु रातयेऽद्य सुधादितानां नरदेवदेव ।
 यावद्य नृप्यामह उष्मिन्तोर्जा वार्ताण्तिरं किल लोकपालः ॥११॥

मैत्रेय उवाच

पृथुः प्रजानां करणं निशम्य परिदेवितम् । दीर्घं दर्श्यां कुरुश्रेष्ठ निमित्तं सोऽन्यपद्यत् ॥१२॥
 इति व्यवसितो बुद्ध्या प्रगृहीतशरासनः । सन्दधे विशिखं भूमेः सुद्वन्त्रिपुरदा यथा ॥१३॥
 प्रवेपमाना धरणी निरान्योदायुधं च तम् । गौः सपपाद्रवद्गीता मृगीव मृगयुद्धता ॥१४॥
 सामन्वधावत्तद्वैत्यः क्षुपितोऽयरखेषणः । शरं धनुषि सन्धाय यत्र यत्र पलायते ॥१५॥
 सा दिशो विदिशो देवो रोदसी चान्तरं तयोः । धावन्ती तत्र तत्रैतं ददर्शानृपतायुधम् ॥१६॥
 लोके नाविन्दत श्रायं धैर्यान्मृषोरिष प्रजाः । प्रस्ता तदा निषट्ठेन हृदयेन विदूयता ॥१७॥
 उवाच च महाभागं धर्मशापघ्नसल । प्रादि मामपि भूतानां पालनेऽवस्थिनो भवान् ॥१८॥
 स यं जिषासमे कस्मारीनामकृतकृषियाम् । अहनिष्यार्कं योषां धर्मज्ञ इति यो मत् ॥१९॥
 प्रहरन्ति न वै स्त्रीषु कृतागरस्वपि जन्तवः । विमुक्त एवदिधा रात्रन् परया दीनव्यमलाः ॥२०॥
 मां विपाट्याजरां नार्थं पत्र विषं प्रतिष्ठितम् । ध्यामानं च प्रजाश्रेमाः कथमग्भसि धास्यसि २१

पृथुव्याच

क्षुधे न्वां वधिष्यामि मयासनपराङ्मुखीन् । मार्गं यर्हि वि पा हृत्ते न तमोति च नो वसु २२

यवसं जग्ध्यनुदिनं नैव दोग्ध्यौघसं पयः । तस्यामेवं ही दुष्टायां दण्डो नात्र न शस्यते २३
 त्व खल्वोपधिर्षीजानि प्राक् सृष्टानि भ्वयग्भुवा । प्र मुञ्जस्यात्परद्वानि मामवज्ञाय मन्दधीः ॥ २४ ॥
 अमू ॥ शृत्परीतानामातानां परिदेवितम् । शमयिष्यामि मद्बालैर्मिन्नायास्तव मेदसा ॥ २५ ॥
 पुमान् योपिद्रुत ह्रीव आत्मसम्भावोऽधमः । भूतेषु निरनुक्रोशो नृपाणां तद्बधोऽवघ ॥ २६ ॥
 त्वां स्तब्धां दुर्मदां नीत्वा मायागां तिलशः शरैः । आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यहं प्रजाः २७
 एवं मन्युमर्थो मूर्ति कृतान्तमिव भिन्नतम् । प्रणता प्राञ्जलिः प्राह मही सजातवेपथुः ॥ २८ ॥

॥ धरोवाच ॥

नमः परस्मै पुरुषाय मायया विन्यस्तनानातनवेऽगुण्याऽन्ने ।

नमः स्वरूपानुभवेन निर्भूतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये ॥ २९ ॥

येनाहमाभायतनं विनिर्मिता धात्रा यतोऽर्थं गुणसर्गसङ्ग्रहः ।

स एव मां हन्तुमुदायुधः स्वराहुपस्थितोऽर्ज्यं शरणं कमाश्रये ॥ ३० ॥

य एतदादावसृजच्चराचरं स्वमाययाऽऽत्माश्रययावितर्कया ।

तथैव सोऽर्थं क्लिप्तगोप्तुमुद्यतः कथं नु मां धर्मपरो जिघांसति ॥ ३१ ॥

नूनं यतेशस्य समोहितं जनैस्तन्मायया दुर्जययाकृतात्मभिः ।

न लक्ष्यते 'यस्वकरोदकारयद्योऽनेक एकः परतश्च ईश्वरः ॥ ३२ ॥

सर्गादि योऽस्यानुरुणद्धि शक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः ।

तस्मै समुन्नद्धनिर्द्वन्द्वशक्तये नमः परस्मै पुरुषाय वेधमे ॥ ३३ ॥

स वै भवानात्मविनिर्मितं जगद्भूतेन्द्रियान्तःकरणात्मकं विभो ।

संस्थापयिष्यन्नज मां रसातलादभ्युञ्जहाराम्भस आदिसूकरः ॥ ३४ ॥

अपामुपस्थे मथि नाध्ववस्त्रिताः प्रजा भवानघ रिरादिषुः क्लिप्तः ।

स वीरमूर्तिः समभूद्भराधरो यो मां पयस्तुभ्रशरो जिघांसति ॥ ३५ ॥

नूनं जनैरीहितमीश्वराणामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया ।

न ज्ञायते मोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्यो नमो वीरयशस्करेभ्यः ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजये धरित्रीनिप्रदो
 नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इत्थं पृथुमभिष्टूय रया प्रस्तुरिताधरम् । पुनराहावनिर्भो ॥ संस्तम्यामानमात्मना ॥ १ ॥

॥ १ ॥ मभो मन्युं निबोध श्रावितं चमे । सर्वतः सारमादत्ते यथा मधुक्रो धुषः ॥ २ ॥

अस्मिँल्लोकेऽथवामुष्मिन् दुनिभिस्तत्त्वदर्शाभः । दृष्टा योगाः प्रयुक्ताश्च पुंसां ध्येयः प्रासद्वये ॥३॥
 तानातिष्ठति यः सम्यगुपायान् पूर्वदर्शितान् । श्रवरः श्रद्धयोपेत उपेयान् विन्दतेऽञ्जसा ॥४॥
 ताननाह-य यो विद्वानर्थानारभते स्वयम् । तस्य व्यभिचरन्त्यर्था आरब्धाश्च पुनः पुनः ॥५॥
 पुरा सृष्टा ह्योपधयो ब्रह्मणा या विशाभ्यते । भुज्यमाना मया दृष्टा असन्निरष्टतमैः ॥ ६ ॥
 अपालितानादृता च भवद्भिलोकपालकैः । चोरीभूतेऽथ लोकेऽहं यज्ञार्थेऽग्रममोपधीः ॥ ७ ॥
 नूनं ता वीरुधः क्षीणा मयि कालेन भूयसा । तत्र योगेन दृष्टेन भवानादातुमर्हति ॥ ८ ॥
 वःसं कल्पय मे वीर येनाहं वःसला तव । धोष्ये क्षीरमयान् कामानुरूपं च दोहनम् ॥ ९ ॥
 दोग्धारं च महाबाहो भूतानां भूतभावन । अन्नमीप्सितमूर्धस्वद्भगवान् वाञ्छते यदि ॥१०॥
 समां च कुरु मां राजन् देववृष्टं यथा पयः । अपतां वपि भद्रं ते उपावर्तेत मे विभो ॥११॥
 इति प्रियं हितं वाक्यं भुव आदाय भूपतिः । वःसं कृत्वा मनुं पाणायदुहत् सकलौपधीः ॥१२॥
 तथा परे च सर्वत्र सारमाददते बुधाः । ततोऽन्ये च यथाकामं दुदुहुः पृथुभाविताम् ॥१३॥
 ऋपयो दुदुहुर्देवीमिन्द्रियेष्वथ सत्तम । वःसं वृहस्पतिं कृत्वा पयस्सन्दीमयं शुचि ॥१४॥
 कृत्वा वःसं सुरगणा इन्द्रं सोममदुदुहन् । हिरण्यमेन पात्रेण वीर्यंमोजो बलं पयः ॥१५॥
 दैतेया दानवा वःसं प्रह्लादमसुरपंभम् । विधायादुदुहन् क्षीरमयःपात्रे सुरासवम् ॥१६॥
 गन्धर्वाप्सरसोऽधुञ्चन् पात्रे पद्ममये पयः । वःसं विश्वावसुं कृत्वा गान्धर्वं मधु सौभगम् ॥१७॥
 व सेन पितरोऽर्थगणा कव्यं क्षीरमधुञ्चत । आमपात्रे महाभागाः श्रद्धया श्राद्धदेवताः ॥१८॥
 प्रकल्प्य वःसं कपिलं सिद्धा. सद्कल्पनामयीम् । सिद्धिनभसि विधां च ये च विद्याधरादयः ॥
 अन्ये च मायिनो मायामन्तर्धानान्हुतात्मनाम् । मयं प्रकल्प्य वःसं ते दुदुहुर्धारणामयीम् ॥२०॥
 यच्चरांसि भूतानि पिशाचाः पिशिताशनाः । भूतेशवत्सा दुदुहुः कपाले क्षतजासवम् ॥२१॥
 तथाहयो दन्दशूकाः सर्पा नागाश्च तच्छुम् । विधाय वःसं दुदुहुर्विलपात्रे विपं पयः ॥२२॥
 पशवो यवसं क्षीरं वःसं कृत्वा च गोवृषम् । अरण्यपात्रे चाधुञ्चन्मृगैरेण च दंष्ट्रिणः ॥२३॥
 ऋच्यादाः प्राणिनः ऋष्यं दुदुहुः स्वे कलेवरं । सुपर्णवत्सा विहगाश्चरं चाचरमेव च ॥२४॥
 वटवत्सा वनस्पतयः पृथग्रसमयं पयः । गिरयो हिमवद्भ्रता नानाधातून् स्वसानुषु ॥२५॥
 सर्वे स्वमुपयवत्सेन स्वे स्वे पात्रे पृथक् पयः । सर्वकामदुघां पृथ्वीं दुदुहुः पृथुभाविताम् ॥२६॥
 एवं पृथ्वादपः पृथ्वीमन्नादाः स्वन्नमा मनः । दोहवत्सादिभेदेन क्षीरभेदं कुरूद्दह ॥२७॥
 ततो महोपतिः प्रीतः सर्वकामदुघां पृथुः । दुहितृत्वे चकारेमां प्रेम्णा दुहितृवःसलः ॥२८॥
 चरण्यन् स्वधनुष्कोट्या गिरिकूटानि राजराट् । भूमण्डलमिदं वैन्यः प्रायश्चक्रे समं विभु- ॥ २९ ॥
 यथास्मिन् भगवान् वैन्यः प्रजानां वृत्तिः पिता । निवासान् कल्पयाञ्चक्रे तत्र तत्र यथाहृतः ३०
 भ्रामान् पुरः पत्तनानि दुर्गांश्चि विपधानि च । घोपान् ब्रजान् सशिविरानाकरान् देवद्वारान् ३१

प्राक्पृथोरिह नैवैवा पुरमामादिस्वरूपा । यथासुखं वसन्ति स्म तत्र तत्राकुतोभया ॥३२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः १८

अथैकोनविंशतिमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

अथादीक्षत राजा तु ह्ययमेधशतेन सः । प्रह्लावर्ते मनोः क्षेत्रे यत्र प्राची सरस्वती ॥१॥
तदभिप्रेत्य भगवान् कर्मातिशयमात्मनः । शतव्रतुर्न मसृपे पृथोर्यज्ञमहोत्सवम् ॥२॥
यत्र यज्ञपतिः साक्षाद्भगवान् हरिरीश्वरः । अन्वभूयत सर्वात्मा सर्वलोकागुरः प्रभुः ॥३॥
अन्वितो ब्रह्मशर्वाभ्यां लोकपालैः सहानुगैः । उपगोयमानो गन्धर्वैर्निभिश्चाप्सरोगणैः ॥४॥
सिद्धा विद्याधरा दैत्या दानवा गुह्यकादयः । सुनन्दनन्दप्रमुखाः पार्षदप्रवरा हरेः ॥५॥
कर्णलो नारदो दत्तो योगेशः सनकादयः । तमन्वीयुर्भागवता ये च तत्सेवनोत्सुकाः ॥६॥
यत्र धर्मदुषा भूमिः सर्वकामदुषा सती । दोग्धि स्माभीप्सितानथान् यजमानस्य भारत ॥७॥
ऊहुः सर्वरसाश्रयः श्रीरदध्यन्नगोरसान् । तरवो भूरिवर्ष्माणः प्रासूयन्त मधुच्युतः ॥८॥
सिन्धवो रत्ननिकरान् गिरयोऽञ्जं चतुर्विधम् । उपायनमुपाजसुः सर्वे लोकाः सपालकाः ॥९॥
इति चाघोरजेशस्य पृथोस्तु परमोदयम् । असूयन् भगवानिन्द्रः प्रतिघातमचीकरत् ॥१०॥
चरमेणाश्वमेधेन यजमाने यजुष्पतिम् । वैन्ये यज्ञपशु स्पर्धन्नपोवाह तिरोहितः ॥११॥
तमग्निर्भगवानैक्षत्स्वर्मायं विहायसा । आमुक्तमिव पाखण्डं योऽधर्मं धर्मविभ्रम ॥१२॥
अग्निष्वा चोदितो हन्तुं पृथुपुत्रो महारथः । अन्वधावत सङ्क्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाग्रधीत् ॥१३॥
तं तादृशाकृतिं वीक्ष्य मेने धर्मं शरीरियम् । जटिलं भस्मनाच्छुभ्रं तस्मै बाणं न मुञ्चति ॥१४॥
वधाग्निवृत्ते तं भूयो हन्तवेऽग्निरचोदयत् । जहि यशहनं तात महेन्द्रं विबुधाग्रमम् ॥१५॥
एवं धैन्यसुतः प्रोक्तस्वर्मायं विहायसा । अन्वदवदभिक्रुद्धो रावणं गुभ्राडिव ॥१६॥
सोऽधं रूपं च तद्वित्वा तस्मा अन्तर्हितः स्वराट् । वीरः स्वपशुमादाय पितुर्यज्ञमुपेयिवान् ॥१७॥
तत्तस्य चन्द्रत कर्म विक्षय परमर्षयः । नामधेयं ददुस्तस्मै विजिताश्व इति प्रभो ॥१८॥
उपसृज्य तमस्तीव्रं जहराश्वं पुनर्हरिः । अपालयूपतश्छन्नो हिरण्यरश्मि विभुः ॥१९॥
अग्निः सन्दर्शयामास त्वरमाय विहायसा । कपालखट्वाङ्गधरं वीरो नैनमबाधत ॥२०॥
अग्निष्वा चोदितस्तस्मै सन्दधे विशिखं रुग । सोऽग्र्य रूपं च तद्वित्वा तस्यावन्तहितः स्वराट् २१
वीरश्चाश्वमुपादाय पितृयज्ञमाग्रजत् । तदवधं हरे रूपां जघृहुर्जानुर्बलाः ॥२२॥
यानि रूपाणि जगृहे इन्द्रो ह्यजिद्दीर्घया । तानि पापस्य खण्डानि लिङ्गं खण्डमिदोप्यते २३
२४ इत्ययं धैन्ययज्ञविधासया । तद्गृहीतविष्टेषु पादवदेषु मतिगृणाम् ॥२५॥

मर्म इत्युपधर्मेषु नमरक्तपटादिषु । प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च वागिमेषु ॥२५॥
 तदभिज्ञाय भगवान् पृथुः पृथुपराक्रमः । इन्द्राय कुपितो व्याणमादत्तोद्यतकार्मुकः ॥२६॥

तस्मत्पिबजः शक्रवधाभिसन्धितं विचक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमसत्पारहसम् ।
 निवारयामासुरहो महाभते न युज्यतेऽग्रान्यकथः प्रचोदितान् ॥ २७॥
 वयं मरुधन्तमिहार्यनाशनं द्वागामहे त्वच्छ्रवसा हतत्वपम् ।
 अयातयामोपहृवैरनन्तरं प्रसद्य राजन् जुह्वाम तेऽहितम् ॥२८॥

इत्यामन्त्र्य ऋतुपतिं विदुरास्यैर्विजो रुषा । सुग्वस्ताञ्जुह्वतोऽग्न्येत्य स्वयम्भूः प्रन्यपेयत ॥२९॥
 न वष्यो भवतामिन्द्रो यद्यज्ञो भगवत्तनुः । यं जिघांसय यज्ञेन यस्येष्टास्तनयः सुराः ॥३०॥
 तदिदं परयत महद्दमंस्वतिकरं द्विजाः । इन्द्रेणानुष्ठितं राज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ॥३१॥
 पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्तद्वैकोनशतक्रतुः । अलं ते क्रतुभिः स्विष्टैर्यद्ववान् मोक्षवर्मवित ॥३२॥
 नैनात्मने महेन्द्राय रोपमाहर्तुमईसि । उभावपि हि भद्रं त उच्यतेऽकविप्रहौ ॥३३॥
 मास्मिन् महाराज कृथाः स्म चिन्तां निशामथास्मद्भु च आहतात्मा ।

यद्वयायतो दैवहर्तं नु कर्तुं मनोऽतिरष्टं विशते तमोऽन्धम् ॥३४॥
 ऋतुविरमतामेप देवेषु दुरवप्रदः । धर्मस्यतिकरो यत्र पाखण्डेरिन्द्रनिर्मितैः ॥३५॥
 पृथिरिन्द्रोपसंसृष्टैः पाखण्डैर्द्वारिभिर्जिनम् । हियमाणै विचक्षेत्रेन यस्ते यज्ञभ्रगरवमुद ॥३६॥
 भवान् परित्रातुमिहावतोषो धर्म जनानां समयानुरूपम् ।
 वेनापचारादवलुप्तमहः तद्देहतो विष्णुकलासि वैन्य ॥३७॥
 स त्वं विमृश्यास्य भवं प्रजापते सङ्कल्पनं विरवसृजां पिपीपृहि ।
 पेन्द्रो च मायामुपधर्ममातरं प्रचखेडपाखण्डपथं प्रभो जहि ॥३८॥

मैत्रेय उवाच

इत्थं स लोकगुरुणा समादिष्टो विशाम्पतिः । तथा च कृत्वा चात्सलथं मयोनापि च सन्दधे ॥३९॥
 कृतावभृथञ्जानाय पृथवे भूरिकर्मणे । धरान् ददुस्ते वरदा ये तद्बर्हिषि तर्पिताः ॥४०॥
 विप्राः सत्याशिपस्तुष्टाः श्रद्धया लब्धवद्विणाः । आशिषो युयुजुः क्षत्रादिराजाय सकृताः ४१
 खयाऽऽहृता महावाहो सर्व एव समागताः । पूजिता दानमानाभ्यां पितृदेवर्षिमानवाः ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१६॥

अथ विंशतिःतमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

भगवानपि वैकुण्ठः साकं मधवतः विभुः । यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टो यज्ञभुक्तं तमभापत ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

एष तेऽनारपीन्द्र ह्यनेधशतस्य ह । एमापयत आत्मानममुष्य चन्तुमर्हसि ॥ २ ॥
 सुधियः साधवो लोके नरदेव नरोत्तमाः । नाभिद्रुहन्ति भूतेभ्यो यर्हि नात्मा कलेवरम् ॥ ३ ॥
 पुरा यदि मुञ्चन्ति त्वाद्या देवमायया । श्रम एव परं जातो दीर्घया बृद्धसेवया ॥ ४ ॥
 अतः कायमिमं विद्वानविद्याकाममर्मभिः । आरब्ध इति नैवास्मिन् प्रतिबुद्धोऽनुजते ॥ ५ ॥
 असंसक्तः शरीरेऽस्मिन्नमुनोऽपादिते गृहे । अपत्ये द्रविष्ये वापि कः कुर्यान्ममतां बुधः ॥ ६ ॥
 एकः शुद्धः स्वयंऽयोतिर्निर्गुणोऽसी गुणाश्रयः । सर्वंगोऽनावृतः साक्षी निरात्माऽऽत्माऽऽत्मनः परः ॥ ७ ॥
 य एषं सन्तमानमानमास्यं वेद पूर्यः । नाप्यते प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः स मयि स्थितः ॥ ८ ॥
 यः स्वधर्मेण मां नित्यं निराशीः श्रद्धयान्वितः । भजते शनकैस्तस्य मनो राजन् प्रसीदति ॥ ९ ॥
 परित्यक्तगुणः सम्यग्दर्शनो विशदाशयः । शान्ति मे समवस्थानं ब्रह्म कैवल्यमश्नुते ॥ १० ॥
 उदासीनमिवाध्यक्षं द्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् । बृहत्स्थिमिममात्मानं यो वेदामोति शोभनम् ॥ ११ ॥

भिन्नस्य लिङ्गस्य गुणप्रवाहो द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः ।

दृष्टानु संपत्सु विपत्सु सूर्यो न विक्रियन्ते मयि बद्धसौहृदाः ॥ १२ ॥

समः समानोत्तममध्यमाधमः सुखे च दुःखे च जितेन्द्रियाशयः ।

मयोपकल्पसाखिललोकसंयुतो विघ्नस्त्व वीराखिललोकरक्षणम् ॥ १३ ॥

श्रेयः प्रजापालनमेव राज्ञो यत्सागपराये सुकृतात् पष्टमंशम् ।

हृत्तान्यथा हृतपुण्यः प्रजानामरक्षिता करहारोऽधमसि ॥ १४ ॥

एवं द्विजाप्रयानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोऽवितास्या ।

ह्रस्वेन कालेन गृहोपयातान् दृष्टासि सिद्धाननुरक्तलोकः ॥ १५ ॥

धरं च मत् कञ्चन मानवेन्द्र वृणीस्य तेऽहं गुणशीलयन्त्रितः ।

नाहं मलैर्वै सुलभस्तपोभिर्योगेन वा यत्समचित्तवर्ति ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

स इत्थं लोकगुरुर्या विष्वक्सेनेन विश्वजित् । अनुशासित आदेशं शिरसा जगृहे हेरेः ॥ १७ ॥

स्पृशन्तं पादयोः प्रेम्णा व्रीडितं स्वेन कर्मणा । शतक्रतुं परिष्वज्य विद्वेषं विससर्ज ह ॥ १८ ॥

भगवानथ विश्वात्मा पृथुनोपहृताहंशः । समुज्जिहानया भक्त्या गृहीतचरयाग्नुजः ॥ १९ ॥

प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुप्रहविलम्बितः । पश्यन् पद्मपलाशाक्षो न प्रतस्थे सुहृत्सताम् ॥ २० ॥

स आदिराजो रक्षिताञ्जलिर्हरिं विलोकितुं नाशकदश्रुलोचनः ।

न किञ्चनोवाच स बाष्पविक्रवो हृदोपगुह्यामुमघादवस्थितः ॥ २१ ॥

अथावमृश्याश्रुकला विलोकयन्नृत्तदृगोचरमाह पुरुषम् ।
पदा सृशन्तं क्षितिमंस उच्यते विन्यस्तहस्ताप्रसुरङ्गविद्विषः ॥ २२ ॥
पृथुरुवाच

धरान् विभो त्वद्वरदेश्वराद् बुधः कथं वृथीते गुणविक्रियात्मनाम् ।
ये नारकाणामपि सन्ति देहिनां तानीश कैश्चल्यपते वृष्टे न च ॥ २३ ॥
न कामये नाथ तदप्यहं ह्यचिन्न यत्र शुष्मचरणाग्बुजासवः ।
महत्तमान्तर्हृदयान्मुखच्युतो विघ्नस्व कर्णायुतमेप मे वरः ॥ २४ ॥
स उत्तमश्लोक महन्मुखच्युतो भवत्पदाभोजसुधाकयानिलः ।
स्मृतिं पुनर्विस्मृततत्त्वचर्मनां बुयोगिनां नो वितरत्यलं वरैः ॥ २५ ॥
यशः शिवं सुश्रव श्रायंसङ्गमे यदृच्छ्या चोपश्रयोति तं सकृत् ।
कथं गुणज्ञो विरमेद्दिना पशुं श्रीर्यप्यवयो गुणसद्ग्रहेच्छ्या ॥ २६ ॥
अथाभजे त्वाखिलपुरुषोत्तमं गुणालयं पद्मकरेव लालसः ।
अप्यावयोरेकपतिस्पृधोः कलिर्न स्यत्कृतत्वचरणैकतानयोः ॥ २७ ॥
जगज्जनन्यां जगदीश वैशसं स्वादेव यत्कर्मणि नः समीहितम् ।
करोपि फलवःपुरु दीनवत्सलः स्व एव धिष्येऽभिरतस्य किं तथा ॥ २८ ॥
भजन्त्यथ त्वामत एव साधवो व्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् ।
भवत्पदानुस्मरणादते सतां निमित्तमन्यद्भगवन्न विग्रहे ॥ २९ ॥
मन्ये गिरं ते जगतां विमोहिनीं वरं वृष्णीप्वेति भजन्तमात्थ यत् ।
वाचा नु तन्नया यदि ते जनोऽसितःकथं पुनः कर्म करोति मोहितः ॥ ३० ॥
त्वन्माययाद्वा जन ईश स्वयिदतो यदन्यदाशास्त ऋतात्मनोऽबुधः ।
यथा चरेद्बालहितं पिता स्वयं तथा त्वमेवाहंसि न समीहितम् ॥ ३१ ॥

मैत्रेय उवाच

इत्यादिराजेन नुतः स विश्वदक् तमाह राजन् मयि भक्तिरस्तु ते ।
दिष्टो ह्यशी धीर्मयि ते कृता यया मार्या मदीर्या तरति स्म दुस्तराम् ॥ ३२ ॥

तत्त्वं कुरु मयाऽऽदिष्टमप्रमत्तः प्रजापते । मदादेशकरो लोकः सर्वत्रामोति शोभनम् ॥ ३३ ॥

मैत्रेय उवाच

इति वैश्वदेवः श्रुत्वाऽऽः प्रतिजन्त्यात्पदन्त्यः । पञ्चितोऽजुगुह्रीः प्रैजं गन्तुं चक्रेऽव्युतो मतिम् ॥ ३४ ॥
देवैर्पितृगन्धर्वसिद्धचारणपन्नगाः । किन्नराप्सरसो मर्याः रूगा भूतान्यनेकशः ॥ ३५ ॥
यज्ञेश्वरधिया राज्ञा वाग्विताञ्जलिभक्तितः । सभाजिता ययुः सर्वे वैकुण्ठानुगतास्ततः ॥ ३६ ॥

भगवानपि राजर्षेः सोषाध्यायस्य चाच्युतः । हरश्चिव मनोऽमुष्य स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥३७॥
 अदृष्टाय नमस्कृत्य नृपः सन्दर्शितात्मने । अन्यक्ताय च देवानां देवाय स्वपुरं ययौ ॥३८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमदंस्यां संहितायां चतुर्थास्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

मौक्तिकैः कुसुमखम्बिदुःकूलैः स्वर्णतोरणैः । महासुरभिभिर्वृषैर्मण्डितं तत्र तत्र वै ॥१॥
 चन्दनागुस्तोषाद्रंस्याच बरमार्गवत् । पुष्पाक्षतफलैस्त्वोक्मैलांजैरधिभिरर्चितम् ॥२॥
 सवृन्दैः कदलीस्तम्भैः पूगपोतैः परिप्लुतम् । तरुण्ववमालाभिः सर्वतः समलङ्कृतम् ॥३॥
 प्रजास्त दीर्घवर्तिभिः सन्भृताशेषमङ्गलैः । अभीयुर्मृष्टकन्याश्च मृष्टकुण्डलमण्डिताः ॥४॥
 शङ्खदुन्दुभिषोपेण ब्रह्मणोपेण चर्दिजाम् । विवेश भवनं वीरः स्तूयमानो गतस्मयः ॥५॥
 पूजितः पूजयामास तत्र तत्र महायशाः । पौरांज्ञानण्डास्तास्तान् प्रीतः प्रियवरप्रदः ॥६॥

स एवमादोग्यनवद्यचेष्टितः कर्माणि भूयांसि महान् महत्तमः ।

कुर्वन् शशासावनिमण्डल यशः स्फूर्तं निघायाररहे .परं पदम् ॥७॥

सूत उवाच

तदादिराजस्य यशो वृज्जम्बितं गुणैरशोपैर्गुणवरमभाजितम् ।

एता महाभागवतः सदस्पते कौपारयि प्राह गृण्यन्तमर्चयन् ॥८॥

घिट्टुर उवाच

सोऽभिषिक्तः पृथुर्विप्रैर्लक्ष्म्याशेषसुरार्हणः । बिभ्रत् स वैष्णवं तेजो बाह्योर्धान्यां दुदोह गाम् ॥
 को न्वस्य कालि न शृणो यमिज्ञो यद्विक्रमोत्थिष्टमरोधभूषाः ।

लोकैः सपाला उपजीवन्ति काममद्यापि तन्मे वद कर्म शुद्धम् ॥९॥

मैत्रेय उवाच

गङ्गायमुनयोर्नचोरन्तराचेत्रमावसत् । आरब्धानेव बुभुजे भोगान् पुण्यजिहासेयाम् ॥१॥

सर्वत्रास्त्रलितादेशः सप्तद्वीपैकदण्डकम् । अग्न्यत्र ब्राह्मणकुलादन्यत्राप्युत्तमोदतः ॥२॥

एकदाऽऽसीन्महासत्प्रदोषा तत्र दिनैकसाम् । समाजो मद्रर्षीणां च राजर्षीणां च सतम ॥३॥

तस्मिन्नहंस्तु सर्वेषु स्वर्चितेषु ययाहृतः । उच्यतेः सदसो मध्ये तारायामुडरादिच ॥४॥

प्रांशुः पीनायतभुजो गौरः कज्जारुषेचणः । मुनासः सुमुनः सौम्यः पीनासः सुदिजस्मितः ॥५॥

स्पृष्टवचा मृष्टच्योषिर्वलिबल्लादलोदरः । श्रावतन्ताभिरोजस्वी काशानोरदप्रपाद ॥६॥

मूध्रवक्रासितस्त्रिभ्रमूर्धजः कन्धुकन्धरः । महाधने दुक्लाम्प्ये परिघायोपनीय च ॥७॥

भ्यजिताशोरगात्रधोर्निषमे न्यस्तभूषणः । शृण्वाजिनयशः श्रीमान् कुत्रपाणिः कृतोचितः ॥८॥

शिशिरस्त्रिग्वताराधः समैषत समन्ततः । अचिजानिदुसुर्वीश, स्वदं संहर्षयन्निव ॥१६॥
 चारु चित्रपदं श्लक्ष्णं मृष्टं गृढमविकल्पम् । सर्वेषामुपकारार्थं तदा अनुपदन्निव ॥२०॥
 राजीवाच्च

सभ्याः शृणुत भद्रं यः साधवो य इहागताः । ससु जिजानुभिर्धर्ममावेत्तं स्वमनोपितम् ॥२१॥
 अहं दण्डधरो राजा प्रजानामिह योजितः । रचिता वृत्तिदः स्वेषुः सेतुषु स्य पिता पृथक् ॥२२॥
 तस्य मे तदनुष्ठानाद्यानाहृष्यंक्षवादिनः । लोकाः स्यु कामयन्दोहा यस्य तुल्यति दिष्टदक् ॥२३॥
 य उद्धरेत्करं राजा प्रजा धर्मेऽप्यशिवयन् । प्रजानां शमलं भुष्ट्के भगं च स्वं जहाति सः ॥२४॥
 तन् प्रजा भर्त्सिष्यार्थं स्वार्थमेवानसूयवः । कुस्ताधोचजवियस्तर्हि मेऽनुग्रहः कृतः ॥२५॥
 यूयं तदनुमोदध्व पितृदेवर्षयोऽमलाः । कर्तुं शास्त्ररनुशातुस्तुल्यं यामैव्य त फलम् ॥२६॥
 अस्ति यज्ञपतिर्नाम केपाद्भिर्दहंसत्तमाः । इहामुत्र च लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नावत्यः कश्चिदुवः ॥२७॥
 मनोरत्तानपाद्स्य ध्रुवस्यापि महीपतेः । म्रियन्तस्य राजर्षेरुद्रस्यास्मत्पितुः पितुः ॥२८॥
 ईष्ट्यानामयान्येऽगमन्नस्य च भवस्य च । प्रह्लादस्य यत्नेऽपि कृत्यमास्ति गदाभृता ॥२९॥
 दौहित्रादीन्वृते मृत्योः शोच्यान् धर्मविमोहितान् । परांस्वर्गापजर्गांशां प्रायेणैकाग्र्यहेतुना ॥३०॥

यत्पादमेवाभिरक्षिस्तपस्विनामशोऽजन्मोपघितं मलं धियः ।

सद्यः क्षिप्रो यन्वहमेधती सती यथा पदाङ्गुष्ठविनिःसृता सरित् ॥३१॥

विनिर्धुंताशेषमनोमलः पुमानसङ्गविज्ञानविशेषयोर्विज्ञान् ।

यदट्प्रिमूले कृतकेतनः पुनर्न संवर्तितं क्लेशवहो प्रवर्धने ॥३२॥

तमेव यूयं भजतामनूतिभिर्मनोवच कायगुणैः स्वकर्मभिः ।

अमापिन, कामदघाट प्रिपट्टजं यथाधिरारावसितार्णमित्य, ॥३३॥

यत्सेवयाशेषगुहापयः स्वराद् विप्रप्रियस्तुष्यति काममोक्षवर ।
 तदेव तद्धर्मपरिविनीतैः सर्वाभिरा महाकुलं निषेयताम् ॥ ३६ ॥
 पुमोऽप्यभेतानतिरेलमात्मनः प्रसीदतोऽत्यन्तशमं स्वत स्वयम् ।
 यस्त्रियसम्बन्धनिषेवया ततः परं किमत्रास्ति मुखं हविर्भुञ्जाम् ॥ ४० ॥
 अध्यात्मनस्तः रालु तत्त्वकोविदैः श्रद्धाहुत यन्मुख इज्यनामभिः ।
 न वै तथा चेतनया बहिष्कृते हुताशने पारमहंस्यपर्यगु ॥ ४१ ॥
 यद्ब्रह्म निषं विरजं सनातनं श्रद्धासपोमङ्गलमौनसंयमैः ।
 समाधिना विभ्रति हाथंष्टये यत्रेदमादर्शं इवावभासते ॥ ४२ ॥
 तेषामहं पादसरोजरेणुमार्या बहेयाधिकिरीटमायुः ।
 यं नित्यदा विभ्रत आशु पाप नश्यत्यमुं सर्वगुणा भजन्ति ॥ ४३ ॥
 गुणायनं शीलघनं कृतज्ञं शृद्धाश्रयं सवृणतेऽनु सम्पदः ।
 प्रसीदतां महाकुलं मया च जनार्दनः सानुचरश्च मह्यम् ॥ ४४ ॥
 मैत्रेय उवाच

इति सुवाणं नृपतिं पितृदेवद्विजातयः । तुष्टुयुद्धंष्टमनसः साधुवादेन साधव ॥ ४२ ॥
 पुत्रेण जयते लोकानिति सत्यवती श्रुतिः । ब्रह्मदण्डहतः पापो यद्वेनोऽत्यन्तरत्तम ॥ ४६ ॥
 हिरण्यकशिपुश्चापि भगवन्निन्दया तमः । विविञ्चरत्यगात् सूनोः प्रह्लादस्यानुभावत ॥ ४७ ॥
 वीर्यवर्धं पितः पृथ्वा समा सञ्जीव शाश्वती । यस्येष्टरयच्युते भक्तिः सयंलोकैकमर्तारि ॥ ४८ ॥
 अहो वयं ह्येष पवित्रकोतैः त्वयैव नाथेन मुकुन्दनायाः ।

य उत्तमश्लोकतमस्य विष्णोर्वह्णयदेवस्य कथां ध्वनक्ति ॥ ४६ ॥

नात्यद्भुतमिदं नाथ तवाजीव्यानुशासनम् । प्रजानुरागो महतां प्रकृतिः करुणात्मनाम् ॥ २० ॥
 अथ नस्तमसः पारस्त्वयोपासादितः प्रभो । भ्राम्यतां नष्टदृष्टीनां कर्मभिर्देवसंज्ञितैः ॥ २१ ॥
 नमो विद्ब्रह्मसप्तत्रयं पुरुषाय महोद्यते । यो ब्रह्म ह्यत्रमाविश्य विभर्तादं स्वतेजसा ॥ २२ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थास्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः २१

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

जनेषु प्रगुणस्वेवं पृथुं पृथुलविक्रमम् । तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारः । सूर्यवचसः ॥ १ ॥
 तास्तु सिद्धेश्वरान् राजा ब्योमोऽवतरतोऽर्चिषा । लोकांनपापान् कुर्वत्या सानुगोऽचष्टलक्षितान् ।
 तदर्शनोद्गतान् प्राणान् प्रयादित्पुरिवोत्थितः । सप्तदस्यालुगो धैर्य इन्द्रियेशो गुणान्वितः ॥ ३ ॥

गौरवाच्चन्त्रितः सन्मः प्रश्रयानतकन्धरः । विधिं पूजयात्रके गृहीताध्यह्न्यासनान् ॥ ४ ॥
 तत्पादशौचसलिलैर्माज्जितालकबन्धनः । तत्र शीलवता वृत्तमाचरन्मानयन्निव ॥ ५ ॥
 हाटकासन आसीनान् स्वधिष्येष्विव पावकान् । श्रद्धासंयमसंयुक्तः प्रीतः प्राह भवाप्रजान् ॥ ६ ॥

पृथुस्वाच

अहो आचरितं किं मे मङ्गलं मङ्गलायनाः । यस्य वो दर्शनं ह्यासीद् दुर्दर्शानां च योगिभिः ॥ ७ ॥
 किं तस्य दुर्लभतरमिह लोके परत्र च । यस्य विप्राः प्रसीदन्ति शिवो विष्णुश्च सानुगः ॥ ८ ॥
 नैव लक्ष्यते लोको लोकान् पर्यटतोऽपि यान् । यथा सर्वदर्शो सर्वं आत्मानं येऽस्य हेतवः ॥ ९ ॥
 अधना अपि ते धन्याः साधवो गृहमेधिनः । यद्गृहा ह्यईवयांभुवृत्णभूमीधरावराः ॥ १० ॥
 व्यालालयद्गुमा वै तेऽप्यरिक्ताखिलसम्पदः । यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवाजिताः ॥ ११ ॥
 स्वागतं वो द्विजश्रेष्ठा यद्मतानि सुमुषवः । चरन्ति श्रद्धया धीरा बाला एव गृह्णन्ति च ॥ १२ ॥
 कश्चिन्नः कुशलं नाथा इन्द्रियार्थायंवेदिनाम् । व्यसनावाप एतस्मिन् पतितानां स्वकर्मभिः ॥ १३ ॥
 भवन्सु कुशलप्रश्न आत्मारामेषु नेष्यते । कुशलाकुशला यत्र न सन्ति मतिवृत्तयः ॥ १४ ॥
 तदहं कृविश्रम्भः सुहृदो वस्तपरिधनाम् । सम्पृच्छे भव एतस्मिन् चेमः केनाजसा भवेत् ॥ १५ ॥
 स्वक्तमात्मवतामात्मा भगयानामभावनः । स्वानामनुग्रहायेमां सिद्धरूपो चरत्यजः ॥ १६ ॥

मैत्रेय उवाच

पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ष्यं सारं सुष्टु मितं मधु । समयमान इव प्रीत्या कुमारः प्रयुवाच ह ॥ १७ ॥
 सनत्कुमार उवाच

साधु पृष्टं महाराज सर्वभूतहितात्मना । भवता विदुषा चापि साधूनां मतिरीक्ष्यी ॥ १८ ॥
 सङ्गमः रघु साधूनामुभयेषां च सम्मतः । यत्सम्भाषणसम्प्रभः सर्वेषां वितनोति शम् ॥ १९ ॥

असत्येव राजन् भवतो मधुद्विपः पादारविन्दस्य गुणानुवादाने ।

रतिदुरापा विधुनोति नैष्टिकी कामं कथायं मलमन्तरात्मनः ॥ २० ॥

शास्त्रे प्वियानेय सुनिश्चितो नृणां चेमस्य सध् पग्निमृशेषु हेतुः ।

असद्ग आत्मव्यतिरिक्त आत्मनि एता रतिप्रक्षयि निगुणेषु च या ॥ २१ ॥

सा श्रद्धया भगवद्दर्शनं चर्याया जिज्ञासयाऽऽप्याग्निरूपोऽग्निरप्या ।

योनेधरोपामनया च नित्यं पुण्यध्वज कथया पुण्यया च ॥ २२ ॥

अर्थेन्द्रिपारामसगोष्ठयशृण्वया तन्ममनानामपरिप्रदेशे च ।

विचिन्तय्या परितोष आत्मन् विना हरेर्गुणरीपूरपानात् ॥ २३ ॥

अहिंसया धारमहंस्यधर्षया स्तृया मुकुन्दाचरितात्प्रपमीधुना ।

यर्ष्यैरुमैनिपमैभाष्यनित्यया तिरोह्या इन्द्रतितिपया च ॥ २४ ॥

हरेर्मुहुस्त परकर्मपूरण्यु भिधानेन विजग्भमाख्या ।
 भवत्या ह्यसङ्ग सदसत्यनामनि स्यान्निर्गुण्ये ब्रह्मणि चाङ्गसा रति ॥२२॥
 यदा रतिर्ब्रह्मणि नैष्टिकी पुमानाचार्यवान् ज्ञानविरागरहसा ।
 दहत्यवीर्यं हृदयं जीवकोशं पञ्चात्मक योनिमिवोत्थितोऽग्नि ॥२६॥
 दग्धाशयो मुक्तसमस्ततद्गुण्यो नैवात्मनो बहिरन्तावचष्टे ।
 परात्मनोयंद व्यवधानं पुरस्तात् स्वप्ने यथा पुरपस्तद्विनाशे ॥२७॥

आत्मानमिन्द्रियार्थं च परं यदुभयोरपि । सत्याशय उपाधौ वै पुमान् पश्यति नान्यदा ॥२८॥
 निमित्ते सति सर्वत्र जलादावपि पूर्यते । आत्मनश्च परस्यापि भिदां पश्यति नान्यदा ॥२९॥
 इन्द्रियैविपयाकृष्टैराक्षिप्त ध्यायतां मन । चेतनां हरते बुद्धे स्तम्बस्तोयमिव हुदात् ॥३०॥
 अशयत्यनुस्मृतिश्चित्तं ज्ञानभ्रश स्मृतिक्षये । तद्गोघ क्वच्य प्राहुरात्मापह्लवमात्मनः ॥३१॥
 नात् परतरौ लोके पुस स्वार्थव्यतिक्रम । यदध्यन्यस्य प्रेयहचमात्मन स्वव्यतिक्रमात् ॥३२॥
 अर्धेन्द्रियार्थमिध्यान सर्गार्थपह्लवो नृणाम् । अशितो ज्ञानविज्ञानाद्येनाविशति मुत्यताम् ॥३३॥
 न कुर्यात् कर्हिचित्सङ्गं तमस्तीव्र तित्तीरिषु । धर्माधिकांममोहाणां यद यन्तविधातकम् ॥३४॥
 तत्रापि मोक्ष एवार्थं आत्यन्तिकतयेत्येते । प्रैवर्ग्योऽर्थो यतो निय कृतान्तभयसंयुत ॥३५॥
 परेऽवरे च ये भावा गुणव्यतिकरादनु । न तेषां विद्यते चेममीशविध्वसिताशिपाम् ॥३६॥

तत् त्व नरेन्द्र जगतामथ तस्थुषां च देहेन्द्रियासुधिपयात्मभिराश्रुतानाम् ।

य चेत्प्रवित्तएतया हृदि द्विष्वगावि प्रयक् चकास्ति भगवोरत मवेहि सोऽस्मि ॥३७॥

अस्मिन्निर्दिष्टं सदसदात्मतया विभाति माया विवेकविधुति सजि वाहिवुद्धि ।

त नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धतर्च्यं प्रयूढकर्मकलिलप्रकृति प्रपद्ये ॥३८॥

अरपादपञ्जपलाशविलासभक्त्या कर्माशयं प्रथितमुद्मधयति सन्त ।

तद्बद्ध रिक्तमतयो यतयोऽप्यिन्द्रहृद्योतो गणास्ततमरय भज वासुदेवम् ॥३९॥

कृष्यो महानिह भवार्यैवमप्लवेशां पद्वगंनक्रमसुतेन तित्तीरयन्ति ।

तत् त्व हरेर्भगवतो भजनीयमग्निं कृत्वोद्दुषं श्वसनमुत्तर दुस्तरार्थम् ॥४०॥

मैत्रेय उवाच

स एवं प्रह्मपुत्रेण कुमारेणात्मनेपसा । दर्शिताभगति सम्यक्प्रशस्योवाच तं नृप ॥४१॥

राजोवाच

कृतो मेऽनुग्रह पूर्वं हरिणाऽऽर्तानुकरिपना । तमापादवितु ममन् भगवन् यूयमागता ॥४२॥

निष्पादितश्च कार्श्येन भगवद्विष्टंशालुभि । माधुच्छिष्टं हि मे सर्वमात्मना सह किं ददे ॥४३॥

राज्यं यत्न मदी कोश इति सर्वे निवेदितम् ॥४४॥

सैनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च । सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविद्वहति ॥४६॥
स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च । तस्यैवानुग्रहेणाक्षं भुङ्गते सत्रियादयः ॥४६॥
वैरीदृशो भगवतो गतिराम्वाद एकान्ततो निगमिभिः प्रतिपादिता न ।

सुप्यन्वदभ्रकरणाः स्वकृतेन नित्यं को न म तत्प्रतिकरोति विनोदपात्रम् ॥४७॥

मैत्रेय उवाच

त आरम्भयोगपतय आदिराजेन पूजिताः । शीलं तदीयं शंसन्तः खेऽभूवन् म्रियतां नृणाम् ४८
वैन्यस्तु धुर्यो महतां संखित्याध्यात्मशिक्षया । आप्तकाममिवात्मान मेन आत्मन्यवस्थित १४६॥
कर्माणि च यथाकालं यथादेशं यथावलम् । यथोचितं यथावित्तमकरोद्ब्रह्मसाकृतम् ॥२०॥
फलं ब्रह्मणि विन्यस्य निर्विपद्गः समाहितः । कर्माध्यक्षं च मनवान् आरामानं प्रकृतेः परम् ॥२१॥
गृहेषु घर्तमानोऽपि स साम्राज्यश्रियाश्रितः । नासज्जलेन्द्रियार्गेषु निरहंमतिरर्कवत् ॥२२॥
एवमध्यात्मयोगेन कर्माख्यनुसमाचरन् । पुत्रानुपादयामास पञ्चाधिप्यात्मसम्मतान् ॥२३॥
विजिताश्वं धूम्रवेशं हर्यश्वं द्रविणं वृकम् । सर्वेषां लोकपालानां दधारकः पृथुगुणान् ॥२४॥
गोपीधाय जगत्सृष्टेः काले स्वे स्वेऽप्युतात्मकः । मनोवाग्दत्तभिः सौम्यैर्गुणैः संरञ्जयन् प्रजा ॥२५॥
राजेत्यधाशामधेयं सोमराज इवापरः । सूर्यवद्विसृजन् गृह्णन् प्रतपंश्च भुवो षसु ॥२६॥
दुर्धरं स्तेजसेवामिमहेन्द्र इव दुर्जयः । तितिक्षया धरित्रीव घौरिवाभीष्टदो नृणाम् ॥२७॥
वर्षति स्म यथाकामं पर्जन्य इव तर्पयन् । समुद्र इव दुर्धोचः सत्त्वेनाचलराटिव ॥२८॥
धर्मराटिषु शिक्षायामाश्रये हिमवानिव । कुबेर इव कोशाढ्यो गुप्तार्थो वरयो यथा ॥२९॥
मातरिरिवैव सर्वात्मा बलेन सहसौजसा । अविपलतया देवो भगवान् भूतराटिषु ॥३०॥
दुर्धरं इव सौन्दर्यं मनस्वी मृगराटिषु । वात्सल्ये मनुयन्नुणां प्रभुत्वे भगवानजः ॥३१॥
गृहस्पतिर्ब्रह्मवादे आत्मवारे स्वयं हरिः । भक्त्या गोगुह्यविषेषु विष्वक्सेनानुवर्तिषु ।

क्षिया मध्वशीलाभ्यामात्मतुल्यः परोधमे ॥३२॥

कीर्ष्योर्ध्वगीतया पुम्भिर्छैलोक्ये तत्र यत्र ह । प्रविष्टः कर्षरन्ध्रेषु स्त्रीणां राम सतामिव ॥३३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां चतुर्थस्कन्धे पृथुपर्षिते द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

दृष्ट्वाऽऽत्मानं प्ररयसमेकदा वैन्य आत्मरान् । आत्मना धर्षिताशेषस्वानुसर्गं प्रजापतिः ॥३४॥
जगतस्तस्युपधापि पृष्टितो धर्मन्तु सताम् । निष्पादितेषुरादेशो यदर्शमिदं जज्ञियान् ॥३५॥
आत्मजेष्वात्मजां न्यस्य विरहाद्बुद्धीमिव । प्रजामु विमनः स्वेकः सदारोऽगारं तरोरनम् ॥३६॥

तप्राप्यदाभ्यनियमो वैरानससुसम्भते । आरब्ध उग्रतपसि यथा स्वविभये पुरा ॥४॥
 रुन्दमूलपलाहारः शुष्कपर्णाशनः घृच्छित् । श्रद्धमद्यः कतिचिपद्मान् वायुभङ्गस्ततः परम् ॥५॥
 त्रौप्ये पद्भतपा घोरो वर्षास्वासारपाण्मुनिः । थाकण्डमग्नः शिशिर उदके स्थण्डिलेशयः ॥६॥
 तित्तिसुर्धतषाम्दान्त ऊर्ध्वरेता जितामिलः । आरिराघयिषुः कृष्णमचरत्तप उत्तमम् ॥७॥
 तेन धमनुसिद्धेन ध्वस्तकर्मांमलाशयः । प्राणायामैः सनिरुद्धपद्मर्गशिद्धसङ्घनः ॥८॥
 सनकुमारो भगवान् यदाहाध्यामिकं परम् । योगं तेनेव पुरममभजत्पुरुषर्षभः ॥९॥
 भगवद्धर्मिणः साधोः श्रद्धया यततः सदा । भक्तिर्भगवति ब्रह्मयनन्यविषयामभवत् ॥१०॥

तस्यानया भगवतः परिकर्मशुद्धसत्त्वात्मनस्तदनु संस्मरणानुपूर्व्या ।

ज्ञानं विरक्तिमद्भूर्द्धिशितेन येन चिच्छेद् संशयपदं निजजीवकोशम् ॥११॥

द्विज्ञान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तयजेऽच्छिन्नदिर्घं ध्युनेन, येन ।

तावन्न योगगतिभिर्यतिरप्रमत्तो यावद्ब्रह्माप्रजकृपासु रतिं न कुर्यात् ॥१२॥

पुं म खीरप्रधर, संयोज्यात्मनमात्मनि । ब्रह्मभूतो दृढं काले तत्याज स्व क्लेवरम् ॥१३॥

सम्पीड्य पापुं परिष्णिभ्यां वायुमुत्सारयन् शनैः । नाभ्यां कोष्ठेष्ववस्थाप्यहृदुर, कण्ठशोर्षणि ॥१४॥

उत्सर्पयंस्तु तं मूर्ध्नि क्रमेणवेश्य निःस्पृहः । वायुं वायौ त्रितौ कार्यं तेजस्तेजस्ययुजत् ॥१५॥

खान्याकाशे द्रव तोये यथास्थानं विभागशः । क्षितिमभसति तत्तेजस्यदो वायौ नभस्यमुम् ॥१६॥

इन्द्रियेषु मनस्तानि तन्मात्रेषु यथोद्भवम् । भूतादिनान्गुत्कृष्य महत्यात्मनि सन्धे ॥१७॥

तं सर्वगुणविन्द्यासं जीवे मायामये न्यधात् । तं चानुशयमात्मस्थमलावनुशयी पुमान् ।

ज्ञानवैराग्यवीर्येण स्वरूपस्योऽजहात्यभुः ॥१८॥

अर्चिनांम महाराज्ञी तत्पत्न्यनुगता वनम् । सुकुमार्यतदर्हा च यत्पद्भ्यां स्पर्शनं भुवः ॥१९॥

अतीव भतुं प्रंतधर्मनिष्ठया शुश्रूषया चारपदेह्यात्रया ।

नाविन्दताति परिकर्षितापि सा प्रेयस्करस्पर्शनमाननिवृत्तिः ॥२०॥

देहं विपद्नाखिलचेतनादिक पत्युः पृथिव्या दयितस्य चात्मनः ।

आलक्ष्य क्रिञ्चिच्च विलस्य सा सती चितामधारोपयद्विसानुनि ॥२१॥

विधाय कृत्यं हृदिनीजलाप्लुता दत्त्वोदकं भतुं हृदारकर्मणः ।

नत्वा द्विविस्वास्त्रिदशास्त्रि परीत्य विवेश वह्निं ध्यायतो भतुं पादौ ॥२२॥

विलोक्यानुगतां साध्वीं पृथुं धीरवरं पतिम् । हृष्टवुर्ब्रह्मा देधैर्देवपत्न्यः सहस्रशः ॥२३॥

कुर्वन्त्यः कुसुमासारं तस्मिन् मन्दरसानुनि । नदस्वमरतुर्धेषु गृणन्ति स्म परस्परम् ॥२४॥

देव्य ऊचुः

देव्य वसुधैव कुटुम्बकम् । सत्त्वोत्तमा पतिं भजे यजेथ श्रीवर्धूरिव ॥२५॥

सिपा नूनं प्रजयूर्ध्वमनु वैन्यं पतिं सती । पश्यतास्मान्मतीत्याचिर्दुर्विभाष्येन कर्मणा ॥२६॥
तेषां दुरारं किं त्वन्यन्मत्यांनो भगवत्पदम् । भुवि लोलायुषो ये वै नैकैकर्म्यं साधयन्त्युत २७
स बद्धितो बतान्मधुक् कृच्छ्रेण मृता भुवि । लब्ध्वापरम्यं मानुष्यं विषयेषु विजते ॥२८॥

मैत्रेय उवाच

स्तुवतीष्वमरस्त्रीषु पतिलोकं गता बधुः । यं वा आत्मविदां धुर्यो वैन्यः प्रापाच्युताशपः २६
इत्थम्भूतानुभावोऽसौ पृथुः स भगवत्तमः । कीर्तितं तस्य चरितमुद्दामचरितस्य ते ॥२७॥
य इदं भुमहत्पुण्यं श्रद्धयावहितः पठेत् । श्रावयेच्छृणुयाद्वापि स पृथोः पदवीमियार् ॥२८॥
ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी राजन्यो जगतीपतिः । वैश्यः पठन् विट्पतिः स्याच्छूद्रः सत्तमत् मिदाल ॥
त्रिःकृत्य इदमाकर्ण्य नरो नार्यथवाऽऽइता । अप्रजः सुप्रजतमो निर्बनो धनवत्तम ॥२९॥
अस्पष्टकीर्तिः सुयशा मूर्खो भवति पण्डितः । इदं स्वस्त्ययनं पुंसांमङ्गल्यनिवारणम् ॥३०॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं कलिलमलापहम् । धर्माधिकाममोक्षाणां रम्यकृत्स्निद्धिमभीष्टुभिः ।

श्रद्धयैतदनुश्राव्यं चतुर्णां कारणं परम् ॥ ३१ ॥

विजयाभिमुखो राजा भ्रुवैतदभिधाति यान् । बलिं तस्मै हरन्त्यग्रे राजानः पृथगे यथा ॥३६॥
मुक्तान्यसङ्गो भगवत्पमला भक्तिमुद्गहन । वैन्यस्य चरितं पुण्यं शृणुयाच्छ्रावयेत् पठेत् ३७
वैचित्रवीर्याभिहितं महन्माहात्म्यसूचकम् । अस्मिन् वृत्तमतिर्नैर्यः पार्थवीं गतिमाप्नुयात् ॥

अनुदिभिमिदमादरेण श्रन्वन् पृथुचरितं प्रथयन् विमुक्तसङ्गः ।

भगवति भवसिन्धुपोतपादे स च निपुणा लभते रतिं मनुष्यः ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्थां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

विजिताश्वोऽधिराजाऽऽसीत् पृथुपुत्रः पृथुश्रवाः । यवीयोम्योऽददात् काष्ठा भ्रातृभ्यो भ्रातृवत्सलः
क्षयं चायादिशः आर्ची धूम्रकेशाय दक्षिणाम् । प्रतीची वृकसंज्ञाय तुर्थां द्रविणसे विभुः ॥ २ ॥
अन्तर्धानगतिं शक्राह्वान्तर्धानसंज्ञितः । अपत्यत्रयमाधत् शिखरिडन्या सुसम्मतम् ॥ ३ ॥
पावकः पवमानश्च शुचिरित्यग्नयः पुरा । वसिष्ठशापादुत्पन्नाः पुनर्योगपतिं गताः ॥ ४ ॥
अन्तर्धानो नमस्वत्यां हविर्धानमविन्दत् । य इन्द्रमश्वहत्तारं विद्वानपि न जश्चिवान् ॥ ५ ॥
राज्ञां वृत्तिं करादानदण्डशुल्कादिदारणम् । मन्यमानो दीर्घसत्रव्याजेन विससर्ज ॥ ६ ॥
तत्रापि हंसं पुरुषं परमात्मानमात्मदक् । यन्तस्तल्लोक्तामाप कुशलेन समाधिना ॥ ७ ॥
हविर्वाणाद्धविर्धानी विदूरासुत् पट् सुताम् । बर्हिपदं गयं शुक्रं कृष्णं सत्यं जितमतम् ॥ ८ ॥

बहिषत् सुमहाभागो हाविर्धानिः प्रजापतिः । क्रियाकारणेषु निष्णातो योगेषु च कुर्वह ॥१॥
 यस्येदं देवयजनमनु यज्ञं वितन्वतः । प्राचीनाग्नैः कुशेरासीदास्तुतं वसुधातलम् ॥१०॥
 सामुद्रीं देवदेवोक्तामुपयेमे शतद्रुतिम् । यां वीक्ष्य चारुसर्वाङ्गी किरोरी सुष्टु बलङ्कृताम् ।
 परिक्रमन्तीमुद्गाहे चरुमेऽग्निः शुकीमिव ॥ ११ ॥

वसुधासुरगन्धर्वमुनिस्त्वनरोरगाः । विजिताः सूर्यया दिव्यु कृष्ययन्तैव नूपुरैः ॥१२॥
 प्राचीनबहिषः पुत्राः शतद्रुत्यां दशभवन । तुल्यनामयताः सर्वे धर्मज्ञाताः प्रचेतसः ॥१३॥
 पित्राऽऽदिष्टाः प्रजासर्गे तपसेऽर्णवमाविशन् । दशवर्षसहस्राणि तपसाऽऽर्चस्तपस्पतिम् ॥१४॥
 यदुक्तं पथि दृष्टेन गिरिशेन प्रसीदता । तद्दययन्तो जपन्तश्च पूजयन्तश्च संयताः ॥१५॥

विदुर उवाच

प्रचेतसां गिरिश्रेण यथाऽऽसीत्पथि सङ्गमः । यदुताह हरः प्रीतस्तन्नो ब्रह्मन् वदार्थवत् ॥१६॥
 सङ्गमः खलु विप्रपै शिवेनेह शरीरिणाम् । दुर्लभो मुनयो दध्युरसङ्गाद्यमभीप्सितम् ॥१७॥
 आरमारामोऽपि यस्त्वस्य लोककल्पस्य राघसे । शक्या युक्तो विचरति घोरया भगवान् भवः ॥

मैत्रेय उवाच

प्रचेतसः पितृर्वाक्यं शिरसाऽऽदाय साधवः । दिशं प्रतीचीं प्रययुस्तपस्यास्तचेतसः ॥१८॥
 समुद्रमुप विस्तीर्यमपरयन् सुमहत्तरः । महन्मन इव स्वच्छं प्रसन्नसलिलाशयम् ॥२०॥
 नीलरक्तोपलाम्भोजरुद्धारेन्दीवराकरम् । हंससारसचक्राह्वकारखड्बनिकृजितम् ॥२१॥
 भक्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलताद्घ्रियम् । पद्मकोशरजो दिव्य विचिपरपवनोत्सवम् ॥२२॥
 तत्र गान्धर्वमाकर्ण्य दिव्यमार्गमनोहरम् । विसित्य राजपुत्रास्ते मृदङ्गपणवाद्यनु ॥२३॥
 तद्गैव सरसस्तस्मात्क्षिप्रामन्तं सहानुगम् । उपगीयमानममरप्रवरं विदुषानुगै ॥२४॥
 तसहेमनिकायामं शितिकण्ठं त्रिलोचनम् । प्रसादसुमुखं वीक्ष्य प्रथेमुर्जातकौतुकाः ॥२५॥
 स तान् प्रपञ्चातिहरो भगवान् धर्मवत्सलः । धर्मज्ञान् शीलसम्पन्नान् प्रीतः प्रीतानुवाच ह ॥

श्रीरुद्र उवाच

यूयं वेदिपदः पुत्रा विदितं वक्षिकीर्षितम् । अनुप्रहाय भद्रं य एवं मे दर्शनं कृतम् ॥२७॥
 यः परं रहसः साक्षात्त्रिगुणाजीवसञ्जितात् । भगवन्तं वासुदेवं प्रपन्नः स प्रियो हि मे ॥२८॥
 स्वधर्मनिष्ठः शतजन्मभिः पुमान् विरिञ्चतामेति ततः परं हि माम् ।

अव्याकृतं भागवतोऽथ वीक्ष्य पदं यथाहं विदुषाः कलारथये ॥२९॥

अथ भागवता दूर्यं प्रियाः स्य भगवान् यथा । न मद्भागवतानां च प्रेयानन्योऽस्ति कर्हिचित्
 इदं । क्वचित् जप्तयं पवित्रं मद्गलं परम् । नि प्रेयस्करं चापि श्रूयतां तददामि यः ॥३१॥

मैत्रेय उवाच

इत्यनुक्रोशहृदयो भगवानाह तान् शिवः । वद्धाञ्जलीन् राजपुत्राक्षारायणपरो वचः ॥३२॥

श्रीरुद्र उवाच

जितं त आत्मविदुष्यं स्वस्तये स्वस्तिरभु मे । भवता राधसा राड सर्वंस्मा आत्मने नमः ॥३३॥
 नमः पङ्कजनाभाय भूतसूक्ष्ममेन्द्रियात्मने । वासुदेवाय शान्ताय कूटस्थाय स्वरोचिषे ॥३४॥
 सङ्कर्षणाय सूक्ष्माय दुरन्तायान्तकाय च । नमो विश्वप्रयोधाय प्रसुम्नायान्तरात्मने ॥३५॥
 नमो नमोऽनिरुद्धाय हृषीकेशेन्द्रियात्मने । नमः परमहंसाय पूर्णाय निभृतात्मने ॥३६॥
 स्वर्गापवर्गद्वाराय नित्यं शुचिपदे नमः । नमो हिरण्यवीर्याय चातुर्होत्राय तन्त्रवे ॥३७॥
 नम ऊर्जं हृषे श्रय्याः पतये यज्ञरेतसे । तृप्तिदाय च जीवानां नमः सर्वरसात्मने ॥३८॥
 सर्वसत्त्वात्मदेहाय विशेषाय स्थवीयसे । नमस्त्रैलोक्यपालाय सहस्रोजोबलाय च ॥३९॥
 अर्थसिद्धाय नभसे नमोऽन्तर्बहिरात्मने । नमः पुण्याय लोकाय श्रमुष्मै भूरिवर्चसे ॥४०॥
 प्रवृत्ताय निवृत्ताय पितृदेवाय कर्मणे । नमोऽधर्मविपाकाय मृत्यवे दुःखदाय च ॥४१॥
 नमस्त आशिपामीश मनत्रे कारणात्मने । नमो धर्माय वृहते कृप्यायाकुण्ठमेधसे ।

पुरपाय पुराणाय सांख्ययोगेश्वराय च ॥४२॥

शक्तिप्रयसमेताय मीढ्रुपेऽहङ्कृतात्मने । चेतश्चाकृतिरूपाय नमो वाचोविभूतये ॥४३॥
 दर्शनं नो दिदृक्षुषां देहि भागवतार्चितम् । रूपं प्रियतमं स्वानां सर्वेन्द्रियगुणानजनम् ॥४४॥
 सिग्धप्रावृद्धघनरयामं सर्वसौन्दर्यसंग्रहम् । चावायतचतुर्बाहुं सुजातरचिराननम् ॥४५॥
 पञ्चकोशपलाशाद्यं सुन्दरभ्रु सुनासिकम् । सुद्विजं सुकपोलास्यं समकर्मविभूषणम् ॥४६॥
 प्रीतिप्रहसितापाङ्गमलकैरपशोभितम् । लसत्पङ्कजकिञ्जल्कदुकूलं मृष्टकुण्डलम् ॥४७॥
 स्फुरत्किरोटवलयहारनूपुरनेत्रलम् । शङ्खचक्रगदापद्ममालामरयुत्तमर्दिमम् ॥४८॥
 सिंहस्कन्धविशेषे विभ्रतसौभगप्रोवक्रौस्तुभम् । श्रियानपायिन्याहिसनिरुपाशमोरसोहस्तम् ॥४९॥
 पूरेचकसविभ्रबलिवहगुदलोदरम् । प्रतिसङ्कामयद्विरवं नाभ्यार्धतंनभोरया ॥५०॥
 श्यामधोरगधिरौचिष्णुदुकूलस्वर्णमेखलम् । समचार्यदृष्टिजद्वोरनिभ्रजानुसुहरानम् ॥५१॥
 पद्मा शरत्पद्मपलाशरोचिरा नखद्युभिर्नोऽन्तरधं विधुन्यता ।

प्रदर्शय स्वीयमपास्तसाऽन्तसं पदं गुरो मार्गगुस्तमोनुशाम् ॥५२॥

एतद्दूषमनुष्येयमात्मशुद्धिमभीप्सताम् । यद्गतिपोगोऽभयदं स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ॥५३॥
 भवान् भक्तिमता लभ्यो दुर्लभः सर्वदेहिनाम् । स्वाराज्यस्याप्यभिमत एकान्तेनाभविश्रुतिः ॥५४॥
 तं दुराराप्यमाराधय सतामपि दुरापया । एकान्तमनया को वाऽद्देयादमूलं विना वहिः ॥५५॥
 यम निर्विघ्नमरणं कृतान्तो नाभिमन्यते । विधं विश्वसत्यन् वीर्यशौर्यविरुजिनभ्रुषा ॥५६॥

सखाधेनापि तुलये न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगवत्सद्भिसङ्गस्य मर्यानां किमुताशिय ॥२७॥
 अथानघाड्द्भेस्तव कीर्तितीर्थयोरन्तर्बहिः स्नानदिभूतपाप्मनाम् ।
 भूतेष्वनुन्नोरसुसप्तशरीलिनां स्यात्सङ्गमोऽनुग्रहः परमस्तव ॥ २८ ॥
 न यस्य चित्तं यद्विद्विभ्रमं तमोगुहायां च विशुद्धमाविशत् ।
 यद्भक्तियोगानुगृहीतमञ्जसा मुनिर्विचष्टे ननु तत्र ते गतिन् ॥ २९ ॥
 यत्रेदं व्यज्यते त्रिष्वक्षिप्तमिदमस्ति यत् । तत् त्वं यद्वा परं ज्योतिराकाशमिदं विस्तृतम् ॥
 यो माययेद् पुरुषरूप्यासृजद्विभक्तिं भूय क्षपयत्यवित्त्रिय ।
 यद्भेदबुद्धिं सदिवा मद्बुद्ध्या तन्मा मत्तन्त्रं भगवन् प्रतीमहि ॥ ३१ ॥
 क्रियाक्लापैरिदमेव योगिनः श्रद्धान्विता साधु यजन्ति सिद्धये ।
 भूतेन्द्रियात् करणोपलक्षितं वेदं च तन्त्रे च त एव कोविदा ॥ ३२ ॥
 त्वमेक आद्यं पुरा सुप्तशक्तिस्तथा रजसत्त्वतमो विभिद्यते ।
 महानहं स महद्भिवावरां सुरां यो भूतगणा इदं यत् ॥ ३३ ॥
 सृष्टं स्वराक्षयेदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधं पुरमा मांशक्रेण ।
 अधो विदुस्तं पुरुषं सन्तमत्तर्भुङ्क्ते हरीकैर्मधुसारमथ ॥ ३४ ॥
 स एव लोकान्तब्रह्मवेगो विकर्षसि त्वं खलु कालयान ।
 भूतानि भूतैस्सुमेयतच्चो घनावलीर्वांशुरिवाविपद्य ॥ ३५ ॥
 प्रमत्समुच्चैरिति कृद्यचिन्तया प्रमुद्बलोभं विधेयुः लालसम् ।
 त्वमप्रमत्तं सहसाभिपद्यसे छललेलिहानोऽहिरिवाशुमतक ॥ ३६ ॥
 कस्त्वत्पदाब्जं विजहाति पण्डितो यस्तेऽप्रमानव्ययमानकेतन ।
 विशुद्ध्यास्मद्गुरुरर्चन्ति स्म यद्विनोपपत्तिं मनवश्चतुर्दश ॥ ३७ ॥
 अथ त्वमसि नो प्रह्वान् परमा मनो विपश्चिताम् । विश्वं रुद्रभयध्वस्तमनुतश्चिद्वया गति ॥ ३८ ॥
 इदं जपत भद्रं वो विशुद्धा नृपनन्दना । स्वधर्ममनुतिष्ठन्तो भगवत्परिपाशया ॥ ३९ ॥
 तमेवा मानमात्मस्थं सर्वं भूतेष्वर्गस्थितम् । पूजयन् गृणन्तश्च ध्यायन्तश्चासृष्टिर्दिग् ॥ ४० ॥
 योगादेशमुपासाद्य धारयन्तो मुनिप्रता । समाहितधियं रुद्धं प्लुद्व्यसत्तारता ॥ ४१ ॥
 इदमाह पुरास्माकं भगवान् विधस्त्वपत्ति । भृगुवादीनामात्मजानां सिंसृष्ट ससिंसृष्टताम् ॥
 ते वयं नोदिता रुद्धं प्रजासर्गं प्रजेधरा । अनेन ध्वस्ततमसं सिंसृष्टमो विविधा मता ॥
 अथेदं नित्यदा युक्तो जपन्नवहितः पुमान् । अचिराच्छ्रेयं श्रामोति वामुद्देशपरायणा ॥ ४४ ॥
 श्रेयसाभिहं मर्त्यां ज्ञानं निश्रेयसं परम् । सुखं तरति दुष्पारं ज्ञानं नैर्त्यमनार्णवम् ॥ ४५ ॥
 इमं श्रद्धया युक्तो मदीयं भगवस्तवम् । अधोयानो दुराराप्य हरिमासाधयाम्यै ॥ ४६ ॥

विन्दते पुरुषोऽमुष्माद्यद्यद्विच्छत्यसत्वरम् । मन्त्रीतगीतासुप्रीताच्छ्रेयसामेकग्रहभात् ॥७७॥
इदं यः कल्प्य उत्थाय प्राञ्जलिः श्रद्धयान्वितः । शृणुयाच्चाप्येनम्यो मुच्यते कर्मबन्धनैः ७८॥

गीतं मयेदं नरदेवनन्दनाः परस्य पुंम. परमात्मनः स्तपम् ।

जपन्त एकाग्रधियस्तपो महच्चरध्वमन्ते तत आस्यथेऽस्ततम् ॥ ७६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे रुद्रगीतं नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशतिः सोऽध्यायः

मैत्रेय उवाच

इति सन्दिश्य भगवान् बार्हिषदैरभिपूजितः । परथतां राजपुत्राणां तत्रैवान्तर्दधे हरः ॥ १ ॥
रुद्रगीतं भगवतः स्तोत्रं सर्वे प्रचेतसः । जपन्तस्ते तपस्तेपुर्वपांशामयुतं जले ॥ २ ॥
प्राचीनबार्हिषं क्षतं कर्मस्वामत्तमानसम् । नारदोऽभ्यात्मतत्त्वज्ञ कृपालुः प्रयबोधयत् ॥ ३ ॥
श्रेयस्त्वं कतमद्राजन् कर्मणाऽऽत्मन ईहसे । दुःखहानि सुखावाप्तिः श्रेयस्तन्नो ह चेप्यते ॥ ४ ॥

राजोवाच

न जानामि महाभाग परं कर्मापविद्धधीः । ब्रूहि मे विमलं ज्ञानं येन मुच्येय कर्मभिः ॥ ५ ॥
गृहेषु कूटधर्मेषु पुत्रद्वारधनार्थर्षीः । न परं विन्दते मूढो भ्राग्यन् संसारस्वर्गसु ॥ ६ ॥

नारद उवाच

भो भोः प्रजापते राजन् पशून् पश्य त्वयाध्वरे । संज्ञापिताञ्जीवसह्याश्रियेन सहधृशः ॥ ७ ॥
एते त्वां सम्प्रतीक्षन्ते स्मरन्तो धैरसं तर । सम्परेतमय.कूटैरिदन्दन्युधितमन्यवः ॥ ८ ॥
अत्र ते कथयिष्येऽमुमितिहासं पुरातनम् । पुरंजनस्य चरितं निबोध गदतो मम ॥ ९ ॥
आसोऽपुरजनो नाम राजा राजन् गृहच्छूवाः । तस्याविज्ञातनामाऽऽसीत्परराविज्ञातचेष्टितः १०
सोऽन्वेपमाणः शरणं बभ्राम् गृधिर्वां प्रभुः । नानुरूपं यदाविन्दद्भक्तस विमना हव ॥ ११ ॥
न साध मेने ताः सर्वा भूतले यावतीः पुर । कामान् कामयमानोऽसौ तस्य तस्योपपत्तये १२
स एकदा हिमन्तो दक्षिणेष्वथ सानुषु । ददर्श नवमिर्द्वाभिः पुरं लक्षितलक्षणां ॥ १३ ॥
प्राकारोपवनाटालपरिधेरश्चतोरणैः । स्वर्णरौप्यायसैः शृङ्गैः सङ्कुलां सर्वतो गृहं १४
नीलरुक्मिर्द्रव्यं मुक्तामरकतारणैः । बभ्रुसहस्रस्थलां दोतां धिया भोगवतीमिव १५
सभाच' वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः । धैर्येष्वजपतावाभिर्युक्तां विद्रुमरेदिभिः ॥ १६ ॥
पुर्वास्तु बाह्योपवने दिव्यद्रुमलताकुले । नद्रुद्रिहङ्गालिकुलकोलाहलजनाशये ॥ १७ ॥
हिमनिर्भरविप्रुष्मकुमुमाकरवायुना । चलत्प्रवालविटपनलिनीतटमगदि ॥ १८ ॥
नानारथ्यमृगप्रातरैनापाधे मुनिप्रतैः । आहृतं मन्यते पान्यो यत्र कोकिलकूर्जितैः ॥ १९ ॥

यश्च्युयाऽऽगतां तत्र ददर्श प्रमदोत्तमाम् । भृत्यैर्दशभिरायन्तीमेकैश्शतनायकैः ॥२०॥
 पञ्चशीर्षाहिना गुप्तां प्रतीहारेण सर्वत । अन्वेषमाणा मृगममप्रौढां कामरूपिणीम् ॥२१॥
 सुनासां सुदर्तीं पालां सुकपोलां धराननाम् । समविन्यस्तकर्णाभ्यां विभ्रतीं कुण्डलधियम् ॥२२॥
 पियाङ्गनीर्वां सुश्रोणीं श्यामां कनकमेणलाम् । पद्मपां षण्णय्यां चलतीं नूपुरैर्देवतामिव ॥२३॥
 स्तनौ व्यञ्जितवैशोरीं समवृत्तीं निरन्तरीं । यद्यान्तेन निगूहन्तो मीढया गजगामिनीम् ॥२४॥
 तामाह ललित वीरं समीडस्मितशोभनाम् । क्षिण्णपापाद्गुह्येन स्पृष्ट प्रेमोद्भ्रमद्भ्रुवा ॥२५॥
 कां च कञ्जपलाशादि कस्यासीह वृत्त सति । इमामुप पुरीं भीरु किं चिकीर्षसि शंसमे ॥२६॥
 क पृतेऽनुपथा ये त एकादश महाभटा । एता वा ललना सुभ्रु कोऽयं तेऽहि पुर सर ॥२७॥

त्व हीर्भवान्यस्यथ वाग् रमा पतिं विचिन्वती किं मुनिश्चहो वने ।

त्वदङ्घ्रिकामाससमस्तकाम ए एवकोश पतित कराप्राव् ॥ २८ ॥

नासां वरोऽन्यतमा भुविस्पृक् पुरीमिमां वीरवरेण साकम् ।

अस्यलङ्कृतैर्मदभ्रकर्मणा लोक पर श्रीरिव यज्ञपुसा ॥ २९ ॥

यदेव मापाङ्गुलिखण्डितेन्द्रिय समीडभावस्मितविभ्रमद्भ्रुवा ।

त्वयोपस्पृष्टो भगवान् मनोभव प्रवाधतेऽथानुगृहाण शोभने ॥ ३० ॥

त्वदानन सुभ्रु सुतारलोचन ध्यात्वा विनीलालकवृन्दसवृतम् ।

उन्नीय मे दर्शय वल्गुप्राचरं यद्वन्नीडया नाभिमुख शुचिस्मिते ॥ ३१ ॥

विदुर उवाच

इत्थं पुरञ्जन नारी याचमानमधीरवत् । अभ्यनन्दत् त वीरं हसती वीर मोहिता ॥३२॥

न विदाम वयं सग्यहृत्तारं पुरुषर्षभ, आत्मनश्च परस्यापि गोत्र नाम च य वृत्तम् ॥३३॥

इहाद्य सन्तमा मान विदाम न तत परम् । येनेय निर्मिता वीर पुरी शरणमात्मन ॥३४॥

एते रुखाय सहयोने नरा नार्यश्च मानद । सुसायां मयि जागर्ति न गोऽथ पालयन् पुरीम् ॥३५॥

दिष्टयाऽऽगतोऽसि भद्र ते द्याभ्यान् कामानभोऽस्तसे । उद्विष्टव्यामि तांस्तेऽह स्वव भुभिररिन्दम । ॥३६॥

इमा त्वमधिपतिष्ठस्व पुरीं नवमुखीं विभो । मयोपनीतान् गृह्णान कामभोगान् शत समा ॥३७॥

क तु त्वदन्य रमये ह्यरतिज्ञमकोविदम् । अस पराय भिमुखमधस्तनविद् पशुम् ॥३८॥

धर्मो ह्यशार्थकामौ च प्रजानन्दोऽमृत यश्च । लोका विशोका विरजा यां न केवलिनो विदु ॥३९॥

पितृदवर्षिभ्यर्वाणां भूतानामात्मनश्च ह । ज्ञेय वदति शरण भवेऽस्मिन् यद्वृष्टाश्रम ४०

का नाम वीर विरयत घडाय प्रियदर्शनम् । नृशूरीत प्रिय प्राप्त माहशी त्वाहरो पतिम् ॥४१॥

वस्या मनस्त भुवि भोगिभोगयो स्त्रिया न सज्जेदुजयोर्महासुन ।

योऽनाश्वर्गाधिमल गृणोद्धतस्मितावलोकेन चरत्यपोहितम् ॥ ४२ ॥

नारद उवाच

इति तौ दम्पती तत्र समुद्य समयं मिथः । तां प्रविश्य पुरीं राजन् सुमुदाते शतं समाः ॥४३॥
 उपगीयमानो ललितं तत्र तत्र च गायकैः । क्रीडन् परिवृतः स्त्रीभिर्हृदिनीमाविशच्छुचौत ॥४४॥
 सप्तोपरि कृता द्वारः पुरस्तस्यास्तु द्वे द्वयः । पृथग्विषयगत्यर्था तस्यां यः कश्चनेधरः ॥४५॥
 पञ्च द्वारस्तु पौरस्त्या दक्षिणैका तथोत्तरा । पश्चिमे द्वे श्रमूर्पा ते नामानि नृप वर्णये ॥४६॥
 स्वघोताऽऽविर्मुखी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते । विभ्राजितं जनपदं याति तार्भ्यां पुमान्खलः ॥४७॥
 नलिनी नालिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते । श्वधूतसखस्तान्यां विषयं याति सौरभम् ॥४८॥
 मुख्या नाम पुरस्ताद् द्वास्तयाऽऽपणबहूदनौ । विषयौ याति पुरराड्सञ्जविपणान्वितः ॥४९॥
 पितृहृत्पु पुष्यां द्वादक्षिणेन पुरञ्जनः । राष्ट्रं दक्षिणपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥५०॥
 देवहूनांम पुष्यां द्वा उत्तरेण पुरञ्जनः । राष्ट्रमुत्तरपञ्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥५१॥
 आसुरी नाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरञ्जनः । भ्रानकं नाम विषयं दुर्मदेन समन्वितः ॥५२॥
 निष्कृतिनाम पश्चाद् द्वास्तया याति पुरञ्जनः । वैशमं नाम विषयं लुब्धकेन समन्वितः ॥५३॥
 अन्धधमीषां पौराणां निर्वाक्येशः कृताबुधौ । अक्षयवतामधिपतिस्ताभ्यां याति करोति च ॥
 स यद्यन्तःपुरगतो विदूचीनसमन्वितः । मोहं प्रसादं हर्षं वा याति जायात्मजोऽजवम् ॥
 एवं कर्मसु संसक्तः कामात्मा वञ्चितोऽबुधः । महिषी यद्यदीहेत तत्तदेवान्धवर्तत ॥५६॥
 षचिदिष्वन्यां पिबति मदिरां मदविह्वलः । अश्वन्यां षचिदधाति जह्वन्यां सइ जहिति ॥५७॥
 षचिद्वायति गायन्यां रुदत्यां रुदति षचिद् । षचिद्भसत्यां हसति जल्पन्यामनु जल्पति ॥५८॥
 षचिद्भावति धावन्यां तिष्ठत्यामनु तिष्ठति । अनु शेते शयानायामन्वास्ते षचिद्वासतीम् ५९
 षचिच्छृणोति शृण्वन्यां पश्यत्यामनु पश्यति । षचिजिघ्रति जिघ्रन्यां स्पृशत्यां स्पृशति षचिद्
 षचिश् शोचती जायामनु शोचति दीनवत् । अनु हृष्यति हृष्यन्यां मुदितामनु मोदते ॥६१॥
 विप्रलब्धो महिर्धैवं सर्वप्रकृतिवञ्चितः । नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञः क्लैव्यात्कीडाभृगो यथा ॥६२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरञ्जनोपाख्याने पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

स एकदा महेश्वसो रथं पञ्चाशमाशुगम् । द्वीपं द्विचरमेकैः त्रिवेणुं पञ्चधनुर्म ॥ १ ॥
 एकरश्म्येकदमनमेकनीडं द्विकुवरम् । पञ्चप्रहरणं तस्य वर्य पञ्चविंशत् ॥ २ ॥
 हैमोपस्करमारुह्य स्वर्णवर्मांश्चपेपुधिः । एकादशचमूनायः पञ्चप्रक्षमगाढनम् ॥ ३ ॥
 चचार शृगायां तत्र हस आत्पुकामुंकः । विहाय जायामतदर्शं भृगव्यसूनलालसः ॥ ४ ॥

आसुरीं वृत्तिमाश्रित्य घोरतमा निरनुग्रहः । न्यहनस्त्रिगिरांशैवोषु घनगोचरान् ॥ १ ॥
 तीर्थेषु प्रतिदष्टेषु राजा मेघयान् पश्यन् घने । यावदर्थमलं लुब्धो हन्यादिति नियमयते ॥ २ ॥
 य एव कर्म नियतं विद्वान् कुर्वीत मानव । कर्मणा तेन राजेन्द्र ज्ञानेन न स लिप्यते ॥ ३ ॥
 अन्यथा कर्म कुर्वाणो मानारुद्रो नियमयते । गुणप्रज्ञाहपतितो नष्टप्रज्ञो प्रजापथः ॥ ४ ॥
 तत्र निर्भिन्नगात्राणां चित्रगणैः शिलीमुखैः । विष्णुवोऽभ्युदुःखितानां दुःसहः करुणाग्रनाम ॥
 शशान् घराहान् माह्वान् गवयान् रशशक्यवान् । मेघयानन्याश्च विविधान् विनाशान् ध्रममभ्यगात् ॥ १० ॥
 ततः क्षुत्तृप्तिश्चान्तो निवृत्तो गृहमेघियान् । कृतध्यानोचिताहारः सविशेष गतश्चम ॥ ११ ॥
 थागमानमर्हयाग्रैः धूपालेपनगादिभिः । साध्वजङ्घ तसर्वाङ्गो महिषयामादधे मन ॥ १२ ॥
 गृप्तो दृष्टः सुप्तश्च कन्दर्पादृष्टमानसः । न श्यच्छ परः । रोहो गृह्णी गृहमेघिनीम् ॥ १३ ॥
 शन्त पुरस्त्रियोऽशुच्युद्धिमना इव वेदिदत् । अपि च कुशल रामा संभरीणां यथा पुरा ॥ १४ ॥
 न तथैतर्हि रोचन्ते गृहेषु गृहसम्पदः । यदि न स्याद् गृहे माता पत्नी वा पतिदेवता ।

अप्यद्रे रथ इव प्राज्ञः को नामासीत् दीनरत्न ॥ १५ ॥

ए घर्गते मा ललना मञ्जन्तं श्यसनाण्ये । या मामुदरते प्रज्ञां क्षीपयन्तो परे पदे ॥ १६ ॥

रामा ऊचुः

नरनाथ न जानीमस्त्विप्रिया यद्वपयस्यति । भूतले निरयत्नारं शयानां पश्य शत्रुहन् ॥ १७ ॥

नाम्न उवाच

तन्मे प्रसीद सुहृदः कृतकिल्बिषस्य स्वैरं गतस्य मृगयां व्यमनातुरस्य ।

का देवर्षं वशगतं कुसुमाख्येगविघ्नस्तपौघमुशती न भजेत कृत्ये ॥२६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरजनेपाष्याने षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

इत्थं पुरजनें सध्रयग्वशमानोय विभ्रमैः । पुरजनी महाराज रेमे रमयती पतिम् ॥ १ ॥

स राजा महिषी राजन् सुखातां रचिराननाम् । कृतस्वस्त्ययनां कृतामभ्यनन्ददुपागताम् ॥२॥

तयोपगूढः परिवन्धकन्धरो रहोऽनुमन्त्रै रपकृष्टचेतनः ।

न कालरहो ब्रुवुधे दुरत्ययं दिवा निशेति प्रमदापरिग्रहः ॥ ३ ॥

शयान उन्नद्धमदो महामना महार्हतल्पे महिषीभुजोपधिः ।

तामेव वीरो मनुते परं यतस्तमोऽभिभूतो न निजं परं च यत् ॥ ४ ॥

तयैवं रममाणस्य कामकरमलचेतसः । क्षणाधमिव राजेन्द्र व्यतिष्ठान्तं नधं वयः ॥ ५ ॥

तस्याभजनयत् पुत्रान् पुरजन्त्यां पुरजनेनः । शतान्येकादश विराढायुपोऽधमथात्यगान् ॥ ६ ॥

दुहितृर्दशोत्तरशतं पितृमातृयशस्करिः । शीलौदार्यगुणोपेताः पौरजन्व्यः प्रजापते ॥ ७ ॥

स पञ्चालपतिः पुत्रान् पितृवंशविधनान् । दारैः संयोजयामास दुहितुः सदशैरैः ॥ ८ ॥

पुत्रार्था चाभवन् पुत्रा एकैरस्य शतं शतम् । यैवै पौरजने वंशः पञ्चालेषु समेधितः ॥ ९ ॥

तेषु तद्विषयहारेषु गृहकोशानुजीविषु । निरुद्धेन ममत्वेन विदयेष्वन्वव्यत् ॥१०॥

ईजे च कतुभिर्घोर्दीक्षितः पशुमारकैः । देवान् पितृन् भूतपतीञ्चानाकामो यथा भवान् ॥

युक्तेष्वेवं प्रमत्तस्य कुटुम्बासक्तचेतसः । आससाद् स वै कालो योऽप्रियः प्रिययोपिताम् ॥

चण्डवेग इति ख्यातो गन्धर्वाधिपतिर्नृप । गन्धर्वास्तस्य बलिनः षष्ट्युत्तरशतत्रयम् ॥१३॥

गन्धर्व्यस्तादृशीरस्य मैथुन्यश्च सितासिताः । परिबृथ्या विलुग्नन्ति सर्वकामविनिर्मिताम् ॥१४॥

ते चण्डवेगानुचराः पुरजनेपुरं यदा । हर्तुमारैभिरे तत्र प्रयपंचःप्रजागरः ॥१५॥

स सप्तभिः शतैरेको विशत्या च शतं समाः । पुरजनेपुराध्यक्षो गन्धर्वैर्युधे यलो ॥१६॥

धीयमाणे स्वसम्बन्धे एरस्मिन् बहुभिर्युधा । धिन्तां परां जगामार्तः सराष्टपुरयागधरः ॥१७॥

स एव पुषां मधुभुक् पञ्चालेषु स्वपापंदैः । उपनीतं बलि गृह्णन् क्षीजितो नाविद्वज्जयम् ॥१८॥

कालस्य दुहिता काचित्त्रिलोकी वरमिच्छती । पर्यङ्गती न बहिष्मन् प्रत्यनन्दत कथन ॥१९॥

दौर्भाग्येनात्मनो लोके विभ्रता दुर्भंगेति सा । या तुष्टा राजपंये तु वृतादात्पूस्वे धरम् ॥२०॥

कदाचिदम ना सा ब्रह्मलोकान्मही गतम् । यमे गृहद्वतं मां नु जनती काममोहिता ॥२१॥

मयि संरभ्य विपुलमदाच्छापं सुदुःसहम् । स्थातुमर्हसि नैकत्र मयाच्छाविमुत्तो मुने ॥२२॥
 ततो विहतसङ्कल्पा कन्यका यवनेश्वरम् । मयोपदिष्टमासाद्य धमे नास्मा भयं पतिम् ॥२३॥
 ऋषभं यवनानां त्वां वृष्ये वीरेणिसतं पतिम् । सङ्कल्पस्त्वयि भूतानां कृतः किल न रिव्यति ॥
 द्वाविमावनुशोचन्ति बालावसद्वधप्रहौ । यज्ञोकाशाखोपनत न राति न तदिच्छति ॥२४॥
 अथो भजस्य मां भद्र भजन्तीं मे दयां कुरु । एतावान् पौरुषो धर्मो यदात्तानुक्रमपते ॥२५॥
 पालकन्योदितवचो निशम्य यवनेश्वरः । चिकीर्षुर्देवगुह्यं स सस्मितं तामभाषत ॥२६॥
 मया निरूपितस्तुभ्यं पतिराभ्रमसाधिना । नाभिनन्दति लोकोऽयं त्वाममद्रामसम्भताम् ॥२७॥
 त्वमव्यक्तगतिर्मुहुष्व लोकं कर्मविनिर्मितम् । याहि मे पृतनायुक्ता प्रजानाशं प्रयोज्यसि ॥२८॥
 प्रज्वारोऽयं मम भ्राता एवं च मे भगिनी भव । चराम्युभाभ्यां लोकेऽस्मिन्नव्यक्तो भीमसैनिकः
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे पुरजनोपाख्याने
 सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

नारद उवाच

सैनिका भयनाप्तो ये बर्हिष्मन् दिष्टकारिणः । प्रज्वारकालकन्याभ्यां विचेरवनीमिमाम् ॥१॥
 त एकदा तु रभसा पुरजनपुरीं नृप । हरुर्भौमभोगाढ्यां जरत्पक्षगपाक्षिताम् ॥ २ ॥
 कालकन्यापि वृभुजे पुरजनपुरं यत्नात् । ययाभिभूतः पुरुवः सद्यो निःसारतामियात् ॥ ३ ॥
 तयोपभ्रुज्यमानां वै यवनाः सर्पतोदिशम् । द्वाभिः प्रविश्य सुभृशं प्रार्दयन् सकलां पुरीम् ॥४॥
 तस्यां प्रपीड्यमानायामभिमानी पुरजनः । अवापोरविधास्तापान् कुटुम्बी ममताकुलः ॥ ५ ॥
 कन्योपगृहो नष्टश्रीः कृपणो विपयात्मकः । नष्टप्रज्ञो हतैश्वर्यो गन्धर्वयवनेर्बलात् ॥ ६ ॥
 विशोण्यां स्वपुरीं वीक्ष्य प्रतिलाननाद्वान् । पुत्रान् पौत्रानुगामारयाजायां च गतसौहृदाम् ॥
 आत्मानं कन्यया प्रस्तं पञ्चालानरिदूषितान् । दुरन्तचिन्तामापधो न लेभे तत्प्रतिव्रियाम् ॥
 कामानभिलषन् दीनो यातयामाश्च कन्यया । विगतात्मगतस्नेहः पुत्रदाराश्च लालयन् ॥ ८ ॥
 गन्धर्वयवनाक्रान्ता कालकन्योपमर्दिताम् । हानुं प्रचक्रमे राजा तां पुरीमनिकामतः ॥१०॥
 भयनाज्ञोऽध्नो भ्राता प्रज्वारः प्रायुपस्थितः । ददाह तां पुरीं कृत्वां भ्रातुः प्रियचिकीर्षया ॥
 तस्यां सन्दह्यमानायां सपौरः सपरिच्छदः । कौटुम्बिकः कुटुम्बिन्या उपातप्यत सान्वयः ॥१२॥
 यवनोपरद्वाद्यतनो प्रस्तायां कालकन्यया । पुर्यां प्रज्वारसंसृष्टः पुरपालोऽन्यनप्यत ॥१३॥
 न शेके सोऽचितुं तत्र पुरकृच्छोरवेपथुः । गन्तुर्नैच्छततो वृषभोऽऽदिव सानलात् ॥१४॥
 शिथिलावयवो यर्हि गन्धर्वैर्हतपौरपः । यवनेरिभी राजन्नुपरद्वो रसोद्द ह ॥१५॥
 दुहितः पुत्रपौत्राश्च जामिजामातृपार्यदात् । स्ववागशिष्टं यन्निश्चिद् गृहकोशयच्छिदम् ॥१६॥

अहं ममेति स्वीकृत्य गृहेषु कुमतिर्गृही । द्यूयौ प्रमदया दीनो विप्रयोग उपस्थिते ॥१७॥
 लोकान्तरं गतवति मय्यनाथा कुटुम्बिनी । वर्तिप्यते कथं खेरा बालकाननुशोचती ॥१८॥
 न मय्यनाशिते भुङ्क्ते नास्नाते स्नाति मत्परा । मयि रुष्टे सुमंत्रस्ता भर्त्सिते यतवाग्भयात् ॥
 प्रयोधयति माविज्ञं ध्युपिते शोककशिता । वमैतद् गृहमेधीयं वीरसूत्रपि मेप्यति ॥२०॥
 कथं नु दारका दीना दारकीर्वापरायणाः । वर्तिप्यन्ते गयि गते भिन्ननाव इवोदधी ॥२१॥
 एवं कृपणया बुद्ध्या शोचन्तमतदर्हणम् । प्रहीतुं कृतधीरेनं भयनामाभ्यपद्यत ॥२२॥
 पशुवचनैरेव नीयमानः स्वकं क्षयम् । अन्वद्रवन्ननुपधाः शोचन्तो भृशमातुराः ॥२३॥
 पुरीं विहायोपगत उपरुद्धो भुजङ्गमः । यद्वा तमेवानु पुरीं विशीर्णां प्रकृतिं गता ॥२४॥
 विट्प्यमाणः प्रसभं यवनेन बलीयसा । नाविन्दत्तमसाऽऽवष्टः सत्पायं सुहृदं पुरः ॥२५॥
 तं यज्ञपशवोऽनेन संज्ञता येऽद्यालुना । कुठारैश्चिच्छिदुः क्रुद्धाः स्मरन्तोऽभीवमस्य तत् ॥
 अनन्तपारे तमसि ममो नष्टस्मृतिः समाः । शाश्वतीरनुभूयति प्रमदासद्गद्वपितः ॥२७॥
 तामेव मनसा गृह्णन् बभूव प्रमदोत्तमा । अनन्तरं विदभंस्य राजसिंहस्य वेरमनि ॥२८॥
 उपयेमे वीर्यपणां वैदर्भी मलयध्वजः । युधि निजित्य राजन्वान् पाटड्यः परपरञ्जयः २६
 तस्यांस जनयन्नक्र आत्मजासितेक्षणां । यवीयसः सप्त सुतान् सप्त द्विविडभूभृतः ॥३०॥
 एकैकस्याभवत्तेषां राजन्नर्बुदमर्बुदम् । भोच्यते यद्दंशवरेर्मही मन्वन्तरं परम् ॥३१॥
 अगस्यः प्राग्दुहितरमुपयेमे धृतमताम् । यस्यां दृष्ट्युतो जात इध्मवाहात्मजो मुनिः ॥३२॥
 विभग्य तनयेभ्यः क्षमां राजर्दिमलयध्वज । आरिराधयिषुः कृष्णं स जगाम कुलाचलम् ३३
 द्विधा गृहान् सुतान् भोगान् वैदर्भी मदिरेक्षणा । अन्वधावत् पाण्ड्यशं ज्योत्स्नेव रजनीकरम्
 तत्र चन्द्रधसा नाम ताम्रपर्णी वटोदका । तत्पुण्यसलिलीनित्यमुभयत्रात्मनो सृजन् ॥३५॥
 कन्दाष्टिभिर्मूलफलैः पुष्पपत्रैस्तृशोदकैः । वर्तमानः शनैर्गात्रकशानं तप आस्थितः ॥३६॥
 शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुत्पिपासे प्रियाप्रिये । सुखदुःखे इति द्वन्द्वान्यजयत्समदर्शनः ॥३७॥
 तपसा विद्यया पङ्कपायो नियमैर्यमैः । युयुजे ब्रह्मण्यात्मानं विजिताज्ञानिलाशयः ॥३८॥
 आस्ते स्थाणुरिवैकत्र दिव्यं वर्षशतं स्थिरः । वासुदेवे भगवति नाच्यद्रेदोद्बहन् रतिम् ॥६६॥
 स ध्यापकतयाऽऽत्मानं ध्यतिरिक्ततयाऽऽत्मनि । विद्वान् स्वम इवामर्शसाक्षिणं विरराम ह ॥४०॥
 साक्षाद्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप । विशुद्धज्ञानधीरेन स्फुरत्ता विधतोमुखम् ॥४१॥
 परं ब्रह्मणि चारामानं परं ब्रह्म तथाऽऽत्मनि । वीक्षमाणो विहायेक्षामस्मादुपरराम ह ॥४२॥
 पतिं परमधर्मज्ञं वैदर्भी मलयध्वजम् । प्रेम्णा पर्यचरद्वित्वा भोगान् सा पतिदेवतात ॥४३॥
 चीरवासा व्रतक्षामा वेणीभूतशिरोरहा । बभापुप पतिं शान्ता शिखा शान्तमिवानलम् ४४
 अजानती प्रियतमं यदोपरतमङ्गना । सुखिरासनमासाद्य यथापूर्वमुपाचरत् ॥४५॥

यदा नोपलभेताद् द्रावूमाणं पत्युरचंती । आसौद सविग्रहदया यूथभ्रष्टा मृगी यथा ॥४६॥
 आरामानं शोचती दीनमबन्धु विह्वलाश्रुभिः । स्तनायासिच्य विपिने सुस्वरं प्ररुद सा ॥४७॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षे इमामुदधिमेखलाम् । दस्युभ्यं चद्रघ्नपुम्यो बिभ्यतीं पातुमर्हसि ४८
 पूरं विलपती बाला विपिनेऽनुगता पतिम् । पतिता पादयोर्भर्तुं रुदत्यश्रूयवर्तयत् ॥४९॥
 चिन्तिं दारमर्या चित्वा तस्यां, प. यु. कलेवरम् । आदीप्य चानुराणे विलपन्ती मनो दधे २०

ब्राह्मण उवाच

तत्र पूर्वतरः कश्चिरसप्ता ब्राह्मण आत्मवान् । सान्तरयन् वल्गुना सान्ना तामाह रुदती प्रभो ॥
 का त्व कस्यासि को वायं शयानो यस्य शोचसि । जानासि किं सखायं मां येनाग्नेविचचर्थं ह ॥
 'अपि स्मरसि चा मानमविज्ञातसखं सखे । हि वा मां पद्मविचकुन् भौमभोगरतो गत. ॥२३॥
 हंसावहं च त्व चार्यं सखायौ मानसायनौ । अभूतामन्तरा वौक सहस्रपरिवत्सरान् ॥२४॥
 स त्वं विहाय मां बन्धो गतो प्राग्यमतिर्महीम् । विचरन् पद्मद्राक्षीः कयाचिन्निमित्तं जिया ॥
 पद्मारामं नवद्वारमेरुपालं त्रिनेत्रकम् । पटकुलं पद्मविपणं पद्मप्रकृति स्त्रीधवम् ॥२६॥
 पद्मेन्द्रियार्था आरामा द्वारः प्राणा नव प्रभो । तेजोऽबलानि कोष्ठानि कुलमिन्द्रियसङ्ग्रहः २७
 विपणस्तु क्रियाशक्तिर्भूतप्रतिरव्यया । शक्यधीश पुमास्त्वत्र प्रविष्टो नावबुध्यते ॥२८॥
 तस्मिंस्त्वं रामया स्पृष्टो रममाणोऽश्रुतस्मृतिः । तत्सङ्गादीदृशीं प्राप्सो दशां पापीयसीं प्रभो ॥२९॥
 न त्वं विदमर्भुहिता नायं वीरः सुहृत्त्व । न पतिस्त्वं पुरजन्त्या रुदो नवमुखे यया ॥३०॥
 माया ह्येषा मया स्पृष्टा यत्पुमांसं खियं सतीम् । मन्यसे नोभयं यद्वै हंसो पश्यावयोगतिम् ॥३१॥
 अहं भवात्त चान्यस्त्व त्वनेगाहं विचक्ष्व भोः । न नो पश्यन्ति कवयश्चिद्द्रं जातु मनागपि ॥३२॥
 यथा पुरुष आत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः । द्विधाभूतमवेक्षेत तथैवान्तरमावयो ॥३३॥
 एवं स मानसो हसो हंसेन प्रतिबोधित । स्वस्यस्तद्व्यभिचारेण नष्टामाप पुन स्मृतिम् ॥३४॥
 बहिष्मन्नेतदध्या म पारोक्ष्येण प्रदर्शितम् । यत्परोक्षप्रियो देवो भगवान् विश्वभावन ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरजानोपारवानेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥२८॥

अथैकीनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

प्राचीनवहिरवाच

भगवंस्ते वचोऽहमाभिर्नं सभ्यगवगम्यते । क्वयस्तद्विज्ञानन्ति न ययं कर्ममोहिता ॥ १ ॥

नारद उवाच

पुररं पुरजन् विद्यायद्ध्यनस्त्यात्मन पुरम् । एकद्वित्रिचतुर्पादं बहुपादमापादकम् ॥ २ ॥
 योऽविज्ञाताहतस्तस्य पुरुषस्य सखेधरः । यत्र विज्ञायते पुम्भिर्नामभिर्नो त्रियोगुणैः ॥ ३ ॥
 यदाजिघृक्षन् पुरुष कास्त्र्येन प्रटतेगुणान् । नन्द्वारं द्विहस्तार्द्रिं सत्रामनुत् साध्विति ॥४॥

बुद्धिं तु प्रमदां विद्यान्ममाहमिति यत्कृतम् । यामधिष्ठाय देहऽस्मिन् पुमान् भुङ्क्तेऽक्षभिर्गुणान्
सखाय इन्द्रियगणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतम् । सत्यस्तद्वृत्तयः प्राणः पञ्चवृत्तिर्यथोरगः ॥ ६ ॥
वृहद्बलं मनो विद्यादुभयेन्द्रियनायकम् । पञ्चालाः पञ्च विरया यन्मध्ये नत्रत्वं पुरम् ॥७॥
अक्षिणी नासिके कर्णौ मुखं शिक्षगुदाविति । द्वे द्वे द्वारौ बहिर्याति यस्तद्विन्द्रियसंयुतः ॥८॥
अक्षिणी नासिके श्रास्यमिति पञ्च पुरः कृताः । दक्षिणा दक्षिणः पुर्य उत्तरा चोत्तर स्मृतः ॥९॥
पश्चिमे इत्यधोद्वारौ गुदं शिक्षमिहोध्यते । खयोताऽऽविर्मुखी चात्र नेत्रे एकत्र निमिते ।

रूपं विभ्राजितं ताम्भ्यां विचष्टे चक्षुषधरः ॥१०॥

नलिनी नालिनी नासे गन्धः सौरभ उच्यते । घ्राणोऽन्धूतो मुर्यस्यं विपणो व प्रपविद्रसः
श्रापणो व्यवहारोऽत्र चित्रमन्धो बहूदनम् । पितृहृद्दक्षिणः कर्ण उत्तरो देवहूः स्मृतः ॥१२॥
प्रवृत्तं च निवृत्तं च शास्त्रं षड्बालसंज्ञितम् । पितृयानं देवयानं श्रोत्राच्छूतधराद्बजेत् ॥१३॥
श्रासुरी मेहमर्वाद्वायव्यो घ्राणिणां रतिः । उपस्थो दुर्मदः प्रोक्तो निर्ऋतिर्गुद उच्यते ॥१४॥
वैशसं नरकं पायुर्लुब्धकोऽन्धो तु मे शृणु । इस्तपादौ पुमांस्ताभ्यां युक्तो याति करोति च ॥
अन्तःपुरं च हृदयं विपूचिर्मन उच्यते । तत्र मोहं प्रसादं वा हर्षं प्राप्नोति तद्गुणैः ॥१६॥
यथा यथा विक्रियते गुणाक्तो विरुरोति वा । तथा तथोपदष्टाऽऽत्मा तद्वृत्तीरनुकार्यते ॥१७॥
देहो रथस्त्रिन्द्रियाधः संवत्सरयोऽगतिः । द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजः पञ्चासुवनपुरः ॥१८॥
मनोरश्मिर्बुद्धिसूतो हृद्गीढो द्वन्द्वकूबरः । पन्चेन्द्रियार्धप्रत्नेपः सप्तधातुवरूथकः ॥१९॥
आकूतिर्विक्रमो बाह्यो मृगतृष्णां प्रधावति । एतद्गोन्द्रियचमूः पञ्चसूनाविनोदकृत् ॥२०॥
संवत्सरश्चण्डवेगः कालो येनोपलक्षितः । तस्याहानीह गन्धर्वा गन्धर्व्यौ रात्रयः स्मृताः ।

हरन्ध्यायुः परिक्रान्त्या पृथ्युत्तरशतत्रयम् ॥२१॥

कालकन्या जरा सात्वाहोक्तस्तां नाभिन्दति । स्वसारं जगृहे मृत्युः क्षयाय यवनेश्वरः ॥२२॥
आधयो व्याधयस्तस्य सैनिका यवनाश्वराः । भूतोऽसर्गाशुरयः प्रज्जारो द्विविधो ज्वरः ॥२३॥
एवं बहुविधैर्दुःखैर्देवभूतात्मसम्भवैः । क्षिरयमानः शतं वर्षं देहे देही तमोगृतः ॥२४॥
प्राणोन्द्रियमनोघर्मानात्मन्यध्यस्य निर्गुणः । शोते कामलवान् ध्यायन्ममाहमिति कर्मयत् ॥२५॥
यदाऽऽमानमविज्ञाय भगवन्तं परं गुरुम् । पुरुषस्तु विपज्जेत गुणेषु प्रवृत्तेः स्वदक् ॥२६॥
गुणाभिमानो स तदा कर्माणि कुरुतेऽवशः । शुक्लं कृष्णं लोहितं वा यथाकर्माभिजायते २७
शुक्लाप्रकाशभूयिष्ठां ह्योक्तानामिति कर्हिचित् । दुःखोदकान् क्रियायासांस्तम शोको कटान् क्वचित्
क्वचित्पुमान् क्वचित् स्त्री क्वचित्प्रोभयमन्धवीः । देवो मनुष्यस्तिर्यग्वा यथा कर्मगुणं भवः ॥२८॥
एतरीतो यथा दीनः सारमेयो गृहं गृहम् । चरन् विन्दति यद्विष्टं दण्डमोदनमेव वा ॥२९॥
तथा कामाशयो जीव उच्चावचपथा भ्रमन् । उपर्यधो वा मध्ये वा याति दिष्टं प्रियाप्रियम् ॥

दुःखैर्विकतरेणापि दैन्यभूताः महेतुषु । जीवस्य न व्यवच्छेदः स्याच्चेत्तत्प्रतिक्रिया ॥३२॥
 यथा हि पुरुषो भारं शिरसा गुरुमुद्रकन् । तं स्वन्धेन स आघत्ते तथा सर्वाः प्रतिक्रिया ॥३३॥
 नैकान्ततः प्रतीकारः कर्मणां कर्म केशलम् । द्वयं ह्यविद्योपसृतं स्वप्ने स्वप्न इवानघ ॥३४॥
 अयं ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । मनसा लिङ्गरूपेण स्वप्ने विचरतो यथा ॥३५॥
 अथाऽमनोऽर्थभूतस्य यतोऽनर्थपरम्परा । संसृतिस्तद्व्यपच्छेदो भक्त्या परमया गुरौ ॥३६॥
 वासुदेवे भगवति भक्तियोगः समाहितः । संप्रीचोनेन वैराम्यं ज्ञानं च जनयिष्यति ॥३७॥
 सोऽचिरादेव राजयं स्यादच्युतकथाश्रयः । शृण्वतः श्रद्धानस्य नि यदा स्यादधीयत ॥३८॥
 यत्र भागवता राजन् साधवो विशदाशयाः । भगवद्गुणानुक्थनश्रवणव्यप्रचेतसः ॥३९॥
 तस्मिन् महन्मुखरिता मधुभिन्नरिप्रपीयूषशेषसरितः परितः श्रवन्ति ।

ता ये पिबन्त्यवितुरो नृप गाढकर्णैस्ताश्च स्पृशन्त्यशनतृड्भयशोकमोहाः ॥४०॥
 एतैरुपद्रुतो नित्यं जीवलोकः स्वभाषणैः । न करोति हरेर्नूनं कथासृतनिघ्नौ रतिम् ॥४१॥
 प्रजापतिपतिः साक्षाद्भगवान् गिरिशो मनु । दत्ताय प्रजाध्यक्षा नैष्टिकाः सनकादयः ॥४२॥
 मरीचिरप्यङ्घ्रिसौ पुलस्त्य पुलहः क्रतुः । भृगुर्वसिष्ठ इत्येते मदन्ता ब्रह्मादिनः ॥४३॥
 अथापि घाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः । परयन्तोऽपि न पश्यन्ति पश्यन्तं परमेधरम् ४४
 शब्दब्रह्मणि दुष्पारे चरन्त ऊर्ध्विस्तरे । मन्त्रलिङ्गैर्बन्धुच्छिन्नं भजन्तो न विदुः परम् ॥४५॥
 यदा यमनुगृह्णाति भगवान्नात्मभावितः । सज्जहाति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम् ॥४६॥
 तस्मात्कर्मसु बहिर्धमज्ञानादर्थकाशिषु । मार्थदोष्टं कृथाः श्रोत्रस्पर्शिवस्त्वृष्टवस्तुषु ॥४७॥
 स्वं लोकं न विदुस्ते वै यत्र देवो जनार्दनः । आहुषैर्ब्रधियो वेदं सकर्मकमतेद्विदः ॥४८॥
 आस्तीर्थं दर्शनं प्रागग्रैः कास्म्येन चितिमण्डलम् । स्वच्छो बृहद्ब्रह्मन्मानो कर्म नावैपि यः परम्
 तत्कर्म हरितोपं यत्सा विद्या तन्मतिर्यया ॥ ४९ ॥

हरिर्देहभृतामात्मा स्वयं प्रकृतिरीश्वर । तत्पादगुलं शरणं यतः सेनो नृणामिह ॥५०॥
 स वै प्रियतमश्चात्मा यतो न भयमण्यपि । इति वेदं स वै विद्वान् यो विद्वान् स गुरुरिहः ॥
 नारद उवाच

प्रथ एवं हि संद्विष्टो भवत्तः पुरपथं । अग्र मे घदतो गुह्यं निशामय सुनिश्चितम् ॥५२॥
 इन्द्रवरं सुमनसां शरणे मियित्वा रक्तं पद्भुः प्रिगणसामसु लुब्धकर्णम् ।
 अग्रे वृकानसुतुषोऽविगण्यथ यान्तं पृष्टे भृगं मृगयलुब्धकवाणभिन्नम् ॥५३॥

[अस्यापि]

सुमनःसधर्मणां स्त्रीणां शरणं आश्रमे पुष्पमधुगन्धर्वरुद्रतमं काम्यकर्मविपाकतं कामसुर-
 लब्धं वैहृषीपस्य्यादि विचिन्वन्तं मिथुनीभूय तद्भक्तिनेशितमनसं पद्भुः प्रिगणसामगोतपदति-

मनोहरवनितादिजनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितकर्णमग्रे वृकयूथवदात्मन आयुर्नरतोऽहोरात्रा-
न्तान् काललवविशेषानविगणय्य गृहेषु विहरन्तं पृष्टत एव परोक्षमनुप्रवृत्तो लुब्धकः कृता-
न्तोऽन्तःशरेण यमिह पराविध्यति तमिममा मानमहो राजन् भिन्नहृदयं द्रष्टुमर्हसीति ॥१४४॥

• स त्वं विचक्ष्य भृगुचेष्टितमात्मनोऽन्तश्चित्तं नियच्छ हृदि कर्णाधुनो च चित्ते ।

जहङ्गनाश्रममलत्तमयूथगार्थं प्रीथीहि 'हंसशरणां विरम क्रमेण ॥ १४५ ॥

राजोवाच

श्रु तमन्वीक्षितं ब्रह्मन् भगवान् यदभाषत । नैतज्जानन्त्युपाध्यायाः किं न म् युर्विदुर्यदि ॥१४६॥
संशयोऽत्र तु मे विप्र संद्भिस्तत्कृतो महान् । ऋपयोऽपि हि मुह्यन्ति यत्र नेन्द्रियवृत्तयः ॥१४७॥
कर्माख्यारभते येन पुमानिह विहाय तम् । अमुग्रान्येन देहेन जुष्टानि स यद्भुते ॥१४८॥
इति वेदविदो वाद ध्रूयते तत्र तत्र ह । कर्म यत्क्षियते प्रोक्तं परोक्षं न प्रकाशते ॥१४९॥

नारद उवाच

येनैभारभते कर्म तेनैवामुत्र तत्पुमान् । भुङ्क्ते ह्यव्ययवानेन लिङ्गेन मनसा स्वयम् ॥१५०॥
शयानमिममुच्छ्रय्य शसन्तं पुरुरो यथा । कर्मात्मन्याहितं भुङ्क्ते तादृशेनेतरेण वा ॥१५१॥
ममैते मनसा यद्यदसावहमिति भ्रुवन् । गृह्णीयात्तत्पुमान् राद्वं कर्म येन पुनर्भवः ॥१५२॥
यथानुमीयते चित्तमुभयैरिन्द्रियैर्हितैः । एवं प्राग्देहजं कर्म लपयते चित्तवृत्तिभिः ॥१५३॥
नानुभूतं क्व घानेन देहेनादृष्टमथ तम् । कदाचिदुपलभ्येत यद्रूपं यादगात्मनि ॥१५४॥
तेनास्य तादृशं राजसिद्धिनो देहसम्भवम् । श्रद्धास्त्वाननुभूतोऽर्थो न मनः स्पष्टमर्हति ॥१५५॥
मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शंसति । भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव न भविष्यतः ॥१५६॥
अदृष्टमश्रुतं चात्र क्वचिन्मनसि दृश्यते । यथा तथा नुमन्तव्यं देशकालक्रियाश्रयम् ॥१५७॥
सर्वे क्रमानुरोधेन मनसोन्द्रियगोचराः । प्रायान्ति वर्गशो यान्ति सर्वे समनयो जनाः ॥१५८॥
सर्वैरुक्तिष्टे मनसि भगवत्प्राध्वर्तिनि । तमश्न्द्रमसोविदुमुपरज्यावभासते ॥१५९॥
नाहंममेति भावोऽर्थं पुर्ये व्यवधीयते । यावद् बुद्धिमनोऽन्तर्गुणव्यूहो ह्यनादिमान् ॥१६०॥
सुप्तिमूर्च्छोपतापेषु प्राणायनविघाततः । नेहतेऽहमिति ज्ञाने मृमुप्रश्वारयोरपि ॥१६१॥
गर्भे बाल्येऽप्यर्षोऽप्यह्यादेकादशविधं तदा । लिङ्गं न दृश्यते यूतः कदा चन्द्रमसो यथा ॥१६२॥
अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते । ध्यापतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थांगमो यथा ॥१६३॥
एव पश्यविषं लिङ्गं त्रिवृत् पौडशविरुत्तम् । एष चेतन्या युक्तो जीव इत्यभिधीयते ॥१६४॥
घनेन पुरुषो देहानुपादत्ते विमुह्यति । हर्षं शोकं मर्षं दुःखं सुखं घानेन विन्दति ॥१६५॥
यथा नृपजलकैर्न नापयाद्यपयाति च । न तेषेन्द्रियमापोऽपि प्राग्देहाभिमतं जन ॥१६६॥
पावदन्त्यं न विन्देत ह्यवधानेन कर्मणाम् । मन एव मनुष्येन्द्र भूतानां भयभावनम् ॥१६७॥

यदाधैक्षरितान् ध्यायन् कर्माख्यादिनुतेऽमृतम् । सति कर्मण्यविघाया कञ्चः कर्मण्यनात्मन
अतस्तद्रपवादार्थं भज सर्वामना हरिम् । पर्यरतदात्मकं विश्वं स्वियुत्पायप्यया यत ॥१६॥

मैत्रेय उवाच

भागवतमुण्यो भगवाधारदो हंसयोगीन्द्रम् । प्रदर्यं ह्यमुमामन्त्र्य सिद्धलोकं ततोऽगमत् ॥८०॥
प्राचीनवर्हिं राजपिः प्रजासर्गाभिरक्षणे । आद्रिय पुत्रानगमत्पते कपिलाश्रमम् ॥८१॥
तत्रैवाप्रमना यीरो गोविन्दचरणाम्बुजम् । विमुक्तमङ्गोऽनुभजन् भक्त्या तस्माभ्यतामगात् ८२
एतदप्यामणरोष्यं गीतं देवर्षिग्यानघ । यः धावयेधः शृणुवात्स लिङ्गेन विमुच्यते ॥८३॥

एतन्मुमुन्दयशसा भुवन पुनानं देवर्षिव्यंमुत्पनिःसृतमात्मशौचम् ।

यः कौचंमानमधिगच्छति पारमेष्ठ्यं नास्मिन् भजे भ्रमति मुक्तसमस्तबन्ध ॥८४॥

अध्यामणरोष्यमिदं मयाधिगतमदृतम् । एवं खियाऽऽश्रमः पुंसादिद्युक्तोऽमुत्र च संशय

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसंवादे

प्राचीनवर्हिर्नारदसंवादे नामैकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

विदुर उवाच

ये श्वयाभिहिता प्रह्वन् सुताः प्राचीनवर्हिषः । ते रुद्रगीतेन हरिं सिद्धिमापुः प्रतोष्य काम् १
किं याहंस्पयेह परत्र वाथ कैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्तिनः ।

आसाद्य देव गिरिां यश्चक्षुषा प्रापुः परं नूनमय प्रचेतसः ॥ २ ॥

मैत्रेय उवाच

प्रचेतसोऽन्तरुद्धौ विदुरादेशकारिणः । जपयज्ञेन तपसा पुरज्जनमतोपयन् ॥ ३ ॥

दशवर्षसहस्रान्ते पुरपस्तु सनातनः । त्रेपामाधिरभूच्छूर्शान्तेन शमयन् रुचा ४

उपखण्डमहर्षदो मेरुशङ्कमियाम्बुदः । पीतवासा मण्डिप्रोवः कुर्वन् वितिमिरा दिश ५

काशिष्णुना कनरुवणविभूरणेन आजकपोलवदनो विलसकिरीटः ।

अष्टायुवैरनुचैर्मुनिभिः सुरेन्द्रैरासेवितो गहडकिन्नरगीतकीर्तिः ॥ ६ ॥

पीनायताष्टमुजमण्डलमप्यलक्ष्म्या स्पर्धच्छ्रिया परिवृतो वनमालयाऽऽद्यः ।

वर्हिष्मतः पुर्य आह सुतान् प्रपन्नान् पर्जन्यनादस्तया सधृणावलोकः ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच

वरं वृणीष्य भद्रं वो यूयं मे नृपनन्दना । सौहार्देनापृथग्धर्मास्तुष्टोऽहं सौहृदेन व ॥ ८ ॥

योऽनुस्मरति सन्ध्यायां पुष्पाननुविनं नरः । तस्य भ्रातृष्वात्मसाम्यं तथा भूतेषु सौहृदम् ॥९॥

ये तु मां रुद्रगीतेन सायं प्रातः समाहिताः । स्तुवन्त्यहं कामवरांदास्ये प्रज्ञां च शोभनाम्

यद्यं पितुरादेशमप्रदष्ट मुदान्विताः । अथो व उरती कीर्तिलोकाननु भविष्यति ॥११॥
 भविता विधुतः पुत्रोऽनरमो ब्रह्मणो गुणैः । य एतामात्मवीर्येण त्रिलोकीं परिय्यति ॥१२॥
 कण्डोः प्रलोचया लब्धा कन्या कमललोचना । तां चापविद्वा जगद्गुर्भूरहा नृपनन्दनाः ॥१३॥
 उच्यमानाया मुखे राजा सोमः पीयूषवर्षिणीम् । देशिनी रोदमानाया निदधे स दयान्वितः ॥१४॥
 प्रजाविसर्गं आदिष्टाः पित्रा मामनुवर्तता । तत्र कन्यां वरारोहां तामुद्रहत मा चिरम् ॥१५॥
 अपृथग्धर्मशीलानां सर्वेषां वः सुमध्यमा । अपृथग्धर्मशीलेषां भूयात्पत्न्यर्पिताशया ॥१६॥
 दिव्यवर्षसदृशाणां सङ्घमहतौजसः । भौमान् भोषयथ भोगान् वै दिव्यांश्चानुग्रहान्मम
 अथ मरयनपायिन्या भक्त्या ष्कगुणाशयाः । उपयास्यथ मद्दाम निर्विघ्न निरयादतः ॥१७॥
 गृह्णेष्वविशतां चापि पुंसां कुशलकर्मणाम् । मद्गतांयातयामानां न बन्धाय गृहा मताः ॥१८॥
 नव्यदृष्टदये यज्जो ब्रह्मै तद्ब्रह्मवादिभिः । न मुह्यन्ति न शोचन्ति न हर्षयन्ति यतो गताः २०

मैत्रेय उवाच

एवं ब्रुवाणं पुरुषार्थभाजनं जनार्दनं प्राञ्जलयं प्रचेतसः ।
 तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमला गिरागृण्य गद्गदया सुहृत्तमम् ॥२१॥

प्रचेतस ऊचुः

नमो नमः क्लेशविनाशनाय निरूपितोदारगुणाङ्घ्रयाय ।
 मनोवचोवेगपुरोजवाय सर्वाङ्गमाङ्गैरगताधरने नमः ॥२२॥
 शुद्धाय शान्ताय नमः स्वनिष्ठया मनस्यपार्थ विलसद्ब्रुवाय ।
 नमो जगत्स्थानलयोदयेषु गृहीतमायागुणविग्रहाय ॥२३॥

नमो विशुद्धसत्त्वाय हरये हरिमेषसे । वासुदेवाग कृष्णाय प्रभवे सर्वसात्वताम् ॥२४॥
 नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने । नमः कमलपादाय नमस्ते कमलेक्षण ॥२५॥
 नमः कमलकिञ्जल्कपिशङ्गामलवाससे । सर्वभूतनिवासाय नमोऽयुङ्क्ष्महि साक्षिण्ये २६॥
 रूपं भगवता त्वेतदशेषकृशंसंचयम् । आविष्कृतं नः क्लृप्तानां किमन्यदनुकम्पितम् ॥२७॥
 एतावत्त्वं हि विभुभिर्भाष्यं क्षीनेषु वत्सलैः । यदनुस्मर्यते काले स्वबुद्ध्याभद्ररन्धन ॥२८॥
 येनोपशान्तिर्भूतानां बुद्धकानामपीहताम् । अन्तर्हितोऽन्तर्हृदये कस्मात्तो वेद नाशिपः ॥२९॥
 असावेव वरोऽस्माकमीप्सितो जगतः पते । प्रसन्नो भगवान् येषामपवर्गगुण्यन्तिः ॥३०॥
 वरं वृषीमहेऽथापि नाथ त्वत्परतः परात् । न ह्यन्तस्त्वद्विभूतीनां सोऽनन्त इति गीयसे ॥३१॥
 पारिजातेऽञ्जसा लःधे सारङ्गोऽन्यन्न सेवते । त्वदृष्टिभूलमासाद्य साचारिकं किं वृषीमहि ॥३२॥
 यावत्ते मायया स्पृष्टा भ्रमाभ इह कर्मभिः । तावद्भवत्प्रसङ्गानां सङ्गः स्यान्नो भवे भवे ॥३३॥
 बुल्लयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगव सङ्गिसङ्गस्य मर्यानां किमताशिपः ॥३४॥

यप्रेष्यन्ते कथा मृष्टास्तृष्णायाः प्रशमो यतः । निर्वरं यत्र भूतेषु नोद्देशो यत्र कश्चन ॥३२॥
यत्र नारायणः साक्षाद्भगवान्पासिनां गतिः । संस्तूयते रुक्मयासु मुक्तसङ्गेः पुनः पुन ॥३३॥
तेषां विचरतां पद्भ्यां तीर्थानां पावनच्छ्रया । भोतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ३७

वयं तु साक्षाद्भगवन् भवस्य प्रियस्य सख्युः चणसङ्गमेन ।

सुदुश्चिकित्स्यस्य भवस्य मृत्योर्भिपत्तमं त्वाद्य गतिं गताः स्मः ॥ ३८ ॥

यत्नः स्वकीयं गुरवः प्रसादिता विमाश्र वृद्धाश्च सदानुवृत्त्या ।

श्रार्थां नताः सुहृदो भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययेव ॥ ३९ ॥

यत्नः मृतसं तप एतदीश निरन्धसां कालमदभ्रमसु ।

सर्वं तदेतत्पुरस्य भूतो वृणीमहे ते परितोपस्थाय ॥ ४० ॥

मनुः स्वयम्भुर्भगवान् भवश्च यैऽन्ये तपोज्ञानविशुद्धसत्त्वाः ।

अदृष्टपारा अपि यन्महिम्नः स्तुवन्त्यथो त्वाऽऽत्मसमं गृणीमः ॥ ४१ ॥

नमः समाय शुद्धाय पुरपाय पराय च । वासुदेवाय सत्त्वाय तुभ्यं भगवते नमः ॥ ४२ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतोभिरभिष्टुतो हरिः प्रीतस्तथेत्याह शरत्पयवत्सलः ।

अनिच्छतां धानमत्सचक्षुषां ययौ स्वधामानपवर्गवीर्यः ॥ ४३ ॥

अथ निर्घायं सलिलात्प्रचेतस उदन्वतः । वीक्ष्यकुप्यन् दुर्मैरुद्धां गां गां रोदधुमिवोच्छ्रितैः

ततोऽग्निमास्तौ रालन्नमुञ्चन् मुखतो रुचा । मही निर्वीर्यं कर्तुं संवर्तक इवात्यये ॥ ४४ ॥

भस्मसात्क्रियमाणांस्तान्द्रुमान् वीक्ष्य पितामहः । आगतः शमयामास पुत्रान् परिष्मतो नयैः ४६

तत्रावशिष्टा ये वृक्षा भीता दुहितरं तदा । उज्जहु स्ते प्रचेतोभ्य उपदिष्टाः स्वयम्भुवा ॥ ४७ ॥

ते च ब्रह्मण्य आदेशान्मारिषामपयेमिरे । यस्वा महदवज्ञानादजन्मजनयोनिज ॥ ४८ ॥

चाक्षुषे रत्नवरे प्राप्ते प्राक्सर्गे कालविद्वु ते । यः ससर्ज प्रजा इष्टाः स दहो देवचोदितः ॥ ४९ ॥

यो जायमानः सर्वेषां तेजस्तेजस्विनां रुचा । स्वयोपादत्त दाषयाच कर्मणां दक्षमन्वु यन् २० ॥

तं प्रजासर्गारक्षायामनादिरभिपिच्य च । युयोज युयुजेऽन्याश्च स वै सर्वप्रजापतीन् ॥ ५१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां चतुर्थस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

॥ मैत्रेय उवाच ॥

तत्त उपपन्नविज्ञाना आश्रयोन्नजभापितम् । स्मरन्त आत्मने भार्यां विसृज्य प्राप्सजन् गृहान् १

दीक्षिता मद्य रुद्रेण रुवंभूताः नैषसा । प्रतीच्यां दिशि धेलायां सिद्धोऽभूद्यत्र जाललिः

तास्त्रिजितप्राणमनोबोचदशो जितासनान् शान्तसमानविप्रहान् ।

परेऽमले ब्रह्मणि योजितात्मनः सुरासुरेढ्यो दृश्ये स्म नारदः ॥ ३ ॥

तमागतं त उरथाय प्रथिपत्याभिनन्द्य च । तूजयित्वा यथादेशं सुखासीनमयाशुवन् ॥ ५ ॥

प्रचेतस ऊचुः

स्वागतं ते सुरपेँऽद्य दिष्टया नो दर्शनं गतः । तव चधूमणं ब्रह्मक्षमयाय यथा रवेः ॥ ५ ॥

यथादिष्टं भगवता शिवेनाधोऽज्जेन च । तद् गृहेषु प्रसक्तानां प्रायशः क्षपितं प्रभो ॥ ६ ॥

तन्नः प्रद्योतयाध्यात्मज्ञानं तरवार्षदर्शनम् । येनाजसा तरिष्यामो दुस्तरं भवसागरम् ॥ ७ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसां पृष्टो भगवाच्चारदो मुनिः । भगवत्युत्तमश्लोकं आविष्टात्मात्रवीन्नुपात् ॥ ८ ॥

नारद उवाच

तज्जन्म तानि कर्माणि तदायुस्तन्मनो वचः । नृणां येनेह विधात्मा सेव्यते हरिरीश्वरः ॥ ९ ॥

किं जन्मभिस्त्रिभिर्वेह शौकसावित्रयाङ्गिकैः । धर्मभिर्वा त्रयीप्रोक्तैः पुंसोऽपि विबुधायुषा ॥ १० ॥

श्रुतेन तपसा वा किं वचोभिक्षित्तृत्तिभिः । बुद्ध्या वा किं निपुण्या बलेनेन्द्रियराधसा ॥ ११ ॥

किं वा योगेन सांख्येन न्यासस्वाध्याययोरपि । किं वा श्रेयोभिरन्यैश्च न यत्रात्मप्रदो हरिः १२

श्रेयसामपि सर्वेषामा मा ह्यवधिरर्धतः । सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्माऽऽमदः प्रियः ॥ १३ ॥

यथा तरोर्मूलनिपेचनेन तृप्यन्ति तस्स्कन्धभुजोपशाखाः ।

प्राणोपहाराद्य यथेन्द्रियाणां तथैव सर्वाहंशमच्युतेज्या ॥ १४ ॥

यथैव सूर्याः प्रभवन्ति वारः पुनश्च तस्मिन् प्रविशन्ति काले ।

भूतानि भूमौ स्थिरजङ्गमानि तथा हरावेव गुणप्रवाहः ॥ १५ ॥

पतरपद्ं तज्जगदात्मनः परं सकृद्दिभातं सवितुर्यथा प्रभा ।

यथासवो जाप्रति सुप्तशक्तयो द्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमास्थयः ॥ १६ ॥

यथा नभस्यभ्रतमः प्रकाशा भवन्ति भूषा न भवत्यनुक्रमात् ।

एव परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमू रजस्तमः सत्त्वमिति प्रवाहः ॥ १७ ॥

तेनैकमात्मानमशोपदेहिना कालं प्रधानं पुरुषं परेशम् ।

स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमद्धा ॥ १८ ॥

इयथा सर्वभूतेषु सन्तुष्टया येन केन वा । सर्वेन्द्रियोपशान्त्या च तृप्यत्याशु जनार्दनः ॥ १९ ॥

अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहृतः ।

निजजनवशग वमात्मनोऽथन्न सरति छिद्रवदत्तरः सती हि ॥ २० ॥

न भजति कुमनीपिशा स हृद्यो हरिरधनात्मधनप्रियो रसज्ञ ।
 श्रुतधनकुलकर्मणां मदैर्यं विदधति पापमकिञ्चनेषु सत्सु ॥ २१ ॥
 श्रियमनुचरतां तदर्धिनश्च द्विपदपतीन् विबुधांश्च यत्स्वपूर्णं ।
 न भजति निजभृत्यवर्गान्त्र कथममुमुद्विस्जेत्पुमान् कृतज्ञ ॥ २२ ॥

मैत्रेय उवाच

इति प्रचेतसो राजन्नव्याश्च भगवत्कथा । श्रावयित्वा ब्रह्मलोक ययौ स्वायम्भुवो मुनि ॥ २३ ॥
 तेऽपि तन्मुखनिर्वात ययो लोकमलापहम् । हरेर्निशम्य तत्पादं ध्यायन्तस्तर्हति ययु ॥ २४ ॥
 एतत्तेऽभिहित एतयन्मां त्व परिपृष्टवान् । प्रचेतसां नारदस्य सवाद् हरिकीर्तनम् ॥ २५ ॥

श्रीशुक उवाच

य एव उत्तानपदो मानवस्यानुवर्णित । यश प्रियवतस्यापि निबोध नृगसत्तम ॥ २६ ॥
 यो नारदादात्मविद्यामधिगम्य पुनर्महीम् । भुक्त्वा विभज्य पुत्रेभ्य ऐश्वर समगात्पदम् ॥ २७ ॥
 इमां तु कौशारविणोपवर्णितां कृत्वा निशम्याजितवादसाकथाम् ।

प्रदृढभावोऽश्रुकलाकुलो मुनेर्दधार मूर्ध्नां चरण हृदा हरे ॥ २८ ॥

विदुर उवाच

सोऽयमद्य महायोगिन् भवता करुणात्मना । दर्शितस्तमस पादो यत्राकिञ्चनगो हरि ॥ २९ ॥

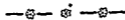
श्रीशुक उवाच

इत्यानम्य तमामन्य विदुरो गजसाह्वयम् । स्वानां दिदृच्छ प्रययौ ज्ञातीनां निवृत्ताशय ॥ ३० ॥
 एतद्य शृणुयाद्वाजन् राज्ञां ह्यर्पितात्मनाम् । आयुर्धनं यश स्वस्ति गतिर्मैश्वर्यान्पुयात्तरे ।
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यां सहितायां चतुर्थस्कन्धे

प्रचेतेउपाख्यान नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

इति चतुर्थःस्कन्धः समाप्तः

॥ हरि. ॐ तत्सत् ॥

श्री वासुदेवाय नमः

श्रीमद्भागवतम्

पञ्चमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

प्रियव्रतो भागवत आत्माराम. कथं मुने । गृहेऽरमत यन्मूलः कर्मबन्धः पराभव ॥ १ ॥
न नूनं मुक्तसङ्गानां तादृशानां द्विजपंभ । गृहेष्वभिनिवेशोऽयं पुंसां भवितुमर्हति ॥ २ ॥
महतां खलु विमर्षं उत्तमश्लोकपादयोः । द्वायानिवृत्तचित्तानां न कुटुम्बे स्पृष्टामति. ॥ ३ ॥
मंशयोऽयं महान् ब्रह्मन् दारागारसुतादिषु । रुक्तस्य यत्सिद्धिरभूत् कृष्ये च मतिरप्युता ॥ ४ ॥

श्रीशुक उवाच

यादमुक्तं भगवत उत्तमश्लोकस्य श्रीमन्मन्त्राविन्दमकरन्दरस आयेशितचेतसो भागवत-
परमहंसदयितकथां किञ्चिदन्तरायविहितां स्वां शिवतमां पदवीं न प्रायेण द्विन्वन्ति ॥ ५ ॥ यद्दि
वाच ह राजन् स राजपुत्रः प्रियव्रत. परमभागवतो नारदस्य चरयोपसेवयाज्ञसावगतपरमार्थस-
त्तवो ब्रह्मस्रेण दीक्षिष्यमाणोऽवनितलपरिपालनायाज्ञात्प्रवरगुणगणैकान्तभाजनतया स्व-
पिप्रोपामन्त्रितो भगवति वासुदेव पद्याव्यवधानसमाधियोगेन समावेशितसकलकारकक्रियाकलापो
नैवाभ्यनन्दद्यद्यपि तदप्रत्याज्ञातव्यं तदधिकरण आत्मनोऽन्वयमादसतोऽपि पराभवमन्वीक्षमाण-
॥ ६ ॥ अथ ह भगवानादिदेव पृतस्य गुणविसर्गस्य परिपृंहणानुष्यानव्यवसितसकलजगदभिप्राय
आत्मवोनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितः स्वभवनादवततार ॥ ७ ॥ स तत्र तत्र गगनतल
उद्धृतिरिव विमानावलिभिरनुपथममरपरिवृद्धैरभिपूज्यमान. पथि पथि च घरुपरः सिद्धगन्धर्व-
साध्यचारणमुनिगणैरपगीयमानो गन्धमादनदोषीम्वभासपद्मपससर्प ॥ ८ ॥ तत्र ह वा पुनं
देवार्पिर्हंसयानेन पितरं भगवन्तं हिरण्यगर्भमुपलभमान. सहस्रैवो धायार्हंयोन सः पितापुत्रा-
म्यामरहिताङ्गिरपत्तस्थे ॥ ९ ॥ भगवानपि भारत तद्रूपनीतार्हं सृष्ट्वाकेनातितरामुदितगुण-
गणात्तारसुजयः प्रियव्रतमादिपुरुदस्तं सदपहासावलोक हति होवाच ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच

निबोध तातेदमृतं ब्रवीमि मासृषितु देवमहंस्यप्रमेयम् ।
 वयं भवस्ते तत एव महर्षिवंहाम सर्वे विवशा यस्य दिष्टम् ॥ ११ ॥
 न तस्य कश्चित्प्रसा विधया वा न योगवीर्येण मनीषया वा ।
 नैकार्थधर्मे परत स्वतो वा कृत विद्वन्तु तनुभृद्भिभूयात् ॥ १२ ॥
 भवाय नाशाय च कर्म कर्तुं शोकाय मोहाय सदा भयाय ।
 सुखाय दुःखाय न्व देहयोगमव्यक्तदिष्टं जनताङ्ग धत्ते ॥ १३ ॥
 तद्वाचि तनया गुणकर्मदामभिः सुदुस्तरैवं स वय सुयोजिता ।
 सर्वे षडामो बलमौश्वराय प्रोता नसीव द्विपदे चतुष्पदः ॥ १४ ॥
 ईशाभिसृष्ट इव रुन्धमदेऽङ्ग दु खं सुख वा गुणकर्मसङ्गात् ।
 आस्थाय तत्तद्यदयुङ्क्त नाथश्चङ्गमनान्घा इव नीयमानाः ॥ १५ ॥
 सुक्तोऽपि तावद्विभृयाः स्वदेहमारुच्यमभक्षभिमानशून्यः ।
 यथानुभूत प्रतिघातनिद्र किं त्वन्यदेहाय गुणाच्च युङ्क्ते ॥ १६ ॥
 भयं प्रमत्तस्य वनेस्वपि स्याद्यतः से आस्ते सहपट्सपत्र ।
 जितेन्द्रियस्याऽमरते बुधस्य गृहाश्रम किं नु करोत्यवद्यम् ॥ १७ ॥
 यः पट्सपत्रान् विजिगीषमाणो गृहेषु निर्विशय यतेत पूर्वम् ।
 अत्येति दुर्गांश्रित ऊर्जितारीन् क्षीणेषु काम त्रिधरेद्विपश्चित् ॥ १८ ॥
 त्व त्वज्जनाभाङ्गु घिसरोजक्रोशदुर्गांश्रितो निर्जितपट्सपत्र ।
 भुङ्क्तेह भोगान् पुरुरातिदिष्टान् विमुक्तसङ्ग प्रकृति भजस्य ॥ १९ ॥

श्रीशुक उवाच

इति समभिहितो महाभागवतो भगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनो लघुतायावनन-
 शिरोधरो बाढमिति स्वबहुमानमुवाह ॥ २० ॥ भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पितापचिति
 प्रियव्रतनारदयोरविषममभिसमी शमाणयोरात्मसमनस्याननवाट् मनसं
 प्रवर्तयन्नगमन् ॥ २१ ॥

मनुरपि परेष्वैव प्रतिस्पर्धितमनोरथः सुरर्षिवरानुमेनेनामज्जमखिलधरा मण्डलस्थितिगुप्तय
 आस्थास्य स्वयमतिविषमविपजलाशयाशया उपरराम ॥ २२ ॥ इति ह याव स
 जगत्तोपतिरीधरेष्पयाविनिवेशितकर्माधिकारोऽखिल जगदुपन्यध्वसनपरानुभावस्य भगवत
 आदिपुरुःस्याङ्घ्रियुगलानवरात्प्यानानुभावेन परिरन्धितकपायाशयोऽनदातोऽपि मानार्धनो
 मइतं महीतलमनुशासत ॥ २३ ॥ अथ च दुहितरं प्रजापतेरिंधकर्मण उपयेमे बहिर्धर्ती

नाम तस्यामु ह वाय आत्मज्ञानात्मसमानशीलगुणकर्मरूपवीर्योदारान्दश भावयान्मभूव कन्या
 च यवीयसीमूर्जस्वतो नाम ॥ २४ ॥ आग्नीध्रेभ्रजिह्वयज्ञवाहुमहावीरिहरयरेतोवृत्तपृष्ठ-
 सवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवय इति स्रुवं यथाग्निनामान. ॥ २५ ॥ एते. १ कविमहावीरः
 सवन इति त्रय आसन्नूर्परैतस्वत आत्मविद्यायामर्भावादारभ्य कृतपरिचयाः पारमहंस्य-
 मेवाश्रममभजन् ॥ २६ ॥ तस्मिन्नु ह वा उपशमशीलाः परमर्षयः सकलजीवनिष्काधावासस्य
 भगवतो वासुदेवस्य भीतानां शरणभूतस्य श्रीमच्छरणारधिन्दाविरतस्मरणाविगलितपरमभक्ति-
 योगानुभावेन परिभावितान्तर्हृदयाधिगते भगवति सर्वेषां भूतानामात्मभूते प्रत्यगात्मन्ये-
 वात्मनस्तादात्म्यविशेषेण समीयुः ॥ २७ ॥ अन्यस्यापि जायायां त्रयः पुत्रा आसन्नसन्-
 स्तामसो रैवत इति मन्वन्तराधिपतयः ॥ २८ ॥

एवमुपशमायनेषु स्वतनयेष्वथ जगतीपतिर्जगतीमूर्जान्येनादश परिवसरायामव्या-
 हतात्पिलपुरुषकारसारसम्भृतदोर्दण्डयुगलापीडितमौर्वीगुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपक्षो बर्हि-
 ष्मत्याश्चानुदिनमेघमानप्रमोदप्रसरणयौषिण्यप्रीडाप्रमुखितहासाबलोऽरुचिरचरेत्यादिभिः प्रा-
 भूयमानाविवेक इवानवधुष्यमान इव महामना बुभुजे ॥२९॥ यावदवभासयति सुरगिरिमु-
 परिक्रामन् भगवानादित्यो वसुधातलमर्धेनैव प्रतपत्यर्धेनावच्छाद्यति तदा हि भगवदुपानोप-
 चितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनन्दन् समजवेन रथेन ज्योतिर्मयेन रजनीमपि दिनें करिष्यामीति
 सप्तवृत्स्तरणिमनुपर्यङ्गामद् द्वितीय इव पतङ्गः ॥३०॥ ये वा उ ह तद्ग्रथरणनेमिहृतपरि-
 खातास्ते सप्त सिन्धव आसन् यत् एव कृताः सप्त भुवो द्वीपा. ॥३१॥ जम्बूप्रचशात्मलिङ्गुश-
 ष्ठीश्रशाकपुष्करसंज्ञास्तेषां परिमाणं पूर्वंस्मा पूर्वंस्मादुत्तर उत्तरो यथामरथं द्विगुणमानेन बहिः
 समन्तत उपबद्धताः ॥३२॥ चारोऽश्चरसोदसुरोदृष्टतोदशीरोददक्षिणरण्डोददृष्टोदाः सप्त जलधयः
 सप्त द्वीपपरिखा इषाम्बन्तरद्वीपसमाना एकैकरथेन यथानुपूर्वं सप्तस्वपि बहिर्द्वेषिपु पृथक्
 परित उपकल्पितास्तेषु जम्बादिषु बर्हिष्मतीपतिरनुप्रतानात्मज्ञान, प्रीध्रेभ्रजिह्वयज्ञवाहुहिर-
 यरेतोवृत्तपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान यथासंख्येनैकैकस्मिन्नेकमेवाधिपतिं विदधे ॥ ३३ ॥
 दुहितरं चोर्जस्वतो नामोशनसे प्रायच्छस्यामासीद् देवयानी नाम काव्यसुता ॥ ३४ ॥

नैवंविधः पुरणकार उरक्रमस्य पुंसां तदङ्घ्रिरजसा जितपह्नुणानाम् ।

चित्रं विदूरविगतः सकृदादद्रीत यत्प्रामर्शेयमधुना स जहाति दग्धम् ॥३५॥

स एवमपरिमितयत्पराक्रम एवदा तु देवपिंशरयानुत्तयनानुपतितगुणविसर्गसंमर्गेणा-
 निवृत्तमिषामानं मन्वमान आगमिनिर्येद् इदमाह ॥३६॥ अहो यत्साप्यनुष्टितं यदभिनिवेशितो,
 अहमिन्द्रियविचारचित्ताद्येभ्यश्चान्धकूपे तदलमलममुपधा यमिताया विनोदन्म मां चिमिःमि
 ति गह्वयाङ्गार ॥३७॥ परदेवताप्रसादाधिगतात्मप्रपञ्चमरौनानुमृत्तोभ्यः पुत्रेभ्य इमा यथादायं

विभज्य भुक्तभोगां च महिषीं स्तकमिव सहस्राविभूतिमपहाय स्वयं निहितनिर्वेदो ह
गृहीतहंरविहारानुभावो भगवतो नारदस्य पदवीं पुनरेवानुससार ॥३८॥

तस्य ह वा एते श्लोकाः—

प्रियमतकृतं कर्म को नु कुर्याद्विनेश्वरम् । यो नेमिनिश्रैरकरोच्छ्रयां प्रन् सप्त चारिधीन् ॥३९॥
भूसंस्नानं कृतं येन सरिद्विरिवनादिभिः । सोमा च भूतनिवृत्तौ द्वीपे द्वीपे विभागशः ॥४०॥
भौमं दिव्यं मानुषं च महिष्यं कर्मयोगजम् । यश्चक्रे निरयौषम्यं पुरेषानुजनप्रियः ॥४१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे प्रियमतविजये प्रथमोऽध्यायः

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एष पितरि सम्प्रवृत्ते तदनुशासने वर्तमान आग्नीध्रो जम्बूद्वीपौकसः प्रजा धीरसवद्धमां
वेक्षमाणः पथंगोपायत् ॥ १ ॥ स च कदाचिपितृलोककाम सुरधरवनिताम्नीडाचलद्रोण्य
भगवन्तं विश्वसृजां प्रतिमाभूतपरिचर्योपत्रण आत्मैकाम्येण तपस्व्याराधयाम्बुद्व ॥ २ ॥
तदुपलभ्य भगवानादिपुरुषः सदसि गायन्ती पूर्वचित्तिं नामाप्सरसमभियापयामास ॥३॥ सा
च तदाश्रमोपवनमलिरमणीयं विविधनिविडविटपिष्टपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारुदस्थलविहङ्गम-
मिथुनै प्रोच्यमानश्रुतिभिः प्रतिबोध्यमानसलिलकुङ्कुटकाररडनकलहंसादिभिर्विचित्रमुपकृजिता-
मलजलाशयकर्मलाकरमुप बध्नाम ॥४॥ तस्याः सुललितगमनपदविन्यासगतिविलासायाश्चानुपदं
खण्डखण्डायमानरुचिरचरयाभरणास्वनमुपाकर्ण्य नरदेवकुमारः समाधिषोगेनामोलितनयननलि-
नमुकुलयुगलमीपद्विकचर्य व्यचष्ट ॥ २ ॥ तामेवाविदूरे मधुकरीमिव सुमनस उपजिघ्रन्तीं
द्विजमनुजमनोनयनाह्लाददुर्घैर्गतिविहारमोडाविनयावलोकनुस्वराक्षरावयवैर्मनसि मृणां कुमु-
मायुधस्य विदधतीं विवरं निजमुखविगलितामृतासधसहासमापयामोदमदान्धमधुकरनिकरोप-
रोधेन द्रुतपदविन्यासेन वल्गुस्पन्दनस्तनफलशकवरभाररशनां देवीं तद्वल्लोकनेन विवृताव-
सरस्य भगवतो मकरध्वजस्य वशमुपनीतो जडवदिति होवाच— ॥६॥

का त्वं चिकीर्षसि च किं मुनिवर्यं शैले मायामि कापि भगवत्परदेवतायाः ।

विजये विभर्षि धनुषी सुहृदात्मनोऽप्ये किं वा मृगान् मृगयसे विपिने प्रमत्तान् ॥ ७ ॥

याथाविमौ भगवतः शतपत्रपत्रौ शान्ताचपुङ्खरुचिरावतितिमद्गती ।

कश्मै युयुङ्क्षसि घने विचरन्न विद्य ऐमाय नो जटधिपौ तव विक्रमोऽस्तु ॥ ८ ॥

शिर्या इमे भगवतः परितः पठन्ति गायन्ति साम सरहस्यमनसमीशम् ।

युष्मच्छिस्त्राविलुलिताः सुमनोऽभिवृष्टीः सर्वे भजन्त्यपिगया इव वेदशाखाः ॥ ९ ॥

वाचं परं चरणपञ्जरतिचिरीयां ब्रह्मन्नरूपमुखरां शृण्वाम तुभ्यम् ।
 लब्धा कदम्बरचिरद्विविडद्विबि वे यस्यामलातपरिधिः क च वल्कलं त ॥१०॥
 किं सम्भृतं रुचिरयोर्द्विज शृङ्गयोस्ते मध्ये कृशो वहसि यत्र दशिः श्रिता मे ।
 पद्भोऽरुणः सुरभिरात्मविपाण ईदम् येनाध्रमं सुभग मे सुरभीकरोपि ॥११॥
 लोकं प्रदर्शय मुह्यतम तावकं मे यत्रत्य इत्थमुरसावयवावपूर्वा ।
 अस्मद्विधस्य मनउपयनी विभर्ति बद्धहुतं सरसराससुधादि ववत्रे ॥१२॥
 का वाऽऽमृत्तिरदनाद्विरिङ्ग याति विष्णोः कलास्यनिमि रोन्मरु रौ च कर्षी ।
 उद्विग्नमीनयुगलं द्विजपट्त्तिशोचिरासन्नमृङ्गनिकरं सर इन्मुखं ते ॥१३॥
 योऽसौ स्वया करसरोजहतः पतद्गो दिष्टु भ्रमन् भ्रमत एजयतेऽक्षिणी मे ।
 मुक्तं न ते स्मरसि वक्रजटावस्थं कष्टोऽनिलो हरति लम्पट एव नीवीम् ॥१४॥
 रूपं तपोधन तपश्चरतां तपोज्ञं ह्येतत् केन तपसा भवतोपलब्धम् ।
 चतुं तपोऽईसि मया सह मित्र मद्यं किं वा प्रसीदति स वै भयभावनो मे ॥१५॥
 न त्वां त्यजामि द्यितं द्विजदेवदत्तं यस्मिन्मनो द्यपि नो न वियाति लम्पट् ।
 मां चारुशृङ्गयर्हसि नेतुमनुमतं तेचिा यतः प्रतिसरन्नु शिवाः सचिद्वयः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति ललनानुशतिविशारदो प्राग्यवैदग्ध्यया परिभाषया तां विदुषवधूं विदुषमति-
 रधिसभाजयामास ॥१७॥ सा च ततस्तस्य वीरयूथनेर्बुद्धिशीलरूपवय श्रियौदायैष पराधि-
 समनास्तेन सहायुतायुतपरिवत्सरोपलक्षणं कालं जम्बूद्वीपपतिना भौमस्वर्गभोगान् सुभुजे १८
 तस्यामु ह वा आमजान् स राजवर आम्नीध्रो नाभिकिगुरुरहरिषेलायूतरम्यकरिरयमयदुस्-
 मद्राश्वेतुमाससंज्ञाश्रव पुत्रानजनयत् ॥ ११ ॥

सा सूत्राय मुतास्रानुत्तरं गृह एवापहाय पूर्वचित्तिर्भूय एवाजं देवमुपतस्थे ॥२०॥
 आम्नीध्रमुतास्ते मागुरनुप्रदादौपतिकेनैव संहननबलोपेनाः पित्रा विभक्ता आस्तुल्यनामानि
 यथामागं जम्बूद्वीपपाणि सुभुज ॥ २१ ॥ आम्नीध्रो राजागृप्तः कामानामप्सरसमेगानुदिन-
 मधिमग्यमानस्तस्याः सलोकता श्रुतिभिरवारुध यत्र पितरो मादयन्ते ॥२२॥ सगपरेते पितरि
 नव भ्रातरो मेरुदुहितृमैरुदेवीं प्रतिरूपामुप्रदंष्ट्रीं लतां रज्यां श्यामीं नारीं भद्रां देवर्षातिमि-
 तिसंज्ञा नवोदधइन् ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संदितायां पञ्चमस्कन्धे आम्नीध्रवर्णनं नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभिः पत्यकामोऽप्रजया मेरुदेव्या भगवन्त यज्ञपुरमवहितारमायव्रत ॥१॥ तस्य ह
 वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजत प्रवर्धयेत् प्रचरन्सु द्व्यदेशकालमन्त्रविन्दुच्छिष्याविद्यानयोगो-
 पपत्त्या दुरधिगमोऽपि भगवान् भागवतवात्मव्यतया सुप्रतीक आत्मानमपराजितं निजजन-
 भिप्रेतार्थविधित्तया गृहीतहृदयो हृदयङ्गम मनोनयनानन्दनादयवाभिराममाविश्रकार ॥ २ ॥
 अथ ह तमाविष्कृतभुजयुगलद्वयं हिरण्यमयं पुरन्दविशेषं कपिशकोशेयान्धरधरमुरसि विलसच्छ्री-
 वत्सलनाम दरवरवनरुद्दणमालाच्छूण्मृतमणिगदादिभिरपलक्षित स्फुटकिरणप्रवरमुकुट-
 कुण्डलकटकटिसूत्रहारकेयूरनूपुराङ्गभूरणविभूषितमृत्वित्रसदस्यगृहपतयोऽधना ह्वोत्तमध-
 नमुपलभ्य सबहुमानमर्हथोनावनतशीर्षाण उपतस्थु ॥ ३ ॥

अद्विज ऊचुः

अर्हसि सुदुरहंत्तमाहंणमस्माकमनुपथानां नमो नम इयेतावत्सदुपशिक्षितं कोऽर्हति
 प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीश ईश्वरस्य परस्य प्रकृतिपुरुषयोर्वाकनाभिर्नामरूपावृत्तिभो रूपनि
 रूपयम् ॥ ४ ॥ सकलजननिकायतृजिननिरसनशिवतमप्रवरगुणगयो रुदेशकयनादते ॥ २ ॥
 परिजनानुरागविरचितशबलसशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादृवाङ्कुरैरपि सम्भृतया सपर्यया
 किल परम परित्युष्यसि ॥ ६ ॥

अथानयापि न भवत इज्यथोरुमारभरयो ममुचितमर्थमिहोपलभामहे ॥ ७ ॥ आत्मन
 एवानुसवनमजसाव्यतिरेकेण बोभूयमानाशेषपुरार्थस्वरूपस्य किन्तु नाथाशिप आशासाना-
 नामेतद्भिसराधनमात्रं भवितुमर्हति ॥ ८ ॥ तद्यथा बालिशालां स्वयमात्मन श्रेयः पर-
 मविदुषां परमरमपुरस्य प्रकर्षं करुणया स्वमहिमान् चापवर्गाख्यमपकल्पयिष्यन् स्वयं नापचित
 प्वेतरवदिहोपलक्षित ॥ ९ ॥ अध्यायमेव वरो ब्रह्मंत्तम यर्हि धर्हिपि राजर्षेर्वरदपंभो भवास्त्रिज
 पुरं पेष्यविपय आसीत् ॥ १० ॥

असङ्गनिशितज्ञानानलविधूताशो मलानां भवत्स्वभावानामारानामाणां मुनीनामनवरत
 परिगुणितगुणगणपरममङ्गलायनगुणगणकथनोऽसि ॥११॥ अथ कथञ्चिस्खलनपुरपतनजग्मण-
 दुरवस्थान दिपु विवशानां न स्मरण्या उचरमरणदशायामपि सकलकर्मलनिरसनानि तव
 गुणकृतनामभेष्याति दचनगोचराणि भवन्तु ॥ १२ ॥

किञ्चाय राजर्षिरप यक म प्रनां भवाद्दशीम श सान ईश्वरमाशिनी स्वर्गापवर्गयोरपि
 भवन्तमुपधावति प्रजायामधंप्राययो धनद्रमिवाधनः फलीकरणम् ॥ १३ ॥ को वा इह

तेऽपराजितोऽपराजितया माययानवमितपदप्यानावृतमसिर्विषयविपरयानावृतप्रकृतिरनुणसित-
महचरणः ॥ १४ ॥ यदुह वाच तव पुनरवभक्तैरिह समाहृतस्तप्राधिधियां मन्दानां नस्त-
देवहेलन देवदेवाहंसि साम्येन सर्वान् प्रतियोद्धुमविदुषाम् ॥ १५ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निगदेनाभिष्टूयमानो भगवाननिमिषर्षभो वर्षधराभिवादिताभिवन्दितचरण
यदयमिदमाह ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहो यताहमृषयो भवद्भिरवितथगीर्भिवरममुलभमभियाचितो यदमुष्यात्मजो मया
सदृशो भूयादिति ममाहमेवाभिरूपः कैयक्याद्यापि ब्रह्मवादे न मृषा भवितुसहति ममैव हि
मुख यद् द्विजदेवकुलम् ॥ १७ ॥ तत आग्नीध्रीर्येऽशकलयादतरिप्याभ्यारमनुष्यमनुपलभमान ॥ १८ ॥

श्रीशुक उवाच

इति निशामयन्त्या मेरुदेव्याः पतिमभिधायान्तर्दधे भगवान् ॥ १९ ॥ यर्हिपि तस्मिन्नेव
विष्णुदत्त भगवान् परमर्षिभिः प्रसादितो नाभेः प्रियचिकीर्षया तदधरोधायने मेरुदेव्यां
धर्मान् दर्शयितुकामो घातश्शनानां भ्रमणानासृषीणामूर्ध्वमन्थिनां शुक्रया तनुवावतवार २०
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिचरिते ऋषभायतारो नाम तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ ह तमुत्पत्त्येवाभिष्यज्यमानभगवच्छरणं साम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिन-
मेधमानानुभावं प्रकृतयः प्रजा प्रलम्ब्या देवताश्चावनितलसमवनायातितरां जगृधुः ॥ १ ॥ तस्य
ह वा हृदं धर्मणा वरीयसा गृह्णन्लोकैः चैजसा बलेन श्रिया यशसा धीर्षयौर्षाभ्यां च
पिता ऋषभ इतीदं नाम चकार ॥ २ ॥ तस्य हीन्द्रः स्पर्धमानो भगवान् वर्षे न वर्षे तद्वधार्थं
भगवानृषभदेवो योगेश्वरः प्रहस्यात्मयोगमायया स्ववर्षमजनाभं नामाभ्यवर्षत ॥ ३ ॥ नाभिरु
यथामिलपितं सुप्रजास्त्वमवरुष्यातिप्रमोदभरविह्वलो गद्गदाधरया गिरा स्वैरं गृहीतनर-
लोकसधर्मं भगवन्तं पुराणपुरं मायाविलसितमतिर्वत्स तातेति सानुरागमुपलालयन् परां
निवृत्तिमुपगतः ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरप्रकृति जनपदो राजा नाभिरात्मजं समयसेतुरषाया-
मभिपिच्य ब्राह्मण्यूपनिधाय सह मेरुदेव्या विशालार्या प्रसन्ननिपुणेन तपसा समाधिगोणेन
नरनारायणार्थं भगवन्तं वासुदेवमुपासीन. कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५ ॥

यस्य ह पाण्डवेय श्लोकायुदाहरन्ति—

को नु तत्कर्म राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् । अपत्यतामगाद्यस्य हरिः शुद्धेन कर्मणा ॥ ६ ॥
 ब्रह्मण्योऽन्यः कुतो नाभेर्विप्रा मङ्गलपूर्जिताः । यस्य बहिर्हिपि यज्ञेशं दर्शयामासुरोजसा ॥ ७ ॥

अथ ह भगवानुपभदेवः स्ववर्षं कर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासो
 लघ्वधरैर्गुरुभिरनुज्ञातो गृहमेधिनां धर्मानुशिक्षमाणो जयन्थामिन्द्रदत्तायामुभयलक्षणं
 कर्म समाप्तायाप्नातमभियुञ्जन्ना मजानामात्मेसमानानां शतं जनयामास ॥ ८ ॥ येषां ब्रह्म
 महायोगी भरतो ज्येष्ठः श्रेष्ठगुण आसीद्येनेदं वर्षं भारतमिति व्यपदिशन्ति ॥ ९ ॥ तमनु
 कुशावर्तं इलावर्तो ब्रह्मावर्तो मलयः केतुर्भद्रसेन इन्द्रस्पृग्विदर्भः कीकट इति नव नर्वात-
 प्रधानाः ॥ १० ॥

कबिर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः, आविर्ज्ञोत्रोऽथ हुमिलक्ष्मसः करभाजन ॥ ११ ॥

इति भागवतधर्मदर्शना नव महाभागवतास्तेषां सुचरितं भगवन्महिमोपवृ हितं
 वसुदेवनादसंवादमुपशमायनमुपरिष्ठाद्वर्णयिष्याम ॥ १२ ॥ यवीयांस एकाशीतिर्जायन्तेयाः
 पितुरादेशकरा महाशालीना महाश्रोत्रिया यज्ञशीलाः कर्मविशुद्धा ब्राह्मणा बभूवुः ॥ १३ ॥

भगवानुपभसंज्ञ आरमत्तन्नः स्वयं नित्यनिवृत्तानर्थपरम्परः केवलानन्दानुभव ईश्वर एव
 विष्णोः तवः कर्माण्यारभमाणः कालेनानुगतं धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदां सम उपशान्तो
 मैत्रः कारुणिको धर्मार्थयशःप्रजानन्दामृतावरोधेन गृहेषु लोकं नियमयत् ॥ १४ ॥ यद्यच्छ्रीपं-
 ण्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोकः ॥ १५ ॥ यद्यपि स्ववित्तं सकलधर्मं ब्राह्मं गुह्यं ब्राह्मणैर्दर्शित-
 मार्गं सामादिभिरुपायेर्जनतामनुशशास ॥ १६ ॥ द्रव्यदेशकालव्यव श्रद्धाविग्विविधोद्देशोपचितै
 सर्वैरपि ऋतुभिर्यथोपदेशं शतकृ व ह्याज ॥ १७ ॥ भगवत्तर्पणेण परिरक्ष्यमाण एतस्मिन् वर्षे न
 कश्चन पुरुषो वाञ्छत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथञ्चन किमपि कर्हिचिद्वेषते भर्तयंनुसवन
 विजृम्भितस्नेहातिशयमन्तरेण ॥ १८ ॥ स कदाचिददमानो भगवानुपभो ब्रह्मावर्तंगतो
 ब्रह्मर्षिप्रवरसभायां प्रजानां निशामयन्तीनामा मजानवहितात्मनः प्रश्रयप्रणयभरसुयन्त्रिता-
 नप्युपशिक्षयन्निति होवच ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

ऋषभ उवाच

नायं देहो देहभाजां मूलोके कष्टान् कामानर्हते विद्भुर्जा ये ।

तपो दिव्यं पुत्रका येन सत्त्वं शुद्धये चरमाद् ब्रह्मसौख्यं रचनन्तम् ॥ १ ॥

महास्तेषां द्वारमाहुर्विमुक्तस्तमोद्धारं योऽपि सङ्गिसङ्गम् ।

मद्दान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृदः साधवो ये ॥ २ ॥

ये वा मयीरो कृतसौहृदाथो जनेषु देहम्भरवातिकेषु ।
 गृहेषु जायामजरातिमसु न प्रीतयुक्ता यावदथांश्च लोके ॥ ३ ॥
 नूनं प्रमत्तः कुरुते विकर्मं यदिन्द्रियप्रीतय आश्रयोति ।
 न साधु मन्ये यत आत्मनोऽप्यमसन्नपि क्लेशद् आस देहः ॥ ४ ॥
 पराभवस्तावद्वोधजातो यावन्न जिज्ञासत आत्मतत्त्वम् ।
 यावद्विद्यास्तावदिदं मनो वै कर्मात्मकं येन शरीरबन्धः ॥ ५ ॥
 पृथं मनः कर्मवशं प्रयुङ्क्ते अविद्ययाऽऽमन्युपधीयमाने ।
 प्रीतिर्न यावन्मयि वासुदेव न मुच्यते देहयोगेन तायत् ॥ ६ ॥
 यदा न पश्यत्यथगुणोद्दं स्वार्थे प्रमत्तः सहसा विपश्चित् ।
 गतस्मृतिर्विन्दति तत्र तापानासाद्य मैथुन्यमगारमज्ञः ॥ ७ ॥
 पुंसः स्त्रिया मिथुनीभाषमेतं तयोर्मिथो हृदयप्रन्धिमाहुः ।
 अतो गृह्येत्प्रसतास्रचित्तैर्जनस्य मोहोऽयमहंममेति ॥ ८ ॥
 यदा मनोहृदयप्रन्धिरस्य कर्मानुबद्धो रड आरलयेत ।
 तदा जन सम्परिवर्ततेऽस्मान्मुक्तः परं यात्यतिहाय हेतुम् ॥ ९ ॥
 हंसे गुरौ मयि भक्त्यानुगृह्या विकृष्यया द्वन्द्वतिथिषया च ।
 सर्वत्र जन्तोर्म्यंसनाषणत्या जिज्ञासया तपसेहानिगृह्या ॥ १० ॥
 मत्कर्मभिर्मन्त्रयया च नियं मह्येसङ्गाद् गुणकीर्तनाम्ने ।
 निर्वैसाऽप्योपशमेन पुत्रा जिज्ञासया देहगोहात्मबुद्धेः ॥ ११ ॥
 अस्यात्मयोगेन विविक्षमेवया प्रापेन्द्रियात्माभिजयेन सध्वक् ।
 सच्छूद्रया प्रह्वचर्येण शब्दसम्प्रमादेन यमेन पाषाम् ॥ १२ ॥
 सर्वत्र मन्नावविचक्षण्येन ज्ञानेन विज्ञानविराजितेन ।
 योगेन एषुषमसत्पुणो लिङ्गं स्वयोद्दे कुशलोऽहमाप्यम् ॥ १३ ॥
 कर्माशयं हृदयप्रन्धिबन्धमविद्ययाऽऽसादितमप्रमत्तः ।
 अनेन योगेन यथोपदेरां सम्यग्मप्योद्योपरमेत योगात् ॥ १४ ॥
 पुत्राश्च शिल्पाश्च गृपो गुरुषां मत्तोरुक्तामो मदनुप्रहार्यः ।
 इधं विमन्युरनुशिष्यादतामशाश्च योजये कर्मसु कर्मगूढान् ।
 कं योजयन्मनुजोऽर्थं सन्नेत निपातयन्नष्टरां हि गर्ते ॥ १५ ॥
 लोकः स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टिर्गोऽर्षान् मनीहेन निरामरायः ।
 अन्वोन्वयैर. सुखमेतद्देवोरनन्दुर र च न येद् मूढ. ॥ १६ ॥

कस्तं स्वयं तदभिज्ञो विपश्चिद्विद्यायामन्तरे वर्तमानम् ।
 दृष्ट्वा पुनस्तं सपृष्णः कुबुद्धिं प्रयोजयेदुत्पथं यथान्धम् ॥१७॥
 गुह्यं न स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात् ।
 दैवं न तन्व्यान्न पतिश्च स स्यान्न मोक्षयेद्यः समुपेतमृत्युम् ॥१८॥
 इदं शरीरं मम दुर्विभाष्यं सत्त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः ।
 पृष्ठे कृतो मे यदधर्मं धारादत्तो हि मामृपभं प्राहुरार्याः ॥१९॥
 तस्मान्नवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महोपासममुं सनाभम् ।
 अक्लिष्टबुद्धया भरतं भजस्त्वं शुश्रूषयं तद्गणं प्रजानाम् ॥२०॥
 भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सबोधनिष्ठाः ।
 ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि गन्धर्वसिद्धा विबुधानुगा ये ॥२१॥
 देवासुरेभ्यो मघवत्प्रधाना दक्षादयो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् ।
 भवः परः सोऽथ विरिञ्चयीर्यः स म'परोऽईं द्विजदेवदेवः ॥२२॥
 न ब्राह्मणैस्तुलये भूतमन्यत्परयामि विप्राः किमतः परं तु ।
 यस्मिन्नृभिः प्रहुतं श्रद्धयाहमश्नामि कामं न तयाग्निशोत्रे ॥२३॥
 घृता तनूश्शती मे पुराणी येनेह सत्त्वं परमं पवित्रम् ।
 शमो दमः सत्यमनुग्रहश्च तपस्त्रितिशानुभवश्च यत्र ॥२४॥
 मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेनं किञ्चित् ।
 येषां किमु स्यादितरेण तेषामकिञ्चनानां मयि भक्तिभाजाम् ॥२५॥
 सर्वाणि मद्दिप्पयतया भवद्भिश्चराणि भूतानि सुता ध्रुवाणि ।
 सम्भावितव्यानि पदे पदे यो विविक्रदग्निस्तदुहाह्वयं मे ॥२६॥
 मनोवचोदृक्करणेहितस्य साक्षात्कृतं मे परिवर्ष्यं द्वि ।
 विना पुमान् येन महाविमोहात्कृतान्तपाशात् विमोक्तुमोशेत् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

एवमनुशास्यात्मजान् स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनाय महानुभावः परमसुहृद्भगवा
 न्युपभापदेश उपशमशीलानामुपरतकर्मणां महामुनीनां भक्तिज्ञानरैराग्यलक्षणं पारमहंस्यधर्मं
 सुपशिक्षमायः स्वतनयशतज्येष्ठं परमभागवतं भगवज्जनपरायणं भरतं धरणिपालनायाभिवि
 स्वयं भवनं पृथोर्वरितशरीरमाग्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधानः प्ररीर्यंशेन च्चारमन्यारो
 पिताह्यनीयो ब्रह्माधर्ताध्रवयाज ॥२८॥ जटान्धमूर्खधिरपिशाचोग्मादकवद्व्यधृतयोऽभिभाष्य
 माणोऽपि जनानां गृहीतनीनप्रतस्नृष्णीं बभूव ॥ २९॥ तत्र तत्र पुत्रप्राप्ताकरणेत्वाटल्लगंटीशिवि

प्रब्रधोपसार्थगिरिवनाश्रमादिव्वनुपथमवनिचगापसदैः परिभूयमानो मन्त्रिकामिरिव वनगजस्त-
 र्जनताडनाद्यमेहनश्रीवनप्रावशकृद्भ्रजःप्रधेपपूतिघातदुस्क्तैस्तदविगणयन्नेवास'संस्थान एनस्मिन्
 देहोपलक्षणे सद्यदेश उभयानुभवस्वरूपेण स्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहंममाभिमानत्वाद्-
 विस्वविद्धतमनाः पृथिवीमेकचरः परिब्रजाम ॥ ३० ॥ अतिसुकुमारकरचरणोरःस्थलविपुलया-
 हं'सगलवदनाद्यवयवविग्यासः प्रकृतिमुन्दरस्वभावहाससमुखो नवनलिनदलायमानशिशिरता-
 रारणायतनयनरचिरः सदृशसुभगरूपोलकर्णकण्ठनासो विगृह्णस्मितवदनमहोत्सवेन पुरवनि-
 तानां मनसि कुसुमशरासनमुपदधानः परागवल्लभमानकटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोऽयधूत-
 मलिननिजशरीरेण प्रहृष्टहीत इवाहस्यत ॥ ३१ ॥

यर्हि वाय स भगवान् लोकमिमं योगस्यादा प्रतीपमिवाचक्षायस्तरप्रतिक्रियाकर्म बोभसितमिति
 प्रतमाजगरमास्थिनः शयान एवाधाति पियति स्वादयवमेहति हृदति स्म चेष्टमान उच्चरित
 आदिग्धोद्देशः ॥ ३२ ॥ तस्य ह यः पुरीयसुरभिसौगन्धवायुस्तं देशं दशयोजनं समन्तात्सुरभि
 चकार ॥ ३३ ॥ एवं गौमृगकाकचर्याषा धर्ज्जितिष्टक्षासोनः शयानः काकमृगागौचरितः पिबति
 त्वादत्यवमेहति स्म ॥ ३४ ॥ इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यर्पातक'पभोऽविरतपरम-
 महानन्दानुभव आत्मनि सर्वेषां भूतानामात्मभूते भगवति वायुदेव आत्मनोऽप्यवधानानन्त-
 रोदरभावेन मित्समस्तार्थपरिपूर्णां योगीश्यांश्चि वैज्ञायतमनोजवान्तर्यानपरकाशप्रवेशदूरप्रहृष्टा-
 दानि यदृच्छयोपगतानि नाजसा नृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानचरिते पञ्चमोऽध्यायः ६

अथ पष्ठोऽध्यायः

राजोवाच

न नूनं भगव आत्मारामाणो योगसमीरितज्ञानायभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्यांश्चि पुनः
 श्लेशानि भवितुमर्हन्ति यदृच्छयोपगताति ॥ १ ॥

अरपिकयाच

सत्यमुक्तं किञ्चिद्द वा एके न मनसोऽदा विभ्रममनयस्थानस्य शर्यकरात इय सद्-
 षड्न्ते ॥ २ ॥ तथा चोक्तम्—

न कुर्यात्कर्हिचिदसत्यं मनसि दानयस्थिते । यद्विधममाधिराद्योर्णं चरन्द् तप देधरम् ॥ ३ ॥
 निर्यं दशति कामस्य सिद्धं तमनु वैश्यः । योगिनः कृतमैत्रस्य पायुजायेव पुंश्लो ॥ ४ ॥
 कामो मन्पुमंशे लोभः शोकमोहमयादपः । कर्मबन्धप्र यन्मूलः स्वीकुर्याको नु तद् युयः ५
 यथैतन्निललोक्षपाललामोऽपि विनश्यैत्रंश्वद्वधूतये । भाराचरितैरविलक्षितभगवत्प्र-
 भाषेः योगिनासागरायविधिमुनि इय नृस्वकलेवरं जिहाम्पुराम्पदा'मानमपंश्वयदितमनयान्तर-

भाविनान्बीक्षमाण उपरतानुवृत्तिरूपराम ॥६॥ तस्य ह वा पुत्रं मुक्तलिङ्गस्य भगवत ऋषभस्य
योगमायावासनया देह इमां जगतीमभिमानाभासेन सङ्क्रममाणः कोङ्कवेङ्कुकुटकान्द्विषयक-
णाटकान् देशान् यदृच्छ्योपगतः कटकाचलोपवन आस्यकृतारमकचल उन्माद इव मुग्धमूर्ध्जो-
ऽमंवीत एव विचचार ॥७॥ अथ समीरवेगविधूतवेणुविकर्षणजातोप्रदावानलस्तद्वनमालेलिहानः
सह तेन ददाह ॥ ८ ॥

यस्य किला नुचरितमुपाकर्ष्य कोङ्कवेङ्कुकुटकानां राजार्हसामोपशिष्य कलावधर्मं दृष्ट्व्यमाये
भवित्येन विमोहितः स्वधर्मपथमक्रुतोभयमपहाय कपथपालयष्टमसमञ्जसं निजमनीपया मन्द-
सम्प्रवर्तयिष्यते ॥६॥ येन ह वाव कलौ मनुजापसदां श्रेयमायामोहिताः स्वावेधिनियोगशौच-
चारित्रविहीना देवहेलनान्यपयतानि निजनिजेच्छया गृह्णाना अज्ञानानाचमनाशौचकेशोलुब्ध
नादीनि कलिनाधर्मबहुलेनोपहृतधियो ब्रह्ममाहात्म्यज्ञपुरुरलोकविदूषकाः प्रायेण भवित्यन्ति १०
ते च ह्यर्धात्तनया निजलोक्यात्रयान्धपरम्परयाऽऽश्वस्तास्तमस्यन्धे स्वयमेव प्रपतिष्यन्ति ॥११॥
अथमचतारो रजसोपप्लुतकैवल्योपशिष्यायः ॥१२॥ तस्यानुगुथान् श्लोकान् गायन्ति—

अहो भुवः सतसमुद्रवःष्या द्वीपेषु वदेष्वधिपुण्यमेतत् ।

गार्ग्यन्त यत्र यजना मुरारे, कर्माणि भद्राण्यवतारवन्ति ॥ १३ ॥

अहो नु वशो यशसावदातः प्रियव्रतो यत्र पुमान् पुराणः ।

कृतावतारः पुरारः स आद्यश्चचार धर्मं यदकर्महेतुम् ॥ १४ ॥

को न्वस्य काष्ठामपरोऽनुगच्छेन्मनोरथेन, प्यमवस्य योगी ।

यो योगमायाः स्पृहयत्युदस्ता ह्यसत्तया येन कृतप्रयत्नाः ॥ १५ ॥

इति ह स्म सक्तलवेदलोकदंष्ट्राहाण्यगवां परमपुरोभगवत ऋषभाण्यस्य विशुद्धाचरित-
मोरितं पुंसां समस्तदुश्चरिताभिद्वरण परममहामङ्गलायनमिदमनुब्रूयुषोपचितयानुश्रयोत्याश्रा-
वयति वावहितो भगवति तस्मिन् वासुदेव एकान्ततो भक्तिरनयोरपि समनुवर्तते ॥ १६ ॥
यस्यामेव क्वय आत्मानमविरत विविधगुजिनसंसारपरितापोपत्प्यमानमनुभवनं स्थापयन्तस्त-
थैव परया निवृत्त्या ह्यपवर्गमात्यन्तिकं परमपुरगार्धमपि स्वयमासादितं नो पृवाद्विपन्ते
भगवदीयत्वेनैव परिसमाप्तसर्वार्था ॥१७॥

राजन् पतिगुरुल भवतां यदूर्ना दैवं प्रियः कुलपतिः क्व च किङ्करो व ।

अस्त्वेवमङ्ग भगवान् भजतां मुकुन्दो मुक्तिं ददाति कश्चिदस्मिन् भक्तियोगम् ॥ १८ ॥

नि यानुभूतनिजलामनिवृत्तृष्णं ध्येयस्यतद्रघनया चिरसुसुबुद्धेः ।

लोरुस्य यः कल्पयामयमात्मलोरुमाश्रयात्तमो भगवते ऋषभाय तस्मै ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां महितायां पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पद्योऽध्यायः ।

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवतावनितलपरिपालनाय सञ्चिन्तितस्तदनुष्ठापनपरः
पञ्चजनी विश्वरूपदुहितरमुपयेमे ॥१॥ तस्यामु ह वा आत्मजान् कार्स्त्र्येनानुरुणनात्मनः पञ्च
जनयामास भूतादिरिव भूतसूषमाणि ॥ २ ॥ सुमति राष्ट्रभृत् सुदर्शनमावरणं धूम्रकेतुमिति ।
अजनाभं नामैतद्रूपं भारतमिति यत् आरभ्य व्यपदिशन्ति ॥ ३ ॥

स बहुविन्महीपतिः पितृपितामहवदुखःसलतया स्वे स्वे कर्मणि वर्तमानाः प्रजाः
स्वधर्ममनुवर्तमानः पर्यपालयत् ॥४॥ ईजे च भगवन्तं यज्ञक्रतुरूपं क्रतुभिरुवाचैः श्रद्धया-
ऽऽहृताग्निहोत्रदरापूर्वमासचातुर्मास्यपशुसोमानां प्रकृतिविकृतिभिरनुसवनं चातुर्होत्रविधिना ५
सम्प्रचरन्सु नानायागेषु विरचिताङ्गक्रियेष्वपूर्वं यत्क्रियाफलं धर्माख्यं परं ब्रह्मणि यज्ञपुरूपे
सर्वदेवतालिङ्गानां मन्त्राणामर्थनियामकतया साक्षात्कर्तारं परदेवतायां भगवति वासुदेव एव
भावयमान आत्मनैपुण्यश्रुतिकयायो हविःस्वध्वर्षुमिर्गुण्णमायेषु स यजमानो यज्ञभाजो देवास्तान्
पुरुषावयवेष्वभ्यध्यायत् ॥ ६ ॥ एवं कर्मविशुद्धया विशुद्धसत्त्वस्यान्तर्हृदयाकाशशरीरे ब्रह्मणि
भगवति वासुदेवे महापुरुषरूपोपलक्ष्ये श्रीवत्सकौस्तुभवनमालारिदरगदादिभिरुपलक्षिते निज-
पुरुषहृद्विहितेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोचमान उच्चैस्तरां भक्तिरनुदिनमेधमानरयाजायत ॥७॥

एवं वर्षायुतसहस्रपर्यन्तावसितकर्मनिर्वाणावसरोऽधिभुज्यमानं स्वतन्त्रयेभ्यो रिक्तं पितृ-
पैतामहं यथादायं विभज्य स्वयं सकलसम्पत्तिकेतात्स्वनिकेतात् पुलहाश्रमं प्रवयाज ॥८॥ यत्र
ह वाव भगवान् हरिरथापि तत्रत्यानां निजजनानां वास्त्वयेन सन्निधाप्यत इच्छारूपेण ॥९॥
यथाश्रमपदान्बुभयतोनाभिभिर्द्वेषमैश्वरकन्दो नाम सरित्प्रवरा सर्वतः पवित्रो करोति ॥१०॥

तस्मिन् वाव किल स एकलः पुलहाश्रमोपवने विविधकुसुमकिसलयतुलसिक्वाशुभिः
कन्दमूलफलोपहारैश्च समीहमानो भगवत् आराधनं विविक्त उपरतविषयाभिलाष उपभृत्तोपशमः
परां निवृत्तिमवाप ॥११॥ तयेत्यमविरत्तपुरपपरिचर्यया भगवति प्रवर्धमानानुरागभरद्गतहृदय-
शैथिल्यः प्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमानरोमपुलककुलक श्रौकण्ड्यप्रवृत्तप्रणयबाष्पनिर्द्धावलोक-
नयन एवं निजरमणारुणचरणारश्चिन्दानुष्णानपरिचितभक्तियोगेन परिश्रुतपरमाह्लादगम्भीर-
हृदयहृदावगाढधिष्यस्तामपि क्रियमाणां भगवत्सपर्यां न सस्मार ॥१२॥ इत्थं धृतभगवद्गत
ऐश्वर्याजिनवाससानुसवनाभिपेकाद्गकपिशकुटिलजराकलापेन च विरोचमानः सूर्यर्चां भगवन्तं
दिरण्मयं पुरषमुजिहाने सूर्यमण्डलेऽभ्युपतिष्ठेतदु होवाच—॥ १३ ॥

परोरजः सवितुर्जातवेदो देवस्य भर्गो मनसेदं जजाप ।

पुरेतसादः पुनरग्निरथ चष्टे हंसं गृध्राणं नृपाद्रङ्गिरामिमः ॥ १४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतचरिते भगवत्परिचर्यायां सप्तमोऽध्यायः ॥७५॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुकउवाच

एकदा तु महानद्यां कृताभिपेकनैयमिद्रावस्थको प्रह्लास्रमभिमृशानो मुहूर्तत्रयमुदकान्त
उपविशे ॥ १ ॥ तत्र तदा राभन् हरिणी पिपासया जलाशयाभ्याशनेकैषोपजगाम ॥ २ ॥
तथा पेपीयमान उदके तावदेवाविदूरेण नदतो मृगपतेरुत्सादो लोकभयद्वर उदपतत ॥ ३ ॥
तमुपश्रुत्य सा मृगवधुः प्रकृतिविह्वला चकितनिरोधया सुतरामपि हरिभयाभिनिवेशस्य प्रहृदया
परिप्लवर्षिष्टरगतकृया भयास्सहसैवोद्यकाम ॥ ४ ॥

तस्या उरपतन्त्या अन्तर्वन्त्या उरभयावगलितो योनिनिर्गतो गर्भः स्रोतसि निपपात
॥ ५ ॥ ताम्रसवोऽसर्पणमयन्वेदातुरा स्वगणेन वियुज्यमाना कस्याश्चिद्विषं कृष्यसारसती
निपपाताय च भमार ॥ ६ ॥

तं श्लेषकुण्डकं कृपणं स्रोतसानूहमानमभिवीषयापविद्धं यन्पुरिवानुकम्पया राजर्षिर्भरत
आदाय मृतमातरमियाश्रमपदमनयत् ॥७॥ तस्य ह वा श्लेषकुण्डक उचैरेतस्मिन् कृतनिजाभि-
मानस्याद्गरहस्तरपोषणपालनलालनप्रीणनानुष्यानेनात्मनियमाः सहयमाः पुरुषपरिचर्यादय
पकैःश्याः कृतिपयेनाहर्गणेन वियुज्यमानाः किल स्वै एवोदवसन् ॥८॥ अहो अतायं हरिणकुण्डकः
कृपण इधररथधरपरिश्रमणरपेण स्वगणसुहृद्व्यपुण्यः परिवर्जितः शरणां च मोषसादितो
मामेव मातापितरौ भ्रातृजातीन् यौघिजांश्चैवोपेयाय नान्यं कञ्चन येद भव्यतिविश्रमश्चात एव
मया मन्परायणस्य पोषणपालनप्रीणनलालनमनमुपुनानुष्टेयं शरण्यापेक्षादोऽविदुः ॥ ९ ॥
नूनं ह्यार्याः साधव उपरामशीलाः कृष्यन्मुहृद एयंविधार्थे स्वार्थानपि मुत्तरानुरेचन्ते ॥ १० ॥

इति शृणानुद्ग्रे आसनशयनादनस्थानाशनादिषु मह मृगजहुना स्नेहानुषदददप आसीत्
॥ ११ ॥ शुकमुमसमिपलाशफलमूलोदकान्याह रित्यमाषो घृष्मलाशुकादिष्यो भयमाशंसमानो
यदा गृह हरिकुण्डकेन वने समाविशत ॥ १२ ॥ पथिषु च मुग्धभाषेन तत्र तत्र पिःकर्मिपण-
यमारहदयः कापेत्पयाः कःधेनोद् इति षट्सु मग्न उरगि आधापोपलालपगुर्द परमामथाप ॥ १३ ॥
क्रियायां निदर्शमानावात्मतारालेऽपुण्यायोऽथाय यदैनमभिषेदीत तर्हि वाय त वः कृतिः
प्रकृतिर्धेन मनमा तरमा आशिर आशारते र्वारित रताद्गम ते सर्वत इति ॥ १४ ॥

अन्यदा भृशमुद्विगमना नष्टद्रविण इव कृपणः सकरुणमतिरपि हरिणकुणकविरहविह्वल
हृदयसन्तापस्तमेवानुशोचन् किल कर्मलं महदभिरग्मित इति होवाच ॥१२॥ अपि घत स
वै कृपण एणबालको मृतहरिणीसुतोऽहो ममानार्यस्य शठकिरातमतेरवृतमुकृतस्थ कृतविघ्नम्भ
आत्मप्रत्ययेन तद्रविगणयन् सुजन इवागमिष्यति ॥१६॥ अपि क्षेमेशास्मिन्नाश्रमोपवने
शष्पाणि चरन्त देवगुप्तं द्रक्ष्यामि ॥१७॥ अपि च न वृकः सालावृकोऽन्यतमो वा नैरुचर
एकचरो वा भक्षयति ॥१८॥ निम्लोचति ह भगवान् सकलजगत्क्षेमोदयस्त्व्यात्माद्याणि मम
न भृगवधून्यास आगच्छति ॥१९॥ अपिस्विदकृतमुकृतमागस्य मां सुखयिष्यति हरिण-
राजकुमारो विविधर्हाचरदर्शनीयनिजगृगदारकविनोदैरसगतोऽं स्वानामपनुदन् ॥२०॥ च्वेलि-
कायां मां मृषा समाधिनाऽऽमीलितदशं प्रेमसंरम्भेण चकितचकित आगत्य पृषदपहृषविषाणाम्रेण
लुठति ॥२१॥ आसादितहृषिपि बहिंषि दूषिते मयोपालब्धो भीतभीत सपद्युपरतरास ऋषि
कुमारवदवहितकरणकलाप आस्ते ॥२२॥

किं वा अरे आचरित तत्रस्तपस्विन्यानया यदियमवनि सविनयकृष्णसारतनयतनुतर-
सुभगशिवतमाखरखुरपदपङ्क्तिभिर्द्रविणविधुराक्षुरस्य कृपणस्य मम द्रविणपदवीं सूचयन्त्या-
त्मानं च सर्वत कृतकौतुकं द्विजानां स्वर्गापवर्गकामानां देवयजनं करोति ॥२३॥ अपि-
स्विदसौ भगवानुडुपतिरेनं मृगपतिभयान्मृतमातरं मृगबालकं स्वाश्रमपरिभ्रष्टमनुकृपया कुरण-
जनवत्सलः परिपाति ॥२४॥ किं वाऽऽ मज्विह्वे पञ्जरदवदहनशिखाभिरुपतप्यमानहृदयस्थल-
नलिनीकं मामुण्णस्तमृगीतनयं शिशिरशान्तानुरागणुषितनिजवदनसलिलाभृतमयगभस्तिभिः
स्वधयतीति च ॥२५॥

एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयो मृगदारकाभासेन स्वारब्धकर्मणा योगारम्भणतो वि-
अशित स योगतापसो भगवद्वाराधनलक्षणाच्च कथमितरथा जात्यन्तर एणकुणक आसङ्ग-
साक्षात्त्रि श्रेयसप्रतिपत्तया प्रावपरित्यक्तदुस्स्वपजहृदयाभिजातस्थ तस्येवमन्तरायविहृतयोगा-
रम्भणस्य राजपैर्भरतस्य सावन्मृगाभंकोपदणपालनप्रीणनलालनानुपङ्के शाविगणयत आत्म न
महिरिधाखुबिलं दुरतिक्रम कालः करालरभय आपद्यन् ॥२६॥ तदानीमपि पार्श्ववर्तिनमात्मज-
मियानुशोचन्तमभिधीक्षमाणो मृग एवाभिनिवेशितमना विसृज्य लोकमिम सहमृगेण कलेवर
मृतमनु न मृतजन्मानुसृतिरितरवन्मृगशरीरमेषाप ॥२७॥ तत्रापि ह वा आत्मनो मृगव-
कारण भगवद्वाराधनसमीहानुभावेनानुस्यूद्य भृशमनुत्प्यमान आह ॥२८॥ अहो फटं
अष्टोऽहमा भवतामः पथाद्यद्विमुक्तसमस्तसङ्गस्य दिवित्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवत आत्मनि
सर्वे रामात्मनां भगवति वासुदेवे तदनुश्रवणमननसङ्कीर्तनाराधनातुस्मरणाभियोगेनाशून्यसक-
लधामेन कालेन समावेशितं समाहित कारुण्येन मनस्तत्तु पुनर्मम बुधरयाराः मृगसुतमनु परिसुखव

इत्येवं निगूढनिर्वेदो विस्मय्य मृगो मातरं पुनर्भगवत्प्रेत्रमुपशमशीलमुनिगणद्वयितं
शालग्रामं पुलस्त्यपुलहाश्रमं कालञ्जराध्याजगाम ॥३०॥ तस्मिन्नपि कालं प्रतीचमाणः
साङ्गच भृशमुद्दिग्ध-आत्मसहचरः शुष्कपशुं वृणवीरुधाः पतमानो मृगतृनिमित्तावसानमेव
गणयन्मृगशरीरं तीर्थादङ्घ्रिजमुत्समजं ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे गरुडसंज्ञायां संहितायां पञ्चमस्कन्धे भरतचरितेऽष्टमोऽध्यायः ॥२॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कस्यचिद् द्विजवरस्याङ्घ्रिः प्रवरस्य शमदमतपःस्वाध्यायाध्ययनत्यागसन्तोषतितिक्षा-
प्रश्रयविद्यानसूयाभ्रज्ञानानन्दयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचाररुरौदार्यगुणा नर सोदर्या अङ्गजा
बभ्रुवृमिथुनं च यवीयस्यां भार्यायाम् ॥१॥ यस्तु तत्र पुमास्तं परमभागवतं राजर्षिप्रवरं
भरतमुत्सृष्टमृगशरीरं चरमशरीरेण विप्रचं गतमाहुः ॥२॥ तत्रापि स्वजनसङ्गाच्च भृशमुद्दि-
ग्धमानो भगवतः कर्मबन्धविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरणवरणारविन्दयुगलं मनसा विदध-
दात्मनः प्रतिघातमाशङ्कमानो भगवदनुप्रेक्ष्यानुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडान्धबविर-
स्वरूपेण दर्शयामास लोकस्य ॥३॥ तस्यापि ह वा आत्मजस्य विनः पुत्रस्नेहानुबद्धमना आ
समावर्तनात् संस्कारान् यथोपदेशं विदधान उपनीतस्य च पुनः शौचाचमनादीन् कर्मनिधमान-
नभिप्रेतानपि समश्लेष्यदनुशिष्टेन हि भाव्यं पितुः पुत्रेणेति ॥४॥ स चापि तदुह पितृम-
न्त्रिधावेवासध्रीचीनमिव स्म करोति छन्दांस्यध्याणयिष्यन् मह व्याहृतिभिः सप्रणवशिंखलिपदीं
सावित्रीं ग्रैष्मन्वासन्निकान्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपं प्राहयामास ॥५॥

एवं स्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचाध्ययनप्रतिनियमगुर्वनलशुभ्रपण्याद्यौप-
कुर्वाणकर्मणांयनभियुक्तान्वापि समनुशिष्टेन भाव्यमित्यसदाग्रैः पुत्रमनुशास्य स्वयं तावद-
न्धिर्गतमनोरथः कालेनाप्रमत्तेन स्वयं गृह एव प्रमत्त उपसंहृतः ॥६॥ अथ यवीयसी द्विज-
सती स्वगर्भजातं मिथुनं सपत्न्या उपन्यस्य स्वयमनुसंस्थया पतिलोकमगम् ॥७॥

पितर्युं परते भ्रातर एनमतप्रभाषदिस्रय्यां विद्यायामेव पर्यवसितमतयो न परविद्यायां
जडमतिरिति भ्रातरनुशासननिर्वाहान्यवृत्तन्त ॥८॥ स च प्रकृतैर्द्विपदपशुभिरुन्मत्तजड-
बधिरैत्यभिभाष्यमाणो यदा तदनुरूपाणि प्रभाषते कर्माणि च स कार्यमाणं परेच्छया करोति-
विष्टो वेतनतो वा याज्या यदच्छया बोपसादितमत्पं बहु मृष्टं कदशं वाभ्यघृरति परं
नेन्द्रियप्रीतिनिमित्तम् । नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानन्दस्वात्मज्ञाभाधिगमः सुख-
दुःखयोर्द्वन्द्वनिमित्तयोरसम्भावितदेहाभिमानः ॥९॥ शीतोष्णवातरूपे घृर इवांनावृत्ताङ्गः

पीन. संहननाङ्ग स्याद्वलसवेदानानुमर्दनामजनरजसा महामणिरिवानभ्यक्तप्रक्षवचं प
 कुपटावृतकदिरूपवीतेनोरुमपिणा द्विजातिरिति प्रह्वयपुरिति संज्ञातज्जजनावमतो विचचार
 ॥१०॥ यदा तु परत आहारं कर्मवेतनत ईहमान स्वभ्रातृभिरपि केदारकमणि निरूपि रत्तदपि
 करोति किन्तु न सम विरम न्यूनमधिकमिति वेद कणपिण्याकफलाकण्यकुल्मापस्य लीपुरी-
 पादीन्यप्यमृतवदभ्यवहरति ॥११॥

अथ कदाचिस्कश्चिद् वृषलपत्तभद्रकाल्यै पुरःपशुमालभतापत्यकाम ॥१२॥ तस्य
 ह देवमुक्तस्य पशो पदवीं तदनुचरा. परिधचन्तो निशि निशीथसमये तमसाऽऽवृतायामनधि
 गतपशव आकस्मिकेन विधिना केदारः न् वीरासनेन मृगवराहादिभ्यः सरच्चमायमङ्गिर प्रवसुत-
 मपश्यन् ॥१३॥ अथ त एतमनवद्यलक्ष्यमरमृश्य भर्तृ कर्मनिर्पाति मन्यमाना च्छुभ्या रशनया
 चण्डिकागुद्गमुपनिभुमुंदा विरुसितवदना ॥१४॥

अथ पण्यस्तं स्वविधिनाभिपिष्वाहतेन वाससाऽऽच्छाद्य भूपणालेपस्वकृतिलकादिभिहप-
 स्तृतं भुक्तवन्त धूपदीपमाल्यलाजकिमलयाङ्करफलोपहारोरेतया वैशससंस्थया महता गीत-
 स्तुतिमृदङ्गपणवधोपेय च पुरु पशु भद्रकाल्याः पुरत उपवेशयामासु ॥१५॥ अथ वृषलराज-
 पणि पुरःपशोरसृगासवेन देवी भद्रकाली यद्यमाणस्तदभिमन्त्रितमसिमतिकरालनिशित-
 सुपाददे ॥१६॥

इति तेषां वृषलानां रजस्तम प्रकृतीनां धनमदरजउरिस्तमनसां भगव कलावीरकुलं
 फदर्धोकृ यो पथेन स्वैरं विहरतां हिंसाविहाराणां कर्मातिदारणं यद्प्रज्ञभूतस्य साक्षाद्ब्रह्मवि-
 तुतस्य निर्वैरस्य सर्वमृतसुहृद् सूनायामप्यननुमतमालम्भनं तदुपक्षम्य ब्रह्मतेज्यातिदुर्विहेश
 दग्दहमानेन वपुषा सहसोद्यच्छाट सैव देवो भद्रकाली ॥१७॥ शूशाममर्षरोपावेशरभसविल-
 सित भ्रुकुट्टिविदपकुटिलद्रष्टारण्येचखाटोपातिभयानरुपदना हन्तुनामेवेरं महादृष्टासमतिमर-
 म्भेण विमुञ्चन्ती तत उत्पत्य पापीयसां दुष्टानां तेनैवामिना विवृणोशीर्षां गलाद्यवन्तम-
 सृगासवमप्युष्णं सह गणेन निपीयातिपानमद्विङ्गलोचैस्तरां स्वपापंद्भिः सह जगो ननतं च
 विजहार च शिर कन्दुफलीलया ॥१८॥ एतमेव एतु महद्भिश्चारातिप्रमः कार्स्त्र्येनात्मने
 फलति ॥१९॥ न वा एतद्विष्णुदत्त महद्दुहृतं यदमभ्रम स्वशिररद्वेदन चापतितेऽपि विमुक्त
 देहाद्यात्मभावसुरदृष्टदपग्रन्थीनां सर्वेसावसुहृदात्मनां निर्वैराणां साक्षाद्भगवतानिमि शरिवराधु-
 धेनाप्रमत्तेन तैस्तैर्भावि परिरप्यमाण ना तत्पादमूलमहृत्शिक्षयमुपगृह्णतां भागरतपरम
 शानाम् ॥२०॥

इति श्रीशाम्भुतागवने महापुराणे पारमहंस्यां महितायापञ्चमस्कन्धे उद्धमरतच्छित्त नवमोऽध्यायः ६

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ सिन्धुसौवीरपते र्हूगणस्य प्रजत इन्द्रमत्प्यास्तटे तत्कुलपतिना शिबिकावाहपुराग-
न्वेरणसमये दैवेनोपसादितः स द्विजवर उपलब्ध एष पीवा युवा संहननाङ्गो गोखरवद् धुरं
बोद्धमलमिति पूर्वविष्टिगृहीतैः सह गृहीतः प्रसभमतदर्ह उवाह शिबिकां स महानुभावः ॥१॥

यदा हि द्विजवरस्सेपुमात्रावलोकाजुगतेनं समाहिता .पुरुगतिस्तदा विषमगतां
स्वशिबिकां र्हूगण उपघार्यं पुरुपानधिवहत् आह हे वोढारः साभ्रतिक्रमत किमिति विषम-
मुद्यते यानमिति ॥२॥

अथ त ईश्वरवचः सोपालम्भमुपाकथ्यां पायतुरीयाच्छङ्कितमनसस्तं विज्ञापयाम्बभूवुः
॥३॥ न वयं नरेव प्रमत्ता भवन्निवमानुपथाः साभ्रवेव बहामः । अयमधुनैव नियुक्तोऽपि न
द्रुतं प्रजति नानेन सह वोढुमु ह वयं पारयाम इति ॥४॥

सांभ्रगिको दोः एः नूनमेकस्यापि सर्वैरां सांभ्रगिकायां भवितुमर्हतीति निश्चिश्य
निशम्य कृपणवचो राजा र्हूगण उपासितद्रुदोऽपि निसर्गेण बलात्कृत ईशदुग्धितमन्युश्विष्प-
ब्रह्मतेजसं जातवेदसमिव रजसाऽऽनृतमतिराह ॥५॥ अहो कष्टं भ्रातर्व्यक्तमुरु परिश्रान्तो
दीर्घमन्वानमेक एव ऊहिनाम् सुचिरं नातिपीवा न संहननाङ्गो जरसा चोद्गुने भवान् सखे
नो एवापर एते सङ्घट्टिन इति बहु विप्रलम्भोऽप्यविद्यया रचितद्रव्यगुणकमोशयस्वचरमकले-
वरेऽवस्तुनि संस्थानविशेषेऽहंममेः यनप्यारोपितमिष्याप्रत्ययोऽप्रहभूतस्त्पर्णां शिबिकां पूर्व-
घट्टयाह ॥६॥

अथ पुनः स्वशिबिकायां विषमगतायां प्रकुपित उवाच र्हूगणः किमिदमरे खं
जीवन्मृतो मां कदर्थाङ्कः भर्तृशासनमतिचरसि प्रमत्तस्य च ते करोमि चिकिरतां दृषदपाणि-
रिव जनताया यथा प्रकृतिं स्वां भजिष्यस इति ॥७॥

एवं बह्व्यद्धमपि भावमाणं नरदेवाभिमानं रजसा तमसानुविद्धेन मदेन तिरस्कृता-
शेरभगवत्प्रियनिकेतं पण्डितमानिनं स भगवान् ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः सर्वभूतसुहृदात्मा
योगेश्वरर्ष्यायां नातिव्युत्पन्नमति स्मयमान इव विगतस्मय इदमाह—॥८॥

ब्राह्मण उवाच

एवोदितं प्यक्तमविप्रलन्धं भर्तुः स मे स्याद्यदि धीर भारः ।

गन्तुंदि स्यादधिगम्यमघ्ना पीवेति राशौ न विदां प्रवादः ॥९॥

स्यौष्यं कार्श्यं स्याद्यथ आद्यथश्च सुत्तूद्भयं कलिरिच्छा जरा च ।

निदा रतिमंन्युरहंमदं शुषो देहेन जातस्य हि मे न सन्ति ॥१०॥

जीवन्मृतत्वं नियमेन राजप्राणन्तवद्यद्विकृतस्य दृष्टम् ।
 स्वस्याम्यभावे ध्रुव ईड्य यत्र तर्ह्युच्यतेऽसौ विधिकृत्ययोगः ॥११॥
 विशेषमुद्धेर्विवरं मनाक् च पर्याम यत्र व्यवहारतोऽन्यत् ।
 क ईश्वरस्तत्र किमीशित्वं तथापि राजन् करवाम किं ते ॥१२॥
 उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थां गतस्य मे वीर चिकित्सितेन ।
 अर्थः कियान् भवता शिञ्जितेन स्तब्धप्रमत्तस्य च पिष्टपेपः ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

पृतावदनुवादपरिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर उपशमशील उपरतानात्मयनिमित्त
 उदभोगेन कर्मारब्धं व्यपनयन् राजयानमपि तथोवाह ॥ १४ ॥ स चापि पाण्डवैय
 सिन्धुसौवीरपतिस्तत्त्वज्ञासायां सम्यक्श्रद्धयाघिहृताधिकारस्तद्दृश्यग्रन्थिमोचनं द्विजवच
 आश्रुत्य बहुयोगग्रन्थसम्मतं त्वरयावरेह्य शिरसा पादमूलमुपसृतः क्षमापयन् विगतनृपदेः स्मय
 उवाच ॥ १५ ॥

कस्त्वं निगूढश्रसि द्विजानां विभर्षि सूत्रं कतमोऽवधूतः ।
 कस्यासि कुत्रत्य इहापि कस्मात्त्वेमाय नश्चेदसि नोत शुक्ल ॥१६॥
 नाहं विशङ्के सुरराजवज्राक्षत्र्यक्षशूलाक्षत्रयमस्य दृष्ट्वात् ।
 नामन्यकंसोमानिलवित्तपास्त्राच्छङ्के भृशं ब्रह्मकुलावमानात् ॥१७॥
 तद् गृह्यसङ्को जडवन्निगूढविज्ञानवीर्यो विचरस्यपारः ।
 वचांसि योगप्रथितानि साधो न नः क्षमन्ते मनसापि भेत्तुम् ॥१८॥
 अहं च योगेश्वरमात्मतत्त्वविदां मुनीनां परमं गुरुं वै ।
 प्रष्टुं प्रवृत्तः किमिहारणं तत् साक्षाद्धरिं ज्ञानकलावतीर्यम् ॥१९॥
 स वै भवौक्षोर्कारिरोक्षणार्थमव्यक्तलिङ्गो विचरत्यपिस्त्विद् ।
 योगेश्वराणां गतिमन्धबुद्धिः कथं विचञ्चीत गृहानुबन्धः ॥२०॥
 दृष्टः श्रम कर्मत आत्मनो वै भर्तुर्गन्तुर्भवतश्चानुमन्ये ।
 यथासतोदानयनाद्यभावात्समूल इष्टो व्यवहारमार्गः ॥२१॥
 स्यात्क्यमितापास्पयसोऽमितापरस्तत्तापतस्तत्पङ्कलगर्भरन्धिः ।
 देहेन्द्रियास्वाशयसञ्चिकर्पात्तसंस्तितिः पुरुषस्यानुरोधात् ॥२२॥
 शास्ताभिगोप्ता नृपतिः प्रजानो यः किञ्चरो वै न पिनष्टि पिष्टम् ।
 स्वधर्ममाराधनमच्युतस्य यदीहमानो विजहात्यधौघम् ॥२३॥

तन्मे भवाञ्छरदेवाभिमानमदेन तुच्छीकृतसत्तमस्य ।
 कृपोष्ट मैत्रीदशमार्तवन्वो यथा तरे सदवध्यानमंहः ॥२४॥
 न विक्रिया विश्वसुहृत्सखस्य साग्धेन वीताभिमतस्तवापि ।
 महद्विमानात्स्वकृताद्धि मादृङ् नङ् प्यत्यदूरादपि शूलपाणिः ॥२५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः ।

ब्राह्मण उवाच

अकोविदः कोविदवाद्वादान् वदस्यथो नातिविदां वरिष्ठ ।
 न सूरयो हि व्यवहारमेनं तत्त्वावमर्शेन सहामनन्ति ॥ १ ॥
 तथैव राजशुस्गार्हमेधवितानविद्योरविजृम्भितेषु ।
 न वेदवादेषु हि तत्त्ववादः प्रायेण शुद्धो नु च्चास्ति साधुः ॥ २ ॥
 न तस्य तत्त्वप्रदृश्याय साक्षाद्दरीयसीरपि वाचः समासन् ।
 स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधिसौख्यं न यस्य हेयानुमितं स्वयं स्थात् ॥३॥
 यावन्मनो रजसा पूर्यस्य सत्त्वेन वा तमसा यानुबुद्धम् ।
 चेतोभिराकृतिभिरातनोति निरङ्कुशं कुशलं चेतारं वा ॥ ४ ॥
 स वासनात्मा विषयोपरक्तो गुणप्रज्ञाहो विकृतः षोडशारमा ।
 विभ्रः पृथङ्नामभि रूपभेदमन्तर्बहिष्टुं च पुरैस्तनोति ॥ ५ ॥
 दुःखं सुरं व्यतिरिक्तं च तीमं कालोपपन्नं फलमाप्यनक्ति ।
 आलिङ्ग्य मायारचितान्तरात्मा स्वदेहिनं संसृतिचक्रकूटः ॥ ६ ॥
 तावानयं व्यवहारः सदाविः श्रेयज्ञसाधयो भवति स्थूलसूक्ष्मः ।
 तस्मान्मनो लिङ्गमदो वदन्ति गुणागुणत्वस्य परावरस्य ॥ ७ ॥
 गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तो. चेमाय नैगुण्यमथो मनः स्थात् ।
 यथा प्रदीपोपृतवर्तिमभन् शिखाः सधूमा भजति क्षम्यदा स्यन् ॥ ८ ॥
 पदं तथा गुणकर्मानुपदं वृत्तीर्मनः श्रपतेऽप्यत्र तत्रम् ।
 एकादशासंमनसो हि वृत्तय आकृतयः पञ्च धियोऽभिमानः ।
 माश्राणि कर्माणि पुरं च हासो वदन्ति हैकादश वीर भूमोः ॥ ९ ॥
 गन्धाकृतिसंपरारसभ्रशोति विसर्गरेवत्यर्थमिजत्पशिहपाः ।
 एकादशो ह्योवरसं ममेति शय्यामहं द्वादशमेक आतुः ॥१०॥

द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामी मनसो विकाराः ।
 सहस्रश शतश कोट्यिाश्च क्षेत्रज्ञतो न मिथो न स्वत स्युः ॥ ११ ॥
 क्षेत्रज्ञ एता मनसो विभूतीर्जीवस्य मायारचितस्य नित्याः ।
 आविर्हिताः कापि तिरोहिताश्च शुद्धो विचष्टे ह्यविशुद्धकर्तुः ॥ १२ ॥
 क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः पुराणं साक्षात्स्वयंज्योतिरजः परेश ।
 नारायणो भगवान् वासुदेवः स्वमाययाऽऽत्मन्यवधीयमानः ॥ १३ ॥
 यथानिल स्यावरजङ्गमानामात्मस्वरूपेण निविष्ट ईशेव ।
 एवं परो भगवान् वासुदेवः क्षेत्रज्ञ आत्मेदमनुप्रविष्टः ॥ १४ ॥
 न यावदेतां तनुभृशरेन्द्र विधूय मायां वयुनोदयेन ।
 विमुक्तसङ्गो जितरदसपज्ञो वेदात्मतत्त्वं भ्रमतीह तावत् ॥ १५ ॥
 न यावदेतन्मन आत्मलिङ्गं संसारतापावपनं जनत्य ।
 यच्छोकमोहामयरागलोभवैरानुबन्धं ममतां विधत्ते ॥ १६ ॥
 भ्रातृव्यमेन तददभवीर्यमुपेक्षयाप्येधितमप्रमत्तः ।
 गुरोर्हरेश्वरयोपासनाश्रो जहि ध्यलीकं स्वयमारममोपम् ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहस्यगणसंवादे
 एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

रहस्यगण उवाच

नमो नमः कारणविग्रहाय स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय ।
 नमोऽवधूत द्विजधन्धुलिङ्गनिगूढनित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥ १ ॥
 उवरामयार्तस्य यथागदं सज्जिदायदग्धस्य यथा हिमाम्भः ।
 कुदेहमानाहिविदष्टरूपेर्महान् षचस्तेऽमृतमौषधं मे ॥ २ ॥
 तस्मान्द्रवन्तं मम संशयार्थं प्रक्षयामि पश्चादधुना सुबोधम् ।
 अध्यात्मयोगप्रथितं तवोक्तमाख्याहि कौतूहलचेतसो मे ॥ ३ ॥
 यदाह योगेश्वर दृश्यमानं क्रियाफलं सद्ब्रह्मवहारमूलम् ।
 न ह्यज्ञसा तावद्विमर्शनाय भवानमुष्मिन् भ्रमते मनो मे ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण उवाच
 अयं जनो नाम चलन् पृथिव्यां यः पार्थिवः पार्थिवकन्य हेतोः ।
 तस्यापि चारुध्वोरधि गुल्फजटाजानूस्त्रयोरशिरोपरानां ॥ ५ ॥

असेऽपि दार्यो शिविका च यस्यां सीवीरराजे यपदेश आस्ते ।
 यस्मिन् भवान् रुद्रनिजाभिमानो राजास्मि सिन्धुष्विति दुर्मदा ॥ ६ ॥
 शोच्यानिमोहत्वमधिरुष्टदीनान् विष्टया निगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि ।
 जनस्य गोप्तास्मि विकल्पमानो न शोभसे वृद्धसभासु घृष्टः ॥ ७ ॥
 यदा हितार्थे चराचरस्य विद्वान् निष्टी प्रभवं च नित्यम् ।
 तन्नामतोऽन्यद् ध्यवहारमूलं निरूप्यतां सत् क्रिययानुमेयम् ॥ ८ ॥
 एवं निरुक्तं क्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाण्वो ये ।
 अविद्यया मनसा कल्पितास्ते येषां समूहेन कृतो विशेषः ॥ ९ ॥
 एवं कृत्वा स्थूलमण्डुं हृद्यदस्य सञ्जीवमजीवमन्यत् ।
 द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाजपावेहि कृतं द्वितीयम् ॥ १० ॥
 ज्ञानं विशुद्धं परमार्थमेकमनन्तरं त्वबहिर्ब्रह्म सत्यम् ।
 प्रत्यक् प्रशान्तं भगवच्छब्दसंज्ञं यद्वासुदेवं कवयो वदन्ति ॥ ११ ॥
 रहूगणैतत्तपसा न याति न चेज्यया निर्वरणान् गृहाद्वा ।
 नच्छन्दसा नैव जलाग्निसूर्यैर्विना महत्पादरजोऽभिपेकम् ॥ १२ ॥
 यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादः प्रस्तूयते प्राग्यकयाविघातः ।
 निवेश्यमाणोऽनुदिनं मुमुक्षोर्मतिं सतीं यच्छति वासुदेवे ॥ १३ ॥
 अहं पुरा भरतो नाम राजा विमुक्तदृष्टुतसङ्गबन्धः ।
 आराधनं भगवत ईहमानो मृगोऽभवं मृगसङ्गाद्धतार्थं ॥ १४ ॥
 सा मां स्मृतिमृगदेहेऽपि धीरः कृष्याचंनप्रभवा नो जहाति ।
 अथो अहं जनसङ्गादसङ्गो विशङ्कमानोऽविवृतश्रारामि ॥ १५ ॥
 तस्माद्भरोऽसङ्गसुसङ्गजातज्ञानासिनेहैव विवृक्ष्यमोहः ।
 हरिं तदीहाकथनश्रुतान्यां लब्धस्मृतिर्यात्यतिपारमभवनः ॥ १६ ॥

इति श्रीमद्भगवते महापुराणे पारमहंस्यसंहितायां पञ्चमस्कन्धे ब्राह्मणरहूगणसंघादे द्वादशोऽध्यायः

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

॥ ब्राह्मण उवाच ॥

दुरत्ययेऽध्वन्यजया निवेशितो रजस्तमः पत्त्वविभक्तकर्मरक् ।
 स पृथुः सार्थोऽर्थपरः परिभ्रमन् भवाटवीं याति नः शर्मं विन्दति ॥ १ ॥
 यस्यामिमे पत्नरदेव दस्यव सार्थं विलुग्नन्ति कुन्नायकं बलात् ।
 गोमायवो गत्र हरन्ति सार्थिकं प्रमत्तमाविरय यधोरणं वक्राः ॥ २ ॥

प्रभूतवीरुत्तृणुत्तमगद्धरे कठोरदंशैरुशकैरुद्रुतः ।
 क्वचित्तु गन्धर्वपुरं प्रपश्यति क्वचित्क्वचिच्छाशुरयोत्सुकप्रहम् ॥ ३ ॥
 निवासतोयद्रविणःश्वनुद्धस्ततस्ततो धारति भो अष्टव्याम् ।
 क्वचिच्च वात्योथितपासुधूम्रा दिशो न जानाति रजस्वलाक्षः ॥ ४ ॥
 अद्रयम्बिलोस्वनकर्णशूल उलूकवाग्भिन्व्यथितान्तराश्रमा ।
 अयुष्यवृक्षान् ध्रुयते कुभार्दितो मरोचितोयान्यमिधावति क्वचित् ॥ ५ ॥
 क्वचिद्वितोयाः सरितोऽभियाति परस्परं चालपते निरन्धः ।
 आसाद्य 'दावं' क्वचिद्वितसो निर्विद्यते वत्र च यथैह तासुः ॥ ६ ॥
 शुरेह तस्वः क्व च निर्विण्यचेताः शोचन् विमुह्यन्नुपयाति फश्मलम् ।
 क्वचिच्च गन्धर्वपुरं प्रविष्टः प्रमोदते निवृत्तवन्मुहूर्तम् ॥ ७ ॥
 चलन् क्वचित्करटकशर्कराष्ट्त्रिर्नगास्त्रुर्विमना इवास्ते ।
 पदे पदेऽभ्यन्तरवद्विनार्दितः कौटुम्बिकः क्व ध्रुयति वै जनाय ॥ ८ ॥
 क्वचिन्नगौणोऽजगराहिना जनो नावैति किञ्चिद्विपिनोऽपविद्धः ।
 दष्टः स्म शते क्व च दन्दशूकैरन्योऽन्धकूपे पतितस्तमिह ॥ ९ ॥
 कर्हि स्मचित्तुद्रसान् विचिन्वन्स्तन्मत्तिकाभिव्यथितो विमानः ।
 तत्रातिकृच्छ्राप्रतिलब्धमानो यत्नाद्रिलुग्पन्थय तं ततोऽन्ये ॥ १० ॥
 क्वचिच्च शीतातपवातवपंप्रतिक्रियां कर्तुंमनीश आस्ते ।
 क्वचिन्मियो विपणन् यत्र किञ्चिद्विद्वेषमृच्छुःसुत वित्तशाठ्यात् ॥ ११ ॥
 क्वचि क्वचि शोयधनस्तु तस्मिन् शय्यासनस्थानविहारहीनः ।
 याचन् परादप्रतिलब्धकामः पारय्यदष्टिलंभतेऽवमानम् ॥ १२ ॥
 अन्योन्यवित्तव्यतिपङ्क्तुद्वैरासुबन्धो विषदन्मिथश्च ।
 अन्वन्ममुम्भिद्रुहृच्छ्रुवित्तयाधोपसर्गैर्विहरन् विपत्तः ॥ १३ ॥
 तास्तान् विपन्नान् स हि तत्र तत्र विहाय जातं परिगृह्य सार्थः ।
 आबर्ततेऽप्यापि न कश्चिद्वय योराध्वनः पारसुपैति योगम् ॥ १४ ॥
 मनस्विनो निजितदिग्भाजेन्द्रा ममेति सर्वे भुवि बद्धैराः ।
 मृधे शयोरत्र तु तद्भवन्ति पन्थस्तद्वृष्टो गतधैरोऽभियाति ॥ १५ ॥
 प्रसन्वति कापि सताभुजाध्वरतदाध्वया स्पर्कपद्द्विजगृह्याः ।
 क्वचिक्वचिद्विद्विषयान्मनु सन्धं विपत्ते धरकृद्गुणै ॥ १६ ॥

तैर्यज्ञितो हंसकुलं समाविशन्न रोचयन् शीलमुपति धानरान् ।
 तज्जातिरासेन सुनिवृत्तेन्द्रियः परस्परोद्दीक्षणविस्मृतावधिः ॥१७॥
 द्रुमेषु रंस्यन् सुतदारवत्सलो ध्यवायदीनो विवशः स्वयधने ।
 षचिद्व्रमादाद्भिरिवन्दरे पतन् वर्ष्नीं गृहीत्वा गजभीत आस्थितः ॥१८॥
 अतः कपञ्चित्स विमुक्त आपदः पुनश्च सार्धं प्रविश यरिन्दम ।
 अप्यन्यमुष्मिन्नजया निवेशितो भ्रमज्जनोऽद्यापि न वेद कश्चन ॥१९॥
 रहुगण्य त्वमपि ह्यप्जनोऽस्य संन्यस्तदण्डः कृतभूतमैत्रः ।
 असज्जितारमा हरिमेवया शितं ज्ञानासिमादाय तरातिपारम् ॥२०॥

राजोवाच

अहो नृजग्मास्त्रिलजन्मशोभनं किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् ।
 न यद्दृष्टपीकेशयशःकृत्वात्मनां महात्मनां चः प्रचुरः समागमः ॥२१॥
 न ह्यद्भुतं त्वद्यरणाब्जरेणुभिर्हताहसो भक्तिरधोवृजेऽमला ।
 मौहूर्तिकापस्य समागमाद्य मे दुस्तर्कमूलोऽपहतोऽविवेकः ॥२२॥
 नमो महद्भ्योऽस्तु नमः शिशुभ्यो नमो युवभ्यो नम आद्यदुभ्यः ।
 ये द्राह्मणा गाभवधूतलिङ्गाश्चरन्ति तेभ्यः शिवमस्तु राज्ञाम् ॥२३॥

श्रीशुकउवाच

हृद्यैवमुत्तरामातः स वै यद्वापिसुतः सिन्धुपतय आत्मसतत्वं विगणयतः परानुभावः
 परमकारणिकृतयोपदिश्य रहुगण्येन सक्त्वात्मभिर्वन्दितचरण्य आपूर्णार्णव इव निभृतकरणोर्म्या-
 शयो धरणिमिमां विचचार ॥२४॥ सौवीरपतिरपि सुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्वं आत्मन्यविधा-
 ध्यारोपितो च देहात्ममतिं विससज्जं । एव हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभावः ॥ २५ ॥

राजोवाच

यो ह वा इह बहुविदा महाभागवत त्वयाभिहितः परोक्षेण वचसा जीवलोकभवाध्वा
 स ध्यार्यमनीषया कल्पितविषयो नाज्ञसाद्युत्पक्षलोकसमधिगमः । अथ तदेवैतद्दुस्वगमं सम-
 वेतानुकल्पेन निर्दिश्यतामिति ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

स होवाच

य एष देहात्ममानिनां सत्त्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिर्मितविविधदेहा-
 दिबन्सारानुभवस्य द्वारभूतेन पद्विन्द्रियवर्गेण तस्मिन्दुर्गाध्ववदसुगमे-

ऽध्वन्यापतित ईश्वरस्य भगवतो विष्णोर्वशवर्तिन्या मायया जीवलोकोऽयं यथा यखिवसार्थोऽर्थपरः
 स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः श्मशानवदशिवतमायां संसारादस्यां गतो नाद्यापि विफलबहुप्रति-
 योगेऽस्तत्तापोपशमनीं हरिगुरुचरणारविन्दमधुकरानुपदवीमवरूपे पर्यामु ह वा एते
 पडिन्द्रियनामानः कर्मणा दस्यव एव ते ॥ १ ॥ तद्यथा पुरुषस्य धनं पक्विक्रिद्धर्मोपयिकं
 बहुकृच्छ्राधिगतं साक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणो योऽसौ धर्मस्तं तु सांपराय उदाहरन्ति । तदर्थ्यं
 धनं दर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादानावघ्राणसङ्कल्पव्यवसायगृह्णाम्योपभोगेन कुनाथस्याजितारमनो
 यथा सार्यम्य विलुम्पन्ति ॥ २ ॥ अथ च यत्र कौटुम्बिका दारापत्यादयो नाप्रा कर्मणा
 गृकसृगाला एवानिच्छतोऽपि कदर्यस्य कुटुम्बिन उरणकवत्संरप्यमाणं मिततोऽपि हरन्ति
 ॥ ३ ॥ यथा ह्यनुवत्सरं कृष्यमाणमप्यदग्धबीजं क्षेत्रं पुनरेवावपनकाले गुल्मनृणवीरुद्भिर्गोह्वरमिव
 भवत्येवमेव गृहाश्रम कर्मक्षेत्रं यस्मिन्न हि कर्माण्युत्सोदन्ति यदयं कामकरणं एव
 भावसथः ॥ ४ ॥

तत्र गतो दंशमशकसमापमदैर्मनुजैः शलभशकुन्ततस्करमूरकादिभिरुपह्वमानबहिःप्राणः
 क्वचिपरिवर्तमानोऽस्मिन्नन्न्यविद्याक मकर्मभिरुपरत्तनसानुपपन्नार्थं नरलोकं गन्धर्वनगरमुप-
 पन्नमिति मित्याहृष्टिरनुपश्यति ॥ ५ ॥ तत्र च क्वचिदातपोदकनिभान् विपयानुपधावति
 पानभोजनच्यवायादिष्यसनलोलुपः ॥ ६ ॥ क्वचिचाशेपदोऽनिपदनं पुरीषविशेऽं तद्वर्णगुणनिर्मित-
 मतिः सुपर्णमुपादित्सत्यमिक्कामकृत्तर इवोल्मुकृपिशाचम् ॥ ७ ॥ अथ कथाचिद्विवासापानीय-
 द्रविणाघनेकामोपजीवनाभिनिवेश एतस्यां संसारादध्यामितस्ततः परिधावति ॥ ८ ॥ क्वचिच
 वात्थीपग्यया प्रमदयाऽऽरोहमारोपितस्तत्कालरजसा रजनीभूत इवासाधुमर्यादो रजस्वलापोऽपि
 दिग्देवता अतिरजस्वलमतिर्न विजानाति ॥ ९ ॥ क्वचिःसकृदवगतविषयैतस्यः स्वयं पराभिध्या-
 नेन विभ्रंशितस्मृतिस्तथैव मरीचितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति ॥ १० ॥ क्वचिदुलकृष्मिष्ठीस्वन-
 यदतिपहररमसाटोपं प्रयत्नं परोपं वा रिपुराजकुलनिभंसितेनातिव्यथितनयंमूलहृदयः ॥ ११ ॥
 स यदा दुग्धपूर्वमुदृतस्तदा कारस्करकाकतुष्ठाद्युपपद्रुमलताविशोदपानयदुभयार्थशून्यद्रवि-
 णाजीवन्मृतान् स्वयं जीवन्निद्रयमाण उपधावति ॥ १२ ॥ एव दाम् प्रसङ्गाक्षिकृतमतिस्पृक्षप्रो-
 तस्वलयनद्रुभयतोऽपि दुःखदं पात्रवदमभियाति ॥ १३ ॥ यदा तु पराधापान्य ध्यामने नोप-
 नमति तदा हि पितृपुत्रार्होऽप्यतः पितृपुत्रान् वा स खलु भक्षयति ॥ १४ ॥ क्वचिदासाद्य गृहं
 दाक्षप्रथियाधिपुत्रमस्योदकं शोकाग्निना दह्यमानो भृशं निर्वेदमुपगच्छति ॥ १५ ॥ क्वचि का-
 लविधमितराजकुलरक्षमाणहृतदियतमघनासुः प्रमृतक इय विगतजीरलक्षण आसौ ॥ १६ ॥
 यदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यस सदिति स्वमनिर्गुतिलक्षणमनुभवति ॥ १७ ॥ क्वचिद्
 गृहाधमर्मचोऽनातिभरगिरिमारुदणमायो लोकायमनःपरितमनाः कष्टकृशकं रापेप्रं प्रविशति

सीदति ॥२॥ क्वचिद् दुःसरेण वापागन्तरर्षाटना गृहीतमारः स्वपुत्रुष्याय ऋष्यति ॥१६॥ स एव पुनर्निद्राजगरगृहीतोऽन्धे तमसि मग्नः शून्यारव्य इव शेते नाम्यत्किञ्चन वेदश्च ह्यापिदि ॥२०॥

कदाचिद्गमनानंदो दुर्जानन्दश्चैरलम्बनिद्रावयो स्थितहृदयेनानुषोपमापविज्ञानोऽन्ध-
 कृपेऽन्धपतति ॥२१॥ र्षिर्दृष्टम चि वाममग्निलयान् विचिन्तन् यदा परदारपरदृश्याप्यपरन्धानो
 राशा स्पर्शमिमांसा निद्राः पतत्यपारे निरये ॥२२॥ अथ च तस्माद्गुणमथापि हि कर्मास्मिन्नामन-
 संसारावपनमुदाहरन्ति ॥२३॥ सुप्तस्ततो यदि बन्धाद्देवस्य तपाधिदुर्गति तस्मादपि विष्णुमित्र
 हृष्यनर्षस्वति ॥२४॥ क्वचिद् शीतवाताघनेकाधिदैविकभौतिकारमोयानां दूरानां प्रतिनिवारणे-
 ऽन्धो दुरन्तचिन्तया विपरण्य आस्ते ॥२५॥ क्वचिन्मियो व्यहरन् यकिञ्चिद्गमनमन्धेभ्यो वा
 काकिष्णिकामाश्रमपहरन् यकिञ्चिद्वा विद्वेषमेति वितराव्यन ॥२६॥ अप्यन्यगुप्तिस्मिन् उप-
 सर्गास्तथा सुखदुःखरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मादशोकमोहलोभमाश्रयैर्यावमानर्षिपपासा-
 पिध्याधिजन्मजरामरणादयः ॥२७॥ अपि देवमायया स्थिया भुजलतोपगूढः प्रस्कन्नविवेकविज्ञानो
 यदिहारगृहाराभाकुलहृदयस्तदाश्रयावपन्क्रमुतदुहितकलप्रभाशितारनोक्त विचेष्टितापहतहृदय
 आत्मानमजितात्मापारेऽन्धे तमसि प्रहियोति ॥ २८ ॥ कदाचिदीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्च-
 क्रारपरमात्वादिद्विपरार्थापवर्गालोपलक्षणापरिवर्तिनेन ययसा रंहसा हरत आश्रयस्थस्तम्बा-
 दीनां भूतानामनिमित्ततो सिपता विग्रस्तहृदयस्तमेवेषरं कालचक्रनिजायुधं साक्षाद्गवन्तं
 यज्ञपुरमनाह्य पाखण्डदेवताः कद्रुगृध्रयक्रुषट्प्राया आर्यसमयपरिहता साङ्गे येनाभिधत्ते २६
 यदा पाखण्डिभिरासवश्चित्स्तरु वज्रितो ब्रह्मकुलं समापसंस्तेषां शीलमुपनयनादि धीतस्मा-
 तं कर्मानुष्ठानेन भगवतो यज्ञपुरपरयाराधनमेव तदरोचयन् शूद्रकुलं भजते निगमाचारोऽशुद्धितो
 यस्य मिथुनीभावः कद्रुचभरणं यथा वानरजाते ॥३६॥ तत्रापि निरवरोधः स्वैरेव विहरकृति-
 कृपणबुद्धिरन्योन्यमुखनिरोपणादिना अन्धकर्मणोर्विस्मृतकालावधि ॥३१॥ क्वचिद् द्रम्यदै-
 द्विकार्थेषु गृहेषु रंस्यन् यथा वानरः सुतदारवःसलो व्यवायपणः ॥३२॥

एवमन्धन्धवन्धानो मृत्युगजभयात्तमसि गिरिकन्दरप्राये ॥३३॥ क्वचिद्धीतवाताघनेरु-
 दैविकभौतिकारमोयानां दुःखानां प्रतिनिवारणोऽकल्पो दुरन्तविषयविपरण्य आस्ते ॥३४॥ क्वचि-
 न्मियो व्यहरन् यकिञ्चिद्गमनमुपयाति वितराव्येन ॥३५॥ क्वचिन्मियो घनः शय्यासनशासना-
 धुपभोगविहीनो यावद्प्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोऽब्रमानादीनि जना-
 दभिलमते ॥३६॥ एवं वित्तव्यतिवृद्धिवृद्धवैरानुबन्धोर्षप पूर्ववासनया मिथ उद्बहस्यथापव-
 हति ॥३७॥ एतस्मिन् संसाराध्वनि नानाङ्कोशोपसर्गावधि त आपन्नविपन्नो यत्र यस्तमु ह धावे-
 तस्तर विहस्य जातं जातमुपादाय शोचन्मुह्यन् विष्यद्विषदन् क्रन्दन् संदृष्यन् गायत्र्यमानः

७१ ~ नैप।वर्ततेऽथ ~ यत आरब्ध एव नरलोकसार्थो यमध्वनः पारमुपदिशन्ति ॥३८॥

यदिदं योगानुशासनं न वा एतद्वरन्वते यन्न्यस्तदण्डा मुनय उपशमशीला उपरतात्मान.
समवगच्छन्ति ॥३३॥ यदपि द्विगिभजयिनो ये वै राजर्षयः किं तु परं मृधे शयीरघ-
स्यामेव ममेयमिति कृतवैरानुबन्धायां विसृज्य स्वयमुपसंहृताः ॥३४॥ कर्मयत्नीमनलान्य
तत आण्डः कथञ्चिन्नकादिमुक्तः पुनरप्येवं संसाराध्वनि वर्तमानो नरलोकसारथमुपयाति
एवमुपरि गतोऽपि ॥३५॥

तस्येदमुपगायन्ति—

आर्षभस्येऽ राजर्षेभ्यो नसापि महात्मनः । नानुवर्त्माहिति नृपो मन्त्रिकेव गरुमतः ॥३६॥

यो दुस्वयजान्दारसुवान् सुहृद्ग्यं हृदिस्पृशः । जहौ युवैव मलवदुत्तमश्लोकलालसः ॥३७॥

यो दुस्वयजान् कितिमुनस्वज्जनार्थं शरान् प्रार्थ्यां ध्रियं सुरवरैः सद्यो वलोकाम् ।

नैच्छन्नृपस्तदुचितं महतां मधुद्विसेवानुरक्तमनसामभवोऽपि फल्गुः ॥३८॥

यज्ञाय धर्मपतये विधिनैपुण्याय योगाय सांख्यशिरस्ये प्रकृतीधराय ।

नारायणाय हरये नम इत्युदारं हास्यमृगरवमपि यः समुदाजहार ॥३९॥

य इदं भागवतसमाजितावदातगुणकर्मणो राजर्षेभ्यस्तस्यानुचरितं स्वस्वययनमायुष्यं

धन्यं यंशस्यं स्वर्ग्यापवर्ग्यं यानुशृणोत्यात्यास्यत्यभिनन्दति च सर्वा एयादिर आत्मन आशा-
स्ते न काञ्चन परत इति ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भरतोपाख्याने पारोक्ष्यविरच्यं नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

पितपरमार्थलक्षणेन ब्रह्मविचरणानुसेवयाऽऽपादितभगवद्भक्तियोगेन चाभीष्टयशः परिरभिता-
तिशुद्धमतिरपरतानोत्स्य आत्मनि स्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपि निरभिमान एवावनि-
मज्जगुपत् ॥७॥ तस्येमां गाथां पाण्डवेय पुराविद् उपगायन्ति ॥८॥

गयं नृपः कः प्रतियाति कर्मभिर्येवाभिमानी बहुविद्धमंगोसा ।

समागतश्रीः सदसस्पतिः सतां सत्सेवकोऽन्यो भगवत्कलामृते ॥९॥

यमभ्यपिञ्चन् परया मुदा सती सत्याशिवो दशकन्या सरिद्धिः ।

यस्य प्रजानां दुदुहे घराऽऽशिषो निराशिषो गुणवत्सस्तुतोधा ॥१०॥

द्वन्द्वं स्यकामस्य ष यस्य कामान् दुदू हुराजहु रथो बलि नृपाः ।

प्रत्यञ्चिवा युधि धर्मेण विप्रा यदाशिषां पष्टमंशं परेत्य ॥११॥

यस्याध्वरे भगवानध्वरात्मा मघोनि माधन्युरुस्तोमपीथे ।

श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमपितेऽप्याफलमाजहार ॥१२॥

यत्प्रीणनादुर्बहिपि देवतिर्यङ्मनुष्यवीरुत्तणमाविरिञ्चात् ।

प्रीयेत सद्य स ह विश्वजीव प्रीत स्वयं प्रीतिमगाद्दयस्य ॥१३॥

गयाद्वयन्यां चित्ररथ सुगतिरवरोधन इति त्रय पुत्रा बभ्रुवश्चित्ररथादूर्णायां
सत्राद्वजनिष्ट ॥१४॥ तत उरुलायां मरीचिमरीचेर्विन्दुमत्यां विन्दुमानुदपद्यत तस्मात्सरथार्या
रुधुनांमाभवन्मध्ये समनसि वीरयतस्ततो भोजार्या मन्धुप्रमन्धू जज्ञाते मन्यो सत्यायां
भौवनस्ततो दूपणार्या त्वष्टाजनिष्ट त्वष्टर्विरोचनायां विरजो विरजस्य शतजित्प्रवरं पुत्रशतं
कन्या च विपुच्यां किल जातम् ॥१५॥

तत्रायं श्लोकः—

प्रिययतं वशमिमं विरजश्रममोद्भव । अकरोदत्यलं कीर्त्या विष्णु सुरगणं यथा ॥१६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे प्रिययतवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१६॥

• अथ षोडशोऽध्यायः

राजोवच

उक्तस्वया भूमयइलायामविशेषो यावदादित्यस्तपति यत्र चासी ज्योतिषां गणैश्चन्द्रमा
वा सह दृश्यते ॥१॥ तत्रापि प्रिययतरथचरणपरिखाते सप्तभिः सप्त सिन्धव उपनत्स
यत एतस्याः सप्तद्वीपविशेषविकल्पस्वया भगवान् खलु सूचित एतदेवाञ्जलिमई मानते। लक्ष्म-
तश्च सर्वे विजिज्ञासामि ॥२॥ भगवतो गुणमये स्वरूप आवेशितं मनो ह्यगुणोऽपि सूक्ष्मतम
आत्मज्योतिषि परे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवाख्ये घनमावेशितुं तद् इतद्गुरोऽहंस्यनु-

ऋषिरुयाच

न वै महाराज भगवतो मायागुणविभूतेः काष्ठा मनसा यत्सा वाधिगन्तुमलं विदुषा-
 युषापि पुरयस्तस्मात्प्रागान्येनैव भूगोलविशेषं नामरूपमानलक्षणतो व्याख्यास्यामः ॥ ४ ॥
 यो धार्य द्वीपः कुवलयरुमलकोशाभ्यन्तरकोशो नियुतयोजनविशालः समवर्तुलो यथा पुष्कर-
 पत्रम् ॥ ५ ॥ यस्मिन्नव वर्षाणि नवयोजनसहस्रागामान्यष्टभिर्मर्यादागिरिभिः सुविभक्तानि
 भवन्ति ॥ ६ ॥ एषां मध्ये इलावृत नामाभ्यन्तरवर्षे यस्य नाम्नामवस्थितः सर्वतः सौवर्णः
 कुलगिरिराजो मेरुर्द्वीपायामममुखाहः कर्षिणाभूत् कुवलयरुमलस्य मूर्धनि द्वाप्रिशसहस्र-
 योजनविततो मूले षोडशसहस्रं तावतःन्तर्भूम्यां प्रविष्टः ॥ ७ ॥ उत्तरोत्तरेषोलावृतं नीलः
 र्वेतः शृङ्गवानिति त्रयो रम्यकहिररमयकुरूणां वर्षाणां मर्यादागिरयः प्रागायता उभयतः
 चारोद्रावधयो द्विसहस्रपृथक् एकैकश पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो दशांशाधिकंशेन दैर्घ्यं एव
 हुसन्ति ॥ ८ ॥

एवं दक्षिणेनेलावृतं निम्नो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादयोऽयुत-
 योजनोत्सेधा हरिवर्षकिन्दुहभारतानी यथासंख्यम् ॥ ९ ॥ तथैवेनावृतमपरेण पूर्वेण च
 माख्यवद्वन्ममादनावानीलनिर्वायती द्विसहस्रं पप्रथतु केतुमालभद्राधयोः सीमानं विद्महाते
 ॥ १० ॥ मन्दरो मेरुमन्दरः सुपार्श्वः कुमद इत्ययुतयोजनविस्तारोत्साहा मेरोश्चतुर्दिशमवष्टम्भ-
 गिरय उपपत्ताः ॥ ११ ॥ चतुर्भूतेषु चतुर्जम्बूकदम्बन्यप्रोधाश्चचारः पादपत्रवराः पर्वतक्रेतव
 इवाधिसहस्रयोजनोष्ठाहस्ताधद्विष्टपविततयः शतयोऽनपरिष्ठाहाः ॥ १२ ॥

हुदाश्चारः पयोमध्विचक्षुरसमष्टजला यदुपस्पर्शिन उपदेवगणा योगैषर्षाणि
 स्याभाषिकानि भरतर्षभ धारयन्ति ॥ १३ ॥ देशोद्यानानि च भवन्ति चत्वारि नन्दनं चैत्रयं
 यैर्भाजकं सर्वतोभद्रमिति ॥ १४ ॥ येष्वमरपरिवृताः सहसुरललनाललामपूथपतय उपदेवगणै-
 रूपगीयमानमहिमानः किल विहरन्ति ॥ १५ ॥

मन्दरोत्सङ्ग एकादशशतयोजनोत्तुङ्गदेवचूतशिरसो गिरिशिखरसमूहानि पत्नान्यमृत-
 पत्नानि पतन्ति ॥ १६ ॥ तेषां विशीर्यमायानामतिमधुरसुरभिमुगन्धिपदुलारण्यरसोदेनास्त्वोदा
 नाम नदी मन्दरगिरिशिखरास्त्रिरतन्ती पूर्वेषोलावृतमुपप्रायति ॥ १७ ॥ यदुपजोषणाद्भवान्वा
 अनुचरीणां पुरपजनवधूनामपयवस्पर्शमुगन्धगतो दशयोजनं समन्तादनुवायति ॥ १८ ॥
 एवं जम्बूपत्नानाम् सुचनिपातशिरोर्शानामनस्वशायाणामिभ्रजापनिभानां रतेन जम्बू नाम नदी
 मेरुमन्दरशिखराद्युतयोजनाद्वनितले निपतन्ती दक्षिणेनामानं यावदिलावृतमुपपर्यन्दयति
 ॥ १९ ॥ तापनुमपोरपि रोधमोर्षां मृत्तिना तद्रमेनानुविष्यमाना पादपत्रंमणोपगिरिः

सदामरलोकाभरणं जागृन्तं नाम सुवर्णं भवति ॥२०॥ यद्वा इवाव विबुधादप सह युवतिभिर्मुकुटकटककटसूत्राघाभरणरूपेण खलु धारयन्ति ॥२१॥

यस्तु महाकम्ब सुपाशंनिरुद्धो यास्तस्य कोट्येभ्यो विनि सृता पञ्चायामपरिखाहा पञ्च मधुधारा सुपाशश्चिखरात्पत्तनयोऽपरेणात्मानमिजावृतमनुमेदयन्ति ॥२२॥ या ह्युपयुञ्जानानां मुखनिर्वासितो वायु समन्ताच्छतयाजनमनुवासयति ॥२३॥

एष कुमुदनिरुद्धो य शतवत्शो नाम वरस्तस्य स्कन्धेभ्यो नीचीना पयोदधिमुपवृत्त गुडाघ्राद्यम्बरशय्यासनाभरणदय सर्प एव कामदुधा नदा कुमुदाभ्रात्पतन्तस्तमुत्तरेणलावृतमुपयोजयन्ति ॥२४॥ यानुपजुगानानां न कदाचिदपि प्रजानां वलीपलितकृमस्त्वेददौर्गन्ध्यजराऽऽमयमृत्युशीतोष्णवैद्ययौपसर्गाद्यस्तापविशेषा भवन्ति यावज्जीव सुख निरतिशयमेव ॥२५॥

कुरङ्गकुररकुमुम्बैकङ्कुरिकुरशिशिरपतङ्गरुचरुनि रधशिनीवासकपिलशङ्खवैदूर्यंजारुधिहसर्पभनागकालङ्गरनारदादयो विशतिगिरयो मेरो कणिकाया इव केसरभृता मूलदेशे परित उपकल्प्ता ॥२६॥ जठरदेवकूटौ मेरु पूर्वेणाष्टाशयोजनसहस्रमुदगायतौ द्विसहस्र पृथुत्तुर्भू भवत । एवमपरेण पवनपारियात्रौ दक्षिणेन कैलासकरवरी प्रागायतावेवमुत्तरतस्त्रिंशद्भूमकरावष्टभिरैतं परिरुन्तोऽग्निरिव परितश्चक्रास्ति काञ्चनगिरि ॥२७॥ मेरोर्मूर्धनि भगवत् प्रारम्भयोनेमध्यत उपकृतां पुरीमयुतयोजनसाहस्रानां सम चतुरस्रां शतकोर्म्यां वदन्ति ॥२८॥ तामनु परिवो लोकपालानामष्टानां यथादिश यथारूप तुरीयमानेन पुरोऽष्टानुपकल्प्ता ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्यां सहितायां पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णन नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तत्र भगवत् साक्षाद्यज्ञलङ्घ्य विष्णोर्विक्रमतो वामपादाङ्गुलनिर्भिन्नोर्ध्वाण्डकटाह-विचरेणान्त प्रविष्टा या बाह्यजलधारा तचरणपङ्कजावनेजनाख्याकिञ्चरकोपरजिताखिलजगद-धमलापहो-स्पर्शनं मला साक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितध्वजोऽन्धेयमानातिमहता कालेन युग-सहस्रोपलक्षणं विधौ भूधन्यघततार यत्तद्विष्णुपदमाहु ॥३१॥ यत्र ह वाव धीरमत औत्तान पादि परमभागवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणारविन्दोदकमिति यामनुपवनमुत्कृत्यमाण भगवद्भक्ति योगेन षट् छिद्यमानान्तर्हृदय औत्कण्ठ्यविषशामीलितलोचनयुगलकुड्मलविगलितामल चास्पृकलयाभिध्यग्यमानरोमपुलककुञ्जकोऽधुनापि परमादरेण शिरसा विभर्ति ॥३२॥

तत्र सप्त ऋषयस्तथ्यभावाभिशा पौ ननु तपस आरयन्तिकी सिद्धिरेतावती भगवति

निवासुदेवेऽनुप-तभक्तियोगनाभेनैवोपहितान्यायांत्प्रगतयो मुक्तिमिवागतां मुमुक्षु इव

सबहुमानमघाणि जटाजूटैरुद्धहन्ति ॥ ३ ॥ ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसद्भ्युलदेवयानेनाव-
तरन्तीन्दुमण्डलमाचार्यं ब्रह्मदने निपतति ॥ ४ ॥

तत्र चतुर्धा भिद्यमाना चतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिशमभिस्पन्दन्ती नन्दनदीपतिमेवाभिनिविशति-
सीतालकनन्दा चक्षुर्भङ्गेति ॥ ५ ॥ सीता तु ब्रह्मदनाक्षेत्राचलादिगिरिशिखरभ्योऽधोऽध
पद्मवन्ती गन्धमादनमूर्धसु पति वान्तरेण भद्राश्वघ्नं प्राच्यां दिशि चारसमुद्रमभिप्रविशति ६
एव माण्डवच्छिद्रपराक्षिप्पतन्ती ततोऽनुपरत्तवेगा केतुमालमभि चक्षु प्रतीच्यां दिशि सरित्पति
प्रविशति ॥७॥ भद्रा चोत्तरतो मेरुशिरसो निपतित्ता गिरिशिखराङ्गिरिशिखरमतिहाय शृङ्खल
शृङ्खादवस्थन्दमाना उत्तरारत्तु कुरुनभित उदीच्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति ॥८॥ तथैवालक-
नन्दा दक्षिणेन ब्रह्मसदनाद्यहूनि गिरिकूटान्यतिक्रम्य हेमकूटाद्वैमकूटान्यतिरभसतररंहसा लुट
यन्ती भारतमभि वर्षं दक्षिणस्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति यस्यां स्नानार्थं चागच्छत पुंस
पदे पदेऽधमेधराजसूयादीनां फलं न दुर्लभमिति ॥९॥ अन्ये च नदा नद्यश्च वर्षे वर्षे सन्ति
बहुशो मेवादिगिरिदुहितर शतश ॥१०॥

तत्रापि भारतमेव वर्षं कर्मक्षेत्रमन्यान्यष्ट वषाणि स्वर्गिणां पुण्ययोषोपभोगस्थानानि
भौमानि स्वर्गपदानि स्वर्गदिशन्ति ॥११॥ एषु पुरुषाणामयुतपुरुषायुर्वर्षाणां देवकृत्त्वानां
नागायुतप्राणानां वज्रसंहननफलवयोमोदप्रमुदितमहासौरतमिधुनव्ययायापथगवर्षधृतेरुगधं-
फलप्राणां तत्र तु श्रेतायुगसम कालो वर्तते ॥१२॥ यत्र ह देवपतय र्थी र्थीर्गणनायकैर्वि-
हितमहाहंशा सर्वतुङ्गमुमस्तयस्फलत्रिगलपश्रिया नश्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुग्भमान-
रुषिरकाननाश्रमायतनरपंगिरिद्रोणीषु तथा चामलजलाशयेषु विकचविधिधनरवनरदामोद्-
मुदितराजहंसजलकुण्ड रकारदृष्टसारसचक्रवाकादिभिर्मण्डुरनिरराकृतिभिरुपकृजितेषु जल-
श्रीदादिभिर्विचित्रविनोदैः सुललितसुरमुन्दरीणां कामरलिलविलासहासलीलायलोराकृष्टम
नोरष्टय र्थैरं विहरन्ति ॥ १३ ॥

नवस्वपि वर्षेषु भगवाणारापयो महापुरुष पुरुषाणां तदनुप्रहापामनास्यूहेनामना-
घापि सन्निधीयते ॥१४॥ इलाकृतेषु भगवान् भव एक एव पुमश्च क्षयस्तत्राररो निर्विरति
भगवत्या शापनिमित्तशो यत्प्रवेष्टयतः स्त्रीभाषत्तपश्चादुप्यामि ॥ १५ ॥ भवानीनार्थं
श्रीगणायुं दत्तहरीरवरव्यमानो भगवतश्चतुर्भूर्तेर्महापुरुषस्य तुरीयां तामस्यां मूर्तिं प्रकृतिमात्मनः
सद्वर्षणमंशामात्ममाधिस्तेषु सन्निधाप्यैतदभिगृह्यन् भव उपधापति ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

ॐ नमो भगवते महापुरुराय स्वर्गुत्पन्नानायान्तःसारवक्त्राय नम इति ॥ २० ॥

भजे भजन्यारण्यपादपङ्कजं भगवत् कृच्छस्य परं परायणम् ।
 भक्तेश्वलं भावितभूतभावनं भवापहं रत्ना भवभावनीश्वरम् ॥ १८ ॥
 न यस्य मायागुणचित्तवृत्तिभिर्निरीचतो ह्यवपि षट्तिरज्यते ।
 ईशे यथा नोऽजितमन्युरंहर्षां कस्तं न मन्येत जिगीपुरात्मनः ॥ १९ ॥
 ऋषदृष्टो यः प्रतिभाति मायया शीवेव मध्वासवसाध्नलोचनः ।
 न नागवध्वोऽहंश्च ईशिशरे ह्रिया यत्पादयोः स्पर्शनवर्धितेन्द्रियाः ॥ २० ॥
 यमाहुरस्य स्थितजन्मसंयमं त्रिभिर्विहीनं यमनभ्तमृषयः ।
 न वेद सिद्धार्थमिव ह्यचित्स्थितं भूमण्डलं मूर्धंसहस्रधामसु ॥ २१ ॥
 यस्याद्य आसीद् गुणविप्रहो महान् विज्ञानधिप्यथो भगवानजः किल ।
 यत्सम्भवोऽहं त्रिवृता स्वतेजसा वैकारिकं तामसमैन्द्रियं सृजे ॥ २२ ॥
 एते वयं यस्य वशे महात्मनः स्थिताः शकुन्ता इव सूत्रयन्त्रिताः ।
 महानहं वैकृततामसेन्द्रियाः सृजाम सर्वे यदनुप्रहादिदम् ॥ २३ ॥
 यच्चिर्मितां कर्हपि कर्मपर्वणीं मायां जनोऽयं गुणसर्गमोहितः ।
 न वेद निस्तारणयोगमजसा तस्मै नमस्ते विलयोदयात्मने ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथा च भद्रश्रवा नाम धर्मसुतस्तःकुलपतयः पुरुषा भद्राश्रवणं साक्षाद्भगवतो
 वासुदेवस्य प्रियां तनुं धर्ममयीं ह्यशोषाभिधानां परमेण समाधिना सन्निधाप्येदमभिमृणन्त
 उपधावन्ति ॥ १ ॥

भद्रश्रवस ऊचुः

ॐ नमो भगवते धर्मायामविशोधनाय नम इति ॥ २ ॥

अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितं घ्नन्तं जनोऽयं हि मिपन्न परयति ।

ध्यायन्नसर्पाहं विरुमं सेवितुं निहंर्य पुत्रं पितरं जिजीवपति ॥ ३ ॥

घदन्ति विश्वं कवयः स्म नधरं परयन्ति चाध्यात्मविदो विपश्चितः ।

तथापि मुह्यन्ति तवाज मायया सुविस्मितं कृ यमजं नतोऽस्मि तम् ॥ ४ ॥

विश्वोद्भवस्थाननिरोधकं ते ह्यपतुंरह्नीकृतमप्यपावृतः ।

युक्तं न चित्रं त्वयि कार्यकारणे सर्वाःमनि व्यतिरिक्ते च वस्तुतः ॥ ५ ॥

वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान् रसातलाद्यो नृतरङ्गविग्रह ।

प्रयाददे वै कवयेऽभिचायते तस्मै नमस्तेऽवितथेहिताय इति ॥ ६ ॥

हरिवर्षे चापि भगवान्हरिरूपेणास्ते तद्रूपप्रदह्यनिमित्तमुत्तराभिधास्ये तद्वित

रूपं महापुरुषगुणभाजनो महाभागवतो दैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरित प्रहादोऽव्यव-
धानानन्यभक्तियोगेन सह तद्रूपं पुरैरूप स्ते इदं चोदाहरति ॥ ७ ॥ ॐ नमो भगवते नरसिंहाय
नमस्तेजस्तेजसे आविराविर्भव वज्रनख वज्रदंष्ट्र कर्माशयान् रन्धय रन्धय तमो अस प्रस ॐ
स्वाहा । अभयमभयमात्मनि भूयिष्ठा ॐ ह्रीम् ॥ ८ ॥

स्वस्यस्तु विश्वस्य स्वल प्रसीदताध्यायन्तु भूतानि शिव मिथो धिया ।

मनश्च भद्र भजतादधोऽक्षज आवेश्यतां नो मतिरप्यहेतुकी ॥ ९ ॥

मागारदारात्मजवित्तधनुषु सङ्गो यदि स्याद्भगवत्प्रियेषु न ।

य प्राणवृत्त्या परितुष्ट आभवान् सिद्धय यदूराक्ष तथेन्द्रियप्रिय ॥ १० ॥

य सङ्गलब्ध निजवीर्यवैभवं तीर्थं मुहु सस्पृशतां हि मानसम् ।

हरत्यजोऽन्त श्रुतिभिर्गतोऽङ्गज को वै न सेवेत मुकुन्दविक्रमम् ॥ ११ ॥

यस्यास्ति भक्तिर्भगव यकिञ्चना सर्वैर्गुणैस्तत्र समासते सुरा ।

हरावभक्तस्य कुतो महद्गुणा मनोरथेनासति धावतो बहि ॥ १२ ॥

हरर्हि साक्षाद्भगवान् शरीरिणामा मा ऋपाणामिव तोयमीप्सितम् ।

द्विवा महास्त यदि सज्जते गृहे तदा महत्वं वयसा दग्पतीनाम् ॥ १३ ॥

तस्माद्रजोरागविपादमन्युमानस्पृहाभयदैर्न्याघिमूलम् ।

हित्वा गृह सस्तित्रत्रवाल नृसिंहपाद भजताकुतोभयमिति ॥ १४ ॥

केतुमालेऽपि भगवान् कामदेवस्वरूपेण लक्ष्म्या प्रियचिकीर्षया प्रजापतेर्दुहितृणां पुत्राणां
तद्रूपपतीनां पुरुषायुपाहोराप्रपरिसरत्यानानां यासां गर्भां महापुरुषमहास्त्रतेजसोद्देजितमन-

विध्वस्ता व्यसव सब सरान्ते विनिपतन्ति ॥ १५ ॥ अतीव सुललितगतिविलासविलसितरचिर-

हासलेशाचलोकलीलया किञ्चिदुत्तमिभतसुन्दरभ्रमरडलसुभगवदनारविन्दध्रिया रमा रमयन्निन्द्रि-

याखि रमयते ॥ १६ ॥ तद्भगवतो मायामय रूप परमसमाधियोगेन रमा देवी संवत्सरस्य रात्रिपु-

त्रन्यपतेर्दुहितृभिरुपेताह सु च तद्भर्तृमिपुपास्ते इदं चोदाहरति ॥ १७ ॥ ॐ हां ह्रीं हूं ॐ

नमो भगवते हृषीकेशाय सर्वगुणविशेषैर्विलक्षितामने आकृतीनां चित्तीनां चेतसां विशेषाणां
चाधिपतये षोडशकलायस्त्रयोमयायाश्चमयायामृतमयाय सर्वमयाय सहसे श्रोत्रये घलाय
कान्ताय कामाय नमस्ते उभयत्र भूयात् ॥ १८ ॥

स्त्रियो प्रतैस्त्वा हृषिकेश्वरं स्वतो ह्याराध्य लोके पतिमाशासतेऽन्यम् ।
 तासां न ते वै परिपान्यपथं प्रियं धनार्थं यतोऽस्वतन्त्रा ॥१६॥
 स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वयं समन्ततः पतिं भयातुरं जनम् ।
 स एक एवेतरथा मिथो भयं नैवात्मलाभादधि मन्यते परम् ॥२०॥
 या तस्य ते पादसरोरुद्दार्ढ्यं निकामयेत्साखिलकामलम्पटा ।
 तदेव रासीप्सितमीप्सितोऽर्चितो यद्भगवत्पुत्रा भगवन् प्रतप्यते ॥२१॥
 मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुराद्यस्तप्यन्त उग्रं तप ऐन्द्रियेधियः ।
 ऋते भवःपादपरायणाश्च मां विन्दन्त्यहं त्वद्दृष्ट्या यतोऽजित ॥२२॥
 स त्वं ममाप्यच्युत शीर्ष्णि वन्दितं कराम्बुजं यस्वदधायि सात्पताम् ।

विभर्षि मां लक्ष्य वरेण्य मायया क ईश्वरस्येहितमूहितुं विभुरिति ॥२३॥

रम्यके च भगवतः प्रियतमं मात्स्यमवताररूपं तद्द्वर्षपुरस्य मनोः प्राक्प्रदर्शितं स
 इदानीमपि महता भक्तियोगेनाराधयतीदं चोदाहरति ॥२४॥ ॐ नमो भगवते मुखयतमाय
 नमः सत्वाय प्राणायौजसे सहसे बलाय महामत्स्याय नम इति ॥२५॥

अन्तर्बहिश्चाखिललोकपालकैरदृष्टरूपो विचरस्युस्स्वनः ।

स ईश्वरस्त्वं य इदं वशोऽनयन्नाम्ना यथा दारुमयीं नरः स्त्रियम् ॥२६॥

यं लोकपालाः किल मत्सरज्वरा हित्वा यतन्तोऽपि गृह्यन्ते समेत्य च ।

पातुं न शोक्नोद्विषदक्षतुष्पदः सरोत्सर्पं स्थाणु यदत्र दृश्यते ॥२७॥

भवान् युगान्ताखंभ उर्मिमालिनि क्षोणीमिमामोपधिवीरधां निधिम् ।

मया सहोरु क्रमतेऽज ओजसा तस्मै जगत्प्राणगणात्मने नम इति ॥२८॥

हिरण्यमयेऽपि भगवान् निवसति कूर्मतनुं बिभ्राणस्तस्य तत्प्रियतमां तनुमर्यमा सह
 धर्षपुर्यैः पितृगणाधिपतिरुपधावति मन्त्रमिमं चानुजपति ॥२९॥ ॐ नमो भगवते अकूपा-
 राय सर्वसत्त्वगुणविशेषायानुपलक्षितस्यानाय नमो वरुण्ये नमो भूषणे नमो नमोऽवस्थानाय
 नमस्ते ॥ ३० ॥

यद्दुर्गमेतन्नजिमाययापितमर्थस्वरूपं बहुरूपरूपितम् ।

संख्या न यस्यास्त्ययथोपलम्भनात्तस्मै नमस्तेऽव्यपदेशरूपिणे ॥३१॥

जरायुजं स्वेदजमपद्भजोद्भिद् चराचरं देवर्षिपितृभृतमैन्द्रियम् ।

धौः तं चित्तिः • शैलसहितसमुद्रद्वीपग्रहर्षैःपभिधेय एक ॥३२॥

यस्मिन्नसंख्येयविशेषनामरूपाकृतौ कविभिः कल्पितेयम् ।

संबन्धा यथा तत्त्वदशापनीयते तस्मै नमः सांख्यनिर्दर्शनाय ते इति ॥३३॥

उत्तरेषु च कुरुषु भगवान् यज्ञपुरुरः वृत्तवराहरूप आस्ते तं तु देवी हैषा भूः सह
 कुरुभिरस्खलितभक्तियोगेनोपधावति इमां च परमासुपनिपदमावर्तयति ॥ ३४ ॥ ॐ नमो
 भगवते मन्त्रतत्त्वलिङ्गाय यज्ञकृतये महाध्वरावयवाय महापुरुराय नमः कर्मशुक्लाय त्रियुगाय
 नमस्ते ॥ ३५ ॥

यस्य स्वरूपं कवयो विपश्चितो गुणेषु दारुष्विव जातवेदसम् ।
 मथन्ति मथना मनसा दिदक्षवो गूढ क्रियाधैर्नम ईरितात्मने ॥ ३६ ॥
 द्व्यक्रियाहेत्वयनेशकृत्भिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने ।
 अन्वीचयाङ्गातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतये नमो नमः ॥ ३७ ॥
 करोति विश्वस्थितिसंयमोदयं यस्येप्सितं नेप्सितमीक्षितुगुणैः ।
 माया यथायो भ्रमते तदाश्रयं प्राप्स्यो नमस्ते गुणकर्मसाक्षिणे ॥ ३८ ॥
 प्रमथ्य दैव्यं प्रतिवारणं मृषे यो मां रसाया जगदादिसूकरः ।
 कृत्वाप्रदंष्ट्रे निरगादुदन्वत क्रीडस्रिवेभः प्रणतास्मि तं विभुमिति ॥ ३९ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुरुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

किंपुरुरे वपै भगवन्तमादिपुरुरं लक्ष्मणाग्रजं सीताभिरामं रामं तद्यरसस्रिकर्पाभिरतः
 मभागवतो हनुमान् सह किंपुरुरैरविरतभक्तिरूपास्ते ॥ १ ॥ आर्ष्टिपेणेन सह गन्धर्वैरनु-
 तीयमानां परमरुच्यार्णो भृत्भगवत्कर्षां समुपगृह्योति स्वयं चेदं गायति ॥ २ ॥ ॐ नमो
 भगवते उत्तमश्लोकाय नम आर्यलक्षणशीलव्रताय नम उपशिक्षितात्मन उपासितलोकाय नम
 राधुवादनिकाणाय नमो ब्रह्मण्यदेवाय महापुरुराय महाराजाय नम इति ॥ ३ ॥

यत्तद्विशुद्धानुभवमाग्रमेकं स्वतेजसा ध्वस्तगुणन्यवस्थम् ।
 प्रत्यक् प्रशान्तं सुधियोपसम्भनं ह्यनामरूपं निरहं प्रपद्ये ॥ ४ ॥
 मर्यादवतारसिंहह मर्यादशिष्यं रक्षोघर्षाय न केवलं विभोः ।
 कुतोऽग्याधा रथाद्रमतः स्व आग्मनः सीताकृतानि व्यासनानीश्वरस्या ॥ ५ ॥
 न यै स आत्माऽऽमयती सुदत्तमः सत्प्रदिलोचया भगवान् वामुदेयः ।
 न स्त्रीकृतं करमलमस्तुषोत न लक्ष्मणं चापि विहायुमर्हति ॥ ६ ॥
 न जन्मनूनं महतो न सीमणं न वाङ् न बुद्धिर्नाहृतिरतोर्हतेतुः ।
 तैर्नाग्निगृहानपि नो घनौहसध्वरार सगये बत लक्ष्मणाग्रज ॥ ७ ॥

सुरोऽसुरो वाप्ययः यानरो नरः सर्वात्मना यः मुहुतस्तमुत्तमम् ।

भजेत रामं मनुजाकृतिं हरिं ये उत्तराननयकोसलान्द्विमिति ॥ ८० ॥

भारतेऽपि वर्षे भगवान् नरनारायणाद्यथा कल्पान्तमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैधर्म्योपशमोप-
रमात्मोपलम्भनमनुग्रहापातरतामनुकम्पया तपोऽप्यत्पतिश्चरति ॥ १६ ॥ तं भगवान् नारदो
वर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिः प्रजाभिर्भगवत्प्रोक्तार्थांसांख्ययोगार्थां भगवदनुभावोपवर्णनं
सावर्ण्यैरपदेक्ष्यमाणः परमभक्तिभावेनोपसरति इदं चाभिगृणाति ॥ १० ॥ ॐ नमो भगवते
उपशमशोलायोपरतान्त्रय्याय नमोऽकिञ्चनवित्ताय श्रुतिरूपभाय नरनारायण्याय परमहंस-
परमगुरवे आत्मारामाधिपतये नमो नम इति ॥ ११ ॥ गायति चेदम्—

कर्तास्य सर्गाद्रिषु यो न वस्यते न हन्यते देहगतोऽपि दैहिकैः ।

द्रष्टुं स्वस्य गुणैर्विदूष्यते तस्मै नमोऽम्बुविक्रिसाक्षिणे ॥ १२ ॥

इदं हि योगेश्वरं योगनैपुण्यं हिरण्यगर्भं भगवान् जगाद् यत् ।

यदन्तकाले त्वयि निर्गुणे मनो भक्त्या दधीतोऽङ्गितदुष्कलेवरः ॥ १३ ॥

यथैहिकामुष्मिककामलम्परः सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन् ।

शङ्केत विद्वान् कुक्कलेवरात्यपाद्यस्तस्य पत्रः श्रम एव केवलम् ॥ १४ ॥

तत्रः प्रभो त्वं कुक्कलेवरार्पितां त्वन्माययाहंमत्तामधोञ्ज ।

भिन्द्याम येनाशु वर्षं सुदुर्मिदां विधेहि योगं त्वयि न स्वभावमिति ॥ १५ ॥

भारतेऽप्यस्मिन् वर्षे सरिच्छैलाः सन्ति बहवो मलयो महूलप्रस्यो मैनाकखिकूट रूपभः
कूटकः कोह्लकः सद्यो देवगिरिर्ऋष्यमूकः धीशैलो वेङ्कटो महेन्द्रो वारिधारो विन्ध्यः शुक्ति-
मानृषगिरिः पारियात्रो द्रोणश्चित्रकूटो गोवर्धनो रैवतकः ककुभो नीलो गोकामुख इन्द्रकीलः
कामगिरिरिति चाप्ये च शतसहस्रशः शैलास्तेषां नितम्बप्रभवा नदा नद्यश्च सन्त्यसंख्याताः
॥ १६ ॥ एतासामपो भारत्यः प्रजा नामिरेव पुनन्तीनामात्मना चोपस्पृशन्ति ॥ १७ ॥ चन्द्र-
वसा ताश्रपर्णी अश्वतोदा कृतमाला वैहायसी कावेरी वेणो पयस्विनी शर्करावती तुङ्गभद्रा
कृष्णा वेण्या भीमरथी गोदावरी निर्विन्ध्या पथोष्णी तापी रेवा सुरसा चर्मदा चर्मश्वती
मिन्धुरन्धः शोण्यश्च नदी महानदी वेदस्मृतिर्ऋषिकुल्ला त्रिसामा कौशिकी मन्दाकिनी यमुना
सरस्वती इन्द्रती गोमती सरयू रोधस्वती सप्तवती सुपोमा शतद्रुक्ष्णद्रभागा मरुद्वृधा
वितस्ता अस्तित्वा विरवेति महानद्यः ॥ १८ ॥ अस्मिन्नेव वर्षे सुरपैलेन्द्वजन्मभिः
शुद्धलोहितकृष्णवर्णैर्नृश्वारब्धेन कर्मणा दिव्यमानुपनारकगतयो बहूय आत्मन आनुपूर्त्येण
रुवां ह्येव सर्वेषां विधोयन्ते यथावर्णविधानमपवर्गश्चापि भवति ॥ १९ ॥ योऽस्ती भगवति

सर्वभूतात्मन्यनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयने परमात्मनि वासुदेवेऽनन्यनिमित्तभक्तियोगलक्ष्यो
नानागतिनिमित्ताविद्याप्रन्धिरन्धनद्वारेण यदा हि महापुरुषपुरुषप्रसङ्गः ॥२०॥
एतद्व हि देवा गायन्ति—

अहो अमोरां किमकारि शोभनं प्रसन्न एषां स्वितुत स्वयं हरिः ।
येर्जन्म लब्धं नृपु भारताजिरे मुमुन्दसेवौपयिकं स्पृहा हि नः ॥२१॥
किं दुष्करैः क्रतुभिस्तपोमतेर्दानार्दानर्वा च्युजयेन फल्गुना ।
न यत्र नारायणपादपङ्कजस्मृतिः प्रमुष्टात्तिशयेन्द्रियोत्सवात् ॥२२॥
कल्पायुषां स्थानजपात्पुनर्भवात् चणायुषां भारतभूजयो वरम् ।
क्षयेन मर्त्येन कृतं मनस्विनः संन्यस्य संयान्यभयं पदं हरेः ॥२३॥
न यत्र वैकुण्ठस्थासुधापगा न साधवो भागवतास्तदाश्रयाः ।
न गत्र यज्ञेशमया महोत्सवाः सुरेशलोकोऽपि न वै स सेव्यताम् ॥२४॥
प्राप्ता नृजातिं विह ये च जन्तवो ज्ञानक्रियाद्वयकलापसम्भृताम् ।
न वै यत्तेरक्षपुनर्भवाय ते भूयो यनौका इष यान्ति बन्धनम् ॥२५॥
यैः धृदया बर्हिषि भागशो हविर्निरुसमिष्टं विधिमन्त्रवस्तुतः ।
एकः पृथङ्नामभिराहुतो मुदा गृह्णाति पूर्णः स्वयमाशिषी प्रभुः ॥२६॥
सर्वं दिशत्यर्थितमर्थितो नृणां नैवार्यदो यत्पुनरर्थिता यतः ।
स्वयं विधत्ते भजतामनिच्छतामिच्छापिधानं निजपादपल्लवम् ॥२७॥
यद्यत्र नः स्वर्तसुखावशोपितं स्विष्टस्य सुक्तस्य कृतस्य शोभनम् ।
तेनाजनाभे स्मृतिमज्जन्म न स्याद् येषं हरिर्धृजजतां शं तनोति ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जम्बूद्वीपस्य च राजन्नुपद्वीपानष्टौ हैक उपदिशन्ति सगरात्मजैरन्धान्वेषण इमां महो
परितो निपतन्निरपकल्पितान् ॥२९॥ तद्यथा स्वर्णरत्नस्वश्चन्द्रशुक्ल आषर्तनो रमयको मन्द-
हरियः पाञ्चजन्यः सिंहलो लङ्केति ॥३०॥ एवं तत्र भारतोत्तमजम्बूद्वीपवर्षविभागो यथोपदेश-
मुपयर्षित इति ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे जम्बूद्वीपवर्णनं

नामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

षतः परं प्रवादीनां प्रमाणवर्णनस्य ननो वर्णविभाग उपवर्षतं ॥१॥ जम्बूद्वीपोऽयं
पावप्रमाणविस्तारस्त्वावता पारोदधिना परिवेष्टितो यथा मेदत्रं ग्यापदेन सवसोश्चिरजिते ।

द्विगुणविशालेन पूजात्प्येन परिचितो यथा परिखा बाह्योपवनेन । पूजो जम्बूप्रमाणो द्वीपास्या
 करो हिरण्यमय उच्यते यत्राग्निरपास्ते सप्तजिह्वस्तस्याधिपतिः प्रियव्रतामज इध्मजिह्व स्व
 द्वीप सप्तवर्षाणि विभज्य सप्तवर्षानामभ्य आत्मजेभ्य आकलय्य स्वयमा मयोगेनोपरारामः । शिव
 यवस सुभद्र शान्तं चेमममृतमभयमिति वर्षाणि तेषु गिरयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाता ॥३॥
 मणिकूटो वज्रकूट इन्द्रसेनो ज्योतिष्मान् मुपर्णो हिरण्यघीवो मेघमाल इति सेतुशैला । अस्या
 नृम्याऽऽङ्गिरसी सावित्री सुप्रभाता ऋतुभरा सयम्भरा इति महानद्यः । यासां जलोपस्थानवि
 धूतरजस्तमसो हंसपतङ्गोर्ध्वायनस याङ्गसज्ञाश्च वारो वर्षां सहस्रायुषो विबुधोपमसन्दर्शन
 प्रजननाः स्वर्गद्वार त्रया विद्यया भगवन्त त्रयीमय सूर्यमात्मान यजन्ते ॥४॥
 प्रज्ञस्य विष्णो रूप यास्त्यस्यर्तस्य प्रह्लाण । अमृतस्य च मृत्योश्च सूर्यमात्मानमीमहीति ॥५॥
 पूजाद्विपु यज्ञसु पुराणामायुरिन्द्रियमोज रूढो बल बुद्धिर्विक्रम इति च सर्वैरामोपत्तिकी
 सिद्धिरविशेषेण वर्तते ॥६॥

पूजः स्वसमानेन चुरोदेनावृता यथा तथा द्वीपोऽपि शालमलो द्विगुणविशाल समानेन
 सुरोदेनावृता परिवृद्धे ॥७॥ यत्र ह वै शालमली पूजायामा यस्यां वाव किल निलयमाहुर्भग
 वतरच्छन्दस्तुत पतत्रिराजस्य सा द्वीपहृतये उपलभ्यते ॥८॥ तद्द्वीपाधिपति प्रियव्रतामजो
 यज्ञबाहु स्वसुतेभ्य सप्तभ्यस्तन्नामानि सप्तवर्षाणि न्यभजत्सुरोचन सौमनस्य रमणक देववर्ष
 पारिभद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ॥९॥ तेषु वर्षादयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाताः । स्वरस शतशृङ्गो
 वामदेव कुन्दो मुकुन्द पुष्पवर्ष सहस्रश्रुतिरिति । अनुमति सिनीवाली सरस्वती कुहू रजनी
 नन्दा राकेति ॥१०॥ तद्वर्षपुरा श्रुतधरयोर्वधस्वमुन्धरेपन्धरसज्ञा भगवन्त वेदमयं सोम
 मात्मान वेदेन यजन्ते ॥११॥

स्वगोभिः पितृदेवेभ्यो विभजन् कृष्णशुक्रयो । प्रजानां सर्वासां राजान्य सोमो न आस्त्विति १२

एव सुरोदाद्बहिस्तद्द्विगुण समानेनावृता घृतोदेन यथापूर्व कुराद्वीपो यस्मिन् कुरास्तम्बो
 देवहृतस्वद्वीपास्याकरो ज्वलन इवापर स्वशस्पोरुषिया दिशो विराजयति ॥१३॥ तद्द्वीप-
 पति प्रियव्रतो राजन् हिरण्यरतेतो नाम स्व द्वीप सप्तभ्य स्वपुत्रेभ्यो यथाभाग विभज्य स्वय
 तर आतिष्ठन् चमुवसदानद्वरचिनाभिगुप्तस्तुर्यदत्तविक्रवामदेवनामभ्य ॥१४॥ तेषां घर्षु
 सीमागिरयो नद्यश्चाभिज्ञाता सप्त सप्तैव चक्रश्रुतु शृङ्ग कपिलश्चिप्रकूटो देवानोक्त उर्ध्वरोमा
 द्रविण्य इति रसकृत्या मधुकृत्या मिश्रविन्दा श्रुतविन्दा देवगर्भा घृतच्युता मन्त्रमालेति ॥१५॥
 यासां पयोभिः कुराद्वीपाकम कुशलकोविदाभियुक्तुलकसज्ञा भगवन्त जातवेदस्वरूपिण्य
 कर्मकं शलेन यजन्ते ॥१६॥

परस्य प्रह्लाणः सा वाजातवेदोऽसि हृष्यवाद् । देवानां पुराणानां यज्ञेन पुरं यजेति ॥१७॥

तथा घृतोद्दग्धहः क्रीडद्वीपो द्विगुणः स्वमानेन क्षीरोदेन परित उपकल्पसो वृत्तो यथा
 कुशद्वीपो, घृतोदेन यस्मिन् क्रीडो नाम पर्वतराजो द्वीपनामनिर्गतं चास्ते ॥१८५॥ योऽसौ
 गुहमहरणोन्मथितनितम्बकुञ्जोऽपि क्षीरोदेनासिच्यमानो भगवता बरुणेनाभिगुप्तो विभयो
 बभूव ॥१९॥ तस्मिन्नापि प्रैयप्रतो घृतघृष्टो नामाधिपतिः स्वे द्वीपे वर्षाणि सप्त विमज्य तेषु
 पुत्रनामसु सप्त रिक्थादान् वर्षपात्रिवेरय स्वयं भगवान् भगवतः परमकृपाण्यरास आत्म-
 भूतस्य इरेश्वर्यारविन्दमुपजगाम ॥२०॥ धानो मधुरद्वो मेघघृष्टः सुधामा आजिष्टो लोहितार्णो
 वनस्पतिरिति घृतघृष्टमुतास्तेषां वर्षगिरयः सप्त सप्तैव नद्यश्चभिख्याताः शुद्धो वर्षमानो
 भोजन उपबर्हिणो मन्द्रो नन्दनः सर्वतोभद्र इति धमया श्रमृतौषा धार्यका तीर्थवती
 वृत्तिरुगवती पवित्रवती शुक्लंति ॥२१॥ यासामम्भः पवित्रममलमुपयुज्जानाः पुररभ्रपम-
 द्रविणदेवकृतंज्ञा वर्षंपुरुगा धापोमयं देवमर्षा पूर्णेनाञ्जलिना यजन्ते ॥२२॥
 धाप. पुरुत्वीर्याः स्य पुनन्तीर्भूमिवः सुयः । ता नः पुनीतामीवद्वीः स्पृशतामात्मना भुव इति

एवं पुरस्तात्क्षीरोदात्परित उपवेशितः शाकद्वीपो द्वात्रिंशत्तद्योजनायामः समानेन च
 दार्धमण्डोदेन परीतो यस्मिन् शाको नाम महीरहः श्ववेप्रथपदेशको यस्य ह महासुरभि-
 गम्बस्तं द्वीपमनुवासयति ॥२४॥ तस्यापि प्रैयप्रत एवाधिपतिर्नाम्ना मेवातिथिः सोऽपि
 विभज्य सप्त वर्षाणि पुत्रनामानि तेषु स्वामजान् पुरोजनमनोजवपवमानधूम्रानीकचिचरेफषहु-
 रूपविश्वधारमंज्ञाशिक्षाप्याधिपतीन् स्वयं भगवन्पनन्त आवेशितमतिस्तपोवनं प्रविशेर २५ पृतेषां
 वर्षमर्षादागिरयो नद्यश्च सप्त सप्तैक ईशान उरुध्वो वनभद्रः शतकेसरः सहस्रस्रोतो देवपालो
 महानस इति धनघाऽऽयुदा उभयस्मृष्टिरपराजिता पद्मपद्मो सहस्रस्रुतिर्निजधृतिरिति ॥२६॥
 तद्वर्षपुरा षटप्रतसत्यप्रतदानमत्तानुव्रतनामानो भगवन्तं धार्यात्मकं प्राणायामविघ्नतरजस्त-
 मयः परमसमाधिना यजन्ते ॥२७॥
 अन्तः प्रविश्य भूतानि यो विमर्त्यामकेतुभिः । अन्तर्त्यामीधरः सापात्पातु नो यद्वशे स्फुटम् २८

एवमेव दधिमण्डोदात्परतः पुष्करद्वीपस्ततो द्विगुणायामः समन्तत उपकल्पित. समानेन
 स्वाद्दकेन समुद्रेण सहिरावृत्तो यस्मिन् घृष्टत्युष्करं ज्वलनशिखामलकनकपत्रायुतायुतं भगवतः
 कमलासनस्याप्यासनं परिकल्पितम् १६ तद्द्वीपमध्ये मानसोत्तरनामैकं पत्रायांचोनपराचीन-
 वषंयोमंयांदाचलोऽपुतयोजनोच्छ्रायायामो यत्र तु घटवस्तु दिशु चत्वारि पुराणि लोकाचाना-
 मिन्द्रादीनां यदुपरिष्ठास्यंरपस्य मेरुं परिभ्रमन्तः संवत्सरात्मकं चक्रं देवनामहोरात्रान्यां
 परिभ्रमन्ति ॥३०॥ तद्द्वीपस्याप्यधिपतिः प्रैयप्रतो योतिद्वोरो नामैतस्यामजो रम्यकषात-
 किनामामो वर्षंपती नियुज्य स स्वयं पूज्यपद्मगणकर्मरौल एवास्ते ॥३१॥ तद्वर्षपुरा
 भगवन्तं प्रदक्ष्णपिपं मन्मन्तेन कर्मघाऽऽरापयन्तीर्दं चोदाहरन्ति ॥३२॥

यत्कर्ममय लिङ्गं ब्रह्मलिङ्गं जनोऽर्चयेत् । एकान्तमद्रय शान्त तस्मै भगवते नम इति ॥३२॥

ऋषिरवाच

तत परस्ताप्तोलोकालोकनामाचलो लोकालोकयोरन्तराले परित उपसित ॥ ३२ ॥
यावन्मानसोत्तरमेवोरतर तावती भूमि काञ्चन्यन्याऽऽदर्शितलोपमा यस्यां प्रहित पदार्थो न
कथञ्चित्पुन प्रयुपलभ्यते तस्मात्सर्वसत्त्वपरिहृताऽऽसीत् ॥ ३५ ॥ लोकालोक इति समाख्या
यदनेनाचलेन लोकलोकस्यान्तर्वर्तिनावस्थाप्यते ॥ ३६ ॥ स लोकत्रयान्ते परित ईश्वरेण
विहितो यस्मात्सूर्यादीनां ध्रुवापवर्गाणां ज्योतिर्गणानां गभस्तयोऽर्चाचीनां छाँड्यो वानवित
न्वाना न कदाचि पराचीना भवितुमुत्पहन्ते तावदुत्तनायाम ॥ ३७ ॥

एतावन्लोकविन्यासो मानलक्षणसस्याभिर्त्रिचित्त कविभि श तु पञ्चाशत्कोटि
गणितस्य भूगोलस्य तुरीयभागोऽयं लोकालोकाचल ॥३८॥ तदुपरिष्ठाञ्चतस्रस्वाशास्वाग्मयो
निनाखिलजगद्गुण्याधिनिवेशिता ये द्विरदपतय ऋयभ पुष्करचूडो वामनोऽपराजित इति
सकललोकस्थितहेतव ॥३९॥ तेषां स्वविभूतीनां लोकपालानां च विविधवीर्योपवृ हणाय भग
वान् परममहापुरुषो महाविभूतिपतिरन्तर्गम्या मनो विशुद्धसत्त्व धर्मज्ञानवैराग्यै श्वर्याद्यष्टमहा
सिद्ध्युपपन्नय विष्वक्सनादिभि स्वपार्षदप्रवरे परिवारितो निजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदण्ड
संघारयमाणस्तस्मिन् गिरिवरे समतास्तकललोकस्वस्तय आस्ते ॥४०॥ आकल्पमेव वे
गत एष भगवाना मयोगमायया निरचितविविधलोकयात्रागोपीयाये यथ ॥४१॥ योऽन्तवि
स्तार एतेन द्यलोकपरिमाणं च व्याख्यात यद्बहिल्लोकालोकाचलात् । तत परस्ताप्तोत्तर-
गतिं विशुद्धामुदाहरन्ति ॥ ४२ ॥

अखदमभ्यगत सूर्यो छावाभूयैर्यदन्तरम् । सूर्याण्डगोलयोर्मध्ये कोट्य न्यु पञ्चविंशति ४३
मृतेऽण्ड एष एतस्मिन् यदभूत्ततो मार्तण्ड इति व्यपदेश ।

हिरण्यगर्भं इति यद्विरण्याण्डसमुद्भव ॥४४॥

सूर्येण हि विभज्यन्ते दिश रथ घोर्मही भिदा । स्वर्गापवर्गां नरका रसौकांसि च सर्वश ४५
दवतिर्यङ्मनुष्याणां सरोत्पसवीरुधाम् । सर्वजीवनिर्वापानां सूर्यां आत्मा रगीरवर ४६
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णां समुद्रवर्षसन्निवेशपरिमाणलक्षणो
धिशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एतावानेव भूवलयस्य सन्निवेश प्रम णलक्षणो व्याख्यात ॥१॥ एतेन हि दिवो मण्डल-
मानं तद्विद उपदिशति यथा द्विदलयोर्निष्पायादीनां त अन्तरेणांतरिक्षं तदुभयसंभितम्

॥२॥ यन्मध्यगते भगवांस्तपताम्पतिस्तपन आतपेन त्रिलोकीं प्रतपत्यवभासयत्यारमभासा स
 एव उदंगयनदक्षिणायनवैपुवतसज्ञाभिर्मान्यशैर्घ्न्यसमानाभिर्गतिभिरारोह्यावरोह्यसमान-
 स्थानेषु यथासवनमभिवद्यमानो मकरादिषु राशिष्वहोरात्राणि दीर्घहुस्वसमानानि विधत्ते ॥३॥
 यदा मेस्तुलयोर्गतने तदाहोरात्राणि समानानि भवन्ति यदा वृषभादिषु पञ्चसु च राशिषु
 चरति तदाहा-येव वर्धन्ते हुसति च मासि मास्येकैका घटिका रात्रिषु ॥४॥ यदा वृश्चिकादिषु
 वर्तते तदाहोरात्राणि विपर्ययाणि भवन्ति ॥५॥ यावद्दक्षिणायनमहानि वर्धन्ते यावदुदंगयन
 रात्रय. ॥६॥

एवं नत्र कोटय एकपञ्चाशत्तद्व्याधि योजनानां मानसोत्तरगिरिवर्तनस्योपदिशन्ति
 तस्मिन्नैन्द्रां पुरीं पूर्वस्मान्मेरोर्वेवधानो नाम दक्षिणतो याग्यां संयमनीं नाम पञ्चाद्वारुणा
 निम्नोचनी नाम उत्तरत सौम्यां विभावरौ नाम ताम्बूद्वयमध्याह्वास्तमयनिशीथानीति भूतानां
 प्रवृत्तिनिवृत्तिभित्तानि समयविशेषेण मेरोश्चतुर्दिशम् ॥७॥ तत्र यानां दिवममध्यङ्गत एव
 सदाऽऽदित्यस्तपति सव्येनाचल दक्षिणेन करोति ॥८॥ यत्रोदेति तस्य ह समानसूत्रनिपाते
 निम्नोचति यत्र क्रचन स्पन्देनाभितपति तस्य हैप समानसूत्रनिपाते प्रस्थापयति तत्र गतं न
 पश्यन्ति ये त समनुपश्यथेरन् ॥९॥

यदा चैन्द्रा पुर्यां प्रचलते पञ्चदशराट्टिकाभिर्गाम्यां सपादकोटिद्वय योजनानां
 साधंद्वादशलक्ष्याणि साधिकानि चोपगति ॥१०॥ एव ततो वारुणीं सौम्यामैन्द्रां च पुनस्तथा-
 न्ये च प्रज्ञा सोमादयो नक्षत्रै सह ज्योतिश्चक्रे समभ्युद्यन्ति सह वा निम्नोचन्ति ॥११॥ एव
 मुहूर्तेन चतुर्दिशलक्षयायोजनान्यष्टशताधिकानि सौरो रथप्रयोमयोऽपौ चतसृषु परिवर्तते
 पुरीषु ॥१२॥

यस्यैक चक्रं द्वादशारं परनेमि त्रिणाभि मघसरारनकं समापनन्ति तस्यासौ मेरोर्मूर्ति
 कृतो मानमोत्तर कृतेतरभागो यत्र प्रोत रविरधचक्रं तैलयन्प्रचक्रन्द् भ्रमन्मानमोत्तरगिरी
 परिभ्रमति ॥१३॥ तस्मिन्नस्ये कृतमूलो द्वितीयोऽथास्तुयमानेन सम्मितस्तैलयन्प्राधावद् भ्रुवे
 कृतोपरिभाग ॥१४॥

रयनीट, तु पट्टप्रिशल्लयायोजनायतस्तत्तुरीयभागविरालरतावान् रविरधयुगो यत्र ह्यारध-
 न्दोनामान सप्तादण्योनिता यद्गन्ति देवमादि यम् ॥१५॥ पुरस्तारमविनुररण पद्य च नियुक्त
 मं ये कर्त्तव्यि किञ्चान्ते ॥१६॥ तथा चाण्डिदरा क्रूरयोऽङ्गुष्ठभ्रमात्रा पट्टिपदगाणि पुरत-
 र्यो गृह्णन्तकाय नियुक्ता सस्तुवन्ति ॥१७॥ तथाप्ये च क्रूरयो गन्धर्वांस्तराणो नामा प्र-
 र्यो यातुषु ता देवा इत्येदं शो गणा मत चतुर्दिशामि मासि भगवत् १ मयमा मान नाना-
 नामनट्टपानानामान ट्टपुक्कमंभिर्द्वन्द्वरा उपपन्ते १८ नचे तत्र मातं १३ कोटियोतनपरिमहं

भूवल्लयस्य च्येन सगव्यूयुत्तर द्विसहस्रयोजनानि स भुङ्क्ते ॥११॥

इतिश्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ज्योतिश्चक्रसूर्यरथमण्डलचरणं नामैकविंशतितमोऽध्यायः

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

॥ राजोवाच ॥

यदेतद्भागवत आदियस्य मेह भ्रुव च प्रदक्षियेन परिक्रामतो राशीनामभिमुख प्रचलित
चाप्रदक्षिण भगवतोपवर्णितममुं य वय कथमनुमिमीमहीति ॥१॥

॥ स होवाच ॥

यथा कुलालचक्रेण भ्रमता सह भ्रमतां तदाश्रयाणां पिपीलिकादीनां गतिरन्येव
प्रदेशान्तरेष्वप्युपलभ्यमानत्वादेव नचत्रराशिभिरुपलक्षितेन कालचक्रेण भ्रुव मेहं च प्रदक्षियेन
परिधावता सह परिधावमानानां तदाश्रयाणां सूर्यादीनां प्रज्ञाणां गतिरन्येव नचत्रान्तरे राश्य
न्तरे चोपलभ्यमानवान् ॥२॥ स एव भगवानादिपुरुष एव साक्षात्पारायणो लोकानां स्वस्त्य
आत्मान त्रयीमय कर्मविशुद्धिनिमित्तं कविभिरपि च वेद्वेन विजिज्ञास्यमानो द्वादशरात्रा विभज्य
पद्सु वसन्तादिपृथुपु यथोपजोष्युत्तुगुणान् विदधाति ॥३॥ तमेतमिह पुरुषास्त्वया विद्यया
वर्णाश्रमाचारानुपथा उच्चावचै कर्मभिराभ्युत्थितैर्योगवितानैश्च श्रद्धया यजन्तोऽङ्गसा श्रेय
समधिगच्छन्ति ॥४॥ अथ स एव आत्मा लोकानां चावापृथिव्योरन्तरेण नभोवल्लयस्य काल-
चक्रगतो द्वादश भासान् भुङ्क्ते राशिसंज्ञान् सव सरावययान् मास पञ्चद्वय दिवा नक्त चेति
सपादसहस्रयमुपदिशन्ति यावता पष्ठमश भुङ्गीत स वै ऋतुरियुपदिश्यते सव सरावयव ॥५॥

अथ च यावतार्धेव नभोवीथ्यां प्रचरति त कालमयनमाचक्षते ॥६॥ अथ च
यावन्नभोमण्डल सह चावापृथिव्योर्मण्डलाभ्यां कास्त्र्येन सह भुङ्गीत त काल संव सर
परिव सरमिडाव सरमनुवस्तर व परमिति भानोर्मान्यशौभ्यसमगतिभि समामनन्ति ॥७॥

एव च द्भमा अर्कगमस्तिभ्य उपरिष्ठाश्चयोजनत उपलभ्यमानोऽर्कस्य सवसरभुक्तिं
पञ्चाभ्यां मासभुक्तिं सपादार्धाभ्यां दिनेनैव पञ्चभुक्तिमप्रचारी द्रुततरगमनो भुङ्क्ते ॥८॥ अथ
चापूर्वमाणाभिश्च कलाभिरमराणां क्षीयमाणाभिश्च कलाभि पितृणामहोरात्राणि पूर्वपञ्चापर-
पञ्चाभ्यां वितन्वान सवजोवनित्रद्वाराणो जीत्रशैरुकेकं तत्र त्रिशतां मुहूर्तैर्भुङ्क्ते ॥९॥ य एव
योदशकल पुरुषो भगवान् मनोमयोऽक्षमयोऽमृतमयो देवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपरीरुधां
प्राणोप्यायनशीलत्वात्सवमय इति वर्णयति ॥१०॥

तत उपरिष्ठात्रिलक्षायोजनतो नद्याश्रयि मेह दक्षिणेनैव कालायन ईधरयोपितानि
सप्तभिजिताष्टाविंशति ॥११॥ तत उपरिष्ठादुशना द्विलक्षयोजनत उपलभ्यते पुरत पञ्चासहस्र

बाह्यस्य शीघ्र्यमान्यसाग्याभिरकंबधरति लोकानां नित्यदानुकूल एव प्रायेण वर्षर्षश्चारेणा-
नूमीयते स वृष्टिविष्टम्भप्रदोपशमनः ॥ १२ ॥

उशनसा बुधो ब्यह्वयातस्तत उपरिष्टाद् द्विलक्षयोजनतो बुधः सोमसुत उपलभ्यमानः
प्रायेण शुभकृद्यद्वाकांद् ध्यति रभ्येत तदातिवाताभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशंसते ॥ १३ ॥ अत
ऋषभङ्गारकोऽपि योजनलक्षद्वितय उपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिः पक्षैरेकैश्चो राशीन् द्वादशानु-
मुङ्क्ते यदि न वक्रयोऽभिवर्तते प्रायेण शुभप्रदोऽथशंसः ॥ १४ ॥ तत उपरिष्टाद् द्विलक्षयोज-
नान्तरगतो भगवान् बृहस्पतिरेकैकरिम्न् राशौ परिवःसरं परिवःसर चरति यदि न वक्रः
स्थाप्रायेणानुकूलो ब्राह्मणकुलस्य ॥ १५ ॥

तत उपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमानः शनैश्च एकैकस्मिन् राशौ त्रिंशन्मासान्
विलभ्यमानः सर्वानेवानुपर्येति तावद्भिरनुवःसरेः प्रायेण हि सर्वेषामशान्तिकरः ॥ १६ ॥ तत
उत्तरस्मात्पय एकादशलक्षयोजनान्तर उपलभ्यन्ते य एव लोकानां शमनुभावयन्तो भगवतो
विष्णोर्परमं पदं प्रदक्षिणं प्रकमन्ति ॥ १७ ॥

श्रीमद्भागवतेमहापुराणे पारमहंस्यसंहितायांपञ्चमस्कन्धेऽथोतिश्रवण्यने द्वाविंशतितमोऽध्यायः

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तस्मात्परतल्लपोद्दशलक्षयोजनान्तरतो पतद्विष्णो परमं पदमभिवदन्ति यत्र ह
महाभागवतो ध्रुव धौलानपादिरग्निरेन्द्रेण प्रजापतिना करयरेन धर्मेण च समकालयुग्भिः
सबहुमानं दक्षिणतः क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुभाव
उपपणितः १ स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां प्रह्वनदग्रादीनामनिमित्पेयास्पर्करंहसा भगवता कालेन
भ्राभ्यमायानां स्थाणुरिवावष्टम्भ ईश्वरेण विहितः शश्वद्वभापते ॥ २ ॥ यथा मेढीस्तम्भ
आक्रमणपशवः संयोजितास्त्रिभिस्त्रिभिः सयनेयथास्त्रानं मण्डलानि चरन्त्येवं भगणा प्रज्ञदय
वृत्तिस्मिन्तर्चद्विर्योगेन कालचक्र आयोजिता ध्रुवमेवावलभ्य धायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्तं
परिचङ्कन्ति नभसि यथा मेघाः श्येनादयो धायुवशाः कर्मसारथयः ररिवर्तन्ते एवं ज्योति-
र्गणाः प्रकृतिपुरस्सयोगानुगृहीताः कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ ३ ॥

केचनैतज्ज्योतिरनीकं शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य योगधारणायामनुसंयन्ति
॥ ४ ॥ यस्य पुच्छाप्रोऽषाक्षिरसः कुण्डलीभूतदेहस्य ध्रुव उपरिस्त्रिस्तस्य लाङ्गूले प्रजापति-
रग्निरेन्द्रो धर्म इति पुच्छभूले धाता विधाता च कर्ता सप्तर्षयः । तस्य दक्षिणतंतं कुण्डली-
भूतशरीरस्य वायुदगपनानि दक्षिणपार्श्वे तु न उग्रायुपस्त्रपन्ति दक्षिणायनानि तु सन्धे ।
यथा शिशुमारस्य पुच्छलाभोगसद्विदेशस्य पारश्वयोहमयोत्पद्ययाः समर्षया भवन्ति ।

रजवीथी आकाशगङ्गा चोदरतः ॥११॥ पुनश्चमुपुष्यां दक्षिणवामयोः श्रोत्रोरात्रारंसेषु च
दक्षिणवामयोः पश्चिमयोः पादयोस्त्रिजुचराशटे दक्षिणवामयोर्नामिकयोर्व्यासंभवं भवत्-
पूर्वाशटे दक्षिणवामयोर्लोचनयोर्धनिष्ठा मूल च दक्षिणवामयोः कर्णयोर्मंघादीन्यष्ट नक्षत्राणि
दक्षिणापनानि घामपाश्र्वंक्रिपु सुशीत तर्पणं मृगशं,षांदीन्युदगयनानि दक्षिणपाश्र्वंक्रिपु
प्रातिलोम्येन प्रयुज्जीत शतभिशाज्येष्टे स्कन्धयोर्दक्षिणवामयोर्धमेद् ॥१२॥ उत्तराह्नाश्वस्ति-
रधराहर्णा यमो मुरेषु चाङ्गारकः शनैश्चर उपस्थे घृहस्पतिः कर्कटि वषास्याद्विषो हृदये
नारायणो मनसि चन्द्रो नाम्पाभुशना भूतनयोरधिनी युधः प्राणावानयो राहुर्गले केतवः
सर्पाङ्गेषु रोमसु सर्वे तारागणाः ॥१३॥

एतद्गुह्यं भगवतो विष्णोः सर्वदेशतामस्य रूपमद्भ्यः सन्ध्यायां प्रयतो धाम्यतो
निरीक्षामाण उपतिष्ठेत् नमो ज्योतिर्लोक्याय कालायनायानिमिश्रं पतये महापुराणायाभिधीमहीति
ब्रह्मर्षितारामयमाधिदैविकं पापापहं मन्त्रवृत्तां त्रिकालम् ।

नमस्यतः स्मरतो वा त्रिकालं नरपेत तत्कालजमाशु पापम् ॥१४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे शिशुमारसंस्कारार्णव नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीगुरु उवाच

अथस्तात्मविनुर्योजनायुते स्वर्भानुर्नृणाग्रवचरतीत्येके योऽपावमरवं ब्रह्मं चालभत
भगवदनुकम्पया स्वयमसुरापमदः सैहिकेयो ह्यतद्गुह्यंस्तस्य तात जन्मकर्मणि योपरिष्टाद्ब्रह्मवामः
॥१॥ यददस्तरणोर्मण्डलं प्रतपरतद्विस्तरतो योजनायुतमाचपते द्वादशसहस्रं सोमस्य
त्रयोदशसहस्रं राहोर्व्यः पर्वणि तद्व्यवधानकृद्द्वैरानुबन्धः सूर्याचन्द्रममावभिधावति ॥२॥
तस्मिन्शम्योभयत्रापि भगवता रक्षाणाय प्रयुक्तं सुदर्शनं नाम भगवतं दयितमम् तत्तेजसा
दुर्विपहं सुहुः परिवर्तमानमभ्यवस्थितो मुहूर्तमुद्रिजमानश्चकितहृदय आरादेव निवर्तते
तदुपरागमिति वदन्ति लोकाः ॥३॥

ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्याधराणां सदनानि तावन्म त्र एव ॥४॥ ततोऽधस्तात्पारपाः-
विशाचप्रेतभूतगणानां विहारराजि-मन्तरिक्षं यावद्वायुः प्रवाति यावन्मेघा उपलभ्यन्ते ॥५॥
ततोऽधस्ताच्छतयोजनान्तर इयं पृथ्वी यावद्धंसभासश्येनसुपर्णादयः पतन्ति तत्रात्र प्रवरा उपतन्तीति
उपघर्षितं भूमेश्यासन्निवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्स भूविपरा एकैकशो योजनानुतान्तरेणा-
यामविस्तारेणोपप्लुता अतलं वितलं सुतलं तनातलं महातलं रसातलं पातालमिति ॥७॥

एतेषु हि विलस्वर्गेषु स्वर्गादप्यधिकरूपाभोगैर्ध्यानन्दभूतिविभूतिभिः सुसमृद्धभवनोद्याना-
मीडविहारेषु दैत्यदानवकाद्रवेणा नित्यप्रमुदिनानुरक्तकनत्राप्यबन्धुसुहृदनुचरा गृहपतय

ईश्वरादप्यप्रतिष्ठतरुमा मायाविनोद्ग निवसन्ति ॥८॥ येषु महाराज मयेन मायाविना
विनिर्मिता पुरो नानामण्डिप्रवरप्रवेद्विरचितविचित्रभवनप्राकारगोपुरसभाचै यच्च वरायतनादि-
भिर्नागासुरमिथुनपाराप्रतशुकसारिकाकींशुंक्रिमभूमिभिर्विपरेधरगृहोत्तमै समलङ्कृताश्चासति
॥९॥ उद्यानानि चातितरां मनइन्द्रियानन्दिभि कुसुमफलस्तवक्रुमुभगकिसलपावनतरचिर-
वितपत्रिदपिनां लताङ्गालङ्कितानां श्रीभि समिथुनविविधविहङ्गमजलाशयानाममलजलपूर्णानां
रूपकुलोद्भवनक्षुभितनीरनीरजकुमुदकुपलयरुह्यारनीलोपललोहितशतपत्रादिवनेषु कृतनिकेत-
नानामेकविहाराकुलम्पुरविविधस्वनादिभिर्निद्रयोत्सवैरमरलोकाश्रयमतिशयितानि ॥१०॥ यत्र
ह वाव न भयमहोरात्रादिभिः कालविभागैरुपलक्ष्यते ॥११॥ यत्र हि महाहिम्वरशिरोमणयः
सर्वं तम प्रबाधन्ते ॥१२॥ न वा एतेषु वसतां दिव्यीषधिरसरसायनान्नपानान्नादिभिराधयो
व्याधयो बलीपलितजरादयश्च देहवैवर्त्यदौर्गन्ध्यस्वेदङ्गमरुजानिरिति वयोऽबस्थाश्च भवन्ति १३
न हि तेषां कल्याणानां प्रभवति कुतश्चन सृयुर्विना भगवत्तेजसश्चापदर्शात् ॥१४॥
यस्मिन् प्रविष्टेऽसुरवधूनां प्राय पुसवनानि भयादेव स्रवन्ति पतन्ति च ॥१५॥

अथातले मयपुरोऽसुरो बलो निवसति येन ह वा इह सृष्टा पश्यन्तिर्माया काश्चना-
द्यापि मायाविनो धारयन्ति यस्य च जन्मभाणस्य मुत्ततस्त्रय श्लोका उद्पद्यन्त स्वैरियय
कामिभ्यः पुंश्रव्य इति या वै विलायन प्रविष्ट पुरुषं रसेन हाटकारयेन साधयित्वा स्वविला
साश्लोकानानुरागस्मितभलापोपगृह्णादिभि स्वैरं विल रमयन्ति यस्मिन्पुपुके पुरुष ईधरो
ऽहं पिद्धोऽहमिथयुतमहागजबलमात्मानमभिमन्यमान कथते मदान्ध इव ॥१६॥

ततोऽधस्ताद्वितले हरो भगवान् काटकेश्वर स्वपापैर्दभूतगणात्त प्रजापतिसर्गोपवृंहणाय
भवो भवान्या सह मिथुनीभूत आस्ते यत प्रवृत्ता सरिष्ववरा हाटकी नाम भद्रयोर्वीर्येण यत्र
चित्रभानुमांतिरिश्चना समिध्यमान श्लोकापिप्रति तन्निट्युत् हाटकाश्च सुवर्ण भूषणेनासुरेन्द्रा-
वरोधेषु पुरुषाः सह पुरुषीभिर्धारयन्ति ॥१७॥

ततोऽधस्तात्सुतल उदारश्रवाः पुरयश्लोको विरोचनात्मजो बलिभंगवता महेन्द्रस्य प्रिय
चिकीर्षमाखेनादितेत्तं धकायो भूत्वा अट्टवामनरूपेण पराहितलोकाश्रयो भगवदनुक्रमयैव पुनः
प्रवेशित इन्द्रादिध्वविद्यमानया सुसमृद्धया श्रियाभिपुष्ट स्वधर्मेशाराधयस्तमेव भगवन्तमारा-
धनीषमपगतसाध्वस आस्तेऽधुनापि ॥१८॥ नो पूर्वैतस्मात्का कारो भूमिदानस्य यत्तद्गव यरोप-
जीवनिकाषानां जीवभूतात्मभूते परमात्मनि वासुदेवे तीर्थतमे पात्र उपण्णे परया ध्रुव्या
परमादरसमाहितमनसा सम्प्रतिशदितस्य साक्षादपवगंद्वारस्य यद्विलनिलये धर्म्य ॥१९॥ यस्य ह
धाव छतपतनप्रस्त्रलनादिषु विवश सकृन्नाभिगृणन् पुरुष कर्मबन्धनमभसा विधुनोति यस्य

इव प्रतिबाधनं मुमुक्षुवोऽन्यथैवोपलभन्ते ॥२०॥ तद्भक्तानामात्मवर्ता सर्वेशामात्मन्यात्मव
 आत्मतथैव ॥२१॥ न वै भगवान् नूनममुष्यानुजग्राह यदुत पुनरात्मानुस्मृतिमोषयं मायामव
 भोगैर्धर्ममेवातनुतेति ॥२२॥ यत्तद्भगवतानधिगतान्योपायेन यात्राच्छ्रद्धेनापहृतस्वशरीराव
 शेषितलोकप्रयो वरुणपाशैश्च सम्प्रतिमुक्तो गिरिदर्यां चापविद्ध इति होवाच ॥२३॥ नूनं वतां
 भगवानर्थेषु न निष्णातो योऽपाविन्द्रो यस्य सचिवो मन्त्राय वृत एकान्ततो बृहस्पतिस्तमति-
 हाय स्वयमुपेन्द्रेणात्मानमयाचता मनश्चाशिरो नो एव तद्दास्यमतिगम्भीरवयसः कालस्य
 मन्वन्तरपरिवृत्तक्रियल्लोकत्रयमिदम् ॥२४॥ यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामहः किल वत्रे न तु स्व-
 पित्र्यं यदुताकुतोभय पदं दीयमानं भगवतः परमिति भगवतोपरते खलु स्वपितरि ॥२५॥ तस्य
 महानुभावस्यानुपथममृजितकरायः को चास्मद्विधः परिहीयभगवदनुग्रह उपजिगमिपतीति ॥२६॥
 तस्यानुचरितमुपरिष्ठाद्विस्तरिष्यते यस्य भगवान् स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि गदापाणि-
 रसतिष्ठते निजजनानुष्मितहृदयो येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकन्वरो योजनायुतायुतं दिम्बिजय
 उच्चाटतः ॥२७॥

ततोऽधस्तात्तलातले मयो नाम दानवेन्द्रखिपुराधिपतिर्भगवता पुरारिणा त्रिलोकीर्ण
 चिकीर्षुणा निर्दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादात्तन्धपदो मायाविनामाचार्यो महादेवेन परिरचितो
 विगतसुदृशंभयो महीयते ॥२८॥

ततोऽधस्तान्महातले काद्रवेयाणां सर्पाणां नैऋशिरसां क्रोधवशो नाम गणः
 क्रुडकतपाककालियसुपेयादिप्रजाना महाभोगवन्तः पतत्रिराजाधिपतेः पुरुषवाहादनवरत-
 मुद्दिजमानाः स्वकलत्रापश्यसुहृदुन्वसन्नेन क्वचिन्नमत्ता विहरन्ति ॥२९॥

ततोऽधस्ताद्द्रसातले दैतेया दानवाः पण्यो नाम निवातकवचाः कालेया द्विरण्यपुर-
 वासिन इति विबुधप्रारथनीका उत्पत्त्या महौजसो महासाहसिनो भगवतः सकललोकानुभाव
 स्य हरेरेव तेजसा प्रतिहृतवज्रावलेपा विलेशया इव वसन्ति ये वै सरमयेन्द्रदूरया धाम्भिर्मन्त्र-
 वर्याभिरिन्द्राद् विन्ध्यति ॥३०॥

ततोऽधस्तात्पाताले नागलोकगतयो धामुक्तिप्रमुखाः शङ्खकुलिकमहाशङ्खधेतधनप्रय-
 ष्तराष्ट्राङ्गुचूडकरगलाधतरदेवदत्तादयो महाभोगिनो महामर्गा निव्रमन्ति येषामु ६ वै
 पञ्चमसदशशतसङ्घश्रीपणां फणामु विरचिता महामण्यो रोचिष्यव पातालाबिचरतिमिर
 निकरं स्वरोचिरा विधमन्ति ॥३१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे राह्यादिस्यतिलस्वर्गमर्यादातिरूपयं नाम
 चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पंचविंशतितमोऽध्यायः

धीशुक्र उवाच

तस्य मूलदेशे त्रिशद्योजनसहस्रान्तर आस्ते या वै कला भगवतस्तामपी समाप्यातामन्त
इति सात्वतीया द्रष्टृदृश्ययोः सङ्कर्षणमहमित्यभिमानलक्षणं यं सङ्कर्षणमिःयाचघाते ॥१॥
यस्येदं चित्तिमण्डल भगवतोऽनन्तमूर्तेः सहस्रशिरस एरस्मिन्नेव शीर्षणि धियमाणं
सिद्धार्थं इव लक्ष्यते ॥२॥ यस्य ह वा इदं कालेनोत्सृजिती र्तिोऽमर् विरचितरुचिरभ्रमद्भ्रुवो-
रन्तरेणपाङ्कपर्णो नाम रुद्र एकादशःपूहस्यचास्त्रिशिखं शूलमुत्तम्भयन्नर्ततृष्ट ॥३॥ यस्याङ्-
घ्निकमलयुगलारुणविशदलमणिपण्डमण्डलेऽत्रहिपतयः सह साऽन्तर्पमेरेऽनन्तमक्तियोगेना-
नन्तः स्ववदनानि परिस्फुरत्कुण्डलप्रभामण्डितगण्डस्यज्ञान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनसः
खलु विलोकयन्ति ॥४॥ यस्यैव हि नागराजकुमार्यं आशिष आशासानाश्चावङ्गवलयविलसित-
विशद्विपुलधवलसुभगरुचिरभुजरजतस्तम्भेष्वगुरुचन्दनकुङ्कुमपद्मानुलेपेनावलिम्पमानास्वादभि-
मर्शनोन्मथितहृदयमकरभ्रजवेशरुचिराललितस्मितास्तदनुतागमदमुदितमद्विपूयितारुणकरुणा
वलोकयन्तवदनारविन्दं समीडं किलविलोकयन्ति ॥५॥ स एव भगवाननन्तोऽनन्तगुणार्ण-
वथादिदेव उभसंहतामर्षोपयोगे लोकानां स्वस्तय आस्ते ॥६॥

ध्यायमानः सुरासुरोरासिद्गन्धर्वत्रिधाधरमुनिगवैरनवरतमद्मुदितावहृतविद्वललोचन
सुललितमुखरिकाभूतेनाप्यायमान. स्वरापंदविबुधयूथपतीनपरिभ्रानरागनवनुलसिकामोद-
मभासवेन माद्यन्मधुकरव्रातमधुरगीतश्रियं वैजयन्ती स्वां यनमालां नीलवासा एरुण्डलो
हलरुकुदिकृतसुभगसुन्दरभुजो भगवान् माहेन्द्रो वारणेन्द्र इव काञ्चनी कलामुदारलीलो
विभर्ति ॥७॥

य एव एवमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षुणामनादिकालकर्मवासनप्रथितमविद्यामयं
हृदयमग्निं सत्वरजस्तमोमप्रमत्तहृदयं गत आसु निर्भिनति तस्थानुभावान् भगवान् स्वायम्भु-
वो नारदः सह तुम्बुरुणा सभ यां संश्लोकयामास ॥८॥

उत्पत्तिस्थितिलपहेतवोऽस्य कल्पः सत्वाद्या प्रकृतिगुणा यदीचयाऽऽसन् ।
यद्रूपं भ्रुवमकृत् यदेकमाभजानाद्याकप्रमु ह वेद तस्य धर्मं ॥९॥
मूर्तिं न पुरुकृत्वा बभार सत्त्वं संशुद्धं सदसदिदं विभाति यत् ।
यल्लीला भृगपतिराददेऽनवशामादात् स्वजनमनोऽसुदारवीर्यं ॥१०॥
यन्नाम श्रुतमनुकीर्त्येदकस्मादाती वा यदि पतित प्रलम्भन ह्य ।
हन्त्यहं सपदि नृणामशेषमन्यं कं शेऽजगद्यत आश्रयेन्मुमुक्षु ॥११॥
मूर्त्यर्पितमण्डु सङ्घमूर्धो भूगोलं सगिरिसहितमुद्रसचम् ।
आनन्थादनिमित्तविभ्रमस्य भूजः को धीर्याप्यधिगणयेत्सहस्रजिह्व ॥१२॥

श्वंप्रभावो भगवाननन्तो दुरन्तवीर्योरुगुणानुभावः ।

मूले रसाया. स्थित आत्मतन्त्रो यो लीलया क्मां स्थितये विभति ॥१३॥

एता ह्येवैह नृभिरुगन्तव्या गतयो यथाकर्मविनिर्मिता यथोपदेशमनुवर्षिता
कामान् कामयमानै ॥१४॥ एतावतीर्हि राजन् पुंस प्रगृह्णितव्यस्य धर्मस्य विपाकगतय
उच्चावचा विसदृशा यथाप्रज्ञं ध्याचक्ष्ये किमन्यत्कथयाम इति ॥१५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भूविबरविधुनवर्णनं नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥

अथ पडविंशतितमोऽध्यायः

॥ राजोवाच ॥

महर्षं पतद्वचिष्यं लोकस्य कथमिति ॥१॥

ऋषिरुवाच

त्रिगुणत्वाकृतुः श्रद्धया कर्मगतय पृथग्विधा. सर्वा एव सर्वस्य तारताम्येन
भवन्ति ॥२॥ अथेदानीं प्रतिपिद्वलक्षणस्याधर्मस्य तथैव कर्तुः श्रद्धाया वैसादृश्यात्कर्मफलं
विसदृशं भवति या ह्यनार्थाविधया कृतकामानां तत्परिणामलक्षणा. सृतय सहस्रश. प्रवृत्तास्ता-
सांप्राचुर्येणानुवर्षयिष्याम ॥३॥

राजोवाच

नरका नाम भगवन् किं देशविशेषो अथवा बहिःखिलोक्या आहोस्विदन्तराल इति ॥४॥

॥ ऋषिरुवाच ॥

अन्तराल एव त्रिजगत्यास्तु दिशि दक्षिणस्यामधस्ताद्भूमेरपरिष्ठाद्य जलाद्यस्यामग्नि-
प्लात्तादयः पितृगणा दिशि स्वानां गोत्राणां परमेण समाधिना सत्या एवाशिष आशासाना
निवसन्ति ॥५॥ यत्र ह वायु भगवान् पितृराजो वैवस्वत स्वविपर्यं प्रापितेषु स्वपुत्रैर्जन्तुषु
सम्परेतेषु यथाकर्मोवर्षं दोषमेरानुद्धृष्टितभगवच्छासन सगणो दमं धारयति ॥६॥ तत्र ह्येके
नरकानेरुर्विरातिं गणयन्ति अथ तास्ते राजप्रामरूपलक्ष्यतोऽनुवर्षिष्यामस्तामिधोऽधतामि
सोरीरयो महारौरवः कुम्भीपाकः कालसूत्रमसिपन्नवर्नं सूकरमुखमन्ध्ररूप. कृमिमोजन सन्दंश-
स्तससुर्मिर्त्रं यदकश्च ह्मनी वैतरणी प्योद प्राणरोधो विशसन लालाभयः सारमेवादनमवी-
चिरय. पानमिति ॥ क्रियं चारकदंभो रणोगणभोजन. शूलप्रोतो दन्दशूकोऽवटनिरोधन. पर्षा-
वतं न सूक्ष्मसुसमिथ्यष्टोविंशतिनंरका त्रिविधातनाभूमयः ॥७॥

तत्र यस्तु परवित्तापन्यरुलप्राण्यपहरति स हि कालपाशवद्धो यमपुरैरितिभार नद्वै-
स्तामिध्रे नरके यलास्रिपारयते अनशनानुदपानदपदताडनसन्तर्जनादिभिर्घातनाभिर्घातयमानो
अन्तुपंन्नं कर्ममजमासादितं पृच्छेदं मूर्च्छांमुपयाति तामिन्द्रप्राये ॥८॥ परमेवात्यतामिध्रे

यस्तु वद्विषा पुरं दारादीनुपयुक्ते यत्र शरीरी निपाथ्यमानो यातनस्थो वेदनया नष्ट-
मतिनष्टश्च भवति यथा वनस्पतिवृक्षे च्यमानमूलस्तस्मादन्धतामिच्छं तमुपदिशन्ति ॥६॥

यसि वद्वे वा एतद्वहमिति ममेदमिति भूतद्रोहेण केवलं स्वकुटुम्बमेवानुदिन प्रपुष्याति
स तदिह विहाय स्वयमेव तदशुभेन रौरवे निपतति ॥१०॥ ये त्विह यथैवामुना विहिंसिता
जन्तवः परत्र यमयातनामुपगतं त एव ररवो भूत्वा तथा तमेव विहिंसन्ति तस्माद्दौरवमि-
त्य हूररिति सर्पादतिक्रूरस्वस्यापदेशः ॥११॥ एवमेव महारौरवो यत्र निपततं पुरुः क्रव्यादा
नाम ररवस्तं क्रव्येण घातयन्ति यः केवलं देहम्भरः ॥१२॥

यस्त्विह वा उग्र. पशुन् पबिणो वा प्राणत उपरन्धयति तमपकरणं पुरुपादैरपि वि-
गर्हितममुत्र यमानुचरा. कुम्भीराके तसत्तैले उपरन्धयन्ति ॥१३॥ यस्त्विह विवृवित्रव्रह्मभुक् स
कालसूत्रसंज्ञके नरके अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमये तप्तखले उपरन्धस्तादभ्यर्काम्भ्यामतिर-
मानेऽभिनवेशितः क्षुत्पिपासाभ्यां च दह्यमानान्तर्बहि शरीर आस्ते शेते चेष्टतेऽप्रतिष्ठति
परिधावति च यावन्ति पशुरोमाणि तावद् सहस्राणि ॥१४॥

यस्त्विह वै निजप्रेक्षयादनापचपगत पाखण्डं चोपगतस्तमसिपत्रवं प्ररेय कशया
प्रहरन्ति तत्र हासावितस्ततो धावमान उभयतोधारैस्तालप्रनासिपरैरिदृशमानसर्वाङ्गो हा हतो-
ऽस्मीति परमया वेदनया मूर्च्छित पदे पदे निपतति स्वधमंशं पाखण्डानुगतं फलं भुङ्क्ते १५

यस्त्विह वै राजा राजपुरुषो वा अदृश्ये दृश्यं प्रणयति ब्राह्मणे वा शरीरदृष्टं स
पापीयान्नरकेऽमुत्र सूकरमुखे निपतति तत्रातिबलीर्विनिरिप्यमाणावयवो यथैवेहेतुनष्ट
आसंस्वरेण स्वनयन् क्वचिःमूर्च्छितः कर्मलमुपगतो यथैवेहाष्टदोषा उपरुद्धाः ॥१६॥

यस्त्विह वै भूतानामीश्वरोपक्षिपतवृत्तीनामविविक्तपरम्यथानां स्वयं पुरषोपक्षिपतवृत्ति-
विविक्तपरम्यथो व्यथामाचरति स परग्रान्धहृरे तदमिद्रोहेण निपतति तत्र हासो तेजन्तुभिः
पशुमृगपक्षिसरीसृपैर्मंशकरूपानाङ्गुणमणिकादिभिर्भेके चाभिद्रुग्धास्तैः सर्वतोऽभिद्रुग्धमाप्यन्त-
मस्तिविहतनिद्रानिद्रातिरलन्धावस्थान. परित्रामति यथा कुशरीरे जीव ॥१७॥

यसि वद्वे वा असंविभज्याभाति यस्त्विभोपततमनिर्मितपत्रयज्ञो वायससंस्तुतः स परत्र
कृमिभोजने नरकाधमे निपतति तत्र शतशहस्रयोजने कृमिकुण्डे कृमिमूलः स्वयं कृमिभिरेव
भक्ष्यमाण. कृमिभोजनो वायसप्रताप्रदुतादोऽनिर्वेशामामानं यातयते ॥१८॥ यसि वद्वे वै श्ते-
येनबलाद्वा हिरण्यरादीनि ब्राह्मणस्य वापहरणस्य वा नापदि पुरुरहतममुत्र राजन् यम-
पुराग यवस्मर्षिर्नापिष्टैः सन्दीहचधि निःकुःन्ति १९ यसि वद्वे वा अगर्वा ग्नियमाग्नं वा
पुरं घोषिश्मिगच्छति तावमुत्र यथाया ताप्यन्तस्त्रिभया सूर्यां सोहमरया पुरुरमलिङ्गयति

स्त्रिय च पुरारूप्या सूर्या ॥२०॥ यस्त्विह वै सर्वाभिगमस्तममुत्र निरये वर्तमान
वज्रकण्टकशाहमलीमारोप्य निष्करंति ॥२०॥

ये त्विह वै राजन्या राजपुर्या वा अथास्त्ररुद्धा धर्मसेतुन् भिन्दन्ति ते सम्परेत्य वैतरण्या
निपतन्ति भिन्नमर्षादास्तस्या निरयपरिधाभूतायां नद्यां यादोगैरितस्ततो भव्यमाणा आत्मना
न वियु यमानाश्चासुभिरुह्यमाना स्वाधेन कर्मपाकमनुस्मरन्तो विष्णुः पूयशोणितकेशनखास्थि
मेत्रोर्मांस्यसावाहिन्यामुपतप्यन्ते ॥२१॥ ये त्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारानयम स्यक्त
लज्जा पशुचर्यां चरन्ति ते चापि प्रेय पूयविष्णुः श्लेषमचापूष्णांशुं निपतन्ति तदेवातिबोभ
सितमश्नन्ति ॥२३॥ ये त्विह वै श्वगर्भपतयो द्राघणादयो मृगयाविहारा अतीर्थं च मृगा-
क्षिप्रन्तितानपि सम्परेतांश्चक्ष्यभूतान् यमपुर्या इषुभिर्विध्यन्ति ॥२४॥

ये त्विह वै दाम्भिका दम्भयज्ञेषु पशून् विशसन्ति तानमुष्मिंश्लोके वैशसे नरके
पतितास्त्रिरयपतयो यातयि वा विशसन्ति ॥२५॥ यस्त्विह वै सवर्णा भार्यां द्विजो रेत पाययति
काममोहितस्त पापकृतममुत्र रेत कुल्यायां पातयि वा रेत सग्पाययन्ति ॥२६॥ ये त्विह वै
दस्यवोऽग्निदा गरदा भ्रामान् सार्थान् वा विलुम्पन्ति राजानो राजभटा वा तांश्चापि हि परेत्य
यमदूता वज्रदष्टा श्वान सप्तशतानि विशतिश्च सरभम खादन्ति ॥२७॥

यस्त्विह वा अनृत वदति साधये द्रव्यविनिमये दाने वा कथञ्चित्त वै प्रेत्य नरके
ऽग्नीचिमत्स्यध शिरा निरवकाशे योजनशतोच्चायाद्भ्रिमूत्रं सग्पायते यत्र जज्ञमिः स्थलमरम
पृष्ठमवभासते तद्वीचिमत्तिलशो विशोर्यमाणशरीरो न त्रिपमाण पुनरारोपितो निपतति ॥२८॥

यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा सोमपीथस्तः क्लत्रं वा सुरां प्रतस्वोऽपि वा पित्रति
प्रमादतस्तेषां निरय नीतानामुरसि पदाऽऽक्रयास्ये वह्निना द्रवमाण कांश्यां न निपिञ्चन्ति २९
अथ च यस्त्विह वै आत्मशम वनेन स्वयमरमो जन्मनरोविद्याचारवर्णाधमरतो वरोपपो न
पटुमयेत स मृतक एव मृत्वा चारकर्दमे निरयेऽराकृशिरा निपातितो दुरन्ता यातना ह्यरुने ॥

ये त्विह वै पुराः पुरश्मेधेन यजन्ते याश्च स्त्रियो नृपशून् खादन्ति तांश्च ते पशव इव
निहता यममदने यातयन्तो रजोगणा सौनिका इव स्वधितेनापद्रायासुः विञ्चन्ति नृपन्ति च
गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरादा ॥३१॥ ये त्विह वा अनागनोऽरण्ये प्रमेवा वैश्रम्भकै
रुपमृतानुपविश्रमभय जिनीविदूषड्लसूयादिपूषप्रोतान् मीहनकतया यातयन्ति तेऽपि च प्रेत्य
यमयातनासु शूलादिषु प्रोतात्मानं क्षुत्तृभ्यां चाभिहता कङ्कपटादिभिधेतस्ततस्तिग्भत्तुरैरा-
हृष्यमाना आत्मशमलं स्मरन्ति ॥३२॥

ये त्विह वै भूगान्युद्वेजयन्ति नरा उख्यणस्यभावा यथा दन्दशूकास्तेऽपि प्रेत्य नरके
दन्दशूकाण्ये निपतन्ति यत्र मृप दन्दशूका पञ्चमुग्या सप्तमुग्या उपरय्य प्रमन्ति यथा

बिलेशयान् ॥३३॥ ये त्विह वा अन्धावटकुसूलगुहादिषु भूतानि निरन्धन्ति तथामुत्र तेऽप्येवोप-
वेश्य सगरेण बह्विना धूमेन निरन्धन्ति ॥३४॥ यस्त्विह वा अतिथीनभ्यागतान् वा गृहपति-
रसकृदुपगतमन्युर्दिग्धह्रिव पापेन चकृत् निरीक्ष्ये तस्य चापि निरये पापः श्रेयसी वज्रतुडा
गृध्राः कङ्ककाकवटादयः प्रसङ्गोरुवज्रादुरपादयन्ति ॥३५॥

यस्त्विह वा आख्याभितरिहङ्कृतिस्तिर्यक्प्रेक्षणः सर्वतोऽभिविशङ्की अर्थव्ययनाशचिन्त-
या परिशुष्यमायहृदयवदनो निवृत्तिमनबगतो प्रः इवार्थमभिरक्षति स चापि प्रेय तदुरवाद-
नोः कर्पण संरक्षणशमलप्रहः सूचीमुत्ते नरके निपतति यत्र ह वित्तप्रः पापपुरुषं धर्मराज-
पुरुषा वायका इव सर्वतोऽङ्गेषु सूत्रैः परिवधन्ति ॥ ३६ ॥

एवंविधा नरका यमालये सन्ति शतशः सहस्रशस्तेषु सर्वेषु च सर्वं एवार्थवर्तिनो ये
केचिदिहोदिता अनुविताश्चापनिपते पर्यायेण विरान्त तथैव धर्मानुवर्तिन इतरत्र इह तु पुनर्भवे
त उभयशेषाभ्यां निविशन्ति ॥३७॥

निवृत्तिलक्षणमार्गं आदावेव व्याख्यात. ॥ एतावानेपाण्डकोशो यश्चतुर्दशधा पुराणेषु
विकल्पित उपगोयते यत्तद्गततो नारायणस्य साक्षात्पुरुषस्य स्वविष्टं रूमात्ममायागुण-
मयमनुवर्णितमादतः पठति शृणोति श्रावयति स उपगोयं भगवतः परमात्मनोऽप्राणमपि
अस्माभक्तिविशुद्धबुद्धिर्वेद ॥३८॥

श्रुत्वा स्थूलं तथा सूक्ष्मं रूपं भगवतो यतिः । स्थूले निजितमात्मानं शनैः सूक्ष्मं धिया नयेदिति
भूद्वीपवपेर्त्तरिदिनभःसमुद्रपातालदिङ् नरकभागलोकपंस्था ।
गीता मया तव नृपाद्भुतमीधरस्य स्थूलं वपुः सकलजीवनिर्कायधाम ॥४०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नरकानुवर्णनं नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

इति पंचमस्कन्धः समाप्तः

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

श्री वार्पुदाय नमः

श्रीमद्भागवतम्

षष्ठस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

निवृत्तिमार्गं कथितं आदौ भगवता यथा । क्रमयोगोपलब्धेन ब्रह्मणा यदर्ससृति ॥ १ ॥
प्रवृत्तिलक्षणश्चैव त्रैगुण्यविरयो मुने । योऽभ्यावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गं पुन पुन ॥ २ ॥
अधर्मलक्षणा नाना नरकाश्चानुवर्णिता । मन्वन्तरश्च व्याख्यात आद्य स्वायम्भुवो यत ॥ ३ ॥
प्रियव्रतोत्तानपद्मोर्वशस्तश्चरितानि च । द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतोन् ॥ ४ ॥
धरामण्डलसंस्थान भागलक्षणमानतः । ज्योतिषां विवराणां च यथेदमसृजद् विभुः ॥ ५ ॥
अधुनेह महाभाग यथैव नरकाच्चर । नानोभ्रयातनाद्येयात्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

न चेदिहैवापचितिं यथाहस कृतस्य कुर्यान्मनउक्तिपाणिभि ।
ध्रुव स वै प्रेत्य नरकानुपैति ये कीर्तिता मे भवतस्तिग्मयातना ॥ ७ ॥
तस्मात्पुर्वादिबद्ध पापनिष्कृती यतेत मृत्योरविपद्यताऽऽमना ।
दोषस्य दृष्टा गुरुलाघव यथा भिषक्चिकि सेत रजां निदानवित् ॥ ८ ॥

राजोवाच

दृष्टश्रुताभ्यां यत्पाप जानन्नप्यात्मनोऽहितम् । करोति भूयो विवश प्रायश्चित्तमयो कथम् ॥ ९ ॥
अचिन्निवर्ततेऽभद्रात् अचिन्धरति तत्पुन । प्रायश्चित्तमतोऽपार्थं मग्ये कुञ्जरशौचवत् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

कर्मणा कर्मनिर्हारे न ह्या यन्तिक दृष्यते । अविद्बद्धिज्जारिखात् प्रायश्चित्त विमर्शनम् ॥ ११ ॥
नारनत पश्यमेवान्न व्याधयोऽभिभवति हि । एवं नियमकृद्वाजप्यनै चेमाय कल्पते ॥ १२ ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण शमेन च दमेन च । त्यागेन सत्यशौचाभ्यां यमेन नियमेन च ॥ १३ ॥

देहवारशुद्धिं धीरा धर्मज्ञाः श्रद्धयान्विताः । क्षिप्रं यद्यं महदपि वेणुगुल्ममिवानलः ॥१४॥
 के, चत्केवलया भवत्या वासुदेवंपरायणाः । अद्यं पुन्वन्ति कात्स्न्येन नीहारमिव भास्करः १५
 न तथा ह्यघजान् राजन् पूयेत तपश्चाद्रिभिः । यथा कृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरणनिषेव्या ॥१६॥
 सधोचीनो ह्ययं लोके पन्थाः क्षेमोऽङ्कुतोभयः । सुशीलाः साधवो यत्र नारायणपरायणाः ॥१७॥
 प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखम् । न निष्पुनन्ति राजेन्द्रसुराकुम्भमिवापगाः ॥१८॥
 सकृन्मनः कृष्णपदारविन्दयोर्निवेशितं तद्गुणरागि वैरिह ।

न ते यमं पाशभृतश्च तद्भटान् स्वप्नेऽपि पश्यन्ति हि चीर्णनिष्कृताः ॥१९॥

अत्र चोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । दूतानां विष्णुयमयोः संवादस्तं निबोध मे ॥२०॥
 कान्यकुब्जे द्विजः कश्चिद् दासीपतिरजामितः । नाम्ना नष्टसदाचारो दास्याः संसर्गदूषितः ॥२१॥
 बन्धसकैतवैश्रोयैर्गर्हितो वृत्तिमास्थितः । विभ्रङ्कुटुम्बमशुचिर्यातयामास देहिनः ॥२२॥
 एवं निवसतस्तस्य लालयानस्य तत्सुतान् । बालोऽयगान्महान् राजशष्ठाशीः यायुवः समाः २३
 तस्य प्रव्यसः पुत्रा दश तेषां तु योऽयमः । बालो नारायणो नाम्ना पित्रोश्च द्युतितो भृशम् २४
 स बद्धद्वयस्तास्मिन्नभङ्के कलभादिणि । निरीक्षमाणस्तस्मीलां मुमुदे जरटो भृशम् २५
 भुञ्जानः प्रपिबन् खादन् पालकस्नेहयन्त्रितः । भोजयन् पाययन् मूढो न वेदागतमन्तकम् २६
 स एवं वर्तमानोऽज्ञो मृत्युकाल उपस्थिते । मर्ति चकार तनये बाले नारायणाह्वये २७
 स पाशइस्तांघ्नीन् दृष्ट्वा पुरपान् भृशदारुणान् । वक्रतुण्डान्पूर्वरोम्य आमानं नेतुमागतान् २८
 दूरे क्रीडनकासकं पुत्रं नारायणाह्वयम् । प्रावितेन स्वरयोर्धराजुद्वायाकुलेन्द्रियः २९
 निराग्य त्रियमाणस्य श्रुवतो हरिकीर्तनम् । भर्तुर्नाम महाराज पार्षदाः सहसाऽऽपतन् ३०
 विकर्षतोऽन्तर्हृदयाद् दासीपतिमजामिलम् । यमप्रेत्यान् विष्णुदूता वारयामासुरोजया ३१
 उचुनिषेधितारस्तास्ते धैवत्स्वतपुरःसराः । केयूर्यं प्रतिपेदारो धर्मराजस्य शासनम् ३२
 कस्य वा कुत आयातः कस्मादस्य निषेधय । किं देवा उपदेवा वा यूर्यं किं सिद्धसत्तमाः ३३
 सर्वे पद्मपलाशापाः पीतकौशेयवाससः । किरीटिनः कुण्डलिनो लस पुष्करमालिनः ३४
 सर्वे च नृशव्यसः सर्वे चारुचतुर्भुजाः । धनुर्निर्झासिगदाशङ्खक्रागुजत्रियः ३५
 दिशो वितिमिरालोकाः कुर्वन्तः स्वेन रोचिशा । किमर्थं धर्मपालस्य किङ्कराघो निषेधय ३६

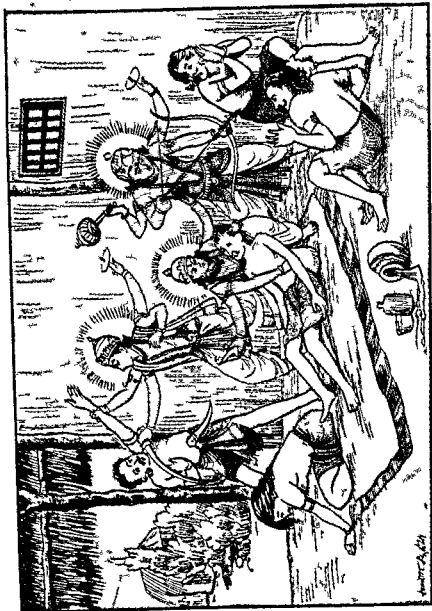
धृशुक्रुउयाच

इयुक्ते यमदूतैस्तैर्जासुदेवोक्तकारिणः । तान् प्रयूचुः प्रहस्येदं मेघनिहंदाया गिरा ३७
 विष्णुदेवा उचुः

यूर्यं वै धर्मराजस्य यदि निर्देशकारिणः । मृतं धर्मस्य नमस्तारं दद्य धर्मस्य लक्षयम् ३८
 कथमिदं प्रिये दृष्ट्वा किं वास्य स्वानमोहितम् दशहना किं कारिणः सर्वे आशोभिवन्ति विष्णुनाम्

यमदृता ऊधु

वेदप्रखिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्यय । वेदो नारायण साक्षात्स्वयम्भूरिति शुभुम ॥४०॥
 येन स्वधा यमी भावा ज्ञ सावतमोमया । गुणनामक्रियारूपैर्धिभाव्यते यथातथम् ॥४१॥
 सूर्योऽग्नि ख मरुद्वाव सोम सन्ध्याहनी दिश । ककु कालो धर्म इति ह्येते दैह्यस्य साक्षिण ४२
 ॥पैरधर्मो विज्ञात स्थान दण्डस्य युज्यते । सर्वे कर्मानुरोधेन दण्डमर्हति कारिण ॥४३॥
 सम्भवन्ति हि भद्राणि विपरीतानि चानघा । कारिणां गुणसङ्गोऽस्ति देहवाप्य ह्यनर्मकृत् ४४
 येन यावान् यथाधर्मो धर्मो वेह समीहित । स एव तत्फल भुङ्क्ते तथा तावदमुत्र नै ॥४५॥
 यथेह दवप्रवराखेविध्यमुपनभ्यते । भूतेषु गुणवैचित्र्यात्तथा-यत्रानुमीयते ४६
 वर्तमानोऽययो कालो गुणाभिज्ञापको यथा । एव ज मान्दयोरेतद्दर्मावर्तनिर्दर्शनम् ॥४७॥
 मनसैव पुरे देव पूर्वरूप विशयति । अनुमीमानोऽपूर्वं मनसा भागवानज ४८
 यथाज्ञस्तमसा युक्त उपास्ते व्यक्तमेव हि । न वेद पूर्वमनर नष्टमस्मृतिस्तथा ॥४९॥
 पञ्चभि कुरुते स्वार्थान् पञ्च वेदाथ पञ्चभि । एरुस्तु पोडशेन त्रीन् स्वत्र सप्तदेशोऽरनुत ५०
 तदेतत् पोडशकल लिङ्ग शक्तिप्रय महत् । धत्तेऽनुपसृतिं पुंसि हृषंशोकमयातिंशम् ५१
 देहज्ञोऽजितपद्भगो नैच्छन् कर्माणि कार्यते । क्रोशकार इवामान कमणाऽऽच्छाद्य मुह्यति ५२
 न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठ यकर्मकृत् । कार्यते ह्यवश कर्म गुणै स्वाभाविकैवलात् ५३
 लब्ध्वा निमित्तमव्यक्तं व्यक्ताव्यक्त भव युत । यथायोनि यथाबीज स्वभावेन वलीयसा ५४
 एव प्रकृतिसङ्गेन पुरुषस्य विपर्यय । आसीत्स एव नचिरादीशपङ्क दिलीयते ५५
 अथ हि श्रुतसम्पन्न शीलवृत्तगुणालय । घटप्रनो मृदुर्दात सयत्रामत्रविच्छुचि ५६
 गुर्वग्यतिथिवृद्धानां शुश्रूषुनिहहृत् । सर्वभूतसुहृसाधुर्मितत्रागनसूयक ५७
 एरुदासौ वन यात पितृसन्दरुहृद् द्विज । आदाय तत आवृत्त फलपुष्पसमित्कुशान् ५८
 ददर्श कामिन वञ्चिच्छूद्र सह भुजिव्यया । पीत्वा च मधु मैरेय मशार्थितनेत्रया ५९
 मत्तया विश्वथञ्जीव्या व्यपेत निरपत्रपम् । क्रीडतमनु गायत हसतमनयाङ्गिके ६०
 दृष्ट्वा तां कामलिसेन घाहुना परिरम्भिताम् । जगाम ह्यञ्जयत्रा सहसैव विमोहित ६१
 स्तम्भयन्ना मनोऽऽमान याव सत्र यथाश्रुतम् । न शशाक सनाधातु मनो मदनवेपितम् ६२
 तन्नमित्तस्मर व्याजग्रहप्रस्ते विचतन । तामव मनसा ध्यायन् स्ववर्मादिरराम ह ६३
 तामेव तापयामास पितृयणार्थेन यावता । प्राभ्यमनोरमै कामै प्रसीदेत यथा तथा ६४
 विप्रां स्वभार्यामप्रौढां कुल महति लभिताम् । विससर्नाचिरात्पाप स्वैरिख्यापाङ्गविद्धधी ६५
 यतस्तत्तश्चोपनिषे व्यायतेऽन्यायतो धनम् । बभारस्या कुटुम्बिया कुटुम्ब मद्बीरयम् ६६
 यदसौ शास्त्रमुत्तुह्य स्वैरचार्यायगहित । श्वर्तत चिर बालमयायुरशुचिमान् ६७

अजमिल उद्धार

द्विज पाशाद्विनिर्मुक्तो गतभी प्रकृति गत । वयन्दे शिरसा विष्णो कि रान्दर्शनोत्सव । २२।
 तं विवक्षुमभिप्रेत्य महापुरुषकिङ्कराः । सहसा पश्यतस्तस्य तत्रान्तद्विरेऽऽत् ॥२३॥
 अजामिलोऽप्यथाऋष्यं दूतानां यमकृण्वथो । धर्म भागवतं शुद्ध त्रैविद्य च गुणाश्रयम् ॥२४॥
 भक्तिमान् भगवत्प्रसाद्य माहात्म्यश्रवणाद्धरे । अनुतापो महानासोत्समरतोऽशुभमारमन ॥२५॥
 अहो मे परमं कष्टमभूद्विजितात्मन । येन विप्लावित ब्रह्म वृषल्यां जायताऽऽमना ॥२६॥
 धिङ्मां विगर्हितं सद्भिर्दुष्कृत कुलकज्जलम् । हित्वा वालां सती योऽहं सुरापाम्सतीमगाम् २७
 वृद्धावनाथौ पितरौ नान्यबन्धू तपस्विनौ । अहो मयाधुना व्यक्तावकृतज्ञेन नीचवत् ॥२८॥
 • सोऽहं व्यक्तं पतिष्यामि नरके भृशदास्ये । धर्मज्ञा कामिनो यत्र विन्दन्ति यमयातना ॥२९॥
 किमिदं स्वम आहोस्वित्सात्पाद् दृष्टमिहानुत्तम् । क याता अद्य ते ये मां व्यकपन् पाशपाणय ३०
 अद्य ते क गता सिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शना । श्रमोचयन्नोयमानं बद्ध्वा पाशैरधो भुव ॥३१॥
 अथापि मे दुर्भंगस्य विबुधोत्तमदर्शने । भवितव्यं मङ्गलेन येनात्मा मे प्रसोदति ॥३२॥
 अन्यथा म्रियमाणस्य नाशुचेरुपलीपते । वैकुण्ठनाम प्रदणं जिह्वा वक्तुमिहाहति ॥३३॥
 क चाहं कितव पापो ब्रह्मज्ञो निरपश्रप । ए च नारायणोऽयेतद्भगवन्नाम मङ्गलम् ॥३४॥
 • सोऽहं तथा यतिष्यामि यत्तच्चित्तेन्द्रियानिल । यथा न भूय आत्मानमन्धे तमसि मज्जये ॥३५॥
 विमुच्य तमिमं बन्धमविद्याकामकर्मजम् । सर्वभूतसुहृद्भ्रान्तो मैत्र करण आत्मवान् ॥३६॥
 मोक्षये प्रस्तमात्मानं योपिन्मथ्याऽऽत्ममायया । विक्रीडितो ययैवाहं क्रीडासृग इवाधम ॥३७॥
 ममाहमिति देहादौ हित्वा मिष्यार्थधीर्मतिम् । धास्ये मनो भगवति शुद्ध तःकीर्तनादिभि ३८

श्रीशुक उवाच

इति जातसुनिर्वेद षण्णसङ्गेन साधुषु । गङ्गाद्वास्तुपेयाय मुक्तसर्वानुबन्धन ॥३९॥
 स तस्मिन्देवसदन आसीनो योगमाश्रितः । प्रत्याहतेन्द्रियप्रान्नो युयोज मन आत्मनि ॥४०॥
 ततो गुणेषु आत्मानं वियुज्यात्सममाधिना । युयुजे भगवद्भक्तिं ब्रह्मस्यनुभवात्मनि ॥४१॥
 यद्गुणारतघोस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुगान् पुर । उपलभ्योपलब्धान् प्राग्गवन्दे शिरसा द्विज ॥४२॥
 हित्वा कलेवरं तीर्थं गङ्गायां दर्शनादनु । सद्य स्वरूपं जगृहे भगवत्पार्श्ववर्तिनाम् ॥४३॥
 साकं विहायसा विप्रो महापुरुषकिङ्करै । ह्रीं विमानमारुह्य ययौ यत्र श्रिय पति ॥४४॥
 एष स विप्लावितसर्वधर्मा दास्या पति पतितो गद्वर्त्मणा ।
 निपात्यमानो निरये हतप्रत सधो विसुक्तो भगवन्नाम गृह्णन् ॥४५॥
 नात परं कर्मनिश्चयकृतन मुमुक्षतां तीर्थपदानुकीर्तनात् ।
 न यत्पुन कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोभ्यां कलिल ततोऽन्यथा ॥४६॥
 य एवं परमं गुह्यमितिहासमथापहम् । शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो यश्च भक्त्यानुकीर्तयेत् ॥४७॥

न धै स नरकं याति नेदितो यमाकर्षरः । यद्यप्यमङ्गलो मर्त्यो विष्णुलोके महीयते ॥४८॥
 द्वियमाणो हरेर्नाम गृणन् पुत्रोपचारितम् । अजामिलोऽप्यगाद्धाम किं पुनः श्रद्धया गृणन् ४९ -
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे ऽजामिलोपाख्याने

द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोवाच

निशम्य देव स्वभटोपवर्णितं प्रत्याह किं तान् प्रति धर्मराजः ।

एवं हताज्ञो विहृताङ्गुरारेणैदेशिकैर्यस्य वशे जनोऽयम् ॥१॥

यमस्य देवस्य न दण्डमङ्ग. कुतश्चनयं श्रुतपूर्व आसीत् ।

एतन्मुने वृश्चति लोकसंशयं न हि स्वदन्य इति मे विनिश्चितम् ॥२॥

श्रीशुक उवाच

भगवत्पुरुषै राजन् याग्याः प्रतिहतोद्यमाः । पतिं विज्ञापयामासुर्यमं संयमनोपतिम् ॥३॥

यमदूता ऊचुः

कति मन्तीह शास्तारो जीवलोकरस्य धै प्रभो । श्रैविध्यं कुर्वतः कर्म फलाभिव्यक्तिहेतवः ॥४॥

यदि स्युर्बहवो लोके शास्तारो दण्डधारिणः । कस्य स्यातां न वा कस्य मृत्युश्चामृतमेव वा ॥

किन्तु शास्त्रबहुत्वे स्याद्बहूनामिह कर्मिणाम् । शास्त्रस्वमुपचारो हि यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥६॥

अतस्त्वमेको भूतानां सेश्वरायामधोश्चरः । शास्ता दण्डधरो नृणां शुभाशुभविचेचन ॥७॥

तस्य ते विहतो दण्डो न लोके वर्ततेऽधुना । चतुर्भिरद्भुतैः सिद्धैराज्ञा ते विप्रलम्बिता ॥८॥

नीयमानं तवादेशादस्माभिर्यातनागृहान् । व्यमोचयन् पातकिं द्धिश्वा पाशान् प्रसद्य ते ९

तांस्ते वेदितुमिच्छामो यदि नो मन्यसे क्षमम् । नारायणोऽयमिहिते मा भैरित्याययुदु तम् ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इति देवः स आष्टष्ट. प्रजासंयमनो यमः । प्रीत स्वदूतान् प्रत्याह स्मरन् पादाभ्युजं हरेः ११

यम उवाच

परो मदन्यो जगतस्तस्थुपश्च श्रोतं प्रोतं पटवद्यत्र विद्यम् ।

यदंशतोऽस्य स्थितिजन्मनाशा नस्थोतवद्यस्य वशे च लोकः ॥१२॥

यो नामभिर्वाचि जनाग्निजायां यन्नाति तन्त्यामिष दामभिर्गा ।

यस्मै बलिं त इमे नामकर्मनिबन्धयद्वाश्रकिता वहन्ति ॥१३॥

अहं महेन्द्रो निर्कृतिः प्रचेताः सोमोऽग्निरोश पवनोऽर्को विरिञ्च ।

आदित्यविश्वे वसवोऽथ साध्या मरुद्गणा रुद्रगणाः ससिद्धाः ॥१४॥

अये च ये विश्वसृजोऽमरेशा भृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्तमस्का ।
 यस्येहित न विदुः स्पृष्टमाया सत्प्रधाना अपि किं ततोऽये ॥११॥
 य वै न गोभिर्मनसासुभिर्वा हृदा गिरा वासुभृतो विचक्षते ।
 आमानमत्तहृदि सत्तमात्मनां चक्षुर्यथैवाकृतयस्तत परम् ॥१२॥
 तस्यामतन्त्रस्य हरेरधीशितु परस्य मायाधिपतर्महामन ।
 प्रायेण दूता इह वै मनोहराश्चरन्ति तद्रूपगुणस्वभावा ॥१३॥
 भूतानि विष्णो सुरपूजतानि दुर्दर्शल्लिङ्गानि महाद्भुतानि ।
 रक्षन्ति तद्भक्तिमत परेभ्यो मत्तश्च मर्यादयः सवतश्च ॥१४॥
 धर्मं तु साक्षाद्भगवत्प्रणीतं न वै विदुर्कृतयो नापि देवा ।
 न सिद्धमुत्था अमुरा मनुष्या कुतश्च विद्याधरचारणादय ॥१५॥
 स्वयम्भूर्नारद शम्भु कुमार कपिलो मनु । प्रह्लादो जनको भीष्मो बलिव्यासकिर्वयम् ॥१६॥
 द्वादशते विजानीमो धर्मं भागवत भटा । गुह्य विशुद्ध दुर्बोध य ज्ञात्यामृतमश्नुते ॥१७॥
 एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुसां धर्मं पर स्मृत । भक्तियोगो भगवति तन्नामप्रद्वेषादिभि ॥१८॥
 नामोच्चारणमाहात्म्यं हरे पर्यत पुत्रका । अज्ञामिलोऽपि येनैव मृगुपाशादमुच्यत ॥१९॥
 एतावतालमघनिर्हरणाय पुसां सङ्कीर्तनं भगवतो गुणकर्मनाम्नाम् ।
 विक्रम्य पुत्रमघवान् यदजामिलोऽपि नारायणेति श्रियमाण इयाय मुक्तिम् ॥२०॥
 प्रायेण वेदं तद्विदं न महाजनोऽथ देव्या विमोहितमतिवत माययालम् ।
 त्रय्यां जडीकृतमतिमधुपुष्पितायां वैतानिके महति कमणि युग्यमान ॥२१॥
 एव विमृश्य सुधियो भगव यन्तं सर्वांमना विदधत खलु भावयोगम् ।
 ते मे न दण्डमर्हन्त्यथ यद्यमीपां स्यात् पातकं तदपि हन्युरगायावाद ॥२२॥
 ते द्रवसिद्धपरिगोतपवित्रगाथा ये साधयः समदृशो भगव प्रपन्ना ।
 नान् नोपस्रीदत हरेर्गदयाभिगुप्तान् नैपां वयं न च वयं प्रभवाम दण्डे ॥२३॥
 तानानयध्वमसतो विमुक्तान् सुन्दपादारविन्दमकरन्दरसादजस्रम् ।
 निष्किञ्चनै परमहसकुलै रसशैलुंष्टाद् गृहे निरयवमनि बद्धवृष्णान् ॥२४॥
 जिह्वा न दन्ति भगवद्गुणनामधेयं चेतश्च न स्मरति तच्छरणारविन्दम् ।
 कृष्णाय नो नमति यच्चिद् एकदापि तानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् ॥२५॥
 तत्त्वचम्यतां स भगवान् पुरूप पुराणो नारायण स्वपुरपैर्यदसकृतं न ।
 स्वानामक्षो न त्रिष्टुपां रचिताञ्जलीनां छातिर्गरीयसि नम पुरपाय भूम्ने ॥२६॥
 तस्मात् सङ्कीर्तनं विष्णोर्जगमद्गलमहसाम् । महतामपि कौरव्य विद्वयैकात्तित्फनिःकृतम् ॥२७॥

शृण्वतां गृणता वीर्षाण्युद्दामानि हरेर्मुहुः । यथा सुजातया भक्त्या शुद्धयेन्नात्मा प्रताद्विभिः
 कृष्णाङ्घ्रिपद्ममुलिष्ण पुनर्विसृष्टमायागुणेषु रमते वृजिनावहेषु ।
 अन्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमाद्युमीहेत कर्मयत एव रजः पुनः स्यात् ॥३३॥
 इत्थं स्वभर्तृगदितं भगवन्महित्वं संस्तुत्य विस्मितधिपो यमकिङ्करास्ते ।
 नैवाच्युताश्रयजनं प्रतिशङ्कमाना द्रष्टुं च विभ्यति ततः प्रभृति स्म राजन् ॥३४॥
 इतिहासमिमं गृह्यं भगवान् कुम्भसम्भवः । कथयामास मलय आसीनो हरिमर्चयन् ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे णरमहंस्यां संहितायां पटस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

देवासुरनृणां सर्गो नागानां मृगपक्षिणाम् । सामासिकस्त्वया प्रोक्तो यस्तु स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ १ ॥
 तस्यैव व्य समिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा । अनुसर्गं यथा शक या ससर्जं भगवान् परः ॥ २ ॥
 इति सम्प्रसमाकर्ण्य राजर्षीर्वादिशयणिः । प्रतिनन्द्य महायोगी जगाद् मुनिसत्तमाः ॥ ३ ॥
 श्रीशुक उवाच

यदा प्रचेतसः पुत्रा दश प्राचीनवर्हिषः । अन्तःसमुद्राद्गुणमग्रा ददशुर्गां द्रुमैवृताम् ॥ ४ ॥
 द्रुमेभ्यः क्रुध्यमानास्ते तपोदीपितमन्यवः । मुखतो वायुमग्निं च ससृजुस्तद्विधत्तया ॥ ५ ॥
 ताभ्यां निर्दह्यमानास्तानुपलभ्य कुरुद्वह । राजोवाच महान् सोमो मन्युं प्रशमयन्निव ॥ ६ ॥
 मा द्रुमेभ्यो महाभागा दीनेभ्यो द्रोणुमर्हथ । विवर्धयिष्यो यूयं प्रजानां पतयः स्मृताः ॥ ७ ॥
 अहो प्रजापतिपतिर्भगवान् हरिरव्ययः । वनस्पतीनोपधीश्च ससर्जोर्जमिषं विभुः ॥ ८ ॥
 अन्नं चराणामचरा लपदः पादचारिणाम् । अहस्ता हस्त युक्तानां द्विपदां च चतुष्पद ॥ ९ ॥
 यूयं च पित्रान्वादिष्टा देवदेवेन चानघा । प्रजासर्गाय हि कथं वृत्तान् निर्दग्धुमर्हथ ॥ १० ॥
 आतिष्ठत सतां मार्गं कौपं यच्छत दीपितम् । पित्रा पितामहेनापि जुष्टं वः प्रपितामहैः ॥ ११ ॥
 लोकानां पितरौ बन्धुदंशः पचम स्त्रियाः पतिः । पतिः प्रजानां भिच्छणो गृह्यज्ञानां बुधः सुहृत् ।
 अन्तर्दहेषु भूतानामात्माऽऽस्ते हरिरीश्वरः । सर्वे तद्विपत्यमीक्षध्वमेजं वस्तेपितो ह्यमौ ॥ १२ ॥
 यः समुत्पतितं देह आकाशात्मन्युत्पत्तम् । आत्मजिज्ञासया यच्छेत् स गुणानतिवर्तते ॥ १३ ॥
 अलं दग्धैर्द्रुमैर्दीनेः पिलानां शिवमस्तु यः । वार्त्ता ह्येवा वृषा कन्या पत्नीत्वे प्रतिगृह्यताम् ॥ १४ ॥
 इत्यामन्य वरासरोहं कन्यामाप्सरसां नृप । सोमो राजः ययां दया ते धर्मणोपयेमिरे ॥ १५ ॥
 तेभ्यस्तस्यै समभारहृषः प्राचेतयः किल । यस्य प्रजाविसर्गेण लोका अपूरितास्तव्यः ॥ १६ ॥
 यथा ससर्जं भूतानि दहो हुहितृपःसलः । रेतया मनया चैव तन्ममावहितः शृणु ॥ १७ ॥

मनसैवासृज पूर्वं प्रजापतिरिमाः प्रजाः । देवासुरमनुष्यादीन् नभस्थलजलीवसः ॥१६॥
 तमवृंहितमालोम्य प्रजासर्गे प्रजापतिः । विन्ध्यपादानुपदग्ण सोऽचरद् हुंकरे तपः ॥२०॥
 तत्राधमर्षणं नाम तीर्थं पापहरं परम् । उपहृत्प्रयानुमनन तपसातोषयद्धरिम् ॥२१॥
 अस्तौपीद्वंसगुह्येन भगवन्तमधोसृजम् । तुभ्यं तदभिधास्यामि कस्यातुष्यद् यतो हरिः

प्रजापतिरुवाच

नमः परायावितथानुभूतये गुणत्रयाभासनिमित्तबन्धवे ।
 अदृष्टधान्ने गुणतरववृद्धिभिर्निवृत्तमानाय दधे स्वपम्भुवे ॥२३॥
 न यस्य सख्यं पुरुषोऽनैति सख्युः सखा वसन् संवसतः पुरेऽरिमन् ।
 गुणो यथा गुणिनो व्यक्तदृष्टेस्तस्मै महेशाय नमस्करोमि ॥२४॥
 देहोऽसवोऽज्ञा मनवो भूतमात्रा नात्मानमन्यं च विदुः परं यत् ।
 सर्वं पुमान् वेद गुणांश्च तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनन्तमीडे ॥२५॥
 यदोपरामो मनसो नामरुरस्य दृष्टवृत्तिस्रग्मोपात् ।
 य इयते केवलया स्वसस्थया हंसाथ तस्मै शुचिसग्रने नमः ॥२६॥
 मनीषिणोऽन्तर्हृदि सन्नियेशितं स्वशक्तिभिर्नवभिश्च त्रिवृद्धिः ।
 बार्हं यथा दारणि पाञ्चदशं मनीषया निष्कर्षन्ति गूढम् ॥२७॥
 स वै ममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानुभूतिः ।
 स सर्वनामा स च विश्वरूपः प्रसीदतामनिस्कात्मशक्तिः ॥२८॥
 यद् यन्निरुक्तं वचसा निरूपितं धियाद्यभिर्वा मनसा धोत यस्य ।
 मा भूत्स्वरूपं गुणरूपं हि तत्तत्तत् नै गुणापायविसर्गलक्षणः ॥२९॥
 यरिमन् यतो येन च यस्य यस्मै यद्यो यथा कुरुते कार्यते च ।
 पराधरेषां परमं प्राक् प्रसिद्धं तद् ब्रह्म तद्वैतुरनन्यदेकम् ॥३०॥
 यच्छ्रुतयो वदतां वादिनां वै विवादसंवादभुवो भवन्ति ।
 कुर्वन्ति चैषां मुहुरात्ममोहं तस्मै नमोऽनन्तगुणाय भूम्ने ॥३१॥
 अस्तीति नास्तीति च वस्तुनिष्ठयोरेकस्ययोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः ॥
 अत्रेशितं किञ्चन योगसाक्षययोः समं परं ह्यनुकूलं वृहत् तत् ॥३२॥
 योऽनुग्रहार्थं भजतां पादमूलमवामरूपो भगवाननन्तः ।
 नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभिर्भेजे स मद्यं परमं प्रसीदतु ॥३३॥
 यः प्राकृतैर्ज्ञानपर्यैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति ।

श्रीशुक उवाच

इति स्तुत संस्तुवतः स तस्मिन्नवमर्षणे । आविरासीत्कुसुधेष्ट भगवान् भक्तवत्सलः ॥३२॥
 कृतपादः सुपर्णांसे प्रलम्बाष्टमहाभुजः । चक्रशङ्खासिचर्मैपुधनुःपाशगदाधरः ॥३६॥
 पीतवासा घनश्यामः प्रसन्नपदनेत्रणः । घनमालानिधीताङ्गो लसच्छ्रीवत्सकौस्तुभः ॥३७॥
 महाकिरीटमृकः स्फुरन्मकरकुण्डलः । फाञ्ज्यङ्गलीयवलयनू पुराङ्गदभूपितः ॥३८॥
 ग्रैलोक्यमोहनं रूपं विभ्रत त्रिभुवनेधरः । वृतो नारदनन्दाद्यैः पार्षदैः सुरयूथपैः ॥३९॥
 स्तूयमानोऽनुगायद्भिः सिद्धगन्धर्वचारणैः । रूपं तन्महदाश्चर्यं विचक्ष्योगतसाध्वजसः ॥४०॥
 ननाम क्षणवद् भूमौ प्रहृष्टात्मा प्रजापतिः । न किञ्चनोदीरयित्तुमशकत् तीव्रया मुदा ।

आपूरितमनोद्वारैर्हृदिन्य इव निर्मरैः ॥४१॥

तं तथावनतं भक्तं प्रजाकामं प्रजापतिम् । चित्तज्ञः सर्वभूतानामिदमाह जनार्दनः ॥४२॥

श्रीभगवानुवाच

प्राचेतस महाभाग संसिद्धस्तपसा भवान् । यच्छूद्रया म परया मयि भावं परं गतः ॥४३॥
 प्रीतोऽहं ते प्रजानाथ यत्तेऽस्योदृष्टं ह्ययं तपः । ममैव कामो भूतानां यद्भूयासुर्विभूतयः ॥४४॥
 ब्रह्मा भवो भवन्तश्च मनवो त्रिबुधेश्वराः । विभूतयो मम ह्येता भूतानां भूतिहेतवः ॥४५॥
 तपो मे हृदयं ब्रह्मंस्तनुर्विद्या क्रियाऽऽवृत्तिः । शृङ्गानि व्रतजो जाता धर्मं आत्मासवः सुराः ॥
 अहमेवासमेवाप्रे नान्यन् किञ्चान्तरं बहिः । संज्ञानमाप्रमन्यक्तं प्रसुप्तमिव विधत्तः ॥४७॥
 मरयन्तगुणोऽनन्ते गुणतो गुणविग्रहः । यदाऽऽस्मीत्तत एवाद्यः स्वयम्भूः समभूदजः ॥४८॥
 स वै यदा महादेवो मम वीर्योपवृंहितः । मेने तिलमियाऽऽमानमुद्यतः समं रमंश्चि ॥४९॥
 अथ मेऽभिहतो देवस्तपोऽनप्यत दारणम् । नव विश्वरजो युष्मान् येनादावसृजद्भिभुः ॥५०॥
 एषा पञ्चजनश्याङ्ग दुहिता वै प्रजापते । अस्मिन्नी नाम पत्नीत्वे प्रजेश प्रतिगृह्यताम् ६१॥
 मिथुनव्यवायधर्मैस्त्वं प्रजासर्गमिमं पुनः । मिथुनव्यवायधर्मिण्यया भूरिशो भावयिष्यसि ॥६२॥
 एततोऽधस्तात् प्रजाः सर्वा मिथुनीभूय मायया । मदीयया भविष्यति हरिपति च मे यतिम् ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युत्तरा मिरतस्तस्य भगवान् विश्वभावनः । स्वप्नोपनन्द्यार्थं इव तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥६४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्शस्योऽंशे संहितायां पद्मस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ पंचमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यां स पाञ्चजन्यां वै विष्णुमाधोपवृंहितः । हयंरयमंज्ञानपुनं पुरानजनपद्भिनु ॥ १ ॥
 अष्टपञ्चमंशोलास्ने सर्वे दाशायया वृत् । विद्या प्रोक्ताः प्रजासर्गे प्रतीर्षीं प्रवयुदिशम् ॥ २ ॥

तत्र नारायणसरस्तीर्थे सिन्धुसमुद्रयोः । सङ्गमो यत्र सुमङ्गुनिसिद्धनिपेवितम् ॥३॥
 तदुपस्पर्शनदेव विनिर्धृतमलाशयाः । धर्मे पारमहंस्ये च प्रोत्पन्नमतयोऽभ्युत ॥४॥
 तेषिरे तप एवोर्म पित्रादेशेन यन्त्रिताः । प्रजाविद्वद्ये यत्तान् देवर्षिस्तान् ददर्श ह ॥५॥
 उवाच पाथ हर्षथाः कथं मूषधय वै प्रजाः । यत्पूजन्तं भुजो यूयं बालिशा बत पालकाः ॥६॥
 तथैकपुरुषं राष्ट्रं विलं चादृष्टनिर्गमम् । बहुरूपां छिद्यं चापि पुमांसं पुंश्रलीपतिम् ॥७॥
 नदीमुभयतोवाहो पञ्चाञ्जाद्भुतं गृहन् । क्वचिद्धर्मं चिरकथं चौरपण्यं स्वयंभ्रमिम् ॥८॥
 कथं स्वपितुरादेशमविद्वांसो विपश्चितः । अनुरूमविज्ञाय अहो सर्वं करिष्यय ॥९॥
 श्रीशुक उवाच
 तद्विशमयाथ हर्षथा औत्पत्तितमनोरथा । वाचःकृद् तु देवरैः स्वयं विमसृशुर्धिया ॥१०॥
 भुः क्षेत्रं जीवपञ्चं यदनादि निजबन्धनम् । अदृष्टा तस्य निर्वाणं किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥११॥
 एक एषेश्वरस्तु यो भगवान् स्वाश्रयः परः । तमदृष्टाभवं पुंसः किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१२॥
 पुमान् नेत्रैति यद्भवा बिलस्वर्गे गतो यथा । प्रत्ययामाविद् इह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१३॥
 नानारूपाऽऽ मनो बुद्धिः स्वैरिणीव गुणान्विता । तन्निष्ठामगतस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१४॥
 तत्सङ्गभ्रंशितैर्धर्म संसन्तं कुमार्यवत् । तदृतीरबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१५॥
 सृष्टय्ययकरो मायां वेलाकूलान्तवेगिताम् । मतस्य तामवित्तस्य किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१६॥
 पञ्चविंशतितत्त्वानां पुरोऽद्भुतदर्पणम् । अध्यात्ममबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१७॥
 पेश्वरं शास्त्रमुत्सृज्य बन्धमोक्षानुदर्शनम् । विविक्षपदमज्ञाय किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१८॥
 कालचक्रं भ्रमिस्तीर्थणं सर्वं निष्कपंथजगत् । स्थतन्मत्रबुधस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥१९॥
 शास्त्रस्य पितुरादेशं यो न वेद निवर्तकम् । यथं तदनुरूपाय गुणविभ्रम्भ्युपक्रमेत् ॥२०॥
 इति व्यग्रसिता राजन् हर्षथा एरुचेतसः । प्रपयुस्तं परित्त्रम्य पन्थानमनिवर्तनम् ॥२१॥
 श्वरब्रह्मणि निर्भातह गीकेशपदाम्बुजे । अललडं चित्तमावेश्य लोकांननुचरन्मनिः ॥२२॥
 नारां निशम्य पुत्रार्णां नारदाच्छीलशालिनाम् । अन्वत्प्यत क शोचन् सुप्रजास्य शुचां पदम् ॥
 स भूयः पाञ्चजन्यायामजेन परिसान्वितः । पुत्रानजनयद् दलः शबलाश्वान् सहस्रश ॥२४॥
 तेऽपि पित्रा समादिष्टाः प्रजासर्गे धृतव्रताः । नारायणसरो जग्मुर्ध्रं सिद्धाः स्वपूर्वजाः ॥२५॥
 तदुपस्पर्शनदेव विनिर्धृतमलाशयाः । जपन्तो ब्रह्म परमं तेषुस्तेऽत्र मङ्गु तपः ॥२६॥
 अद्भवं कृतिचिन्मासान् कतिचिद्रायुभोजनाः । आराधयन् मन्त्रमिममन्वयन्त इदृस्पतिम् २७
 ॐ नमो नारायणाय पुरराय महात्मने । विशुद्धसत्त्वधिष्येयाय महाहंसाय धीमहि ॥२८॥
 इति तानपि राजेन्द्र प्रतिसर्गंधियो मुनिः । उपेय नारदः प्राह वाचःशुचिनि पूर्वम् ॥२९॥
 वाक्ययथाः संश्रयुन गदतो निगमं मम । अन्वित्युतानुपद्वीं आत्तया आनृयसलाः ॥३०॥

भ्रातृणां प्रायशं भ्राता योऽनुतिष्ठति धर्मवित् । स पुरुषबन्धुः पुरुषो मरुद्भिः सह मोदते ॥३१॥
 पृतावदुक्त्वा प्रययौ नारदोऽमोघदर्शनः । तेऽपि चान्वगमन्मार्गं भ्रातृणामेव मारिप ॥३२॥
 सघ्नीचीनं प्रतीचीनं परस्यानुपर्यं गताः । नाद्यापि ते निवर्तन्ते पश्चिमा यामिनीरिव ॥३३॥
 पृतस्मिन्कालउत्पातान् धङ्गन् परयन् प्रजापतिः । पूर्ववद्धारदहृतं पुत्रनाशमुपाश्रयोत् ॥३४॥
 चुक्रौव नारदायासौ पुत्रशोऋविमूर्च्छितः । देवर्षिमुपलभ्याह रोषाद्विस्फुरिताधरः ॥३५॥

दत्त उवाच

अहो असाधो साधूनां साधुलिङ्गेन नहस्वया। असाध्वकार्यभक्ताणां भिक्षोर्मार्गः प्रदर्शितः ॥३६॥
 ऋणैस्त्रिभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् । विघातः श्रेयसः पाप लोकयोःरुभयोः कृतः ॥३७॥
 एवं त्वं निरनुक्रोशो बालानां मतिभिद्भरेः । पार्षदमप्ये चरसि यशोहा निरपत्रपः ॥३८॥
 ननु भागवता निन्यं भूतानुग्रहकातराः । ऋते त्वां सौहृदक्षं वै वैरङ्करमवैरिणाम् ॥३९॥
 नेत्यं पुंसां विरागः स्यात्स्वया केवलित्ना मृषा । मन्यसे यद्युपशमं स्नेहपाशनिःकृन्तनम् ॥४०॥
 नानुभूय न जानाति पुमान् विरयतीषणताम् । निर्विषेते स्वयं तस्मान्न तथा भिक्षुघोः परैः ४१
 यद्यस्त्वं कर्मसन्धानां साधूनां गृहमेधिनाम् । कृतवानसि दुर्मरं विप्रियं तव मर्षितम् ॥४२॥
 तन्तुकृन्तन यज्ञस्वमभद्रमचरः पुनः । तस्माह्लोकेषु ते मूढ न भवेद् भ्रमतः पदम् ॥४३॥

श्रीशुक उवाच

प्रतिजग्राह तदुवाचं नारदः साधुसम्मतः । पृतावान् साधुवादो हि तितित्तेधरः स्वयम् ४४
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पद्यस्कन्धे नारदशापो नाम पञ्चमोऽध्यायः

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तयः प्राचेतसोऽसिन्ध्यामनुनीतः स्वयम्भुवा । पट्टि सजनयामास दुहितुः विनृपसलाः ॥ १ ॥
 दश धर्माय कायेन्दोर्द्विपट्टं त्रिणव दत्तवान् । भृताङ्गिरःकृशाश्वेभ्यो द्वे द्वे ताभ्यां च पापरा ॥२॥
 नामधेयान्यमूर्षां त्वं सापर्यानां च मे शृणु । यासां प्रसूतिप्रसवैर्लौका आपूरितास्त्रयः ॥ ३ ॥
 भानुर्लम्बा ककुब्जाभिर्विधा साध्या मरुत्यती । बसुमुहूर्ता सहस्रना धर्मपन्यः सुतान्शृणु ॥ ४ ॥
 भानोस्तु देवर्षभ इन्द्रसेनस्ततो नृप । विद्योत आसीद्गन्धायास्ततश्च स्तनयित्रयः ॥ ५ ॥
 ककुभः सङ्घट्टस्तस्य कीकटस्तनयो यतः । भुवो दुर्गाणि जामेपः स्वर्गो नन्दिस्ततोऽभवत् ॥ ६ ॥
 विश्वेदेवास्तु विधाया अमर्जास्तान् प्रचक्षते । साध्वो गणस्तु साध्याया अर्षस्त्रिदिस्तु यश्चतुः ॥ ७ ॥
 मरुशोरच जयन्तरच मरुत्पदां बभूवतुः । जयन्तो वासुदेवोऽथ उवेन्द्र इति त्र्यं विदुः ॥ ८ ॥
 मौहूर्तिका देवगया मुहूर्तायाश्च जशिरे । ये वै पत्रं प्रयश्नुन्ति भूतानां स्वस्वकालग्रह ॥ ९ ॥
 मङ्गलापात्र सङ्घत्यः कामः सङ्घराजः स्युनः । वनत्रोऽष्टो वयोः पुत्रास्तेऽथ नामानि मे शृणु ॥ १० ॥

द्रोणः प्राणो ध्रुवोऽर्जुनोऽग्निर्दोषो वसुविभावसुः । द्रोणस्याभिमतः पन्या हर्षशोकमयादयः ॥ ११ ॥
 प्राणस्योर्जस्वती भार्या सह ध्रायुः पुरोञ्जवः । ध्रुवस्य भार्या धरणिरसूत विविधाः पुरः ॥ १२ ॥
 अर्कस्य वासना भार्या पुत्रास्तर्पादयः स्मृताः । अग्नेर्भार्या वसोर्धारा पुत्रा द्रविणकादयः ॥ १३ ॥
 स्कन्दश्च कृत्तिकापुत्रो ये विशाखादयस्ततः । दोषस्य शर्वरोपुत्रः शिशुमारो हरेः कला ॥ १४ ॥
 वसोराङ्गिरसीपुत्रो विश्वर्मा कृतीपतिः । ततो मनुश्चाष्टुगोऽभूद् विश्वे साध्या मनोः सुताः ।
 विभावसोरसूतो राव्युष्टं रोचिःमातपम् । पञ्चयामोऽथ भूतानि येन जाप्रति कर्मणु ॥ १६ ॥
 सरुपासूत भूतस्य भार्या रुद्राश्च कोटिशः । देवतोऽजो भवो भोमो वाम उग्रो वृषाकपिः ॥ १७ ॥
 अज्ञैरुपादद्विर्बुध्न्यो बहुरूपो महानिति । रुद्रस्य पापंदाश्चान्ये घोरा भूतविनायकाः ॥ १८ ॥
 प्रजापतेरङ्गिरसः स्वधाः पत्नी पितृनथ । अथर्वाङ्गिरसं वेदं पुत्रे च कारोन् सती ॥ १९ ॥
 कृशापवोऽर्चिपि भार्यायां धूम्रकेशामजीजनत् । धिपण्यायां वेदशिरो देवलं वयुनं मनुम् ॥ २० ॥
 तादृष्यस्य विनता कद्रः पतङ्गी यामिनीति च । पतङ्ग्यसूत पतगान् यामिनी शलमानथ ॥ २१ ॥
 सुपर्णासूत गरुडं साक्षाद् यज्ञेशवाहनम् । सूर्यसूतमनूहं च कद्गान्गाननेकराः ॥ २२ ॥
 कृत्तिकादीनि नक्षत्राणीन्दोः पन्धस्तु भारत । दक्षशापात् सोऽनपत्यास्तासु यक्षप्रहादिनः ॥
 पुनः प्रसाद्य तं सोमः कला लेभे क्षये दिताः । शृणु नामानि लोकानां मातृणां शङ्कराणि च ॥
 अथ कश्यपपत्नीनां यमसूतमिदं जगद् । अर्द्धतिर्द्धितिर्दनु काष्ठा अरिष्टा सुरसा इला ॥
 मुनिः श्लोचवशा ताम्ना सुरभिः सरमा तिमि । तिमेर्यादोगणा आसङ्गवापदाः सरमासुताः २६
 सुरभेर्महिषा गावो ये चान्ये द्विशफा नृप । ताम्नायाः श्येनगृध्राद्या मुनेरप्सरसां गणाः २७
 वन्द्यशूकादयः सर्पा राजन् श्लोचवशात्मजाः । इलाया भूरुदाः सर्वे यातुधानाश्च सौरसाः ॥ २८ ॥
 अरिष्टायाश्च गन्धर्वाः काष्ठाया द्विशफेतराः । सुता दनोरेकपष्टिस्तेषां प्राधानिकाष्टनृणु ॥ २९ ॥
 द्विमूर्धा शम्बरोऽरिष्टो ह्यप्रोवो विभावयुः । अयोमुख शङ्कुशिराः स्वर्भानु कपिलोऽरण्य ॥ ३० ॥
 पुलोमा वृषपर्वा च एकचक्रोऽनुतापनः । धूम्रकेशो विरूपाक्षो विप्रचित्तिश्च दुर्जयः ॥ ३१ ॥
 स्वर्मानोः सुप्रभां कन्यामुवाह नमुचिः किल । वृषपर्बणस्तु शर्मिष्ठा ययातिर्नाहुपो पत्नी ॥ ३२ ॥
 वैश्वानरसुता याश्च चतस्रश्चारदर्शनाः । उपदानवी ह्यशिरा पुलोमा कालका तथा ॥ ३३ ॥
 उपदानवी हिरण्यवत् क्रतुर्ह्यशिरा नृप । पुलोमां कालकां च द्वे वैश्वानरपुते तु कः ॥ ३४ ॥
 उपयेमेऽथ भगवान् कश्यपो ब्रह्मणेदितः । पौलोमाः कालक्याश्च दानवा युद्धशालिन ॥ ३५ ॥
 तयोः पष्टिसहस्राणि यज्ञज्ञास्ते पितुः प्रिता । जपान स्वर्गतो राजन्नेक इन्द्रमियङ्कराः ॥ ३६ ॥
 त्रिप्रचित्तिः सिद्धिकार्या शतं चैकमजीजनत् । राहुज्येष्ठं केतुशतं प्रहृत्वं य उपागतः ॥ ३७ ॥
 अथातः ध्रुवतां वंशो योऽदितेननुपूर्वशः । यत्र नारायणो देवः स्वशिरोनाघतरद्विभुः ॥ ३८ ॥
 र्जुना पूरा त्वष्टाय सविता भगः । धाता विधाता वरुणो मित्रः शक्र उरक्रम ॥ ३९ ॥

विवस्वतः श्राद्धदेवं संज्ञासूयत वै मनुम् । मिथुनं च महाभागा यमं देवं यमीं तथा ।

सैव भूवाथ ब्रह्वा नासःस्यो सुपुत्रे भुवि ॥४०॥

छाया शनैश्चरं लेभे सावर्णि च मनुं ततः । कन्यां च तपतीं या वै वद्रे संवरणं पतिम् ॥४१॥

अर्यभ्यो मातृका पत्नी तयोश्चपण्यः सुताः । यत्र वै मानुषी जातिर्ब्रह्मणा चोपकलिता ॥४२॥

प्राणपत्यः पिष्टादो भद्रदन्तोऽभवत्पुरा । योऽसौ दक्षाय कुपितं जहास विवृतद्विजः ॥४३॥

त्वष्टुर्देवानुजा भार्या रचना नाम कन्यका । सन्निवेशस्तयोर्जज्ञे विश्वरूपश्च वीर्यवान् ॥४४॥

तं वमिरे सुरगणाः स्व दीयं द्विपतामपि । विमतेन परित्यक्ता गुरणाऽऽङ्गिरसेन यत् ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां पष्ठस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

वस्य हेतोः परित्यक्ता आचार्येणात्मनः सुराः । एतदाचक्ष्व भगवच्छ्रुत्वाणामक्रमं गुरौ ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदोहृदितस पथः । मरुद्भिर्वसुभो रुद्रेरादित्वैर्ऋभुभिर्नृप ॥ २ ॥

विश्वेदेवैश्च साधैश्च नास याभ्यां परिश्रितः । सिद्धचारणगन्धर्वमुनिभिर्ब्रह्मयादिभिः ॥ ३ ॥

विद्याधराऽऽसुरोभिरच विकरैः पतंगोरगैः । निषेव्यनाणो मयवान् स्तूयमानश्च भारत ॥ ४ ॥

उपगीयमानो ललितमास्थानाध्यासनाश्रितः । पाण्डुरेणातपत्रेण चन्द्रमरुदलचाख्या ॥ ५ ॥

युक्तश्चान्यैः पारमेष्ठ्यैश्चाभ्यजनादिभिः । विराजमानः पौलोम्या सहर्षासनया भृशम् ॥ ६ ॥

स यदा परमाचार्ये देवानाम्ऽत्मनश्च ह । नाभ्यनन्दत सम्प्राप्तं प्रयुथानासनादिभिः ॥ ७ ॥

याधरपतिं मुनिररं सुरासुरनमस्तृप्तम् । नोच्चचालासनादिन्द्रः परयक्षपि मभागतम् ॥ ८ ॥

ततो निर्गम्य सहसा कविराङ्गिरसः प्रभुः । आययौ स्वगृहं नृप्यां विद्वाप्स्रीमदविक्रियाम् ॥ ९ ॥

तद्येष प्रतिबुद्धयेन्द्रो गुरुहेलनमात्मनः । गर्हयामास सद्रुसि स्वयमा मानमात्मना ॥ १० ॥

अहो बभूव ममासाधु हृत्त वै दम्बुद्धिना । यन्मर्यैर्यमत्तेन गुरः सद्रुसि कारकृतः ॥ ११ ॥

को गृप्येन् परिटतो लप्सीं त्रिविष्टपपतेरपि । ययाहमामुरं भावं भीतोऽद्य विपुधेरवरः ॥ १२ ॥

ये पारमेष्ठ्यं चिरणमधितितृन् न कञ्चन । प्रयुल्लिष्टेदिति म् सुधर्मं ते न परं विदुः ॥ १३ ॥

तेषां कुपयदेष्टुणां पततां तमसि ह्यचः । ये भ्रष्ट्युर्ववस्ते वै मज्जनयरमप्रया इव ॥ १४ ॥

अथाहममराचार्यमगाधचिरणं द्विजम् । प्रमादविष्ये निराट शीघ्र्यां तच्छरथं शृणुन् ॥ १५ ॥

एवं चिन्तयतस्तस्य मगोनो भगवान् शृणुत् । शृष्टस्पतिर्गतोऽष्टौ गतिमप्यात्ममायया ॥ १६ ॥

गुरोर्नाधिगतः संज्ञां परीक्षन् भगवान् स्वराट् । ध्यायन् धिया सुरैर्दुक्तः शर्मनालभनात्मनः ॥ १७ ॥

शृणुन् वैवामुराः रुवं धाधिरायौरानमं मतम् । देवान् प्रयुद्धमं चन्द्रुं मंदा आततापिनः ॥ १८ ॥

तैर्विद्वेषैश्चुभिस्तीक्ष्णैर्निर्मिच्छाद्गोरुवाहवः । ब्रह्माणं शरणं जग्मुः सहैन्द्रा नतकन्धराः ॥१३६॥
 तैर्विद्वेषैश्चुभिस्तीक्ष्णैर्निर्मिच्छाद्गोरुवाहवः । कृपया परया देव उवाच परिसान्धवेन ॥१३७॥

ब्रह्मोवाच

अहो यत् सुरश्रेष्ठा ह्यभद्रं वः कृतं महत् । महिष्ठं ब्राह्मणं दान्दमैश्वर्यान्नाभ्यनन्दत् ॥१३८॥
 तस्यायमनयस्यासीत् परेभ्यो वः पराभवः । प्रचीणैर्भ्यः स्ववैरिभ्यः समुद्धानां च यत्सुराः ॥
 मघवन् द्विपतः पश्य प्रचीणान् गुर्वतिक्रमात् । सम्प्रत्युपचितान् भूयः काव्यमाराध्य भक्तितः ।

आददीरन् निजयनं ममापि शृगुदेवताः ॥१३९॥

त्रिविष्टपं किं गणयन्त्यभेद्यमन्त्रा शृगूणांभुशिक्षितार्था ।

न विप्रगोविन्दगवोभराणां भवन्त्यभद्राणि नरेभराणाम् ॥१४०॥

सद्विष्टरूपं भजताशु विप्रं तपस्विनं त्वाष्टमयाभ्रवन्तम् ।

समाजितोऽर्थान् स विधास्यते वो यदि क्षमिष्यध्वमुतास्य कर्म ॥१४१॥

श्रीशुक उवाच

त एवमुदितां राजन् ब्रह्मणा विगतज्वराः । ऋषिं त्वाष्टमुपमस्य परिवर्षयेदमत्रुषन् ॥१४२॥

देवा ऊचुः

वयं तेऽतिथयः प्राप्ता आध्रमं भद्रमस्तु ते । कामः सम्पाद्यतां तात पितृणां समयोचित ॥१४३॥

पुत्राणां हि परो धर्मः पितृशुश्रूषणं सताम् । अपि पुत्रवतीं ब्रह्मन् किमुत ब्रह्मचारिणाम् ॥१४४॥

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः । भ्राता मरुपतेर्मूर्तिर्माता साष्टात् पितेस्तनुः ॥१४५॥

दयाया भगिनी मूर्तिर्धर्मस्वामातिथिः स्वयम् । अग्नेरभ्यागतो मूर्तिः सर्वमूतानि चाभनः ॥१४६॥

तस्मात् पितृणामात्मानामाति परपराभवम् । तपसापनयंस्तात सम्यक् कर्तुमर्हसि ॥१४७॥

वृणीमहे त्वोपाप्यायं महिष्ठं ब्राह्मणं गुहम् । यथाजसा विजेष्यामः सपत्नीस्तय तेजसा ॥१४८॥

न गहयन्ति ह्यर्थेषु यविष्टाष्ट्वायमिवादनम् । हृन्दोम्योऽन्यत्र न ब्रह्मन् षयो ज्यैष्ठ्यस्य कारणम्

ऋषिरुवाच

अभ्यर्धितः सुरगणैः पौरुहित्ये महातपाः । स विधरूपस्तानाह प्रमथः रूपण्या गिरा ॥१४९॥

विद्यरूप उवाच

विगर्हितं धर्मशीलेष्वंक्षयर्षउपप्ययम् । कथं तु भद्रिषो नाथा क्षोकेदीरमिवाचिनम् ।

प्रयाग्यास्यति तपिष्यः स एव स्वार्थं दृष्यते ॥१५०॥

कथं विगर्धं तु करोम्यधोधना पौरुषतं ह्यप्यतिथेन दुर्मतिः ॥१५१॥

ऋक्छानानां हि धर्मं शिलोऽन्दनं धेनेद् निर्वर्तितमापुसक्रियः ।

न प्रतिभूयो गुहभिः प्रार्थितं कियत् । भयनां प्रार्थितं सर्वं प्राचैरर्थेषु तापये ॥१५२॥

श्रीशुक उवाच

तंभ्य एवं प्रतिश्रुत्य विश्वरूपो महातपाः । पौरोहित्यं वृत्तश्चक्रे परमेण्य समाधिना ॥३८॥
सुरद्विपां श्रियं गुंतामौशनस्यापि विधया । आश्चिद्यादानमहेन्द्राय दैव्यव्या विधया विभुः ३ ६
यया गुंसः सहस्राक्षो जिन्येऽमरचमूर्विभुः । तां प्राह स महेन्द्राय विश्वरूप उदारधीः ॥४०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

॥ राजोवाच ॥

यया गुंसः सहस्राक्षः सर्वाहान् रिपुसैनिकान् । क्रीडन्निव विनिर्जित्य त्रिलोक्या बुभुजे श्रियम् ॥
भगवंस्तन्ममाख्याहि वर्म नारायणात्मकम् । यथाऽऽततायिनः शश्वन् येन गुप्तोऽजयन्मृष्टे २

श्रीशुक उवाच

वृत्तः पुरोहितस्त्वाप्तो महेन्द्रायानुपृच्छते । नारायणाख्यं वर्माह तदिहैकमनाः शृणु ॥ ३ ॥

विश्वरूप उवाच

धौताङ्घ्रिपाणिराचम्य सपवित्र उदहमुस्रः । कृतस्वाङ्गकरन्यासो मन्त्राभ्यां वाग्यतः शुचिः ॥
नारायणमयं वर्म सख्येद्भय आगते । पादयोर्जानुनोरुवोरुदरे हृद्यधोरसि ॥ ५ ॥
मुले शिरस्यानुपूर्वाद्दोङ्कारादीनि विन्यसेत् । ॐ नमो नारायणायेति विपर्ययमथापि वा ॥
करन्यासं ततः कुर्याद् द्वादशाक्षरविधया । प्रणवादिपकारान्तमङ्गुल्यङ्गुष्टपर्वसु ॥ ७ ॥
न्यसेद्दृष्टय श्रोकारं विकारमनु मूर्धनि । पकारं तु भ्रुवोर्मध्ये णकारं शिखया दिशेत् ॥ ८ ॥
वेकारं नेत्रयोर्द्वय्याङ्गकारं सर्वसन्धिषु । मकारमस्रमुदिरय मन्त्रमूर्तिर्भवेद् बुधः ॥ ९ ॥
सविसर्गं कडन्तं तत् सर्वदिक्षु विनिर्दिशेत् । ॐ विष्णवे नम इति ॥ १० ॥

आमानं परमं ध्यायेद् ध्येयं षट्शक्तिभियुक्तम् । विघातेजस्तपोमूर्तिमिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११ ॥

ॐ हरिविदम्पान्मम सर्वरक्षां न्यस्ताङ्घ्रिपद्मः पतमेन्द्रपृष्टे ।

दरारिचर्मासिगदेपुचापपाशान् दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः ॥ १२ ॥

जलेषु मां रक्षतु मह्यमूर्तिर्पादोगोच्यो वरुणस्य पाशात् ।

स्थलेषु मायावटुवामनोऽभ्यात् त्रिविक्रमः स्वेऽवतु विश्वरूपः ॥ १३ ॥

दुगेऽटव्याजिमुखादिषु प्रभुः पायाघ्नसिंहोऽसुरयूपारिः ।

विमुञ्चते यस्य महादहासं दिशो विनेदुर्न्यपतंश्च गर्भाः ॥ १४ ॥

रक्षतसौ माध्वनि यज्ञकल्पः स्वदंष्ट्रयोर्मौतधरो वराहः ।

रामोऽद्विदृष्टेयथ विप्रवासे सलक्ष्मणोऽभ्याद् भरताम्रजोऽस्मान् ॥ १५ ॥

मामुग्रधर्मादस्त्रितात् प्रमादात्कारायणः पातु नरश्च हासात् ।
 दत्तस्त्वयोगादथ योगनाथः पायाद् गुणेशः कविलः कर्मबन्धात् ॥१६॥
 सनत्कुमारोऽवतु कामदेवाद्दयशीर्षं मां पथि देवहेलनात् ।
 देवर्षिवर्यः पुरुषार्चनान्तरात् कूर्मो हरिर्मां निरयादशेषात् ॥१७॥
 धन्वन्तरिर्भगवान् पात्वपध्याद् द्वन्द्वाद् भयादपभो निर्जितात्मा ।
 यज्ञश्च लोकादवताजनान्ताद् बलो गणात् क्रोधवशाद्दहीन्द्रः ॥१८॥
 द्वैपायनो भगवानप्रबोधाद् बुद्धस्तु पांश्वण्डगणात् प्रमादात् ।
 कल्किः कलेः कालमलात्प्रपातु धर्मावनायोत्कृतावतारैः ॥१९॥
 मां केशधो गदया प्रातरध्याद् गोविन्द आसङ्गवमात्तवेष्टुः ।
 नारायणः प्राह्य उदात्तशक्तिर्मध्यन्दिने विष्णुररीन्द्रपाणिः ॥२०॥
 देवोऽपराह्णे मधुहोम्रधन्वा सायं त्रिधामावतु माधवो माम् ।
 दोषे हृषीकेश उताधरात्रे निशीथ एकोऽवतु पद्मनाभः ॥२१॥
 श्रीवत्सधामापररात्र ईशः प्रत्युप ईशोऽसिधरो जनार्दनः ।
 दामोदरोऽध्यादनुसन्ध्यं प्रभाते विश्वेश्वरो भगवान् कालमूर्तिः ॥२२॥
 चक्रं युगान्तानलतिग्मनेमि भ्रमत् समन्ताद् भगवत्प्रयुक्तम् ।
 दन्दगिध्र दन्दग्यरिसैन्यमाशु कर्षं यथा वातसखो हुताशः ॥२३॥
 गदेशनिस्पर्शनविरफुलिङ्गे निष्पिण्डि निष्पिण्ड्यजितप्रियासि ।
 कृष्णारदवैनायकयस्त्ररक्षोभूतप्रहार्थ्यय चूर्णयारीन् ॥२४॥
 एवं यातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविद्रुग्रहघोरदष्टीन् ।
 दरेन्द्र विद्राधय वृष्यापूरितो भीमस्वनोऽरेहृदयानि कम्पयन् ॥२५॥
 एवं तिम्रधारसिधरारिसैन्यमीशप्रयुक्तो मम द्विन्धि द्विन्धि ।
 चर्षुपि चर्मज्ज्वलत्तन्द्र छादय द्विपामथोनां हर पापचक्षुषाम् ॥२६॥
 यच्चो भयं प्रहेम्बोऽभूत् केतुभ्यो नृग्य एव च । सरीसृपेभ्यो दंष्ट्रिभ्यो भूतेभ्योऽहोम्य एव वा २७
 सर्वाण्येतानि भगवन्नामरूपास्त्रकोर्तनात् । प्रथान्तु संक्षयं सद्यो ये नः श्रेयःप्रतीपकाः ॥२८॥
 गरुडो भगवान् स्तोत्रस्तोमश्छन्दोमयः प्रभुः । रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्यो विष्वक्सेनः स्वनाम्भिः २९।
 सर्वांपद्भ्यो हरेर्नामरूपयानुष्ठातानि न । बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् पान्तु पार्षदभूपणा ३०
 तथा हि भगवानेव वस्तुतः सदसश्च यत् । सधेनानेन नः सर्वे यान्तु नाशमुपद्रवा ॥३१॥
 यथैकाम्यानुभावानां विकल्परहितः स्वयम् । भूपणायुधलिङ्गाख्या घते शक्तीः स्वमाधया ३२
 तेनैव सत्यमानेन सर्वज्ञो भगवान् हरिः । पातु सर्वैः स्वरूपैर्नः सदा सर्वत्र सर्वंगः ॥३३॥

विदिषु दिक्षुर्वमधः समन्तादन्तर्बहिर्भगवान् नारसिंहः ।

प्रहापर्यैल्लोकभयं स्वनेन स्वतेजसा प्रस्तसमस्ततेजाः ॥३४॥

मधवञ्चिदमाख्यातं वमं नारायणात्मकम् । विजेत्यस्यञ्जसा येन दंशितोऽसुरयूयपान् ॥३५॥
एतद् धारयमाणस्तु यं यं परयति चक्षुरा । पदा वा संस्पृशेत् सद्यः साध्वसात् स विमुच्यते ॥३६॥
न कुतश्चिद्भयं तस्य विद्यां धारयतो भवेत् । राजदस्युग्रहादिभ्यो व्याघ्रादिभ्यश्च कर्त्तुं चित् ॥३७॥
इमां विद्यां पुरा कश्चित् कौशिको धारयन् द्विजः । योगधारणया स्वाङ्गं जहौ स महधन्वनि ॥३८॥
तस्योपरि विमानेन गन्धर्वपतिरेकदा । ययौ चिररथः स्रोभिर्नृतो यत्र द्विजक्षयः ॥३९॥
गगनान्यपतत् सद्यः सविमानो ह्यवाक्शिराः । स बालखिल्यवचनादस्योन्यादाय विस्मितः ।

प्रास्य प्राचीसस्त्वर्त्यां स्नात्वा धाम स्वमन्वगात् ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

य इदं शृणुयात् काले यो धारयति चादतः । तं नमस्यन्ति भूतानि मुच्यते सर्वतो भयात् ४१
एतां विद्यामधिगतो विध्वरूपाच्छतक्रतुः । शैलौम्यलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्मित्य मृधेऽसुरान् ४२
इति श्रीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां षष्ठस्कन्धेनारायणवर्मकरुण्यं नामाष्टमोऽध्यायः

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यासन् विध्वरूपस्य शिरांसि शीघ्रि भारत । सोमपीथं सुरापीथमन्नादमिति शुश्रुम ॥१॥
न वै यद्विधिं देवेभ्यो भागं प्रत्यक्षमुच्चकैः । अवेदद् यस्य पितरो देवाः सप्रथयं नृप ॥२॥
स एव हि ददौ भागं परोक्षमसुरान् प्रति । यजमानोऽवहद् भागं मानृस्नेहवशानुगः ॥३॥
तद् देवहेलनं तस्य धर्मात्कीर्णं सुरेधरः । आलप्य तरसा भीतस्तक्क्रीर्पाण्यच्छिन्नद् रुरा ॥४॥
सोमपीथं तु यत्तस्य शिर आसीत् कपिजलः । कलविद्ध सुरापीथमन्नादं यत् स तित्तिरिः ॥५॥
मह्यहत्यामञ्जलिना जग्राह यदपीधरः । संवत्सरान्ते तदधं भूतानां स विशुद्धये ।

भूम्यग्बुद्धमयोपिद्म्यश्चतुर्धा व्यमजदरिः ॥६॥

भूमिस्तुरीयं जगद् ह खातपूरवरेण वै । ईरिणं मह्यहत्याया रूपं भूमौ प्रदरयते ॥७॥
तुर्षे ऐत्रविरोहेण वरेण जगृहुद्भूमाः । तेषां नियांसरूपेण मह्यहत्या प्रदरयते ॥८॥
शश्वत् कामरुणेणाहस्तुरीयं जगृहुः शिवः । रजोरूपेण तास्वंहो मासि मासि प्रदरयते ॥९॥
द्रुपभूयोपरैणापस्तुरीयं जगृहुर्मलम् । तामु बुद्धबुद्धपेनाभ्यां दष्टं तदरति क्षिपन् ॥१०॥
दत्तपुप्रस्ततस्यषष्ठा जुहावेन्द्राय शश्वे । इन्द्ररात्रो विषयंस्व मा चिरञ्जहि द्विद्विरम् ॥११॥
अधान्याहायंपपचनादुग्धितो योस्दशंनः । कृतान्त इय लोकानां युगान्तसमये यथा ॥१२॥
विश्वम्भिरधंमानं तमिपुमारं दिने दिने । दग्धशैलप्रतीकारं सन्ध्याभ्रानीकरुचंनम् ॥१३॥

तप्तताम्रशिखारश्मि मध्याह्निकौप्रनोचनम् ॥१४॥

देदीप्यमाने त्रिशिखे शुक्ल आरौप्य रोदसी । नृयन्तमुच्चदन्त च चालयन्त पदा महोम् ॥१५॥
दरीगम्भीरवक्त्रेण पिवता च नभस्तलम् । लिहता जिह्वयर्जाणि प्रसता भुवनश्रयम् ॥१६॥
महता रौद्रदंष्ट्रेण जृम्भमाण सुहुमुहु । विप्रस्ता दुद्बुल्लोका बोधय सर्वे दिशो दश ॥१७॥
येनावृता इमे लोकास्तमसा ध्वाष्टमृतिना । स वै वृत्र इति प्रोक्त पाप परमदारुण ॥१८॥
रां निजचतुरभिद्रुत्य सगणा विबुधर्षभा । स्वै स्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघै सोऽप्रसत् तानि कृत्नश
ततस्ते विस्मिता सर्वे विषयथा प्रस्ततेजस । प्रयञ्चमादिपुररमुपतस्थु समाहिता ॥२०॥

देवा ऊचु

वारम्बरान्म्यपूजितयस्त्रिलोका ब्रह्मादपो ये वयमुद्धिनन्त ।
हराम यस्मै बलिमन्तकोऽसो विभेति यस्मादरण्य ततो न ॥२१॥
अविस्मित तां परिपूर्णकाम स्वेनैव लाभेन सम प्रशान्तम् ।
विनोपसर्पत्यपर हि यालिश अलाङ्घुषेनातितितर्ति सिन्धुम् ॥२२॥
यस्योरशुद्धं जगता स्वनाव मनुयथाऽऽबध्य तत्तारदुर्गम् ।
स एक न स्वाष्ट्र भयाद् दुरन्तात् प्राताऽऽध्रितान् वारिचरोऽपि नूनम् ॥२३॥
पुरा स्वयम्भूरपि सयमाग्भस्युदीर्षवातोमिरवै कराले ।
एकोऽश्विन्दात् पतितस्ततार तस्माद् येन स नोऽस्तु पार ॥२४॥
य एक ईशो निजमापया न ससर्ज येनानुसृजाम विधम् ।
वयं न यस्यापि पुर समीहत पर्याम लिङ्ग पृथगीशमानिन ॥२५॥
यो न सपत्नैशृंशमर्षमानान्देवपितिर्यच्छृणु निय एव ।
कृतावतारस्तनुमि स्वभायया कृवाऽऽमसात्पाति युगे युगे च ॥२६॥
तमेव देव वयमात्मदैवां पर प्रधान पुत्रव विधमन्यम् ।
प्रताम सर्वे शरण शरण्य स्वानी स नो धारयति श महात्मा ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इति तेषां महाराज सुराणामुपतिष्ठताम् । प्रतीच्यां दिश्यभूदावि शङ्खचक्रगदाधर ॥२८॥
आमनुष्ये वोदशभिर्विना श्रीवामकौस्तुभौ । पर्युपासितमुजिद्रशरदम्बुरदेषणम् ॥२९॥
ष्ट्वा तमवनी सर्व ईषणाद्वाश्विक्रवा । दण्डवत् पतिता राजपुत्रैर्याप सुष्टु ॥३०॥

देवा ऊचु

नमस्ते यज्ञवीर्याय वयसे उत ते नम । नमस्त एस्तच्छत्राय नम सुपुरहृतये ॥३१॥
यत्ते गतीनां तिमृषणामोशित् परम पद्म । नार्वाचीनो विलसैव धातवैर्दिगुमद्वि ॥३२॥

ॐ नमस्तेऽस्तु भगवन्नाारायण वासुदेवादिपुरुष महापुरुष महानुभाव परममङ्गल
परमकल्याण परमकारुणिक केवल जगदाधार लोकैकनाथ सर्वेश्वर लक्ष्मीनाथ परमहंसपरिमा-
जकैः परमेष्वात्मयोगसमाधिना परिभावितपरिस्फुटारमहस्यधर्मैश्वोद्याटिततम कपाटद्वारे
चित्तोऽपावृत आत्मलोके स्वयमुपलब्धनिजमुक्त्वा अनुभवो भवान् ॥३३॥ दुरवबोध इव तवाय
विहारयोगो यदशरणोऽशरीर इदमनवेचित्तास्मत्समवाय आत्मनैवाविक्रियमाणेन सगुणमगुणः
सृजसि पासि हरसि ॥३४॥ अथ तत्र भवान् किं देवदत्तवदिद् गुणविसर्गपतितः पारतन्त्र्येण
स्वकृतकुशलाकुशलं फलमुपादात्त्याहोस्त्विदात्माराम उपशमशील. समञ्जसदर्शन उदास्त इति
ह वाच न विदाम. ॥३५॥ न हि विरोध उभयं भगवत्यपरिगणितगुणगण ईश्वरोऽनवगाह्य-
माहात्म्येऽर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलान्त करणाश्रयदुरवप्रज्ञादि-
नां विवादानवसर उपरतसमस्तमायामये केवल एवात्ममायामन्तर्धाय को न्वर्थो दुर्भेद इव
भवति स्वरूपद्वयाभावात् ॥३६॥ समवियममतीनां मतमनुसरसि यथा रज्जुखण्ड सप दि-
चिषाम् ॥३७॥ स एव हि पुन सर्ववस्तुत्रिं वस्तुस्वरूप सर्वेश्वर सकलजगत्कारणकारणभूत
सर्वप्रत्यगात्मत्वात् सर्वगुणाभासोपलब्धित एक एव पर्यवरोपित ॥३८॥ अथ ह वाच तव
महिमासूत्रससमुद्रविप्रुषा सकृदपलीढया स्वमनसि निष्यन्दमानानवरतसुखेन विस्मारित
दृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाः परमभागवता एकान्तनो भगवति सर्वभूतप्रियसुहृदि सर्वात्मनि
नितरां निरन्तरं निवृत्तमनस. कथमु ह वा एते मधुमथन पुन स्वार्थकुशला ह्यात्मप्रियसुहृदः
साधवस्त्वचरणाभुजानुसेवां विसृजन्ति न यत्र पुनरर्थं संसारपर्यावर्त. ॥ ३९ ॥ त्रिभुवना-
त्मभजन त्रिविक्रम त्रिनयन त्रिलोकमनोहरानुभाव तवैव विभूतयो दितिजदनुजादयश्चापि
तेषामनुपद्रमसमयोऽयमिति स्वात्ममायया सुरनरमृगमिश्रितजलचराकृतिभिर्यथापराधं दण्डं
दण्डधर दधयं एवमेनमपि भगवज्जिह्वात्पृष्ठत यदि मन्पसे ॥ ४० ॥ तस्मात्कं तावकानां
तप नतानां तत् ततामह तव चरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानां स्वलिङ्गविवरणे-
न। मसाकृतानामनुकम्पानुरजितविशदरुचरशिशिरस्मितावलोकेन विगलितमधुरमुद्गरसा-
सूतकलाया चान्तस्तापमनघाहंसि शमयितुम् ॥ ४१ ॥ अथ भगवन्तवास्माभिरलिलजगदु-
पत्तिस्थितिलर्यानिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्य सकलजीवनिकायानामन्तर्द्वेषु बहिरपि
थ ब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेशावस्थानविशेषं तदुपादानोपलम्भक-
त्वात्नभवतः सर्वप्रत्ययसाक्षिण आकाशरीरस्य साक्षात् परब्रह्मणः परमात्मन कियानिह वा
अर्थविशेषो विज्ञापनीय स्याद् विस्फुल्लिङ्गादिभिरिव हिरण्यरोतस. ॥ ४२ ॥ अत एव स्वयं
तदुपकल्पयास्मात्कं भगवत. परमगुरोस्तव चरणशतपलाशच्छायां विविधमृजिनसंसारपरिभ्र-
मोपशमनोमुपगतानां वयं यत्कामेनोपसादिताः ॥ ४३ ॥

अथो ईश जहि त्वाष्ट्रं प्रपन्तं भुवनत्रयम् । प्रतानि येन नः कृण्वन्ते ज्ञानस्यैवायुधानि च ॥
हंसाय बहुनिलयाय निरीक्षकाय कृष्णाय मृष्टयशसे निरुपत्रमाय ।

सःसह् प्रहाय भवपान्थनिजाश्रमासाचन्ते परीष्टगतये हरये नमस्ते ॥४२॥

श्रीशुक उवाच

अथैवमोडितो राजन् सादरं त्रिदशैर्हरिः । स्वमुपस्थानमाकर्ष्य प्राह तानभिनन्दितः ॥४६॥

श्रीभगवानुवाच

प्रीतोऽहं वः सुरश्रेष्ठा मनुपस्थानविधया । आत्मैश्वर्यसृष्टिः पुंसां भक्तिश्चैव यया मयि ॥७॥
किं दुराणं मयि प्रीते तथापि विबुधर्षभाः । मध्येकान्तमतिर्नाग्न्यमन्तो वाञ्छन्ति तत्त्ववित् ॥८॥
न वेद कृपणः श्रेय आत्मनो गुणवस्तुष्क् । तस्य तानिच्छतो यच्छेद् यदि सोऽपि तथाविधः
स्वयं निःश्रेयसं विद्वान् न वच यशाय कर्महि । न राति रोगिणोऽप्ययं वाञ्छतो हि भिषक्तम् ॥१०॥
मघवन् यात भद्रं वो दध्यश्चमृपिसत्तमम् । विद्याश्रवतप.सार्ं गात्रं याचत माचिरम् ॥११॥
स वा अधिगतो दध्यद्दुःखिभ्यां बह्व निष्कलम् । यदा अशशिरो नाम तयोरमरतां व्यधात् २२
दध्यद्दुःखार्थं स्वस्वष्टे वमांभेयं मदात्मकम् । विश्वरूपाय यत् प्रादात् स्वष्टा यत् स्वमधास्ततः
युष्मभ्यं याचितोऽश्विभ्यां धर्मज्ञोऽङ्गानि दास्यति । ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मितः ।

येन वृत्रशिरो हतां मत्तेजउपवृंहितः ॥१२॥

तस्मिन् विनिहते सूर्यं तेजोऽज्जायुधसम्पदः । भूयः प्राप्स्यथ भद्रं वो न हिंसन्ति च मपरान् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पट्टस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥१६॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इन्द्रमेवं समादिरथ भगवान् विश्वभावनः । परयतामनिनेपाणां तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥ १ ॥
तथाभियाचितो देवैर्क्विरायधर्वणो महान् । मोदमान उवाचेदं प्रहसन्निर भारत ॥ २ ॥
अपि चन्द्रारका सूर्यं न जानीय शरीरिणाम् । संस्थायां यस्यैवभिद्रोहो दुःसहश्चेतनापहः ॥३॥
जिजीविषूणां जीवानामात्मा प्रेष्ट इहेप्सितः । क उरसहेत तं दातुं भिषमाणाय विष्णवे ॥४॥

देवा ऊचुः

किन्तु तद् दुस्यजं प्रहृष्टं पुंसां भूतानुक्रमिणाम् । भवदिधानो महतां पुण्यश्लोकेष्वकर्मणाम् ॥
ननु स्वाधंपरो लोको न वेद परसङ्गम् । यदि वेदं न याचेत नेति नाह यदीधरः ॥ ६ ॥

ब्रह्मपितृवाच

धर्मं वः श्रोतृकामेन सूर्यं मे प्रयुदाहताः । एव वः प्रियमांमानं त्यजन्तं सन्त्यजाम्यहम् ॥७॥
योऽभ्र वेष्ठात्मना नापा न धर्मं न यशः प्रमान् । ईहेत भूतदयसा स शोच्यः स्थायैरपि ॥८॥

एतावानव्ययो धर्मं. पुण्यश्लोकैरपासित । यो भूतशोरुहर्षाभ्यामारमा शोचति हृष्यति ॥६॥
अहो दैन्यमहो कष्टं पारक्यैः क्षणभङ्गुरैः । यत्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यैः स्वज्ञातिविग्रहैः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

एवं कृतव्यवसितो दृश्यद्दृष्टाथवंगस्तनुम् । परे भगवति प्रहृष्यत्यात्मानं सेनयज्ञज्ञौ ॥१॥
यताञ्चासुमनोबुद्धिस्तरत्रग्म् ध्वस्तबन्धनः । आस्थितः परमं योगं न देहं बुभुधे गतम् ॥१२॥
अथेन्द्रो वज्रमुद्यम्य निर्मितं विरवकर्मणा । मुनेःशुक्तिभिरुत्सितो भगवत्तेजसान्वितः ॥१३॥
वृतो देवगणैः सर्वैर्गजेन्द्रोपर्यशोभत । स्तूयमानो मुनिगणैश्चैलोक्यं हर्षयन्निव ॥१४॥
वृथमभ्यद्रवच्छेत्तु मसुरानोकयूथपैः । पर्यस्तमोज्ञसा राजन् क्रुद्धो रद्र इवान्तकम् ॥१५॥
ततः सुराणाममरै रणः परमदारुणः । त्रेतासुरे नमंदायामभवत् प्रथमे युगे ॥१६॥
रुद्रैर्वसुभिरादित्यैररिष्वभ्यां पितृवह्निभिः । मरुद्भिर्ऋभुभिः साधैर्विरवेदैर्धर्मरूपतिम् ॥१७॥
दृष्ट्वा वज्रधरं शक्रं रोचमानं स्वया श्रिया । नामृष्यन्नसुरा राजन् मृषे वृत्रपुरःसराः ॥१८॥
नमुचिः शम्भरोऽनवां द्विमूर्धां ऋपभोऽम्बरः । हयग्रीव शङ्कुशिरा विप्रचित्तिरयोमुखः ॥१९॥
पुलोमा वृषपर्वा च प्रहेतिर्हेतिरुकलः । दैतेया दानवा यत्ता रसांसि च सहस्रशः ॥२०॥
सुमालिमालिप्रमुखाः कातंस्वरपरिच्छदाः । प्रतिपिध्येन्द्रसेन प्रं सूर्योरपि दुरासदम् ॥२१॥
अभ्यर्दयन्नसम्भ्रान्ताः सिद्धनादेन दुर्भन्दाः । गदाभिः परिघैर्बाणैः प्रासमुद्गरतोमरैः ॥२२॥
शूलैः पररवधैः सङ्गैः शतग्रीभिर्भुंशुचिभिः । सर्वतोऽवाकिरन् शखैरखैश्च विबुधर्षभान् ॥२३॥
न तेऽदरयन्त संछन्नाः शरजालैः समन्ततः । पुङ्खानुपुङ्खपतितैर्ज्योतींशोव नभोषणैः ॥२४॥
न तं शस्त्रास्त्रपर्षाद्या ह्यासेदुः सुरसैनिकान् । द्विधाः सिद्धपथे देवैर्लघुहस्तैः सहस्रधा ॥२५॥
अथ शीणास्त्रशस्त्रौघा गिरिशङ्खद्रुमोपलैः । अभ्यवर्षन् सुरवलं चिच्छिद्रुस्तांश्च पूर्ववत् ॥२६॥

तानघतान् स्वस्तिमतो निशाम्य शस्त्रास्त्रपूरीरथ वृत्रनायाः ।

दुर्मैर्दं पद्भिर्विचिध द्विशङ्खै रविषतांस्तत्रसुरिन्द्रसैनिकान् ॥ २७ ॥

सर्वे प्रयासा अभयन् विमोघा कृताः कृता देवगणेषु दै र्घैः ।

कृष्णानुवृत्तेषु यथा महसु कृद्गैः प्रयुक्ता स्वती रूपवाचः ॥ २८ ॥

ते स्वप्रयासं वितथं निरीक्ष्य हरावभक्ता हतयुद्धदर्पा ।

पलायनायाजिमुगे विसृज्य पतिं मनस्ते दधुरात्तमाराः ॥ २९ ॥

वृत्रोऽसुरास्ताननुगान् मनस्वी प्रधाततः प्रेष्य यभाप पृत् ॥

पलायितं प्रेष्य बलं च भद्रं भयेन तीव्रेण विहर्य वीरः ॥ ३० ॥

यानोपपत्ता रुचिरां मनस्विनामुवाच पाचं पुराप्रसीरः ।

हे विप्रदित्ते नमुचे पुलोमन् मन्यानर्षज्जगधर मे शृणु-वम् ॥ ३१ ॥

जातस्य मृत्युर्भुव एव सर्वतः प्रतिक्रिया यस्य न चेद् कृत्सा ।

लोको यथाश्वापततो यदि ह्यमुं को नाम मृत्युं न वृथीत युक्तमा ३२ ॥

द्वौ सम्मत्वाविह मृत्युं दुरापी यद् ब्रह्मसन्वारण्या जित्वासुः ।

कलेवरं योगरतो विजह्याद् यद्भ्रूणीर्षीरशयेऽनिवृत्तः ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यासंहितायां पद्यस्कन्धे इन्द्रवृत्रासुरयुद्धवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त एवं शंसतो धर्मं वचः पत्युरचेतसः । नैवागृह्णन् भयत्रस्ताः पलायनररा नृप ॥ १ ॥

विशीर्यमाणां पृतनामासुरीमसुरपंभः । कालानुकूलीस्त्रिदशैः कात्यमानामनाथवत् ॥ २ ॥

इष्ट्वातप्यत संक्रुद्ध इन्द्रशत्रुरमर्षितः । तास्त्रिवायैजसा राजन्निभंस्वैदमुवाच ह ॥ ३ ॥

किं व उच्चरितैर्मातुर्धोवद्भिः पृष्टतो हतैः । न हि भीतवचः श्लाघ्यो न स्वर्ग्यः शूरमानिनाम्

यदि वः प्रधने श्रद्धा सारं वा पुल्लका हृदि । अग्रे तिष्ठत मात्रं मे न चेद् प्राग्भ्यसुखे स्पृहा

एवं सुरगणान् क्रुद्धो भीषयन् वपुषा रिपून् । व्यनदत् सुमहाप्राणो येन लोका विचेतसः ॥

तेन देवगणाः सर्वे वृत्रविस्फोटनेन वै । निपेतुर्मूर्च्छिता भूमौ यथैवाशनिना हताः ॥ ७ ॥

ममर्द पद्भ्यां सुरसैन्यमातुरं निमीलिताच्च रणरङ्गदुर्भुम्द ।

गां कम्पयन्नुद्यतशूल श्रोजसा नालं वनं यूयपतिर्योगन्देः ॥ ८ ॥

विलोक्य तं यज्ञधरोऽश्वमर्षितः स्वशत्रवेऽभिद्रवते महागदाम् ।

चिन्वेप तामापततीं सुदुःसहा जग्राह वामेन करेण लीलया ॥ ९ ॥

स इन्द्रशत्रुः कुपितो भृशं तया महेन्द्रवाहं गदयोप्रविप्रमः ।

जघान कुम्भस्थल उद्धदन् मृषे त फलं सर्वे समपूजयन् नृप ॥ १० ॥

प्रेरावतो वृत्रगदाभिन्मृष्टो विधूर्णितोऽग्निः कुलिशाहृतो यथा ।

अपासरद्भिन्नमुखः सहेन्द्रो मुञ्चन्नसृक् ससधनुर्भृशार्तः ॥ ११ ॥

न सन्नवाहाय विरण्यचेतसे प्रायुक्तं भूयः स गर्दा महाप्रा ।

इन्द्रोऽमृतस्यन्दिकराभिमर्शवीतप्यपद्यतवाहोऽवतस्थे ॥ १२ ॥

स तं नृपेन्द्राहधकाग्नया रिपुं घञ्जायुधं भ्रातृहर्षं विलोक्य ।

स्मरंश्च तत्कर्म नृशंसर्मदः शौर्केन मोहेन हसन्प्रजगाद् ॥ १३ ॥

शुक उवाच

द्विष्टया भवान् मे समवस्थितो रिपुर्गो प्रमहा गुरुहा भ्रातृदा च ।

विष्णानखोऽथाहमन्यत्तम स्वया मन्वृत्तनिर्मिच्छन्पदप्यदापिरान् ॥ १४ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

॥ ऋषिरुवाच ॥

एव जिहासुर्नृप देहमाजौ मृत्युं वरं विजयान्मन्यमानः ।
 शूल प्रगृह्याभ्यपतत् सुरेन्द्रं यथा महापुरुषं कैटभोऽस्तु ॥ १ ॥
 ततो युगान्ताग्निऋतेरजिह्ममाविभ्य शूलं तरसासुरेन्द्रः ।
 क्षिप्त्वा महेन्द्राय विनद्य वीरो हतोऽसि पापेति रुषा जगाद ॥ २ ॥
 ख आपतत् तद् विचलद्ब्रह्मोत्कवन्निरीचय दुष्प्रेष्यमजातवह्ववः ।
 वज्रेण वज्री शतपर्वणाच्छिन्दद् भुजं च तस्योरगराजभोगम् ॥ ३ ॥
 द्विशैकबाहुः परिधेण वृत्रः संरब्ध आसाद्य गृहीतवज्रम् ।
 हनौ तताडेन्द्रमथामरेभं वज्रं च हस्तान्यपतन्मघोनः ॥ ४ ॥
 वृत्रस्य कर्मातिमहाद्भुतं तत् सुरामुराश्वारणसिद्धसङ्घाः ।
 अप्जयंस्तत् पुरहूतसङ्घर्षं निरीचय हाहेति विचुकुशुभृशम् ॥ ५ ॥
 इन्द्रो न वज्रं जगृहे विलजितश्च्युत स्वहस्तादरिसन्निधौ पुनः ।
 तमाह वृत्रो हर आसवज्रो जहि स्वशशुं न विषादकालः ॥ ६ ॥
 युयुत्सुर्तां कुञ्चिदाततार्थानां जयस्तदैकत्र न वै परामनाम् ।
 दिनैः क्रमुत्सिलयस्वितीधरं सर्वश्माघं पुरुं सनातनम् ॥ ७ ॥

लोकाः सपाला यस्वमे भ्रसन्ति विवशा वशे । द्विजा इव शिच यदाः स काल इह कारणम् ८
 श्रोजः सहो बलं प्राणममृत मृत्युमेव च । तमज्ञाय जनो हेतुमात्मान मन्यते जडम् ॥ ९ ॥
 यथा दारमयी नारी यथा यन्त्रमयो मृगः । एव भूतानि मघवन्नोशतन्प्राणि विद्धि भोः ॥ १० ॥
 पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमात्मा भूतेन्द्रियाशयाः । शबनुयन्त्परस्य सर्गादौ न विना तदनुग्रहात् ॥ ११ ॥
 अविद्वानेवमात्मान मन्यतेऽनीशमीश्वरम् । भूतैः सृजति भूतानि प्रसते सानि तैः स्वयम् ॥ १२ ॥
 आयु श्रौ कीर्तिरैश्वर्यमारि पः पुरुषस्य याः । भवत्येव हि ताकाले यथानिच्छोधिपर्यया ॥ १३ ॥
 तस्मादक्षीर्तियशमोर्जयापजययोरपि । सम स्यात् सुखदुःखाभ्यां मृत्युजीवितयोस्तथा ॥
 सव रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । तत्र साक्षिणमात्मानं यो घेद न स ष्यते ॥ १४ ॥
 पश्य मां निर्जित शक्र वृत्रयायुधभुजं मृधे । घटमानं यथाशक्ति तव प्राणजिहीर्षया ॥ १५ ॥
 प्राणभ्रह्मोऽयं समर इष्वशो वाहनासन । अत्र न ज्ञायतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजय ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

वृत्रवचः ध्रुवा गतासीत्समृजयत् । गृहीतवज्रं प्रहसंस्तमाद् गतविस्मयः ॥ १८ ॥

इन्द्र उवाच

अहो दानव सिद्धोऽसि यस्य ते मतिरीधरी । भक्त सर्वात्मनाऽऽत्मानं सुहृदं जगदीश्वरम् ॥१६॥
भवानतार्पणमायां वै वैष्णवी जनमोहिनीम् । यद् विहायासुरं भावं महापुरुर्तां गत ॥२०॥
खल्विदं महदाश्चर्यं यद् रजःप्रकृतेस्तव । वासुदेवे भगवति रुत्वात्मनि दृढा मतिः ॥२१॥
पस्य भक्तिर्भगवति हरौ निःश्रेयसेश्वरे । विक्रीढतोऽमृत भोधौ किं छुद्रैः ख तकोदकै २२

श्रीशुक उवाच

इति सुवाणावग्योन्यं धर्मजिज्ञासया नृप । युयुधाते महावीर्यां वि द्रवृष्टौ युधात्पती ॥२३॥
आविध्य परिधं वृत्रः कार्णायसमरिन्दमः । इन्द्राय प्राहिणोद् घोरं वामहस्तेन मारिप ॥२४॥
स तु वृत्रस्य परिधं करं च करभोपमम् । चिच्छेद् युगपद्देवो वज्रेण शतपर्षणा ॥२५॥
दोग्यामुत्कृत्तमूलाभ्यां बभौ रक्तघ्नोऽसुरः । छिन्नपक्षो यथा गोत्र खाद् भ्रष्टो वज्रिणा हतः
कृत्वाधरां हनुं भूमौ दैत्यो दिव्युत्तरां हनुम् । नभोगम्भीरवस्त्रेण लेलिहोल्बणजिह्वया ॥२७॥
दंष्ट्राभि कालकटपाभिर्प्रसस्त्रिव जगत्त्रयम् । अतिमात्रमहाकाय आशिर्पस्तरसा गिरीन् ॥२८॥
गिरिराट् पादचारीव पदभ्यां निजंरयन् महौम् । जप्रास स समासाद्य वज्रिणं सहवाहनम् २६
महाप्राणो महावीर्यो महासर्प इव द्विपम् । वृत्रप्रस्त तमालक्ष्य सप्रजापतयः सुराः ।

हा कष्टमिति निर्विण्णयाश्चुत्सु समह रिय ॥२०॥

निगोर्णोऽप्यसुरेन्द्रेण न ममारोदरं गतः । महापुरुषसस्रद्धो योगमायाबलेन च ॥३१॥
भित्त्वा वज्रेण तार्कुरिणिक्त्रय घलभिद् त्रिभुः । उच्चकर्त शिरः शश्रीर्गिरिशृङ्गमिवाँजसा ॥३२॥
वज्रस्तु तक्नयरमाशुवेगः कृन्तन् समन्तान् परिवर्तमानः ।

न्यपातयत् तावद्दहंगणेन यो ज्योतिःमनयने वाग्रंहस्ये ॥ ३३ ॥

तदा च खे दुन्दुभयो विनेदुगन्धर्प्रतिद्धाः समहर्षिसह्याः ।

वाग्राँमलिङ्गैस्तमभिष्टुवाना मन्त्रैर्मुंदा कुसुमैरभ्यवरन् ॥ ३४ ॥

पृथस्य देहाद्विष्णान्तमा मज्योतिररिन्दम । पश्यतां सर्वलोकनामलोकं समपद्यत ॥३५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायां पद्यस्कन्धे वृत्रपयो नाम द्वादशोऽध्यायः

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पृथे हते त्रयो लोका दिना शश्रेण भूरिद । सपाला क्षमयन् सद्यो विजयरा निवृत्तेन्द्रिया ॥१॥
देर्दिपिनृभूतानि दीया देवानुगाः स्वयम् । प्रतिजम्बुः स्वधिण्यानि मह्ये शेन्द्राद्वरतत ॥२॥

राजोवाच

इन्द्रस्यानिवृत्तेर्हेतुं श्रोतुमिच्छामि भो मुने । येनासन् मुग्धिनो देवा हरेरुं म्यं कुपोऽभवत् ॥३॥

श्रीशुक उवाच -

वृत्रविक्रमसंविप्ताः सर्वे देवाः सर्वारिभिः । तद्दधापार्ययन्निन्द्रं नैच्छद्भीतो वृहद्भवात् ॥४॥

इन्द्र उवाच

सोभूजलद्रुमैरेनो विषरूपवधोद्भवम् । विभक्तमनुगृह्णन्निवृत्रहत्यां क माज्यंहम् ॥५॥

श्रीशुक उवाच

ऋषयस्तदुपाकरणं महेन्द्रमिदमब्रुवन् । याजयिष्याम भद्रं ते हयमेधेन मा स्म भै ॥६॥

हयमेधेन पुरुषं परमात्मानमीश्वरम् । इष्ट्वा नारायणं देवं मोक्षयसेऽपि जगद्भवात् ॥७॥

ब्रह्महा पितृहा गोभो मातृहाऽऽचार्यहाघवान् । खाद्यं पुल्कलको वापि शुद्धयेत् यस्य कर्तानात्

तमश्वमेधेन महामलेन श्रद्धान्वितोऽस्माभिरनुष्ठितेन ।

हस्वापि समग्रं चराचरं त्वं न लिप्यसे किं खलनिग्रहेय ॥८॥

श्रीशुक उवाच

पुत्रं सञ्जोदितो विप्रैर्महत्मानहनद् रिपुम् । ब्रह्महत्या हते तस्मिन्नाससाद वृषाकपिम् ॥९॥

तयेन्द्रः स्मासहत्पापं निवृत्तिनाममाविशत् । ह्रीमन्तं वाच्यतां प्राप्तं सुखयन्त्यपि नोगुणाः ११

तां ददृशानुधावन्तीं चाखडालीमिव रूपिणीम् । जरया वेपमानः क्लीं यक्ष्मप्रस्तामसूत्रपटाम् ॥१२॥

विकीर्यं पक्षितान् केशास्तिष्ठतिष्ठेति भाषिणीम् । मीनगन्धसुगन्धेन कुर्वतीं सागंदूषणम् ॥१३॥

नभो गतो दिशः सर्वाः सदृक्षाको विशागपते । प्रागुदीचीं दिशं तूर्णं प्रविष्टो नृप मानसम् ॥१४॥

स आक्सन् पुष्करनासतन्नुनलस्यभोगो यदिहामिदूतः ।

वर्षाणि साहस्रमब्जक्षितोऽन्तः स चिन्तयन् ब्रह्मकथाद्रिमोक्षम् ॥१५॥

तानत् त्रिणाकं नहुपः शशाङ्ग विधातपोयोगवसानुभाय ।

स सगपदैश्वर्यमदान्धनुदिनीतस्तिरश्वां गतिमिन्द्रपत्न्या ॥१६॥

ततो गतो ब्रह्मगिरोपहृत ऋतगरभ्याननिशरितायः ।

पापस्तु दिग्देवतया हतौजास्तं नाम्यभूद्वितं विष्णुपत्न्या ॥१७॥

तं च ब्रह्मपंथोऽभ्येत्य हयमेधेन भारत । यथावद् दीर्घयाज्ञक्रुः पुरुराराधनेन ह ॥१८॥

अधेयमाने पुरषे सर्वदेवमयात्मनि । अश्वमेधे महेन्द्रेण चितते ब्रह्मवादिभिः ॥१९॥

स वै त्वापृबधो भूयानपि पापचपो नृप । नीतस्तेनैव शून्याय बीहार इय भानुना ॥२०॥

स वाजिमेधेन ययोदितेन क्लिप्तयमानेन मरोच्चिमिधैः ।

हृष्टाधिपत्यं पुरुषं पुराणमिन्द्रो महानास विभूतपाप. ॥२१॥

इह महामानमरोपपाप्मनां प्रकालनं तीर्थपदानुकीर्तनम् ।

महेन्द्रमोक्षं विजयं मरुतः ॥२२॥

पठेयुराख्यानमिदं सदा युवाः शृण्वन्त्यथो पर्वणि पर्वणीन्द्रियम् ।

धन्यं यशस्यं नितिलघमोचनं रिपुञ्जयं स्वस्वयनं तथाऽऽयुषम् ॥२३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्योऽसंहितायां पष्ठस्कन्धे इन्द्रविजयो नाम त्रयोदशोऽध्यायः

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

परीक्षितुवाच

रजस्तमःस्वभावस्य ब्रह्मन् वृत्रस्य पाप्मनः । नारायणे भगवति कथमासीद् एवमिति ॥१॥

देवानां शुद्धमत्त्वानामृषीणां चामलात्मनाम् । भक्तिर्मुकुन्दचरणे न प्रायेणोपजायते ॥ २ ॥

रजोभिः समसंख्याताः पार्थिवैरिह जन्तवः । तेरां ये केचनेहन्ते श्रेयो वै मनुजादयः ॥ ३ ॥

प्रायो मुमुक्षुस्तेषां केचनैव द्विजोत्तम । मुमुक्षुणां सहस्रेषु कश्चिन्मुच्येत सिध्यति ॥ ४ ॥

सुत्तानामपि सिद्धानां नारायणपरायण । सुदुर्लभः प्रशान्तात्मा कोटिष्वपि महासुने ॥५॥

वृत्रस्तु स कथं पापः सर्वलोकोपतापनः । इत्थं एवमिति वृष्य आसीत् सद्भ्राम उद्वयणे

अत्र नः संशयो भूयाद्भ्रूतुं कौतूहलं प्रभो । यः पौरुषेण समरे सहस्रात्मतोपयत् ॥ ७ ॥

सुत उवाच

परीक्षितोऽथ सम्प्रभं भगवान् वादरायणिः । निशम्य ध्रुवधानस्य प्रतिनन्द्य वचोऽवरीत् ॥८॥

श्रीशक्र उवाच

शृणुष्ववावहितो राजश्रितिहासमिमं यथा । श्रुतं द्वैपायनमुग्राघातवाद् देवलादपि ॥ ९ ॥

आसीद् राजा सार्वभौमः शूरसेनेषु वै नृप । चित्रसेनुरिति ख्यातो यस्यामीत् कामधुङ् मदी

तस्य भार्यासहस्राणां सहस्राणि दशाभयन् । तान्तानिक्श्वापि नूरो न जेभे तामु मन्ततिद् ॥

रूपीदार्यवयोजन्मविद्यैर्धर्मश्रियादिभिः । सम्पन्नस्य गुणैः सर्वेश्रिन्ता यस्यापनेरभूत् ॥ १२ ॥

न तस्य सम्पदः सर्वा महित्यो यामलोचनाः । सार्वभौमस्य भूधेयमभयन् प्रीतिहेनवः ॥१३॥

तस्यैवदा तु भवनमङ्गिरा भगवानृषिः । सोऽकान्तुचरसेतानुपागरद् यत्पदया ॥१४॥

नं पूजयिषा विधिष्यन् प्रयुधानार्हणादिभिः । वृत्तातिष्वमुपासीद् न् सुरीमीनं समाहितः ॥१५॥

महर्षिस्तमुपासीनं प्रथयावन्तं शिवो । प्रतिपूज्य महारात्र समाभाष्येदमन्वीत् ॥१६॥

श्रुतिगरा उवाच

एवं विकल्पितो राजन् विदुः समुनिनापि सः । प्रथयावनतोऽभ्याह प्रजाकामस्ततो मुनिना ॥२॥

चित्रकेतुस्त्वाच

भगवान् किं न विदितं तपोज्ञानसमाधिभिः । योगिनां धरत राधानां बहिरन्तः शरीरिषु ॥२३॥
 तथापि पृच्छतो ब्रूयां ब्रह्मब्राह्मनि चिन्तितम् । भवतो विदुःश्चापि चोदितस्त्वदनुज्ञया ॥२४॥
 लोकपालैरपि प्राथ्याः साम्राज्येष्वर्थपम्पदः । न नन्दयन्त्यपजं मां छुत्तृकाममिवापरे ॥२५॥
 ततः पाहि महाभाग पूर्वैः सह गत तनः । यथा तरेम दुस्तारं प्रजया तद्विधेहि नः ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यर्थितः स भगवान् कृपालुर्ब्रह्मणः सुतः । श्रपयित्वा चहं त्वाष्ट्रं त्वधारमयजद्विभुः ॥२७॥
 ज्येष्ठा श्रेष्ठा च या राज्ञो महिरीणां च भारत । नाज्ञा कृतघृतिस्तस्यै यज्ञोच्छ्रयमदाद् द्विजः ॥२८॥
 अथाह नृपतिं राजन् भवितैरुस्तवारभजः । हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमिति ब्रह्मसुतो ययौ ॥२९॥
 सापि तत्प्राणनाशेव चित्रकेतोरधारयत् । गर्भं कृतघृतिर्देवी कृत्तिकाम्निरिवारभजम् ॥३०॥
 तस्या अर्नुद्भवं गर्भं शुक्लवर्णं ह्रस्वोद्भवं । वटुषे शूरसेनेशतेजसा शनकैर्नृप ॥३१॥
 अथ काल उपावृत्ते कुमारः समजायत । जनयन्तुरसेनानां श्रद्धवतां परमां सुदम् ॥३२॥
 हृष्टो राजा कुमारस्य ज्ञातः शुचिरलङ्कृतः । वार्धयित्वाऽऽशिमे विप्रैः कारयामास जातकम् ॥३३॥
 तेभ्यो हिरण्यं रजतं चासांस्यामरण्यानि च । ग्रामान् हयान् गजान् प्रादाद् धेनुनामर्षुदानि पद्
 वर्पं कामसन्धेरां पर्जन्यं हव देहिनाम् । धन्यं यशस्यामासुष्यं कुमारस्य महामताः ॥३४॥
 कृच्छ्रलब्धेऽथ राजरैस्तनयेऽनुद्भवं पितुः । यथा निःस्त्रस्य कृत्वासे धने स्त्रोहोऽन्ववर्षिता ॥३५॥
 मातुस्त्वत्तितरां पुत्रे स्त्रोहो मोहसमुद्भवः । कृतघृतेः सपत्नीनां प्रजाकामग्ररोऽभवत् ॥३६॥
 चित्रकेतोरतिप्रीतिर्यथा तारे प्रजावति । न तथा न्येषु सप्तशेखराल लालयतोऽवहम् ॥३७॥
 ताः पर्यंतप्यन्नात्मानं गह्वर्यं योऽभ्यसूयया । श्रानपर्येन दुःखेन राज्ञोऽनादर्येन च ॥३८॥
 धिगमजां स्त्रियं पापां पत्युश्चाहमम्मताम् । सुप्रजाभिः सपत्नीभिर्दासीमिप तिरस्कृताम् ॥३९॥
 दासीनां को सु सन्तापः स्वामिनः परिचर्यया । अभोर्षणं लब्धमानानां दास्या दासीव दुर्भगाः ॥
 पुत्रं सन्तुष्टमानानां सपत्न्यां पुत्रसम्पदा । राज्ञोऽभ्यम्ननृत्तीनां विद्वेनो बलवानभूत् ॥४०॥
 विद्वेषनष्टमतयः स्त्रियो दारुणचेतसाः । गरं ददुः कुमाराय दुर्भर्षं नृपतिं प्रति ॥४१॥
 कृतघृतिरजानन्ती सपत्नीनामघं मद्भूत् । मुस पर्येति सन्नित्य निरोष्य स्वपरद् गृहे ॥४२॥
 शयानं शुचिरं बालमुपवार्यं मनोपिथीम् । पुत्रमानय मे भद्रे इति धाश्रीमषोडश ॥४३॥
 मा शयानमुपन्द्य हृष्टा चोत्तारलोचनम् । प्राणोन्द्रियान्निभिरपकं हतात्मीयवपत्तं भुवि ॥४४॥

तस्यास्तदाऽऽकृत्यं नृशानुरं स्वरं हन्त्याः कराभ्यामुर उचकैरपि ।
 प्रविरप राज्ञी स्वरयाऽऽभ्यजान्तिर्कं ददर्श बालं सहसा मृतं सुतम् ॥४०॥

पपात भूमौ परिवृद्धया शुचा मुमोह विभ्रष्टशिरोरुहाम्बरा ॥४८॥
 ततो नृपान्तपुरवर्तिनो जना नराश्च नार्यश्च निशम्य रोदनम् ।
 आगत्य तुल्यव्यसनाः सुदुःखितास्ताश्च व्यलोकं ररुदुः कृतागसः ॥४९॥
 श्रुत्वा मृतं पुत्रमलक्षितान्तकं विनष्टदष्टिः प्रपतन् स्वलन् पथि ।
 स्नेहानुबन्धैधितया शुचा भृशं विमूर्च्छितोऽनुप्रवृत्तिर्द्विजैतुः ॥५०॥
 पपात बालस्य स पादमूले मृतस्य विमृस्तशिरोरुहाम्बरः ।
 दीर्घं श्वसन् बाष्पकलोपरोधतो निरुद्धकण्ठो न शयाक भाषितुम् ॥५१॥
 पतिं निरीक्ष्योऽशुचापितं तदा मृतं च बालं सुतमेकसन्ततिम् ।
 जनस्य राज्ञी प्रकृतेश्च हृद्भुजं रुती दधाना विललाप चित्रधा ॥५२॥
 स्तनद्वयं कुङ्कुमगन्धमण्डितं निषिञ्चती साञ्जनबाष्पबिन्दुभिः ।
 विकीर्यं केशान् विगलात्पूजः सुगं शशोच चित्रं कुररीव सुस्वरम् ॥५३॥
 अहो विधातस्त्वमतीव बालिशो यस्त्वाऽमसृष्टप्रतिरूपमीदृमे ।
 परेऽनुजीवत्यपरस्य या मृतिविपर्ययश्चेत् त्वमसि ध्रुवः परः ॥५४॥
 न हि क्रमश्चेदिह मृत्युजन्मनो. शरीरिणामस्तु तदा कर्मभिः ।
 यः स्नेहपाशो निजसर्गवृन्दये स्वयं कृतस्ते तमिमं विवृक्षमि ॥५५॥
 एवं ताल नाहंसि च मां कृपणामतार्था त्यक्तुं विचक्ष्व पितरं तव शोकतप्तम् ।
 अञ्जस्तरमे भयताप्रजदुस्तरं यद् ध्वान्तं न द्याद्यकैर्येन यमेन दूरम् ॥५६॥
 उत्तिष्ठ तात त इमे शिशवो वषस्यास्त्वामाह्वयन्ति नृपनन्दन संविहर्तुम् ।
 सुसञ्चिरं दृशानया च भयान् परीतो भुङ्क्ष्व स्तनं पिय शुचो हर नः स्वकानाम् ५७
 नाहं तनूजो ददशे इतमङ्गला ते सुगन्धिमां मुदितवीचयामाननाञ्जम् ।
 किं वा गतोऽस्यपुनरन्वयमन्यलोकं नीतोऽप्येन न श्योमि कला गिरस्ते ॥५८॥

श्रीशुक उवाच

विलपन्त्या ग्नां पुत्रमिति चित्रविलापनै । चित्रकेतुभृशं तप्तो मुक्तकण्ठो रुरोद ह ॥५९॥
 तयोर्विलपतोः सर्वे दृग्पथोस्तदनुप्रताः । ररुदुः स्म नरा नार्यः सर्वमासीदधेतनम् ॥६०॥
 एवं क्रमलमापन्नं नष्टमंजननायकम् । ज्ञान्याङ्गिरा नाम मुनिराजगाम सनारदः ॥६१॥
 श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पद्यस्कन्धे चित्रकेतुविलापो नाम षट्पञ्चमोऽध्यायः

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

उपपुंसुं सङ्घोषानो पतिं मृतरोपमम् । शोकाभिन् । राजानं बौधपन्तीसदुन्धिभि. ॥६॥

कोऽय स्यात्तव राजेन्द्र भवान् यमनुशोचति । त्व चास्य कतम. सृष्टौ पुरेदानीमत परम् ॥२॥
 यथा प्रयान्ति संयान्ति स्रोतोवेगेन बालुकाः । संयुज्यन्ते वियुज्यन्ते तथा कालेन देहिनः ॥३॥
 यथा धानासु धै धाना भवन्ति न भवन्ति च । एव भूतेषु भूतानि चोदितानीशमायथा ॥४॥
 वयं च त्व च ये चेमे तुल्यकालाश्चराचराः । जन्ममृत्योर्यथा पश्चात् प्राक् नैवमधुनापि भोः ॥५॥
 भूतैर्भूतानि भूतेशः सृजत्यवति हृत्यज । आरमसृष्टैरस्वतन्त्रैरनपेक्षोऽपि बालवत् ॥ ६ ॥
 देहेन देहिनो राजन् देहाद्देहोऽभिजायते । बीजाद्देव यथा बीजं देव्यर्थं इव शाश्वतः ॥ ७ ॥
 देहदेहिबिभ्र.गोऽयमविवेककृतः पुरा । जातिध्यक्तिविभागोऽयं यथा वस्तुनि कल्पितः ॥८॥

श्रीशुक उवाच

एवमाश्वासितो राजा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभि । प्रमृज्य पाणिना वक्त्रमाधिग्लानमभापत् ॥ ९ ॥

राजोवाच

कौ युवां ज्ञानसम्पन्नो महिष्ठौ च महोयसाम् । श्रवधूतेन वेपेण गृहाविह समागतौ ॥१०॥
 चरन्ति ह्यवनौ कामं ब्राह्मणा भगवत्प्रिया । मादृशां ब्राह्मण्युद्धीनां बोधायोन्मत्तलिङ्गिनः ॥११॥
 कुमरो नारद ऋशुरङ्गिरा देवलोऽसितः । अपान्तरतमो प्लासो मार्कण्डेयोऽथगौतमः ॥१२॥
 प्रसिद्धो भगवान् रामः कपिलो वादरायणिः । दुर्वासा याज्ञवल्करश्च जातुरूपर्यस्तथाऽऽरणिः ॥
 रोमशश्च्यवनो दत्त आसुरिः सपतञ्जलिः । ऋषिर्वेदशिरा बोधो मुनिः पञ्चशिरास्तथा ॥१४॥
 हिरण्यनाभः कौसल्य श्रुतदेव ऋतध्वजः । एते परे च सिद्धेशाश्चरन्ति ज्ञानहेतवः ॥१५॥
 तस्माद् युवा ब्राह्मणशोभं मूढधियः प्रभू । अन्धे तमसि मत्तस्य ज्ञानदीप उदीर्यताम् ॥१६॥

अङ्गिरा उवाच

अहं ते पुत्रनामस्य पुत्रदोऽस्म्यङ्गिरा नृप । एव ब्रह्मसुतः साक्षात्तारदो भगवानृषि ॥१७॥
 इत्थं त्वां पुत्रशोभेन मम तमसि दुस्तरं । अतदहं मनुस्मृत्य महापुरणचरम् ॥१८॥
 यनुग्रहाप भवतः प्राप्तावापामिह प्रभो । ब्रह्मण्यो भगवद्भक्तो नावसीदितुमर्हति ॥१९॥
 नदैव ते परं ज्ञानं ददाभि गृहमागत । ज्ञानान्यामिनिवेशं ते पुत्रमेव ददाचहम् ॥२०॥
 यधुना पुत्रियां तापो भवतैरानुभूयते । एवं दारा गृहा रायो विविदैर्यसम्पदः ॥२१॥
 गद्दादयश्च विद्याश्चला राजविविभूतयः । महो राज्यं चलं फोशो श्रुत्यामारयाः सुहृजनाः २२
 र्वेऽपि शूर्येनेमे शोकमोहभयातिदा । गन्धर्वनगरप्रण्याः स्वप्रमायामनोरथाः ॥२३॥
 रथमाना विनादेन न दृश्यन्ते मनोभगाः । कर्मभिर्ध्यायतो नानापमोणि मनगोऽभवन् २४॥
 रथं हि देहिनो देहो द्रव्यज्ञानत्रयात्मनः । देहिनो विविधैः शसन्तापकृद्गुदाहत ॥२५॥
 तस्माद् स्वस्थेन मनसा विगृह्य गतिमात्मनः । द्वैते भ्रुवार्थविश्रम्भं त्यजोपसाममाविश ॥२६॥

नारद उवाच

एतां मन्त्रोपनिषद्ं प्रतीच्छ प्रकृतो मम । यां धारगन् सप्तरात्राद् दृष्टा सङ्कर्षणं प्रभुम् ॥२७॥
 यत्पादमूलमुपसृत्य नरेन्द्र पूर्वं शर्वादयो भ्रममिमं द्वितयं विसृज्य ।
 सद्यस्तदीयमनुज्ञानधिकं महित्वं प्रापुर्भवानपि परं नचिरादुपैति ॥२८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां पण्डस्कन्धे चित्रकेतुसान्खन नामपञ्चदशोऽध्याय

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ देवकृषो राजन् सम्परेतं नृपात्मजम् । दर्शयिष्वेति होवाच ज्ञातीनामनुशोचताम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

जीवात्मन् पश्य भद्रं ते मातरं पितरं च ते । सुहृदो बान्धवास्तप्ताः शुचा त्वत्कृतया भृशम् ॥२॥
 कलेवरं स्वमाविश्य शेषमायुः सुहृद्भृतः । भुङ्क्ष्व भोगान् पितृप्रत्तानधितिष्ठ नृपासनम् ॥३॥

जीव उवाच

पस्मिन् जन्मन्यमी मह्यं पितरो मातरोऽभवन् । कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्य देवतिर्यङ् नृयोनिषु ॥ ४ ॥
 यन्नुज्ञात्परिमध्यस्थमिन्द्रोदासीनविद्विषः । सर्वं एव हि सर्वैरां भवन्ति क्रमशो मियः ॥ ५ ॥
 यथा वस्तूनि पश्यानि हेमादीनि ततस्ततः । पर्यटन्ति नरेष्वेवं जीवो योनिषु कर्तृषु ॥ ६ ॥
 निरयस्यार्थस्य सम्बन्धो ह्यनित्यो द्रयते नृषु । यावद् यस्य हि सम्बन्धो ममत्वं तावदेव हि ॥७॥
 एवं योनिगतो जीवः स नित्यो निरहङ्कृतः । यावद् यत्रोपलभ्येत तावन् स्वार्थं हि तस्य तव
 एव नित्योऽव्ययः सूक्ष्म एव सर्वाश्रयस्वेहम् । आत्ममायागुणैर्विधमात्मानं सृजते प्रभुः ॥ ६ ॥
 न ह्यस्यातिमियः कश्चिदाप्रियःस्वः परोऽपि वा । परः सर्वधियां दृष्टा कर्तृणां गुणशेषयो ॥१०॥
 नादत्त आत्मा हि गुणं न क्षोपं न क्रियाफलम् । उदासीनवदासीनः परावरदगीधरः ॥११॥

श्रीशुक उवाच

इयुदीर्य गतो जीवो ज्ञातपस्तस्य ते तदा । विरमिता मुमुषुः शोकं द्धिष्वाऽऽमन्नेहशृङ्खलाम्
 निहंस्य ज्ञातयो ज्ञातेर्देहं हृत्प्रोचिताः क्रियाः । तस्यनुदुःस्यजं हनेहं शोकमोहमभयार्तिदम् ॥१२॥
 बालघ्न्यो मीढितास्तत्र बालहत्याहतप्रभाः । बालहत्यामर्तं चेरप्रक्षयैर्यधिस्वपितम् ।

यमुनायां महाराज स्मरन्त्यो द्विजभाषितम् ॥१४॥

न इयं प्रतिबुद्धात्मा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः । गृहान्वयनृपाक्षिप्यान्तः सर पङ्कादिय द्विषः ॥१५॥
 क्कान्तिनां विधिप्रपञ्चात् कृतपुण्यजनक्रियः । मौलेन संपत्प्रस्थो ब्रह्मपुत्रावचन्दत ॥१६॥
 यथ तस्मै प्ररक्षाय भक्त्याय प्रयतारमने । भगवान् नारदः प्रीतो विद्यामेतामुवाच ॥१७॥

परमाणुपरममहतोस्त्वमाद्यन्तान्तरवर्ती श्रयविधुरः ।
 आदावन्तेऽपि च सत्त्वानां यद् ध्रुवं तदेवान्तरालेऽपि ॥३६॥
 शिष्यादिभिरेप किलावृतः सप्तभिर्दशगुणोत्तरेरायडकोशः ।
 यत्र पतत्यणुकल्पः सहायडकोटिकोटिभिस्तदनन्तः ॥३७॥
 विषयनृणे नरपशयो य उपासने विभूतीर्न परं त्वाम् ।
 तेषामाशिष ईश तदनु विनश्यन्ति यथा राजकुलम् ॥३८॥
 कामधियस्त्वयि रचिता न परम रोहन्ति यथा करम्भवीजानि ।
 ज्ञानात्मन्यगुणमये गुणगणतोऽस्य द्वन्द्वजालानि ॥३९॥
 जितमजित तदा भवता यदाऽऽह भागवतं धर्ममनवद्यम् ।
 निष्किञ्चना ये मुनय आत्मारामा यमुपास्तेऽपवर्गाय ॥४०॥
 विषममतिर्न यत्र नृणां त्वमहमिति मम तवेति च यदन्यत्र ।
 विषमधिया रचितो यः स ह्यविशुद्धः ह्यिच्छुरधर्मबहुनः ॥४१॥
 कः क्षेमो निजपरयोः कियानर्थः स्वररद्गुहा धर्मेण ।
 स्वद्रोहात् तव कोपः परसम्पीडया च तथाधर्मः ॥४२॥
 न व्यभिचरति तपेज्ञा यथा ह्यभिहितो भागवतो धर्मः ।
 स्थिरचरसत्त्वकृदग्नेष्वपृथग्धियौ यमुपास्ते त्वार्याः ॥४३॥
 न हि भगवन्नघटितमिदं त्वद्दर्शनान् नृणामखिलपापक्षयः ।
 यन्नामसकृच्छ्रवणात् पुलकसकोऽपि विमुच्यते संसारात् ॥४४॥
 अथ भगवन् वयमधुना त्वद्वलोकपरिमृष्टाशयमलाः ।
 सुरन्तपिष्ठा यदुदितं तावकेन कथमन्यथा भवति ॥४५॥
 विदितमनन्त समस्तं तव जगदात्मनो जनैरिहाचरितम् ।
 विज्ञाप्यं परमगुरोः कियदिव सवितुरिव स्वयोतैः ॥४६॥
 नमस्तुभ्यं भगवते सकलजगत्स्थितिलयोदयेऽशय ।
 दुरवसितात्मगतये कुयोगिनां भिदा परमहंसाय ॥४७॥
 यं वै श्वसन्तमनु विश्वसृजः श्वसन्ति यं चेकितानमनु चित्तय उच्यन्ति ।
 भ्रूण्डलं सर्पपायति यस्य मूर्ध्नि तस्मै नमो भगवतेऽस्तु सहस्रमूर्ध्ने ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

शंस्तुतो भगवानेवमनन्तस्तमभाषत । विद्याधरपति प्रीतश्चित्रकेतुं कुरुद्वह ॥४९॥

श्रीशुक्र उवाच

ततस्तु भगवान् रुद्रो रुद्राणोमिदमब्रवीत् । देवैर्दिव्यसिद्धानां पार्षदानां च श्रवणताम् ॥२६॥
 दृष्टव्यमि सुप्रोषि हरेरहृतकर्मणाः । माहात्म्यं भूत्सुभृतानां निःपृहाणां महात्मनाम् २७
 नारायणाराः सर्वे न कुतश्चन विभ्यति । स्वर्गापवर्गानरकेवपि तुल्यार्धदर्शिनः ॥२८॥
 देहिनां देहसंयोगाद् द्वन्द्वानोभरलीलया । सुखं दुःखं मृतिर्जन्म शापोऽनुग्रह एव च ॥२९॥
 अत्रिवेदकृतः पुंसो ह्यर्षभेद् इषात्मनि । गुणदोषविरुद्धश्च भिदेव सञ्जित् कृतः ॥३०॥
 वासुदेवे भगवति भक्तिमुद्रहतां नृणाम् । ज्ञानवैराग्यवीर्याणां नेह कश्चिद् व्यग्राश्रयः ॥३१॥
 नाहं विरिञ्चो न कुमारनारदौ न ब्रह्मपुत्रा मुनय सुरेशाः ।

विशम यस्येहितमंशकांशका न तस्वरूपं पृथगोशमानिन ॥३२॥

न ह्यस्यास्ति प्रिय, कश्चिन्नाप्रिय, स्वः परोऽपि वा । आत्मत्वात् सर्वभूतानां सर्वभूतप्रियो हरिः ३३
 तस्य चार्थं महाभागश्चित्रकेतुः प्रियोऽनुग, । सर्वत्र समदृक् शान्तो ह्यहं चैवाच्युतप्रियः ॥३४॥
 तस्माच्च विस्मयः कार्यः पुरुषेषु महात्मसु । महापुरुषभक्तेषु शान्तेषु समदर्शिषु ॥३५॥

श्रीशुक्र उवाच

इति श्रुत्वा भगवतः शिवस्योमाभिभाषितम् । बभूव शान्तधो राजन् देवो विगतविस्मया ॥३६॥
 इति भागवतो देव्याः प्रतिशप्तमलन्तमः । मूर्ध्ना सञ्जगृहे शापमेतावत् साधुलक्षणम् ॥३७॥
 जज्ञे त्वष्टुर्दृष्टिषाम्नां दानवीं योनिमाश्रितः । वृत्र इत्यभिविषयातो ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥३८॥
 एतत् ते सर्वमालयातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि । वृत्रस्यासुरजातेश्च कारणं भगवन्मतेः ॥३९॥
 इतिहासमिमं पुर्यं चित्रकेतोर्महात्मनः । माहात्म्यं विष्णुभक्तानां श्रुत्वा घन्यादिसुख्यते ४०
 य एतत् श्रुत्वास्वयं श्रद्धया वाच्यत, पठेत् । इतिहासं हारिं स्मृत्वा स याति परमां गतिम् ४१
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणोपारमहर्ष्यां संहितायां पष्ठस्कन्धे चित्रकेतुशापो नाम सप्तदशोऽध्यायः

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक्र उवाच

पृथिस्तु पत्नी सवितु, सावित्रीं व्याहर्ति त्रयीम् । अग्निहोत्रं पशुं सोमं चातुर्मास्यं महामखान् ॥१॥
 सिद्धिर्भंगस्य भार्याङ्ग महिमानं विभुं प्रभुम् । आशिरं च वरारोहां कन्यां प्रासूत् सुवताम् ॥२॥
 घातुं कुहू, सिनीवाली राका चानुमतिस्तथा । सायं दर्शमथ प्रात पूर्णमासमनुकमात् ॥३॥
 अमीन् पुरीयानाघत्त क्रियायां समनन्तरः । चर्षणी वरणस्यासीद् यस्यां जातो भृगुः पुनः ४
 बाल्मीकिश्च महायोगी बल्मीकाद्भवत् किञ्च । अगस्त्य यत्सिष्टश्च मित्रावरणयोर्भवौ ५
 सप्तमोऽध्यायः सप्तमोऽध्यायः सप्तमोऽध्यायः सप्तमोऽध्यायः सप्तमोऽध्यायः ६

पौलोम्यामिन्द्र आधत्त श्रीन् पुत्रानिति न. श्रुतम् । जयन्तमृरभं तात तृतीयं मीढुं प्रभुः॥७॥
 उरक्रमस्य देवस्य मायावामनरूपिणः । कीर्तौ पत्न्यां बृहच्चलोकस्तस्यासन् सौभगादयः॥८॥
 तत्कर्मगणवीर्याणि काश्यपस्य महात्मनः । पश्चाद् वचयामहेऽदित्या यथा वावततार हा॥९॥
 अथ कश्यपदायादान् दैतेयान् कीर्तयामि ते । यत्र भागवतः श्रीमान् प्रहादो बलिरेव च १०
 दितेर्द्वाविधं दायादौ दैत्यदानववन्दिता । हिरण्यकशिपुर्नाम हिरण्याक्षश्च कीर्तितौ॥११॥
 हिरण्यकशिपोर्भार्या कयाधुर्नाम दानवी । जग्भस्य तनया दत्ता सुपुत्रे चतुर मुतान्॥१२॥
 संहार्दं प्रागनुहार्दं ह्याद् प्रहादमेव च । तत्स्वसा सिंहिका नाम राहुं विप्रचितोऽप्रहीत॥१३॥
 शिरोऽहरद् यस्य हरिश्चक्रेण पिवतोऽमृतम् । सहादस्य कृतिर्भार्यासूत पञ्चजन ततः॥१४॥
 हादस्य धमनिर्भार्यासूय वातापिमित्वलम् । योगस्ययाय त्वतिथये पेचे वासाणिसित्वलः॥१५॥
 अनुहादस्य सूर्याया वाष्कलो महिपस्तथा । विरोचनस्तु प्राहादिर्देव्यास्तस्याभवद् बलिः॥१६॥
 बाणज्येष्ठ पुत्रशतमशानायां ततोऽभवत् । तस्यानुभावः सुश्लोक्यः पश्चादेवाभिधास्यते॥१७॥
 बाण थाराभ्य गिरीगं लेभे तद्रणमुख्यताम् । यत्पार्श्वे भगवानास्ते ह्यद्यापि पुरपालकः॥१८॥
 मरुतश्च दिते पुत्राश्च वरिशन्नवाधिका । त आसन्नप्रजासर्वे नीता इन्द्रेण सात्मताम्॥१९॥

राजोवाच

कथं त आसुरं भावमपोह्यौत्पत्तिकं गुरो । इन्द्रेण प्रापिता सात्म्यं किं तसाधु कृतं हि तैः२०
 इमे श्रद्धते ब्रह्मसृपयो हि मया सह । परिज्ञानाय भगवंस्तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥२१॥

सूत उवाच

तद्विष्णुरातस्य स यादरायणिवचो निशम्यादहतमल्पमर्थवत् ।

सभाजयन् सन्निभृतेन चेतसा जगाद् सत्रायण सर्वदर्शनः ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

हतपुत्रा दितिः शत्रुपाणिप्र्राहेण विष्णुना । मन्युना शोकदीप्तेषु ज्वलन्ती पर्यचिन्तयत्॥२३॥
 कदा नु भ्रातृहन्तारमिन्द्रियाराममुत्तरेणम् । अङ्घ्रिहृदय पापं घातयित्वा शये सुखम् ॥२४॥
 कृमिविद्भस्मसंज्ञाऽऽसीद्यस्येवाभिहितस्य च । भूतभ्रूक् तःकृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः२५
 आशासानस्य तस्येदं ध्रुवमुद्भूदचेतसः । मदशोपक इन्द्रस्य भूयाद् येन सुतो हि मोः२६॥
 इति भावेन स भर्तुराचचारासकृत्प्रियम् । शुश्रूषयानुरागेण प्रश्रयेण दमेन च ॥२७॥
 भक्त्या परमया राजन् मनोज्ञैर्बल्युभापिते । मनो जग्राह भावज्ञा सुस्मितापाङ्गुलीयैः ॥२८॥
 एवं खिया जडोभूतो विद्वानपि विदग्धया । चादमियाह विवशो न तच्चित्रं हि योपिति ॥२९॥
 विलोभ्यैकान्तभूतानि भूतान्यादौ प्रजापतिः । खिद्यं चक्रे स्वदेवार्थं यया पुंसो मतिर्हताः३०॥
 एवं शुश्रूषितस्तात भगवान् कश्यपः शिया । प्रहस्य परमप्रीतो दितिमाहाभिनन्द च ॥३१॥

कश्यप उवाच

वर वरय वामोरु प्रीतस्तेऽहमनिन्दिते । खिया भतरि सुप्रीते क काम इह चागम ॥३०॥
 पतिरेव हि नारीणां दैवत परम स्मृतम् । मानस मग्भूतानां वामुत्त्व श्रिय पति ॥३१॥
 स एव दत्तालिङ्गैर्नामरूपाविकल्पितै । इज्यते भगवान् पुग्भि स्यामिश्च पतिरूपधृक् ॥३२॥
 तस्मान् पतिमता नार्यं श्रेयस्कामा सुमध्यमे । यन्तेऽन्यभगवेन पतिमात्मानमीश्वरम् ॥३३॥
 सोऽह त्वयाचितो भद्रे ईदृग्भावेन भक्तित । तत् ते सम्पात्ये काममसतीनां सुदुर्लभम् ॥३४॥

दितिख्याच

वरदो यदि मे ब्रह्मन् पुत्रमिन्द्रहर्षा वृणे । असृ यु सृत्पुत्राह येन मे घातितो सुती ॥३७॥
 निश्चय तद्दोचो विप्रो विमना पर्यतप्यत । अहो अधर्मं सुमहानघ मे समुपस्थित ॥३८॥
 अहो अघोन्द्रियारामो योविन्मरयेह मायया । गृहीतचेता कृपण पतित्ये नरके भुवम् ॥३९॥
 कोऽतिक्रमोऽनुवर्तन् या स्वभावमिह योषित । घिड्मां बलाबुध स्वार्थे यदह त्वजितन्द्रिय ४०
 शरपद्मोसव वक्त्र वचश्च श्रवणाभृतम् । हृदय शुरधाराभ खीणां को वेद चेष्टितम् ॥४१॥
 न हि कश्चित् प्रिय खीणामङ्गसा स्वाशिवात्मनाम् । पति पुत्र भ्रातर वा ज्ञायथे घातयन्ति च
 प्रतिश्रुत ददामीति वचस्तद्य भृया भवेत् । वध नाहंति चेद्रोऽपि तत्रेदमुपकल्पते ॥४२॥
 इति सखिन्ध भगवान् मारीच कुरुनन्दन । उवाच किञ्चि कुपित आत्मान च विगर्हन् ॥४३॥

कश्यप उवाच

पुत्रस्त भविता भद्रे इन्द्रहा दवसान्धव । सव पर व्रतमिद यद्यज्ञो धारयिष्यसि ॥४५॥

दितिख्याच

धारयिष्ये व्रत ब्रह्मन् मूहि कार्याणि यानि मे । यानि चेह निषिद्धानि न व्रत मन्ति यानि तु

कश्यप उवाच

न हिस्थाद् भूतजातानि न शपेन्नाभूत वदत् । न द्विचात्रखरोमाणि न सृष्टरोद् यदमङ्गलम्
 नाप्सु स्नायाच्च कुप्येत न सम्भापेत दुर्जनै । न वशीताघौतवास स्रज च विष्टतां ष्वित् ४८
 नोच्छिष्ट चरिडकाञ्च च सामिप वृषलाहतम् । भुञ्जीतोदक्यया दष्ट पियदङ्गलिना त्वप ॥४९॥
 नोच्छिष्टासृष्टसलिला सन्ध्यायां मुक्तमूर्धजा । अनर्चितासयतवाङ्गनासवीता यद्विश्वेत् ॥५०॥
 नाधोतपादाप्रयता नार्द्रपात्रो उदक्शिरा । शयीतनापराङ्मान्येन नग्ना न च सन्ध्यया ॥५१॥
 घौतवासा शुचिर्न य सर्वमङ्गलसयुता । पूजयेत् प्रातराशां प्राग् गोविश्राञ्छ्रियमप्युतम् ५२
 खियो वीरवतीश्राचैव स्रग्धरलिमण्डनै । पतिं चाच्योपतिष्टेते ध्यायेत् षोडशतं च तम् ५३
 सचासर पुसवन व्रतमेतद्विष्णुतम् । धारयिष्यसि चेत् शुभ्य शत्रहा भविता सुत ॥५४॥
 चाटमिन्धमिन्धेवाद्य दितौ राजन् महामना । काश्यपं तर्भमाप्यत व्रत चाज्ञो दधार सा ॥५५॥

नातृष्वसुरभिप्रायमिन्द्र आज्ञाय मानद । शुभ्रूय शेनाश्रमस्थां दितिं पर्यचरत् कपिः ॥२६॥
 नित्यं वनात् सुमनसः फनमूलममिःकुरान् । पत्राङ्कुरमृदोऽपथ काले काल उपाहरत् ॥२७॥
 एवं तस्या व्रतस्थाया व्रतच्छिद्रं हरिर्नृप । प्रेषुः पर्यचरज्जिह्वो मृगहेव मृगाकृतिः ॥२८॥
 नाप्यगच्छद् व्रतच्छिद्रं तत्परोऽथ महोपते । चिन्तां तीघ्रां गनः शक्रः केन मे स्याच्छिद्रं त्विह ॥
 एकदा सा तु सन्ध्यायामुच्छिष्टा व्रतकरिता । अस्पृष्टवार्थधौताङ्घ्रिः सुष्वाप विधिमोहिता ॥६०॥
 लब्ध्वा तदन्तरं शक्रो निद्रापहनचेतसः । दितेः प्रविष्ट उदरं योगेशो योगमायया ॥६१॥
 चकतं सप्तधा गर्भं वज्रेण कनकप्रभम् । रुदन्तं सप्तत्रैकैकं मा रोदीरिति तान् पुनः ॥६२॥
 ते तमूचुः पाठ्यमानाः सर्वे प्राञ्जलयो नृप । नोजिघाममि किमिन्द्र भ्रातरो मरुतस्तव ॥६३॥
 मा भैष्ट भ्रातरो मक्षं यूयमित्याह कौशिकः । अनन्यभावान् पार्यदानात्मनो मरुतां गणान् ॥६४॥
 न ममार दितेर्गर्भः श्रीनिवापानुक्रमया । बहुधा कुलिशशुण्णौ द्रौण्यखेण यथा भवान् ॥६५॥
 सकृदिष्टाऽऽदिपुरुं पुरुगो याति साम्यताम् । संवत्सरं किञ्चिद्गुणं दिव्या यद्धरिरर्चिन ॥६६॥
 सञ्जिन्नेण पञ्चाशद् देवास्ते मरुतोऽभवन् । व्यपोह्य मातृदोषं ते हरिणा सोमपाः कृता ॥६६॥
 दितिरुत्थाय ददशे कुमाराननलप्रभान् । इन्द्रेण सहितान् देवी पर्यतुष्यदनिन्द्रिता ॥६८॥
 अथेन्द्रमाह ताताहमादित्यानां भयावहम् । अपत्यमिच्छन्त्यचरं व्रतमेतत् सुदुष्करम् ॥६९॥
 एकः सङ्कल्पितः पुत्रः सप्त सप्ताभवन् कथम् । यदि ते विदितं पुत्र सत्यं कथय मा मृगा ॥७०॥

इन्द्र उवाच

अथ्य तेऽहं व्यवसितमुपधार्यागतोऽन्तिकम् । लब्धान्तरोऽच्छिद्रं गर्भमर्थत्रुदिनं धर्मवित् ॥७१॥
 कृतो मे सप्तधा गर्भ आसन् सप्त कुमारकाः । तेऽपि चैकैकशो वृक्षणाः सप्तधा नापि मन्त्रिरे ॥७२॥
 ततस्तत् परमाश्चर्यं वीक्षयाध्यवसितं मया । महापुरुषज्ञायाः सिद्धिः कप्यनुरङ्गिणी ॥७३॥
 आराधनं भगवत ईहमाना निराशिरः । ये तु नेच्छन्त्यपि परं ते स्वायंकुशलाः स्मृताः ॥७४॥
 आराध्यात्मप्रदं देवं स्वात्मानं जगदीधरम् । को वृषीने गुणस्पर्शं बुध. स्यान्नरकैःपि यत् ॥७५॥
 तदिदं मम दीर्जन्यं बालिशस्य मदीयसि । चन्तुमईसि मातस्त्व दिष्टा गर्भो मृतोत्थितः ॥७६॥

श्रीशुक्र उवाच

इन्द्रस्तपाम्यनुज्ञातः शुद्धभावेन वृष्टया । मरुद्भिः सह तां नत्वा जगाम त्रिदिवं प्रभु ॥७७॥
 एतं ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि । मङ्गलं मरुतां जन्म किं भूयः कथयामि ते ॥७८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमईस्यसंहितायां पष्ठस्कन्धे मरुदुत्पत्तिकथननामाष्टादशोऽध्यायः

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

व्रतं पुंसवनं व्रतं भरता यदुदोरितम् । तस्य वेदितुमिच्छामि येन विन्दुः प्रमीदति ॥१॥

श्रीशुक उवाच

शुक्ले मार्गशिरे पक्षे योऽपिद् भर्तुरुजया । आरभेत व्रतमिदं सार्वकामिकमादितः ॥ २ ॥
निशम्य मरतां जन्म माहाणाननुमन्थ च । स्नात्वा शुक्लदती शुक्ले वसीतालङ्कृताम्बरे ।

पूजयेत् प्रातराशात् प्राग् भगवन्तं श्रिया सह ॥ ३ ॥

अलं ते निरपेक्षाय पूर्णनाम नमोऽस्तु ते । महाविभूतिपतये नमः सकलसिद्धये ॥ ४ ॥
यथा त्वं कृपया भूम्या तेजसा महिनौजसा । जुष्ट ईशगर्भः सर्वैस्ततोऽसि भगवान् प्रभुः ॥ ५ ॥
विष्णुपत्नि महाभाये महापुरुषलक्षणे । प्रीयेथा मे महाभागे लोकमातर्नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महानुभावाय महाविभूतिपतये सह महाविभूतिभिर्बलि-
मुपहराणीति । अनेनाहरहर्भन्त्रेण विष्णोरावाहनाधर्मपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतविभूषण-
गन्धपुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचारांश्च समाहित उपाहरेत् ॥ ७ ॥

इवि शेषं तु जुहुयादनले द्वादशाहुतीः ।

ॐ नमो भगवते महापुरुषाय महाविभूतिपतये स्वाहति ॥ ८ ॥

श्रियं विष्णुं च वरदावाशिषां प्रभवानुभौ । भक्त्या सम्पूजयेत्त्रियं यदीच्छेत् सर्वसम्पद ॥ ९ ॥
प्रणमेद् दण्डवद् भूमौ भक्तिप्रद्वेण चेतसा । दशवारं जपेन्मन्त्रं ततः स्तोत्रमुदीरयेत् ॥ १० ॥
युवां तु विश्वस्य विभू जगतः कारणं परम् । इयं हि प्रकृतिः सुधमा मायाशक्तिर्दुरत्यया ॥ ११ ॥
तस्या अधीश्वरः साक्षात् त्वमेव पुरुषः परः । त्वं सर्वव्यञ्ज इत्येवं क्रियेयं फलभुग् भवान् ॥ १२ ॥
गुणव्यक्तिरियं देवी व्यञ्जको गुणभुग् भवान् । त्वं हि सर्वशरीर्यामा श्रीः शरीरेन्द्रियाशया ।

नामरूपे भगवती प्रत्ययस्त्वमपाश्रयः ॥ १३ ॥

यथा युवां त्रिलोकस्य वरदौ परमेष्ठिनौ । तथा म उत्तमस्तोके सन्तु सत्या महाशिपः ॥ १४ ॥
इत्यभिष्टय वरदं धीनिवासं श्रिया सह । तस्मिन्सायौपहरणं दत्त्वाऽऽचमनमर्चयेत् ॥ १५ ॥
ततः स्तुवीत स्तोत्रेण भक्तिप्रद्वेण चेतसा । यज्ञोन्दिष्टमवघ्राय पुनरग्यर्चयेद्भरिम् ॥ १६ ॥
पतिं च परया भक्त्या महापुरुषचेतसा । प्रियैस्तैस्त्वेतपनमेत् प्रेमशीलः स्वयं पतिः ।

विभूयात् सर्वकर्माणि पन्था उच्चावचानि च ॥ १७ ॥

कृतमेकतरणापि दम्पत्योरभयोरपि । पत्न्यां युवांदनहायां पतिरेतत् समाहितः ॥ १८ ॥
विष्णोर्व्रतमिदं विश्रन्न विद्वन्वात् कथञ्चन । विप्रान् स्त्रियो घोरवतीः त्रामान्धवलमण्डलैः ।

अर्चेदहरहर्भक्त्या देवं नियममास्थितः ॥ १९ ॥

उद्वास्य देवं स्वेषु स्त्रिस्तत्रिवेदितमग्रतः । अघादा मविशुद्रस्यर्थं सर्वकामद्वये तथा ॥ २० ॥
पूनेन पूजाविधिना मासान् द्वादश द्वायनम् । नोत्पाधोपचरेत् साध्वी कोर्तिकेपरमेष्ठिनम् ॥ २१ ॥
श्चोभूतेऽप उपस्पर्शय कृष्णमभ्यर्च्य पूर्यत् । पयःशृतेन जुहुयाद्यक्षया सह सर्पिणा ।

पाकयज्ञविधानन द्वादशैव हुतो पति ॥२२॥

आशिय शिरमाऽऽद्याव द्विजै प्रीतै ममीरिता । प्रणम्य शिरमा भगव्यां भुङ्गीत तदनुज्ञया २३
आचार्यमप्रत कृत्वा वाग्यत सह यथुभि । दद्यात् पर्य्य चरो जेः सुप्रजास्व सुमीभगम्

एतश्चरिचा विद्यद् प्रत विभोरभीप्सितार्थे लभत पुमानिह ।

स्त्री स्वेतदास्थाय लभत सोभग श्रिय प्रजां जीवपति यशो गृहम् ॥२४॥

कया च विन्दत समप्रलक्षणं धर स्वयीरा इतन्त्रिषपा गतिम् ।

मृतप्रजा जीवसुता धनधरो सुदुर्भगा सुभगा रूपश्रयम् ॥२५॥

विन्देद् विरुपा विरजा विमुच्यते य आमयावीन्द्रियकल्पदहम् ।

एतत् पशुदुदये च कर्मण्यन तदृषि पितृदेयतानाम् ६२७॥

तुष्टा प्रयच्छन्ति समस्तकामान् होमावमाने हुतभुक् श्रीर्हृदिश्च ।

राजन् महन्मस्तां जन्म पुण्य दितेर्मां चामिहित महारुते ॥२८॥

— — ॐ — —

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशमाहस्यं वां वैयासिण्यां भद्रितायां षष्ठस्कन्धे

पुमनप्रतकथन नामैकोनविंशतिः प्रथमोऽध्यायः ॥१६॥

इति षष्ठस्कन्धः समाप्तः

— ॐ —

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

श्री वासुदेवाय नमः ।

श्रीमद्भागवतम्

सप्तमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

समं प्रिय, तुह्यद् ब्रह्मन् भूतानां भगवान् स्वयम् । इन्द्रस्यार्थे कथं दैत्यान्वकीद् विरमो यथा ॥१॥
न ह्यस्यार्थं सुरगुणैः साक्षात्त्रि श्रेयसात्मनः । नैवासुरेभ्यो विद्वेषो नोद्देगश्चातुण्यस्य हि ॥२॥
इति न सुमहानाग नारायणगुणान् प्रति । संशयः सुमहाज्ञातस्तद् भवोरक्षेत्तमर्हति ॥३॥

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्टं महाराज हरेश्चरितमद्भुतम् । यत्र भागवतमाहात्म्यं भगवद्भक्तिवर्धनम् ॥४॥

गीयते परमं पुण्यवृत्तिभिर्नारदादिभिः । नत्वा कृष्णाय मुनये कथयिष्ये हरिः कथाम् ॥५॥

निर्गुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृते परः । स्वमायागुणमाविश्य बाध्यवाधकर्ता यतः ॥६॥

सर्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । न तेषां युगपद् राजन् ह्यास उल्लास एव वा ॥७॥

जयकाले तु सत्त्वस्य देवरीं रजतोऽनुरान् । तममो यत्परत्वायि तत्कालानुगुणोऽभजन् ॥८॥

ज्योतिरादिरिवाभाति सद्भाताश्च विविच्यते । विदन्त्यात्मानमात्मस्यं मथित्वा कवयोऽन्तत ॥९॥

यदा सिद्ध्यति पुर आत्मनः परो रज सृजत्येव पृथक् स्वमायया ।

सत्त्वं विचित्रानु रिरंसुरीधरः शयिष्यमाणस्तम ईरयत्यसौ ॥१०॥

कालं चरन्तं सृजतीश आश्रयं प्रदानपुम्भवां नरदेव सत्यकृन् ।

य एव राजशपि काल ईशिता सत्त्वं सुरानीकमिदेषयत्यतः ।

तत्प्रयत्नोक्तानसुरान् सुरप्रियो रजस्तमस्कन् प्रमिणोऽयुरप्रवा ॥११॥

अत्रैवोदाहृतं पूर्वमितिहासः सुरार्पणा । प्रीत्या महाकृती राजन् पृथङ्देवज्ञातशत्रवे ॥१२॥

दृष्ट्वा महान्तं राजा रात्मस्ये महाकृती । वासुदेवे भगवति सायुष्यं चेदिभूभुजः ॥१३॥

तत्रासीन सुरकर्षि राजा पाण्डुसुतः प्रतौ । परप्रद्विभिमितमना मुनीनां श्यरतामिदम् ॥१४॥

सुधिष्ठिः उवाच

अहो अत्यहृतं होतद् दुर्लभैरग्नित्नामपि । वासुदेवे परे तत्रे प्राप्तिश्चैतन्म्यं विद्विषः ॥१५॥

एतद् वेदितुमिच्छामः सर्वं एव वयं मुने । भगवन्निन्दया वेनो द्विजेस्तमसि पातितः ॥१६॥
 उमगोऽसुत पाप आरभ्य कलभापणात् । सप्रत्यमयीं गोविन्दे दन्तवक्त्रश्वदुर्मतिः ॥१७॥
 शपतोरसकृद् विष्णुं यद् ब्रह्म परमव्ययम् । श्वत्रो न जातो जिज्ञायां नान्वं विविशतुस्तमः १८
 कथं तस्मिन् भगवति दुरदप्राहवामनि । पश्यतां सर्वलोकानां लयमीयतुरञ्जसा ॥१९॥
 एतद् भ्राम्यति मे बुद्धिर्दीर्घाचिरिव वायुना । ब्रूह्येतदद्भुततमं भगवांस्तत्र कारणम् ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

राज्ञस्तद् वच आकर्ण्य नारदो भगवानृषिः । तृष्टः प्राह तमाभाष्य शृण्व यास्तत्सदः कथाः ॥

नारद उवाच

निन्दनस्तवस्तकारन्यकारार्थं कलेवरम् । प्रधानपरयो राज्ञविवेकेन कल्पितम् ॥२२॥
 हिंसा तद्भिमानेन दण्डपारुष्ययोर्यथा । वैरम्यमिह भूतानां ममाहमिति णथिव ॥२३॥
 यस्त्रिभङ्गोऽभिमानोऽयं तद्ब्रुवात् प्राणिनां वधः । तथा न यस्य कैःत्यादभिमानोऽखिलात्मनः ।

परस्य दमरुर्तुर्हि हिंसा केनास्य कल्प्यते ॥ २४ ॥

तस्माद् वैरानुबन्धेन निर्वरेण भयेन वा । स्नेहात् कामेन वा युज्ययात् कथञ्चिन्नेते पृथक्
 यथा वैरानुबन्धेन मयंस्तन्मयतामियात् । न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिन्ता मतिः ॥२६॥
 कीट पेशकृता रुद्धः कुड्यायां तमनुस्मरन् । संरम्भभययोगेन विन्दते तत्स्वरूपताम् ॥२७॥
 एव कृष्णे भगवति मायामनुज ईधरे । वैरेण पूतपाप्मानस्तमापुरनुचिन्तया ॥२८॥
 कामाद् द्वेषाद् भयात् स्नेहाद् यथा भस्मेषधरे मनः । चापेरयं तदर्थं हिंसा यद्वस्ततति गताः
 गोप्य कामाद् भयात् कंसो द्वेषाद्यदयो नृपः ॥ मग्न्याद् कृष्णयः स्नेहाद् यूयं भवत्या वयं विभो
 क्तमोऽपि न वेन स्यात् पञ्चानां पुरुष प्रति । तस्मात् केनाप्युपायेन मन कृष्णे निवेशयेत् ॥
 मातृपत्न्यो वरचैद्यो वन्तवक्त्रश्व पाण्डव । पार्षदमवरीं विष्णोर्विप्रशापान् पदाच्छयुर्ता ॥३२॥

शुधिष्ठिर उवाच

य वा शापां हरिदासाभिर्मरानः । अश्रद्धेय इवाभाति हरिरेकान्तिनां भयः ॥३३॥
 देहेन्द्रियामुहीनानां पैःण्डपुरवासिनाम् । देहमग्न्यवमग्न्यग्नेन दाष्यातुमईसि ॥३४॥

नारद उवाच

एरुदा मक्षणं पुत्रा विष्णोर्लोकं यद्वृद्धया । सनभ्रनादयो जगुधरन्वो भुवनत्रयम् ॥३५॥
 पञ्चमहायनाभाभाः पूरेषामपि पूर्वजाः । दिशसतः शिशून् मया द्वा स्यां तान् श्रयवेधनाम्
 सतपन् कुपिता एषं युवां वामं न चर्हण । रजहासोर्वा रहिते पादशूले मधुद्विजः ।

पापिष्ठाभिसुरीं योनिं कालिणीं वातमाधनं ॥३७॥

एषं शर्तां रजभनान् पतन्तीं तीं शृवाभुभिः । प्रोक्तौ पुमत्रैन्मभियां प्रिभितौकाप कवचाम्

जज्ञाते तौ दितेः पुत्रौ दैत्यदानववन्दिता । हिरण्यकशिपुज्येष्ठो हिरण्याचोऽनुजस्ततः ॥३६॥
 हतो हिरण्यकशिपुर्हरिणा सिद्धरूपिणा । हिरण्यासौ धरोद्दारे विभ्रवा सौकरं वपुः ॥३७॥
 हिरण्यकशिपुः पुत्रं प्रहादं केशवप्रियम् । जिघांसुरकरोत्ताना यातना मृत्युहेतवे ॥३८॥
 सर्वभूतात्मभूतं तं प्रशान्तं समदर्शनम् । भगवत्तेजसा स्पृष्टं नाराकोद्धन्तुमुद्यमैः ॥३९॥
 ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विप्रवःसुतौ । रावणः कुम्भकर्णश्च सल्लोकोपनापनौ ॥४०॥
 तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनन्नापमुकरे । रामवोर्यं श्रोष्यत्किञ्च माकं वडेयमुखात् धमोत् ॥४१॥
 तावेव चित्रियौ जातौ मातृश्वस्रात्मजौ तव । अयुना शापनिर्मुक्तौ कृष्णचक्रतांस्तौ ॥४२॥
 वैरानुभवतोप्रेण ध्यानेनाच्युतसाम्प्रताम् । नीतौ पुनर्हरेः पार्श्वे जग्मतुर्विष्णुनापदौ ॥४३॥

युधिष्ठिर उवाच

विद्वेषो दयिते पुत्रे कथमासीन्नहारमनि । प्रूहि मे भगवन् येन प्रहादस्याच्युतात्मता ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेश्वरमहंस्यां वंहितायां सप्तमस्कन्धे प्रहादचरितोपक्रमे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

नारद उवाच

भ्रातर्येवं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना । हिरण्यकशिपू राजन् पर्यंतप्यद् रुा शुचा ॥१॥
 आह चेदं रुा घूर्णः सन्दष्टदशानच्छदः । कोपोज्ज्वलद्भ्यां चसुभ्यां निरीक्षन् धूममग्बरम् ॥
 करालदंष्ट्रोप्ररष्टया दुष्प्रेषयश्चुकटीमुखः । शूलसुख्य सदसि दानवानिदमप्रयोत् ॥३॥
 भो भो दानवदैतेया द्विमुखैस्त्रयश्च शम्बर । शतबाहो हयप्रोव नमुचे पाक इत्थल ॥४॥
 विप्रचित्ते मम वचः पुलोमशङ्कुनादयः । शृणुतान्तरं सर्वे क्रियतामाशु मा चिरम् ॥५॥
 सपत्नैर्घातितं, छुद्रैर्भ्राता मे दयितः सुहृत् । पापिण्मग्राहेण हरिणा समेनाप्युपधावनैः ॥६॥
 तस्य त्यक्तस्वभावस्य घृण्येर्मायावनौकसः । भजन्तं भजमानस्य बालस्येवास्थिरात्मनः ॥७॥
 मच्छूलभिन्नप्रोवस्य भूरिणा रुधरेण वै । रघिरप्रियं तर्पयिष्ये भ्रातरं मे गतव्यथः ॥८॥
 तस्मिन् कूटेऽहिते नष्टे कृतमूले वनस्पतौ । विटपा इव शुष्यन्ति विष्णुप्राणा दिवोकसः ॥९॥
 तावद् यात भुवं यूयं विप्रः त्रसमेधिताम् । सूदयर्ष्वं तपोयज्ञस्वाध्यायमत्तदानिनः ॥१०॥
 विष्णुद्विजक्रियामूलो यज्ञो धर्ममयः पुमान् । देवर्षिपितृभूतानां धर्मस्य च परायणम् ॥११॥
 यत्र यत्र द्विजा गावो वेदा यथाश्रमाः क्रियाः । तं तं जनपदं यात सन्दीपयत वृक्षत ॥१२॥
 इति ते भर्तृनिर्देशमादाय शिरसाऽऽस्ताः । तथा प्रजानां क्रदनं विदधुः कदनप्रियाः ॥१३॥
 पुत्रप्राप्तमजोघानशेप्रारामाश्रमाकरान् । खेतस्वर्धत्पोपार्श्व ददतुः पत्नानि च ॥१४॥
 केचिन् खनित्रैर्बिम्बिदुः सेतुप्राकारगोपुरान् । आजीर्ष्यांश्चिच्छिदुर्दुर्जान् वेचिन् परशुपाणयः ।
 प्रादहन्धुरत्नान्यग्नये प्रजानां ज्यलितोत्सुवैः ॥१५॥

एवं विप्रकृते लोके दैत्येन्द्रानुचरेर्मुहुः । दिवं देवाः परिव्यञ्ज्य भुवि चेररलविताः ॥१६॥
 हिरण्यकशिपुर्भ्रातुः सम्परेतस्य दुःखितः । कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातृपुत्रानसान् वधत् ॥१७॥
 शकुनिं शम्बरं धृष्टं भूतसन्तापनं वृकम् । कालनाभं महानाभं हरिश्मधुमथोत्कचम् ॥१८॥
 तन्मातरं रुपाभानुं दितिं च जननी गिरा । श्लक्ष्णया देशकालज्ञ इदमाह जनेश्वर ॥१९॥
 हिरण्यकशिपुरघाच

श्रग्वाग्य हे वधूः पुत्रा चीरं माहृथ शोचितुम् । रिपोरभिमुखे श्लाघ्यः शूराणां वध ईप्सितः ॥२०॥
 भूतानामिह संवासः प्रपायामिव सुमते । दैवेनैकत्र नीतानामुसीतानां स्वकर्मभिः ॥२१॥
 नि य आत्माव्ययः शुद्धः सर्वगः सर्वविद्य परः । धत्तेऽसावात्मनो लिङ्गं मायया विसृजन् गुणान् २२
 यथाग्भसा प्रचलता तरवोऽपि चला इव । चक्षुषा आग्ममाग्नेन दृश्यते चञ्चतीव भूः ॥२३॥
 एवं गुणैर्भ्राग्यमाणे मनस्यविकलः पुमान् । याति त साम्यतां भद्रे झल्लिङ्गो लिङ्गवानि २४
 एष आत्मविपर्याप्तो झल्लिङ्गं लिङ्गभावनः । एतप्रियाप्रियैर्योगो वियोगः कर्मसंसृतिः ॥२५॥
 सम्भवश्च विनाशश्च शोकश्च विविधः स्मृतः । अविद्यैश्च चिन्ता च विवेकास्मृतिरेव च ॥२६॥
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । यमस्य प्रेतबन्धूनां संवादे तं निघोषत ॥२७॥
 उशीनरेष्वभूद् राजा सुयज्ञ इति विश्रुतः । सपत्नैर्निहतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपासत ॥२८॥
 विशीर्षैरलकवचं विभ्रष्टाभरणक्षत्रम् । शरनिर्भिन्नहृदयं शयानमसृगाविलम् ॥२९॥
 प्रकीर्णकेशं श्वस्तापं रमसा दृष्टदृष्टदम् । रज कुण्डमुखाग्भोजं द्विन्नायुधभुजं मृधे ॥३०॥
 उशीनरेन्द्रं दिधिना तथा कृतं पतिं महिष्य प्रसमीक्ष्य दुःखिताः ।
 इताः स्म नाथेति करैरुरो भृशं हन्यो मुहुस्तःपदयोरुपापतन् ॥३१॥
 हृदस्य उषैर्दं पिताह्प्रिपङ्कजं सिञ्चन्त्य अषैः कुचकुङ्कुमार्षैः ।
 विस्रन्तकेशाभरणाः शुचं नृणां सृजन्त्य आत्रन्दनया विलेपिरे ॥३२॥
 अहो विधात्राकरूपेण नः प्रभो भयान् प्रखीतो दगगोचरः दशाम् ।
 उशीनरायामसि वृत्तिदः पुरा कृतोऽधुना येन शुचां विवर्धनः ॥३३॥
 स्वया कृतज्ञेन वयं महीपते कथं विना स्याम सुहृत्तमेन ते ।
 तत्रानुयानं तव चीर पादयोः सुश्रूषतीनां दिश यत्र यास्यसि ॥३४॥
 एतं विलपतीनां वै परिगृह्य मृतं पतिम् । अनिच्छतीनां निर्हारमर्कोऽस्तं संन्यवर्तत ॥३५॥
 तत्र ह प्रेतबन्धूनामाश्रुस्य परिदेवितम् । आह तान् बालको भूत्वा यम स्वयमुपागत ३६
 यम उवाच

• अहो अमीषा वयसाधिमानां विपर्यतां स्तोत्रविधिं किमोहः ।
 यत्रागतस्तत्र गतं मनुष्यं स्वयं सधर्मा अपि शोचन्त्यपार्यम् ॥३७॥

अहो वयं धन्यतमा यदत्र त्यक्ताः पितृभ्यां न विचिन्तयाम ।
 अभक्ष्यमाणा अबला वृकादिभि स रक्षिता रक्षति यो हि गर्भे ॥३८॥
 य इच्छयेशः सृजतीदमव्ययो य एव रक्षत्यवलुभ्यते च य ।
 तस्याबलाः क्रीडनमाहुरीशितुश्रराचरं निग्रहसद्गृहे प्रभुः ॥३९॥
 पथि च्युतं तिष्ठति दिष्टरक्षितं गृहे स्थितं तद्दिहृतं विनश्यति ।
 जीवत्यनाथोऽपि तदीक्षितो वने गृहेऽपि गुप्तोऽस्य हतो न जीवति ॥४०॥
 भूतानि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवन्ति काले न भजन्ति सर्वशः ॥
 न तत्र हात्मा प्रकृतात्रपि स्थितस्तस्या गुणैरन्यतमो निबध्यते ॥४१॥
 इदं शरीरं पुरुषस्य मोहजं यथा पृथग् भौतिकमीयते गृहम् ।
 यथौदकैः पार्थिवतैर्जलैर्जनः कालेन जातो विकृतो विनश्यति ॥४२॥
 यथानलो दारपु भिन्न ईयते यथानिलो देहगतः पृथक् स्थितः ।
 यथं नभः सर्वगतं न सज्जते तथा पुमान् सर्गुणाश्रयः परः ॥४३॥

सुयज्ञो नन्वयं शेते मूढा यमनुशोचय । यः श्रोता योऽनुज स्नेह स न दृश्येत कर्हिचित् ॥४४॥
 न श्रोता नानुवक्तार्यं मुष्योऽप्यत्र महानसु । यस्त्विहेन्द्रियचानात्मा स चान्यः प्राणदेहयोः ॥४५॥
 भूतेन्द्रियमनोलिङ्गान् देहानुच्चावचान् विभु । अजत्युःसृजति ह्यन्यस्तच्चापि स्वैन तेजसा ॥४६॥
 यावद्विद्वान्वितो ह्यात्मा तावत् कर्मनिबन्धनम् । ततो विपर्ययः क्लेशो मायायोगोनुवर्तते ॥४७॥
 वितर्थाभनिवेशोऽयं यद्गुणोप्वर्धं दग्ध च । यथा मनोरथः स्वप्नः सर्वमैन्द्रियकं सृष्टा ॥४८॥
 अथ नित्यमनित्यं वा नेह शोचन्ति तद्द्विदः । नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभावः शोचतामिति ॥
 लुब्धको विपिने कश्चिद् पक्षिणां निर्मितोऽन्तरु । वितत्य जालं विदधे तत्र तत्र प्रलोभयान् २०
 कुलिङ्गमिधुनं तत्र विचरत् समदृश्यत । तयोः कुलिङ्गी सहसा लुब्धकेन प्रलोभिता ॥२१॥
 सासज्जत शिचस्तन्यां महिषी कालयन्त्रिता । कुलिङ्गवृतां तथाऽऽपत्नां निरीषय भृशानु खितः

स्नेहादकल्पः कृपणः कृपणां पर्यदेयत् ॥२२॥

अहो अकस्यो देव म्रियाऽऽस्त्रण्या विभुः । कृपणं मानुशोचन्त्या दीनवा किं करिष्यति २३
 कामं नयतु मां देवः किमर्थेनात्मनो हि मे । दीनेन जीवता दुःखमनेन विधुरायुषा ॥ ४४
 कथं त्वजातपर्वास्तान् मानृदीनान् विभर्म्यहम् । मन्दभागवाः प्रतीघन्ते 'नीडे मे मातरं प्रजा २२

एव कुलिङ्गं विलपन्तमारान् प्रियावियोगानुरमभुक्कण्ठम् ।

स एव तं शाकुनिकः शरेण विष्याद्य कालप्रहितो विलीनः ॥२६॥

यू यमपश्यन्त्य आमापायमबुद्धयः । नैनं पाप्स्यथ शोचन्त्यः पत्तिं पर्यगतैरपि ॥२७॥

हिरण्यकशिपुश्वाच

यात् एवं प्रवदति सर्वे विस्मितचेतसः । ज्ञातयो मेनिरे सर्वमनि यमयथोत्थितम् ॥२८॥
 यम एतदुपाख्याय तत्रैवान्तरधीयत । ज्ञातयोऽपि सुयज्ञस्य चक्षुर्यत् साम्परायिकम् ॥२९॥
 ततः शोचत मा यूयं परं चात्मानमेव च । क आत्मा कः परो वात्र स्त्रीयः पारक्य एव वा ।
 स्वपरामिनिवेशेन विनाज्ञानेन देहिनाम् ॥६०॥

नारद उवाच

इति दैत्यपतेर्वाक्यं दितिराकर्ण्य सस्त्रुरा । पुत्रशोकं ज्ञात्वा त्यक्त्वा तत्रे चित्तमधारयत् ॥६१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यांसंहितायां सप्तमस्कन्धे दितिशोकापनयनं नाम द्वितीयोऽध्यायः

अथ तृतीयांऽध्यायः

नारद उवाच

हिरण्यकशिपू राजस्रजेपमजरामरम् । आत्मानमप्रतिद्वन्द्वमेकराजं व्यधिसत् ॥ १ ॥
 स तेपे मन्दरद्रोणं तपः परमदारुणम् । ऊर्ध्वधाहुर्नभोरष्टिः पादाङ्गुष्ठाश्रितावनिः ॥ २ ॥
 जटादीघितिभी रेजे संवत्सकं इयांशुभिः । तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ॥ ३ ॥
 तस्य मूर्धः समुद्भूतः सधूमोऽस्त्रितपोमयः । तिर्यगूर्ध्वमघोलोकानतपद् विष्वगीरितः ॥ ४ ॥
 चुष्टभुनंसुदन्वन्तः सद्दीपाद्रिश्रवाल भूः । निरेतुः मग्नशस्तारा जन्तुश्च दिशो दशत ॥ ५ ॥
 तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः । घात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ॥ ६ ॥
 दैत्येन्द्रतपसा तप्ता दिवि स्यातुं न शक्नुमः । तस्य चोपशमं भूमन् विधेहि यदि मन्यमे ।

लोका न यावन्नष्ट्वयन्ति बलिद्वारास्तवाभिभूः ॥ ७ ॥

तस्यायं किल सङ्कल्पश्चरतो दुश्चरं तपः । श्रूयतां किं न विदितस्तवाधापि निवेदितः ॥ ८ ॥
 गृष्टा चराचरमिदं तपोयोगसमाधिना । अध्यास्ते सर्वधिष्येभ्यः परमेष्टी निज्जामनम् ॥ ९ ॥
 तदहं वर्धमानेन तपोयोगसमाधिना । कालात्मनोश्च नित्यरात्रौ साधयिष्ये तथाऽऽत्मनः
 अन्यथेदं विधास्येऽश्मयथाप्यर्मजसा । किमन्यैः कालनिर्वृतेः कदागन्ते देव्यादादिभिः ११
 इति शुभ्रम निर्बन्धं तपः परममास्वितः । विष्वक्त्रानन्तरं युक्तं स्वयं त्रिभुजनेश्वर ॥ १२ ॥
 तत्रासनं द्विजगवां पारमेष्ठ्यं जगत्पते । भवाप श्रेयसे भूयै संमाय विजयाय च ॥ १३ ॥
 इति विजापितो देवैर्भगवानात्मभृत्प । परतो मृगुदशाद्यैर्षवी देवैश्चराध्रमम् ॥ १४ ॥
 न ददर्श प्रतिपद्युषं पशुमोकृत्वाकीचकैः । पिपीलिकाभिराचौर्यं मेदस्य रथमासरोत्थितम् ॥ १५ ॥
 नपन्तं तपसा लोकान् यथाप्रापिहितं रविम् । बिलस्य विस्मितः प्राह प्रथमं हंसवाहनः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तपःसिद्धोऽसि कारक्य । परदोऽहमनुभासो दिव्यदामोत्थितो वरः ॥ १७ ॥

यद्राघमहमेतत् ते ह्यस्य महदद्भुतम् । दशभक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते ॥१८॥
 नैतत् पूर्वर्यश्रक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे । निरम्बुधोरयेत् प्राणान् को वै दिव्यसमा शनम्
 यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् । तपोनिष्ठेन् भवता जितोऽह दितिनन्दन ॥२०॥
 ततस्त आशिर सर्वा ददाग्रसुरपुङ्गव । मर्यस्य ते अमर्यस्य दर्शनं नाफलमम ॥२१॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वाऽऽदिभयो देवो भवितारङ्गं पिपीलिकै । कमण्डलुजलेनौषद् दिव्येनामोघराधसा ॥२२॥
 स तस्कीचकवल्मीकात् सहश्रोजोबलान्वित । सर्वावयवसम्पन्नो वज्रसंहननो युवा ।

उत्थितस्तसहेमाभो विभावसुरिवैधस ॥ २३ ॥

स निरीषयागरे देव हसयाहमवस्थितम् । ननाम शिरसा भूमौ तद्दर्शनमहो सव ॥२४॥
 उत्थाय प्राञ्जलिं प्रह्व ईश्याणो दशा विभुम् । हर्षांश्रुपुलकोद्भेदो गिरा गद्गदयागृणात् ॥२५॥

हिरण्यकशिपुर्वाच

फलान्ते कालसृष्टेन योऽन्धेन तमसाऽऽवृतम् । अभिव्यनग् जगदिदं स्वयज्योति स्वरोचिषा
 आत्मना त्रिवृता चेद् सृजत्यवति लुम्पति । रजसध्वतमोघान्नो पराय महते नम ॥२७॥

नम आधाय श्रेयाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये । प्राणोन्द्रियमनोबुद्धिविकारिव्यक्तिमीयुषे ॥२८॥
 स्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च प्राणैर्न मुरयेन पति प्रजानाम् ।

चित्तस्य चित्तेर्मनहृन्दिवाणां पतिर्महान् भूतगुणाशयेश ॥ २९ ॥

त्व सप्ततन्तुन् वितनेपि तन्वा ग्रथया चातुर्होत्रवविषया च ।

त्वमेक आ माऽऽभवतामनादिरनन्तपार कविरन्तरात्मा ॥ ३० ॥

त्वमेव कालोऽनिमियो जनानामायुर्लवाधावयवै द्विषोपि ।

कूटस्थ आत्मा परमेष्ठ्यो महारुच जीवलोऽरय च जीव आत्मा ॥३१॥

त्वत्त पर नापरमप्यनेजदेमञ्च किञ्चिद् व्यतिरिक्तमस्ति ।

विद्या कलास्ते तनयश्च सर्वा हिरण्यगर्भोऽसि मृदत् त्रिष्ट ॥ ३२ ॥

व्यक्त विभो द्यूलमिदं शरीर येनेन्द्रियमाशमनोगुणात्त्वम् ।

भुङ्क्षे स्थितो धामनि पारनेष्ट्य ऋष्यक्त आत्मा पुरु पुराण ॥३३॥

अनन्ताव्यक्तरूपेण येनेदमखिल ततम् । चिदचिद्वक्तियुक्ताग तस्मै भगवते नम ॥३४॥

यदि दास्यस्यभिमतान् धरान् मे धरदोत्तम । भूतेभ्यस्वद्विसृष्टेभ्यो मृत्युमां भूमम प्रभोऽ३५॥

नान्तर्बोहृदिवा नक्तम-यस्मादपि चायुधै । न भूमौ नाम्बरे मृत्युर्न नरैर्न मृगीरपि ॥३६॥

व्यमुभिग्रासुमङ्गिरां सुरामुरमहोररी । अप्रतिद्वन्द्वतां युद्धे ऐक्यय च दृढिनाम् ॥३७॥

सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथाऽऽमन । तणेयोगप्रभावाणां यन्न रिष्यति कर्हचिन् ॥३८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे हिरण्यकशिपोर्वर्याचन नाम तृतीयोऽध्याय ३

अथ चतुर्थाऽध्यायः

नारद उवाच

एवं वृत्त शतशतित्तिरिं यकशिपोरथ । प्रादात् तत्तपसा प्रीतो वरस्तस्य सुदुर्लभान् ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच

तातेमे दुर्लभा पुसां यान् वृथोपे वरान् मम । तथापि वितरा-यज्ञ वरान् यदपि दुर्लभान् ॥ २ ॥

ततो जगाम भगवानमोघानुग्रहो विभु । पूजितोऽनुरवयेंष स्तूयमान प्रजेधरं ॥ ३ ॥

एवं लब्धवरो देवो विभ्रद्वेममय वपु । भगवत्पकरोद् द्वेष भ्रातृबंधमनुस्मरन् ॥ ४ ॥

स विजित्य दिश सर्वां लोकांश्च ग्रीन् महासुर । दद्यासुरमनुष्ये-द्रान् गन्धर्वंगण्डोरगान् ॥ ५ ॥

सिद्धधारणविद्याध्रान्प्रीन् पितृपतीन् मनुन् । ववरः पिशाचेशान् प्रेतभूतपतीन्थत ॥ ६ ॥

सर्वसत्त्वपतीन्पूजित्वा वशमानीय विधजिन् । जहार लोकपालानां म्यानानि सह तेजसा ॥ ७ ॥

देवोद्यानश्रिया जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिविष्टपम् । महेन्द्रभवनं साक्षात्प्रमित विधकर्मणा ।

श्रीलोकयलक्ष्म्यायतनमभ्युत्तसागिलद्धिमत् ॥ = ॥

यत्र त्रिहुमसोपाना महामारकता भुष । यत्रःफाटिककुरुष्वानि वैदूर्यस्तम्भपङ्क्तय ॥ १ ॥

यत्र चित्रवितानानि पद्मरागासनानि च । पय फेननिभा शय्या मुक्ताद्रामपरिच्छदा ॥ १० ॥

दूजजिर्नूपुरैर्देव्य शब्दयन्त्र्य इतस्तत । रत्नस्पलीपु परयन्ति मुदतो सुन्दर मुग्धम् ॥ ११ ॥

तस्मिन् महेन्द्रभवने महाबलो महामना निर्जितलोक एकराट् ।

रेमेऽभिवन्द्याच्छ्रियुग सुरादिभि प्रतापितैर्जितचण्डशासन ॥ १२ ॥

तमङ्ग मत्तं मधुनोरगन्धिना विवृत्तताश्रापमशोर्धिययपा ।

उपासतोपायनपाणिभिर्विना त्रिभिस्तपोयोगयलौजसां परम् ॥ १३ ॥

जगुर्महेन्द्रामनमोजसा स्थितं विधावमुस्तुगुहुरस्मदादय ।

गन्धर्वसिद्धा ऋषयोऽस्तुान् मुहुर्विधाधरा ऋष्यरसश्च पाण्डव ॥ १४ ॥

स एव यथाश्रमिभि प्रयुभिर्भूरिवृष्टिषु । इज्यमानो हविर्मांगानप्रहीन् हरेन तेजसा ॥ १५ ॥

अष्टपत्न्या तस्यासौर सप्तद्रीपवती मही । तथा कामदूषा दौस्तु तानाश्रयं पदं नभ ॥ १६ ॥

रत्नाकरारच रत्नौषोस्तप्य-वदधोदुर्म्मिभि । पारसोदुत्तर्षाद्रश्चिरीरान्तोर्दका ॥ १७ ॥

नीला द्रोणीभिराजीव सर्वतैपु गुह्यान् दुमा । दधार लोकापालानानक एव शृष्यगुह्यान् ॥ १८ ॥

न ह्यथं निर्जितकुरुचेरराट् पिरयान् प्रियान् । यथोपगोत्रं भुज्जानो न कृष्यदपिन्द्रिय ॥ १९ ॥

एवमैषममस्य हस्तपोष्यास्यतिन । यातो महान् परतोपाय ममयापमुपेयुः ॥ २० ॥

तस्योप्रदृष्टमविष्ठा सर्वे लोकाः सगलकाः । अयप्रसन्नवदरणा नारयं ययुस्तुगुम् तत्र ॥ २१ ॥

तस्य ममोऽस्तु काष्ठीयं यत्राग्ना हरिरीधर । यद् गत्या न विनांते शान्ता गन्धामिनो-मना

इति ते संयतात्मानः समाहितधियोऽमलाः । उपतस्थुर्हृषीकेशं विनिद्रा वायुभोजना ॥२३॥
 तेषामाविरभूद् वाणी अरुणा मेघनि.स्पना । सन्नादयन्तो ककुभः साधूनामभयङ्करी ॥२४॥
 मा भैष्ट विबुधश्रेष्ठाः सर्वे वा भद्रमस्तु वः । मद्दयंतं हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये ॥२५॥
 ज्ञातमेतस्य शीतस्यं दैतेयापसदस्य च । तस्य शान्तिं करिष्यामि फालं तावन् प्रतोत्तरं ॥२६॥
 यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु साधुषु । धर्मं मयि च विद्वेषु स वा आशु विनश्यति ॥२७॥
 निर्बराय प्रशान्ताय स्वमुताय मङ्गलमने । प्रसादाय यदा द्रुक्षेद्धनिष्येऽपि वरोर्जितम् ॥२८॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा लोकरुगरणा तं प्रणम्य दिवोकसः । न्यतन्तं गतोद्रेगा मेनिरे चासुरं हतम् ॥२९॥
 तस्य दै यपतेः पुत्राश्चरारः परमाद्भुताः । प्रह्लादोऽभूमहोस्तेवां गुणैर्महदुपासक ॥३०॥
 प्रह्लादयः शीलसम्पन्न सत्यसन्धो जितेन्द्रिय । आत्मवत् सर्वभूतानामेकः प्रियसुहृत्तम ॥३१॥
 दास्यन्मनतार्याट् द्विः पितृवद् दीनवामल । भ्रातृवत् सदशे छिद्यो गुरुशोधरभाषण ।

विद्यार्थरूपजन्माद्यो मानस्तम्भविवर्जित ॥३२॥

नोद्विप्रचित्तो व्यसनेषु निरुहः ध्रुतेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदक् ।

दान्तेन्द्रियप्राणशरीरधीः सदा प्रशान्तकामो रहितासुरोऽसुरः ॥३३॥

यस्मिन् महद्गुणा राजन् गृह्यन्ते कविभिर्मुहुः । न तेऽपुनापिचोयन्ने यथा भगवतोऽधरेत ॥३४॥
 यं साधुगाथासदमि रिपवोऽपि सुरा नृप । प्रतिमानं प्रदुर्वन्ति किमुतान्ये भवात्स्याः ॥३५॥
 गुणैरलमपरापेयमाहात्म्यं तस्य सूच्यते । वापुद्रेवे भगवति यस्य नैसर्गिणी रतिः ॥३६॥
 न्यस्तेक्रोडनको बालो जडवत् तन्मनस्तथा । कृष्णप्रहृष्टहीतात्मा न वेद जगदीदृशम् ॥३७॥
 आसीन पर्यटन्नभङ्गयानं प्रपिबन् मुपन् । नानुसन्धत्त एतानि गोविन्दपरिरम्भितः ॥३८॥
 क्वचिद् रुदति धैरुण्डचिन्ताशयनचेतन । क्वचिद्धसति तच्चिन्ताह्लाद उद्गायति क्वचित् ॥३९॥
 नदति क्वचिदुल्करोऽो विलज्जो नृत्यति क्वचित् । क्वचित् तद्भावनायुक्तः सन्मयोऽनुचकार ह ॥४०॥
 क्वचिदुत्पलकस्त्वृणोमास्ते संस्पर्शनिर्तृतः । अस्पन्दप्रणयानन्दसलिलामीलितेषु ॥४१॥

स उत्तमश्लोकरुपशारविन्दयोर्निपेययाकिञ्चनसङ्गलब्धया ।

तन्वन् परां निवृत्तिमात्मनो मुहुर्दुःसङ्गदीनान्यमन शमं व्यधात् ॥४२॥

तस्मिन् महाभागवते महाभागे महात्मनि । हिरण्यकशिपू राजन्नकरोदधमात्मजे ॥४३॥

युधिष्ठिर उवाच

देवयं एतद्विद्भामो वेदितुं तव सुमत । यदात्मजाय शुद्धाय पितादात् साधवे ह्यधम् ४४
 पुत्रान् विप्रतिकूलान् स्वान् पितरं पुत्रवत्सलाः । उपालभन्ते शिलार्थं नैवाधमपरो यथा ॥४५॥

किन्तानुवशान् साधुस्तादृशान् गुरुदैवतान् । पतत् कौतूहल ब्रह्मक्षस्मक विधम प्रभो ।

पितु पुत्राय यद् द्वेषो मरणाय प्रयोजित ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे प्रह्लादचरिते चतुर्थोऽध्याय ४

अथ पंचमोऽध्यायः

नाम्न उवाच

पौरोहित्याय भगवान् वृत्त काव्य किलासुरै । शरद्वामकौ सुतौ तस्य दैत्यराजगृहान्तिके ॥१॥

तौ राज्ञा प्रापित बाल प्रह्लादं नयकोविदम् । पाठयामासतु पाठयान्न्याश्वासुरबालकान् ॥२॥

यत्र तत्र गुरुणा प्रोक्तं शुश्रुवेऽनु पपाठ च । न साधु मनसा मेने स्वपरासद्ब्रह्मधयम् ॥३॥

एकदासुरराट् पुत्रमङ्गमारोप्य पाण्डव । पपृच्छ कथ्यतां वस मन्यते साधु यद् भवान् ॥४॥

प्रह्लाद उवाच

तत् साधु मयेऽपुत्रवर्यं दहिनां सदा समुद्रिमधियामसद्ब्रह्मिव ।

हिंसाऽऽनरात गृहमन्वकूप वन गतो यद्धरिमाश्रयेत् ॥५॥

नाम्न उवाच

श्रन्त्वा पुत्रगिरो दैत्य परपञ्चसमाहिता । जहास बुद्धिबालानां भिन्नने परबुद्धिभि ॥६॥

सम्यग् विचार्यतां बालां गुरुगेहे द्विजातिभि । जिष्णुपत्नै प्रतिच्छन्नैर्न मिश्रतास्य धीर्यथा ॥७॥

गृहमानीतमाहूय प्रह्लादं दैययाजका । प्रयस्य श्लक्ष्णया वाचा समपृच्छन्त सामभि ॥८॥

वन्म प्रह्लाद भद्र ते सत्य कथय मां शृणु । बालानति कुतस्तुभ्यमेव बुद्धिविपर्यय ॥९॥

बुद्धिभेद परकृत उताहो ते स्वतोऽभवन् । भश्यतां श्रोतुकामानां गुरुणा कुलनन्दन ॥१०॥

प्रह्लाद उवाच

स्य परश्रेण्यसद्ब्राह्म पुसां यन्मायया कृत । निमोहितधियां दृष्टस्तस्मै भगवते नम ॥११॥

म यदानुव्रत पुंसां पशुबुद्धिर्विभिद्यते । अन्य एव तथान्योऽङ्गिमिति भेदगतासो ॥१२॥

स एव आत्मा स्वपरैत्यबुद्धिभिर्दुर ययानुक्रमणो निरूप्यते ।

महान्ति यद्बर्हिनि वेदेवादिनो ब्रह्मादयो ह्येव भिनन्ति मे मतिम् ॥१३॥

यथा भ्राज्याययो ब्रह्मन् स्वयमाकारं मधिषी । तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपापैर्यदङ्गया ॥१४॥

नाम्न उवाच

एतावद् ब्राह्मणायोषत्वा विरराम महामति । तं निर्भरैर्षांश्च बुवि स दीनो राजमेवक १२

थानोयतामरे देप्रनरमाकमयशस्करः । पुनाङ्गारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽभ्योदितो दम ॥१६॥

दैतयचन्दनवने जातोऽस्य फटकरुदुम । यन्मूलोन्मूलपरशोर्विपोनांलापितोऽर्भर ॥१७॥

इति त विविधोपार्थिर्भोपयस्तर्जनादिभि । प्रह्लादं ब्राह्मणाय प्रियर्गभ्योपपादनम् ॥१८॥

तत एनं गुरुर्ज्ञात्वा ज्ञातशेषचतुष्टयम् । दैत्येन्द्रं दशंपामास मातृमृष्टमलङ्कृतम् ॥११॥
पादयोः पतितं बालं प्रतिनन्द्याशिवासुरः । णरिष्वज्यचिरं दोष्यां परमाभाप निवृत्तित्म् ॥२०॥
आरोप्याङ्गमग्राय मूर्धन्यधुकलाश्रुभिः । आसिञ्चत् विकसद्वस्त्रमिदमाह युधिष्ठिर ॥२१॥

हिरण्यकशिपुस्त्वाच

प्रहादान्स्वर्ता तात स्वधीतं किञ्चिदुत्तमम् । कालेनैतावताऽऽयुष्मन् यदशिशद् गुरोर्भवान् ॥२२॥

प्रहाद उवाच

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । शर्चन वन्दनं दार्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥२३॥
इति पुंसापिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा । त्रियते भगवत्यद्वा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥२४॥
निशम्यैतत् सुतवचो हिरण्यकशिपुस्तदा । गुरुपुत्रमुवाचेदं रुना प्रस्फुरिताधरः ॥२५॥
ब्रह्मबन्धो किमेधत् ते विपश्च श्रयतासता । असारं प्राहितो बालो मामनाह्वय दुर्मते ॥२६॥
सन्ति ह्यसाधवो लोके दुर्भेदाश्चक्षुषेपिण्यः । तेषामुदेत्यर्धं काले रोग पातकिनामिव ॥२७॥

गुरुपुत्र उवाच

न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदत्येव तवेन्द्रशत्रो ।

नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छमन्युं कददा स्म मा नः ॥२८॥

नारद उवाच

गुरुष्वैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतम् । न चेद् गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्रासती मतिः ॥२९॥

प्रहाद उवाच

मतिर्न कृप्ये परतः स्वतो वा मिथोऽभिपद्येत गृहप्रदानाम् ।

अदान्तगोभिर्विशर्ता तमिच्छं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ॥३०॥

न ते विदुः स्वाधर्मगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः ।

अन्या यथान्यैरुपनीयमाना वाचीशतन्यामुरुदाग्निं यदा ॥३१॥

नैषां मतिस्तावदुत्क्रमाद्भिः स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः ।

महीयसां पादरजोऽभिषेकं निष्किञ्चनानां न कृणीत यावत् ॥३२॥

इत्युक्तवोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपुं रुवा । अन्धीकृतात्मा स्वोत्सङ्गाशिरस्यत महीतले ॥३३॥

आहामपरंर्याविष्टः कथायीभूतलोचनः । वच्यतामाश्रयं वच्यो निःसारयत नैऋताः ॥३४॥

अर्थं मे भ्रातृहा सोऽयं हित्वा स्वान् सुहृदोऽधमः । पितृप्यहन्तुर्धः पादौ विष्णोर्द्रासवदचंति ॥३५॥

विष्णोर्वा साधस्यै किं तु बरिष्यत्यसमङ्गलः । सौहृदं दुस्वयज्ञं पित्रोरहाद्यः पञ्चहायन ॥३६॥

परोऽप्यपत्यं हितकृद् यथीपथं स्वदेहजोऽप्यामययत् सुतोऽहितः ।

द्विघात तदङ्गं यदुतात्मनोऽहितं शेषं सुक्ते जीवति यद्विवर्जनात् ॥३७॥

सर्वैरुपायैर्हन्तव्यः सम्भोजयन्नासनेः । सुहृद्विद्भवतः शत्रुमुनेदुष्टमिवेन्द्रियम् ॥१८॥
 नैर्ऋतास्ते समादिष्टा भर्त्रा वै शूलपाणयः । तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्ररमश्रुशिरोरुहाः ॥२१॥
 नन्दन्तो भैरवान् नादाशिङ्गिभिन्धीतिवादिनः । आसीन चाहन्ऋद्धिं प्रह्लाद सर्वममसु ॥२०॥
 परे ब्रह्मण्यनिर्देश्ये भगवत्यखिलात्मनि । युक्तात्मन्यफला आसन्नपुण्यस्यैव सत्क्रियाः ॥२१॥
 प्रयासेऽपहते तस्मिन् दैत्येन्द्रः परिशङ्कितः । चकार तद्बधोपायान्निबन्धेन युधिष्ठिर ॥२२॥
 दिग्गजैर्दंशुकैश्च अभिचारावगतनैः । मायाभिः संनिरोधैश्च गदानैरभोजनैः ॥२३॥
 हिमवारवप्रिपलितैः पर्वताक्रमणैरपि । न शशाक यदा हन्तुमशपमसुरः सुतम् ।

चिन्तां दीर्घतमां प्राप्तस्तत् कर्तुं नाभ्यपद्यत ॥२४॥

पुत्र मे बहूसाधुक्तो यधोपायाश्च निर्मिताः । तैस्तैर्द्रोहैरसद्धमैर्मुक्तः स्वेनैव तेजसा ॥२५॥
 वर्तमानोऽविदूरे वै बालोऽप्यजङ्घीरयम् । न विस्मरति मेऽनार्यं शुनःशेष इव प्रभुः ॥२६॥
 अग्रमेयानुभावोऽयमकुतश्चिद्भयोऽमरः । नूनमेतद्विरोधेन मृत्युर्मे भविता न वा ॥२७॥
 इति सं चिन्तया किञ्चिन्म्लानश्रियमधोमुखम् । शयडामर्कावौशनसौ विविक्त इति होचतुः ॥२८॥

जितं त्वयैकेन जगत्त्रयं भ्रुवोर्विजृम्भणैःस्तसमस्तधिष्ययम् ।
 न तस्य चिन्त्यं तव नाथ चक्षमहे न वै शिशूनां गुणदोषयोः पदम् ॥२९॥
 इमं तु पादोर्वहणस्य बद्ध्वा निधेहि भीतो न पलायते यथा ।

बुद्धिश्च पुंसो वयसाऽस्यसेवया यावद् गुरुर्भांगैव आगमिष्यति ॥३०॥

तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमत्रात् । धर्मा ह्यस्योपदेष्टव्या राज्ञां ये गृहमेधिनाम् ॥३१॥
 धर्ममर्थं च कामं च नितरां चानुपूर्वशः । प्रहादायोचत् राजन् प्रथितावनताय च ॥३२॥
 यथा त्रिवर्गं गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् । न साधु मेने तच्छिज्ञां द्वन्द्वारामोपवर्षिताम् ॥३३॥
 यदाऽऽचार्यः परावृत्तो गृहमेवोपकरांसु । वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोपहृतः कृतचणैः ॥३४॥
 अथ तापच्छूलक्षण्या वाचा प्रत्याहूय मठाबुध । उवाच विद्वान्निष्ठां रूपया प्रहसन्निव ॥३५॥
 ते तु तद्गौरवात् सर्वे त्यक्तकीडापरिच्छदाः । बाला नदृशितधियो द्वन्द्वारामेरितोहितैः ॥३६॥
 पर्युपासत राजेन्द्र तन्न्यस्तद्दृश्येद्यथाः । तानाह कर्णो मैत्रे महाभागगनोऽसुरः ॥३७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

प्रह्लाद उवाच

कौमार आचरेत् प्राज्ञो धर्मान् भागवतानिह । दुर्लभं मानुरं जन्म तदप्यधुवमर्थदम् ॥१॥
 यथा हि पुरुरस्येह विष्णोः पादोपसर्णम् । यदेव सर्वभूतानां प्रिय आत्मेश्वरः मुहूर्त् ॥२॥
 सुखमैन्द्रियकं दैत्या देहयोगेन देहिनाम् । सर्वत्र लग्न्यते दैवाद् यथा दुःखमपन्नतः ॥३॥

तत्प्रयासो न कर्तव्यो यत आयुर्गर्भयः परम् । न तथा विन्दते चेमं मुकुन्दचरणाम्बुजम् ॥ ४ ॥
 ततो यतेत कुशलः चेमाय भयमाश्रितः । शरीरं पौरुषं यावन्न त्रिपयेत पुष्कलम् ॥ ५ ॥
 पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तदर्धं चाजितात्मनः । निष्कलं यदसौ राष्ट्र्यां शोतेऽर्धं प्रापितस्तमः ॥ ६ ॥
 मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंशतिः । जरया प्रस्तदेहस्य यात्यकल्पस्य विंशतिः ॥ ७ ॥
 दूरापूरेण कामेन मोहेन च बलीगता । शोऽं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ॥ ८ ॥
 को गृहेषु पुमान् सक्तमात्मानमजितेन्द्रियः । स्नेहनाशेऽर्धैर्बद्धमुत्सरेत विनोचितुम् ॥ ९ ॥
 को न्वयं नृप्यां विसृजेत् प्राणोभ्योऽपि य ईप्सितः । यं क्रीणात्यमुभिः प्रोष्ठैस्तस्करः सेवको वणिक्
 कथं प्रियाया, धनुकम्पितायाः सङ्गं रहस्यं रुचिरांश्च मन्त्रान् ।
 मुहुःसु च स्नेहसितः शिशुना कलावराणामनुरक्तचित्तः ॥ ११ ॥
 पुत्रान् स्मरंस्ता दुहितृद्वन्द्व्या भ्रातृन् स्वभ्रातृणां पितरौ च दीनौ ।
 गृहान् मनोज्ञोरपरिच्छेदांश्च वृत्तीरन कुल्याः पशुभ्युत्थवर्गान् ॥ १२ ॥
 स्यजेत कोरास्कृदिवेदमानः कर्माणि लोभाद्विवृत्तकामः ।
 धौपस्थजैह्वयं बहु मन्यमानः कथं विरजयेत दुरन्तमोहः ॥ १३ ॥
 कुटुम्बपोषाय विषन् निजायुनं बुध्यतेऽर्थे विहतं प्रमत्तः ।
 सद्यत्र तापत्रयदुःखितात्मा निर्विघ्नते न स्वकुटुम्बरामः ॥ १४ ॥
 वित्तेषु नि यामिनिविष्टचेता विद्वांश्च दोऽं परवित्तहर्तुः ।
 प्रोत्सेह चाथाप्यजितेन्द्रियस्तदशान्तजामो हरते कुटुम्बो ॥ १५ ॥
 विद्वानपीत्यं शनुजाः कुटुम्बं पुण्यं स्वलोकाय न वरयेते वै ।
 यः स्वोपपात्कृदिभिश्चभापरतमः प्रपद्येत यथा विगूढः ॥ १६ ॥
 यतो न कश्चिन् व च बुद्धिदं वा दीनः स्वमात्मानमत्रं समर्थः ।
 विनोचितुं फानरसां विद्वानपीटागृणो वद्विगदो विमतः ॥ १७ ॥
 ततो विद्वान् परिहाय देव्या देवेषु रुद्धं विषयामभेषु ।
 उपेत नारायणमादिदेवं न मुष्मद्भिरितोऽपरमः ॥ १८ ॥

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त आद्ये किं तैर्गुण्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः ।
 धर्मादयः किमगुणेन च काङ्क्षितेन सारंजुरां चरणयोरुपगायतां नः ॥२५॥
 धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईशा त्रयो नयदमौ विविधा च वार्ता ।
 मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वामार्पणं स्वमुह्यदः परमस्य पुंसः ॥२६॥
 ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय ।
 एकान्तिनां भगवतस्तद्विद्वानानां पादारविन्दरजसाऽऽप्लुतदेहिनां स्यात् ॥२७॥

।मेतन्मया पूर्वं ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् । धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद् देवदर्शनात् ॥२८॥

दैत्यपुत्रा ऋचुः

।।द त्वं वयं चापि नर्तेऽन्यं विग्रहे गुरुम् । एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बालानामपि द्वीश्वरौ ॥२९॥
 ज्ञत्यान्तःपुरस्थस्य महत्सद्गो दुरन्वयः । छिन्वि नः संशयं सौम्य स्याच्चेद् विश्रम्भकारणम् ३०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सप्तमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

नारद उवाच

। दैत्यसुतैः पृष्टो महाभागवतोऽसुरः । उवाच स्मयमानस्तान् स्मरन् मदनुभाषितम् ॥१॥

प्रहाद उवाच

तरि प्रस्थितेऽस्माकं तपसे मन्दराचलम् । युद्धोद्यमं परं चक्रुर्विबुधा टानवान् प्रति ॥२॥
 पीलिकैरहिरिव दिष्टया लोकोपतापन । पापेन पापोऽभङ्गीति वादिनो वासवादयः ॥३॥
 रामतिबलोद्योगं निशम्यासुरयूथपाः । बध्यमानाः सुरैर्भोता दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ॥४॥
 लत्रपुत्रमित्राहान् गृहान् पशुपरिच्छदान् । नावेक्षमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥५॥
 ।लुम्पन् राजशिविरममरा जयकाङ्क्षिणः । इन्द्रस्तु राजमहिषीं मातरं मम चाग्रहीत् ॥६॥
 ।यमानां भयोद्विष्टां रुदती कुररीमिव । षट्छद्याऽऽगतस्तत्र देवर्षिर्दृश्यो पथि ॥७॥
 ।ह मैनां सुरपते नेतुमर्हस्यनागसम् । मुञ्च मुञ्च महाभाग सती परपतिशम् ॥८॥

इन्द्र उवाच

।।स्तेऽस्या जठरे वीर्यमविपद्यं सुरद्विपः । आस्यतां यावत्प्रसवं मोक्षयेऽर्धपदवीं गतः ॥९॥

नारद उवाच

।यं निष्कलिवदः साक्षान्महाभागवतो महान् । त्वया न प्राप्स्यते संख्यामनन्तानुचरो बली १०
 ।युक्तस्तां विहायेन्द्रो देवर्षेर्मानयन् वचः । अत्यन्तप्रियभक्त्यैनां परिक्रम्य दिवं ययी ११।
 ।तो नो मातरमृषिः समानीय निजाश्रमम् । आधास्येहोप्यतां वसे यावत् ते भर्तुरागम १२।
 ।थेऽयवा सीद् देवर्षेरन्ति साप्यकुतोभया । यावद् दै यपतिर्योरात् तपसो न न्यवर्तत १३।

ऋषिं परंचरत् तत्रे मन्त्रया परमया सती । अन्तर्वशी स्वगर्भस्य सेमायेच्छ्वाप्रसूतये ॥१४॥
 ऋषिः कारयिक्तस्तस्याः प्रादादुभयमीश्वरः । धर्मस्य तत्त्वं ज्ञानं च मामप्युद्दिश्य निर्मलम् १५
 तत् तु कालस्य दीर्घत्वात् स्त्रीत्वान्मानुस्तिरोदधेः ऋषिणानुगृहीतं मां नाधुनाप्यजहात् स्मृतिः
 भवतामपि भूयान्मे यदि ध्रुवते वचः । वैशारदी धीः श्रद्धातः स्त्रीबालानां च मे यथा १७
 जन्माधाः पदिमे भावा इष्टा देहस्य नात्मनः । फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना ॥१८॥
 आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एवः क्षेत्रज्ञ आश्रय । अत्रिक्रियः स्वस्व हेतुर्व्यापकोऽसङ्गयनावृतः १९
 एतैर्द्वादशभिर्विद्वान्नात्मनो लक्ष्यैः परैः । अहंममेवसद्भावं देहाद्वा मोहं त्यजेत् ॥२०॥
 स्वर्णं यथा प्रावसु हेमकारः क्षेत्रेषु योर्गैस्तद्भिन्न आनुयात् ।

क्षेत्रेषु देहेषु तथाऽऽत्मयोगैरध्यात्मविद् ब्रह्मर्गतिं लभेत ॥२१॥

अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणाः । विकाराः षोडशाचार्यैः पुमानेकः समन्वयात् २२
 देहस्तु सर्वसङ्घातो जगत् तस्धुरिति द्विधा । अत्रैव भृम्यः पुरुषो नेति नेतीत्यतत् त्यजन् ॥२३॥
 अन्वयव्यतिरेकेण विवेकेनोशताऽऽत्मना । सगंस्थानसमाध्यायैर्विद्युशक्तिरसत्वरैः ॥२४॥
 बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वृत्तयः । ता येनैवानुभूयन्ते सोऽप्यद्यः पुरुषः परः ॥२५॥
 एभिस्त्रिवर्णैः पर्यरतैर्बुद्धिभेदैः त्रियोद्भवैः । स्वरूपमात्मनो बुभ्येद् गन्धैर्वायुमिवान्वयात् ॥२६॥
 एतद्द्वारो हि संसारो गुणकर्मनिबन्धन । अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुंसः स्वप्न इवेत्यते ॥२७॥
 तस्मान्ब्रह्मि, कर्तव्यं कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् । बीजनिर्हरणं योगः प्रवाहोपरमो धिय ॥२८॥
 तत्रोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः । यदीश्वरं भगवति यथा वैरजसा रतिः ॥२९॥
 गुरुशुभ्रुपया भक्त्या सर्वलब्धापणेषु च । सङ्गेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ॥३०॥
 श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् । तत्पादाभ्युद्वेष्यानात् तच्छिङ्गेच्छार्हणादिभिः ॥३१॥
 हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः । इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् ३२
 एवं निजितपद्भ्रवैः क्रियते भक्तिरीश्वरैः । वासुदेवे भगवति यथा संलभते रतिम् ॥३३॥

निशम्य कर्माणि गुणाननुत्त्यान् धीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि ।

यदातिहर्षोऽपुलकाश्रुगद्गदं प्रोत्कण्ठ उद्गारति रीति नृत्यति ॥३४॥

यदा प्रहसस्त इव प्रच्छिद् हसत्यावन्दते ध्यायति वन्दते जनम् ।

मुहुः श्वसन् वक्ति हरं जगत्पते नारायण्येत्यात्मनिर्गतत्रयः ॥३५॥

तदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भाववानुकृताशयाकृतिः ।

निर्दग्धबीजानुशयो मर्द्दायसा भक्तिप्रयोगेण समेत्यधोघ्नजम् ॥३६॥

अधोघ्नजालम्भमिहाशुभाग्मनः शरीरिणः संसृतिचक्रशातनम् ।

तद् ब्रह्म निर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजध्वं हृदये हृदीश्वरम् ॥३७॥

कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हररूपासन एव हृदि छिद्रवत् सतः ।

स्वस्यात्मन सख्युरशेषदेहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः ॥३८॥

रायः कलत्रं पशव, सुतादयो गृहा मही कुञ्जरकोशभूतयः ।

सर्वेऽर्थकामाः षण्भङ्गुरायुषः पुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत् प्रियं चलाः ॥३९॥

एवं हि लोकाः ऋतुभिः कृता श्रमी च्यिष्यन्वः सातिशया न निर्मलाः ।

तस्माददृष्टश्रुतदूषणं परं भक्त्येकयेशं भजतात्मलब्धये ॥४०॥

यदध्यर्थेह, कर्माणि विद्वन्मान्यसङ्करः । करोत्यतो विपर्यासममोघं विन्दते फलम् ॥३९॥

मुखाय दुःखमोक्षाय सङ्कर एव कर्मिणः । सदाऽऽप्तोतीहया दुःखमनोहायाः सुखातृतः ॥४०॥

कामान् कामयते कायैर्वैर्धर्मिह पूरुः । स वै देहस्तु पारक्यो भङ्गुरो यात्युपैति च ॥४१॥

किमु व्यवहितापत्यदारागारधनादयः । राज्यं कोरागजामात्वभृत्प्रासा ममतास्पदा ॥४२॥

किमेतैरात्मनस्तुच्छैः सह देहेन नश्वरैः । अनर्थैरर्थसंकाशेर्नित्यानन्दमहोदधेः ॥४३॥

निरूप्यतामिह स्वार्थः कियान् देहभृतोऽसुरा । निषेकाद्विष्ववस्थानु क्षिरयमानस्य कर्मभिः ४४

कर्माण्यारभते देही देहेनाभानुवर्तिना । कर्मभिस्तनुत देहमुभयं स्वविवेकतः ॥४५॥

तस्मादर्थाश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः । भजतानोद्दयाऽऽभानमनोई हरिमोरवरम् ॥४६॥

सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः । भूतैर्महद्भिः स्वकृतै कृतानां जीवभञ्जित ॥४७॥

देवोऽसुरो मनुष्यो वा यच्चो गन्धर्व एव च । भजन् मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान् स्याद् यथा वयम्

नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः । प्रीणनाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहुश्रुता ॥४८॥

न दान न तपो नेत्र्या न शौचं न यतानि च । प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद् विदम्बनम् ॥

ततो हरौ भगवति भक्तिं कुस्त दानवाः । आत्मौपग्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरै ॥४९॥

दैतेया यच्चरणांसि क्षियः शूद्रा व्रजौकसः । रागा मृगाः पापजीवाः सन्ति क्षय्युततां गताः

एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः । एरान्तभक्तिर्गोविन्दे यत् सर्वत्र तदौषणम् ५०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे प्रह्लादानुचरिते नाम सप्तमोऽध्यायः

अथाष्टमोऽध्यायः

नारद उवाच

अथ दैत्यगताः सर्वे धृत्वा तदनुवर्षितम् । जगृह्णिरिवधत्वाद्यैव गुर्वनुशिषितम् ॥ १ ॥

अथाचार्यसुतस्तेषां बुद्धिमेकान्तसंस्थिताम् । आलस्य भोतस्वरितो राज्ञ आवेदयद् यथा ॥

श्रुत्वा तदप्रियं दैत्यो दुःसहं सनयानयम् । कोपावेशचलद्वाग्रः पुत्रं हन्तुं मनो दधे ॥ ३ ॥

विषवा परुषया धाधा प्रह्लादमतदर्शनम् । आहेशमाणः पापेन तिरश्चीनेन चन्द्रग ॥ ४ ॥

प्रभयावनतं दान्तं यद्वाञ्छलिमयस्थितम् । सपंः पदाइत इव स्वसन् प्रकृतिदारयाः ॥ ५ ॥

हे दुर्विनीत मन्दात्मन् कुलभेदकराधम । स्तब्धं मच्छासनोद्धृतं नेष्ये त्वाद्य यमस्यम् ॥६॥
 क्रद्धस्य यस्य कम्पन्ते प्रयो लोकाः सहेषता । तस्य मेऽभोतवन्मूढ शासनं किञ्चनोऽपगा ७

प्रह्लाद उवाच

न केवलं मे भवतश्च राजन् स वै बलं बलिनां चापरेणाम् ।
 परेऽपरेऽमी स्थिरजङ्गमा ये ब्रह्मादयो येन वशं प्रणीताः ॥८॥
 स ईश्वरः काल उरुक्रमोऽमावोजःसहःसस्रबलेन्द्रियात्मा ।
 स एव विधं परमं स्वशक्तिभिः सृज्यथव यत्ति गुणत्रयेश ॥९॥
 जज्ञामरं भावमित्रं स्वमात्मन स्तनं मनो धार्य न सन्ति विद्विरः ।
 ऋतेऽञ्जितादात्मन उपपद्यस्वितात् तद्विद्वाननस्य मइत् समईष्यम् ॥१०॥
 दस्यून् पुरा पण्य त्रिजिग्य लुम्पन्ते मन्यन्त एके स्वजिता दिशो दुरा ।
 तितात्मनो ज्ञस्य समस्य देदिनां सावोः स्वमोहपभवा कुतः परे ॥११॥

हिरण्यकशिपु उवाच

व्यक्तं त्वं मर्तुकामोऽसि योऽतिमात्रं विरुधमे । सुमूर्खो हि मन्दात्मन् ननु स्युर्विप्लवा गिरः १२
 यस्याया मन्दाभाष्योक्तो मर्त्यो जगदीश्वरः । कापी यदि स सर्वत्र कस्मात् स्तम्भे न इरपते १३ ।
 सोऽहं त्रिरुथमानस्य शिरः कायाद्धरामि ते । गोपायेन हरिह्वाद्य यस्ते शरण्योऽपि वनम् १४
 एवं दुरक्षैर्मुहुर्दृश्यन् दया सुतं महाभागवतं महासुरः ।
 गङ्गं प्रगृह्यो पतितो वरासनात् स्तम्भं तगडातिपथेन स्वमुष्टिना ॥१५॥
 तदैव तस्मिन् निनशोऽतिभीरवो यभूय येनाण्डकटाहमस्तुटम् ।
 यं वै रजधिष्ण्योपगतं त्वन्नाद्य ध्रुत्वा स्वधामात्पवमङ्ग मेतिरे ॥१६॥
 स यिजमन् पुत्रयथेऽमुरोजया निरुथ्य त्रिहोऽमरुतं मद्रुतम् ।
 अन्त समायां न दशं तपद् विनत्रजुर्वेन मृदारिगृवराः ॥१७॥
 सत्यं विधातुं निजभृत्यभाषितं श्यासि च भूतेऽप्यितेषु च्यामन ।

दिविस्पृशाकायमदीर्घपीवरप्रोबोवत्तः स्वतमरुपमध्यमम् ।
 चन्द्रांशुगौरैश्चुरितं तनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतं नखायुधम् ॥२२॥
 दुरासदं सर्वनिजेतरायुधप्रवेकविद्रावितदैर्यदानवम् ।
 प्रायेण मेऽयं हरिणोऽहमायिना वधः स्मृतोऽनेन समुद्यतेन किम् ॥२३॥
 एवं द्रुवंस्ववन्वपतद् गदायुधो नदन् नृसिंहं प्रति दैत्यकुञ्जरः ।
 अलक्षितोऽप्रौ पतितः पतङ्गमो यथा नृसिंहौजसि सोऽसुरस्तदा ॥२४॥
 न तद् विचित्रं खलु सत्त्वधामनि स्वतेजसा यो नु पुरापिबत् तमः ।
 ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महासुरो रुरा नृसिंहं गदयोरुवेगया ॥२५॥
 तं विक्रमन्तं समदं गदाधरो महोरगं तार्क्ष्यसुतो यथाप्रहीव ।
 स तस्य हस्तोऽकलितस्तदासुरो विक्रीडतो यद्गदहिर्गस्तमतः ॥२६॥
 अत्राभ्यमन्यन्त इतौऋतोऽमरा धनच्छदा भारत सर्वधिष्यपाः ।
 तं मन्यमानो निजवीर्यशक्तितं तद्गस्तमुक्तो नृसिंहं महासुरः ।
 पुनस्तमासज्जत खल्व्चर्मणी प्रगृह्य वेगेन जितश्रमो मृधे ॥२७॥
 तं श्येनवेगं शतचन्द्रवर्त्मभिश्चरन्तमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः ।
 कृत्वाट्टहासं परमुखनोत्क्षेपं निमीलिताक्षं जगृहे महाजवः ॥२८॥
 विष्वक् स्फुरन्तं प्रहृष्टात्तुरं हरिर्गर्वालो यथाऽऽर्षुं कुलिशाञ्जतत्वचम् ।
 द्वार्यूर आपात्य ददार लीलया नक्षिपंधाहि गरुडो महाविभम् ॥२९॥
 संरम्भदुष्प्रेष्यकराललोचनो न्यात्ताननानां विलिहन् स्वजिह्वाया ।
 असृज्जवाक्ताख्यकेसराननो यथान्त्रमाली द्विपहृत्यया हरिः ॥३०॥
 नखाङ्करोत्पाटितहृत्सरोरुदं विसृज्य तस्यानुचरानुदायुधान् ।
 अहन् समन्तास्रस्रशस्त्रपाण्डिर्ष्वभिर्दोदंणद्यूथोऽनुपधान् सहस्रराः ॥३१॥
 सदाववृत्ता जलदाः परापतन् प्रहाश्च तद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः ।
 अम्भोधयः श्वासहता विचुञ्चुर्निर्हृत्तादभीता द्विगिभा विचुङ्गुः ॥३२॥
 शौस्तस्सटोचिषसिमानसंकुला प्रोत्सर्पत दमा च पदातिपीडिता ।
 दीलाः समुपेतुरमुष्य रंहसा तत्तेजसा खं ककुभो न रंजिरे ॥३३॥
 ततः सभायामुपविष्टमुत्तमे नृपासने समृत्ततेजसं विमुम् ।
 अलक्षितदैर्यमल्यमर्षुं अचरद्वयं न चमज्ज कश्चन ॥३४॥
 निशम्य लोकप्रथमस्तकञ्जरं तमादिदैत्यं हरिणा हतं मृधे ।
 प्रहर्षवेगोऽकलितानना मुहुः प्रसूनवपैर्वटपुः सुराखियः ॥३५॥

मनघ ऊचुः

मनत्रो वयं तव निदेशकारिणो दितिजेन देव परिभूतसेतवः ।
भवता खलः स उपसंहृतः प्रभो करवाम ते किमनुशाधि किङ्करान् ॥४८॥

प्रजापतय ऊचुः

प्रजेशा वयं ते परेशाभिसृष्टा न येन प्रजा वै सृजामो निषिद्धाः ।
स एष त्वया भिन्नवचा नु शेते जगन्मङ्गलं सस्वमूर्तेऽवतारः ॥४९॥

गन्धर्वा ऊचुः

वयं विभो ते नटनाट्यगायका येनात्मसाद् धीर्यबलौजसा कृताः ।
स एष नीतो भवता दशामिमां किमुत्पथस्यः कुशलाय कल्पते ॥५०॥

चारुणा ऊचुः

हरे तवाङ्घ्रिपङ्कजं भवापवर्गमाश्रिताः । यदेप साधुहृद्भयस्त्वयामुरः समापितः ॥५१॥

यक्षा ऊचुः

वयमनुचरमुख्याः कर्मभिस्ते मनोजैस्त इह दितिसुतेन प्रापिता वाहकत्वम् ।
स तु जनपरिताप तत्कृतं जानता ते नरहर उपनीत. पञ्चतां पञ्चविंश ॥५२॥

किम्पुरुषा ऊचुः

वयं किम्पुरास्त्वं तु महापुरप ईश्वरः । अयं कुपुरुषो नटो धिक्वृत. साधुभिर्यदा ॥५३॥

वैतालिका ऊचुः

सभासु सत्रेषु तवामलं यशो गीत्वा सपर्यां महतीं लभामहे ।
यस्तां न्यनैशीद् भृशमेव दुर्जनो दिष्टया हतस्ते भगवन् यथाऽऽमय ॥५४॥

किन्नरा ऊचुः

वयमीश किन्नरगणास्तवानुगा दितिजेन विष्टिममुनानु कारिताः ।
भवता हरे स वृजिनोऽवसादितो नरसिंह नाथ विभवाय नो भव ॥५५॥

विष्णुपार्षदा ऊचुः

अथैतद्भरिनररूपमद्भुतं ते दृष्टं नः शरण्यद् सर्वलोकशर्म ।
सोऽयं ते विधिर ईश विप्रशस्तस्तस्येदं निघनमनुग्रहाय विशः ॥५६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे ईश्वराज्यधे नृसिंहस्तवोनामाष्टमोऽध्यायः

अथ नवमोऽध्यायः

नारद उवाच

एवं मुसादयः सर्वे महारुद्रपुर.सराः । नोपैतुमशान् मनुमुर्मरम् सुदुरासदम् ॥ १ ॥

साक्षाच्छ्री. प्रेदिता देवैर्दृष्टा तन्महदद्भुतम् । श्रद्धाश्रुतपूर्वत्वात् सा नोपेयाय शङ्किता ॥ २ ॥
 प्रह्लादं प्रेषयामास ब्रह्मावस्थितमन्तिके । तात प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं प्रभुम् ॥ ३ ॥
 तथेति शनकै राजन् महाभागवतोऽर्भकः । उपेत्य भुवि कायेन ननाम विष्टताञ्जलिः ॥ ४ ॥
 स्वपादमूले पतितं तमर्भकं विलोक्य देवः कृपया परिप्लुतः ॥ १ ॥
 उत्थाप्य तच्छ्रीप्यर्षदघात कराभ्युर्जं कालाहिविग्रस्तधियां कृताभयम् ॥ २ ॥
 स तत्करस्पर्शंघुताखिलाशुभः सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः ।
 तत्पादपद्मं हृदि निवृत्तो दधौ हृष्यत्तनुः क्लिबहृदभ्रुलोचनः ॥ ६ ॥
 अस्तौपीदरिमेकाप्रमनसा सुसमाहितः । प्रेमगद्गदया वाचा तन्व्यस्तद्दयेक्षणः ॥ ७ ॥

प्रह्लाद उवाच

ब्रह्मादयः सुरगणा मुनयोऽथ सिद्धाः सर्वैस्तानमतयो वचसां प्रवाहै ।
 नाराधितुं पुरगुरुरैरधुनोऽपि पिप्रुः किं तोष्टमर्हति स मे हरिरप्रजातेः ॥ ८ ॥
 मन्ये घनाभिजनरूपतप ध्रुतौजस्तेज प्रभावबलपौरुषरुद्वियोगाः ।
 नाराधनाय हि भवन्ति परस्य पुंसो भक्त्या तुतोऽप भगवान् गजयूथपाय ॥ ९ ॥
 विप्राद् द्विपद्गुणयुतादरविन्दनाभपादारविन्द्रविमुखाच्छ्वपचं वरिष्टम् ।
 मन्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः ॥ १० ॥
 नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मान जनादविदुपः करणो वृषोते ।
 तद् यज्जानो भगवते विद्धीत मानं तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥ ११ ॥
 तस्मादहं विगतविक्रव ईश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथात्मनीपम् ।
 नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्ट पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन ॥ १२ ॥
 सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्प्रधाप्रो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजन्तः ।
 ऐमाय भूतय उतात्मसुखाय चास्य विक्रीडितं भगवतो रचिरावतारैः ॥ १३ ॥
 तद् यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाद्य मोदेत साधुरपि वृश्चिकसर्पहरया ।
 लोकाश्च निवृत्तिमिताः प्रतियन्ति सर्वे रूपं नृसिंह विभयायजनाः स्मरन्ति ॥ १४ ॥
 नाह बिभ्रेम्यजित तेऽतिभयानकाह्यजिह्वाकंनेत्रभ्रुकुटीरभसोऽप्रदंष्ट्रात् ।
 आन्त्रस्वज. अतजकेसरशङ्कु कर्णांघ्रिहोदभीतदिग्भिभादरिभिरत्र प्रत् ॥ १५ ॥
 प्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्सल दुःसहोऽप्रमंसारचक्रकन्दनाद् प्रमतां प्रणोतः ।
 यद् स्वकर्मभिरशक्तम तेऽष्ट्रिमूलं प्रीतोऽपवर्गंमरणं ह्यसे यदा नु ॥ १६ ॥
 यस्मात् प्रियाप्रियविद्योगस्ययोगजन्मशोकाग्निना सख्ययोगनिपु दह्यमानः ।
 दुःसौपधं तदपि दुःखमतद्वियाहं भूयन् भ्रमामि यद् मे तत्र दास्ययोगम् ॥ १७ ॥

सोऽहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह विरिञ्चगीता ।
 अञ्जस्तितमर्गनुगृणन् गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पदयुगालयहंससङ्गः ॥१८॥
 बालस्य नेह शरणं वितरौ नृसिंह नर्तस्य चागदमुदन्वति मञ्जतो नोः ।
 तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्यं इहाञ्जसेष्टस्तावद् विभो तनुभृतां त्वदुभेषितानाम् ॥१९॥
 यस्मिन् यतो यहिं येन च यस्य यस्माद् यस्मै यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा ।
 भावः करोति विकरोति पृथक्स्वभावः सञ्चोदितस्तदखिलं भवत. स्वरूपम् ॥२०॥
 माया मन सृजति कर्ममयं वचोय. कालेन चोदितगुणानुमनेन पुंस. ।
 छन्दोमयं यदजयापितपोदशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेत स्वदन्यः ॥२१॥
 स त्वं हि नित्यविजितामगुणः स्वधात्रा कालो वशीकृतविसृज्यसिर्गशक्ति ।
 चक्रे विसृष्टमजयेधर षोडशारे नित्योऽव्यमानमुपकरं विभो प्रपन्नम् ॥२२॥
 दृष्टा मया द्विविभोऽखिलधिष्यपानामायुः श्रियो विभव इच्छति याञ्जनोऽयम् ।
 येऽस्मत्पितुः कुपितहासविजृम्भितभ्रूविसृजितेन लुलिता स तु ते निरस्त ॥२३॥
 तस्मादमूर्तनुभृतामइमाशिषो ज्ञ आयु श्रियं विभवमैन्द्रियमाविरिञ्चात् ।
 नेच्छामि ते विलुलितानुविक्रमेण कालात्मनोपनय मां निजभृत्यपार्श्वम् ॥२४॥
 कुत्राशिषः श्रुतिसखा भृगुनृषिणरूपाः बवेदं कलेवरमशेषरुतां विरोहः ।
 निर्विद्यते न तु जनो यदपीति विद्वान् कामानलं मधुलयै शमयन् दुरापैः ॥२५॥
 काहं रज प्रभव ईश तमोऽधिष्ठेऽस्मिञ्जात सुरैतरकले क तवानुकर्या ।
 न महायो न तु भवस्य न वै रमाथा यन्मेऽर्पित. शिरसि पञ्चकरः प्रसादः ॥२६॥
 नैपा परावरमतिभंवतो ननु स्याज्जन्तोऽर्थथाऽऽत्मसुहृदो जगतस्तथापि ।
 संसेवया सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वम् ॥२७॥
 एवं जनं निपतितं प्रभवाहिकृते कामाभिकाममनु य. प्रपतन् प्रसङ्गात् ।
 कृत्वाऽऽत्मसात् सुररिष्या भगवन् गृहीतः सोऽहं कथं नु विसृजे तव भृत्यसेवाम् ॥
 मत्प्राणरक्षणमनन्त पितुर्धनश्च मन्ये स्वभृत्यभक्तिवाक्यमृतं विधातुम् ।
 खङ्गं प्रगृह्य यदधोचदसद्विधिः सुस्वामीधरो मदपरोऽवतु कं हरामि ॥२८॥
 एकस्त्वमेव जगदेतदमुष्य यत् त्वमाद्यन्तयो पृथगवस्यसि मध्यतश्च ।
 सृष्ट्वा गुणव्यतिकरं निजमाययेदं नानेव तैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ॥२९॥
 त्वं वा इदं सदसदोश भवास्ततोऽन्यो माया यदात्मपरमुद्धिरियं ह्यपार्थो ।
 यद् यस्य जन्म निधनं स्थितिरीक्षणं च तद् वै तदेव वसुकालवदृष्टिर्षो. ॥३०॥

न्यस्येदमात्मनि जगद् विलयाश्रुमध्ये शेषेऽऽत्मना निजसुखानुभवो निरीहः ।

योगेन मीलितव्यात्मनिपीतनिद्रस्तुर्ये स्थितो न तु तमो न गुणांश्च युङ्क्षे ॥३२॥
तस्यैव ते वपुरिदं निजकालशक्त्या सञ्चोदितप्रकृतधर्मण आत्मगुहम् ।

श्रमभस्यनन्तशयनाद् विरम समाधेर्नाभेरभूत् स्वकणिकावटवन्महाब्जम् ॥३३॥

त सम्भवः कविरतोऽन्यदुपस्थमानस्त्वा बीजमात्मनि तर्त स्वबहिर्विचिन्त्य ।

नाविन्ददब्दशतमप्सु निमज्जमानो जातेऽङ्कुरे कथमु होपलभेत बीजम् ॥३४॥

स त्वात्म्योनिर्गतिविस्मित आस्थितोऽब्जं कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभावः ।

चामा मनीश भुवि गन्धनिवातिसूषमं भूतेन्द्रियाशयमये विततं ददर्श ॥३५॥

एव सहस्रवदनाङ्गं शिशिर करोरुनासास्यकर्णनयनाभत्यायुवाह्वयम् ।

मायामयं रुद्रुपलङ्घितस्त्रिवेशं दृष्ट्वा महापुरुषमाप सुरं विरिञ्च ॥३६॥

तस्मै भवान् हयशिरस्तनुव च बिभ्रद् वेदहुहावतिबलौ मधुकैटभाण्यौ ।

हृत्वाऽऽनयच्छ्रुतिगणांस्तु रजस्तमश्च सत्त्वं तव प्रियतमां तनुमामनन्ति ॥३७॥

इत्थं नृतिर्यगृपिदेवक्रपावतरेलोकान् विभावयसि हसि जगत्प्रतीपान् ।

धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्तं दृष्ट्वा कलौ यदभवच्छियुगोऽथ स त्वम् ॥३८॥

नैतन्मनस्तव कथासु विकुण्ठनाथ जग्रीयते दुरितदुष्टमसाधु तीव्रम् ।

कामातुरं हर्षशोकभयपण्यातं तस्मिन् कथं तव गतिं बिसृशामि दीन ॥३९॥

जिह्वैकतोऽप्युत विकर्षति माविनृता शिशोऽन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् ।

प्राणोऽन्यतश्चपलदक् क्व च कर्मशक्तिबन्धयः सपत्न्य इव गेहपतिं लुण्ठित ॥४०॥

एवं स्वकर्मपतितं भववैतरण्यामन्योन्यजगमरणाशनभीतभीतम् ।

परयजनं स्वपरधिप्रह्वैरमैत्रं हन्तेति पारचर पीठृहि मूढमघ ॥४१॥

को न्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन् प्रयास उत्तारयोऽह्य भवसम्भवज्ञोपहेतो ।

मूढेषु वै महदनुग्रह आर्तबन्धो किं तेन ते प्रियज्जानानुसेवता नः ॥४२॥

नैवोद्विजे पर दुरत्ययैतरण्यास्वद्वीर्यगायनमहासृतमग्राचित् ।

शोचे ततो विमुखचेतस इन्द्रियार्थमायापुखाय भरसुदहतो विमूडान् ॥४३॥

प्रायेण देव मुनयः स्वविमुक्तिकामा मौनं चरन्ति विजने न परार्थनिष्ठा ।

नैतान् विहाय कृपणां विमुमुषं एको भान्यं त्वदस्य शरणां भ्रमतोऽनुपरये ॥४४॥

यन्मैथुनादि गुहमेधिसुखं हि तुच्छं वयद्वयनेन परयोस्त्वि दुःसदु क्षम् ।

मृष्यन्ति नेह कृपणा बहुदुःखभाजः करद्वृत्तिपरान्निर्जितं विरहेत धीर ॥४५॥

मौनमत्तश्रुततपोऽभ्ययनस्वधर्मव्याप्यारहोजपसमाधय आप्तवर्णाः ।
 प्रायः परं पुर्यते त्वजितेन्द्रियाणां वातां भवन्त्युत न वात्र तु दान्भिक्कानाम् ॥४६॥
 रूमे इमे सदमती तत्र वेदेषु षीजाङ्गराविव न चान्यदरूपकस्य ।
 युक्ताः समन्तमुभयत्र विचिन्वते त्वां योगेन वल्लिमिव दारपु नान्यतः स्यात् ॥४७॥
 त्वं वायुरग्निस्वनिर्ऋत्यदःपुमात्राः प्राणोन्द्रियाणि हृदयं चिदनुप्रदंश्च ।
 सर्वं त्वमेव सगुणो विगुणश्च भूमन् नान्यत् त्वदस्यपि मनोवचसा निरक्तम् ॥४८॥
 नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनःप्रभृतयः सददेवमर्त्याः ।
 आद्यन्तवन्त उरगाय विदन्ति हि त्वामेवं विन्दुर्य सुधियो विरमन्ति शब्दात् ॥४९॥
 तत् तेऽहंत्तम नमःस्तुतिकर्मपूजाः कर्म स्मृतिश्चरणयो, श्रवणं कथायाम् ।
 संसेवया त्वयि विनेति पङ्क्त्या किं भक्तिं जनः परमःसगतो लभेत ॥५०॥

नारद उवाच

पतावद्वर्षितगुणो भक्त्या भक्तेन निगुणः । प्रहादं प्रणतं प्रीतो यतमन्युरभापत ॥५१॥

श्रीभगवानुवाच

प्रहाद मद्र भद्रं ते प्रीतोऽहं तेऽसुरोत्तम । वरं वृणीष्यामिमतं कामपूरोऽस्यहं नृणाम् २
 मामप्रीणत आयुष्मन् दर्शनं दुर्लभं हि मे । इष्ट्वा मां न पुनर्जन्तुराःमानं तस्मिहंति ॥२३॥
 प्रीणन्ति इयं मां धीराः सर्वभावेन साधवः । श्रेयस्कामा महाभागाः सर्वासामाशिनां पतिम्
 एवं प्रलोभ्यमानोऽपि धरैर्लोकप्रलोभनैः । एकान्तिं वाद् भगवति नैच्छत् ताननुरोत्तमः २५
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे प्रहादचरिते भगवःस्तवो

नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

नारद उवाच

भक्तियोगस्य तत् सर्वमन्तरायतयाभक्तः । मन्यमानो हरीकेशं स्मयमान उवाच ह ॥ १ ॥

प्रहाद उवाच

मा मां प्रलोभयोत्पथाऽऽसक्तं कामेषु तैर्वरैः । स सङ्गभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुः वासुपाश्रितः २
 भूत्यलक्षणाजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत् । भवान् संसारबीजेषु हृदयप्रविष्य प्रभो ॥ ३ ॥
 नान्यथा तेऽखिलगुरो घटेत करणात्मनः । यस्त आशिव आशास्ते न स भूत्यः स वै वणिव्
 आशासानो न वै भूत्यः स्वामिन्याशिव आत्मनः । न स्वामी भूत्यतः स्वाम्यमिच्छन् यो राति चाशि ।
 अहं त्वकामस्तद्भक्तस्त्वं च स्वाम्यनपाश्रयः । नान्यथेहावयोर्धौ राजसेवकयोर्विव ॥ ६ ॥
 यदि रासीश मे कामान् धरांस्त्वं वरदर्पभ । कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृष्ये वरम् ॥ ७ ॥
 इन्द्रियाणि मनः प्राण्य आत्मा धर्मो धृतिर्मतिः । ह्रीः श्रीस्तेजः स्मृतिः सत्यं यस्य न ग्यन्ति जन्मना

विमुञ्चति यदा कामान् मानवो मनसि स्थितान् । तर्ह्येव पुण्डरीकाक्ष भगवन्वाय कल्पते ॥६१॥
नमो भगवते तुभ्यं पुराण महात्मने । हरयेऽस्तुर्त्तसिंहाय मद्गण्ये परमात्मने ॥१०॥

नृसिंह उवाच

नैकान्तिनो मे मयि जास्मिन्हाशिर आशासतेऽमुग्र च ये भवद्विधाः ।
अथापि मन्वन्तरमेतदत्र दैत्येश्वरायामनुभुङ्क्ष्व भोगान् ॥११॥
कथा मदीया ज्ञानाणः प्रियास्त्वमावेश्य मानात्मनि सन्तमेकम् ।
सर्वेषु भूतेष्ववियञ्जमीशं यजस्व योगेन च कर्म हिन्वन् ॥१२॥
भोगेन पुण्यं कुशलेन पापं कलेवरं कालजवेन हित्वा ।
कीर्तिं विशुद्धां सुरलोकागतां विनाय मानेष्यसि मुक्तवन्व ॥१३॥

य एतन् कीर्तयेन्महां तया गीतमिदं नरः । त्वां च मां च स्मरन् काले कर्मबन्धात् प्रमुच्यते ॥४॥

प्रह्लाद उवाच

वरं वरय एतत् ते वरदेशान्महेश्वर । यदनिन्दत्पिता मे त्वामविद्विस्तेज ऐश्वरम् ॥१४॥
विद्वामर्षाशयः साक्षात् सर्वलोकगुरुं प्रभुम् । भ्रातृहेति नृशरदृष्टिःवद्वक्तो मयि चाधवान् ॥१५॥
तस्मात् पिता मे पृथेत् दुरन्ताद् दुस्तरादघात् । पूतस्तेऽपाङ्गमंददृष्टतदा कृपणवसल ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

त्रि सप्तभिः पिता पूतः पितृभिः सह तेऽनन । यत् माघोऽस्य गृहे जातो भवान् वै कुलपावन ॥
यत्र यत्र च मद्भक्ता प्रशान्ता समर्पितनः । साधवः समुदाचारास्ते पूयन्त्यपि कीकटा ॥१६॥
सर्वात्मना न हिंसन्ति भूतप्रांसेषु किञ्चन । उच्चावचेषु दैयेन्द्र मद्भावेन गतस्पृहाः ॥२०॥
भवन्ति पुरुषा लोके मद्भक्तास्त्वामनुमताः । भवान् मे खलु भक्तानां सर्वेषां प्रतिरूपदृक् ॥२१॥
कुरु त्वं प्रेतकार्याणि पितुः पूतस्य सर्वशः । मद्भङ्गस्पर्शनेनाङ्ग लोकान् यास्यति सुप्रभा ॥२२॥
पितृशं च स्थानमातिष्ठ यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः । मर्यावेश्य मनस्तात कुर्व कर्माणि मत्परः ॥२३॥

नारद उवाच

प्रह्लादोऽपि तथा चक्रे पितृशंसात्परायिकम् । पथाऽऽइ भगवान् राजस्रभिषिक्तो द्विजोत्तमैः २४
प्रसादसु मुखं दृष्ट्वा ब्रह्मा नरहरिं हरिम् । स्तुत्वा वाग्भिः पवित्राभिः प्राह देवादिभिर्युतः ॥२५॥

ब्रह्मोवाच

देवादेवाखिलाप्येष भूतभावन पूरज । दिष्ट्या ते निहृतः पापो शोऽसन्तापनोऽमरः ॥२६॥
योऽसौ लब्धवरो मत्तो न वष्यो मम सृष्टिभिः । तपोयोगबलोद्भूतः समस्तनिगमानहन् ॥२७॥
दिष्ट्यास्य तनयः साधुमंहाभागवतोऽमरकः । त्वया विमोक्षितो मृत्योर्दिष्ट्या त्वां समितोऽयुना ॥

एतद् वपुस्ते भगवन् ध्यायतः प्रयतामनः । सर्वतो गोप्सु संत्राग्यान्मृत्योरपि जिनांसतः ॥२६॥

नृसिंह उवाच

मैवं वरोऽसुराणां ते प्रदेशः पद्मसम्भव । वरः क्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतं यथा ॥३०॥
नारद उवाच

इत्युक्त्वा भगवान् राजस्तत्रैवान्तर्दधे हरिः । अदर्यः सर्वभूतानां पूजितः परमेष्ठिना ॥३१॥
ततः भग्वज्य शिरसा वन्दे परमेष्ठिनम् । भवं प्रजापतीन् देवान् प्रहादो भगवत्कलाः ॥३२॥
ततः कात्यादिभिः सार्धं मुनिभिः कमलासनः । दैत्यानां दानवानां च प्रहादमकरोत् पतिम् ॥३३॥
प्रतिगन्ध ततो देवाः प्रयुज्य परमाशिवः । स्वधामानि ययु राजन् प्रहाद्याः प्रतिपूजिताः ॥३४॥
एवं तौ पापंदौ विष्णोः पुत्रत्व प्रापितौ दिते । हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ॥३५॥
पुनश्च विप्रशापेन राक्षसौ तौ बभूवतुः । कुम्भकर्णदशप्रीवौ हतौ तौ रामविभ्रमैः ॥३६॥
शयानौ युधि निभिन्नाहृदयौ राममायकैः । तच्चित्तौ जहतुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ॥३७॥
ताविहाय पुनर्जातौ शिशुपालवरूपजौ । हरौ वैरानुबन्धेन पश्यतस्ते समीयतुः ॥३८॥
एनः पूर्वकृतं यत् तद् राजानः कृष्णवैरिणः । जहुस्त्वन्ते तदात्मानः कीटः पेशस्कृतो यथा ३९॥
यथा यथा भगवतो भक्त्या परमयाभिदा । नृपाश्चैद्यादयः सात्त्व्यं हरेस्तच्चिन्तया ययुः ॥४०॥
आख्यातं सर्वमेतत् ते यन्मां त्वं परिभृष्टवान् । दम्योपसुताक्षीनां हरेः सात्त्व्यमपि द्विषाम् ॥४१॥
पुरा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्णस्य च महात्मनः । अवतारकथा पुण्या बधो यथादिदैत्ययोः ॥४२॥
प्रहादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च । भक्तिज्ञानं विरक्तिश्च याथात्म्यं चास्य वै हरेः ॥४३॥
सर्गस्थित्यप्यथेशस्य गुणजर्भानुवर्णनम् । परावरेषां स्थानानां कालेन व्यययो महान् ॥४४॥
धर्मो भागवतानां च भगवान् येन गम्यते । आख्यानेऽस्मिन् समाज्ञातमाध्यामिरुमशेषतः ४५॥
य एतन् पुरयमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् । कीर्तयेच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपाशैर्विमुच्यते ४६॥
एतद् य आदिपुरास्य मृगेन्द्रलीलां दैत्येन्द्रयूथपन्नध प्रयतः पठेत् ।
दैत्यात्मजस्य च सतां प्रवरस्य पुस्य श्रुत्वानुभावमकुनोभयमेति लोकम् ॥४७॥
युयं नृलोके बत मूरिभागा लोकं पुनाना मुनयोऽभियन्ति ।
येषां गृशनावसतीति साक्षाद् गूढ परं ब्रह्म मनुष्यलिङ्गम् ॥४८॥
स वा अयं ब्रह्म महद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः ।
प्रियः सुहृद् वः खलु मातुलेय आत्माहंशीयो विधिः कृद् गुरुश्च ॥४९॥
न यस्य साक्षाद् भवपञ्जादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितम् ।
मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितः प्रसीदतामेप स साधतां पतिः ॥५०॥
स एव भगवान् राजन् व्यतनोद् विदितं यशः । पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानन्तमायिना ॥५१॥

राजो उवाच

कस्मिन् कर्मणि देवस्य मयोऽहजगदीशितुः । यथा चोपचिता कीर्तिः कृष्येनानेन कथ्यताम् ॥२२॥

नारद उवाच

निजिता असुरा देवैर्बुधनेनोपबृंहितैः । भायिनां परमाचार्ये मयं शरणमाययुः ॥२३॥
 स निर्मायं पुरस्तिष्ठो हैमोरौप्यायसीर्विभुः । दुर्लभ्यापायसंयोगा दूर्ध्वितर्क्यपरिच्छद्रा ॥२४॥
 ताभिस्तेऽसुरसेनान्यो लोकांस्त्रीन् सेधरान् नृप । स्मरन्तो नाशयाञ्चक्रुः पुरंरैरमलक्षिताः ॥२५॥
 ततस्ते सेधरा लोका उपसाद्येश्वरं विभो । आहि नस्तावकान् देव विनष्टास्त्रिपुरालयैः ॥२६॥
 अयातुगृह्य भगवान् मा मैष्टेति सुरान् विभुः । शरं धनुषि सन्धाय पुरेष्वेव व्यमुञ्चत ॥२७॥
 ततोऽग्निपर्णा इषव उत्पेतुः सूर्यमण्डलात् । यथा मयूरसन्धोहा नादर्यन्त पुरो यतः ॥२८॥
 तैः स्पृष्टा व्यसवः सर्वे निपेतुः स्म पुरौकसः । तानानोय महायोगी मयः कृष्णसेऽक्षिपत् ॥२९॥
 सिद्धामृततरसस्पृष्टा वज्रपारा महौजसः । उत्तस्थुर्मघदलना वैद्युता इव बह्वयः ॥३०॥
 विलोक्य भगवन्कल्पं विमनस्कं वृषध्वजम् । तदायं भगवान् विष्णुस्तत्रोपायमकरहरयत् ॥३१॥
 वत्स आसीत्तदा ब्रह्मा स्वयं विष्णुरयं हि गौ । प्रविश्य त्रिपुरं काले रसकृपाभृतं पपी ॥३२॥
 तेऽसुरा ह्यपि पश्यन्तो न न्यपेधन् विमोहिताः । तद् विज्ञाय महायोगी रमपालानिदं जगौ ॥३३॥
 स्वयं विशोकः शोकातान् स्मरन् दैवगतिं च ताम् । देवोऽसुरो नरोऽन्यो वा नेश्वरोऽस्तीहकश्चन ॥
 आत्मनोऽन्यस्य वा दिष्टं दैवेनापोहितुं दयोः । अथासौ शक्तिभिः स्वाभिः शम्भोः प्राधनिकं व्यधान्
 धर्मज्ञानविरक्त्यद्विदितपोविद्याक्रियादिभिः । रथं सूनं ध्वजं वाहान् धनुर्वमं शरादि यत् ॥३६॥
 सन्नद्धो रथमास्थाप शरं धनुरुपाददे । शरं धनुषि सन्धाय मुहूर्तेऽभिजितीश्वरः ॥३७॥
 ददाह तेन दुर्भेद्या हरोऽय त्रिपुरो नृप । द्विवि दुन्दुभयो नेदुर्विमानशतसंकुलाः ॥३८॥
 देवर्षिपितृसिद्धेशा जयेति कुसुमोत्करैः । अवाकिरजगुहंष्टा ननृनुश्राप्सरोगणाः ॥३९॥
 एवं दग्ध्वा पुरस्तिष्ठो भगवान् पुरहा नृप । ब्रह्मादिभिः स्तूयमानः स्वयाम प्रत्यपद्यत ॥४०॥

एवंविधान्यस्य हरेः स्वमायया विदम्बमानस्य नृलोकरात्मनः ।

वोयांषि गीतान्यृषिभिर्वगद्गुरोर्लोकान् पुनानान्यपरं वदामि किम् ॥४१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदप्रवादे त्रिपुरविजयो नाम दशमोऽध्यायः

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ध्रुवेदितं साधुसमायभाजितं मेदत्तमाप्रथम उदयमाभनः ।

युधिष्ठिरो दैत्यपनेमुंदा युतः पश्यन्नभूयस्तनयं स्वयम्भुवः ॥१॥

युधिष्ठिर उवाच

भगवच्छ्रोतुमिच्छामि नृणां धर्मं सनातनम् । वर्णाश्रमाचारयुतं यत् पुमान् विन्दते परम् ॥२५॥
भवान् प्रजापतेः साक्षादात्मजः परमेष्ठिनः । सुतानां सम्मतो ब्रह्मंस्तपोयोगसमाधिभिः ॥२६॥
नारायणपरा विप्रा धर्मं गुह्यं परं विदुः । करुणाः माधव शान्तास्त्वद्विवा न तथापरः ॥२७॥

नारद उवाच

नवा भगवतेऽज्ञाय लोकानां धर्महेतवे । धर्म्ये सनातनं धर्मं नारायणमुखाच्छ्रुतम् ॥२८॥
योऽप्रतीर्षात्मनोऽशेन दाद्यायण्यां तु धर्मत । लोकानां स्वस्तयेऽध्यास्ते तपो बदरिकाश्रमे ॥२९॥
धर्ममूलं हि भगवान् सर्ववेदमयो हरिः । स्मृतं च तद्विदां राजन् येन चात्मा प्रसीतति ॥३०॥
सर्वं दद्यात् तपः शौचं तितिचेत्ता शमो दम । अहिंसा प्रज्ञचर्षं च स्वागः स्वाध्याय आर्जवम् च
सन्तोषः समदक् सेवा प्राग््येहोपरम शनै । नृणां विपर्ययेहेत्वा मौनमात्मविमर्शनम् ॥३१॥
अस्त्राद्यादे संविभागी भूतेभ्यश्च यथाहंतः । तेषवा मदेवताबुद्धिः सुतरा नृपु पाण्डव ॥३०॥
श्रवणं कीर्तनं चाह्य स्मरणं मन्तनां गते । सेवेऽपावनतिर्दास्यं सत्पमात्ममर्षणम् ॥३१॥
नृणामयं परो धर्मः सर्वैरां समुदाहृत । त्रिशल्लवणवान् राजन् मर्त्यामा येन तु यति १२
संस्कारा यत्रात्रिच्छिन्नाः सं द्विजोऽजो जगाद् यम् । इत्याध्ययनदानानि विहितानि द्विवस्मनाम्
जन्मरमाविदातानां क्रियाश्चाश्रमचोदिताः ॥३२॥

विप्रस्याप्ययनादीनि पठन्त्यस्वाश्रमिप्रह । राज्ञो वृत्तिः प्रजा गोसुरविप्राद् वा परादिभिः १४
धैर्यस्तु धार्तावृत्तिश्च निर्यं ब्रह्मकुलानुग । शूद्रस्य द्विजशुभ्र्या वृत्तिश्च स्थामिनो भजेत् ॥३२॥
वातां विचित्रा शालीनवायाधरशिलोऽद्भुतम् । विप्रवृत्तिश्चनुष्येयं श्रेयसो चोत्तरोत्तरा ॥३३॥
जघन्यो नोत्तमा वृत्तिमनापदि भजेत्तर । कृते राजन्यमाप्यसु सर्वे रामपि सर्वे ॥३४॥
भक्तामृताभ्यां जीवेत मृतेन प्रभृतेन वा । सायानृताभ्यां जीवेत न शूद्र्या कथञ्चन ॥३५॥
भक्तगुण्डशिलं प्रोक्तममृतं यदयापितम् । मृतं तु नि ययात्प्रा ह्यान् प्रभृते कर्षणं मृतम् ॥३६॥
मयागृतं तु वाण्डिज्यं शृत्तिर्नाचिमेवेनम् । वर्जयेत् तां तदा विप्रो राजस्यश्च जुगुप्सिताम् ।

सर्ववेदमयो विप्र सर्वदेवमयो नृपः ॥३७॥

शमो दमस्तप शौचं मन्तोष चान्तिराजंरम् । ज्ञानं दवाप्युतामर्षं सर्वं च ब्रह्मणवणम् २१
गौर्यं धीर्यं च तिरस्तेजहायग आत्मजयः समा । प्रप्रत्यता प्रवादश्च रवा च चरत्तवणम् ॥२२॥
देवगुरुरूपो भक्तिस्त्रिगं परिपोषणम् । आभितर्यमुचमो नि यं नैतुषं धैर्यवणम् २३।
शूद्रस्य मंनति शौचं सेवा स्थामिन्यमायवा । धमन्प्रयज्ञो ह्यनेयं सर्वं गौरिप्रवणम् ॥२४॥
कीर्षां च पतिदेवानां तापुध्रुवावुरक्तता । तद्गुण्यनुत्तिप्र निर्यं नदमनधारणम् ॥२५॥
ममार्धनोपसेवाभ्यां शूद्रमण्डनवर्जिनः । सर्वं च मण्डिता नि य परिमृष्टपरिपुद्गा ॥२६॥

कामैरुच्चावचैः साध्वी प्रभ्रयेण दमेन च । वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णा काले काले भजेत् पतिम्
 सन्तुष्टालोलुपा दत्ता धर्मज्ञा प्रियसत्यवाक् । अप्रमत्ता शुचिः क्षिाधा पतिं त्वपतितं भजेत् ॥२६॥
 या पतिं हरिभावेन भजेच्छीरिव तत्परा । हर्षात्मना हरेर्लोके पत्या भूरीरिव मोदते ॥२७॥
 वृत्तिः संकरजातीनां तत्तत्कुलकृता भवेत् । अर्चौराणां प्रपापानामन्यजान्तेवसायिनाम् ॥२८॥
 प्रायः स्वभावविहितो नृणां धर्मो युगे युगे । चेदहग्भिः स्मृतो राजन् प्रेत्य चेह च शर्मत्वाद् ॥२९॥
 वृत्त्या स्वभावकृतया वर्तमान स्वकर्मकृत् । हित्वा स्वभावजं कर्म शनैर्निर्गुणतामियात् ॥३०॥
 उप्यमानं सुदुःचेत्रं स्वयं निर्वीर्यतामियात् । न कल्पते पुन सूया उहं बीजं च नश्यति ३१
 एवं कामाशयं चित्तं कामानामतिसेवया । विरज्येत यथा राजशाशिवत् कामबिन्दुभि ॥३२॥
 यस्य यत्तत्क्षणं प्रोक्तं पुंसो वणाभिन्वयञ्जकम् । यदन्यत्रापि दृश्येत तन् तेनैव विनिर्दिशेत् ॥३३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे नामैकादशोऽध्यायः ॥३१॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

नारद उवाच

ब्रह्मचारी गुरुकुले यमन् दान्तो गुरोर्हितम् । आचरन् दासवस्त्रीचो गुरो सुदृढसौहृदः ॥३॥
 सायं प्रातरुपासीत गुरुग्यर्कसुरोत्तमान् । उभे सन्ध्ये च यतवाग् जपन् ब्रह्म समाहित ॥३॥
 छन्दांस्यधीयीत गुरोराहृतश्वेत सुयन्त्रित । उपक्रमेऽत्रसाने च चरणौ शिरसा नमेत् ॥ ३ ॥
 मेखलाजिनत्रासांसि जटादण्डकमण्डलून् । बिभृयादुपधीत च दर्भपाण्डिर्धोदितम् ॥ ४ ॥
 सायं प्रातश्चरेद्भैक्षं गुरवे तन्निवेदयेत् । भुञ्जीत यद्यनुज्ञातो गोचेदुपवसेत् क्वचित् ॥ ५ ॥
 सुशीलो मितभुग् दक्षः श्रद्धधानो जितेन्द्रिय । यावदर्थं व्यवहरेत् स्त्रीषु स्त्रीनिर्जितेषु च ॥ ६ ॥
 वर्जयेत् प्रमदागाथामगृहस्थो बृहद्भ्रत । इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्त्यपि यतेर्मनः ॥ ७ ॥
 केशप्रसाधनोन्मर्दञ्चपनाभ्यञ्जनादिकम् । गुरुस्त्रीभिर्यवतिभि कारयेत्सात्मनो युवा ॥ ८ ॥
 नन्वग्नि पमदा नाम घृतकुम्भममः पुमान् । सुतामपि रहो जह्यादन्यदा यावदर्थकृत् ॥ ९ ॥
 कल्पयित्वाऽऽत्मना यावदाभासमिदमोधरः । द्वैतं तावत्त विरमेत् ततो ह्यस्य विपर्ययः ॥१०॥
 एतत् सर्वं गृहस्थस्य समाज्ञातं यतेरपि । गुरुवृत्तिर्विद्वेनेन गृहस्थस्यतुंगामिनः ॥११॥
 अज्ञानाभ्यञ्जनोन्मर्दस्त्रयबलेरप्रामिदं मधु । क्षण्णखलेपालशूरांसि यजेयुष्यं एतयता ॥१२॥
 उपविष्वं गुरुकुले द्विजोऽप्यो यात्रुष्य च । शर्षो साङ्गोपनिषदं यावदर्थं यथावत् ॥१३॥
 दावा घरमनुज्ञातो गुरोः कामं यदीधरः । गृहं धन वा पविरोत् पृथजेत् तत्र वा घसेत् ॥१४॥
 अज्ञो गृहगामिनि च सर्वभूतेष्वधोऽजम् । भूतैः स्त्रधामभिः परयेद्गृहविष्टं पविष्टयत् ॥१५॥
 एवं विधो ब्रह्मचारी यानृष्यो यतिर्गृहोऽत्र चरन् विदितविज्ञानः परं ब्रह्मधिगच्छति ॥१६॥
 मुनिसम्मतान् । यानातिष्ठत् मुनिगण्डेष्विलोकमिदं ॥१७॥

न कृष्टपच्यमश्रीयादकृष्टं चाप्यकालतः । अग्निपकमथामं वा अर्कपकमुनाहरेत् ॥१२॥
 वन्यैश्चरुपुरोडाशान् निर्वपेत् कालचोदितान् । लक्ष्णे नवे नवेऽर्धोद्यो पुराणं तु परित्यजेत् ॥१३॥
 अग्न्यथमेव शरणमुदजं चाद्रिकुन्दराम् । श्रयेत् हिमवास्वविश्रवां कान्तपपाट् स्वयम् ॥२०॥
 केशरोमनखरमश्रुमलानि जटिलो दधत् । कमरदलज्जिने दण्डवल्कलाग्निपरिच्छदान् ॥२१॥
 चरेद् बने द्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो मुनिः । द्वावेकं वा यथा बुद्धिर्न विपद्येत कृच्छ्रतः ॥२२॥
 यदाकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाथवा । आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम् ॥
 आत्मन्यघ्नान् समारोप्य संन्यस्याहंममात्मताम् । कारणेषु न्यसेन् सम्यक् संघातं तु यथाहृतः
 ऐ खानिवायौ नि श्वासास्तेजस्यूपमाणमात्मनान् । अस्वस्वकूरलेभूप्यानि क्षिती शेषं यथोद्भवम्
 वाचमग्नौ सत्कथामिन्द्रे शिल्पं करायपि । पदानि ग या वयसि रत्योपस्थं प्रजापतौ ॥२६॥
 गृथौ पाथुं विसर्गं च यथास्थान विनिर्दिशेत् । दिक्षु भोत्रं सनादेन स्पर्शमभ्यात्मनि च्चमत्त
 रूपाणि चतुरा राजन्ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् । अस्तु प्रचेतसा जिह्वां प्रीयेर्घ्राणं क्षिती न्यसेन्
 मनो मनोरथैश्चन्द्रे बुद्धिं बोधैः कवौ परे । कर्माण्यभ्यात्मना रुद्रे यदहंममताक्रिया ।

सत्त्वेन चित्तं क्षेत्रज्ञे गुणैर्वैकारिकं परे ॥२६॥

अस्तु क्षितिमपो ज्योतिष्यदो वायौ नभस्यमुम् । कृष्टस्थे तद्य मर्हति तदव्यक्तेऽक्षरे च तत् ३०
 इत्यक्षरतयाऽऽमान चिन्मात्रमवशोऽस्तिम् । ज्ञात्वाद्द्वयोऽथ विरमेद् दग्धवो निरिचानल ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कल्पस्त्वेवं परिग्रह्य देहमात्रावशेषितः । प्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षश्चरेन्महीम् ॥ १ ॥
 विभृयाद् यद्यसौ वास कौपीनाच्छादनं परम् । एतक न दण्डलिङ्गादेरन्यत् क्रिञ्चिदनापदि ॥२॥
 पुरुषं चरेद् भिक्षुरात्मरामोऽनराध्रय । सर्वभूतमुहच्छान्तो नारायणपरायणः ॥ ३ ॥
 परपेदात्मन्यदो विधं परे सदसतोऽयये । आमानं च परं प्रज्ञ स्वंप्र सदसन्मये ॥ ४ ॥
 मुसप्रयोधयोः मन्धावात्मनो गतिमाग्मदक् । परथन् यन्धं च मोहं च मायामात्रं न यस्तुत
 नाभिनन्देद् धु धं मृत्युमध्रुवं वास्य जीवितम् । कालं परं प्रतीचेत भूतानां प्रभयाप्ययम् ॥५॥
 नात्मरक्षाश्रेषु सज्जेत नोपजीयेत जीविकाम् । वादरादास्यजेत् तर्कान् पदं कं च न मंशयेत्
 न शिष्याननुयधीत ग्रन्थाद्यैराभ्यसेद् बहून् । न व्याख्यामुपयुञ्जीत नारम्भानारभेत् कश्चिद्
 न यतेराश्रम प्रायो धर्महेतुर्महात्मनः । शान्तस्य समचित्तरय विभृयादुत पा त्यजेत् ॥ ६ ॥
 अथकलिहोष्यत्तार्थो मनीष्युन्मत्तबालवत् । यविर्भूक्वदाग्मानं स हृष्टवा दशंप्रेषणाम् ॥७॥
 यथाप्यदादरन्तीमितिहासं परातनम् । प्रदादस्य च संवाहं मनोरात्रगारस्य च ॥११॥

तं शयानं धरोपस्थे कावेयां सद्यसानुनि । रजस्वलेस्तनूदेशीनिगूढामलतेजसम् ॥१२॥
 ददर्श लोकान् विचरँल्लोकतत्रविविक्तया । वृत्तोऽमात्यैः कतिपर्यैः प्रह्लादो भगवत्प्रियः ॥१३॥
 कर्मणाऽऽकृतिभिर्वाचा लिङ्गैर्वर्णाश्रमादिभिः । न विदन्ति जना यं वै सोऽसाविति न वेति च ॥१४॥
 तं नत्वाम्यर्च्यं विधिवत् पादयोः शिरसा स्पृशत् । विविःपुरिदमप्राचीन्महाभागवतोऽपरः ॥१५॥
 । चर्भर्षिं कायं पीवानं सोधमो भोगवान् यथा । वित्तं चैवोद्यमवर्ता भोगो वित्तवतामिह ।

भोगिनां खलु देहोऽयं पीवा भवति नान्यथा ॥१६॥

न ते शयानस्य निरुद्यमस्य ब्रह्मन् नु हार्थो यत एव भोगः ।

अभोगिनोऽयं तव विप्र देहः पीवा यतस्तद्वद नः धामं चेत् ॥१७॥

कविः कल्पो निपुणदक् चित्रप्रियकथः समः । लोकस्य कुर्वतः कर्म शोभे तद्वीक्षितापि वा ॥१८॥

नारद उवाच

स इत्थं दैत्यपतिना परिपृष्टो महामुनिः । स्मयमानस्तमभ्याह तद्भागमृतयन्त्रितः ॥१९॥

ब्राह्मण उवाच

वेदमसुरश्चेष्ट भवान् नन्वार्यसम्मतः । ईहोपरमयोर्नृणां पदान्यध्यात्मचक्षुषा ॥२०॥

यस्य नारायणो देवो भगवान् हृदतः सदा । भक्त्या केवलयाज्ञानं धुनोति ध्वान्तमकं वत् ॥२१॥

अत्रापि द्रूमहे प्रभास्तव राजन् यथाश्रुतम् । सम्भावनीयो हि भवानात्मनः शुद्धिमिच्छताम् ॥२२॥

नृप्यया भववाहिन्या योग्यैः कामैरपुरया । कर्माणि कार्यमाणोऽहं नानायोनिषु योजितः ॥२३॥

यदृच्छया लोकमिमं प्रापितः कर्मभिर्भ्रमन् । स्वर्गापवर्गायोद्वारं तिरश्चां पुनरस्य च ॥२४॥

अत्रापि दम्पतीनां च सुखायान्यापनुत्तये । कर्माणि कुर्वतां दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्मि विपर्ययम् ॥२५॥

सुखमस्यात्मनो रूपं सर्वेहोपरतिस्तनुः । मन संस्पर्शजान् दृष्ट्वा भोगान् स्वप्स्यामि संविशन् ॥२६॥

इत्येतदात्मनः स्वार्यं सन्तं विस्मृत्य वै पुमान् । विचित्रामपति द्वैते घोरामाप्नोति संसृतिम् ॥२७॥

जलं तदुद्भवैश्छद्मं द्विधाशो जलकाम्यया । मृगनृप्यामुपाधावेद यथान्यत्रार्थैश्च हृत ॥२८॥

देहादिभिर्देवतन्त्रैरारमनः सुगमो हतः । दुःखापर्यं घानीशस्य क्रिया मोघाः कृताः कृताः ॥२९॥

आधारिमकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्य कर्हिचिन् । मयंस्य कृच्छ्रोपनतैरसैः कामैः क्रियेत किम् ॥३०॥

पर्यामि धनिनां क्रेशं लुब्धानामजितात्मनाम् । भवाद्दलज्यनिद्राणां संयतोऽभिविशङ्किनाम् ॥३१॥

राजतश्चोरः शत्रोः स्वजनात् पशुपचितः । अर्थिभ्यः कालतः स्वस्माद्विष्यं प्राणार्थं वज्रयम् ॥३२॥

शोकमोहभयक्रोधरागक्लैर्व्यभ्रमादयः । यन्मूलाः ह्यनुर्नृणां जज्ञान् स्पृहां प्राणार्थं योर्धुषः ॥३३॥

मनुकारमहाक्षर्यो लोकेऽस्मिन्नो गुरुत्तमौ । वैराग्यं परितोयं च प्राप्ता यच्छिदराया वषट् ॥३४॥

विरागः सर्वकामेभ्यः शिषितो मे मधुव्रतात् । कृत्वाहं मधुवद् वित्तं हावाप्यन्यो हरेन् पतिम् ॥३५॥

परितुष्टात्मा यदृच्छोपनतादहम् । नोचेरुदये बहूनि महाहिरिव साववान् ॥३६॥

क्वचिदल्पं क्वचिद् भूरि भुञ्जेऽन्नं स्वाहस्वावु वा । क्वचिद् भूरिगुणोपेतं गुणहीनमुत क्वचित् ॥३०॥
 श्रद्धयोपाहनं क्वापि कदाचिन्मानवर्जितम् । भुञ्जे भुक्त्वाथ कस्मिंश्चिद् दिवा नक्तं यदृच्छ्या ॥
 चौमं दुकूलमजिनं चोरं वत्कलमेव वा । वसेऽन्य दपि सम्प्राप्तं दिष्टभुक् तुष्टधीरहम् ॥३१॥
 क्वचिच्छये धरोपस्थे तृणपर्णाश्मभस्मसु । क्वचिन्प्रासादपर्यङ्के कशिपौ वा परेच्छ्या ॥३०॥
 क्वचित् स्नातोऽनुलिताङ्ग सुवासाः स्रग्भ्यलङ्कृतः । स्थेमाश्वेश्वरे क्वापि दिग्वासा प्रह्वद् विभोः ॥३१॥
 नाहं निन्दे न च स्तौमि स्वभावविम जनम् । एतेषां श्रेय आशासे उतैकाम्यं महात्मनि ॥३२॥
 विरुह्यं जुहुयाच्चित्तौ तां मनस्यथविभ्रमे । मनो वैकारिके हुत्वा तन्मायायां जुहोऽयु ॥३३॥
 श्वात्मानुभूतां तां मायां जुहुयात् सत्यदङ्ग मुनिः । ततो निरीहो विरमेत् स्वानुभूत्याऽऽत्मनि स्थित
 स्वात्मवृत्तं मयेयं ते सुगुप्तमपि वणितम् । व्यपेतं लौकशास्त्राभ्यां भवान् हि भगवः परः ॥३४॥
 नारद उवाच

धर्मं पारमहस्यं वै मुनेः श्रुत्वासुरेश्वरः । पूजयित्वा तत प्रीत आमन्त्र्य प्रययौ गृहम् ॥३५॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे यतिधर्मं त्रयोदशोऽध्यायः १३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच

गृहस्य एतां पदवी विधिना येन चाञ्जसा । याति देवरूपे भूहि मादशो गृहमृदधीः ॥१॥
 नारद उवाच

गृहेष्ववस्थितो राजन् क्रियाः कुर्वन् गृहोचिताः । वासुदेवापेक्षं साचाटुपासीत महामुनोन् ॥२॥
 शृण्वन् भगवतोऽभीष्टमनतारकयामृतम् । श्रद्धधानो यथाकालमुपशान्तजनावृतः ॥३॥
 सत्सङ्गाच्छूनकैः सङ्गमात्मजायाम्जादिषु । विमुच्येन्मुच्यमानेषु स्वयं स्वप्नप्रदुत्थित ॥४॥
 यावद्व्यमुपासीनो देहे गेहे च पण्डितः । विरक्तो रक्तवत् तत्र नृलोके नरतां न्यमेत् ॥५॥
 ज्ञातयः पितरौ पुत्रा भ्रातरः सुहृदोऽपरे । यद् वदन्ति यदिच्छन्ति चानुमोदेत निर्गमः ॥६॥
 दिव्यं भीमं चान्तरिक्षं वित्तमच्युतनिर्मितम् । तत् सर्वमुपभुञ्जान एतन् कुर्यात् स्वतो बुध ॥
 यावद् भ्रियेत जठरं तावत् स्वयं हि देहिनाम् । अधिकं योऽभिमन्येत स स्तनो दण्डमर्हति ॥७॥
 गृहोष्टम्बरमर्कांशुमरीसृग्गमदिका । आत्मन पुत्रवन् परयेत् तैरेवामन्तरं कियतः ॥८॥
 त्रिर्यं नातिहृच्छ्रेषु भजेत गृहमेष्यपि । यथादेशं यथाकालं यावद्द्वेषोपपादितम् ॥९॥
 याभाधान्तेरसायिभ्यः कामान् संविभजेद् यथा । अप्येकामात्मनो दारां नृणां स्वावप्रहो यतः ॥
 जघ्नाद् यदर्धं स्वप्राणान् हन्याद् वा पितरं गुरुमातस्य स्वस्वैस्त्रिषां जघ्नाद् यस्तेन ह्यजितो जितः
 वृमिबिद्भस्मनिष्ठान्तं वयेदं मुच्छ कलेवरम् । कतद्वीर्यतिर्भाषां षायमात्मा नभरद्विः ॥१३॥
 सिद्धैर्षनाशिष्टाथैः कल्पयेद् वृत्तिमात्मनः । शेषे स्वयं त्यजन् प्राज्ञः पदवीं महतामियात् ॥१४॥

देवानृषीन् नृभूतानि पितृनामानमन्वहम् । स्वधृत्यागतवित्तेन यजेत पुरस्य पृथक् ॥१६॥
 यद्वात्मनोऽधिकाराद्या सवा स्युर्यज्ञसम्पद । धृतानिन्नेन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् ॥१६॥
 न ह्यग्निमुखतोऽय वै भगवान् सवयज्ञभुक् । इत्येत हविषा राजन् यथा विप्रमुखे हुतै ॥१७॥
 तस्माद् ब्राह्मणदेवेषु मर्त्यादिषु यथाहंत । तैस्तै कामैर्यज्ञस्यैव क्षेत्रज्ञ ब्राह्मणाननु ॥१८॥
 कुर्यादापरपत्नीय मासि प्रौष्ठपद द्विज । श्राद्धपित्रोर्यथावित्तं तद्बधूनां च वित्तवान् ॥१९॥
 अयने विपुत्रे कुर्याद् व्यतोपात दिनकये । चन्द्राद्विद्योपरामो च द्वादशीश्रवणेषु च ॥२०॥
 तृतीयायां शुक्लपक्षे नवयामथ कार्तिके । चतसृष्वप्यष्टकासु हेमन्ते शिशिरे तथा ॥२१॥
 माघे च सितसप्तम्यां मघारावासमागम । राक्या चानुम या वा मासर्चाणि युवान्यपि ॥२२॥
 द्वादश्यामनुराधा स्याच्छ्रवणस्तिस्र उत्तरा । तिसृष्वेकादशी दाऽऽसु जन्मर्चश्रेणयोगयुक् ॥२३॥
 त एते ध्येयस काला नृणां श्रेयोविदर्धना । कुर्यात् क्वात्मनैतेषु ध्येयोऽमोघ तदायुष ॥२४॥
 पशु स्नान जपो होमो व्रत देवद्विजार्चनम् । पितृदत्तनृभूतेभ्यो यद् दत्तं तद्धयनश्वरम् ॥२५॥
 सस्कारकालो जायाया अप यस्यामनरतथा । प्रेतस्था मृताहश्च कर्मयग्युदये नृप ॥२६॥
 अथ देशान् प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयश्चावहान् । स वै पुरयतमो दश सत्पात्र यत्र लग्यते ॥२७॥
 बिम्ब भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् । यत्र ह ब्राह्मणकुल तपोविद्याद्याग्वित्तम् ॥२८॥
 यत्र यत्र हरेरर्चा स देश ध्येयसां पदम् । यत्र रक्षाद्यो नद्य पुराणेषु च विधुता ॥२९॥
 सरांसि पुष्करादीनि चेत्रास्यर्हाश्रितान्युत । कुरचेत्र गयशिर प्रयाग पुलहाश्रम ॥३०॥
 नैमिष फाल्गुन सेतु प्रभासोऽथ कुशस्थली । वाराणसी मधुपुरी पद्मा विदुसरस्तथा ॥३१॥
 नारायणाश्रमो न दा सीतारामाश्रमादय । सर्वे कुलाचला राजन् महेंद्रमलयोदय ॥३२॥
 एते पुरयतमा देशा हरेरर्चाश्रिताश्च ये । एतान् देशान् निषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्णश ।

धर्मां ह्यत्रेहित एसां सहस्राधिप्लोदय ॥३३॥

पात्र त्वत्र निरक्तं वै कविभि पात्रवित्तमै । हरिरेवैक उर्वाश यन्मय वै चराचरम् ॥३४॥
 देवर्ष्यहंस्तु वै सत्सु तत्र ब्रह्मा मजादिषु । राजन् यदक्षपूजायां मत पात्रतयाच्युत ॥३५॥
 जीवराशिभिराकीर्णं आण्डकोशाहृषिपो महान् । तन्मूल वादच्युतज्या सर्वजीवा मनपंथमा ॥३६॥
 पुराण्यनेन सृष्टानि नृत्तिर्यगृषिदेवता । शोते जीवेन रूपेण पुरेषु पुरुषो ह्यसौ ॥३७॥
 तथेषु भगवान् राजस्तारतम्येन वर्तते । तस्मात् पात्र हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ॥३८॥
 दृष्ट्वा तेषां मिथो नृणामवज्ञानात्मतां नृप । त्रेतादिषु हरेरर्चां क्रियार्थं कविभिः कृता ॥३९॥
 ततोऽर्चायां हरिं केचित् सश्रद्धाय सपर्यया । उपासत उपास्तापि नार्थदा पुरुषद्विपाम् ॥४०॥
 पुरुषेष्वपि राजेन्द्र सुपात्र बाह्वृण विदु । तपसा विद्याया तुष्ट्या धत्ते वेद हरेस्तनुम् ॥४१॥
 नन्वस्य ब्राह्मणा राजन् कृष्णस्य जगदात्मन । पुनः त पादरजसा त्रिलोकीं दैवत महत् ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे सदाचारनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्याय ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कर्मनिष्ठा द्विजाः केचित् तपोनिष्ठा नृपापरे । स्वाध्यायेऽन्ये प्रवचने ये केचिज्ज्ञानयोगयोः ॥ १ ॥
 ज्ञाननिष्ठाय देवानि कथान्यानन्यमिच्छता । दैवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथार्हतः ॥ २ ॥
 द्वौ दैवे पितृकार्ये श्रीनेकैरमुभयत्र वा । भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरम् ॥ ३ ॥
 देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानि च । सम्यग् भवन्ति नैतानि विस्तरात् स्वजनार्पणात् ॥ ४ ॥
 देश काले च सम्प्राप्ते मुन्यन्नं हरिदैवतम् । श्रद्धया विधिवत् पात्रे न्यस्तं कामधुगणयम् ॥ ५ ॥
 देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वजनाय च । अन्नं संविभजन् पश्येत् सर्वं तत् पुरुषात्मकम् ॥ ६ ॥
 न दद्यादाभिर्पं श्राद्धे न चाद्याद् धर्मतत्त्ववित् । मुन्यन्नैः स्यात् परा प्रीतिर्यथा न पशुर्हिसया ७
 नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छताम् । न्यासो दण्डस्य भूतेषु मनोवाक्यजस्य यः ॥ ८ ॥
 एके कर्ममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यज्ञधत्तमाः । आत्मसंयमनेऽनीहा जुहति ज्ञानदीपिते ॥ ९ ॥
 द्रव्ययज्ञैर्यद्यमायं दृष्ट्वा भूतानि विभ्यति । एष माकरुणो हन्यादतज्ज्ञो ह्यसुतृन् भुवम् ॥ १० ॥
 तस्माद् दैवोपपन्नेन मुन्यन्नेनापि धर्मवित् । सन्तुष्टोऽहरहः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकी क्रियाः ॥ ११ ॥
 विधर्मं परधर्मंश्च आभास उपमा ह्यलः । अधर्मशाखाः पत्रे मा धर्मशोऽधर्मवत् त्यजेत् ॥ १२ ॥
 धर्मबाधो विधर्मः स्यात् परधर्मोऽन्यचोदितः । उपधर्मस्तु पाषण्डो दम्भो वा गन्द्भिच्छ्रुत् ॥ १३ ॥
 यस्त्विच्छ्रया कृतः पुम्भिराभासो ह्याश्रमात् पृथक् । स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशान्तये १४
 धर्माधर्मपि नेहेत यात्रार्थं याधनो धनम् । अनीहानो ह्यमानस्य महाहेरिव कृत्विदा ॥ १५ ॥
 सन्तुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत् सुखम् । कुतस्तत् कामलोभेन धावतोऽर्षेहया दिशः १६
 सदा सन्तुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः । शर्कराकरटवादिभ्यो यधोपानत्पदः शिवम् ॥ १७ ॥
 सन्तुष्टः केन वा राजन् न वर्तेतापि चारिणा । श्रीपरस्यैकैश्वर्यमार्पण्याद् गृहपालायते जनः १८
 असन्तुष्टस्य बिप्रस्य तेजो विद्या तपो यशः । स्वन्तोन्द्रियलौल्येन ज्ञानं धैवावकीर्यते १९ ॥
 कामस्थान्तं च क्षुत्तृभ्यां प्रोक्षयेत्तत्कलोदयात् । ज्ञानो याति न लोभस्य जिन्वा भुक्त्वा दिशो भुवः
 पण्डिता बहवो राजन् बहुज्ञाः संशयच्छ्रुतः । सदसस्पतयोऽप्येके असन्तोऽन्यत् पतन्त्यथ ॥ २१ ॥
 असद्वल्पाज्जयेत् कामं प्रोक्षं कामविवर्जनात् । अर्थानर्थेषुधा लोभं भयं तत्रावमरानान् ॥ २२ ॥
 आम्बोऽप्यया शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान् मानेन हिंसां फायाद्यनीहया ॥ २३ ॥
 हृषया भूतं दुःखं दैवं जह्यात् समाधिना । आत्मजं योगरीर्येण निद्रां स्तर्जनियेयया ॥ २४ ॥
 रजस्तमश्च सारेण सावं चोपशमेन च । एतत् सर्वं गुरौ भवत्या पुरुषो ह्यतसा जयेत् ॥ २५ ॥
 यस्य साक्षाद् भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मर्यासदोः श्रुतं तस्य सर्वं कुञ्जरशोचयन् ॥ २६ ॥
 एष धिं भगवान् साक्षात् प्रधानपुरोधरः । योगेश्वरं विन्दुम्यात्प्रिलोकी यं मन्यते नरम् ॥ २७ ॥

देवानृषीन् नृभूतानि पितृनामान्मन्वहम् । स्ववृत्त्यागतवित्तेन यजेत पुरुषं प्रथक् ॥१२॥
 यस्याःमनोऽधिकाराद्याः सर्वाः स्युर्यज्ञसम्पदः । वैतानिकेन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् ॥१३॥
 न ह्यग्निमुखतोऽयं वै भगवान् सवयश्शुक् । इत्येत एत्रिपा राजन् यथा विप्रमुखे हुतैः ॥१७॥
 तस्माद् ब्राह्मणधेवेषु मर्त्यादिषु यथाहंत । तैस्तैः कामैर्यजस्वैनं क्षेत्रज्ञं ब्राह्मणाननु ॥१८॥
 कुर्यादापरपत्नीयं मासि प्रौष्टपदे द्विजः । श्राद्धं पित्रोर्यथावित्तं तद्वक्धूनां च वित्तवान् ॥१९॥
 अयने विपुत्रे कुर्याद् व्यतीपाते दिनस्ये । चन्द्रादित्योपरागे च द्वादशश्रवणेषु च ॥२०॥
 तृतीयायां शुद्धपक्षे नवःयामस्य कार्तिके । चतस्र्वत्स्यष्टकासु हेमन्ते शिशिरे तथा ॥२१॥
 माघे च सितसप्तम्यां मघाराकासमागमे । राक्षसा चाहुमत्या वा मासर्चाणि युवान्यपि ॥२२॥
 द्वादश्यामनुराधा स्यात्पृथक्स्थितस्त उत्तराः । तिस्र्देकादशी चाऽऽसु जन्मर्चश्रेणयोग्युक् ॥२३॥
 त एते धेयसः काळा नृणां श्रेयोविचर्चनाः । कुर्यात् रुचाःमनैतेषु श्रेयोऽमोघं तदायुषः ॥२४॥
 एषु स्नानं जपो होमो व्रतं देवद्विजार्चनम् । पितृदेवनृभूतेभ्यो यद् दत्तं तद्धयनश्चरन् ॥२५॥
 संस्कारकालो जायाया अपत्यस्याःमनस्तथा । प्रेतरुस्या मृताहस्य कर्मरयभ्युदये नृप ॥२६॥
 अथ देशान् प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयश्चावहान् । स वै पुरयत्तमो देशः सत्पात्रं यत्र लग्गते ॥२७॥
 विबं भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् । यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितम् ॥२८॥
 यत्र यत्र हरैरर्चा स देशः श्रेयसां पदम् । यत्र गङ्गादयो नद्यः पुराणेषु च विद्युताः ॥२९॥
 सरांसि पुष्करादीनि क्षेत्राद्यर्हाश्रितान्युत । कुरक्षेत्रं गणशिरः प्रयागः पुलहाध्रमः ॥३०॥
 नैमिषं फाल्गुनं सेतुः प्रभासोऽथ कुशस्थली । वाराणसी मधुपुरी पम्पा बिन्दुसरस्तथा ॥३१॥
 नारायणाश्रमो नन्दा सीतारामाश्रमादयः । सर्वे कुलाधला राजन् महेंद्रमलयोदयः ॥३२॥
 एते पुरयत्तमा देशा हरैरर्चाश्रिताश्च ये । एतान् देशान् निपेयेत् श्रेयस्कामो ह्यभीष्यशः ।

धर्मो ह्यत्रेहितः पुंसां सद्दसाधिपल्लोदयः ॥३३॥

पात्रं यत्र निरक्तं धै क्विभिः पात्रवित्तमैः । हरैरर्चक उर्वाश यन्मय वै चराचरम् ॥३४॥
 देवर्ष्यहंसु वै सत्सु तत्र ब्रह्मात्मजादिषु । राजन् यद्भ्रूणापां मतः पात्रतयाच्युतः ॥३५॥
 जीवराशिभिराकीर्णं श्राद्धकोशादग्निपो महान् । तन्मूल वाद्यच्युतेज्या सर्वजीवात्मनर्षणम् ॥३६॥
 पुरायनेन स्थानि नृतिर्यगृषिदेवताः । शैते जीवेन स्वेण पुरेषु पुरगो ह्यसौ ॥३७॥
 तस्येषु भगवान् राजेस्तरतम्येन वर्तते । तस्मान् पात्रं हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ॥३८॥
 दृष्ट्वा तेषां मिथो नृणांमयज्ञानात्मतां नृप । प्रेतादिषु हरैरर्चां क्रियार्यै क्विभिः कृता ॥३९॥
 ततोऽर्चायां हरिं फेचिन् संश्रद्धाय सपर्यया । उपासत उपास्तापि नाधंदा पुरर्षिद्वयम् ॥४०॥
 पुरुषेष्वपि राजेन्द्र मुपात्रं ब्राह्मणं विदुः । तपसा विद्याया मुष्या धत्ते चेदं हरैस्तनुम् ॥४१॥
 नन्वरथ ब्राह्मणा राजन् कृष्यस्य जगदात्मनः । पुनस्तः पादरजसा त्रिलोरीं देवतं महत् ॥४२॥
 हति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे सदाचारनिर्णये नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥४४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

नारद उवाच

कर्मनिष्ठा द्विजा, केचित् तपोनिष्ठा नृपापरे । स्वाध्यायेऽप्ये प्रवचने ये केचिज्ज्ञानयोगगयो ॥१॥
 ज्ञाननिष्ठाया देवानि कथ्यान्यानन्यमिच्छता । दैवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथाहृतः ॥ २ ॥
 द्वौ दैवे पितृकार्ये श्रीनेकैरुमुभयत्र वा । भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरम् ॥३॥
 देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानि च । सम्यग् भवन्ति नैतानि विस्तरात् स्वजनापण्यात् ॥
 देश काले च सम्प्राप्तं मुन्यन्नं हरिदैवतम् । श्रद्धया विधिवत् पात्रे न्यस्तं कामधुगचयम् ॥ २ ॥
 देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वजनाय च । अन्नं संविभजन् पश्येत् सर्वं तत् पुरुषात्मकम् ॥६॥
 न दद्यादामिषं श्राद्धे न चाद्याद् धर्मतत्त्ववित् । मुन्यन्नैः स्यात् परा प्रीतिर्यथा न पशुर्हिसया ७
 नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छताम् । न्यासो दण्डस्य भूतेषु मनोवाकापजस्य यः ॥८॥
 एकै कर्ममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यशधित्तमाः । आत्मसंयमनेऽनीहा जुहति ज्ञानदीपिते ॥ ९ ॥
 द्रव्ययज्ञैर्येषामाणं दृष्ट्वा भूतानि विभ्यति । एष माकरुणो हन्यादतज्ज्ञो ह्यसुतृन् ध्रुवम् ॥१०॥
 तस्माद् दैवोपपन्नेन मुन्यन्नेनापि धर्मवित् । सन्तुष्टोऽहरहः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥११॥
 विधर्मं परधर्मश्च आभास उपमा छलः । अधर्मशाखाः पञ्चैवा धर्मज्ञोऽधर्मवत् त्यजेत् ॥१२॥
 धर्मबाधो विधर्मः स्यात् परधर्मोऽन्यचोदितः । उपधर्मस्तु पाखण्डो दम्भो वा शब्दभिच्छल ॥१३॥
 यस्त्विच्छ्रद्धया कृत, पुम्भिराभासो ह्याश्रमात् पृथक् । स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्ट, प्रशान्तये १४
 धर्माधर्मपि नेहेत यात्रार्थं यावनो धनम् । अनीहानोऽहमानस्य महाहेरिव कृत्तिदा ॥१५॥
 सन्तुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत् सुखम् । कुतस्तत् कामलोभेन धावतोऽर्धेऽह्या दिशः १६
 सदा सन्तुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः । शर्कराकण्टकादिभ्यो यथोपानतपद् शिवम् ॥१७॥
 सन्तुष्टः केन वा राजन् न वर्तेतापि वारिणा । श्रीपृथ्व्यजैह्वप्रापण्याद् गृहपालायते जनः १८
 असन्तुष्टस्य बिप्रस्य तेजो विधा तपो यशः । स्रवन्तोन्द्रियलौक्येन ज्ञानं धैवावकीर्यते १९॥
 कामस्यान्तं च घृत्तृद्भ्यां श्लोषयेत्तत्फलोदयात् । ज्ञानो याति न लोभस्य जिष्वा भुक्त्वा दिशोभुवः
 पण्डिता बहयो राजन् वदुज्ञाः संशयच्छिदः । सदसस्पतयोऽप्येके असन्तोऽवात् पतन्त्यथ ॥२१॥
 असद्वल्पाजयेत् कामं श्लोषं कामविवर्जनात् । अर्थानर्थेषु लोभं भयं तत्प्रावमर्यानात् ॥२२॥
 आर्षादिजया शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान् मौनेन हिंसां पाषाघनीहया ॥२३॥
 शृणुया भूतजं दुःखं दैवं जलात् समाधिना । आत्मजं योगरीर्येण निर्दा स्रजनिपेववा ॥२४॥
 स्वस्तमन्नं सप्रेन सप्तं चोपशमेन च । एतत् सर्वं गुरो भगवया पुरणे ह्यज्ञसा जयेत् ॥२५॥
 यस्य साक्षाद् भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मर्यासद्वीः श्रुतं तस्य सर्वं कुञ्जरशौचवत् ॥२६॥
 एष धै भगवान् साक्षात् प्रधानपुरपेधतः । योगधरर्विगुम्याट्टिल्लोको यं मन्यते नरम् ॥२७॥

पङ्क्तयस्यमैकान्ता सर्वा नियमचोदना । तदन्ता यदि नो योगानावहेयु श्रमावहा ॥२८॥
 यथा धार्तादयो ह्यर्था योगस्यार्थं न विभ्रति । अनर्थाय भवेयुस्ते पृतमिष्ट तथासत ॥२९॥
 र्याश्चत्तविजये यत् स्याच्चि सङ्गोऽपरिग्रह । एको विविक्तशरणो भिद्भुभिर्चामिताशन ॥३०॥
 दशे शुचौ समे राजन् स्वस्याप्यासनना मत् । स्विर सम सुखं तस्मिन्नासीत्तर्ज्वङ्ग ओमिति ॥३१॥
 प्राणापानौ सन्निरन्ध्यात् पूरकुम्भकरेचकै । यावन्मनस्यजैर् कामान् स्वनासाग्निरीक्ष्य ३२
 यतो यतो नि सरति मन कामहत भ्रमत् । ततस्तत उपाह्वय हृदि रन्ध्याच्छुनैर्धुव ॥३३॥
 एवमभ्यसतश्चित्त कालेनाक्षीयसा यते । अनिश तस्य निर्वाण यात्यनिन्धनरहिवर् ॥३४॥
 काकादिभिरनाविद्ध प्रशान्ताखलवृत्ति यत् । चित्त ब्रह्मखलसृष्ट नैवोत्सिष्टत कर्हिचित् ॥३५॥
 य प्रमदय गृहात् पूर्वं त्रिवर्गावपनात् पुन । यदि सजेत तन्भित्तु न वै वान्ताश्चापत्रप ३६
 ये स्वदेह स्मृतो नामा मर्यो विद्वङ्गमिभस्मसात् । एनमात्मसा कृत्वा श्लाघयति ह्यसत्तमा ३७
 गृहस्पृष्टा क्रियात्यागो व्रत यागो बडोरपि । तपस्विनो प्रामसेवा भिजोरिन्द्रियलोलता ॥३८॥
 आध्रमापसदा श्येते खलवाधमविडम्बका । देवमायाविमूढास्तातुपेसेतानुकम्पया ॥३९॥
 आत्मान चेद् विजानीयात् पर ज्ञानधुताशय । किमिच्छन् कस्य वा हेतोर्देह पुष्पाति लग्पट ४०

आहु शरीर रथमिन्द्रियाणि ह्यानभीपून् मन इन्द्रियेशम् ।

वर्मानि मात्रा धिपण्यां च सूत मत्त वृहद् बन्धुरमीशसृष्टम् ॥४१॥

अथ दशप्राणमधर्मधर्मौ चक्रोऽभिमान रथिन च जीवम् ।

धनुर्हि तस्य प्रणव पठन्ति शर तु जीव परमेव लक्ष्यम् ॥४२॥

रागो द्वेषश्च लोभश्च शोकमोहो भय मद । मानोऽवमानोऽसूया च माया हिंसा च ममर ४३
 रज प्रमाद क्षुब्धिदा शयवस् वेवमादय । रजस्तम प्रहृतय सत्त्वप्रहृतय सचित् ॥४४॥
 यावन्नृशयपरधमात्मवशोपकल्प धत्ते गरिष्ठचरणाचनया निशातम् ।

ज्ञानासिमप्युत्तबलो दयदस्तशशु स्माराज्यतुष्ट उपशान्त इद विजह्यात् ॥४५॥

नो चेत् प्रमत्तमसदिन्द्रियवाजिस्तानोत्थो पथ विषयदस्युषु निक्षिपति ।

ते दस्यव सद्दयस्तममुं तमोऽन्धे ससाररूप उच्छृत्पुमये क्षिपति ॥४६॥

प्रकृत च निवृत्त च द्विविध कर्म वैदिकम् । आचरन्त प्रवृत्तेन निवृत्तेनाभतेऽमृतम् ॥४७॥

द्विह द्रव्यमय काव्यमग्निहोत्राधारास्तित्दम् । दशंश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्य पशु सुत ॥४८॥

एतदिष्टं प्रवृत्ताय हृत प्रवृत्तमेव च । पूर्वं सुरालयापारामहृयाजीम्यादिलक्ष्यम् ॥४९॥

द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धर्मो रात्रिरपचय । अयनं क्षुण्ण सोमो दशं शोषधिषीरुष ॥५०॥

अन्नं रेत इति एमेश विनृयाभ पुनर्भय । एकैस्त्रयेनानुपूर्वं भूष्या भूषेद् जापते ॥५१॥

सर्वारै सरुतो द्वि । इन्द्रियेषु त्रिषायशास्त्र ज्ञानदोषेषुमुद्रिता ५२ ।

इन्द्रियाणि मनस्थूर्णौ वाचि वैकारिकं मनः । वाचं वर्णसमाज्ञाय तमोङ्कारे स्वरे न्यसेत् ।

१) ओङ्कारं विन्दौ नादे तं तं तु प्रागे महत्यमुम् ॥२३॥

अग्निः सूर्यो दिवा प्राहः शुक्रो राकोत्तरं स्वराट् । विश्वश्च तैजसः प्राज्ञस्तुर्यं आत्मा समन्वयात्
देवयानमिदं प्राहुर्भूत्वा भूत्वानुपूर्वशः । आत्मयाज्युपशान्तात्मा ह्यात्मस्थो न निवर्तते ॥२४॥

य एते पितृदेवानामयने वेदनिर्मिते । शास्त्रेण चक्षुषा वेद जनस्योऽपि न मुह्यति ॥२६॥

आदावन्ते जनानां सद् बहिरन्तः परावरम् । ज्ञानं ज्ञेयं वचो वाच्यं तमो ज्योतिरु-वयं स्वयम्

आभाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृतः । दुर्घटत्वादन्द्रियकं तद्बद्धविकल्पितम् ॥२८॥

षिथ्यादीनामिदार्थानां छाया न कतमापि हि । न संघातो विकारोऽपि न पृथङ्नाग्नितो मृषा

धातयोऽवयवित्वाच्च तन्मात्रावयवैर्विना । न स्युर्ह्यसत्यवयविविन्ध्यरूपवदवोऽन्ततः ॥६०॥

स्यात् सादृश्यभ्रमस्तावद् विकल्पे सति यस्तुनः । जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधतो

भावाद्द्वैतं क्रियाद्द्वैतं द्रव्याद्द्वैतं तथाऽऽत्मनः । वर्तयन् स्वानुभूयेह श्रोन् स्वमान् ध्रुवते मुनिः ॥

कार्यकारणसर्वैक्यमर्शनं पटतन्तुवत् । अस्तुत्वाद् विकल्पस्य भावाद्द्वैतं तदुच्यते ॥६३॥

यद् ब्रह्मणि परे साक्षात् सर्वकर्ममपश्यम् । मनोवाक्क्षुभिः पार्थ क्रियाद्द्वैतं तदुच्यते ॥६४॥

आत्मजायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनाम् । यत् स्वार्थकामयोरेक्यं द्रव्याद्द्वैतं तदुच्यते ॥६५॥

यद् यस्य यानि विद्धं स्याद् येन यत्र यतो गृप । स तेनेहेतु कर्माणि नरो नान्यैरनापदि ॥६६॥

एतैरन्यैश्च वेदोक्तैर्धर्ममानः स्वकर्मभिः । गृहेऽप्यस्य गतिं यायाद् राजंस्तद्भक्तिभाङ्गनरः ॥६७॥

यथा हि सूर्यं नृपदेव दुःखजादापद्रव्यादुत्तरतामनः प्रभोः ।

यत्पादपङ्केरहसेवया भवानहारवीक्षितदिग्गजः प्रतन् ॥ ६८ ॥

अहं पुराभवं कश्चिद्गर्ध्वं उपबर्हणः । नाज्ञातीते महाक्लेशे गन्धर्वाणां सुसम्मतः ॥६९॥

रूपपेशलमापुयंसौगन्ध्यप्रियदर्शनः । स्त्रीणां प्रियतमो नि-यं मत्तस्तु पुरुलम्पटः ॥७०॥

एकदा देवसत्रे तु गन्धर्वांस्तरसां गणाः । उपहृता विश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ॥७१॥

अहं च गायंस्तद्दिद्वान् स्त्रीभिः परिवृतो गतः । ज्ञारा विश्वगृहस्तन्मे हेलनं शोपुरोजसा ।

याहि एवं शूद्रतामाशु नष्टधीः कृतहेलनः ॥७२॥

तावदास्यामहं जज्ञे तत्रापि ब्रह्मवादिनाम् । शुभ्रूपयानुपङ्केण प्राप्तोऽहं ब्रह्मपुत्रताम् ॥७३॥

धर्मस्ते गृहमेधीयो यस्मितः पापनाशनः । गृहस्थो येन पदवीमज्जमा न्यामिनामिषात् ॥७४॥

सूर्यं नृलोके शत भूरिभागा लोके पुनाना मुनयोऽभिभवन्ति ।

येषां गृहानायमतीति साक्षाद् गूढं परं ब्रह्म मनु-पतिद्रुम् ॥ ७५ ॥

स वा अयं ब्रह्म महद्दिग्गयकैश्चल्यनिर्वाणमुग्गानुभूतिः ।

प्रियः सुहृद् वः सद्य मागुमेव आत्माहं शीपो विधिहृद् पुरश्च ॥७६॥

तमीहमानं निरहङ्गतं बुधं निराशियं पूर्णमनन्यचोदितम् ।
नृषिद्वेषयन्तं निजज-र्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येऽखिलजघर्मभावनम् ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहितम् । दृष्ट्वापुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् घृवा ॥१७॥
तांस्तथावसितान् वीष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः । यामैः परिभृतो देवैर्हत्वाशासत् त्रिविष्टपम् ॥१८॥
स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनुरग्नेः सुतोऽभवत् । दामःपुष्येणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः १९
तन्नेन्द्रो रोचनस्त्वासोद् देवाश्च तुरितादयः । ऊर्जस्तभादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मवादिनः ॥२०॥
ऋषेस्तु वेदशिरसस्तुपिता नाम पत्न्यभूत् । तस्या जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिविभ्रुतः ॥२१॥
अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतव्रताः । अन्वशिक्षन् व्रतं तस्य कौमारव्रह्मचारिणः ॥२२॥
तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः । पवनः सृञ्जयो यज्ञहोत्राद्यास्तधुता नृप ॥२३॥
वसिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः प्रमदादयः । सत्या वेदश्रुता भद्रा देवा इन्द्रस्तु सत्यजित् ॥२४॥
धर्मस्य सूनुतायां तु भगवान् पुरुषोत्तमः । स यसेन इति खयातो जातः सत्यव्रतैः सह ॥२५॥
सोऽनुव्रतदुःशीलानसतो यज्ञराक्षसान् । भूतद्रुदो भूतगणांस्त्ववधोन् सत्यजित्सखः ॥२६॥
चतुर्थ उत्तमभ्राता मनुर्नाम्ना च तामपः । पृथुः खयातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तस्तुताः ॥२७॥
सत्यका हरयो वीरा देवाखिशिल ईश्वरः । ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेऽन्तरे ॥२८॥
देवा वैधृतयो नाम विष्टतेस्तनया नृप । नष्टाः कालेन यैर्वेदा विष्टताः स्वेन तेजसा ॥२९॥
तत्रापि जज्ञे भगवान् हरिषयां हरिनेधसः । हरिरित्याहृतो येन गजेन्द्रो मोक्षितो ब्रह्मात् ॥३०॥

राज्ञो उवाच

चादरायण एतत् ते श्रोतुमिच्छामहे वषम् । हरिषया गजपतिं ग्राह्यस्तमममुच्यत् ॥३१॥
तत्कथां सुमहन् पुण्यं धन्यं स्वस्वययनं शुभम् । यत्र यश्रोत्तमल्लोको भगवान् गीयते हरिः ॥३२॥

सूत उवाच

परीक्षितं स तु चादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु बोधितः ।

उवाच विप्राः प्रतिनन्य पार्थिवं मुदा मुनीनां सवसि स्म श्येवताम् ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुचरिते प्रथमोऽध्यायः

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

आसीद् गिरिवरो राज्ञिक्कृत इति विद्युतः । क्षीरोदेनाभृतः श्रीमान् योजनायुतमुच्छ्रितः ॥१॥
तावता विस्रुतः पर्यक्त्रिभिः श्वैः पयोनिधिम् । दिशः सं रोचयन्नास्ते रौष्यायसहरिषमपैः ॥
अन्धैश्च ककुभः सर्वा रप्रधातुविचित्रितः । नानाहुमत्ततागुलमैर्निर्घोषैर्निर्मरागमयाम् ॥३॥

स चावनिज्यमानाङ्घ्रिः समन्तात् पयऊमिभिः । करोति श्यामलां भूमिं हरिन्मरुताश्मभिः ५
सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरमहोरगैः । किन्नरैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकन्दरः ॥ १५ ॥
यत्र सङ्गीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया । अभिगर्जन्ति हरयः श्वाघिनः परशङ्कया ॥ १६ ॥
नानारण्यपशुघातसङ्कुलद्रोण्यलङ्कृतः । चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकण्ठविहङ्गमः ॥ १७ ॥
सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मण्डिवालुकैः । देवस्त्रीभज्जनामोदसौरभाम्बुनिलैः ॥ १८ ॥
तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः । उद्यानमृतुमन्नाम आत्रीढं सुरयोपिताम् ॥ १९ ॥
सर्वतोऽलङ्कृतं दिव्यैर्नित्यं पुष्पफलद्रुमैः । मन्दारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचम्पकैः ॥ २० ॥
चूते प्रियालैः पनसैराग्राघ्रातकैरपि । व्रमुकैर्नालिकेरैश्च खड्गैर्बोजपूरकैः ॥ २१ ॥
मधुकैः सालतालैश्च तमालैरसनाजुनैः । अरिष्टोदुवरप्लक्षैर्गैः किंशुकचन्दनैः ॥ २२ ॥
पिचुमन्दैः कोविदारैः सरलैः सुरदारभिः । द्राक्षेष्टुरम्बाजम्बूभबंद्यंत्ताभयामलैः ॥ २३ ॥
विल्वैः कपित्थैर्जम्बीरैर्वृत्तो भङ्गातकादिभिः । तस्मिन् सरः सुविपुलं लसत्काञ्चनपङ्कजम् ॥ २४ ॥
कुमुदोपलकह्लारशतपत्रश्रियोजितम् । मत्तपट्पदनिर्घुष्टं शकुन्तैश्च कलत्वनैः ॥ २५ ॥
हंसकारण्डवाकीर्णं चक्राङ्गैः सारसैरपि । जलकुङ्कुटकोयट्टिटाः यूहकुलकूजितम् ॥ २६ ॥
मास्यकच्छपसञ्चारचलत्पद्मरजःपय । कदम्बवेतसनलनीपवञ्जुलकैर्वृतम् ॥ २७ ॥
कुन्दैः कुरवकाशोकैः शिरोपैः कुटजेद्गुदैः । कुब्जकैः स्वर्णयूधीभिर्नागपुष्पागजातिभिः ॥ २८ ॥
मल्लिहाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः । शोभितं तीरज्ञैश्चान्यैर्नित्यतुंभिरलं द्रुमैः ॥ २९ ॥

तत्रैकदा तद्भिरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूपरचरन् ।
सकण्टकान् कीचम्बेणुवेप्रवद्विशालगुल्मं प्ररुजन् धनस्पतीन् ॥ २० ॥
यद्ग्रन्थमात्राद्धरयो गजेन्द्रा व्याघ्रादयो ध्यालसृगाः सखङ्गाः ।
महोरगाश्चापि भयाद् द्रवन्ति सगौरकृष्णाः शरभाश्चमर्यः ॥ २१ ॥
शृका वराहा महिपर्शशह्या गोपुच्छसालावृक्मकटाश्च ।
अन्यत्र क्षुद्रा हरिणाः शशादयश्चरन्त्यभीता यदनुग्रहेण ॥ २२ ॥
स धर्मतप्तः करिभिः करेणुभिर्वृत्तो मदच्युत्कलभैरनुद्रुतः ।
गिरिं गरिण्या परितः प्रकम्पयन् निपेयमाणोऽलिकुलैर्मदाशनैः ॥ २३ ॥
सरोऽनिलं पङ्कजरेणुरूपितं जिघ्रन् विदूराग्नमदविह्वलेक्षणः ।
वृतः स्वयूथेन तृपार्दितेन तत्सरोवराभ्याशमयागमद् द्रुतम् ॥ २४ ॥
विगाह्य तस्मिन्मृताग्यु निर्मलं हेमारविन्दोत्पलरेणुवासितम् ।
पपौ निरामं निजपुष्कोद्दधतमात्मानमग्निः स्तपयन् गतहम् ॥ २५ ॥

स्वपुष्करेणोद्धतशीकरागुभिर्निपाययन् संहनययन् यथा गृही ।
 घृणी करेणुः कलमांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रः कुरणोऽजमागया ॥ २६ ॥
 तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो प्राहो बलीयांश्चरणे रूपाग्रहीत् ।
 यदृच्छयेनं ध्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽतिबलो विचक्रमे ॥ २७ ॥
 तथाऽऽतुरं धूपतिं करेणवो विहृष्यमाणं तरसा बलीयसा ।
 विचुकुशुर्दानधियोऽपरे गजाः पाष्णिप्रज्ञास्तारयितुं न चाशकन् ॥ २८ ॥
 नियुध्यतोरेवमिन्द्रनक्रयोर्विकर्षतोरन्तरतो बहिर्मियः ।
 समाः सहस्रं व्यगमन् महीपते सप्राणयोश्चिप्रममंसतामराः ॥ २९ ॥
 ततो गजेन्द्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद् व्ययः ।
 विहृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत् सकलं जलौकतः ॥ ३० ॥
 इत्थं गजेन्द्रः स यदाऽऽप सङ्कटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया ।
 अपारयसात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिमथाभ्यपद्यत ॥ ३१ ॥
 न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवन्ति मोक्षितुम् ।
 प्राहेण पाशेन विधातुरावृतोऽप्यहं चेतं यामि परं परायणम् ॥ ३२ ॥
 यः कश्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात् प्रचण्डवेगादभिधाततो भृशम् ।
 भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्गयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ॥ ३३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्वन्तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः

अथ तृतीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि । जजाप परमं जाप्यं प्राग्जनन्यनुशिञ्चितम् ॥ १ ॥

गजेन्द्र उवाच

ॐ नमो भगवते तस्मै यत् एतच्चिदात्मकम् । पुरुषापादिषीजाय परेशायामिधीमहि ॥ २ ॥

यस्मिन्निदं यत्क्रेदं येनेदं य इदं स्वयम् । योऽस्मात् परस्माच्च परस्तं प्रपद्ये स्वयगभुवम् ॥

य स्वात्मनीदं निजमायुषार्पितं क्वचिद् विभातं क्व च तत् तिरोहितम् ।

अविद्धत् साद्युमयं तदीक्षते स आरममूलोऽवतु मां परात्परः ॥ ४ ॥

कालेन पञ्चावमिषु कूरस्तन्ने ३ पालेषु च सर्वदेतुषु ।

तमस्तदाऽऽसीद् गहनं पारेऽभि ने विभु ॥ ५ ॥

न यस्य देवा ऋषयः प- कोऽहंति ।

नटस्याकृतिभिर्विच

दिव्यो यस्य पदं सुमङ्गलं विमुक्तमङ्गा मुनयः सुसाधवः ।

चरन्त्यलोकप्रतमग्रणं वने भूतात्मभूता मुह्यन्ति मे गतिः ॥ ७ ॥

न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ।

तथापि लोकाप्ययसम्भवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥

तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । ऋरूपायोररूपाय नमः आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥

नमः आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । जमो गिरां विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥ १० ॥

यत्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसन्निधि ॥ ११ ॥

नमः शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानधनाय च ॥ १२ ॥

क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्य सर्वाङ्गघायाय साक्षिणे । पुरपायात्ममूलाय मूलप्रवृत्तये नमः ॥ १३ ॥

सर्वेन्द्रियगुणद्रष्टुं सर्वप्रत्ययहेतवे । असत्ताद्व्याययोक्ताय सदाभामाय ते नमः ॥ १४ ॥

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायानुत्कारणाय ।

सर्वाङ्गमात्रायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥

गुणारण्यच्छुद्धचिद्रूपमाय तद्गोमविस्फूर्जितमानसाय ।

नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयम्प्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥

माधुर्यप्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिवरण्याय नमोऽनयाय ।

स्वाशेन सर्वतनुभृन्मनसि प्रतीतप्रत्यग्दशे भगवते बृहते नमस्ते ॥ १७ ॥

आरामात्मजासृष्टवित्तजनेषु सत्तैर्दुःखापणाय गुणमङ्गलविवर्जिताय ।

मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥ १८ ॥

यः धर्मकामाद्यविमुक्तिकामा भवन्ति इष्टां गतिमाप्नुवन्ति ।

किं त्वाशिषो रा यपि ददमभयय करोतु मेऽद्भद्रदयो विमोक्षणम् ॥ १९ ॥

एकान्तिनो यस्य न पश्यन्त्येव वाऽङ्गन्ति ये धैः भगवत्प्रपन्नाः ।

अत्यस्तुत तद्वरितं सुमङ्गलं गायन्त आनन्दस्तमुद्रमाणा ॥ २० ॥

तमप्यरं ब्रह्म परं परेशमप्यत्तमाध्यागिमरयोगाम्यम् ।

अतीन्द्रियं सूर्यमिश्रितदूरमनन्तमाद्यं परिपूर्णमीडे ॥ २१ ॥

यथाऽपि योऽग्ने मवितुर्गभस्यायो निर्वाणन्ति सयाऽप्यमहूरस्वरोचियः ।

तथा यतोऽर्थं गुणधर्मप्रवाहो बुद्धिमन्तं तानि शरीरमर्गा ॥ २२ ॥

स वै न देवागुरमर्षोतिर्गोष्ठं न ध्यो न पर्यो न पुमान् न जन्तुः ।

नारो गुणं कर्म न तच्छ यत् न निषेद्यतेऽप्युत्तमाऽद्भय ॥ २३ ॥

*यः ब्रह्मादयो देवा देवा लोकार्चरापरा । नामरूपविभेदेन परः पा च कलया शृताः ॥ २२ ॥

पद्मो रेवतो नाम मनुस्तामसोदर । बलिनिन्ध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वका ॥२॥
 विभुरिन्द्र सुरगणा राजन् भूतरयाव्य । हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्यादयो द्विजा ॥३॥
 पत्नी विकुण्डा शुभ्रस्य वेकुण्ठै सुरसत्तमै । तयो स्वकलया जज्ञे वैकुण्ठो भगवान् स्वयम् ॥४॥
 वैकुण्ठ कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृत । रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्रियकाम्यया ॥५॥
 तस्यानुभाव कथितो गुणाश्च परमोदया । भोमान् रेणून् स विममे यो विष्णोर्वर्णयेद् गुणान् ॥
 पृथश्च चञ्चुव पुत्रश्चाञ्जुरो नाम वै मनु । पूरुपूरुवपुचुल्लप्रसुराश्चाञ्जुरात्मजा ॥७॥
 इन्द्रो मन्त्रद्रुमस्तत्र देवा आप्यादयो गणा । मुनयस्तत्र वै राजन् हविष्मद्वीरकादय ॥८॥
 तत्रापि देव सम्भूया वैराजम्याभवत् सत । अजितो नाम भगवानशेन जगत पति ॥९॥
 पयोधि येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा । अममोणोऽम्भसि घृत कूर्मरूपेण मन्दर ॥१०॥

राज्ञो उवाच

यथा भागवता ब्रह्मन् मथित चीरसागर । यदर्धं वा यतश्चाद्रि दधाराम्बुचरा मना ॥११॥
 यथामृत सुरै प्रास किञ्चान्यदभवत् तत । एतद् भगवत कर्म वदस्व परमाहुतम् ॥१२॥
 त्वया सङ्कथ्यमानेन महिम्ना सास्वतोऽपि । नातिवृष्यति मे चित्त सुचिर तापतापितम् ॥१३॥

सुत उवाच

सम्पृष्टो भगवानेव द्वैपायनपुतेऽपि । अभिनन्द्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टु प्रचक्षमे ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

यत्र युद्धेऽमुरैर्देवा बाध्यमानाः शितायुधैः । गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेरन् स्म भूयश ॥१५॥
 यदाहुर्वासस शापात् सेन्द्रा लोकाद्यो नृपा नि श्रोकाश्चाभवस्तत्र नेशुरिज्यादय क्रियाः ॥१६॥
 निशाम्यैतन् सुरगणा महेन्द्रवरुणादय । नाभयगच्छन् स्वय मन्त्रैर्मन्-प्रयन्तो विनिश्चयम् ॥१७॥
 ततो ब्रह्ममर्भा जग्मुर्मैरोर्मूर्धनि सर्वश । सर्वे जिज्ञापयाञ्चन् प्रणता परमेष्ठिने ॥१८॥
 स विलोक्येन्द्रवाच्यादीन् नि सखान् विगतप्रभान् । लोकानमहं नप्रायानपुरानपया विभु ॥१९॥
 समाहितेन मनसा संस्मरन् पुरुरं परम् । उवाचोऽबुल्लवदतो देवान् स भगवान् पर ॥२०॥

अहं भवो यूयमथोऽपुरादयो मनुष्यतिथंद्रुमघर्मजातय ।
 यस्यापतारांशकलाविर्माजिता मनाम भवं शरणं तमप्ययम् ॥२१॥

न यस्य पथ्यो न च रक्षणीयो नोरेणणीयादरणीयवश ।
 अथापि क्षमंस्वितिर्मयमार्य धत्ते रज पार्वामानि काले ॥२२॥
 अथ च तस्य म्वितिरासनदण मथ्य शुशान्म्य भवाय देहिनाम् ।

तस्मान् मनाम शरणं जगद्गुहं ह्यानां न मो धास्यति नं सुरमिय ॥२३॥

श्रीशुक उवाच

ह्याभाष्य सुरान् वेधाः मह देवैरिन्दम् । अजितस्य पदं साक्षाद्भागम तमस परम् ॥२४॥
 तत्राष्टस्वरूपाय धृतपूर्वाय वै विभो । स्तुतिमप्रुत दैवीभिर्गोभिस्त्वग्रहितेन्द्रिय ॥२५॥

ब्रह्मोवाच

अविक्रियं सत्यमनन्तमाद्यं गुहाशयं निष्कलमप्रतस्यम् ।
 मनोऽप्रयानं वचसानिरक्तं नमामहे देववरं वरेण्यम् ॥ २६ ॥
 विपश्चित् प्राणमनोधिष्या मनामर्थेन्द्रियाभासमनिद्रमपयम् ।
 छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ तमपरं स त्रियुगं ब्रजामहे ॥ २७ ॥
 अजस्य चक्रं स्वप्नयेर्यमायं मनोमयं पञ्चदशारमाशु ।
 त्रिणाभि विद्युच्चलमटनेमि यदक्षमाहस्तमृतं प्रपद्ये ॥ २८ ॥
 य एकवर्षे तमसः परं तदलोकमन्यक्तमनन्तपारम् ।
 आसाङ्गकारोपसुपर्णमेनमुपासते योगरथेन धीराः ॥ २९ ॥
 न यस्य कश्चातितितर्ति मायां यया जनो मुद्घति वेद नार्थम् ।
 तं निर्जितात्मात्मगुणं परेश ननाम भूतेषु सम चरन्तम् ॥ ३० ॥
 इमे वयं यत्प्रिययैव तन्वा सत्त्वेन सृष्टा वहिरन्तरावि ।
 गतिं न सूक्ष्मासृपयश्च विग्रहे कुतोऽसुराणा इतरप्रधाना ॥ ३१ ॥
 पादौ महोयं स्वकृतेषु यस्य चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्ग ।
 स वै महापुरुष आत्मतन्त्र प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूति ॥ ३२ ॥
 अम्भस्तु यद्रेत उदारवीर्यं सिध्यन्ति जीवन्त्युत वर्धमानाः ।
 लोकास्त्रयोऽधाखिललोकपालाः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूति ॥ ३३ ॥
 सोमं मनो यस्य समामनन्ति दिवोकसां वै बलमन्ध आयुः ।
 ईशो नगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां न स महाविभूति ॥ ३४ ॥
 अग्निर्मुखं यस्य तु जातनेदा जात क्रियाकायहनिमित्तजन्मा ।
 अन्त समुद्रेऽनुपचन् स्वधातृन् प्रसीदता नः स महाविभूति ॥ ३५ ॥
 यच्चक्षुरासीत् तरणिर्देवयान त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ययम् ।
 द्वारं च मुक्तेरमृतं च सृष्ट्युः प्रसीदतां न स महाविभूति ॥ ३६ ॥
 प्राणादभूद् यस्य चराचरीया प्राण सहो बलमोजरश्च वायु ।
 अन्वास्म सभ्राजमिमानुगा वयं प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ३७ ॥

श्रोत्राद् दिशो यस्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे स पुरपस्य नाम्नाः ।
 प्राणेन्द्रियात्मासुशरीरकेत प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ३८ ॥
 चलान्महेन्द्रबिदशाः प्रसादान्मन्योर्गिरीशो धिरयाद् विरिञ्च ।
 खेभ्यश्च ह्युदात्तपयो मेढतः कः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥ ३९ ॥
 श्रीर्वचसः पितरश्छाययाऽऽभ्यन् धर्मं स्तनादितरः पृष्ठतोऽभूत् ।
 द्यौर्यस्य शीघ्र्योऽपसरसो विहारात् प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४० ॥
 विप्रो मुखं ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद् भुजयोर्बलं च ।
 ऊर्वोर्विद्वोजोऽद्भिरवेदशूद्रौ प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४१ ॥
 लोभोऽधरान् प्रीतिरूपयंभूद् द्युतिर्नस्त पशव्यः स्पर्शनं कामः ।
 भ्रुवोर्यम पश्चमभवस्तु काल प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४२ ॥
 द्रव्यं वयः कर्म गुणान् विशेषं यद्योगमायाविहितान् वदन्ति ।
 यद् दुर्विभाष्यं प्रबुवापवाधं प्रसीदतां न स महाविभूतिः ॥ ४३ ॥
 नमोऽस्तु तस्मा उपशान्तशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपुरितात्मने ।
 गुणेषु मायारचितेषु द्युतिभिर्न सज्जमानाय नमस्कृत्यते ॥ ४४ ॥

स ख नो दर्शयामानमस्मत्करणगोचरम् । प्रपन्नानां दिदृच्छां सस्मितं ते सुखान्भुजम् ॥ ४५ ॥
 तेस्तैः स्वेच्छाधृतै रूपैः काले काले स्वर्वा विभो। कर्म दुर्विपहं यन्नो भगवांस्तत् करोति हि ॥ ४६ ॥
 क्लेशभूर्यद्वेषसाराणि कर्माणि विफलानि वा । देहिनां विपयार्तानां न तथैवार्पितं त्वयि ॥ ४७ ॥
 नावम कर्मकल्पोऽपि विफलायेरवरापितः । कल्पते पुरपस्येप स ह्यात्मा दयितो हित ॥ ४८ ॥
 यथा हि स्कन्वशाखानां तरोर्मूलावसेचनम् । एवमारोधनं विष्णो सर्वेषामाभनरच हित ॥ ४९ ॥
 नमस्तुभ्यमनन्ताय दुर्वितकव्यात्मकर्मणे । निर्गुणाय गुणेशाय सत्त्वस्थाय च साम्प्रतम् ॥ ५० ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने पञ्चमोऽध्यायः ६

अथ पद्योऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं स्तुत सुरगणैर्भगवान् हरिरीधरः । तेषामाविरभूद् राजन् सहस्राकौदयद्युति ॥ १ ॥
 तेनैव महसा सर्वे देवाः प्रतिहतेषुष्याः । नापरयन् स दिशः शोषिमात्मानं च कुतो विभुम् २
 विरिञ्चो भगवान् शृणु सह शर्वेण तौ तनुम् । स्वपद्मं मरकतश्यामां कञ्जगर्भाह्येषणाम् ॥ ३ ॥
 तप्तहेमावदातेन लस कौशेयवाससा । प्रतक्त्वाचारमार्गान् सुमुखीं मुन्दरध्रुवम् ॥ ४ ॥
 महामणिकरीटेन केयूराभ्यां च भूषिताम् । कर्णाभरणनिभांतरूपोलथीमुक्तागुजाम् ॥ ५ ॥
 काञ्चीकलापवलयहारनूपुरशोभिताम् । कौस्तुभाभरणां लक्ष्मीं विभ्रतीं वनमालिनीम् ॥ ६ ॥

पुदर्शनादिभिः स्वास्त्रैर्भूतमद्भिरपासिताम् । तुष्टाव देवप्रवर सशवं पुरुषं परम् ।
सर्वांमरगणैः साक सर्वाङ्गैर्वर्ति गतैः ॥७॥

ब्रह्मोवाच

अजातजन्मस्वितिसंयन्नायागुणाय निर्वाणसुखार्थंवाय ।
अशोरशिङ्गोऽपरिगण्यघास्त्रे महानुभावाय नमो नमस्ते ॥ ८ ॥
रूपं तवैतन् पुरुषर्षभेऽय ध्रुवोऽर्धिर्भवेदिकतान्त्रिकेण ।
योगेन धात सह नखिलोकान् पश्याम्यमुष्मिन्नु ह विरवमूर्तो ॥ ९ ॥
त्वय्यग्र आसीत् त्वयि मय आसीत् त्वय्यन्त आसीद्विदमात्मतन्त्रे ।
त्वमादिरन्तो जगतोऽस्य मध्यं घटस्य मृत्स्नेव पर परस्मात् ॥१०॥
त्व माययाऽऽमाश्रयया स्वयेद निर्माय विश्व तदनुप्रविष्ट ।
पश्यन्ति युष्मा मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेऽप्यगुण्य विपश्चित ॥११॥
यथाग्निमेधस्यमृतं च गोषु भुव्यध्रमभ्रूयमने च वृत्तिम् ।
योगैर्ननुप्या अधियन्ति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो यद्गति ॥१२॥
त त्वां धर्यं नाथ समुज्जिहान सरोजनाभातिचिरेप्सितार्थम् ।
दृष्ट्वा गता निवृत्तिमघ सर्वे गजा दवार्ता इव गाङ्गमभ ॥१३॥
स त्व विधास्वारिल्लोकपाला धर्यं यदथास्तव पादमूलम् ।
समागतास्ते बहिरन्तरात्मन् किं वाग्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिण ॥१४॥
अहं गिरिप्ररच सुरादयो ये दत्तादयोऽप्नोरेव केतवस्ते ।
किं वा विदामेश पृथग्विभाता विध स्व श नो द्विजदेवमन्त्रम् ॥१५॥

श्रीशुक उवाच

एव विरिञ्चादिभिरीडितस्तद् विज्ञाय तेषां हृदय तथैव ।

जगाद् जीमूतगभीरया गिरा बद्धाञ्जलीन् सवृत्सर्वकारकान् ॥१६॥

इक एवेश्वररतरिमन् सुरकार्ये सुरेश्वर । विहर्तुकामस्ताग्नाह समुद्रोन्मथनादिभिः ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

न्त यद्गच्छो शम्भो हे देवा मम भाषितम् । शृणुतावहिता सर्वे ध्रुवो व स्याद् यथा सुरा ॥

॥त दानप्रदेतेयस्तावत् सन्धिबिधीयताम् । बालेनानुदृहीतैरैर्यादद् वो भव आत्मन ॥१८॥

ररयोऽपि हि सन्धेया सति कार्यादगौरवे । अहिम् कवद् देवा क्षयस्य पदयो गतैः ॥२०॥

मृतोत्पादने यत् क्रियतामविलम्बितम् । यस्य पीतरथ घे जन्तुमृद्भुद्रुमन्तोऽमरो भवेन् ॥२१॥

॥पया पीरोर्ध्वा सर्वां नीरक्षुपलतौऽथो । मन्थान मन्दरं शृणु नैत्र शृया तु वासुकिम् २२

महायेन मया देवा निमन्वध्वमतन्द्रिता । क्लेशभाजो भविष्यन्ति दैत्या यूयं फलप्रदा ॥२३॥
 यूयं तद्गुमोदय यद्विच्छन् यसुरा सुरा । न संरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्था सात्वतया यथा ॥२४॥
 न भेतव्य कालदूटाद् विगमलधिष्यग्भवत् । शोभ कार्या न वो जातु रोप कामस्तु वस्तुपुरा ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

इति देवान् समादिश्य भगवान् पुरोत्तम । तेषामन्तर्द्वेषे राजन् स्वच्छन्दगतिरीश्वर ॥२६॥
 अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामह । भगवश्च जग्मतु स्व स्व धामोपेयुर्बलि सुरा ॥२७॥
 दृष्ट्वाशीनप्यभयत्ताजातघोभान् स्वनायकान् । न्यपेधद् दैत्यराट् श्लोम्य सन्धिविप्रङ्कालवित् ॥२८॥
 ते वीरोद्यनिमासीन गुप्त चासुरयूयपै । श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् ॥२९॥
 महेन्द्र शृङ्खला वाचा सात्वयित्वा महामति । अभ्यभाषत तत् सर्वं शिषित पुरुोत्तमात् ॥३०॥
 तदरोचत दैत्यस्य तत्रान्ये येऽसुराधिगा । शम्भरोऽरिष्टनमिश्च ये च त्रिपुरवासिन ॥३१॥
 ततो दवामुरा कृत्वा सविद् कृतसौहृदा । उद्यम परम चक्रमृतार्थे परंतप ॥३२॥
 ततस्ते मन्दरगिरिमोक्षयोत्पाद्य दुर्मदा । नदन्त उर्ध्वं निन्यु शक्ता परिधवाहव ॥३३॥
 दूरभारोद्ब्रह्मान्ता शक्रवैरोचनादय । अपारयन्तस्तवोडुं विवशा विजडु पथि ॥३४॥
 निपतन् स गिरिस्तत्र बहूनमरदन्वान् । चूर्णयामास महता भारेण कनकाचल ॥३५॥
 तास्तथा भग्नमनसो भग्नवाहुरुक्थरान् । विज्ञाय भगवांस्तत्र बभूव गदङ्घ्रज ॥३६॥
 गिरिपातविनिष्पिष्टान् विलोक्यामरदानान् । ईक्षया जीत्रयामास निर्जरान् निर्घ्नान् यथा ॥३७॥
 गिरिं आरोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया । आरुह्य प्रययावधि सुरासुरगणैर्हृत ॥३८॥
 अपरोप्य गिरिं स्कन्धात् सुपर्णं पततां वर । ययौ जलान्त उरस्य हरिणा स विसर्जित ॥३९॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणे पारमहर्ष्यां संहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने मन्दराचलानयननाम

पष्ठोऽध्याय ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त नागराजमामन्थ जतभागेन वासुकिन् । परिवीय गिरौ तस्मिन् नेत्रमन्धि मुदान्विता ॥१॥
 आरोभिरे सुसयत्ता अमृतार्थं वुरदह । हरि पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं दवास्ततोऽभवन् ॥२॥
 तत्रैच्छन् दैत्यपतयो महापुरुषवेष्टितम् । न गृह्णीमो वय पुच्छमहेरङ्गममङ्गलम् ॥३॥
 स्वाध्यायश्रुतसम्पन्ना प्रथयाता जन्मकर्मभि । इति तुष्णीं स्थितान् दैत्यान् विलोक्य पुरुोत्तम ।
 स्मयमानो विस्मयात् पुच्छ जग्राह सामर ॥४॥

कृतस्वानविभागास्त एव करयपनन्दना । ममन्थु परमावत्ता अमृतार्थं पयोनिधिम् ॥५॥
 मप्यम नेऽर्णवे सोऽद्विरनाधरो ह्यपोऽविशत् । श्रियमाखोऽपि वलिभिर्गारवात् पायहुनगद्गन ॥६॥

ते सुनिर्विण्णमनसः परिभ्रान्मुखश्रियः । आसन् स्वपौरुषे नष्टे दैवेनातिबलीयसा ॥ ७ ॥
 विलोक्य विप्रशेविधिं तदेश्वरो दुरन्तवीर्योऽवितथाभिसन्धिः ।
 कृत्वा वपुः काच्छपमहृतं महत् प्रविश्य तोर्यं गिरिमुज्जहार ॥ ८ ॥
 तमुत्थितं वीक्ष्य कुलाचल पुनः समुत्थिता निर्मथितुं सुरासुराः ।
 दधार पृष्टेन स लक्ष्यो जनप्रस्तारिणा द्वीप इवापरो महान् ॥ ९ ॥
 सुरासुरेन्द्रैर्भुंजवीर्यैवेपितं परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्टतः ।
 विभ्रत् तदावर्तनमादिकच्छपो मेनेऽङ्कच्छद्यनमप्रमेयः ॥ १० ॥
 तथासुरानाविशदासुरेण रूपेण तेषां बलवीर्यमीरयन् ।
 उद्दीपयन् देवगणांश्च विष्णुर्देवेन नागेन्द्रमयोधरूपः ॥ ११ ॥
 उपर्यंगेन्द्रं गिरिराडिवान्य आक्रम्य हस्तेन सहस्रबाहुः ।
 तस्यौ दिवि प्रह्लाभयेन्द्रमुख्यैरभिष्टुर्वाङ्गः सुमनोऽभिवृष्ट ॥ १२ ॥
 उपर्यधश्चात्मनि गोत्रनेत्रयोः परेण ते प्राविशता समेधिताः ।
 ममन्थुरन्धि तरसा मशोःकटा महाद्रिणा लोभितनकचक्रम् ॥ १३ ॥
 अहीन्द्रसाहस्रकठोरदङ्मुखधासान्निधूमाहसवर्चसोऽपुराः ।
 पौलोमकालेयबलीह्वलादयो दवान्निदग्धा सरला इवाभवन् ॥ १४ ॥
 देवांश्च तच्छ्र्वासशिखाहतप्रभान् धूम्राग्बरस्रग्बरकशुकाननान् ।
 समभ्यवर्षन् भगवद्वशा घना वपुः समुद्रोर्भुपगूढवायवः ॥ १५ ॥
 मथ्यमानात् तथा सिन्धोर्देवासुरवरूपैः । यदा सुधा न जायेत निर्ममन्थाजितः स्वयम् ॥ १६ ॥
 मेघश्यामः कनकपरिधि कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्नि भ्राजद्विलुलितकचः स्रग्बरो रक्तनेत्रः ।
 जैत्रेर्दोर्भिर्जगदभयदैर्दन्दशुक्लं गृहीत्वा मथन् मथना प्रतिगिरिर्वाशोभतायोदृष्टताडिः ॥ १७ ॥
 निर्मथ्यमानाद्दुदधेरभूद्विपं महोल्बणं हालहलाहमप्रतः ।
 सम्भ्रान्तमोनोन्मन्त्राहिकच्छपान् तिमिद्विपप्राहतिमिद्विलाकुलात् ॥ १८ ॥
 तदुप्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुःसर्पदसह्यमप्रति ।
 भीताः प्रजा दुदुवुरङ्ग सेश्वरा शरपथमायाः शरणां सदाशिवम् ॥ १९ ॥
 विलोक्य सं देववरं त्रिलोक्या भवाय देव्याभिमत्तं मुनीनाम् ।
 आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपो जुषाण स्तुतिभिः प्रण्येमुः ॥ २० ॥

प्रजापतय ऊचुः

देवदेव महादेव भूतात्मन् भूतभावन । आहि नः शरणापचाञ्छ्रिलोक्यदहनाद् विधात् ॥ २१ ॥
 स्वमेकः सर्वजगत ईश्वरो बन्धमोक्षयोः । त त्वामर्चन्ति कुशलाः प्रपचातिहरं गुरुम् ॥ २२ ॥

गुणमय्या स्वशान्वास्य सर्गस्थित्यप्यथान् विभो । धसे यदा स्वस्वभूमन् प्रह्वविष्णुशिवाभिधाम् ।

स्व ब्रह्म परम गुह्य सदसद्भावभाजन । नानाशक्तिभिराभातस्वमात्मा जगदीश्वर ॥२४॥

त्व शब्दयोनिर्जगदादिरा मा प्राणोन्द्रियद्रव्यगणस्यभाव ।

काल क्रतु सत्यमृत च धर्मस्त्वयस्वर यत् त्रिविदामनन्ति ॥२५॥

श्रिमर्मुख तेऽखिलदेवतात्मा चित्ति विदुर्लोकभवाङ्घ्रिपङ्कजम् ।

काल गति तेऽखिलदेवतामनो दिशश्च कर्षी रसन जलेशम् ॥२६॥

नाभिर्नभस्ते स्वसन नभस्वान् सूर्यश्च चक्षुषि जल स्म रेत ।

पराधरामाश्रयण तवात्मा सोमौ मनो शौर्भगवन्दिशस्ते ॥२७॥

कुचि समुद्रा गिरयोऽस्थिसह्या रोमाणि सर्वाग्धिवीरधस्ते ।

इन्द्रांसि साक्षात् तव सप्त धातवस्त्रयोमयात्मन् हृदय सर्व्ववर्म ॥२८॥

मुखानि पद्भ्योऽपनिपदस्तवेश यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमन्त्रवर्ग ।

यत् तच्छिवाख्य परमार्थतत्त्व देव स्वयं योतिरवस्थितिस्ते ॥२९॥

छाया त्वधर्मोर्मिषु यैर्षिसर्गो नेत्रत्रयं सत्त्वरजस्तमोसि ।

सांख्यात्मन शास्त्रकृतस्तवेज्ञा छन्दोमयो देव ऋषि पुराण ॥३०॥

न ते । गरित्राखिललोकपालविरिञ्चनैकुण्डसुरेन्द्रगण्यम् ।

ज्योति पर यत्र रजस्तमश्च सत्त्वं न यद् ब्रह्म निरस्तभेदम् ॥३१॥

कामाध्वरिप्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुह क्षपयत् स्तुतये न तत् त्वे ।

यस्वन्तकाल इदमात्मकृत स्वनेत्रवह्निस्फुलिङ्गशिष्यया भसित न वेद ॥३२॥

ये त्वात्स्यरामगुरुभिर्हृदि चिन्तिताङ्घ्रिद्वन्द्व चरन्तमुमया तपसाभितप्तम् ।

कथन्त उग्रपर । निरत रमशाने ते नूनमूर्तिमविर्दंस्तव हातलज्जा ॥३३॥

तत् तस्य ते सदसतो परत परम्य नाज स्वरूपगमने प्रभवन्ति भूम्न ।

ब्रह्माद्य किमुत सस्तथने वय तु त सर्गसर्गविषया अपि शक्तिमात्रम् ॥३४॥

एतत् पर प्रप्रयामो न परं ते महेश्वर । मृदनाय हि लोकरय ध्यत्तिस्तेऽप्यत्तजर्मण ॥३५॥

श्रीशुक उवाच

तद् वीक्ष्य ध्यसन तासां कृपया भृशपीडित । संभूतसुहृद् देव इदमाह सतां प्रियाम् ॥३६॥

शिव उवाच

अहो यत् भवान्येतत् प्रतानो परप्य वैशसम् । श्रीरोदमधनोऽन्तात् कालकूटादुपस्थितम् ॥३७॥

शामो प्राणपरोऽप्युक्तो विषेयमभय हि मे । एतावान् हि प्रभोरथो यद् वीनपरिपालाम् ॥३८॥

पात्ति साध्व क्षणभङ्गरे । बद्धवैरेषु भूतेषु मोहितेष्वाममायया ॥३९॥

पुस. कृपयतो भद्रं सर्वात्मा प्रीयते हरिः । प्रीते हरौ भगवति प्रीयेऽहं सचराचर ।

तस्मादिदं गरं भुङ्क्ते प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे ॥ ४० ॥

श्रीशुक उवाच

एवमामन्त्र्य भगवान् भवानी विश्वभावन । तद् विरं जशुमारंभे प्रभावज्ञान्वमोदत् ॥४१॥
 तत. करतलीकृ य व्यापि हालाहल विरम् । अभययन्महादेव कृपया भूतभावन ॥४२॥
 तस्यापि दर्शयामास स्वयोर्ये जलकलमयः । यच्चकार गले नीलं तच्च साधोर्विभूषणम् ॥४३॥
 तप्यन्ते लोऽस्तापेन साधवः प्रायशो जनाः । परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिलात्मन ॥४४॥
 निशम्य कर्म तच्छ्रुम्भोर्देवदेवस्य मीढुर । प्रजा दाक्षायणी ब्रह्मा वैकुण्ठश्च शशंसिरे ॥४५॥
 प्रस्कन्नं पिबत पाण्डुर्यं किञ्चिज्जटुह स्म तत् । वृश्चिकाहिविषौषधो दन्दशूकाश्च येऽपरे ॥४६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामष्टमस्कन्धेऽमृतमथने सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

प्रीते गरे वृगाङ्के ष प्रीतास्तेऽमरदानवाः । ममन्थुस्तरया सिन्धु हविर्धानी ततोऽभवत् ॥ १ ॥
 तामग्निहोत्रीमृषयो जगद्गुर्वह्मवादिन । यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप ॥ २ ॥
 तत उच्चै श्रवा नाम हयोऽभुचन्द्रपाञ्चुर । तस्मिन् बलि सृष्ट्वां चक्रो नेन्द्र ईश्वरशिष्यया ॥ ३ ॥
 तत ऐरावतो नाम धारणेन्द्रो विनिर्गत । दन्तैश्चतुर्भि श्वेताद्रेर्हरत् भगवतो महिम् ॥ ४ ॥
 कौस्तुभाण्यमभूद् रत्नं पद्मरागो महोदये । तस्मिन् हरि सृष्ट्वां चक्रो वसोऽलङ्कारणे मणौ ॥५॥
 सतोऽभवत् पारिजात सुरलोकविभूषणम् । पूरयत्यर्थिनो योऽर्थं शशद् भुवि यथा भवान् ॥६॥
 नवश्चाप्सरसो जाता निष्कण्ठ्य सुवासस । रमण्य स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकने ॥७॥
 ततश्चाविरभूत् साङ्घाच्छ्री रमा भगवत्परा । रञ्जयन्ती विश कान्त्या विद्युत् सौदामनी यथात्म ॥८॥
 तस्यां चक्रुः सृष्ट्वां सर्वे ससुरामुरमानरा । रूपौदार्यवयोव्रणं महिमावित्तचेतसः ॥ ९ ॥
 तस्या आसनमानिन्ये महेन्द्रो महदद्भुतम् । मूर्तिमय सरिच्छ्रे ष्टा हेमकुम्भैर्जल शुचि ॥१०॥
 आभिषेचनिका भूमिराहरत् सकलौषधी । गाव पञ्च पवित्राणि वसन्तौ मनुमाधवौ ॥११॥
 ऋषयः कल्पयाञ्चक्रुर्भिषेकं यथाविधि । जगुर्भद्राणि गन्धर्वा नट्यरच ननुतंगु ॥१२॥
 मेधा मृदङ्गपणवमुरजानकगोमुत्पान् । व्यनादपञ्चदशेषुवीणास्तुमुलनि स्वनान् ॥१३॥
 सतोऽभिविपिचिद्वैवी श्रियं पद्मकरां सतीम् । दिगिभा पूर्णकन्दो मृतयान्यैर्द्विजेरिति ॥१४॥
 समुद्र पीतकौशेयवाससी समुगाहरत् । वरुणं यज्ञं वैजयन्तीं मधुना मत्तरट्पदाम् ॥१५॥
 भूषणानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः । हारं सरस्वती पद्ममत्रो नागारच कुचदले ॥१६॥

ततः शृतस्वस्त्ययनोपलक्षत्रं नदद्विरेफां परिगृह्य पाणिना ।
 चचाल वनत्रं सुकपोलवृष्टलं समीढहासं दधती सुशोभनम् ॥१७॥
 म्भनद्वयं धातिशुशोदरी समं निरन्तरं चन्दनवृद्धुमोक्षितम् ।
 ततस्ततो नूपुरवल्गुशिक्षितैर्विषपती हेमलतेव सा बभौ ॥१८॥
 विलोकयन्ती निरवधमारमनः पद्मं ध्रुवं चाभ्यभिचारिसद्गुणम् ।
 गन्धर्वपद्मासुरसिद्धचारण्यप्रैविष्टेयादिषु नान्वविन्दत् ॥१९॥
 नूनं तपो यस्य न मय्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित् तच्च न सद्भव्यजितम् ।
 कश्चिन्मर्हास्तस्य न कामनिर्भयः स ईधरः किं परतोव्यपाश्रयः ॥२०॥
 धर्मः क्वचित् तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित् तत्र न मुक्तिकारणम् ।
 वीर्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिष्कृतं न हि द्वितीयो गुणसङ्गवर्जित ॥२१॥
 क्वचिद्विरायुर्न हि शीलमङ्गलं क्वचित् तदप्यस्ति न वेद्यमायुरः ।
 यत्रोभयं कुत्र च सोऽप्यमङ्गला सुमङ्गलः कश्च न काञ्चते हि माम् ॥२२॥
 एवं विमूरयाभ्यभिचारिसद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयतयागुणाश्रयम् ।
 वमे वरं सर्वगुणैरपेक्षितं रमा मुकुन्दं निरपेक्षमीप्सितम् ॥२३॥
 तस्यासदेश उरासौ नवकञ्जमालां माधन्मधुवतरुपगिरोपघुष्टाम् ।
 तस्यौ निधाय निष्कटे तदुरः स्वधाम समीढहासविकसन्नयनेन याता ॥२४॥
 तस्याः श्रियस्त्रिजगतो जनको जनन्या वक्षोनिवासमकरोत् परमं विभूतेः ।
 श्री.स्वाः प्रजा सरुहयेन निरीक्षयेन यत्र स्थितैषयत साधिपतीखिलोकान् ॥२५॥
 शङ्खतूर्यमृदङ्गानां वादिक्राव्यां पृथुः स्वनः । देवानुगानां सखीणां नृत्यतां गायतामभूत् ॥२६॥
 महारुद्राङ्गिरोमुह्या सर्वे विश्वसृजो विभुम् । ईडिरेऽवितथैर्मन्त्रैस्तद्धिः पुष्पवर्षिणः ॥२७॥
 श्रिया विलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजा । शीलादिगुणसम्पन्ना लेभिरे निवृत्तिं पराम् ॥२८॥
 नि सत्त्वा लोलुपा राजन् निहयोगा गतरपाः । यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदानवाः ॥२९॥
 अथासीद् वारणी देवी कन्या कमललोचना । अमुरा जगृहुस्तां वै हरेरनुमतेन ते ॥३०॥
 अयोद्धधैर्मध्यमानात् कारयपैरमृतार्थिभिः । उदतिष्टन्महाराज पुरुषः परमाहुतः ॥३१॥
 दीर्घपीवरदोर्दण्डः कन्धुम्रीवोऽश्शेषणः । श्यामलस्तटण्यः सग्वी सर्वाभरणभूषित ॥३२॥
 पीतवासा महोरस्कः सुमृष्टमणिकुण्डलः । क्षिप्रवृद्धितकेशान्तः सुभग सिंहविक्रम ॥३३॥
 अमृतापूष्पकलशं विभ्रद् वलयभूषितः । स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशाशसम्भवः ॥३४॥
 धन्वन्तरिरिति ख्यात आयुर्वेददृष्टिग्यभाक् । तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृतापृष्ठम् ॥३५॥
 क्षिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तारसाहरन् । नीयमानेऽसरेस्तस्मिन् कलशोऽमृतभाजने ॥३६॥

एणमनसो देवा हरिं शरणमाययुः । इति तद्दैन्यमालोम्य भगवान् भृत्यकामहृत् ।

मा खिद्यत मिथोऽर्थं वः साधयिष्ये स्वमाश्रया ॥३७॥

॥ कलिरभूत्तेषां तदर्थं तर्पचेतसाम् । अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वमिति प्रभो ॥३८॥

॥ स्वं भागमहन्ति ये तुल्यायासहेतवः । सत्रयाग इवैतस्मिन्नेव धर्मः सनातनः ॥३९॥

॥ स्वान् प्रत्यपेक्ष वै दैतेया जातमत्सराः । दुर्बलाःप्रबलान् राजन् गृहीतरुलरान् मुहुः ४०

स्मिन्नन्तरे विष्णुः सर्वोपायविदीघाः । योऽिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाहुतम् ॥४१॥

॥ णोयोऽपत्त्रश्यामं सर्वावयवमुन्दरम् । समानकृष्णाभरणं सुकपोलोन्नसाननम् ॥४२॥

॥ यौवननिवृत्तस्तनभारकृशोदरम् । मुलामोदानुरक्तलिङ्गारोद्विप्रलोचनम् ॥४३॥

॥ त् स्वकेशभारेण मालामुकुलमञ्चिकाम् । सुप्रोबकृष्णभरणां सुभुजाङ्गदभूषितम् ॥४४॥

॥ जाम्बरसंबोतनितम्बद्वीपशेभया । काञ्चया प्रविलसद्दृग्गुचलचरणनूपुरम् ॥४५॥

॥ िडस्मितविक्षिप्तभ्रूलिलासावलोकनैः । दैत्ययूषपचेन सु काममुदोपयन् मुहुः ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे भगवन्मायोपलम्भनं

नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

॥ न्योन्यतोऽपुराः पात्रं हरन्तस्त्यक्तमौहृदाः । खिपन्तो दस्युधर्मोण आयान्तो ददशुःखियम् ॥१॥

॥ हो रूपमहो धाम अहो अस्या नवं वयः । इति ते तामभिद्रुत्य पप्रच्छुर्जातदहृद्भयाः ॥२॥

॥ त्वं कञ्जपलाशाधि कुतो वा किंचिक्लीपसि । कस्यासि वद वामोरु मथनन्तीव मनसि नः ॥३॥

॥ वयं त्वामरदैत्यैः सिद्धगन्धर्वचारणैः । नास्पृष्टपूर्वां जानीमो लोमेरीश्च कुतो नृभिः ॥४॥

॥ त्वं विधिना सुभ्रूः प्रेषितासि शरीरिणाम् । सर्वेन्द्रियमनःप्रीतिं विवातुं सवृषेण किम् ॥५॥

॥ त्वं नः स्पर्धमानानामेरुवस्तुनि मानिनि । ज्ञातोनां वद्वैद्याणां शं विधत्स्व सुमप्यमे ॥६॥

॥ यं कश्यपदायादा भ्रातरः कृतपौरुषाः । विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो यथा भवेत् ॥७॥

॥ यूपामन्त्रितो दैत्यैर्मायायोपिद्विपुर्हरिः । प्रहस्य रुचिरापङ्कैः निरीचाञ्छिदमप्रवीत् ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

॥ यं कश्यपदायादाः पुंश्रव्यां मयि सङ्गताः । विश्वामं पण्डितो जातु कामिनीषु न याति हि ॥९॥

॥ शलावृकायां स्त्रीयां च स्वैरिणीनां सुरद्विपः । सख्यान्याहुतत्रिध्यानि नृत् नृत् विचिन्वताम् ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इति ते श्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽपुराः । जहसुर्भावगभीरं ददुश्चामृतभाजनम् ॥११॥

ततो गृहीत्वाभृतभाजनं हरिर्बभाप ईपस्मितशोभया गिरा ।

यद्यन्युपेतं क्व च साप्वसाधु धा कृतं मया वो विभजे सुधामिमाम् ॥१२॥

तत्रान्योन्य सपत्नारस्ते संरब्धमनसो रथे । ममासाद्यासिभिर्बाणैर्निजङ्गु विविधायुधैः ॥ ६ ॥
 शङ्खतूर्यमृदङ्गानां भेरीडमरिणां महान् । हस्त्यश्वरथपत्तीनां नरतां निस्वनोऽभवत् ॥ ७ ॥
 रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः । हया हयैरिभाश्वेभैः समसजन्त संयुगे ॥ ८ ॥
 उष्ट्रैः केचिदिभैः केचिदपरे युयुधुः खरैः । केचिद् गौरमृगैर्कक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ॥ ९ ॥
 गृध्रैः कङ्कैर्बकैरन्ये श्येनभालैस्तिमिङ्गिलैः । शरभैर्महिषैः खङ्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः ॥ १० ॥
 शिवाभिरासुभिः केचित् कृकलामै शशैर्नरैः । बस्तैरेके वृष्यसारैर्हंसैरन्ये च सूकरैः ॥ ११ ॥
 अन्ये जलस्थलसगै स्तवैर्निकृतविग्रहैः । सेनयोस्सभ्यो राजन् विविशुस्तेऽमृतोऽमृतः ॥ १२ ॥
 चित्रध्वजपटै राजन्नातपत्रैः सितामलैः । महाधनैर्वज्रदण्डैर्व्यजनैर्वाहं चामरैः ॥ १३ ॥
 वातोद्धूतोत्तरोष्णोपैरर्चिभिर्वर्मभूपयैः । स्फुरद्भिर्विशदैः शङ्खैः सुतरां सूर्यरश्मिभिः ॥ १४ ॥
 देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ पारद्वनन्दन । रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिव सागरौ ॥ १५ ॥
 वैरोचनो बलिः संसृथे सोऽसुराणां चमूपतिः । दानं वैहायसं नाम कामगं मयनिर्मितम् ॥ १६ ॥
 संवत्साहस्रात्मिकोनेतं सर्वाश्रयमथं प्रभो । अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं दृश्यमानमदर्शनम् ॥ १७ ॥
 आस्थितस्तद् विमानार्यं सर्वांनीकाधिपैर्दृतः । बालव्यजनछत्रार्यै रेजे चन्द्र इवोदये ॥ १८ ॥
 तस्यासन् सर्वतो यानैर्यूथानां पतयोऽसुराः । नमुचिः शम्बरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुखः ॥ १९ ॥
 द्विमूर्धा कालनाभोऽथ प्रहेतिहेतिरित्यलः । शकुनिर्भूतसन्तापो वज्रद्वन्द्वो विरोचनः ॥ २० ॥
 हयग्रीवः शङ्खुशिराः कपिलो मेघदुन्दुभिः । तारकक्षत्रदृक् शुग्मो निशुग्मो जन्म उत्कलः २१
 अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्च मयश्च त्रिपुराधिपः । अन्ये पौलोमकालेया निघातकवचादयः ॥ २२ ॥
 अलम्बभागाः सोमस्य केवलं क्लेशभागिनः । सत्रं पृते रणमुग्ने वहुशो निर्जितामराः ॥ २३ ॥
 सिंहनादान् विमुञ्चन्तः शङ्खान् दध्मुर्महास्वान् । दृष्ट्वा रूपवानुं सत्तान् बलभित् कुपितो भृशम् ॥
 ऐरावतं दिक्परिणामारूढः शुशुभे स्वराट् । यथा स्रवःप्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः ॥ २४ ॥
 तस्यासन् सर्वतो देवा नानाबाह्वजयायुधाः । लोकपालाः सह गणैर्वारिव्रियरणाद्यैः ॥ २५ ॥
 तेऽन्योन्यमभिसंस्तुय क्षिपन्तो मर्मभिमिथ । आह्वयन्तो विशन्तोऽप्रे युयुधुर्द्वन्द्वयोधिना ॥ २६ ॥
 युयोध बलिरिन्द्रेण तारकेण गुहोऽस्यत । वरयो हेतिनायुष्मिन्प्रो राजन् प्रहेतिना ॥ २७ ॥
 यमराज कालनाभेन विश्वकर्मां मयेन वै । शम्बरो युयुधे त्वष्ट्रा सवित्रा तु विरोचनः ॥ २८ ॥
 अपराजितेन नमुचिरधिनीं वृषपर्यणा । सूर्यो बलिसुतर्देवो बाणायुष्टैः शतेन च ॥ २९ ॥
 राहुणा च तथा सोमः पुलोद्गा युयुधेऽनिलः । निशुग्मभशुग्मयोर्देवी भद्रकाली तरस्विनी ॥ ३० ॥
 वृषाकपिस्तु जम्भेन महिषेण विभावमुः । इत्थलः सह पातापिन्द्रं हायुग्रैरिन्द्रम् ॥ ३१ ॥
 कामर्धेन दुर्मर्ष उकलो मातृभिः सह । घृहस्पतिश्चोशनसा नरकेण शनैश्चरः ॥ ३२ ॥
 मरुतो निघातकवचैः कालैर्षवस्योऽमराः । विश्वेदेवास्तु पौलोमे रद्राः क्रोधवर्धः सह ॥ ३३ ॥

त एवमाजावसुराः सुरेन्द्रा हृन्देत् संहत्य च युष्यमानाः ।
 अन्योन्यमासाद्य निजप्रुरोजसा जिगीषवस्तीक्ष्णशरासितोमरैः ॥२५॥
 मुशुष्टिभिश्चनगर्दष्टिपट्टिभिः शकत्युत्सुकैः प्रासपरश्वधोरपि ।
 निर्निशमह्यैः परिधैः समुद्रैः सभिन्दिपालैश्च शिरांसि चिच्छिदुः ॥२६॥
 गजास्तुरङ्गाः सरथाः पदातयः सारोद्वाहाः विविधाः विखण्डिताः ।
 निहृत्तबाहूस्तशिरोधराङ्घ्रयश्छिन्नश्वजेष्वामतनुग्रभूपणाः ॥२७॥
 तेषां पदाघातरथाङ्गचूर्णितादायोधनादुत्क्षेप्य उथितस्तदा ।
 रेणुर्दिशः खं धूमश्चिच्छाद्यन्स्यवर्ततासृक्स्तुतिभिः परिप्लुतात् ॥२८॥
 शिरोभिस्त्वत्किरीटकुण्डलैः संरम्भदग्निभः परिदष्टदृच्छदैः ।
 महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः सा प्रास्तृता भूः करभोरुभिर्बभौ ॥२९॥

कबन्धास्तत्र चोत्पेतुः पतितस्वशिरोऽक्षिभिः । उद्यतायुधदोर्दण्डैराधावन्तो भटान् मृधे ॥४०॥
 बलिमंहेन्द्रं दशभिस्त्रिभिरैरावतं शरैः । चतुर्भिश्चतुरो बाहानेकेवारोहमाच्छ्रयत् ॥४१॥
 स तानापततः शकस्तावद्भिः शीघ्रविक्रमः । चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसम्प्राप्तान् हसन्निव ॥४२॥
 तस्य कर्मात्तमं धीष्य दुर्मयैः शक्तिमाददे । तां ज्वलन्ती महोरकामां हस्तस्वामिच्छिन्नहरिः ॥४३॥
 ततः शूलं ततः प्राप्तं ततस्तोमरमृष्टयः । यद् यच्छस्त्रं समादद्यात् सर्वं तदच्छिन्नद् विभुः ।
 ससर्जांशामुरीं मायामन्तर्धानगतोऽसुरः । ततः प्रादुरभूच्छूलः सुरानीकोपरि प्रभो ॥४४॥
 ततो निपेतुस्तखो दह्यमाना दवाग्निना । शिलाः सटङ्कशिखरारचूर्णयन्सो द्विपद्बलम् ॥४५॥
 महोरगाः समुत्पेतुर्दन्दशूकाः सृष्टिकाः । सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयन्तो महागजान् ॥४६॥
 यातुधान्यश्च शतराः शूलहस्ता विनाससः । छिन्धि भिन्धीति वादिन्यस्तथा रसोगण्याः प्रभो ॥४७॥
 ततो महाघना ध्योद्धि गम्भीरपहरस्वनाः । अङ्गारान् मुसुचुर्वातैराहताः स्वनयिषवः ॥४८॥
 सृष्टो दैत्येन सुमहान् बह्विः शसनसारथिः । सावतैक इवात्युग्रो विबुधश्वजिनीमघाक् ॥४९॥
 ततः समुद्र उद्वेलः सर्पता प्रायदरपत । प्रचण्डवातेरद्भूततरङ्गावर्तमीपथः ॥५०॥
 एवं देव्यमंहामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः । सृज्यमानान्मु मायासु विप्रेतुः सुरसैनिकाः ॥५१॥
 न ताप्रतिविधिं यत्र विदुरिन्द्रादयो नृप । प्यातः प्रादुरभूत् तत्र भगवान् विधभावनः ॥५२॥
 ततः सुपर्णांसहृतात् प्रिपञ्चवः पिशङ्गवासा नवकञ्जलोचनः ।
 अदश्यताष्टायुधबाहुस्त्रिमङ्गीवीरतुमानर्षकिरीटकुण्डलः ॥५४॥
 तस्मिन् प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजा माया विनेशुर्महिना महीपसः ।
 स्वप्नो यथा हि प्रतिबोध आगते हरिस्मृतिः सर्वविपद्रिमोषणम् ॥५५॥

दक्ष मृधे गरुडवाहमिभारिवाह आविध्य शूलमहिनोदय कालनेमिः ।
 तल्लीलया गरुडमूर्तिं पतद् गृहीत्वा तेनाहनन्पृष सवाहमरिं श्यधीशः ॥१६॥
 माली सुमाल्यतिबलौ युधि पेतनुयंचक्रेण कृत्तशिरसावथ माल्यवास्तम् ।
 आहत्य तिग्मगदयाहनदण्डजेन्द्रं तावच्छिरोऽच्छिन्नदरेर्नेदतोऽरिणाऽऽद्यः ॥१७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायामष्टमस्कन्धे देवासुरसङ्ग्रामे दशमोऽध्यायः

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथो सुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्य पुंसः परयानुकम्पया ।

जम्भुमृशं शक्रसमीरणादयस्तांस्तान् रथे वैरभिसंहताः पुरा ॥१॥

धीरोचनाय संरब्धो भगवान् पारुशासनः । उदयच्छद् यदा वज्रं प्रजा हाहेति चुमुशुः ॥१॥
 वज्रपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृत्य पुरःस्वितम् । मनस्विनं सुसम्पन्नं विचरन्तं महामृधे ॥२॥
 नटवन्मूर्च्छमायाभिर्मायेशान् नो जिगीषसि । जित्वा बालान् निबद्धाङ्गान् नटो हरति तद्धनम् ॥
 आरुरुन्ति मायाभिरत्सिन्मृत्सन्ति ये दिवम् । तान् दस्यून् विधुनोग्यज्ञान् पूरुतम च पदादथ २
 सोऽहं दुर्मायिनस्तेऽद्य वज्रेण शतपर्षणा । शिरो हरित्ये मन्दात्मन् घटस्व ज्ञातिभिः सहा ६।

वलिर्वाच

सङ्ग्रामे वर्तमानानां कालचोदितकर्मणाम् । कीर्तिर्जयोऽजयो मृत्युः सर्वेषां स्युरनुकमात् ॥७॥
 तदिदं कालरशनं जनाः पर्यान्ति सुरयः । न हृष्यन्ति न शोचन्ति तत्र यूयमपिडिताः ॥८॥

श्रीशुक उवाच

न वयं मन्यमानानामान्मानं तत्र साधनम् । गिरो वः साधुरोच्यानां गृह्णोमो ममंताडनाः ॥१॥
 इयादित्य विभुं धीरो नाराचैर्वीरमर्दनः । आरुण्यं पूर्णैरहनद्रासेपैराहतं पुनः ॥१०॥
 एवं निराकृते देवो धरिणा तप्यत्रादिना । नामृष्यत् तद्रधिसेपं तोय्राहत इव द्विपः ॥११॥
 प्राहरत् कुलिशं तस्मा अमोघं परमर्दनः । मयानो न्यपतद् भूमौ द्विपपत्र इवाचलः ॥१२॥
 सखायं पतितं दृष्ट्वा जम्भो बलिसप्तः सुहृत् । अभयान् सौहृदं मृत्युर्हंतस्यापि ममाधरन् ॥१३॥
 स सिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रंहमा । जप्रावताडयच्छक्रं गजं च मुमुहायलः ॥१४॥
 गदाप्रहारव्यधितो मृशं विह्वलितो गजः । जानुभ्यां धरणीं मृष्ट्वा करमलं परमं ययौ ॥१५॥
 ततो रथो मातलिना हरिभिर्दशशतैर्दृतः । आनीतो द्विपमुन्मथ्य रथमाग्रहे विभुः ॥१६॥
 तस्य तत् पूजपन् कर्म यन्तुर्दानवस्ततमः । शूलैर्न ज्वलता तं तु स्मयमानोऽहनन्मृधे ॥१७॥
 मृधे दृजं मुहुर्मर्षं सत्प्रमालग्दय मातलिः । इन्द्रो जम्भस्य संशुद्धो वज्रेणापाहरच्छिरः ॥१८॥

जम्भ श्र वा हस्त तस्य ज्ञातयो नारत्नाहणे । नमुचिश्च ध्वल पाकस्तत्रापतुस्वरान्विता ॥१६॥
 वगोभि परपरिन्द्रमर्दयन्तोऽस्य मर्मसु । शरेरवाकिरन् मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥२०॥
 हरोन् दशशतान्याजौ हर्यंश्वस्थ यत्न शरै । तावद्भिरन्यामास युगपद्बधुहस्तवान् ॥२१॥
 शताभ्यां मार्तलं पाको रथ सावयव पृथक् । सकृत्सन्धानमोक्षेण तद्दहतमभूद् रणे ॥२२॥
 नमुचि पद्मदशभि स्पर्शुपुङ्खैर्महेषुभि । आह्वय ध्वनदन् सख्ये सतोय इन् तोयद ॥२३॥
 समंत शरकृतेन शक्र सरथसारथिम् । छादयामासुरसुरा प्रावृट्सूर्यामिवान्बुदा ॥२४॥

अलक्षयन्तस्तमतीव विह्वला विचुन्मुशुदेवगणा सहायुगा ।

अनायका शत्रुबलेन निर्जिता वणिकपथा भिन्ननगो यथाशंवे ॥२५॥

ततस्तुरापाडिपुबद्धपञ्जराद् विनिर्गत साश्वरथध्वजाग्रणी ।

वभौ दिश र पृथिवी च रोचयन् स्ततेजसा सूर्यं इव क्षपा यये ॥२६॥

निरीक्ष्य पृतनां देव परैरभ्यर्दितां रण्ये । उदयच्छद् रिपु हन्तु वज्र वज्रधरो रपा ॥२७॥

स तेनैवाष्टधारेण शिरसी बलपाकयो । ज्ञातीनां पश्यतां राजञ्जहार जनयन् भयम् ॥२८॥

नमुचिस्तद्वध दृष्ट्वा शौकांमर्षरूपांन्वितः । पिशासुरिन्द्रं गृप्ते चकार परमोद्यमम् ॥२९॥

अस्मभारमय शूल घटावद्धेमभूपणम् । प्रगृह्याभ्रद्वत् क्रुद्धो हतोऽमीति प्रितर्जयन् ।

प्राहिणोद् देवराजाय निनदन् मृगराडिष ॥३०॥

तदापतद् गगनतले महाजव विचिच्छिद् हरिरिषुभि सहस्रधा ।

तमाहनन्नुप कुलिशेन कन्धरे रपाचितस्त्रिदशपति शिरो हरन् ॥३१॥

न तस्य हि त्रचमपि वज्र ऊजिता विभेद य सुरपतिनौजसेरित ।

तद्दहत परमतिवीयवृत्रभित् तिरस्कृते नमुचिशिरोधरत्वचा ॥३२॥

तस्माद्दिन्द्रोऽभिवेच्छत्रोर्वज्रं प्रतिहतो यत । किमिदं दैवयोगेन भूत लोकरुविमोहनम् ॥३३॥

येन मे पूर्वमद्रौघां पञ्चक्षेत्रं प्रजायये । कृतो निविशतां भारी पतत्रै पततां भुवि ॥३४॥

तप सारमय वाट्र वृजो येन विपादित । अये चापि बलोपेता सर्वास्त्रैरक्षयच ॥३५॥

सोऽय प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तोऽसुरेऽल्पके । नाह तदाददे दशद ब्रह्मतेऽस्यकारणम् ॥३६॥

इति शक्र विपीदन्तमाह वागशरीरिणो । नाय शुष्कैरथो नाद्वैवंशमर्हति दानव ॥३७॥

मयास्मै यद् वरो दत्तो मृयुर्नैवाद्गंशुष्कथो । अतोऽयश्चित्तनोयस्त उपायो मयवन् रिपो ॥३८॥

तां देवीं गिरमाकर्ण्यं भववान् सुसमाहित । ध्यायन् पेनमथापरयदुपायमुभयात्तरम् ॥३९॥

न शुष्केण न चाद्रैश्च जहार नमुचे शिर । तत्पुष्टुमुनिगणा मारुत्यैत्रावाकिरन् विभुम् ॥४०॥

गार्धर्ममुत्थी जगत्तुर्विधावमुपरावसु । देवदुःखभयो नेदुर्नंतंरयो नष्टुमुंदा ॥४१॥

अन्येऽयैव प्रतिद्वन्द्वान् वाय्वमित्ररणादय । सुदयामासुरसौधिर्गान् केसरिणो यथा ॥४२॥

मन्त्राणां प्रेषितो देवान् देवर्षिर्नारदी नृप । वारयामास विबुधान् दृष्ट्वा दानवसंज्ञयम् ॥४३॥
नारद उवाच

भवद्भिरमृतं प्राप्तं नारायणभुजाश्रयैः । श्रिया समेधिताः सर्वं उपारमत विप्रहात् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

संयम्य मनुसंरम्भं मानयन्ते मुनेर्वच । उपगीयमानानुचरैर्ययुः सर्वे त्रिविष्टपम् ॥४५॥

येऽवशिष्टा रणे तस्मिन् नारदानुमतेन ते । बलिं विपन्नमादाय अस्तं गिरिसुपागमम् ॥४६॥

तत्राविनष्टाधयवान् विद्यमानशिरोधरान् । उशना जीवयामास संजीविन्या स्वविद्यया ॥४७॥

बलिश्रोशनया स्पृष्ट प्रत्यापन्नेन्द्रियस्मृतिः । पराजितोऽपि नातिघण्टोक्तत्वविचक्षणः ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां मंहितायामष्टमस्कन्धे देवासुरसंप्रान्ने एकादशोऽध्यायः

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीवाटारायणिरुवाच

वृषध्वजो निशम्येदं योषिद्रणेण दानवान् । मोहयित्वासुरगणान् हरिः सोममपायवत् ॥५१॥

वृषमारुह्य गिरिशः सर्वभूतगणैर्गृतः । सह देव्या ययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदन ॥५२॥

मभाजितो भगवता सादरं सोमया भव । सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन् हरिम् ॥५३॥

श्रीमहादेव उवाच

देवदेव जगद्ध्यापिज्ञगर्दाश जगन्मय । सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीधरः ॥५४॥

आद्यन्तावस्थय यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः । यतोऽध्ययस्य नैतानि तत् सयं ब्रह्म चिद् भवान् ॥५५॥

तत्रैव चरणाम्भोजं श्रेयस्कामा निराश्रितः । विस्मयोभयतः सद्रं मुनयः समुपासने ॥५६॥

त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानन्दमात्रमविरामनन्यदन्यत् ।

विधस्य हेतुरुद्यस्वितिसंयमानामात्मेधरश्च तद्रूपेणतयानपेक्ष ॥५७॥

एकस्त्वमेव सद्रमद् द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवैह न वस्तुभेदः ।

अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विस्वरो यस्माद् गुणैर्ध्वनिकरो निरुपाधिकस्य ॥५८॥

त्वां ब्रह्म केचिद्वचनयुत धर्ममेक एके परं सद्रमतो पुरवं परेशम् ।

अन्येऽवयन्ति नवशक्तियुतं परं त्वां केचिन्महापुरणमव्ययमात्मनन्त्रम् ॥५९॥

नाहं परायुक्तं पशो न मरीचिमुग्धा जानन्ति यद्भिरचितं एतत् सारगर्गाः ।

यन्मायया मुदितचेनम ईश दैत्यमर्यादयः किमुत रुध्रभद्रतृणा ॥६०॥

स एवं समीहितमद् स्थितजन्मनाशं भूतेहितं च जगतो भयवन्धमोक्षी ।

वायुर्यथा विशत्रि सं च चराचराण्यं सर्वं तदात्महनयापगमोऽनरुन्धमे ॥६१॥

श्रवतारा मया दृष्टा रममाणस्य ते गुणे । सोऽहं तद् द्रष्टुमिच्छामि यत् ते योपिद्वुष्टं तम् ॥१२॥
येन सम्मोहिता दैत्या पायिताश्चामृत सुरा । तद् दिदृक्षुव आयाता, पर कौतूहल हि न ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवमभ्यर्थितो विष्णुर्भगवाञ्छूलपाणिना । प्रहस्य भावगम्भीर गिरिश प्रथभापत ॥१४॥

श्रीभगवानुवाच

कौतूहलाय दैत्यानां योपिद्वेषो मया कृत । परयता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने ॥१५॥
तत् तेऽहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षो सुरसत्तम । कामिनां बहु मन्तव्यं सङ्कल्पप्रभवोदयम् ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

इति मुवाणो भगवास्तत्रैवात्तरधीयत । सर्वतश्चाख्यश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया ॥१७॥

ततो ददर्शापवने वरस्त्रियं विचित्रगुप्पारणपञ्चगुमे ।

विक्रीडतीं कन्दुकलीलया लसद्दुन्दुलपर्यन्तनितम्बमेखलाम् ॥१८॥

आवर्तनोद्द्वर्तनकम्पितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरे पद पद् ।

प्रभञ्जयमानामिव मध्यतश्चलत्पद्मवाल नयतीं ततस्तत ॥१९॥

दिक्षु भ्रमन्कन्दुकचापलैर्भृश प्रोद्विभ्रतारायतलोललोचनाम् ।

स्वकर्णविभ्राजितकुण्डलोद्भ्रम कपोलनीलालकपरिडिताननाम् ॥२०॥

श्लथद्दुकूल कबरीं च विच्युतां यन्नक्षती वामकरेण वल्लुगा ।

विनिघ्नतीमन्यकरेण वन्दुक विमोहयन्ती जगदात्ममायया ॥२१॥

तां वीच्य देव इति वन्दुकलीलयेरद्द्वीडास्फुटस्मितविस्पृष्टकाञ्चमुष्ट ।

स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मा नात्मानमन्तिक्र उमां स्वगणांश्च वेद ॥२२॥

तस्या कराभ्रात् स तु कन्दुको यदा गतो विदूर तमनुवगच्छिया ।

वास समूह लघु मास्तोऽहरद् भवस्य दवस्य किलानुपरयत ॥२३॥

एव तां रचिरापाङ्गीं दर्शनीयां मनोरमाम् । दृष्ट्वा तस्यां मनश्चक्रे विपज्जन्यां भव किल ॥२४॥

तयापहतविज्ञानस्तस्मृतस्मरविह्वल । भवान्या अपि परयन्त्या गतह्रीस्तत्पद ययौ २५

सा तमायान्तमालोचय विरप्ता प्रोडिता भृशम् । निलीयमाना वृक्षेषु हसन्ती नान्वतिष्ठत ॥२६॥

तामचगच्छद् भगवान् भव प्रमुगितेन्द्रिय । कामस्य च वशनीत करेणुमिव चूषप ॥२७॥

सोऽनुवन्त्यातिवेगेन गृहीवानिच्छतीं स्त्रियम् । केशग्रन्थ उपानीय बाहुभ्यां परिपश्यन्ने ॥२८॥

सोपगृह्णा भगवता करिणा करिणी यथा । इतस्तत प्रसर्पन्ती विप्रक्रीणांशिरोरुहा ॥२९॥

आत्मान मोचयित्वाङ्ग सुरधर्ममुत्तारत् १ । आद्रवत् सा पृथुश्रोणी भान्धा देवविनिर्मिता ३७

१ पदवा रदो विष्णोरद्भुतकर्मणः । प्रथमपद्यत कामेन धैरिखेय विनिर्जित ॥३१॥

तस्यानुधावता, रतश्चस्कन्दा मोक्षरेतस । शुष्मियो यूथपस्येव यासितामनु धावत ॥३२॥
 यत्र यत्रापतमद्वा रतस्तस्य महा मन । तानि रूप्यस्य हैद्वरच छेत्राययासन् महीपते ॥३३॥
 सरिसरस्सु शैलेषु वनेषुपवनेषु च । यत्र क चासन्नृपयस्तत्र सनिहितो हर ॥३४॥
 ररुध रेतसि सोऽपर्यदात्मान दवमायया । जङ्घीकृत नृपश्रेष्ठ सन्यवर्तव करमलात् ॥३५॥
 अथावगतमाहात्म्य आत्मनो जगत्मान । अपरिज्ञेयपीर्यस्य न मेने तदु हाङ्गुतम् ॥३६॥
 तमपिक्वमप्रोढमालक्ष्य मधुसूदन । उवाच परमप्रीतो बिभ्रत् स्वां पौरुषीं तनुम् ॥३७॥

श्रीभगवानुवाच

दिष्टया ख विदुषश्रेष्ठ स्वां निष्टामा मना स्थित । यमे स्त्रीरूपया स्वैर मोहितोऽप्यङ्ग मायया ३८
 को नु मऽतितरेण्ययां विपक्षस्वदते पुमान् । तांस्तान् विसृजती भावान् दुस्तारामकृतामभि ॥
 सेय गुणमयी माया न त्वामभिभविष्यति । मया समेता कालेन कालरूपेण भागश ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

एव भगवता राजजङ्घीव साङ्गेन स कृत । आत्मय त परिव्रम्य सगण स्वालय ययौ ॥४१॥
 आर्माशभूतां तां मायां भवानीं भगवान् भव । शसतामृपिमुष्यानां प्रीयाऽऽचष्टाय भारत ४२
 अपि व्यपर्यस्त्वमजस्य मायां परस्य पुस परदेवताया ।
 अह कलानामृपभो विमुद्ये ययावशोऽन्ये किमुतास्वतन्त्रा ॥४३॥
 य मामपृच्छस्वमुनय योगात् समासहस्रान्त उपारत वै ।
 स एष साक्षात् पुरुष पुराणो न यत्र कालो विशते न वेद ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

इति तेऽभिहितस्तात विक्रम शाङ्गधवन । सिन्धोर्निर्मथने येन घृत पृष्टे महाचल ॥४५॥
 प्तमुहु कोर्तयतोऽनुश्रवतो न रिप्सते जात समुद्यम हृत्ति ।
 यदुत्तमश्लाकगुणानुवणन समस्तससारपरिश्रमापहम् ॥४६॥
 असद्विरयमङ्घ्रि भावगम्य प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत् सिन्धुमप्यम् ।
 कपटयुवतिवेषो मोहयन् य सुरारीस्तमद्भुपसूतानां कामपूर नतोऽस्मि ॥४७॥

इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणोपारमह स्थां सहितायामष्टमस्कन्धे शङ्करमोहननाम द्वादशोऽध्याय

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मनुर्विवस्वत पुत्र भ्राद्धदेव इति श्रुत । सप्तमो वर्तमानो यस्तदपयानि मे शृणु ॥ १ ॥
 इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव घट शर्यातिरेव च । नरिष्यतोऽथ नाभाग सप्तमो दिष्ट उच्यते ॥

कुरूपश्च पृथग्भ्रष्टश्च दशमो वसुमान् स्मृतः । मनावैवस्वतस्यै दश पुत्राः परन्तप ॥३॥
 आदित्या वपवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः । अश्विनावृभवो राजन्निन्द्रस्तेषां पुरन्दरः ॥४॥
 षड्यपोऽत्रिर्बन्धितश्च विश्वामित्रोऽथ गौतमः । जमदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्षयः स्मृताः ॥५॥
 शत्रापि भगवन्नम करयणाददितेरभूत् । आदित्यानामवरजो विष्णुर्गामनरूपयुक् ॥६॥
 संक्षेपतो मयोक्तानि सप्त मन्त्रन्तराणि ते । भविष्याण्यथ वक्ष्यामि विष्णोः शत यान्वितानि च ॥७॥
 विवस्वतश्च द्वे जाये विश्वमनुते उभे । संज्ञा छाया च राजेन्द्र ये प्रागभिहिते तव ॥८॥
 तृतीयां वडवामेके तासां संज्ञासुताश्च य । यमो यमी आद्देवश्छायायाश्च सुतः पृथु ॥९॥
 सार्वर्षिस्तपती कन्या भार्या स्वरणस्य वा । शनैश्चरन्तृतीयोऽभूद्भ्रष्टो वडवात्मजौ ॥१०॥
 श्रष्टमेऽन्तर आयाते सार्वर्षिर्भवितामनु । निर्मोवविरजस्काद्याः सार्वर्षितनया नृप ॥११॥
 तत्र देवाः सुतपसो विरजा श्रमृतप्रभाः । तेषां विरोचनपुत्रो बलिरिन्द्रो भविष्यति ॥१२॥
 द्रव्येमां याचमानाय विष्णवे यः पदत्रयम् । राद्धिनिन्द्रपदं द्विवा ततः सिद्धिमवाप्स्यति ॥१३॥
 योऽसौ भगवता बद्धः प्रीतेन सुनले पुन । निवेशितोऽधिके स्वर्गाद्गुणाऽऽस्ते स्वराडिव ॥१४॥
 गालवो दीप्तिमान् रामो द्रौणपुत्र कूपस्तथा । ऋष्यशृङ्ग पितास्माकं भगवान् बादरायण ॥१५॥
 इमे सगर्ह्यस्तत्र भविष्यन्ति स्वयोगतः । इदानीमासते राजन् स्वे स्व आश्रममण्डले ॥१६॥
 देवगुह्यात् सरस्वत्यां सार्वभौम इति प्रभुः । स्थान पुरन्दराद्दृष्ट्वा बलये दास्यतीश्वर ॥१७॥
 नवमो दक्षसार्वर्षिर्मानुवंश्यसम्भव । भृतकेतुर्दासैवेतुरित्याद्यास्तःसुता नृप ॥१८॥
 पारा मरीचिगर्भाद्या देवा इन्द्रोऽद्भुतः स्मृत । द्युतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यन्त्ययस्ततः ॥१९॥
 आयुष्मतोऽम्बुधारायामृपभो भगवत्कला । भविता येन संराद्धां त्रिलोकीं भोष्यतेऽद्भुत ॥२०॥
 दशमो ब्रह्मसार्वर्षिरपह्लोऽसुते महान् । तःसुता भूरिपेयाद्या हविमत्प्रमुखा द्विजा ॥२१॥
 हविष्मान् सुकृति सत्यो जयो मूर्तिस्तदा द्विजा । सुधासनविरुद्धाद्या देवाः शम्भु सुरेश्वरः ॥२२॥
 विष्वक्सेनो विपृच्यां तु शम्भो सत्यं करिष्यति । जातः स्वाशेन भगवान् गृहे विश्वसृजो विभु ॥२३॥
 मनुर्वै धर्मसार्वर्षिरैकादशम आत्मवान् । अनागतास्तःसुताश्च सत्यधर्मादयो दश ॥२४॥
 विद्वद्भूमाः कामगमा निर्वाणरुचयः सुराः । इन्द्रश्च वैश्वस्तोपामृतयश्चाख्यादयः ॥२५॥
 आर्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृत । वैश्वतायां हरैरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति ॥२६॥
 भविता रुद्रसार्वर्षी राजन् द्वादशमो मनु । देवयानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः सुताः ॥२७॥
 ऋतधामा च तत्रेन्द्रो देवाश्च हरितादयः । ऋषयश्च तपोमूर्तिस्तपस्व्यामीश्वरकादयः ॥२८॥
 स्वधामात्यो हरैरंशः सार्धयिष्यति तन्मनो । अन्तरं सन्वसहस सूनुतायाः सुनो विभु ॥२९॥
 मनुष्ययोद्देशो भाष्यो देवसार्वर्षिरात्मवान् । चित्रसेनविचित्राद्या देवसार्वर्षिदेवजाः ॥३०॥
 देवाः सकर्मसन्नामसंज्ञा इन्द्रो दिवस्पति । निर्मोक्तवर्दगाद्या भविष्यन्त्ययस्तदा ॥३१॥

देवहोत्रस्य तनय उपहृता दिवस्पतेः । योगेश्वरो हरेशो बृहत्यां सम्भविष्यति ॥३२॥
 मनुयां इन्द्रसावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति । उरगम्भीरबुद्धयाद्या इन्द्रसावर्णिर्वीर्यजाः ॥३३॥
 पवित्राश्चाक्षुपा देवाः शुचिरिन्द्रो भविष्यति । अग्निर्वाहुःशुचिःशुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः ३४
 सत्रायणस्य तनयो बृहज्जानुस्तदा हरिः । वितानार्या महाराज क्रियातन्तून् वितायिता ॥३५॥
 राजंश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते । प्रोक्तान्येभिर्मितैः कल्पो युगसाहस्रपर्ययः ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

राजोवाच

मन्यन्तरेषु भगन् यथा मन्वाद्याहत्वमे । यस्मिन् कर्मणि ये येन नियुक्तास्तद् वदस्व मे ॥

ऋषिरुवाच

मनवो मनुपुत्राश्च मुनयश्च महीपते । इन्द्राः सुरगणारचैव सर्वे पुरुषाणासनाः ॥ २ ॥
 यज्ञादयो याः कथिताः पौरुष्यस्तनवो नृप । मन्वाद्यो जगद्यात्रां नयन्त्याभिः प्रचोदिताः ३
 ततो धर्मं चतुष्पादं मनवो हरिणोदिताः । युक्ताः सञ्चारयन्त्यदा स्वे स्वे काले मही नृप ५
 पालयन्ति प्रजापाला यावदन्तं विभागशः । यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रान्विताश्च तैः ॥६॥
 इन्द्रो भगवता दत्तां त्रैलोक्यध्रियमूर्जिताम् । भुञ्जान.पाति लोकांस्त्रीन् कामं लोके प्रवर्षति ७
 ज्ञान चानुयुगं प्रभूते हरिः सिद्धस्वरूपष्टक् । ऋषिरूपधरः कर्म योगं योगेशरूपष्टक् ५ ८ ॥
 सर्गं प्रजेशरूपेण दस्युन् हन्यात् स्वराड्बुधुः । कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुणः ॥ ९ ॥
 स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया नामरूपया । विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्न च दृश्यते १० ॥
 एतत् कल्पविकल्पस्य प्रमाणं परिकीर्तितम् । यत्र मन्यन्तराख्याहुश्चतुर्दश पुराविदः ॥११॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचमोऽध्यायः

राजोवाच

कालेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्दरिरयाचत । भूतेश्वरः कृपणवह्नवधार्योऽपि बबन्ध तम् ॥ १ ॥
 एतद् वेदितुमिच्छामो महत् कौतूहलं हि नः । यशेश्वरस्य पूर्णस्य बन्धनं चाप्यनागतः ॥२॥

श्रीशुक उवाच

पराजितधीरसुभिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन् भृगुभिः स जीवितः ।

सर्वात्मना तानभजद् भृगून् बलिः शिष्यो महात्मार्यनिवेदनेन ॥ ३ ॥

संम्राज्या भृगव प्रापमाणा धयाजपन् विध्विता त्रिषारुम् ।

जिगीषमाण विध्विताभिविच्य महाभिषेकेण महानुभावा ॥ ४ ॥

ततो रथः काञ्चनपटनशो ह्यारुर हयंश्चतुरङ्गवर्णा ।

ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास हविर्भिरिष्टात् ॥ ५ ॥

धनुश्च दिव्यं पुरोरनन्द मृगावर्णकौ कवच च दिव्यम् ।

पितामहस्तल्प दशै च मालामम्नानपुत्रां जलन च शुक ॥ ६ ॥

एष स विप्रापितयोधनार्थस्तै कश्चित्स्वराययनोऽथ विप्रान् ।

प्रदक्षिणीकृत्य वृत्तप्रणाम प्रदादमामन्थ्य जमश्चकार ॥ ७ ॥

अथारुह्य रथ दिव्यं भृगुदत्त महारथ । सुह्यारोऽथ सनह्य धात्री स्वङ्गी छतेपुषि ॥ ८ ॥

हमाङ्गदलसदृशाद्गु स्फुरन्मकरतुण्डल । रराज रथमारुहो धियायस्य इष हृष्यवाट् ॥ ९ ॥

शुर्ष्यश्वर्यबलध्रीभि स्वयूर्ध्वदैवयूर्ध्वै । पिकङ्गिरिव स्र रग्भिर्दहङ्गि परिधीनिव ॥ १० ॥

वृत्तो विकर्पन् महतीमासुरी ध्वनिनां विभु । ययाविग्द्रपुरीं स्फुट्वा कम् यन्निव रोदसी ॥ ११ ॥

रम्यामुपवनोद्यानै श्रीमङ्गिनन्दनादिभि । कूजद्विहङ्गमिधुर्नैर्गायन्मामपुदतै ॥ १२ ॥

प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखाभरदुर्मु । हससारमचक्राद्गारपटनकुलाकुजा ।

नलिन्यो यत्र क्रीडन्ति प्रमदा सुरसविता ॥ १३ ॥

आकाशगङ्गया देव्या वृतां परित्वभूतया । प्राकारेणाग्निवर्णेन साट्टालेनोद्यनेन च ॥ १४ ॥

रुक्मपटकपादैश्च द्वारे स्फटिङ्गोपुरे । जुष्टां विभक्तप्रपथी विश्वकर्मविनिर्मिताम् ॥ १५ ॥

सभाचत्वररथ्याद्यां विमानैर्यद्दुर्द्वेषुताम् । शृङ्गाटकैमण्डिमयैर्वज्रविदुमवेदिभि ॥ १६ ॥

यत्र निचययोरूपा श्यामा विरजवासस । भ्राजत रूपवद्यार्यो ह्यचिर्भिरिव वह्नय ॥ १७ ॥

सुरस्त्रीवेशविभ्रदनवसौर्गा धरुज्जाम् । यत्रामोदमुपादाय मार्गं श्वावति भारत ॥ १८ ॥

हेमजालाघनिर्गच्छद्भूमेनागुरगधिना । पारद्वरेण प्रतिच्छद्यमार्गं याति सुरप्रिया ॥ १९ ॥

मुक्तावितानैर्मण्यिहेमवेमुभिर्नानापताकावलभीभिरावृताम् ।

शिखरिदपारावतभृङ्गनादिनां वैमानिकस्त्रीकलगीतमङ्गलाम् ॥ २० ॥

मृदङ्गशङ्खानकदुन्दुभिस्वनै सतालवीणासुरजटिषेद्युभि ।

नृत्य तवाप्यैरपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभाम् ॥ २१ ॥

यां न व्रजन्त्यधर्मिष्ठा खला भूतहुह शडा । मानिन कामिनो तुब्धा एभिर्हीना व्रजन्ति यत्

तां दवधोनां स वरूथिनीपतिर्बहि समताद् ररुध वृत्तन्यया ।

आचार्यदत्त जलज महास्वन दध्मौ प्रयुञ्जन् भयमिन्द्रयोपिताम् ॥ २२ ॥

ममवास्तमभिप्रेत्य बले परममुद्यमम् । सर्वद्वगशोपेतो गुरमेतदुवाच ह ॥ २३ ॥

भगवन्नुद्यमो भूयान् बलेन पूर्ववैरिण । अविपद्यमिमं मन्ये केनासीत्तेजसोर्जित ॥२५॥
नेन कश्चित् कुतो वापि प्रतिव्योढुमधीश्वर । पिबन्नित् मुग्धेनेद् लिहन्निव दिशो दश ।

दहन्निव दिशो हग्भिः संवतांश्चिरिरोत्थितः ॥२६॥

मूहि कारणमेतस्य दुर्धर्षस्य मद्विपो । श्रोजः सहो बल तेजो यत पृतसमुद्यमः ॥२७॥

गुरुरवाच

जानामि मघवन्ऋश्रोस्त्रतेरस्य कारणम् । शिष्यायोपभृत तेजो भृगुभिर्ब्रह्मादिभिः ॥२८॥
भवद्विधो भवान् वापि वर्जयित्वेश्वरं हरिम् । नास्य शक्त पुर स्यातुं कृतान्तस्य यथा जनाः २९
तस्माच्छिलयमुसृज्य यूयं सर्वे त्रिविष्टपम् । यात वातं प्रतोन्नतो यतः शरोर्विपर्ययः ॥३०॥
एव विप्रबलोदकं सम्प्रयूर्जितविप्रम् । तेषामेवापमानेन सानुषन्धो विनष्ट् स्यति ॥३१॥
एवं सुमन्त्रितार्थास्ते गुरुणार्थानुदर्शिना । हित्वा त्रिविष्टप जन्मुर्गीर्वाणाः कामरूपिणः ॥३२॥
देवेष्वथ निलीनपु बलिर्वैरोचन पुरीम् । देवधानीमधिष्टाय वश निन्ये जगत्त्रयम् ॥३३॥
त विश्वजयिन शिष्य भृगव शिष्यवत्सलाः । शतेन हयमेधानामनुमतमयाजयन् ॥३४॥
ततस्तदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुताम् । फीतिं दिष्टु वितन्वान स रेज उड्डुटाडिव ॥३५॥
ब्रभुजे च श्रियं सृष्ट्वा द्विजदेवोपलम्बिताम् । कृत्तकृत्यमिवामानं मन्यमानो महात्मनाः ॥३६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामष्टमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादितिस्तदा । हृते त्रिविष्टपे दैर्घ्यं पर्यंतप्यदनाधरत् ॥ १ ॥
एतदा कश्यपस्तस्या आश्रम भगवानगात् । निरसवं निरानन्दं समाधिर्निरतश्चिरात् ॥ २ ॥
स पत्रो दीनरदना कृतासनपरिभ्रष्टः । सभाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूद्वह ॥ ३ ॥
अप्यमद्रं न विप्राणां भद्रं लोकेऽधुनाऽऽगतम् । न धर्मस्य न लोकस्य शृण्वोरुन्दानुवर्तिन ॥४॥
अपि यागुशलं किञ्चिद् गृहेषु गृहमेधिनि । धर्मस्यार्घस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनामृतस्य ॥५॥
अपि यातिपयोऽभ्येय्य बुद्ध्यावास्तव्या स्वया ॥ गृहादपूजिता याताः प्रयुरूपानेन वा वचिन् ॥६॥
गृहेषु येऽप्यतिथयो नाधिता सलिलैरपि । यदि निर्यान्ति ते नूनं केरुराजगृहोपमाः ॥ ७ ॥
अप्यप्यस्तु घेलायां न हुता हविश सति । स्वयोद्दिनधिषा भद्रे प्रीयिते मयि कदिचिन् ॥८॥
यापूण्या कामदुघान् याति लोकात् गृहान्वित । प्राणयोऽग्निश्च वै विष्यो संप्रदवात्मनो मुक्तम् ॥९॥
अपि सर्वं कुशलिनस्तथ पुत्रा मनसिनि । क्षण्येऽस्वस्वमात्मानं भयया लदणैरहम् ॥१०॥

अदितिरवाच

भद्रं द्विजगर्वां प्रहृन् धर्मस्यास्य जतरस्य च । त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृहमेधिन् गृहा हमे ॥११॥

अग्नयोऽतिययो भूत्या भिक्षवो ये च लिप्सव । सर्वं भगवतो ब्रह्मज्ञनुष्ठानान्न रिष्यति ॥१२॥
 को नु मे भगवन् कामो न सम्पद्येत मानसः । यस्या भवान् प्रजाध्वज एवं धर्मान् प्रभापते ॥१३॥
 तवैव मारीच मनःशरीरजाः प्रजा इमाः सत्वरजस्तमोजुषः ।

समो भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि भक्तं भजते महेश्वरः ॥१४॥

तस्मादोश भजन्त्या मे श्रयश्चिन्तय सुद्यत । हृतश्रियो हृतस्थानान् सपत्नैः पाहि नः प्रभो ॥१५॥
 परैर्विवासिता साहं मद्रा व्यसनसागरे । ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रवलैर्मम ॥१६॥
 यथा तानि पुनः साधो प्रपद्येरन् ममात्मजाः तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव । अहो मायावलं विष्णोः स्नेहबद्धमिदं जगत् ॥१८॥
 क्व देहो भौतिकोऽनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः । कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् ॥१९॥
 उपतिष्ठस्व पुरुषं भगवन्तं जनादेनम् । सर्वभूतगुहावासं वासुदेयं जगद्गुरुम् ॥२०॥
 स विधास्यति ते कामान् हरिर्दीनानुक्रुपणः । असोधा भगवद्भक्तिर्नैतरेति मतिर्मम ॥२१॥

आदितिरवाच

केनाहं विधिना ब्रह्मनुपस्थाय्ये जगत्पतिम् । यथा मे सत्यसङ्कल्पो विदध्यात् स मनोरम् ॥२२॥
 आदिश त्वं द्विजश्रेष्ठ विधिं तदुपधावनम् । आशु तुष्यति मे देवः सीदन्त्याः सह पुत्रकैः ॥२३॥

कश्यप उवाच

एतन्मे भगवान् पृष्टः प्रजाकामस्य पद्मजः । यदाह ते प्रपद्यामि व्रतं केशवतोऽयम् ॥२४॥
 फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाहं पयोव्रतः । अर्चयेदरविन्दार्चं भक्त्या परमयान्वितः ॥२५॥
 सिनीवाल्यां सृष्टाऽऽलिप्य स्यात् क्रौञ्चविदीर्णया । यदि लभ्येत वै स्रोतस्येतं मन्त्रमुदीर्येत ॥
 त्वं देव्यादिवराहेण रसायाः स्थानमिच्छता । उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणयाय ॥२७॥
 निर्वर्तितात्मनियमो देवमर्चेत् समाहितः । अर्चायां स्पष्टिले सूर्ये जले षट्शै गुरायपि ॥२८॥
 नमस्तुभ्यं भगवते पुरुराय महीयसे । सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे ॥२९॥
 नमोऽन्यथाय सूक्ष्माय प्रधाभपुरुराय च । चतुर्भिरद्गुणशाय गुणसंख्यानहेतवे ॥३०॥
 नमो द्विशीर्ष्ये त्रिपदे चतु शृङ्गाय तन्तये । सप्तहस्ताय षड्भ्याय त्रयोविधात्मने नमः ॥३१॥
 नम शिवाय रुद्राय नम शक्तिधराय च । सर्वविधाधिपतये भूतानां पतये नमः ॥३२॥
 नमो हिरण्यगर्भाय प्राणाय जगदात्मने । योगैश्वर्यशरीराय नमस्ते योगहेतये ॥३३॥
 नमस्ते आग्निदेवाय साक्षीभूताय ते नमः । नारायणाय ऋषये नराय हरये नमः ॥३४॥
 नमो भक्ततस्यामवपुषेऽग्निगतधिये । केशवाय नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतवासये ॥३५॥

त्वं सर्ववरदः पुंसां वरेण्य धरदर्पभ । अतस्ते श्रेयसे धीराः पादरेणुपासते ॥३६॥
 अन्ववर्तन्त यं देवाः श्रीश्च तत्पादपमयोः । स्पृहयन्त इवामोदं भगवान् मे प्रसीदताम् ॥३७॥
 एतैर्नगैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतम् । अर्चयेच्छ्रद्धया युक्तः पाद्योपपर्शनादिभिः ॥३८॥
 अर्चित्वा गन्धमाह्वयैः पयसा स्रपयेद् विभुम् । वक्षोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ।
 गन्धपात्रिभिश्चाचैद् द्वादशाक्षरविद्यया ॥३९॥
 शतं पयसि नैवेद्यं शाल्यन्नं विभवे सति । ससर्पिः सगुहं दत्त्वा जुहुयान्मूलविद्यया ॥४०॥
 निवेदितं तद् भक्ताय दद्याद् भुञ्जीत वा स्वयम् । दत्त्वाऽऽचमनमर्चित्वा ताम्बूलं च निवेदयेत् ॥
 अपेक्ष्योत्तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुम् । कृत्वा प्रदक्षिणं भूमौ प्रणमेद् दण्डवन्मुदा ॥४२॥
 कृत्वा शिरसि तच्छ्रेयं देवमुद्गासयेत् ततः । द्वयवरान् भोजयेद् विप्रान् पापसेन यथोचितम् ॥४३॥
 भुञ्जीत तैरनुज्ञातः शेषं शेषः सभाजितैः । ब्रह्मचार्यं च तद्गात्र्यां श्वोभूते प्रथमेऽहनि ॥४४॥
 घ्रातः शुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहित । पयसा स्रापयित्वाचैद् यावद्द्वयतसमापनम् ॥४५॥
 पयोभक्षो व्रतमिदं चरेद् विन्धवर्चनास्तः । पूर्वञ्जुहुयादर्पिन् ब्राह्मण्यांश्चापि भोजयेत् ॥४६॥
 एवं स्वहरहः कुर्याद् द्वादशाहं पयोव्रतं । हरैराराधनं होममहर्षं द्विजतपंणम् ॥४७॥
 प्रतिपदिनमारम्य यावच्छुक्लत्रयोदशी । ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नं स्नानं त्रिपवणं चरेत् ॥४८॥
 वर्जयेदसदालापं भोगानुद्यावर्चास्तथा । अहितः सर्वभूतानां वासुदेवपरायण ॥४९॥
 त्रयोदश्यामथो विष्णोः स्नपनं पञ्चकैर्विभोः । कारयेच्छास्त्ररष्टेन विधिना विधिकोविदैः ॥५०॥
 पूजां च महतीं कुर्याद् वित्तशास्त्रविवर्जितः । चहं निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे ॥५१॥
 श्यतेन तेन पुरपं यजेत सुसमाहित । नैवेद्यं चातिगुणवद् दद्यात् पुरुशतुष्टिदम् ॥५२॥
 आचार्यं ज्ञानसम्पन्नं वक्षाभरणधेनुभिः । तोपयेदत्विजश्चैव तद् विदुष्याराधनं हरैः ॥५३॥
 भोजयेत् तान् गुणवता सदन्तेन शुचिरित्तैः । अग्न्यांश्च ब्राह्मण्याच्छ्रद्धया ये च तत्र समागताः ॥
 दक्षिणां गुरवे दद्यादश्विगम्यश्च यथाहृतः । अज्ञाद्येनाश्वपाकांश्च प्रीणयेत्समुनागतान् ॥५५॥
 मुत्तवसु च सर्वेषु दीनान्घृत्पणेषु च । विष्णोस्तत्प्रीणनं विद्वान् भुञ्जीत सध्वं बन्धुभिः ५६
 नृप्यवादिप्रगीतैश्च स्तुतिभिः स्वस्तिवाचकैः । वारयेत्कथाभिरश्च पूजां भगवतोऽन्वहम् ५७
 एतं पयोव्रतं नाम पुरुशाराधनं परम् । पितामहेनाभिहितं मया ते समुदाहृतम् ॥५८॥
 त्वं ध्यानेन महाभागो सभ्यक्चीर्येन केशवम् । आ मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजाप्ययम् ५९
 अयं वै सर्ववञ्जाण्यं सर्वव्रतमिति स्मृतम् । तपः सारमिदं भद्रे दानं चैरव्रततपंणम् ॥६०॥
 त एव नियमाः साक्षात् एव च यमोत्तमाः । तपो दानं व्रतं यज्ञो येन तुष्यत्यधोऽजः ॥६१॥
 तस्मादेतद्व्रतं भद्रे प्रयता श्रद्धया चर । भगवान् परितुष्टते वरानाशु विधास्यति ॥६२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा सादिती राजन् स्वभद्रां कश्यपन धे । अन्वतिष्ठद् व्रतमिदं द्वादशाहमतन्द्रिता ॥ १ ॥
 चिन्तयन्त्येकया बुद्धया महापुरुषमीश्वरम् । प्रगृह्येन्द्रियदुष्टाशान् मनया बुद्धिसारथि ॥ २ ॥
 मनश्चैकाग्रया बुद्धया भगव यत्सिलात्मनि । वासुदेवे समाधाय चचार हृ पयोव्रतम् ॥ ३ ॥
 सस्या प्रादुरभूत् तात भगवानादिपूरुष । पीतयासाश्चतुर्बाहु शङ्खचक्रगदाधर ॥ ४ ॥
 त नेत्रगोचर दीप्य सहस्रोत्थाय सादरम् । ननाम भुवि कायेन दण्डयन् प्रीतिविह्वला ॥ ५ ॥

सोऽध्याय यद्वाञ्जलिरीडितुं स्थिता नोत्सेह आनन्दजलाकुलेक्षया ।

यभूय तूष्णीं पुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शना युःसवगाप्रवेपथु ॥ ६ ॥

प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हर्षि तुष्टान सा द्रव्यदिति कुरुदह ।

उद्दीचती सा पिबतीव चक्षुषा रमापति यज्ञपात जगत्पतिम् ॥ ७ ॥

अदितिरुवाच

यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद तीर्थश्रव ध्रुवणमङ्गलनामधेय ।

आपसलोक्त्रुजिनोपशमोदयाद्य श न वृधोश भगवन्नसि दीननाथ ॥ ८ ॥

विधाय विश्वभवास्थितिसयमाय स्वैर गृहीतपुरस्कृतिगुणाय भूसे ।

स्वस्थाय शश्वदुपवृ दितपूर्णेबोधव्यापादिता मतममे हरये नमस्ते ॥ ९ ॥

आयु पर वपुरभीष्टमनुव्यलक्ष्मीर्घांभूरसा सकलयोगगुणास्त्रिवर्ग ।

ज्ञान च केवलमनन्त भवन्ति तुष्टात् स्वत्ते नृणां किमु सपत्नजयादिराशी ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

अदियैव स्तुतो राजन् भगवान् पुष्करेक्ष्य । चेत्रज्ञ सर्वभूतानामिति होवाच भारत ॥ ११ ॥

श्रीभगवानुवाच

देवमातर्भवाया मे विज्ञात चिरकाङ्क्षितम् । यत् सपत्ने हृतधीणां प्यावितानां स्वधामत २२

तान् विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान् । प्रतिलब्धजयश्रीभि पुत्रैरिच्छस्युपासितुम् ॥ १३ ॥

इन्द्रज्येष्ठै स्वतनयैर्हैतानां युधि विदिषाम् । क्षियो रदतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दु खिता १४

आमजान् सुसमृदांसि च प्रत्याहृतयश श्रिय । नाकष्टमधिष्ठाय प्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि ॥ १५ ॥

प्रायोऽधुना तेऽसुरयूथनाथा अपारथीया इति दधि मे मति ।

यत्तोऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता न विक्मस्तत्र सुप्त ददाति ॥ १६ ॥

अथाप्सुपायो मम दधि चिन्त्य सन्तोषितस्य व्रतचर्यया ते ।

ममाचर्चन नाहंति गन्तुमन्याथा अदानुरूप फलहेतुकान् ॥ १७ ॥

स्वयाचितश्चाहमन्यगुप्तय पयोमतेनानुगुण समेधितः ।

स्वांशेन पुत्रन्वमुपेत्य ते सुतान् गोप्तास्मि मारीचतपस्यधिष्ठितः ॥ १८ ॥

उपधाव पति भद्रे प्रजापतिमवरमपम्, मां च भावयती पयावेवंरूपमवस्थितम् ॥१९॥
नैतन् परस्मा आह्वयेयं पृष्टयापि कथञ्चन । सर्वं सम्पद्यते देवि देवगुह्यं सुसंवृतम् ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

पृतावदुन्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत । अदितिदुर्लभं लब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्रभो ॥२१॥
उपधावत् पति मनःया परया कृतकृत्यवत् । स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत ॥२२॥
प्रविष्टमारमनि हरेरंशं ह्यवितथेशण । सोऽदिव्यां वीर्यमाधत्त तपसा चिरसम्भृतम् ।

समाहितमना राजन् दाहय्यग्निं यथानिलः ॥ २३ ॥

अदितेर्विष्टितं गर्भं भगवन्तं सनातनम् । हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीढे गुह्यनामभिः ॥२४॥

ब्रह्मोवाच

जयोरुगाय भगवन्नुत्क्रम नमोऽस्तु ते । नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नमः ॥२५॥
नमस्ते पृथ्विगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे । त्रिनाभाय त्रिष्टयाय शिपिविष्टाय विष्यवे ॥२६॥

त्वमादिरन्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्तिं पुरुषं यमाहुः ।

कालो भवानाक्षिपतीश विश्वं स्रोतो यथान्तःपतितं गभीरम् ॥२७॥

त्वं वै प्रजानां स्थिरजङ्गमानां प्रजापतीनामसि सम्भविष्णु ।

दिवीकसां देव दिवश्च्युतानां परायणं नौरिध मञ्जतोऽप्सु ॥२८॥

'इति श्रीमद्भागवते महापुराणोपारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावे सप्तदशोऽध्यायः

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं विरिञ्चस्तुतकर्मवीर्यः प्रादुर्बभूवामृतभूरदित्याम् ।

चतुर्भुजं शङ्खगदाद्वज्रचक्रं पिशङ्कवासा नलिनायतेक्षण ॥ १ ॥

श्यामावदातो ऋपराजकुण्डलत्विपोल्लसच्छ्रीवदनाम्बुज पुमान् ।

श्रीवरसवचा वलयान्कदोल्लसत्किरीटकाञ्चीगुणचारुपुर ॥ २ ॥

मधुप्रतप्तातविषुष्टया स्वया विराजितः श्रीवनमालया हरिः ।

प्रजापतेर्वैश्रमतम स्वरोचिषा विनाशयन् कण्ठनिविष्टकौस्तुभ ॥ ३ ॥

दिशःप्रसेदुः सलिलाशयास्तदा प्रजाः प्रहृष्टा ऋतवोगुणान्विताः ।

घौरन्तरिचं चित्तिरग्निजिह्वा गावो द्विजाः संजष्ट्युर्नगाश्च ॥ ४ ॥

श्रीणायां श्रवणद्वादश्यां सुदूर्तेऽभिजित प्रभुः । सर्वे नक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्म दक्षिणम् ॥१॥
 द्वादश्यां सवितातिष्ठन्मध्यदिनगतो नृप । विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ६
 शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्मदङ्गरणवानकाः । चित्रवादिग्रत्याणां निर्घांस्तुमुलोऽभवत् ॥७॥
 प्रीताश्चाप्सरसोऽनृत्यन् गन्धर्ववरा जगुः । तुष्टुमुंनयो देवा मनवः पितरोऽप्रयः ॥८॥
 सिद्धिपिद्याधरगणाः सकिम्बुरुगकिन्नराः । चारणा यक्षराज्ञासि सुरगणां भुजगोत्तमाः ॥९॥
 गायन्तोऽतिप्रशंसन्तो नृत्यन्तो विदुधानुगाः । आदित्या आश्रमपदं कुन्तुमैः समवाकिरत् ॥१०॥

दृष्ट्वादितिस्तं निजगभंसम्भवं परं पुमांसं मुदमाप विस्मिता ।

गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मितः ॥११॥

यत् तद्रूपभांतिविभूयणायुधैरव्यक्तचिद् व्यक्तमधारयद्धरिः ।

बभूव तेनैव स व मनो वदुः सम्प्रश्यतोर्दिव्यगतिर्यथा नटः ॥१२॥

तं वदुं वामनं दृष्ट्वा मोदमाना मङ्गयः । कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिम् ॥१३॥

तस्योपनीयमानस्य सवित्रीं सवितानयोत् । बृहस्पतिर्गृह्णन् मेखलां करयोऽददात् ॥१४॥

ददौ कृष्णाजिनभूमिर्दण्डं सोमो वनस्पतिः । कौपीनाच्छादनं माता चौरशुभ्रं जगतः पतेः ॥१५॥

कमण्डलुं वेदगभं कुरान् ससर्पयो वदुः । यक्षमालां महाराज परस्परव्यव्यात्मनः ॥१६॥

तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट् पात्रिकामदात् । मित्रां भगवती साहायुमादात्त्रिभिका सती ॥१७॥

स ब्रह्मवधंसेनैवं सभां सभावितो वदुः । ब्रह्मर्षिगणपञ्चुष्टामत्यरोचतः सारिपः ॥१८॥

समिद्धमाहितं वाह्यं कृत्वा पारसमुद्गनन् । परिस्तीर्य समभ्यर्च्य समिद्धिरजुडोद् द्विजः ॥१९॥

श्रुत्वाधमेधैर्यजमानमूर्जितं बलिं शृगूणामुपकल्पितैस्ततः ।

जगाम तत्राखिलसारसम्भृतो भारेण गां सन्नमयन् पदे पदे ॥२०॥

तं नमंदायास्तत उत्तरे बलेर्यं ऋत्विजस्ते शृगुकच्छसंज्ञके ।

प्रवर्तयन्तो शृगवः क्रूरतमं व्यचक्षतागदुदितं तथा रविम् ॥२१॥

त ऋत्विजो यजमानः सदभ्या हतस्विपो वामननेऽसा नृप ।

सूर्यः किलायास्तुत वा विभावसुः सनत्कुमारोऽय दिदृश्या वक्तो ॥२२॥

इत्थं सशिष्येषु शृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाथो भगवान् स वामनः ।

द्वयं सदण्डं सजलं कमण्डलुं विशेष बिभ्रद्वयमेधवाटम् ॥२३॥

मौञ्जया मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरम् । जटिलं वामनं विषं मायामाणवकं हरिम् ॥२४॥

प्रविष्टं वीक्ष्य शृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः । प्रायशृङ्गन् समुत्थाय संवितास्तस्य तेजसा ॥२५॥

यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमन् । रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत् ॥२६॥

वागतेनाभिनन्द्याय पादौ भगवतो बलिः । अवनिश्पाचं धामास मुक्तपङ्कमनोरमम् ॥२७॥

तत्पादशौचं जनकलमरापहं स धर्मविन्मूर्ध्यदधात् सुमङ्गलम् ।
यद् देवदेवो गिरिशश्चन्द्रमौलिर्दधार मूर्त्तां परया च भक्त्या ॥२८॥

वलिभवाच्च

स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन् किं करवाम ते । ब्रह्मर्षीणां तपः सादान्मन्ये स्वाऽऽर्थं वपुर्धरम् २६
अथ न पितरस्तृप्ता अथ नः पावितं कुलम् । अथ स्विष्ट. क्रतुरर्थं यद् भवानागतो गृहान् ३० ।

अद्याग्रयो मे सुहुता यथाविधि द्विजाःमज स्वच्चरणावनेजनैः ।

हताहसो वाभिरियं च भूहो तथा पुनीता तनुभि पदैस्त्वच ॥३१॥

यद् यद् वदो वाञ्छामि तत् प्रतीच्छ मे स्वामर्थं विप्रसुतानुत्कथे ।

गां काञ्चन गुणवद् धाम सृष्टं तथान्नपेयमुत गा विप्र कन्याम् ।

प्रामान् समृद्धास्तुरगान् गजान् वा रथास्तथाहंत्तम सम्प्रतीच्छ ॥३२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टमस्कन्धे बलिवामनसंवादेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति वैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्तं ससूतम् । निगम्य भगवान् प्रीतः प्रतिनन्देदमब्रवीत् ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

वचस्तवैतन्नदेव सूतं कुलोचितं धर्मयुतं यशस्करम् ।

यस्य प्रमाणं भृगवः सांपराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशान्तः ॥२॥

न ह्येतस्मिन् कुले कश्चिन्निसखः कृपणः पुमन् । प्रत्याख्याता प्रतिश्रुत्य यो वादाता द्विजातये ३

न समित् तीर्थं युधि चार्थिनाथिता पराङ्मुखा ये स्वमनस्विनो नृगाः ।

युष्मत्कुले यद्यशसामजेन प्रहाद उच्चाति यथोद्बुधः ते ॥४॥

यतो जातो हिरण्याक्षश्चरन्नेक इमां महीम् । प्रतिवीरं दिम्बिजये नाविन्दत गदायुधः ॥५॥

यं विनिजित्य कृच्छ्रेण विष्णुः पनोद्धार आगतम् । नात्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं भूर्यनुस्मरन् ६ ।

निराम्य तद्वधं भ्राता हिरण्यकशिपुः पुरा । हन्तुं भ्रातृद्वयं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ७

तमायान्तं समालोक्य शूलपाणिं कृतान्तवत् । चिन्तयामास कालज्ञो विष्णुर्मायाविना वरः ८ ॥

यतो यतोऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृतामिव । अतोऽहमस्य हृदयं प्रवेक्ष्य मि परागृहा ११ ॥

एवं स निश्चित्य रिपोः शरीरमाधावतो निर्विक्रोऽसुरेन्द्र ।

आसानिलान्तर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरन्ध्रेण विविप्रचेताः ॥१०॥

स तक्षिकेर्परिन्दुरय शून्यमपरयमानः कुपितो नदना ।

पनां घां दिशः खं विवरान् समुदान् विष्णुं विचिन्वन् न ददर्श वीरः ॥११॥

अपरयन्निति होवाच मथान्वष्टमिदं जगत् । अतुंश मे गतो नूनं यतो नावर्तते पुमान् ॥१२॥
 वैशानुग्रह एतावानामृत्योरिह देहिनाम् । अज्ञानप्रभवो मन्युरहं मानोपवृंहितः ॥१३॥
 पिता प्रह्लादपुत्रस्ते तद्विद्वान् द्विजवत्सल । स्वमायुर्द्विजलिङ्गेभ्यो देवेभ्योऽदात् स याचितः १४
 भवानाचरितान् धर्मानास्थितो गृह्णेधिभिः । ब्राह्मणे पूर्वजै शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः ॥१५॥
 तस्मात् स्वतो महीमोद् वृष्टेऽहं वरदर्पभात् । पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र सम्मितानि पदा मम १६
 नान्यत् ते कामये राजन् वदान्याज्जगदीश्वरात् । नैनः प्राप्नोति वै विद्वान् यावदर्थं प्रतिग्रहः ॥१७॥

वलिखवाच

अहो ब्राह्मणशयाद वाचस्ते वृद्धममताः । त्वं बालो बालिशमतिः स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा ॥१८॥
 मां वचोभि सप्तारोष्य लोकानामेकमीश्वरम् । पदत्रयं वृणीते योऽबुद्धिमान् द्वीपदाशुपम् ॥१९॥
 न पुमान् मामुपब्रज्य भूयो याचितुमर्हति । तस्माद् वृत्तिकरी भूमि यतो कामं प्रतीच्छ मो ॥२०॥

श्रीमगवानुवाच

यावन्तो विषयाः प्रेडास्त्रिचोम्यामजितेन्द्रियम् । न शक्नुवन्ति ते सर्वे प्रतिपूर्वित् नृप ॥२१॥
 त्रिभिः क्रमैरसन्तुष्टो द्वीपेनपि न पूयते । नत्रवपंपमेतेन सप्तद्वीपवरेच्छया ॥२२॥
 सप्तद्वीपाधिरत्रया नृपा वन्यगयादय । अर्थे कामैर्गता नान्तं नृपणाया इति नः श्रुतम् ॥
 यदच्छयोपपन्नेन सन्तुष्टो वर्तते सुखम् । नासन्तुष्टश्चिभिल्लोकैरजिताम्भोपसादितैः ॥२४॥
 पुंसोऽयं संसृतेर्हसन्तोपोऽर्थकामयो । यदच्छयोपपन्नेन सन्तोपो मुक्तये स्पृहते ॥२५॥
 यदच्छाजाभतुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्धते । तत् प्रशाम्यत्यसन्तोपादम्भसेराशुशुचयि ॥२६॥
 तस्मात् त्रीणि पदान्येव वृष्टे त्वद् वरदर्पभात् । एतावतैव सिद्धोऽहं वित्तं यावत्प्रयोजनम् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तं स इमत्राह वाञ्छात् प्रतिगृह्णताम् । वामनाय महीं दातुं जग्राह जनभाजनम् ॥२८॥
 विष्णवे चर्मा प्रदास्यन्तमुशना यपुरेश्वरम् । जानश्रिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह विदां वर २९

शुक उवाच

एव वैरोचने सात्वाद् भगवान् विष्णुश्चरत् । कश्यपाददिनेर्जाता देवानां कार्यमाधकः ॥३०॥
 प्रतश्रुतं स्वयैतस्मै यदनर्थमजानता । न साधु मन्ये दैत्यानां महापुण्यतोऽनयः ॥३१॥
 एव ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतम् । दास्यत्याच्छिष्य शक्राय मायामाणवको हरिः ३२
 त्रिविक्रमैरिमाँल्लोकान् विरयकायः क्रमिपति । सर्वेष्वं विष्णवे वरजा मूढ वर्तिष्यते कथम् ३३
 क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभो । स्वयं कायेन मस्ता तार्तीयस्य कुतो गति ॥३४॥
 निष्ठां ते नरके मन्ये क्षप्रदानु प्रतिश्रुतम् । प्रतिश्रुतस्य योऽनीश प्रतिपादयितुं भवान् ३५
 न तद् दानं ग्रहंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते । दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यत ॥३६॥

धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च । पद्मधा विभजन् वित्तमिहामुग्र च मोदते ॥३७॥
 अत्रापि बद्धचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम । सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यद्येत्याहानृतं हि तत् ॥३८॥
 सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीयते । वृक्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूलमाभनः ॥३९॥
 तद् यथा वृक्ष उन्नूलः शुष्यत्युद्धतंऽचिरात् । एवं नष्टानृतः सद्य चात्मा शुष्येन्न मंशयः ॥४०॥
 पराग् रित्तमूर्णं वा अक्षरं यत् तदोमिति । यत् किञ्चिदोमिति द्रूयात् तेन रिच्येत वै पुमान् ।

भिक्षवे सर्वमोद्धवंक्षालं कामेन चात्माने ॥४१॥

अथैतत् पूर्णमभ्यात्मं यच्च नेत्यनृतं वचः । सर्वं नेत्यनृतं द्रूयात् स दुष्कीर्तिः शसन् मृतः ॥४२॥
 श्रीपु नमंविरादे च वृषपथे प्राणसद्वटे । गोब्राह्मणार्थे हिंसायां नानृतं स्यात्तुगुप्सितम् ॥४३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामष्टमस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥३॥

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच.

बलिरेवं गृहपति. कुलाचार्येण भावितः । तूर्ण्यं भूत्वाक्षयं राजदुःखाचावहितो गुरम् ॥ १ ॥

रुदं पण्डितमान्यञ्च स्तब्धोऽस्यस्मदुपेक्षया । मच्छ्वासनातिगो यस् वमचिराद् भ्रश्यसे श्रिय १५
 एवं शप्तः स्वगुरुरा सत्यान्न चलितो महान् । धामनाय ददाधेनामर्चिष्वोदकपूर्वकम् ॥१६॥
 विन्ध्याजलिस्तटाऽऽगत्य पत्नी जालकमालिनी । आनिन्ये क्लृप्तं हैममन्त्रेज्यपत्नीं भृतम् ॥१७॥
 यजमानः स्वयं तस्य श्रीमत् पादयुगं मुदा । श्रवनिज्यावहन्मूर्ध्नि तदपो विश्वपावनी ॥१८॥

तदासुरेन्द्रं द्विवि देवतागत्या गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणा ।
 तत्कर्म सर्वेऽपि गृणन्त आर्जवं प्रसूनवर्षैर्वृषुमुंदांविता ॥१६॥
 नेदुर्मुहुदुन्दुभरः सहस्रशो गन्धर्वकिम्पूरपाकधरा जगु ।
 मनस्विनानेन कृतं सुदुष्करं विद्वानदाद् यद् रिपवे जगत्प्रथम् ॥२०॥
 तद् वामन रूपमवर्धताहुतं हरेरनन्तरूप गुणप्रयात्मकम् ।
 भू ख दिशो द्यौर्विवराः पयोधपस्तिर्षट् नृदेवा ऋषयो यदासत ॥२१॥
 काये बलिस्तस्य महद्विभूते सहर्विगाचार्यसदस्य पृत्व ।
 ददर्श विश्वं त्रिगुणं गुणारभके भूतेन्द्रियार्थाशयजीवयुक्तम् ॥२२॥
 रसामचष्टाङ्घ्रितलेऽथ पादयोर्महीं महोभ्रान् पुरुरस्य जह्वयो ।
 पतत्रिणो जानुनि विश्वमूर्तेरूर्वोर्मण्य मासुतमिन्द्रसेन ॥२३॥
 सन्ध्यां विमोर्वासलि गुह्य ऐश्व प्रतापतीअधने आत्ममुष्यान् ।
 नाभ्यां नभ कुक्षिषु सप्तसिन्धूनुत्कमस्योरसि चर्चमालाम् ॥२४॥
 हृद्यङ्ग धर्म स्तनयोर्मुंरारैर्ऋतं च सत्यं च मनस्यथेन्दुम् ।
 श्रियं च तत्तस्यरविन्दहस्तां करटे च सामानि समस्तरेफाम् ॥
 इन्द्रप्रधानानमरान् भुजेषु तत्कर्ययोः ककुभो द्यौश्च मूर्ध्नि ।
 केशेषु मेघाश्वत्थन नासिकायामण्योश्च सूर्य वदने च बह्निम् ॥२६॥
 वाण्यां च छन्दसि रसे जलेश भ्रुवोर्निषेधं च विधिं च पद्मसु ।
 अहर्षं रात्रिं च परस्य पुंसो मन्यु ललाटेऽधर एव लोभम् ॥२७॥
 स्पर्शं च कामं मृप रेतसोऽभ पृष्टे त्वधर्मं क्रमणेषु यज्ञम् ।
 छायासु मृत्युं हसिते च भायां तनूस्तेष्वोपधिजातयश्च ॥२८॥
 नदीश्च नाडोषु शिला नरोषु सुहायजं देवगणानृर्षीश्च ।
 प्राणेषु गात्रे स्थिरजङ्गमानि सर्वाणि भूतानि ददर्श धीरः ॥२९॥
 सर्वांसनीदं भुवनं विरीष्य सर्वेऽसुरा करमलमापुङ्ग ।
 मुदर्यनं चक्रममद्यतेजो धनुश्च शार्ङ्गं स्तनयिनुषोपम् ॥३०॥

पर्जन्यघोषो जलजः पाञ्चजन्यः कौमोदकी विष्णुगदा तरस्विनी ।
 विद्याधरोऽसिः शतचन्द्रयुक्तस्तण्डोत्तमावक्ष्यसाधकौ च ॥३१५॥
 सुनन्दमुख्या उपतस्थुरीशं पार्षदमुष्याः सहलोकपालाः ।
 स्फुरत्किरीटाङ्गदमीनकुण्डलश्रीवत्सरज्ञोत्तममेतलाग्वरैः ॥३२॥
 मधुघतस्रग्वनमालया वृतो रराज राजन् भगवानुत्कमः ।
 क्षितिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे नभः शरीरेण दिशश्च बाहुभिः ॥३३॥
 पदं द्वितीयं क्रमत्स्त्रिविष्टपं न वै तृतीयाय तदीयमण्वपि ।

उत्कमस्याहोद्विस्वयुं पर्ययो महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणोऽष्टमस्कन्धे विश्वरूपदर्शनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सर्वं समीपयाद्वज्रभवो नरेन्दुभिर्हृतस्वधामद्युतिरावृतोऽभ्यगात् ।
 मरीचिमिश्रा ऋषयो बृहद्गताः सनन्दनाद्या नरेदेव योगिनः ॥ १ ॥
 वेदोपपेदा नियमान्विता यमास्तर्कैतिहासाङ्गपुराणसंहिताः ।
 ये चापरे योगसमीरदीपितज्ञानाग्निना रन्धितकर्मकल्मषाः ।
 वचन्दिरे यत्सरणानुभावत स्वायम्भुवं धाम गता अकर्मकम् ॥ २ ॥
 अवाङ्मये प्रोक्तमिताय विष्णोस्पाहृत पद्मभवोऽहंणोऽकम् ।
 समर्च्य भक्त्याभ्यगृणाच्छुचिश्रवा यत्तामिपङ्क्रेहसम्भवः स्वयम् ॥ ३ ॥
 धातुः कर्मण्डलुजलं तदुरक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया नरेन्द्र ।

स्वर्धुन्यभूत्समसि सा पतती निर्माष्टि लोकरग्रयं भगवतो विशदेव कीर्तिः ॥४॥

महादयो लोकनाथाः स्वनाथाय समारताः । भानुगा बलिमाजहुः सविस्त्राम्बिविभूतये ॥ ५ ॥
 तोष्यः समहंणैः सग्भिर्दिव्यगन्वानुलेपनैः । धूर्पैर्दीपैः सुरभिर्मिलांजासतफलाङ्कुरैः ॥ ६ ॥
 स्तयनैर्जयशब्दैश्च तद्दीप्यंमहिमाङ्कितैः । गृह्यवादिग्रयोत्तरैश्च शङ्खुन्दुभिर्निःस्वनैः ॥ ७ ॥
 जाग्नवानुपराजस्तु भेरीशब्दैर्मनोजवः । विजयं दिष्टु सर्वांस्तु मशोऽस्यमयोऽयम् ॥ ८ ॥
 महो सर्वां हतां हृष्टा त्रिपदस्याजयाश्चया । उचुः स्वभनुंरसुरा दीक्षितस्यायमरिताः ॥ ९ ॥
 न वा अयं मद्भयभुविष्णुर्मायाविना परः । द्विजस्तुप्रतिरुद्धतो देवकार्यं चिकीर्षति ॥ १० ॥
 अनेन याचमानेन शशुणा वदुस्त्रिणा । सर्वस्य नो हनं भनुंन्यस्तदपदस्य बहिर्दि ॥ ११ ॥
 सायमतस्य सततं दीक्षितस्य विशेषतः । नानृतं भाषितुं शस्यं मद्भयस्य दयावतः ॥ १२ ॥
 तस्मादस्य यपो धर्मो भनुः शुभूरथं च नः । इत्याद्युधानि जगृह्वंलेरनुचरासुराः ॥ १३ ॥

ते सर्वे वामन हन्तुं शूलपट्टिशपाणयः । अनिष्टतो बले राजन् प्राद्वज्जातमन्यवः ॥१४॥
 तानमिद्रयतो दृष्ट्वा दितिजानीकृपान् नृप । प्रदस्यानुचरा विष्णोः प्रयपेधत्तुदायुधाः ॥१५॥
 नन्दः सुनन्दोऽप्य जयो विजयः प्रबलो बलः । कुमुदः कुमुदापश्चविष्णुवसेनः पतत्रिराट् ॥१६॥
 जयन्तः श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तोऽप्य सारवतः । सर्वे नागायुतम्राष्टारचर्म ते जघ्नुरासुरीम् ॥१७॥
 हन्यमानान् स्वकान् दृष्ट्वा पुरुरानुचरर्षलिः । वारयामास संरब्धान् कारयशापमनुस्मरन् ॥१८॥
 हे विप्रचित्ते हे राक्षो हे नेमे श्रूयतां वचः । मा युध्यत नियतं ध्वं न नः कालोऽयमर्तं हृत् ॥१९॥
 यः प्रभुः सर्वभूतानां सुरगुणोपपत्तये । तं नातिवर्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः पुमान् ॥२०॥
 यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौक्ताम् । स एव भगवानद्य वर्तते तद्विपर्ययम् ॥२१॥
 बलेन सचिवैशुद्वेषा दुर्गमन्त्राँषघादिभिः । सामाद्रिभिरपायैश्च कालं नात्येति वै जनः ॥२२॥
 भवद्भिर्निर्जिता ह्येते बहुशोऽनुचरा हरेः । दैवेनर्द्धैस्त एवाद्य युधि जित्वा नदन्ति नः ॥२३॥
 एतान् वयं विजेष्णामो यदि दैवं प्रसीदति । तस्मात् कालं प्रतीक्षस्व यो नोऽर्थं त्वाय कल्पते

श्रीशुक उवाच

पर्युर्निगदितं श्रुत्वा वैश्वदानवव्यूहपाः । रसां निविविशू राजन् विष्णुपापंदताडिताः ॥२४॥
 अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञान्वा विराट्प्रभुचिकीर्षितम् । बन्धव वारुणैः पार्श्वैर्बलि सौत्येऽहनि क्रतौ ।
 हाहाकारो महानासीद् रोदस्योः सर्वतोदिशम् । गृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुना । प्रभविष्णुना ॥
 तं बद्धं वारुणैः पार्श्वभंगवानाह वामनः । नष्टधियं स्थिरप्रश्नुदारयशमं नृप ॥२५॥
 पदानि शीथि दत्तानि भूमेमंघ्रं त्वयासुर । द्वाभ्यां क्रान्ता मही सर्वां नृतीयसुपकल्पय ॥२६॥
 यावत् तपस्यसौ गोभिर्यावदिन्दुः सहोडुभिः । यावद् वरंति पर्जन्यस्तावतो भूरियं तव ॥२७॥
 पदैकेन मया क्रान्तो भूलोकः खं दिशस्तनो । स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ॥२८॥
 प्रतिश्रुतमदावुस्ते निरये वास इष्यते । विश खं निरयं तस्माद् गुरणा चानुमोदितः ॥२९॥
 वृथा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्गः पतस्यथ । प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्थिनं विप्रलग्भते ॥३०॥
 विप्रलब्धो ददामीति त्वयाहं चाह्यमानिना । तद्वयलीकफलं भुङ्क्व निरयं कतिचित् समाः
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणेऽष्टमस्कन्धे वामनप्रादुर्भावेबलिनिर्ग्रहो नामैकविंशतितमोऽध्यायः

अथ द्वाविंशततमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं विप्रकृतो राजन् बलिभंगवत्तासुरः । भिद्यमानोऽप्यभिचारमा प्रत्याहाविक्रुवं वचः ॥३१॥

बलिरुवाच

यद्युत्तमच्छोक भवान् ममेरितं वचो व्यलीकं सुरवर्यं मन्यते ।

करोम्यृतं तन्न भवेत् प्रलग्भनं पदं नृतीयं कुरु शीघ्रिण्यं मे निजम् ॥ २ ॥ -

बिभेमि नाहं निरयात् पदव्युतो न पाशवन्धाद् व्यसनाद् दुरवयात् ।

नैवार्थकृच्छ्राद् भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद् भृशमुद्विजे यथा ॥ ३ ॥

पुंसां श्याव्यतमं मन्ये दृढमहंत्समापितम् । यं न माता पिता भ्राता सुहृदभ्रादिशन्ति हि ४

एव नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः । यो नोऽनेकमदान्यानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत् ॥ ५ ॥

यस्मिन् वैराजुबन्धेन रुद्धेन विबुधेतराः । बहवो लेभिरे सिद्धिं यामु हैकान्तयोगिनः ॥ ६ ॥

तेनाहं निगृहीतोऽस्मि भवता भूरिकर्मणा । बद्धश्च वारुणैः पाशैर्नातिमोढे न च व्यथे ॥ ७ ॥

पितामहो मे भवद्वीयसम्मतः प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवादः ।

भवद्विपक्षेण विचित्रवैशसं सग्रापितस्त्वःपरमः स्वपित्रा ॥ ८ ॥

किमात्मनानेन जहाति योऽन्ततः किं स्विक्यहारैः स्वजनाण्यदस्त्युभिः ।

किं जायया संसृतिहेतुभूतया मर्त्यस्य गोहैः किमिहायुषो व्ययः ॥ ९ ॥

इत्थं स निश्चित्य पितामहो महानगाधबोधो भवतः पादपद्मम् ।

भ्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाद् भीतः स्वपक्षपण्यस्य सत्तमः ॥ १० ॥

अथाहमप्यात्मरिपोस्तवान्तिकं दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितश्रीः ।

इदं कृतान्तान्तिकवृत्तिं जीवितं यथाभ्रुवं स्तब्धमतिर्न सुष्यते ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

तस्यैवं भापमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः । आजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः ॥ १२ ॥

तमिन्द्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेरण्यम् ।

प्राशुं पिशङ्गाग्धरमञ्जनविषं प्रलभ्यवाहुं सुभगं समैषत ॥ १३ ॥

तस्मै बलिर्वारण्यपाशयन्त्रितः समईषं नोपजहार पूर्ववत् ।

ननाम मूर्ध्नांश्च बिलोलखोषनः समीढनीचीनमुखो यम्बुव ह ॥ १४ ॥

स तत्र हासीनमुदीप्य रापतिं सुनन्दनन्दाद्यनुगैरुपासितम् ।

उपेय्य भूमौ शिरसा महामना ननाम मूर्ध्नां पुलकाश्रुविकृत्यः ॥ १५ ॥

प्रह्लाद उवाच

एवंव दत्तं पदमैन्द्रमूर्जितं हनं तदेवाद्य तथैव शोभनम् ।

मन्ये महानस्य कृनो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यत्किंप्रप आत्ममोहनात् ॥ १६ ॥

यथा हि विद्वानपि मुञ्चते यतस्तत् को विषटे गतिमात्मनो यथा ।

तस्मै नमस्ते जगदीधराय वै नारायणायास्त्रिलोकसाहिणे ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

वरवानुश्लेषतो राजन् प्रह्लादस्य शृताभले । हिरण्यगर्भो भगवानुशोच मधुगूरुनम् ॥ १८ ॥

बद्ध वीक्ष्य पतिं साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला । प्राञ्जलिं प्रणतोपेन्द्र यभापेऽवाङ्मुखी नृप ॥

विन्ध्यात्रलिरुवाच

क्रीडार्थं मामन इदं त्रिजगत् कृतं ते स्वाग्यं तु तत्र कुधियोऽपर ईशं कुर्युः ।

कतुं प्रभोस्तव किमस्य त आबहन्ति त्यक्तहियस् वदवरोपितकृतवादा ॥२०॥

दृष्टोवाच

भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय । मुञ्चैन हतसर्वस्व नायमहति निप्रइम् ॥२१॥

कृत्वा तेऽनेन दत्ता भूलोकाः कर्माजितारच ये । निवेदितं च सर्वस्वमाभाविह्वयया धिया ॥२२॥

यत्पादयोरशठधीं सलिलं प्रदाय दूर्वाङ्कुरैरपि विधाय सर्वां सपर्याम् ।

अप्युत्तमां गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाशानविह्वमना कथमार्तिमृच्छेत् ॥२३॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मन् यमनुगृह्णामि तद्विशो विधुनोग्रहम् । यन्मदं पुरश्च स्तब्धोलोकं मां चावमन्यते ॥२४॥

यदा कदाचिज्जीवात्मा ससरन् निजकर्मभिः । नानायोनिष्वनीशोऽयं पौरुषीं गतिमाग्रजेत् ॥२५॥

जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः । यद्यस्य न भवेत् स्तम्भस्तत्राय मदनुब्रह्म ॥२६॥

मानस्तम्भनिमित्तानां जन्मादीनां समन्ततः । सर्वश्रेय प्रतीपानां हन्तं मुञ्चेत्तं भूपर ॥२७॥

एष दानवदैत्यानामप्रर्णां कीर्तिवर्धन । अजैषी-जयां मायां सीदन्नपि न मुद्यति ॥२८॥

छीणरिक्थश्च्युत स्थानात् क्षिप्तो बद्धश्च शत्रुभिः । ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापित

गुरुणा भरिर्लत शसो जहो सत्यं न समतः । छलीरुक्तो मया धर्मो नार्यं त्यजति सत्यवाक् ३०

एष मे प्रापितं स्थानं दुष्प्रापममररपि । सावर्षेणन्तरस्याय भवितेन्द्रो मदाश्रय ॥३१॥

तावत् सुतलमध्यास्तां विश्वकर्मविनिमित्तम् । यज्ञाधयो व्याधयश्च कुमस्तन्द्रा पराभव ।

नोपसर्गां निवसतां सम्भवन्ति मनेषया ॥३२॥

इन्द्रसेन महाराज याहि भो भद्रमस्तु ते । सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यज्ञातिभिः परिवारितं ॥३३॥

न स्वामभिविष्यन्ति लोकेश किमुतापरे । स्वच्छासनातिगान् देयांश्चक्र मे सूदृषिपति ३४

रक्षिष्ये सर्वतोऽहं खां सानुग सपरिच्छदम् । सदा सन्निहितं वीरं तत्रमां द्रक्ष्यते भवान् ॥३५॥

तत्र दानवदैत्यानां सङ्घात् ते भाव आसुरः । इष्ट्वा मदनुभाव धै सद्य कुण्ठो विनङ्क्ष्यति ३६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणोऽष्टमस्कन्धे शलिवामनसवादी नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युत्तरतं पुरश्च पुरातनं मदानुभावोऽखिलसाधुसम्मतः ।

यदाञ्जलियां शकलाकुलेषु भवत्युदलो गद्गदया गिरामयीत् ॥ १ ॥

बालरुचाच

अहो प्रणामाय कृतः समुद्यम प्रपन्नमकार्यत्रिधौ समाहितः ।

यज्ञोरुपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरैऽर्पितः ॥२॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा हरिमानग्य मह्याणं सभवं ततः । विवेश सुतलं प्रीतो बलिमुक्तं सहासुरैः ॥३॥

एवमिन्द्राय भगवान् प्रयानोप त्रिविष्टपम् । पूरयित्वादिनेः काममशासन् सकलं जगन् ॥४॥

लब्धमपादं निर्मुक्तं पौत्रं वंशधरं बलिम् । निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रहाद इदमप्रवीत् ॥५॥

प्रहाद उवाच

नेमं विरिञ्चो लभते प्रसादं न श्रीनं शर्वः विमुक्तापरे ते ।

यज्ञोऽपुरायामसि दुर्गपालो विधाभिन्धैरपि बन्दिताधृष्टिः ॥६॥

यत्पादपद्मकरन्दनिपेवणेन प्रदादयः शरणदारजुजते विभूती ।

कम्पाद् वयं कुसुतयः रत्नघोनयस्ते दासिण्यरष्टिपद्वीं भवतः प्रणीताः ॥७॥

चित्रं तवेदितमहोऽमितयोगमायालीलादिसृष्टभुवनस्य विशारदस्य ।

सर्वात्मन समदशो विरमः स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभाव ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

यस्य प्रहाद भद्रं ते प्रयाहि सुतलालयम् । मोदमान स्वपीत्रेण शांतीनां सुखमायद ॥९॥

निरपं द्रष्टासि मां तत्र गदापाणिमरस्वितम् । मह्यंमहाह्लादात्पस्तकर्मनिबन्धनः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

आज्ञां भगवतो राजन् प्रहादो बलिना सह । चाडमिषमलप्रज्ञो मूर्ख्यांघाय कृताञ्जलि ॥११॥

परिमन्वादिपुरणं सर्वासुरचमूपतिः । प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाबलिम् ॥१२॥

अयाहोशनमं राजन् हरिनारायणोऽन्तिके । आमीनमृष्टिजां सप्ये सदसि प्रदायदिनाम् ॥१३॥

मद्यन् संतनु शिष्यस्य कर्म विद्वद्रं वितन्यत । परं तत् कर्मसु धैर्यं प्रदरष्टं ममं भवेत् ॥१४॥

शुक उवाच

जुगत्सङ्गमं धैर्यं यस्य कर्मरपरो भवान् । यज्ञेशो यज्ञपुरुर, सदैमाधेन पुमित ॥१५॥

मन्त्रतस्तत्रप्रतरिष्ट्रं देशजालाहंभुतः । सर्वं करोति निरिष्ट्रं नाममद्वीतं तव ॥१६॥

तथापि यदतो भूमन् परित्याग्यनुशासनम् । एतच्छ्रेय परं पुंसां यत्र तत्राज्ञानुगलनम् ॥१७॥

श्रीशुक उवाच

अभिनन्द्य हरेराज्ञामुशाना भगवानिति । यज्ञरिष्ट्रं समापद्य बलेर्विर्मिभिः सह ॥१८॥

एवं बलेमंशौ राजन् मिष्टिषा यामनो हरिः । दशै भ्रात्रे मदेन्द्राय त्रिदिवं वा परं हंमन् ॥१९॥

प्रजापतिपतिर्महा देवर्षिपितृभूमिर्षे । दत्तभृन्वह्निरोमुल्यैः कुमारैण भवेन च ॥२०॥
 कश्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतभवाय च । लोकानां लोऽपालानामकरोद् धामनं पतिम् ॥२१॥
 वेदानां सर्वदेवानां धर्मस्य यशसः श्रियः । महूलानां प्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गायो ॥२२॥
 उपेन्द्रं कल्पयाञ्चक्रे पतिं सर्वविभूतये । तदा सर्वाणि भूतानि भृशं मुमुदिरे नृप ॥२३॥
 ततस्त्विन्द्रः पुरस्कृत्य देवयानेन धामनम् । लोकरुपालैर्दिवं निन्द्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः ॥२४॥
 प्राप्य त्रिभुवनं चेन्द्र उपेन्द्रभुजपालितः । श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे गतसाध्वसः ॥२५॥
 ब्रह्मा शर्गः कुमारश्च भगवाद्या मुनयो नृप । पितरः सर्गभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये ॥२६॥
 सुमहत् कर्म तद् विष्णोर्गायन्तः परमानुतम् । धिष्यद्यानि स्वानि ते जगुरर्दिति च शशांशिरैः २७
 सर्वमेतन्मयाऽऽख्यातं भवतः कुलनन्दन । उरुकर्मस्य चरित श्रोतृणामधमोचनम् ॥२८॥

पारं महिज्ञ उरु विक्रमतो गृणानो यः पार्थिवानि विममे स रजोसि मर्त्यः ।

किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मन्त्रदृगृषिः पुरुषस्य यस्य ॥२९॥

य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः । श्रवतारानुचरितं शृण्वन् याति परां गतिम् ॥३०॥
 क्रियमाणे कर्मणीर्दं देवे पित्र्येऽथ मानुषे । यत्र यत्रानुकीर्त्यैत तत् तेषां सुकृतं विदुः ॥३१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामष्टमस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवच्छ्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः । श्रवतारकथामाद्यां मायामरूपविद्ब्रह्मणम् ॥१॥
 यदर्थमदवाद् रूपं मारस्यं लोकजुगुप्सितम् । तम प्रकृतिं दुर्मर्षं कर्मप्रस्त इवेधरः ॥२॥
 एतन्नो भगवन् सर्वं यथावद् वक्तुमर्हसि । उत्तमश्लोकचरितं सर्गलोकसुखावहम् ॥३॥

सूत उवाच

ह्युक्तो विष्णुरातेन भगवान् थादरायणिः । उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत् कृतम् ॥४॥

श्रीशुक उवाच

गोविप्रसुरसाधूनां ह्येन्द्रसामपि चेश्वरः । रयामिच्छंस्तनूर्ध्वं धर्मस्यार्थस्य चैव हि ॥५॥
 उवाचचेपु भूतेषु चरन् वायुरिवेश्वरः । मोचावचर्षां भजते निर्गुणत्वाद्विद्यो गुणैः ॥६॥
 आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः । समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ॥७॥
 कालेनागतनिद्रस्थधातुः शिरायिपोर्बली । मुखतो नि सृनान् वेदान् हयप्रोवोऽन्तिकेऽहरत् ॥८॥

तद् दानवेन्द्रस्य हयप्रोवस्य चेष्टितम् । दधार शकरीरूपं भगवान् हरिरीश्वरः ॥९॥
 राजरूपिः कश्चिन्नात्रा सत्यप्रतो मशान् । नारायणपरोऽतप्यन् तपः स सलिलाशनः १०

योऽसावस्मिन् महाक्त्रे तनय स विवस्वत । धाद्वदेव इति रघातो मनुखे हरिणापित् ॥११॥
 पृदा कृतमालायां कुर्वतो जलतपंशम् । तस्याञ्जल्युदके काचिच्छर्प्यैकाभ्यपद्यत ॥१२॥
 स्यान्नतोऽञ्जलिगतां सह तोयेन भारत । उरससज्जं नदीतोये शर्पां द्विविधेश्वरः ॥१३॥
 तमाह सातिरुख्यं महाकारुणिकं नृपम् । यादोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल ।

कथं विसृजमे राजन् भीतामस्मिन् सरिञ्जले ॥१४॥

तमात्मनोऽनुप्रहार्यं प्रीत्या मस्यवपुर्धरम् । अजानन् रघुपायांय शर्पां स मनो दधे ॥१५॥
 तस्या दीनतरं वाक्यमाध्रुव्य स महीपति । कलशाप्सु निधारिनां दयालुर्निन्य आश्रमम् १६
 मा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमण्डली । अलन्त्राऽऽ मावकाश वा इदमाह महीपतिम् ॥१७॥
 नाहं कमण्डलावस्मिन् कृच्छ्रं बन्तुमिहोरसहे । कल्पयौक सुविपुल यत्राहं निरसे मुग्धम् ॥१८॥
 म एनां तत आदाय न्यधादीदृशनोदके । तत्र विंशति मुहूर्तेन हस्तप्रथमपद्यत ॥१९॥
 न म एतदलं राजन् सुख वस्तुमुदञ्चनम् । पृथु देहि पदं मशं यत् त्वाहं शरप्यं गता ॥२०॥
 तत आदाय मा राज्ञा विंशति गजन् सरोवरे । तदावृष्यात्मना सोऽय महामीनोऽपवर्धत ॥२१॥
 नैतन्मे स्वस्तये राजपुदक सलिलौकस । निषेहि रषायोगेन हुदे मामपिदासिनि ॥२२॥
 ह्युक्त सोऽनन्मस्यं तत्र तत्राविदासिनि । जलाशये सम्मितं त समुद्रे प्राधिपङ्कथम् ॥२३॥
 चिप्यमाणस्तमाहेदमिह मां मकरादय । अदन्त्यतिबला घोर मां नेहोत्पृष्टमहंसि ॥२४॥
 एव विमोहितस्तेन घदता पशुभारतीम् । तमाह को भवानस्मान् मस्यन्त्रेण मोहयन् ॥२५॥
 नैववीर्यो जलचरो ह्योऽस्माभिः द्युतोऽपि च । यो भवान् योवनशतमद्वाभिषयानरो सर ॥२६॥
 नूनं त्व भगवान् साक्षात्परिनां रायणोऽप्यय । अनुप्रहाय भूतानां धर्म्ये रूपं जन्नीक्यगाम् ॥२७॥

आरुह्य वृहती नार्धं विचरिष्यस्यविह्वलः । एकार्थवे निरालोके नृगोणामेव वर्चसा ॥३१॥
 दोषूयमानां तां नार्धं समीरेण बलीयसा । उपस्थितस्य मे शृङ्गे निवर्तीहि महाहिना ॥३२॥
 अहं त्वाभृपिभि साकं सहनावमुदन्वति । विकर्यन् विचरिष्यामि यावद् ब्राह्मी निशा प्रभो ॥३३॥
 मदीयं महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितम् । वेत्स्यस्यनुगृहीतं मे सम्प्रभैर्वित्तं हृदि ॥३४॥
 इत्थमादिश्य राजानं हरिरन्तरधीयत । सोऽन्ववैक्षत तं कालं यं हृषीकेश आदिशत् ॥३५॥
 आस्तीर्यदर्मान् प्राक्कूलान् राजर्षिः प्रागुदङ्मुखः । निपसाद हरेः पादौ चिन्तयन् मत्स्यरूपिण्य
 ततः समुद्र उद्वेलः सर्गतः प्लावयन् महीम् । वर्धमानो महामेघैर्गर्षन्नि समदरयत ॥३६॥
 ध्यायन् भगवदादेशं ददशे नावमागताम् । तामारुरोह विम्रेन्दैरादायौपधिवीरुध ॥३७॥
 तमूचुर्मुनयः प्रीता राजन् ध्यायस्व केशवम् । स धौ न सङ्कादस्माद्विक्ता श विधास्यति ॥३८॥
 सोऽनुध्यातस्ततो राज्ञा प्रादुरासीन्महाख्यंवे । एकशृङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः ॥३९॥
 निबध्य नार्धं तच्छृङ्गे यथोक्तो हरिणा पुरा । चरत्रेणाहिना तुष्टस्तुष्टाव मधुसूदनम् ॥४०॥

राजोवाच

श्रनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः ।
 यदच्छयेद्दोषसता यमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरर्भवान् ॥४१॥
 जनोऽनुधोऽयं निजकर्मबन्धन सुखेच्छया कर्म समीहतेऽसुखम् ।
 यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्मतिं प्रमिथ स भिन्याद्दृष्टयं स नो गुरुः ॥४२॥
 यत्सेवयाग्नेरिव रद्वरोदनं पुमान् विजह्यान्मलमात्मनस्तमः ।
 मजेत वर्णं निजमेव सोऽव्ययो भूयात् स ईशः परमो गुरोगुरं ॥४३॥
 न यत्प्रसादायुतभागलेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयम् ।
 कर्तुं समेताः प्रभवन्ति पुसस्तमीधरं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥४४॥
 अचक्षुरन्धस्य यथाप्रणीः कृतस्तथा जनस्याधिदुषोऽनुधो गुरुः ।
 स्वमरुत्वं सर्पांशां समीक्ष्यो वृत्तो गुरुनः स्वगतिं बुभुसताम् ॥४५॥
 जनो जनस्यादिशतेऽमतीं मतिं यथा प्रपद्येत दुरत्ययं तमः ।
 त्वं त्वद्वयं ज्ञानममोघमजसा प्रपद्यते येन जनो निजं पदम् ॥४६॥
 त्वं मर्षालोकस्य मुह्यन् प्रियेधरो ह्याग्ना गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः ।
 तथापि लोको न भवन्तमन्धपीर्जानाति सन्तं हृदि यद्दकाम ॥४७॥
 तं त्वामहं देवपरं परेण्यं प्रपद्य ईशं प्रतिबीचनाय ।
 दिग्दर्शोपैर्भंगपन् पथोभिर्गन्धीन् हृदस्यान् विगृणुष्यमोः ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

इयुक्तवन्तं चूर्पति भगवानादिपूरुहः । मत्स्यरूपी महात्मोऽपौ विहरंस्तपममयीत् ॥२४॥
 पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीम् । सत्यमतस्य राजपैराभ्यगुणमशेषतः ॥२५॥
 अश्रीशैलविनिः साकृन्मातृप्रमसंशयम् । नास्यासीनो भगवता प्रोक्तं मया सनातनम् ॥२६॥
 यनीतप्रलयापाय दृश्यिताय स वेधसे । ह्यासुरं हयप्रीवं वेदान् प्रत्याहरद्दरिः ॥२७॥
 स तु स यमतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः । विष्णोःप्रसादान् कलेऽस्मिन्प्राप्तोऽपि वभ्यतो मनुः
 म यमतस्य राजपैर्मांयामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः । संवादं महदाप्यानं श्रुत्वा मुप्येत स्त्रिययात् ॥२८॥
 यमतारो हरैर्योऽयं कीर्तयेदन्वहं नरः । सद्भद्रपास्तस्य सिध्यन्ति स याति परमो गतिम् ॥२९॥

प्रलयपथसि धातुः सुतरात्कुमुदोऽयः धृतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हावा ।

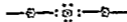
दितिजमकपथद् यो मञ्ज सत्यप्रणानां तमहमखिलहेतुं जिह्वमीनं नतोऽस्मि ॥३०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे धीवासिन्ध्यामष्टादशोऽहर्ष्या पारमहर्ष्या संहितायामष्टमस्कन्धे

मत्स्यावतारपरितानुवर्णनं नाम षष्ठविरचिततमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

इत्यष्टमस्कन्धः समाप्तः

॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

श्री वासुदेवाय नमः

श्रीमद्भागवतम्

नवमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

मन्वन्तराणि सर्वाणि त्वयोक्तानि श्रुतानि मे । यीर्याण्यनन्तवीर्यं ह्य हरेस्तत्र कृतानि च ॥१॥
योऽसौ सयम्रतो नाम राजर्षिर्द्रविदेधर । ज्ञान योऽतीतकल्पान्ते लेभे पुरुषसेवया ॥२॥
स वै विवस्वत पुत्रो मनुरासोदिति श्रुतम् । त्वत्तस्तस्य सुताश्चोक्ता इषवाकुप्रमुखा नृपा ॥३॥
तेषां वशं पृथग् ब्रह्मन् वरयानुचरितानि च । कीर्तयस्व महाभाग नित्यं शुभ्रपतां हि न ॥४॥
ये भूता ये भविष्याश्च भवन्त्यद्यतनाश्च ये । तेषां न पुण्यकृतीर्ना सर्वेषां वद विक्रमान् ॥५॥

सूत उवाच

एव परीक्षिता राज्ञा सदसि ब्रह्मवादिनाम् । शृष्ट प्रोवाच भगवान्जुक परमधर्मवित् ॥६॥

श्रीशुक उवाच

श्रूयतां मानवो वशं प्रासुर्येण परतप । न शन्यते विस्तरतो वक्तुं वपंशतैरपि ॥७॥
परावरेषां भूतानामामा य पुरुष पर । य एवासोदिर्द्रविध कल्पान्तेऽन्यन्न किञ्चन ॥८॥
तस्य नामे समभवत् पद्मकोशो हिरण्यमय । तस्मिन्जज्ञे महाराज स्वयम्भूश्चतुरानन ॥९॥
मरीचिर्मनसस्तस्य जज्ञे तस्यापि करण्य । दात्रायण्यां ततोऽदित्यां विवस्वानभवत् सुत १०
ततो मनु श्राद्धदत्त सज्ञायामास भारत । श्रद्धार्यां जनयामास दश पुत्रान् स आत्मवान् ॥११॥
इषवाकुनृपशर्यातिदिष्टष्टकरूपकान् । नरिष्यन्त पृथग् च नमग्नं कविं विभु ॥१२॥
अप्रजस्य मनो पूर्वं वसिष्ठो भगवान् किल । मिश्रावरुणयोर्दिष्टं प्रजार्थं मकरोत् प्रभु ॥१३॥
तत्र श्रद्धा मनो पत्नी होतारं समवाचत । दुहित्यर्थमुपागम्य प्रणियत्य पयोव्रता ॥१४॥
प्रेषितोऽध्वर्युणा होताध्यायस्त्वत्सुसमाहित । हविर्निव्यचरत् तेन वरद्वारं गृणन् द्विज १५
कन्येला नाम साभवत् । तां विलोक्य मनु प्राह नातिहृष्टमना गुरुम् १६

भगवन् किमिदं जात कर्म वो ब्रह्मवादिनाम् । विपर्ययमहो कष्ट मैवं स्याद् ब्रह्मविक्रिया ॥१७॥
यूर्यं मन्त्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः । कुतः सङ्कल्पैरभ्यमनृतं विबुधेर्पिच ॥१८॥
तन्निशम्य वैचस्तस्थ भगवान् प्रपितामहः । होतुर्व्यतिक्रमं ज्ञात्वा बभाषे रविनन्दनम् ॥१९॥
एतत् सङ्कल्पवैपर्यं होतुस्ते व्यभिचारतः । तथापि माघविष्ये ते सुप्रजास्त्वं स्वतेजसा ॥२०॥
एवं व्यवसितो राजन् भगवान् स महायशा । अस्तौपीदादिपुरुषमिनायाः पुंस्त्वकाम्यया ॥२१॥
तस्मै कामवरं तुष्टो भगवान् हरिरीश्वरः । ददाचिलाभवत् तेन सुद्युम्नः पुरुरर्षभः ॥२२॥
स एकदा महाराज विचरन् मृगयां वने । वृतः कतिपयामात्यैरश्वमारुह्य सैन्यवम् ॥२३॥
प्रगृह्य रुचिरं चापं शरश्च परमाद्भुतान् । दशितोऽनुमृग यीरो जगाम दिशमुत्तराम् ॥२४॥
स कुमारो वनं मेरोरधस्तात् प्रविवेश ह । यत्रास्ने भगवाण्ड्यौ रममाणः सहोमया ॥२५॥
तस्मिन् प्रविष्ट एवासौ सुद्युम्नः परवीरहा । अपश्यत् स्त्रियमात्मानमधं च यद्वा नृप ॥२६॥
तथा तदनुगाः सर्वे आत्मलिङ्गविपर्ययम् । इष्ट्वा विमनसोऽभूवन् वीचमाणाः परस्परम् ॥२७॥

राजोनाच

कपमेवंगुण्यो देशः केन वा भगवन् कृतः । प्रश्नमेनं समाचक्ष्य परं कौतूहलं हि न ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

एकदा गिरिशं द्रष्टृश्रयस्तत्र सुमताः । दिशो वितिमिराभासाः कुर्वन्तः समुपागवन् ॥२९॥
तान् विलोकयाम्बिका देवी विज्ञासा धीडिता भृशम् । भर्तुरद्भवात् समुत्थाय नीवीमाक्ष्य पर्यधात् ॥
ऋषयोऽपि तयोर्वाच्य प्रतङ्गं रममाणयो । निरृताः प्रययुस्तस्मात्तरनारायणाश्रमम् ॥३१॥
तदिदं भगवानाह प्रियायाः प्रियकाम्यया । स्वानं यः प्रविशेदेतत् स वै योषिद् भवेदिति ॥३२॥
तत् ऊर्ष्वे वनं तद् वै पुरा वनंयन्ति हि । सा चानुचरसंयुक्ता विचचार वनाद् वनम् ॥३३॥
अथ तामाश्रमाभ्याशे चरन्तीं प्रमदोत्तमाम् । स्त्रीभिः परितृतां वीक्ष्य चरुमे भगवान् शुच ॥३४॥
सापि तं चरुमे सुभूः सोमराजसुतं पतिम् । स तस्यां जनयामास पुरुरवमनामजम् ॥३५॥
एवं श्रोत्रमनुनासः सुद्युम्नो मानसो नृपः । सस्मार स्वकुलाचार्यं वसिष्ठमिति शुश्रुम ॥३६॥
स तस्य तां दशां इष्ट्वा कृपया भृशपीडितः । सुद्युम्नस्याशयन् पुंस्यमुपाधावत शङ्करम् ॥३७॥
नृपस्तस्मै स भगवानुभये प्रियमावहन् । स्वां च वाचनृतां पुगंश्रिदमाह प्रिराम्यो ॥३८॥
मासं पुमान् स भविता मामं स्त्री तव गोत्रज । इत्थं स्वस्वया कामं मद्युम्नोऽरगुमेदिनीम् ॥
आचार्यानुप्रहृत् कामं लब्ध्वा पुंस्यं स्वस्वया ॥ गानयामास जगतो नाम्पनन्दन् स्म तं प्रजा ॥
गह्योऽकनो गवो राजन् विमनश्च सुताम्रयः । दक्षिणपराजानो वनपुष्पमेशमताः ॥४१॥
ततः परिणते काले प्रतिष्ठानरतिः प्रभुः । पुम्नरवम उलग्म्य गां पुत्राय गवो वनम् ॥४२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्या संज्ञितायानवमस्कन्धे इत्योनाचानेनपमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव गनेऽथ सुसुप्ते मनुर्वैवस्वत सुते । पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनायां शत समा ॥१॥
 ततोऽयजन्मनुर्देवमपन्यार्थं हरिं प्रभुम् । इध्वाकुपूववान् पुत्रोऽल्लेभे स्वमदशान् दश ॥२॥
 पृथक्स्तु मनो पुत्रो गोपालो गुरुरा कृत । पालयामास गा यत्तो रात्र्यां वीरासनव्रत ॥३॥
 एरुदा प्राविशद् गोष्ठं शार्दूलो निशि वपति । शयाना गाव उत्थाय भीतास्ता बभ्रमुर्वजे ॥४॥
 एकां जप्राह बलवान् सा सुकोश भयानुरा । तस्यास्तत् क्रन्दित श्रुत्वा पृथग्नोऽभिससार ह ॥५॥
 सद्गमादाय तरसा प्रलीनोद्भुगणो निशि । अजानन्नहनद् यन्नो शिर शार्दूलशङ्कया ॥६॥
 व्याघ्रोऽपि वृक्षश्रवणो निश्चिन्नाप्राहृतस्तत । निश्चकाम भृश भोतो रक्त पथि समुत्सृजन् ॥७॥
 मथमानो हत व्याघ्र पृथक् परवीरहा । अद्राचीत स्वहतां बभ्रु व्युष्टायां निशि दु खित न ॥८॥
 त शशाप कुलाचार्यं कृतागसमकामत । न स्रजबन्धु शूद्रस्व कर्मणा भवितामुना ॥९॥
 एव शप्तस्तु गुरुरा प्रथमृह्णात् कृनाञ्जलि । अवारयद् व्रत वीर ऊध्वरेता मुनिप्रियम् ॥१०॥
 वासुदेवे भावति सर्वांमनि परेऽमले । एकातिश्व गता भक्त्या सर्वभूतसुहृत् सम ॥११॥
 विमुक्तपङ्क शान्तात्मा सयताचोऽपरिभ्र । यद्व्ययोपपत्नेन कल्पयन् वृत्तिमात्मनः ॥१२॥
 आमन्या मानमाधाय ज्ञानवृत्त समाहित । विचचार महीमेतां जडान्धबधिराकृति ॥१३॥
 एववृषो वन ग वा इष्टा दावाग्निमुधितम् । तेनोपयुक्तकरणो ब्रह्म प्राप परं मुनि ॥१४॥
 कवि कनीयान् विषयेषु नि सृष्टो विस्मय रात्र्यं सह बभुभिर्वनम् ।

निवेश्य चित्ते पुरुः स्वरोचिः विवेश कैशोरवया पर गत ॥१५॥

करुणान्मानवादासु कारुण्यं स्रजजातय । उत्तरापथगोप्तारो ब्रह्मण्या धमवसला ॥१६॥
 छद्माद् घाष्टंमभूर स्रज ब्रह्मभुय गत व्रिता । गृगस्थ वश सुमतिभूतज्योतिस्ततो वसु ॥१७॥
 वसो प्रतीकस्तपुत्र शोषवानोषरपिता । कया चौषवती नाम सुदर्शन उवाह ताम् ॥१८॥
 चिप्रसूनो नरिष्यन्तास्सस्तस्य सुतोऽभवन् । तस्य मीढ्रास्तत कूर्चं द्वादसेनस्तु तसुत ॥१९॥
 वीतिहोत्रस्त्विदसनात् तस्य सत्यध्रवा अभूत् । उरध्रवा सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् ॥२०॥
 ततोऽग्निरेवो भगवानग्नि स्वयमभूत् सुत । कानीर इति विष्णोः जानुकरयो महागुपि ॥२१॥
 ततो ब्रह्मकुल जातमाग्निवेशयावन नृर । नरिष्यतान्वय प्रोक्तो दिप्रशमत शृणु ॥२२॥
 नाभागो दिष्टपुत्रोऽन्य कर्मणा वैश्यतां गत । मलदन् सुतस्तस्य परसमीर्त्तिलन्दनात् ॥२३॥
 वक्षमीते सुत प्रोद्यस्तमुत प्रमति विदुः । रानिप्र प्रमनस्तस्माच्छात्रोऽय विविशति ॥२४॥
 विविशतिसतो रभ रानिनत्रोऽस्य धामिह । करधमो मशाराव तस्यासीदात्मनो ॥२५॥
 सुतो यस्य मरुत्तश्चरन्मभूत् । सवतोऽयापयद् यथं महायोग्यङ्गिर सुत ॥२६॥

मरुत्तस्य यथा यज्ञो न तथान्यस्य कश्चन । सर्वैर्द्विरण्मय त्वासीद् यत् किञ्चिन्नास्य शोभनम् ॥
 अमाद्यदिन्द्र सोमेन ऋचिणाभिर्द्विजातयः । मरुत परिवेष्टारो विश्वेदेवा सभासद् ॥२८॥
 मरुत्तस्य दमः पुत्रस्तस्यासीद् राज्यवर्धनः । सुष्टतिस्त मुनौ जज्ञे सौष्टेयो नर मुतः ॥२९॥
 तत्सुत केवलस्तस्माद् बन्धुमान् वेगत्रांस्ततः । वधुस्तस्याभवद् यस्य तृणविन्दुर्महीपतिः ३०
 तं भेजेऽनन्वुगा देवी भजनोयगुणालयम् । चराभरा यतः पुत्रा कन्या चेडविडाभयत् ॥३१॥
 तस्यामुत्पादयामास विश्रवा धनदं सुतम् । प्राजाय विद्यां परमाभृषिर्गोचरात् पितु ॥३२॥
 विशाल शून्यबन्धुश्च घ्नन्नेतुश्च तत्सुता । विशालो वशहृद् राजा वैशाली निर्ममे पुरीम् ॥
 हेमचन्द्र सुतस्तस्य धूम्राक्षस्तस्य चारमजः । त पुत्रात् सयमादासीत् कृशाश्व सहदेवजः ॥३४॥
 कृशाश्वत् सोमदत्तोऽभूद् योऽश्वमेवैरिडस्पतिम् । ष्ट्वा पुहरमापाम्यां गर्ति योगेश्वराश्रितः ॥३५॥
 सौमदत्तिस्तु सुमतिस्तत्सुतो जनमेजयः । एते वैशालभूपालास्तृणविन्दोर्यशोवरा ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां नवमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

दर्शयित्वा पतिं तस्यै पातित्ययेन तोपिती । ऋषिमामन्द्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपम् ॥१०॥
 यद्यमाणोऽथ शर्षातिश्च्यवनस्याधर्मं गतः । ददर्श दुहितुः पार्थे पुरुषं सूर्यवर्चसम् ॥११॥
 राजा दुर्हितरं ग्राह कृतपादाभिवन्दनाम् । आशिषश्चाप्रयुञ्जानो नातिप्रीतमना इव ॥१२॥
 चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्वया प्रलग्नितो लोकनमस्कृतो मुनिः ।

यत् खं जराप्रस्तमसयसम्मतं विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगम् ॥२०॥
 कथं मतिस्तेऽनगतान्यथा सतां कुलप्रसूते कुलदूपयं त्विदम् ।

विभर्षिं जारं यदपत्रपा कुलं पितुश्च भर्तुंश्च नयस्यधस्तम ॥२१॥

पुत्रं श्रुवाणं पितरं स्मयमाना शुचिस्मिता । उवाच तात जामाता तवैप भृगुनन्दन ॥२२॥
 शशांस पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलम्बनम् । विस्मितः परमप्रीतस्तनयां परिपस्वजे ॥२३॥
 सोमेन याजयन् धीरं प्रहं सोमस्य चाग्रहीत् । असोमपोऽप्यश्विनोरच्यवनः स्वेन तेजसा ॥२४॥
 हन्तुं तमाददे षड्रं सद्योमन्युरमर्षितः । सषड्रं भ्रमभयामास भुजमिन्द्रस्य भागवत् ॥२५॥
 अन्वजानंस्ततः सर्वे प्रहं सोमस्य चाश्विनो भिरजाविति यत् पूर्वं सोमाहुत्या बहिष्कृतौ २६
 उत्तानबर्हिरानतौ भूरिपेण इति त्रय । शर्षातेरभवत् पुत्रा आनतांद् रेवतोऽभवत् ॥२७॥
 सोऽन्तःसमुद्रे नगरां विनिर्माय कुशस्थलीम् । आस्थितोऽभुङ्क्त विप्रयानानर्तादीनरिन्दम ॥२८॥
 तस्य पुगशत जज्ञे ककुभिःपेष्टमुत्तमम् । ककुप्री रेवतीं कन्यां स्वामादाय विभु गतः ॥२९॥
 कन्यावरं परिग्रहं ब्रह्मलोचनप्राप्तम् । आवर्तमाने गान्धर्वे स्थितोऽलब्धक्षयः क्षणम् ३०
 तदन्त आद्यमानस्य स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वा भगवान् ब्रह्मा प्रहस्य तमुवाच ह ३१
 अहो राजन् निरद्धास्ते कालेन हृदि ये कृताः । तत्पुत्रपौत्रनसयां गोत्राणि च न शृण्वहे ३२
 कालोऽभियातस्त्रिणवचतयुगविकल्पित । तद् गच्छ देवदेवांशो बलदेवो महाबल ॥३३॥
 कन्यारक्षमिदं राजन् नररत्नाय देहि मोः । भुवो भारवताराय भगवान् भूतभावन ॥३४॥
 अथतीर्थो निजाशेन पुण्यश्रवणकीर्तन । इत्यादिष्टोऽभिवन्द्याजं नृप स्वपुरमागतः ।
 त्यक्तं पुण्यजनत्रासाद् भ्रातृमिर्दिष्ववस्थितै ॥३५॥

सुतां दृशानवद्याङ्गी बलाय चक्षशालिने । यदर्यांष्य गतो राजा तप्तुं नारायणाश्रमम् ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥३७॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नाभागो नभगापत्यं यं ततं भ्रातरः कविम् । यविष्ट न्यभजन् दायं ब्रह्मचारिणमागतम् १ ॥
 भ्रातरोऽभाङ्क्त किं मह्यं भजाम पितरं तव । स्वां ममायांस्तताभाज्जुमां पुत्रक तदाख्या ॥२॥
 २ ॥ अङ्गिरस सत्रमासतेऽथ सुमेधस । पठं पठसुपेयाहः कवे सुद्वान्ति कर्मणि ॥ ३ ॥

तास्यं शंसय सूक्ते द्वे वैश्वदेवे महात्मन । ते स्वयन्तो धन सत्रपरिशेषितमात्मनः ॥ ४ ॥
 दासयन्ति तेऽथ तान् गच्छ तथा स कृतवान् यथा । तस्मै दत्त्वा ययुः स्वर्गं ते सत्रपरिशेषितम् ५
 तं कश्चित् स्वीकरिष्यन्तं पुरुषः कृष्णदर्शनः । उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेदं वास्तुकं वसुः ६ ॥
 ममेदमृषिभिर्दत्तमिति तर्हि स्म मानत्रः । स्याद्यौ ते पितरि प्रश्नः पृष्टवान् पितरं तथा ७ ॥
 यज्ञास्तुगत सर्वमुच्छिष्टमृषयः क्वचित् । चक्रुर्विभागं रुद्राय स देध सर्वमर्हति ८ ॥
 ना भागस्तं प्रणम्याह तवेश किल वास्तुकम् । इत्याह मे पिता ब्रह्मचिद्वरसा त्वा प्रसादये ९ ॥
 यत् ते पितावदद् धर्मं च सत्यं प्रभापसे । ददामि ते मन्त्रदृशे ज्ञानं ब्रह्म सनातनम् १० ॥
 गृहाण्य द्रविष्यं दत्तं म सत्रे परिशेषितम् । ह्युक्त्वान्तर्हितो रदो भगवान् सत्यवत्सलः ११ ॥
 य एतत् संस्मरेत् प्रातः साय च सुसमाहितः । कविर्भवति मन्त्रज्ञो गतिं चैव तथाऽऽत्मनः
 नाभागादम्बरीपोऽभूमहाभागवतः । कृती । नास्पृशद् ब्रह्मशापोऽपि यं न प्रतिहतः क्वचित् १३

राजीवाच्च

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि राजपेस्तस्य धीमत । न प्राभूद् यत्र निर्मुक्तो ब्रह्मदण्डो दुरत्यय १४

श्रीशुक उवाच

अम्बरीपो महाभाग सप्तद्वीपवती महीम् । अत्ययां च श्रियं लब्ध्वा विभव चातुलं भुवि १५
 मेनेऽतिदुर्लभं पुसां सर्वं तत् स्वप्न पंस्तुतम् । विद्वान् विभवनिर्वाणं समो विशति यत् पुमान् १६
 वासुदेवे भगवति तन्नक्तोपु च सापुपु । प्राप्तो भाव पर विश्वं येनेदं लोष्टवत् स्मृतम् १७

स वै मन कृष्णपदारविन्दयोर्वचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ।

करौ हरेर्मन्दिरमार्जनादिषु श्रुति चकाराच्युतसत्कथोदये ॥१८॥

मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शोऽङ्गसङ्गमम् ।

घ्राण च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसनां तदर्पिते ॥१९॥

पादौ हरे चेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदामिवन्दने ॥

कामं च दास्ये न तु कामकाभ्यया यथोत्तमश्लोकजनाध्रया रतिः ॥२०॥

एव सदा कर्मकलापमात्मनः परेऽधियज्ञे भगवत्यधोक्ते ।

सर्वात्मभाव विदधन्महीमिमां तन्निष्ठविप्राभिहितः शशास ह ॥२१॥

इंजेऽश्वमेधैरधियज्ञमीश्वरं महाविभूयोपचिताङ्गदक्षिणैः ।

ततैर्वसिष्ठास्तितगौतमादिभिर्धन्वन्यमितोतमसौ सरस्वतीम् ॥२२॥

यस्य क्रतुपु गीर्वाणै सदस्या ऋत्विजो जना । तुल्यरूपाश्चानिमिपा व्यदृश्यन्त सुवाससः ॥२३॥
 स्यर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजैरमरप्रिय । शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् ॥२४॥
 समद्वयन्ति तान् कामाः स्वाराज्यपरिभाविता । दुर्लभा नापि सिद्धानां मुकुन्दं हृदि पश्यत ॥

स इत्थं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिव । स्वधर्मेण हरिं प्रीणन् सङ्गान् सर्वाङ्गनैर्जही ॥२६॥
 गृहेषु दारेषु सुतेषु बन्धुषु द्विपोत्तमम्यन्दनवाजिपत्तिषु ।
 अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिप्यनन्तकोशेष्वकरोदसन्मतिम् ॥२७॥
 तस्मा अदादरिश्रकं प्रत्यनीकभयावहम् । एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भृ याभिरक्षयम् ॥२८॥
 आरिराधयिषुः कृप्यं महिष्या तुल्यशीलया । युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतम् ॥२९॥
 व्रतान्ते कार्तिके मासि त्रिरात्रं समुपोषितः । स्नातः कदाचित्कालिन्द्यां हरिं मधुघनेऽर्चयत् ॥३०॥
 महाभिषेकविधिना सर्वोपस्करसम्पदा । अभिविच्याम्बराकल्पैर्गन्धमाल्याहंखादिभिः ॥३१॥
 तद्गतान्तरभावेन पूजयामास केशवम् । ब्राह्मण्यांश्च महाभागान् सिद्धार्थानपि भक्तितः ॥३२॥
 यत्रां स्वमविपाणीनां रूप्याङ्घ्रिणां सुवाससाम् । पय शीलवयोरूपवत्सोपस्करसम्पदाम् ॥३३॥
 प्राहिणोत् साधुविश्रेयो गृहेषु न्यर्तुं दानि पट् । भोजयित्वा द्विजानप्रै स्वाङ्गं गुणवत्तमम् ॥३४॥
 लब्धकामैरनुज्ञातः पारणायोपचक्रमे । तस्य तर्ह्यतिथिः साक्षाद्दुर्वासा भगवानभूत् ॥३५॥
 तमानर्चातिथिं भूपः प्रत्युत्थानासनाहंशैः । ययाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ॥३६॥
 प्रतिनन्द्य स तद्याच्चां कर्तुं मावश्यकं गतः । निमज्ज बृहद् ध्यायन् कालिन्दीसलिले शुभे ॥३७॥
 मुहूर्तांधावशिष्टायां द्वादश्यां पारणं प्रति । चिन्तयामास धर्मज्ञो द्विदैस्तद्धर्मसङ्कटे ॥३८॥
 ब्राह्मणातिक्रमे दोषो द्वादश्यां यदपारण्ये । यत् कृत्वा साधु मे भूयादधर्मो वा न मां स्पृशेत् ॥३९॥
 अग्भसा केवलेनाथ करिष्ये व्रतपारण्यम् । प्राहुरग्भक्ष्यं विप्रा ह्यशित नाशितं च तत् ॥४०॥
 इत्यपः प्राश्य राजर्षिश्चिन्तयन् मनसाच्युतम् । प्रत्याचष्ट कुरुश्रेष्ठ द्विजागमनमेव सः ॥४१॥
 दुर्वासा यमुनाकूलात् कृतावश्यक आगतः । राज्ञाभिनन्दितस्तस्य बुधुषे चेदंति धिया ॥४२॥
 मन्युना प्रचलद्वात्रो भ्रुकुटीकुटिलाननः । बुभुक्षितश्च सुतरां कृताञ्जलिमभापत् ॥४३॥
 अहो अस्य नृशंसस्य श्रियोन्मत्तस्य पश्यत । धर्मव्रतिक्रमं विष्णोरभक्तस्येशमानिन ॥४४॥
 यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमन्त्र्य च । अदत्त्वा भुक्तवांस्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलम् ॥४५॥
 एव प्रुवाण उक्त्वैव जटा रोपविदीपितः । तथा स निर्ममे तस्मै कृत्यां कालानलोपमाम् ॥४६॥
 तामापतन्तीं ज्वलतीमसिहस्तां पदा भुवम् । वेपयन्तीं समुद्रीक्ष्य न चचाल पदान्मन्युः ॥४७॥
 प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षायां पुरपेण महात्मना । ददाह कृयां तां चक्रं भुद्धाहिमिव पावकः ॥४८॥
 तदभिद्रवदुद्रीक्ष्य स्वप्रयासं च निष्फलम् । दुर्वासा दुद्वेवे भीतो दिष्ट प्राणपरीप्तया ॥४९॥
 तमन्यधावद् भगवद्रथाङ्गं दानाग्निरद्भूतशिलो यथाहिम् ।
 तथानुपक्तं मुनिरीषमाख्यो गुह्यं विविष्ट प्रयत्नार मेरोः ॥५०॥
 दिशो नभः चर्मा विवरान् समुद्रांसोरान् सपालाखिदिव गत सः ।
 यतो यतो धायति तत्र तत्र मुदर्शनं दुःप्रसहं ददर्श ॥५१॥

अलङ्घनाथः स यदा कुतरिचन् सन्नास्तचित्तोऽरख्यमेपमाणः ।

देवं विरिञ्चं समगाद्धिधातखाद्याःमयोनेऽजिततेजसो माम् ॥१२॥

ब्रह्मोवाच

स्यानं मदीयं सहविश्वमेतत् श्रीढावसाने द्विपराधंसंज्ञे ।

भ्रूभङ्गमात्रेण हि सन्दिग्धोः कालात्मनो यस्य तिरोभविष्यति ॥१३॥

अहं भवो दत्तभृगुप्रधानाः प्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः ।

सर्वे वयं यन्नियमं प्रपन्ना मूर्ध्न्यर्पितं लोकहितं वहामः ॥१४॥

प्रथारयातो विरिञ्चेन विष्णुचक्रोपतापितः । दुर्वासाः शरणं यातः शर्वं कैलासवासिनम् ॥१५॥

श्रीरुद्र उवाच

वयं न तात प्रभवाम भूम्नि यस्मिन् परेऽन्येऽप्यजजीवकोशाः ।

भवन्ति काले न भवन्ति हीदृशाः सहस्रशो यत्र वयं भ्रमामः ॥१६॥

अहं सनत्कुमारश्च नारदो भगवानजः । कपिलोऽपान्तरतमो देवलो धर्मं आसुरिः ॥१७॥

मरीचिप्रमुखाश्चान्ये सिद्धेशाः पारदर्शनाः । विदाम न वयं सर्वे यन्मायां माययाऽऽवृताः ॥१८॥

तस्य विश्वेश्वरस्येदं शस्त्रं दुर्विपहं हि नः । समेव शरणं याहि हरिस्ते शं विधास्यति ॥१९॥

ततो निराशो दुर्वासाः पदं भगवतो ययौ । वैकुण्ठाख्यं यदध्यास्ते श्रीनिवासःश्रियासइ ॥२०॥

सन्दृष्टमानोऽजितशस्त्रवह्निना तत्पादमूले पतितः सवेपथुः ।

आहाच्युतानन्त सदीप्सित प्रभो कृतागसं माव हि विश्वभावन ॥२१॥

अजानता ते परमानुभावं कृतं मयाद्यं भवतः प्रियाणाम् ।

विधेहि तस्यापचितिं विधातमुंच्येत यन्नामन्युदिते नारकोऽपि ॥२२॥

श्रीभगवानुवाच

अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज । साधुभिर्प्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥२३॥

नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तैः साधुभिर्विना । श्रियं चात्यन्तिकीं ब्रह्मन् येषां गतिरहं परा ॥२४॥

ये दारांगारपुत्रास्तान् प्राणान् वित्तमिमं परम् । हित्वा मां शरणं यात्राः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥२५॥

मयि निर्बद्धहृदयाः साधवः समदर्शनाः । वशीकुर्वन्ति मां भक्त्या सखिष्यः सत्पतिं यथा ॥२६॥

मसेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतुष्टयम् । नेच्छन्ति सेवया पूर्णाःकुतोऽन्यत् कालविद्वुतम् ॥२७॥

साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहम् । मदन्यत् ते न जानन्ति नाहं तेभ्यो मनागापि ॥२८॥

उपायं कथयिष्यामि तव विप्र शृणुष्व तत् । अयं ह्यात्माभिचारस्ते यतस्तं यातु वै भवान् ।

साधुषु प्रहितं तेजः प्रहर्तुः कुरुतेऽशिवम् ॥ २९ ॥

तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेयसरुरे उभे । ते एव दुर्विनीतस्य कल्लेते कतुरन्यथा ॥३०॥

मह्यंस्तद् गच्छ भद्रं ते नाभागतनयं नृपम् । क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति ॥७१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धेऽम्बरीषचरिते चतुर्थोऽध्यायः

अथ पंचमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं भगवताऽऽदिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापितः । अम्बरीषमुपावृष्य तत्पादौ दुःखितोऽप्रहीत् ॥ १ ॥
तस्य सोधमनं धीष्य पादस्पर्शं बिलजितम् । अस्तावीत् तद्दरेरखं कृपया पीडितो भृशम् ॥ २ ॥

अम्बरीष उवाच

त्वमग्निर्भगवान् सूर्यस्त्वं सोमो ज्योतिर्षा पति । त्वमापस्त्वं चित्तिव्योम वायुमात्रेन्द्रियाणि च ॥
सुदर्शनं नमस्तुभ्यं सहस्राराच्युतप्रिय । सर्वांश्चातिन् विप्राय स्वस्ति भूया इदस्पते ॥ ४ ॥
त्वं धर्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं यज्ञोऽखिलयज्ञभुक् । त्वं लोकपालः सर्वांमा त्वां तेजः पौरुषं परमम् ॥

नमः सुनाभाखिलधर्मसेतवे ह्यधर्मशीलामुरधूमकेतये ।

त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे मनोजवायाद्भुतकर्मणे गृध्रे ॥ ३ ॥

स्वत्तेजसा धर्ममयेन संहृतं तमः प्रकाशश्च धृता महामनाम् ।

दुरस्ययस्ते महिमा गिरां पते त्वद्रूपमेतव सदसत् परावरम् ॥ ७ ॥

यदा विसृष्टस्त्वमनङ्गनेन वै बलं प्रविष्टोऽजित दैत्यदानवम् ।

बाहूदरोर्बन्धिप्रशिरोधराणि धृक्पञ्चजखं प्रधने विराजमे ॥ ८ ॥

स त्वे जगत्प्राण खलप्रहाणये निरूपितः सर्वसहो गदाभृता ।

विप्रस्य चास्मकं लदैवहेतवे विधेहि भद्रं तदनुप्रदो हि नः ॥ ६ ॥

यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठित । कुलं नो विप्रदैवं चेद् द्विजो भवतु विज्वरः ॥ १० ॥

यदि नो भगवान् प्रीत एकः सर्वगुणध्रियः । सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वरः ॥ ११ ॥

श्रीशुक उवाच

इति संश्रुयतो राज्ञो विष्णुचर्यं सुदर्शनम् । अशागवत् सर्वतो विप्रं प्रददद् राज्ञयात्नया १२

स मुक्तोऽस्त्रामितादेन दुर्वासाः स्वस्तिमास्ततः । प्रयत्नात् तमुर्वारं युजानः परमाश्रिय ॥ १३ ॥

दुर्वासा उवाच

अहो अनन्तदासानां मह्यं दृष्टमद्य मे । शृतागस्रोऽपि यद् राजन् मङ्गलानि समीहसे ॥ १४ ॥

दुष्करः को नु साधनां दुस्वयजो वा महामनामार्थैः संगृहीतो भगवान् सात्वतामृपभो हरिः ॥

यन्नामधुतिमात्रेण पुमान् भवति निर्मलः । तस्य तीर्थपदः किं वा दामानामरशिष्यो ॥ १६ ॥

राजनमनुगृहीतोऽहं स्वयातिररण्यात्मना । मर्षं पृथतः शृत्वा प्राणा यन्मोऽभिरपिताः ॥ १७ ॥

तमशृताहारः पत्न्यागमनकाक्षया । चरण्यानुपगद्गृह्य पूसाद्य समभोजयत् ॥ १८ ॥

सोऽशित्वाऽऽहतमानीतमातिथ्यं सार्वकामिकम् । तृसात्मा नृपतिं प्राह भुज्यतामिति सादरम् ॥१६
 प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि तव भागवतस्य वै । दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा ॥२०॥
 कर्मावदातमेतत् ते गायन्ति स्व ह्यथो मुहुः । कीर्तिं परमपुण्यां च कीर्तयिष्यति भूरियम् ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

एवं सङ्कीर्त्य राजानं दुर्वासाः परितोषितः । यथौ विहायसाऽऽमन्त्र्य ब्रह्मलोकमहंतुकम् ॥२२॥
 संवासरौऽत्यगात् तावद् यावता नागता गत । मुनिस्तद्दर्शनाकाङ्क्षो राजाऽभक्षो बभूव ह ॥२३॥

गते च दुर्वाससि सोऽन्यरीपो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ।

ऋषेर्विमोक्षं व्यसनं च बुद्ध्वा मेने स्वर्ग्यं च परानुभावम् ॥२४॥

एवविधानेकगुणः स राजा परात्मनि ब्रह्मणि वासुदेवे ।

क्रियाकलापैः समुवाह भक्तिं ययाऽऽविरिष्यन् निरयाश्चकार ॥२५॥

अधाम्बरीपरस्तनयेषु राज्यं समानशीलेषु विसृज्य धीरः ।

वनं विवेशात्मनि वासुदेवे मनो दधद् ध्वस्तगुणप्रवाहः ॥२६॥

इत्येतत् पुण्यमाख्यानमम्बरीन्स्य भूपते । सङ्कीर्तयन्ननुध्यायन् भक्तो भगवतो भवेत् ॥२७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विरूपः केतुमाञ्छुभुरम्बरीपसुताश्रयः । विरूपात् पृषदश्वोऽभूत् तःपुत्रस्तु रथीतरः ॥ १ ॥

रथीतरस्याप्रजस्य भार्यायां तन्तवेऽर्थितः । शङ्किरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ॥२॥

एते क्षेत्रे प्रसूता वै पुनस्वाह्निरसाः स्मृताः । रथीतराणां प्रवराः क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ ३ ॥

क्षत्रस्तु मनोज्ञे इष्वाकुप्राणतः सुतः । तस्यपुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदण्डकाः ॥ ४ ॥

तेषां पुरस्ताद्भवन्नायावर्ते नृपा नृप । पञ्चविंशतिः पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यतः ॥ ५ ॥

स एकदाष्टकाश्राद्धे ष्वाकुः सुतमादिशत् । मांसमानीयतां मेधं विकुक्षे गच्छ माचिरम् ॥६॥

तथेति स वभंगत्वाभृगान् हत्वा क्रियाहंणान् । श्रान्तेषु पुभुक्षितो धीरः शशीं चाददपरमृतिः ॥७॥

शोषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरुरः । चोदितः प्रोक्षणायाह दुष्टमेतद्वर्त्मकम् ॥ ८ ॥

शाखा पुत्रस्य तत् कर्म गुणाभिहितं नृपः । देशान्नि सारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुगं ॥ ९ ॥

स तु विप्रेण संवाद् जापकेन समाचरन् । त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावाप यत्परम् ॥१०॥

वितर्पुं परतोऽप्येत्य विकुक्षिः प्रथिवीमिमाम् । शासदीजे हरिं यज्ञैः शशाद् इति विश्रुतः ॥११॥

पुरजयस्तस्य सुत इन्द्रवाह इतीरितः । ऋक्षस्य इति चाप्युक्तः शशु नामानि कर्मभिः ॥१२॥
 कृतान्त आसीत् समरो देवानां सद् दानवैः । पाणिर्ग्राहो घृतो धीरो देवैर्द्वेषपराजितैः ॥१३॥

धचनाद् देवदेवस्य विष्णोर्निधामनः प्रभोः । वाहनचे वृत्रस्तस्य भूवेन्द्रो महावृत्रः ॥१४॥
 स संनद्धो धनुर्दिव्यमादाय विशिख्यशिङ्खितान् । स्तुयमानः समारुह्य युयुस्तुः ककुद्दि स्थितः ॥१५॥
 नेजसाऽऽप्यायितो विष्णोः पुरुषस्य परा मनः । प्रतीच्यो दिशि दैत्यानां न्वरुण्यर् त्रिदरीं पुरम् ॥
 तैस्तस्य चाभूत् प्रवनं तुमुलं लोमशर्षणम् । यमाय भलै रनप्रदं दै यान् येऽभिषयुर्भुधे ॥१७॥
 तत्प्रेषुपातभिमुख युगान्ताग्निबोख्यणम् । विसृज्य दुद्रुवदैत्या हन्यमाना स्वमालयम् ॥१८॥
 जित्वा पुरं धनं सर्वं सश्रीरुं वज्रपाण्ये । प्रत्ययच्छत् स राजपिरिति नामामिराहृतः ॥१९॥
 पुरक्षयस्य पुत्रोऽभूदनेनास्तस्मृतः पृथुः । विश्वरन्धिततश्चन्द्रो युवनश्वश्च तस्मृतः ॥२०॥
 शाबस्तस्तस्मृतो येन शाबस्ती निर्गमे पुरी । वृहदशरत्न शाबस्तितस्ततः कुवलथाश्वकः ॥२१॥
 यः प्रियार्थमुत्तङ्गस्य धुन्वुनामासुर वली । सुतानामेकविशत्या सहस्रैरहनद् ब्रुतः ॥२२॥
 धुन्नुनार इति श्यातस्त सुतास्ते च जगत्तु । धुन्चोमुंसाग्निना सर्वे त्रय एवाचशोयिता ॥२३॥
 दद्याश्च कपिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत । दद्याश्वपुत्रो हर्षश्वो निकुम्भस्तस्मृतः स्मृतः ॥२४॥
 बर्हणाश्वो निकुम्भस्य कृशराश्वोऽथास्य सेनजित् । युवनारश्वोऽभयत् तस्य सोऽनपयो वनं गतः २५॥
 भार्याशनेन निर्विण्य कूपयोऽस्य कृपालव । इष्टि स्म वतंपाञ्चकरेन्द्रीं ते सुसमाहिताः ॥२६॥
 राजा तद् यज्ञपदनं प्रविष्टो निशि तपित । दृष्ट्वा शयानान् विप्रोस्तान् पृषी मन्त्रजलं स्वयम् ॥
 उत्थितास्ते निशाग्याय व्युदकं कलशं प्रभो । पप्रच्छु कस्य कर्मेदं पीत पुंसवनं जलम् ॥२८॥
 राज्ञा पीतं विद्विवाध ईश्वरप्रहितेन ते । ईश्वराय नमश्चकुरहो दैवबलं बलम् ॥२९॥
 ततः काल उपावृत्ते कुक्षि निर्भिद्य दक्षिणम् । युवनारस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ह ॥३०॥
 कं धास्यति कुमारोऽय स्तन्य रोरुयते भृशम् । मां घाता वस मा रोदीरितीन्द्रो देशिनीमदात् ॥
 न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादत । युवनारश्वोऽय तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वगात् ॥३२॥
 त्रसद्दस्युरितीन्द्रोऽङ्ग विदधे नाम तन्म्य वै । यस्मात् त्रसन्ति ह्युद्दिशा दस्यवो रावथादय ३३॥
 यौवनारश्वोऽय मान्घाता चक्रवर्षवर्ना प्रभुः । सप्तद्वीपवतीमेरुः शशासाच्युततेजसा ॥३४॥
 ईजे च यज्ञं प्रभुभिरात्मविद् भूरिदक्षिणे । सर्वदेवमथ देवं सर्वात्मरुमतीन्द्रियम् ॥३५॥
 द्रव्यं मन्त्रो विधिर्व्यज्ञो यजमानस्तर्थाविज । धर्मो देशश्च कालश्च सर्वमेतद् यदात्मकम् ॥३६॥
 यावत् सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति । सर्वं तद्यौवनारश्वस्य मान्घातुः श्रेष्ठमुच्यते ॥३७॥
 शशबिन्दोर्दुहितरि बिन्दुमत्यामवानृप । पुरुकु समग्यरोपं मुचुकुन्दं च योगिनम् ।

तेरो रस्यारः पञ्चाशत् सौभरिं वरिरे पतिम् ॥३८॥

यमुनाभर्तृजले मग्नस्तप्यमान परन्तप । निवृत्तिं मीनराजस्य धीष्य मैधुनधर्मिण ॥३९॥
 जातरष्टो नृपं त्रिप्रः कन्यामेकामयाचत । सोऽप्याह गृह्यतां महान् कामं कन्या स्वयवरो ॥४०॥
 स विचिन्त्याप्रियं स्त्रीणां जरटोऽयमन्यमत । वलीपलित एजक इत्यहं प्रायुदाहृत ॥४१॥

साधयिष्ये तथाऽऽत्मानं सुरस्त्रीणामपीप्सितम् । किं पुनर्मनुजेन्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः ॥४२॥
 मुनिः प्रवेशितः क्षत्रा कन्यान्तः पुरसृष्टिमत् । धृतश्च राजकन्याभिरैकः पञ्चाशता वरः ॥४३॥
 तासां कलिरभूद् भूयांस्तदर्धेऽपोह्य मौहदम् । ममानुरुपो नायं व इति तद्रूतचेतसाम् ॥४४॥

स बहुचस्ताभिरपारणीयतपःश्रियानर्घ्यपरिच्छद्रेपु ।

गृहेषु नानोपवनामलागमःसरःसु सौगन्धिकनानेषु ॥४५॥

महाहंशरयासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्रवहारमात्यकैः ।

स्वलङ्कृतस्त्रीपुरुषेषु नित्यदा रेनेऽनुगायद्द्विजभृङ्गवन्दिषु ॥४६॥

यद्ग्राहंस्थं तु संवीच्य सप्तद्वीपपतीपतिः । विस्मितः स्तम्भमजहात् सावर्भौमश्रियान्वितम् ॥४७॥

एवं गृहेष्वभितो विपयान् विविधैः सुरैः । सेवमानो न चानुप्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ॥४८॥

स कदाचिदुपासीत आमापह्वमात्मनः । ददर्श बहूचाचार्यो मीनसङ्घसमुत्थितम् ॥४९॥

अहो इमं पश्यत मे विनाशं तपस्विनः सच्चरितप्रतस्य ।

अन्तर्जले वारिचरप्रसङ्गात् प्रच्यावितं ब्रह्म चिरं धृतं यत् ॥५०॥

सङ्गं त्यजेत् मिथुनप्रतिनां मुमुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद् बहिरिन्द्रियाणि ।

एकश्चरन् रहसि चित्तमनन्त ईशे युञ्जीत तद्गतिषु साधुषु चेत् प्रसङ्ग ॥५१॥

एकस्तपस्व्यहमथाम्भसि म स्यसङ्गात् पञ्चाशदासमुत् पञ्चसहस्रसर्गः ।

नान्तं प्रजायुभ्रंरुह्यमनोरथानो मायागुणैर्हं तमतिविषयेऽर्थभावः ॥२२॥

एवं वसन् गृहे कालं विरती न्यासमास्थितः । वनं जगामानुषयुस्तपस्यः पतिदेवताः ॥५२॥

तत्र तपसा तपस्तीक्ष्णमात्मकर्शनमात्मजान् । सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ॥५३॥

ताः स्वपत्युमंहाराज निरीक्षयात्पारिमको गतिम् । अन्वीयुस्तत्प्रभाषेण अग्निं शान्तमिवाचिपः ॥५४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायानवमस्कन्धे सौभर्याख्याने षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मान्धातुः पुत्रप्रवरो योऽवरीपः प्रकीर्तितः । पितामहेन प्रवृत्ता यौवनारवश्च तरसुतः ।

हारीतस्तस्य पुत्रोऽभूमान्धातृप्रवरा इमे ॥१॥

नमंश भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साप थोरगैः । तथा रसातल नोता भुजगेन्द्रप्रयुक्तया ॥२॥

गन्धर्वानरवीक्षत्र पथ्यान् वै विष्णुशक्तिष्टक् । नागाहन्धरः सर्पादभयं स्मरत् मिदम् ॥३॥

अपस्सुः पौरकुत्सो योऽनरथस्य देहृष्टम् । हर्षरस्तस्मिन्तस्मादरयोऽथ त्रियन्धन ॥४॥

पश्य सत्यमनाः पुत्रक्षिप्रकरिणि विप्रतः । प्राप्तश्चाप्यदात्तां शापाद् गुरोः कौशिकनेजसा ॥

सशरीरो गत स्वर्गमद्यापि दिवि दृश्यते । पतितोऽत्राकृशिरा देवैस्तेनैव स्तम्भितो बलात् ॥ ६ ॥
 त्रैशङ्खो हरिश्चन्द्रो विश्वामित्रश्चिष्टयो । यन्निमित्तमभूद् युद्धं पक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ॥ ७ ॥
 सोऽनपत्यो विपण्यात्मा नारदस्योपदेशत । वरुणं शरणं यात, पुत्रो मे जायतां प्रभो ॥ ८ ॥
 यदि वीरो महाराज तेनैव त्वां यजे इति । तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तु रोहितः ॥ ९ ॥
 जात सुतो ह्यनेनाङ्ग मां यजस्वेति सोऽत्रवीत् । यदा पशुनिर्देश स्यादथ मेऽथो भवेदिति १०
 निर्देशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽत्रवीत् । दन्ता पशोर्यजायेरस्य मेऽथो भवेदिति ११ ॥
 जाता दन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽत्रवीत् । यदा पतन्त्यस्य दन्तां अथ मेऽथो भवेदिति १२
 पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वे याह सोऽत्रवीत् । यदा पशो पुनर्दन्ता जायन्तेऽथ पशु शुचि १३
 पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽत्रवीत् । साक्षाहिको यदा राजन् राजन्योऽथ पशु शुचि १४
 इति पुत्रानुरागेण स्नेहयन्निरतचेतसा । कालं चञ्चयता त तमुक्तो देवस्तमैवत ॥ १५ ॥
 रोहितस्तदभिज्ञाय पितु कर्म चिकीर्षितम् । प्राणप्रेप्सुर्धनुष्पाखिररस्य प्रसयद्यत ॥ १६ ॥
 पितरं वरुणप्रस्तं श्रुत्वा जातमडोदरम् । रोहितो ग्राममेवाय तस्मिन्द्रः प्रत्यपेद्यत ॥ १७ ॥
 भूने पर्यटनं पुण्यं तीर्थं चान्रनिपेद्यथै । रोहितायादिशच्छक्र सोऽप्यरण्येऽत्रसन् समाम् ॥ १८ ॥
 एव द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे तथा । अग्नेःवाग्नेःस्य स्थविरो विप्रो भूत्वाऽऽह वृष्टा ॥ १९ ॥
 पृष्ठं सवत्सरं तत्र चरित्वा रोहित पुरीम् । उपयजन्नजोगर्नादकीर्णान्मध्यम सुतम् ॥ २० ॥
 शुन शेषं पशुं पित्रे प्रदाय समवन्दत । तत पुरुयमेधेन हरिश्चन्द्रो, मद्रायशा ॥ २१ ॥
 मुक्तोदरोऽत्रजद् देवान् वरुणादीन् महत्कथ । विश्वामित्रोऽभवत् तस्मिन् होता चाध्वर्वुरात्मनान् ॥
 जमर्दाश्रमभूद् मत्सा वसिष्ठोऽयास्यसामगः । तस्मै तुष्टो वृदाविन्द्र शतक्रौंभमयं रयम् ॥ २३ ॥
 शुन शेषस्य माहात्म्यमुपरिष्ठात्प्रचक्षते । सत्यसारां छतिं दृष्ट्वा समार्यस्य च भूपते ॥ २४ ॥
 विश्वामित्रो भृश प्रीतो ददावविहतां गतिम् । मन श्रुत्वा तामन्निस्तेजसापोऽनिलेन तत् २५
 ये वायुं धारयंस्तच्च भूतादौ तं महात्मनि । तस्मिन्ज्ञानरुजां ध्यात्वा तयाज्ञानं विनिर्दहन् ॥
 हित्वा तां स्वेन भावेन निर्वाणसुखसंविदा । अनिर्देश्याप्रतर्क्येण तस्यौ विश्वस्तवन्धन २७
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायां नवमस्कन्धे हरिश्चन्द्रोपाख्यानं नाम
 सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

हरितो रोहितमुतश्रपस्तस्माद्विनिर्मिता । चम्पापुरी सुदेवोऽतो विजयो यस्य चात्मज ॥ १ ॥
 भरुकस्तसुतस्तस्माद् घृकस्तस्यपि बाहुन । सोऽरिभिर्हतभू राजा सभायां वनमाविशत् २
 घृद् त पञ्चतां प्राप्ते महिष्यनु भरिष्यती । श्रीवैष्ण जानताऽऽत्मानं प्रजावन्तं निवारिता ॥ ३ ॥
 आज्ञायार्थं सपत्नीभिर्गैरो दत्तोऽन्धया सद् । सद् तेनैव सभात सगराण्यो महायथा ॥ ४ ॥

सगरश्चक्रवर्त्यासीत् सागरो यत्सुतैः कृतः । यस्तालजहान् यवनापद्रुकान् हैहयबवंरान् ॥ ५ ॥
 नावधीद् गुरुवाक्येन चक्रे विकृतवेपिणः । मुण्डाङ्गुलमधुधरान् कारिचन्मुक्तकेशार्धमुण्डितान् ॥
 अनन्तर्वाससः कारिचदयद्विर्वाससोऽपरान् । सोऽधमेधैरयजत सर्ववेदसुरात्मकम् ॥ ७ ॥
 श्रीर्वोषदिष्टयोगेन हरिमात्मानमीश्वरम् । तस्यो सृष्टं पशुं यज्ञे जहाराधं पुरन्दरः ॥ ८ ॥
 सुमत्यास्तनया दत्ताः पितुरादेशकारिणः । हयमन्वेपमाणास्ते समन्तान्यखनन्महीम् ॥ ६ ॥
 प्रागुदीच्यां दिशि ह्यं ददृशुः कपिलान्तिके । एष वाजिहरश्चौर आस्ते मीलितलोचनः ॥ १० ॥
 हन्यतां हन्यतां पाप इति पटिसहस्रिणः । उदायुधा अभिययुर्हस्मिन्नेष तदा मुनिः ॥ ११ ॥
 स्वरासीराम्निना तावन्महेन्द्रहृतचेतसः । महद्व्यतिक्रमहता भस्मसादेभवन् चणात् ॥ १२ ॥

न साधुवादो मुनिकोपभर्जिता नृपेन्द्रपुत्रा इति सखधामनि ।
 कथं तमो रोगमयं विभाव्यते जगत्पवित्रात्मनि खे रजो भुवः ॥ १३ ॥
 यस्येरिता सांख्यमयी दृढेह नौर्यया सुसुष्ठुस्तरते दुरत्ययम् ।
 भवार्णधं मृत्युपथं विपश्चितः परात्मभूतस्य कथं पृथङ्मतिः ॥ १४ ॥

योऽसमञ्जस इत्युक्तः स कैशिन्या नृपात्मजः । तस्य पुत्रोऽंशुमान् नाम पितामहहिते रतः ॥ १५ ॥
 असमञ्जस आत्मानं दशयन्नसमञ्जसम् । जातिस्मरः पुरा सङ्गाद् घोषी योगाद् विचालितः
 आचरन् गहितं लोकेज्ञातीनां कर्म विप्रियम् । सरस्वां क्रीडतो बालान् प्रास्यदुद्वेजयजनम् ॥ १७ ॥
 एवंतुतः परित्यक्तः पित्रा स्नेहमपोह्य वै । योगैश्वर्येण बालांस्तान् दशयित्वा ततो ययौ ॥ १८ ॥
 अयोध्यावासिनः सर्वे बालकान् पुनरागतान् । दृष्ट्वा विसिस्मरे राजन् राजा चाप्यन्वतप्यत ॥ १९ ॥
 अंशुमांश्चोदितो राजा तुरङ्गान्वेरणे ययौ । पितृव्यस्रातातुपथं भस्मान्ति ददशे हयम् ॥ २० ॥
 तत्रासीनं मुनिं वीथय कपिलाष्यमधोजनम् । अस्तौ तं समाहितमनाः प्राञ्जलिः प्रणतो महान्

अंशुमानुवाच

न पश्यति त्वां परमात्मनोऽजनो न बुध्यतेऽद्यापि समाधियुक्तिभिः ।
 कुतोऽपरे तस्य मनःशरीरधीवितसर्गसृष्टा वयमप्रकाशाः ॥ २२ ॥
 ये देहभाजस्त्रिगुणप्रधाना गुणान् विपश्यन्त्युत वा तमरच ।
 यन्मायया मोहितचेतसस्ते विदुः स्वसंख्यं न यहिप्रकाशाः ॥ २३ ॥
 तं स्वामहं ज्ञानधनं स्वभावप्रपञ्चस्तमायागुणभेदमोहैः ।
 सनन्त्रनासैर्मुनिभिर्विभाव्यं कथं हि मूढः परिभावयामि ॥ २४ ॥
 प्रशान्तमायागुणकर्मलिङ्गमनामरूपं सदसद्रिक्तम् ।
 ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेहं नमामहे त्वां पुरां पुराणम् ॥ २५ ॥
 स्वन्मायारचिते लोके वस्तुषुदया गृहादिषु । भ्रमन्ति कामलोभैर्धामोद्विभ्रान्तचेतसः ॥ २६ ॥

न मे ब्रह्मकृत्वात् प्राणाः कुलदैवास्त चात्मजा । न श्रियो न मही राज्यं न दाराश्चातिवृद्धभाः ॥
 न वार्येऽपि मतिर्महामघने रमते षचित् । नापरयमुत्तमलोकादन्यत् किञ्चन यस्त्वहम् ॥४४४॥
 देवैः कामररो दत्तो मह्यं त्रिभुवनेधरैः । न वृणे तमहं कामं भूतभावनभावनः ॥४४५॥
 ये विचिन्तेन्द्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितम् । न विन्दन्ति प्रियं शश्वदात्मानं किमुतापरे ॥४४६॥
 अथेशमापारचितेषु सद्गुणेषु गन्धर्वपुरोपमेषु ।

स्वर्गं प्रकृत्याऽऽमनि विश्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमहं प्रपद्ये ॥४४७॥

इति ध्यवसितो युद्धया नारायणगृहीतया । हित्वाऽन्यभावमज्ञानं ततः स्वं भावमाधित ॥४४८॥
 यत् तद् मह्यं परं सूक्ष्ममशून्यं शून्यकल्पितम् । भगवान् पासुदेवेति यं गृणन्ति हि सायताः ४४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ १० ॥

अथ दशमोऽध्यायः

सीताकथाश्रवणदीपितहृद्द्वयेन सृष्ट विलोषय नृपते दशकन्धरेण ।
जमेऽद्भुतैश्वर्यपुषाऽऽश्रमतोऽपकृष्टो मारीचमाशु विशिखेन यथा कमुप्र ॥१०॥
रक्षोऽधमेन वृकवद् विपिनेऽसमञ्च नैदेहराजदुहितर्यंपयावितायाम् ।
भ्रात्रा चने कृपणवत् प्रियया वियुक्त स्त्रीसङ्गिनां गतिमिति प्रथयश्चचार ॥११॥
दग्ध्वाऽऽत्मकृत्यहतकृत्यमहन् कबन्ध सरय त्रिधाय कपिभिर्दयितागतिं तै ।
बुद्ध्वाथ घालिनि हते पूषणेन्द्रसैन्यैर्वैलामगात् स मनुजोऽजभवाचिंतादृष्टिः ॥१२॥
यद्रोऽविभ्रमवितृप्तकटाक्षपातसम्भ्रान्तनक्रमकरो भयगीर्णघोषे ।
सिन्धुः शिरस्पर्हण परिगृह्य रूगी पादारविन्दमुग्गम्य बभाप एतत् ॥१३॥
न त्वां वर्यं जडधियो नु विदाम भूमन् वृटस्थमादिपुरुषं जगतामधोशम् ।
यःसखत सुरगणा रजम प्रजेशा मन्योश्च भूतपतयः स भवान् गुणेश ॥१४॥
काम प्रयाहि जहि विधत्सोऽऽमेह त्रै लोक्ष्यरावणमवाप्नुहि वीर पत्नीम् ।
बन्नीहि सेतुमिह ते यशसो वितत्ये गामन्ति द्विविजयिनो यमुपेत्य भूषा ॥१५॥
अद्धोदधीं रघुपतिर्विधाद्रिकूटैः सेतु कपीन्द्रकरकम्पितभूरुहानि ।
सुध्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकैलङ्का विभीषणदशाऽऽविशदप्रदग्धाम् ॥१६॥
सा धानरेन्द्रधलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरसदोवलभीविटङ्गा ।
निर्भञ्ज्यमानधिरणध्वजहेमकुम्भशृङ्गाटका गजकुनैर्हृदिनीव घूर्णा ॥१७॥
रक्ष पतिस्तदवलोक्य निकुम्भकुम्भधूम्राक्षदुसुंखसुरान्तरान्तरादीन् ।
पुत्र प्रहस्तमतिकायविक्रमनादीन् सर्वानुगान् समहिनोदथ कुम्भकर्णम् ॥१८॥
तां यातुधानपृतनामसिशूलचापप्रासर्पिंशक्तिशरतोमखड्गदुर्गाम् ।
सुप्रोयलक्ष्मणमरुत्सुतगन्धमादनीलाङ्ग दक्षंपनसादिभिरन्वितोऽगात् ॥१९॥
तेऽनीकपा रघुपतेरभिव्य सवैर् द्बन्द्वं वरुष्मिभपत्तिरधारवयोधै ।
जह्नुहुर्मैरिगिगदेपुभिरङ्गदाया सीताभिर्मर्शहृत्तमङ्गलरावणेशान् ॥२०॥
रक्ष पति स्वबलनष्टिमनेष्य * रष्ट श्राव्य यानक्रमथाभिससार रामम् ।
स्व ह्यन्दने सुमति मातलिनोपनीते विभ्राजमानमहनक्षितै चुरत्रै ॥२१॥
रामस्तमाह पुरुषादपुरीर यन्न कान्तासमक्षमसतापहृता श्रवत् ते ।
त्यक्तप्रपस्य फलमथ जुगुप्सितस्य धध्छामि काल ह्य कतुं रलक्ष्यमीर्यं ॥२२॥
एष क्षिपन् धनुषि सन्धितमुःससर्पं द्वाणं स वज्रमिव तद्दृष्टय विभेद् ।
सोऽसृग् धमन् दशमुखैर्यपतद् विमानाद्वाहोति जल्पति जने सुकृतीवरिक ॥२३॥
रतो निष्प्रभ्य लङ्काया यातुधान्य सहस्रश । मन्द्रोदर्यां समं तस्मिन् प्रदय उपाद्रवन् २४

स्वान् स्वान् बन्धून् परिष्वज्य लक्ष्मणपुभिरर्दिताम् । ररदुः सुस्वर दीना मृत्य
 हा हता स्म वय नाथ लोकरावण रावण । क थायाच्छरण लङ्का त्वद्विहीना परार्दिता ॥२६॥
 नैव वेद महाभाग भवान् कामवश गत । तेजोऽनुभाव सीताया येन नीतो दशमिमाम् ॥२७॥
 कृतेषा विधवा लङ्का वय च कुलनन्दन । दह कृतोऽत्र गृध्राणामामा नरकहेतवे ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

स्व नां विभीषणश्चक्रे कोसलेन्द्रानुमोदित । पितृमेधविधानेन यदुक्त साम्परायिकम् ॥२९॥
 तता ददर्श भगवानशोकवनिकाश्रमे । क्षामां स्वविरहध्याधि शिशापानूलमास्थिताम् ॥३०॥
 राम प्रियतमां भार्यां दीनां वीक्ष्यान्वकम्पत । आ मसन्दर्शनाद्वादविकसन्मुखपङ्कजाम् ॥३१॥
 आरोग्यारुहे यान् आतृभ्यां हनुमद्युत । विभीषणाय भगवान् दत्त्वा रचोगणेशताम् ॥३२॥
 लङ्कामायुश्च कल्पान्त ययौ चौर्यं प्रत पुरीम् । श्रवकीर्यमाण कुसुमैलोकपालार्पिते पथि ॥३३॥
 उपगोयमानचरित शतध्यादिभिर्मुदा । गोमूत्रयावक श्रु वा आतर चकलाम्बरम् ॥३४॥
 महाकारुणिकोऽतप्यज्जटिल स्थण्डिलेशयम् । भरत प्राप्तमाकर्ण्य पौरामा यपुरोहिते ॥३५॥
 पादुके शिरसि न्यस्य राम प्रयुद्यतोऽग्रजम् । नदिप्रामात् स्वशिविराद् गीतवादिप्रति स्वने ॥
 ब्रह्मघोषेण च मुहु पठद्भिर्ह्यवादिभि । स्वणरुचपताकाभिर्हैमैश्चित्रध्वजै रै ॥३७॥
 सदशै रुन्ममत्ताहंभटै पुरदवमभि । श्रेणीभिर्दारमुत्पाभिर्भृत्स्यैश्चैव पदानुगै ॥३८॥
 पारमेष्ठयान्युपादाय परथान्युच्चावचानि च । पादयोर्न्यपतत् प्रमथा प्रह्विन्नहृदयेक्षण ॥३९॥
 पादुके न्यस्य पुरत प्राञ्जलिर्वापलोचन । तमाश्लिष्य चिर दोभ्यां व्यापयन् नन्नजैर्तले ॥४०॥
 रामो लक्ष्मणसीताभ्यां विप्रभ्यो येऽर्हसत्तमा । तेभ्य स्वयं नमश्चक्रे प्रजाभिरच नमस्कृत ॥४१॥
 ध्रुवन्त उत्तरासङ्गान् पति वीक्ष्य चिरागतम् । उत्तरा कोसलामार्यै किर तो ननुतुमुदा ॥४२॥
 पादुके भरतोऽगृह्णाद्यामरव्यननोत्तमे । विभीषण ससुप्रोय श्वेतच्छत्र मरसुत ॥४३॥
 धनुर्निपङ्गाञ्जदुप्र सीता तीर्थकमण्डलम् । श्रविषदङ्गद गङ्ग हैम चर्मर्षराण्यूप ॥४४॥
 पुष्पकस्थोऽन्वित स्त्रीभि स्तूपमानश्च वन्दिमि । विरेजे भगवान् राजन् प्रहेश्चद्र इवोदित ५२
 भ्रातृभिर्नन्दित सोऽपि सोरसवां प्राविशत् पुरीम् । प्रविश्य राजभवन गुरपती स्वमातरम् ॥४५॥
 गुरुन् वयस्याजरान् पूजित प्रत्यपूजयत् । वैदेही लक्ष्मणश्चैव यथावत् समपेयत् ॥४६॥
 पुत्रान् स्वमातरस्तास्तु प्राणास्तन्व इवोत्थिता । आरोग्याङ्गेऽभिविप्रन्नयो आप्यौघैर्विजडु शुच
 जटा निमुष्य विधियत् कुलवृद्धै सम गुर । श्रम्यपिद्मद् यथैवेद्रं चतु स्ति-पुत्रपादिभि ॥४६॥
 ष्यं कृतशिर घ्नान मुवासा सम्यलदृष्टत । स्वलदृष्टै मुवाप्तोभिर्भ्रातृभिर्भार्यवा भर्भौ ॥४७॥
 श्रमहीदासन भ्रात्रा प्रक्षिप्य प्रमादित । प्रजा स्वधर्मानरता यर्णाधमगुणान्विता ।
 जुगोप पितृद् रामो मनिर पितर य तम् ॥४९॥

श्रीतायां वतमानायां कालः कृतसमोऽभवत् । रामे राजनि धर्मज्ञे सर्वभूतसुखावहे ॥२२॥
 बनानि नद्यो गिरयो वर्षाणि द्वीपसिन्धवः । सर्वे कामदुघा आसन् प्रजानां भरतर्षभ ॥२३॥
 नाधिभ्याधिजराग्लानिदुःखशोकभयङ्कमाः । मृत्युङ्गानिच्छतां नासीद् रामे राजन्यधोऽज्ञेश्च ॥२४॥
 शक्यपत्नीप्रतपरो राजर्षिचरितः शुचिः । स्वधर्मं गृहमेधीयं शिष्यन् स्वयमाचरत् ॥२५॥
 प्रेम्णानुवृत्त्या शीलेन प्रथयावन्ता सती । धिया हिया च भाजज्ञा भर्तुः सीताहरन्मनः ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे रामचरिते दशमोऽध्यायः

अथ एकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भगवानारम्भनाऽऽमानं राम उत्तमकरूपकैः । सर्वदेवमयं देवमीज आचार्यवान् मखैः ॥ १ ॥
 शोरेऽददाद् दिशं प्राचीं ब्रह्मणे दक्षिणां प्रभुः । अध्वर्युं प्रतीचीं च उदीचीं सामगाय सः ॥२॥
 आचार्याय ददौ शेषां यावती भूतदन्तरा । मन्यमान इदं कृत्स्नं ब्राह्मणोऽहंति निःस्पृहः ॥३॥
 इत्ययं तदलङ्कारवासोभ्यामवशेषितः । तथा राज्ञ्यपि वैदेही सौमङ्गव्यावशोरिता ॥४॥
 ते तु ब्रह्मण्यदेवस्य वाससत्यं वोष्य संस्तु नम् । प्रीताः क्लिन्नधियस्तस्मै प्रत्यर्ष्येदं चभाविरे ॥५॥
 अग्रत्तं नस्त्वया किं नु भगवन् भुवनेश्वर । यद्योऽन्तर्हृदयं विश्य तमोहंसि स्वरोचिषा ॥ ६ ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवाय रामायाकुण्ठमेधसे । उत्तमश्लोकधुर्याय न्यस्तदण्डार्पिताङ्गप्रये ॥ ७ ॥
 कदाचिद्वोकजिज्ञासुर्गुणो राज्यामलक्षितः । चरन् वाचोऽश्रयोद् रामो भार्यामुद्दिश्य कस्यचिन् ॥
 नाहं विभर्ति त्वां दुष्टामसती परवेशमगाम् । स्त्रीलोभी विभृत्यात् सीतां रामो नाहं भजे पुनः ॥
 इति लोकाद् बह्वुमुखाद् दुराराध्यादसंविदःपत्या भीतेन सा त्यक्त्वा प्राप्ता प्राचेतसाश्रमम् ॥१०॥
 अन्तर्वल्ग्यागते काले यमो सा सुपुत्रे सुतौ । कुशो लज इति ख्यातौ तयोश्चक्रे क्रिया मुनिः ॥
 अङ्गदक्षिचक्रकेतुरच लक्ष्मणस्यारामजौ स्मृतौ । तत्रः पुष्कल इत्यास्तां भरतस्य महोपतेः ॥१२॥
 सुबाहुः श्रुतसेनश्च शठ्प्लस्य बभूवतुः । गन्धर्वान् कोटिशो जज्ञे भरतो विजये दिशाम् ॥१३॥
 तदीयं धनमानीय सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् । शठ्प्लस्य मधोः पुत्रं लवणं नाम राक्षसम् ।

हत्वा मधुवने चक्रे ऋशुरां नम वै पुरीम् ॥१४॥

सुनौ निक्षिप्य तनयौ सीता भर्त्रां विगसिता । ध्यायन्ती रामचरणीं विवरं प्रविदेश ह ॥१५॥
 तच्छ्रुत्वा भगवान् रामो रुन्धन्नपि धिया शुचः । स्मरंस्तस्या गुणोस्तास्ताज्ञाशक्रेद् रोद्धुमीधरः
 क्षोर्पुं प्रसङ्गं एतादृक् सर्वत्र आसमावहः । अपीश्वराणां किमुत ग्रन्थं गृहचेतसः ॥१७॥
 तत ऊर्ध्वं ब्रह्मचर्यं धारयन्नजुहोत् प्रभुः । त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखण्डितम् ॥१८॥
 स्मरतां हृदि विन्यस्य विद्धं दण्डकरूपकैः । स्वपादपद्मं राम आत्मज्योतिरगात् ततः ॥१९॥

नेद यशो रघुपतेः सुरयाञ्जयाऽऽत्तलीलातनोरधिकसाम्प्रविमुक्तवान् ।
 रत्नोद्यो जलधिषन्धनमस्रपूरी किं तस्य शशुहनने कपय. सहाया ॥२०॥
 यस्यामलं नृपसद सु यशोऽधुनापि गायन्धधम्रमृपयो दिगिभेद्रपटम् ।

त नाकपालवसुपालकिरीटनुष्टपादाश्रुजं रघुपतिं शरणं प्रपद्ये ॥२१॥
 न ये सृष्टोऽभिदृष्टो वा स्वविष्टोऽनुगतोऽपि वा । कोसलास्ते ययु स्थान यत्र गच्छन्ति योगिन २२
 पुरुषो रामचरित श्रवणैरुपधारयन् । आनृशंस्यपरो राजन् कर्मबन्धैर्विमुच्यते ॥२३॥

राजोवाच

पथ स भगवान् रामो भ्र तून् वा स्वयमात्मन । तस्मिन् वा तेऽन्वव्रतन्त प्रजा. पौराश्च ईश्वरो ॥२४॥

श्रीशुक उवाच

ग्रथादिशद् दिग्बिजये भ्र त्त्रिभुवनेश्वर । आत्मानं दर्शयन् स्वानां पुरीमैश्चत सासुग ॥२५॥
 आसिक्तमार्गां गन्वोर्दं करिष्ठां मद्शीकरै । स्वामिन प्राप्तमालोय मर्ता वा सुतरामिव २६॥
 प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेम्भूशादिषु । विन्ध्यस्तहेमरुनरीः पताकाभिश्च मयिदितम् २७॥
 पूरैः सङ्गन्तै रग्भाभि पट्टिकाभि सुवासनाम् । आदर्शैश्शुकै स्वग्भि कृन्कौतुक्रतोरणाम् २८॥
 तमुपेयुस्तत्र तत्र पोश अहंशयाणय । आपियो युयुजुर्देव वाहीर्मा प्राक् त्वयोद्दृष्टताम् २९॥
 तत प्रजा वीषय पतिं चिरागतं दिदृच्योत्सृष्टगृहा स्त्रियो नराः ।

आरह्य हर्षाण्यरविन्दलोचनमृत्तनेत्राः सुसुमैरवाकिरन् ॥३०॥

अथ प्रविष्ट स्त्रगृहं जुष्ट स्त्रै पूंराजभि । अनन्ताखिलकोशाल्पमनधर्षोरुपरिच्छदम् ॥३१॥
 विद्मोदुग्धरद्वारैर्वैदूयंस्तम्भपट् क्तिभि । स्थलैर्मारकतै स्वच्छैर्भातस्फटिकभित्तिभि ॥३२॥
 चित्रस्रग्भि पट्टिकाभिर्वासोमण्यिगणाशुकैः । मुक्ताकरैश्चिद्रुष्णामै कान्तकामोपगतिभि ॥३३॥
 धूपदीपै सुरभिभिर्मण्डितं पुष्पमण्डनै । सोपुग्भि सुरसंकर्शुर्षुष्टं भूयणभूपयै ॥३४॥
 तस्मिन् स भगवान् राम स्निग्धवा प्रियवेष्टया । रेमे स्वाराजधोराणामृग्भ सीतया किल ॥३५॥
 उमुजे च यथाकालं वामान् धर्ममरोडयत् । वरं वृणान् च हृन् नृणामभिसपाताह् द्विपत्तव ३६
 ति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्योसहितानवमस्कन्धे श्रीरामोपाख्यान एकादशोऽध्याय

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पुत्रस्य चातिथिस्तस्माच्चिपयस्तम्भुनः नम । पुण्डरीकोऽथ तत्पुत्र सेमय्याभवत्ततः ॥३७॥
 द्वानोक्तस्ततोऽनीह पारियात्रोऽथ तम्भुत । ततो यनस्यतस्तस्माद्भ्रमामोऽकंसम्भ ३८॥
 स्वगण्यस्तत्पुत्रस्तम्भाद् विष्ट तिश्चाभरत मृत । गोो हिरण्यन भाऽभूद् योगाचारंश्चु कैमिने. ३
 शिष्य बौभ्र्य आध्यात्म वाञ्छयत्तयोऽध्यायत् यत् । योग महोदयमृदिदं दयमन्त्रिभेद्रम् ॥३९॥

हिरण्यनाभस्य ध्रुवसन्निवस्ततोऽभवत् । सुदशनोऽधाम्निवण शीघ्रस्तस्य मरु सुत ॥५॥
 कोऽसावास्ते योगसिद्ध कनापभ्राममाश्रित । कलेरन्ते सूर्यवरा नष्ट भावयिता पुन ॥६॥
 तस्मात् प्रसुध्रुतस्तस्य सन्निवस्तस्याप्यमर्षण । महस्वांस्त सुतस्तस्माद् विश्वसाह्योऽवजायत ॥
 क्षत प्रसेनजित् तस्मात् तच्छको भविता पुन । ततो बृहद्बजो यस्तु पित्रा ते समरे हत ॥८॥
 पते हीध्वाकुभूपाला अतीता श्ययनागतान् । बृहद्बलस्य भविता पुत्रो नाम बृहद्रथ । ६।
 उरुक्रियस्ततस्तस्य व सृष्टौ भविष्यति । प्रतिभ्योमस्ततो भानुर्दिवाको वाहिनीपति ॥१०॥
 सहदेवस्ततो वीरो बृहदधोऽथ भानुमान् । प्रतीकाशो भानुमत सुप्रतीकोऽथ तस्सुत ॥११॥
 भविता मरुदेवोऽथ सुनक्षत्रोऽथ पुष्कर । तस्यात्तरिहस्त पुत्र सुतपास्तदमित्जित् ॥१२॥
 बृहद्राजस्तु तस्यापि वर्हिस्तस्मात् कृतञ्जय । रणञ्जयस्तस्य सुत सञ्जयो भविता तत ॥१३॥
 तस्माच्छाक्योऽथ शुद्धो लोहलस्तमुत स्मृत । तत प्रसेनजित् तस्मात् शुद्रको भविता तत ॥
 रणको भविता तस्मात् सुरथस्तनयस्तत । सुमित्रो नाम निष्ठान्त पते बार्हद्वलान्वया ॥१५॥
 क्ष्वाकृष्णामय चश सुमिश्रान्तो भविष्यति । यतस्त प्राप्य राजान सख्यां प्राप्स्यति वै कलौ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां सहितायां नवमस्कन्धे द्वादशोऽध्याय ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

निमिरिष्वाकुतनयो वसिष्ठमृत्विजम् । आरभ्य सत्र सोऽप्याह शक्रेण प्राग्भृतोऽस्मि भो १
 त निर्वर्त्यांगमिष्यामि तावन्मां प्रतिपालय । तूष्णीमासीद् गृहपति सोऽपी द्रस्याकरोन्मखम् २
 निमिश्रलमिर्दं विद्वान् सत्रमारभतामवान् । ऋत्विग्भिरपरस्तावन्नागमद् यावता गुरु ॥३॥
 शिष्यप्यतिष्ठम धीक्ष्य निर्वर्त्यं गुरुरागत । अथपत् पतताद् देहो निमे पण्डितमानिन ॥४॥
 निमि प्रतिददौ शाप गुरवेऽधर्मार्तिमे । तवापि पतताद् देहो लोभाद् धर्ममजानत ॥५॥
 इत्युत्ससजं स्व देह निमिरभ्यात्मकोविद् । मित्रावरुणयोजंज्ञे उर्वश्यां प्रपितामह ॥६॥
 गन्धवस्तुपु तदेह निधाय मुनिसत्तमा । समाप्ते सत्रयागेऽथ देवान्नु समागतान् ॥७॥
 राजो जीयतु देहोऽथ प्रसन्ना प्रभवो यदि । तथेत्युक्ते निमि प्राह मा भूमे देहवधनम् ॥८॥
 यस्य योग न घाञ्छन्ति वियोगभयकातरा । भजन्ति चरणाभ्योज मुनयो हरिमेधम ॥९॥
 देह नावरुसेऽह हु एतशोकभयावहम् । सर्वप्रास्य यतो मृत्युर्मत्स्यानामुदके यथा ॥१०॥

देवा ऊतु

विद्ह उपयतां काम लोचनेषु शरीरिणाम् । उभरणनिमेगान्यां लक्ष्मिणोऽप्याममस्थित ११
 भराजकभयं गुणा मन्यमाना महर्षय । देह ममथु स्म निमे कुमार सन्नायत ॥१२॥
 ज्यम्ना जनक सोऽभूद् धैदेहस्तु विद्दहज । मिथिलो मथनाजातो मिथिला यन निर्मिता ॥१३॥

तस्माद्दुदावसुस्तस्य पुत्रोऽभून्नन्दिबर्धनः । ततः सुकेतुस्तस्यापि ध्वरातो महीपते ॥१४॥
 तस्माद् वृहद्रथस्तस्य महावीर्यः सुष्टपिता । सुष्टतेष्टंकेतुर्वै हर्यश्वोऽथ मरुस्ततः ॥१५॥
 मरोः प्रतीपकस्तस्माज्जातः कृतिरथो यतः । देवमीढस्तस्य सुतो विश्रुतोऽथ महाष्टिः ॥१६॥
 कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाय तःसुत । स्वर्गरोमा सूनस्तस्य हुम्बरोमा व्यजायत ॥१७॥
 ततः सीरध्वजो जज्ञे यज्ञार्थं कर्षता महीम् । सीता सीराप्रनेा जाता तस्मात् सीरध्वज स्मृतः ॥
 कुशध्वजस्तस्य पुत्रस्ततो धर्मध्वजो नृपः । धर्मध्वजस्य द्वौ पुत्रौ कृतध्वजमितध्वजौ ॥१९॥
 कृतध्वजात् केशिध्वजः खारिद्वयस्तु मितध्वजात् । कृतध्वजसुतो राज्ञात्मविद्याविशारद ॥२०॥
 खारिद्वयः कर्मतध्वजो भीतः केशिध्वजाद् हुतः । भानुमास्तस्य पुत्रोऽभूच्छतनुश्चस्तु तस्युत २१
 शुचिस्तत्तनयस्तस्मात् सनद्वाजस्ततोऽभवत् । ऊर्ध्वकेतु सनद्वाजादजोऽथ पुरुजिस्तुत ॥२२॥
 श्रिष्टनेमिस्तस्यापि श्रुतायुस्तसुपार्थकः । ततश्चित्ररथो यस्य क्षेमधिर्मिथिलाधिपः ॥२३॥
 तस्मात् समरथस्तस्य सुतः सत्यरथस्ततः । आसीदुपगुरस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसम्भव ॥२४॥
 वस्वन्नतोऽथ तत्पुत्रो युयुधो यत्सुभापथः । ध्रुतस्ततो जयस्तस्माद् विजयोऽस्मादतः सुतः ॥
 शुनरुस्तत्सुतो जज्ञे धीतद्वयो ष्टिस्ततः । बहुलाश्वो ष्टेस्तस्य कृतिरस्य महावशी ॥२६॥
 एते वै मैथिला राज्ञात्मविद्याविशारदाः । योगेश्वरप्रसादेन द्वन्द्वैस्तुक्ता गृहेष्वपि ॥२७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे निमिवशातुवर्णने नाम ध्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथातः ध्रुवर्ता राजन् वंशः सोमस्य पावनः । यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यन्ते पुण्यकीर्तय १
 सहस्रशिरसः पुंसो भाभिहृदसरोरुहात् । जातस्यासीत् सुतो धातुरग्नि पितृसमोपुषे ॥२॥
 तस्य इम्योऽभवत् पुत्रः सोमोऽमृतमयः किल । विप्रौपयुडुगणानां मण्डल्य कल्पितः पति ३
 सोऽयजद् राजसूयेन विजिग्य भुवनत्रयम् । पत्नीं वृहस्पतेर्द्वैपां व तारां नामाहरदबलात् ॥४॥
 यदा स देवगुह्या वाचितोऽभीषण्यो मदात् । नात्यजत् त कृते जज्ञे सुरदानवविप्रदः ॥५॥
 शुक्रो वृहस्पतेर्द्वैपां प्रदीत् सासुरोडुपम् । हरो गुरसुत छेहात् सर्वभूतगणायुतः ॥६॥
 सर्वदेवगणोपेता महेन्द्रो गुरुमन्ययात् । सुरासुरविनाशोऽभूत् समरस्तारकामय ७॥
 निवेदितोऽथाङ्गिरसा सोमं निर्भर्त्स्य विषकृत् । तारां स्वभर्त्रे प्रायच्छदन्तं वलीमवैत् पतिः ८॥
 एवज एवजाशु दुष्प्रज्ञे मप्रेत्रादाहितं परैः । नाहं त्वां भस्मवात् क्रुय ९ । सान्तानिष सति १०
 तप्याज धीदिता तारा तुमारं फनकप्रभम् । स्पृहामाङ्गिरसश्चक्रे तुमारं सोम एव च ॥१०॥
 मनायं न तवेयुधैस्तस्मिन् विवदमानयोः । परप्युक्त्वावयो देवा मीरोपे प्रीदिता तु राता ११ ॥

कुमारो मातरं प्राह कुपिताऽजोकजजया । किं न वोचस्यसद्वृत्ते आत्मावर्षं वदाशु मे ॥१२॥
 ब्रह्मा तं रहं श्राह्य समप्राचीच सान्वयन् । सोमस्येत्याह शनकै सोमस्तं तावदप्रदीवत् ॥१३॥
 तस्यात्मयोनिरकृत बुध इत्यभिधां नृप । बुद्ध्या गम्भीरया येन पुत्रेणापोद्गराण्मुदं ॥१४॥
 ततः पुरुरवा जज्ञे ह्यनां य उदाहृत । तस्य रूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् ॥१५॥
 ध्रुवोर्षशीन्द्रभवने गीयमानान् सुरर्षिणः । तदन्तिकमुपेयाय देवी स्मरशरादिता ॥१६॥
 क्रियावहणयोः शापादापन्ना नरलोकताम् । निशम्य पुरपश्रेष्ठ कन्दर्पमिव रूपिणम् ।

धृति विष्टभ्य, ललना उपतस्थे तदन्तिके ॥१७॥

स तां विलोक्य नृपतिर्हैष्योत्कुञ्जलोचन । उवाच श्लक्ष्णया वाचा देवीं हृष्टतनूदः ॥१८॥

राजोवाच

श्वागत ते वरारोहे आस्यतां करवाम किम् । संरमस्व मया साकं रतिनां शाश्वतीः समाः १६

ऊर्वाश्रुवाच

कस्यास्त्वपि न सज्जेत मनो वृष्टिश्च सुन्दर । पदह्वान्तरमासाद्य च्यवते ह रिरंरुया ॥२०॥
 प्लावुरखक्री राजन् न्यासौ रसस्य मानद । संरंस्येभ्यता साकं श्लाघ्य, स्त्रीणां वः स्मृत. २१
 धृत मे वीर भर्षं स्यान्नेष स्वान्यत्र मैथुनात् । विवासमं तत् तथेति प्रतिवेदे मशामना. ॥२२॥
 ग्रहो रूपमहो भावो नरलोकविमोहनम् । को न सेवेत मनुजो देवीं स्वां स्वयमागताम् २३
 तथा स पुरुरश्रेष्ठो रमयन्त्या यथाहंतः । रेमे सुरविहारेषु फामं चैत्ररथादिषु ॥२४॥
 रममाणस्तया देव्या पद्मकिङ्करकगन्धया । तन्मुखामोदमुपितो मुमुदेऽहर्षणान् बहून् ॥२५॥
 अपश्यन्नुर्वशीमिन्द्रो गन्धर्वां समघोदयत् । उर्वशीरहित मद्यमास्थान नातिशोभते ॥२६॥
 ते उपेस्य महारात्रे तमसि प्रायुषस्विने । उर्वश्या उरणो जहृन्व्यंस्ती राजनि जायया ॥२७॥
 निशम्यान्नन्दितं देवी पुत्रपोर्षयमानयो । इतास्महं कुनाथेन नप्ला वीरमानिना ॥२८॥
 यद्भिश्चम्भादहं नष्टा हृतापत्या च दस्युभिः । य शेते नेशि संश्रस्ते यया नारी दिवापुमान् ॥
 इति पात्रसायकैर्विद्धः प्रतोत्पैरिव कुञ्जरः । निशि निशिश्चमादाय विवश्रोऽभ्यद्रवद् वरा ३०
 ते विमृशयोर्यौ तत्र स्पष्टोतन्त स्म विष्णुत । आदाय मेवावादान्तं नप्रमेवत सा पतिम् ॥३१॥
 देलोऽपि शयने जायामपरयन् वमना इव । तच्छित्तो विद्वतः शोचन् बभ्रामोन्मत्तवन्महीम् ॥
 स तां वीषय क्रुरचेत्रे सरस्वत्यां च तत्कली । पद्म म्द्रष्टवदना प्राह सूर्गं पुरुरवा. ॥३३॥
 ग्रहो जाये, तच्छ तिष्ठ घोरे न तद्यत् महंति । मोत्पमद्याप्यनित्यं य वषासि कृष्णशवहे ॥३४॥
 सुदहोऽर्षं पतायत्र देवि दूरं हृतस्त्वया । रादमयेन वृका गृध्रास्वाप्रमादरूप नास्पदम् ॥३५॥

ऊर्वाश्रुवाच

३ : धाः पुरोऽसि एवं मा रभ त्वाहृत्पुंका र्मे । वापि सत्त्वं न धै स्त्रीणां वृकायां हृदयं वदा ॥

खियो हकरुणा क्रूरा दुर्मयां प्रियसाहसा । मन्यत्वार्येऽपि विप्रश्च पतिं भ्रातरमप्युत ३७
 विषायालीकविभ्रममज्ञेषु त्यक्तसौहृदा । नद नवमभीष्मन्त्य पुश्रव्य स्वैरवृत्तय ३८
 सवत्सरान्ते हि भवानेकरात्र मयेधर । यस्यत्यपत्यानि च ते भविष्यन्त्यपराणि भो ३९
 अन्तर्बन्धीमुपालप्य देवी स प्रययौ पुरम् । पुनस्तत्र गतोऽद्भान्ते उर्वशीं धीरमातरम् ४०
 उपलभ्य मुदा युक्त समुवास तथा निशाम् । अथैनमुर्वशी प्राह कृष्ण विरहातुरम् ४१
 गन्धर्वानुपधावेमास्तुभ्य दास्यन्ति मामिति । तस्य सस्तुवतस्तुष्टा अग्रस्थालीं ददुर्च ४२

उर्वशी मन्यमानस्तां सोऽनुष्यत चरन् वने ॥४२॥

स्थालीं न्यस्य वने गत्वा गृहानाध्यायतो निशि । त्रेतायां सप्रवृत्तायां मनसि ग्रथ्यवर्तता ४३
 स्थालीस्थान गतोऽध शमीगर्भे विलप्य स । तेन द्वे श्रवणी कृवा उर्वशीलोककाम्यया ४४
 उर्वशीं मन्त्रतो ध्यायन्नवरारणिसुत्तराम् । आत्मानमुभयोर्मध्ये यत् तत् प्रवचन प्रभु ४५
 तस्य निर्मन्थनाज्जातो जातवेदा विभावसु । त्रय्या स विद्यया राज्ञा पुत्रवे कल्पितखिवृत् ४६
 तेनायजत यज्ञेश भगवन्तमयोवजम् । उर्वशीलोकमन्विच्छन् सवदेवमय हरिम् ४७
 एव एव पुरा वेद प्रथम सवत्राङ्गमथ । देवो नारायणो नान्य एकोऽभिर्नृण एव च ४८
 पुरुरवस एवासीत् त्रयी त्रेतामुखे नृप । अग्निना प्रजया राजा लोक गान्धर्वमेयिवान् ४९
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो सहितायां नमस्कन्धेऽष्टोत्तशोऽध्यायः

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ऐलस्य चोर्वशीगर्भात् पडासन्नामजा नृप । आयु धृतायु सयायू रयोऽथ विजयो जय ५१
 धृतायोर्वसुमान् पुत्र सत्पायोश्च ध्रुतञ्जय । रयस्य सुत एकश्च जयस्य तनयोऽमित ५२
 भीमस्तु विजयस्याथ काञ्चनो होत्ररुस्तत । तस्य जङ्घु सुतो गङ्गां गच्छरीकृत्य योऽपिवत् ५३

जङ्घोस्तु पुरस्तत्पुत्रो यत्नाकश्चात्मनोऽजह ५३

तत कुरा कुरास्यापि कुरागन्तुस्तनयो वसु । कुरानामश्च चवारो गाधिरासोत् कुरागन्तुज ५४
 तस्य सत्यवतीं कन्यामृचीकोऽप्याचत द्विज । वर विसदश मवा गाधिर्भागवमवतीत् ५५
 एकत श्यामकूर्पाणां हयानां चन्द्रवर्चसाम् । सद्मल दीपतां शुक्ल कन्याया कुशिका वयम् ५६
 इत्युक्तस्तन्मते ज्ञात्वा गत स बहणान्तिरुम् । आनीय दत्त्वा तान्धानुपयेमे वराननाम् ५७
 स ऋषि प्रार्थित पत्न्या श्रद्धा चापत्यकारयया । अथवित्तवोभयैर्न-त्रैश्च स्नातु गतो मुनि ५८
 तावत् सत्यवती मात्रा स्वचह याचिता सती । श्रेष्ठ मन्वा तथाप्यङ्गनात्रे मातुरदत् स्वयम् ५९
 नन् जिजाय मनि प्राह परीं कष्टमकारणी । धीरो दृग्दधर पुत्रो भ्राता ते ब्रह्मवित्तम् ६०

प्रसादितः सत्यव या मैवं भूदिति भागवः । अथ तर्हि भवेत् पौत्रो जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ११ ॥
 सा चाभूत् सुमहापुण्या कौशिकी लोरुपावनीरेणोः सुतारिणुका वै जमदग्निस्वाह्व याम् ॥ १२ ॥
 तस्यां वै भागवऋषेः सुता वसुमदादयः । यधीयाञ्ज् एतेषां राम ह्यभिबिभ्रुतः ॥ १३ ॥
 यमाहुर्वासुदेवांशं हृदयानां कुलान्तकम् । त्रिःसप्तकृत्वो य इमां चक्रे निःशत्रियां महीम् ॥ १४ ॥
 दुष्टं स्रष्टुं भुवो भारमपहस्यमनीनशत् । रजस्तमोवृतमहन् फल्गुन्यपि कृतंऽहसि ॥ १५ ॥

राजोवाच

किं तदंहो भगवतो राजन्यैरजितात्मभिः । कृतं येन कुलं नष्टं शत्रियायामभीक्ष्यशः ॥ १६ ॥

श्रीशुक उवाच

हृदयानामधिपतिरजुनः शत्रियर्षभः । दत्तं नारायणस्यांशमाराध्य परिकर्मभिः ॥ १७ ॥
 वाहून् दशशतं लेभे दुर्धर्षं त्वमरातिषु । अध्याहतेन्द्रियौजःश्रीतेजोवीर्यशोबलम् ॥ १८ ॥
 योगेश्वरत्वमैश्वर्यं गुणा यत्राणिमादयः । चचाराव्याहतगतिलोकेषु पवनो यथा ॥ १९ ॥
 स्त्रीरत्नैरावृतः क्रीडन् रेवामसि मदोत्कटः । वैजयन्तीं स्रजं विभ्रद् ररोध सरितं भुजे ॥ २० ॥
 विप्लावितं स्वशिरं प्रतिघ्नोतःसरिजलैः । नामृष्यत् तस्य तद् धीर्यं वीरमार्गं दशाननः ॥
 गृहीतो लीलया स्त्रीणां समचं कृतकिल्बिषः । माहिष्मत्यां संनिहृदो मुक्तोयेन कपिर्यथा ॥ २२ ॥
 स एकदा तु मृगयां विचरन् विपिने वने । यदृच्छयाऽऽश्रमपदं जमदग्नेरुपाविशत् ॥ २३ ॥
 तस्मै स नरदेवाय मुनिरहंशमाहरत् । ससैन्यामात्यवाहाय हविष्मत्या तपोधनः ॥ २४ ॥
 स वीरस्तत्र तद् दृष्ट्वा आत्मैश्वर्यातिशयनम् । सत्ताद्वियतामिहोऽर्थां साभिलापः स हृदयः ॥
 हविर्धानीमृषेर्दंषारान् हर्तुंमचोदयत् । ते च माहिष्मतीं निन्युःसन्त्सौ क्रन्दतीं बलात् ॥
 अथ राजनि नियतिं राम आश्रम आगतः । श्रुत्वा तत् तस्य दौरात्म्यं चुक्रोधाहिरिवाहतः ॥
 घोरमादाय परशुं खतूयं चर्मं कामुकम् । अन्वधावत् दुर्धर्षो गृणेन्द्र इव यूथपम् ॥ २८ ॥
 तमापतन्तं भृगुव्यमोजसा धनुर्धरं बाणपरश्वधायुधम् ।
 पृण्येयचर्माम्बरमरुंधामभियुतं जशमिदंशे पुरीं विशन् ॥ २९ ॥
 अचोदयद्धस्तिरथाश्वपत्तिभिर्गंदासिबाण्यर्दिशतस्त्रिशक्तिभिः ।
 अर्चौहृष्योः सप्तदशातिभीषणास्ता राम एको भगवानसूदयत् ॥ ३० ॥
 यतो यतोऽसौ प्रहरःपरस्वधो मनोऽनिलौजाः परचक्रसूदनः ।
 सतस्ततश्चिद्भ्रभुजोरुकन्धरा निपेतुरुष्यां हतसूतनाहनाः ॥ ३१ ॥
 प्लू. स्वसैन्यं श्रिरीप्रहर्षे. रणजिरे. रामहृद्यस्त्रायकैः.
 वितृन्खचर्मधरजचापविप्रदं निपातितं हृदय आपतद् एता ॥ ३२ ॥

अथाजुनः पञ्चशतेषु बाहुभिर्घनुषु बाणान् युगपत् स स्मदधे ।
 रामाय रामोऽब्रभृतां समप्रणीस्ताभ्येकवन्धेषुमिराच्छिनत् समम् ॥३३॥
 पुनः स्मदस्तैरचलान् मृषेऽङ्घ्रिपानुरिह्यप्य वेगाद्भिधावतो युधि ।
 भुजान् कुठारेण कठोरनेमिना चिच्छेद् राम प्रसभ त्वहेरिव ॥३४॥
 कृत्वाहोः शिरस्तस्य गिरेः शृङ्गमिवाहत् । हते पितरि तपुत्रा अयुत दुद्रुमुर्मयात् ॥३५॥
 अग्निहोत्रोमुपावर्त्य सवसां परवीरहा । सप्तोत्थाश्रमं पित्रे परिक्रिष्टौ समर्पयत् ॥३६॥
 स्वकर्म तःकृतं राम. पित्रे भ्रातृभ्य एव च । वर्षयामास तच्छ्रुत्वा जमदग्निरभापत् ॥३७॥
 राम राम महाबाहो भवान् पापमकारणीत् । श्रवणीन्नरदेवं यत् सर्वदेवमयं कृया ॥३८॥
 वयं हि ब्राह्मणास्तात क्षमयाहंणतां गताः । यया लोकगुहर्षवः पारनेष्ट्यमगात् पदम् ॥३९॥
 क्षमया रोचते लक्ष्मीर्वाङ्गी सौरी, यथा प्रभा । क्षमिणामाशु भगवांस्तुष्यते हरिरीश्वर. ॥४०॥
 राज्ञो मूर्धाभिविक्तस्य वधो ब्रह्मवधाद् गुरु । तीर्थमनेत्रया चाहो जहद्वाच्युत्तचेतनः ॥४१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्या संहितायां नवमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पित्रोपशिक्षितो रामस्तथेति कुरुनन्दन । संवत्सरं तीर्थयात्रां चरित्वाऽऽश्रममाव्रजत् ॥ १ ॥
 कदाचिद् रेणुका याता गङ्गाया पद्ममालिनम् । गन्धर्वराजं क्रीडन्तमप्यनरोभिरपरयत् ॥ २ ॥
 विलोकयन्ती क्रीडन्तमुद्रकार्यं नदीं गता । होमवेनां न मस्मार किञ्चिच्चिरथस्पृहा ॥ ३ ॥
 कालारययं तं विलोक्य मुनेः शापविशङ्किता । आगय कलशं तस्थौ पुरोधाय कृताञ्जलिः ४
 न्यभिचारं मुनिर्ज्ञात्वा पत्न्याः प्रकुपितोऽब्रवीत् । इतेनां पुत्रकाः पापामित्युक्तास्ते न चकिरे ५
 रामः सञ्जोदितःपित्रा भ्रातृन् मात्रा सहावधीत् । प्रभावशो मुनेः सगयक् समाधेस्तपसश्च सः ६
 बरेणच्छन्दपामास प्रीतः सत्यवतीसुत. । षष्ठे हतानां रामोऽपि जीवितं चास्मृतिं वधे ७
 उत्तस्थुस्ते कुशलिनो निद्रापाय इवाञ्जसा । पितुर्विद्रास्तगोत्रीर्यं रामश्चक्रे सुद्वेदधम् ८
 वेऽनुनस्य सुता राजन् स्मरन्तः स्पर्धितुर्बन्धम् । रामवीर्यपराभूता लेभिरं शर्म न क्वचित् ९
 शकदाऽऽश्रमतो रामे सभ्रातरि धनं गते । धैरं सिन्धुधयिपवो लब्धच्छद्रा उपागमन् १०
 शृणुम्यगार आसीनमावेशितधिर्यं मुनिम् । भगवत्युत्तमश्लोके जघनुस्ते पापनिश्चयाः ११
 पाच्यमानाः कृपण्या राममात्रातिदारुणाः । प्रसह्य शिर उक्थ्य नैन्युस्ते सत्रपन्धरा १२
 रेणुका दुःखशोकातांनिमन्याऽऽमानमात्मना । राम रामेहि तातेति त्रिभुकोशोचकैः मती १३
 तदुपधुस्य दूरस्थो हा रामेःयातवत् स्वनम् । एरयाऽऽश्रममासाथ ददशे पितरं दत्तम् १४

तद्वृत्तः सरोपामरातिशोः स्वगावभोहतः । हा तात साधो धर्मिष्ठ त्यक्त्वास्मान् स्वर्गतो भवान्
 विलप्यैव पितुर्देहं निधाय आठुषु स्वयम् । प्रगृह्य परशुं रामः चक्रान्ताय मनो दधे ॥१६॥
 गत्वा माहिष्मतीं रामो ब्रह्मप्रविहृतधियम् । तेषां स शीर्षमी राजन् मध्ये चक्रे महागिरिम् ॥१७॥
 तदक्तेन नदी घोरा मब्रह्मरूपभयावहाम् । हेतुं कृत्वा पितृवधं च त्रेऽमङ्गलकारिणि ॥१८॥
 चिःसप्तकृत्वाः पृथिवीं कृत्वा निःसत्रियां प्रभुः । स्यमन्तपत्रके चक्रे शोणितो दान् हुदाङ्गव ॥१९॥
 पितुः कायेन सन्धाय शिर आदाय बर्हिषि । सर्वदेवमयं देवमात्मानमयजन्मलैः ॥२०॥
 ददौ प्राचीं दिशं होत्रे ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् । अध्वर्यवे प्रतीचीं वै उद्रात्रे उत्तरां दिशम् ॥२१॥
 अन्येभ्योऽवान्तरदिशं कश्यपाय च मध्यतः । आर्यावर्तमुपद्रष्टुं सदस्येभ्यस्ततः परम् ॥२२॥
 ततश्चावभृयस्नानविधुताशेषकिल्बिषः । सरस्वत्यां ब्रह्मनद्यां रेजे व्यञ्ज इवांशुमान् ॥२३॥
 इन्द्रदेहं जमदग्निस्तु लब्ध्वा संज्ञानलक्षणम् । ऋषीणां मण्डले सोऽभूत् सप्तमोरामपूजितः ॥२४॥
 जामदग्न्योऽपि भगवान् रामः कमललोचन । आगामिन्यन्तरे राजन् वर्तयिष्यति वै वृहत् ॥२५॥
 आस्तेऽद्यापि महेन्द्रादौ न्यस्तदरदः प्रशान्तधीः । उपगीयमानचरितः सिद्धगन्धर्वचारणैः ॥२६॥
 परं भृगुषु दिक्षात्मा भगवान् हरिरीश्वरः । अवतीर्य परं भारं भुवोऽहन् बहुशो नृपान् ॥२७॥
 गाधेरभूमहातेजाः रुमिद्र इव पादकः । तपसा चात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥२८॥
 विश्वामित्रस्य चैवामन् पुत्रा पृथगतं नृप । मध्यमस्तु मधुच्छन्दा मधुच्छन्दस एव ते ॥२९॥
 पुत्रं कृत्वा शुनःशेषं देवरातं च भार्गवम् । आजीर्गते सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यताम् ॥३०॥
 यो वै हरिश्चन्द्रमखे विक्रीतः पुरुषः पशुः । स्तुत्वा देवान् प्रजेपाठीन् मुमुचे पाशवन्धनात् ॥३१॥
 यो रातो देवयजने देवैर्गाधिषु तापसः । देवरात इति ख्यातः शुनःशेषः स भार्गवः ॥३२॥
 ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठाः कुशलं मेनिरे न तत् । अशपत् तान् मुनिः क्रुद्धो ग्लेच्छा भवत दुर्जनाः
 स होवाच मधुच्छन्दाः नार्धं पञ्चाशता ततः । दसो भवान् संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम्
 ज्येष्ठ मन्त्रदशं चक्रुः स्वामन्दसो दयं रम हि । दिक्षामित्रः सुतानाह वीरवन्तो भविष्यथ ।

ये मानं मेऽनुगृह्णन्तो वीरवन्तमर्त्तं माम् ॥३२॥

एव वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्दित । अन्ये चाष्टकहारीतजयमस्तुमदादयः ॥३३॥
 एवं केशिकगोत्रं तु दिक्षामित्रैः पृथग्विधम् । प्रयान्तरमापन्नं तद्धि चैवं प्रकल्पितम् ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां महितायां नवमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यः पुरुरवसः पुत्र आमुस्तस्याभवन् मुताः । नरुपः चन्द्रवृद्ध रजो रमभ्र वीर्यवान् ॥ १ ॥
 अनेना इति राजेन्द्र शृणु चन्द्रवृषोऽन्वयम् । चन्द्रवृद्धस्तुतस्यासन् सुहोत्रस्याभ्युत्थयः ॥ २ ॥

काश्यः कुशो गृहसमद इति गृहसमदादभूत् । शुनक. शौनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनिः ॥ ३ ॥
 काश्यस्य काशिस्तपुत्रो राघो दीर्घतम.पिता । धन्वन्तरिर्दीर्घतम आर्युर्वेदप्रवर्तकः ॥ ४ ॥
 यज्ञमुखासुदेवाशः स्मृतमाश्रतिनाशनः । तत्पुत्रः केतुमागस्य जज्ञे भीमरथस्ततः ॥ ५ ॥
 दिवोदासो घुर्मास्तस्मात् प्रतर्दन इति स्मृतः । स एव शशुजिद् वरस कृतध्वज इतीरितः ।

तथा कुबलयाश्चेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः ॥ ६ ॥

पष्टिप्रपंसहस्राणि पष्टिवर्षशतानि च । नालर्कादपरो राजन् मेदिनीं बुभुजे युवा ॥ ७ ॥
 अलर्कात् सन्ततिस्तस्मात् सुनीयोऽथ सुकेतनः । धर्मकेतुः सुतस्तस्मात् सत्यकेतुरजायत ॥ ८ ॥
 षष्टकेतुः मृतस्तस्मात् सुकुमारः क्षितीश्वरः । वीतिहोत्रस्य भर्गोऽतो भार्गभूमिरभून्नृपः ॥ ९ ॥
 इतोमे काशयो भूपाः क्षत्रवृद्धान्वयायिनः । रम्भस्य रभसः पुत्रो गम्भीरश्चाक्रियस्ततः ॥ १० ॥
 तस्थे क्षेत्रे प्रज्ञ जज्ञे शृणु वंशमनेनसः । शुद्धस्ततः शुचिस्तस्मात् त्रिकुद् समंसारथिः ॥ ११ ॥
 ततः शान्तरथो जज्ञे कृतकुर्यः स आध्मवान् । रजेः पञ्चशतान्यासन् पुत्राणाममितीजसाम् ॥ १२ ॥
 देवैरभ्ययितोदैत्यान् हत्वेन्द्रायाददाद् दिवम् । इन्दुस्तस्मै पुनर्दत्त्वा गृहीत्वा चरणौ रजे ॥ १३ ॥
 आरामानमर्षयामास प्रह्लादाक्षरिशङ्कितः । पितृयुं परते पुत्रा याचमानाय नो ददुः ॥ १४ ॥
 त्रिविष्टपं महेन्द्राय यज्ञभागान् समाददुः । गुरुणा ह्ययमानेऽग्नौ बलमित् तनयान् रजे ॥ १५ ॥
 श्रवधीद् अशितान् मार्गांश्च कश्चिद्वशेषितः । कुशाच्च प्रतिः क्षत्रवृद्धात् सज्जयस्तत्सुतो जयः
 ततः कृतः कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो गृपः । सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुतः ॥ १७ ॥
 सङ्कृतिस्तस्य च जयः क्षत्रधर्मा महारथः । क्षत्रवृद्धान्वया भूपाः शृणु वंशं च नाहुपात् ॥ १८ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

यतिर्यथातिः संयातिरायतिर्वियतिः वृत्तिः । पण्डिते नहुपस्यासन्नन्दिद्रायाश्चिद् देहिनः ॥ १ ॥
 राज्यं नैच्छद् यतिः पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् । यत्र प्रविष्टः पुर्य आरामानं नावबुध्यते ॥ २ ॥
 पितरि श्रंसिते स्थानादिन्द्राण्याधर्षणाद् द्विजैः । प्रापितेऽजगरत्वं वै ययातिरभवन्नृपः ॥ ३ ॥
 चतसृन्वादिशद् दिङ्म आतृन् आता यवीयसः । वृत्तदारो जगोपोर्वी काव्यस्य वृपपर्वणः ॥ ४ ॥

राजोवाच

ब्रह्मर्षिभंगानान् काव्यः क्षत्रयन्धुरच नाहुपः । राजन्यविषयोः कस्माद् विवाहः प्रतिलोमकः ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

पुनदा दानवैन्द्रस्य शर्मिष्ठा नाम फण्यका । सखीसहस्रसंयुक्ता गुरुरुग्या च मामिनी ॥ ६ ॥

प्रियामनुगतः कामो यचोभिरपमन्ययन् । न प्रसादयितुं शेके पादसंवाहनादिभिः ॥३२॥
शुकस्तमाह कुपितः स्त्रीकामानृतपूर्य । त्वां जरा विशतां मन्दविरूपकरणी नृणाम् ॥३३॥

यथातिरुवाच

अतृप्तोऽस्यद्यकामानां ब्रह्मन् दुहितरि स्म ते । व्यत्यस्यतां यथाकामं वयसा योऽभिधास्यति ३७
इति लब्धजन्यवस्थानः पुत्रं ज्येष्ठमवोचत । यदो तात प्रतीच्छेमी जरां देहि निजं वयः ॥३८॥
मातामहकृतां वस न तृप्तो विपयेऽहम् । वयसा भवदीयेन रंस्ये कतिपयाः समाः ॥३९॥

यदुरुवाच

नोऽसहै जरसा स्थातुमन्तरा प्राप्तया तव । अविदित्वा सुखं भ्रान्त्यं चैतृष्यं नैति पूरुषः ॥४०॥
तुवंसुश्रोदितः पित्रा ह्युश्वानुश्व भारत । प्रत्याचक्ष्ययुरधर्मज्ञा ह्यनि ये नित्यबुद्धयः ॥४१॥
अपृच्छद तनयं पूरुं वयसोनं गुणाधिकम् । न त्वमप्रजवद् वस मां प्रत्याख्यातुमर्हसि ॥४२॥

पूरुरुवाच

को नु लोके मनुष्येन्द्र पितुरात्मृत्त-पुमान् । प्रतिकर्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद् विन्दते परम् ॥४३॥
उत्तमश्चिन्तितं कुर्यात् प्रोत्तकारी तु मध्यमः । अपमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्तोच्चरितं पितुः ॥४४॥
इति प्रमुदितः पूरुः प्रत्यगृह्णाजरां पितुः । सोऽपि तद्वयसा कामान् यथावज्जुगुपे नृप ॥४५॥
सप्तद्वीपपतिः सभ्यक् पितृवत् पालयन् प्रजाः । यथोपजोयं विषयाश्जुगुपेऽध्याहतेन्द्रियः ॥४६॥
देवयान्यप्यनुदिनं मनोवाग्देहवस्तुभिः । प्रेयसः परमां प्रीतिमुक्वाह प्रेयसी रहः ॥४७॥
अयजद् यज्ञपुरुषं ऋग्भिर्भूरिदक्षिणैः । सर्वदेवमयं देवं सर्ववेदमयं हरिम् ॥४८॥
यस्मिन्निदं विरचितं व्योम्नीव जलदावलिः । नानेव भाति नाभाति स्वप्नमायामनोरथः ॥४९॥
तमेव हृदि विन्यस्य धामुदेवं गुहाशयम् । नारायणमणीयासं निराशीरयजत् प्रभुम् ॥५०॥
एवं नर्यसहस्राणि मनःपट्टमनःसुखम् । विद्धानोऽपि नातृष्यत् सार्वभौमः कदिन्द्रियैः २१
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्यां संहितायां नवमस्कन्धेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशततमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स इत्यमाचरन् कामान् स्त्रीणोऽपहवमारमनः । बुद्ध्वा प्रियायै निर्वियत्तौ गाथामेतामगायत १
शुभ्र भार्गव्यमूं गाथां मन्त्रिधाचरितां भुवि । घीरा यस्यानुशोचन्ति वने ब्राम्निवासिनः ॥ २ ॥
वस्त एको वने कश्चिद् विचिन्वन् प्रियमारमनः । ददर्श कूपे पतितः स्वकर्मजगामजगाम ३ ॥
तस्या उद्धरणोपायं वस्तः कामो विचिन्तयन् । व्यधत् तोषंमुद्गृह्य विपाणाश्रेण रोधसी ४ ॥
सोचीयं कृपात् सुधोषी तमेव चकमे किल । तथा वृतं समुद्रीष्य बद्धयोऽजाः कान्तकामिनीः
पीवानं शमभ्रुलं प्रेष्टं भीद्वोसं यामकोविदम् । स एकोऽजृपस्तासां बद्धीनां रतिवर्धनः ।

रेमे कामग्रहप्रस्त आत्मानं नावबुध्यत ॥ ६ ॥

तमेव प्रेष्टमया रममाणमजान्यया । विलोक्य कूपसंविद्रा नामृष्यद् वस्तकर्म तत् ७ ॥
 तं दुहृदं सुहृद्रूपं कामिनं क्षणसौहृदम् । इन्द्रियाराममुत्सृज्य स्वामिनं दुःखिता ययौ ८ ॥
 सोऽपि चानुगतः खैणकृपणस्ताप्रसादितुम् । कुर्वन्निद्विधाकारं नाशकोत् पथि सन्धितुम् ९ ॥
 तस्यास्तग्रद्विज.कश्चिदजास्वाभ्यच्छिन्द रपा । लग्नन्तं वृषणं भूयः सन्दधेऽर्थाय योगवित् १० ॥
 मग्बद्धवृषणः सोऽपि ह्यजया कूपलब्धया । कालं बहुतिथं भद्रे कामैर्नाद्यापि तुष्यति ११ ॥
 तथाहं कृपणः सुधु भवत्याः प्रेमयन्त्रितः । आत्मानं नाभिजानामि मोहितस्तव मायया १२ ॥
 यत् पृथिव्यां ग्रीहियवं हिरण्यं परावः स्त्रियः । न दुह्यन्ति मनःप्रीतिं पुंसः कामहतस्य ते १३ ॥
 न जानु कामः कामानामुपभोगेन शाभ्यति । हविषा कृष्यवर्त्तेव भूय एवाभिवर्धते १४ ॥
 यदा न कुरते भावं सर्वभूतेष्वमङ्गलम् । समदष्टेस्तदा पुंसः सर्वाः सुखमया दिशः १५ ॥
 या दुस्सया दुर्मतिभिर्जीर्यते या न जीर्यते । तां तृष्णां दुःखनिवहां शर्मकामो हुतं त्यजेत् १६ ॥
 मात्रा स्वस्ता दुहित्रा वा नाविविक्तासतोभवेत् । चलवानिन्द्रियप्रामो विद्वांसमपि कर्षति १७ ॥
 पूर्णं वर्षसहस्रं मे विपयान् सेवतोऽसकृत् । तथापि चानुसवनं तृष्णा नेपूज्यायते १८ ॥
 तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसम् । निर्द्वन्द्वो निरहङ्कारश्चरिष्यामि मृगैः सह १९ ॥
 दष्टं श्रुतमसद् बुद्ध्वा नानुध्यायेन्न संशियोत् । संश्रुतिं चात्मनाशं च तत्र विद्वान् स आत्मदक् २० ॥
 इत्युक्त्वा नाहुषो जायां तदीयं पूरवे वयः । दत्त्वा स्वां जरसं तस्मादाददे विगतस्पृहः २१ ॥
 दिशि दक्षिणपूर्वस्यां दुह्यं दक्षिणतो यदुम् । प्रतीच्यां तुर्वसुं चक्र उदीच्यामनुमीश्वरम् २२ ॥
 भूमण्डलस्य सर्वं स्पृष्ट्वा पूरुमहं तमं विशाम् । अभिषिच्याप्रजास्तस्य वशे स्थाप्य वनं ययौ २३ ॥
 आसेवितं वर्षपूगान् पदवर्गं विपयेषु सः । क्षणेन मुमुचे नीडं जातपक्ष इव द्विजः २४ ॥

स तत्र निमुक्तसमस्तसङ्ग आत्मानुभूत्या विधुतत्रिलिङ्गः ।

परेऽमले ब्रह्मणि वासुदेवे लेभे गतिं भागवतीं प्रतीतः ॥२५॥

श्रुत्वा गायां देवयानी मेने प्रस्तोभमात्मनः । स्त्रीपुंसोः स्नेहवैकल्यात् परिहासमिरेरितम् २६ ॥
 सा संनिवासं सुहृदां प्रपायामिव गच्छताम् । विज्ञायेश्वरतन्त्राणां मायाविरचितं प्रभोः २७ ॥
 सर्वत्र सङ्गमुत्सृज्य स्वप्नीपथेन भागं वी । कृष्ये मनः समावेश्य व्यधुनोस्त्रिङ्गमात्मन २८ ॥
 नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वेधसे । सर्वभूताधिवासाय शान्ताय वृहते नमः २९ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्यायः १६

अथ विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

परोर्वशं प्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि भारत । यत्र राजर्षयो वंश्या ब्रह्मवंश्याश्च जज्ञिरे

जननेत्रयो धभूत् पुरो. प्रथिव्यास्त्यमुतस्ततः । प्रयोतोऽथ नमस्युषे तस्माच्छास्त्रादोऽभवत् ॥२॥
 तस्य सुपुत्रभूत् पुत्रस्तस्माद् बहुगवस्ततः । संवातिस्तस्पाईवाती रौद्राध्वन् सुतः स्मृतः ॥
 शोभोऽस्तस्य सुचंद्रोः सविद्वलेषुः शृतेषुक् । जलेषुः सन्नतेषुश्च धर्मसांप्रदयेषुः ॥३॥
 दशैगोऽस्तरस पुत्रा वनेषुश्चापमः स्मृतः । शृतावकामिन्द्रियाशीश्च मुक्त्वस्य जगदात्मन ॥४॥
 ऋतेषो रन्तिमारोऽभूत् प्रपन्नस्यामश्वा नृत् । सुमतिर्गुणोऽश्रितिरथः कपरोऽश्रितिरयामतः ॥५॥
 तस्य मेघातिथिस्तस्मात् प्ररुहयाद्या द्विजातय । पुत्रोऽभूत् सुमो रभ्यो दुष्यन्तस्त्यमुने सत ॥
 दुष्यन्तो मृगयां यातः पशुधाधमर्दं गतः । तत्रासीनो ह्यत्रमया मण्डपन्तौ रमानिवत् ॥६॥
 विलोमय सधो मुमुहे देयमायामिन् शिष्यम् । यभापे तां पारोहं मटै. कतिपर्युत् ॥७॥
 तद्दर्शनप्रमुदितः सनिवृत्तपरिश्रम । पश्यद्द कामस्तततः प्रदुसच्छ्रुणुषा गिरा ॥८॥
 का एवं कमलपत्राणि पस्यासि हृदयङ्गमे । किं वा चिधीर्षितं त्वत्र भवत्या निजंने वने ॥९॥
 व्यक्तं राजन्यतनयां पेद्ग्यहं त्वां सुमप्यमे । न हि चेतः पौरवाणामर्जं रमते कथित ॥१०॥

शकुन्तलोपाच

विश्वामित्रात्मजैवाहं त्यक्त्वा मेनकया वने । पेदैतद् भगवान् कपवो धीर किं करणाम ते ॥१॥
 आस्यतां ह्यरविन्दारं गृह्यतामर्ह्यं च नः । भुञ्ज्यतां सन्ति नोपारा उप्यतां यदि रोषते ॥२॥

दुष्यन्त उवाच

उपपन्नमिदं सुभ्रु जातयाः कुशिकान्वये । स्मर्यं हि वृष्णे राज्ञां कन्यकाः सदर्शं वरम् ॥३॥
 शोभि युक्ते यथाधर्ममुपयेमे शकुन्तलाम् । गान्धर्वविधिना राजा देशकालविवानवित् ॥४॥
 अमोघनीयो राजर्षिर्महिष्यां वीर्यमादधे । शोभूते स्वपुरं यात. कालेनासून् सा सुतम् ॥५॥
 कपवः कुमारस्य वने चक्रे समुचिताः क्रियाः । बद्ध्वा मृगेन्द्रास्तरसा कोडति स्म स बालक ॥६॥
 तं दुरत्ययविक्रान्तमादाय प्रमदोत्तमा । हरेरंशांशसम्भूतं भर्तुं रन्तिकमागमत् ॥७॥
 यदा न जगृहे राजा भार्यापुत्रावनिन्दितौ । श्लेषतां संप्रभूतानां खे वागाहाशरीरिणौ ॥८॥
 माता भद्रा पितु पुत्रो येन जातः स एव सः । भरश्च पुत्रं दुष्यन्त मावमस्याः शकुन्तलाम् ॥९॥
 रेतोधाः पुत्रो नयति नरदेव यमहयात् । त्वं चास्य धाता गर्भस्य सायमाह शकुन्तला ॥१०॥
 पितुर्दुपरते सोऽपि धरुतरतो मशायकाः । मर्हमा गीयते तस्य हरेरंशभुवो भुवि ॥११॥
 अर्कं दक्षिणहस्तेऽस्य पद्यकोशोऽस्य पादयो । ईजे महाभिपेकेण सोऽभिपिकोऽविहाद् विमु. २३
 पञ्चरत्नाशता मेऽर्षैर्गङ्गायामनु वार्जिभ. । मामतेयं पुरोधाय यमुनाय.मनु प्रभुः ॥१२॥
 अष्टसप्ततिमेध्याश्वान् बबन्व प्रददद् वसु । भरतस्य हि दौष्यन्तेरभि. साचीगुणे चित. ।

सहस्रं बद्ध्वाशो यस्मिन् माहाणा गा विभेजिरे ॥२६॥

अर्थांशशङ्कतं ह्यश्वान् बद्ध्वा विस्मापयत् नृपान् । दौष्यन्तिरत्यगान्मायां देवानां गुरुमायवी ॥

सृगाञ्जुद्धतः कृष्णान् हिरण्येन परोवृत्तान् । अदात् कर्मणि मण्यारे नियुतानि चतुर्दश ॥ २२ ॥
 भरतस्य महत् कर्म न पूर्वं नापरे नृपाः । नैत्रापुनैव प्राप्स्यन्ति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा ॥ २३ ॥
 किरातदृष्टान् यवनानग्धान् कङ्कान् खशाब्जकान् । अत्रह्मव्यान् नृपांश्चाहन् म्लेच्छान् द्रविजयेऽखिलान्
 जित्वा पुरासुरा देवान् ये रसोकांसि भेजिरे । देवस्त्रियो रसा नीताः प्राणिभिः पुनराहरत् ॥ २४ ॥
 सर्वकामान् दुदुहत्तुः प्रजानां तस्य रोदसो । समास्त्रिण्यसाहस्रीर्दिव्यं चक्रमरतं यत् ॥ २५ ॥
 म सम्राट् लोकपालालयमैश्वर्यमधिराट्श्रियम् । चक्रं चास्त्रलितं प्राणान् सृपेत्युपरराम ह ॥ २६ ॥
 तस्यासन् नृप वैदर्भ्यः पत्न्यस्तिस्रः सुसम्मताः । जञ्जुस्यागभयात् पुत्रान् नानुरूपा इतीरिते ॥ २७ ॥
 तस्यैवं वितथे वंशे तदर्थं यज्ञतः सुतम् । मरुत्स्तोमेन मरतो भरद्वाजमुपाददुः ॥ २८ ॥
 अन्तर्वन्त्यां भ्रातृपत्न्यां मैथुनाय घृहस्पतिः । प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवाप्तृजत् ॥ २९ ॥
 तं त्यक्तुकामां ममतां भर्तृत्यागविशङ्किताम् । नामनिर्घर्षं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः ॥ ३० ॥
 मूढे भरद्वाजमिमं भरद्वाजं घृहस्पते । यातौ यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ ३१ ॥
 द्यौषमाना सुरैरेव मत्सा वितथमात्मजम् । व्यसृजन् महतोऽधिभ्रतुं दत्तोऽयं वितथेऽन्यथे ॥ ३२ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वितथस्य सुतो मधुवृंहःशत्रो जपस्ततः । महावीर्यो नरो गर्गः सङ्कृतिस्तु नरा मजः ॥ १ ॥
 गुरुश्च रन्तिदेवश्च सङ्कृतेः पाण्डुनन्दन । रन्तिदेवस्य हि यश इहामुग्रं च गीयते ॥ २ ॥
 विषद्विक्तस्य ददतो लब्धं लब्धं धुमुवतः । निष्किञ्चनस्य धीरस्य सकुटुम्बस्य सीदतः ॥ ३ ॥
 व्यतीयुरष्टचत्वारिंशद्दान्यपिबत किञ्च । घृतपायसमंथाद्यं तोयं प्रातःहरस्यितम् ॥ ४ ॥
 कृच्छ्रप्राप्तकुटुम्बस्य क्षुत्तृभ्यां जातवेपथोः । अतिथिर्गोक्ष्णं काले भोक्तुकामस्य चागमत् ॥ ५ ॥
 तस्मै स्तन्यभजत सोऽध्वमादस्य श्रद्धयान्वितः । हरिं सर्वत्र सम्पश्यन् स भुक्त्वा प्रथयी द्विज ॥ ६ ॥
 भ्रूयान्यो भोक्ष्यमाणस्य विभक्तस्य महीपते । विभक्तं व्यभजत् तस्मै घृतपाय हरिं स्मरत् ॥ ७ ॥
 याते शूद्रे तमन्योऽगादतिथिः स्वभिरावृतः । राजन् मे दीयतामन्नं सगणाय धुमुवते ॥ ८ ॥
 स आशयावशिष्टं यद् बहुमानपुरसृष्टम् । तद्य दत्त्वा नमश्कृते स्वभ्यः स्वपतये विभुः ॥ ९ ॥
 पानीयमाश्रमुच्छ्रेपं तथैकरितपंथम् । पास्यतः पुत्रकर्मोऽध्यागादपो देवशुभस्य मे ॥ १० ॥
 तस्य तां कर्ण्णां चाद्यं निशम्य विपुलभ्रमाम् । कृपया भृशसन्तत इदमाहान्वृतं यवः ॥ ११ ॥
 न कामयेऽहं गतिमीश्वरात् परामर्ष्टिद्युत्प्रममुनभयं वा ।
 आति प्रपद्येऽखिलदेहमाजामन्त स्थितो येन भवन्त्यदुःखाः ॥ १२ ॥

सुतृश्रमो गात्रपरिश्रमश्च दैन्यं क्लम शोर्कविपादमोहा ।

सर्वे निवृत्ता कृपणस्य जत्तोर्जिजीविरोर्जिविजलापण्यान्मे ॥१३॥

इति प्रभाष्य पानीयं म्रियमाणा विपासया । पुरकसायाददादीरो निसर्गकरणो नृप ॥१४॥
 तस्य त्रिभुवनाधीशा फलदा फलमिच्छताम् । आत्मानं दर्शयाम्बकुर्माया विष्णुविनिर्मिता १५
 स चे तेभ्यो नमस्कृत्य नि सङ्गो विगतसृष्टः । वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे मन परम् ॥१६॥
 ईश्वरालम्बनं चित्तं कुवतोऽनन्यराधसः । माया गुणमयी राजन् स्वभवत् प्रयत्नीयत ॥१७॥
 तं प्रमङ्गानुभावेन रन्तिदेवानुवर्तिनः । अभवन् योगिनः सर्वे नारायणपरायणाः ॥१८॥
 गगच्छिन्निस्ततो गार्ग्यं च्छत्राद् ब्रह्म ह्यवर्तत । दुरितक्षयो महावीर्यात् तस्य ग्रथ्यारणि कवि
 पुष्परारणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिं गताः । बृहच्छत्रस्य पुत्रोऽभूद्ब्रह्मस्ती यद्ब्रह्मिनापुरम् ॥२०॥
 अजमीढो द्विमोढश्च पुरमीढश्च हस्तिनः । अजमीढस्य वश्या स्युः प्रियमेघादयो द्विजा ॥
 अजमीढाद् बृहदिपुस्तस्य पुत्रो बृहद्बसुः । बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्र आसीजयद्रथ ॥२२॥
 तन्सुतो त्रिशदस्तस्य सेनजित् समजायत । रचिराश्वो दृढहनु कारयोव सश्च तत्सुता २३॥
 रचिराश्वसुतं पारं पृथुसेनस्तदात्मजं । पारस्य तनयो नीपहास्य पुत्रशतं त्वभूत् ॥२४॥
 स कृत्यां शुककन्याया ब्रह्मदत्तमजीजनत् । स योगी गर्वि भार्यायां विष्वक्सेनमघात् सुतम्
 जैगीषव्योपदेशेन योगतत्र चकार ह । उदक्स्वनस्ततस्तस्माद् भङ्गादो बाह्वदोपवा २६
 यवीनरो द्विमोढस्य कृतिर्मास्तसुतः स्मृतः । नाम्ना सत्यधृतिर्यस्य दृढनेमि सुपाश्वरुत् ॥२७॥
 सुपाश्वरुत् सुमतिस्तस्य पुत्रः सन्नतिर्मास्ततः । कृतिर्हिरण्यनाभाद् यो योग प्राप्य जगौ स्म पट्ट-
 महिता प्राधसाध्नां वै नीपो ह्युप्रायुधस्ततः । तस्य चैव सुवीरोऽथ सुवीरस्य रिपुञ्जय ॥२४॥
 ततो बहुरथो नाम पुरमीढोऽननोऽभवत् । नलिन्यामजमीढस्य नील शान्ति सुतस्ततः ॥
 शान्ते सुरान्तिस्तत्पुत्रः पुरजोऽर्कस्ततोऽभवत् । भर्ग्याधस्तनयस्तस्य पञ्चासन्मुद्गलादय ॥२९॥
 यवीनरो बृहदिपु काग्निरस्य सजय सुता । भर्ग्याश्च प्राह पुत्रा मे पञ्चानां रक्षणाय हि ३२
 विपयाणामलमिमे इति पञ्चालसञ्ज्ञिताः । मुद्गलाद् ब्रह्म निवृत्सं गोत्रं भौहृत्ससञ्ज्ञितम् ॥३३॥
 मिथुनमुद्गलाद् भार्ग्याद् द्विवोदासपुमानभूत् । अहल्या कन्यका यस्यां शतानन्दस्तु गौतमात्
 तस्य स-यधृतिः पुत्रो धनुर्वेदविशारदः । शरद्वीस्तत्सुतो यस्मादुर्ध्वशीदरांनात् किल ॥३५॥
 शरस्तग्नेऽपतद् रेतो मिथुनं तद्भूधुमम् । तद् दृष्ट्वा कृपयागृह्णाच्छतनुशृंगया चरन् ।

कृत्वा कुमारं यस्या च द्रोणपत्न्यभवत् शृषी ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या संहितायां नवमस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

मित्रेयुश्च दिवोदासाच्च्यवनस्तस्मृतो नृप । सुदास सहदेवोऽथ सोमको जगज्जन्मकृत् ॥ १ ॥
 तस्य पुत्ररातं तेषां यवीयान् पृथतः सुत । द्रुपदो द्रौपदी तस्य षष्टमुन्नादयः सुता ॥ २ ॥
 षष्टमुन्नाद् षष्टकेतुर्भाग्याः पञ्चालका इमे । योऽजमोदसुतो ह्यन्य ऋत्तं संवरणस्ततः ॥ ३ ॥
 तपस्यां सूर्यकन्यायां कुक्षेप्रपत्तिः कुरुः । पत्नीञ्चिन् सुधनुर्जह्निं पञ्चाथ कुरोः सुताः ॥ ४ ॥
 सुहोत्रोऽभूत् सुधनुपरच्यवनोऽथ ततःकृती । वसुभ्तस्योपरिचरो वृहद्रथमुखास्ततः ॥ ५ ॥
 कुशाम्बमस्यप्रत्यघ्रेदिपाद्याश्च चेदिपाः । वृद्धयात् कुशाम्रोऽभूत्पभस्तस्य तस्मृतः ॥ ६ ॥
 जज्ञे सत्यद्वितोऽपत्यं पुत्पवस्तस्मृतो जहुः । अन्वस्यां चापि भायांयां सकले द्वे वृहद्रथात् ॥ ७ ॥
 ते मात्रा बहिरुच्छे जस्या आभिसन्धिते । जीव जीवेति क्रीढत्या जरासन्धोऽभवत् सुतः ॥ ८ ॥
 ततश्च सहदेवोऽभूत् सोमापिर्यच्छ्रुत्प्रवाः । परीक्षितनपयोऽभूत् सुरथो नाम जाह्नवः ॥ ९ ॥
 ततो विदूरथस्तस्मात् सावंभौमस्ततोऽभवत् । जयमेनस्तत्तनयो राधिकोऽतोऽयुतो ह्यभूत् ॥ १० ॥
 ततश्च क्रोधनस्तस्माद् देवातिथिरमुष्य च । ऋष्यस्तस्य दिलीपोऽभूत् प्रतोपस्तस्य च तनजः ॥ ११ ॥
 देवापिः शन्तनुस्तस्य बाह्नीक इति चात्मजाः । पितृराज्यं परित्यज्य देवापिस्तु वन गतः ॥ १२ ॥
 अभवच्छन्तनु राजा प्राङ्महाभिर्मन्थितः । यं यं काराम्याः स्पृशति जीर्णं यौवनमेति पः ॥ १३ ॥
 शान्तिमामोति चैशाम्यां कर्मणा तेन शन्तनुः समा द्वादश तद्राज्ये न ववर्ष यदा विभु ॥ १४ ॥
 शन्तनुर्भाह्यैरुक्तः परिवेत्तायमप्रभुः । राज्यं देहप्रभायाशु पुरराष्ट्रविरुद्धये ॥ १५ ॥
 पृथमुक्तो द्विजैर्वैषं ह्यन्दधामास मोऽप्रवीत् । तन्मन्त्रिप्रद्वितीविप्रैर्वेदाद् विभ्रंशितो गिरा ॥ १६ ॥
 वेदेवादातिप्रादान् वी तद्रा देवो ववर्ष ह । देवापिपौगमास्याय कलापप्राममाश्रितः ॥ १७ ॥
 सोमरंशे कथौ नष्टे कृत्वादीं स्यापयिष्यति । बाह्नीकान् सोमदत्तोऽभूद् भूरिभूरिश्चरास्ततः ॥ १८ ॥
 शलश्च शन्तनोरामोद् गङ्गायां भोष्मघातमान् । सर्ववर्षविदां श्रेष्ठो महाभागवतः कविः ॥ १९ ॥
 वीरयूथाप्रणोर्धेन रामोऽपि युधि तोपि न । शन्तनोर्दाशकन्यायां जज्ञे चिप्राङ्गः सुत ॥ २० ॥
 विचित्रवीर्यरथावरजो नाप्ता चिप्राङ्गो हतः । यस्यो पराशराय सापादवर्षाणो हरेः कला २१

नकुलः सहदेवश्च मादृषां नासत्यदक्षयोः । द्रौपद्यां पञ्च पञ्चभ्यः पुत्रास्ते पितरोऽभवन् ॥२२॥
 युधिष्ठिरात् प्रतिविन्ध्यः श्रुतसेनो वृकोदरात् । अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिं २६
 सहदेवसुतो राजञ्छ्रुतकर्मा तथापरे । युधिष्ठिरात् तु पौरव्यां देवकोऽथ घटोत्कचः ३०।
 भीमसेनाद्विष्टिम्बार्थां कात्यां सर्वगतस्ततः । सहदेवात् सुहोत्रं तु विजयासूत पार्वती ॥३१॥
 ऋण्णमयां नकुलो निरमित्रं तथाऽर्जुनः । इरावन्तमुलूष्यां वै सुतायां यभ्रुवाहनम् ।

मणिपूरपतेः सोऽप्यत्पुत्रः पुत्रिन्नासुतः ॥३२॥

तव तातः सुभद्रायामभिमन्युरजायत । सर्वातिरथजिद् वीर उतरायां ततो भवान् ॥३३॥
 परिचीणेषु कुरुषु द्रौण्यैर्ब्रह्मन्नेजमा । एवं च कृष्णानुभावेन सजीवो मोक्षितोऽन्तकात् ॥
 तवेमे सनयास्तात जनमेजयपूर्वकाः । श्रुतसेनो भीमसेन उपसेनश्च वीर्यवान् ॥३४॥
 जनमेजयस्त्वां विदित्वा तक्षकान्निधन गतम् । सर्पान् वै सर्पयागान्मौ सहोप्यति रुशन्वितः ३६
 कावपेयं पुरोवाय तुरं तुरगमेघयाट् । समन्तात् पृथिवीं सर्वां जित्वा यद्यपि चाध्वरैः ३७
 तस्यपुत्रः शतानीको याज्ञरत्न्यात् व्रथीं पठन् । अस्त्रज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनकात् परमेष्ठ्यति ॥
 महन्त्रानीकस्तः पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः । असीमकृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तु तप्तुतः ३६
 गजाङ्घ्रये हते नद्या कौशाम्ब्यां साधु वस्यति । उक्तस्ततश्चिन्नरथस्तस्मान् कविरथः सुतः ॥४०॥
 वत्साच्च वृष्टिर्नास्तस्य सुपेणोऽथ महोपतिः । सुनीथस्तस्य भविता नृचण्ड्यं सुखीनलः ॥४१॥
 परिप्लवः सुतस्तस्मान्मेघावी सुनयात्मजः । नृपञ्जयस्ततो दुर्द्वैस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति ॥४२॥
 तिमेशुर्हृद्रथस्तस्माच्छ्रुतानीकः सुदासजः । शतानीकाद् दुर्द्वैमनस्तस्यापत्यं घहीनरः ॥४३॥
 दृढपाणिनिमिस्तस्य चैमको भविता नृपः । ब्रह्मरथस्य वै प्रोक्तो शशो देवर्षिसकृतः ॥४४॥
 चैमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ । अथ मागधराजानो भवितारो घदामि तो ॥४५॥
 भविता सहदेवस्य मारजारिष्यच्छ्रुतथाः । ततो युतायुस्तस्यापि निरमित्रोऽथ सत्सुतः ॥
 सुनक्षत्रः सुनक्षत्राद् बृहत्सेनोऽथ कर्मजित् । ततः सृतजयाद् विप्र शुचिस्तस्य भविष्यति ॥
 चैमोऽथ सुप्रतस्तस्माद् धर्मसूत्रः शमस्ततः । सुमसेनोऽथ सुमतिः सुबलो जनिता ततः ॥४८॥
 सुनीथः सत्यजिदथ निरजिद् यद् रिपुञ्जयः । यादृङ्गयाश्च भूपाला भाव्याः साहस्रवत्सरम् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥२२॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

श्रीयुक् उवाच

अनोः सभानरश्चः परोक्षश्च त्रयः सुताः । सभानरात् पालनरः सृष्टयस्याभुतस्ततः ॥१॥
 जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशीलो महामनाः । उशीनरस्तिष्ठिषुश्च महामनस प्रागमनौ ॥२॥

शिविवनः शमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः । वृषादभः सुवीरश्च मद्रः कैकेय आत्मजाः ॥३॥
 शिश्रेष्वार एवासंस्तितिवोश्च रुद्रयः । ततो हेमोऽथ सुतपा बलिः सुतपसोऽभगत् ॥४॥
 शङ्खगङ्गकलिङ्गाद्याः सुहृदुद्गन्धसंज्ञिताः । जजिरे दीर्घतमसो बलेः क्षेत्रे मदीक्षितः ॥५॥
 चक्रुःस्वनाज्ञा विषयान् पडिमान् प्राच्यकांश्च ते । खनपानोऽङ्गतो जज्ञे तस्माद् द्विविरथस्ततः ॥६॥
 सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजाः । रोमपाद् इति ख्यातस्तस्मै दशरथः सखा ॥७॥
 शान्ता स्वकन्या प्रायच्छद्व्यशृङ्ग उवाह ताम् । देवेऽवर्षति यं रामा आनिन्युर्हरिणासुतम् ॥८॥
 नाव्यसङ्गीतनादित्रैर्विभ्रमालिङ्गनाहंयैः । स तु राज्ञोऽनपश्यस्य निरूप्येष्टि महघत ॥९॥
 प्रजामदाद् दशरथो येन लभेऽप्रजाः प्रजाः । चतुरङ्गो रोमपादात् पृथुलाचस्तु तत्सुतः ॥१०॥
 बृहद्रथो बृहद्रुमां बृहद्भानुश्च तत्सुताः । आद्याद् वृद्धमनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृतः ॥११॥
 विगयस्तस्य सम्भूयां ततो धृतिरजायत । ततो धृतप्रतस्तस्य सत्कर्माधिरथस्ततः ॥१२॥
 योऽसौ गङ्गातटे क्रीडन् मग्जूरान्तर्गतं शिशुम् । कुन्यापविद्रं कानीनमनप योऽकरोत् सुतम् ॥
 वृषसेनः सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपते । द्रुह्योश्च तनयो बभ्रुः सेतुस्तस्याऽभजस्ततः ॥१४॥
 आरुच्यस्तस्य गान्धारस्तस्य धर्मस्ततो धृतः । धृतस्य दुर्मनास्तस्मात् प्रचेताः प्राचेतसं शतम् ॥
 न्लेच्छाधिपतयोऽभूवन्नृदीर्घा दिशमाश्रिताः । तुवंसोश्च सुतो बह्विबह्वेभर्गोऽथ भानुमान् ॥१६॥
 त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्यापि करन्धम उदारधीः । मस्तस्तत्सुतोऽपुत्रः पुत्रं पौरवमन्वभूत् ॥१७॥
 दुष्यन्तः स पुनर्भजे स्वं वंशं राज्यकामुकः । ययातेज्येष्टपुत्रस्य यदोर्वशं नरपंभ ॥१८॥
 यर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणाम् । यदोर्वशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१९॥
 यत्रावतीर्णो भगवान् परमात्मा नराहृतिः । यदोः सहस्रजित् क्रोष्टा नलो रिपुर्रति श्रुताः ॥
 च तारः सूनवस्तत्र गतजित् प्रथमात्मजः । महाहयो वेणुइयो हैहयश्चेति तत्सुताः ॥२१॥
 धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्रः कुन्तेः पिता ततः । सोहजिरभगत् कुन्तेर्महिमान् भद्रसेनकः ॥२२॥
 दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसूः । कृताग्निः कृतवर्मा च कृताजा धनकारमजाः ॥२३॥
 अर्जुनः कृतवीर्यस्य सप्तद्वीपेधरोऽभवत् । दत्तात्रेयाद्धरैरंशात् प्राप्तयोगमहागुणः ॥२४॥
 न नून कार्तवीर्यस्य गर्ति यास्यन्ति पार्थिवाः । यज्ञदानतपोयोगधृतवीर्यजयादिभिः ॥२५॥
 पञ्चाशीतिसहस्राणि क्षत्र्याहतबलः समाः । अनेष्टयित्तस्मरणो बुभुजेऽक्षयपद्वसु ॥२६॥
 तस्य पुत्रसहस्रेषु पञ्चौर्वरिता मृधे । जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुर्लजिनः ॥२७॥
 जयध्वजान् तालजहस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् । शत्रं यत् तालजहास्वमौर्वतेजोपसंहृतम् ॥२८॥
 तेऽप्येष्टो वीतिहोत्रो वृष्णिः पुत्रो मधोः स्मृतः।तस्य पुत्रशतं त्वासीद् वृष्णिऽप्येष्ट यत् कुलम् ॥
 माधवा वृष्णयो राजन् यादवाश्चेति संज्ञिताः।यद्दुपुत्रस्य च क्रोष्टोः पुत्रो वृजिनवांस्ततः ॥३०॥
 आहिस्तत रशोर्बुवं तस्य चित्ररथस्ततः । शरविन्दुर्महायोगी महाभोजो महानभूत् ॥३१॥

चतुर्दशमहारत्रयकवर्त्यपराजितः । तस्य पत्नीसहस्राणां दद्यानां सुमहायशाः ॥३२॥
 दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तास्वजीजनत् । तेषां तु पद्मप्रदानानां पृथुश्रवस आत्मजः ॥३३॥
 धर्मो नामोशना तस्य द्वयमेषरातस्य यात् । तस्सुतो रुचक्रस्तस्य पद्मासन्नात्मजाः शृणु ॥३४॥
 पुरजिद्रुषमरुचमेपुष्टुधुज्यामघसंज्ञिताः । ज्यामघस्तप्रजोऽप्यन्यां भार्यां दीव्यापतिर्भयात्
 नाविन्दस्त्वंभुवनाद् भोज्यां कन्यामहारपीत् । रथस्यां तां निरीक्ष्याह शैव्या पतिममर्षिता ॥३५॥
 केयं कुहक मस्थानं रथमारोपितेति धै । स्तुपा तवेत्यभिहिते स्मयन्ती पतिमप्रवीत् ॥३६॥
 अहं वन्ध्यासपत्नी च स्तुपा मे युज्यते कथम् । जनविष्यसि यं राज्ञि तस्येयमुपयुज्यते ॥३७॥
 अन्वमोदन्त तद्विरषेदेवाः पितर एव च । शैव्या गर्भमघात् काले कुमारं सुपुत्रे शुभम् ।
 स विदर्भं इति प्रोक्त उपयेमे स्तुपां सतीम् ॥३८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे यदुर्वंशानुवर्णने त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥२३॥

अथ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तस्यां विदर्भोऽजनयत् पुत्रौ नामा कुशक्रथा । तृतीयं रोमपादं च विदर्भकुलनन्दनम् ॥ १ ॥
 रोमपादसुतो बभ्रुर्बभ्रोः कृतिरजायत । उशिकस्तत्सुतस्तस्माद्येदिशचैद्यादयो नृप ॥ २ ॥
 क्रयस्य कुन्तिः पुत्रोऽभूद् धृष्टिस्तस्याथ निवृत्तिः । ततो दराहो नाम्नाभूत्तस्य श्योमः सुतस्ततः ॥ ३ ॥
 जीमूतो विकृतिस्तस्य यस्य भीमरथः सुतः । ततो नवरथः पुत्रो जातो दशरथस्ततः ॥ ४ ॥
 करमिभः शकुनेः पुत्रो देवरातस्तदात्मजः । देवचक्रस्ततस्तस्य मधुः कुरुशरदनुः ॥ ५ ॥
 पुरहोत्रस्त्वनोः पुत्रस्तस्यायुः सात्वतस्ततः । भजमानो भजिर्दिव्यो वृष्णिर्देवावृधोऽन्वकः ॥ ६ ॥
 सात्वतस्य सुताः सप्त महाभोजश्च मान्दि । भजमानस्य निग्लोचिः किङ्किणो धृष्टिरेव च ॥ ७ ॥
 एकस्यामात्मजाः पत्यामन्यस्यां च त्रयः सुताः । शताजिच्च सहस्राजिदयुताजिदिति प्रभो ॥ ८ ॥
 बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोः श्लोकौ पठन्त्यम् । यथैव शृणुमो दूरात् संपरयामस्तथान्तिकात् ॥ ९ ॥
 बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः । पुरुषाः पद्मपद्मिश्च पद्मसहस्राणि षष्ट च ॥ १० ॥
 येऽमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रुर्देवावृधादपि । महाभोजोऽपि धर्मात्मा भोजा आसंस्तदन्वये ॥ ११ ॥
 वृष्णेः सुमित्रः पुत्रोऽभूद् युधाजिच्च परंतप । शिनिस्तस्यानमित्रश्च नित्रोऽभूदनमित्रतः ॥ १२ ॥
 सत्राजितः प्रसेनश्च निन्नस्याप्यासतुः सुतौ । धनमित्रसुतो योऽन्यः शिनिस्तस्याथ सत्यकः ॥ १३ ॥
 युयुधानः सात्यकिश्चैव जयस्तस्य कुलिस्ततः । युगन्धरोऽनमित्रस्य वृष्णिः पुत्रोऽपरस्ततः ॥ १४ ॥
 शफल्कश्चित्ररथश्च गान्दिन्यां च शफल्कतः । शक्रूरप्रसुजा आसत् पुत्रा द्वादश विश्रुताः ॥ १५ ॥
 आसङ्गः सारमेयश्च मृदुरो मृदुविद् गिरिः । धर्मवृद्धः सुकर्मा च चैत्रोपेतोऽरिमर्दनः ॥ १६ ॥

शङ्खो गन्धमादश्च प्रतिबाहुश्च द्वादश । तेषां स्वसा सुचीराख्या द्वावक्रसुतावपि ॥१७॥
 देववानुपदेवश्च तथा चित्ररथात्मजाः । पृथुर्विदूरथाधारश्च बहवो वृष्णिनन्दनाः ॥१८॥
 कुङ्कुरो भजमानश्च शुचिः कम्बलबहिपः । कुङ्कुरस्य सुतो वद्विर्विलोमा तनयस्ततः ॥१९॥
 कपोतरोमा तस्यानुः सखा यस्य च तुम्बुरुः । अन्धको दुन्दुभिस्तस्मादरिद्योत. पुनर्वसुः ॥२०॥
 तस्याहुकश्चाहुकी च कन्या चैवाहुकात्मजौ । देवकश्चोम्रसेनश्च चत्वारो देवकात्मजाः ॥२१॥
 देववानुपदेवश्च सुदेवो देववर्धन. । तेषां स्वसारः सप्तासन् धृतदेवादयो नृप ॥२२॥
 शान्तिदेवोपदेवा च श्रीदेवा देवरक्षिता । सहदेवा देवकी च वसुदेव उवाह ताः ॥२३॥
 कंसः सुनामा न्यग्रोधः कङ्क.शङ्क सुहृस्तया । राष्ट्रपालोऽथ सृष्टिश्च तुष्टिमानौम्रसेनयः ॥२४॥
 कंसा कंसवती कङ्का शूरभू राष्ट्रपालिका । उम्रसेनदुहितरो वसुदेवानुजखियः ॥२५॥
 शूरो विदूरथादासीद् भजमानः सुतस्ततः । शिनिस्तस्मात् स्वयम्भोजो हृदीकस्तत्सुतो मतः ॥
 देवबाहुः शतधनुः कृतवर्मेति तत्सुताः । देवमीढस्य शूरस्य मारिषा नाम् पान्यभूत् ॥२७॥
 तस्यां स जनयामास दश पुत्रानकल्मषान् । वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमानकम् ॥२८॥
 सृजयं श्यामकं कङ्कं शमीकं वरुकं वृकम् । देवदुग्दुभयो नेदुरानकां यस्य जन्मनि ॥२९॥
 वसुदेवं हरेः स्थानं वदन्त्यानकदुग्दुभिम् । पृथा च ध्रुतदेवा च ध्रुतकीर्तिः ध्रुतधराः ॥३०॥
 राजाधिदेवो चैतेषां भाग्यव्यः पञ्च कन्यकाः । कुन्तेःसख्युः पिता शूरो ह्यपुत्रस्य पृथामदान् ३१
 साऽऽप दुर्वाससो विषां देवहृती प्रतोपितात् । तस्या वीर्यपरीचार्थमाजुहाव रवि शुचिम् ॥३२॥
 तदैवोपागतं देवं धीष्य विस्मितमानसा । प्रत्ययार्थं प्रयुक्ता मे याहि देव समस्व मे ॥३३॥
 अमोघं दर्शनं देवि आधित्से त्वयि चारमजम् । योनिर्यथा न दुष्येत कर्ताहं ते सुमभ्यमे ॥३४॥
 इति तस्या स आधाय गर्भं सूर्यो दिव गतः । सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भास्कर. ॥३५॥
 तं सात्यजज्ञदीतोये कृच्छ्राश्लोकस्य विभ्यती । प्रपितामहस्तामुवाह पाण्डुर्वै सयविक्रमः ॥३६॥
 ध्रुतदेवां तु कारूपो वृद्धशर्मा समप्रोत् । यस्यामभूद् दन्तवज्र फणिरासो दिनेः सुतः ॥३७॥
 पैकेयो घटकेतुश्च श्रुतकीर्तिमविन्दत् । सन्तर्दनादयरतस्य पञ्चासन् कैःश्याः सुताः ॥३८॥
 राजाधिदेव्यामावन्त्यां जयसेनोऽजनिष्ट ह । दमघोपरचेदिराजः श्रुतश्रवसमप्रदीत् ॥३९॥
 शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य मभव. । देयभागस्य कंसायां चित्रकेतुवृहद्वली ॥४०॥
 कंसवत्यां देवश्रवसः सुवीर इपुमास्तथा । कङ्कायामानकाज्जातः सयजित् पुर्जित्तया ॥४१॥
 सृजयो राष्ट्रपाल्यां च वृषदुर्मपंयादिकान् । हरिकेशहिरण्याचीं शूरभूर्यां च श्यामकः ॥४२॥
 मिश्रकेश्यामप्सरसि वृकादीन् वसकस्तथा । तद्यपुष्करशालादीन् दुर्वासर्यां वृक आदये ॥४३॥
 सुमित्रानुं नपालादीन्शुमीकात् सुदामिनी । बह्वश्च कणिकायां धै ऋतपामजयावपि ॥४४॥
 पीरवी रोहिणी भद्रा मदिरा रोचना इत्या । देवकीप्रमुखा आसन् पन्य आनकदुग्दुभेः ॥४५॥

यल गद सारणं च दुर्मदं विपुल ध्रुवम् । वसुधवस्तु रोहियया ५तादीनुदपादयत् ॥४६॥
 सुभद्रो भद्रवाहरश्च दुर्मदो भद्र एव च । पौरव्यास्तनया ह्येते भूताद्या द्वादशाभवन् ॥४७॥
 नन्दोपनन्दकृतकशूराद्या मदिरामणा । कौसल्या केशिन त्वेस्मसूत कुजनन्दनम् ॥४८॥
 रोचनायामनो जाता हस्तहेमाङ्गदादय । इलायामुखरकादीन् यदुमुत्पानजीजनत् ॥४९॥
 विष्टो धतदेवायामेक आनकदुन्दुभे । शातिदवामना राजश्रमप्रतिश्रुतादय ॥५०॥
 राजान कल्पवर्षाद्या उपदेवामुता दश । वसुहससुवशाद्या श्रीदेवायास्तु पट् सुता ॥५१॥
 दशरहितया लब्धा नव प्राप्र गदादय । वसुधव सुतानष्टावादाधे सहदेवया ॥५२॥
 पुरुविभ्रतमुख्यास्तु साष्टाद् धर्मो वसूनिव । वसुदेवस्तु देवस्यामष्ट पुत्रानजीजनत् ॥५३॥
 कीर्तिमन्त हुपेयं च भद्रसेनमुदारधी । ऋजुं सम्मर्दनं भद्र सङ्कर्षणमहीधरम् ॥५४॥
 अष्टमस्तु तयोरासीत् स्वयमेव हरि किल । सुभद्रा च महाभागा तव राजन् पितामही ॥५५॥
 यदा यदेह धर्मस्य स्यो वृद्धिरश्च पाप्मन । तदा तु भगवानीश आत्मान सृजते हरि ॥५६॥
 न ह्यस्य जन्मनो हेतु कर्मणो वा महीपते । आत्मायां विनेशस्य परस्य द्रष्टुरात्मन ॥५७॥
 यन्मायाचेष्टित पुस स्थियुत्पत्त्यप्यथाय हि । अनुग्रहस्तस्मिन्नुत्तरेत्तमलाभाय चेत्यते ॥५८॥
 अर्चोहिषीना पतिभिरसरेर्नृपलाञ्छनै । भुव आक्रम्यमाणाया अभाराय कृतोद्यम ॥५९॥
 कर्माण्यपरिमेयाणि मनसाप सुरेश्वरे । सहसङ्कर्षणरचक्रे भगवान् मधुसूदन ॥६०॥
 कलौ जनिष्यमाणानां दुःखशोकतमोनुदम् । अनुग्रहाय भक्तानां सुपुण्य ध्यतनोद् यश ॥६१॥
 यस्मिन् स ऋणपीयूषे यशस्तीर्यवरे सकृत् । श्रोत्राञ्जलिरपस्पृश्य ध्रुवते कमवासनाम् ॥६२॥
 भोजनृण्यन्धकमशूरसेनदशार्हकै । श्लाघनीयेहित शब्दं कुरसृजयपाण्डुभि ॥६३॥
 स्निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया । नृलोक रमयामास मूर्त्यां सर्वाङ्गरम्यया ॥६४॥
 यस्यानन मकरकुण्डलचारुश्रुजाज कपोलसुभग सविलासहासम् ।

निःयोःसव न तत्पुष्टं शिभि पिबन् यो नार्यो नराश्च मुदिता कुपिता निमेरच ॥६५॥

जातो गत पित्रुगृहाद् व्रजमेधिताग्निं रिप्त् सुतशतानि कृतोरदार ।

उत्पाद्य तेषु पुरुष क्रतुभि प्रथयज्जनेषु ॥६६॥

स वै गुरुभर क्षपय

जयमुद्धिद्यो

धैयात्तिक्रयाम्

नाम

लिना युि

पर समग

२७॥

इति

ति

हरिः ॐ

॥२४॥

श्री वासुदेवाय नम

श्रीमद्भागवतम्

दशमस्कन्धः

(पूर्वार्धः)

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

कथितो वंशविस्तारो भवता सोमसूर्ययो । राज्ञां चोभयवश्यानां चरितं परमाद्भुतम् ॥ १ ॥
यदोश्च धर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम । तत्रांशेनावतीर्यस्य विद्योर्वीर्षाणि शंस न ॥ २ ॥
अथतीर्थं यदोर्वेशे भगवान् भूतभयनः । कृतवान् यानि विधाग्मा तानि नो यद् विम्वरात्
निवृत्तपैरुपगीयमानाद् भवौघघात्रूत्रमनोऽभिरामात् ।

क उत्तमरलोकगुणानुवादात् पुमान् विरज्येत विना पशुपत ॥ ४ ॥

पितामहा मे समरेऽमरत्रयैर्देवमत्ताघातिरथैस्तिमिद्धिर्जै ।

दुरास्यं कौरवमेवसागर कृवातात् वसपदं स्म यज्ञया ॥ ५ ॥

द्वौत्पन्नविपुष्टमिदं मद्ग्न मन्तानवी । पुरुपाण्डवानाम् ।

जुगोर् बुधिं गत आत्तज्जो माजुध मे य शरणं गताया ॥ ६ ॥

वीर्षाणि तस्याग्निदेहभाजामन्तर्बहि पुरुषासुरैः ।

प्रयच्छतो गायमुतामृतं च मायामनुपश्य यदस्य विद्वत् ॥ ७ ॥

रोहितयास्तनय प्रोक्तो राम, मद्गुणैरुपया । देवस्या गभंसाग्ध, पुनो देहान्तरं विना ॥ ८ ॥

कामा मुमुक्षो भगवान् पितुर्गोदाद् गत गत । ष षार्धं ज्ञातिभि मर्धं कृतवान् सायनाभ्यनि

पयो वसन् क्रिमस्त्रोन्मपुपुषां च वेशय । आतरं षाकधीन् वंम मागुरदातद्दंष्ट्रम् ॥ १० ॥

देहं मानुसमाधि य कति वशीति वृष्टिभि । यदुपुषां गद्वावाग्नीन् पाय कायान् प्रमो ॥

वनन्दथ सर्वे मे मुने कृतविषेष्टिाम् । यन्मुनिं मयं धरुषामाय विरुतम् ॥ १२ ॥

नैपातिहु.सहा हुन्मा त्यक्तोदमपि वाधते । पिबन्ते त्वन्मुत्तामभोज्युतं हरिकथामृतम् ॥१३॥

सूत उवाच

एवं निशम्य शृणुतन्दन साधुगार्दै वैयासकि. स भगवानथ विष्णुरातम् ।

प्रत्यर्च्यं कृष्यचरितं कलिकल्मषम् व्याहर्तुमारभत भागवतप्रधानः ॥१४॥

श्रीशुक उवाच

सभ्यग्न्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम । वासुदेवकथायां ते यज्जाता नैष्टिकी रतिः ॥१५॥

वासुदेवकथाप्ररनः पुरपांस्त्रीन् पुनाति हि । वक्तारं पृच्छकं श्रोतुं स्तरपादसलिलं यया ॥१६॥

भूमिर्दत्तं संपृथ्याजदैत्यानीकशतायुतैः । आक्रान्ता भूरिभारेण ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥१७॥

गौर्भूत्वाधुमुखी खिन्ना प्रन्दन्ती करुणं विभो । उपस्थिताम्तिके तस्मै व्यसनं स्वमवोचत ॥१८॥

प्रह्ला तदुपधायां सह देवैस्तथा सह । जगाम सन्निवननस्तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥१९॥

तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेव कृपाक्विम् । पुरपं पुरुषसूक्तेन उपतस्थे समाहितः ॥२०॥

गिरं समाधौ गगने समीरितां निशम्य वेधास्त्रिदशानुवाच ह ।

गां पौरुषीं मे शृणुतामराः पुनर्विधीयतामाशु तथैव भाचिरम् ॥२१॥

पुरैव पुंसावष्टतो धराज्वरो भवद्भिरंशैर्यदुप्यजन्वताम् ।

स यावदुष्यां भरमीश्वरेश्वरः स्वकालशक्या चरणेश्वरेद् भुवि ॥२२॥

वसुदेवगृहे साक्षाद् भगवान् पुरुष. परः । जनिष्यते तत्प्रियार्थं सम्भवन्तु सुरक्षिपः ॥२३॥

वासुदेवकलानन्तः सहस्रवदनः स्वराद् । शप्रतो भविता देवो हरे प्रियचिकीर्षया ॥२४॥

विष्णोर्माया भगवती यया सम्मोहितं जगत् । आदिष्टा प्रभुयांशेन कार्यां सम्मविष्यति ॥२५॥

श्री शुक उवाच

इत्यादिश्यामरगणान् प्रजापतिपतिर्विभु. । आश्वार्य च महौं गीर्भि. स्ववाम परमं ययौ ॥२६॥

श्वरसेनो यदुपतिमंधुरामावसन् पुरीम् । माथुराश्वरसेनोरच विपयान् लुभजे पुरा ॥२७॥

राजधानी ततः साभूत् सर्वयादवभूजाम् । मथुरा भगवान् यत्र निस्थं मनिहितो हरि. ॥२८॥

तस्यां तु कर्हिचिच्छौरिषंसुदेव. कृतोद्भवः । देवक्या सूर्यया सार्धं प्रयागे रथमारुहत् ॥२९॥

उग्रसेनसतः कंस. स्वसुः प्रियचिकीर्षया । ररमीन् हयानां जग्माह रौप्यै रथशतैर्गुतः ॥३०॥

चतु शतं पारिबर्है गजानां हेममालिनाम् । अधानामयुतं सार्धं रथानां च त्रिपदशतम् ॥३१॥

दासीनां मुकुमारीणां द्वे शते समलङ्किते । दुहित्रे देवकः प्रादाद् याने दुहितृवासलः ॥३२॥

शङ्कतुष्यंभृदङ्गाश्च नेदुदुन्दुभयः समम् । प्रपाणप्रक्रमे तावद् धरवप्योः सुमङ्गलम् ॥३३॥

वधि प्रमद्विष्यं कंसमाभाष्यादाशरीरबाक् । अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हन्ता यौ यहसेऽशुभ ॥३४॥

इत्युक्तः स सक्तः पापो भोजानां कुलपासनः । भगिनीं हन्तुमारब्धः स्वङ्गपाणिः कचेऽग्रहीत् ॥३५॥

१। जुगुप्सितकर्माणं नृशंसं निरपग्रम् । वसुधैव महाभाग उवाच परिसान्त्वयन् ॥३६॥

वसुदेव उवाच

श्लाघनीयगुणः शूरैर्भयान् भोजयशस्करः । स कथं भगिनीं हन्यान् क्षिप्रमुद्राङ्गपर्वणि ॥३७॥

मृत्युर्जन्मवतां वीर देहेन सह जायते । अथ वाञ्छशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ३८

देहे पद्मत्वमापन्ने देही कर्मानुगोऽवशः । देहान्तरमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ॥३९॥

मजंरितउत्तं पदैकेन यत्रैवेकेन गच्छति । यथा तृणजलकैर्न देही कर्मगतिं गतः ॥४०॥

स्वप्ने यथा पश्यति देहमीदृशं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ।

दृष्टश्रुताभ्यां मनसानुचिन्तयन् प्रपद्यते तत् किमपि ह्यपस्मृतिः ॥४१॥

यतो यतो धावति दैवचोदितां मनो विकारारमरुताप पञ्चम् ।

गुणेषु मायारचितेषु देशसौ प्रपद्यमानः सह तेन जायते ॥४२॥

ज्योतिर्यथैवोदकपाथिरेवन्दः समीरवेगानुगतं विभाष्यते

एवं स्वमायारचितेष्वसौ पुमान् गुणेषु रागानुगतो विमुह्यति ॥४३॥

तस्मान्न कस्यचिद् द्रोहमाचरेत् स तथाविधः । आत्मनः चेममन्विच्छन् द्रोशुर्वै परतो भयम् ॥

एषा तयानुजा बाला कृपया पुत्रिकोपमा । हन्तुं नाहंसि कल्याणीमिमं त्वं दीनवत्सलः ४४

श्रीशुक उवाच

एवं स सामभिर्भेदैर्बोध्यमानोऽपि दारुणः । न न्यवर्तत कौरव्य पुरुरादाननुव्रतः ॥४५॥

निर्बन्धतस्य तं ज्ञात्वा विचिन्त्यानरुदुन्दुभिः । प्राप्तं कालं प्रतिव्योढुमिदं सप्राण्यपद्यत ॥४६॥

मृत्युर्बुद्धिमतापोहो यावद्बुद्धिबलोदयम् । यद्यसौ न निवर्तेत नापराधोऽस्ति देहिन ॥४७॥

प्रदाय मृत्यवे पुत्रान् मोचये कृपणामिमाम् । सुता मे यदि जायेरन् मृत्युर्यां न क्रियेत चेत् ॥

विपर्ययो धा किं न स्वाद् गतिर्घातुद्गुरवया । उपस्थितो निर्बन्धो नित्यतः पुनरापतेत् ॥४८॥

अग्नेर्यथा दारुणियोगयोगोरदृष्टतोऽन्यन्न निमित्तमस्ति ।

एवं हि जन्तोस्तपि दुर्विभाव्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः ॥४९॥

एवं विमृश्य तं पापं यावदात्मनिर्दर्शनम् । पूजयामास धी शौरिर्बहुमानपुरःसरम् ॥५०॥

प्रसन्नवदनाम्भोजो नृशंसं निरपग्रम् । मनसा दूषमानेन विदसन्नदिमवरीत् ॥५१॥

वसुदेव उवाच

न ह्यस्यास्ते भयं सौम्य यद् वागाहाशरीरिणी । पुत्रान् नमपंविष्येऽस्या यतस्ते भवमुत्थितम् ॥

श्रीशुक उवाच

एवंपुष्पाक्षिवहरो कंसस्त्वद्वाक्यसारविन् । वसुदेवोऽपि तं शीतः प्रशस्य प्रायिशद् गृहम् ५२

अथ काल उवाच देवको सन्देशता । पुत्रान् प्रसुपते घाटी कन्यां चैवानुवासरम् ५३

कीर्तिमन्त्रं प्रथमज कसायानरुदुन्दुभिः । अर्पयामास कृच्छ्रेण सोऽनुतादतिविह्वलः ॥१७॥
 किं दुःसहं नु साधुनां विदुषां किमरोक्षितम् । किमकार्यं कदर्याणां दुस्वयं किं घृतात्मनाम् ॥१८॥
 इष्टा समत्वं तच्छ्रैरेः सत्ये चैव व्यवस्थितिम् । कंसस्तुष्टमना राजन् प्रहसन्निदमप्रवीत् ॥१९॥
 प्रतियातु कुमारोऽयं न ह्यस्माद्वस्ति मे भयम् । अष्टमाद् युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहितः किल ६०
 तथेति सुतमादाय यथावानरुदुन्दुभिः । नाभ्यनन्दत तद्वाक्यमसताऽविजितात्मनः ॥६१॥
 नन्दाद्या ये व्रजे गोपा याश्चामीषां च योषितः । वृष्णयो वसुदेवाद्या देवव्याद्या यदुस्त्रियः ॥६२॥
 यत्रै वै देवताप्राया उभयोरपि भारत । ज्ञातयो बन्धुसुहृदो ये च कंसमनुव्रताः ॥६३॥
 एतत् कंसाय भगवाद्दर्शसाभ्येत्य नारदः । भूमेर्भारयमाणानां दैवानां च वधोद्यमम् ६४
 ऋषेर्निर्गमे कंसो यदून् मन्वा सुरानिति । देवस्या गर्भसम्भूतं विष्णुं च स्ववधं प्रति ६५
 देवकी वसुदेवं च निगृह्य निगडैर्गृहे । जातं जातमहन् पुत्रं तयोरजनशङ्कया ॥६६॥
 मातरं पितरं भ्रातॄन् सखांश्च सुहृदस्तथा । व्रन्ति ह्यनुत्तपो लुब्धा राजानः प्रायशो भुवि ६७
 आत्मानमिह सज्जातं जानन् प्राग् विष्णुना हतन् । महामूर्खं कालनेमिं यदुभिः स स्वहृष्यत ॥
 उपमेतं च पितरं यदुभोजान्वाकाधिरम् । स्वयं निगृह्य धुमुजे शूरसेनान् महायलः ६९
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे श्रीकृष्णावतारोपक्रमे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

प्रलग्नयकृचाणूरृणाव मिहाशत्रैः । सुष्टिकारिष्टद्विदिपूतनाकेशिधेनुकैः ॥१॥
 अर्न्यश्चामुरभूपाक्षैर्याणभौमादिभिर्पुतः । यदूनां वदनं चक्रे बली मागधसंश्रयः ॥२॥
 ने षोडिता निविविशुः सुररञ्जालकेश्यान् । शादयान् विदभान् निवधान् त्रिदेहान् कोसलानपि ॥
 गृहे तमनुरन्धाना ज्ञातयः पशुपासने । हतेषु पट्मु यालेषु देवस्या औप्रनेनिना ॥४॥
 मत्सो शैष्ण्यं धाम यमनन्तं प्रघशने । गर्भो बभूव देवस्या हर्षशोरविवर्धनः ॥५॥
 भगवानपि विद्यामा विद्विष्या व्रमजं भयम् । यदूनां निप्रनाधानां योगमायां समादिशन् ॥६॥
 गच्छ देवि व्रजं भद्रे गोपगोभिरलङ्कृतम् । रोहिणीं वसुदेवस्य भार्याऽऽग्ने नन्दगोवृते ।

अन्याश्च पंसर्गविप्रा विषरेषु यमन्ति हि ॥७॥

देवस्या जठरे गर्भे शेषारुं धाम मामवम् । सन् संनिष्टस्य रोहिण्यया उदरे रंनियेशय ॥८॥
 अयाहर्गंशभागेन देवस्याः पुत्रतां शुभे । प्राप्स्यामि त्वं यशोदायां नन्दवाम्प्या भविष्यति ॥
 अर्चिं यन्ति मनुष्यान्त्या सर्वं वामपरेषरोम् । धूपोपहारपतिभिः सर्वं वामपरेषरोम् ॥१०॥
 न तपेयानि कुर्वन्ति स्वानानि च नरा भुवि । दुर्गेति भद्रकानोति विजया वैष्णवीति च ॥११॥
 कुमुदा अदिष्टा कृष्णा मापमो केनपरेति च । माया नारायणीशान्ती नारायणीवैश्वेति च ॥१२॥

गर्भसङ्कर्षणात्तं वै प्राहुः सङ्कर्षणं भुवि । रामेति लोकरमणाद् बलं बलबहुच्छ्रयात् ॥१३॥
 सान्द्रैव भगवता तथेत्योमिति तद्वचः । प्रतिगृह्य परिक्रम्य गां गता तत्तथाफरोत् ॥१४॥
 गर्भे प्रणीते देवक्या रोहिणी योगनिद्रया । श्रोधो विव्रंसिता गर्भ इति पौरा विबुक्नुशुः ॥१५॥
 भगवानपि विश्वात्मा भक्तानामभयङ्करः । आविवेशांशभागेन मन आनकडुन्दुभेः ॥१६॥
 स विभ्रत् पौरुषं धाम भ्राजमानो यथा रविः । दुरासदोऽतिदुर्धर्गो भूतानां सन्वभूव ह ॥१७॥

ततो जगन्मङ्गलमच्युतांशं समाहितं शूरसुतेन देवी ।

दधार सर्वा मरुमात्मभूतं काष्ठा यथाऽऽनन्दकरं मनस्तः ॥१८॥

सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूता नितरां न रेजे ।

भोजेन्द्रगोहेऽग्निशिलेव रुद्धा सरस्वती ज्ञानखले यथा सती ॥१९॥

तां वीषय कंसः प्रभयाजितान्तरां विरोचयन्तीं भवन्नं शुचिस्मिताम् ।

आहृष मे प्राणहरो हरिगुंदां ध्रुव श्रितो यद्य पुरेयमीदृशी ॥२०॥

किमद्य तस्मिन् करणीयमाशु मे यदर्धतन्त्रो न विहन्ति विक्रमम् ।

स्त्रियाः स्वसुगुंरुमस्या वधोऽयं यशः श्रियं हन्यनुकालमायुः ॥२१॥

स एव जीवन् खलु सम्परेतो बर्तेत योऽत्यन्तनृशंसितेन ।

देहे मृते तं मनुजाः शपन्ति गन्ता तमोऽन्वं तनुमानिनो ध्रुवम् ॥२२॥

इति घोरतमाद् भावात् सच्चिदृतः स्वयं प्रभुः । आस्ते प्रतीर्षतज्जन्म हरेर्वैरानुबन्धकृत् ॥२३॥

आसीनः संविशंस्तिष्ठन् भुञ्जानः पर्यटन् महीम् । चिन्तयानो हृषीकेशमपरयन्तमयं जगत् ॥

पक्षा भवश्च तत्रैव मुनिभिर्नारदादिभिः । देवैः सानुचरैः साकं गीर्भिवृषणमैडयन् ॥२४॥

सत्यप्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये ।

सत्यस्य सत्यमृतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां शरणं प्रपन्नाः ॥२५॥

एकायनोऽमी द्विफलखिमूलश्चरसः पञ्चविधः पदात्मा ।

ससत्वगष्टवितपो नवापो दशच्छदो द्विस्रगो द्वादिवृषः ॥२७॥

त्वमेक एवास्य सतः प्रसूतिसर्वं सच्चिदानं त्वमनुग्रहश्च ।

त्यन्मायया संतृतचेतसस्त्वां परयन्ति नामा न विपश्चिता ये ॥२८॥

विभर्षि रूपाएयवबोध आत्मा सेमाय लोकस्य चराचरस्य ।

सत्वोपपन्नानि सुखावहानि सतामभद्राणि मुहुः खलानाम् ॥२९॥

त्यत्यनुजाकारिलसत्वधाग्नि समाधिनाऽऽपेशितचेतयैके ।

सत्पादपोजेन महाकृतेन कुर्वन्ति गोयसपदं भवान्विमम् ॥३०॥

स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं धूमन् भवार्यावं भीममद्वसौहृदाः ।
 मवःपदाम्भोरुहनावमत्र ते निधाय याताः सद्गुप्रहो भवान् ॥३१॥
 येऽन्येऽरविन्दास विमुक्तमार्गिनस्त्वयस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ।
 आरक्ष कृच्छ्रेण परं पदं ततः पतन्त्यधोऽनादृत्युष्मद्द्ध्यः ॥३२॥
 तथा न ते माधव तावकाः क्वचिद् भ्रश्यन्ति मार्गात्त्वयि बद्धसौहृदाः ।
 त्वयाभिगुप्ता विचरन्ति निर्भया विनायकानीकपमूर्धसु प्रभो ॥३३॥
 सत्त्वं विशुद्धं श्रयते भवान् स्थितौ शरीरिणां श्रेयउपायनं वपुः ।
 वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तवाहंशं येन जनः समीहते ॥३४॥
 सत्त्वं न चेद् धातरिदं निजं भवेद् विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनम् ।
 गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान् प्रकाशते यस्य च येन वा गुणः ॥३५॥
 न नामरूपे गुणजनकर्मभिर्निरूपितव्ये तव तस्य साक्षिणः ।
 मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनो देव क्रियायां प्रतियन्त्यथापि हि ॥३६॥
 शृण्वन् गृणन् संस्मरयंश्च चिन्तयन् नामानि रूपाणि च मङ्गलानि ते ।
 क्रियासु यस्त्वच्चरणारविन्दयोरविष्टचेता न भवाय कल्पते ॥३७॥
 दिष्ट्या हरेऽस्था भवतः पदो भुवो भारोऽपनीतस्तव जन्मनेशितुः ।
 दिष्ट्याङ्कितां त्वत्पदकैः सुशोभनैर्द्रव्याम गां द्यां च तवानुकम्पिताम् ॥३८॥
 न तेऽभवस्येश भवस्य कारणं विना विनोदं बत तर्कयामहे ।
 भवो निरोधः स्थितिरप्यविद्यया कृता यतस्त्वय्यभयाश्रयात्मनि ॥३९॥
 मह्यारथक्रुद्धपनृसिंहवराहहंसराजन्यविप्रविबुधेषु कृतावतारः ।
 त्वं पासि नखिभुवनं च यथाधुनेश मारं भुवो हर यदूत्तम वन्दनं ते ॥४०॥
 दिष्ट्याम्ब ते कुक्षिगतः परः पुमान्शेन साक्षाद् भगवान् भवाय नः ।
 मा भूद् भयं भोजपतेर्मूमूर्षोर्गौसा यदूर्ना भविता तवात्मजः ॥४१॥

श्रीशुक उवाच

इत्यभिष्ट्य पुरुषं यद्रूपमनिदं यथा । मद्देशानौ पुरोधाय देवाः प्रतियतुर्दिवम् ॥४२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे श्रीकृष्णावतारोपक्रमे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ नृतीत्योऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथं सर्गगुणोपेतं कालः परमशोभनः । यद्देवाजनजन्मवै शान्तसंभ्रतारकम् ॥१॥

दिशः प्रमेदुर्गंगन निर्मलाङ्गुणोदयम् । मदी मङ्गलभूषिष्ठपुरप्रामवजाकरा ॥२५॥
 नद्यः प्रसन्नमलिला हुदा जलरहाश्रयः । द्विजालिबुलसंनादस्तवका घनराजयः ॥३५॥
 ववौ वायुः सुखस्पर्शः पुण्यगन्धग्रहः शुचिः । अग्रयश्च द्विजातीनां शान्तास्तत्र समिन्धन ॥४५॥
 मनास्यासन् प्रसन्नानि साधूनामसुरदुदात्तम् । जायमानेऽजने तस्मिन् नेदुदुन्दुभयो दिवि ।१।
 नगुः क्रियरगन्धर्वास्तुष्टुबुः सिद्धचारणाः । विद्याधर्यश्च ननृत्तरस्सरोभिः समं तदा ॥६५॥
 मुमुक्षुमुनयो देवाः सुमनांसि मुदान्विताः । मन्दं मन्दं जलधरा जगज्जुर्नुसागरम् ॥७॥
 निरीये तमउद्धूते जायमाने जनार्दने । देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः सर्गगुहाशयः ।

आविरासीद् यथा प्राच्यां दिशोन्दुरिव पुष्कलः ॥८॥

तमद्भुतं बालकमम्बुजेक्षणं चतुर्भुजं शङ्खगदायुंदायुधम् ।
 श्रीवासलपमं गलशोभिर्जीस्तुभं पीताम्बरं सान्द्रपयोदसौभगम् ॥९॥
 महाह्रैवैदूर्यकिरीटकुण्डलत्विषा परिष्वक्तसहस्रकुन्तलम् ।
 उद्दामकाञ्च्यङ्गदकङ्कणादिभिर्विरोचमानं वसुदेव ऐकत ॥१०॥
 स विस्मयोःकुङ्कुविलोचनो हरिं सुतं विलोक्यानकृदुन्दुभिस्तदा ।
 कृष्णावतारोःसवसम्भ्रमोऽस्पृशन्मुदा द्विजेभ्योऽयुतमाप्सुतो गवाम् ॥११॥
 श्रथेनमस्तीदवदाशं पूर्यं परं नताङ्गः कृतधीः कृताञ्जलिः ।
 स्वरोचिषा भारत सूतिकागृहं विरोधयन्तं गतभीः प्रभाववित् ॥१२॥

वसुदेव उवाच

विदितोऽसि भवान् साक्षात् पुरुषः प्रकृतेः परः । केवलानुभवानन्दस्वरूपः सर्गबुद्धिदृक् ॥१३॥
 स एव स्वप्रकृत्येदं सृष्ट्वाग्ने त्रिगुणारमकम् । तदनु त्वं ह्यप्रविष्ट प्रविष्ट इव भाव्यसे ॥१४॥
 यथेमेऽविकृता भावास्तथा ते विकृतैः सह । नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जनयन्ति हि ॥
 सक्षिप्त्य समुत्पाद्य दृश्यन्तेऽनुगता इव । प्रागेव विद्यमानत्वाच्च तेपामिह सम्भवः ॥१६॥
 एवं भवान् बुद्धयनुमेयलक्षणेप्राङ्गैर्गुणैः सन्नपि तद्गुणांप्रहः ।
 अनातृप्तत्वाद् बहिरन्तरं न ते सर्वस्य सर्वात्मन आभवस्तुनः ॥१७॥
 य आत्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतोऽबुधः ।
 विनानुवादे न च तन्मनीषितं सम्यग् यतस्त्यक्तमुपाददत् पुमान् ॥१८॥
 स्वतोऽस्य जन्मस्थितिसंयमान् विभो वदन्त्यनीहादगुणादविक्रियात् ।
 त्वयीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते त्वदाश्रयत्वाद्बुधचर्चते गुणैः ॥१९॥
 स त्वं त्रिलोकस्थितये स्वमायया विभर्षिं शुक्लं खलु वर्णमात्मनः ।
 सर्गाय रक्तं रजसोपवृंहितं कृष्णं च वर्णं तमसा जनात्यये ॥२०॥

त्वमस्य लोरुस्य विभो रिरत्तियुगृहेऽवतीर्थोऽसि ममाखिलेश्वर ।
 राजन्यसंज्ञासुरकोटिसूयपैनिर्गन्धमाना निहनिष्यमे चमूः ॥२१॥
 अयं त्वमग्न्यस्तव जन्म नो गृहे श्रुत्वा प्रज्जंस्ते न्यवधीत सुरेश्वर ।
 स तेऽवतारं पुरयैः समर्पितं ध्रुत्वाधुनैवाभिसरयुदायुधः ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

अथैनमात्मज्ञं वीक्ष्य महापुरुषरक्षणम् । देवकी तमुपाधात् कंसाद् भीता शुचिस्मिता ॥

देयफययाच

रूपं यत्तत् प्राहुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारम् ।
 सत्तामाद्यं निर्विरोपं निरीहं स त्वं सात्ताद् विष्णुरध्यामद्वेषः ॥२४॥
 नष्टे लोके द्विपरार्धावसाने महाभूतेष्वादिभूतं गतेषु ।
 व्यक्तेऽव्यक्तं कालवेगेन याते भवानेकः शिष्यते शेषसंज्ञः ॥२५॥
 योऽयं कालस्तस्य तेऽव्यक्तबन्धो चेष्टामाहुश्चेष्टते येन विधम् ।
 निनेगादिवं सरान्तो महीयास्तं त्वेशानं चेमधाम प्रपद्ये ॥२६॥
 मर्षो मृत्युग्यालभीतः पलायन् लोकान् सर्वान् निर्भयं नाभ्यगच्छत् ।
 त्वत्पादाब्जं प्राप्य यदृच्छयाद्य स्वस्यः शेते मृत्युरस्मादपैति ॥२७॥
 स त्व धोरादुप्रनेनात्मजाज्ञाहादि त्रस्तान् मृत्यवित्रासहासि ।
 रूपं चेद् पौरुषं ध्यानधिष्यत्यं मा प्रत्यक्षं मां सरशो कृपीष्टाः ॥२८॥

जन्म ते मय्यसौ पापो मा विद्यान्मयुसूदन । समुद्दिजे भवद्धेतोः कंसादहमधीरधीः ॥२९॥

उपसंहर विधात्मब्रह्मो रूपमलौकिकम् । शङ्खचक्रपादापमश्रिया जुष्टं चनुमुंजम् ॥३०॥

विश्व यदेतत् स्वतनौ निशान्ते यथावकाशं पुरुषः परो भवान् ।

चिन्तेते सोऽयं मम गर्भगोऽभूद्ब्रह्मो नृलोकस्य विदग्ध्वनं हि तत् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

त्वमेव पूर्वसर्गोऽभूः पृथिः स्वायम्भुवे सति । तदायं सुतपा नाम प्रजापतिरक्लमयः ॥३२॥

युवां वै ब्रह्मणाऽऽदिष्टौ प्रजासर्गो यदा ततः । सच्चिदम्येन्द्रियभ्रामं तेषाथे परमं तपः ॥३३॥

वयं व्रातातपहिमपमकालगुणाननु । सद्मानौ श्वासरोधविनिघ्नं तमनोमलौ ॥३४॥

शीर्षपर्णां निलाहाराकुपशान्तेन चेतसा । मत्तः कामानभीपसन्तौ मद्भाराधनमीहतुः ॥३५॥

एतौ वां तप्यतोस्तीमं तपः परमदुष्करम् । दिध्यवर्षसहस्राणि द्वादशेयुर्मदारमनोः ॥३६॥

तदा वां परिनुष्टोऽहममुना यपुपानये । तपसा श्रद्धया नित्यं भक्त्या च हृदि भावितः ३७

प्रादुरासं धरदगद् युवयोः कामदिसया । विपतां वर हसुक्ते मादशो वां वृतः सुतः ॥३८॥

अनुष्टम्भविषयावनपत्यौ च दग्गती । न वधाधेऽगवर्गं मे मोहितौ मम मायया ॥३१॥
 गते मयि युवां लब्ध्वा वरं मत्सदृशं सुतम् । प्राभ्यान् भोगानभुञ्जाथो युवां प्राप्तमनोरथौ ॥३०॥
 अदृष्टान्यतमं लोके शीलौदार्यगुणैः समम् । अहं सुतो वामभवं पृथिवर्गं इति श्रुतः ॥३१॥
 तयोर्वीं पुनरेवाहमदित्यामास कश्यपात् । उपेन्द्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामनः ॥३२॥
 तृतीयेऽस्मिन् भवेऽहं वै तेनैव वपुषा वामाजातो भूयस्तयोरेव सत्यं मे व्याहृतं सति ॥३३॥
 एतद् वां दर्शितं रूपं प्राग्जन्मस्मरणाय मे । नान्यथा मद्भवं ज्ञानं मत्स्यलिङ्गेन जायते ॥३४॥
 युवां मां पुत्रभावेन मह्यभावेन चासृष्ट । चिन्तयन्तौ कृतस्नेहौ यास्येथे मर्त्तितं पराम् ॥३५॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वाऽऽसीद्धरिस्त्वृष्णीं भगवानात्ममायया । पित्रोः सम्प्रश्यतो सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ॥३६॥
 ततश्च शौरिर्भगवत्प्रचोदितः सुतं समादाय स सूतिकागृहात् ।
 यदा बहिर्गन्तुमिषेप तद्व्रजा या योगमायाजनि नन्दजायया ॥३७॥
 तथा हतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु द्वास्थेषु पौरैस्त्वपि शायितेऽवध ।
 द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया बृहत्कपाटायसकोलशृङ्खलैः ॥३८॥
 ताः कृष्णवाहे वसुदेव आगते स्वयं व्यवर्षन्त यथा तमो रवेः ।
 ववर्षं पर्जन्यं ढर्पाशुगजितः शेषोऽन्वगाद् वारि निवारयन् फणैः ॥३९॥
 मघोनि वर्षत्यसकृद् यमानुजा गम्भीरतोपौघजवोर्मिफेनिला ।
 भयानकावतंशताकुला नदी मार्गं ददौ सिन्धुरिव ध्रियः पतेः ॥४०॥
 नन्दद्रजं शौरिहोत्र्य तत्र तान् गोपान् प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया ।
 सुतं यशोदाशयने निधाय तत्सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ॥४१॥
 देवक्याः शयने न्यस्य वसुदेवोऽथ दारिकाम् । प्रतिमुच्य पदोलोहमास्ते पूर्ववदावृतः ॥४२॥
 यशोदा नन्दपत्नी च जात परमभुङ्घत । न तद्विहङ्गं परिधान्ता निद्रयापगतस्मृतिः ॥४३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कृष्णजन्मनि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बहिरन्तःपुरद्वारः सर्वाः पूर्ववदावृताः । ततो बालध्वनि श्रुत्या गृहपाठाः समुत्थिताः ॥१॥
 ते तु तृणमुपद्रव्यं देवक्या गभंजन्म तत् । आचक्षुर्भोजराजाय यद्दुद्रिप्तः प्रतीपते ॥ २ ॥
 स तपसात्पूर्णमुत्थाय कालोऽयमिति विद्वलः । सूतीगृहमगात् तृणं प्रस्तलन् सुकम्पुर्ध्व ॥ ३ ॥

तमाह भ्रातर दवी कृपणा करुण सती । स्तुपय तव कल्याण खिय मा हन्तुमर्हसि ॥४॥
 बहो हिंसिता भ्रात शिवाव पावकोपमा । त्वया दैवनिस्पृहेन पुत्रिकैका प्रदीयताम् ॥५॥
 नन्वहं ते श्वरजा दीना हतसुता प्रभो । दातुमर्हसि मन्दाया अङ्गेमां चरमां प्रजाम् ॥६॥
 श्रीशुरू उवाच

उपगुह्यात्मजामेव रुद्रयां दीनदीनवत् । याचितस्तां विनिर्भरस्यं हस्तादाचिच्छिदे खल ७
 तां गृहीत्वा चरणयोर्जातमात्रां स्वसु सुताम् । अपोऽप्यच्छितापृष्टे स्वार्थोन्मूलितसौहृद ॥८॥
 सा तद्धस्तात् समुत्पत्य सद्यो देव्यम्बरं गता । अक्षयतानुजा विष्णो सायुधाष्टमहाभुजा ॥९॥
 दिव्यध्वजगम्बरालेपरत्नाभरणभूषिता । धनु शूलेपुचर्मांसिराङ्गचक्रगदाधरा ॥१०॥
 सिद्धचारणगन्धर्वैरप्सर किञ्चरोरैः । उपाहृतोत्थलिभि स्तुपमानेदमश्रवीत् ॥११॥
 किं नया हतया मन् जात खनु तवान्तकृत्वायत्र क वा पूर्वशत्रुनां हिंसा कृश्यान् वृथा १२
 इति प्रभाष्य त देवी माया भगवती भुवि । बहुनामनिकेतेषु बहुनामा चभूव ह ॥१३॥
 तथाभिहितमाकर्ण्य कंस परमविस्मित । देवको वसुदेव च विमुष्य प्रथितोऽश्रवीत् ॥१४॥
 अहो भगिन्यहो भाम भया वां यत पाप्मना । पुरुषाद् इवापत्य बहवो हिंसिता सुता ॥१५॥
 स त्वहं त्यक्त्वास्वयस्वत्तज्ञातिसुहृत्स्वन । कौञ्जिकान् धै गमिष्यामि ब्रह्महेव मृत भसन् ॥
 दैवमप्यनृत वक्ति न मर्यां एव केवलम् । यद्विश्रम्भादह पाप स्वपुनिहतवाग्भिश्च्युत् ॥१७॥
 मा शोचत महाभागवात्मजान् स्वकृतम्भुज । जन्तयो न सदैरुत्र देवाद्योनास्तदाऽऽसते ॥१८॥
 भुवि भौमानि भूतानि यथा यान्त्वपयान्ति च । नायमात्मा तथैतेषु विपर्येति यथैव भू ॥१९॥
 यथानेवविदो भेदो यत आत्मविपर्यय । देहयोगविवोगी च ससृतिर्न निवर्तते ॥२०॥
 तस्माद् भद्रे स्वतनयान् भया व्यापादितानपि । मानुशोच यत सर्वं स्वकृतं विन्दतेऽवशा ॥
 यावद्गतोऽस्मि हन्तास्मीत्यात्मानं मन्यतेऽश्वरक् । तावत् तदभिमान्यशो याप्यवाऽऽकृतामियान् ॥
 सम्य मम दीराभ्य साधवो दीनवत्सला । इत्युक्त्वाध्रुमुख पादौ रयाल स्वचोरयाप्रहोत् ॥
 मोचयामास निगडाद् विभ्रश्च कन्यकागिरा । द्वर्कां धनुदेव च दर्शयन्नामसौहृदम् ॥२४॥
 भ्रातु समनुततस्य चान्त्वा रोर च देरको । व्यसृजद् यमुदेवश्च प्रहस्य तमुगाच ह ॥२५॥
 पृथमेतन्महाभाग यथा शदसि द्द्विनाम् । अज्ञानप्रभयाहंभीः स्तपतेति भिदा यत ॥२६॥
 शोकर्भयद्वेषलोभमोहमदान्विता । मिथो शन्तं न परयन्ति भार्यभार्यं शृणुष्य ॥२७॥

श्रीशुरू उवाच

कस एषं प्रसन्नाभ्यां गिशुद्द प्रतिभासत । दशकीं ससुदेवाभ्यामनुज्ञातोऽभिशाद् गृहम् ॥२८॥
 तस्यां राश्यां व्यतीतायां कंस धाहूय मन्त्रिणः । तेभ्य आषट् तत् सपं यदुष्टं योगनिद्रया ॥
 आकर्ष्य भर्तुंगदिपं समुत्सृज्यशत्रय । देवान् प्रति कृतामर्गां दैतेया नातिकोपिदा ॥३०॥

एवं चेत्सर्हि भोजेन्द्र पुरध्रामवजादिषु । अनिर्दशान् निर्दशांश्च हनिष्यामोऽद्य वै शिशुन् ॥३१॥
 किमुत्तमैः करिष्यन्ति देवाः समरभीरवः । नित्यमुद्धिममनसो ज्याघोपैर्वजुपस्तप ॥३२॥
 अस्यतस्ते शरव्रातैर्हन्त्यमानाः समन्ततः । जिजीविषव उत्सृज्य पलायनपरा ययुः ॥३३॥
 केचित् प्राञ्जलयो दीना न्यस्तशस्त्रा दिवौकसः । मुक्तकच्छशिपाः केचिद् भोताः स्म इति वादिनः ॥
 न खं विस्मृतशस्त्रास्त्रान् विरथान् भपसंतृतान् । हंस्यन्यासकविमुखान् भग्नचापानयुष्यतः ॥३४॥
 किं चेमशूरैर्विबुधैरसंयुगविकत्थनैः । रहोजुग किं हरिणा शम्भुना वा वनौकसाः ।

किमिन्द्रेणारूपवीर्येण ब्रह्मणा वा तपस्यता ॥३६॥

तथापि देवाः सापत्न्यान्नोपेक्षया इति मन्महे । ततस्तन्मूलखनने नियुङ्क्त्वास्माननुवतान् ३७
 यथाऽऽमयोऽङ्गे समुपेक्षितो नृभिर्न शक्यते रुद्रपदश्चिक्रिसितुम् ।

यथेन्द्रियग्राम उपेक्षितस्तथा रिपुमंहान् बद्धबलो न चाहयते ॥३८॥

मूलं हि विष्णुर्देवानां यत्र धर्मं सनातनम् । तस्य च ब्रह्मगोविप्रास्तपोयज्ञाः सद्ब्रिणाः ॥३९॥
 तस्मात् सर्वान्मना राजन् ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः । तपस्विनो यज्ञशीलान् गाश्व हन्मो हविर्दुःखाः ॥

विप्रा गावश्च वेदाश्च तपः सरा दमः शमः । श्रद्धा दया तितिक्षा च प्रतवश्च हरेस्तनूः ॥४१॥
 स हि सर्वसुराभ्यचो ह्यसुरद्विद् गुहाशयः । तन्मूला देवताः सर्वाः सेधराः सचतुर्मुखाः ।

अयं वै तद्ब्रह्मोपायो यदपीणां विहितनम् ॥४२॥

श्रीशुक उवाच

एवं दुर्मन्त्रिभिः कंस रुह सम्मन्य दुर्मतिः । ब्रह्मर्हिषां हितं भेने कालपाशवृत्तोऽसुरः ॥४३॥
 सन्दिश्य साधुलोकस्य कदने कदनप्रियान् । कामरूपधरान् दिष्ट दानवान् गृहमाविशत् ॥४४॥

ते वै रजःप्रकृतपस्तमसा मूढचेतसः । सतां विद्वेषमाचरन्तारादागतमृत्यवः ॥४५॥
 आयुः श्रियं यशो धर्मं लोकानाशिर एव च । हन्ति श्रेयोसि सर्वान्पि पुंसो महदतिश्रम ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पंचमोऽध्यायः ॥४७॥

अथ पंचमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दस्वामज्ज उरपत्ने जाताद्वादो महामनाः । आहूय विप्रान् वेदज्ञान् घ्रातः शुचिरलङ्कृतः ॥४८॥
 वाचयित्वा स्वस्वयनं जातर्मात्मजस्य वै । कारयामास विधिवत् पितृदेवाघ्नं तथा ॥४९॥

धेनुना नियुते प्राज्ञाद् विप्रेभ्यः समलङ्कृते । तिलादीन् सप्त रसौषधतकीम्भाभराष्टवान् ॥५०॥
 कालेन घानशौचाभ्यां संस्कारैस्तपसेभ्यमाशुष्यन्ति दानैः सन्तुष्टा द्रव्याप्यामाऽऽमविधया ॥

सौमहृत्यगिरो विप्राः सूतमागधरन्दिनः । गायत्राश्च जगुर्देवैर्भूयो दुन्दुभयो मुहुः ॥५१॥
 यज्ञः समृष्ट्यसिक्तद्वाराजिरगृहान्तरः । चित्रध्वजपताकाशकधैलपत्नरतोऽथैः ॥५२॥

गावो वृषा वसवसरा हरिद्रातैलरूपिताः । विचित्रधातुबर्हस्रग्वस्त्रकाञ्चनमालिनः ॥ ७ ॥

महार्हवस्त्राभरणकञ्चुकोष्णीभूयिताः । गोपाः समाययू राजन् नानोपायनपाणयः ॥ ८ ॥

गोप्यश्चाकर्ण्य मुदिता यशोदायाः सुतोद्भवम् । आत्मानं भूययाञ्जकृवंशाकल्पाञ्जनादिभिः ॥ ९ ॥

नयकुङ्कुमकिञ्जल्कमुखपङ्कजभूतयः । बलिभिस्त्वरितं जग्मुः पृथुश्रोत्र्यश्चल कुचा ॥ १० ॥

गोप्यः समृष्टमणिकुण्डलनिष्ककण्ठ्यरिचन्नाम्बराः पथि शिराच्युतमाल्यवर्षाः ।

नन्दालयं सवलया द्रजतीर्विरेजुर्व्यालोलकुण्डलपयोवाहारशोभाः ॥ ११ ॥

ता आशियः प्रयुञ्जानाश्चिरं पहीति बालके । हरिद्राचूर्णतैलाद्भिः सिञ्चन्त्यो जनमुज्जु ॥ १२ ॥

अगद्यन्त बिचित्राणि वादित्राणि महोत्सवे । कृष्णे विश्वेश्वरेऽनन्ते नन्दस्य द्रजमागते ॥ १३ ॥

गोपा परस्परं हृष्टा दधिचीरघृताम्बुभिः । आसिञ्चन्तो बिलिम्पन्तो नवनीतैश्च चिचिपुः १४

नन्दो महामनास्तेभ्यो वासोऽलङ्कारगोबनम् । सूतमागववन्दिभ्यो येऽन्ये विद्योपजीविनः १५

तैस्तैः कामैरदीनात्मा यथोचितमपूजयत् । विष्णोरा राधनार्थाय स्वपुत्रस्योदयाय च ॥ १६ ॥

रोहिणी च महाभागा नन्दगोपाभिनन्दिता । व्यचरद् दिव्यवास स्रक्वटाभरणभूयिता ॥ १७ ॥

तत आरभ्य नन्दस्य द्रजः सर्वसृष्टिमान् । हरेर्मिवासात्मगुणै रमाक्रीडमभ्नुप ॥ १८ ॥

गोपान् गोकुलरचायां निरूप्य मथुरां मतः । नन्दः कंसस्य वार्षिक्यं करं दातुं कुरुद्वह ॥ १९ ॥

वसुदेव उपश्रुत्य भ्रातरं नन्दमागतम् । ज्ञात्वा दत्तकरं राशे ययौ तदवमोचनम् ॥ २० ॥

तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय देहः प्राणमिवागतम् । प्रीतः प्रियतमं दोभ्यां सस्वजे प्रेमविह्वलः ॥ २१ ॥

पूजितः सुखमासीनः पृष्ट्वानामयमादतः । प्रसक्तधोः स्वात्मजयो रिदमाह विशाग्नते ॥ २२ ॥

दिष्ट्या भ्रातः प्रवयस हृदानोमप्रजस्य ते । प्रजाशाया निवृत्तस्य प्रजा यत् समपद्यत ॥ २३ ॥

दिष्ट्या संसारचक्रोऽस्मिन् वर्तमानः पुनर्भवः । उल्लब्धो भवानथ दुर्लभं प्रियदर्शनम् ॥ २४ ॥

नैरुग्र प्रियसंवासः सुहृदां चित्रकर्मणाम् । श्लोकेन ध्यूक्षमानानां प्रवानां खोतसो यथा २५

कच्चित् पशथ्यं निरुजं भूर्यांशुनृणवीरुधम् । बृहद्भनं तदधुना यथास्ते त्वं मुहृद्बृहत् ॥ २६ ॥

भ्रातर्मम सुतः कश्चिन्मात्रा मह भवद्भ्रजे । तातं भवन्तं मन्वानो भवद्भ्यामुपलालितः ॥ २७ ॥

पुसस्त्रिवर्गो विहितः सुहृदोऽनुभावितः । न तेषु हिरयमानेषु त्रिवर्गोऽर्थाय कल्पते ॥ २८ ॥

नन्द उवाच

अहो ते देवकीपुत्राः कंसेन बहवो हताः । एकावशिष्टावरजा कन्या सापि दिवं गता ॥ २९ ॥

नूनं शरष्टनिष्टोऽपमरष्टपरमो जनः । अष्टमात्मनस्तारं यो वेद न स मुद्यति ॥ ३० ॥

वसुदेव उवाच

करो वै वार्षिकी दत्तो राशे दष्टा ययं च वः । नेह स्थेयं बहुतिथं सन्त्युपातारश्च गोकुजे ॥ ३१ ॥

श्रीशुक उवाच

इति नन्दादयो गोपाः प्रोक्तास्ते शौरिणा ययु । अनोभिरनहुद्युक्तैस्तमनुशास्य गोकुलम् ॥२२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे नन्दवसुदेवसङ्गमो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥२१॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दः पथि श्वचः शौरेणं मृपेति विचिन्तयन् । हरिं जगाम शरणमुपातागमशङ्कितः ॥ १ ॥
कलेन प्रहिता घोरा पूतना बालवातिनी । शिशूश्चचार निघ्नन्ती पुरम्रामयजादियु ॥ २ ॥
न यत्र श्रवणादीनि रक्षोघ्नानि स्वकर्मसु । कुर्वन्ति सात्वतां भर्तुंयानुधान्यश्च तत्र द्वि ॥ ३ ॥
सा खेचर्यैरुदोपेत्य पूतना नन्दगोकुलम् । योषित्वा माययाऽऽरमानं प्राविशत् कामचारिणी ॥

तां केशयन्धप्यतिपत्कमस्त्रिकां घृह्णितभ्यस्तनकृच्छ्रमप्यमाम् ।
सुवाससं कम्पितकर्णभूपणत्वपोह्वसकुन्तलमण्डिताननाम् ॥ ४ ॥

वर्गुस्मतापाङ्गविसर्गवीक्षितैर्मनो हरन्ती घनितां यजौकसाम् ।
अमंसतामभोजकरेण रूपिणी गोप्यः श्रियं द्रष्टुमिवागतां पतिम् ॥ ६ ॥

बालप्रहस्तप्र विचिन्तती शिशून् यदृच्छथा नन्दगृहेऽसदन्तकम् ।
घालं प्रतिच्छन्ननिजोस्तेजसं ददर्श तल्पेऽग्निमिवाहितं भसि ॥ ७ ॥

विबुध्य तां बालकमारिकाग्रहं चराचरामाऽऽस निमोलितेक्षणः ।
अनन्तमारोपयदङ्गमन्तकं यथोरगं सुसमबुद्धिरज्जुधीः ॥ ८ ॥

तां लोचनचित्तामतिवामचेष्टितां वीक्षयान्तरा कोशपरिच्छद्वासिवत् ।
वरस्त्रियं तत्प्रभया च धर्षिते निरीक्षमाणे जननी ह्यतिष्ठताम् ॥ ९ ॥

तस्मिन् स्तनं हुर्जरवीर्यमुत्पुणं घोराङ्गमादाय शिशोर्दंदावथ ।
गाढं कराभ्यां भगवान् प्रपीठ्य तत्प्राप्यै समं रोपसमन्वितोऽपिबत् ॥ १० ॥

सा मुञ्च मुञ्चालमिति प्रभाषिणी निष्पीडयमानात्प्रिलजीवमर्मणि ।
विबृथ्य नेत्रे चरणौ भुजौ मुहुः प्रस्विन्नगात्रा क्षिपतो रुरोद ह ॥ ११ ॥

तस्याः स्वनेनातिगभीररंहसा साद्रिर्मही शौश्च चचार सप्रहा ।
रसा दिशश्च प्रातनेद्विरे जनाः तेतुः क्षितौ यन्ननिगतशङ्कया ॥ १२ ॥

निशाचरीर्थं व्यथितस्तना व्यसुर्व्यादाय केशांश्चरणौ भुजावपि ।
प्रसार्य गोष्ठे निजरूपमास्थिता यज्ज्वाहतो वृत्र इत्पतन्वृत्र ॥ १३ ॥

पतमानोऽपि तद्दृष्ट्वास्त्रियन्तरद्भुमान् । चूर्णयामास राजेन्द्र मद्दासीत्स्तुतम् ॥ १४ ॥

ईषामात्रोद्भूतस्य गिरिवन्दरनासिकम् । गण्डरीलस्तनं रौद्रं प्रकीर्णारणमूर्धजम् ॥१२॥
 श्रन्वकृपगभीरात्तं पुलिनारोहभीषणम् । बद्धसेतुभुजोर्बद्धघ्निशून्यतोयहुदोदरम् ॥१३॥
 सन्तप्रसुः स्म तद् वीषय गोपा गोप्यः कलेवरम् । पूर्वं तु तन्निःस्वनितभिन्नद्वक्तृकर्मस्तकाः ॥१४॥
 बालं च तस्या उरसि क्रीडन्तमकुतोभयम् । गोप्यस्पूर्णे समन्येऽप्य जगद्गुर्जातसम्भ्रमाः ॥१५॥
 यशोदारोद्दिषीभ्यां ताः समं बालस्य सर्वतः । रत्नां विदधिरे सम्यग् गोपुच्छभ्रमणादिभिः ॥१६॥
 गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनर्गौरजसार्भकम् । रत्नां चक्रुश्च शकृता द्वादशाङ्गेषु नामभिः ॥१७॥
 गोप्यः संस्पृष्टसलिला शङ्केषु करयोः पृथक् । न्यस्यात्मन्यथ बालस्य बीजन्यासमकुर्वत ॥१८॥
 श्रन्वाद्जोऽट्घ्निमखिमांस्तव जान्वयोरु यज्ञोऽद्युत कटितटं जडं हयास्यः ।

हृत् केशवस्त्वदुर ईश इन्स्तु कण्ठं विष्णुर्भुजं सुखमुखकम ईश्वरः कम् ॥२२॥

चक्रुःप्रतः सहगदो हरिरस्तु पश्चात्तत्पाश्वयोर्धनुस्सी मधुहाजनश्च ।

कोषेषु शङ्ख उरुगाय उपयुपेन्द्रस्तापर्थः चितौ हलधरः पुरुषः समन्तात् ॥२३॥

इन्द्रियाणि हृषीकेशः प्राणान् नारायणोऽवतु । श्वेतद्वीपपतिश्चित्तं मनो योगेश्वरोऽवतु ॥२४॥

पृथ्निगर्भस्तु ते बुद्धिमात्मानं भगवान् परः । क्रीडन्तं पातु गोविन्दः शयानं पातु माधवः ॥२५॥

द्रजन्तमव्याद् वैकुण्ठ आसीनं त्वां श्रियः पतिः । भुञ्जानं यज्ञमुक् पातु सर्वभद्रभयङ्करः ॥२६॥

डाकिन्यो यातुधान्यश्च कूपमारुढा येऽर्भकप्रहाः । भूतप्रेतपिशाचाश्च यत्नरत्नोविनायकाः ॥२७॥

कोटरा रेवती ज्येष्ठा पूतना मातृकादयः । उन्मादा ये ह्यपस्मारा देहप्राणोन्द्रियदुह ॥२८॥

स्वमदृष्टा महोपाता बृद्धबालप्रशश्च ये । सर्वे नश्यन्तु ते विष्णोर्नामप्रदृष्टभीरव ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

इति प्रणयबद्धामिर्गोपीभिः कृतरक्षणम् । पाययित्वा स्तनं माता संन्यवेणयदात्मजम् ॥३०॥

तावन्नन्दादयो गोपा मधुराया व्रजं गताः । विलोत्थ्य पूतनादेहं बभूवुरतिविस्मिताः ॥३१॥

नूनं बर्तपिः संजातो योगेशो वा समास सः । स एवं दृष्टो ह्युत्पातो यदाहानकदुन्दुभिः ॥३२॥

कलेवरं परशुभिर्द्विष्टवा तत्ते प्रजौकस । दूरे विष्णवावयवशो न्यदहन् काष्ठधिष्ठितम् ॥३३॥

दह्यमानस्य देहस्य धूमश्चापुस्तौरभः । उत्थितः कृष्णनिभुं कपपद्याहृतपाप्मनः ॥३४॥

पूतना 'लोकबालघ्नो राक्षसी रुचिराशना । जिघांसयापि हरये स्तनं दत्त्वाऽऽप सन्नतिम् ३५

किं पुनः श्रद्धया भक्त्या कृष्णाय परमात्मने । यच्छन् मियतमं किं नु रक्तास्तन्मातरौ यथा ॥

पद्भ्यां भक्तहृदिस्वाम्यां घन्घाम्यां लोकवन्दिता । शङ्कं यस्याः समाक्रम्य भगवानपिबन् स्तनम् ॥

यातुधान्यपि सा स्वर्गमवाप जननीगतिम् । कृष्णमुक्तस्तनवीरा किमु गावो नु मातरः ॥३८॥

पर्यासि यासामपिषत् पुत्रश्च हस्तुतान्यलम् । भगवान् देवकीपुत्रः कैवलयाद्यखिलप्रदः ॥३९॥

तासामविरतं हृष्ये कुर्वतीनां सुतेष्वथम् । न पुनः कल्पते राजन् संसारोऽज्ञानसम्भवः ॥४०॥

कटधूमस्य सौरभ्यमवघ्राय यजौकसः । किमिदं कुत एवेति वदन्तो यजमाययुः ॥४१॥
 ते तत्र वर्णितं गोपैः पूतनागमनादिकम् । ध्रुवा तक्षिघनं स्वरित शिशोश्चासन् सुविस्मिताः
 नन्द. स्वपुत्रमादाय प्रेत्यागतमुदारधीः । मूर्ध्व्युपाघ्राय परमां मुदं लेभे कुरद्वह ॥४२॥
 य एतत् पूतनामोक्षं कृष्णस्याभंकमद्भुतम् । शृणुयाच्छ्रद्धया मर्त्यां गोविन्दे लभते रतिम् ॥४३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

राजोवाच

येन येनावतारेण भगवान् हरिरीश्वरः । करोति कर्णरग्याणि मनोज्ञानि च नः प्रभो ॥ १ ॥
 यच्छृण्वतोऽपैत्यरतिर्वितृष्णा सखं च शुद्धपत्यचिरेण पुंसः ।
 भक्तिर्हरी तरुण्ये च सख्यं तदेव हारं वद मन्यसे चैव ॥ २ ॥
 अथान्यदपि कृष्णस्य लोकाचरितमद्भुतम् । मानुषं लोकमासाद्य तज्जातिमनुस्त्वतः ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

कदाचिदौत्थानिरुक्तीतुकाप्रये जन्मर्चयोगे समवेतयोपिताम् ।
 वादिग्रगीतद्विजमन्त्रवाचकैश्चकार सुनोरभिषेचनं सती ॥ ४ ॥
 नन्दस्य पत्नी कृतमजनादिकं विप्रैः कृतस्वस्त्ययनं सुपुजितैः ।
 अथाद्यथास स्रगमीष्टयेतुभिः संजातनिदाघमशीशायच्छ्रुतैः ॥ ५ ॥
 श्रौत्थानिक्रीसुक्यमना मनस्विनी समागतात् पूजयती यजौकस ।
 नैवाश्रयोद् वै रदितं सुतस्य सा रुदन् स्तनार्थी चरणानुदक्षिपत् ॥ ६ ॥
 अथ शयानस्थ शिशोरनोऽल्पकप्रवालमृद्भङ्गिहृतं प्यवर्तत ।
 विभ्यस्तनानारसहृष्यभाजनं स्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नदूषरम् ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वा यशोदाप्रमुखा यजन्त्रिय श्रौत्थानिके कर्मणि थाः समागताः ।
 नन्दाद्यध्नाद्भुतदर्शनाकुलाः कथं स्वयं धै शश्टं विपर्यगात् ॥ ८ ॥
 ऊरुग्यवसितमतीन् गोषान् गोपीश्र बालकाः । रदत्तानेन पादेन शिसमेनस्र संशयः ॥ ९ ॥
 न ते भ्रष्टिरे गोपा यालभापितमिद्युत । अग्रमेवं बलं तस्य बालकस्य न ते विदुः ॥१०॥
 रुदन्तं सुतमादाय यशोता प्रदशङ्किता । कृतस्वस्त्ययनं विप्रैः सृष्टैः स्तनमपाययत् ॥११॥
 पूर्णं च स्थापितं गोपैर्यतिभिः सपरिच्छदम् । विप्रा हृत्वाचंयाद्यन्मुदं प्यपततुत्याम्बुभिः ॥१२॥
 येऽमूपाभूतदग्नेर्ष्यां हिंसामानविपजिताः । न तेरां स्यशोलानामाशिणे विप्राः कृताः ॥१३॥
 इति बालकमादाय सामग्र्यं तुरपाकृतैः । जलं पयिर्प्रापधिभिरभिषिष्य द्विजोत्तमैः ॥१४॥
 बाधयिथा स्वस्त्ययनं नन्दगोपः सनाहितः । ह्रुत्वा ध्याति द्विजातिम्यः प्रादादन्नं महागुणम् ॥१५॥

गावः सर्वगुणोपेता चाप स्रुक्ममालिनीः । आत्मजाभ्युदयार्थाय प्रादात्ते चान्वयुजत ॥१६॥
 विप्रा मन्त्रविदो युक्तास्तैर्याः प्रोक्तास्तथाऽऽशिष्यता निष्पन्ना भविष्यन्ति न कदाचिदपि स्फुटम् ॥
 एकदाऽऽरोहमारुहं लानयन्ती सुतं सती । गरिमाणं शिशोर्वोदं न सेहे निरिक्वृत्वत् ॥१७॥
 भूमौ निधाय तं गोपी विस्मिता भारपीडिता । महापुरुषमादध्यौ जगताभ्याम् कर्मसु ॥१८॥
 दैव्यो नास्मा नृणावर्तं कंसभृत्यः प्रणोदितः । चक्रवातरूपेण जहारामीनमभंगम् ॥२०॥
 गोकुलं सर्वमाहृष्वन् मुष्णंश्चक्षुपि रेणुभिः । ईरयन् सुमहाघोरशब्देन प्रविशो दिशः ॥२१॥
 मुहूर्त्तमभवद् गोष्ठं रजसा तमसाऽऽवृतम् । सुतं यशोदा नापश्यत्तस्मिन् न्यस्तवती यत ॥२२॥
 नापश्यत् कश्चनारमानं परं चापि विमोहितः । नृणावर्तनिस्पृष्टाभिः शर्कराभिरपद्रुतः ॥२३॥

इति खरपवनचक्रपांसुवर्षे सुतपदवीमथलाविलषय माता ।

अतिकरुणमनुस्मरन्त्यशोचद् भुवि पतिता स्तवस्तथा यथा गौः ॥२४॥

रुदितमनुनिशम्य तत्र गोप्यो भृशमनुतप्तधियोऽश्रुपूर्णमुरयः ।

स्फुरन्नुपलभ्य नन्दसूनुं पवन उपारतपांसुवर्षदेगे ॥२५॥

नृणावर्तं शान्तरयो वात्यारूपधरो हरन् । कृष्णं नभोगतो गन्तुं नाशक्रोद् भूरिभारमृत् ॥२६॥

तमस्मानं मन्यमान आत्मनो गुरुमत्तया । गले गृहीत उन्मथुं नाशक्रोद्गुताभंकम् ॥२७॥

गलप्रदृष्टनिरचेष्टो दैव्यो निर्गतलोचनः । अव्यक्तरायो न्यपतन महबालो ध्वसुयंजे ॥२८॥

तमन्तरिचात् पतितं शिलायां दिशीर्यंसर्वाविवध करालम् ।

पुरं यया रदशरेण विद्ध खियो रदयो ददशु समेता ॥२९॥

प्रादाय माथे प्रतिहृत्य विस्मिताः कृष्णं च तस्योरसि स्रग्भयमानम् ।

सं स्पस्तिमन्तं पुरपादनीतं विहायसा मृग्युमुखात् प्रसुक्तम् ।

गोप्यश्च गोपाः किल नन्दमुष्या लक्ष्म्या पुन प्रापुरसीय मोदम् ॥३०॥

अहो यतारयद्भुतमेव रक्षमा बालो निवृत्ति गमितोऽभ्यगाय पुनः ।

द्विष्य स्वपापेन विहिंसितः खलः सायुः समात्वेन भयाद् विमुष्यते ॥३१॥

किं नस्तपश्चीर्यमवोपजाचंन पूर्णेष्टक्षमुग भूतसौहृदम् ।

यन् मन्परेतः पुनरेव बालको द्विष्टया स्वपन्धून् प्रणयन्नुपस्थितः ॥३२॥

दृष्टान्तानि यदुशो नन्दगोपो गृहदने । वसुदेववधो भूयो मानयामास दिगिमन ॥३३॥

पुरुदाभंगमादाय स्वात्कमारोप्य भामिनी । प्रसूतं पाययामास हर्तनं रोहपरिप्लुता ॥३४॥

पीतप्रायस्य जननी सा तस्य रक्षिास्मितम् । मुग्धं तासयती राजन् जग्मभो द्ररो ददम् ॥३५॥

रा रोदमी ज्योतिरनीरमागाः सूर्येणदृष्टवर्णोऽगुपीश ।

द्रीवान् नगोरपद्भित्पन्नानि भूनापि यानि स्थिरजङ्गमानि ॥३६॥

सा वीक्ष्य विश्वं सहसा राजन् नञ्जातवेपथुः । सम्मोक्ष्य मृगशावार्चां नेत्रे आसीत् सुविस्मिता
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे तृणावर्तमोक्षो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गर्गः पुरोहितो राजन् यदृणां सुमहातपाः । यजं जगाम नन्दस्य वसुदेवप्रचोदितः ॥ १ ॥
तं दृष्ट्वा परमप्रीतः प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः । आनर्चाधोऽर्जधिया प्रणिपातपुरःसरम् ॥ २ ॥
सूर्पविष्टं कृतातिथ्यं गिरा सूनुतया मुनिम् । नन्दयित्वाऽब्रवीद् ब्रह्मन् पूर्णस्य करवाम किम् ॥ ३ ॥
महद्विचलनं नृणां गृह्णीयां दीनचेतसाम् । नि श्रेयसाय भगवन् कथ्यते नान्यथा षचित् ॥ ४ ॥
अयोत्तिपामयनं साक्षाद् यत्तज्ज्ञानमतीन्द्रियम् । प्रणीतं भवता येन पुमान् वेद पराचरम् ॥ ५ ॥
एवं हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठः संस्कारान् कर्तुमर्हसि । बालयोरनयोर्नृणां जन्मना माह्वयो गुरुः ॥ ६ ॥

गर्ग उवाच

यदूनामहमाचार्यः स्यात्तत्र भुवि सर्वतः । सुतं मया संस्कृतं ते मन्यते देवकीसुतन् ॥ ७ ॥
कंसः पापमतिः सख्यं तव घानकदुन्दुभेः । देवश्या अष्टमो गर्भो न स्त्री भवितुमर्हति ॥ ८ ॥
इति सञ्चिन्तयन्तु त्वा देवश्या दारिकावचः । अपि हन्ताऽऽगतादाहस्तर्हि तद्योऽनयो भवेत् ॥ ९ ॥

नन्द उवाच

अलक्षितोऽस्मिन् रहसि मामकैरपि गोधजे । गुरु द्विजातिसंस्कारं स्वरिताचनपूर्वकम् ॥ १० ॥

श्रीशुक उवाच

एवं सम्प्रार्थितो विप्रः स्वचिकीर्षितमेव तत् । चकार नामकरणं गृहो रहति बालयोः ॥ ११ ॥

गर्ग उवाच

अयं हि रोहिणीपुत्रो रमयन् सुदृढो गुणैः । आख्यास्यते राम इति बलाधिस्याद् बलं विदुः

यदूनामपृथग्भावात् सङ्घर्षणमुशन्धुन ॥ १२ ॥

आसन् यर्णास्यो ह्यस्य गृह्णतोऽनुयुगं तनुः । गृहो रक्षस्तदा पीत इदानीं कृष्यतां गतः ॥

प्रागयं यमुदेवस्य षड्विजातस्तजामजः । यासुदेव इति श्रीमानभिज्ञाः सम्प्रचक्षते ॥ १४ ॥

बहूनि सन्ति नामानि रूपानि च सुतस्य मे । गुणस्मानुस्नापि तान्यहं वेद मो जनाः ॥ १५ ॥

एत यः श्रेय आघास्यद् गोपगोपुलनन्दनः । धनेन सर्वदुर्गाणि द्यूमक्षस्तस्मिन् ॥ १६ ॥

पुराणेन प्रकथते माघशो दस्युशोदिताः । आशक्रे स्वपत्न्या द्विपुत्रं स्तूय स्मैऽथताः ॥ १७ ॥

य एतस्मिन् मदाभागाः प्रीतिवुर्जन्ति मानवाः । नारवोऽभिमन्यप्येतान् विन्दुपदानिवागुराः ॥ १८ ॥

तस्मात्प्रन्दात्मजोऽयं ते नारायणममो गुणैः । प्रिया वीर्यानुभावेन गोपायस्य सन द्विगः ॥ १९ ॥

इत्यात्मानं समादिश्य गगं च स्वगृहं गते । नन्दः प्रमुदितो मेने आत्मानं पूर्णमाशिशाम् ॥२०॥
 कालेन व्रजतालेन गोकुले रामकेशवौ । जानुभ्यां सह पाणिभ्यां रिङ्गमाणी विजहुतु ॥२१॥
 तावद्घ्नियुगममनुकृष्य सरीसृपन्तौ धोपप्रधोपरचिरं व्रजकर्मेषु ।
 तन्नादहृष्टमनसावनुसृत्य लोकं मुग्धप्रभीतवदुपेयतुरन्ति मात्रो ॥२२॥
 तन्मातरौ निजसुतौ घृणया स्तुवन्त्यौ पङ्काङ्गरागरचिरावुपगुह्य दोर्भ्याम् ।
 दत्त्वा स्तनं प्रपिबतोऽस्म सुखं निरीष्य मुग्धस्मिताल्पदर्शनं ययतुः प्रमोदम् ॥२३॥
 यत्तद्भ्रूनादर्शनीयहृमारलीलावन्तर्गजे तद्बलाः प्रगृहीतपुक्कैः ।
 वत्सैरितस्तत उभावनुकृष्यमाणौ प्रेक्षन्त्य उज्जितगृहा जहृपुईसन्यः ॥२४॥
 शृङ्गयमिदं प्रयत्सिजलद्विजकण्टकेभ्यः क्रीडापरावतिचलौ स्वसुतौ निपेदधुम् ।
 गृह्याणि कर्तुमपि यत्र न तज्जनन्यौ शोकात् आपतुरलं मनसोऽनवस्थाम् ॥२५॥
 कालेनान्येन राजर्षेण रामः कृष्णश्च गोकुले । अष्टष्टजानुभिः पद्भिर्विचक्रमतुरञ्जसा ॥२६॥
 तनस्तु भगवान् कृष्णो वयस्यैर्मज्जालकैः । सहस्रमो व्रजस्त्रीणां चिक्रीडे जनयन् मुदम् ॥२७॥
 कृष्णस्य गोप्यो रचिरं वीष्य कौमारचापलम् । शृण्वन्त्याः किल तन्मातुरिति होचुः समागताः
 व सान् मुञ्चन् ष्वचिदसमये क्रोशर्मजातहासः स्तेयं स्वाद्द्वयथ दधि पयः कल्पितैः स्तेययोगैः ।
 मर्कान् भोषयन् विभजति स चेत्तात्ति भाष्यं भिनत्ति द्रव्यात्वाभे स गृहकुपितो यात्युपरोश्यतोक्तात्
 इस्ताम्राद्ये रचयति विधिं पीठकोलखलाद्यैरिष्टं ह्यन्तर्निहितवयुन शिन्यभाष्येपु तद्वित् ।
 ध्वान्तागारे घृतमणिगणं स्वाह्नमर्थप्रदीपं काले गोप्यो यर्हि गृहकृत्येषु सुव्यप्रचिताः ॥२८॥
 एवं घाट्याङ्गुशक्ति कुस्ते मेहनादीनि वास्तौ स्तेयोपायेर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथाऽऽस्ते ।
 इत्थं स्त्रीभिः सभयनयनश्रीमुखालोकिनीभिर्भाषयतायां प्रहसितमुखी न ह्य पालब्धुमैच्छत् ।
 पृरुदा क्रीडमानास्ते रामाद्या गोपदारकाः । कृष्णो मृदं भक्षितवानिति मात्रे न्यवेदयन् ॥२९॥
 सा गृहीत्या करे कृष्णमुपालम्ब्य हितैपिणी । यशोदा भयसम्भ्रान्तप्रेक्षणावमभापत ॥३०॥
 कस्मान्मृदमदान्ताभ्यन् भवान् भक्षितवान् रहः । वदन्ति तावका ह्येते कुमारस्तेऽप्रजोऽप्ययम् ॥
 श्रीकृष्ण उवाच
 नाहं भक्षितवानम्य सर्वे मित्याभिशंसिनः । यदि सत्यगिरस्तर्हि समर्थं परय मे मुखम् ॥३१॥
 यत्तव तर्हि व्यादेहोऽयुक्तः स भगवान् हरिः । श्यादत्ताव्याहृतैर्घ्न्यं क्रीडामनुज्जालकः ॥३२॥
 ना तत्र ददशे विश्व जगत् स्यास्तु च सं दिशः । सात्विद्वीपादिभृगोलं सत्राव्यम्रीन्दुतारकम् ॥३३॥
 ज्योतिश्चक्रं जलं तेजो नभस्तान् वियदेव च । वैकारिकाणीन्द्रियाणि मनो मात्रा गुणाश्चयः ३८
 एतद् विचित्रं सहजीवकालस्वभावकर्मांशयल्लिङ्गभेदम् ।
 सुनोस्तनौ वीष्य विदारितास्ये व्रजं सहस्रमानमवाप शङ्काम् ॥३४॥

किं स्वप्न एतदुत देवमाया किं वा मदीयो यत बुद्धिमोहः ।
 अथो अमुष्यैव ममाभंकरस्य य कश्चनौत्पत्तिक आत्मयोग ॥४०॥
 अथो यथावन्न विसर्कगोचरं चेतोमनः कर्मवचोभिरञ्जसा ।
 यदाध्यं येन यत प्रतीयते सुदुर्विभाव्य प्रणतास्मि तत्पदम् ॥४१॥
 अहं ममासी पतिरेप मे सुतो ब्रजेश्वरस्याखिलवित्पता लती ।
 गोप्यश्च गोपाः सहगोघनाश्च मे यन्माययेत्थं कुमति स मे गति ॥४२॥

इत्थं विदिततत्त्वायां गोपिक*यां स ईश्वर । वैष्णवी व्यतनोन्मायां पुत्रस्नेहमयीं विभु ॥४३॥
 सद्योनष्टस्मृतिर्गोपीं साऽऽरोप्यारोहमात्मजम् । प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयाऽऽसीद् यथा पुरा ॥४४॥
 ग्रथ्या चोपनिषद्भिश्च सांख्ययोगैश्च सात्वतैः । उपगीयमानमाहात्म्यं हरिं सामन्यतात्मजम् ४५

राजोवाच

नन्द. किमकरोद् ब्रह्मन् श्रेय एवं महोदयम् । यशोदा च महाभागा पपी यस्या स्तनं हरिः
 पितरो नान्वचिन्देतां कृष्योदारार्भकेहितम् । गायन्त्यद्यापि कवयो यज्ञोक्तशमलापहम् ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

द्रोणो वसुनां प्रवरो धरया सह भार्यया । करिष्यमाण आदेशान् ब्रह्मणस्तमुवाच ह ॥४८॥
 जालयोनीं महादेवे भुवि विश्वेश्वरे हरौ । भक्ति स्यात् परमा लोके यथाज्ञो दुर्गति तरेत् ॥
 अस्तिवत्युक्त स भगवान् ब्रजे द्रोणो महायशः । जज्ञे नन्द इति त्वातो यशोदा सा धराभवन् ॥
 ततो भक्तिर्भगवति पुत्रीभूते जनादने । दम्पत्योर्नितरामासीद् गोपगोपीषु भारत ॥४९॥
 कृष्यो ब्रह्मण आदेशं सत्यं कर्तुं ब्रजे विभु । सह्रामो वसंश्चक्रे तेषां प्रीतिं स्वलीलया ॥५०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे विश्वरूपदर्शनेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा गृहदासीषु यशोदा नन्दगोहिनी । कर्मान्तरनिवृत्तासु निर्ममन्य स्वय दधि ॥ १ ॥
 यानि यानीह गीतानि सद्मालचरितानि च । दधिनिर्ममन्ये काले स्मरन्ती तान्यगायत ॥ २ ॥
 श्रीम वासः पृथुरुटितटे चिभ्रती सूत्रनद
 पुत्रस्नेहस्तुतकुचयुगं जातरुग्णं च सुभ्रु ।
 रज्ज्वाकर्षंश्चमभुञ्जलरक्कृष्यौ कुण्डले च
 स्विन्नं वक्त्रं कवरिगलन्मालती निर्ममन्य ॥ ३ ॥

तो स्तन्यकाम आसाध मभ्यन्तीं जननीं हरि । गृहीत्वा दधिमन्यानं न्यपेचन् प्रीतिमायहन् ॥

तमद्भमारुढमपाययत् स्तन स्नेहस्तुतं सस्मितमीक्षती सुखम् ।
 श्रुतसुस्तस्य जवेन सा ययावुत्सिच्यमाने पयसि त्वधिध्रिते ॥ ५ ॥
 सजातकोपः स्फुरितारुणावरं मंदस्य वृद्धिर्दधिगन्धभाजनम् ।
 भिन्ना सृपाश्रुद्धपदरमना रहो ऊघास हैयङ्गवमन्तरं गतः ॥ ६ ॥
 उत्तार्य गोपी सुश्रुतं पयः पुनः प्रविश्य संहरय च दध्यमन्नकम् ।
 भग्नं विलोक्य स्वसुतस्य कर्म तज्जहास तं चापि न तत्र पश्यती ॥ ७ ॥
 उलूखलाद्भ्रूपरि व्यवस्थितं मर्काय कामं ददत्तं शिचि स्थितम् ।
 हैयङ्गव चौर्यविशद्विक्तेक्षणं निरीक्ष्य पश्चात् सुतमागमच्छनैः ॥ ८ ॥
 तामात्तर्याष्टिं प्रसमीक्ष्य सत्वरस्ततोऽत्ररुणापससार भीतवत् ।
 गोप्यन्वधावन्न यमाप योगिनां क्षमं प्रवेष्टुं तपस्तरितं मनः ॥ ९ ॥
 श्रन्वञ्जमाना जननी गृह्णलच्छ्रोत्रोभराक्रान्तगतिः सुमध्यमा ।
 जवेन विस्त्रांसतश्रेयाघन्धनच्युतप्रसूनानुगतिः परामृशत् ॥ १० ॥
 कृतागतं तं प्रेरदन्तमक्षिणी कपन्तमङ्गनपिणी स्वपाणिना ।
 उद्वीरमाणं भयविह्वलेक्षणं हस्ते गृहीत्या भिपयन्ववागुरत् ॥ ११ ॥

त्यक्त्वा र्याष्टिं सुत भीतं विज्ञायार्भकवत्सला । ह्येष किल तं बद्धुं दास्याऽतद्वीर्यकोविदा १२ ॥
 न चान्तनं बहिर्यस्य न पूर्वं नापि चापरम् । पूर्वापरं बहिश्चान्तजंगतो यो जगद्य यः ॥ १३ ॥
 त म्वाऽऽमजमव्यक्तं मर्त्यलिङ्गमधोक्षम् । गोपिनो लूखले दात्रा बबन्ध प्राकृतं यथा ॥ १४ ॥
 तद् दाम बध्यमानस्य स्वार्भकस्य कृतागतः । द्व्यङ्गुलोनमभूत्तेन सन्दधेऽन्यच्च गोपिका ॥ १५ ॥
 यदाऽऽमीत्तदपि न्यून तेनान्यदपि सन्दधे । तदपि द्व्यङ्गुल न्यूनं यद् यदादत्त बन्धनम् ॥ १६ ॥
 एवं स्वगेहदामानि यशोदा सन्दधेऽपि । गोपीनां सुस्मयन्तीनां स्मयन्ती विस्मिताभवत्
 स्वमातुः भिन्नगात्राया विस्मस्तकवरश्रजः । दृष्ट्वा परिश्रमं कृष्णः कृपयाऽऽसीत् स्वबन्धने ॥ १८ ॥
 पूर्वं मन्दिशिता ह्यङ्ग हरिणा भृत्यवश्यता । स्ववशेनापि कृष्येन यस्येदं सेधरं यशे ॥ १९ ॥
 नेमं विरिञ्चो न भवो न श्रीरस्यङ्गसंश्रया । प्रमादं लेभिरे गोपी दत्तत् प्राप विमुक्तिदात् ॥ २० ॥
 नायं सुरापो भगवान् देहिनां गोपिकामुतः । ज्ञानिनां चात्मभूतानां यथा भक्तिमतामिह ॥ २१ ॥
 कृष्णस्तु गृहकृत्येषु व्यघ्रायां मातरि प्रभुः । अद्राक्षीदङ्गुनौ पूर्वं गुह्यकौ धनदात्मजौ ॥ २२ ॥
 पुरा नारदशापेन वृष्टतां प्रापितां मदात् । नलवृचरमणिप्रीवाविति रुयार्ता श्रियाभिवर्ता ॥ २३ ॥
 इति श्रीमद्भागवते मद्भागवते दशमस्कन्धे पूर्वाध्याये गोपीप्रसादो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

राजोपाच

पथ्यतां भगवन्नेतत्तयोः शापस्य कारणम् । यत्तद् विगर्हितं कर्म येन वा देवर्षेस्तम ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

रदस्यानुचरौ भूवा सुदसौ धनदात्मजौ । वैजासोपवने रभ्ये मन्दाकिन्या मदोत्कटी ॥ २ ॥

वार्ष्णी मदिरां धीवा मदाघृणितलोचनौ । स्त्रीजनैरनुगायद्भिरचरेत्तु पुष्पिते वने ॥ ३ ॥

अन्तः प्रदिश्य गङ्गायामम्भोजवनराजिनि । चिक्रीडतुयुवतिभिर्गंजाविव करेणुभिः ॥ ४ ॥

यदृच्छया च देवर्षिर्भगवांस्तत्र कौरव । ऋपरयन्त्रारदो देवौ स्त्रीबाणौ समबुध्यत ॥ ५ ॥

तं दृष्ट्वा मीढिता देव्यो विद्यस्त्राः शापशङ्किताः । वासांसि पर्यधुः शीघ्रं विवस्त्रौ नैव गुह्यकौ ॥ ६ ॥

तौ दृष्ट्वा मदिरामतौ श्रीमदान्धौ सुरात्मजौ । तयोरनुग्रहायां शार्प दास्यन्नदं जगौ ॥ ७ ॥

नारद उवाच

न ह्यन्यो जुपतो जोष्यान् बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः । श्रीमदादाभिजात्यादिव्यत्र स्त्री घूतमासवः ॥ ८ ॥

हन्त्यन्ते पशवो यत्र निर्दयैरजितात्मभिः । मन्यमानैरिमं देहमजरामृत्यु नधरम् ॥ ९ ॥

देवसङ्गितमप्यन्ते कृमिविह्वलमसङ्गितम् । भूतधुक्त्कृते स्वार्थं किं वेद निरथो यतः ॥ १० ॥

देहः किमन्नदातुः स्वं निपेवतुर्मातुरेव च । मातुः पितुर्वा बलिन ऋतुरप्रोः शुनोऽपि वा ॥ ११ ॥

एवं साधारणं देहमन्यत्तत्रभवान्ययम् । को विद्वानात्मसात् कृत्वा हति जन्तुजृतेऽसतः ॥ १२ ॥

असतः श्रीमदान्धस्य दारिद्र्यं परमाजनम् । आत्मौपग्येन भूतानि दरिद्रः परमीक्षते ॥ १३ ॥

यथा कण्ठवविद्धाङ्गो जन्तोर्नेच्छतितां व्यथाम् । जीवसाम्यं गतो लिङ्गैर्न तथाविद्धकण्ठकः ॥ १४ ॥

दरिद्रो निरहंस्तम्भो मुक्तः सर्वमदैरिह । कृच्छ्रं यदृच्छयाऽऽप्नोति तद्धि तस्य परं तपः ॥ १५ ॥

नित्यं श्रुत्स्वामदेहस्य दरिद्रस्यान्नकाङ्क्षिणः । इन्द्रियाण्यनुशुष्यन्ति हिंसापि विनिवर्तते ॥ १६ ॥

दरिद्रस्यैव युज्यन्ते साधवः समदर्शिनः । सद्भिः सिञ्चोति तं तर्पेत्त आराद् विशुद्ध्यति ॥ १७ ॥

साधूनां समचित्तानां मुकुन्दचरणैपिणाम् । उपैष्ये किं धनस्तम्भैरसद्भिरसदाश्रयैः ॥ १८ ॥

तदहं मत्तयोर्माध्या वारण्या श्रीमदान्धयोः । तमोमदं हरिष्यामि स्त्रीशयोरजितात्मनो ॥ १९ ॥

यदिमौ लोकपालस्य पुत्रौ भूवा तम प्लुतौ । न विवाससमात्मानं विजानीतः सुदुर्मदौ ॥ २० ॥

अतोऽहंतः स्थावरतां स्यातां नैवं यथा पुनः । स्मृतिः स्यान्म प्रसादेन तत्रापि मदनुग्रहात् ॥ २१ ॥

वासुदेवस्य साक्षिभ्ये लब्ध्वा दिव्यशरच्छते । घृते स्वर्लोक्ततां भूयो लब्धभक्ती भविष्यतः ॥ २२ ॥

श्रीशुक उवाच

एवमुक्त्वा स देवर्षिर्गतो नारायणाश्रमम् । नलवृवरमणिभ्रीवावासासतुर्बमलाजुनी ॥ २३ ॥

ऋषेर्भागवतमुख्यस्य सत्यं कर्तुं वचो हरिः । जगाम शनकैस्तत्र यत्रास्तां यमलार्जुनौ ॥२४॥
 देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ धनदात्मजौ । तत्तथा साधयिष्यामि यद् गीतं तन्महात्मना ॥२५॥
 इत्यन्तरेणार्जुनयोः कृष्णस्तु यमयोयंयौ । आत्मनिवेशमात्रेण तिर्यग्गतमुल्लूखलम् ॥२६॥
 बालेन निष्कर्षयतान्वगुल्लूखलं तद् दामोदरेण तरसोःकलिताङ्घ्रिबन्धौ ।
 निष्पेततुः परमविक्रमितातिशेपस्कन्धप्रवालविटपौ कृतचण्डशब्दौ ॥२७॥
 तत्र श्रिया परमया ककुभः स्फुरन्तौ सिद्धालुपेत्य कुजयोरिव जातवेदाः ।
 कृष्णं प्रणम्य शिरसाखिललोकनाथं बद्धाञ्जली विरजसाविदमूचतुः स्मः ॥२८॥
 कृष्ण कृष्ण महायोगिस्त्ववमाद्यः पुरुषः परः । ज्यक्ताभ्यक्तमिर्द्रं विश्वं रूपं ते ब्राह्मणा विदुः ॥२९॥
 त्वमेकः सर्वभूतानां देहास्वात्मेन्द्रियेश्वरः । त्वमेव कालो भगवान् विष्णुरभ्यय ईश्वरः ॥३०॥
 त्वं महान् प्रकृतिः सूक्ष्मा रजःसत्त्वतमोमयी । त्वमेव पुरुषोऽध्यक्षः सर्वेशेत्रविकारवित् ॥३१॥
 गृह्यमाणैस्त्वमग्राहो विकारैः प्राकृतैर्गुणैः । कोन्विहाहतिं विज्ञातुं प्राक्सिद्धं गुणसंबृतः ॥३२॥
 तस्मै तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वेधसे । आत्मद्योतगुणैश्छन्नमहिंसे ब्रह्मणे नमः ॥३३॥
 यस्यावताराः शायन्ते शरीरेष्वशरीरिणः । तैस्तैरतुल्यातिशयैर्वीर्यैर्देहिष्वसङ्गतैः ॥३४॥
 स भवान् सर्वलोकस्य भवाय विभवाय च । श्रवतीर्थोऽशभागेन साग्रप्रतं पतिराशिपाम् ॥३५॥
 नमः परमकल्याण, नमः परममङ्गल । वासुदेवाय शान्ताय यदुनां पतये नमः ॥३६॥
 अनुजानीहि नौ भूमंस्तवानुचरकिङ्करी । दर्शनं नौ भगवत् ऋषेरासीदनुप्रहात् ॥३७॥
 वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथार्या हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्न ।
 स्मृत्यां शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम् ॥३८॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं सङ्कीर्तितस्ताभ्यां भगवान् गोकुलेश्वरः । दात्रा चोलूपले बद्धः प्रहसन्नाह गुणकौतरे ॥

श्रीभगवानुवाच

ज्ञातं मम पुर्यैतरपिण्या करणात्मना । यच्छ्रीमदान्धयोर्वाग्भिर्विभ्रंशोऽनुग्रहः कृतः ॥४०॥
 साधूनां समचित्तानां सुतरां प्राकृतात्मनाम् । दर्शनाद्यो भवेद् बन्धः पुंसोऽण्योः सवितुर्यथा
 तद् गच्छतं मापरमौ नलकूबर सादनम् । सजातो मयि भावो वामोऽपिसतः परमोऽभवः ॥४२॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः । यद्वोल्लूखलमामन्त्र्य जम्बुर्दिशमुत्तराम् ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे दशमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अर्थैकादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोपा नन्दादयश्श्रुत्वा द्रुमयोः पततो रवम् । तत्राजग्मु कुरश्रेष्ठ निर्घातभयशङ्किता ॥ १ ॥
 भूम्यां निपतितौ तत्र ददृशुर्यमलाजुंनौ । बभ्रमुस्तद्विज्ञाय लक्ष्य पतनकारणम् ॥ २ ॥
 उलूखल विकर्षन्त दाग्ना बद्ध च बालकम् । कस्येदं कुत आश्चर्यमुत्पात इति कातराः ॥ ३ ॥
 बाला उचुरनेनेति तिर्यग्गतमुलूखलम् । विकर्षता मध्यगेन पुरपावप्यचक्ष्महि ॥ ४ ॥
 न ते तदुक्तं जगृहुर्न घटेतेति तस्य तत् । बालस्योत्पाटनं तर्षो केचित् सन्दिग्धचेतसः ॥ ५ ॥
 उलूखल विकर्षन्त दाग्ना बद्ध स्वमात्मजं । विलोक्य नन्द प्रहसद्बदनो विमुमोच ॥ ६ ॥
 गोपीभिस्तोभितोऽनृवद् भगवान् बालवत् क्वचित् । उद्गायति क्वचिन्मुग्धस्तद्वशो दारुण्यन्ववत्
 विभर्ति क्वचिदाक्षस्य पीठक्रोन्मानपादुकम् । बाहुषेप च कुस्ते स्वानां च प्रीतिमावहन् ॥ ७ ॥
 दर्शयंस्तद्विदां लोक आत्मनो भृत्यवश्यताम् । व्रजस्योवाह वै हर्षं भगवान् बालचेष्टितैः ॥ ८ ॥
 क्रीणीहि भो फलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्युत । फलार्थो धान्यमादाय ययौ सर्वफलप्रद १०
 फलविक्रयिणी तस्य द्युतधान्य करद्वयम् । फलैरपूरयद् रत्नैः फलभाण्डमपरि च ॥ ११ ॥
 सरित्तीरगतं कृष्णं भगवज्जुनमथाह्वयत् । राम च रोहिणी देवी क्रीडन्त बालवैभृशम् १२ ॥
 नोपेयातां यदाऽऽहूतौ क्रीडासङ्गेन पुत्रकौ । यशोदां प्रेषयामास रोहिणी पुत्रवत्सलाम् १३ ॥
 क्रीडन्तं सा सुत बालैरतिषेक्ष सहाम्रजम् । यशोदाजोहोवै कृष्णं पुत्रस्नेहस्तुतस्तनी १४ ॥
 कृष्ण कृष्णारविन्दोऽस्य तात एहि स्तनं पिब । अल विहारं ह्युत्तान्तः क्रीडाश्रान्तोऽसि पुत्रक १५
 हे रामागच्छ ताताशु सासुज कुलनन्दन । प्रातरेव कृताहारस्तद् भवान् भोक्तुमर्हति ॥ १६ ॥
 प्रतीक्षते त्वां दाशार्हं भोक्ष्यमायो व्रजाधिप । पृथावयो प्रिय धेहि स्वगृहान् यात बालका ॥
 धूलिधूसरिताङ्गस्त्वेष्य पुत्र मञ्जनमावह । जन्मर्षमद्य भवतो विप्रैर्भ्यो देहि गा शुचि १८
 पश्य पश्य वयस्यांस्ते मानृमृष्टान् स्वलङ्कृतान् । त्वं च स्नात कृताहारो विहरस्य स्वलङ्कृत ॥ १९ ॥

इत्थं यशोदा तमरोपरोत्तरं मन्वा सुत स्नेहनिबद्धधीर्नृप ।

हस्ते गृहीत्वा सहाराममच्युतं नीत्वा स्ववाहं कृतवत्ययोदयम् ॥ २० ॥

गोपकृदा महोत्पाताननुभूय बृहद्दने । नन्दादय समागम्य व्रजकार्यममन्त्रयन् ॥ २१ ॥
 तत्रोपमन्दनामाऽह गोपो ज्ञानवयोऽधिक । देशकालार्थतपश्च प्रियकृद् रामकृष्णयो ॥ २२ ॥
 उपातव्यमित्तोऽस्माभिर्गोकुलस्य हितैविभि । आयान्यत्र महोत्पाता बालानां नाशहेतव ॥ २३ ॥
 मुक्त कथञ्चिद् राषस्या बालक्या बालको ह्यसौ । हरेरनुप्रहान्नूनमनश्चोर्परि नापतत् ॥ २४ ॥
 चक्रवातेन नीतोऽयं दैत्येन विपद् विपत् । शिलायां पतितस्तत्र परित्रात सुरेश्वर ॥ २५ ॥

यस्य म्रियेत सुमयोरन्तरं प्राप्य बालक । अमावस्यतमो वापि तदप्यच्युतरक्षणम् ॥२६॥
 यावन्नैस्पातिकोऽरिष्टो ब्रज नाभिभवेदित । तावद् बालानुपादाय यास्यामोऽयत्र सानुगा
 वन वृन्दावन नाम पशव्य नवकाननम् । गोपगोपीगवां सेव्य पुण्याद्रितृणवीर्यम् ॥२७॥
 तत्तत्राद्यैव यास्याम शकटान् युद्धं क्त्वाचिरम् । गोधनान्यग्रतो यान्तु भवतां यदि रोचते ॥२८॥
 तच्छ्रुत्वेकधियो गोपा साधु साध्विति वादिन । ब्रजान् स्वान् स्वान् समायुज्य ययु रूढपरिच्छदा ॥
 वृद्धान् बालान् स्त्रियो राजन् सर्वोपकरणानि च । अन स्वारोप्य गोपाला यत्ता आत्तरासना ३१
 गोधनानि पुरस्कृत्य शृङ्गाण्यापूर्वं सर्वत । तुर्यधोपेण महता ययु सहपुरोहिता ॥३२॥
 गोप्यो रूढरथा नूलकुचकुङ्कुमफान्तय । कृष्णलीला जगु प्रीता निष्ककण्ठ्य सुवासस
 तथा यशोदारोद्दिष्टावेक शकटमास्थिते । रजतु कृष्णरामाभ्यां तत्कथाश्रवणोसुके ॥३४॥
 वृन्दावन सम्प्रविश्य सर्वकालसुखावहम् । तत्र चक्रुर्भजावास शकैरधचन्द्रवत् ॥३५॥
 वृन्दावन गोवर्धन यमुनापुलिनानि च । वीक्ष्यासीदुत्तमा प्रीती राममाधवयोर्नुप ॥३६॥
 एव ब्रजौकसां प्रीतिं यच्छ्रन्ती बालचेष्टितै । कलवाक्यै स्वनालेन वसपालो बभूवतु ॥३७॥
 अविदूरे ब्रजभुव सह गोपालदारकै । चारयामासतुर्वसान् नानाक्रीडापरिच्छदौ ॥३८॥
 क्वचिद् वादयतो वेणुं क्षेपणै क्षिपत क्वचित् । क्वचित् पादै किङ्किणीभि क्वचित् कृत्रिमगोत्रै ॥
 वृषायमाणौ नर्दन्तौ युयुधाते परस्परम् । अनुकृत्य रतैर्जतूरचेरतु प्राकृतौ यथा ॥४०॥
 कदाचिद् यमुनातीरे वसन्तश्चारयतो स्वकै । वयस्यै कृष्णरत्नयोर्जिष्वांसुर्द्वैय आगमत् ॥४१॥
 त वसस्त्वपिण वीक्ष्य वसस्युद्यत हरि । दर्शयन् चलदेवाय शनैर्मुग्ध इवासदत् ॥४२॥
 गृहीत्वापरपादाभ्या सहलाङ्गूलमच्युत । आमयिवा कपिथाप्त्रे प्राहियोद् गतजीवितम् ।

स कपिथैर्महाकाय पायमानै पपात ह ॥ ४३ ॥

त वीक्ष्य विस्मिता बालांशशशु साधु साध्विति । द्वाध्व परिसत्तुष्टा बभूवु पुष्पवर्षिण ४४
 तो वसपालकौ भूवा सधेलोकैरुपालकौ । सप्रातराशौ गोव सन्धारय तौ विचेत्तु ॥४५॥
 स्व स्व वसकूल सर्वे पाययिष्यन्त एकदा । गवा जलाशयाभ्याश पाययिवा पपुर्नलम् ४६॥
 ते तत्र ददृशुर्वाला महासध्वमप्रस्थितम् । तत्रसुपर्णनिर्मित गिरे शृङ्गमित् च्युतम् ४७॥
 स वै यको नाम महानसुरो बकरूपधृक् । आगत्य सहसा कृष्ण तीक्ष्णतुण्डोऽग्रपद् बली ॥
 कृष्ण महाबकरस्त दृष्ट्वा रामादयोऽभका । बभूवुरिन्द्रियाणीव विना प्राण विचेतस ४८॥

त तालुमूल प्रदहन्तमग्रिपद् गोपालसूनुं पितरं जगद्गुरो ।

चच्छ्रुद् सद्योऽतिरागत बकस्तुष्टन हतु पुररम्यपद्यत ॥ ५० ॥

पमापतत स निगृह्य तुष्टयोर्दोभ्यां बकं कससत्प सतां पति ।

पर्यप्तु बालेषु वदार लीलया मुद्रावहो वीरण्यद् द्विवीरमाम् ॥५१॥

तदा बकारिं सुरलोकवासिनः समाकिन् नन्दनमल्लिकादिभिः ।

समीडिरे चानकशङ्खमस्तयैस्तद् धीष्य गोपालमुता विसिस्मिरे ॥५२॥

मुक्तं बकास्यादुपलभ्य बालका रामादयः प्राणमिरैन्द्रियो गणः ।

स्थानागतं तं परिरभ्य निवृत्ताः प्रणीय वासान् व्रजमेत्य तज्जगुः ॥५३॥

श्रुत्वा तद् विस्मिता गोपा गोप्यश्रुतिमियाद्यतः । प्रेत्यागतमिवैःसुग्यादैश्चन्त तृपितेक्षणाः ॥५४॥

प्रदो बतास्य बालस्य बहवो मृत्यवोऽभवन् । अप्यामीद् विमिथं तेषां कृतपूर्वयतो भयम् ॥५५॥

अथाप्यभिभवत्येनं नैव ते घोरदर्शनाः । जिघांसयेनमामाद्य नश्यन्त्यग्नौ पतङ्कवत् ॥५६॥

प्रदो वृद्धविदां वाचो नासत्याः सन्ति कर्हिचित् । गर्गो यदाह भगवानन्वभाषि तथैव तत् ॥५७॥

इति नन्द्यादयो गोपाः कृष्णरामरुपां सुरा । कुर्वन्तो रमनायाश्च नाविन्दन् भववेदनाम् ॥५८॥

एवं विहारैः कौमरैः कौभारं जहनुमंजे । निलायनैः सेतुचर्ममंकटोत्पलनादिभिः ॥५९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे वत्स्यकवचो नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कचिद् वनाशाय मनो दधद् प्रजात् प्रातः समुत्थाय वपस्ववामपान् ।

प्रबोधयञ्जुङ्करक्षेण चारुणा विनिगंतो वासपुरःसरो हरिः ॥ १ ॥

तेनैव साकं शुकः सङ्ग्रहः खिन्नाः सुशिखेप्रविशणवेणवः ।

स्वान् स्वान् महप्रोपरिसंषयवान्वितान् वासान् पुरस्कृत्य विनियुमुदा ॥२॥

कृष्णवत्सैरसंशयैर्पूर्धोकृत्य स्वयसकान् । चतुर्पन्नोऽभलीलाभिर्विमलस्तत्र तत्र ह ॥३॥

पलप्रवालस्तवकमुमनःपिण्डवातुभिः । काचगुप्तामणिस्रणभूपितां अप्यभूरयन् ॥४॥

सुष्णन्तोऽभ्योन्यगितयादीन् ज्ञातानाराद्य विसिपुः । तत्रन्यश्च पुनर्दूरादस्तत्रपुनर्दुः ॥५॥

यदि दूरं गतः कृष्णो वनसोभेक्षणाय तम् । अइं पूर्वमइं पूर्वमिति संश्रुत्य रेमिरे ॥६॥

केचिद् येष्णून् वादयन्तोऽमान्तः शृङ्गाणि केचन । केचिद् शृङ्गैः प्रगायतः पूजन्तः कोकिलैः परैः ॥७॥

विष्ण्वायाभिः प्रवचन्तो गङ्गन्तः श्यामुहंसकैः । वरैर्हविशन्तश्च मृथन्तश्च क्वापिभिः ॥८॥

विकरन्तः कीशबालानारोहन्तश्च तैर्दुर्भाम् । विकुरन्तश्च तैः साकं पूजन्तश्च पञ्चाग्निपु ॥९॥

साकं भेकैर्विलहसाः भरिभ्रमरमग्नुताः । विह्वलन्तःप्रतिश्रद्धायाः शरतश्च प्रतिश्रवणान् ॥१०॥

इयं सती मङ्गमुपागुभूया दास्यं गतानां परदैवनेन ।

मायाधितानां नरदारकेण मर्कटं जिहद्दुः कृन्तुण्यपुत्राः ॥ ११ ॥

यायादपोमुच्यं कृतः नष्टरुद्रगो एतामभियोगि, मत्पन्नम्यः ।

म एव यद्दृष्टव्यपः स्वयं स्थितः किं पर्यते दिष्टमो मजीकमाम् ॥१२॥

अधाधनामाभ्यपतन्महासुरस्तेषां सुखक्रीडनवीक्षणालमः ।
 नित्यं यदन्तर्निजजीवितेषुभिः पीतामृतैरप्यमरैः प्रतीक्ष्यते ॥ १३ ॥
 दृष्ट्वाभकान् कृष्णमुखानघासुरः कंसानुशिष्टः स बकीषकानुजः ।
 अयं तु मे सोदरनाशरुत्तयोद्दयोर्ममैत्रं सबलं हृनिष्ये ॥ १४ ॥
 एते यदा भवसुहृदोस्तिलापः कृतास्तदा नष्टसमा व्रजौकसः ।
 प्राण्ये भते वर्भंसु कां नु चिन्ता प्रजासवः प्राणमृती हि ये ते ॥ १५ ॥
 इति व्यवसायजगं वृहद् वपुः स योजनायाममहादिग्गोचरम् ।
 एवाद्भुतं व्यात्तगुहाननं तदा पथि व्यशेत अस्तनाशया खनः ॥ १६ ॥
 धराधरोष्ठो जलदोत्तरोष्ठो दर्यान्नान्तो गिरिशृङ्गदंष्ट्रः ।
 ध्वान्तान्तरास्यो वितताध्वजिह्वः परुपानिलश्वासद्वेषोष्णः ॥ १७ ॥

दृष्ट्वा त तादृशं सर्वं भावा वृन्दावनश्रियम् । व्यात्तजगरतुष्टेन द्युष्ट्रेवन्ते स्म लीलया ॥ १३ ॥
 अहो मित्राणि गदत सखकूटं पुरस्थितम् । अस्मत्संप्रसनव्यात्तव्यालतुष्ट्यायते न वा ॥ १४ ॥
 सखमर्ककरारक्तमुत्तराहनुवद्धनम् । अधराहनुवद् रोधस्तःप्रतिच्छाद्ययारुणम् ॥ २० ॥
 प्रतिस्पृष्टेत् सृक्त्रिभ्यां सव्यासव्ये नगोदरे । तुङ्गशृङ्गालयोऽप्येतास्तद्दृष्ट्वाभिश्च पश्यत ॥ २१ ॥
 आस्तृतायाममागोऽयं रसनां प्रतिगर्जति । एवामन्तर्गतं ध्वान्तमेतदप्यन्तराननम् ॥ २२ ॥
 द्वावोष्णखरवा तोऽयं श्वासवद् भाति पश्यत । तद्दग्धसत्पदुर्गन्धोऽप्यन्तरामिपगन्धवत् ॥ २३ ॥
 अस्मान् किमग्र प्रसिता निविष्टानयं तथा चेद् बकवद् विनङ्क्ष्यति ।
 क्षणादनेनेति बकायुं शन्मुखं वीक्ष्योद्धसन्तः करताडनैर्गयुः ॥ २४ ॥
 इत्थं मिथोऽतप्यमतञ्जभापितं श्रुत्वा विचिन्त्येत्यमृषा मृषायते ।
 रघो विदित्वास्त्रिलभूतहृत्स्थितः स्वार्गां निरोद्धुं भगवान् मनो दधे ॥ २५ ॥
 तावत् प्रविष्टास्त्वसुरोद्रान्तरं परं न गीर्णाः शिशयः सवत्साः ।
 प्रतीक्षमाणेन बकारिवेशनं हतस्वकान्तस्मरणेन रक्षसा ॥ २६ ॥
 तान् वीक्ष्य कृष्णः सफ्लामयप्रदो ह्यनन्यनायान् स्फकरादवत्पुतान् ।
 द्वीनीश्च मृत्योर्जंटराग्निघासान् पृष्णादितो दिष्टकृतेन विस्मितः ॥ २७ ॥
 कृत्यं किमत्रास्य रत्नस्य जीवनं न वा अमीषां च सतां विहिंसनम् ।
 द्वयं कथं स्यादिति संविचिन्त्य तज्ज्ञात्वाविशतुष्टमनोपदपरिः ॥ २८ ॥

नदा घनच्छदा देवा भयादाहेति बुभुक्षुः । जह्युष्यं च कंसाद्याः कौण्ठपास्त्वध्वान्धवाः ॥ २९ ॥
 नष्ट्वा भगवान् कृष्णश्चवप्ययः साम्यसम् । पूर्णोचिर्कीर्णोरामानं तरसा घृष्टे गले ॥ ३० ॥

ततोऽतिकाथस्य निरूढमार्गिणो ह्युद्गोर्णद्वेष्टभ्रमतस्वितस्तत ।
 पूर्णोऽन्तरङ्गे पवनो निरूढो मूर्धन् विनिष्पाद्य विनिर्गतो बहि ॥३१॥
 तेनैव सर्वेषु बहिर्गतेषु प्राणेषु वत्पान् सुहृद परेतान् ।
 दृष्ट्वा स्वयोत्थाप्य तदन्वित पुनर्ध्वञ्जासुकुन्दो भगवान् विनिर्ययौ ॥३२॥
 पोनाहिभोगोत्थितमद्भुत मरुज्ज्योति स्वधाम्ना ज्वलपद् दिशो दश ।
 प्रतीक्ष्य खेऽवस्थितमीशनिर्गम विवेश तस्मिन् मिपतां दिवोकसाम् ॥३३॥
 ततोऽतिहृष्टा स्वकृतोऽकृताईष्य पुष्यै सुरा अत्परसश्च नतनै ।
 गीतै सुगा वाद्यधराश्च वाद्यकै स्तवैश्च विप्रा जयनि स्वर्नर्गया ॥३४॥
 तदद्भुतस्तोत्रमुवाद्यगीतिकाजपादिर्नकोत्सवमङ्गलस्वनान् ।

श्रुत्वा स्वधाम्नोऽन्यज आगतोऽचिराद् दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयम् ॥३५॥
 रामहाजगर चर्म शुष्क घृन्दावनेऽद्भुतम् । यज्ञीकसां बहुत्थिय यभूवाक्रीडगद्गरम् ॥३६॥
 एतत् कौमारजं कर्म हरेरात्माहिमोचयम् । मृत्यो पोगण्डके बाला दृष्टोचुविस्मिता यजेत् ॥३७॥
 नैतद् विचित्र मनुजाभंमायिन परावराणां परमस्य वेधस ।
 अघोऽपि यास्पर्शनथैतपातक प्रापात्मसाग्यं त्यसतां सुदुर्लभम् ॥३८॥
 सकृद् यदङ्गप्रतिमान्तराहिता मनोमयी मागवती ददौ गतिम् ।
 स एव निन्यात्मसुखानुभूयभिःपुदस्तमायोऽन्तर्गतो हि किं पुन ॥३९॥

सूत उवाच

इत्थं द्विजा यादवदेवदत्त श्रुत्वा स्वरातुश्चरित विचित्रम् ।
 पमन्त्र भूयोऽपि तदेव पुण्यं वैपासर्कि यन्निगृहीतचेता ॥४०॥

राजोवाच

मङ्गल कालान्तरकृत तत्कालीन कथ भवेत् । यत् कौमारै हरिकृतं जगु पौगण्डकेऽभंका ॥४१॥
 तद् मूहि मे महायोगिन् परं कौतूहल गुरो । नूनमेतद्दरेरेव माया भवति नान्यथा ॥४२॥
 वयं धन्यतमा लोके गुरोऽपि चप्रबन्धव । यत् पिबामो मुहुस्वत्त पुण्य कृष्यकथामृतम् ॥४३॥

सूत उवाच

इत्थं स्म शृष्ट म तु चादरापीयस्तःस्मारितानन्तद्वृतास्त्रिजैर्गिद्रय ।
 कृष्णात् पुनर्लब्धबहिर्दंशि शनै प्रत्याह तं भागवतोत्तमोत्तम ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे द्वादशोऽध्याय ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

साधु वृष्टं महाभाग त्वया भागवतोत्तम । यज्ञतनयसीशस्य श्यवन्नपि कथां मुहुः ॥ १ ॥

सतामयं सारश्रुतां निसर्गो यदधंवाणीश्रुतिचेतसामपि ।

प्रतिघ्न्यं नव्यवदच्युतस्य यत् स्त्रिया विटानामिव साधुवार्ता ॥ २ ॥

शृणुष्ववहितो राजश्रपि गुह्यं वदामि ते । यूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य सुरवो गुह्यमप्युत ॥ ३ ॥

तथाघवटनान्मृत्यो रक्षित्वा वसपालकान् । सरिःपुलिननानोय भगवानिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥

अहोऽतिरम्यं पुलिनं वयस्याः स्वक्रेलिसम्पन्नदुलाच्छ्रवालुकम् ।

स्फुटःसरोगन्धहृतालिपत्रिकध्वन्तिप्रतिध्वानलसद्दुमाकुलम् ॥ ५ ॥

अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवा रूढं सुघार्दिताः । वत्साः समीपेऽपः पीत्वा चरन्तु शनकैस्तृणम् ६

तथेति पाययित्वाभार्त् वत्सानारुष्य शादले । मुक्त्वा शिष्यानि बुभुजु समं भगवता मुदा ॥ ७ ॥

कृष्णस्य विष्वक् पुरुराजिमण्डलैरभ्याननाः फुल्लदशो यज्ञार्भकाः ।

महोपविष्टा विपिने विरेजुरद्भवा यथाभोःसहकणिकायाः ॥ ८ ॥

केचित् पुष्पैर्द्रौः केचित् पद्मैरङ्कुरैः फलैः । शिभिस्त्वग्मिदं पद्मिश्च बुभुजुः कृतभाजनाः ॥ ९ ॥

सर्वे मिथो द्रव्यन्तः स्वस्वभोज्यैर्त्तं पृथक् । हसन्तो हासयन्तश्चाभ्यवजहुः सहेश्वराः ॥ १० ॥

विभ्रद् वेणुं जठरपट्योः शृङ्गवेत्रे च कत्रे वामे पाणौ ममृणकवलं तत्फलान्यङ्गुलीषु ।

तिष्ठन् मध्ये स्वपरिमुह्यो हासयन् नर्मभिः स्वैः स्वर्गे लोके मिपति बुभुजे यज्ञभुग् बालकेलि ११

भारतैवं वसपेषु भुजानेष्वच्युतात्मसु । वत्सास्वन्तर्वने दूरं विविशुस्तृणलोभिताः ॥ १२ ॥

तान् धृष्टा भयसन्नस्तानूचे कृष्णोऽस्य भीभयम् । मित्राण्याशान्मा विरमतेहानेप्ये वसकानहम्

इत्युक्त्वाद्रिदरीकुञ्जगह्वरेष्व्वात्मवत्सकान् । विचिन्वन् भगवान् कृष्णः सपाणिकवलतो ययौ

अभोजनमजनिस्तदन्तरगतो मायार्भकस्येशितुर्द्रष्टुं मञ्जु महित्वमन्यदपि तद्वत्सानितो वत्सपान्

नीत्वान्यत्र कुन्दहान्तरदधात्स्वेऽवस्थितो यः पुरा दृष्ट्वाघासुरमोक्षणं प्रभवत् प्राप्तः परं विस्मयम्

ततो वत्सानदृष्टैर्य पुलिनेऽपि च वत्सपान् । उभावपि वने कृष्णो विचिकाय समन्ततः ॥ १६ ॥

घाप्यदृष्टान्तर्विपिने वत्सान् पालाशविध्वित् । सर्वं विधिहृतं कृष्णः सहसावजगाम ह ॥ १७ ॥

तत कृष्णो मुदं कर्तुं तन्मातृणां च कस्य चा उभयायितमात्मनं चक्रे विध्वङ्गदीधरः ॥ १८ ॥

यावद्वयत्सपवत्सकाल्पकवपुर्यावत्कराङ्ग्यादिकंयावद् यष्टिषिपाणवेणुदलशिग् यावद्भिभूपाभ्यरम्

यावच्छीलगुणाभिधाकृतिवयोयावद् विहारादिकं सर्वं विष्णुमयं गितोऽङ्गवदज सर्वस्वरूपोभभौ

स्वयमारमाऽऽत्मगोवत्सान् प्रतिवार्यात्मवत्सपैः । क्रीडन्नात्मविहारिश्च सर्वात्मा प्रायिशद् व्रजम् २०

तत्पद्वत्सान् पृथङ्नीत्वा तत्तद्गोष्ठे निवेश्य सः । तत्तदात्माभयद् राजंस्तत्तासन्न प्रविष्टवान् २१

तन्मातरो वेशुरवश्वरोत्थिता उत्थाप्य दोर्भिः परिरभ्य निर्भरम् ।

सो हस्तुतस्तन्वपय सुधासव मत्वा परं ब्रह्म सुतानपाययन् ॥ २२ ॥

ततो नृपोन्मर्दनमञ्जलेपनालङ्काररक्षातिलकाशनादिभिः ।

संलालितः स्याच्चरितैः प्रहर्षयन् सायं गतो यामयमेन माधव ॥ २३ ॥

गावस्ततो गोष्ठमुपेत्य सत्वरं हुङ्कारधोपैः परिहृतसङ्गतान् ।

स्वकान् स्वकान् वत्सतरानपाययन् मुहुर्लिहन्त्य सवदौघसं पय ॥ २४ ॥

गोगोपीनां मातृतास्मिन् सर्वा स्नेहद्विका विना । पुरोवदास्वपि हरेस्तोक्तता मायया विना ॥ २५ ॥

मञ्जौकसां स्वतोकेषु स्नेहवत्सत्वाद्बदमन्वहम् । नैर्नि सौमि बवृधे यथा कृष्णे त्वपूर्ववत् ॥ २६ ॥

इत्यमात्मात्मनाऽऽत्मानं वत्सपालमिषेण सः । पालयन् वत्सपो वर्षं चित्रीडे वनगोष्ठयो ॥ २७ ॥

एकदाचारयन् वत्सान् सरामो वनमाविशत् । पञ्चगामु त्रियामासु हायनापूरणीध्वजः ॥ २८ ॥

ततो विदूराधरतो गावो वत्सानुपयजम् । गोवर्धनाद्रिशिरसि चरन्धरो ददृशुस्त्रणम् ॥ २९ ॥

दृष्ट्वाथ तस्नेहवशोऽस्मृतात्मा स गोप्रजोऽस्याऽमपदुर्गमार्गं ।

द्विपात् ककुद्दीव उदास्यपुच्छोऽगादुङ्कृतैराक्षुःशया जवेन ॥ ३० ॥

समेत्य गावोऽधोव सान् वत्सव योऽप्यपाययन् । गिलन्त्य इवचाह्नि लिहन्त्य स्वौघसंपय ॥ ३१ ॥

गोपास्तद्रोवनायासमौष्यन्जोहमन्युना । दुर्गांश्चकृच्छृतोऽभ्येय गोवत्पैर्दृश्युः सुतान् ॥ ३२ ॥

तदीशणोऽप्रेमरसाप्लुताशया जातानुरागा गतमन्यवोऽमकान् ।

उद्धुस्य दोर्भिः परिरभ्य मूर्धनि घ्राणैरवापु परमां मुदं ते ॥ ३३ ॥

तत प्रवयसो गोपास्तोकारलेपसुनिवृताः । कृच्छ्राच्छन्नैरपगतास्तदनुस्मृत्युदश्रय ॥ ३४ ॥

प्रजस्य राम प्रेमवर्षोष्यौकरञ्चननुषणम् । मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वप्यहेतुबिद्चिन्तयत् ॥ ३५ ॥

किमेतद्भ्रुतमिदं वासुदेवोऽखिला मनि । प्रजस्य सात्मनस्तोकेष्वपूर्वं प्रेम वर्धते ॥ ३६ ॥

केयं वा कुत आयाता दैवीवा नायुतासुरी ॥ प्रायो मायास्तु मे भयुर्नान्यामेऽपि विमोहिनी ॥

इति सञ्चिन्त्य दाशाहौ वत्सान् सययसानपि । सर्वानाचष्ट वैकुण्ठं चञ्चया बयुनेन सः ॥ ३७ ॥

नैते सुरेशा ऋपयो न चैते त्यमेव भासीश भिदाश्रयेऽपि ।

सर्वं पृथक् च निगमात् कथं वदेत्युक्तेन वृत्तं प्रभुणा बलोऽथेव ॥ ३८ ॥

तावदेत्यात्मभूताऽऽत्मानेन तुल्यनेहसः । पुरोवददद्रे म्हीडन्त ददशे सरुलं हरिम् ॥ ३९ ॥

यावन्तो गोकुले याला सवसाः सर्वं एवहि । मायाशये शयाना मे नाद्यापि पुनरस्थिताः ॥ ४० ॥

इत एतेऽत्र कुत्रत्या मन्मायामोहितेतरं । तावन्त एव तत्रादद म्हीडन्तो विष्णुना समम् ॥ ४१ ॥

एवमेतेषु भेदेषु चिरं ध्यात्वा स ध्यात्स भू । सत्या के कतरं नेति ज्ञातुं नेष्टे कथञ्चन ॥ ४२ ॥

एव सम्मोहयन् विष्णुं विमोहं विश्वमोहनम् । स्वयं व माययाजोऽपि स्वयमेव विमोहित ॥ ४३ ॥

तस्यां तमोवद्देहारं खद्योतविधिवाहनि । महतीतरमायैश्यं निहन्त्यास्मिन् युजतः ॥४२॥
 तावत् सर्वे वत्सपालाः पश्यतोऽजस्य तच्छ्रुत्वा व्यदश्यन्त घनश्यामाः पीतकौशेयवाससः ॥४३॥
 चतुर्भुजाः शङ्खचक्रगदाराजीवणाययः । किरीटिनः कुण्डलिनो हरिणो वनमालिनः ॥४४॥
 श्रीवत्साङ्गद्वोरन्नरुम्भुकङ्कणपाणयः । नूपुरेः कटकैर्भाताः कटिसूत्राङ्गलीयकैः ॥४५॥
 आङ्घ्रिमस्तकमापूर्णास्तुलसोनवद्रामभिः । कोमलैः सर्वगात्रेषु भूरिपुण्यवदर्पिते ॥४६॥
 चन्द्रिकाविशदस्मरैः सारुणापाङ्गवीचितैः । स्वकार्थानामिव रजःसत्त्वाभ्यां सष्टपालकाः ॥४७॥
 आत्मादिस्तम्बपर्यन्तैर्मूर्तिमद्भिश्चराचरैः । नृत्यगोताद्यनेकाहैः पृथक् पृथगुपासिताः ॥४८॥
 अग्निमाद्यैर्महिमभिरजाद्याभिर्विभूतिभिः । चतुर्विंशतिभिस्तत्त्वैः परीता महदादिभिः ॥४९॥
 कालस्वभावसंस्कारकामकर्मगुणादिभिः । स्वमहिष्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिरेपासिताः ॥५०॥
 सत्यज्ञानानन्तानन्दमात्रैकरसमृत्ययः । अस्पृष्टभूरिमाहात्म्या अपि ह्युपनिषद्दशाम् ॥
 एवं सकृद् ददर्शाजः परब्रह्मात्मनोऽखिलान् । यस्य भासा सर्वमिदं विभाति सचराचरम् ॥५१॥
 ततोऽतिक्रुतकोद्बृत्तस्तिमितैकादशोन्द्रियः । तद्वाग्नाभूदजस्तृष्णी पूर्वव्यन्तीव पुत्रिका ॥५२॥
 हृतीरेशोऽतर्क्ये निजमहिमनि स्वप्रमितिके परराजातोऽतश्चिरसनमुखब्रह्मकमितौ ।
 अनीशोऽपि द्रष्टुं किमिदमिति वा मुह्यति सति चह्यादाजो ज्ञात्वा क्षपदि परमोऽजाजवनिकाम् ॥
 ततोऽर्वाक् प्रतिलब्धाक्षः कः परेतचतुस्थितः । कृच्छ्रादुन्मील्य वै दृष्टीराचष्टेर्दं सहात्मना ॥५३॥
 सपद्यो धामितः पश्यन् दिशोऽपश्यत्पुरःस्थितम् । घृन्दावनं जनाजीव्यतुमाकीर्णं समाप्रियम् ॥५४॥
 यत्र नैस्रगंदुर्वैराः सहासन् नृमृगादयः । मित्राणीवाजितावासाद्गतस्त्पर्कदिकम् ॥५५॥
 तत्रोद्ब्रह्म पशुपवशशिशुश्वनाट्यं ब्रह्माह्वय परमनन्तमगाधयोधम् ।
 वत्सान् सखीनिव पुरा परितो विचिन्वदेकं सपाणिकथलं परमेष्ठयच्छ ॥५६॥
 द्रुंतास्वरेण निजघोरणतोऽवतीर्य पृथ्व्यां वपुःकनकदण्डमिनाभियात्य ।
 स्पृष्ट्वा चतुर्भुङ्कटकोटिभिरङ्घ्रियुग्मं नग्या मुदश्रुत्तुजजैरकृताभिपेरम् ॥५७॥
 उत्थायोऽथाय कृष्णस्य चिरस्य पादयोः पतन् । आस्ते महिष्य प्राग्दष्टं स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः
 शनैरयोऽथाय विमृज्य लोचने मुकुन्दमुद्रीष्य विनम्ररूपर ।
 कृताञ्जलिः प्रथयवान् समाहितः सनेपथुर्माङ्गयैलतेलया ॥५८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

ब्रह्मोपाच

नीमील्य तेऽध्रवपुपे सद्दिग्भराय गुञ्जावतंसपरिपिच्छलसन्मुपाय ।

वन्यरज्जे क्वलवेप्रविषाण्येणलपमश्रिये मृदुपदे पशुपाङ्गनाय ॥ १ ॥

अथैव मायाधमनाधकारं कस्य प्रपन्नस्य वृत्तिः स्फुटस्य ।
 कृत्स्नस्य चान्तर्गरे जनन्या मायाधमेन प्रकटीकृतं ते ॥१६॥
 यस्य पुत्रादिदं सर्वं स्यात् भगि यथा तथा । तावत्स्योद्भवस्य सर्वं त्रिमिदं मायया विना ॥१७॥
 अतीत्य स्वप्नेऽप्य किं भवति न ते मायाधमादर्शितमेवोऽपि प्रथमं ततो मनुजोऽहं साः समस्ता अपि
 सातन्तोऽपि अमुं जगत्तद्विनिर्माकं भयोपागितास्वापःस्येव जगत् प्रभून्मदमिदं वशात्प्रपत्तिस्थने
 अज्ञानतां स्वप्नदीपनां गन्धामनाऽऽमना मासि वित्तय मायाम् ।
 वृष्टाविषाहं जगणो विधान इय त्यमेवोऽस्त इय प्रिनेत्रः ॥१८॥
 मुरेऽप्यवृषिः शीरा तपैत्र नृप्यवि तिर्यंष्टु पादस्त्वपि तेऽज्ञानस्य ।
 जन्मास्य ॥ दुर्मदनिप्रज्ञाय प्रभो विधातः मद्भुप्रहाय च ॥२०॥
 को वेत्ति भूमन् भगवन् परात्मन् योगेः परोत्तमं वतस्त्रिलोकायाम् ।
 ए वा कथं वा वृत्ति वा कदेति विस्मयन् प्रीडयि यौगमायाम् ॥२१॥
 तस्मादिदं जगद्रोपमसारवस्त्वं स्वप्नाभमस्तधियं पुरुदुःखदुःखम् ।
 स्वप्येष नियमुरस्योधननायनन्ते मायात उच्यदपि यन् मदिवायमाति ॥२२॥
 एतस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणः सत्यः स्वर्वोऽप्योतिरनन्त आद्यः ।
 नित्योऽस्योऽजस्रसुखो निरञ्जनः पूणोऽद्रव्यो मुक्त उपाधितोऽमृतः ॥२३॥
 एवंविधं त्वं स्वकलात्मनामपि स्वात्मानमात्मात्मतया विचक्षते ।
 गुर्वकलधोपनिषामुचक्षुषा ये ते तरन्तोव भवानृताः सुधिम् ॥२४॥
 आत्मानमेवात्मतया विजानतां तेनेत्र जातं निखिलं प्रपञ्चितम् ।
 ज्ञानेन भूयोऽपि च तत्प्रलीयते रज्ज्जगामहेमोगभवाभवौ यथा ॥२५॥
 अज्ञानसंशो भयवन्धमोक्षौ द्वौ नाम नान्यौ स्त ऋतज्ञभावात् ।
 अज्ञस्रचित्त्वात्मनि क्षेत्रे परे विचार्यमाणे तरणाविनाहिनी ॥२६॥
 स्वामात्मानं परं मत्वा परमात्मानमेव च । आत्मा पुनर्वद्विष्टुं च होऽज्ञानताशता ॥२७॥
 अन्तर्भवेऽनन्त भवन्तमेव ह्यतस्यजन्तो मृगयन्ति सन्तः ।
 असन्तमप्यन्वयहिमन्तरेण सन्तं गुणं तं किमु यन्ति सन्तः ॥२८॥
 अथापि ते देव पद्मानुजद्वयप्रमादलेशानुगृहीत एव हि ।
 ज्ञानात् तद्वत्त्वं अणवन्महिम्नो न चान्य एकोऽपि चिदं विचिन्वन् ॥२९॥
 तदस्तु मे नाथ स भूरिभागो भवेऽत्र वान्यत्र तु वा तिरश्चाम् ।
 येनाहमेकोऽपि भवन्नानां भूत्वा निषेधे तत्र पादपङ्कवम् ॥३०॥

अहोऽतिथया व्रजगोरमण्य स्तन्यामृत पीतमतीव ते मुदा ।

यासां विभो व सतरा मजा मना यत्तप्तयेऽद्यापि न चालमध्वरा ॥३१॥

अहो भाग्यमहो भाग्य नन्दगोपप्रजौकसाम् । यन्मित्र परमानन्द पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥३२॥

एषां तु भाग्यमहिमाच्युत तावदास्तामेकादशैव हि वय वत भूरिभागा ।

पुतदृष्टपीकचपकेरसकृत् पिवाम शर्वादयोऽङ्घ्र्युद्वजमध्वमृतासव ते ॥३३॥

तद् भूरिभाग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां यद् गोकुलऽपि क्तमाङ्घ्रिरजोऽभिपेकम् ।

यजीवित तु निखिल भगवान् मुकुन्दस्वद्यापि य पदरज श्रुतिमृग्यमेव ॥३४॥

एषां घोपनिवासिनाभुत भवान्किं देवरातेति नश्चेतो विश्वफलात् फल त्वदपर कुत्राप्ययन् मुह्यति

सद्वपादिव पतनापि सकुला वामेव देवापिता यद्दामार्थसुहृद् प्रयात्पतनयप्राणाशयास्व तेऽ

तावद्रागादय स्तेनास्तावत् कारागृह गृहम् । तावन्मोहोऽङ्घ्रिनिगडो यावत् कृष्ण न ते जना

प्रपञ्च निप्रपञ्चोऽपि विद्वग्वयसि भूतले । प्रपञ्चजनतानन्दसदोह प्रथितु प्रभो ॥३७॥

जानन्त एव जानन्तु किं बहूव या न मे प्रभो। मनसो वपुगो वाचा वैभव तव गोचर ॥३८॥

अनुजानाहि मां कृष्ण सर्व व वेसि सर्वदक। त्वमेव जगतां नथो जगदेतत्तवार्पितम् ॥३९॥

श्रीकृष्ण वृष्णि कुलपुष्करजोपदायिन् चमानिर्जरद्विजपशूदधिवृद्धिकारिन् ।

उद्धमंशावैरहर चितिराक्षसधृगाकल्पमार्कमहन् भगवन् नमस्ते ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

इयमिष्टय भूमान त्रि परिक्रम्य पादयो । नवाभीष्ट जगद्धाता स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥४१॥

ततोऽनुज्ञाप्य भगवान् स्वभुव प्रागवस्थितान् । व सान् पुलिनमानिये यथापूर्वसप्त स्वकम् ॥४२॥

एकस्मिन्नपि यातेऽन्दे प्राणेश चान्तराऽऽमना । कृष्णमायाहता राजन् क्षणार्धे मेनिरऽर्भका ४३

किं किं न विस्मरन्तोह मायामोहितचेतस । यन्मोहित जगत् सर्वमभीष्टां विस्मृतात्मरुम् ॥

उज्जुश्च सुहृद कृष्ण स्वागत तेऽतिरहसा । नैकोऽप्यभोजि कवलपृहीत साधु भुञ्ज्यताम् ॥

ततो हसन् हृषीकृशोऽभयवहस्य सहार्भकै । दर्शयश्चर्मजगर न्द्वर्तत वनद् मजम् ॥४६॥

यहं प्रसूननवधातुविचित्रिताह् प्रोहामवेणुदलशृङ्गस्वो सवाक्य ।

वत्सान् गृणन्नुगगीतपवित्रकीर्तिगौपीय्यु-सवन्शि प्रविवेश गोष्टम् ॥४७॥

यद्यानेन महाव्यालो यशोदानन्दसूनुना । हतोऽविता वय चास्मादिति बाला धजे जगु ॥

राजोवाच

महान् परोद्भव कृष्णे इयान् प्रेमा कथ भवेत् । योऽभूत्पूर्वस्तोकेषु स्वोद्भवेऽपि कथ्यताम् ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

सर्वेषामपि भूतानां नृप स्वामैव वल्लभ । इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैव हि ॥२०॥
 तद् रात्रेद्र यथा स्नेह स्वस्वकाम्नि दहिनाम् । न तथा ममतालम्बिपुत्रवित्तगृहादिपु॥२१॥
 देहात्मनादिनां पुत्रमपि राजन्यसत्तम । यथा देह प्रियतमस्तथा न ह्यनु ये च तम् ॥
 देहोऽपि ममताभाक् चेतद्दंसां नात्मवत् प्रिय । यस्त्रीर्ययपि देहोऽस्मिन्नीचिताशा बलीयसीत
 तस्मात् प्रियतम स्वामा सर्वेषामपि देहिनाम् । तदर्थमेव सकल जगदेतच्चराचरम् ॥२४॥
 कृष्णमेनमवेहि त्वमात्मानमखिला मनाम् । जगद्धिताय सोऽप्यत्र देहोवाभाति मायया२२॥
 वस्तुतो जानतामत्र कृष्ण स्यास्तु चरिष्णु च । भगवद्रूपमखिल नायद् वस्त्वह किञ्चना२६।
 सर्वेषामपि यस्तूनां भावार्थो भवति स्थित । तस्यापि भगवान्कृष्ण किमतद् वस्तु रूप्यताम्
 समाश्रिता ये पदपङ्कवप्लव मह पद पुरययशोमुरारे ।

भवाभ्रुधिर्वत्सपद पर पद पदं पदं यद् विपदां न तेषाम् ॥२८॥

एतत्ते सर्वमारयात् यष्ट्रोऽहमिह त्वया । यत् कौमारे हरिकृत पौगण्डे परिकीर्तितम् ॥२९॥

एतव सुहृद्भिश्चरित मुरारेरघार्दन शाह्वलजेमन च ।

व्यक्तैतरद् रूपमजोर्वभिष्टव शृण्वन् गृण्यन्तेति नरोऽखिलार्थान् ॥६०॥

एव विहारि कौमारे कौमार जहत्यज्जे । निलायनै सेतुबधैर्मकंठे प्लवनादिभि ॥६१॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वाध्याये चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततश्च पौगण्डवय श्रितौ श्रजे बभूवतुस्तौ पशुपालसम्मतौ ।

गाश्चारयन्तौ सखिभि सम पदैर्दृन्दावन पुण्यमतीव चक्रतु ॥ १ ॥

तन्माधवो वेणुमुदीरयन् दृतो गोपैर्गृण्यन्नि स्वयशो बलाग्वित ।

पशून् पुरस्कृत्य पशयमाविशद् विहर्तुकाम कुसुमाकर वनम् ॥ २ ॥

तमञ्जुषोपालिमृगद्विजाकुलं महन्मन प्रख्यपव सरस्वता ।

वातेन जुष्टशतपत्रगधिना निरीक्ष्य रतु भगवान् मनो दधे ॥ ३ ॥

स तत्र तत्रारण्यपल्लवश्रिया फलप्रसूनोरुभरेण पादयो ।

स्मृशच्छिखान् धीक्ष्य वनस्पतीन् सुदा स्मयन्निवाहाप्रप्रमादिपूरुप ॥४॥

श्रीभगवानुवाच

अहो अमी दववराभराचित पादाभ्रुज ते सुमन फलाहर्णम् ।

नमस्त्युपादाय शिराभिरात्मनस्तमोऽपहस्यै तरुणमयकृतम् ॥ ५ ॥

पतेऽलिनस्तव यशोऽखिललोकतीर्थं गायन्त आदिपुरुषानुपदं भजन्ते ।
 प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गृहं धनेऽपि न जहृत्यनघाःमदैवम् ॥ ६ ॥
 नृत्यन्त्यमी शिखिन ईड्य मुदा हरिस्यः कुर्वन्ति गोप्य इव ते प्रियमोक्षयेन ।
 सूक्तैश्च कोकिलगणा गृहमागताय धन्या धनौकस इयान् हि सतां निसर्गः ॥ ७ ॥
 धन्येयमद्य धरणी तृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशो द्रुमलताः करजाभिमृष्टाः ।
 नद्योऽद्रयः खगमृगाःसदयावलोकैर्गोप्योऽन्तरेण भुजयोऽपि य स्पृहा श्रीः ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

एवं वृन्दावनं श्रीमत् कृष्णः प्रीतमनाः पश्यन् । रेमे सञ्चारयद्यद्रेः सरिद्रोधस्तु सानुगः ॥ ९ ॥
 क्वचिद् गायति गायत्सु मदान्धालिष्वनुव्रतैः । उपगीयमानचरित. सग्यो सङ्कर्षणान्वित. ॥ १० ॥
 क्वचिच्च कलहंसानामनुकृजति वृजितम्, । अभिनृत्यति नृत्यन्तं बहिर्षं हासयन् क्वचित् ॥ ११ ॥
 मेधगम्भीरया वाचा नामभिर्दूरगान् पश्यन् । क्वचिदाह्वयति प्रीत्या गोगोपालमनोज्ञया ॥ १२ ॥
 चकोरक्रीड्यच्छाहभारद्वाजांश्च बहिर्षयः । अनुरांति स्म सत्त्वानां भीतवद् व्याघ्रनिहयो ॥ १३ ॥
 क्वचित् क्रीडापरिश्रान्तं गोपोत्सङ्गोपबर्हणम् । स्वयं विभ्रमय ययं पादसंवाहनादिभिः ॥ १४ ॥
 नृत्यतो गायतः षापि वरुगतो युध्यतो मिय । गृहीतहस्तौ गोपालान् हसन्तौ प्रशशांसतुः ॥ १५ ॥
 क्वचित् पल्लवतल्पेषु नियुद्धभ्रमकशितः । वृष्णु गश्रयः शेते गोपोत्सङ्गोपबर्हण ॥ १६ ॥
 पादसंवाहनं चक्रुः केचित्तस्य महात्मनः । अपरे हतपात्मानो व्यजनैः समनोजयन् ॥ १७ ॥
 अन्ये तदनुस्वापि मनोज्ञानि महात्मनः । गायन्ति स्म महाराज स्नेहकिञ्चिद्ययः शनैः ॥ १८ ॥

एवं निगूढात्मगतिः स्वमायया गोपात्मजवं चरितैर्विद ययन् ।

रेमे रमालालितपादपल्लवो प्रार्थ्यैः समं प्राग्यवदीशचेष्टितः ॥ १९ ॥

धीदामा नाम गोपालो रामकेशवयोः सरता । सुवलस्तोऽकृष्णाय गोपाः प्रेम्णोदमयन् ॥ २० ॥
 राम राम महाबाहो कृष्ण दुष्टनिबर्हण । इतोऽपिदूरे मुमहद् वनं तालालिसङ्कलन् ॥ २१ ॥
 पत्नानि तत्र भूरीणि पतन्ति पतितानि च । सन्ति कियवरदानि धेनुकेन दुरात्मना ॥ २२ ॥
 सोऽतिवोयोऽसुरो राम हे कृष्ण खररूपधरु । आत्मनुल्यपलैरन्यैर्जातिभिर्यदुभितु ॥ २३ ॥
 तस्मान् वृत्तनराहाराद् भीतैर्नृभिरमिग्रहन् । न सेष्यते पशुगणैः पक्षिमणैर्विचित्रितम् ॥ २४ ॥
 विघ्नोऽभुक्तृत्वाणि पत्नानि सुरभोगि च । एव वै सुरभित्तन्धो चिन्धो नोऽनृष्यने ॥ २५ ॥
 मयस्य तानि नः कृष्ण गन्धलोभितचेतसाम् । पाञ्चास्ति महती राम गम्पनां यदि रोषते २६ ॥
 एवं सुहृद्वचः श्रुत्वा सुहृत्प्रियचिकीर्षया । प्रहस्य जग्मुर्गोपैर्तुं तां तालयनं प्रभु ॥ २७ ॥
 बलप्रविद्यया शान्तां तालान् सन्परिक्रमयन् । पत्नानि पातयामास मनद्गज इषांजसा ॥ २८ ॥
 पत्नानां पततां शयं निरागयामुररामभः । अथवापत् पतिततलं सनगं परिफलयन् ॥ २९ ॥

समेत्य तरसा प्रयग् द्वाभ्यां पद्भ्यां बल बलीनिहयोरसि काशब्द मुञ्चन् पर्यसरत् खल । ३० ।
 पुनरासाद्य संरब्ध उपक्रोष्टा परान् स्थित । चरणावरो राजन् बलाय प्राक्षिपद् हया ॥३१॥
 स त गृही वा प्रपदोर्ध्वमपि वेकृणयिना । चिक्षेप नृणराजाप्रे आमण यत्कजीवितम् ॥३२॥
 तेनाहतो महातालो वेपमानो बृहच्छिद्राः । पार्श्वस्थं कम्पयन् भद्र स चान्य सौऽपि चापरम् ॥
 बलस्य लीलयो सृष्टस्वरदेहहताहता । तालाश्रकम्पिरे सर्वे महावतेरिता इव ॥३३॥
 नेतच्चित्रं भगवति ह्यनन्ते जगदीधरे । श्रोतप्रोतमिद् यस्मिस्तन्तुष्वङ्ग यथा पट ॥३४॥
 ततः कृष्ण च राम च ज्ञातयो धेनुरुह्य ये । क्रोष्टारोऽभद्रवन् सर्वे सरब्धा हतबन्धवा ३५
 तास्तानापतत कृष्णो रामश्च नृप लीलया । गृहीतपश्चाच्चरयान् प्राक्षिणोत्तणराजसु ॥३६॥
 फलप्रकरसङ्कीर्णं दै यदेहैर्गतासुभि । रराज भू सतालाप्रे र्धनैरिव नभस्तलम् ॥३७॥
 तयोस्तत् सुमद् कर्म निशाम्य विबुधादय । सुमुबु पुष्पवर्णसि चक्रुर्वाघानि सुष्टुबु ॥३८॥
 यथ तालफलान्यादन् मनुष्या गतम्पाध्वसा । नृण च पशवश्चैर्हृतधेनुककानने ॥३९॥
 कृष्ण कमलपद्माह पुण्यध्रवणकीर्तन । स्तूपमानोऽनुगौर्गोपैः साम्रजो म्रजमाग्रजत् ॥४०॥
 त गोराजश्चरितकृन्तयद्बर्हवन्मसूनरचिरेचणचारुदासम् ।
 येणु-ह्यन्तमनुगैरनुगीतकीर्ति गोप्यो दिष्टचित्तदशोऽभ्यगमन् समेता ॥४१॥
 पीत्वा मुकुन्दमुप्रसारधमविभृङ्गैस्ताप जहुर्विरहज व्रजयोपितोऽङ्घ्रि ।
 त सङ्कति समधिगम्य विवेश गोष्ठं समोढहासविनय यद्पाङ्गमोक्षम् ॥४२॥
 तयोर्थशोदारोहियैर्वा पुत्रयो पुत्रवत्सले । यथाकामं यथाकाल व्यधत्तां परमाशिरं ॥४३॥
 गताध्वानश्रमौ तत्र मज्जनोन्मर्दनादिभि । नीर्वा घसित्वा रचिरा दिव्यस्त्रगन्धमरिडतीर्षा
 जनन्यु हत प्राश्य स्वाद्भक्षमुपलालितो । सविश्य वरशययायां सुप्त सुपुपतुर्वजे ॥४४॥
 एत स भगवान् कृष्णो वृन्दावनचर ह्यचिन् । ययौ राममृते राजन् कालिन्दी सखिभिवृत् ४५
 अथ गावश्च गोपाश्च निदाघातपपीडिता । दुष्ट जल पपुस्तस्वारुतां विरदूवितम् ॥४६॥
 विषाम्भस्तदुपसृश्य दैवोपहतचेतस । निषेतुर्न्यसत्र सर्वे सलिलान्ते कुरुद्वह ॥४७॥
 धीष्य तान् धी तथा भूतान् कृष्णो योगेश्वर । ईश्यामृतवर्षिण्या स्वनाथान् समजीवयत् ४८
 ते सम्रतोत्तस्मृतय समुत्थाय जलान्तिकात् । आसन् सुविस्मिताः सर्वे वीरमाया परस्परम् ४९
 अन्वमसत तद् राजन् गोविन्दानुप्रहेदितम् । पीत्वा विं परेतस्य पुनरुत्थानमात्मन ॥५०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चदशोऽध्याय ॥३२॥

अथ षोडशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विष्णोर्वा प्रतितां त्वां कृष्ण कृष्णादिना विशु । मस्या विशुद्धिर्निवर्ष्यन् सर्वं तमुदयालयन्

राजोवाच

कथमेतज्जलेऽगाधे न्यगृह्णाद् भगवानिहम् । स वै यदुयुगावासं यथाऽऽमीद् विप्रकथयताम् २
 यद्गन् भगवतस्तस्य नृपः स्वच्छन्दवर्तिनः । गोपालोदारचरितं कस्तृप्येतामृतं जुषन् ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

कालिन्दा कालियस्यासीद्भद्रः कश्चिद्विवाहिना । अप्यमाष्यया यस्मिन् पतन्युपरिगाः रगाः ॥
 विप्रुष्मता विरोदोर्मिमास्तेनाभिर्माश्रिताः । ध्रियन्ते तोरगा यस्य प्राणिनः स्त्रिरजङ्गमाः ॥ ४ ॥

तं चण्डवेगविषवीर्यमवेक्ष्य तेन दुष्टा नदी च सलसंयमनावतार ।

कृष्णः कदम्बमधिरश्च सतोऽतितुङ्गमास्फोट्य गाढरशनो न्यपतद् विभेदे ॥ ५ ॥

सर्पहृद्ः पुरुषसारनिपातवेगमंघोभितोरगविरोच्छ्रुसिताम्बुराशिः ।

पर्यक् प्लुतो विप्रकथायथिभोयथोर्मिर्धावन् धनु शतमनन्तचलस्य किं तत् ॥ ७ ॥

तस्य हुदे विहरतो भुजदण्डयूष्वाधोपमङ्ग परवारणविक्रमस्य ।

आश्रुस्य तस्वसदनाभिभयं निरीक्ष्य चक्षुश्रवाः सममरत्तदृश्यमाणः ॥ ८ ॥

तं प्रोषणोपमुकुमारपनावदातं धीवासपीतवपनं स्मितमुन्दरास्यम् ।

प्रीढन्तमप्रतिभयं कमलोदराङ्घ्रि सन्दस्य ममंशु रथा भुजया चङ्गाद ॥ ९ ॥

तं नागभोगपरिवीरमरष्टचेष्टमालोरय तस्त्रियमलाः पशुषा भृशाताः ।

कृष्येऽर्पितामसुहृदयंकलप्ररामा दुःखानुशोकभयमूढधियो निरेतुः ॥ १० ॥

गावो वृषा वासतस्यः मन्दमानाः मुदुःखिताः । कृष्ये न्यसोपया भीता रुद्रस्य इव तस्त्रिरे ११

प्रय प्रजे महोरपाताखिविजा हतिदारणा । उत्पेतुर्भुवि दिव्यामन्यासचमयशस्त्रिनः ॥ १२ ॥

तानालक्ष्य भयोद्दिग्ता गोवा नन्दपुरोगमाः । पिना रामेण गाः कृष्यं ज्ञात्वा चारयितुं गाम्

मैदुर्निमित्तौनिधनं मया प्राप्तमनद्विदं । तत्राणाम्भनमस्तथास्ते दुःखशोकमपातुरा ॥ १४ ॥

थाबासकृद्यनिताः सर्वेऽङ्ग पशुतृणयः । विजंभुगोतुनाद् दीना कृशदंशनालला ॥ १५ ॥

तारुण्या कातरान् वीक्ष्य भगवान् माष्यो बल । प्रहस्य किञ्चिद्योवाच प्रभावशोऽनुजस्य स ॥ १६ ॥

तैः श्वेनमाया हवितं कृष्यं सूचितया पदै । भगवत्तदप्येवंमुः पश्यता यमुनापटम् ॥ १७ ॥

ते तत्र तत्राऽजयवाङ्मुखाशनिषत्रोपरघानि पशानि विरजोः ।

मते गोरामन्यपशान्तरन्धरे निरीक्षमाणा यपुरङ्ग सञ्चरा ॥ १८ ॥

अतदुद्दे भुजगभोगवरीतमारारु कृष्यं निरीहमुजङ्गव्य जञ्जायपान्ते ।

गोवाध मुशधिरदान् परित परंथ संजटन परमकरमत्रमाजुवागं ॥ १९ ॥

गोष्योऽनुत्पन्नमगो भगवत्पनो गामोद्दृग्निष्कविनोर्दृग्गिर इतरथ ।

मभ्येऽदिना द्रिपतमे भृगुत्पथ शृण्वं विषयवद्विदं इत्युधिरौचम् ॥ २० ॥

ताः कृष्णमातरमण्यमनुप्रविष्टां तुल्यव्यथाः समनुगृह्य शुचः स्रवन्त्यः ।
 तास्ता व्रजप्रियकथाः कथयन्त्य आसन् कृष्णाननेऽर्पितदशो मृतकप्रतीकाः ॥२१॥
 कृष्णप्राणान् निर्विशतो नन्दादीन् वीक्ष्य तं हृदम् । प्रत्येवन् स भगवान् रामःकृष्णानुभाववित्
 इत्थं स्वगोकुलमनन्यगतिं निरीक्ष्य सखीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ।
 आश्राय भर्त्सपदवीमनुवर्तमानः स्थिरा मुहूर्तमुदतिष्ठदुरङ्गवन्धात् ॥२२॥
 तत्प्रप्यमानवपुपा व्यथितात्मभोगस्त्यक्तयोक्षमय्य कुपितः स्वकृष्णान् भुजङ्गः ।
 तस्यौ श्वपकृत्वपनरन्ध्रवियाम्बरीपस्तम्भेवशोत्सुकमुखो हरिमीशमाणः ॥२३॥
 तं जिह्वया द्विशिखया परिलेलिहानं द्वे सृक्कण्ठी ह्यतिकरालविगमिच्छित्म् ।
 क्रीडन्नमुं परिसमार यथा रगोन्द्रो बभ्राम सोऽप्यवसरं प्रपमोत्तमाणः ॥२४॥
 एवं परिभ्रमदतौजसमुन्नतांसमानस्य तदृशुशिरःस्वधिरुड आद्यः ।
 तन्मूर्ध्वरत्निकरस्पर्शातिताम्रपादाङ्गुजोऽखिलकलादिगुरुर्नर्त ॥२५॥
 तं नतुमुच्यतमवेक्ष्य तदा तदीयगन्धर्वसिद्धसुरचारण्यदेववध्वः ।
 प्रीत्या मृदङ्गपणवानकवाद्यगीतदुष्पोषहारनुतिभिः सङ्घोषपेदुः ॥२६॥
 यद् यच्छिरो न नमनेऽङ्ग शनैरुशीर्णस्ततन्ममर्दं परदण्डधरोऽङ्घ्रिपातैः ।
 लीलायुयो भ्रमत उद्वेषमास्यतोऽमृद् नस्तो वमन् परमकरमन्माय नागः ॥२७॥
 तस्याचिभिर्गैरलमुद्रमतः शिरस्तु यद् यत् समुन्नमति निःश्वमतो रुरोच्चैः ।
 नृपन् पदाननमयन् दमयाग्वभूव पुनैः प्रयुजित इदेह पुमान् पुराणः ॥२८॥
 तच्चिप्रतापडवविस्मयकृष्णात्पत्रो रक्तं मुषैह वमन् नृप भगवाप्रः ।
 स्पृष्ट्वा चराचरगुहं पुरुषं पुराणं नारायणं तमरणं मनसा जगाम ॥२९॥
 कृष्णस्य गभंजगतोऽतिभरावसन्नं पाण्डिप्रहारपरिहृण्णकृष्णात्पत्रम् ।
 दृष्ट्वाहिमाद्यमुप्सेदुरमुष्य पत्न्य आर्ताः श्लुपद्वपनभूरणकेराधन्वाः ॥३०॥
 तास्तं सुविप्रमनसोऽथ पुरस्कृताभाः कार्यं निधाय मुवि भूतपतिं प्रणेषुः ।
 साध्यः कृताञ्जलिपुटाः शमलस्य भतुंमौषेप्सवः शरण्यं शरण्यं प्रपन्नाः ॥३१॥
 नागपत्न्य ऊचुः

न्याय्यो हि दण्डः कृतकिल्बिषेऽस्मिस्तथावतारः रत्ननिप्रदाय ।

रिणोः सुतानामपि तुल्यदृष्टेर्धत्से दमं फलमेवानुशंसन् ॥३२॥

अनुप्रदोऽयं भवतः कृतो हि नो दण्डोऽक्षतां ते खलु कर्मशापह ।

यद् दन्दशुक्रवममुष्य देहिनः क्रोचोऽपि तेऽनुग्रह एव सम्मतः ॥३३॥

तपः सुतत किमनेन पूर्वं निरस्तमानेन च मानदेन ।
 धर्मोऽथ वा सर्वजनानुक्रमया यतो भवांस्तुष्यति सर्वजीवः ॥३६॥
 कस्यानुभावोऽस्य न देव विग्रहे तवाद्घ्निरेषुस्पर्शाधिकारः ।
 यद्वाऽङ्गया श्रीलंलनाऽऽचरत्तपो विहाय कामान् सुचिरं धृतप्रता ॥३६॥
 न नाकृष्टं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यम् ।
 न योगसिद्धीरपुनर्भवं या वाऽङ्गिति यत्पादरज प्रपन्नाः ॥३७॥
 तदेव नाथाप दुरापमन्यैस्तमोजनि क्रोधवशोऽप्यहीशः ।
 संसारचक्रे भ्रमत शरीरिणो यदिच्छतः स्याद् विभवः समस ॥३८॥

नमस्तुभ्यं भगवते पुरगाय महात्मने । भूतावासाय भूताय पराय परमात्मने ॥३९॥
 ज्ञानविज्ञाननिधये प्रह्लादोऽनन्तशक्तये । अगुण्यायाविकाराय नमस्तेऽप्राकृताय च ॥४०॥
 कालाय कालनाभाय कालावयवमाधिष्ये । विधाय तदुपद्रष्टुं तत्करं विधहेतवे ॥४१॥
 भूतमात्रेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने । त्रिगुणेनाभिमानेन शूद्रस्वात्मानुभूतये ॥४२॥
 नमोऽनन्ताय सूक्ष्माय फटस्याय विपश्चिते । नानावादानुरोधाय वाच्यवाचकशक्तये ॥४३॥
 नमः प्रमाणमूलाय षडये शास्त्रयोनये । प्रकृताय निरृताय निगमाय नमो नम ॥४४॥
 नमः कृष्णाय रामाय पसुदेवसुताय च । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ॥४५॥
 नमो गुणप्रदीपाय गुणालम्ब्यादनाय च । गुणदृष्टुपलषयाय गुणदष्ट्रे स्वसविदे ॥४६॥
 अम्पाकृतविहाराय सर्वभ्याकृतसिद्धये । हृषीकेश नमस्तेऽस्तु मुनये मौनशीलिने ॥४७॥
 परापरगतिज्ञाय सर्वोपचाय ते नमः । अविधाय च विरवाय तद्द्रष्टुंऽस्य च हेतयेऽष्टम् ॥

त्वं ह्यस्य जन्मस्थितिसंयमान् प्रभो गुणैरनीदोऽशृत कालशक्तिरक् ।

ततश्चभावान् प्रतिबोधयन् सतः समीपवामोषविहार ईहसे ॥४८॥

तर्ह्यर तेऽमूस्तनपद्मिनोऽप्यां शान्ता चशान्ता उत मूढयोनयः ।

शान्ताः प्रियास्ते ह्यधुनावितुं सतां स्यादुच्च ते धर्मपरीप्सपेहत ॥४९॥

यपराध सृष्ट् भर्त्रा सोऽप्यः स्यप्रगाश्रुतः । चन्तुमर्हसि शान्तात्मन् मूढस्य त्वामजानतः ॥५०॥
 च्चतुष्टोष्य भगवन् प्राणोऽस्यमति पन्नगः । स्त्रीणां न सापुण्योऽयानां पति प्राण प्रदीपताम्
 विधेहि ते किङ्करीयामनुष्ठेवं तवाशया । यच्छूद्रपानुतिष्ठन् धीं मुष्यने सर्वतोभया ॥५१॥

धीशुक उवाच

१५५ म नागपत्नीभिर्भंगयान् ममभिएत । मूर्ध्निर्भ्रमं शिरमं विमपमोर्भ्रिकृते ॥५२॥
 मविसरुपेऽस्यमाय कास्त्रियः जनकैर्हरिम् । कृष्णान् ममुष्णयसन् दोन कृष्णं प्राह कृष्णाऽस्त्रिः

कालिय उवाच

वय खला सहोत्पत्या तामसा दीर्घमन्यव । स्वभावो दुस्त्यजो नाथ लोकानां यदसद्ब्रह्म ॥
 त्वया सृष्टमिदं विश्वं धातुर्गुणविसर्जनम् । नानास्वभाववीर्यीजोयोनिर्जीजाशयाकृति ॥२०॥
 वयं च तत्र भगवन् सर्पा जात्युरुमन्यव । कथं त्यजामस् वनमायां दुर्यजां मोहिता स्वयम् ॥
 भवान् हि कारणं तत्र सर्वज्ञो जगदीश्वर । अनुग्रहं निग्रहं वा मन्यसे तद् विधेहि न ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

इत्याकर्ण्य वचं प्राह भगवान् कार्यमानुष । नात्र स्थेयं त्वया सर्पं समुद्रं याहि माचिरम् ।
 स्वज्ञात्यपत्यदाराढ्यो गोगृभिर्भुज्यतां नदी ॥६०॥
 ग एतत् सस्मरेन्मर्त्यस्तुभ्यं मदनुशासनम् । कीर्तयन्नुभयो सन्ध्योर्न युष्मद् भयमाप्नुयात् ॥१॥
 योऽस्मिन् स्यात्वा मदाक्रीडे देवादींस्तर्पयेज्जलैः । तपोप्य मां स्मरन्नर्चेत् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२॥
 द्वीपं रमणकं हित्वा हृदमेतमुपाश्रित । यद्भयात् स सुपर्णस्त्वां नाचान्मपादलाञ्छितम् ॥

श्रीशुक उवाच

एवमुक्तो भगवता कृण्वेनाद्भुतकर्मणा । तं पूजयामास मुदा नागपत्न्यश्च सादरम् ॥६१॥
 दिव्याम्बरसङ्घमणिभिः परार्धैरपि भूषणैः । दिव्यगन्धानुल्लेपैश्च महत्योत्पलमालया ॥६२॥
 पूजयित्वा जगन्नाथं प्रसाद्य गरुडध्वजम् । ततः प्रीतोऽभ्यनृजातः परिभ्रम्याभिव्यक्तम् ॥
 सकलत्रसुहृत्पुत्रो द्वीपमध्येर्जंगाम ह । तदैव सामृतजलांश्च मुना निर्विपाभवत् ।
 अनुग्रहाद् भगवतः क्रीडामानुषरूपिण ॥६३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वाध्याये कालियमोक्षणे नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

राजोवाच

नागालय रमणकं कस्मात्तत्प्राज कालिय । कृतं किं वा सुपर्णस्य तेनैकेनासमञ्जसम् ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

उपहार्यं सर्पजनैर्मांसि मासीह यो बलि । दानस्पर्षयो महाबाहो नागानां प्राट्निरूपित ॥
 ह्य ह्य भागं प्रयच्छन्ति नागा पर्वणि पर्वणि । गोपीधायामन सर्वे सुपर्णाय महात्मने ॥ ३ ॥
 विपथीर्यमदापिष्टं फाद्रथेपरसु कालिय । यदर्धाकृत्य गरुड स्वयं तं सुभुजे बलिम् ॥ ४ ॥
 स्रष्टृणां कुपितो राजन् भगवान् भगवतिप्रिय । विजिषीतुमङ्गावेगं कालियं समुपाद्रवन् ॥५॥
 समापतन्तं तररा विपापुधं प्रयम्यवाद्गृहीतुनैरगस्मन् ।
 इति सुपर्णं स्पन्दराद् ददायुधं करालनिद्रोत्पूयतिमोक्षणेन ॥ ६ ॥

तं तार्ष्यपुत्रः स निरस्य मन्युमान् प्रचण्डवेगो मधुसूदनासनः ।

पत्नेय सव्येन हिरण्यरोचिषा जघान कद्रुसुतमुप्रवित्रमः ॥ ७ ॥

सुपर्णपक्षामिहतः कालियोऽतीव विह्वलः । हुदं विवेश कालिन्यास्तदगम्यं दुरासदम् ॥ ८ ॥

तत्रैकदा जलचरं गरुडो भक्ष्यमीप्सितम् । निवारितः सौभरिणा प्रसन्नं क्षुधितोऽहरत् ॥ ९ ॥

मीनान् सुदुःखितान् रष्ट्रा दीनान् मीनपतीहतेः कृपया सौभरिः प्राह तत्रत्यक्षेममाचरन् ॥ १० ॥

अत्र प्रविश्य गरुडो यदि मत्स्यान् स खादति । सद्यः प्राणैर्विद्युभ्येत सत्यमेतद् द्रवीभ्यहम् ॥ ११ ॥

तं कालियः परं वेद नान्यः कश्चन लेलिहः । अवासीद् गरुडाद् भीतः कृष्णेन च विवासितः

कृष्णं हुदाद् विनिष्कान्तं दिव्यध्रगन्धवाससम् । महामखिगणाकीर्णं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ॥ १२ ॥

उपलभ्योद्विषताः सर्वे लब्धप्राणा ह्वासवः । प्रमोदनिभृतात्मानो गोपाः प्रीत्याभिरिभरे ॥ १४ ॥

यशोदा रोहणी नन्दो गोप्यो गोपाश्च कौरवः । कृष्णं समेन्य लब्धेहा आर्सेल्लब्धमनोरथाः ॥ १५ ॥

रामश्चाप्युत्तमालिङ्ग्य जहासास्थानुभावविवा । नगा गावो वृषा वसा लेभिरे परमां मुदम् ॥ १६ ॥

नन्दं विप्राः समागत्य गुरवः सरुलत्रकाः । ऊचुस्ते कालियप्रस्तोदिष्टथा मुक्तस्तशामजः ॥ १७ ॥

देहि दानं द्विजातीनां कृष्णनिमुक्तिहेतवे । नन्द प्रीतमना राजन् गाः सुवर्णं तदादिशन् ॥ १८ ॥

यशोदापि महाभागा नष्टलब्धप्रजा सती । परिव्रज्याङ्कमारोप्य मुमोचाश्रुकलां मुहुः ॥ १९ ॥

तां रात्रिं तत्र राजेन्द्र कुत्तङ्ग्यां ध्रमकशिताः । ऊपुनंजोकसो गावः कालिन्या उपकूलतः ॥ २० ॥

तदा शुचिवनोद्भूतो दावाग्निः सर्वतो प्रजम् । सुप्तं निशीथ आवृष्य प्रदक्षुमुपचक्रमे ॥ २१ ॥

तव उरयाप सम्भ्रान्त्वा दक्षमणा प्रजोकसः । कृष्णं ययुस्ते शरणं मायामनुजमीधरम् ॥ २२ ॥

कृष्ण कृष्ण महाभाग हे रामामितविक्रम । एर घोरतमो वद्विस्तावकान् प्रसते हि नः ॥ २३ ॥

मुदुस्तराष्ट्रः स्वान् पाहिकालाग्नेः सुहृदः प्रभो । न शक्नुमस्तत्रचरणं संत्यक्तुमकुतोभयम् ॥ २४ ॥

इत्थं स्वजनवैकृत्यं निरीष्य जगद्भीरवः । तमग्निमपिषतीध्रमनन्तोऽनन्तराकिष्टक् ॥ २५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कृष्णः परिवृतो ज्ञातिभिर्मुदितारामभिः । अनुगीयमानो न्यविशद् भ्रजं गोकुलमविहतम् २६

भवे वित्रीढनोरेयं गोपालसद्भ्रमापया । प्रीप्यो नामतूरमवघातिने पाण्डुरीरिषाम् ॥ १ ॥

स च कृन्दायनगुणैर्बसन्त इव लजितः । यत्रास्ते भगवान् सादाद् रामेण सह देशवः ॥ २ ॥

अत्र निर्भरनिर्तां दनिवृत्तस्यनभिद्विकम् । शधत्तप्रीकराभीषद्भुममरुदलमदितम् ॥ ५ ॥

सरिसर प्रसवणोर्मिवायुना कङ्कारकजोःपलरेणुहारिणा ।
न विद्यते यत्र वर्नाकसा द्यो निदाघवह्वयर्कभवोऽतिशाद्वले ॥ १ ॥
अगाधतोपहुदिनीतयोर्मिभिर्द्रवपुरीष्या पुलिनै समन्तत ।

न तत्र चरटशुकरा विपोल्लवणा भुवो रसं शाद्वलितं च गृह्णते ॥ ६ ॥

यन कुसुमित श्रीमन्नदधिप्रमृगाद्विजम् । गायन्मयूरभ्रमर कृज्जकोकिलसारसम् ॥ ७ ॥

क्रीडिष्यमाणस्तत् कृष्यो भगवान् बलसयुत । वेणुं विरणयन् गोपैर्गोधनै संवृतोऽविशत् ॥ ८ ॥

प्रयालबर्हस्तबकस्रग्धातुकृतभूपया । रामकृष्णादयो गोपा ननृत्युंयुधुङ्गु ॥ ९ ॥

कृष्यस्य नृत्यत केचिजगु केचिदवादयन् । वेणुपाणितलै शृङ्गैः प्रशशंसुरथापरे ॥ १० ॥

गोरजानिप्रतिच्छद्वी देवा गोपालरूपिण । ईडिरे कृष्णरामौ च नटा इव नटं नृप ॥ ११ ॥

श्रामशैलङ्गै चैपैरास्नोऽनविकर्षणै । चिक्रीडतुर्नियुद्धेन काकपद्मधरौ क्वचित् ॥ १२ ॥

क्वचत्पयस्सु चान्येषु गायकौ वादकौ स्वयम् । शशसतुर्महाराज साधु साध्विति घादिनौ ॥ १३ ॥

क्वचिद्भिल्वै क्वचित् कुम्भैः क्वचामलकमुष्टिभि । अस्पृश्यनेत्रवन्धाद्यैः क्वचिन्मृगखोहया ॥ १४ ॥

क्वचिच्च द्दुर्प्रवैर्विविधैरपहासकै । कदाचित् स्पन्दोलिकया कर्हिचिन्नपचेष्टया ॥ १५ ॥

एव तौ लोडपिद्वाभिः श्रीडाभिरचेरतुर्वने । नद्यद्रिदोणिकुञ्जेषु काननेषु सरस्सु च ॥ १६ ॥

पशूंश्चारयतो गोपैस्तद्वने रामकृष्णयो । गोपरूपी प्रलम्बोऽगात्सुरस्तज्जिह्वीर्षया ॥ १७ ॥

त विद्वानपि दाशार्हो भगवान् सर्वदर्शन । अन्वमोदत तत्सत्प वध तस्य विचिन्तयन् ॥ १८ ॥

तत्रोपाहूय गोपालान् कृष्ण प्राह विहारवित् । हे गोपा विहरिष्यामो द्वन्द्वीभूय यथायथम् ॥ १९ ॥

तत्र चक्र परिधृष्टौ गोपा रामजनार्दनौ । कृष्णसङ्घट्टिन केचिदासन् रामस्य चापरे ॥ २० ॥

आचेरुर्विदिधाः श्रीडा वाह्यवाहकलक्षणा । यत्रारोहन्ति जेतारो बहन्ति च पराजिता ॥ २१ ॥

बहन्तो वाह्यमानाश्च चारयन्तश्च गोधनम् । भाण्डोरक नाम वट जग्मु कृष्णपुरोगमा ॥ २२ ॥

रामसङ्घट्टिनो यर्हि श्रीदामावृषभादय । श्रीडार्या जयिनस्तास्तानूहु कृष्णादयो नृप ॥ २३ ॥

उवाह कृष्णो भगवान् श्रीदामान् पराजित । नृपभ भद्रसेनस्तु प्रलम्बो रोहिणीसुतम् ॥ २४ ॥

अविपक्षं मन्यमान कृष्ण वानवपुङ्गव । बहन् हुततरं प्रागाद्वरोहणत परम् ॥ २५ ॥

तमुद्बहन् धरणिधरेन्द्रगौरव महासुरो विगततरयो निर्जं वपु ।

स आस्थित पुरटपरिच्छदो बभौ तडिह्य मानुदुपतिवाडिवाग्बुद ॥ २६ ॥

निरीष्य तद्वपुरलमग्ने चरत् प्रदीप्तम् भ्रुकुटितटोप्रदष्टकम् ।

ज्वलच्छिख कटककिरीटफुण्डलत्विपाहुतं हलधर ईषदप्रसत् ॥ २७ ॥

अथागतस्मृतिरभवो रिपु बलो विहायसार्थमिष हरन्तमात्मनः ।
रुपाहनच्छिरसि द्देन मुष्टिना सुराधिपो गिरिमिव वज्ररहसा ॥ २८ ॥

स आहूत सपदि विशीर्णमस्तको मुखाद् वमन् रुधिरमपस्त्रतोऽसुर ।

महारथ न्यसुरपतत् समीरयन् गिरिर्यथा मधवत आयुधाहत ॥२६॥

दृष्ट्वा प्रलम्बं निहतं बलेन बलशालिना । गोपा सुविस्मिता आसन् साधु साध्विति वादिन ॥
आशिपोऽभिगृणन्तस्त प्रशशंसुस्तदर्हणम् । प्रेत्यागतमिवालिङ्ग्य प्रेमविह्वलचेतस ॥३२॥
पापे प्रलम्बे निहते देवा परमनिवृत्ता । अभयवर्पन् बल माल्यै शशंसु साधु साध्विति ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे प्रलम्बवधो नामाष्टादशोऽध्याय ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

क्रीडासक्तोपु गोपेषु तद्भावो दूरचारिणी । स्वैर चरन्त्यो विविशुस्तृणलोभेन गह्वरम् ॥ १ ॥
अजा गावो महिष्यश्च निर्विशन्त्यो वनाद्बनम् । इपीकाटवीं निर्विविशु क्रन्दन्त्यो दावतर्पिता
तेऽपरयन्त पशून् गोपा कृष्णरामादयस्तदा । जातानुतापा न विदुर्विचिबन्तो गवां गतिम्
कृष्यैस्तस्त्रुरदच्छिद्यैर्गोप्यद्वैरङ्कितैर्गवाम् । मार्गमन्वगमन् सर्वे नष्टाजीव्या विचेतस ॥ ४ ॥
तज्जाटम्या भ्रष्टमार्गे क्रन्दमान स्वगोधनम् । सम्प्राप्य तृपिताः श्रान्तास्ततस्ते सम्यवर्तयन् ॥
ता आहूता भगवता मेघगम्भीरया गिरा । स्वनाम्नां निन्दं श्रुत्वा प्रतिनेदु प्रदर्शिता ॥६॥
तत समन्ताद् वनधूमकेतुर्यदच्छयाभूत् क्षयकृद् बनौकसाम् ।
समीरितः सारथिनोल्बणोल्मुकैर्विलेलिहान स्थिरजङ्गमान् महान् ॥ ७ ॥
तमापतन्त परितो द्वाप्ति गोपाश्च गाव प्रसमीक्ष्य भीता ।
उक्षुश्च कृष्ण सबल प्रपन्ना यथा हरि मृत्युमपादिता जना ॥ ८ ॥
कृष्ण कृष्ण मदावीर हे रामामितविक्रम । दावाग्निना दह्यमानान् प्रपन्नांछानुमहंथ ॥ ९ ॥
नूनं त्वाद्दान्धवा कृष्ण न चार्हन्त्यवसीदित्तम् । वयं हि सर्वधर्मज्ञ त्वज्जायास्त्वपरायणा ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

वधो निराग्य कृपणं बन्धूनां भगवान् हरिः । निमीलयत मा भैष्ट लोचनानीत्यभापता ॥१॥
तथेति भीलिताशेषु भगवानग्निमुत्खण्यम् । पीरत्रा मुपेत तान् कृच्छ्राद् योगाधीशो न्यमोचयन्
ततश्च तेऽपीत्युन्मील्य पुनर्भाण्डीरभापिता । निराग्य विस्मिता आसन्नात्मान गाश्चमोचिता
कृष्णस्य योगवीर्ये तद् योगमायानुभावितम् । दावाग्नेरात्मन सेमं धोष्य ते मेनिरेऽमरम् ॥३॥
गा सञ्चिन्त्य सायाह्ने सहस्रामो जनादंन । घेषु विरण्यन् गोष्टमगाद् गोर्परमिष्टुत ॥१५॥

अथैकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं शरद्वच्छङ्गलं पद्माकरसुगन्धिना । न्यविशद् वायुना वातं सगोगोपालकोऽच्युत ॥१॥

कुसुमितवनराजिशुष्मिभृद्द्विजकुलघुष्टसर.सरिन्महोद्भम् ॥

मधुपतिरवगाह्य चारयन् गाः सहपशुपालबलश्रुकूज वेषुम् ॥ २ ॥

तद् व्रजस्त्रिय आश्रुत्य वेषुगीतं स्मरोदयम् । काश्चित् परोर्चं कृष्णस्य स्वसतीभ्योऽन्ववर्णयन्
तद् वर्णयित्तुमारब्धाः स्मरन्त्यः कृष्णचेष्टितम् । नाशकन् स्मरवेगेन त्रिस्त्रिप्तमनसो नृप ॥ ४ ॥

बर्हापीडं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारंविभ्रद् वासः कनककपिशं वैजयन्तीं च मालाम् ।
रन्धान् वेणोरधरमुधया पूरयन् गोपवृन्दैर्दृन्दारण्यं स्वपदरमण्यं प्राविशद् गीतकीर्तिं. तप ॥
इति वेणुरवं राजन् सर्वभूतमनोहरम् । श्रुत्वा व्रजस्त्रिय. सर्वां वर्णयन्त्योभिरंभिरं ॥ ६ ॥

गोप्य ऊचुः

अक्षयवतीं फलमिदं न परं विदामः सख्यः पशुननुविवेशयतोर्वपस्यै ।
वक्त्रं व्रजेशमुत्तयोरनुवेणु जुष्टं वैर्गा निपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ॥ ७ ॥
चूतप्रवालबर्हस्तबक्रोत्पलाब्जमालानुपृक्तपरिधानविचित्रवेषी ।

मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां रङ्गे यथा नटवरो क्वच गायमानौ ॥ ८ ॥

गोप्यः किमाचरदयं कुशलं स्म वेषुर्दामोदराधरमुधामपि गोपिकानाम् ।

भुङ्क्ते स्वयं गदवशिष्टरसं हृदिन्यो ह्ययत्पयोऽधु मुमुचुस्तरवो यथाऽऽर्वाः ॥ ९ ॥

वृन्दावनं सखि भुवो वितनोति कीर्तिं यद् देवकौमुत्तपद्माभुजलद्रव्यलपिम् ।

गोविन्द्वेषुमनु मत्तमशूरनृत्यं प्रेष्यादिसान्धपरतान्यसमस्तसखम् ॥१०॥

घन्याः स्म भूदमतयोऽपि हरिण्य एता या नन्दनन्दनमुपात्तविचित्रवेषम् ।

आकर्ष्यं वेणुरणितं सहकृष्णमारा पूर्वा दधुर्विरचितां प्रणयावलोके ॥११॥

कृष्यं निरीक्ष्य धनितोःसखरूपरीलं श्रुत्वा च त कथितवेषुविचित्रगीतम् ।

देष्यो विमानगतयः स्मरनुश्रमारा भ्रष्टप्रसूनकपरा मुमुर्दुर्विनीष्यः ॥१२॥

गावश्च कृष्णमुन्निगंतवेषुगीतपीयूषमुत्तमितकण्युटैः पिबन्त्यः ।

शाषाः स्नुतस्तनपय यवलाः स्म तस्धुर्गोविन्दमाग्नि दद्याध्रुकलाःश्टशय ॥१३॥

प्रायो यताव्य विद्वया मुनयो यनेऽस्मिन् कृष्योदितं तदुदितं पलवेषुगीतम् ।

आरभ्य ये द्रुमभुजान् रश्मिप्रशालान् शृण्वन्त्यमीलितरतो विगमान्यवाच ॥१४॥

नटस्तदा तदुपचार्यं सुश्रुद्गीतमापतंलपितमनोमन्त्रमपवेगाः ।

आलिङ्गन्मग्नितमूर्तिभुजैर्मुंरारैर्गृह्णन्ति पाशुगन्धं पमलोपदाराः ॥१५॥

दृष्ट्वाऽऽतपे व्रजपशून् सहस्रमगोपैः सञ्चारयन्तमनु वेणुमुदीरयन्तम् ।
 प्रेमप्रवृद्ध उदितः कुसुमावलीभिः सख्युर्व्यधात् स्ववपुषाम्बुद आतपत्रम् ॥ १६ ॥
 पूर्याः पुलिन्ध उरुगायपदाब्जरागश्रीकुङ्कुमेन दयितास्तनमण्डितेन ।
 तदर्शनस्मररुजस्गृण्यरूपितेन लिम्पन्त्य आननकुचेपु जहुस्तदाधिम् ॥ १७ ॥
 हन्तायमद्विरबला हरिदासवर्यो यद् रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः ।
 मानं तनोति सहगोण्यथोस्तयोर्व्यत् पानीयसूयवसकन्दरकन्दमूलैः ॥ १८ ॥
 गग गोपकैरनुवर्त्तं नयतो रुदारवेणुस्वनैः कलपदैस्तनुभृत्सु मलयः ।
 अस्पन्दनं गतिमतां पुलकस्तरूपां नियोगाशकृतलक्षणयोर्विचित्रम् ॥ १९ ॥

एवंविधा भगवतो या कृन्दावनचारिणः । वर्णयन्त्यो मिथो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां ययुः ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

हेमन्ते प्रथमे मासि नन्दव्रजकुमारिकाः । चैर्हर्विष्यं भुञ्जानाः कात्यायन्यर्चनप्रतम् ॥ १ ॥
 ध्याप्लुत्याग्भसि कालिन्ध्या जलान्ते चोदितेऽरण्ये । कृत्वा प्रतिकृतिं देवीमानचुर्नृप सैकतीम् २ ॥
 गन्धैर्मांल्यैः सुरभिभिर्वलिभिर्धूपदीपकैः । उच्चावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतण्डुलैः ॥ ३ ॥
 कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि । नन्दगोपसुतं देवि पतिं मे कुरु ते नमः ।

इति मन्त्रं जपन्त्यस्ताः पूजां चक्रुः कुमारिकाः ॥ ४ ॥

एवं मासं व्रतं चेरुः कुमार्यः कृष्णचेतसः । भद्रकालीं समानचुर्भूयाञ्चन्दसुतः पतिः ॥ ५ ॥
 उपस्युत्थाय गोत्रैः स्वैरन्योन्याबद्धबाहवः । कृष्णमुचैर्जगुर्गान्यः कालिन्ध्यां छातुमन्वहम् ॥ ६ ॥
 नद्यां कदाचिद्गायत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत् । वासांसि कृष्णं गायन्त्यो विजहुः सखिले मुदा ॥
 भगवांस्तदभिप्रेत्य कृष्णो योगेश्वरेश्वरः । वयस्यैरावृतस्तत्र गतस्तत्कर्मसिद्धये ॥ ८ ॥
 तासां वासांस्त्युपादाय नोपमास्त्र सत्वरः । हसन्निः प्रहसन् बालैः परिहासमुवाच ह ॥ ९ ॥
 अत्रागत्याबलाः कामं स्वं स्वं वासः प्रगृह्यताम् । सत्यं व्रत्राणि नो नमं यद् यूयं व्रतकथिताः ॥
 न मयोदितपूर्वं वा अनृतं तदिमे विदुः । एकैकशः प्रतीच्छ्वं सहैवोत सुमभयमाः ॥ ११ ॥
 तस्य तत् स्वेलितं दृष्ट्वा गोप्यः प्रेमपरिप्लुताः । मीडिताः प्रेष्य चान्योन्यं जातहासा न निर्वयुः ॥
 एवं प्रवृत्तिं गोविन्दे नर्मणाऽऽक्षिप्तचेतसः । आकण्ठमप्राः शीतोदे वेपमानास्तमन् वन् ॥ १३ ॥
 मानयं भो कृथास्त्वां तु नन्दगोपसुतं प्रियम् । जानीमोऽङ्ग व्रजश्लाघ्यं देहि वासांसि वेपिताः ॥
 स्याममुन्दर ते दास्यः करवाम तयोदितम् । देहि वासांसि धर्मज्ञ नो चेद् राज्ञे प्रुवामहे ॥ १५ ॥

श्रीभगवानुवाच

भवरथो यदि मे दास्योक्तं मयोक्तं वा करिष्यथा । अथागत्य स्ववासांसि प्रतीच्छन्तु शुचिस्मिताः १६
ततो जलाशयात् सर्वां दारिकाः शीतवेपिताः । पाणिभ्यां योनिमाच्छाद्य प्रोत्तेरुः शीतरशिताः १७
भगवानाहता वीक्ष्य शुद्धभावप्रसादितः । स्कन्धे निधाय बासांसि प्रीतः प्रोवाच सस्मितम् १८

यूयं विवस्त्रा यदपो धृतप्रता ध्यगाहृतैतत्तदु देवहेलनम् ।

बद्ध्वाज्जलि मूर्ध्न्यपनुत्तयैऽहसः कृत्वा नमोऽधो वसनं प्रगृह्यताम् ॥ १९ ॥

इत्यच्युतेनाभिहिता व्रजाबला मत्वा विवस्त्राप्लवनं प्रतच्युत्तिम् ।

तत्पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणां साक्षात्कृतं नेमुरवधमृष्टं यतः ॥ २० ॥

तास्तथावन्ता दृष्ट्वा भगवान् देवकीसुतः । वासांसि ताभ्यः प्रायच्छत् कण्ठस्तेन तोषितः ॥ २१ ॥

दृढं प्रलब्धास्त्रपया चं हापिताः प्रस्तोभिताः क्रीडनवच्च कारिताः ।

वस्त्राणि चैवापहताः स्याथप्यमुं ता नाभ्यसूयन् प्रियसङ्गनिवृताः ॥ २२ ॥

परिधाय स्ववासांसि प्रेष्टसङ्गमसजिताः । गृहीतचित्तानो चेलुस्तस्मिँल्लज्जायितेक्षणाः ॥ २३ ॥

तासां विज्ञाय भगवान् स्वपादस्पर्शकाम्यया । धृतप्रतानां सङ्कल्पमाह दामोदरोऽबलाः ॥ २४ ॥

सङ्कल्पो विदितः साध्व्यो भवतीनां मदचनम् । मयानुमोदितः सोऽस्यौ सत्यो भवितुमर्हति ॥ २५ ॥

न मर्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते । भर्जिता कथिता धाना प्रायो बीजाय नेष्यते ॥ २६ ॥

याताबला यज्ञं सिद्धा मयेमा रस्यथ स्त्रियाः । यदुद्दिश्य प्रतमिदं चेहरार्याचनं सतीः ॥ २७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिष्टा भगवता लब्धकामाः कुमारिकाः । ध्यायन्त्यस्तपदाम्भोजं कृच्छ्राधिर्विशुर्वजम् २८

अथ गोपैः परिवृतो भगवान् देवकीसुतः । बृन्दावनाद् गतो दूरं चारयन् गाः सहाश्रज ॥ २९ ॥

निद्राघाकान्ते तिग्मे क्षायाभिः स्वाभिरात्मन । आतप्रप्रायितान् वीक्ष्य द्रमानाह व्रजौकसः ॥ ३० ॥

हे स्तोरुकृष्ण हे शंशो धीदामन् सुबलाङ्गन । विशालर्षभ तेजस्विन् देवप्रस्थ वरूथप ॥ ३१ ॥

पश्यतैतान् महाभागान् परार्थैकान्तजीवितान् । वातवर्षातपहिमान् सङ्गतो वारयन्ति न ॥ ३२ ॥

अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनम् । सुजनस्येव येषां धी विमुक्ता यान्ति नार्थिनः ॥ ३३ ॥

पप्रपुष्पकलच्छायामूलवल्कलदारभिः । गन्धनिर्यासभस्मास्थितोवैम कामान् वितन्वते ॥ ३४ ॥

एताद्यजन्ममाफल्यं देहिनामिह देहिषु । प्राणैरर्थधिया वाचा श्रेय एवाचरेत् सदा ॥ ३५ ॥

इति प्रवालस्तवकफलपुष्पदलोत्करैः । तरुणां नग्नशारानां मध्येन यमुनां गतः ॥ ३६ ॥

तथ गाः पाययित्वाप सुमृष्टाः शीतलाः शिवाः । ततो नृप स्वयं गोपाः कामं स्त्रादु पपुर्जलम् ॥ ३७ ॥

तस्या उपवने कामं धारयन्तः पश्यन् नृप । कृष्णरामानुपागम्य उधातां इदमब्रुवन् ॥ ३८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ४२२ ॥

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

गोपा ऊचुः

राम रामे महावीर्यं कृष्ण दुष्टनिबर्हण । एषा वै बाधते पुत्रस्तच्छान्तिं कर्तुमर्हथ ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

इति विज्ञापितो गोपैर्भगवान् देवकीसुत । भक्त्या विप्रभार्याया प्रसीदन्निदमववीत् ॥ २ ॥

प्रयात दबयन्न ब्राह्मणा ब्रह्मवादिन । सत्रमाङ्गिरस नाम ह्यासते स्वर्गकाभ्यया ॥ ३ ॥

सत्र ग बौधन गोपा याचतास्मद्विसर्जिता । कीर्तयन्तो भगवत आर्यस्य मम चामिवाम् ॥ ४ ॥

इयाद्रिष्टा भगवता ग वायाचन्त ते तथा । कृताञ्जलिपुटा विप्रान् दण्डयन् पतिता भुवि ॥ ५ ॥

हे भूमिदवा शृणुत कृष्णस्यादशकारिण । प्राप्ताजानीत भद्र वो गोपान् नो रामचोदितान् ॥

गाश्चारयन्तावविदूर ओदन रामाच्युतौ वो लपतो बुभुक्षितौ ।

तयोर्द्विजा ओदनमथिनोर्यदि श्रद्धा च वो यच्छत धर्मवित्तमा ॥ ७ ॥

दोषीया पशुसंस्थाया सौत्रामण्याश्च सत्तमा । अन्यत्र दीक्षितस्यापि नाशमरन् हि दुष्यति ॥

इति ते भगवद्याच्चां श्रवणतोऽपि न शुश्रुवुः । पुत्राशा भूरिकर्माणो वालिया वृद्धमानिन ॥ ८ ॥

दश काल पृथग्द्रव्य मन्त्रतन्त्रखिजोऽभय । दवता यजमानश्च क्रतुधर्मश्च यमय ॥ १० ॥

नं ब्रह्म परम साक्षाद् भगवन्तमधोऽजम् । मनुष्यदृष्टया दुष्प्रज्ञा मर्या मानो न मेतिरो ॥ ११ ॥

न ते यदोमिति प्रोचुर्न नति च परतप । गोपा निराशा प्रत्येय तथोसु कृष्णारामयो ॥ १२ ॥

तदुपाकरण्य भगवान् प्रहस्य जगदीश्वर । श्याजहार पुनर्गोपान् दर्शयँश्चौकिका गतिम् ॥ १३ ॥

मो ज्ञापयत पत्नीभ्य ससकंशमागतम् । दास्यन्ति काममत्र व स्त्रिया मृत्युपिता धिया ॥

गवाध पत्नीशालायां दृष्ट्वाऽऽसीना स्वलङ्कृता । नखा द्विजसतीर्गोपा प्रथिता इदमत्रुवन् ॥ १४ ॥

नमो वो विप्रपत्नीभ्यो निबोधत बचासि न । इतोऽविदूरे चरता कृष्णनहपिता वयम् ॥ १६ ॥

गाश्चारयन् स गोपालै सरामो दूरमागत । बुभुक्षितस्य तस्यास साजुगन्थ प्रदीयताम् ॥ १७ ॥

धुत्वाच्युतमुपायात निर्य तदशनोऽसुका । तत्कथाक्षिप्तमनसो धभूवुर्नातसग्भ्रमा ॥ १८ ॥

चतुर्विध बहुगुणमश्रमादाय भाजनै । अभिससु प्रिय त्वां समद्रमिव निगगा ॥ १९ ॥

निपिष्यमाना पतिभिर्भ्रातृभिर्बन्धुभि सुतै । भगवच्युतमश्लोक दीघध्रुतघृताशया ॥ २० ॥

पमनोपवनऽशोऽन्वपञ्चवमण्डिते । विचरन्त वृत् गोपै साप्रज्ञ दस्यु प्रिय ॥ २१ ॥

श्याम हिरण्यपरिधि चनमात्पयबहू धातुप्रवालनटवेरमनुव्रतांस ।

वि यस्तहस्तमितरेण धुनानमन्त्र कर्णोत्पलालकृत्रपोलमुखा जहासम् ॥ २२ ॥

प्राय श्रुतप्रियतमोदपकर्णपूर्वर्यस्मिन् निमग्मनसस्तमथाधिरत्रै ।

अन्त प्रपेश्य मुचिर परिशय ताप प्राज्ञ यथाभिमनयो विजृम्भन् ॥ २३ ॥

स्वभावतन्त्रो हि जनः स्वभावमनुवर्तते । स्वभावस्थमिदं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥१६॥
 देहानुच्चावचाजन्तुः प्राप्योत्सृजति कर्मणा । शशुमिंश्रमुदासीनः कर्मैव गुररीश्वरः ॥१७॥
 तस्मात् सम्पूजयेत् कर्मस्वभावस्थः स्वकर्मकृत्वा । अक्षरसायेन वर्तेत तदेवास्य हि दैवतम् ॥१८॥
 आजीव्यैकतरं भावं यस्त्वन्यमुपजीवति । न तस्माद् विन्दते चेमं जारं नार्यसती यथा ॥१९॥
 वर्तेत ब्रह्मणा विप्रो राजन्यो रचया भुवः । वैश्यस्तु वार्तया जीवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया ॥२०॥
 कृपिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदं तुर्यमुच्यते । वार्ता चतुर्विधा तत्र वयं गोतृत्तयोऽनिशम् ॥२१॥
 सर्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पद्यन्तहेतवः । रजसोत्पद्यते विश्वमन्योन्यं विविधं जगत् ॥२२॥
 रजसा चोदिता मेधा वर्षन्त्यम्बूनि सर्वतः । प्रजास्तैरेव सिद्धयन्ति महेन्द्रः किं करिष्यति २३॥
 न नः पुरो जनपदा न ग्रामा न गृहा वयम् । नित्यं वनौकसस्तात वनशैलनिवासिनः ॥२४॥
 तस्माद् गवां ब्राह्मणानामद्रेक्षारभ्यतां मखः । य इन्द्रयागसम्भारास्तैरयं साध्यतां मखः २५॥
 पच्यतां विविधाः पाकाः सूपान्ताः पायसादयः । संयावापूपशकुलयः सर्वदोहश्च गृह्यताम् ॥२६॥
 ह्यन्तामग्रयः सम्यग् ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । अन्नं बहुविधं तेषो देयं वो धेनुदक्षिणाः ॥२७॥
 अन्येभ्यश्चाश्वचाण्डालपतितेभ्यो यथाहृतः । यवसं च गवां दद्यात् गिरये दीयतां बलिः ॥२८॥
 स्वलङ्कृता भुक्तवन्तः स्वनुलिताः सुवाससः । प्रदक्षिणं च कुरुत गोविप्रानलपर्वतान् ॥२९॥
 एतन्मम मतं तात क्रियतां यदि रोचते । अयं गोब्राह्मणाद्रीणां मह्यं च दयितो मखः ॥३०॥

श्रीशुक उवाच

कालात्मना भगवता शक्रदर्पे जिघांसता । प्रोक्तं निशम्य नन्दाद्याः साध्वगृह्णन्त तद्दत्तम् ॥३१॥
 तथा च ध्यदुषुः सर्वे यथाऽऽह मधुसूदनः । वाचयित्वा स्वस्त्ययनं तद्द्रव्येषु गिरिद्विजान् ॥
 उपहृत्य बलीन् सर्वांनादत्वा यवसं गवाम् । गोधनानि पुरस्सृत्य गिरिं चक्रुः प्रदक्षिणम् ॥३३॥
 अनांस्थनहुष्टुकानि ते चारक्ष्य स्वलङ्कृताः । गोप्यश्च कृष्णवीर्यांश्चि गायन्त्यः सद्रिजाशिरः ॥
 कृष्णस्वन्यतमं रूपं गोपविश्रमणं गतः । शैलोऽस्मीति ध्रुवन् भूरि बलिमाद्द् गृहद्रुपुः ॥३५॥
 तस्मै नमो ब्रजजनैः सह चम्रेऽऽत्मनाऽऽत्मने । अहो परयत शैलोऽर्षी रूपी नोऽनुप्रहं व्यधात् ॥
 एषोऽवजानतो मर्त्यान् कामरूपी वनौकसः । इन्ति ह्यस्मै नमस्यामः शर्मणे चात्मनो गवाम् ॥
 इत्यद्रिगोद्विजमखं वासुदेवप्रणोदिताः । यथा विधाय ते गोपाः सहकृष्णा मजं पयुः ॥३८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वाध्याये चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पंचविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इन्द्रस्तदाऽऽत्मनः पूजां विशाय विदतां नृप । गोपेभ्यः कृष्णनाभेभ्यो नन्दादिभ्यश्चकोप स ॥३९॥

गणं सावर्तक नाम मेघानां चान्तकारिणाम् । इन्द्र प्राचोदयत् क्रुद्धो वाक्यं चाहेशमान्युतर
 ग्रहो श्रीमदमाहात्म्यं गोपानां काननौकसाम् । कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य ये चक्रुर्देवहेलनम् ॥३॥
 यथारहैः कर्ममयः ऋतुभिर्नामनौनिभैः । विद्यमान्वीचिकीं हित्वा तित्तीर्षन्ति भवार्यवम्
 वाचाल बालिशं स्तब्धमजं पण्डितमानिनम् । कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य गोपा भे चक्रुरप्रियम् ॥४॥
 एषां धियावलिप्तानां कृष्णेनाध्मायितात्मनाम् । धुनुत श्रीमदस्तम्भं पशून् नयत सत्तयम् ॥५॥
 ग्रहं चैरावतं नागमारुह्यानुमजे व्रजम् । मरुद्गणैर्महावीर्यैर्नन्दगोष्ठजिघांसया ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थ मधवताऽऽज्ञसा मेघा निर्मुक्तबन्धनाः । नन्दगोकुलमासारि पीडयामासुरोजसा ॥ ८ ॥
 विद्योतमाना विद्युद्भि स्तनन्तः स्तनयिन्नुभि । तीक्ष्णैर्मरुद्गणैर्नुष्ठा यवृजुजलशर्कराः ॥ ९ ॥
 स्थूणास्थूला वर्षधारा मुञ्चस्वभ्रैष्वभीक्ष्णश । जलीर्घं भ्रान्द्यमाना भूर्नांश्यत नतोद्यतम् १०
 अत्यासारातिवातेन पशवो जातवेपना । गोपा गोप्यश्च शीतार्ता गोविन्द शरण्यं ययु
 शिरः सुतांश्च कायेन प्रच्छाद्यासारपोडिताः । वेपमाना भगवतः पादमूलमुपाययु ॥१२॥
 कृष्य कृष्य महाभाग त्वन्नार्थं गोकुलं प्रभो । त्रातुमर्हसि देवास्तः कुपिताद् भक्तवत्सल ॥१३॥
 शिलावर्षनिपातेन हन्यमानमचेतनम् । निरीक्ष्य भगवान् मेने कुपितेन्द्रकृतं हरि ॥१४॥
 अपर्यत्युत्सर्षा वर्षमतिवार्त शिलामयम् । स्वयामे विहृतेऽस्माभिरिन्द्रो नाराय वर्षति ॥१५॥
 तत्र प्रतिविधिं सम्यगात्मयोगेन साधये । लोकेऽस्मानिनां मौञ्ज्याद्धरिष्ये श्रीमदं तम ॥१६॥
 न हि सद्भावयुक्तानां सुराणामौशविस्मयः । मत्तोऽप्यतां मानभङ्ग प्रशमायोपशब्दपते ॥१७॥
 तस्मान्मच्छ्दरयं गोष्ठं मन्नाथं मत्परिग्रहम् । गोपाये स्वात्मयोगेन सोऽयं मे व्रत आहित ॥१८॥
 इत्युत्सर्षकेन हस्तेन कृत्वा गोवर्षनापलम् । धार लीलया कृण्वत्प्रदाकमिन् पालकः ॥१९॥
 अथाह भगवान् गोपान् हेऽग्न्य तात व्रजौकस । यथैपजोयं विशत गिरिगर्तं सगोधना ॥२०॥
 न प्राप्त इह यः कार्यो मद्दस्ताद्रिनिपातने । घातव्यं भयेनालं तत्प्रायं विहितं हि व २१
 तथा निर्विशुर्गते कृष्णारवासितमानसा । यथावकाशं सधनाः सप्तजाः सोपजीविन ॥२२॥
 उक्तदुग्धयां सुरापेक्षां हित्वा तैर्गन्धसिभिः । धीप्यमाशो दधार्द्रि सताई नापजत् पदाग्व
 कृष्णयोगानुभावं तं निशाम्येन्द्रोऽतिविस्मित । निःस्तम्भो भ्रष्टमद्भुत्पः स्वान् मेघान् सन्ययारयत्
 य स्यभ्रमुदिताद्विषं घातव्यं च दारुणम् । निशाम्योपगतं गोपान् गोवर्षनघरोऽमयीन् ॥२५॥
 निपातं त्यजत प्राप्त गोपाः सद्बोधनाभंका । उपारतं घातव्यं श्युदमायाश्च निश्रगाः ॥२६॥
 ततस्ते निर्दयगोपाः स्वै स्त्रमाशय गोधनम् । शक्योऽप्येवहरणं च बालम्वजिता शौ ॥२७॥
 भगवानपि तं शीलं त्यक्त्याने पूर्ववत् प्रभु । पर्युठां सर्वनूतानां म्यापयामाग्य लोकाया ॥२८॥

तं प्रेमरेगान्निभृता प्रजौकसो यथा समीयुः परिरम्भणादिभिः ।

गोप्यश्च सस्नेहमपूजयन् मुदा दध्यचतान्निर्गुयुजुः सदाक्षिपः ॥२६॥

यशोदा रोहिणी नन्दो रामश्च बलिनां वरः । कृष्णमालिङ्ग्य युयुजुराशिरः स्नेहकातरा ॥३०

दिवि देवगणाः साध्याः सिद्धगन्धर्वचारणाः । तुष्टुवुर्मुमुचुस्तुष्टाः पुण्यवपांश्चि पार्थिव ॥३१॥

शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्दिव देवप्रणोदिताः । जगुर्गन्धर्वपतयस्तुष्टुरप्रमुखा नृप ॥३२॥

ततोऽनुरक्तैः पशुपैः परिश्रितो राजन् म गोष्ठं सबलोऽप्रजद्धरिः ।

तथाविधान्यस्य कृतानि गोपिका गायन्त्य ईयुमुदिता हृदिस्पृश ॥३३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ पञ्चविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवंविधानि कर्माणि गोपाः कृष्णस्य वीक्ष्य ते । अतद्वीर्यविदः प्रोचुः समभ्येत्य सुविस्मिताः ॥

बालकस्य यदेतानि कर्मार्यत्यहुतानि वै । कथमर्हत्यसौ जन्म भ्राग्येष्वात्मजगुप्सितम् ॥२॥

यः सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया । कथं विभ्रद् गिरिवरं पुष्करं गजराक्षि ॥ ३ ॥

तोकेनामीलिताचेष्ट प्लुताया महौजसः । पीतः स्तनः सह प्राणैः कालेनेव वयस्तनो ॥४॥

हिन्यतोऽधः शयानस्य मास्यस्य चरणाबुदक् । अनोऽपतद् विपर्यंतरं रदतः प्रपदाहृतम् ॥५॥

एकहायन घ्रासीनो हियमायो विहायसा । दैत्येन यस्तृणावर्तमहन् कण्ठप्रहातुरम् ॥६॥

क्वचिद्वैयङ्गवस्तैन्ये मात्रा यद् उल्लखले । गच्छन्ननुनयोर्मध्ये बाहुभ्यां तावपातयत् ॥७॥

वने सञ्चारयन् वत्सान् सरामो बालकैर्वृतः । हन्तुकामं वकं दोर्भ्यां मुपगतोऽरिमपाठ्यव् ॥८॥

वसेपु वत्सरूपेण प्रविशन्तं जिघांसया । हत्वा न्यपातयत्तेन कपित्थानि च लीलया ॥९॥

हत्वा रासमदैतेय तद्वन्धुंश्च बलान्वितः । चक्रे तालवनें चेमं परिणक्षपलान्वितम् ॥१०॥

प्रलभ्यं घातयित्वा प्रं यत्नेन बलशालिना । अमोचयद् व्रजपथ्यन् गोपीश्वारण्यवद्वितम् ॥११॥

आशीविपतमाहीन्द्रं दमित्वा विमदं हुदान् । प्रसन्नोद्वास्य यमुनां चक्रेऽसौ निर्विरोदकाम् ॥

दुस्त्यजज्ञानुरागोऽस्मिन् सर्वेषां नो प्रजौकसाम् । नन्द ते तनयेऽस्मासु तस्याप्यौरपत्तिकः कथम्

क सप्तहायनो बालः क महाभ्रिविधारणम् । ततो नो जायते शङ्का प्रजनाथ तवात्मजे ॥१४॥

नन्द उवाच

श्रूयतां मे यद्यो गोपा व्येतु शङ्का च पोऽर्भके । एनं कुमारमुद्दिश्य गर्गो मे यदुवाच ह ॥१५॥

वर्णाक्षयः किलास्यासन् गृह्णतोऽनुयुगं तन् । शुक्यो रत्नतया पीत इदानी कृष्णतां गत ॥१६॥

प्रातार्यं वसुदेवस्य हृदिज्जातस्तथा मज्ज । वामुदेव इति श्रीमानमिनाः सप्तप्रचक्षते ॥१७॥

मन्त्रि नामानि रूपाणि च सुतस्य ते । गुणकर्मानुरूपाणि तान्यहं येद् नो जनाः ॥१८॥

एष च श्रेय आधास्यद् गोपगोकुलनन्दन । अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमज्ञस्तरिप्यथ ॥१६॥
पुराणेन व्रजपते साधवो दस्युपीडिताः । अराजकेरधयमाणा जिभ्युर्दस्यून् समेधिताः ॥२०॥
य एतस्मिन् महाभागा प्रीतिं कुर्वन्ति मानवाः । नारयोऽभिभवन् येतान् विष्णुपदानिवासुराः ॥
तस्मान्नन्द कुमारोऽयं नारायणसमो गुरौः । श्रिया कीर्त्यानुभावेन तत्कर्मसु न विस्मय । ॥२१॥
इत्यद्वा मां समादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते । मन्ये नारायणस्यांशं कृष्णमङ्घ्रिकारिणम् ॥२३॥
इति नन्दवचः श्रुत्वा गर्गगीतं व्रजौकसः । मुदिता नन्दमानवुः कृष्णं च गतविस्मयाः ॥२४॥

देवे वर्षन्ति यज्ञविप्लवरया वज्राश्रमपर्पानिलैः

सीदत्पालपशुस्त्रि आत्मशरणां दृष्टानुकम्प्युत्समयन् ।

उत्पाद्यैकरेण शैलमबलो लीलोच्छ्रिलीन्ध्रं यथा

विभ्रद् गोष्ठमपान्महेन्द्रमदभित् प्रीयाञ्च इन्द्रो गताम् ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पद्मविंशतितमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ सप्तविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोवर्धने धृते शैल आसाराद् रक्षिते व्रजे । गोलोकाद्वाग्रज्ज्वृष्णां सुरभि शक्र एव च ॥
विविक्त उपसङ्गम्य शोडित कृतहेलनः । परस्पर्श पादपोरेण किरीटेनार्कवर्चसा ॥ २ ॥
दृष्टधुतानुभावोऽस्य कृष्णस्यामिततेजसः । नष्टत्रिलोकेशमद इन्द्र आह कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥

विशुद्धसत्त्वं तव धाम शान्तं तपोमयं ध्वस्तरजस्तमस्कम् ।

मायामयोऽयं गुणसम्प्रवाहो न विद्यते तेऽग्रहणानुबन्धः ॥ ४ ॥

कुतो नु तद्देतव ईश तत्कृता लोभादयो येऽबुधलिङ्गभावाः ।

तथापि दष्टं भगवान् विभक्तिं धर्मस्य गुप्त्यै खलनिग्रहाय ॥ ५ ॥

पिता गुरस्त्वं जगतामधीशो दुरत्यय काल उपात्तदष्ट ।

हिताय स्वेच्छातनुभि समीहसे मानं विधुन्वज्जगदीशमानिनाम् ॥ ६ ॥

ये मद्भिधाज्ञा जगदीशमानिनस्त्वां पोष्य कालोऽभयमाशु तन्मदम् ।

हित्वाऽऽर्थमार्गं प्रभञ्जयस्मया ईक्षा खलानामपि तेऽनुयासनम् ॥ ७ ॥

स त्व मनैरवयमदप्लुतस्य कृतागमस्तेऽविद्रुप प्रभावम् ।

घन्तुं प्रभोऽथाहंसि मृष्टचेतसो मेयं पुनर्भून्मतिरीश मेऽमर्तो ॥ ८ ॥

तवाप्रतारोऽयमयोश्चज्ज्ञेह स्थयम्भराणामुत्तमरजन्मनाम् ।

चमूपतीनामभवाय त्वेव भवाय युष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ॥ ९ ॥

नमस्तुभ्यं भगवते पुराय मह्यात्मने । वासुदेवाय कृष्णाय सात्वता पतये नम ॥१०॥
 स्वच्छन्दोपात्तदेहाय विशुद्धज्ञानमूर्तये । सर्वस्मै सर्वबीजाय सर्वभूतात्मने नमः ॥११॥
 मयेदं भगवन् गोष्ठनाशयासारवायुभिः । चेष्टितं विदितं यज्ञे मानिना तीर्थमन्युना ॥१२॥
 त्वयेशानुगृहीतोऽस्मि ध्वस्तस्तम्भो वृषोद्यमः । ईश्वरं गुरुमारमानं त्वामहं शरणं गतः ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

एवं सङ्कीर्तितं कृष्णो मघोना भगवानमुम् । मेघगम्भीरया वाचा प्रहसन्नदमत्रवीत् ॥१४॥

श्रीभगवानुवाच

मया तेऽकारि मघवन् मखभङ्गोऽनुगृह्णता । मदनुस्मृतये निश्चं मरास्येन्द्रश्रिया मृशम् ॥१५॥
 मामैश्वर्यंश्रीमदानघो दण्डपाणि न पश्यति । तं श्रंशयामि सम्गद्गयो यस्य चेच्छाम्यनुग्रहम् ।
 गम्यतां शक भद्रं व क्रियतां मेऽनुशासनम् । स्थीयतां स्वाधिकारेषु युक्तैर्यः स्तम्भवर्जितैः ॥
 अधाह सुरभि कृष्णमभिवन्द्य मनस्विनी । स्वसन्तानैरुपामन्त्र्य गोपस्त्वपिण्डीश्वरम् ॥१६॥

सुरभिरुवाच

कृष्ण कृष्ण महायोगिन् विश्वात्मन् विश्वसम्भव । भविता लोकरुनाथेन सनाथा वयमच्युत ॥१७॥
 त्वं नः परमकं दैव त्वं न इन्द्रो जगत्पते । भवाय भव गोविप्रदेवानां ये च साधवः ॥२०॥
 इन्द्रं नस्त्वाभिपेक्ष्यामो ब्रह्मणा नोदिता वयम् । श्रवतीर्थोऽसि विश्वात्मन् भूमेर्भारापनुत्तये ॥

श्रीशुक उवाच

एवं कृष्णमुपामन्त्र्य सुरभिः पयसाऽऽत्मनः । जलैराकाशगङ्गाया ऐरावतऋरोद्धतैः ॥२२॥
 इन्द्रं सुरर्षिभि साकं नोदितो देवमातृभिः । अग्न्यपिञ्जत दाशार्हं गोविन्द इति चाभ्यधात् ॥
 तत्रागतास्तुगुरुनारदादयो गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ।

जगुर्पशो लोकमलापहं हरे सुराङ्गना संनृत्तमुदाम्विताः ॥२४॥

तं तुष्टुवुर्देवनिकायकेतवो व्यवकिरंश्चास्तुतुप्पवृष्टिभिः ।

लोकापरां निवृत्तिमाप्नुवन्त्रयो गावस्तदा गामनयन् पयोद्वृताम् ॥२५॥

नानारसौघाः सरितो वृषा आसन् मधुस्रवाः । अकृष्टपच्यौपधयो गिरयोऽधिभ्रदुन्मयीन् ॥२६॥
 कृष्णोऽभिपिक्त एतानि सत्त्वानि कुरुनन्दन । निर्वैराययभवंस्तात क्राराययपि निसर्गतं ॥२७॥
 इति गोगोकुलपतिं गोविन्दमभिपिच्य सः । अनुज्ञातो ययौ शकोद्युतो देवादिभिर्दिवम् ॥२८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वाधे इन्द्रस्तुतिर्नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् । ईनातुं नन्दस्तु कान्तिन्वा द्वादश्यां जलमाविशत् ॥

तं गृहीत्वानयद् भृत्यो वरुणस्यासुरोऽग्निकम् । अविज्ञायासुरीं वेर्णां प्रविष्टमुदकं निशि ॥२॥
सुकुशुस्तमपश्यन्तः कृष्ण रामेति गोपकाः । भगवांस्तदुपश्रुत्य पितरं वरुणाह्वतम् ।

तदन्तिकं गतो राजन् स्थानामभयदो विभुः ॥ ३ ॥

प्राप्तं वीक्ष्य हरीकेशं लोकपालः सपर्यया । महत्या पूजयित्वाऽऽह तद्दर्शनमहोत्सवः ॥४॥

वरुण उवाच

अथ मे निभृतो देहोऽद्यैवार्योऽधिगतः प्रभो । त्वत्पादभाजो भगवन्नवापुः पारमध्वनः ॥ ५ ॥

नमस्तुभ्यं भगवते प्रहृष्ये परमात्मने । न यत्र श्रूयते माया लोकासृष्टिकल्पना ॥६॥

अजानता मामकेन मूढेनाकार्यवेदिना । आनीतोऽर्थं तव पिता तद् भवान् चन्तुमर्हति ॥७॥

ममाप्यनुग्रहं कृष्ण कर्तुमर्हस्यशेषदक् । गोविन्द नीयतामेव पिता ते पितृवत्सल ॥८॥

श्रीशुक उवाच

एवं प्रसादितः कृष्णो भगवानीश्वरेश्वरः । आदायागात् स्वपितरं बन्धूनां चावहन्मुदम् ॥९॥

नन्दस्वतीन्द्रियं दृष्ट्वा लोकपालमहोदयम् । कृष्णे च सन्नतिं तेषां ज्ञातिभ्यो विस्मिनोऽश्रवीत् ।

ते त्वौत्सुक्यधियो राजन् मत्वा गोपास्तमीश्वरम् । अपि न स्वर्गतिं सुखमासुपाधास्य श्चोश्वरः

इति स्वानां स भगवान् विज्ञायास्त्रिजगत् स्वयम् । सङ्कलसिद्धयेतेषां कृपयैतद्विन्त रत् ॥१२॥

जनो वै लोक एतस्मिन्नाविधाकामकर्मभिः । उच्चावचासु गतिपु न वेद स्वां गतिं भ्रमन् ॥१३॥

इति सञ्चिन्त्य भगवान् महाकारुणिको हरिः । दर्शयामास लोकं स्वं गोपानां तमसः परम् ॥

सार्थं ज्ञानमनन्तं यद् ब्रह्मज्योतिः सनातनम् । यद्धि पश्यन्ति मुनयो गुणापाये समाहिताः ॥१५॥

ते तु ब्रह्महृदं नीता मत्ताः कृष्णेन चोदृष्टताः । ददृशुर्ब्रह्मणो लोकं यत्राक्रूरोऽप्यगात् पुरा ॥

नन्दादयस्तु तं दृष्ट्वा परमानन्दनिर्ऋताः । कृष्णं च तत्र च्छन्दोभिः स्तूयमानं सुविस्मिताः ॥१७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भगवानपि ता रात्रीः शरदोत्फुल्लमल्लिकाः । वीक्ष्य रन्तुं मनश्चक्रे योगमायामुपाश्रितः ॥१॥

तदोद्भूराजः ककुभः करैर्मुखं प्राच्या विलिङ्गपत्तरेण शन्तमैः ।

स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृजन् प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः ॥ २ ॥

दृष्ट्वा कुमुदन्तमखण्डमण्डलं रमाननाभं नवबुद्धुमाह्वयम् ।

यनं च त्रिकोमज्ञगोभिरञ्जितं जगौ कलं वामरशां मनोहरम् ॥ ३ ॥

निशम्य गीतं तदनङ्गरर्षनं व्रजस्त्रियः कृष्णपृहतिमानसाः ।

दुहन्त्योऽभिययुः काश्चिद् दौर्द्धित्वा समुत्सुकाः । ष्योऽधिश्चित्य संयावमनुद्वास्यापरा ययुः ५
 परिवेषयन्त्यस्तद्वित्वा पाययन्त्यः शिशून् पयः । शुभ्रपन्त्यः पतीन् काश्चिद्भन्योऽपास्य भोजनम्
 क्षिम्पन्त्यः प्रमृजन्त्योऽन्या अञ्जनय काश्च लोचनेऽव्यत्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित् कृष्णान्तिकं ययुः
 ता वार्यमाणाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृबन्धुभिः । गोविन्दापहृताः मानो न न्यवतन्त मोहिताः ८
 अन्तर्गृहगताः काश्चिद् गोष्योऽलक्ष्यविनिर्गमाः । कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ९
 तु महमेष्टविरहतीप्रतापयुताशुभाः । ध्यानप्राप्ताद्युतारलेपनिर्तृत्वा क्षीणमङ्गलाः १०
 तमेव परमारमान जारबुद्धपापि सद्गताः । जहुर्गुणमयं देवं सद्यः प्रक्षीणबन्धनाः ॥११॥

राजोवाच

कृष्णं विदुः परं कावतं न तु ब्रह्मतया मुने । गुणप्रवाहोपरमस्तासां गुणधियां कथम् ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

उक्त पुरस्तादेतत्ते चैव सिद्धिं यथा गतः । द्विपन्नपि हृषीकेशं किमुताधोऽजप्रियाः ॥१३॥
 नृणां निःश्रेयसाथाय व्यक्तिर्भगवतो नृप । अव्ययस्याप्रमेयस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥१४॥
 कामं क्रोधं भयं स्नेहमैस्यं सौहृदमेव च । नित्यं हरौ विदधतो यान्ति तन्मयतां हि ते ॥१५॥
 न चैवं विस्मयः काश्चो भवता भगवत्यजे । योगेश्वरेश्वरे कृष्णे यत् पतद् विमुच्यते ॥१६॥
 ता हृष्टान्तिष्मतायाता भगवान् प्रजयोपित्तः । अवदद् वदतां श्रेष्ठो वाचः पेशैर्विमोहयन् ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

स्वागतं वो महाभागाः प्रियं किं करवाणि वः । प्रजस्यानामयं कश्चिद् प्रतागमनकारणम् ॥१८॥
 रजन्येषा घोररूपा घोरसर्वनिषेविता । प्रतिघात प्रजं नेह स्थेयं स्त्रीभिः सुमध्यमाः ॥१९॥
 मातरः पितरः पुत्रा भ्रातरः पत्यश्च वः । विचिन्वन्ति ह्यपश्यन्तो मा कृद्वं बन्धुसाध्वसम् २०
 दृष्टं वन कुमुमितं राकेशकररञ्जितम् । यमुनानिललोलैजत्तर्णह्वशोभितम् ॥२१॥
 तद् यात माचिरं गोष्ठं शुभ्रपध्वं पतीन् सतीः । क्रन्दन्ति वत्सा बालाश्च तान् पाययत दुह्यत
 अथवा मदभिस्नेहाद् भवत्यो यन्त्रिताशयाः । आगता ह्यपपन्नं वः प्रीयन्ते मयि जन्तवः २३
 भर्तुः शुभ्रपणं स्त्रीणां परो धर्मो ह्यनायया । तद्भन्तानां च कल्याण्यः प्रजानां चानुपोषणम् ॥
 दुःशीलो दुर्भंगो वृद्धो जडो रोम्यधनोऽपि वा । पतिः स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेऽप्युभिरपातकी २५
 अस्वयंमयशस्यं च फल्गु कृच्छ्रं भयावहम् । जुगुप्सितं च सर्वत्र औपपत्यं कुलस्त्रियाः ॥२६॥
 ध्वषाद् दर्शनाद् ध्यानान्मयि भावोऽनुकीर्तनात् । तथा सच्चिर्पेण प्रतियात ततो गृहान् २७

श्रीशुक उवाच

इति विप्रियमाकर्ण्यं गोष्यो गोविन्दभाषितम् । विवरणा भ्रममङ्गल्पाश्चिन्तामापुद्गरत्ययाम् २८

कृत्वा सुखान्यव शुच श्रवसने शुष्यद्विम्बाधराणि चरणान भुव लिखन् य ।
 अत्रैरुपात्तमग्निमि कुचकुङ्कुमानि तस्थुर्नृजन् य उरदु खभरा स्मत्पूर्णाश्च ॥२६॥
 प्रेष्ट प्रियेतरमित्र प्रतिमपमाण कृष्ण तदर्थविनिवर्तितसर्वकामा ।
 नेत्रे विमृज्य रदितोपहते स्म किञ्चिन्मरम्भाद्गद्गिरोऽनुवतानुरक्ता ॥३०॥

गोप्य ऊचु

मव विभोऽर्हति भवान् गर्दितु नृशस सन्त्यज्य सवविययास्तव पादमूलम् ।
 भक्ता भजस्व दुरवग्रह मा स्यजास्माद् देवो यथाऽऽदिपुरयो भजते मुमुक्षुः ॥३१॥
 यःपत्यपयसुहृदामनुवृत्तिरङ्ग खीर्णा स्वधर्म इति धर्मविदा स्वयोक्तम् ।
 अस्त्रेवमेतदुपदेशपदे त्वयीशे प्रेष्टो भवांस्तुभृतां किल बभुराग्मा ॥३२॥
 कुर्वन्ति हि त्वयि रतिं कुशला स्व आ मन् नित्यप्रिये पतिसुतादिभिरातिर्दे किम् ।
 तन्न प्रसीद परमेश्वर मा स्म छिन्द्या आणां भृतां त्वयि चिरादरविदोः ॥३३॥
 चित्त सुप्तेन भवतापहत गृहेषु यन्निविशयुत करावपि गृह्यङ्गथ ।
 पादौ पदं न चलतस्तव पादमूलाद् याम कथ मज्जमयो करवाम रि दा ॥३४॥
 सिद्धाङ्ग नस्वदधराभृतपूङ्केण हासावलोककलगीतजहृष्ट्यपान्निम् ।
 नो चेद् वय विरहजाग्युपयुक्तदेश ध्यानेन याम पदयो पदवा सपे ते ॥३५॥
 यद्भङ्गुजात् तत्र पादतल रमाया दत्तस्रवां ष्टिदरस्यजनप्रियस्य ।
 अस्माश्च तत्प्रभृति नान्यन्मममङ्ग स्वातु त्वयाभिरमिता यत पारयाम ॥३६॥
 श्रीपत्पदानुजरजश्चक्रने तुलस्या लब्ध्वापि वषमि पद किल भूत्पुष्टम् ।
 यस्या स्वधीषणरुतेऽयसुरप्रयामस्तद्दद् वयं च तत्र तादरज प्रपद्य ॥३७॥
 तन्न प्रसीद वृजिनार्दन तेऽङ्गिमूलं प्राप्ता विमृश्य वसतीस्वदुपासनाया ।
 त्वत्सुन्दरस्मितनिरीषणतोऽप्रकामतसा मनां पुरवभूषण दहि दास्यम् ॥३८॥
 योषयालकावृतमुग्ध तव कुण्डलध्रीगण्डस्वलाघरमुध हसितापताम् ।
 दत्तामप च भुजदण्डयुगं विलोम्य वष धिर्षिकरमर्षं च भवाम दास्य ॥३९॥
 का स्फुक्क ने चलपदायनमूर्च्छिनेन मम्मोहिताऽऽयचरिताश्च चलेत्प्रिवाञ्चाम् ।
 प्रैखोत्रयसौभगमिद च गिरीषय रुं पद् गोदिन्दुमृगा पुलकान्यविभ्रन् ॥४०॥
 प्यर्धं भवान् मज्जमवातिहरोऽभिजातो द्यो यथाऽऽदिपुरे न मुरलोऽगता ।
 रामो निर्येहि कस्त्वङ्गमर्तयो कस्त्रानेषु च शिरस्तु ष्च किङ्करीषाम् ॥४१॥

श्रीशुभ उवाच

ते विवर्तिततासां धृत्वा योनेधरेदर । प्रहस्य सद्यं गोरीसम्मारातोऽपरीरन ॥४२॥

ताभिः समेताभिरदारवेष्टितः प्रियंवधोऽकुञ्जमुखीभिरच्युतः ।

उदारहासद्विजकुन्ददीपितिर्षरोचतैषाङ्ग इवोद्भूतः ॥३३॥

उपगीयमान उद्गापन् यन्तिताशतयूथपः । मालां विभ्रद् धीजयन्तीं व्यचरन्मण्डयन् धनम् ॥४॥

नद्याः पुलिनमाविश्य गोपोभिर्हिंसवालुकम् । रेमे तत्तरजानन्दकुमुदामोदवायुना ॥४४॥

बाहुमसारपरिरम्भकरालकोरनीवीस्तनालभननमन्तलाप्रपतैः ।

ध्वेत्स्यावलोकहसितैर्मजसुन्दरीयामुत्तमभयन् रतिर्पति रमयाञ्चकार ॥४५॥

एत्र भगवतः कृप्याह्वयमाना महात्मनः । आत्मानं मेनिरे स्त्रीणां मानिन्योऽभ्यधिकं भुवि ७

तासां तत् सौभगमदं धीपय मानं च केरावः । प्रशामप प्रसादाय तत्रैवान्तरधीपत ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे भगवतो रासक्रीडावर्णनं
नामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥२६॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अन्तर्हिते भगवति सहसैव प्रजाङ्गना । अतर्प्यस्तमवच्छायाः करिष्य इव यूथपम् ॥ १ ॥

गत्यानुरागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ।

आश्रित्चित्ताः प्रमदा रमापलेस्तास्ता विचेष्टा जगद्भुस्तदात्मिकाः ॥ २ ॥

गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषु प्रियाः प्रियस्य प्रतिरूढमूर्त्ययः ।

असावहं स्मित्यबलास्तदात्मिका न्यवेदिषुः कृप्यविहारविभ्रमाः ॥ ३ ॥

गायन्त्य उधैरमुमेव संहता विचिक्वयुष्मत्तकवद् वनाद् वनम् ।

पप्रच्छुराकाशवदन्तरं वहिर्भूतेषु सन्त पुरुषं धनस्पतीन् ॥ ४ ॥

एते वः कश्चिदश्वत्थं प्रुढं न्यप्रोय नो मन । नन्दसुनुर्गतो हत्वा प्रेमहासावलोकनैः ॥ ५ ॥

कश्चित् कुरयकाशोकनागपुत्रागचम्पकाः । रामानुजो मानिनीनामितो दपंहरस्मितः ॥ ६ ॥

कश्चित्तुलसि कल्याणि गोविन्दचरणप्रिये । सह खालिकुलैर्विभ्रद् एष्टेऽस्तिप्रियोऽच्युतः ॥ ७ ॥

मालत्यदर्शि वः कश्चिन्मञ्जुके जाति धूमिके । प्रीतिं वो जनयन् यातः करम्पर्शेन माघवः ॥ ८ ॥

चूतप्रियालपमसासनकोविदारजम्भकं विल्वयकुलाप्रकदम्बनीपाः ।

येऽन्ये परार्थभवका यमुनोपतृलाः शंसन्तु कृप्यपदवीं रहितात्मनां नः ॥ ९ ॥

किं ते कृतं क्षिति तपो यत् केरावाङ्घ्रिस्पर्शात्सवोऽपुलकितान्तरहृत्प्रिभासि ।

अप्यहर्प्रसम्भव उरुक्रमविक्रमाद् वा आहो वराहवपुषः परिरम्भयेन ॥ १० ॥

अप्येषोपतृनुपगतः प्रिययेह गाप्रैस्तन्वन् इशां सखि मुनिवृत्तिमच्युतो वः ।

कान्ताङ्गसङ्गकुचकुङ्कुमरं जतायाः कुन्दस्रजः कुलपतेरिह याति गन्धः ॥ ११ ॥

बाहुं त्रियांस उपधाय गृहीतपद्मो रामानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदान्धैः ।

अन्वीयमान इह वस्तरवः प्रणामं किं वाभिनन्दति धरन् प्रणयावलोकैः ॥१२॥

पृच्छतेमा लता धाहूनप्याश्लिष्टा वनस्पतेः । नूनं तत्करजस्पृष्टा मिश्रस्युत्पुलदान्यहो ॥१३॥

इत्युन्मत्तवचो गोप्यः कृष्णान्वेषणकातराः । लीला मगवतस्तास्ता ह्यनुचक्रुस्तदात्मिकाः १४

कस्याश्चित् पूतनायन्याः कृष्णायन्यपिबन् स्तनमृतोक्तायिस्वा रदयन्याः पदाङ्गुलकटायतीम् ॥

दै यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णार्भभावनाम् । रिङ्गयामास काप्यह्म्री कर्पन्ती घोपनिःस्वनैः ॥

कृष्णरामायिते द्वे तु गोपायन्यथ काश्चन । वासायतीं हन्ति चान्या तत्रैका तु यथायतीम्

आहूय दूरगा यद्वत् कृष्णस्तमनुकुर्वतीम् । धेयुं धणन्ती प्रीडन्तीमन्याः शंसन्ति सान्त्विति

कस्याश्चित् स्वभुजं न्यस्य चलन् याहापरा ननु । कृष्णोऽहं पश्यत गतिं ललितामिति तन्मनाः १६

मा भैष्ट वातवर्षाभ्यां तरत्राप्यं विहितं मया । इत्युक्त्वा क्रेन हस्तेन यतन्युन्निदधेऽम्बरम् २० ॥

आरक्षैका पदाऽऽक्रम्य शिरस्याहापरां नृप । दुष्टाहे गच्छ जातोऽहं खलानां ननु दण्डपक्

तत्रैकोवाच हे गोपा दावाग्निं पश्यतोत्पणम् । चक्षूंयाश्वपिदुग्धं वो विधास्ये चेममज्जसा २२

पदान्यया राजा काचित्तन्वी तत्र उलूखले । भीता सुक्त्वा पिधायास्यं मेजे भीतिविडम्बनम्

पयं कृष्णं पृच्छमाना घृन्दायनलतास्तस्मिन् । ध्यचक्षत घनोद्देशे पदानि परमात्मनः ॥२४॥

पदानि ध्यक्तमेतानि नन्दसूनोर्महात्मनः । लपयन्ते हि ध्यजाम्भोजवज्राङ्कुरायवादिभिः २५

तैस्तैः पदैस्तपद्भीमविविद्धन्त्योऽप्रतोऽप्रलाभः । यथाः पदैः सुपृक्तानि विलोययतीं, सममुद्यन्

कस्याः पदानि धैतानि याताया नन्दसूनुना । अंसन्यस्तप्रकोटायाः करेणो करिणा यथा २७

अनयाऽऽराधितो नूनं भगवान् हरिरीश्वर । यस्यो विहाय गोविन्दः प्रीतो वामगयद् रदः ॥

धन्या अहो धर्मो आशयो गोविन्दाङ्गुल्यङ्गरेण्य । यान् प्रलेशो रमा देवी दधुर्मण्यपनुत्तये ६

तरया अमूर्तिनः, घोभं कुर्वन्त्युच्चै पदानि यत् । धैकापद्वय गोरीनां रहो मुद्गत्तेऽप्युताधरम् ॥

१ कक्षयन्ते पदान्यत्र तस्या नूनं नृणां पुरैः । निष्ठां मुजाताद्दृष्टितलामुच्चिन्त्ये प्रेयसीं प्रियः ॥

साग्यधिकमप्राप्ति पदानि यद्वतो अधून् । गोप्यः परयत कृष्णस्य भाराकाशतस्य कामिनः ॥

प्रायशोपिता कान्ता सुप्पहेतोर्मंडामना । अत्र प्रमूनावचयः प्रियायै प्रेयसा कृत् ।

प्रपञ्चमलो एते परयतामखले पदे ॥३३॥

एवमुक्तं प्रियामाह स्कन्ध आरुह्यतामिति । ततश्चान्तर्दधे कृष्ण सा वधूर्न्वत्पयत ॥३९॥
 हा नाथ रमण प्रेष्ट क्वासि क्वासि महाभुज । दास्यास्ते कृष्णायामे सखे दर्शय मन्निधिम् ॥
 अन्विच्छन्त्यो भगवतो मार्गं गोप्योऽविदूरत । दशशु प्रियविश्लेषमोहितां दुःखितां सखीम् ।
 तया कथितमाकर्ण्य मानप्राप्तिं च माधवात् । श्रवमान च दौरान्याद् विस्मय परमं ययु ॥
 ततोऽविशन् वन चन्द्रज्योत्स्ना यावद् विभाष्यते । तम प्रविष्टमालक्ष्य ततो निववृत्तु खिय ॥
 तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदारिमका । तद्गुणानेव गायन्त्यो नात्मागाराणि सस्मरु ॥
 पुन पुलिनमागच्छ कालिन्ध्या कृष्णभावना । समवेता जगु वृष्णं तदागमनकञ्चिता ६२
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३० ॥

अर्थकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

गोप्य ऊचु

जयति तेऽधिक जन्मना यज श्रयत इन्दिरा शश्वदत्र हि ।
 दयित इयतां दिक्षु तावकाश्चयि घृतासवस्त्वां विचिन्वते ॥ १ ॥
 शरदुदाशये साधुजातसंसरसिजोदरश्रीमुषा दशा ।
 सुरतनाथ तेऽशुल्कदासिका वरद निघ्नतो नेह किं वध ॥ २ ॥
 विपत्तलाप्ययाद् ध्यालराक्षसाद् वर्षमारताद् वैद्युतानलात् ।
 वृषमयात्मजाद् विश्वतोभयादपम ते वय रचिता मुहु ॥ ३ ॥
 न खलु गोपिकानन्दनो भवानखिलदेहिनामन्तरात्मकम् ।
 विखनसाथितो विश्वगुप्तये सख उदेविवान् सात्वतां कुले ॥ ४ ॥
 विरचितामय वृष्णिधुर्यं ते चरणमीयुषां ससृतेर्भयान् ।
 करसरोरुहं कान्त कामर्द शिरसि घेहि न श्रीकरप्रहम् ॥ ५ ॥
 यजजनार्तिहन् वीर योपितां निजजनहमयध्वंसनस्मित ।
 भज सखे भयत्किङ्करी स्म नो जलरहानन चारु दर्शय ॥ ६ ॥
 प्रणतदेहिना पापकर्शन तृणचरानुर्गं श्रीनिकेतनम् ।
 फणियथार्पितं ते पदाम्बुजं कृणु कुचेपु न कृन्धि हृच्छयम् ॥ ७ ॥
 मधुरया गिरा वल्गुवाक्यया सुधमनोज्ञया पुष्करेक्षणे ।
 विधिकरीरिमा वीर मुह्यतीरघासीधुनाऽऽध्याययङ्क् च ॥ ८ ॥
 तत्र यथासृत तसत्रीयनं कविभिरीहितं कलमपापहम् ।
 श्रवणमङ्गल श्रीमन्ततं भुवि गुणन्ति ते भूरिदा जनाः ॥ ९ ॥

प्रहसितं प्रिय प्रेमवीक्षणं विहरणं च ते ध्यानमङ्गलम् ।
 रहसि संविदो या हृदिस्पृशः कुहक नो मनः शोभयन्ति हि ॥१८॥
 चलसि यद् व्रजाचारयन् पशून् नलिनसुन्दरं नाथ ते पदम् ।
 शिलतृणाङ्कुरैः सीदतीति नः कलिलतां मनः कान्त गच्छति ॥१९॥
 दिनपरिषये नीलकुन्तलैर्नहदाननं बिभ्रद्वावृतम् ।
 घनरजस्वलं दर्शयन् मुहुर्मनसि नः स्मरं वीर यच्छसि ॥२०॥
 प्रणतकामदं पञ्जाचितं धरणिमण्डनं ध्येयमापदि ।
 चरणपङ्कजं शन्तमं च ते रमय नः स्तनेष्वर्पयाधिहन् ॥२१॥
 सुरतवर्धनं शोकनाशनं स्वरितवेष्टुना सुष्ठु चुम्बितम् ।
 इतररागविस्मरणं नृणां वितर वीर नस्तेऽधरामृतम् ॥२२॥
 अटति यद् भवानद्धि काननं शृष्टिर्गुणायते त्वामपरयत्ताम् ।
 कुटिलकुन्तलं धीमुखं च ते जट उदीचतां पद्मरूढं दृशाम् ॥२३॥
 पतिसुतान्वयभ्रातृवान्धवानतिविलङ्घ्य तेऽन्यस्युतागताः ।
 गतिविदस्तवोद्गीतमोहिताः कितव योपितः कस्त्यजेक्षिशि ॥२४॥
 रहसि संविदं हृच्छयोदयं प्रहसिताननं प्रेमवीक्षणम् ।
 बृहदुरः श्रियो वीष्य धाम ते मुहुरतिस्पृहा मुद्धते मनः ॥२५॥
 व्रजवनीकमां श्यक्तिरङ्ग ते वृजिनहन्त्यलं विश्वमङ्गलम् ।
 त्यज मनाश् च नस्वस्पृहात्मनां स्वजनहृद्भुजां यक्षिपूदनम् ॥२६॥
 यत्ते मुजातधरणागुरुरहं स्तनेषु भीताः शनैः प्रिय दधोमहि कर्कशेषु ।
 तेनाट घोमटसि तद् व्यथते न किहियन् वृषादिभ्रंमति धीर्मवशायुषी न ॥२७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे रासक्रीडायां नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३१॥

अथ द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति गोप्यः प्रगायन्यः प्रलपन्वक्ष्ये चिप्रथा । इन्दुः सुरवरं राजन् वृष्यदर्शनलालसाः ॥ १ ॥
 नासामाविरभूच्छौरिः स्वयमानमुपागुणः । पीताम्बरधरः स्वर्गी साधान्मन्मथमन्मथः ॥२॥
 नं विमोक्ष्यागतं प्रेष्टं प्रीत्युत्पुल्लरशोऽपलाः । उतस्थुर्दुर्गपत् स्वर्गस्तन्वः प्रापमिवागतम् ॥३॥
 अधिष् कराम्बुजं शीरेजंगृहेऽञ्जलिना मुदा । काण्डि दपार तद्वाहुर्मने चन्दनरूपितम् ॥ ४ ॥
 काविदञ्जलिनागृह्यात्तयो ताभूलचयितम् । पदा तद्दृग्मिदमर्थं सन्तप्ता स्तनपोरघात् ॥५॥

एका भ्रुकुटिमाध्व्य प्रेमसंरम्भमिहला । जतीवेत्त कटाक्षैः संदष्टदशनच्छदा ॥ ६ ॥
 अपरानिमिपददृग्भ्या जुषाणा तन्मुखाभ्रुजम् । आपोतमपि नातृप्यत् सन्तस्तचरणं यथा ॥७॥
 तं काचिल्लेत्ररन्ध्रेण हृदिहृय निमील्य च । पुलकाङ्गुपुष्पगुह्यास्ते योगीवानन्दसंस्तुता ॥८॥
 सर्वास्ताः केशवालोकरमोःसर्वानृतृताः । जहुर्विरहजं तापं प्राज्ञं प्राप्य यथा जनाः ॥९॥
 तामिर्विधूतशोकाभिर्भंगवानच्युतो वृतः । व्यरोचताधिकं तात पुरुषः शक्तिभिर्यथा ॥१०॥
 ताः समादाय कालिन्या निरिश्य पुलिनं विभुः । विक्स कुन्दमन्दारसुरभ्यनिलपट्पदम् ॥११॥
 शरच्चन्द्रांशुसन्दोहध्वस्तद्रोपातमः शिवम् । कृष्णाया हस्ततरलाचितकोमलवालुकम् ॥१२॥
 तदर्शनाह्लादविधूतहृद्भुजो मनोरथान्तं ध्रुतयो तथा ययुः ।
 स्वैरुत्तरीयैः कुञ्जकुङ्कमाङ्कितैरचीकल्पलासनात्मबन्धवे ॥१३॥
 तत्रोपविष्टो भगवान् स ईश्वरो योगेश्वरान्तर्हृदि कल्पितासनः ।
 चक्रास गोपीपरिपङ्क्तोऽचित्तौलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् ॥१४॥
 सभाजयित्वा तमनङ्गदीपनं सहासलोल्लेखविभ्रमध्रुवा ।
 संस्पर्शनेनाङ्गकृताङ्घ्रिहस्तयोः संस्तुत्य ईश्वरकृपिता बभाषिरे ॥१५॥

गोप्य ऊचुः

भजतोऽनुभजन्येक एक एतद्विपर्ययम् । नोभयांश्च भजन्येक एतन्नो ब्रूहि साधु भोः ॥१६॥

श्रीभगवानुवाच

मियो भजन्ति ये सख्यःस्वार्थैकान्तोद्यमा हि ते । न तत्र सौहृदं धर्मः स्वार्थार्थं तद्धि नान्यथा १७
 भजन्यभजतो ये वै करुणाः पितरो यथा । धर्मो निरपवादोऽत्र सौहृदं च सुमध्यमाः ॥१८॥

भजतोऽपि न वै केचिद् भजन्यभजतः कुतः । आत्मारामा ह्याप्तकामा अकृतज्ञा गुरुदहः ॥१९॥
 नाहं तु सख्यो भजतोऽपि जन्तून् भजाभ्यमीपामनुवृत्तिवृत्तये ।

यथाधनो लब्धघने विनष्टे तच्चिन्तयान्यधिभृतो न वेद ॥२०॥

एव मदर्थाङ्गितलोकवेदस्वानां हि वो मय्यनुवृत्तयेऽवलाः ।

मया परोचं भजता तिरोहितं मासूयितुं मार्हथ तत् प्रियं प्रियाः ॥२१॥

न पारयेऽहं निरवद्यसंयुजां स्वसाधुकृयं विबुधासुपापि वः ।

या माभजन् हुर्जरगेह्यह्लाः संवृश्य तद् वः प्रतिधातु साधुना ॥२२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे रासजीवायां नाम द्वाविंशत्तमोऽध्यायः ॥३३॥

अथ त्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्थं भगवतो गोप्यः श्रुत्वा घाचः सुपेशलाः । जहुर्विरहजं तापं तदङ्गोपचिताशियः ॥ १ ॥

तत्रारमत गोविन्दो रासक्रीडामनुप्रतैः । खीरनैरन्वितः प्रीतैरन्योन्यावद्बहुभिः ॥ २ ॥
 रासोत्सवः सम्प्रतूतो गोपीमण्डलमण्डितः । योगेश्वरेण कृण्वेन तासां मध्ये द्वयोर्द्वयोः ।

प्रविष्टेन गृहीतानां कण्ठे स्वनिर्कटं स्त्रियः ॥ ३ ॥

यं मन्वेरन् नभस्तावद् विमानशतसङ्कलम् । दिवोकसां सत्राराणामौसुक्यापहतात्मनाम् ॥ ४ ॥
 ततो दुन्दुभयो नेदुर्निपेतुः पुष्पवृष्टयः । जगुर्गन्धर्वपतयः सखीकास्तघशोऽमलम् ॥ ५ ॥
 वलयानां नूपुराणां किङ्किणीनां च योपिताम् । सप्रियाणामभूच्छन्दस्तमुलो रासमण्डले ॥ ६ ॥
 तत्रातिशुशुभे ताभिर्भगवान् देवकीसुतः । मध्ये मणीनां ईमानां महाभरकतो यथा ॥ ७ ॥
 पादप्यासैर्भुजविधुतिभिः सस्मितैर्भ्रूविलासैर्भङ्गयन्मधैश्चलकुचपटैः । कुण्डलैर्गण्डलोलैः ।
 श्विद्यन्मुख्यः कवचरशानाम्रन्धयः कृष्णवर्णो गायन्यस्तं तडित इव ता मेघचक्रे विरेजुः ॥ ८ ॥
 उच्चैर्जगुर्नृप्यमाना रक्तकण्ठ्यो रतिप्रियाः । कृप्याभिमर्शमुदिता यद्गोतेनेदमावृतम् ॥ ९ ॥
 काचित् समं मुकुन्देन स्वरजातीरमिश्रिताः । उच्चिन्ये पूजिता तेन प्रीयता साधु साधिनिति ।

तदेव ध्रुवमुच्चिन्ये तस्यै मानं च बहदात् ॥ १० ॥

काचिद् रासपरिश्रान्ता पार्वस्यस्य गदाभृतः । जग्राह बाहुना स्कन्धं शयद्वलयमलिका ॥ ११ ॥
 तत्रैकांसगतं बाहुं कृष्णस्योत्पलसौरभम् । चन्दनालिसमाप्राय हृष्टरोमा सुचुम्ब ह ॥ १२ ॥
 कस्याश्चिन्नात्प्रविशिसकुण्डलरिपमरिडतम् । गण्डं गण्डे सन्दवत्या अदात्तामूलचर्वितम् ॥ १३ ॥
 नृत्यन्ती गायती काचित् कूजगुणमेखला । पार्वस्याच्युतहस्ताब्जं श्रान्ताधातु स्तनयो शिवम् ॥ १४ ॥
 गोप्यो लज्ज्वाच्युतं कान्तं श्रिय एकान्तवसुभम् । गृहीतकरव्यस्तहोभ्यां गायन्यस्तं विजहिर ॥ १५ ॥
 कर्णोत्पलालकवटिकूपोलधर्मवक्रश्रियो । यलयनूपुरधोपवाचैः ।
 गोप्यः समं भगवता न नृतुः स्वदेशस्तस्यजो भ्रमरगायकरासगोष्ठ्याम् ॥ १६ ॥
 पथ परिप्यङ्गराभिमर्शस्त्रिभ्येषणोदामविलासहासैः ।
 रमे रमेशो प्रजसुन्दरीभिर्यथामरुः स्वप्रतिविम्बधिभ्रमः ॥ १७ ॥
 तदङ्गसङ्गप्रमदाकुलेन्द्रियाः केशान् दुकूलं कुचपटिकां वा ।
 नाङ्गः प्रतिप्योद्गमलं प्रजसिषो विम्वस्तमालाभरणाः पुरन्दह ॥ १८ ॥

कृष्णविप्रोदितं धीपथ मुमुहुः रेचरस्त्रियः । कामादिताः शशाङ्कश्च मगणो विस्मितोऽभरत्
 हृषा तावन्तमामानं ण्यथर्तागोपयोपितः । रमे स भगवांस्ताभिराग्नारामोऽपि लीलपा २०
 तासामतिविहारेण श्रान्तानां यदनानि स । प्रामृजत् करण्यः प्रेम्प्या शन्तमेनाङ्ग पाणिना २१
 गोप्यः स्फुरत्पुरट्टपुरदलपुन्तलविद्वृणत्तधिवा मुधिनहामनिरीक्षणेन ।
 मानं दधप्य ऋपभस्य - जगु कृतानि पुण्यानि तत्करस्वस्वर्नाप्रमोदाः ॥ २२ ॥

ताभिर्युतः ध्रममपोहितुमङ्गसङ्गपृष्टजः स कुचकुङ्कुमरञ्जितायाः ।
 गन्धर्वपालिभिरनुहुत आविशद् वाः श्रान्तो गजोभिरिभराडिव भिन्नसेतुः ॥२३॥
 सोऽम्भस्यलं युवतिभिः परिपिच्यमानः प्रेम्णोचितः प्रहसतीभिरितस्ततोऽङ्ग ।
 वैमानिकैः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानो रेमे स्वयं स्वरतिरत्र गजेन्द्रलीलः ॥२४॥
 ततश्च कृत्स्नोपवने जलस्यलप्रसूनगन्धानिलजुष्टदिकटे ।
 चचार भृङ्गप्रमदागणावृतो यया मदच्युद् द्विरदः करेणुभिः ॥२५॥
 एवं शशाङ्कोशुविराजिता निशाः स सत्यकामोऽनुरताबलागणः ।
 सिपेव आत्मन्यवरुद्धसौरतः सर्वाः शरकाच्यरुधारसाश्रयाः ॥२६॥

राजोवाच

संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतरस्य च । श्रवतीर्थो हि भगवानंशेन जगदीश्वरः ॥२७॥
 स कथं धर्मसेतूनां वक्ता कर्ताभिरचिता । प्रतीपमाचरद् महान् परदारभिमर्शनम् ॥२८॥
 आसक्तकामो यदुपतिः कृतवान् वै जुगुप्सितम् । किमभिप्राय एतं नः संशयं ह्यिन्द्रिय सुमत् ॥२९॥

श्रीशुक उवाच

धर्मव्यतिद्वमो दृष्ट ईश्वराणां च साहसम् । तेजीयसां न दोषाय बह्वैः सर्वभुजो यथा ॥३०॥
 नैतत् रुमाचरेणात्तु मनसापि ह्यनीश्वरः । दिनरयत्याचरन् मीढ्याद् यथास्त्रोऽब्धिजं विपम्
 ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाचरितं ह्यचित् । तेषां यत् स्वबोधोयुक्तं बुद्धिमांस्तत् समाचरेत् ॥३१॥
 कुशलाचरितेनैवामिह स्वार्थो न विद्यते । विपर्ययेण वानर्थो निरहंकारिणां प्रभो ॥३२॥
 किमुताखिलरुत्थानां तिर्यङ्मत्स्यदिवौकसात् । ईशितुश्चेतिशतव्यानां कुशलाकुशलाग्वयः ॥३३॥

यत्पादपङ्कजपरागनिपेववृत्ता योगप्रभावविधुताखिलकर्मबन्धाः ।

स्वैरं चरन्ति मुनयोऽपि न नश्यमानास्तस्येच्छुयाऽऽत्तवपुषः कुत एव बन्धः ॥३४॥

गोपीनां तत्पतीनां च सुधैरामेव देहिनाम् । योऽन्तुश्चरति सोऽप्यथः क्रीडनेनेह देहभाक् ॥३५॥
 अनुप्रहाय भूतानां मानुषं देहमास्थितः । भजते तादृशीः क्रीडा याः ध्रुत्वा तत्परो भवेत् ॥३६॥
 नासूयन् खलुकृष्णाय मोहितास्तस्य मायया । मन्यमानाः स्वपाश्वर्यस्यान् स्वान् स्वान् दारान् यजौकसः
 महारात्र उपावृत्ते घासुदेवानुमोदिताः । अनिच्छन्त्यो ययुगोप्यः स्वगृहान् भगवत्प्रियाः ॥
 विप्रीडितं प्रजवधुभिरिदं च विप्लोः श्रद्धान्वितोऽनुगृह्णयाद्य वर्ययेद् यः ।

भक्तिं परां भगवति प्रतिलभ्य कामं हृद्रोगमाश्वपहिनोत्पचिरेण धीरः ॥३७॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पञ्चमोऽर्थाक्षरात्मोऽध्यायः ॥३३॥

अथ चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदा देवयात्रायां गोपाला जातक्रीतुकाः । अनोभिरनहुद्युक्तैः प्रययुस्तेऽग्निकावनम् ॥ १ ॥
 तत्र स्यात्वा सरस्वत्यां देवं पशुपतिं विभुम् । आनर्चुरहंशैर्भक्त्या देवीं च नृपतेऽग्निकाम् ॥ २ ॥
 गाधो हिरण्यं वासांसि मधु मध्वश्रमादृताः । ब्राह्मण्येभ्यो ददुः सर्वे देवो नः प्रीयतामिति ॥ ३ ॥
 उपुः सरस्वतीतीरे जलं प्राश्य धृतप्रताः । रजनीं तां महाभागा नन्दसुनन्दकादयः ॥ ४ ॥
 कश्चिन्महानहिस्तस्मिन् विपिनेऽतिबुभुक्षितः । यद्वृद्धयाऽऽगतो नन्दं शयानमुरगोऽप्रमीत् ॥ ५ ॥
 स शुक्रोशाहिना प्रस्त.कृष्य कृष्य महानयम् । सर्पैः-मां प्रमते तात प्रपद्यं परिमोचय ॥ ६ ॥
 तस्य चाहन्दिदं श्रुत्वा गोपालाः सहसोत्थिताः । प्रस्तं च शृणु विभ्रान्ताः सर्पे विन्ध्यधुश्चमुकैः ॥
 प्रलातैर्दक्षमानोऽपि नामुद्यत्तमुरङ्गमः । तमस्पृशत् पदाम्बेभ्य भगवान् सायतां पति.ः ॥
 स वै भगवतः श्रीमत्पादस्पर्शहताशुभः । भजे सर्पत्रपुर्हिन्वा रूपं विद्याधराचितम् ॥ ८ ॥
 तमस्पृशद्द्रुपदीकेशः प्रयत्नं समुपस्थितम् । दीपमानेन यपुषा पुरुषं हेममालिनम् ॥ १० ॥
 को भवान् परया लक्ष्म्या रोषतेऽद्भुतदर्शनः । कथं जुगुम्सितामेतां गतिं वा प्रापितोऽपराः ११

सर्प उवाच

अहं विद्याधरः कश्चिन् सुदर्शन इति ध्रुतः । धिया स्वरूपसम्पत्त्या विमानेनाचरं दिशः ॥ १२ ॥
 ऋषीन् विरूपानङ्गिरसः प्राहसं रूपदर्पितः । तैरिमां प्रापितो योनिं प्रलद्वैः स्येन पाप्मना १३
 गापो मेऽनुमदार्पय कृतस्तैः कल्याणममि । यदहं लोकपुरुषा पदा स्पृष्टो हताशुभः ॥ १४ ॥
 तं त्वाहं भवभीतानां प्रपन्नानां भयापहम् । प्रास्पृष्ट्ये शापनिर्मुक्तः पादस्पर्शाद्भीषहन् ॥ १५ ॥
 प्रपन्नोऽस्मि महायोगिन् महापुरुष सत्पते । धनुजानीह मां देव रूपलोकेष्वरेष्वर ॥ १६ ॥
 मरुद्वत्पाद् विमुक्तोऽहं सप्तस्तेऽस्त्युत दर्शनात् । यद्याम गृह्णस्यित्तान् धोतनामानमेव च ।

गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्य मूर्च्छिता नाविदन् नृप । खंसद् कूलमात्मान स्रस्तजेशस्रजं ततः ॥२४॥
 एवं विक्रीडतो, स्वैरं गायतो सम्प्रमत्तवत् । शङ्खचूड इति खयातो धनदानुचरोऽभ्यगात् २५ ।
 तयोर्निरीक्षतो राजंस्तद्वार्थं प्रमदाजनम् । क्रोशन्तं कालयामास दिश्युदीच्यामशङ्कितः ॥२६॥
 क्रोशन्तं कृष्ण रामेति विलोक्य स्वपरिग्रहम् । यथा गा दस्युना अस्ता भ्रातरावन्वधापत्राम् ॥
 ना भेष्टेत्यभयाराधौ शालहस्तो तरस्त्रिनौ । आसेदतुस्तं तरसा स्वरितं गुह्यकाधमम् ॥२८॥
 स वीक्ष्य तावनुप्राप्तौ कालमृत्यु इजोद्वितान् । विसृज्य स्त्रीजनं मूढः प्राद्रवञ्जीवितेच्छया ॥२९॥
 तमन्वधावद् गोविन्दो यत्र यत्र स धावति । जिह्वीमुंस्तच्छिद्योरोत्तन तस्यौ रत्नं स्त्रियो बलः ॥
 अविदुर इत्राभ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्मनः । जहार मुष्टिनैवाङ्ग सङ्खडामणिं विभुः ॥३१॥
 शङ्खचूडं निहयैव मणिमादाय भास्वरम् । अग्रजायाददात् प्रोत्था पश्यन्तीनां च योरिताम्
 इति भ्रामद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे शङ्खचूडवधो नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ३५

अथ पंचत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोप्यः कृष्णे वनं याते तमनुद्रुतचेतसः । कृष्णलीला प्रगायन्त्यो निन्दुदुःखेन दासरान् १

पत्न्य ऊनुः

वामबाहुकृतवामरूपोलो वरिगतभ्रुरधरार्पितवेणुम् ।
 कोमलाङ्गुलिभिराश्रितमार्गं गोप्य ईरयति यत्र मुकुन्दः ॥ २ ॥
 व्योमयानवनिताः सह सिद्धैर्विस्मितास्तदुपचार्यं सलजाः ।
 काममार्गंणसमर्पितचित्ताः कश्मलं ययुरपस्मृतनीव्यः ॥ ३ ॥
 हन्त चित्रमबला शृणुतेदं हारहास उरसि स्थिरविद्युत् ।
 नन्दसूनुरयमार्तजनानां नर्मदो यर्हि कूजितवेणुः ॥ ४ ॥
 मृन्दशो मज्जुपा मृगगावो वेणुनाद्यहृतचेतस आरात् ।
 दन्तदष्टरुवला घतकर्णा निद्रिता लिखितचित्रमिवासन् ॥ ५ ॥
 यर्हिणस्तवरुधानुपलाशैर्बद्धमङ्गपरिबद्धविदम्बः ।
 कर्द्विचित् सखल आलि स गोपैर्गां समाह्वयति यत्र मुकुन्दः ॥ ६ ॥
 तर्हि भ्रमपतयः सरितो वै तत्पदाभुजुरजोऽनिलनीतम् ।
 स्पृहयतीर्वयमिवाबहुपुण्या प्रेमनेपितमुजाः स्तिमितापः ॥ ७ ॥
 अनुचरैः समनुपणितवीर्यं आदिपूर्य इवाचलभूतिः ।
 वनचरो गिरितटेषु चरन्तर्विष्णुनाऽऽह्वयति गां स यदा हि ॥ ८ ॥

वनलतास्तरव आत्मनि विष्णुं व्यञ्जयन्त्य इव पुष्पफलाद्या ।
 प्रथतभारविदया मधुवाराः प्रेमहृष्टतनव ससृजु स्म ॥ ६ ॥
 दर्शनीयतिलको वनमालादिवगन्धतुलसीमधुमत्तै ।
 अलिकुलैरलबुगीतमभीष्टमाद्रियन् यर्हि सन्धितवेणु ॥१०॥
 सरसि सारसहसविहङ्गाध्यासूरीतहृतचेतस पश्य ।
 हरिमुपासत ते यतचित्ता हन्त मौलितदशो घृतमौना ॥११॥
 सहयल छगवतसविलास सानुषु क्षितिभृतो व्रजदेव्य ।
 हर्षयन् यर्हि वेणुरवेण जातहर्ष उपरम्भति विश्वम् ॥१२॥
 महदतिक्रमणशङ्कितचेता मन्दमन्दमनुगर्जति मेघ ।
 सुहृदमग्यवपंत सुमनोभिश्छायया च विदधत् प्रतपत्रम् ॥१३॥
 विविधगोपचरणेषु क्षिप्रवो वेणुवाच उरुजा निजशिक्षा ।
 तव सुत सति यदाधरबिम्बे दत्तवेणुरनयत् स्वरजाती ॥१४॥
 सवनशस्तदुपधार्य सुरेशा शक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगा ।
 कवय आनतकन्धरचित्ता कश्मल ययुरनिश्चितत्वा ॥१५॥
 निजपदावजदलैष्वजवज्रनीरजाङ्कुशविचित्रललामै ।
 व्रजमुच्य शमयन् खुरतोद वपमंभुर्यगतिरोडितवेणु ॥१६॥
 व्रजति तेन वय सविलासवीक्षणार्पितमनोभववेगा ।
 कुजगतिं गमिता न विदाम कश्मलेन कवर वसन वा ॥१७॥
 मणिवर छचिदागणयन् गा मालया दयितगन्धतुलस्याः ।
 प्रणयिनोऽनुषरस्य कदासे प्रक्षिपन् भुजमगायत यत्र ॥१८॥
 क्षणितवेणुरववञ्चितचित्ता कृष्णमवसत कृष्णशृङ्गियय ।
 गुण्यगणाश्चमनुगय हरिरयो गोपिका इव विमुक्तगृहाशा ॥१९॥
 बुन्ददामकृतकौतुकवेपो गोपगोधनवृत्तो यमुनायाम् ।
 नन्दसूनुरनघे तव वस्तो नमंद प्रणयिनां विजहार ॥२०॥
 मन्दावायुरूपवारयनुदूल मानयन् मलयजस्पर्शन ।
 चन्दिनस्तमुपदेवगणा ये वाद्यगीतधलिभि परिवन् ॥२१॥
 च सक्तो व्रजगर्वा यद्गध्रो वन्द्यमानचरण पथि वृद्धे ।
 कृच्छगोधनमुपोह दिनान्ते गीतवेणुरनुगोडितकीर्ति ॥२२॥

वत्सव धमरचापि दशोनामुक्षयन् खुरजश्चुरितक्षक् ।
 दिस्तयैति सुहृदाशिप एष देवकीजठरभूस्त्रुराज ॥२३॥
 मद्बिधूणितलोचन ईदग्मानदः स्वमुहृदा वनमाली ।
 बदरपाण्डुवदनो मृदुगण्ड मण्डयन् कनककुण्डललक्ष्म्या ॥२४॥
 यदुपतिर्द्विरदराजविहारो यामिनीपतिरिवैष दिनान्ते ।
 मुदितवक्षत्र उपयाति दुरन्तं मोक्षयन् प्रजगतां दिनतापम् ॥२५॥

श्रीशुक उवाच

एव व्रजस्त्रियो राजन् कृष्णलीला नु गायतो । रंमिरेऽहं मु तच्चितास्तन्मनस्का महोदया ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे वृन्दावनक्रीडायां नाम पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः

अथ षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ तर्ह्यागतो गोष्ठमरिष्टो वृषभासुर । महीं महाककुत्काय कम्पयन् खुरविद्यताम् ॥ १ ॥
 रम्भमाण खरतर श्वा च विलिखन् महीम् । उच्यते पुच्छ वप्राणि विपाषाण्येण चोद्धरन् ॥२॥
 किञ्चित् किञ्चिच्छृणुमुञ्चन् मूत्रयन् स्तब्धलोचन । यस्य निह्नांदितेनाङ्ग निप्टुरेण गवो नृणाम् ३
 पतन्त्यकालतो गर्भां श्वगन्ति स्म भयेन वै । निर्विशन्ति घना यस्य ककुच्चलशङ्कया ॥ ४ ॥
 त तीक्ष्णशृङ्गमुह्वीषय गोप्यो गोपाश्च तत्रसु । पशवो दुद्रुवुर्भोता राजन् सन्धयय गोकुलम् ॥
 कृष्य कृष्येति ते सर्वे गोविन्द शरण ययु । भगवानपि तद् वीक्ष्य गोकुल भयविद्रुतम् ॥६॥
 मा भैष्टेति गिराऽऽश्वास्य वृषासुरमुपाह्वयत् । गोपालै पशुभिर्मन्द त्रासितै किमसत्तम ॥ ७ ॥
 बलदर्पहाह दुष्टानां त्वद्विधानां दुरात्मनाम् । ह्यास्फोट्याच्युतोऽरिष्ट तलशब्देन कोपयन् ॥८॥
 सण्पुरसे मुजामोग प्रसार्यावस्थितो हरि । सोऽप्येव कोपितोऽरिष्ट खुरेणावनिमुह्लिखन् ।

उच्यते पुच्छभ्रमन्मेघ क्रुद्ध कृष्णमुपाह्वयत् ॥ ९ ॥

अग्रन्यस्तविपाषाण्य स्तब्धासुलोचनोऽच्युतम् । कटाक्षिप्याद्रवत्सूर्षमिन्द्रमुक्तोऽशनिर्यथा ॥१०॥
 गृहीत्वा शृङ्गयोस्तं वा भ्रष्टादश पदानि स । प्रत्यपोवाह भगवान् गज प्रतिगज यथा ॥११॥
 सोऽपबिद्धो भगवता पुनरुत्थाय सत्वर । आपतत् स्विस्रसर्वाङ्गो नि श्वसन् क्रोवमूर्द्धित ॥
 तमापतत स निपृष्ट शृङ्गयो पदा समाक्रम्य निपाय भूतले ।

निष्पीडयामास यथाऽऽर्द्रमग्नरं कृत्वा विपाष्येन जघान सोऽपतत् ॥१३॥

असृग् वमन् मूत्रशकृत् समुत्सृजन् विपश्च पादाननवस्थितेषु ।

जगाम कृच्छ्रं निरुत्तेरय स्यं पुषै किरतो हरिमोदिते सुराः ॥१४॥

एवं ककुप्त्रिं हत्वा स्तूयमान स्वनातिभि । विवेश गोष्ठ सचलो गोपीर्न नयनोऽस्य ॥१५॥

प्ररिष्टे निहते दक्ष्ये कृष्णेनाद्भुतकर्मणा । कसायाथाह भगवान् नारदो देवदर्शन ॥१६॥
 पशोदाया सुतां कन्यां देववया कृष्णमेव च । राम च रोहिणीपुत्र वसुदेवेन विभ्यता ॥१७॥
 न्यस्तौ स्वमित्रे नन्दे वै याभ्यां ते पुरया हता । निशम्य तद् भोजपति कोपात् प्रचलितेन्द्रिय
 निशातमसिमादत्त वसुदेवजिघांसया । निवारितो नारदेन तत्सुतौ मृत्युमात्मन ॥१८॥
 ज्ञा वा लोहमयै पार्श्वैर्बन्ध सह भार्यया । प्रतियाते तु देवर्षी कस आभाप्य केशिनम् ॥२०॥
 प्रेपयाभास हन्येतां भवता रामकेशवी । ततो मुष्टिकचायूरशलतोशलकादिकान् ॥२१॥
 अमास्यान् हस्तिपांश्रैव समाहूयाह भोजराट् । भो भो निशम्यतान्नेतद् वीरचायूरमुष्टिकौ ॥२२॥
 नन्दयजे किलासाते सुतावानकदुन्दुभे । रामकृष्णौ ततो मद्य मृ युःकिल निदर्शित ॥२३॥
 भवद्भ्यामिह सम्प्राप्तो हन्येतां मल्ललीलया । मन्त्रा क्रियन्तां विविधा मल्लरङ्गपरिश्रिता ।

पोरा जानपदा सर्वे पश्यन्तु स्वैरसयुगम् ॥२४॥

महामात्र त्वया भद्र रङ्गद्वार्युपनीयताम् । द्विप कुवलयपीडो जहि तेन ममाहितौ ॥२५॥
 आरभ्यतां धनुर्द्यागश्रुतुर्दश्यां यथाविधि । विशसन्तु पश्यन् मेध्यान् भूतराजाय मीढुपेर ॥२६॥
 श्याज्ञाप्यार्घत-त्रश आहूय यदुपुङ्गवम् । गृहीत्वा पाणिना पाणिं ततोऽक्रमुवाच ह ॥२७॥
 भो भो दानपते मद्य क्रियतां मैत्रमादत्त । नान्यस्त्यक्तो हिततमो विद्यते भोजवृष्णिषु ॥२८॥
 अतस्त्वामाश्रित सौम्य कार्यगौरवसाधनम् । यथेन्द्रो विष्णुमाश्रित्य स्वार्थमध्यगमद् विभु २९
 गच्छ नन्दयज तत्र सुतावानक्रुदुन्दुभे । आसाते ताविहानेन रथेनानय माचिरम् ॥३०॥
 निस्पृष्ट किल मे मृत्युर्देवैर्बहुवृत्तसश्रयै । तावानय सम गोपैर्नन्दासौ साम्युपायनै ॥३१॥
 पात्रयिष्य इहानीतौ कालकल्पेन हस्तिना । यदि मुक्तौ ततो मल्लैर्घातये वैद्युतोपमै ॥३२॥
 तयोनिहतयोस्तसान् वसुदेवपुरोगमान् । तद्वयन्धून् निहनिष्यामि वृष्णिभोजशार्ङ्गकान् ३३
 वप्रसेन च पितर स्थविर, राज्यकामुकम् । तन्नातरं देवक च ये चान्ये विद्विपो मम ॥३४॥
 ततरश्चैषा मही मित्र भवित्री नष्टरुष्टका । जरासन्धो मम गुर्वाङ्गिदो दयित सखा ॥३५॥
 शम्भरो नरको थापो मरुथेव कृतसौहृदा । तैरह सुरपत्नीयान् हत्वा भोक्ष्ये मही नृपान् ॥३६॥
 एत ज्ञात्वाऽऽनय क्षिप्रं रामकृष्णाविहारं कौ । धनुर्मखनिरीक्षार्यं द्रष्टु यदुपुरधियम् ॥३७॥
 अक्रूर उवाच

राजन् मनीषितं सप्रयक तव स्वावद्यमार्जनम् । सिद्धयसिद्धयो मम कुर्याद् दैव हि फलसाधनम्
 मनोरथान् करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि । युज्यते हर्षशोकाम्भ्यां तथाप्याज्ञां करोमि ते ॥३८॥

श्रीशुरू उवाच

एवमादिश्य चाक्रूरं मन्त्रिणश्च विसृज्य स । प्रविशेश गृह कसस्तथाक्रूर स्वमालयम् ॥३९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे षट्त्रिंशत्तमोऽध्याय ॥ ३६ ॥

अथ सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशक उवाच

केशी तु कंसप्रहितः खुरैर्महीं महाहयो निर्जरयन् मनोजय ।

सटावधूताभ्रविमानसङ्कुलं कुर्वन् नभो ह्येपितभीषिताखिलः ॥ १ ॥

विशालनेत्रो विरटास्यकोटरो बृहद्गलो नीलमहागुदोपमः ।

दुराशयः कंसहित चिकीर्षुर्दंज स नन्दस्य जगाम कम्पयन् ॥ २ ॥

तं त्रासयन्तं भगवान् स्वगोकुलं तद्वेपितैर्बालविधूर्णितान्बुदम् ।

आत्मानमाजौ मृगयन्तमप्रणीरुपाह्वयत् स व्यनदन्मृगेन्द्रवत् ॥ ३ ॥

स तं निशाम्याभिसुखो मुपेन खं पिबश्चिवाम्यद्रवद्वयमर्षण ।

जघान पद्भ्यामरविन्दलोचनं दुरासदश्रण्डजवो दुरत्यय ॥ ४ ॥

तद् बद्धयित्वा तमधोच्चो रूपा प्रगृह्य दोर्म्यां परिविष्य पादयोः ।

सावज्ञमुत्सृज्य धनु शतान्तरे यधोरग तार्थ्यसुतो व्यवस्थितः ॥ ५ ॥

स लब्धसंज्ञः पुनरत्थितो रुपा व्यादाय केशो तरसाऽऽपतद्भरिम् ।

सोऽप्यस्य वक्त्रे भुजमुत्तरं स्मयन् प्रवेशयामास यधोरगं बिले ॥ ६ ॥

दन्ता निरेतुर्भगदद्भुजस्पृशस्ते केशिनस्तप्तमयः स्पृशो यथा ।

बाहुश्च तद्देहगतो महात्मनो यथाऽऽमयः संवधूषे उपेक्षित ॥ ७ ॥

समेधमानेन स कृष्णबाहुना निरद्धवायुश्चरणांश्च विच्छिपन् ।

प्रस्विद्यगात्रं परिवृत्तलोचनं पपात लेण्डं विसृजन् चितीं व्यसु ॥ ८ ॥

तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमाद् व्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः ।

अविस्मितोऽप्यत्रतारिरुत्समयैः प्रसूनवर्षैर्विपिपद्भिरीहित ॥ ९ ॥

देवपिरुपसङ्गम्य भागवतप्रवरो नृप । कृष्णमष्टिष्टकमाणं । रहस्येतदभापत ॥ १० ॥

कृष्णकृष्णाप्रमेयारमन् योगेश जगदीश्वर । वासुदेवाखिलायास सात्वतो प्रवर प्रभो ॥ ११ ॥

स्वमात्मा सर्वभूतानामेको ज्योतिरिवैषसाम् । गूढो गुहाशय साक्षी महापुरुष ईश्वरः ॥ १२ ॥

आत्मनाऽऽत्माश्रयः पूर्वं मायया ससृजे गुणान् । तैरिदं सत्यसङ्कल्पं सृजत्यस्यवसीश्वरः ॥ १३ ॥

स त्वं भूधरभूतानां दैत्यप्रमथरुषसाम् । श्रवतीर्थो विनाशाय सेतूनां रक्षणाय च ॥ १४ ॥

दिष्टया ते निहतो दैव्यो लीलपार्यं हयाकृति । यस्य ह्येपितसंज्ञस्तास्य जनयनिमिषा दिवम् ॥ १५ ॥

चाणूरं मुष्टिकं चैव मज्जानम्यांश्च हरितनम् । कंसं च निहतं द्रुष्ये परशोऽहनि ते विभो ॥ १६ ॥

तस्यासु शङ्खयवनसुराणां परकस्य च । पारिजातापहरणमिन्द्रस्य च पराजयम् ॥ १७ ॥

ददाहं धीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणम् । नृगस्य मोक्षणं शापाद् द्वारकायां जगत्पतेः ॥ १८ ॥

स्यमन्तकस्य च मणोरादान सह भार्यया । मृतपुत्रप्रदान च ब्राह्मणस्य स्वधामत ॥१६॥
 पौण्ड्रकस्य वध पश्चात् काशियुर्यांश्च दीपनम् । दन्तवक्रस्य निधन चैत्रस्य च महाक्रतौ ॥२०॥
 यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन् भवान्कतारं द्रक्ष्याम्यह तानि गेयानि कविभिर्भुवि ॥
 अथ ते कालरूपस्य क्षपयिष्योरमुष्य वै । अक्षौहिणीनां निधन द्रक्ष्याम्यङ्गुनसारथे ॥२२॥

विशुद्धविज्ञानघन स्वसस्थया समाप्तसर्वार्थममोघवाञ्छितम् ।

स्वतेजसा नि यनिवृत्तमायागुणप्रवाह भगवत्तमीमहि ॥२३॥

स्वामीस्वर स्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ।

क्रीदार्यमद्यात्तमनुष्यविग्रहं नतोऽस्मि धुर्यं यदुगुणितावताम् ॥२४॥

श्रीशुक उवाच

एव यदुपति कृष्य भागवतप्रवरो मुनि । प्रणिपयाभ्यनुज्ञातो ययौ तदर्शनोस्रव ॥२५॥

भगवानपि गोविन्दो हत्वा केशिनमाहवे । पशूनपालयत् पालै प्रीतैर्ब्रजसुखाह ॥२६॥

एरुदा ते पशून् पालाश्चारयन्तोऽद्रिसानुषु । चक्रुनिलायनरीडाश्चोरपालापदेशत ॥२७॥

तथासन् कतिचिच्चोरा पालाश्च कतिचिद्धप । मेपायिताश्च तत्रैके विजहु रकुतोभया ॥२८॥

मैयपुत्रो महामायो ब्योमो गोपालवेपथुर्क । मेपायितानपोवाह प्रायश्चोरायितो बहून् ॥२९॥

गिरिदर्यां विनिश्चिष्य नीत नीत महासुर । शिलया विदधे द्वार चतु पञ्चावशपिता ॥३०॥

तस्य तत् कर्म विज्ञाय कृष्य शरणद सताम् । गोपान् नयन्त जप्राह वृक हरिरिर्वीज्या ३१

स निज रूपमास्थाय गिरीन्द्रसदरां बली । इच्छन् विमोक्तुमा मान नाशकौद् प्रहणात्तर ॥

त निगृह्याच्युतो दौर्भ्यां पातयित्वा महीतले । पश्यतां दिवि दवानां पशुमारममारयत् ॥३३॥

गुहापिधान निर्भिद्य गोपान् नि सार्थं कृच्छ्रत । स्तूयमान सुरैर्गोपै प्रविवेश स्वगोकुलम् ॥३४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे सप्तत्रिंशत्तमोऽध्याय ॥३७॥

अथाष्टात्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

भद्रोऽपि च तां रात्रिं मधुपुर्यां महामति । उपिवा रथमास्थाय प्रययौ नद्रगोकुलम् ॥१॥

गच्छन् पथि महाभागो भगवन्मग्नबुजेक्षणे । भक्तिं परामुपगत एव नतदचितयत् ॥ २ ॥

किं मयाऽऽचरित भद्रं किं तप्त परम तप । किं वाधाप्यहंते वत्त यद् द्रक्ष्याम्यद्य केशवम् ३

ममैतद् दुर्लभ मम्य उत्तमश्लोकदर्शनम् । विपयारमनो यथा ब्रह्मरीतिंन शूद्रजमन ॥ ४ ॥

मैव ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युत्तरीनम् । हियमाण कालनद्या क्वचित्तरति वरचन ॥ ५ ॥

भमाधामङ्गल नष्टं फलवार्धवै मे भय । यत्तमस्ये भगवतो योगिष्येयाद्ग्नियद्भजम् ॥ ६ ॥

इत्थं सूतृतया वाचा नन्देन सुसभाजितः । अक्रूरः परिपृष्टेन जहावध्वपरिश्रमम् ॥३३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणेदशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽक्रूरागमनं नामाष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३७॥

अथ एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सुखोपरिष्टः पर्यङ्के रामकृष्णोऽस्म नितः । लेभे मनोरथान् सर्वान् पथि यान् स चक्रार इत्
किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने श्रीनन्देन । तथापि त परा राजन् न हि वाञ्छन्ति किञ्चन २
सादत्तनाशनं कृत्वा भगवान् देयभीसुतः । सुहृत्सु वृत्तं कसस्य प्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ॥३॥

श्रीभगवानुवाच

तात सौम्यागतः कश्चित् स्वागतं भद्रमस्तु वः । अपि स्वज्ञातिवन्धूनामनमीवमनामयम् ॥ ४ ॥
किं नु न कुशलं पृच्छे एधमाने कुलामये । कंसे मातुलनामन्यङ्ग स्वानां नस्तत्प्रजासु च ॥५॥
अहो अस्मद्भूद् भूरि वित्रोवृजिनमार्यथो । यद्धेतोः पुत्रमरणं यद्धेतोर्वन्धनं तयोः ॥ ६ ॥
दिष्टयाद्य दर्शनं स्वानां मह्यं वः । सौम्य काङ्क्षितम् । सज्जात वर्यतां तात तवागमनकारणम् ॥७॥

श्रीशुक उवाच

पृष्टो भगवता सर्वं वर्णयामास माधव । वैरानुबन्धं यदुपु वसुदेववधोधमम् ॥ ८ ॥
यासंदेशो यदर्थं वा दूत सम्प्रेषितः स्वयम् । यदुक्तं नारदेनास्य स्वजन्मानकदुन्दुभेः ॥ ९ ॥
श्रुत्वाऽक्रूरवचः कृष्णो बलश्च परवीरहा । प्रहस्य नन्दं पितरं राज्ञाऽऽदिष्टं विजङ्गतुः ॥ १० ॥
गोपान् ममादिशद् सोऽपि गृह्यतां सर्वंगोरस । उपायनानि गृह्णीध्वं युज्यन्तां शकटानि च ॥ ११ ॥
यास्यामः शो मधुपुरीं दास्यामो नृपते रसान् । द्रव्यामः सुमहत् पर्वं यान्ति जानपदाः किला

एवमाधोऽयत् एत्रा नन्दगोपः स्वगोकुले ॥ १२ ॥

गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्य वभूवुर्व्यथिता भृशम् । रामट्पणौ पुरो नेतुमक्रूरं प्रजमागतम् ॥ १३ ॥
वाञ्छितकृतहन्तापश्चात्सम्लानमुत्पश्रिय । र्ससद्दुदुःखलवलयकेशग्रन्थश्च काश्चन ॥ १४ ॥
अन्याश्च तदनुभ्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः । नाभ्यजानन्निर्मं लोकमारमलोकं गता इव ॥ १५ ॥
स्मरन्त्यश्वापराः शौरैरनुरागस्मिं हेरिताः । हृदिस्पर्शाश्चत्रपदा गिरः समुमुहुः खियः ॥ १६ ॥
गतिं सुललितां चेष्टी स्निग्धहासावलोचनम् । शोकापहानि नर्माणि प्रोहामचरितानि च ॥ १७ ॥
चिन्तयन्त्यो मुञ्जन्त्यस्य भीता विरहकातराः । समेताः सहस्रः प्रोचुरश्रुमुष्योऽच्युताशयाः १८

गोप्य ऊचुः

अहो विधातस्तव न प्रचिद् दया संयोऽय मैत्र्या प्रणयेन देहिनाः ।

तांशान्कृतार्थान् विदुन्वृत्तस्यार्थं विप्रोदितं तेऽमकचोदितं यथा ॥ २६ ॥

यस्त्वं प्रदर्श्यासितकुन्तलायुतं मुकुन्दवक्त्रं सुकपोलमुजसम् ।
 शोकाप्रनोद्गस्मितकेशसुन्दरं करोषि पारोक्ष्यमसाधु ते कृतम् ॥२०॥
 क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्यया स्म नश्रुर्वाहिं दत्तं हरसे यतानुवत् ।
 येनैकदेशोऽखिलसर्गसौष्टवं त्वदीयमद्राधम वयं मधुद्विपः ॥२१॥
 न नन्दसूनुः क्षयभङ्गसौहृदः समीचते नः स्वकृतातुरा यत ।
 विहाय गेहान् स्वजनान् सुतान् पतीस्तदास्यन्दोपगता नवप्रियः ॥२२॥
 सुखं प्रभाता रजनीयमाशिपः सत्यां बभूवुः पुरपोषितां ध्रुवम् ।
 याः सम्प्रविष्टस्य सुरां वज्रस्पतेः पास्यन्त्यपाङ्गोःकलितस्मितासवम् ॥२३॥
 तासां मुकुन्दो मधुमञ्जुभाषितैर्गृहीतचित्तः परवान् मनस्थपि ।

पुन ६ : प्रतिपास्यतेऽबला प्राग्याः सलज्जस्मितविभ्रमैर्ध्रमन् ॥२४॥
 अथ ध्रुवं तत्र दशो भविष्यते दाराहंभोजान्ध्रकृष्टिसात्वताम् ।
 महोत्सवः श्रीरमणं गुणारपदं द्रव्ययन्ति ये धाध्वनि देवकीसुतम् ॥२५॥
 भैतद्विषरपाकरुणस्य नाम भूदक्रूर इत्येतदतीव दारणः ।
 योऽस्तावनाथास्य सुदुःखितं जनं प्रियाःप्रियं नेत्यति पारसध्वनः ॥२६॥
 अनाद्रंघोरेव समास्थितो रथं तमन्वमी च धरयन्ति दुर्मदाः ।
 गोपा अनोभिः स्वविररपेक्षितं देवं च नोऽथ प्रतिवृत्तमीहते ॥२७॥
 निवारयामः रुमुपेत्य माधव किं नोऽऽरिष्यन् कुलवृद्धबान्धवाः ।
 मुकुन्दसङ्गास्त्रिमिथार्धदुस्त्वजाद् दैवेन विध्वंसितदीनचेतसाम् ॥२८॥
 यस्यानुरागललितस्मितबज्जुमन्त्रलीलावलीकपरिरन्मथारासगोष्टयाम् ।
 * नीताः स्म नः पणमिव पशुदा विना तं गोप्यः कर्षं न्यतितरेम तमो दुरन्तम् ॥
 योऽऽप्ये व्रजमनन्तरस्यः परीतो गोपीविशन् सुररजस्तुरितालकषरुः ।
 वेणुं पश्यन् स्मितकटाफनिरीक्षणेन चित्तं द्वियोल्पमुगते नु कर्षं भयेम ॥३०॥

धीशुक उवाच

यावदाक्षयते केतुर्वावद् रेणु रथस्य च । अनुप्रस्थापितामानो लेख्यानीवोपलक्षिताः ॥२६॥
 ता निराशा निववृत्तुर्गोविन्दविनिघर्तने । विशोका अहनी निन्युर्गायन्त्यप्रिपचेष्टितम् ॥२७॥
 भगवानपि स्रग्नासो रामाक्रूरयुतो नृप । रथेन वायुवेगेन कालिन्दीमघनाशिनीम् ॥२८॥
 तत्रोपस्पृश्य पानीयं पीत्वा गृष्टं मणिप्रभम् । वृषपण्डमुपप्राप्य सरामो रथमाविशत् ॥२९॥
 अक्रूरस्तावुपामन्त्र्य निवेश्य च रथोपरि । कालिन्द्या हृदमागत्य स्नान विधिवदाचरत् ॥३०॥
 निमग्न्य तस्मिन् सलिले जप्न् प्रह्य सनातनम् । तायेन दशरोऽक्रूरो रामकृष्णौ समन्विष्टौ ॥३१॥
 तौ रथस्थौ कथमिह सुतावानकदुन्दुभेः । तर्हि स्वित् स्वन्दने न स्त द्ययुन्मज्ज्य व्यचष्ट सः
 तत्रापि च यथापूर्वमासीनौ पुनरेव सः । न्यमज्जद् दर्शनं यन्मे गृया किं सलिले तयोः ॥३२॥
 भूयस्तत्रापि सोऽद्राक्षोत् स्तूयमानमहीधरम् । सिद्धचारणगन्धर्वैरसुरैर्नतकन्धरैः ॥३३॥
 सहस्रशिरसं देवं सहस्रपण्णमौलिनम् । नीलागबरं धिस्रस्वेतं शङ्खैः श्वेतमिध स्थितम् ॥
 तस्योत्सङ्गे धनश्यामं पीतकौशेयवाससम् । पुरुषं चतुर्भुजं शान्तं पद्मपत्रारुणेक्षणम् ॥३६॥
 चारुसप्तवदनं चारुहासनिरीक्षणम् । सुभ्रूषसं चारुकर्णं सुकपोलारणाधरम् ॥३७॥
 प्रलम्बपीवरभुजं सुङ्गासोरःस्थलश्रियम् । कर्णुकरुणं निम्ननाभिं धलिमत्पद्मवोदरम् ॥३८॥
 वृहत्कटितटश्रोणिकरभोरुद्धयान्वितम् । चारुजानुयुगं चारुजहायुगलसंयुतम् ॥३९॥
 तुङ्गगुल्फारुण्यनखयातदीपितिभिवृत्तम् । नवाङ्गुल्यङ्गुष्ठदलैर्विलसत्पादपङ्कजम् ॥४०॥
 सुमहाहंमणिमातकिरीटकटकाङ्गदैः । कटिसूत्रप्रहसुत्रहारनूपकुरण्डलैः ॥४१॥
 भ्राजमानं पद्मकरं शङ्खचक्रगदाधरम् । श्रीवत्सवचसं भ्राजार्कौरतुभं वनमालिनम् ॥४२॥
 सुनन्दनन्दप्रमुखैः पार्षदैः सनकादिभिः । सुरेदीर्घक्षरुदासैर्नवभिश्च द्विजोत्तमैः ॥४३॥
 प्रह्लादनारद्वंसुप्रमुषैर्भागवतोत्तमैः । स्तूयमानं प्रथमभावैर्वचोभिरमलाभुभिः ॥४४॥
 ध्रिया पुष्टया गिरा कान्त्या कीर्त्या तुष्टये लयोर्जया । विद्ययाऽऽविद्यया शक्त्या मायया च निषेवितम्
 विलोक्या सुभृशं प्रीतौ भक्त्या परमया युतः । हृद्यत्तनूत्हो भावपरिहृत्स्वाम्लोचनः ॥४६॥
 गिरा गद्गदयास्तौ शीव सत्वमालम्ब्य साधतः । प्रणम्य मूर्ध्नावहितः कृताञ्जलिपुटः शनैः ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धेऽक्रूरप्रतिघाते एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ३६

अथ चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नतोऽस्म्यहं त्वाखिलाहेतुहेतुं नारायणं पूरुपमाद्यमव्ययम् ।

यन्नाभिजातादरविन्दकोशाद् यत्नाऽऽविरासीद् यत् एव लोकः ॥ १ ॥

भूस्तोयमग्निः पवनः स्वमादिर्महान्जादिर्मन इन्द्रियाणि ।

सर्वेन्द्रियाथां विबुधाश्च सर्वे ये हेतवस्ते जगतोऽङ्गभूताः ॥ २ ॥

नैते स्वरूपं विदुरात्मनस्ते ह्यजादयोऽनात्मतया गृहीताः ।

अजोऽनुचक्षः स गुणैरजाया गुणात् परं वेद न ते स्वरूपम् ॥ ३ ॥

त्वां योगिनो यजन्यद्वा महापुरुषमीश्वरम् । साध्यात्मं साधिभूतं च साधिदैव च साधव ॥४॥

श्रय्या च विद्यया केचित्वा वै वैतानिका द्विजाः । यजन्ते विततैर्पञ्चैर्नाजारूपामराख्यया ॥ ५ ॥

एके त्वाखिलकर्माणि संन्यस्योपशमं गता । ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञेन यजन्ति ज्ञानविग्रहम् ॥६॥

अन्ये च संस्कृताःमानोऽविधिनाभिहितेन ते । यजन्ति त्वन्मयास्त्वां वै बहुमूर्त्यैकमूर्तिकम् ॥७॥

त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शिवरूपिणम् । बह्नाचार्यद्विभेदेन भगवन् समुपासते ॥ ८ ॥

सर्वं एव यजन्ति त्वां सर्वदेवमयेश्वरम् । येऽप्यन्यदेवताभक्ता यद्यप्यन्यधियः प्रभो ॥ ९ ॥

यथाद्रिप्रभवा नद्यः पर्जन्यापूरिताः प्रभो । विशन्ति सर्वतःसिन्धुं तद्वत्त्वां गतयोऽन्ततः ॥१०॥

सर्वं रजस्तम इति भवतः प्रकृतेर्गुण्याः । तेषु हि प्राकृताः प्रोक्ता आद्यह्यस्यावरादयः ॥११॥

तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वधिपक्तदृष्टये सर्वात्मने सर्वधियां च साक्षिणे ।

गुणप्रवाहोऽयमविद्यया कृत प्रवर्तते देवचतुर्यगात्मसु ॥१२॥

अग्निर्मुख तेऽवनिरदृष्टिरीक्षणं सूर्यो नभो नाभिरथो दिशः श्रुतिः ।

घ्नौ कं सुरेन्द्रास्तव बाहवोऽर्खावा कुक्षिर्मरुत्प्राणबलं प्रकल्पितम् ॥१३॥

रोमाणि वृक्षौपधय शिरोरहा मेघाः परस्यास्थिनखानि तेऽदयः ।

निमेषथं रात्रग्रहनी प्रजापतिर्भेदस्तु वृष्टिस्तव वीर्यमिष्यते ॥१४॥

न्वरयव्ययामन् पुरुषे प्रकल्पिता लोकाः सपाला बहुजीवसङ्कुलाः ।

यथा जले सजिह्वते जलौकसोऽप्युदुग्धरे वा मराका मनोमये ॥१५॥

यानि यानीह रूपाणि प्रीडनार्थं बिभर्षिं हि । तैरावृष्टशुचो लोका मुदा गायन्ति ते यश ॥१६॥

नमः कारणमस्थाय प्रलयाब्धिचराय च । हृदयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभसूर्यवे ॥१७॥

शकूपाराय वृहते नमो मन्दरधारिणे । चित्युदारविहाराय नमः सूकरमूर्त्ये ॥१८॥

नमस्तेऽनुत्सिहाय साधुलोकभयापह । वामनाय नमस्तुभ्यं क्रान्तत्रिभुवनाय च ॥१९॥

नमो भृगूणां पत्नये दमस्तत्रवनच्छिदे । नमस्ते रघुवर्याय राषणान्तकराय च ॥२०॥

नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वता पत्नये नमः ॥२१॥

नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने । ग्लेच्छप्रायज्ञग्रहन्त्रे नमस्ते कल्किरूपिणे ॥२२॥

भगवन्जीवलोकोऽयं मोहितस्तव भागया । अहंममेत्यसद्ग्राहो भ्राम्यते कर्मवर्षभु ॥२३॥

अहं चात्मात्मजागरदारार्थस्वप्ननादिषु । अस्मान्नि स्वप्नकल्पेषु मूढः सत्यधिया विभो ॥२४॥

अनिस्थानामधु स्तेषु विपर्ययमतिष्ठं हम् । द्वन्द्वारामस्तमोविद्यो न जाने त्वाऽऽत्मन प्रियम् २५

यथाबुधो जलं हित्या प्रतिच्छुषं तदुद्भवे । अग्न्येति भृगुत्प्यां वै तद्वत्वाहं परादुख ॥२६॥

नोत्सहेऽई कृपणधीः कामरुमंहतं मनः । रोद्धुं प्रमाथिभिश्चासैर्हिंयमाणमितस्ततः ॥२७॥
 सोऽई तवाद्गुपुगतोऽस्यसतां दुरापं तच्चाप्यहं भवदनुग्रह ईश मन्ये ।
 पुंसो भवेद् यद्वाहं संसरणापरगंस्वयञ्जनाभ सदुपासनया मतिः स्यात् ॥२८॥
 नमो विज्ञायमात्राय सर्वप्रत्ययहेतवे । पुरुपेशप्रधानाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ॥२९॥
 नमस्ते घासुदेवाय सर्वभूतक्षयाय च । हरीकेश-नमस्तुभ्यं प्रपन्नं पाहि मां प्रभो ॥३०॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वोच्छ्वाशितित्तमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अथैकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स्तुवतस्तस्य भगवान् दर्रायित्वा जले वपुः । भूयः समाहित् कृष्णो नटो नाट्यमिवात्मनः ॥ १ ॥
 सोऽपि चान्तर्हितं वीक्ष्य जलादुन्मज्ज्य सत्वरः । कृत्वा चावश्यकं सर्वं विस्मितो रथमागमन् ॥ २ ॥
 तमपृच्छद्दपीकेशः किं ते दृष्टमिवाद्भुतम् । भूमौ वियति तोये वा तथा स्वां लक्ष्यामहे ॥ ३ ॥

शक्र उवाच

अद्भुतानीह यावन्ति भूमौ वियति वा जले । स्वयि विश्वात्मके तानि किं मेऽदृष्टं विपरयतः ॥ ४ ॥
 यत्राद्भुतानि सर्वाणि भूमौ वियति वा जले । तं गानुपरयतो ब्रह्मन् किं मे दृष्टमिहाद्भुतम् ॥ ५ ॥
 इत्युक्त्वा चोदयामास स्यन्दनं गान्दिनीसुत । मथुरामनयद् रामं कृष्ण जैव दिनात्यये ॥ ६ ॥
 मार्गे प्रामजना राजंस्तत्र तत्रोपसङ्कताः । यमुदेवसुतौ वीक्ष्य प्रीता दृष्टि न चाददुः ॥ ७ ॥
 तावद् वज्रौकमस्तत्र नन्दगोपादयोऽग्रतः । पुरोपयनमासाद्य प्रतीघ्नतोऽवतस्थिरे ॥ ८ ॥
 तान् समेत्याह भगवानन्तूरं जगदीधरेः । गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रधितं प्रहसन्निव ॥ ९ ॥
 भवान् प्रविशतामग्रे सहयानः पुरीं गृहम् । वयं त्विहाषमुच्याध ततो द्रक्ष्यामहे पुरीम् ॥ १० ॥

शक्र उवाच

नाहं भवद्भ्यां रहितः प्रवेक्ष्ये मथुरां प्रभो । त्यक्तुं नार्हमि मां नाथ भक्तं ते भक्त्यरसला ॥ ११ ॥
 आगच्छ याम गेहान् नः सनाथान् पुत्रयो रजा सहाग्रजः । सगोपालै सुहृद्भिश्च सुहृत्तम ॥ १२ ॥
 पुनोहि पादरजसा गृहान् नो गृहमेधिनाम् । यच्छ्रीचेनानुकृष्यन्ति पितरः साग्रयः सुराः ॥ १३ ॥
 अत्रनिष्पाद्प्रियुगत्रमासीच्छूशोस्यो वलिमंद्धान्।प्रेष्यमन्त्रजं लेभे गतिं चैकान्तिनां सु यात ॥ १४ ॥
 आपस्तेऽद्भ्यवनेऽन्यस्त्रीसोऽक्रान्द्रुचयोऽपुनन् । शिरसाधत्त याः शयंस्वर्वाताः सगतात्मजः ॥ १५ ॥
 देवदंय जगन्नाथ पुण्यध्वजण्डीतन । यदूतमोत्तमस्त्रेण नारायण नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच

घापास्ये भवतो गेहमइमार्यमन्विततः । यदुच्यद्गुहं ह्या वितरिष्ये सुहृप्रियम् ॥ १७ ॥

श्रीशुक उवाच

परमुक्तो-भगवता सोऽङ्करो विमना इव । पुरीं प्रविष्टः कंसाय कर्माविध गृहं ययौ ॥१८५॥
 अयापराह्णे भगवान् कृष्णः सङ्कपंशान्वितः । मथुरां प्राविशद् गोपैर्द्विरक्षुः परिवारितः ॥१८६॥
 ददर्श तां स्फाटिकतुङ्गगोपुरद्वारां बृहद्धेमकपाटतोरणाम् ।
 ताम्रारकोष्ठां परिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनोपशोभिताम् ॥२०॥
 सौवर्णश्रङ्गाट्टहर्म्यनिन्दुटैः श्रेणोसभाभिर्भवनेरुपसृताम् ।
 वैदूर्यवज्रामलनीलविहुमैमुक्त हरिद्रिदंलभीषु वेदिषु ॥२१॥
 जुष्टेषु जालामुपरःप्रकुट्टिमेष्वाविष्टपारावतपर्हिनादिताम् ।
 संसित्तरथ्यापशुमागंचवरां प्रकीर्णामाल्याङ्कुरलाजतरुलाम् ॥२२॥
 श्रापूर्णाभैर्दधिचन्दनोषितैः प्रसूनदीपावलिभिः सपङ्कवैः ।
 सट्टन्दरभाक्कुम्भैः सवेतुभिः स्वलङ्कृतद्वारगृहां सपट्टिकैः ॥२३॥
 तां सगप्रविष्टी यमुदेधनन्दनौ वृत्तौ धयस्यैर्नरेदेयवर्माना ।
 द्रष्टुं स्मृत्प्रायुसवर्तरताः पुरस्त्रियो हर्म्याणि चैवाररहुवृपोसुकाः ॥२४॥
 काश्चिद् विपर्ययतवद्वभूषणा विस्मयाय चैकं युगलेष्वाधाराः ।
 वृत्तैकपद्मप्रचण्डैकनूपुरा नाङ्कवा द्वितीयं त्वपराश्च लोचनम् ॥२५॥
 अभनय पृथास्तदपास्य सोऽसवा अभ्यग्यमाना अश्रुतोपममनाः ।
 स्वपन्थ उन्धाय निशम्य निःस्यनं प्रपाययन्त्योऽभंमपोद्वा मातरः ॥२६॥
 मनांसि तासामरविन्दलोचनः प्रगल्भलीलाहसितावलोकनीः ।
 जहार मत्तद्विरदेन्द्रविभ्रमो दशां ददृशुःश्रीरमणामनोःसुधम् ॥२७॥
 दशा महःश्रुतमनद्रतपेतसुमंतं तन्प्रेक्ष्योहिमतसघोचकलरचमानाः ।

एव विकथमानस्य कुपितो देवकीसुत । रजरस्य कराश्रेण शिर कायादपातयत् ॥३७॥
 तस्यानुजीविन सर्वे वास कोशान् विसृज्य वै । दुद्रुधु सवंतो मार्गं वासांसि जगृहेऽप्युत ॥३८॥
 वसि वाऽऽ मप्रिये वस्त्रे कृष्य सङ्कपंखस्तथा । शोपाययादत्त गोदेभ्यो विसृज्य भुवि कानिचित् ॥
 ततस्तु घायक प्रीतस्तयोर्वेपमकल्पयत् । विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकल्पैरनुरूपत ॥३९॥
 नानालक्षणवेपाभ्यां कृष्णरामौ निरेजतु । स्वलङ्कृतौ बालगजौ पवंशीव सितेतरौ ॥४०॥
 तस्य प्रसन्नो भगवान् प्रादात् सारूप्यमात्मन । श्रिय च परमां लोके चलैश्वर्यस्मृतीन्द्रियम् ॥४१॥
 तत सुदाश्रो भवन मालाकारस्य जग्मतु । तौ दृष्ट्वा स समुत्थाय ननाम शिरसा भुवि ॥४२॥
 तयोरासनमानीय पाद्य चाध्याह्णादिभिः । पूजां सानुगयोश्चक्रं स्रक्ताम्बूलानुलेपनै ॥४३॥
 प्राङ् न सार्थक जग्म पावित च कुल प्रभो । पितृदेवपंथो भङ्गं तुष्टा द्वागमनेन वाम् ॥४४॥
 भवन्तौ किल विश्वस्य जगत कारण परम् । श्रवतीर्णाविहाशेन चेमाय च भवाय च ॥४५॥
 न हि वां विपमा दृष्टे सुहृदोर्जगदा मनो । समयो सर्वभूतेषु भजन्तं भजतोरपि ॥४६॥
 तायाज्ञापयत मृत्यु किमहं करवाणि वाम् । पुसोऽन्यनुग्रहो ह्येव भवन्निर्यञ्जियुज्यते ॥४७॥
 इत्यभिये य राजेन्द्र सुदामा प्रीतमानत । शस्तै सुगन्धै कुसुमैर्मालां विरचिता ददौ ॥४८॥
 ताभि स्वलङ्कृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानुगौ । प्रणताय प्रपन्न्याय ददतुर्वरदौ वरान् ॥४९॥
 सोऽपि वयोऽचलां भक्तिं तस्मिन्नेवाखिलात्मनि । तद्भक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च दयां पराम् ॥५०॥
 इति तस्मै वर दत्त्वा श्रिय चान्वयवर्धिनीम् । बलमायुर्वंश कान्ति निर्जगाम महाप्रज ॥५१॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे एकचत्वारिंशत्तमोऽध्याय ॥५१॥

अथ द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच
 अथ द्रजन् रानपथेन माधव खिद्यं गृहीताङ्गविलेपभाजनाम् ।
 विलोक्य कुब्जां युवतीं वराननां पप्रच्छ यान्तीं प्रहसन् रसप्रद ॥ १ ॥
 का ख वरोर्वेतदु हानुलेपन कस्याङ्गने वा कथयस्य साधु न ।
 देहावयोरङ्गविलेपगुणमं श्रेयस्ततस्ते नधिराद् भविष्यति ॥ २ ॥
 सेरन्ध्रयुधाच

दास्यस्यह सुन्दर कंससम्भता त्रिवन्नामा हानुलेपकर्मणि ।

मद्भाषित भोजपतरतिप्रिय विना युवां कोऽन्यतनस्तदर्हति ॥ ३ ॥

रूपशलाभाधुर्यहसितालापरोक्षितै । धपिताऽभा ददौ सान्द्रमुभयोरनुलेपनम् ॥४९॥

वतस्तावङ्कारोग्य स्ववर्णैतरशोभिना । सग्रासपरभागोन शुशुभातेऽनुरजितौ ॥५०॥

प्रसन्नो भगवान् कुब्जां त्रिवर्कां रुचिराननाम् । ऋद्धीं कर्तुं मनञ्जके दर्शयन् दर्शने फलम् ॥६१॥
 पद्मयामाक्रम्य प्रपदे द्वयङ्गल्युत्तानपाणिना । प्रगृह्य सुबुद्धेऽध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ॥ ७ ॥
 सा तदर्जुसमानाङ्गी शृङ्ख्लोष्णिपयोधरा । मुकुन्दस्पर्शनात् सद्यो बभूव प्रमदोत्तमान् ॥ ८ ॥
 ततो रूपगुणौदार्यसम्पत्ता प्राह केशवम् । उत्तरीयाः तमावृष्य स्मयन्ती जातहृच्छ्रया ॥९॥
 एहि वीर गृहं यामो न त्वां त्यक्तुमिहोऽसहे । त्वयोन्मथितचित्तायाः प्रसीद पुरुषर्षभ ॥१०॥
 एवं स्त्रिया याच्यमानः कृष्यो रामस्य पश्यतः । मुखं वीषयानुगानां च प्रहसंस्तामुवाच ॥११॥
 एष्यामि ते गृहं सुभूः पंसामाधिदिवर्शनम् । साधितार्थोऽगृहाणां नः पान्थानां त्व परायणम्
 विसृज्य माध्या वारया तां ब्रजन् मार्गं वरिषपथैः । नानोपयनताम्बूलचमगन्धैः साञ्जोऽर्चितः
 तद्दर्शनस्मरन्नोभादात्मानं नाविदन् स्त्रियः । विस्रस्तवास कबरवलयालेष्यमूर्तयः ॥१४॥
 ततः पौरान् पृच्छमानो धनुषः स्थानमच्युतः । तस्मिन् प्रविष्टो ददशे धनुरेन्द्रमिवाद्भुतम् ॥१५॥
 पुर्यैवंहुभिर्गत्समर्चितं परमद्भिमत् । वार्यमाणो नृभिः कृष्यः प्रसह्य धनुराददे ॥१६॥
 करेण वामेन सलीलमुद्धृतं सज्यं च कृत्वा निमिषेण पश्यताम् ।
 नृणां विकृष्य प्रयमञ्ज मध्यतो यथेन्द्रदण्डं मद्कयुंरुक्मः ॥१७॥
 धनुषो भग्यमानस्य शब्द ख रोदसौ दिशः । पूरयामास यं श्रुत्वा कंसखासमुपागमन् ॥१८॥
 तद्वक्षिणः सानुचराः कुपिता आततायिनः । प्रहोतुकामा श्रावद्गुण्डतां बध्यतामिति ॥१९॥
 अथ तान् दुरभिप्रायान् विलोक्य थलकेशवौ । क्रुद्धौ धन्वन आदाय शकले तांश्च जघ्नतु ॥२०॥
 बलं च कंसप्रहितं हत्वा शालामुखात्ततः । निष्कम्प्य चेरतुह्यंशौ निरीषय पुरसम्पद ॥२१॥
 तयोस्तदद्भुतं वीर्यं निशग्न्य पुरवासिनः । तेजः प्रागल्भ्यं रूपं च मेनिरं विबुधोत्तमी ॥२२॥
 तयोर्विचरतोः स्वैरमाद्भयोऽस्तमुपेषिवान् । कृष्यरामो वृत्तौ गोपैः पुराच्छकटमीयतु ॥२३॥
 गोप्यो मुकुन्दाविगमे विरहातुरा या आशासताशिप फता मधुपुयंभूवन् ।
 सम्पश्यतां पुरुषभूषणगात्रलक्ष्मीं ह्रियेतरान् तु भजतश्चक्रमेऽयनं श्रीः ॥२४॥
 अवनित्काङ्घ्रियुगलौ भुक्त्वा क्षीरोपसेचनम् । ऊपतुस्तां सुरा रात्रिंशाः वा कंसचिकीर्षितमूर्ख
 कंसस्तु धनुषो भङ्गं रक्षिणां स्वबलस्य च । वधं निशग्न्य गोविन्दरामविक्रीडितं परम् ॥२६॥
 दीर्घप्रजागरो भीतो दुर्निमित्तानि दुर्मतिः । बहून्यवष्टोभयथा मृत्योर्दास्यकराणि च ॥२७॥
 अदरानं स्वशिरसः प्रतिरूपे च सःपपि । असत्यपि द्वितीये च द्वैरूप्यं उयोतिषां तथा ॥२८॥
 द्विदमतीतिरक्षायायां प्राणयोऽनुपधुतिः । स्वर्षप्रतीतिवृक्षेषु स्वपदानामदर्शनम् ॥२९॥
 स्वप्ने प्रेतपरिवृद्धः सख्यानं विपादनम् । यायाप्रलदमालयेऽस्तैलाभ्यक्षो दिगम्बरः ॥३०॥
 अभ्यानि चेत्यंभूतानि स्वप्नजागरितानि च । पश्यन् मरुत्संग्रस्तो निद्रां लेभे न चिन्तयात् ॥३१॥
 म्युष्टायां निशि वीरस्य सूर्ये षाद्भयः समुत्थिते । कारयामास वै कंसो महद्भीडामशो सवम् ॥३२॥

आननुः पुरुषा रङ्गं त्वभेर्वश्र जग्निरे । मञ्जाञ्चालङ्कृताः स्रग्भिःपताकाचैलतोरणैः ॥३३॥
 तेषु पौरा ज्ञानपदा ब्रह्मवत्रपुरोगमाः । यथोपजोर्षं विविशु राजानश्च कृतासनाः ॥३४॥
 कंसः परिवृतोऽमात्यै राजमञ्च उपाविशत् । मण्डलेधरमध्यस्थो हृदयेन विदूयता ॥३५॥
 वाचमानेषु तृयेषु मञ्जतालोत्तरेषु च । मञ्जाः स्वलङ्कृता इसाः सोपाभ्यायाः समाविशन्
 घ्राणूरो मुष्टिकः कूटः शलस्तोशल एव च । त आसेदुहयस्थानं बलगुवाचमहरिताः ॥३७॥
 नन्दगोपादयो गोपा भोजराजसमाहुताः । निवेदितोपायनास्ते एरुस्मिन् मञ्च आविशन् ॥३८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेशमस्कन्धे पूर्वाध्याये मञ्जरङ्गोपवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अथ त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ कृष्णश्च रामश्च कृतशीघ्री परन्तप । मञ्जुन्दुभिनिर्वोषं श्रुत्वा द्रष्टुमुयेतुः ॥ १ ॥
 रङ्गद्वारं समासाद्य तस्मिन् नागमवस्थितम् । अपरयत् कुशलयापीडं कृष्णोऽम्बष्टमचोदितम् ॥
 बद्ध्वा परिकरं शौरिः समुद्य कुटिलालकान् उवाच हस्तिपं वाचा मेवनादगभीरया ॥ ३ ॥
 चम्बटाम्बष्ट मार्गं नौ देह्यारक्रम माचिरम् । नो चेत्सकुञ्जरं खाद्य नयामि यमसादनम् ४
 एवं निर्भेर्षितोऽम्बष्टः कुपितः कोपितं गजम् । चोदयामास कृष्णाय कालाभक्तकर्मोपमम् ५
 करीन्द्रस्तमभिद्रुत्य करेण तरमाग्रशीत् । कराद् विगलितः सोऽमुं निद्रत्याङ्घ्रिपवलीयत ६
 संक्रुद्धस्तमचक्षायो प्राणदष्टिः स केतवन् । परामृशान् पुष्करेण स प्रसह्य विनिर्गतः ॥ ७ ॥
 पुच्छैः प्रगृह्यातिबलं धनुः पञ्चविंशतिम् । विचरुषं यथा नागं सुरय्यं इव लीलया ॥ ८ ॥
 स पर्यावर्तमानेन सन्धश्दृष्टिणोऽप्युतः । बध्नाम आग्न्यमाद्येन गोवत्सेनेव बालकः ॥ ९ ॥
 ततोऽभिमुखमम्प्रेत्य पाणिनाऽऽहृत्य वारणम्प्राद्रुन् पातयामास स्पृश्यमानः पदे पदे ॥ १० ॥
 स धावन् क्रीडया भूमौ पतिचा सइसोत्थितः । तं मत्रा पतितं क्रुद्धो दन्ताभ्यां सोऽहनत् क्षितिम्
 स्वविक्रमे प्रतिहते कुञ्जरेन्द्रोऽयमर्षितः । चोद्यमानो महामात्रैः कृष्णमन्यद्रवद् रुया ॥ १ ॥
 तनापतन्तमासाद्य भगवान् मञ्जुसूदनः । निपृष्ट्य पाणिनां हस्तं पातयामास भूतले ॥ १३ ॥
 पतितस्य पदाऽऽकृष्य मृगेन्द्रं द्वेष लीजया । दग्धमुत्पाद्य तेनेमं हस्तिप्राह्वानद्धरिः ॥ १४ ॥
 मृतकं द्विपमुत्सृज्य दन्तपाणि समाविशत् । अंसन्यस्तविषायोऽसृङ् मद्भविन्दुभिरङ्कितः ।

विस्फुडस्वेदकणिकायदनाम्बुरहो यमौ ॥ १५ ॥

धृती गोपैः कतिपयेर्वलदेवजनादंनौ । रङ्गं विविशन् राजन् गजदन्तरायुधी ॥ १६ ॥

मल्लानामशनिनृणां नरवरः स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमान्

गोपानां स्वजनोऽसनां क्षितिभुजां शास्ता स्वपित्रोः शिशुः ।

मृत्युर्भोजपतेर्विराड्विदुषा तत्त्वं परं योगिनां

वृष्णीनां परदेवतेति विदितो रङ्गं गतः क्षात्रजः ॥१७॥

इतं कुबलयापीडं दृष्ट्वा तावपि दुर्जयौ । कंसो मनस्यपि तदा भृशमुद्विजिजे नृप ॥१८॥

तौ रेजतु रङ्गगतौ महाभुजौ विचित्रवेराभरणलगम्बरौ ।

.यथा नटावुत्तमेवधारिणौ मनः क्षिपन्तौ प्रभया निरीरताम् ॥१९॥

निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जना मञ्जस्थिता नागरर,ष्टका नृप ।

प्रहर्षवेगोःकलितेक्षणाननाः पपुर्नं तृप्ता नयनैस्तदाननम् ॥२०॥

पियन्त इव चक्षुर्म्यां लिहन्त इव जिह्वया । जिघ्रन्त इव नासाभ्यां क्षिप्यन्त इव बाहुभिः ॥२१॥

उक्षुः परस्परं ते वै यथादृष्टं यथाश्रुतम् । तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागख्यस्मारिता इव ॥२२॥

पृती भगवतः साक्षाद्धरेर्नारायणस्य हि । श्रवतीर्णांविद्वांशेन वसुदेवस्य वेशमनि ॥२३॥

एव वै किल देवक्यां जातो नीतश्च गोकुलम् । कालमेतं वसन् गृहो वृषे नन्दवेशमनि ॥२४॥

पूतनानेन नीतान्तं चक्रवातश्च दानवः । अर्जुनो बुद्धकः केशी धेनुकोऽन्ये च तद्विधाः २५

गावः सपाला पृटेन दावाग्नेः परिमोचिताः । कालियो दमितः सर्प इन्द्रश्च विमदः कृतः ॥२६॥

सप्तहमेरुहस्तेन धृतोऽद्भिप्रवरोऽमुना । वपंवाताशनिभ्यश्च परित्रातं च गोकुलम् ॥२७॥

गोप्योऽस्य नित्यमुदितहसितप्रेक्षणं सुप्तम् । पश्यन्त्यो विविधास्तापांस्तरन्ति स्माध्रमं मुदा ॥

वदन्त्यनेन वंशोऽयं यदोः सुबहुविश्रुतः । श्रियं यशो महाघ्नं च लप्स्यते परिरक्षितः ॥२९॥

अर्थं चास्याप्रजः श्रीमान् राम कमललोचनः । प्रलग्नो निहतो येन वसको ये बकादयः ॥३०॥

जनेष्वेवं भ्रुवाणेषु त्र्येषु निनदसु च । कृष्णरामौ समाभाष्य चाणूरो वाक्यमग्रवीत् ॥३१॥

हे नन्दसूनो हे राम भवन्तौ वीरसम्मतौ । नियुद्धकुशलौ ध्रुत्वा राज्ञोऽऽहूतौ दिदक्षुणा ॥३२॥

प्रियं राज्ञः प्रकुर्वन्त्यः श्रेयो विदन्ति वै प्रजाः । मनसा कर्मणा वाचा विपरीतमतोऽन्यथा ॥३३॥

नित्यं प्रमुदिता गोपा वसपाला यथा स्फुटम् । वनेषु मह्ययुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गांः ॥३४॥

तस्माद् राज्ञः प्रियं यूयं वयं च करवाम हे । भूदानि नः प्रसीदन्ति सर्वभूतमयो नृपः ॥३५॥

तन्निशमयाग्रवीत् कृष्णो देशकालोचितं वचः । नियुद्धमात्तनोऽभीष्टं मन्यमानोऽभिनन्द्य च ॥३६॥

प्रजा भोजपतेरस्य वयं चापि वनेचराः । करवाम प्रियं नित्यं तप्तः परमनुग्रहः ॥३७॥

याज्ञा वयं तुह्यबलैः क्रीडिष्यामो यथोचितम् । भजेन्नियुद्धं माधमंः स्पृशेन्मह्य समासदः ॥३८॥

चाणूर उवाच

न बालो न किशोरस्यं बलश्च बलिनां वरः । लीलयेभो इतो येन सहस्रद्विपसत्रमृत् ॥३९॥

तस्माद् भवद्भवा बलिभिर्नोद्धव्यं नानयोऽत्रथै । मयि विक्रम वाप्येव बलेन सह मुष्टिकः ४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्श्वे कुबलयापीडयोनामष्टित्यां निरुत्तमोऽध्यायः

अथ चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एव चर्चितसङ्कल्पो भगवान् मधुसूदन । आससाद्राथ चाणूर मुष्टिक रोहिणीसुत ॥ १ ॥
 हस्ताभ्यां हस्तयोर्बद्ध्वा पदभ्यामेव च पादयो । विचकर्पतुरभ्योन्य प्रसह्य विनिगीदया ॥ २ ॥
 अरत्नी द्वे अरत्निभ्यां जानुभ्यां चैव जानुनी । शिर शीर्ष्णोरसोरस्तावयोन्यममिजहत् ॥ ३ ॥
 परिभ्रामण्यविच्छेपपरिरम्भावपातनै । उत्सर्पणापसपणैश्चायोन्य प्रयरुन्धताम् ॥ ४ ॥
 उ थापनैरन्नयनैश्चालने स्थापनैरपि । परस्पर जिगीपन्तावपचक्रतुरामन ॥ ५ ॥
 तद् बलाबलवद्युद्ध समेता, सर्वयोपित । ऊचु परस्पर राजन् मानुकम्पा वरुथश ॥ ६ ॥
 महानर्यं बताधर्म एषां राजसभासदाम् । ये बलाबलवद्युद्ध राज्ञोऽन्विच्छन्ति पश्यत ॥ ७ ॥
 क वज्रसारसर्वाङ्गी भङ्गी शैलेन्द्रसक्षिभौ । क चाति सुकुमाराङ्गी किशोरी नासयौवनौ ॥ ८ ॥
 धर्मव्यतिव्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुव भवेत् । यत्राधर्मं समुत्तिष्ठेन्न स्थेय तत्र कर्हिचित् ॥ ९ ॥
 न सभां प्रविशेत् प्राज्ञ सभ्यदोषाननुस्मरन् । अद्भु वन् विद्भु धत्तज्ञो नर किस्त्रियममरनुते ॥ १० ॥
 वलगत शत्रुमभित कृष्णस्य वदनाम्बुजम् । वीक्ष्यतां श्रमवायुस्त पद्मकोरमिवाम्बुभि ॥ ११ ॥
 किं न पश्यत रामस्य मुखमासास्रलोचनम् । मुष्टिक प्रति सामर्यं हाससरम्भशोभितम् ॥ १२ ॥

पुण्या बत द्रजशुबो यदय नृत्तिङ्गगूढ पुराणपुरयो वनचित्रमाह्वय ।
 गा पालयन् सहबल कण्यश्च वेणु विन्नीडयाञ्चति गिरिरमार्चिताङ्घ्रि ॥ १३ ॥
 गोप्यस्तप, किमचरन् यदमुष्य रूप लावण्यसारमसमोर्धमनयसिद्धम् ।
 इग्भि पिबन्त्यनुसवाभिनव दुरापमेकातधाम यशस श्रिय ऐश्वरस्य ॥ १४ ॥
 या दोहनेऽवहनने मथनोपलेपमेङ्गेहनाभंरदितोच्चयमार्जनादौ ।
 गायन्ति चैनमनुरक्तधियोऽश्रुकण्ठ्यो घया द्रजद्विय उरुश्रमचित्तयाना ॥ १५ ॥
 प्रातर्मार्गाद् द्रजत आविशतश्च साय गोभि सम कण्ययतोऽस्य निशम्य वेणुम् ।

निर्मय तूर्णमवल्ला पयि भरिपुण्या पश्यन्ति सस्मितमुख सदयावलोकम् ॥ १६ ॥

एव प्रभापमाणामु खोपु योगेश्वरो हरि । शशु हन्तुं मनश्चक्रे भगवान् भरतर्षभ ॥ १७ ॥
 समया स्त्रीगिर श्रुन्वा पुत्रस्नेहशुचाऽऽतुरी । पितरावचतप्येतां पुत्रयोरबुधौ बलम् ॥ १८ ॥
 तैस्तीर्नियुद्धविधिभिविधिषैरच्युतेतरौ । युयुधाते ययायोन्य तथैव बलमुष्टिकौ ॥ १९ ॥
 भगवद्भ्रात्रिणापातैवन्ननिषेपनिष्ठुरै । चाणूरो भङ्ग्यमानाङ्गो मुहुर्ग्लानिमवाप ॥ २० ॥
 स श्येनत्रेग उत्पण्य मुष्टीकृत्य कराबुभौ । भगवन्त वामुदय द्भुद्धो वक्षस्ययाघत ॥ २१ ॥
 नाचलत्त प्रदारेण माहाहत इव द्विप । पाद्गोर्निपृष्ट चाणूर बहुगो भ्रामयन् हरि ॥ २२ ॥
 भूष्टे पोषयामास तरसा ॥ २३ ॥ विघ्नस्ताकल्पदेशसि ॥ २४ ॥

तथैव मुष्टिकः पूर्वं स्वमुष्ट्याभिहतेन र्थे । बलभद्रेण बलिना सलेनाभिहतो भृशम् ॥२४॥
 प्रवेपितः श रघिरमुद्गमन् मुखतोऽर्दितः । व्यसुः पपातोऽर्घ्युपस्थे वाताहत इवाङ्घ्रिपः ॥२५॥
 सतः कृटमनुप्राप्तं रामः प्रहरतां वरः । श्रवधोऽलीलया राजन् सावज्ञं वाममुष्टिना ॥२६॥
 तद्यैव हि शलः कृष्णपदापहतशीर्षकः । द्विधा विदीर्यस्तोशलक उभावपि निपेततुः ॥२७॥
 चाणूरे मुष्टिके कृटे शले तोशलके हते । शेपाः प्रदुहुधुर्मल्लाः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥२८॥
 गोपान् वयस्यानाकृत्य तैः संसृज्य दिजहनुः । वाचमानेषु तृयेषु वदन्तौ रतनूपुरी ॥२९॥
 जनाः प्रजहपुः सर्वे वर्मथा रामकृणयोः । क्रते कंसं विप्रमुख्याः साधवः साधु साध्वितिः ३०
 हतेषु मल्लवर्षेषु विद्रुतेषु च भोजराट् । न्यवारयत् स्वतूर्याणि वाक्यं चेदमुवाच ह ॥३१॥
 निस्सारयत् दुर्वृत्तौ वसुदेवात्मजौ पुरात् । धनं हरत गोपानां नन्दं वक्षीत दुर्भतिम् ॥३२॥
 वसुदेवस्तु दुर्मेधा हन्यतामाश्वसत्तमः । उग्रसेनः पिता चापि सानुगः परपत्न्यः ॥३३॥
 एवं विकथमाने वै कंसे प्रकृपितोऽव्ययः । लघिज्ञोत्पथ्य तरसा मञ्जमुत्तुङ्गमारहत् ॥३४॥
 तमाविशन्तमालोक्य मृत्युमारमन आसनात् । मनस्वी सहस्रोत्थाय जगृहे सोऽसिचर्मणौ ॥३५॥

तं खड्गपाणिं विचरन्तमाशु श्येनं यथा दक्षिणसध्यमग्वरे ।

समग्रहीद् दुर्विपहोप्रतेजा यथोरगं ताप्यंसुतः प्रसद्य ॥३६॥

प्रगृह्य केशेषु चलत्किरीटं निपात्य रङ्गोपरि तुङ्गमञ्चात् ।

तस्योपरिष्ठात् स्वयमब्जनाभः पपात विश्वाश्रय आःमतन्म्रः ॥३७॥

तं सम्परेतं विचकर्ष भूमौ हरिर्यथेभं जगतो विपश्यतः ।

हाहेति शब्दः सुमहांस्तदाभ्रुदुदीरितः सज्जनैर्नैर्द्र ॥३८॥

स नित्यदोद्विप्रधिया तमीश्वरं पिबन् वदन् वा विचरन् स्वपञ्चद्वसन् ।

ददर्श चक्रायुधमप्रतो यस्तदेव रूपं दुरवापमाप ॥३९॥

तस्यानुजा भ्रातरौऽष्टौ वङ्गन्यप्रोधकादयः । श्रम्यधावन्नभिक्रुद्धा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः ॥४०॥

तथातिरभसांस्तास्तु संयतान् रोहणीसुतः । श्रहन् परिधमुद्यम्य पशुनिव मृगाधिपः ॥४१॥

नेदुदुन्दुभयो व्योम्नि ग्रहोशाद्या विभूतयः । पुरपैः किरन्तस्तं प्रीताः शयंसुर्नृतुः क्षियः ॥४२॥

तेषां क्षियो महाराज सुहृन्मण्डुःप्रिताः । तत्राभीयुर्विनिग्नन्यः शीर्षायथ्रुविलोचनाः ॥४३॥

शयानान् धीरशय्यायां पतीनालिङ्ग्य शोचती । विलेषुःसुस्वरं नार्यो वित्जनरथो मुहुः शुचः ४४

हा नाथ प्रिय धर्मज्ञ करणानाथकसल । त्वया हतेन निहता वयं ते सगृहप्रजाः ॥४५॥

त्वया विरहिता पत्या पुरीयं पुरुषर्षभ । न शोभते वयमिन् निवृत्तो सबमङ्गला ॥४६॥

शनागसां ध्वं भूतानां वृत्तवान् द्रोहमुल्लवणम् । तेनेमां भो दशां नीतो भूतभृक् को लभेत शम्

सर्वेषामिह भूतानामेष हि प्रभवाप्ययः । गोसा च तदवध्यायी न क्वचित् सुखमेधते ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

राजयोपित आधास्य भगवाँल्लोकभावन । यामाहुलौकिकी सस्यां हतानां समकारयत् ॥४६॥
मातर पितर चैव मोचयित्वाय बन्धनात् । कृष्णरामौ वन्दते शिरसाऽऽष्टरय पादयो ॥५०॥
देवकी वसुदेवश्च विज्ञाय जगदीश्वरौ । वृत्तसवन्दनौ पुत्रौ सस्वजाते न शङ्कितौ ॥५१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे कसवधो नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अथ पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पितरावुपलब्धार्थौ विदित्वा पुर्योत्तम । मा भूदिति निर्जां मायां ततान जनमोहिनीम् ॥१॥
उवाच पितरावेत्य साप्रज सात्वतर्षभ । प्रथयावन्त प्रीढन्नम्य तातति सादरम् ॥ २ ॥
नास्मत्तो युवयोस्तात नित्योऽक्षयितयोरपि । बाल्यपौगण्डकैशोरा पुत्राभ्यामभवन् ऋचित् ॥३॥
न लब्धो द्वैवहतयोर्वासो नौ भवदन्तिके । यां बाला पितृगेहस्था विन्दन्ते लालिता मुदम् ॥
सर्वार्थसम्भवो देहो जनित पोपितो यत् । न तयोर्याति निर्वेश पित्रोर्मर्त्यं शतायुषा ॥ ४ ॥
यस्तयोरात्मज कल्प आत्मना च धनेन च । वृत्ति न दद्यात् प्रेत्य स्वर्गास सादयन्ति हि ॥५॥
मातर पितर वृद्ध भार्यां साध्वीं सुत शिशुम् । गुरु विप्र प्रपन्न च कल्पोऽविभ्रञ्चूषसन् मृत
तन्नावरुन्धयो कसाल्मियमुद्विगमचेतसो । भोगमेते व्यतिक्रान्ता दिवसा वामनचंते ॥ ८ ॥
तत् चन्नुमर्हथस्तात मातनौ परतन्त्रयो । अकुवतोर्वां शुश्रूषां क्लिष्टयोर्दुर्हंदा भृशम् ॥ ९ ॥

श्रीशुक उवाच

इति मायामनुष्यस्य हरैर्विधात्मनो गिरा । मोहितावङ्कमारोप्य परिष्वज्यापतुर्भुङ्ग्म् ॥१०॥
सिञ्चतावश्रुधाराभि स्नेहपाशेन चानृतौ । न किञ्चिदूचतू राजन् वाक्पकण्ठी विमोहितौ ॥११॥
एवमाथास्य पितरौ भगवान् देवकीसुत । मातामह तूभसेन यदूनामरुोन्नृपम् ॥१२॥
आह चास्मान् महाराज प्रजाश्राज्जप्तुमर्हसि । ययातिशापाद्यदुभिर्नासितप्यं नृपासने ॥१३॥
मयि भृत्य उपासीने भवतो विदुषादय । धर्मा हरन्त्यवनता किमुतान्ये नराधिपा ॥१४॥
सर्वान् स्वाज्ञातिसम्बन्धान् दिग्भ्य कसभपाङ्गुलान् । यदुकृण्वन्धरुमभुदाशार्ङ्गुकुरादिकान् ॥
सभाजितान् समाथात्य विदेशावासकशितान् । न्यवामयत् स्वगेहेषु विचै सतप्यं विश्वकृत् ॥१६॥
कृण्वसङ्कर्षणभुजैर्गुप्ता लघमनोरथा । गृहेषु रेमिरे सिद्धा कृष्णरामगतज्वरा ॥१७॥
घोरतोऽदुरह प्रीता मुकुन्दवदन बुद्धम् । निर्यं प्रमुञ्चि श्रीमत् सद्यस्मितवीक्षणम् ॥१८॥
तत्र प्रत्यसोऽध्यासन् युवानोऽतिबलीजस । पितन्तोऽधोर्मुकुन्दस्य मुखाग्नुजसुधी मुहु ॥१९॥
अय नन्दसमासाद्य भगवान् देवकीसुत । सङ्कर्षणश्च राजेन्द्र परिष्वज्येदमूचत् ॥२०॥

पितर्युवाभ्यां स्निग्धाभ्यां पोषितौ लालितौ भृशम्पित्रोरभ्याधिरा प्रीतिरात्मजेवात्मनोऽपि हि।।
 स पिता सा च जननी यौ पुष्पीतां स्वपुत्रवत्। शिष्यन् वन्दुभिहस्तृष्टानकल्पे पोपरण्ये ॥२२५॥
 यात यूयं व्रजं तात वयं च स्नेहदु खितान्। ज्ञातीन् वो द्रष्टुमेप्यामो विधाय सुहृदां सुखम्।।
 एवं सान्त्वय्य भगवान् नन्दं समजमच्युतः। वासोऽलङ्कारकुप्याद्यैरहंयामास सादरम् ॥२४५॥
 इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नन्द प्रणयविह्वलः। पूर्यन्नश्रुभिन्नेरे सह गोपेर्व्रजं ययौ ॥२५५॥
 अथ शूरसुतो राजन् पुत्रयो. समकारयत्। पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथायद् द्विजसंस्कृतिम् ॥२६५॥
 तेभ्योऽदाद् दक्षिणा गावो रुक्ममाला स्वलङ्कृता। स्वलङ्कृतेभ्य सम्पूज्य सवत्साः श्रीममालिनी
 या कृष्णरामजन्मर्षो मनोदत्ता महामतिः। ताश्चाददादनुस्मृत्य कसेनाधर्मतो हृता ॥२८५॥
 ततश्च लब्धसंस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य सुप्रतौ। गगाद् यदुकुलाचार्याद् गायत्र प्रतमास्थितौ ॥२९५॥
 प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ। नान्यसिद्धामलज्ञान गूढमानौ नरेहितौ ॥३०५॥
 अथो गुरुकुले वासमिच्छन्तायुपजग्मतु। काश्यं सान्दीपनि नाम ह्यवन्तीपुरवासिनम् ॥३१५॥
 यथोपसाद्य तौ दान्तौ गुरौ वृत्तमनिन्दिताम्। प्राहयन्तायुपतौ स्म भक्त्या देवमिगार्त्तौ ॥३२५॥
 तयोर्द्विजवरस्तुष्ट शुद्धभावानुवृत्तिभिः। प्रोवाच वेदानखिलान् साङ्गोपनिषदो गुर ॥३३५॥
 सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान् न्यायपथांस्तथा। तथा चान्वीक्षिकी विद्यां राजनीतिं च षड्विधाम्
 सर्वै नरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रतर्कौ। सृष्टिगदमात्रेण तौ संजगृहत्तुष्टुप ॥३४५॥
 यद्दोराग्रैश्चतु पृथया संयत्तौ तावतीः कला। गुरुदक्षिण्याऽऽचार्यं छन्दयामासतुष्टुप ॥३५५॥

द्विजस्तयोस्तं महिमानमद्भुतं संलप्य राजन्नतिमानुगी मतिम्।

सम्मन्त्र्य परत्या स महार्थेने मृत बालं प्रभासे वरयाम्बभूय ह ॥३७५॥

तथेप्यथारुम् महारथौ रथं प्रभासमासाद्य दुरन्तविक्रमौ।

वेलामुपप्रण्य निरीदतुः क्षणं सिन्धुविदिःवाहंणमाहरत्तयो. ॥३८५॥

तमाह भगवानाद्य गुरुपुत्रः प्रदीयताम्। योऽसाविह त्वया प्रस्तो बालको महतोर्मिणा ॥३९५॥

समुद्र उवाच

नैवाहार्यमहं देव दैत्य पत्रजनो मद्भान्। अन्तर्जलचर. कृष्ण शङ्करूपधरोऽसुरः ॥४०॥

भास्ते तेनाहतो नूनं तच्छ्रुत्वा सत्वरं प्रभुः। जलमाविश्य तं हन्वा नापरयदुदरेऽभक्तम् ॥४१॥

तदह्नप्रमथं शङ्कमादाय रथमागमत्। तत संयमनो नाम यमस्य दयितो पुरीम् ॥४२॥

गत्वा जनार्दन शङ्कं प्रदध्मौ सहलायुष। शङ्कनिर्हृादमाकर्यं प्रजासंयमनो यमः ॥४३॥

तयोः सपर्यां महतीं चक्रे भक्त्युपट्टं हिताम्। उवाचायनत कृष्णं सर्वभूताशयालयम्।

लीलामनुष्य हे विष्णो युवयो करवाम किम् ॥४४॥

श्रीभगवानुवाच

गुरुपुत्रमिहानीत निजकर्मनिबन्धनम् । शानयस्व महाराज मच्छासनपुरस्कृतः ॥४५॥
तथेति तेनोपानीत गुरुपुत्र यदूत्तमौ । दत्त्वा स्वगुरवे भूयो वृथीष्वेति तमूचतुः ॥४६॥

गुरुरवाच

सम्यक् सम्पादितो वत्स भवद्भ्यां गुरुनिष्कृत्य । को नु युष्मद्विघ्नुरोः कामानामवशिष्यते ॥४७॥
गच्छत स्वगृह वीरौ कीर्तिर्दामस्तु पावनी । छन्दांस्ययातयामासि भवन्निवह परत्र च ॥४८॥
गुरुर्यैवमनुज्ञातौ रथेनानिलहसा । श्रायतौ स्वपुरं तात पर्जन्यनिनदेन वै ॥४९॥
समनन्दन् प्रजा सर्वा इष्ट्वा रामजनादर्दनी । अपर्यन्त्यो बहूहानि नष्टलब्धधना हव ॥५०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे पञ्चच वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

अथ पट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दृष्ट्वा नां प्रबो मन्त्री कृष्णस्य दयित रुखा । शिष्यो बृहस्पते साक्षादुद्धवो बुद्धिसत्तम ॥ ३ ॥
तमाह भगवान् प्रेष्ट भक्तमेकान्तिन दृष्टित । गृही वा पाणिना पाणिं प्रपञ्चातिहरो हरि ॥२॥
गच्छोद्धव व्रज सौम्य पित्रोर्नौ प्रीतिमावह । गोपीनां मद्द्वियोगार्थि मत्सन्देदीविमोचय ॥ ३ ॥
ता मन्मनस्का मत्प्राणा मदर्थे त्यक्तदहिका । मामेव दयित प्रेष्टमात्मान मनसा गता ।

ये त्यक्तलोकधर्मांश्च मदर्थे तान् बिभर्ष्यहम् ॥ ४ ॥

मयि ता प्रेयसां प्रेष्टे दूरस्थे गोकुलस्थिय । स्मरन्त्योऽङ्ग विमुह्यन्ति धिरहौक्यव्यविह्वला ॥२॥
पारयन्त्येकैकच्छ्रेण प्राय प्राणान् कथञ्चन । प्रत्यागमनसदेशैर्बह्व्यो मे मदात्मिका ॥ ६ ॥

श्रीशुक उवाच

हरयुक्त उद्धवो राजन् र-देश भर्तुराहत । आदाय रथमारुह्य प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ ७ ॥
प्राप्तो नन्दयज श्रीमान् निग्लोर्षित विभावसौ । दृष्टवान् प्रविशतां पशूनां खुररेणुभि ॥ ८ ॥
वास्तितार्थेऽभियुष्यन्निरादित शुष्मिभिवृषे । धावन्तीमिश्च वाचाभिरुधोभारै स्ववत्सकान् ॥९॥
इतस्ततो विलहद्भिर्गोव सैमरिडत सितै । गोदोहशब्दाभिरपं वेणूनां नि स्वनेन च ॥१०॥
गायन्तीमिश्च कर्माणि शुभानि वलकृष्णयो । स्वलङ्कसामिर्गोपीभिर्गोपैश्च सुविराजितम् ॥११॥
अन्यवर्षातिधिमोविप्रपितृदेवाचंनार्घितै । धूपदीपैश्च मार्क्ष्यैश्च गोपादासैर्मनोरमम् ॥१२॥
सर्वत पुष्टितवन द्विजालिकुलनादितम् । हम्कारणवदाकीर्णै पञ्चपर्यैश्च मरिहतम् ॥१३॥
तन्मागत ममाग य कृष्णस्यापुचर प्रियम् । नन्द प्रीत परिष्वज्य वासुदेवधियाचर्ययत् ॥१४॥
भोजिन परमाप्तेन भविष्टं कशिपुं सुरम् । गतधम पर्यष्ट्यर् पादसंवाहनादिभि ॥१५॥
कथिदद्ग मद्राभाग रुखा न शूरनन्दन । आस्ते युशक्त्यपरायणैर्युक्तो मुक्त सुहृद्वृत ॥१६॥

द्विष्टया कंसो हतः पापः सानुगः स्वेन पाप्मना । साधूनां धर्मशीलानां यदूनां द्वेष्टि यः सदा ॥
 अपि स्मरति नः कृष्णो मातरं सुहृदः सखीन् । गोपान् व्रजं चात्मनार्थं गावो वृन्दावनं गिरिम्
 अप्यायास्यति गोविन्द स्वजनान् सकृदोचितुम् । तर्हि द्रष्टव्यम् तद्वक्त्रं सुनसं सुस्मितेक्षणम् ॥
 दावान्नेर्षांतवर्षांश्च वृषसर्पांश्च रक्षिताः । दुरस्येभ्यो मृत्युम्यः दृष्ट्येन सुमहात्मना ॥२०॥
 स्मरतां वृष्णवीर्याणि लीलापाङ्गनिरीक्षितम् । हसितं भाषितं चान्न सर्वा नः शिथिलाः क्रियाः
 सरिच्छैलवनोद्देशान् मुकुन्दपदभूपितान् । आत्रीडानीक्षमाखानां मनो याति तदात्मताम् ॥
 मन्ये कृष्णां च रामं च प्राप्ताविह सुरोत्तमां । सुराणां महदर्थाय गर्गस्य वचनं यथा ॥२३॥
 कसं नागायुतप्राणं मञ्जी गजपतिं तथा । श्रवण्येष्टां लीलयां च पशूनि च मृगाधिपः ॥२४॥
 तालत्रयं महासारं धनुषं छिमिवेभराट् । यमजैकेन हस्तेन सताडमदधाद् गिरिम् ॥२५॥
 मलम्यो धेनुकोऽरिष्टस्तृणावर्तो वक्रादयः । दैत्याः सुरासुरजितो हता येनेह लीलया ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इति संस्मृत्य संस्मृत्य नन्दः कृष्णानुरक्तवीः । अत्युत्पद्यतोऽभवत्कृष्णो प्रेमप्रसरविद्वलः ॥२७॥
 पशोदा चर्यमानानि पुत्रस्य चरितानि च । शृण्वन्त्यध्रुव्यवासाक्षीत् स्नेहस्तुतपयावरा ॥२८॥
 तपोरिषिं भगवति कृष्णे नन्दयशोदयोः । धीपयानुरागं परमं नन्दमाहोदयो मुदा ॥२९॥
 उद्धय उवाच

पूर्वां स्थापयतमी नूनं देहिनामिह मानद । नारायणोऽखिलगुरो यत्कृता मतिरीदशो ॥३०॥
 एतौ हि विभ्रस्य च बीजयोनी रामो मुकुन्दः पुरतः प्रधानम् ।
 अन्वीय भूतेषु विलक्षणस्य ज्ञानस्य चेशत इमौ पुराणौ ॥३१॥
 यस्मिन्ननः प्राणवियोगकाले चर्यं समावेदय मनो विशुद्धम् ।
 निद्वन्द्व्य कर्माशयमाशु याति परां गतिं ब्रह्ममयोऽहंवर्यं ॥३२॥
 तस्मिन् भवन्तावखिलात्महेतौ नारायणे कारणमत्यंमूर्तौ ।

भावं विधत्तां नितरां महामन् किं पावशिष्टं युदयोः सुशृणु ॥३३॥

आगमिष्यदीर्घेण कालेन प्रथमप्युतः । प्रियं विधास्यते पित्रोर्भगवान् सात्पतां पति ३४
 ह्या कंसं रङ्गमध्ये प्रतीपं सर्वसात्पताम् । यदाह यः समागत्य कृष्णः सत्यं करोति ततत
 मा गिद्यनं महाभागी द्रष्टव्यः कृष्णमन्तिके । अतद्वदि स भूतानामाम्ने उचोतिरिषिषसि ३५
 न कल्पारितं त्रियः कश्चिद्वाप्रियो वास्यमानिन । नोत्तमो माधमो नापि समानस्याममोऽपि वा ॥
 न मत्ता न रिता तस्य न भार्या न सुतादयः । नामोषो न परश्रावि न देहो जन्म पृथ च ३६
 न प्यास्यं क्रमं वा लोके सदस्मिन्निधोनिपु । ऋषीणां मोऽपि साधूनां परिश्राप्याय कद्वरो ३७
 ३८ रजस्तम इति भवते निर्गुणो गुणान् । त्रीदशतीतोऽत्र गुणैः मृत्वावति हन् पज ॥४०॥

यथा अमरिकाट्टया आम्यतीव महीयते । चित्ते कर्तारि तत्रात्मा कर्तवाहधिया स्मृतः ॥४१॥
युवयोरेव नैवायमात्मजो भगवान् हरिः । सर्वेषामात्मजो ह्यारमा पिता माता स ईश्वरः ॥४२॥

दृष्टं श्रुतं भूतभवद्भविष्यत स्थास्तुश्चरिण्युर्महदल्पकं च ।

विनाच्युताद् वस्तु तरां न वाच्यं स एव सर्व परमार्थभूतः ॥ ४३ ॥

एवं निशा सा युवतोर्व्यतीता नन्दस्य कृष्णानुचरस्य राजन् ।

गोप्य समुत्थाय तिरूप्य दीपान् वास्तुन् समभ्यर्च्य दधीन्यमन्थन् ॥४४॥

ता दीपदीप्तैर्मणिभिर्विरेजू रज्जुर्विकर्पद्भुजकङ्कणस्रजः ।

चलस्रितम्बस्तनहारकुण्डलग्विपत्कपोलारुणकुङ्कुमाननाः ॥ ४५ ॥

उद्रायतीनामरविन्दलोचन व्रजाङ्गनानां दिवमस्पृशद् ध्वनिः ।

दत्तश्च निर्मन्थनशब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममङ्गलम् ॥ ४६ ॥

भगव युद्धिने सूर्ये नन्दद्वारि प्रजौकसः । इष्ट्वा रयं शातकौम्भं कस्यायामिति चाबुवन् ॥४७॥

अक्रूर आगत किं वा यः कंसस्यार्थसाधकः । येन नीतो मधुपुरीं कृष्णः कमललोचन ॥४८॥

किं साधयिष्यत्वस्माभिर्भर्तुं प्रेतस्य निष्कृतिम् । इति स्त्रीणां वदन्तीनामुद्भवोऽगात् कृताङ्घ्रिकः

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे नन्दशोभानयनं नाम पट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

अथ सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तं वीक्ष्य कृष्णानुचरं व्रजस्त्रियः प्रलम्बबाहु नवकञ्जलोचनम् ।

पीताम्बरं पुष्करमालिनं लमन्सुखारविन्दं मणिमृष्टकुण्डलम् ॥ १ ॥

शुचिस्मितताः कोऽयमपीत्यदर्शनं बुतक्ष कस्याच्युतवेषभूषणः ।

इति स्म तराः परिवमुखसुकास्तमुत्तमश्लोकपदाभुजाश्रयम् ॥ २ ॥

तं प्रधयेषावन्तताः सुसंश्रुत समीढहासेषणसूनुतादिभिः ।

रहस्यपृच्छद्वेषुपविष्टमासने विज्ञाय सन्देशहरं रमापतेः ॥ ३ ॥

जानोमहर्षी यदुपते पापं दे समुपागतम् । भग्रे ह प्रेषितः पित्रोर्भवान् प्रियचिकीर्षया ॥४॥

अन्यथा गोव्रजे तस्य स्मरणीय न लक्ष्मणे । स्नेहानुबन्धो यन्धूनी मुनेरपि सुदुस्त्यजः ॥५॥

अन्येष्वर्षकृतां मैत्री यायदर्थविदग्धनम् । पुग्मि स्त्रीषु कृता यद्वत् सुमनस्स्येव पट्पदैः ॥६॥

नि एवं त्यजन्ति गणिका अकथं नृपतिं प्रजा । अधीतविद्या आचार्यमृत्विजो दत्तदक्षिणम् ॥७॥

स्वगा पीतफलं वृषं भुज्या पातिथयो गृहम् । दग्धं मृगास्तथारण्यं जारो भुज्या रतां प्रियम् ॥८॥

इति गोप्यो हि गोविन्दे गतवाद्यायमानगाः । कृष्णदूते प्रां याते उद्वेगे पणनीकिकाः ॥९॥

गायन्त्यः प्रियकर्माणि रदयश्च गतहियः । तस्य सस्मृत्य सस्मृत्य यानि कैशोरवाह्ययोः १०
काचिमधुकरं दृष्ट्वा ध्यायन्ती कृष्णसङ्गमम् । प्रियप्रस्थापित दूतं बहूपयित्वेदमब्रवीत् ॥११॥

गोप्युवाच

मधुप कितवबन्धो मा स्पृशाद्घ्निसपत्न्याः कुचविलुलितमालाकुङ्कुमरमश्रुभिर्न ।
वहतु मधुपतिस्तन्मानिनीनां प्रसाद यदुसदसि विडम्ब्यं यस्य दूतस्त्वमोदक ॥१२॥
सृष्टधरसुधां स्वां मोहिनीं पाथयित्वा सुमनस इव सद्यस्तयजेऽस्मान् भवारक ।
परिचरति कथं तत्पादपद्मं तु पद्मा ह्यपि धत हतचेता उत्तमश्लोकजलैः ॥१३॥
किमिह बहु पढद्घ्ने गायसि त्व यदूनामधिपतिमगृहाणामप्रतो न पुराणम् ।
विजयसखसखीनां गीयतां तत्प्रसङ्ग क्षपितकुचरजस्ते बहूपयन्तीष्टमिष्टाः ॥१४॥
दिवि भुवि च रसायां काः स्त्रियस्तद्गुरापा वपटश्चिरहासभ्रूविजृम्भस्य याः स्युः ।
चरणरज उपास्ते यस्य भूतिर्वयं का अपि च कृपणपत्रे ह्युत्तमश्लोकजन्दः ॥१५॥
विसृज शिरसि पादं वेदन्यहं घाटुकारैरनुनयविदुपस्तेऽभ्येत्य दीर्घमुकुन्दात् ।
स्यकृत इह विसृष्टापत्यपरयन्यलोका व्यसृजदकृतचेता किं नु सन्धेयमस्मिन् ॥१६॥
गृगयुरिव कपीन्द्रं विषयधे लुब्धधर्मा स्त्रियमकृत विरूपा खीजितः कामयानाम् ।
बलिमपि बलिमावावेष्टयद् ध्वाङ्क्षवद् यरतदलमसितसरयैदुस्त्यजस्तत्त्वयार्थं ॥१७॥
यदनुचरितलीलाकर्षणोयूपविप्रुट्सकृददनविधूतद्वन्द्वधर्मा विनष्टा ।
सपदि गृहकुटुम्बं दीनमुखस्य दीना बहय इह विहङ्गा भिषुष्यां चरन्ति ॥१८॥
वयस्मृतमिज जिह्वव्याहृतं श्रद्धानाः तुलिचरतमिजाज्ञाः कृप्यवध्वो हरिण्यः ।
दधशुरसकृदेतत्तत्रस्पर्शातीव्रस्मररुज उपमन्त्रिन् भण्यतामन्यवार्ता ॥१९॥
प्रियसख पुनरागाः प्रेयसा प्रेषितः किं वरय किमनुसन्धे माननीयोऽसि मेऽङ्ग ।
नयसि कथमिहास्मान् दुरस्यजद्वन्द्वपार्थ सततमुरसि सौम्य श्रीवधू सावमास्ते ॥२०॥
अपि धत मधुपुर्वामार्यपुत्रोऽधुनाऽऽस्ते स्मरति स पितृमेदान् सौम्य वन्धुंश गोपान् ।
कचिदपि स कथा न किङ्करीणां गृणीते भुजमगुरमुगन्ध मूर्ध्न्यघास्यः कदा नु ॥२१॥

श्रीशुक्र उवाच

अपोदधो निशर्द्धवं कृप्यदर्शनलालसा । मानवयत्न प्रियसन्देशैर्गोपीरिदमभासत ॥२२॥
उद्धव उवाच
असौ सूर्यं स्म पूर्वांशं भव यो लोकप्रज्ञिताः । वासुदेवे भगवति यामामि यर्षिर्न मन ॥२३॥
दन्मनतपोहीमजप्रस्थाध्यादस्यधर्मः । धेयोभिर्दिविषैश्चान्यैः कृप्ये भर्षिर्हि माष्यते ।
भगवत्युत्तमश्लोकं भयतीभिरनुगता । नक्तः प्रदयिता दिष्ट्या मुनीभारुपि दुर्लभा ॥२४॥

दिष्टया पुत्रान् पत्नीन् देहान् स्वजनान् भवनानि चाहि वापृणीत यूयं यत्कृन्वात्यं पुरुषं परम्
 सर्वात्मभावोऽधिकृतो भवतीनामधोऽज्ञे । त्रिरहेण महाभागा महान् मेऽनुप्रदःकृतः ॥२७॥
 श्रूयतां प्रियसन्देशो भवतीनां मुखावहः । यमादायागतो भद्रा अहं भर्तुं रहस्करः ॥२८॥
 श्रीभगवानुवाच

भवतीनां वियोगो मे न हि सर्वात्मना ष्वचित् । यथा भूतानि भूतेषु खं वास्वभिर्जलं मही ।

तथाहं च मनःप्राणभूतेन्द्रियगुणाश्रयः ॥२९॥

आत्मन्येवात्मनाऽऽत्मानं सृजे हन्मनुपालये । आत्माभायानुभावेन भूतेन्द्रियगुणात्मना ॥३०॥
 आत्मा ज्ञानमयः शुद्धो व्यतिरिक्तोऽगुणान्वयः । सुषुप्तिस्वप्नाप्रद्विर्मायावृत्तिभिरायते ॥३१॥
 येनेन्द्रियार्थान् ध्यायेत सृष्ट्या स्वप्नवदुत्थितः । तन्निरुन्ध्यादिन्द्रियाणि विनिर्दुः प्रत्यपद्यत ॥३२॥
 एतदन्तः समाप्तायो योगः सांख्यं मनीषिणाम् । त्यागस्तपो दमः सत्यं समुद्रान्ता इवापगाः ३३
 यत्वंहं भवतीनां वै दूरे वर्ते प्रियो दृशाम् । मनसः सन्निकर्षार्थं मदनुध्यानकाम्यया ॥३४॥
 यथा दूरचरे प्रोष्ठे मन आविश्य वर्तते । स्त्रीणां च न तथा चेतः सन्निकृष्टेऽचिगोचरे ३५
 मर्यादेभ्य मनः कृत्स्नं विमुक्ताशेषवृत्ति यत् । अनुस्मरन्त्यो मां नित्यमचिरान्नामुपैष्यथ ३६
 यामया क्रीडता रात्र्यां वनेऽस्मिन् व्रज आस्थिताः ॥ अलब्धराज्ञाः कल्याण्यो माऽऽपुमं द्वीर्यचिन्तया

श्रीशुक उवाच

एवं प्रियतमादिष्टमाकर्ण्यं व्रजयोपितः । ता उज्जुह्ववं प्रीतास्तत्सन्देशगतस्मृतीः ॥३७॥

गोप्य ऊतुः

दिष्टयाहितो हतः कंसो यदूनां सानुगोऽधिकृतः । दिष्टयाऽऽसैलं बधसर्वाधैः कुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना ॥
 कश्चिद् गदाप्रजः सौम्यं करोति पुरयोपिताम् । प्रीतिं नः खिग्धसप्रोढहासोदारैश्चाचितः ४० ॥
 कथं रतिविशेषज्ञः प्रियश्च धरयोपिताम् । नानुशब्धेयं तद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ॥४१॥
 अपि स्मरति नःसाधो गोविन्दः प्रस्तुते ष्वचित् । गोपीमध्ये पुरस्त्रीणां प्राग्भ्याः स्वैरकथान्तरे ४२
 ताः किं निद्याः स्मरति यासु तदा प्रियाभितृन्दावने कुमुदकुन्दशशाङ्कराम्ये ।

रेमे षण्चरयन् पुररासगोष्ठ्यामस्माभिरीडितमनोज्ञकथः कदाचित् ॥४३॥

अप्येप्यतोह दाशाहंस्तसाः स्वकृतया शुचा । सञ्जीवयन् नु नो गात्रैर्यथेन्द्रो वनमनुद्वैः ॥४४॥
 वस्मात् कृप्य इहायाति प्रासराज्यो हताहितः । नरेन्द्रकन्या उदाद्य प्रीतः सर्वमुहद्वृतः ॥४५॥
 किमस्माभिर्वनैकोभिरन्याभिर्वा महात्मनः । श्रीपतेरासकामस्य क्रियेतार्थः कृतात्मनः ॥४६॥
 परं सौम्यं हि नैराश्यं स्वैरिण्यप्याह पिङ्गला । तज्ज्ञानतीनां नः कृप्ये तथाप्याशा दुरत्यया ॥
 क उरमद्भैत संत्यक्तुमुत्तमोऽकर्मविदम् । अनिच्छतोऽपि यस्य धीरङ्गाद्यवते ष्वचित्
 सरिबद्धैलवनोद्देशा गावो वेणुरवा इमे । सङ्कल्पेणसहायेन कृप्येनाचरिताः प्रभो ॥४६॥

पुनः पुन. स्मारयन्ति नन्दोपसृत वत । श्रीनिकेतैस्तत्पदकैविस्मर्तुं नैव शक्नुमः ॥२०॥
 गत्या ललितयोदारहासलीलावलोकनैः । माध्या गिरा हृतधियः कथं तं विस्मराम हे११
 हे नाथ हे रमानाथ ब्रजनाथातिनाशन । मग्नमुद्गर गोविन्द गोमुखं वृजिनार्णवात् ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

ततस्ताः कृष्णसन्देशैर्व्यपेक्षविरहवराः । उद्धवं पूजयाञ्जनुर्ज्ञात्वाऽऽत्मानमधोऽजम् ॥२३॥
 उवास कतिचिन्मासान् गोपीनां विनुदधुचुचः । वृष्णलीलाकथां गायन् रमयामास गोमुखम् ॥
 यावन्त्यहानि नन्दस्य व्रजेऽवासीत् स उद्धवः । व्रजौकसां चरुप्रायारयासन् वृष्णस्य वार्तया ॥
 सरिद्धनगिरिद्रोणीवीर्येण कुसुमितान् द्रुमान् । वृष्ण संस्मारयन् रमे हरिदासो व्रजौकसाम् २६
 द्दुर्ध्रैवमादि गोपीनां कृष्णावेशात्मविह्वलम् । उद्धवः परमप्रीतस्ता नमस्यन्निदं जगौ ॥२७॥

पुताः परं तनुभृतो भुवि गोपवधो गोविन्द एव निखिलात्मनि रुजभावाः ।

वाञ्छन्ति यद् भवभियो मुनयो वयं च किं ब्रह्मजन्मभिरनन्तकथारसस्य ॥२८॥

क्रेमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदुष्टाः कृष्णे क चैप परमात्मनि रुडभावः ।

नन्दीश्वरोऽनुभूतोऽबिदुषोऽपि साक्षाच्छ्रेयस्तनोऽयगदराज इवोपयुक्त ॥२९॥

नाथ श्रियोऽङ्ग उ नितान्तरजे प्रसाद. स्वयोपितां नलिनगन्धरुचां कुतोऽन्याः ।

रासोत्सवेऽस्य भुजदण्डगृहीतकरटलव्धाशिपां य उद्गाद् ब्रजवल्लवीनाम् ॥३०॥

आसामहो चरणरेणुजुपामहं स्यां वृन्दावने किमपि गुल्मलतौपधीनाम् ।

या दुःसूयजं स्वजनमार्यपर्यं च हित्वा भेजुमुद्धुन्दपदवी श्रुतिभिविमुन्याम् ॥३१॥

या वै श्रियाचित्तमजादिभिरासकामैर्व्योमेश्वरैरपि यदात्मनि रासगोष्ठ्याम् ।

कृष्णस्य तद् भगवतश्चरणारविन्दं न्यरतं स्तनेषु विजहुः परिरम्य तापम् ॥३२॥

वन्दे नन्दव्रजश्रीणां पादरेणुमभीष्टशः । यासां हरिकथोद्गीत पुनाति भुवनत्रयम् ॥३३॥

श्रीशुक उवाच

अथ गोपीरनुज्ञाप्य दशोदां नन्दमेव च । गोपानामन्य दशार्हां यास्यन्नाररहे रथम् ॥३४॥

त निर्गतं समासाद्य नानोपायनपाणय. । नन्दादयोऽनुरागेण प्राबोचन्नश्रुलोचना. ॥३५॥

मनसो वृत्तयो नः स्युःकृष्णपादाभ्रजुजाश्रयाः । वाचोऽभिधायिनीनांश्चां वायस्तत्प्रह्वयादिपु ३६

कर्मभिर्भ्रंगयमाणानां यत्र क्षापीस्वरच्छया । मङ्गलाचरितैदाने रतिर्न. कृष्ण ईश्वरे ॥३७॥

एवं सभाजितो गोपैः कृष्णभक्त्या नराधिप । उद्धवः पुनरागच्छन्मधुरां कृष्णपालिताम् ॥३८॥

कृष्णाय प्रणिप याह भक्त्युद्धेकं व्रजौकसाम् । वसुदेवाय रामाय राज्ञे चोपायनान्यदात् ॥३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पूर्वार्धे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४७॥

अथाष्टाचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अथ विज्ञाय भगवान् सर्वात्मा सर्वदरान् । तैरन्ध्याः कामतप्तायाः प्रियमिच्छन् गृहं ययौ ॥
महार्होपस्करैराद्यं कामोपायोपवृत्तितम् । मुक्तादानपताकाभिर्वितानशयनासनैः ।

धूपैः सुरभिभिर्दीपैः स्रग्गन्धैरपि मण्डितम् ॥ २ ॥

गृहं तमायान्तमवेक्ष्य साऽऽसनात् सप्त समुत्थाय हि जातसन्ध्रमा ।
यथोपसङ्गम्य सखीभिरध्युतं सभाजयामास सदासनादिभिः ॥ ३ ॥
तथोद्धवः साधु तथाभिपूजितो न्यपीददुःखामिमिन्दुरय चासनम् ।
कृष्णोऽपि तूर्णं शयनं महाघनं दिवेश लोकाचरितान्यनुमतम् ॥ ४ ॥
स सज्जनालेपदुकूलभूपयस्त्रगन्धतामूलसुधासवादिभिः ।
प्रसाधितात्मोपससार माधवं समीडलीलोत्स्मितविभ्रमेक्षितैः ॥ ५ ॥
आहूय कान्तां नवसङ्गमहिया विशाङ्कतां दक्षुणभूपिते करे ।
प्रगृह्य शय्यामधिपेरय रामवा रेमेऽनुलेपापङ्गुण्यलेशया ॥ ६ ॥
सान्द्रतहकुचयोरसस्तथाघणोर्जिघ्रन्त्यनन्तचरणेन रुजो मृजन्ती ।
दोभ्यां स्तनान्तरगतं परिरभ्य कान्तमग्नन्दमूर्तिमज्जादतिदीर्घतापम् ॥ ७ ॥

सैवं कैवल्यनाथं तं प्राप्य दुष्प्रापमीधरम् । अद्भूरागापङ्गेनाहो दुभङ्गेदमया चत ॥ ८ ॥
आहोष्यतामिह प्रेष्ट दिनानि कतिचिन्मया । रमस्य नोत्सहे त्यक्तुं सङ्गं तेऽभ्युरहेत्यम् ॥ ९ ॥
तस्यै कामवरं दत्त्वा मानयित्वा च मानदः । सहोद्धवेन सर्वेशः स्वधामागमदर्शितम् ॥ १० ॥
दुराराध्यं समाराध्य विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् । यो वृणीते मनोप्राप्त्यमसत्रात् कुमनीष्यसौ ॥ ११ ॥
अक्रूरभवनं कृष्णं सहरामोद्धवः प्रभुः । किञ्चिच्छिकीर्षयन् प्रागादक्रूरप्रियकाश्यया ॥ १२ ॥
स तान् नरवरध्रेष्ठानाराद् वीक्ष्य स्वबान्धवान् । प्रत्युत्थाय प्रमुदितः परिष्वज्याभ्यनन्दत ॥ १३ ॥
ननाम कृष्णं राम च स तैरभ्यभिवादितः । पूजयामास विधिवत् कृतासनपरिप्रदान् ॥ १४ ॥
पादावनेजनौरापो धारयद्विद्धरसा गृप । अर्हणेनान्वरैर्दिव्यैर्गन्धस्रग्भूषणोत्तमैः ॥ १५ ॥
अर्चित्वा शिरसाऽऽनग्य पादावद्भगवती मृजन् । प्रथयावनतोऽक्रूरः कृशरामावमापत ॥ १६ ॥
दिष्टया पापो हत कंसमानुगो धामिर्दुलम् । भद्रभ्यामुद्धृतं नृच्छ्राद् दुरन्ताच्च समेधितम् ॥
युगौ प्रधानपुरौ जगद्वैवृजगन्मयौ । भवद्भ्यां नविना किञ्चित् परमहितं न चापरम् ॥
आत्मसृष्टमिदं विश्वमन्वाविरय स्वशक्तिभिः । ईषते यदुष्या प्रजन् श्रुतप्रत्यक्षगोचरम् ॥ १८ ॥

यथा हि भूतेषु चराचरेषु महादयो योनिषु भान्ति नाना ।
 एवं भवान् केवल आत्मयोनिष्वात्माऽऽमत्तन्त्रो बहुधा विभाति ॥२०॥
 सृजस्यथो लुम्पसि पासि विश्वं रजस्तमःसत्त्वगुणैः स्वशक्तिभिः ।
 न बन्धसे तद्गुणकर्मभिर्ना ज्ञानात्मनस्ते क्व च बन्धहेतुः ॥२१॥
 देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद् भवो न साक्षात् मिदाऽऽत्मनः स्यात् ।
 अतो न बन्धस्तथ नैव मोक्षः स्यातां निकामस्त्वयि नोऽविवेकः ॥२२॥
 स्वयोदितोऽयं जगतो हिताय यदा यदा वेदपथः पुराणः ।
 बाध्येत पाण्डुपथैरसद्भिस्तदा भवान् सत्त्वगुणं विभक्तिं ॥२३॥
 स त्वं प्रभोऽद्य वसुदेवगृहेऽवतीर्णः स्वांशेन भारमवनेतुमिहासि भूमेः ।
 अक्षीहिशीशतवधेन सुरेतरांगराज्ञाममुष्य च कुलस्य यशो वितन्वन् ॥२४॥
 अघेश नो वसतयः खलु भूरिभागा यः सर्वदेवपितृभूतगृदेवमूर्तिः ।
 यत्पादशौचसलिलं त्रिजगत् पुनाति सत्त्वं जगद्गुरुर्धोर्जजयाः प्रविष्टः ॥२५॥
 कः पण्डितस्त्वदपरं शरणं समीयाद् भक्तप्रियादृष्टांगिरः सुहृदः कृतज्ञात् ।
 सर्वान् ददाति सुहृदो भजतोऽभिकामानात्मानमप्युपचयापचयौ न यस्य ॥२६॥
 दिष्टया जनार्दन भवानिह नः प्रतीतो योगेश्वरैरपि दुरापगतिः सुरेशैः ।
 छिन्ध्याशु नः सुतकलत्रघनास्रगेहदेहादिमोहरशनां भवदीयमायाम् ॥२७॥

श्रीशुक उवाच

इत्यर्चितः संस्तुतश्च भक्तेन भगवान् हरिः । अक्रूरं सस्मितं प्राह गीर्भिः सम्मोहयन्निवारम् ।

श्रीभगवानुवाच

त्वं नो गुरुः पितृव्यश्चक्ष्णाध्यो यन्धुश्च नित्यदा । वयं तु रक्ष्याः पोष्याश्च अनुकम्प्याः प्रजा हि वः
 भवद्विष महाभावा निषेध्या अर्हसत्तमाः । श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यं देवाः स्वार्थां न साधवः ॥
 न ह्यमथानि तीर्थानि न देवा मृच्छिला मया । ते पुनन्त्युरकालेन दर्शनादेव साधव ॥३१॥
 स भवान् सुहृदां वै नः श्रेयाज्ज्ञेयश्चिकीर्षया । जिज्ञासार्थं पाण्डवानां गच्छस्व त्व गजाह्वयम् ॥
 पितृयुं परते बालाः सह मात्रा सुदुःखिताः । आनीताः स्वपुरं राज्ञा वसन्त इति शुश्रुम ॥३३॥
 तेषु राजाग्बिकापुत्रो आनृपुत्रेषु दीनधोः । समो न वर्तते नूनं दुष्पुत्रवशागोऽन्वदकः ॥३४॥
 गच्छ जानोहि तद्दृष्टमधुना सः प्वसाधु वा । विशय तद् दिधास्यामो यथा शं सुहृदां भवेत्
 इत्यक्रूरं समादिश्य भगवान् हरिरोधरः । सङ्कर्षणोद्दवाभ्यां वै ततः स्वभवन ययौ ॥३६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे पार्थिवे अष्टधत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४८॥

श्रीमद्भागवतम्

दशमस्कन्धः

(उत्तरार्धः)

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अस्ति प्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यां भरतर्षभ । सृते भर्तारि दुःखार्ते ईयतुः स्म पितुर्गृहान् ॥ १ ॥
 पित्रे मगधराजाय जरासन्धाय दुःखिते । वेद्याश्चक्रुः सर्वमात्मवैधव्यकारणम् ॥ २ ॥
 स तदप्रियमाकर्ण्य शोभामर्षयुतो नृप । आयादवीं महीं फर्तुं चक्रे परममुद्यमम् ॥ ३ ॥
 अस्त्रीहिणोभिविशया तिमृभिश्चापि संवृतः । यदुराजधानी मथुरा न्यरणत् सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥
 निरीक्ष्य तदलं कृण्व उद्वेलमिव सागरम् । स्वपुरं तेन संरुद्धं स्वजनं च भयाकुलम् ॥ ५ ॥
 चिन्तयामास मगधान् हरिः कारणमानुषः । तद्देशकालानुगुण्य स्वावतारप्रयोजनम् ॥ ६ ॥
 हनिष्यामि बलं ह्येतद् भुवि भारं समाहितम् । मागधेन समानीतं परयानः सर्वभूजाम् ॥ ७ ॥
 अस्त्रीहिणोभिः संख्यातं भटाश्वरभजुर्जरैः । मागधस्तु न हन्तव्यो भूयः कर्ता बलोद्यमम् ॥ ८ ॥
 पृथर्धाऽप्यतारोऽर्थं भभारहरणाय मे । संरक्षणाय साधनां वृत्तोऽन्वेषां वधाय च ॥ ९ ॥

श्रीभगवानुवाच

। वै शूरा विकल्पन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् । न गृह्णामो वचो राज्ञानातुरस्य सुमूर्धतः ॥२०॥

श्रीशुक उवाच

जरासुतस्तावभिसृज्य माधवीं महाबलीवेन बलीयसाऽऽगृणोत् ।

ससैन्ययानध्वजवाजिसारथी सूर्यान्लौ चापुरिवाभ्ररेणुभिः ॥२१॥

सुपर्णतालध्वजचिह्नितौ रथावलघ्नयन्त्यो हरिरामयोमृधे ।

स्त्रिय. पुराट्टालरुह्यंगोपुरं समाश्रिताः संमुसुहुः शुचार्दिताः ॥२२॥

हरिः परानोकपयोमुचां मुहुः शिलीमुखात्युदधणवर्षपीहितम् ।

स्वसैन्यमालोक्ष्य सुरासुरार्चितं व्यस्कृज्यच्छ्रांशरासन्नोत्तमम् ॥२३॥

गृह्णन् निपङ्गादय सन्धच्छरान् विकृप्य मुञ्चन्निहतबाणपूगान् ।

निघ्नन् रथान् कुञ्जरवाजिपत्नीन् निरन्तरं यद्ददलावचक्रम् ॥२४॥

निर्मिञ्चकुम्भाः करिष्यो निपेतुरनेकशोऽध्वाः शरवृक्षकन्धराः ।

रथा हताश्वध्वजसूतनायकाः पदातयश्छिन्नभुजोरुकन्धराः ॥२५॥

संछिद्यमानद्विपदेभवाजिनामङ्गप्रसूताः शतशोऽसृगापगाः ।

भुजाहय पूरुपशीर्षकच्छुपा हतद्विपद्वीपहयमहाकुलाः ॥२६॥

करोरुमीना नरकेशशैवला धनुस्तरङ्गायुधगुलमसङ्कुलाः ।

अच्छूरिकावर्तभयानका , महामखिप्रवेकाभरणाश्मशर्कराः ॥२७॥

प्रवर्तिता भीरुभयावहा मृधे मनस्विना हर्षकरी. परस्परम् ।

विनिघ्नतारीन् मुसलेन दुर्मदान् सङ्घर्षेणापरिमेयतेजसा ॥२८॥

बलं तद्दङ्गार्खंबदुर्गभैरवं दुरन्तपारं मयधेन्द्रपालितम् ।

क्षयं प्रणीतं वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितं तज्जगदशयो. परम् ॥२९॥

स्थित्युद्धवान्तं भुवनत्रयस्य यः समीहतेऽनन्तगुण. स्वलीलया ।

न तस्य चित्रं परपद्मिप्रहस्तथापि मर्त्यानुविधस्य वण्यते ॥३०॥

जग्राह विरथं रामो जरासन्धं महाबलम् । हतानीकावशिष्टासु सिंहः सिंहनिवोजसा ॥३१॥

चप्यमानं हतारार्तिं पारीवांरुष्यमानुषि. चारयामास योविन्दस्तेन कार्यंशिकीर्षया ॥३२॥

स मुक्ते लोकनाथाभ्यां ग्रीडितो वीरसम्मत् । तपसे वृत्तसङ्कल्पो वारितः पथि राजभिः ॥३३॥

वाक्यै पवित्रार्थपदैर्बन्धनैः प्राकृतैरपि । स्वकर्मबन्धप्राप्तोऽयं यदुभिस्ते पराभवः ॥३४॥

हतेषु सर्पानोकेषु नृपो बाहूद्वयस्तदा । उपेक्षितो भगवता मगधान् दुर्मना ययौ ॥३५॥

सुकुन्दोऽप्यक्षतबलो निस्तीर्णांरिवल्लार्यव । विकीर्यमाण. कुसुमैश्चिदशरीरनुमोदितः ॥३६॥

माथुरैरुपसङ्ग्य विञ्चरैर्मुद्रिताः मभि । उपगोयमानवियजयः सूतमागर्वान्द्विभिः ॥३७॥
 शङ्खदुन्दुभयो नेदुर्भैरीतूर्थाण्यनेकशः । वीणावेणुसृदङ्गानि पुरं प्रविशति प्रभौ ॥३८॥
 सिक्तमागां हृष्टजनां पताकाभिरलङ्कृताम् । निर्घुंष्टां वक्ष्योपेण कौतुकाचक्षुतोरयाम् ॥३९॥
 निचीयमानो नारीभिर्मात्यद्वयक्षताङ्करैः । निरोच्यमाणः सस्नेहं प्रीत्युरकलितलोचनैः ॥४०॥
 आयोधनगतं वित्तमनगतं वीरभूषणम् । यदुराजाय तत् सर्वमाहृतं प्रादिशत् प्रभु ॥४१॥
 एव सप्तदशकृत्वस्ताव-यद्यौहिणीवलः । युयुधे मागधी राजा यदुभिः कृष्यपालितैः ॥४२॥
 शक्तिवस्तद्वलं सर्वं कृष्ययः कृष्यतेजसा । हृतेषु स्वेष्वनीवेषु, त्यक्तोऽप्रादरिभिर्नृपः ॥४३॥
 अष्टादशमसङ्ग्रामे आगामिनि तदन्तरा । नारदप्रेपितो वीरो यवनः प्रत्यदृश्यत ॥४४॥
 रूरोध मधुरामैव तिसृभिर्ग्लैच्छकोटिभिः । नृलोके चाप्रतिद्वन्द्वो वृष्णीकृत्वाऽऽत्मसम्मितान् ॥
 तं हृष्टाचिन्तयत् कृष्य सङ्कर्षणसहायवान् । अहो यदूनां वृजिनं प्राप्तं ह्युभयतो महत् ॥४६॥
 यवनोऽयं निरुधेऽस्मानद्य तावन्महाबलः । मागधोऽयं यद्य वा श्वो वा परश्वोवाऽऽगमिष्यति ४७
 आययोयुंध्यतोरस्य यद्यागन्ता जरासुतः । बन्धून् वधिष्यत्यथवा नेष्यते स्वपुरं वली ॥४८॥
 तस्मादद्य विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमम् । तत्र ज्ञातीन् समाधाय यवनं घातयामहे ॥४९॥
 इति सम्मन्त्र्य भगवान् दुर्गं द्वादशयोजनम् । अन्तःसमुद्रे नगरं कृत्वाऽऽहृतमचीकरत् ॥५०॥
 दृश्यते यत्र हि स्वाप्नं विज्ञानं शिल्पनैपुण्यम् । रथ्याचत्वस्वाधीभिर्यथावास्तु विनिर्मितम् ॥५१॥
 सुरदुमलतोद्यानविचित्रोपवनान्वितम् । हेमशृङ्गैर्विस्वर्गिभ स्फाटिकाट्टालगोपुरैः ५२॥
 राजतारकुटैः कोष्ठैर्ह्रमकुम्भैरलङ्कृतैः । रत्नकूटैर्गृहैर्ह्रमैर्हामरकतस्थलैः ॥५३॥
 वास्तोष्पतीनां च गृहैर्वलभीमिश्च निर्मितम् । चातुर्गर्भजनाकीर्यं यदुदेवगृहोऽहसत् ॥५४॥
 सुधर्मां पारिजातं च महेन्द्रः प्राहिणोद्धरे । यत्र चावस्थितो मर्यां मर्याधर्मेन युज्यते ॥५५॥
 श्यामैककर्णान् वरयो हयाण्डुकान् मनोजयान् । अष्टौ निधिपतिः कोशान् लोकापलो निजोदयान्
 यद् यद् भगवता दत्तमाधिपत्यं स्वसिद्धये । सर्वं प्रत्यर्पयामासुर्हरौ भूमिगते नृप ॥५७॥
 तत्र योगप्रभावेण नीत्वा सर्वजर्नं हरिः । प्रजापालेन रामेण कृष्यः समनुमन्त्रितः ।

निर्जंगाम पुरद्वारात् पद्ममाली निरायुध ॥५८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

त विलोक्य विनिष्क्रान्तमुजिह्वानमिवोद्भुपम् । दर्शनीयतमं श्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥ १ ॥
 श्रीवराहवचसं भ्राज कौरुभामासुक्तवन्परम् । पृथुदीर्घचतुर्धाहुं नवकपारयोऽयम् ॥ २ ॥

किंस्वित्ते जस्थिनां तेजो भगवान् वा विभावसुः । सूर्यः सोमो महेन्द्रो वा लोकपालोऽपरोऽपि वा
 मन्ये त्वां देवदेवानां त्रयाणां पुरुषर्षभम् । यद् वाधसे गुहाध्वान्तं प्रदीपः प्रमया यथा ॥३३॥
 शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकं नरपुङ्गव । स्वजन्म कर्म गोत्रं वा कथ्यतां यदि रोचते ॥३४॥
 वयं तु पुरुषव्याघ्र ऐषवाकाः स्रजवन्धवः । मुचुकुन्द इति प्रोक्तो यौवनाश्वामजः प्रभोग २॥
 चिरप्रजागरथान्तो निद्रयोर्ग्रहतेन्द्रिय । शयेऽस्मिन् विजने कामं केनाप्युत्थापितोऽणुना ३३
 सोऽपि भस्मीकृतो नूनमात्मीयेनैव पाप्मना । अनन्तरं भवाञ्छ्रीमान् लक्षितोऽमिप्रशातन ३४
 तेजसा तेऽविपद्येण भुरि द्रष्टुं न शक्नुमः । हतौजसौ महाभाग माननीयोऽसि देहिनाम् ३५
 एवं सम्भाषितो राज्ञा भगवान् भूतभावनः । प्रत्याह प्रहसन् वाण्या मेघनादगभीरया ॥३६॥

श्रीभगवानुवाच

जन्मकर्माभिधानानि सन्ति मेऽङ्ग सहस्रशः । न शक्यन्तेऽनुसंख्यातुमनन्तत्वाग्मयापि हि ॥३७॥
 क्वचिद् रजासि विममे पाथियान्युरुज्जन्मभिः । गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ॥३८॥
 कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मे नृप । धनुकमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्षयः ॥३९॥
 तथाप्यद्यतनान्यद्गुणेषु गदतो मम । विज्ञापतो विरिञ्चने पुराहं धर्मगुप्तये ।

भूमेभारायमाखानामसुराणां ह्याय च ॥४०॥

अवतीर्यो यदुकुलो गृह आनन्दुन्दुभेः । वदन्ति वासुदेवेति वसुदेवसुतं हि माम् ॥४१॥
 कालनेमिर्हतः कंसः प्रलम्बाद्याश्च सद्वृद्धिपः । अयं च यवनो दम्भो राजंस्ते तिम्वचसुरा ॥४२॥
 सोहं तजानुग्रहार्थं गुहामेतामुपागतः । प्रार्थितः प्रचुरं पूर्वं त्वयाहं अक्षवसलः ॥४३॥
 वरान् शृण्वीष्व राजर्षे सर्वान् कामान् ददामि तेऽमां प्रपन्नो जनः कश्चिन्न भूयोऽर्हति शोचिनुम् ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युत्तरतं प्रणम्याह मुचुकुन्दो मुदाश्रितः । ज्ञात्वा नारायणं देवं गर्गशाभ्यमनुस्मरन् ॥४५॥

मुचुकुन्द उवाच

विमोहितोऽयं जन ईश मायया त्वदीयया त्वां न भजत्यनर्षटक् । -

मुत्ताय दुःस्रप्रभवेपु मज्जते गृहेषु योपित् पुरुषश्च यश्चितः ॥४६॥

स्रच्छ्वा जनो दुर्लभमद्र मानुषं कथञ्चिदग्न्यङ्गमयसतोऽनघ ।

पादारविन्दं न भजत्यसन्मतिर्गृहान्धवृषे पतितो यथा पशुः ॥४७॥

ममैव कास्तोऽजित निष्कलो गते राज्यश्चिषोद्धमदस्य भूपतेः ।

मार्थात्मशुद्धेः सुतदारकोशभूष्यासम्मानस्य दुरन्तचिन्तया ॥४८॥

कृतेवरैऽस्मिन् षट्पृच्छसन्निभे निरुदमानो नरदेव इत्यहम् ।

शूतो रथेभारवपशाख्यनीकपैर्गा पर्यटंस्त्रागणपन् सुदुर्भद्रः ॥४९॥

प्रमत्तमुच्चैरिति कृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभं विपयेषु लालसम् ।
 स्वमप्रमत्त सहस्राभिपद्यसे झुल्लेलिद्धानोऽहिरिवायुमन्तकः ॥२०॥
 पुरा रथैर्द्वैमपरिष्कृतैश्चरन् मतङ्गजैर्वा नरदेवसंज्ञितः ।
 स एव कालेन दुरत्ययेन ते कलेवरो विट्कृमिभस्मसंज्ञितः ॥२१॥
 निर्जित्य द्विवचक्रमभूतविग्रहो वरासनस्थः समराजवन्दितः ।
 गृहेषु मैथुन्यसुखेषु योपितां क्रीडामृगं पूरुष ईश नीयते ॥२२॥
 करोति कर्माणि तपस्सुनिष्ठितो निवृत्तभोगस्तदपेक्षया ददत् ।
 पुनश्च भूयेयमर्हं स्वराडिति प्रवृद्धतपो न सुखाय कल्पते ॥२३॥
 भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेजनस्य तद्व्यच्युत सत्समागमः ।
 सत्सङ्गमो यदि तदैव सद्रतौ परावरेषो त्वयि जायते मतिः ॥२४॥
 मन्ये ममानुप्रद ईश ते कृती राज्यानुबन्धापगमो यदच्छ्रया ।
 यः प्रार्थ्यते साधुभिरैकैर्चर्याया वनं विविक्षन्निरस्त्रश्चभूमिपै ॥२५॥
 न कामयेऽन्यं तव पादसेवनादकिञ्चनप्रार्थ्यतमाद् वरं विभो ।
 आराध्य कर्त्वा ह्यपवर्गदं हरे वृणीत आर्यो वरमात्मयन्वनम् ॥२६॥
 तन्माद् विसृज्याशिष ईश सर्वतो रजस्तम सत्त्वगुणानुबन्धनाः ।
 निरञ्जनं निर्गुणमद्रयं पर त्वां ज्ञप्तिमात्रं पुरुषं प्रजाग्यहम् ॥२७॥

चिरमिह धृजिनास्तैस्तथमानोऽनुतापैरवितृपपटमित्रोऽल्लब्धशान्तिं कथञ्चित् ।

शरणाद् समुपेतहृत्स्वपदान्जं परात्मज्ञभयमृतमशोकं पाहि माऽऽपन्नमीश ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

सावंभौम महाराज सतिरस्ते विमलोजिता । वरैः प्रलोभितस्थापि न वामैर्विहता यत् ॥२९॥
 प्रलोभितो वरैर्यत्स्वमप्रमादाय विद्धि तत् । न धीमन्येकभक्त्यानामाशीर्भाभिर्घोरेष्वरचित् ॥३०॥
 युजानानामभक्तानां प्राणायामादिभिर्भनः । अक्षीणवासनं राजन् दृश्यते पुनरस्थितम् ॥३१॥
 विचरस्व महीं कामं मर्यादेशितमानसः । इत्येव नियदा तुभ्यं भक्तिर्मन्यनपायिनी ॥३२॥
 चाश्रयमंस्थितो जन्तुर्न्यवधीर्गयादिभिः । समाहितस्तत्तपसा जज्ञधं मनुपाश्रितः ॥३३॥
 जगमन्यनन्तरे राजन् सर्वभूतसुहृत्तम । भूवा द्विजवररत्न वै मामुपैप्यसि केवलम् ॥३४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्द्धे मुचुकुन्दस्तुतिर्नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः २१

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति भोऽनुगृहीतोऽङ्ग कृत्स्नेनैव्वाहुनन्दनः । तं परिब्रज्य सद्यस्य निश्चराम गुहामुन्वात् ॥३५॥

स वीष्य छल्लकान् मर्त्यान् पशून् वीरूदनस्पतीन् । मर्या कलियुग प्राप्त जगाम दिशमुत्तराम् ॥२॥
 तप ध्रुवायुतो धीरो नि सङ्गो मुक्तसशय । समाधायै मन कृष्ये प्राधिराद् गन्धमादनम् ॥३॥
 बदर्याश्रममासाद्य नरनारायणालयम् । सवद्वन्द्वसह शान्तस्तपसाऽऽराधयद्धरिम् ॥४॥
 भगवान् पुनराद्रश्य पुरीं यवनवेष्टिताम् । हत्वा ग्लेच्छ बल निन्द्ये तदीय द्वारकां धनम् ॥५॥
 नीयमाने धने गोभिनृभिश्चाच्युतचोदितै । धाजगाम जरासन्धस्त्रयोविंशयनीकप ॥६॥
 विलोक्य वेगरभस रिपुमैत्र्यस्य माधवौ । मनुष्यचेष्टामापन्नौ राजन् दुद्रुचतुर्दुतम् ॥७॥
 विहाय वित्त प्रचुरमभीतौ भीरुभीतवत् । पद्मपां पद्मपलाशाभ्यां चेरतुर्बहुयोजनम् ॥८॥
 पलायमानौ तौ दृष्ट्वा मागध प्रहसन् बली । श्रन्वधावद् रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ॥ ९ ॥
 प्रदु य दूरं सश्रान्तौ तुङ्गमारहतां गिरिम् । प्रवर्षणाख्य भगवान् नित्यदा यत्र वर्पति ॥१०॥
 गिरी निलीनावाज्ञाय नाधिगम्य पद् नृप । ददाह गिरिमेधोभि समन्तादक्षिमु सृजन् ॥११॥
 तत उत्पत्य तरसा दह्यमानतटाद्भौ । दशैकयोजनोत्तुङ्गाक्षिपेततुरधो भुवि ॥१२॥
 श्रलक्ष्यमाशौ रिपुणा सानुगेन यदूत्तमौ । स्वपुर पुनरायातौ समुद्रपरिखां नृप ॥१३॥
 सोऽपि दग्धाविति मृषा मन्वानो बलकेशधौ । बलमाकृष्य सुमहम्मगधान् मागधो ययौ ॥१४॥
 आनर्ताधिपति श्रीमान् रैवतो रैवतां सुताम् । ब्रह्मणा चोदित प्रादाद् बलायेति पुरोदितम् ॥
 भगवानपि गोविन्द उपयेमे कुरूद्रह । वैदर्भी भीष्मकसुतां श्रियो मात्रां स्वर्धवरे ॥१६॥
 प्रमथ्य तरसा राज शाल्वार्दींश्चैषपक्ष्मिणान् । पश्यतां सर्वलोकानां ताक्ष्यपुत्र सुधासिव ॥१७॥

राजोवाच

भगवान् भीष्मकसुतां रविमर्षां रचिराननाम् । राक्षसेन विधानेन उपयेम इति श्रुतम् ॥१८॥
 भगवच्छ्रोतुमिच्छामि कृष्यास्यामिततेजसः । यथा मागधशाल्वार्दीन् जि वा कन्यामुपाहरत् ॥१९॥
 ब्रह्मन् कृष्यकथा पुण्या माध्वीलोकमलापहा । को नु कृष्येत शृण्वान श्रुतज्ञो नि यनूतना २०

श्रीशुक उवाच

राजाऽऽसीद् भीष्मको नाम विदर्भाधिपतिर्महान् । तस्य पञ्चाभवन् पुत्राः कन्यैका च वरानना २१
 रक्ष्यभ्रजो स्वमरथो रक्षमबाहुरनन्तर । रक्षमकेशो स्वममाली रविमरथेपां स्वसा सती २२
 सोपधृत्य मुकुन्दस्य रूपवीर्यगुणश्रियः । गृहागतैर्गीयमानास्त मेने सदृशं पतिम् ॥२३॥
 तां बुद्धिलक्ष्यौदार्यरूपशीलनुयाश्रयाम् । कृष्यश्च सदृशं भार्यां समुद्रोद्भु मनो दधे ॥२४॥
 बन्तानमिच्छतां दातु कृष्याय भगिनीं नृप । ततो निवार्य कृष्यद्विद् स्वमी चैधममन्यता २५ ।
 तदवेत्यामितापाङ्गी वैदर्भी दुर्मना भृशम् । विचिन्त्यास द्विज कश्चित् कृष्याय प्राहिकोद् हुतम्
 द्वारकां स समभ्येत्य प्रतीहारिं प्रवेशित । अपश्यदार्धं पुरपमासीन काञ्चनासने ॥२७॥
 दृष्ट्वा ब्रह्मण्यदेवस्तमनरस्य निनासनात् । उपवेश्यार्हायञ्जके यथाऽऽमान दिशैकस ॥२८॥

त भुक्तवन्त विभ्रान्तमुपगम्य सतां गति । पाणिनाभिमृशन् पादावव्यग्रस्तमपृच्छत ॥२६॥
 कञ्चिद् द्विजवरश्रेष्ठ धर्मस्ते वृद्धसम्मत । वर्तन्ते नातिकृच्छ्रेण सतुष्टमनस सदा ॥२७॥
 सतुष्टो यदि वर्तन्त ब्राह्मणो येन केनचित् । अहीयमान स्वद् धर्मान् स ह्यस्यापिलकामधुक् ॥
 असन्तुष्टोऽसृष्टलोकानामोऽपि सुरेश्वर । अकिञ्चनोऽपि सतुष्ट शेते सर्वाङ्गविश्वर ॥२८॥
 विभ्रान् स्वलाभसतुष्टान् साधून् भृतसुहृत्तमान् । निरहङ्कारिण शान्तान् नमस्ये शिरसासकृत् ॥२९॥
 कञ्चिद् व कुशल ब्रह्मन् राजतो यस्य हि प्रजा । सुख वसन्ति विपये पाल्यमाना स मे प्रिय ॥
 यतस्त्वमागतो दुर्ग निस्तीयेह यदिच्छया । सर्वं नो ब्रूह्यगुह्य चेत् किं कार्यं करवामि ते ॥३०॥
 एव सगृष्टसम्प्रभो ब्राह्मण परमेष्ठिना । लीलागृहीतदेहेन तस्मै सर्वमवर्णयत् ॥३१॥
 रक्मिण्युवाच

श्रुत्वा गुणान् भुवनसुन्दर शृण्वतां ते निविरय कर्णविवरैर्हृतोऽङ्गतापम् ।
 रूप दशां दृशिमतामपिलार्थलाभ स्वयच्युताविशति चित्तमपत्रप मे ॥३०॥
 का र्वा मुकुन्द महती कुलशीलरूपविद्यावयोद्भविष्यधामभिरा मनुह्यम् ।
 धीरा पति कुलवती न वृणीत कन्या काल नृसिंह नरंलोकमनोऽभिरामम् ॥३१॥
 तन्मे भवान् सतु वृत पतिरङ्ग जायामात्मापितश्च भवतोऽत्र विभो विधेहि ।
 मा वीरभागमभिमरंत्तु चैद्य आरद् गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमग्नुनात् ॥३२॥
 पूर्तेष्टदत्तनियमप्रतदेवविप्रगुर्वचंनाविभिरल भगवान् परेश ।
 आराधितो यदि गदाभ्रज एय पाणि गृह्णातु मे न दमघोपसुतादयोऽन्ये ॥३३॥
 शोभाविनि वमजितोद्गहने विदमन् गुप्त समेत्य भूतनापतिभि परीत ।
 निर्मथ्य चैचमगधेन्द्रबल प्रसह्य मां राक्षसेन विधिनोद्गह वीर्यशुल्काम् ॥३४॥
 अन्त पुरान्तरचरीमनिहित्य व धूस्वामुद्गहे कथमिति प्रपदाभ्युपायम् ।
 पूर्वैश्चुररित महती कुलदेविषात्रा यस्यां बहिर्नवधूमिगिरिजामुपेयात् ॥३५॥
 यस्याद्द्विषपङ्कजरज स्नपनं महान्तो वाङ्मन्युमापतिरिवात्मा मोऽपहयै ।
 यद्गम्बुजाद्य न लभेय भवत्प्रसादं जह्यामसुन् यतकृशाङ्कतञ्जमभि स्यात् ॥३६॥
 ब्राह्मण उवाच

शयेते गुह्यसदेशा यदुदेव मयाऽऽहता । विमूरय कर्तुं यथात्र क्रियतां तदनुन्तरम् ॥३७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रक्मिण्युवाहप्रस्तावे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्याय
 अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

वैदर्भा स तु सदेरा निशम्य यदुनन्दन । प्रगृह्य पाणिना पाणिं प्रहसद्दिदमध्वीत् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

तथाहमपि तच्चित्तो निद्रां च न लभे निशि । वेदाहं रुक्मिण्या द्वेषान्ममोद्वाहो निवारितः ॥ २ ॥
तामानयिष्य उन्मथ्य राजन्यापसदान्मृधे । मन्परामनवघाह्नीमेधसोऽग्निशिखामिव ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

उद्वाहर्षं च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः । रयः संयुज्यतामाशु दास्केयाह सारथिम् ॥ ४ ॥
मं चार्षवैः शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः । युक्तं रथमुपानीय तस्यौ प्राञ्जलिरभ्रतः ॥ ५ ॥
आरुह्य स्यन्दनं शौरिद्विजमारोप्य तूष्णीं । आनत्तदिकरात्रेण विदभानगामद्वयैः ॥ ६ ॥
राजा स कुण्डिनपतिः पुत्रस्नेहवरां गतः । शिशुपालाय स्वां कन्यां दास्यन् कर्मायकारयत्
पुरं सम्मृष्टसंसित्तमार्गं रथ्याचतुष्पथम् । चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलङ्कृतम् ॥ ८ ॥
स्नमान्धमाह्वयाभरयौर्विरजोऽम्बरभूपतिः । जुष्टं स्त्रीपुरणैः धीमद्गृहैरगुरुभूपितैः ॥ ९ ॥
वितन् देवान् समभ्यर्च्य विप्रांश्च विधिन्नृप । भोजयित्वा यथान्यायं वाचयामास मङ्गलम् ॥ १० ॥
सुखाती सुदती कन्यां कृतकौतुकमङ्गलाम् । अहतांगुकयुग्मेन भूपितां भूपणोत्तमैः ॥ ११ ॥
चक्रुः सामर्ग्यजुर्मन्त्रैर्वध्वा रक्षां द्विजोत्तमाः । पुरोहितोऽथर्वविद् वै जुहाव प्रहशान्तये ॥ १२ ॥
हिरण्यरूप्यवासांसि तिलांश्च गुढमिश्रितान् । प्रादाद् धेनूश्च विप्रैर्भ्यो राजा विधिविदां वरः ७
पुं चेदिपती राजा दमधोपः सुताय वै । कारयामास मन्त्रज्ञैः सर्वमभ्युदयोचितम् ॥ १४ ॥
मद्व्युद्भिर्गजानीकैः स्यन्दनैर्हममालिभिः । पर्यश्वसङ्कुलैः सैन्यैः परीतः कुण्डिनं ययौ ॥ १५ ॥
तं वै विदभान्धिपतिः समभ्येश्याभिपूज्य च । निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने ॥ १६ ॥
तत्र शाख्यो जरासन्धो दन्तवक्रो विदूरथः । आजग्मुश्चैद्यपचीयाः पौण्ड्रकाद्याः सहस्रशः १७
कृष्णरामद्विभो यत्ताः कन्यां चैषाय साधितुम् । यथागत्य हरेत् कृष्णो रामाद्यैर्यदुभिवृत्तः ॥ १८ ॥
योगस्यामः संहतास्तेन इति निश्चितमानसाः । आजग्मुर्भूमजः सर्वे समप्रबलवाहनाः ॥ १९ ॥
श्रुत्वाैतद् भगवान् रामो विपचीयमृषोद्यमम् । कृष्णं चैकं गतं हतुं कन्यां कलइशङ्कितः ॥ २० ॥
बलेन महता सार्धे आतृस्नेहपरिप्लुतः । स्वरितः कुण्डिनं प्रागाद् गजशरथपत्तिभिः ॥ २१ ॥
भीष्मकन्या वरारोहा फाड् स्नन्यागम् । १२५०ती द्विजस्याचिन्तयत्तदा ॥ २२ ॥
यद्दो प्रियामान्तरित उद्वाहो मेऽ

वेदग्यत्र कारणम् ।

अथ कृष्णविनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः । अन्तपुरचरो देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह ॥२८॥
 सा तं प्रदृष्टवदनमव्यम्रात्मगतिं सती । आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञा समपृच्छच्छुचिरिमिता ॥
 तस्या श्रावेदयत् प्राप्तं शशंस यदुनन्दनम् । उक्तं च स यत्रचनमात्मोपनयनं प्रति ॥३०॥
 तमागतं समाज्ञाय वीदभीं हृष्टमानसा । न पश्यन्ती ब्राह्मणाय प्रियमन्यक्षनाम स्या ॥३१॥
 प्रसीधुष्या स्वदुहितुर्द्राहमेक्षणोऽसुकौ । अभ्यपात्तूर्यवोपेण रामकृष्णौ समर्हणैः ॥३२॥
 ननुपशंभुपानीय वासांसि विरजांसि सः । उपायनान्यमोष्टानि विधिवत् समपूजयत् ॥३३॥
 तयोर्निवेशनं श्रीमदुपकल्प्य महामतिः । सत्यैवयो सानुगयोरातिथ्यं चिद्वे यथा ॥३४॥
 रं राज्ञी समेतानां यथावीर्यं यथावयः । यथायत्नं यथावित्तं सर्वैः कामैः समर्हयत् ॥३५॥
 त्पमागनमाकर्ष्य विदर्भपुरवासिनः । आगत्य नेत्राञ्जलिभिः पपुस्तन्मुखपङ्कजम् ॥३६॥
 तूर्यं भाषां भवितुं रुक्मिण्ययर्हति नापरा । अस्मात्पश्यन्वचात्मा भैरव्याः समुचितः पतिः ३७
 शिव सुचरितं यद्यस्तेन तुष्टमिलोककृत् । अनुगृह्णातु गृह्णातुर्दर्याः पाणिमप्युतः ॥३८॥
 ३९ प्रेमकृतायदा यदन्ति स्म पुरीकमः । कन्या चान्तपुरात् प्रगाद् भर्तुंताग्निपालयम् ॥
 ४० दयां विनिर्ययी द्रष्टुं भगवत्याः पादपङ्कजम् । सा चानुभयायती सभ्यद्मुदुन्दपरणाभुजम् ४०
 तवाह्मातृभिः सार्धं पत्नीभिः परिवारिता । गुप्ता राजभटैः शूरैः सप्तद्वैरघतायुधैः ।

रुद्रराजपुत्रवशात्पर्यभेदश्च जगिरे ॥४१॥

यां वीष्य ते नृपतयस्तदुदारहासम्रीडावलोकहतचेतस उज्जितास्राः ।
 पेतु चित्तौ गजरथाश्रगता विमूढा यात्राच्छलेन हरयेऽर्पयतीं स्वशोभाम् ॥२३॥
 सैवं शनैश्चलयती चलपन्नकोशौ प्राप्तिं तदा भगवतः प्रसमीक्षमाणा ।
 उत्सार्यं वामकरजैरलकानपाङ्गैः प्राप्तान् ह्रियैश्चत नृपान् ददशोऽच्युतं सा ॥२४॥
 तां राजकन्यां रथमारुरुत्ती जहार कृष्णो द्विपतां समीक्षताम् ।
 रथं समारोप्य सुपर्णलक्ष्यं राजन्यचक्रं परिभूय माधवः ॥२५॥
 ततो ययौ रामपुरोगमैः शनैः सृगालमध्यादिव भागहृद्दरिः ।
 तं मानिनः स्वाभिभवं यशःक्षयं परे जरासन्धयशा न सेहिरे ॥२६॥
 अहो धिगस्मान् यश आत्तधन्वनां गोपैर्हृतं केसरिणां मृगैरिव ॥२७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रुक्मिण्योहरणं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

अथ चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इति सर्वे सुसंरब्धा बाहानारुह्य वंशिताः । स्वैःस्वैर्वलैः परिक्रान्ता अन्वीयुष्टं तकार्मुकाः ॥१॥
 तानापतत आलोक्य यादवागीकयूथपाः । तस्थुस्तःसंमुखा राजन् विस्फूर्ज्य स्वधनूपि ते ॥२॥
 अथष्टे गजस्कन्धे रथोपस्थे च कोविदाः । सुमुचुः शरवर्षाणि मेघा अधिद्विषो यथा ॥३॥
 पत्युर्बलं शरासारैश्छुन्नं वीष्य सुमध्यमा । सम्रीडमैश्चन्द्रक्षत्रं भयविह्वललोचना ॥४॥
 ग्रहस्य भगवानाह मा स्म भैर्बामलोचने । विनद्धस्यत्यधुनैरेतत्तावकैः शश्रवं बलम् ॥५॥
 तेषां तद्विक्रमं वीरा गदसद्वर्षणादयः । अमृष्यमाणा नाराचैर्ब्रह्महृद्यगजान् रथान् ॥६॥
 पेतुः शिरांसि रथिनामश्विनां गजिनां भुवि । सकुण्डलकिरीटानि सोप्लीपाणि च कोटिशः ७
 हस्ताः सासिगदेष्वासाः करभा ऊरयोऽङ्गुलयः । अथाश्वतरनागोष्टूपरमयं शिरांसि च ॥८॥
 हन्यमानबलानीका वृष्णिभिर्जयकाटिश्चभिः । राजानो निमुत्ता जम्मुजंराक्षन्पुरःसराः ॥९॥
 शिशुपालं समभ्येत्य हतदारमिवातुरम् । नष्टविषं गतोःसाहं शूयद्वदनममुवन् ॥१०॥
 भो भोः पुरुषशार्दूल दीर्घनस्थमिदं त्यज । न प्रियाप्रिययो राजन् निष्ठा देहिपु हस्यते ॥११॥
 यथा दारमयी योपिन्त्यते कुहकेच्छया । प्यमोधरतन्त्रोऽप्यमोहते सुपद्मुत्तयोः ॥१२॥
 शौरैः सप्तदशाहं धी संयुगानि पराजितः । शयोर्विशतिभिः सैन्यैर्जिग्ये एकमहं परम् ॥१३॥
 तथाप्यहं न शोचामि न ग्रह्णामि कर्हिचित् । कालेन दैवयुक्तेन ज्ञान् विद्रावितं जगत् ॥१४॥
 अथुनापि वयं सर्वे वीरयूथपयूथपाः । पराजिताः फलतन्त्रैर्यदुभिः कृष्यपाक्षितैः ॥१५॥
 रिपयो त्रिभुरधुना काल आत्मादुस्मारिणः । तदा वयं विजेष्यामो यदा कालः प्रदक्षिणः ॥१६॥
 एवं न्योषितो मित्रैस्त्वैषोऽगात् सानुगः पुरम् । हतयोषाः पुनस्तेऽपि ययुः स्वं स्यं पुरं नृपाः ॥१७॥

स्वमी तु राजसोद्गाहं कृष्यद्विदसहन् स्वसु । पृष्टतोऽन्यगमत् कृष्यमचोद्विषया वृतो बली ॥८॥
 स्वयमर्षी सुसरब्ध श्रयवर्ता सवभूभुजाम् । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्दशित सशरासन ॥९॥
 अह वा समरे कृष्यमप्रस्यूद्य च रक्विमणीम् । कुविडन न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद् ब्रवीमि व. २०
 इत्युक्त्वा रथमारुह्य सारथिं प्राह स वर । चोदयाश्वान् यत् कृष्यस्तस्य मे सयुग भवेत् २१
 अथाह निशितैर्बाणैर्गोपालस्य सुदुर्मते । नेप्ये धीर्यमद् येन स्वसा मे प्रसभ हता ॥२२॥
 विरूथमान कुमतिरीश्वरस्याप्रमाणाविव । रथैकेन गाविन्द तिष्ठ तिष्ठेत्यथाह्वयत् ॥२३॥
 धनुर्विकृष्य सुरद्वज्जने कृष्य त्रिभि शरै । आह चात्र चण तिष्ठ यदूर्ना कुलपांसन ॥२४॥
 अत्र यासि स्वसार मे मुपित्वा ध्वाङ्ग्वद्विवि । हरिष्येऽद्य मद् मन्द मायिन कूटयोधिन ॥२५॥
 तन्न मे हतो बाणै शयीथा मुञ्च दारिकाम् । समयन् कृष्णो धनुरिद्धत्वा पद्भिर्त्रिभ्याश्च रक्विमणम्
 अष्टभिश्चतुरो बाहान् द्वाभ्यां सूत ध्वजत्रिभि । स चान्यद् धनुरादाय कृष्य विन्याध पञ्चभि ॥
 स्वाडित शरौषेस्तु चिच्छेद धनुरस्युत । पुनरन्यदुपादत्त तदप्यच्छिनदव्यय ॥२८॥
 हरिष पट्टिश शूल चर्मासी शक्तितोमरौ । यद् यदायुधमादत्त तत् सर्वं सोऽच्छिनद्वरि ॥२९॥
 अतो रथादवप्लुस्य खड्गपाणिर्जिघांसया । कृष्यमन्यद्रवत् क्रुद्ध पतङ्ग इव पावकम् ॥३०॥
 अथ चापतत रङ्ग तिलशश्रमं चेपुभि । छिन्त्वासिमाददे तिग्म रक्विमण हन्तुमुद्यत ॥३१॥
 ध्वा भ्रातृवधोद्योग रक्विमणी भयविह्वला । पति वा पादयोर्भर्तुस्त्वाच करुण्य सती ॥३२॥
 योगेश्वराप्रमेयात्मन् दधदेव जगत्पते । हन्तु नाहंसि कल्याण आतर मे महाभुज ॥३३॥

श्रीशुक उवाच

तथा परित्रासविकम्पिताङ्गया शुचावशुष्यन्मुखरुद्रकण्ठया ।

कान्तयविस्रसितहेममालया गृहीतपाद करुणो न्यवर्तत ॥३४॥

चैलेन यद्दध्वा तमसाधुकारिण सरमश्रुकेशां प्रवपन् व्यरूपयत् ।

तावन्ममर्दु परसै यमहृत यदुप्रवीरा नलिनीं यथा गजा ॥३५॥

दृष्टान्तिकमुपमज्य ददशुस्तप्र रक्विमणम् । तथाभूत हतप्राय दृष्ट्वा सङ्कर्षणो विभु ।

विमुच्य यद्द करुणो भगवान् दृष्यमनवीव ॥३६॥

असाध्विद् त्वया कृष्य कृतमस्मज्जुगुप्सितम् । वपन शमश्रुकेशानां वैरूप्य सुहृदो वध ॥३७॥

मैवास्मान् साध्व्यसूयेथा भ्रातृवैरूप्यचिन्तया । सुखदु खदो न चान्योऽस्ति यत् स्वकृतशुक्रुमान्

वधुवधाहं दोपोऽपि न वधोर्ववमहंति । त्याज्य स्वेनैव दोषेण हत किं हन्यते पुन ३६

परित्रायामथ धर्मं प्रजापतिविनिर्मितम् । भ्रातापि आतर हयाद् येन धोरतरस्तत ॥४०॥

राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य छिथो म नस्य तेजस । मानिनोऽयस्य वा हेतो धीमदान्धा चिपन्ति हि

तवेय विपमा धुद्धि सर्वभूतेषु दुर्हंदाम् । यन्मयसे सदाभद्र सुहृदां भद्रमज्जन्त् ॥४२॥

आत्ममोहो नृणामेव कल्पयते देवमायया । सुहृद् दुहृद् दुदासीन इति देहात्ममानिनाम् ॥४३॥
 एव एव परो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनाम् । नानेव गृह्णते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नमः ॥४४॥
 देह आच्यतज्ञानेन द्रव्यप्राणगुणात्मकः । आत्मन्यविद्यया कृतं संसारयति देहिनाम् ॥४५॥
 नात्मनोऽन्येन संयोगो वियोगश्चास्यतः सति । तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्भूपाभ्यां यथा स्वे ॥४६॥
 जन्मादयस्तु देहस्य विक्रियानात्मनः कश्चित् । कनानामिव नैवेन्द्रोऽर्च्यतिष्ठस्य कुहूरिव ॥४७॥
 यथा शयान आत्मानं विषयान् फलमेव च । अनुमुहृत्केऽप्यस्यैतथ्याऽऽप्तो यदुच्यो भवम् ४८॥
 तस्मादज्ञानजं शोकमात्मशोपविमोहनम् । तत्प्रज्ञानेन निहंत्य स्वस्या भव शुचिस्मिने ॥४९॥

श्रीशुक उवाच

एवं भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता । वैमनस्यं परिरयञ्च मनो बुद्ध्या समावधे ॥५०॥
 प्राणावशेष उत्सृष्टो द्विद्भिर्इतयनप्रभ । स्मरन् विरूपकरयं वितथात्ममनोरय ॥५१॥
 चक्रो भोजकटं नाम निवासाय महत् पुरम् । ग्रहन्वा दुर्मतिं कृष्णमप्रयूह्य यवीयसीम् ।

कुण्डिन न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद् एषा ॥५२॥

भगवान् भीष्मकसुतामेवं निर्जित्य भूमिपान् । पुरमानीय विधिवदुपयेमे कुरूदा ॥५३॥
 तदा महो मजो नृणां यदुपुयां गृहे गृहे । अभूदनन्यभाधानां कृष्णे यदुपती नृप ॥५४॥
 नरा नार्यश्च मुदिताः प्रमृष्टमणिकुण्डलाः । पारिषर्द्धमुपाजह्नुर्वरयोश्चित्रवाससोः ॥५५॥
 सा वृष्णिपुयुत्तमितेन्द्रकेतुभिर्विचित्रमाख्याम्यरत्नतोरयै ।

यभौ प्रतिद्वार्युपकलसमङ्गजैरापूर्णकुम्भागुरुभूपदीपकैः ॥५६॥

सिक्तमार्गां मदच्युद्धिराहृतमेषभूभुजाम् । गजैर्द्वैस्तु परामृष्टरम्भापूगोपशोभिता ॥५७॥
 कुरुगृह्ययवैकेयविदभयदुकुन्तयः । मिथो सुमुदिरे तस्मिन् सम्भ्रमात् परिषाचताम् ५८॥
 रुक्मिण्या हरण श्रुत्वा गीयमान ततस्ततः । राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भुवश्चिस्मिताः ॥५९॥
 द्वारकायामभूद् राजन् महामोदः पुरीकसाम् । रुक्मिण्या रमयोपेतं हृष्टा कृष्णं श्रियः पतिम् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रुक्मिण्युद्वाहे चतु पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५५॥

अथ पंच पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

कामस्तु वामुदेवांशो दग्ध प्राग् रुद्रमन्युना । देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रयपद्यत ॥१॥
 स एव जातो वैदम्यां कृष्णगीर्णसमुद्भव । प्रद्युम्न इति विद्ययातः सप्ततोऽनरम पितु ॥२॥
 त शम्बरः कामरूपो हत्वा तोरमनिर्देशाम् । स विदित्वाऽऽत्मनः शशुं प्राप्त्योऽन्यथागाद् गृहम् ३॥
 सं निर्जगाद् अन्तर्गम् शीत स्रोऽप्यग्रां सह । शूरो जालेन महता गृहीतो मत्स्यजोविधिः ॥४॥
 तं शम्बराय कैरवां उपाजहु र्वायनम् । सूदा मङ्गिनम् नीत्यावचन् स्वधितितानुनम् ॥५॥

दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्ये न्यवेदयन् । नारदोऽन्वयत् सर्वं तस्याः शङ्कितचेतसः ।

बालस्य तत्त्वमुत्पत्तिं मत्स्योदरनिवेशनम् ॥६॥

सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी । पत्युनिर्दग्धदेहस्य देहोऽपत्तिं प्रतीक्षती ॥७॥

निरूपिता शम्बरेण सा सूपौदनसाधने । कामदेवं शिशुं बुद्ध्वा चक्रे स्नेहं तदाम्बके ॥८॥

नातिदीर्घेण कालेन स कार्ष्णीं रूढयौवनः । जनयामास नारीणां विरन्तीनां च विभ्रमम् ॥९॥

सा तं पतिं पद्मदलायतेक्ष्यं प्रलम्बबाहुं । नरलोकसुन्दरम् ।

समीढहासोत्तभितश्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरङ्ग सौरतैः ॥१०॥

तामाह भगवान् कार्णिकमांतस्ते मतिरन्यथा । मानृभावमतिक्रम्य वर्तसे कामिनी यथा ॥११॥

रतिरुवाच

भवान् नारायणसुतः शम्बरेणाहृतो गृहात् । अहं तेऽधिभृता पत्नी रतिः कामो भवान् प्रभो १२

५५ त्वानिर्दशं सिन्धवाक्षिपच्छम्बरोऽसुरः । मत्स्योऽप्रपीतुदुरादिह प्राप्तो भवान् प्रभो ॥१३॥

तमिमं जहि दुर्धर्षं दुर्जयं शशुमात्मनः । मायाशतविदं त्वं च मायाभिर्मोहनादिभिः ॥१४॥

परिशोचति ते माता कुररीव गतप्रजा । पुत्रस्नेहाकुला दीना विवस्ता गौरिवातुरा ॥१५॥

प्रमाष्येयं ददौ विद्यां प्रद्युम्नाय महात्मने । मायावती महामाया सर्वमायाविनाशिनीम् ॥१६॥

स च शम्बरमन्येय संयुगाय समाह्वयत् । अविद्वेष्टस्तमाक्षेपैः क्षिपन् सज्जनयन् कलिम् ॥१७॥

सोऽधिक्षिप्तो दुर्बन्धोभिः पादाहत इवोरगः । निश्चकाम गदापाणिरमर्पात्ताम्रलोचनः ॥१८॥

गदामाविष्य तरसा प्रद्युम्नाय महात्मने । प्रक्षिप्य व्यनद्भ्रातृं वज्रनिष्पेपनिष्ठुरम् ॥१९॥

तामापतन्तीं भगवान् प्रद्युम्नो गदया गदाम् । अपास्य शत्रवे क्रुद्धः प्राहिषोत् स्वगदां नृपा २०।

स च मायां समाश्रिष्य दैतेयीं मयदर्शिताम् । सुमुचेऽन्नमयं वर्षं कार्ष्णीं वैहायसोऽसुरः ॥२१॥

बाध्यमानोऽन्नवर्षेण रौक्मिण्येयो महारथः । सत्त्वारिमकां महाविद्यां सर्वमायोपमर्दिनीम् ॥२२॥

ततो गौड्यकगान्धर्वपैशाचोरगराक्षसीः । प्रासुहृत्कशतशो दैत्यः कार्णिक्यर्धधमयत् स ताः ॥

निशातमसिमुद्यम्य सकिरीटं सकुण्डलम् । शम्बरस्य शिरः कायात्ताम्रशम्बोजमाहरत् ॥२५॥

आकीर्यमाणो दिविजैः स्तुवन्निः कुसुमोत्करैः । भार्ययाग्यरचारिण्या पुरं नीतो विहायसा ॥२६॥

अन्तःपुरवरं राजन् ललनाशतसङ्कुलम् । विवेश पत्न्या गगनाद् विद्यतेव चलाहकः ॥२६॥

तं दृष्ट्वा जसदश्यामं पीतकौशेयवाससम् । प्रलम्बयाहुं ताम्राक्षं सुस्मितं रगिराननम् २७॥

स्वलङ्कृतमुखाम्भोजं नीलवक्रालकालिभिः । कृष्णं मत्वा ह्रियो ह्रीता निलिख्युस्तत्र तत्र ह २८=

अथकार्यं शनैरीपद्वैलक्षणेन योषितः । उपजग्मुः प्रमुदिताः सन्नीरत्रं सुविस्मिताः ॥२९॥

अथ तत्रासितापाङ्गी वीदूर्ध्वं वल्लुभापिथी । अस्मरन् स्वमुतं नष्टं स्नेहस्तपयोधरा ॥३०॥

को न्वयं नरवैदूर्यः कस्य वा कमलेक्षणः । प्लुतः कया वा जडरे केयं क्षुब्धा त्वनेन वा ॥३१॥

मम चाप्यात्मजो नष्टो नीतो यः सूतिरुगृह्णात् ॥ तत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कुप्रचित् ॥ ३२ ॥
 कथं त्वनेन सम्प्राप्तं सारूप्यं शार्ङ्गधन्वनः । आकृत्यावयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ॥ ३३ ॥
 स एव चा भवेशूनं यो मे गर्भे द्यतोऽभङ्कः । अमुष्मिन् प्रीतिरधिका धाम स्फुरति मे भुजः ३४ ॥
 एवं मीमांसमानार्था दीदभ्यां देवकीसुतः । देवक्यानकदुन्दुभ्यामत्तमश्लोक आगमत् ॥ ३५ ॥
 विज्ञातार्थोऽपि भगवांसूयोमाम जनार्दनः । नारदोऽकथयत् सर्वं शम्भराहरणादिक्रमत् ॥ ३६ ॥
 तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्यं कृष्णान्त पुरयोऽसितः । अग्नयन्दन् बहून्वदान् नष्टं मृतमिवागतम् ॥ ३७ ॥
 देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा स्त्रियः । द्यपती तौ परिप्यज्य रक्षिणीं च ययुर्मुदम् ३८ ॥
 नष्टं प्रद्युम्नायातमाकर्ण्य द्वारकौकसः । अहो मृत इवायातो बालो दिष्टयेति हास्रुवन् ३९ ॥
 य वै मुहुः णित्सरूपनिजेशभावास्तन्मातरो यदभजन् रहस्यभावाः ।

चित्रं न तत् खलु रमास्पदविभवविभवे कामे स्मरेऽदिविषये किमुतान्यनार्यः ॥ ४० ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

अथ षट्षचाशतमोऽध्यायः

शुरु उवाच

सत्राजितः स्वतनयां कृष्णाय कृतकिल्बिषः । स्यमन्तक्रेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् ॥ १ ॥

राजोवाच

सत्राजित किमकरोद् ब्रह्मन् कृष्णस्य किल्बिषम् । स्यमन्तकः कुतस्तस्य कस्माद् दत्ता सुता हरैः

शुक उवाच

आसीत् सत्राजितः सूर्यो भक्तस्य परमः सत्त्वा प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादात् सूर्यस्तुष्टः स्यमन्तकम्
 स तं विभ्रन् मणिं कष्टे आजमानो यथा रविः । प्रविष्टो द्वारकां राजंस्तेजसा नोपलक्षितः ॥ १ ॥
 तं विलोक्य जना दूरात्तेजसा मुष्टदृष्टयः । दिव्यतेऽप्यैर्भगवते शशांसुः सूर्यशङ्किताः ॥ ४ ॥
 नारायणं नमस्तेऽस्तु शङ्खचक्रगदाधर । दामोदरारविन्द्राक्ष गोविन्द यदुनन्दन ॥ ६ ॥
 एष आयाति सविता त्वां दिष्टुर्जगत्पते । मुष्णन् गमत्किचक्रेण नृणः चक्षुषि तिमग्नुः ॥
 नन्वन्विद्यन्ति ते मार्गं त्रिलोक्यां विधुर्गर्भभा । ज्ञात्वाद्य गूढं यदुपु द्रष्टुं त्वां यात्यज प्रभो ॥ ८ ॥

श्रीशुक उवाच

निशम्य बालवचनं प्रहस्याभुजलोचन । प्राह नामी रविर्देवः सत्राजिन्मणिना उवलन् ॥ १ ॥
 सत्राजित् स्वगृहं धीमन् कृतकौतुकमङ्गलम् । प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्न्यवेशयत् ॥ १० ॥
 दिने दिने स्वर्णभारानष्टौ स सृजति प्रभो । दुर्भिक्षमार्यरिष्टानि सर्पाधिव्याधयोऽशुभाः ।

न सन्ति मयिनस्तत्र यत्रास्तेऽभ्यर्चितो मयिः ॥ ११ ॥

सं वाचितो मणिं क्वापि यदुराजाय शौरिणा । नैवार्यं कामुकं प्रादाद् याचनाभङ्गमतर्कयन् ॥१२॥
 तन्मेकदा मणिं कण्ठे प्रतिमुच्य महाप्रभम् । प्रसेनो हृद्यमारुह्य सृगयां व्यचार्द वने ॥१३॥
 प्रसेन सहयं ह वा मणिमाच्छिद्य केसरी । गिरिं विशङ्गाभ्यस्ता निहतो मणिमिच्छता ॥१४॥
 सोऽपि चक्रे कुमारस्य मणिं मीडनकं विते । अपश्यन् भ्रातरं भ्राता सत्राजित् पर्यंतप्यत ॥१५॥
 प्रायः कृष्येन निहतो मणिप्रियो वनं गतः । भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णे कर्णेऽन्नपञ्जनाः ॥१६॥
 भगवार्तदुपप्लुत्य दुर्ग्रहो लिप्तमात्मनि । मार्ष्टुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरैः ॥१७॥
 हतं प्रसेनमखं च वीक्ष्य केसरिणा वने । तं चाद्रिदृष्टे निहतवृक्षेण ददृशुर्जनाः ॥१८॥
 ऋषराजबिलं भीममन्धेन तमसाऽऽवृतम् । एको विप्रेण भगवान्प्रस्थाप्य यद्भिः प्रजा ॥१९॥
 तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं बालक्रीडनकं कृतम् । हतुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकान्तिके ॥२०॥
 तमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्री चुकोश भीतवत् । तच्छ्रुत्वाभ्यद्रवत् क्रुद्धो जाम्बवान् बलिनां वरः ॥
 स वै भगवता तेन युयुधे स्वामिनाऽऽमनः । पुरुरं प्राकृतं मया कुपितो नानुभाषित् ॥२२॥
 इन्द्रयुद्धं सुतुमुलमुभयोर्विजिगीषतोः । श्याधुधारम्हृमैर्दोभिः प्रत्यार्षे श्येनयं विव ॥२३॥
 आसीत्तदाकिरादमितरेतरमुष्टिभिः । वज्रनिःपेपरपै विश्रममङ्गिराम् ॥२४॥
 कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टाङ्गोरन्धनः । क्षीणसत्त्वं स्थिरगाप्रस्तमाहातीव विस्मिन २५
 जाने स्वी सर्वभूतानां प्राण श्रोत्रः सहोषनम् । विष्णुं पुराऽपुरं प्रभविष्णुमधीश्वरम् ॥२६॥
 त्वं हि विश्वज्ञो मृष्टा मृष्ट्यानामपि यद्य सत् । कालः कलयतामीश परश्चामा तथाऽऽमनाम् ॥
 यस्येन्दु कलितरोरकटापमोर्धैर्वादिशर शुभितनमतिमिङ्गिलोऽपि ।
 सेतुः कृतः स्ययग उज्ज्वलिता च लङ्का रघु शिरामि भुवि पेशुरिपुस्तानि ॥२८॥
 इति विज्ञातविज्ञानमृष्टराजानमप्युतः । स्वाजहार नहाराज भगवान् देवकीमुत्तः ॥२९॥
 अभिमृष्टवारविन्दाषः पाणिना शङ्करेण तम् । कृपया परया भक्तं प्रेमगम्भीरया गिरा ॥३०॥
 मणिहेतोरिह प्राप्ता यद्यमृष्टपते बिलम् । मिष्याभिरापं प्रमृज्यमानो मणिनामुना ॥३१॥
 हायुतः स्वी दुहितरं कन्यां जाम्बवतीमुदा । अहंशार्पं स मणिना कृष्यापोपजडात् ॥३२॥
 अहंशार्पं शौरेः प्रविष्टस्य बिलं जनाः । प्रतीक्ष्य द्वादशाहानि दुःखिताः स्वरुरं ययु ॥३३॥
 निराम्य देवकी देवी स्विमययानम्हुनुमि । मुहुरो ज्ञातयोऽरोचन् विचार कृष्णमनिगतम् ॥
 सशक्तिं शपन्तस्ते दुःखिता द्वारवीरुषः । गतस्तुमंशामायां दुर्गां कृष्णोरनन्धये ॥३५॥
 तेषां तु श्रेयुगस्थनात् प्रायादिष्टिग्रा मयाऽप्रदुर्भूत विज्ञानं । मरुतो दर्शयन् हरि ॥३६॥
 स्वरुग्य हवीक्षेरां मृतं पुनरिवागतम् । मद्दं पन्था मणिमीरं सर्वे जातनहोमया ॥३७॥
 सशक्तिं ममाह्वय सभायां राजमण्डपि । प्राप्तिं चक्षुःशय भगवान् मणि तन्मे न्यवेदया ॥३८॥
 स शक्तिमीदृशो रजं मृष्टोवासाद्गुणस्ततः । अन्तुःपमानो भवतमगन्तुं श्येन पात्मना ॥३९॥

सोऽनुध्यायस्तदेवाद्य यत्नवद्विप्रहाकुल । कथं भृजाभ्यात्परज प्रसीदेद् वाच्युत कथम् ४०
 किं कृत्वा साधु मह्यं स्यान्न शपेद् वा जनो यथा । अदीर्घदर्शनं पुत्रं मूढं द्विविण्णलोलुपम् ४१ ॥
 दास्ये दुहितरं तस्मै स्त्रीरत्नं रजमेव च । उपायोऽयं समीचीनस्तस्य शान्तिर्न ध्वान्यथा ॥
 एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजित् स्वसुतां शुभाम् । मर्षिणं च स्वयमुद्यम्य कृष्णाद्योपजहार ह ॥ ४३ ॥
 तां सत्यमामां भगवानुपधेमे यथाविधि । बहुभिर्याचितं शीलरूपीदार्यगुणान्विताम् ॥ ४४ ॥
 भगवानाह न मर्षिणं प्रतीच्छामो वयं नृप । तवास्तां देवभक्तस्य वयं च फलभागिनः ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे स्वमन्तरोपाख्याने षट्षष्ट्याशतमोऽध्यायः ॥

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

विज्ञातार्थोऽपि गोविन्दो दग्धानाकर्ण्यं पाण्डवान् । मुन्तां च तुल्यकरयो सहरामो ययौ कुरुन् ॥ १ ॥
 नीष्म कृप सविदुरं गान्धारीं द्रोणमेव च । तुल्यदुःखो च सङ्गम्य हा कष्टमिति होषतु ॥ २ ॥
 लब्धैतदन्तरं राजन् शतधन्यानमूचतु । अक्रूरकृतवर्माणैः मर्षिणं कस्माच्च गृह्यते ॥ ३ ॥
 योऽस्मभ्यं सप्रतिश्रुत्य कन्यारजं विगम्यं न । कृष्णायादाद्य सत्राजित् कस्माद् भ्रातरमन्विययात् ॥
 एतन्निभ्रमतिस्ताभ्यां सत्राजितमसत्तम । शयानमवधीहोभात् स पापं चीयतीवित ॥ ५ ॥
 स्त्रीणां विप्रारमानानां प्रदन्तीनामनाथवत् । इत्वा पश्यन् सौनिकवन्मणिमदाय जग्मिवान् ॥ ६ ॥
 सत्यमामा च पित्ररं हत वीक्ष्य शुचापिता । व्यलवत्तात तातेति हा इताम्भीति मुह्यती ॥ ७ ॥
 तैलद्रोण्यां शृतं प्रास्यं जगाम गजमाह्वयम् । शृष्ण्या विदितार्थाय तप्ताऽऽचर्यो पितृवन्धम् ॥
 तदाकर्ण्यैश्वरीं राजन्नसुख्यं नृलोकताम् । अहो न परमं कष्टमि यस्माद्यै विलेपतु ॥ ९ ॥
 आगत्य भगवोस्तस्मात् सभार्यं साम्रजं पुरम् । शतधन्यानमारभे हन्तुं हर्तुं मर्षिणं तत ॥ १० ॥
 सोऽपि कृष्णोद्यमं ज्ञात्वा भीतं प्राणपरीप्सया । साहाय्ये कृतवर्माणमयाचत स चाप्रवीन् ॥ ११ ॥
 नाहमीधरयोः पुत्र्यां हेलनं रामकृष्णयोः । को नु चेमाद्यं कलगतं तपोवृत्तिनमाचरन् ॥ १२ ॥
 कसं सहानुगोऽपीतो यद् द्वेषात् स्याजित धिया । जरासन्धं सप्तदश सयुगान् विरथो गतः ॥
 प्रयाणयात स चाक्रूरं पार्ष्णिप्राहमयाचत । सोऽयाह को विरप्येत विद्वानीधरयोर्बलम् ॥ १४ ॥
 य इदं लीलया विधं सृजत्यप्रति हन्ति च । चेष्टां विधसृजो यस्य न विदुर्मोहिताजया ॥ १५ ॥
 य सप्तदायनः दैक्षमुखाद्यैकेन पाणिना । दधार लीलया बाल उच्छिलोन्ममिवाभङ्क ॥ १६ ॥
 नमस्तस्मै भगवो कृष्णायाद्दुतरभ्यः । अन्तायादिभूताय कृत्स्नायात्मने नमः ॥ १७ ॥
 प्रयाणयात स तेनापि शतधन्या महामर्षिणम् । तस्मिन् न्यस्याधमारुह्य शतयोजनगं ययौ ॥ १८ ॥
 २५ रामकृष्णयोः । अन्यथातां महाधैर्येण राजन् गुरुरदुहम् ॥ १९ ॥

मिथिलायामुपजने विस्मृत्य पतितं हयम् । पद्मधामधावत् संग्रस्तः कृष्णोऽप्यन्वद्वद् रुरा ॥
 पदातेर्भगवास्तस्य पदातिस्तिग्मनेमिना । चक्रेण शिर उद्धृत्य वाससो व्यचिनोन्मणिम् ॥
 श्लक्ष्मणिरागत्य कृष्ण आहाप्रजान्तिकम् । वृथा हतः शतधनुर्मुखिस्तत्र न विद्यते ॥ २२ ॥
 तत आह यतो नूनं स मणिः शतधन्वना । कस्मिंश्चित् पुरुषे न्यस्तस्तमन्वेप पुरं यज ॥ २३ ॥
 अहं विदेहमिच्छामि द्रष्टुं प्रियतमं मम । इत्युक्त्वा मिथिलां राजन् विवेश यदुनन्दनः ॥ २४ ॥
 तं दृष्ट्वा सहसोऽथाय मैथिलः प्रीतमानसः । अर्हयामास विधिवदर्हणोयं समर्हणैः ॥ २५ ॥
 उवाच तस्यां कतिचिन्मिथिलायां समा विभुः । मानितः प्रीतियुक्तेन जनकेन महात्मना ।

ततोऽशिक्षद् गदां काले धार्तराष्ट्रः सुयोवनः ॥ २६ ॥

केशवो द्वारकामेत्य निधन शतधन्वनः । अप्राप्तिं च मण्येः प्राह प्रियायाः प्रियकृद् विभुः ॥
 ततः स कारयामास क्रिया बन्धोर्हतस्य वैसाकं सुहृद्भिर्भगवान् या याः स्यु साम्परायिकाः ॥
 अर्कुरं कृतवर्मां च श्रुत्वा शतधनोर्वधम् । व्यूषतुर्भयं विप्रतः द्वारकायाः प्रयोजकौ ॥ २६ ॥
 अर्कुरे प्रोपितेऽरिष्टान्यासन् ये द्वारकौकमात् । शरीरा मानमास्तापा मुहुर्द्विकभौतिकाः ॥ २७ ॥
 इत्यङ्गोपदिशन्त्येके विस्मृत्य प्रागुदाहृतम् । मुनिवासनिवासे किं घटेतारिष्टदर्शनम् ॥ २८ ॥
 देवेष्वर्पति काशीशः श्रफलकायागताय वै । स्वसुतां गान्दिनीं प्रादात् ततोऽवर्षत् स्म काशिपुः ॥
 तत्सुतस्तत्प्रभावोऽसावक्रूरो यत्र यत्र ह । देवोऽभिवर्षते तत्र नोपतापा न मारिकाः ॥ २९ ॥
 इति वृद्धवचः श्रुत्वा नैतावदिह कारणम् । इति मर्या समानारय प्राहार्कुरं जनार्दनः ॥ ३० ॥
 पूजयि वाभिर्भार्य्येनं कथयित्वा प्रियाः कथाः । विज्ञाताखिलचित्तज्ञः स्मयमान उवाच ह ॥ ३१ ॥
 ननु दानपते न्यस्तस्त्वद्यास्ते शतधन्वना । स्वमन्तको मणिः श्रीमान् विदितः पूर्वमेव न ॥ ३२ ॥
 मश्राजितोऽनपत्यताद् गृह्णीयुर्दुहितुः सुताः । दायं निनीयाणः पिण्डान् विमुच्यथै च शेषितम् ॥
 तथापि दुष्पराय-वैतस्यगम्तः सुप्रते मणिः । किन्तु मामप्रजः सगृह्णन् प्रायेति मणिं प्रति ॥
 दशयस्त्र महाभाग धन्वनां शान्तिमावह । अच्युच्छिन्ना मर्यास्तेऽथ वर्तन्ते स्वमेवदयः ॥ ३३ ॥
 एवं सामभिरालम्ब्यः शक्ररुननयो मणिम् । आदाय वासपा च्छयं ददौ सूर्यसमप्रमत् ॥ ३४ ॥
 स्वमन्तकं दर्शयित्वा ज्ञातिभ्यो रज आत्मनः । विस्मृत्य मणिना भूयस्तस्मै प्रायर्षयत् प्रभुः ॥ ३५ ॥

यस्वेद् भगवत ईश्वरम्य विष्णोर्गोर्वाऽथ वृजिनहरं सुमङ्गलं च ।

आएयान पठति शृणोत्यनुस्मरेद् वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोह्य याति शान्तिम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे स्वमन्तकोपाख्याने सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
 अथाष्टर्चाशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

पशुदा पाण्डवान् द्रष्टुं प्रतीतान् पुरोत्तमः । इन्द्रप्रस्यं गतः श्रीमान् युयुधानादिभिर्दृत्तः ॥ ३७ ॥

दृष्ट्वा तमागत पार्थां मुकुन्दमखिलेश्वरम् । उक्तस्थयुगपद् वीरा प्राणा मुखपमिवागतम् ॥२५॥
 परिप्लव्याच्युत वीरा अङ्गसङ्घहृतेनस । सानुरागरिमत वक्त्रं वीक्ष्य तस्य मुदं ययु ॥२६॥
 युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृष्णा पादाभिवन्दनम् । पादगुण परिरम्याथ यमार्भ्यां चाभिवन्दित ॥२७॥
 परमासन आसीन कृष्णा कृष्णमनिन्दिता । नवोढा व्रीहिता किञ्चिच्छूनैरेवाम्यवन्दत ॥२८॥
 तथैव सात्यकि पार्थं पूजितश्चाभिवन्दित । निरसादासनेऽप्ये च पूजिता पर्युपासत ॥२९॥
 पृथां समागत्य कृताभिवादनस्तथातिहादाद्दंष्ट्राभिरम्भित ।

आपृष्ट्वांस्तां कुशल सहस्तुपां पितृप्यसार परिपृष्टवान्धव ॥३०॥

तमाह प्रेमवैकुण्ठ्यरन्ध्रकण्ठाधुलोचना । स्मरन्ती तान् बहून् क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शनम् ॥
 तदैव कुशल नोऽभूत् सनाथास्ते कृता वयम् । ज्ञातीन् न स्मरता कृष्ण भ्राता मे प्रेवितस्त्वया
 न तेऽस्ति स्वपरभ्रान्तिर्विधस्य सुहृदारमन । तथापि स्मरतां शश्वत् क्लेशान् हसि हृदि स्थित ॥

युधिष्ठिर उवाच

किं न आचरित श्रेयो न वेदाहमधीश्वर । योगेश्वराणां दुर्दर्शो यज्ञो दृष्ट कुमेवसाम् ॥३१॥
 इति वै वापिकान् मासान् राज्ञोऽभ्यथित सुखम् । जनयन् नयन नन्दमिन्द्रप्रस्थोकर्मा विभु
 पृकदा रथमारुह्य विजयो वानरध्वजम् । गाण्डीव धनुरादाय तूष्णीं चाक्षयसायकौ ॥३२॥
 साक कृष्णेन सन्नद्धो विहर्तुं विपिन वनम् । बहुव्यालमृगाकीर्णं प्राविशत् परवीरहा ॥३३॥
 तत्राविष्यच्छरैर्व्याघ्रान् सूकरान् महिपान् रुरुन् । शरभान् गवयान् खड्गान् हरिणाञ्छयशङ्ककान्त
 तान् निन्यु किङ्करा राज्ञे मेध्यान् पर्वरथुवागने । तृट्परीत परिश्रान्तो भीम सुर्यमुनामगात् ॥
 तत्रोपस्पृश्य विशदं पीत्वा वारि महारथी । कृष्णौ ददशतु कन्यां चरन्ती चारुदर्शनाम् ॥३४॥
 तामासाद्य वरारोहां सुद्विजां रुचिराननाम् । प्रपच्छ प्रेषित सख्या फाल्गुनः प्रमदोत्तमाम् १८
 का त्व कस्यासि सुश्रोणिकुतोऽसि किं चिकीर्षसि । मन्ये त्वां पतिमिच्छन्तीं सर्वं कथय शोभने ॥

कालिन्द्यात्राच

अह देवत्य सवितुर्दुहिता पतिमिच्छती । विष्णु वरेण्यं वरद तप परममास्थिता ॥२०॥
 नान्यं पतिं वृणे वीर तमृते श्रीनिकेतनम् । तुष्यतां मे स भगवान् मुकुन्दोऽनाथसश्रय २१
 कालिन्दीति समाख्याता वसामि यमुनाजले । निर्मिते भवने पित्रा यावदच्युतदर्शनम् ॥२२॥
 तथावदद् गुडाकेशो वासुदेवाय सोऽपि ताम् । रथमारोप्य तद् विद्वान् धर्मराजमुपागमत् २३
 यदैव कृष्ण सन्निष्ठ पार्थानां परमाज्ञतम् । कारयामास नगरं विचित्र विधकर्मणा ॥२४॥
 भगवास्तत्र निवसन् स्वानां प्रियचिकीर्षया । अग्नये खाद्यद्व दानुमर्जुनस्यास तारथि ॥२५॥
 सोऽग्निस्तुष्टो धनुरदाद्वयाञ्छूषेतान् रथ नृप । अर्जुनायाच्यौ तूष्णीं धर्मं चाभेद्यमखिमि. ॥२६॥
 भयश्च माचितो बह्वे सभो सख्य उपाहरत् । यस्मिन् दुर्योधनस्यासौजन्यश्च नरशिष्यम् ॥२७॥

स तेन समनुज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः । आयायौ द्वारकां भूयः सात्यकिप्रमुखेवृत् । ॥२८॥
 अथोपयेमे कालिन्दीं सुपुण्यखुं च ऊर्जिते । वितन्वन् परमानन्दं स्वानां परममङ्गलम् ॥२९॥
 विन्दानुविन्दावाचन्यौ दुर्योधनवशानुगौ । स्वयं वरे स्वभगिनी कृष्ये सक्तां न्यपेधताम् ३०
 राजाधिदेव्यास्तनयां मित्रविन्दां पितृष्वसुः । प्रसह्य हतवान् कृष्यो राजन् राज्ञां प्रपश्यताम् ३१
 नम्रजिज्ञाम कौसल्य आसीद् राजातिथार्मिकः । तस्य मत्याभजत् कन्या देवी नाम्प्रजिती नृप ॥
 न तां शेकुर्नृपा बोद्धुमजित्वा सप्त गोवृषान् । तीक्ष्णशृङ्गान् सुदुर्धरां धीरगन्धासहान् खलान् ॥
 तां श्रुत्वा वृषजिह्वभ्यां भगवान् सात्वतां पतिः । जगाम कौसल्यपुरं सैन्येन महता वृतः ॥३४॥
 स कौसलपतिः प्रीतः प्रत्युत्थानासनादिभिः । अर्हण्येनापि गुरुर्या पूजयन् प्रतिनन्दितः ॥३५॥

वरं विलोक्याभिमतं समागतं नरेन्द्रकन्या चकमे रमापतिम् ।

भूयादयं मे पतिराशिषोऽमलाः करोतु सत्या यदि मे धृतो धर्तः ॥३६॥

यत्पादपङ्कजरजः शिरसा विभर्ति श्रीरञ्जन सगिरिश. सहलोरुपालैः ।

लीलातनूः स्वकृतसेतुपरीप्सयेशः काले दधत् स भगवान् मम केन तुष्येत् ॥३७॥

अर्चितं पुनरित्याह नारायण जगत्पते । आत्मानन्देन पूर्णस्य करवाणि किमल्पकः ॥३८॥

श्रीशुक उवाच

तमाह भगवान् हृष्टः कृतासनपरिग्रहः । मेघगम्भीरया वाचा सस्मितं कुरुनन्दन ॥३९॥

श्रीभगवानुवाच

नरेन्द्र याच्त्रा कविभिर्विगाहिता राजन्यबन्धोर्निजधर्मवर्तिनः ।

तथापि याचे तव सौहृदेच्छया कन्या त्वदीयां न हि शुक्कदा वयम् ॥४०॥

राजोवाच

कोऽन्यस्तेऽभ्यधिको नाथ कन्यावर इहेस्तितः । गुणैरुधाज्ञो यस्याङ्गे श्रीसत्यनपायिनी ॥४१॥

किं त्वस्माभि धृतः पूर्वं समयः सात्वतर्षभ । पुंसां धीर्यपरीक्षार्थं कन्यावरपरीप्सया ॥४२॥

ससैते गोवृषा धीर दुर्दान्ता दुरवप्रहाः । एतैर्भद्राः सुषड्वो भिक्षगात्रा नृपारमजाः ॥४३॥

यदिमे निगृहीताः स्युस्वयैव यदुनन्दन । वरो भवानभिमतो दुहितुमे श्रियः पते ॥४४॥

एवं समयमाकर्ण्य बद्ध्या परिकरं प्रभुः । आत्मानं सप्त धा कृत्वा नन्दगृह्णाशीलैर्यै तान् ॥४५॥

बद्ध्वा तान् दामभिः शौरिर्भद्रदपान् हतौजसः । व्यकपंशीलया बद्धान् बालो दारमथान् यथा ॥

सतः प्रीतः सुतां राजा ददौ कृष्याप विस्मितः । तां प्रत्यगृह्णाद् भगवान् विधिवन् सत्पत्नीं प्रभु ॥

राजपत्न्यश्च दुहितुः कृष्यां लब्ध्वा प्रियं पतिम् । लेभिरे परमानन्दं जातश्च परमोत्सवः ॥४८॥

शङ्कभेयानका नेदुर्गातिवाचद्विजाशिषः । नरा नार्यः प्रमुदिताः सुवासः प्रगलङ्गताः ॥४९॥

दशपैनुसद्ग्राहि पारिवर्हमदाद् विभुः । युवतीनां प्रिसाहरां निष्प्रमैः वसुयासताम् ॥५०॥

नवनागसहस्राणि नागाच्छतगुणान् रथान् । रथाच्छतगुणानघानधाच्छतगुणान् नरात् ॥१॥
 दम्पती रथमारोप्य महत्या सेनया घृतौ । स्नेहप्रक्लिन्नहृदयो यापयामास कोशलः ॥२॥
 श्रुत्वैतद् रुरुधुर्मपा नयन्तं पथि कन्यकाम् । भद्रग्रीर्षोः सुदुर्मर्षा यदुभिर्गोतृपैः पुरा ॥३॥
 तानन्यतः शरव्रातान् बन्धुप्रियकृद्भुजैः । गाण्डीवी कालयामास सिद्धः शुद्धर्मगानिवा ॥४॥
 पारिवर्हमुपागृह्य द्वास्कामेभ्य सत्यया । रेमे यदूनामुपभो भगवान् देवकीसुत ॥५॥
 श्रुतकीर्तेः सुतां भद्रांमुपयेमे पितृव्यसुः । कैकेयीं भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः सन्तर्दनादिभि ॥६॥
 सुतां च भद्राधिपतेर्लक्ष्मणां लक्ष्णैर्युताम् । स्वयं वरे जहारैकः स सुपर्णः सुधामिव ॥७॥
 अन्याश्चैवविधा भार्याः कृष्यास्यासन् सहस्रश । भौमं हत्वा तत्तिरोघादाहताश्चारुदर्शना ॥८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धेऽष्टमहिष्युद्धाहो

नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनपष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

यथा हतो भगवता भौमो येन च ताः खिय । निरुद्धा पृतदावचव विक्रमं शाङ्गधन्वनः ॥१॥

श्रीशुक उवाच

इन्द्रेण हतच्छ्रेण हतकुण्डलबन्धुना । हतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितम् ।

सभायो गरुडारूढः प्राग्भ्योतिपपुरं ययौ ॥२॥

गिरिदुर्गैः शङ्खदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम् । मुरपाशायुतेर्गोरेर्दण्डैः सर्वत आतृतम् ॥३॥

गदया निर्बिभेदाद्रीन्दुर्गुर्गाणि सायकैः । चक्रैश्चाग्निजलं वायुं मुरपाशास्तयासिना ॥४॥

शङ्खनादेन यन्त्राणि हृदयानि मनस्यनाम् । प्राकारं गदया गुर्भ्यां निर्बिभेद गदाचर ॥५॥

पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगान्ताशनिभीषणम् । मुरः शयान उत्तस्थौ वैश्यः पञ्चशिरा जलात् ॥६॥

त्रिशूलमुद्यम्य सुदुर्निरीक्षणो युगान्तसूर्यानलरोचिस्त्वय्य ।

प्रपञ्चिलोकीमिव पञ्चभिर्मुदीरभ्यद्रवत्ताडयंसुतं यथोरग ॥७॥

आविध्य शूलं तरसा गरुभते निरस्य वचशैर्धनदत् स पञ्चभिः ।

स रोदमी सर्वदिशोऽन्तरं महानापरयत्तण्डकटाहमाश्रुणोत् ॥८॥

तदापतद् धी त्रिशिरं गरुभते हरिः शराभ्यामभिनत्त्रिधीजसा ।

मुखेषु तं चापि शरैरताडयत्तस्मै गर्दां सोऽपि रथा व्यमुञ्चत ॥९॥

तामापतन्तीं गदया गर्दां मधे गदाप्रज्ञो निर्बिभेदे सहस्रधा ।

उद्यम्य चाह्नभिधायतोऽजितः शिरसि चक्रेण जहार लीलया ॥१०॥

व्यसुः पपाताम्भसि कृत्तशीर्षो निरुत्तश्चक्षोऽद्विरिवेन्दतेजसा ।
 तस्यात्मजाः सप्त पितृवंधानुराः प्रतिक्रियामर्षजुषः समुषताः ॥११॥
 ताम्रोऽन्तरिक्षः श्रृणो विभाससुर्वमुर्नभस्वानल्लक्ष्य सप्तमः ।
 पीठं पुरस्सूर्य्य चमूर्पतिं सृष्टे भौमप्रयुक्ता निरगन् धृतायुधाः ॥१२॥
 प्रायुजतासाद्य शरानसीद् गदा शक्यदृष्टिशूलान्यजिते ह्योद्वेष्याः ।
 तच्छुक्लकूटं भगवान् स्वमागं शैरमोघवीर्यंस्तिलशशकृतं ह ॥१३॥
 तान् पीडमुषयाननयद् यमत्रयं निरुत्तशीर्षोरभुजाद्द्विवर्मणः ।
 स्थानीकपानच्युतचक्रसायकैस्तथा निरस्तात् नरको धरामुत् ॥१४॥
 निरीष्य हुर्मर्षेण आस्रवन्मदैर्गजैः पयोधिप्रभैर्निराक्रमत् ।
 दृष्ट्वा सभार्यं गरुडोपरि स्थितं सूर्योपरिष्ठात् सतडिद्वघ्नं यथा ।
 कृष्णं स तस्मै व्यसृजच्छतर्षीं योवाश्च सर्वे युगपत् स्म विष्यधुः ॥१५॥
 तद् भौमसैन्यं भगवान् गदाप्रजो विचित्रराजैर्निशितैः शिलीमुखैः ।
 निरुत्तथाहृरशिरोऽप्रविप्रहं चकार तर्ह्येव हताशकुजरम् ॥१६॥

यानि योधैः प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि कुरुद्वह । हरिस्तान्यच्छिन्नतोषणैः शरीरैर्कैरशब्धिभिः ॥१७॥
 उद्यमान. सुपर्णेन पद्मान्यां निम्नता गजान् । गह्वरमता हन्यमानास्तुण्डपक्षनसैर्गजाः ॥१८॥
 पुरमेवाविशघ्रातां नरको युध्ययुध्यत । दृष्ट्वा विद्रावितं सैन्यं गरुडेनार्दितं स्रकम् ॥१९॥
 तं भौमः प्राहरच्छक्या वज्र. प्रतिहतो यतः । नाकपत तथा विद्धो मालाहत इव द्विप. ॥२०॥
 शूलं भौमोऽच्युतं हन्तुमांसे दे वितथोद्यमः । तद्विसर्गात् पूर्वमेव नरकस्य शिरो हरिः ।

अपाहरद् गजस्थस्य चक्रेण धुरनेमिना ॥२१॥

सकुण्डलं चारुकिरीटभूषणं बभौ पृथिव्यां पतितं समञ्ज्वलत् ।
 हाहेति साधिव्यवृष्यः सुरेश्वरा माल्यैस्कुन्दं विकिरन्त ईद्विरे ॥२२॥
 ततश्च भूः कृष्णमुपोय कुण्डले प्रतप्तजाम्बूनदरप्रभाश्चरे ।
 सर्वैर्यस्या वनमालयार्पयत् प्राचेतपं छत्रमथो महामणियम् ॥२३॥

अस्तौपीदथ विशेशं देवी देववराचितम् । प्राञ्जलिः प्रणता राजन् भक्तिप्रवणया धिया ॥२४॥

भूमिकुत्राच्च

नमस्ते देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर । भक्तेच्छोपातरूपाय परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥२५॥
 नमः पद्मजनाभाय नमः पद्मजमालिते । नमः पद्मजनेत्राय नमस्ते पद्मजाद्भये ॥२६॥
 नमो भगवते तुभ्यं वृत्सुदेवाय विष्णवे । पुरुरायादिव्योजाय पूर्णबोधाय ते नमः ॥२७॥
 अजाय जनयित्रेऽस्य प्रहृष्टोऽनन्तशक्तये । परावरात्मन् भूतात्मन् परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥२८॥

एव वै सिञ्चुरज ऽ कट प्रभो तमो निरोधाय विभर्ष्यसृत् ।
 स्थानाय सत्य जगतो जग पते काल प्रधान पुरो भवान् पर ॥२६॥
 ग्रह पयो ज्योतिरथानिलो नभो मात्राणि देवा मन इन्द्रियाणि ।
 कर्ता महानित्यखिल चराचर स्वयद्वितीये भगवत्सर्व भ्रम ॥३०॥
 तस्यात्मजोऽय तव पादपङ्कज भीत प्रपन्नार्तिहरोपसादित ।
 तत् पालयैन कुरु हस्तपङ्कजं शिरस्यमुष्याखिलकलमपापहम् ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

इति भूम्यार्थितो वाग्भिर्भगवान् भक्तिनम्रया । वृत्राभय भौमगृह प्राचिशत् सकनर्द्धिमत् ॥३२॥
 तत्र राजन्यकन्यानां पद्सहस्राधिकायुतम् । भौमाहृतानां विक्रम्य राजभ्यो ददशे हरि ॥३३॥
 त प्रविष्ट स्त्रियो वीक्ष्य नरवीर विमोहिता । मनसा वयिरेऽभीष्ट पतिं दैवोपसादितम् ॥३४॥
 भूयात् पतिरय मद्य धाता तदनुमोदताम् । इति सर्वा पृथक् कृष्ये भावेन हृदय दधु ॥३५॥
 ता प्राहिणोद् द्वास्वती सुमृष्टविरजोऽम्बरा । नरयानैर्मह कोशान् रथाश्चान् द्रविण महत् ३६
 ऐरावतकुलेर्भाश्च चतुर्न्तान्स्तरस्त्वन । पाण्डुराश्च चतु र्पतिं प्रेषयामास केराव ५३७॥
 गवा सुरेन्द्रभवन द्वादिद्वै च कुण्डले । पूजितस्त्रिदशेन्द्रेण सहेन्द्राण्या च समिय ॥३८॥
 चोदितो भार्ययोःपाठ्य पारिजात गरु मति। आरोग्य सेन्द्रान् विबु रान् निर्जित्योवानयत् पुरम् ५
 स्थापित सत्यमामाया गृहोद्यानोपशोभन । श्वन्वगुर्भ्रमरा स्वर्गात्तद्गन्धासवलम्पटा ॥४०॥
 यथाच आनम्य किरीटकोटिभि पादौ . स्पृशन्नच्युतमर्थसाधनम् ।
 सिद्धार्थं एतेन विगृह्यते महानहो सुराणां च तमो धिगाढ्यताम् ॥४१॥
 अथो मुहूर्तं एकर्द्धिमन् नानागारेपु ता स्त्रिय । यथोपयेमे भगवांस्तावद् पथरोऽध्यय ॥४२॥
 गृहेषु तासामनपायतस्यैकृन्निरस्तसाम्यातिशयेऽवस्थित ।
 रमे रमाभिर्निजकामसप्लुतो यथेतरो गार्हकमेधिकाश्चरन् ॥४३॥
 इत्य रमापतिमगप्य पतिं स्त्रियस्ता मद्वाद्योऽपि न विदु पदवीं यदोयाम् ।
 भेजुर्मुंदाविरतमेधितयानुरागहासावलो रुनवसङ्गमजत्पलजा. ॥४४॥
 प्रत्युद्गमासनचराईणपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगन्धमादयै ।
 केशप्रसारणयनछपनोपहार्यैदासीयता अपि विभोर्विदधु स्म दास्यम् ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पारिजातहरणनरकवधो
 नामैकोनशष्टितमोऽध्याय ॥५६॥

अथ पठितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

॥५७॥ सुखमासीनं स्वतल्पस्य जगद्गुरुम् । पतिं पर्यचरद् भैरवो त्यजनेन सखीजने ॥५७॥

बभूवैतस्त्रीलया विश्व सृजत्यस्यवतीश्वर । स हि जात स्वसेतुनां गोपीथाय यदुत्पन्न २
 तस्मिन्नन्तर्गृहे भ्राज मुक्तादामविलम्बिता । विराजिते वितानेन दीपेर्मण्डिमयैरपि ३३॥
 मल्लिकादामभिः पुष्पीर्द्विरेफकुन्नादितै । जालरन्ध्रप्रविष्टैश्च गोभिश्चद्रमसोऽमनै ३४॥
 पारिजातयनामोद्वायुनोद्यानशालिना । धूपैरगुरुनै राजन् जालरन्ध्रविनिर्गतै ३५॥
 पय फेननिभे शुभ्रे पर्यङ्के कशिपूत्तमे । उपतस्थे सुखासीन जगतामीश्वर पतिम् ३६॥
 बालशयनमादाय रत्नदण्ड सखीकरात् । तेन धीजयती देवो उपासाञ्चक ईश्वरम् ३७॥

सोपाच्युतं कण्ठयतो मखिन्पुत्राभ्यां रेजेऽङ्गुलीयवल्लयव्यजनाग्रहस्ता ।
 वस्त्रान्तगूढकुचकुङ्कुमशोणहारभासा नितम्बधृतया च परार्ध्यकाञ्चया ॥८॥
 तां स्तुषीं श्रियमनन्यगतिं निरीक्ष्य या लीलया धृततनोरनुरूपरूपा ।
 प्रीत समयस्रलरुकुण्डलनिःकरण्डवक्त्रोद्धसस्मितमुखी हरिरायभाषे ॥९॥

श्रीभगवानुवाच

रात्रपुत्रीप्सिता भूपैर्लोकपालविभूतिभिः । महानुभायै श्रीमन्नो रूपौदार्यबलोजितै ॥१०॥
 तान् प्रासानयिनो हित्वा चैद्यादीन् स्मरदुर्मदान् । दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्माद्यो वट्टपेऽपनान् १२
 राजभ्यो विभ्यत सुभू समुद्र शरण गतान् । बलवद्भिः कृन्द्रेषान् प्रायस्स्यत पूगामनान् १२
 अस्पष्टवर्मनां पुंसामलोकपथमीयुषाम् । आस्थिता पदवीं सुभू प्राय सीदन्ति योदित ॥
 त्रिफिद्यना यय शशस्त्रिफिद्यनजनप्रिया । तस्मान् प्रायेण न द्वाढ्या मां भजन्ति सुमन्थमे ॥
 पयोरासयमर्त्तं वित्तं जन्मैश्वर्याकृतिर्भव । तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयो कश्चिन् १५॥
 धैर्यैतद्विज्ञाय स्वयादीर्घममीक्षया । शृता वयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा १६॥
 अप्यात्मनोऽनुरूपं धैः भजस्य चप्रियवर्षभम् । येन तस्माशिर स्याद्दृष्टामुत्र च सार्वपते १७॥
 चैषशाख्यनरासन्ध्वस्तयश्चादयो नृश । मम द्विरिति वामोरु रुन्मी चापि तत्राग्रज १८॥
 तेरा धीर्यमदान्वानां हस्तानां स्मपनुत्तये । आनीतामि मया भद्रे तेजोऽदृहरतासताम् ॥२१॥
 उदासीना वयं नून न स्ववप्यपार्थकामुका । आरमज्जन्त्याऽऽस्महे पूर्णां गेहयोग्योतिरक्रिया ॥

श्रीशुक उवाच

पत्न्यापुत्राया भगवानात्मानं पत्न्यामिव । मन्थमानामपिरत्नेषान् तत्सर्वं उपारमण ॥२१॥
 इति त्रिभोक्तेयपतेस्तदाऽऽगमन प्रियस्य देवधृतपूर्वमप्रियम् ।
 धाधुष्य भीता हृदि जातयेपधुश्रितां दुरगतां रदनी जगाम ह ॥२२॥
 पदा मुजातेन मत्तारण्यधिषा भुव तिरक्त पधुभिरजनानिर्त्तै ।
 आसिद्यती बुद्धमस्वनिनी स्तनी तन्पश्योमुक्त्वतितुत्तारण्यवाद् ॥२३॥

तस्याः सुदुःखमयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ताच्छूलयद्वलयतो व्यजन पपात ।

देहश्च विकृवधियः सहसेन मुह्यन् रम्भेव वायुविहता प्रविकीर्य केशान् ॥२४॥

तद् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः प्रियायाः प्रेमबन्धनम् । हास्यप्रौढिमज्जानस्याः कश्यः सोऽन्वकम्पतः ॥२५॥

पर्यङ्कादपरुष्टाशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः । केशान् समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृजन् पद्मपाणिना ॥२६॥

प्रमृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा । आश्लिष्य चांडुना राजन्ननन्यविरयां सतीम् ॥२७॥

सान्त्वयामास सान्त्वज्ज कृपया कृपयां प्रभुः । हास्यप्रौढिभ्रमचित्तमतदर्हां सतां गतिः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

मा मा वैदर्भ्यसुयेथा जाने त्वां म परायणाम् । त्वद्वचः श्रोतुं कामेन परेश्याऽऽचरितमङ्गते ॥२९॥

मुस्य च प्रेमसंरम्भस्तुरिताधरमोचिनुम् । कटाचेपाहणापाङ्गं सुन्दरभ्रुकुटोतटम् ॥३०॥

अयं हि परमो लाभो गृहेषु गृहमेधिनाम् । यन्नमैर्नीयते यामः प्रियया भीरु भामिनि ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

सैवं भगवता राजन् वैदर्भीं परिसान्त्विता । ज्ञात्वा त-परिहासोक्तिं प्रियत्यागभ्रयं जही ॥३२॥

यमार ऋपभं पुंसां धीघ्नन्ती भगवन्मुखम् । सद्योऽहासस्वरिचिरस्त्रिधापाङ्गेन भारत ॥३३॥

रुक्मिण्युवाच

नन्देवमेतदरविन्दुविलोचनाह यद् दै भवान् भगवतोऽसदृशो विभूषण ।

कस्ये महिम्यभिरतो भगवांस्त्र्यधोशः काहं गुणप्रकृतिरजगृहीतपादा ॥३४॥

सत्यं भयादिय गुणेष्य उरुमान्तः शेते समुद्र उपलम्भनमात्र आत्मा ।

नित्यं कदिन्द्रियगुणैः कृतविप्रहस्यं त्वासेवकैर्नृपपदं विधुतं तमोऽन्धम् ॥३५॥

एवपादपद्मकरन्दतुरी मुनीनां वर्मास्फुट शृपशुभिर्ननु दुर्धिभाष्यम् ।

यस्मादलौकिकमिवेदितमोघरस्य भूमस्तपेदितमपो धनु ये भवन्तम् ॥३६॥

निधिघ्नो ननु भवान् न यतोऽस्ति किञ्चिद् यस्यै र्थलि बलिभुजोऽपि हरन्त्यजाघाः ।

न त्वा विदन्प्रसुगुणोऽन्तकमाप्यतान्धाः प्रेष्टो भवान् बलिभुजामपि तेऽपि शुभ्यम् ॥३७॥

एवं धी समस्त पुरुरार्थमयः पलात्मा पद्माच्छुषा सुमतयो वितृजन्ति कूरजम् ।

तेषां विभोः समुचितो भवतः समाजः पुंसः त्रियाश्र रतयोः सुखदुःखिनोर्न ॥३८॥

एवं म्यस्तदन्तमुनिभिरादितानुभाय ध्यात्माऽऽत्मदेश जगतामिति मे शृतोऽस्ति ।

द्विरवा भवद्भूय उदीरितकालवेगध्वस्ताशियोऽज्जभवनाकपतीन् कुतोऽग्ये ॥३९॥

जात्यं वषस्तव गदाप्रज परन्तु मृषान् विद्राभ्य शाङ्गनिन्देन जहयं मां एवम् ।

सिंहेषु यथा स्वबलिमीश पशून् स्वभार्गं तैर्ग्यौ भयाद् यदुदधि शरसं प्रपन्न ॥४०॥

यद्वाप्यद्या नृपशिखामणयोऽङ्गवैन्यजायन्तनाहु रगयादय ऐरुपत्यम् ।
 राज्यं विसृज्य विविशुर्वनमम्बुजाक्ष सीदन्ति तेऽनुपदवीं त इहास्थिताः किम् ॥४१॥
 कान्यं श्रयेत तव पादसरोजगन्धमाघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गम् ।
 लक्ष्म्यालयं त्वविगणय्य गुणालयस्य मयां सद्गोहभयमयं विविक्तदृष्टिः ॥४२॥
 तं त्वानुरूपमभजं जगतामधीशमात्मान्मत्र च परत्र च कामपूरम् ।
 स्यान्मे तवाङ्घ्रिररणं सृतिभिर्भ्रमन्त्या यो वै भजन्तमुपयात्यनृतापवर्गः ॥४३॥
 तस्याः स्युरच्युत नृपा भवतोपदिष्टाः स्त्रीणां गृहेषु खरगोशवविशालभृ याः ।
 यत्कर्णमूलमरिक्कं नोपयायाद् युष्मत्कथा मृडविरिञ्चसभासु गीता ॥४४॥
 त्वक्शमश्रु रोमनलकेशपिनद्धमन्तमांसास्थिरक्तकृमिविद्वक्कपित्तवातम् ।
 जीवच्छ्रय भजति कान्तमतिविमृडा या ते पद्मब्जमस्फन्दमजिघ्रती स्त्री ॥४५॥
 श्रस्त्वम्बुजाक्ष मम ते चरणानुराग श्राःमन् रतस्य मयि चानतिरिक्ताष्टेः ।

यद्दस्य वृद्धय उपात्तरजोऽतिमात्रो मामीक्षसे तदु ह नः परमानुक्रुपा ॥४६॥

नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन । अम्बाया इव हि प्रायः कन्यायाः स्याद्-रतिः क्वचित् ॥
 न्यूढायाश्चापि पुश्र्वल्या मनोऽभ्येति नवं नवम् । बुधोऽसतीं न विभृयात्तां विभ्रदुभयच्युतः ४८
 श्रीभगवानुवाच

साप्येतच्छ्रोतुकामैस्त्वं राजपुत्रि प्रलम्बिता । मयोदितं यदन्वात्य सर्वं तत् पत्यमेव हि ॥४६॥
 यान् यान् कामयसे कामान् मय्यकामाय भामिनी।सन्ति ह्येकान्तभक्त्यास्तव कल्याणि नित्यदा ॥
 उपलब्धं पतिप्रेम पातिप्रत्यं च तेऽनये । यद्वाक्यैश्चाल्यमानाया न धीर्मय्यपकर्षिता ॥४७॥
 ये मां भजन्ति दाम्पत्ये तपसा यत चर्यया । कामात्मानोऽपरगंशं मोहिता मम मायया ॥४८॥

मां प्राप्य मानिन्यपवर्गसम्पदं वाञ्छन्ति ये सम्पद एव तत्पतिम् ।

ते मन्दभाग्या निरयेऽपि ये नृणां मात्रात्मकत्वाच्चिरयः सुसङ्गमः ॥४९॥

दिष्टया गृहेश्वर्यसङ्गमयि त्वया कृतानुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः ।

सुदुष्कारसौ सुतरां दुराशिपो ह्यसुम्भराया निकृतिःश्रुपः स्त्रियाः ॥५०॥

न त्वाद्यर्शीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु परयांमि मानिनि यया स्वविवाहकाले ।

प्राप्तान् नृपानयगणय्य रहोहरो मे प्रस्थापितो द्विज उपश्रुतसत्कयस्य ॥५१॥

भ्रातृविरूपकरयं युधि निर्जितस्य प्रोद्वाहपर्वणि च तद्रथमङ्गोष्ठ्याम् ।

दुःखं समुत्थमसहोऽस्मदयोग भोत्या नैवात्रवी किमपि तेन वयं जितास्ते ॥५२॥

दूतस्त्वयाऽऽमलभने सुविविक्तमन्त्रः प्रस्थापितो मयि चिरायति शून्यमेतत् ।

मत्वा जिहास इदमङ्गमनन्ययोग्यं तिष्ठेत् तत्रापि वयं प्रतिनन्दयामः ॥५३॥

शुक उवाच

५३ सौरतसंलापैर्भंगवाजगदीश्वरः । स्वरतो रमया रेमे नरलोकं विदग्धयन् ॥२८॥
 तथाभ्यासामपि विभुर्गृहेषु गृहवानिव । आस्थितो गृहमेधीयान् घर्माह्लोकगुरुर्हरिः ॥२९॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णरुक्मिणीसंवादो नाम पष्ठितमोऽध्यायः ॥

अर्थकपष्ठितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवैकशस्ता कृष्णस्य पुत्रान् दश दशाबलाः । अजीजनन्ननवमान् पितुः सर्वात्मसम्पदा ॥१॥
 गृहादनपगं वीक्ष्य राजपुटयोऽप्युतं स्थितम् । प्रेष्टं न्यमंसत स्वं स्वं न तत्त्वविदः स्त्रियः ॥२॥

चार्वञ्जकोशचदनायतबाहुनेत्रसप्रमहासरसवीक्षितवल्गुजल्पै

सम्मोहिता भगवतो न मनो विजेतुं स्वैर्विभ्रमैः समशकन् वनिता विभूषः ॥३॥

स्मायाबलोकलवदर्शितभावहारिभ्रमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौण्डीः

पत्न्यस्तु पोटशसहस्रमनङ्गबाणैर्यस्येन्द्रियं विमथितुं करणैर्न शुकुः ॥४॥

इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियस्ता ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयाम् ।

भेषुमुंदाविरतमेधितयानुरागहासाबलोकनवसङ्गमलालसाद्यम् ॥५॥

प्रस्युत्प्रमासनवराहंशपादशौचताम्बूलविभ्रमणवीजनगन्धमाह्वयै ।

केसप्रसारशयनन्नपनोपहार्यैर्दासीशता अपि विभोर्विदुः स्म दास्यम् ॥६॥

। तासां या दशपुत्राणां कृष्णस्त्रीणां पुरोदिताः । अष्टौ महिषस्तत्पुत्रान् प्रद्युम्नादीन् गृणामि ते ॥

। चारुदेव्यः सुदेव्यश्च चारुदेहश्च वीर्यवान् । सुचारुथास्तुतश्च भद्रचारस्तथापरः ॥८॥

। चारुचन्द्रो विचारुश्च चारुश्च दशमो हरेः । प्रद्युम्नप्रमुखा जाता रक्मिण्यां नावमा. पितुः ॥

। भानुः सुभानुः स्वभानुः प्रभानुर्भानुर्मास्तथा । चन्द्रभानुर्बृहन्नानुरतिभानुस्तथाष्टमः ॥१०॥

। श्रीभानुः प्रतिभानुश्च सत्यभामात्मजा दश । साम्ब. सुमित्रः पुरजिच्चतजिच्च सहस्रजित् ॥१॥

। विजयश्चिप्रक्रेतुश्च वसुमान् द्रविडः क्रतुः । जाम्बवःयाः सुता ह्येते साम्बाद्याः पितृममताः ॥

। वीरश्चन्द्रोऽधसेनश्च चिप्रगुर्वेगवान् वृषः । आमः शंकुर्बसुः श्रीमान् कुन्तिर्नामजितेः सुत ॥

। श्रुत क्विदृपो वीरः सुबाहुर्भद्र एकलः । शान्तिदर्शं पूर्णमासः फालिन्घा. सोमक्रोऽवर. ॥४॥

। प्रथोपो गात्रवान् सिद्धो बलः प्रथल ऊर्ध्वगः । माद्रथाः पुत्रा महाशक्तिः सह ओजोऽपराजित ॥

। वृको हर्षोऽनिलो गृध्रो वध्नोऽश्वाद् एव च । महाशः पावनो बह्निर्मिप्रविन्दारमजा. छुधि. ॥६॥

। सट्प्रामजिद् वृहसेन. शूरः प्रहरणोऽरिजित् । जयः सुमद्रो भद्राया याम थायुश्च सयकः ॥

। दीप्तिमोस्ताम्रतहाद्या रोहिण्यास्तनया हरेः । प्रद्युम्नाद्यानिरद्वोऽभूद् रमवयां महाबल. ॥

। पुण्यां तु रक्मिणो राजन् नाष्टा भोत्रस्टे पुरे । पत्नेरा पुत्रपौत्राश्च बभूवुः कोदिशो नृप ।

मातरः कृष्णजातानां सहस्राणि च षोडश ॥१६॥

राजोवाच

कथं स्वर्ग्यरिपुत्राय प्रादाद् दुहितरं युधि । कृष्णेन परिभूतस्तं हन्तुं रत्नं प्रतीक्षते ।

एतदाख्याह मे विद्वन् द्विपोर्वैवाहिकं मिथ. ॥२०॥

अनागतमतीतं च वर्तमानमतीन्द्रियम् । विप्रकृष्टव्यवहितं सम्यक् पश्यन्ति योगिन ॥२१॥

श्रीशुक उवाच

वृतः स्वयंवरे साक्षादनहोऽङ्गयुतस्तया । राज्ञः समेतान् निर्जित्य जहारैकरथो युधि ।२२।

यद्यप्यनुस्मरन् वैरं स्वमी कृष्णावमानित । व्यतरद् भागिनेयाय सुतां कुर्वन् स्वसुः प्रियम् ॥

स्विसंध्यास्तनयां राजन् कृतवर्मसुतो बली । उपयेमे विशालाक्षी कन्यां चारुमतीं किल ॥२४॥

दौहित्रायानिरुद्धाय पौत्रीं स्वर्ग्यददाद्धरे । रोचनां वद्वैरोऽपि स्वसुः प्रियचिकीपया ।

जानन्नधर्मं तद् यौनं स्नेहपाशानुबन्धन ॥२५॥

वस्मिन्नभ्युदये राजन् स्विसंध्या रामकेशवौ । पुरं भोजकटं जग्मुः साम्यमद्यु झकादय. ॥२६॥

वस्मिन् निवृत्तवद्वाहे कालिङ्गप्रमुखा नृपाः । एतास्ते स्विसंध्या प्रोचुर्बलमर्षोर्विनिर्जय ॥२७॥

अनरक्षो ह्ययं राजन्नपि तद्व्यसन महत् । इत्युक्त्वा यज्ञमाहूय तेनाक्षै रभ्यदीप्यता २८।

शत सहस्रमयुतं रामस्तत्राददे पणम् । तं तु स्वर्ग्यजयत् तत्र कालिङ्गः प्राइसद् बलम् ।

दन्तान् सन्दर्शयन्नक्षत्रैर्नामृष्यत् तद्वलायुध ॥२९॥

ततो लक्षं स्वर्ग्यगृह्णाद् ग्लहं तत्राजयद् बलः । जितवानहमियाह स्वमी कैतवमाश्रितः ।३०।

मन्युना क्षुभितः श्रीमान् समुद्र इव पर्वणि । जात्यारुणाणोऽतिरुग न्युर्बुद्धं ग्लहमाददे ॥

तं चापि जितवान् रामो धर्मैश्च्युतमाश्रित । स्वमी जितं मयाप्रेमे घदन्तु प्राभिका इति ३२

तत्रामवीक्षभोवाणी बलेनैव ,जितो ग्लहः । धर्मतो वचनेनैव स्वमी वदति वै नृपा ॥३३॥

तामनास्य धैर्धर्मो दुष्टराजन्यचोदित । सङ्कर्षणं परिहसन् बभापे कालचोदित ।३४।

मैराचकोविदा यूयं गोपाला वनगोचराः । अक्षैर्दीप्यन्ति राजानो यावैश्च न भवादृशाः ३५

स्विसंध्यामधिषितो राजभिश्चोपहासितः । क्रुद्धः परिघमुचम्य जग्मे तं नृम्यसंसदि ॥३६॥

कलिङ्गराजं तरसा गृहीत्वा दशमे पदे । दन्तानशतयत् क्रुद्धो योऽइसद् विवृतेर्दिज्ञैः ॥३७॥

अग्नये निर्भिद्यवाहुरशिरसो रधिरोषिताः । राजानो दुद्रुवुर्मौता यज्ञेन परिषार्दिता ॥३८॥

विदधते स्विसंध्या रथाले नापवोद् साध्वंसाधुषा । स्विसंध्याबलयो राजन् स्नेहमङ्गमयाद्धरिः ३९

ततोऽनिरुद्धं सह सूर्यया धरं रथं समारोप्य पयुः पुत्राख्यलोम् ।

रामादयो भोजकटाद् दशार्हाः सिद्धातित्रार्था मनुसूदनाध्या ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अनिरुद्धवियाहे स्विसंध्या नामैकपट्टिनोऽध्यायः

अथ द्विपष्टितमोऽध्यायः

राज्ञोवाच

बाणस्य तनवामूषामुपयेमे यदूत्तम । तत्र युद्धमभूद् घोरं हरिशङ्करयोर्महत् ।
एतत् सर्वं महायोगिन् समाख्यातुं त्वमहंसि ॥१॥

श्रीशुक उवाच

बाण पुत्रशतज्येष्ठो बलेरासीन्महात्मन । येन वामनरूपाय हरयेऽदायि मेदिनी ॥२॥
तस्यौरस सुतो बाण शिवभक्तिरत सदा । मान्यो चदान्यो धीमोश्च सत्यसन्धो दृढव्रत ॥३॥
शोणिताख्ये पुरे रभ्ये स राज्यमकरोत् पुरा । तस्य शम्भो प्रसादेन किङ्करा इव तेऽमरा ।

सहस्रबाहुर्वाघेन ताण्डवेऽतोपयन्मृडम् ॥४॥

भगवान् सर्वभूतेश शरण्यो भक्तवत्सल । धरेण्यच्छन्दयामास स त वग्ने पुराधिपम् ॥५॥
स एकदाऽऽह गिरिश पार्वस्य वीर्यदुमन्द् । किरीटेनाकंबवर्णेन सस्पृशस्तत्पदाभ्युजम् ॥६॥
नमस्ये त्वां महादेव लोकानां गुरमोश्चरम् । पुंसामपूर्णकामानां कामपूरामराद्घ्निपम् ॥७॥
दो सहस्र त्वया दत्त पर भाराय मेऽभवत् । त्रिलोक्यां प्रतियोद्धार न लभे त्वस्ते समम् ॥८॥
कण्डूत्या निभृतैर्दोर्भिर्गुप्तुदिग्गजानहम् । आघायां चूर्णयन्नद्रीन् भीतास्तेऽपि प्रदुहुवु ॥९॥
तच्छ्रुत्वा भगवान् क्रुद्धः केतुस्ते भज्यते यदा । त्वदर्पणं भवेन्मृड सयुग मसमेन ते ॥१०॥
इत्युक्तं कुमतिहृष्टं स्वगृहं प्राविशन्नुत् । प्रतीकन् गिरिशदेश स्ववीर्यनशन कुवो ॥११॥
तस्योपा नाम दुहिता स्वप्ने प्रागुज्जिना रतिम् । कन्यालभत कान्तेन प्रागदष्टश्रुतेन सा ॥१२॥
सा तत्र तमपरयन्ती कासि कान्तेति वादिनी । सखीनां मध्य उत्तस्यौ विह्वला घ्रीडिना भृशम् ॥
बाणस्य मन्त्री कुम्भायदक्षिणलेखा च तत्सुता । सख्यपृच्छत् सखीभूषां कौतूहलसमन्विता ॥१३॥
क त्व भृगयसे सुभू कीदृशस्ते मनोरथ । इस्तप्राह न तेऽप्यापि राजपुत्र्युपलक्ष्ये ॥१४॥

ऊपोवाच

दृष्ट. कश्चिन्नर स्वप्ने श्याम कमललोचन । पीतवासा मृद्बद्धाहुयोंपिता हृदयङ्गम ॥१६॥
तमह भृगये कान्तं पाययित्वाधरं मधु । कापि यात स्पृहयतीं शिष्या मां शृजिनाणवे ॥

चित्रलेखोवाच

व्यसन तेऽनक्यामि त्रिलोक्यां यदि भाष्यते । तमानेप्ये नर यस्ते मनोहतां तमादिश ॥१८॥
इत्युक्त्वा देवगन्धर्वसिद्धचारणपक्षगान् । दैत्यविद्याधरान् यतान् मनुजांश्च ययालिपत् ॥१९॥
मनुनेपु च सा शृण्वीन् शूरमानक्रुद्गुण्डिमम् । स्थलिलद् रामट्टाणी च प्रद्युम्नं धीश्व लज्जिता २०
अनिरुद्ध विलिखि च धीश्वोपावाप्सुखी हिष्या । सोऽसावसाविति प्राह स्मयमानामहीपते ॥२१॥

तत्रैवा तमाशाय पौत्रं कृष्णस्य योगिनी । ययो विहायसा राजन् द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥२२॥
 सुतं सुपर्यङ्के प्राचाङ्घ्रि योगमास्थिता । गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यं प्रियमदर्शयत् ॥२३॥
 सा च तं सुन्दरवरं विलोक्य मुदितानना । दुष्प्रेषये स्वगृहे पुष्पी रेमे प्राद्युम्निना समम् ॥२४॥
 सार्वर्षवासः स्रग्भ्यधूपद्रीपासनादिभिः । पानभोजनभक्ष्येश्च वाक्यैः शुश्रूषयार्चितः ॥२५॥
 गृहं कन्यापुरे शश्वप्रवृद्धस्नेहया तथा । नाहंगणान् म बुबुधे ऊपयापहतेन्द्रियः ॥२६॥
 तां तथा यदुवीरेण भुग्मयानां हतप्रताम् । हेतुभिलंभयाच्चक्रुराप्तीतां दुरवच्छ्रयैः ॥२७॥
 भया भवेदयाच्चक्रु राजंस्ते दुहितुर्वयम् । विचेष्टितं लक्षयामः कन्यायाः कुलदूरणम् ॥२८॥
 अतः प्रायिमिरस्माभिर्गुंसायाश्च गृहे प्रभो । कन्याया दृष्टं पुष्पिदुष्प्रेषाया न विमहे ॥२९॥
 ततः प्रव्यथितो बाणो दुहितुः श्रुतदूरणः । त्वरितः कन्यकागारं प्राप्तोऽद्राचीद् यदृददम् ॥३०॥
 कामात्मजं तं भुवनैकसुन्दरं श्यामं पिशङ्गाग्वरमगुजेक्षणम् ।
 घृहजुजं कुरङ्गलकुन्दलखिपा म्मितावलोरेन च मविदिताननम् ॥३१॥
 दीग्यन्तमचैः प्रिययाभिगुण्याया तदङ्गसङ्गस्तनकुङ्कुमस्रजम् ।
 बाह्वोर्दधानं मधुमञ्जिकाश्रितां तस्याप्र चासौनमवेपथ विस्मितः ॥३२॥
 स तं प्रविष्टं घृतमाततायिभिर्भटैरनोकेरवलोरय माधवः ।
 उद्यम्य मीर्वं परिधं व्यवस्थितो यथान्तको दयश्चरो जिघांसया ॥३३॥
 जिघृक्षया तान् परितः प्रसर्पतः शुनो यथा सूकरयूपोऽङ्गनत् ।
 से हन्यमाना भवनाद् विनिगंता निर्भिन्नमूर्धोरभुजाः प्रदुदुषुः ॥३४॥
 स नागपारिर्षलिनन्दनो यज्ञी प्रन्तं स्पसैन्यं कुपितो यवन्ध ह ।
 उया भृशं शोकविषादविह्वला बद्धं निरग्याभ्रकलापरौदरीत् ॥३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तारार्धे अनिरुद्धवन्द्यो नाम द्विपष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ त्रिपष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अपरपतां चानिरुद्धं तद्वन्द्यं च भारत । चकारो यार्पिका मासा व्यतीपुरनोचताम् ॥१॥
 नारदात्तदुपाकल्पं वातां बदस्य कर्म च । प्रययुः शोणितपुरं कृष्णपः कृष्णदेवताः ॥२॥
 प्रपुत्रो सुयुवानश्च गदः सायवोऽय सारथः । मद्रोपनन्दमद्राद्या रामरुष्यानुवर्जितः ॥३॥
 ऋषीद्विषीभिर्दांशभिः समेताः सर्वतोदिशम् । रणुर्बाणनगरं समन्तात् सायवतर्षभाः ॥४॥
 भग्यमानपुरोचानमाकाराट्टालगोपुरम् । प्रेषमापो रथाबिष्टम्बुक्षयैर्योऽभिनिर्वयौ ॥५॥
 बाणार्थं मगवान् रथः सगुतैः प्रमथैर्दृष्टः । मारुच नन्दिरुग्भं सुयुधे रामरुष्ययोः ॥६॥
 आनीत् सुगुमुञ्जं मुदमत्तं रोमदर्पणम् । कृष्णरुष्यो राजन् मद्रुगुरुरोरवि ॥७॥

पुष्पाण्डकूपकर्णाभ्यां बलेन सह संयुगाः । साम्बस्य बाणपुत्रेण चाणेन सह सात्यके. ॥८॥
 प्रह्लादयः सुराधोशा मुनयः सिद्धचारणाः । गन्धर्वाप्सरसो यज्ञा विमानैर्द्रष्टुमागमन् ॥९॥
 शङ्करानुचराश्चैरिभूतप्रमथगुह्यकान् । ढाकिनीर्यातुधानांश्च वेतालान् सविनायकान् ॥१०॥
 प्रेतमातृपिशाचांश्च कृष्णाण्डान् ब्रह्मराक्षसान् । द्वावयामास तीक्ष्णाग्निः शरैः शाङ्गं वनुरच्युते. ११
 श्रुयन्विधानि प्रायुङ्क्त पिनाक्यन्त्राणि शाङ्गिणे । प्रत्यक्षैः शमयामास शाङ्गपाणिर्विस्मितः ॥
 ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पावतम् । आग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं पाशुपतस्य च ॥१३॥
 माहयित्वा तु गिरिंशं जृम्भणास्त्रेण जृम्भितम् । वायस्य पृतनां शौरिजघानासिगदेपुभिः ॥१४॥
 स्कन्दः प्रद्युम्नबाणौघैरर्धमानः समन्तत । असृग्बिभुञ्जन् गात्रेभ्यः शिखिनापाक्रमद् रणात् ॥
 कुम्भाण्डः कूपकर्णश्च पेततुमुंसलार्दितौ । दुद्रुयुस्तदनीकानि हतनाथानि सर्वत. ॥१६॥
 विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणोऽत्यमरंण. । कृष्णमभ्यद्रवत् संख्ये रथी हिःखैव सात्यकिम् १७
 धनुष्याश्रुप्य युगपद् बाण पञ्चशतानि वै । एकैकस्मिञ्छरौ द्वौ द्वौ सन्दधे रणदुर्मदः ॥१८॥
 तानि चिच्छेद् भगवान् धनुषि युगपद्दरिः । सारथि रथमथांश्च हत्वा शङ्खमपूरयत् ॥१९॥
 सन्माता कोटरा नाम नम्रा मुक्ताशरोरहा । पुरोऽवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया ॥२०॥
 ततस्तिर्यङ्मुखो नम्रमनिरीचन् गदाप्रजः । बाणश्च तावद् विरभ्रिच्छृङ्खलव्याविशत् पुरम् २१
 पिद्राविते भूतगणे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् । अभ्यधावत दाशार्हं दहन्निव दिशो दश ॥२२॥
 अथ नारायणो देवस्तं दृष्ट्वा व्यसृजज्वरम् । माहेधरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ ॥२३॥
 माहेधर. समाप्रन्दन् वैष्णवेन यलार्दितः । अलब्ध्वा भयमन्यग्र भीतो माहेधरो ज्वरः ।

शरणार्था हृषीकेशं तुष्टाव प्रयताञ्जलिः ॥२४॥

उपर उवाच

नमामि त्वानन्तरात्किं परेशं सर्वात्मानं केवलं श्रिसिमाग्रम् ।
 विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुं यत्तद् ब्रह्म ब्रह्मलिङ्गं प्रशान्तम् ॥२५॥
 कालो देवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं चैत्रं प्राण आत्मा विकारः ।
 तत्सङ्घातो श्रीजरोहप्रवाहसंवेदन्मायैवा तस्त्रिपेधं प्रपद्ये ॥२६॥
 नानाभावैर्लालयैवोपपन्नैर्देवान् साधूंङ्कोकस्तेत्न् विभर्षि ।
 हंस्युन्मार्गान् हिसया वर्तमानान् जन्मैतत्ते भारद्वाज्य भूमेः ॥२७॥
 तसोऽहं ते तेजसा दुःसहेन शान्तोप्रेणाप्युल्बणेन ज्वरेण ।
 सायत्तापो देहिनां तेऽङ्घ्रिमूलं नो सेनेरन् यावदाशानुषद्धाः ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽस्मि च्येतु ते मज्ज्वराद् भयमायो नौ स्मरति संवाद् तस्य त्वज्ज भवेद् भयम् ॥

ह्युक्तोऽच्युतमानस्य गतो माहेश्वरो ज्वरः । वाणस्तु रथमारूढः प्रागाद् योऽस्यङ्गनादनम् ३०
 ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽसुरः । मुमोच परमक्रुद्धो वाणाश्रकायुधे नृप ॥३१॥
 तस्यास्यतोऽश्राय्यसकृच्छ्रेण क्षुरनेतिना । चिच्छेद् भगवान् बाहून् शाला इव घनस्पते ३२
 बाहुपुच्छिद्यमानेषु वाणस्य भगवान् भवः । भक्तानुकम्प्युपग्रय्य चक्रायुधमभागत ॥३३॥

श्रीरुद्र उवाच

खं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गूढं ब्रह्मणि वाङ्मये । यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केवलम् ३४
 नामिनंभोऽग्निर्मुखमस्तु रेतो धौः शीर्षमाशा श्रुतिरह्निहर्षी ।
 चन्द्रो मनो यस्य दृगकं आत्मा अहं समुद्रो जठरं भुजेन्द्र ॥३५॥
 रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुबाहाः केशा विरिञ्चो धिरणा विसर्गः ।
 प्रजापतिर्हृदयं यस्य धर्मं स वै भवान् पुरुषो लोककल्पः ॥३६॥
 तवावतारोऽथमकुल्लधामन् धर्मस्य गुण्यै जगंतो भवाय ।
 वर्यं च सर्वं भवतानुभाविता विभावयामो भुवनानि सप्त ॥३७॥
 त्वमेक आद्यः पुरुषोऽद्वितीयस्तुर्यः स्वदन्धेतुरहेतुरीशः ।
 प्रतीयसेऽथापि यथाविकारं स्वमायया सर्वगुणप्रसिद्धयै ॥३८॥
 यथैव सूर्यं पिहितशृङ्गायथा स्वया छायां च रूपाणि च सब्रह्मिणि ।
 एवं गुण्येनापिहितो गुणास्त्वमात्मप्रदीपो गुणिनश्च भूमन् ॥३९॥

यन्मायामोहितधियः पुत्रदारगृहादिषु । उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति प्रसक्ता वृजिनार्णवे ॥४०॥
 देवदत्तमिमं लब्ध्वा नृलोकमजितेन्द्रियः । यो नाद्रियेत त्वत्पादौ स शोच्यो ह्यात्मजः ॥
 यस्यैव विवृजते मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरम् । विपर्ययेन्द्रियाथार्थं विपरमत्यमृतं त्यजन् ॥४२॥
 अहं प्रदाय विबुधा मुनयश्चात्मलाशयाः । सर्वात्मना प्रपन्नास्त्वात्मात्मानं प्रेष्टमीश्वरम् ॥४३॥
 तं त्वा जगत्स्थित्युदयान्तहेतुं समं प्रशान्तं सुहृदात्मदैवम् ।
 अत्यन्त्यमेकं जगदात्मदेतं भवापवर्गाय भजान देवम् ॥४४॥
 अयं ममेष्टो दयितोऽनुवर्ती मयाभयं दत्तममुष्य देव ।
 संपाद्यतां तद् भवतः प्रसादो यथा हिते दैत्यपती प्रसादः ॥४५॥

श्रीभगवानुवाच

यदाथ भगवंसवधः करवाम प्रियं तव । भवतो यद्भवसितं तन्मे साध्यनुमोदितम् ॥४६॥
 अश्वयोऽयं ममाप्येष वैरोघ्निसुतोऽसुरः । प्रहाशय वरो दत्तो न घण्टो मे तवान्वय ॥४७॥
 दर्पोपशमनायास्य प्रवृत्त्या बाह्वो मया । सूदितं च चलं भूरि यच्च भारावितं भुवः ॥४८॥
 चावारोऽस्य भुजाः निष्ठा भविष्यन्त्यजरामरा । पार्यदमुष्यो भवतो न कुतश्चिद्मयोऽसुर ॥४९॥

इति लक्ष्म्याभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसावुरः । प्रायुञ्जि रथमारोप्य सवध्वा समुपानयत् ॥२०॥
 अशौहिण्या परिवृतं सुवास.समलंकृतम् । सपत्नीकं पुरस्कृत्य ययौ रुद्रानुमोदित. ॥२१॥
 स्वराजधानीं समलंकृतां ध्वजैः सतोरणैरुचितमार्गचक्षराम् ।

विवेश शङ्खानकदुन्दुभिस्वनैरभ्युद्यतः पौरसुहृद्द्विजातिभिः ॥२२॥

य एवं कृष्णविजयं शङ्करेण च संयुगम् । संस्मरेत् प्रातरुत्थाय न तस्य स्यात् पराजयः ॥२३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे अनिरुद्रानयनं नाम त्रिपष्टितमोऽध्यायः ६३

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एकदोषधन राजन् जगमुपदुन्दुमारकाः । विहर्तुं साम्बप्रणुप्तचारुभानुगदादयः ॥१॥
 प्रीहित्वा सुचिरं तत्र विचिन्वन्त. पिपासिताः । जलं निरुदके कूरं ददशुः सत्त्वमद्भुतम् ॥२॥
 वृकलासं गिरिनिभं वीष्य विस्मितमानसा । तस्य चोद्धरणे यत्नं चक्रुस्ते कृपयान्विताः ॥३॥
 चर्मजैस्तान्तत्रैः पाशैश्च दध्वा पतितमर्भकाः । नादक्रुवन् समुद्धर्तुं कृप्यायाचष्ट्युरुसुकाः ॥४॥
 तत्रागत्यारविन्द्राहो भगवान् विधभावनः । वीषयोद्धार वामेन त करेण स लीलया ॥५॥

स उत्तमश्लोककराभिमृष्टो विहाय सद्यः कृकलासरूपम् ।

सन्तप्तचामीकरचारवर्णं स्वर्ग्यद्भुतालङ्करणाभरत्नम् ॥६॥

पप्रच्छ विद्वानपि तन्निदानं जनेषु विख्यापयितुं मुकुन्दः ।

कस्य महाभाग वरेण्यरूपो देवोत्तमं त्वां गणयामि नूनम् ॥७॥

दशामिमीं वा कतमेन कर्मणा सम्प्रापितोऽस्प्रतदर्हः सुभद्र ।

आत्मानमाख्याहि विविस्ततां नो यन्मन्यसे नः क्षममत्र वक्तुम् ॥८॥

श्रीशुक उवाच

इति स्म राजा सप्रष्ट. कृष्येनानन्तमूर्तिना । माधव प्रणिपत्याह किरोटेनाकं वचसा ॥९॥

नृग उवाच

नृगो नाम नरेन्द्रोऽहमिषवाकुनय. प्रभो । दानिष्वाण्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्यृष्टम् १०

किं नु तेऽविदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिण्यः । कालेनाख्याहृतदशो घटयेऽथापि तवाश्रया ॥११॥

यावत्पः सिरुता भूमेर्पावत्यो दिवि तारकाः । याव यो यर्षंधाराश्च तावतीरददौ स्म गाः १२

पयस्विनीस्तरण्योः शीलरूपगुणोपपन्नाः कपिला हेमशङ्कीः ।

भ्यायान्विता रूपसुराः सयस्ता दुष्कलमालाभरणा ददायहम् ॥१३॥

स्वलङ्कृत्यो गुणशीलवद्भ्यः सीदकुटुम्बेभ्य ऋतव्रतेभ्यः ।

तपःश्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्यः प्रादां युष्मवो द्विजपुङ्गव्येभ्यः ॥१४॥

गोर्भाहिरण्यायतनाश्वहस्तिनः कन्याः सदासीस्तिलरूपशय्याः ।

वासांसि रत्नानि परिच्छद्दान् रथानिष्टं च यज्ञश्चरितं च पूर्तम् ॥१५॥

कस्यचिद् द्विजमुरत्यस्य भ्रष्टा गौर्मम गोधने । सम्पुक्ताविदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये ॥१६॥

तां नीयमानां तत्स्वामी दृष्ट्वा च ममेति तम् । ममेति प्रतिप्राह्याह नृगो मे दत्तवानिति ॥१७॥

विप्रौ विवदमानौ भामूचतुः स्वार्थसाधकौ । भवान् दातापहर्तेति तच्छ्रुत्वा मेऽभवद् भ्रमः ॥

अनुनीताद्युधौ विप्रौ धर्मदृच्छ्रगतैर्न वै । गर्वा लर्षं प्रकृष्टानां दास्याभ्येवा प्रदीयताम् ॥१८॥

भवन्तावनुगृह्योतां किङ्करस्यविज्ञानतः । समुद्धरत मां कृच्छ्रात् पतन्तं निरयेऽशुचौ ॥२०॥

नाहं प्रतीच्छे वै राज्ञि युक् वा स्वाभ्यपान्मवा । नान्यद् गवामप्यदुतमिच्छामीत्यपरो ययौ ॥२१॥

एतस्मिन्नन्तरे याभ्येदूतीर्नीतो यमलयम् । यमेन पृष्टस्तत्राहं देवदेव जगत्पते ॥२२॥

पूर्वं त्वमशुभं भुङ्क्षे उताहो नृपते शुभम् । नान्तं दानस्य धर्मस्य पश्ये लोकस्य भास्वत ॥

पूर्वं देवाशुभं भुञ्ज इति प्राह पतेति सः । तावद्द्राक्षमात्मानं कृकलासं पतन् प्रभो ॥२४॥

ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तत्र दासस्य केशव । स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवसन्दर्शनार्थिनः ॥

स त्व कथं मम विभोऽक्षिपथ परात्मा योनेधरैः श्रुतिदशामलहृद्भिर्भाव्यः ।

साक्षादधोत्तज उरुष्यसनान्वबुद्धेः स्यान्मेऽनुदरय इह यस्य भवापवर्गः ॥२६॥

देवदेव जगन्नाथ गोविन्द पुरपोत्तम । नारायण हृषीकेश पुण्यक्षोकाच्युताध्यय ॥२७॥

अनुजानीहि मां कृष्ण यान्तं देवगतिं प्रभो । यत्र कापि सतश्चेतो भूयाम्मे त्वःपदास्पदम् ॥२८॥

नमस्ते सर्वभावाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये । कृष्णाय वासुदेवाय योगानां पतये नमः ॥२९॥

इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा म्वमौलिना । अनुज्ञातो विमानाम्प्रथमारहत् पश्यतां नृणाम् ॥

कृष्णः परिजनं प्राह भगवान् देवकीसुतः । ब्रह्मण्यदेवो धर्मात्मा राजन्वानुशिक्षयन् ॥३१॥

दुर्जरं यत ब्रह्मस्वं भुक्तमभ्रमेनागपि । तेजीयसोऽपि किमुत राज्ञामीधरमानिनाम् ॥३२॥

नाहं हालाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया । ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिर्भुवि ॥३३॥

हिनस्ति विषमत्तारं वह्निरग्निः प्रशाश्रयति । कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारण्यपावरुः ॥३४॥

ब्रह्मस्वं दुरनुज्ञासं भुक्तं हन्ति त्रिपूरुषम् । प्रसद्य तु यन्नाद् भुक्तं दश पूर्वान् दशापरान् ॥३५॥

राजानी राजलक्ष्म्यान्धां नारामपातं विचक्ष्णे । निरयं येऽभिमन्यन्ते ब्रह्मस्वं सायु यासिशाः ३६

गृह्णन्ति यावत् । पांसून् मन्दतामभ्रविन्देवः । विप्राणां हतपृच्छीनां यदान्यानां कुटुम्बिनाम् ३७
राजानो राजकुल्याश्च तानतोऽद्भ्यश्चिरं कुशाः । कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते ब्रह्मदायापहारिणः ॥३८॥
स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्ममूर्तिं हरेश यः । पृष्ट्वयं सद्दृष्ट्वापि विष्टायां जायते कृमि ॥३९॥

न मे ब्रह्मधनं भूयाद् यद् गृध्रवालपायुपो नराः॥पराजिताश्च्युता राज्याद् भवन्त्युद्वेजिनोऽहयः॥
 विप्रं कृतागतमपि नैव द्रुह्यन् मामकाः । प्रन्तं बहु शपन्तं वा नमस्कुरुत नित्यशः॥४१॥
 यथाहं प्रथमे विप्राननुकूलं समाहितः । तथा नमत शूर्यं च योऽन्यथा मे स दण्डभाक्॥
 ब्राह्मणार्थो ह्यपहनो हतारं पातयत्यघः । अजानन्तमपि ह्येनं नृगं ब्राह्मणगौरिव ॥४३॥
 एवं विश्राव्य भगवान् मुकुन्दो द्वारकौकस । पावनः सर्वलोकानां विवेश निजमन्दिरम् ॥४४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे नृगोपाख्यानं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

बलमदः कुरश्रेष्ठ भगवान् स्थमास्थितः । सुहृदिहृष्टकण्ठ प्रथमो मन्दगोकुलम् ॥१॥
 परिष्वक्तश्चिरोत्कण्ठैर्गोपैर्गोपीभिरेव च । रामोऽभियाद्य पितरावाशीर्भिरभिनन्दितः ॥२॥
 चिरं नः पाहि दाशाहं सानुजो जगदीश्वरः । इत्यारोऽपाङ्गमालिङ्ग्य नेत्रैः सिविचतुर्जलैः ॥३॥
 गोपपृढांश्च विधिबद्ध यधिष्ठैरभिवन्दितः । यथावयो यथासख्यं यथासम्बन्धमात्मनः ॥४॥
 समुपेत्याथ गोपालान् हास्यहस्तप्रहादिभिः । विधान्तं सुखमासीनं पश्यन्तु पर्युपागताः ॥५॥
 पृष्टाश्चानामयं स्त्रेषु प्रेमगद्गदया गिरा । कृष्णे कमलपत्राक्षे संन्यस्ताखिलराधयः ॥६॥
 कश्चित्तो बन्धवा राम सर्वे कुशलमासते । कश्चिन् स्मरथ नो राम शूर्यं दारमुताम्बिताम् ॥७॥
 दिष्टया कंसो हतः पापो दिष्टया मुक्ताः सुहृजनाः निहृत्य निर्जिह्व रिपून् दिष्टया दुर्गे समाधिता ॥
 गोप्यो हसन्त्यः पश्यन्तु रामपद्दर्शनादताः । कश्चिदास्ते सुरं कृष्णः पुरखीजनवध्मभः ॥८॥
 कश्चिन् स्मरति वा बन्धून् पितरं मातरं च सः । अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सहृदयागमिष्यति ।

अपि वा स्मरतेऽस्माकमनुसेवां महाभुजः ॥१०॥

मातरं पितरं भ्रातॄन् पत्नीन् पुत्रान् स्वमूरुषि । यदर्धे जहिम दाशाहं दुस्सयजान् स्वजनान् प्रभो ॥
 ता नः सद्यः परित्यज्य गतः संक्षिप्रसौहृदः । कथं नु तारसीं खीभिर्न श्रद्धीयेत भावितम् ॥२॥

कथं नु गृह्णन्त्यनवस्थितात्मनो वचः कृतज्ञस्य बुधा पुरस्त्रियः ।

गृह्णन्ति वै चित्रकयस्य मुन्दरस्मितावलोकोच्छ्रवसिनस्मरातुराः ॥१३॥

किं नस्तत्त्वयया गोप्यः कथाः कथयतापराः । यात्यस्माभिर्विना कालो यदि तस्य तथैव नः ॥
 इति प्रदक्षितं शौरेजंक्षिप्तं चारु योजितम् । गतिं प्रेमशरित्यङ्गं स्मरन्त्यो ररदुः खियः ॥१५॥
 सङ्घर्षणां हृत्पश्य सन्देशद्वेषज्ञैः । सान्धवामाम भगवान् नानानुनयसोविद ॥१६॥
 ह्रीं मत्सौ तत्र यावाभ्यन्तमधुं माधवमेव च । राम उपासु भगवान् गोपीनां रतिमाह्वन् ॥१७॥
 पृथ्वन्द्वरुजासृष्टे कौमुदीगन्धयायुना । यमुनोपवने रेमे मेविने खोगणैर्पृत्तः ॥१८॥

वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृषकोटरात् । पतन्ती तद् वन सर्वे ह्यगन्धेनाध्ययासयत् ॥११॥
 तं गन्धं मनुधाराया वायुनोपहृत बलः । आघ्रायोपगतस्तत्र ललनाभिः समं पपी ॥२०॥
 उपगीयमानचरितो वनिताभिर्हंलायुधः । वनेषु व्यचरत् क्षीवो मद्बिह्वललोचनः ॥२१॥
 स्रग्भ्येककुण्डलो मत्तो वैजयन्त्या च मालया । विभ्रत् स्मितमुखाम्भोजं स्वेदप्रालेयभूपितम् ॥२२॥
 स श्रानुहाय यमुनां जलक्रीडार्थमीधरः । निज वान्यमनारुह्य मत् इत्यापर्गा बलः ।

अनागतां हलाप्रैश्च कुपितो विचकर्व ह ॥२३॥

पापे त्वं मामवज्ञाय यज्ञायासि मयाहुता । नेत्ये त्वां लाङ्गलाप्रैश्च शतधा काम चारिणीम् ॥
 एव निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनन्दनम् । उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप ॥२४॥
 राम राम महाबाहो न जाने तव विक्रमम् । यत्स्यंकांशेन विदता जगती जगतः पते ॥२५॥
 परं भाव भगवतो भगवन् मामजानतीम् । मोक्षुमर्हसि विधात्मन् प्रपन्नां भक्तवत्सल ॥२७॥
 ततो व्यमुञ्चद् यमुनां याचितो भगवान् बलः । विजगाह जल स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट् ॥२८॥
 कामं विहृत्य सलिलादुत्तीर्णायसिताभ्यरे । भूषणानि महाहार्णिण्य ददौ कान्ति शुभां स्रजम् ॥
 वसित्वा चाससो नीले मालामामुच्य काञ्चनीम् । रेजे स्वलङ्कृतो लिप्तो माहेन्द्र इव वारणः ॥३०॥
 अद्यापि दृश्यते राजन् यमुनाऽऽकृष्टवर्त्मना । बलस्यानन्तवीर्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ॥३१॥
 एवं सर्वा निशा याता एकेन रमतो वजे । रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्मजयोपिताम् ॥३२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम त्रिपष्टितमोऽध्यायः

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नन्दमजं गते रामे करुणाधिपतिर्नृप । वासुदेवोऽहमित्यज्ञो दूत कृष्णाय प्राहिणोत् ॥
 एव वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पति । इति प्रस्तोमितो बालैर्मन आत्मानमच्युतम् ॥१॥
 दूतं च प्राहिणोन्मन्द कृष्णायार्थ्यक्तवर्मने । द्वारकायां यथा बाको नृपो बालकृतोऽबुध ॥३॥
 दूतस्तु द्वारकामेत्य सभायामस्थित प्रभुम् । कृष्णं कमलराजं राजसन्देशमववीत् ॥४॥
 वासुदेवोऽवतीर्णोऽहमेक एव न चापरः । भूतानामनुकरुणार्थं त्वं तु मित्याभिधां त्यज ॥५॥
 यानि त्वमस्मद्विद्वानि मौञ्जाद् विभषिं सात्वत । त्यज्वैदि मां त्व शरणं नो चेद् देहि ममाह्वयम् ॥

श्रीशुक उवाच

कथनं तदुपाकरणं पौरुडकस्यात्पमेवस । उग्रमेनादय सभ्या उग्रकैर्जहसुस्तदा ॥७॥
 उवाच दूतं भगवान् परिहासकथामनु । उत्सव्ये मूढ चिह्नानि यैस्त्वमेव विकथसे ॥८॥
 सुखं तद्विधायात् कङ्कगृध्रवद्वैकुंठ । शयिष्यसे हतस्तत्र भविता शरश्च शुनाम् ॥९॥
 इति दूतस्तदाज्ञेयं स्वामिने सर्वमाहरत् । कृष्णोऽपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ॥१०॥

पौण्ड्रकोऽपि तदुद्योगमुपलभ्य महारथः । अर्चौहिणीभ्यां संयुक्तो निश्चक्राम पुराद् द्रुतम् ॥ ११ ॥
 तस्य काशिपतिर्मित्रं पार्ष्णिप्राहोऽन्वयान्नुप । अर्चौहिणीभिस्तिस्त्रिभिरपरयत् पौण्ड्रकं हरिः ॥ १२ ॥
 शङ्खार्यसिगदाशाङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितम् । विभ्राणं कौस्तुभमर्षिं वनमालाविभूषितम् ॥ १३ ॥
 कौशेयवाससी पीते वसानं गरुडध्वजम् । अमूल्यमौल्याभरणं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ १४ ॥
 दृष्ट्वा तमात्मनस्तुल्यवेपं कृत्रिममास्थितम् । यथा नटं रङ्गनातं विजहास भृशं हरिः ॥ १५ ॥
 शूलैर्गदाभिः परिवैः शक्यष्टिप्रासतोमरैः । असिभिः पट्टिशैर्बाणैः प्राहरन्नरयो हरिम् ॥ १६ ॥
 कृष्णस्तु तत्पौण्ड्रककाशिराजयोर्बलं गजस्थन्दनवाजिपत्तिम् ।

गदासिचक्रेषुभिरार्द्रयद् भृशं यथा युगान्ते द्रुतमुक्त् पृथक् प्रजाः ॥ १७ ॥

आयोधनं तद्रथवाजिकुञ्जरद्विपाखरोद्गैरिण्यावखण्डितैः ।

बभौ चित्तं मोदवहं मनस्विनामाक्रीडनं भूतपतेरिवोल्येषम् ॥ १८ ॥

अथाह पौण्ड्रकं शौरिर्भो भोः पौण्ड्रकं यद् भवान् । द्रुतवाक्येन मामाह तान्यस्त्रायुस्त्वजामि ते ॥
 स्याज्जियथ्येऽभिधानं मे यत् त्वयाज्ञं मृषा धृतम् । व्रजामि शरणं तेऽयं यदि नेच्छामि संयुगम् ॥
 इति क्षिप्यवा शितैर्बाणैर्विरथीकृत्य पौण्ड्रकम् । शिरोऽवृथ्वा रथाङ्गे न वज्रो येन्द्रो यथा गिरेः २१
 तथा काशिपतेः कायाच्छिन्नं उत्कृत्य पत्रिभिः । न्यपातयत् काशिपुष्यां पन्नकोशमिवानिलः २२
 एवं मत्सरिणं हन्वा पौण्ड्रकं ससखं हरिः । द्वारकामाविशत् सिद्धैर्गायमानकथामृतः ॥ २३ ॥
 स नित्यं भगवद्दधानप्रभवस्तात्रिलबन्धनः । विभ्राणश्च हरे राजन् स्वरूपं तन्मयोऽभवत् २४
 शिरः पतितमालोत्थय राजद्वारे सकुण्डलम् । क्रिमिदं कस्य वा वक्त्रमिति संशिरियरे जनः २५
 राज्ञः काशिपतेर्ज्ञान्वा महिष्यः पुत्रबान्धवाः । पौराश्च हा हता राजन् नाथ नाथेति प्राहदन् २६
 सुदक्षिणस्तस्य सुतः कृत्वा संस्वारिधिं पितुः । निद्राय पितृहन्तारं यास्याम्यपर्चितं पितुः २७ ॥
 इत्यात्मनाभिसन्धाय सोपाध्यायो महेश्वरम् । सुदक्षिणोऽर्चयामास परमेष्ठ समाधिना ॥ २८ ॥
 प्रीतोऽविमुक्ते भगवांस्तस्मै धरमदाद् भवः । पितृहन्तृवजोपार्यं स वज्रे वरमोप्सितम् ॥ २९ ॥
 दक्षिणामि परिचर माह्वणैः समसृष्टिवजम् । अभिचारविधानेन स चाग्निः प्रमथैर्धृतः ॥ ३० ॥
 साधयिष्यति सङ्कल्पमप्रदक्ष्ये प्रयोद्धितः । इत्यादिष्टतथा चक्रे कृष्णायाभिचरन् मती ॥ ३१ ॥
 ततोऽग्निरग्नितः कुण्डान्मूर्तिमानतिभोषयः । तप्तताम्रशिलाश्मश्रुरङ्गारोद्गारिलोचनः ॥ ३२ ॥
 दंष्ट्रोऽध्रुकुटीदण्डक्रोरास्यः स्वजिह्वया । आलिहन् सृक्षिणीं नग्नो विजुन्वस्त्रिशिखं ज्वलन् ॥
 पद्भ्यां तालप्रमाथाभ्यां कण्ठयज्ञवनीतलम् । सोऽभ्यधावद् दृतो भूतैर्द्वारकां प्रदहन् दिशः ३४
 समाभिचारदहनमायान्तं द्वारपीकयः । विज्ञोषय तत्रसुः सर्वे वनदाहे मृगा यथा ३५
 अधेः सभायां क्रीडन्तं भगवन्तं भयाश्रुताः । प्राहि प्राहि शिलोपेण वद्वेः प्रदहतः पुरम् ३६
 ध्रुवा तज्जनयैर्गुण्यं दृष्ट्वा स्थानां च साध्वमम् । शरण्याः सग्नदस्याह मा भैष्ट्यवितास्यदम् ३७

सर्वस्यान्तर्बहिःसाक्षी कृष्णा माहेश्वरी विभुः । विज्ञाय तद्विजातार्थं पार्श्वस्थं चक्रमादिशत् । ३८ ॥
 तत् सूर्यकोटिप्रतिमं सुदर्शनं जाञ्जल्यमानं प्रलयानलप्रभम् ।
 स्वतेजसा खं ककुभोऽप्य रोदसी चक्रं मुकुन्दास्त्रमथामिमादयत् ॥ ३९ ॥
 कृत्यानलः प्रतिहतः स रथाङ्गपाथोरखौजसा ऽ नृप भग्मुखो निवृत्तः ।
 वाराणसीं परिसमेत्थ सुदक्षिणं तं सत्विज्जनं समददत् स्वकृतोऽभिचारः ॥ ४० ॥
 चक्रं च विष्णोस्तदनुप्रविष्टं वाराणसीं साहसभालयापणाम् ।
 सगोपुराट्टालकक्रोष्टसंकुलां सकोशहस्त्यधरथात्रशालाम् ॥ ४१ ॥

दग्ध्वा वाराणसीं सर्वा विष्णोश्चक्रं सुदर्शनम् । भूयः पार्श्वमुपातिष्ठत् कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ४२
 य एतच्छ्रावयेन्मर्थं उत्तमलोकविक्रमम् । समाहितो वा शृणुयात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ४३
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्द्धे पौण्ड्रकादिवधो नाम पट्पष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ सप्तपष्टितमोऽध्यायः

राजोवाच

भूयोऽहं श्रोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः । अनन्तस्याप्रमेयस्य यदन्यत् कृतवान् प्रभुः ॥ १ ॥

श्रीशुक उवाच

नरकस्य सखा कश्चिद् द्विविधो नाम वानरः । सुग्रीवमपि चः सोऽथ भ्राता मैन्दस्य वीर्यवान् २
 सख्युः सोऽपि चित्तं कुर्वन् वानरो राष्ट्रविप्रवम् । पुरप्रामाकरान् धोरानदहद् वह्निमुत्सृजन् ॥ ३ ॥
 क्वचित् स शैलानुपाठ्य तैर्देशान् समचूर्णयत् । आनतान् सुतरामेव यत्रास्ते मित्रका हरिः ॥ ४ ॥
 क्वचित् समुद्रमध्यस्यो दोभ्यामुत्क्षिप्य तज्जलम् । देशान् नागायुतप्राणो वेनाकूलानमज्जयत् ॥ ५ ॥
 यथाश्रमानूपिमुह्यमानो कृत्वा भग्नवनस्पतीन् । अदूरयच्छृङ्गम्रैररनीन् वैतानिकान् खलः ॥ ६ ॥
 पुरुषान् योपितो दसः पनाभृदद्रोणीगुहासुसः । निक्षिप्य चाप्यघातञ्चैतैः पेशस्कारीव कीटकम् ॥
 एवं देशान् विप्रकुर्वन् दृपयश्च कुलस्त्रियः । श्रुत्वा सुललितं गीतं गिरि रैवतकं ययौ ॥ ८ ॥
 तत्रापश्यद् यदुपति रामं पुष्करमालिनम् । सुदर्शनीयसर्वाङ्ग ललनायूथमध्यगम् ॥ ९ ॥
 गायन्तं वारुणीं पीत्वा मद्विह्वललोचनम् । विभ्राजमानं वपुषा प्रभिन्नमिव वारणम् ॥ १० ॥
 दुष्टःशाखामृगःशाखामारुढः कम्पयन् द्रुमान् । चक्रे किलकिलाशब्दमात्मनो संप्रदर्शयन् ॥ ११ ॥
 तस्य धाष्टव्यं कपेर्वीचय सहस्रयो जातिचापलाः । हास्यप्रिया विजहसुर्वैलदेवपरिभ्रष्टाः ॥ १२ ॥
 ता हेलयामास कपिभ्रंवेपैः सगुलादिभि । दर्शयन् स्वगुदं तासां रामस्य च निरीक्षत् ॥ १३ ॥
 तं प्राच्या प्राहरत् क्रुद्धो बलः प्रहरतो वरः । स वज्रायत्वा प्रावाणं मदिराकलरो कपिः ॥ १४ ॥
 गृहीत्वा हेलयामास धूर्तस्तं कोपयन् हसन् । निर्भिद्य कलशं दुष्टो वासांस्यास्कालयद् बलम् ॥

कदर्पिकृप बलवान् विप्रचने मशोद्धत । त तस्याविनय इष्टा देशाश्च तदुपद्रुतान् ॥१६॥
 क्रुद्धो मुसलमादत्त हल चारिजिघांसया । द्विविदोऽपि महावार्यं शालमुद्यम्य पाणिना ॥१७॥
 श्रम्येत्य तरमा तेन बल मूढयताडयत् । त तु सङ्कर्षणो मूर्ध्नि पतन्तमचलो यथा ॥१८॥
 प्रतिजग्राह बलवान् सुनदनाहनच तम् । मुमचाहतमस्तिफो विरेजे रक्तवारया ॥१९॥
 गिरियया गैरिकया प्रहार नानुचितयन् । पुनरन्य समुत्थिष्य कृत्वा निपत्रमोजया ॥२०॥
 तनाहनत् सुसंक्रुद्धस्त बल शतधाच्छिन्नत् । ततोऽ येन रया जघ्न तं चापि शतधाच्छिन्नत् २१
 एव युध्यन् भगवता भग्ने भग्ने पुन पुन । आकृष्य सर्वतो वृत्तान् निवृत्तमकरोद् वनम् २२
 ततोऽमुञ्चिच्छलावर्ष बलस्योपर्वमरिषि । तत् सर्वं चूर्णयामास लीलया मुसलायुध २३
 स बाहू तालमद्भाशौ मुष्टीकृप कपोधर । आसाद्य रोहिणीपुत्र ताभ्यां वत्सस्यरुरुजत् २४
 यादवन्द्रोऽपि त दोर्ध्यां त्यक्त्वा मुसललाङ्गले । चप्रावभ्यर्दयत् क्रुद्ध सोऽपतद् रुधिर वमन् २५
 चकम् तन पत्रता सटङ्क सननस्पति । पवत क्रुशात्तूल वायुता नौरिवाभसि २६
 जयशब्दो नम शब्द साधु साध्वति चाभरे । सुरसिद्धमुनीन्द्राणामासीत् कुसुमरिण्याम् २७
 २८ न निहय द्विविद जगद्व्यतिकरात्रहम् । सस्तुवमानो भगवान् जनै स्वपुरमाविशत् २८
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विविद्वधो नाम सप्तमष्टितमोऽध्यायः ॥

अथाष्टपष्टितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

दुयोधनसुतां राजन् लक्ष्मणां समितिञ्जय । स्वयवरस्य महरत् साम्बो जाम्बवतीसुत ॥१॥
 फोरवा कुपिता ऊबुदुर्विनीतोऽयमभक्त । कदर्पिकृप न कन्यामकामामहरद् बलात् ॥२॥
 बह्नीतेम दुर्विनीत किं करिष्यन्ति वृष्णय । येऽस्म प्रसादोपचितां दत्तां नो भुञ्जते महीम् ॥३॥
 निवृहीत सुत ध्रुत्वा यद्येव्यतीह वृष्णय । भद्रदर्पां शमयान्ति प्राणा इव सुसयता ॥४॥
 इति कथं शलो भूरियंजयेतु सुथोयन । साम्बमारभिरे चद् कुर्वद्दानुमोदिता ॥५॥
 दृष्टानुधावत साम्बो धातराष्ट्रान् महारथ । प्रगृह्य रश्चिर चाप तस्यौ सिह इवैकल ॥६॥
 त ते जिवृषव क्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति भाषिष्य । आसाद्य धन्विनो वार्यं कर्णाप्रयय समाकिरन् ॥७॥
 सोऽपविद्ध कुरश्चष्ट कुरभिर्यदुनदन । नामृष्यत्तदचिन्त्याभं सिंह छुद्मगौरिव ॥८॥
 विस्फूर्ज्य रश्चिर चाप सर्वान् वियाद्य सायकै । कर्णादीन् पट् रथान् धीरोस्तावद्विर्युगपत् पृथक् ॥९॥
 प्लुभिश्चतुरो वाहानैकेकेन च सारथीन् । रथिनश्च महेश्वासास्तस्य तत् तेऽभ्यपूजयन् ॥१०॥
 त तु ते विरथ चक्रुश्चत्वारश्चतुरो हयान् । एरुस्तु सारथिं जघ्ने चिच्छेदाय शरासनम् ॥११॥
 तं बद्ध्वा विरथीकृत्य वृच्छ्रेण कुरवो युधि । कुमार स्वस्य कथां च स्वपुर जयिनोऽविशन् ॥

तच्छ्रुत्वा नारदोक्तेन राजन् सज्जातमन्यवः । कुरून् प्रत्युद्यमं चक्रुस्त्रमेनप्रचोदिताः ॥१३॥
 सान्त्वयिष्या तु तान् रामः सन्नदान् वृष्णिपुङ्गवान् । नैच्छत् कुरूणां वृष्णीनां कलिं कलिमलापहः
 जगाम हास्तिनपुरं रथेनादिन्यवर्चसा । ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च वृत्तश्चन्द्र इव प्रहैः ॥१४॥
 गत्वा गजाह्वरं रामो बाह्योपवनमास्थितः । उद्धवं प्रेषयामास धतरार्द्रं बुभुक्षया ॥१५॥
 सोऽभिवन्धाम्बिकापुत्रं भोष्मं द्रोणं च याद्विक्रम् । दुर्योधनं च त्रिविध् राममागतमवधोर ॥१७॥
 तेऽतिप्रीतास्तमाकर्ण्य प्राप्तं रामं मुह्यतमम् । तमर्चयिष्वामिययुः सर्वे मङ्गलपाणयः ॥१८॥
 तं सङ्गम्य यथान्यार्थं मामर्ष्यं च न्यवेदयन् । तेरां ये तत्प्रभावज्ञाः प्रण्येसुः शिरसा बलम् १९
 बन्धून् कुशलिनः श्रुत्वा पृष्ठा शिवमनामयम् । परस्परमथो रामो बभाषेऽविकृत्रं वचः ॥२०॥
 उग्रसेन । त्रितोयेशो यद् व आज्ञापयत् प्रभुः । तद्व्यग्रधिपः श्रुत्वा कुरुर्ष्वं माविलम्बितम् ॥
 यद् यूयं चहवस्वेकं जित्वाधर्मेण धार्मिकम् । अब्रवीताथ तन्मृष्ये बन्धूनामैग्यकाम्यया ॥२२॥
 वीर्यशौर्यबलोज्ज्वलामशक्तिपमं वच । कुरवो बलदेवस्य निशम्योबुः प्रकोपिताः ॥२३॥
 अहो महश्चित्रमिदं कालगत्या दुरत्यया । आररुन्त्युपानद् वै शिरो मुकुटेसेवितम् ॥२४॥
 पुने यौनेन सम्बद्धाः सहशय्यासनाशनाः । वृष्णयस्तुह्यतां नीता अस्मद्वत्तनृपासना ॥२५॥
 चामरव्यजने शङ्खमातपत्रं च पाण्डुरम् । किरीटमासनं शय्यां भुञ्जन्त्यस्मदुपेक्षया ॥२६॥
 अल यदूनां नरदेवलाञ्छनैर्दांतुः प्रतीपैः फणिनामिनामृतम् ।

येऽस्मप्रसादोपचिता हि यादया आज्ञापयन्त्यथ गतत्रया वत ॥२७॥

कथमिन्द्रोऽपि कुहमिर्भोष्मद्रोणार्जुनादिभिः । अरत्तमवरन्धीत सिंहप्रस्तमिवोरण ॥२८॥

श्रीशुक उवाच

जन्मबन्धुश्रीवोज्ज्वलमदाम्ने भरतर्षभ । आश्राज्य रामं दुर्वाच्यमसभ्याः पुरमाधिरान् २९
 पृष्ठा कुरूणां दीःशोक्यं श्रुत्वावाच्यानि चाच्युत । अबोचत् कोपसंरब्धो दुष्प्रेक्षयः प्रहसन् मुहुः ॥
 नूनं नानामशोन्नदाः शान्तिं नेच्छन्त्यसाधयः । तेरां हि प्रसामो दण्डः पशूनां लगुडो यया ॥३१॥
 अहो यदून् सुसंरब्धान् कृष्णं च कुपितं शनै । सान्त्वयि चाहमेतेषां शममिच्छन्निरहागतः ३२
 त इमे मन्दमतयः कलङ्गाभिरताः खलाः । तं मामवशाय मुहुर्दुर्भारान् मानिनोऽभ्युवन् ॥
 नोग्रसेनः किल विभुर्भोजनृष्यन्धदेधरः । शक्रादयो लोकपाला यस्यादेशानुवर्तिनः ३४
 मुघर्षांऽऽक्रम्यते येन पारिजातोऽमराङ्घ्रियः । आनीय भुञ्जते सोऽसौ न किलाध्यासनाईष ॥
 यस्य पादयुगं साहात् श्रीरुपास्तेऽखिलेश्वरी । स नाहंति किञ्च धीशो नरदेवपरिच्छदान् ३६

यस्याहृषिपङ्कजरजोऽपिजलोकपालैर्मौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततोर्धतोर्धम् ।

मया भवोऽहमपि यस्य कलाः कलायाः श्रीश्रोद्धेम चिरमस्य नृपासनं ४॥३७॥

भुञ्जते कुरमिदं भूरपदं वृष्णयः किल । उपानहः किल धर्यं रयं तु कुरवः शिरः ॥३८॥

अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनाम् । असम्बद्धा गिरो रूपाः कः सहेतानुशसिताः ॥ ३६ ॥
 अथ निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षितः । गृहीत्वा हलमुत्तस्यौ दहन्निव जगत्प्रथम् ॥ ४७ ॥
 लाङ्गलाप्रेण नगरमुद्दिश्यां गजाह्वयम् । विचकर्वं स गङ्गायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ॥ ४८ ॥
 जलयानमिवाधूर्णं गङ्गायां नगरं पतत् । आकृष्यमाणमालोक्य कौरवा जातसम्भ्रमाः ॥ ४९ ॥
 तनेव शरणं जग्मुः सकुटुम्बा जिज्ञीविष्वः । सलजमणं पुरस्कृत्य सार्वं प्राञ्जलयः प्रभुम् ॥ ५० ॥
 राम रामाखिलाधार प्रभावं न विदाम ते । भूदानां नः कुबुद्धीनां क्षन्तुमर्हस्यतिकमम् ॥ ५१ ॥
 स्थिपु पत्यप्ययानां त्वमेको हेतुर्निराश्रयः । लोकान् क्रीडनकानीश क्रीडतस्ते वदन्ति हि ॥ ५२ ॥

त्वमेव मूर्ध्निदमनन्त लीलया भूमण्डलं विभर्षिं सहस्रमूर्धन् ।

अन्ते च यः स्वात्मनि रुद्धविश्वः शोपेऽद्वितीयः परिशिष्यमाणः ॥ ५६ ॥

कोपस्तेऽखिलशिष्यार्थं न द्वेषान्न च मसरात् । विभ्रतो भगवन् सर्वं स्थितिपालनत परः ॥ ५७ ॥
 नमस्ते सर्वभूतात्मन् सर्वशक्तिधरा यय । विश्वकर्मन् नमस्तेऽस्तु त्वा वयं शरणं गताः ५८ ॥

श्रीशुक उवाच

एव प्रपन्नैः सविग्नैर्बेषमानायनेबलः । प्रसादितः सुप्रसन्नो मा भैतेत्यभयं ददौ ॥ ५९ ॥
 दुर्योधनः प रिबर्हं कुञ्जरान् पष्टिदायनान् । ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरङ्गमान् ॥ ६० ॥
 रथानां पद्मद्वाराणि शीवमाणां सूर्यवर्चसाम् । दासीनानिष्ककण्ठीनां सहस्रं दुहितृत्वसलः ॥ ६१ ॥
 प्रतिपृष्ट्य तु तत् सर्वं भगवान् सात्वतर्षभ । समुत्तः सस्तुप प्रागात् सुहृद्भिर्भिनन्दितः ॥ ६२ ॥
 ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः समेत्य बन्धून्तुरक्तचेतसः ।

शशस सर्वं यदुपुङ्गवानां मध्ये सभायां कुरपु स्वचेष्टितम् ॥ ६३ ॥

अद्यापि च पुरं ह्येवन् सूचयद् रामविजयम् । समुन्नत दक्षिणतो गङ्गायामनुदरयते ॥ ६४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे 'क्षस्तिनपुरकर्षणरूपसंकर्षणविजयो
 नामाष्टादशितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अर्थकोनसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

नरकं निहतं श्रुत्वा तथोद्गाहं च योपिताम् । कृष्णेनैकेन बह्वीनां तद् दिग्गुः स्म नारदः ॥ १ ॥
 चित्रं वर्ततदेकेन धनुषा युगपत् पृथक् । गृहेषु द्वयष्टयाहस्रं खिय एव उदावहत् ॥ २ ॥
 इत्युमुको द्वारवतीं देवपिण्डं प्रमागमन् । पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादिताम् ॥ ३ ॥
 तपुश्च न्दीवराभोजनद्वारमुमुक्षोःपजे । धुरितेषु सार्वभूतैः कृजितैः हस्तसारथैः ॥ ४ ॥
 प्रायादलचैनं बभिक्षुंश्चै र्शाटिकराजतैः । महाभरकतप्रवर्णैः स्वर्णरत्नपरिच्युतैः ॥ ५ ॥

विभक्तस्थापथच धरापथैः शालासभाभी रचिरां सुरालयैः ।

संसिक्तमार्गाङ्गणवीथिदेहली पतत्पताकाध्वजवारितातपाम् ॥ ६ ॥

तस्यामन्तःपुरं श्रीमदचित्तं सर्वधिष्यथैः । हरेः स्वकौशलं यत्र स्वष्टा कात्स्न्येन दर्शितम् ॥ ७ ॥

ता पोडशभिः सप्तसहस्रैः समलङ्कृतम् । विवेशैकतमं शौरे, पन्नोर्ना भवनं महत् ॥ ८ ॥

विष्टब्ध विद्रुमस्तम्भैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः । इन्द्रनीलमयैः कुडपैर्जंगत्या चाहतत्विषा ॥ ९ ॥

वितानैर्निर्मितैस्त्वष्टा मुक्तादामविलम्बिभिः । दान्तैरासनपर्यङ्गैर्मण्युत्तमपरिष्कृतैः ॥ १० ॥

दासीभिर्निष्ककण्ठीभिः सुवासोभिरलङ्कृतम् । पुग्भिः सकञ्चुकोष्णीपमुवन्नमणिकुण्डलैः ॥ ११ ॥

रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिर्निरस्तध्वान्तं विचित्रवलभीषु शिखण्डिनोऽङ्ग ।

नृत्यन्ति यत्र विहितागुरुधूपमसैर्निर्यान्तमीष्य घनबुद्ध्य उन्नतः ॥ १२ ॥

तस्मिन् भ्रमानगुणरूपवयस्सुवेषदासीसहस्रयुतयानुसवं गृह्णिया ।

विप्रो ददर्श चमरव्यजनेन स्वमदण्डेन सात्त्विकं परिवीजयन्त्या ॥ १३ ॥

तं सन्निरोद्ध्व भगवान् सहस्रोत्थितः श्रोपर्यङ्कत सकलधर्मभृतां वरिष्ठः ।

आनय पादयुगलं शिरसा किरीटजुष्टेन साङ्गलिरवोविशदासने स्वे ॥ १४ ॥

तस्यावनिज्य चरणौ तदपः स्वमूर्त्ता बिभ्रन्नगदगुह्यतरोऽपि मतां पतिर्हि ।

प्रह्लादयदेव इति यद्गुणनाम युक्तं तस्येव यच्चरणशौचमरोपतीर्थम् ॥ १५ ॥

सम्पूज्य देवकृपिवर्यमृषिः पुराणो नारायणो नरसखो विधिर्नोदितेन ।

वायव्याभिभाष्य मितयामृतमिष्टया तं प्राह प्रभो भगवते करधाम हे किम् ॥ १६ ॥

नारद उवाच

नैवाङ्गुनं स्वष्टि विभोऽखिललोकराथे मैत्री जनेषु सकलेषु दमः खलानाम् ।

निःश्रेयसाय हि जगत्स्थितिरक्षणायां स्थैरायतार उरगाय विदाम सुष्टु ॥ १७ ॥

एष्ट तवाङ्घ्रियुगलं जनतापवर्गं प्रह्लादिभिर्हृदि विचिन्मयमगाधकोपैः ।

संसाररूपपतितोत्तरणायलम्बं ध्यायंश्चराम्यनुगृहाण यथा स्मृतिः स्यात् ॥ १८ ॥

ततोऽन्यदाविशद् गेहं कृष्यपत्न्याः स नारदः । योगेश्वरेश्वरस्याङ्ग योगमायाविविक्तया ॥ १९ ॥

दोष्यन्तमसैस्तप्रापि प्रियया चोद्धवेन च । पूजितः परया भक्त्या प्रत्युत्थावातनादिभिः ॥ २० ॥

एष्टधाविद्रुपेनासौ कदाऽऽपातो भवानिति । जियते किं नु पूर्णानामपूर्वैरस्मदादिभिः ॥ २१ ॥

अथापि मूढि नो महान् जन्मैतत्प्रदोभनं कुर । स तु विस्मित उरथाय मूष्योमयदगाद् गृहम् ॥

तप्राप्यषष्ट गोविन्द्रं लालयन्तं मुताजिद्रुणु । ततोऽन्यस्मिन् गृहेऽपरयन्मनाय कृतोद्यमम् ॥

उद्धन्तं च वितानाङ्गिन् यजन्तं पञ्चभिर्मणैः । भोजयन्तं द्विजान् कापि भुञ्जानमरोपनिम् ॥ २४ ॥

कापि सन्ध्यामुपासीनं जपन्तं प्रह्लादायतम् । दृश्यन् चासिधर्मन्या चरन्तमसिधर्ममु ॥ २५ ॥

अधैर्गै रथै ऋषिभिश्चरन्त गदाभ्रजम् । क्वचिच्छयान पर्यङ्के शूयमान च वन्दिभि ॥२६॥
 मन्त्रयन्त च कस्मिंश्चिन्मन्त्रिभ्योद्धवादिभि । जलजीवारतं ऋषि वारमुल्याबलाभृतम् ॥२७॥
 कुत्रचिद् द्विजमुष्येभ्यो ददत् गा स्वलङ्कृता । इतिहासपुराणानि श्रयन्त मङ्गलानि च ॥२८॥
 हसन्त हास्यकथया कदाचित् प्रियया गृहे । ऋषि धर्मं सेवमानमर्थकामौ च कुत्रचित् ॥२९॥
 ध्यायन्तमेरुमामीन पुरुष प्रकृते परम् । शुश्रूयन्तं गुरुन् ऋषि कामैर्भोगै सपर्यया ३०
 कुर्वन्त विग्रह कैश्चित् सन्धि चान्यत्र केशवम् । कुत्रापि सह रामेण चिन्तयन्तं सतां शिवम् ॥
 पुत्राणां दुहितॄणां च काले विध्युपयापनम् । दारैर्वै रैस्तत्सदसी कल्पयन्त विभूतिभि ॥३२॥
 प्रस्थापनोपानयनैरपयाता महोत्सवान् । वीष्य योनेष्वरेशस्य ये । लोका विविस्मरं ॥
 यजत सकलान् देवान् ऋषि क्रतुभिरुज्जितै । पूर्यन्त क्वचिद् धर्म कृपाराममद्रादिभि ॥३४॥
 चरन्त सृगयां ऋषि हयमाह्वय सैन्धवम् । ब्रजं तत पशून् मेध्यान् परीत यदुपुङ्गवै ॥
 अन्वयफलङ्ग प्रकृतिष्वन्त पुरगृहादिषु । क्वचिच्चरन्त योगेश तत्तद्भावबुभुसया ॥३६॥
 अधोवाच हृषीकेश नारद प्रहसन्निव । योगमायोदय वीष्य मानुसीमीयुषो गतिम् ॥
 विदाम योगमायास्ते दुर्दर्शा ऋषि भायिनाम् । योगेश्वरामन् निर्भाता भवत्पाद निषेवया ३८
 अनुजानीहि मां देव लोकांस्ते यशसाऽऽस्तुतान् । पर्यंगमि तत्रोद्गायन् लीलां भुवनरावनीम् ॥
 श्रीभगवानुवाच

प्रह्वन् धर्मस्य वक्ताह कर्ता तदनुमोदिता । तच्छिष्यैर्होक्तमिममास्थित पुत्र मा खिद ॥४०॥

श्रीशुक उवाच

इयाचरन्त सद्धर्मान् पावनान् गृहमेधिनाम् । तमेव सर्वगोदेषु सन्तमेक ददर्श ह ॥४१॥
 कृष्णस्थानन्तवीर्यस्य योगमायामहोदयम् । सुहृदंष्ट्रा ऋषिरभूद् विस्मितो जातकौतुक ४२
 इत्यर्थकामयर्मेषु कृष्णेन श्रद्धितागमना । सम्यक्समाजित प्रीतस्तमेवानुस्मरन् ययौ ॥४३॥
 पूर्वं मनुष्यपदवीमनुवर्तमानो नारायणोऽखिलभवाय गृहीतशक्ति ।
 रमेऽङ्ग षोडशसहस्रवराङ्गनानां समीढसौहृदनिरीक्ष्यहासजुष्ट ॥४४॥
 धानीह विधविलयोद्धवगृत्तिहेतु कर्माख्यनन्यविषयाणि हरिश्रकार ।
 यस्त्वङ्ग गायति शृणो यनुमोदते वा भक्तिर्भवेद् भगवति ह्यपवर्गमार्गं ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणेषु दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णगाहंस्थ्यदर्शननामैकोनसप्ततितमोऽध्याय

अथ सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अधोपस्युपवृत्तायां शुक्लान् कनतोऽशपन् । गृहीतकण्ठ्य पतिभिर्मांधवो विरहातुरा ॥१॥
 न्यास्यरुरवन् वृष्ण बोधयन्तीव वन्दिन । गायस्वलिप्त्रनिद्राणि मन्दास्वनवायुभि ॥२॥

दृष्टं तं तु वीदमीं नामृष्यदतिशोभनम् । परिरम्भणविश्लेषात् प्रियवाङ्मन्तरं गता ॥३॥
गच्छे मुहूर्तं उत्थाय वायुं परस्पृश्य माधवः । दध्यौ प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परम् ॥४॥
एकं स्वयंज्योतिरनन्यमभ्ययं स्वसंस्थया नित्यनिरस्तऋमपम् ।
प्रह्लादयमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिभिलंसितभावनितृप्तिम् ॥५॥
अथाप्लुतोऽभस्यमले यथाविधि क्रियाक्लापं परिधाय धाससौ ।
चकार सन्ध्योपगमादि सत्तमो हुतानलो प्रह्लाद जजाप वाग्यतः ॥६॥

उपस्थायाकंमुद्यन्तं तर्पयित्वाऽऽत्मनः कलाः । देवानृषीन् पितॄन् वृद्धान् विप्रानभ्यर्च्य चारमवान् ॥
धेनुनां रश्मशङ्कीणां साध्वीनां मौक्तिकरुद्रजाम् । पयस्त्रिनीनां गृहीनां खवासानां सुवाससाम् ॥
ददौ रूप्यसुराभ्याणां चौमाजिनतिलैः सह । अलङ्कृत्यो विप्रेभ्यो बद्धं बद्धं दिने दिने ॥६॥
गोविप्रदेवतावृद्यगुरून् भूतानि सर्वशः । नमस्कृत्यात्मसम्भूतीर्मङ्गलानि समस्पृशत् ॥१०॥
आत्मानं भूपयामास नरसोऽविभूषणम् । धासोभिर्भूषणैः स्वोर्ध्वदिग्दक्षगजुलेपनैः ॥११॥
अप्रेक्ष्याउर्ध्वं तथाऽऽदर्शं गोवृषद्विजदेवताः । कामांश्च सर्ववर्णानां पौरान्तःपुरचारिणाम् ।

प्रज्ञाप्य प्रहृतोः कामैः प्रतोष्य प्रथनन्दत् ॥१२॥

संविभज्याप्रतो विप्रान् प्रकृतामूलानुलेपनैः । सुहृदः प्रहृतीदारानुशयुक्तततः स्वयम् ॥१३॥
तापन् सूत उपानीय स्पन्दनं परमाहुतम् । सुप्रीवावैर्हृदयैर्षुण्डं प्रणम्यावस्थितोऽप्रतः ॥१४॥
गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथेस्तमथारदत् । सापयस्पृश्वत्सयुक्तः पूर्वाद्रिमिव भास्वरः ॥१५॥
इषितोऽन्तःपुरस्त्रीणां समोद्भवेमनोवितैः । वृष्ट्याद्विमृष्टो निरगाज्ञातहासो हरन् मनः ॥
सुपर्मावयां सर्भा सर्वैर्दृष्टिभिः परिवारितः । प्राशिशद् यच्चित्रिष्ठानां न सन्ध्यङ्ग पट्टमवः १७

सत्रोपविष्ट परमाग्ने विमुखंमौ स्वभामा कनुभोऽवभामयन् ।
पृथो नृमिर्हृदयैर्दुमिर्दूतमो षपोदुराजो द्विषि तारयागणैः ॥१८॥

सत्रोपमन्त्रिणो राजन् मानाहास्परसैर्विमुग् । उपतस्थुनंटाचार्या नतंस्यस्तापट्टैः पृथक् ॥१९॥
शृदङ्गधीत्यागुरजवेणुनालदरस्पर्नैः । ननुगुनैर्गुग्मुष्टुयुध मूलमागवदन्दिनः ॥२०॥
सत्राहुर्माह्वयाः केचिदाग्नीना प्रह्लादादिनः । पूर्वेना पुण्यवशसो राज्ञां चारुपयन् कथाः ॥२१॥
सत्रैकः पुरयो राजघ्रागोऽसुरैर्दर्शनः । विज्ञापितो भगवने प्रतोहारिः प्रोक्षितः ॥२२॥
स नमस्पृश्य वृष्णाय परेशाय वृणाशक्तिः । राजमावेदपट्टदुप्यं जतामग्धनिरोधकम् ॥२३॥
ये च दिग्निजये तस्य सन्नतिं न ययुर्नृपाः । प्रणम्य ह्याग्नेनासप्रयुगे द्वे निरिमजे ॥२४॥
हृष्य वृष्णाग्नेपापान् प्ररघ्नभयभजन । पर्यत्वां शर्यं वामो मयभीताः पृष्टन्धियः २५
सोऽथो विहर्मनिरतः पुराजं प्रमण कर्मस्वयं तदुद्दिने भगदर्शने स्वे ।
वशापदस्य वतयन्निह जीविगारो सपरिदुःखतपमिस्त्रिणय मज्जेऽगु तस्मै ॥२६॥

लोके भवाङ्गदिन कलयावतीर्णं सदृच्छयाय स्वर्गान्प्रदद्याय चान्य ।
 कश्चित् त्वदीयमतिथ्याति निदेशमीश किं वा जन स्वकृतमृच्छति तन्न विद्म ॥२७॥
 स्वमायित नृपसुख परतन्त्रमोश शशङ्गयेन मृतकेन पुर वद्दाम ।
 हिरवा तदात्मनि सुरा त्वदनीहलभ्य विश्यामहेऽतिरूपणास्तव माययेद् ॥२८॥
 तन्नो भवान् प्रणतशोकहराङ्घ्रियुग्लो वद्दाम् विरुद्धं व मगधाह्वयकर्मपाशात् ।
 यो भूभुजोऽयुतमतङ्गजवीर्यमेको विभ्रद् हरोध भवने मृगराडिवावी ॥२९॥
 यो वै स्वया द्विनवकृत् उदात्तचक्र भ्रमो मृधे म्वलु भवन्तमनन्तवीर्यम् ।
 जित्वा नृलोकनिरत सहृदूदृष्टो युष्मत्प्रजा रजति नोऽपि तद् विधेहि ॥३०॥

दूत उवाच

इति मागधसरुद्धा भवद्दानकाङ्क्षिण । प्रपन्ना पादमूल ते दीनानां शं विधीयताम् ३१

श्रीशुक उवाच

राजदूते ध्रुव येव देवर्षि परमशुति । विभ्रत पिङ्गजटाभार प्रादुरासीद् यथा रवि ३२
 त इष्टा भगवान् कृष्ण सर्वलोकेष्वेश्वर । ववद् उच्यित शीष्णां ससभ्य सानुगो मुदा ३३
 सभाजयित्वा विधिवत् कृतासनपरिग्रहम् । क्षभापे सूनृतैर्वायै श्रद्धया तर्पयन् मुनिम् ३४
 अपि श्विदद्य लोकानां त्रयाणामकुतोभयम् । ननु भुवान् भगवतो लोकान् पर्यटतो गुण ३५
 न हि तेऽविदित किञ्चिद्भोकेष्वीश्वरकृतं पु । अथ प्रच्छामहे युष्मान् पाण्डवानां चिकीर्षितम्

श्रीनारद उवाच

दृष्टा मया ते बहुशो दुरत्यया माया विभो विश्वसृजश्च मायिन ।

भूतेषु भूमश्चरत स्वशक्तिभिवह्नेरिवच्छरचो न मेऽद्भुतम् ॥३७॥

तवेहित कोऽर्हति साधु वदितुं स्वमाययेद सृजतो नियच्छत ।

यद् विद्यमाना मतयावभासते तस्मै नमस्ते स्वविलक्षणात्मने ॥३८॥

जीवस्य य ससरतो विमोक्षण न जानतोऽनर्थवहाच्छरीरत ।

हालावतारं स्वयश प्रदीपक प्राञ्जालयत् स्वा तमह प्रपद्ये ॥३९॥

अथाप्याभ्रावये ग्रह नरलोकविद्यम्वनम् । राक्ष पैतृत्वसेयस्य भक्तस्य च चिकीर्षितम् ॥४०॥

यक्षयति स्वां मत्प्रेत्रेण राजसूयेन पाण्डव । पारमेष्ठ्यकामो नृपतिस्तद् भवाननुमोदताम् ॥४१॥

तस्मिन् देव क्रतुवरे भवन्त वै सुरादय । दिदृक्षव समेष्यति राजानश्च यशस्विन ॥४२॥

भवणात् कीर्तनाद् ध्यानात् पूजन्तेऽन्तेवसायिन । तव ग्रहमपस्पेश किमुतेक्षाभिर्माशिन ॥४३॥

यस्यामल दिवि यश प्रथित रसायां भूमौ च ते भुवनमङ्गल दिग्गतानम् ।

मन्दाकिनीति दिवि भोगवन्तीति चाधो गङ्गेति चेह चरणाभ्यु पुनाति विश्वम् ॥४४॥

श्रीशुक उवाच

तत्र तेष्वामपसेष्वगृह्णासु विजिगीषया । वाच.पेशी स्मयन् श्रुत्यमुद्वं प्राह केशवः ॥४१॥

श्रीभगवानुवाच

त्वं हि नः परमं चतुः सुहृन्मन्त्रार्थतत्त्ववित् । तथात्र द्रष्टुनुष्टयं श्रद्धाम् करवाम तत् ॥४६॥
 इत्युपामन्त्रितो भर्त्रा सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् । निदेशं शिरसाऽऽधाय उद्ववः प्रत्यभाषत ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे भगवद्वाचविचारे सप्ततितमोऽध्यायः ७०

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

इत्युदीरितमारुण्यं देवप्रेस्त्ववोऽसवीत् । सभ्यानां मतमाज्ञाय कृष्णस्य च महामतिः ॥१॥

उद्वय उवाच

यदुक्तमृषिणा देव साचिभ्यं यद्यतस्त्वया । कार्यं पितृष्वसेयस्य रक्षा च शस्त्रैषिणाम् ॥२॥
 यष्टस्यं राजसूयेन दिक्चक्रजयिना विभो । श्रतो जरासुतजय उभयार्थो मतो मम ॥३॥
 अस्माकं च महानर्धो ह्येतेनैव भविष्यति । यशश्च तव गोविन्द राज्ञो यद्दान् विमुञ्चतः ॥४॥
 स वै दुर्विपद्दो राजा नागायुतसमो बले । यलिनामपि चान्येषां भीमं समबलं विना ॥५॥
 द्वैरथे स तु जेतव्यो मा शताक्षीहिणीयुतः । ब्रह्मण्योऽभ्यर्थितो विप्रैर्न प्रत्याख्याति क्वहिंचित् ॥६॥
 ब्रह्मवेपथरो गाथा तं भिसेत वृकोदरः । हनिष्यति न सन्देहो द्वैरथे तव सन्निधौ ॥ ७ ॥
 निमित्तं परमेशस्य विश्वसर्गनिरोधयो । हिरण्यगर्भः शर्वश्च कालस्यास्त्वपिणस्ततः ॥ ८ ॥

गापन्ति ते विशदकर्मं गृहेषु देव्यो राज्ञां स्वशयुवधमारामविमोक्षणं च ।

गोप्यश्च कुञ्जरपतेर्जनकारमजायाः पित्रोश्च लङ्घशरणा मुनयो वयं च ॥ ९ ॥

जरासन्धवधः कृष्ण. भूर्यर्थायोपकल्पते । प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमत. प्रभुः ॥१०॥

श्रीशुक उवाच

इत्युद्वववचो राजन् सर्वतोभद्रमप्युतम् । देवर्षिपितृवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् ॥११॥
 अथादिशत् प्रयाणाय भगवान् देवकीसुतः । श्रुत्यान् दास्यजैत्रादीननुज्ञाप्य गुरन् विभुः ॥१२॥
 निर्गमरथायरोधान् स्वान् ससुतान् सपरिच्छदान् । सङ्कर्षणमनुज्ञाप्य यदुराजं च शयुङ्गन् ।

सुतोपनीतं स्वरथमारहद् गदस्वयम् ॥१३॥

ततो रथद्विपभट्मादिनापकैः करालया परिट्टन आगममेनया ।

मृदङ्गभेयांनकराणुगोमुनैः प्रयोदधोवितरुकुमो निराकनर् ॥१४॥

नृवाजिकाश्चनशिबिहाभिरप्युतं सहागताः पतिमनुमुमता ययुः ।

वराम्बराभरणविलेपनघ्नः सुसंवृता नृभिरनिघर्मपादिभिः ॥१५॥

नरोद्गोमहिपखराश्वतर्यनःकरेणुभिः परिजनवारयोपितः ।

स्वलङ्कृताः कटकटिकम्बलाम्बराद्युपस्करा ययुरधियुज्य सर्वतः ॥१६॥

बलं बृहद्दध्वजपटद्भ्रजचामरैर्वरायुधामरणकिरीटवर्मभिः ।

दिवांशुभिस्तुमुलरयं वभौ रवेयंयाणंब. शुभिततिमिद्भिलोर्मिभिः ॥१७॥

अथो मुनिर्यदुपविना सभाजितः प्रणम्य तं हृदि विदधद् विहायसा ।

१७ निशम्य तद्व्यवसितमाहताहंशो मुकुन्दसन्दर्शननिवृत्तेन्द्रियः ॥१८॥

राजदूतमुवाचेद् भगवान् प्रीणयन् गिरा । मा भैष्ट दूत भद्रं वो घातयिष्यामि मागधम् ॥१९॥

इत्युक्तः प्रस्थितो दूतो यथावदवदन्नृपान् । तेऽपि सन्दर्शनं शौरैः प्रत्यैचन् यन्मुमुक्षुव ॥२०॥

शानतंसौषीरमस्स्तीर्त्वां विनशनं हरिः । गिरीन् नदीरतीयाय पुरमामप्रजाकरान् ॥२१॥

नतो षट्द्वर्ती तीर्त्वां मुकुन्दोऽथ सरस्वतीम् । पञ्चालानथ मत्स्यांश्च शक्रप्रस्यमथागम् ॥२२॥

तमुपागतमाकर्ण्य प्रीतो दुर्दर्शनं नृणाम् । अज्यतशतुर्निरगात् सोपाध्याय. मुहूर्दवृत्त. ॥२३॥

गीतवादित्रयोपेण ब्रह्मयोपेण भुयसा । अन्वयात् स हृषीकेशं प्राणाः प्राणमिवादतः ॥२४॥

दृष्ट्वा विक्लिन्नहृदयः कृष्णं स्नेहेन पाण्डवः । चिरीद् दृष्टं प्रियतमं सस्वजेऽथ पुनः पुनः ॥२५॥

दोर्म्यां परिष्वज्य रमामलालयं मुकुन्दगात्रं नृपतिहंताशुभः ।

लेभे परां निवृत्तिमश्रुलोचनो हृष्यन्नुर्विस्मृतलोकविभ्रमः ॥२६॥

तं मातुलेयं परिरम्य निवृत्तो भीमः स्मयन् प्रेमजवाकुलेन्द्रियः ।

यमौ किरीटी च सुहृत्तम मुदा प्रवृद्धबाष्पां परिरेभिरेऽप्युतम् ॥२७॥

अजुनेन परिष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यश्च यथाहंतः ॥२८॥

मानितो मानयामास कुरक्षत्रयकैक्यान् । सूतमागचगन्धर्वा वन्दिनश्चोपमन्त्रिणः ॥२९॥

मृदङ्गशङ्खपटहृद्योणापणवगोमुधै । ब्राह्मणाश्चारविन्दासं सुष्टुवनंनृनुर्जनुः ॥३०॥

पूर्वं सुहृद्भिः पयंस्त. पुण्यश्लोकशिखामणि । संस्तुयमानो भगवान् विवेशानङ्कतं पुरम् ॥३१॥

संसितवर्मं करिणां मदगन्धतोयैश्चित्रपञ्जैः कनकतोरणपूर्णकुम्भैः ।

मृष्टाभमिर्नवदुकूलविभूषणसम्पन्नैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमानम् ॥३२॥

उदीप्तदीपबलिभिः प्रतिलम्बजालनिर्यातभूपरचिरं विनसपताकम् ।

मूर्धन्यहेमफलशै रजतोत्पटैर्जुष्टं ददर्श भवने. कुरराजधाम ॥३३॥

प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौमुपयविश्लेषितकेणदुकूलबन्वाः ।

सद्यो विमृज्य गृहकर्म पतींश्च तत्रे द्रष्टुं ययुर्बुधतयः स्म नरेन्द्रमार्गे ॥३४॥

तस्मिन् मुर्मकुल इमाश्चरथद्विपद्भिः कृष्णं सभायंमुपसम्य गृहाधिरुटाः ।

नायौ विकीर्यं तुमुमैर्मनयोपगुह्य मुस्वागतं विदधुरस्मयवीचितेन ॥३५॥

नतः समे खले वीरौ संयुक्तावितरेतरौ । जगत्सुखं जगत्सुखं गदाभ्यां रणदुर्मदी ॥३४॥
 मण्डलानि विचित्राणि स्वयं दक्षिणमेव च । चरतो युगुभे युद्धं नटयोरिव रङ्गिणो ॥३५॥
 ततश्चटवटाशब्दो चञ्जनिनेपसन्धिमः । गदयोः विस्रयो राजन् दन्तयोरिव दन्तिनो ॥३६॥

ते धि गदे भुजजवेन निपात्यमाने, अन्योन्यतोऽपकृतिपादकरोरजयन् ।

सुहृद्भिर्भूयसुरुरेव यथाकंशाणे संयुष्यतोर्द्विरदयोरिव दीप्तमन्त्रयोः ॥३७॥
 इत्थं तयोः प्रहृतयोर्गदयोर्नृवीरौ मदी स्वयुष्टिभिरयः स्वयोरपिष्टाम् ।

शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवापीप्रियांतवत्प्रहरस्तत्ताडनोप्य ॥३८॥

तपोरेवं प्रहरतो समक्षिपायलीजसोः । निर्विशेषमभूद् युद्धमपीष्यजवयोर्नृप ॥३९॥

एवं तपोमंहाराज युष्यतोः ससविशतिः । दिनानि निरसंस्तत्र मुहूर्द्धक्षिति तिष्ठतो ॥४०॥

एकदा मातुलेयं धि प्राह राजन् वृकोदरः । न शक्तोऽहं जरासन्धं निजैस्तुं युधि माधव ॥४१॥

शत्रोर्जन्ममृगी विद्वान् जीवितं च जराशृत्तम् । पार्थमाप्पाययन् 'स्त्रेन सेजस'पिन्तयद्वरि ॥४२॥

सञ्जिनयारिदधोपार्यं भीमस्यामोयदर्शनः । दरांपामाम् विष्टयं पाटयद्विष संज्ञया ॥४३॥

तद् विश्वाय महात्मनो भीमः प्रहरतां पर । गृहीत्या पादयो रणुं पातयामास भूतले ॥४४॥

एवं पार्थ पदाऽऽमग्य दोम्पांमन्यं प्रशृणु स । मुदत पाटयामास रागाग्निर महाग्न ॥४५॥

एवंपादोत्पट्टयत्पट्टितनासके । एवंपादुद्विभूक्त्यै शक्ये दश्यु मजा ॥४६॥

हाहाकारो महानासीद्विहो मगधेश्वरे । एवंपामागनुभीमं परिरम्य जवात्पुती ॥४७॥

गदद्वयं तत्तनयं भगवान् भूतभाषनः । चम्पविद्यारमेवात्मा मगजानी पति ममु ।

मोषयामास राजन्वान् संख्या मगधेन ये ॥४८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उपाधौ जरासन्धश्चो नाम द्विंशत्तिस्रोऽध्यायः

अथ त्रिमसूतितमोऽध्यायः

श्रीगुरु उवाच

राजान ऊचुः

नमन्ते देवदेवेश प्रपन्नान्तिहरान्वय । प्रपन्नान् पाहि नः कृणु निर्विण्णान् घोरसंसृतेः
 नैनं नाथान्वसूयामो मागध मधुसूदन । अनुग्रहो यद् भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ह
 राज्यैर्धर्ममदोघदो न श्रेयो विन्दते नृप । त्वन्मायामोहितोऽनिस्था मन्यते सम्पदोऽचलाः ॥११॥
 मृगनृप्यां यथा बाला मन्यन्त उदकाशयम् । एवं वैकारिकी मायामयुक्ता वस्तु चञ्चते ॥११॥

वयं पुरा श्रीमदनष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृधः ।

मन्तः प्रजाः स्वा अतिनिवृत्त्याः प्रभो मृत्युं पुरस्त्वाविगणयत्य दुर्मदाः ॥१२॥

त एव कृष्णाद्य गभीररंहसा दुरन्तवीर्येण विचालिताः ध्रियः ।

कालेन तन्वा भवतोऽनुकम्पया विनष्टदर्पाश्ररणी स्मराम ते ॥१३॥

अथो न राज्यं मृगनृप्यिरूपितं देहेन शश्वत् पतता रुजा भुजा ।

उपासितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्षरोचनम् ॥१४॥

तं नः समादिशोपाय येन ते चरणाद्वेजयोः । स्मृतिर्याया न विरमेदपि संसरतामिह ॥१५॥

कृष्णाय दासुद्देशाय हरये परमात्मने । प्रयतकृशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः ॥१६॥

श्रीशुक उवाच

संस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तबन्धनैः । तानाह कश्यस्तात शरप्यः श्लेषया गिरार ७

श्रीभगवानुवाच

अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यात्मन्यस्त्रिलेखरे । सुष्टदा जायते भक्तिर्बाढमार्यासितं तथा ॥१८॥

दिष्टया स्ववसितं भूपा भवन्त ऋतभाषिणः । ध्रियैश्वर्यमदोघाहं पश्य उन्मादकं नृयाम् ॥१९॥

हेहयो नहुपो वेनो रावणो नरकोऽपरे । धीमदाद् भ्रगिताः स्थानाद् देवदैत्यनरेश्वरा प्र

भयन्त एतद् विशय देहाद्युपाद्यमतवत् । मां यजन्तोऽध्वर्युक्ताः प्रजा धर्मेण रक्षय ॥२०॥

सन्तन्वन्तः प्रम त वृत् सुख दुःखं भगवतौ । प्राप्तं प्राप्तं च सेवन्तो मघित्ता विचरिष्यथ ॥२१॥

टदासीनाश्च देहादावात्मारामा धृतवताः । मय्यावेश्य मनः सम्पद् मामन्ते यक्ष यास्पय ॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिश्य नृपान् दृष्ट्वा भगवान् भुवनेश्वर । तेषां न्ययुष्टक पुरपान् द्विषो मज्जनकर्मणि २४ ॥

सपसां काश्यामास सहदेवेन भारत । नरदेवोचितैर्वस्त्रैर्भू री र्गमिलेपनैः ॥२५॥

भोजनैश्च यथापन्न सुध्यातान् समलङ्कृ तान्।भोगैश्च विविधैर्युक्तैस्तामूलाद्यै नृपोचितैः ॥२६॥

ते एजिता सुहृदन् राजानो गृष्टदुःखदलाः । विरेहमोषिताः क्लेशान् प्रावृणन्त यथा प्रदाः २७

रथान् मदधानारोप्य मणिक्रायनभूषितान् । प्रीणयन् मृन्मृतीमांसेः स्वदेशान् प्रापयामप ॥२८॥

त एव मोषिता शृष्ट्वा शृष्ट्येन सुमदात्मना । ययुस्तमेव ध्यायन्तः कृतानि च जगन्ते ॥२९॥

जगदुः प्रकृतिभ्यस्ते महापुत्र्यचेष्टितम् । यथान्वशामद् भगवांस्तथा चन्द्ररतन्दिताः ॥३०॥
जरासन्धं धायित्वा भीमसेनेन केशवः । पार्थाभ्यां संयुतः प्रायात् सङ्घेन पृथितः ॥३१॥
गन्वा ते स्याद्वचप्रस्थं शङ्कान् दध्मुर्जितारयः । हर्षयन्तः स्वसुहृदो दुर्हृदां चानुखात्रदाः ॥३२॥
तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इन्द्रप्रस्थनिवासिनः । मेनिरे मागधं शान्तं राजा चासमनोरथः ॥३३॥
अभिवन्द्याथ राजानं भीमार्जुनजनाईनाः । सर्वमाधावयाञ्जकुरात्मना यदनुष्ठितम् ॥३४॥
निशम्य धर्मराजस्तत् केशवेनानुकर्षितम् । आनन्दाश्रुकलां मुञ्चन् प्रेम्णा नोगाच्च विचिनश्च ॥३५॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे कृष्णाष्टागमने त्रितहतितमोऽध्यायः ७३

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

एवं युधिष्ठिरो राजा जरासन्धबधं विभोः । कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा प्रीतस्तमनवीत् ॥१॥

युधिष्ठिर उवाच

ये स्युर्लोकपुत्रगुरवः सर्वे लोकमहेधराः । षडन्ति दुर्लभं लब्ध्वा शिखरानुशासनम् ॥२॥
स भवानरविः दाक्षो दीनानामोशमानिनाम् । धत्तेऽनुशासनं भूमस्तद्व्यतिशयनम् ॥ ३ ॥
न ह्येकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः । कमभिवर्धन्ते तेजो हुमते च यथा रघेः ॥ ४ ॥
न ये तेऽजित भक्तानां ममाहमित्ता माधव । एवं त्वेति च जानाधीः पशुनामिष वैकृताः ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्युक्त्वा यन्निघे काले घमे युक्तान् स ऋषिजः । कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान् प्रज्जादिनः ६
द्वैपायनो भरद्वाजः सुमन्तुर्गौतमोऽप्रितः । ऋषिष्टरथ्यवनः कण्वो मैत्रेयः षड्यष्टितः ॥ ७ ॥
विधामित्रो धामदेवः सुमतिर्गौमिनिः प्रतुः । पैलः प्याशरो गर्गो वैशम्पायन एव च ॥ ८ ॥
अपरां करयपो धौग्यो रामो भागव आसुरिः । योतिहोत्रो मधुच्छन्दा धीरन्नेनोऽश्रुनप्रयाः ॥ ९ ॥
उपहृतास्तथा चान्ये द्रोणभीष्मवृगादयः । धनराष्ट्रः सङ्मतो विदुरश्च महामतिः ॥ १० ॥
प्राह्लायाः सप्रिया ईरथाः शुद्धा यज्ञद्विच्छत्रः । तप्रेषु सधराजानो राज्ञां प्रहृनयो मृष ॥ ११ ॥
तत्तसो देवयजनं प्राह्लायाः स्वर्णलाङ्गलैः । कृष्टा तत्र यथादत्तयं दीपयाञ्जलिरे वृषम् ॥ १२ ॥
द्वैमाः किलोपकरथा यत्तस्य यथा पुरा । इन्द्रादपो मोकपाला विरिचमरयं युगाः ॥ १३ ॥
मगधाः सिद्धगन्धर्वा वितापरमहोरगाः । मुनयो यत्तस्यामि स्वगन्धिरथाः ॥ १४ ॥
राजानश्च समाहृता राजपन्थध सर्वशः । रागामूर्त्त मनीषुः स्म राज्ञः पात्तुमन्मय धि ॥ १५ ॥
मेनिरे कृष्णभक्तस्य मूरपन्नमर्विस्मिताः । अयागायन् मदाराजं पाञ्जला देववपेयः ।

राजमूदेन विधिर्गु प्राप्तेमर्षिबधमराः ॥१६॥

सुखेऽहन्यवनीपालो याजकान् सदसस्पतीन् । अपूजयन्महाभागान् यथावत् सुखमाहितः ॥१७॥
 सदस्याप्र्याहृणाह वै विमृशन्तः सभासदः । नाध्यगच्छन्नैकान्यात् सहदेवस्तदानवीत् ॥१८॥
 अहंति ह्यच्युतः श्रेष्ठ्यं भगवान् सार्वतां पतिः । एष वै देवताः सर्वा देशकालघनादयः ॥१९॥
 यदात्मकमिदं विश्वं क्रतवश्च यदात्मकाः । अग्निराहुतयो मन्त्राः साख्यं योगश्च यः परः ॥२०॥
 एक एवाह्नितीयोऽसार्धतदात्म्यमिदं जगत् । आत्मनाऽऽत्माश्रयः सन्ध्याः सृजत्यवति हन्यजः ॥
 विविधानीह कर्माणि जनयन् यदवेक्षया । ईहते यदयं सर्वः श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥२१॥
 तस्मात् कृष्णाय महते दीयतां परमार्हणम् । एवं चेत् सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणं भवेत् ॥२२॥
 सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने । देयं शान्ताय पूर्णाय दत्तस्थानन्यमिच्छता ॥२३॥
 इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत् कृष्णो कृष्णानुभाववित् । तच्छ्रुत्वा तुष्टुष्टुः सर्वे साधु साध्विति सत्तमाः २४॥
 श्रुत्वा द्विजेरितं राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदाम् । समर्हयदृष्टपीकेशं श्रुतः प्रणयविह्वलः ॥२५॥
 तत्पादावनिज्यापः शिरसा लोकपावनीः । सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुम्बोऽवहन्मुदा ॥२६॥
 वासोभिः पीतक्रीशैर्भूपैश्च महाधनैः । अर्हयित्वाध्रुपूर्णाद्यो नाशकत् समवेक्षितुम् २७॥
 इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जनाः । नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्पवृष्टयः ॥२८॥
 इत्थं निशम्य दमघोऽसुतः स्वपीडादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः ।

उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्यमर्षी संध्रावयन् भगवते परुषाख्यभीतः ॥३०॥

रंशो दुरस्ययः काल इति सत्यवती श्रुतिः । वृद्धानामपि यद् बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ॥३१॥
 मूर्धं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मन्धवं बालभाषितम् । सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो यत् सम्मतोऽहंशो ३२॥
 तपोविद्याप्रतपरान् शानविध्वस्तकल्मषान् । परमार्णुं ब्रह्मनिष्ठान् लोकपालैश्च पूजितान् ३३॥
 सदस्पतीनतिग्रम्य गोपालः कुलपासनः । यथा काकः पुरोडाश सपर्यां कथमर्हति ३४॥
 वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मैर्बहिष्कृतः । स्वैरवर्तां गुणैर्हानः सपर्यां कथमर्हति ३५॥
 ययातिनैर्षा हि कुलं शतं सद्भिर्बहिष्कृतम् । वृथापानरतं शश्वत् सपर्यां कथमर्हति ३६॥
 ब्रह्मर्षिसंवितान् देशान् हित्यैतेऽप्रह्ववर्चंसम् । समुद्रं दुर्गमाश्रित्य धाघन्ते दस्यवः प्रजाः ३७॥
 एवमादीग्यमद्राणि यभापे नष्टमङ्गलः । नोवाच किञ्चिद् भगवान् यथा सिंहः शिवास्तेम्
 भगवश्चिन्दनं श्रुत्वा दुःसहं तत्सभासदः । कर्णो पिधाय निर्जम्बुः शपन्तश्चेदिषं रुवा ३८॥
 निन्दं भगवतः शृण्वन्त परस्य जनस्य वा । ततो नापैति यः सोऽपि यात्यचः सुकृताच्युतः
 ततः पायदसुताः क्रुद्धा मःश्यकैकयस्त्रयाः । उदायुधाः समुत्सृष्टुः शिशुपालजिघांसवः ३९॥
 ततश्चेष्टस्वसम्भ्रान्तो जग्दे सङ्गमंणी । मसंयन् कृष्णपत्नीयान् राज्ञः सवसि भारता ४०॥
 तावदुत्थाय भगवान् स्वान् निवार्य स्वयं रुवा । शिरः श्रान्तकच्रेण जहारापततो रिषे । ४१॥
 शब्दः कोलादलोऽप्यासीत् शिशुपाले हते महान् । तस्यानुपायिनो भूपा दुष्टुर्जीवितपिणः ४२॥

चैत्यदेहोत्थितं, ज्योतिर्वासुदेवमुपाविशत् । पश्यतां सर्वभूतानामुत्केव भुवि खाञ्च्युता ॥४९॥
जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरुधया धिया । ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणम् ॥५॥
ऋत्विग्भ्यः ससदस्येभ्यो दक्षिणां विपुलामदात् । सर्वान् संपूज्य विधिवच्चक्रेऽथभृथमेकराट् ॥७॥
साधयित्वा क्रतुं राज्ञः कृष्णो योगेश्वरेश्वरः । उवास कतिचिन्मासान् सुहृद्भिरभियाचित् ॥८॥
ततोऽनुज्ञाप्य राजानमनिच्छन्तमपीश्वरः । यथौ सभार्यं सामात्यः स्वपुरं देवकीसुतः ॥९॥
वर्णितं तदुपाख्यानं मया ते बहुविस्तरम् । धैरुष्यतासिनोर्जम विप्रशापात् पुन पुनः ॥१०॥
राजसूयावभृथ्येन द्यातो राजा युधिष्ठिरः । प्रह्वयप्रसभामध्ये शुशुभे सुरराट्वि ५१॥
राज्ञा सभांजिताः सर्वे सुरमानवप्रेचराः । कृष्णं क्रतुं च शंसन्तः स्वधामानि ययुर्मुदा ॥१२॥
दुर्योधनमृते पापं कलिं कुरुकुलामयम् । यो न सेहे धिर्यं स्फीतां द्यूपा पण्डुसुतस्य ताम् ॥१३॥
य इदं कीर्तयेद् विष्णोः कर्म चैश्वर्यादिकम् । राजमोक्षं वितानं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणोदशमस्कन्धे उत्तरार्धे शिशुपालवधोनाम चतुससतितमोऽध्यायः

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

राजोवाच

अजातशत्रोस्तं द्यूपा राजसूयमहोदयम् । सर्वे मुमुक्षुरे प्रह्वन् नृदेवा ये समागताः ॥ १ ॥
दुर्योधनं वर्गयित्वा राजानः सर्वयः सुराः । इति श्रुतं नो भगवंस्तत्र कारणमुच्यताम् ॥२॥

ऋषिहरराच

पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महामनः । वान्धवाः परिचर्यायां तस्यासन् प्रेमकधना ॥३॥
भीमो महानसाध्यलो धनाध्यक्षः सुयोधनः । सहदेवस्तु पूजायां नहुतो द्वयसाधने ॥ ४ ॥
गुरुशुभ्रूपणे जिज्ञु इच्छः पादावनेजने । परिवे शे दुपदजा कर्णो दाने महामनाः ॥ ५ ॥
युयुधानो विकर्णश्च हार्दिपयो विदुरादयः । याज्ञीकपुत्रा भूयांघा ये च सन्तर्दनादयः ॥ ६ ॥
निस्वपिता महापशे भानाकर्मसु ते तदा । प्रवर्तन्ते स्म राजेन्द्र राज्ञः प्रियचिकी र्षवः ॥ ७ ॥

ऋत्विक्सदस्यबहुविंसु सुहृत्तमेपु स्त्रिष्टेपु मृतसमहृण्यदक्षिणाभिः ।

षेष्टे च सात्वतपतेश्वर्यं प्रविष्टे चक्रुस्ततस्त्वथभृथधरपत्नं पुनद्याम् ॥ ८ ॥

मृदङ्गराहुपणवपुत्रुपुयानकगोमुत्ताः । यादिप्राणि विधिप्राणि नेदुरावभृथोमवे ॥ ९ ॥
नसंभयो ननृमुहृंठा गायका मृपशो जगु । योणावेणुनलोद्घादन्नेपां स दिवमस्पृशन् ॥१०॥
चित्राचजपताकामैरिभेन्द्रस्यन्दनावभिः । स्वलङ्घनंभेदंभूपा निययू दाममालिनः ॥११॥
पद्गुणयकाम्बोजबुटरे ह्यकोमला । कापयन्तो भुवं मैर्न्ययंजमानपुरःसराः ॥१२॥
सदस्पन्विन्द्रजधेष्टा प्रह्वयोपेय भूयसा । देवां पितृगन्धर्वास्तुष्टुः पुष्परविण ॥१३॥

स्वल्भृता नरा नार्यो गन्धर्वभू णाम्बर । विलिम्पन् योऽमिषिघ्नयो विजतु र्त्रिविधै रसै १४
 तैलगोरसगन्धोदहरिद्रासान्द्रकुट्टुमै । पुग्मिलिता प्रलिपन्त्यो विजतु र्बारयोपित ॥

पुसा नृभिर्निस्सगमनुपलन्नुनेद् दध्यो यथा दिवि विमानपरैर्नृन्देभ्यः ।

ता मातुनेयसखिभि परिषिष्यमाना समीडहासविक्रमदूदना विरेजु ॥१६॥

ता देवराजुत सखीन् विषिषुर्हतीभि ह्निन्नामरा विवृतगात्रकुचोष्मण्या ।

श्रीःसुख्यमुक्कभवरात्स्वमानमाख्या. चोभ दधुमन्विषां रचिरैर्विहरे ॥१७॥

स सत्राद् रथमारूढः सदश्व रथमन्तानिभू । स्वरोचत स्वपत्नीभि क्रियाभि प्रतुराडिव १८॥

पत्नीसयाजावभृथ्यश्चारित्वा त नमृत्वि । आचान्त भ्रापयाञ्जकृगङ्गायां सह कृष्ण्या १९॥

देवदुन्दुभयो नेदुनरदुन्दुभिभि समम् । सुसुषु पुष्पवर्णाणि देवर्षिपितृमानवा ॥२०॥

सस्नुस्तत्र तत सर्वे वर्णाश्रमयुता नरा । मशप तन्यपि यत सद्यो मुच्येत किल्बिगात् ॥

अथ राजाहते क्षामे परिधाय स्वल्भृतः । ऋविषसदस्वविप्रादीनानर्चाभरणाम्बरै. ॥२२॥

बन्धुजातिनृपान् मित्रमुहदोऽन्यांश्च मन्त्रा । अर्थाश्च पूजयामास नारायणपरो नृप ॥२३॥

सर्वे जना सुररुचो मणिकुण्डलमृगुणीपकञ्चुकदुकृजमहाव्यहारा ।

नार्यश्च कुण्डलनयुगलकटुदनुष्टवत्रश्रिय कनकमेखनया विरेजु ॥२४॥

अर्थविजो महाशीला सदस्या ब्रह्मवादिन । ब्रह्मभ्रियविद्यूदा राजानो ये समागता ॥

देवर्षिपितृभूतानि लोकपाला. सहानुगाः । पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृप ॥२६॥

हरिद्रामस्य राजर्षे राजसूयमहोदयम् । नैजात्प्यन् प्रशसन्त पिवन् मस्योऽमृत यथा ॥

ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्सवन्धिवा-जवान् । प्रेम्णा निवासयामास कृष्ण च त्यागकातरः ॥

मगवानपि तत्रङ्ग न्यवात्सोत्तिप्रयङ्कर । प्रस्थाप्य यदुधीर्शच साम्बादीश्च कुशस्थलीम् ॥

द्वर्थ राजा धर्मसुतो मनोरथमहार्षणम् । सुदुस्तः समुत्तीर्ष कृष्णेनासीद् गतउपर ॥२०॥

एकदान्त पुरे तस्य धीपथ दुर्योधन श्रियम् । अतप्यद् राजसूयस्य महिच चाच्युतात्मन ३१

यस्मिन् नरेन्द्रदितिजेन्द्रपुरेन्द्रलक्ष्मीनां निभान्ति किन् विधस्तोपवल्गता ।

ताभि पतीन् हुपदराजसुतो तस्ये यस्यां विपक्तहृदय कुरुराडतप्यत् ॥२२॥

यस्मिस्तदा मधुपतेर्महिषीसद्वचं श्रोणीभरेण शनकै कण्ठदृग्निशोभम् ।

मध्ये सुचारकुचकुट्टुमशोणहार श्रीमन्मुख प्रचलकुण्डलकुन्तलाढ्यम् ॥३३॥

सभायां मयवल्गसायां कापि धर्मसुतोऽधिराट् । दृतोऽनुत्तैर्नृभिश्च कृष्णेनापि स्वचक्षु ॥३४॥

आसीन काञ्चने साष्टादासने मधवानिव । पारमेष्ठयश्रिया जुष्ट स्तूयमानश्च वन्दिभि ॥

तत्र दुर्योधनो मानी परीता भ्रातृभिर्नृप । किरीटमाली न्यविशदसिहस्रन क्षिपन् रुपाश्च ३६

स्थलेऽभ्यगृह्णाद् घणान्त जल मत्वा स्थलेऽपतत् । जले च स्थलघद् भ्रान्त्या मयमायाविमोहित ॥

अहाम भोमस्तं दृष्ट्वा स्त्रियो नृपतपोऽपरे । निजार्थमाणा अपरान् राज्ञा कृष्यानुमोदिताः ३८
 म द्रीहितोऽनाश्वदो ह ॥ उवलन् निरक्रम्य तूर्णा प्रपयो गजाह्वयम् ।

हाहेति शब्दः सुमहानभूत् सतामजातशत्रुपिमना इद्याभवत् ।

वभूव तूर्णा भगवान् भुयो भरं समुजिहीषुर्भ्रमनि स्म यद्दृशा ॥३६॥

एतत्तेऽभिहितं राजन् यत् पृष्टोऽहमिह एव । सुयोधनस्य दौरात्यं राजसूये महाकनौ ॥४०॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धेउत्तरार्धे दुर्योधनमानभङ्गोनाम पञ्चमसतितमोऽध्यायः ॥

अथ पट्टसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

अयान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माहुतं नृप । फ्रीडानरशरीरस्य यथा मौभपतिहंतः ॥१५॥
 शिशुपाजसलः शास्त्रो रक्मिण्युद्राह आगतः । यदुभिर्निर्जितं मंथे जरामन्धादयस्तथा ॥२॥
 शास्त्रः प्रतिज्ञामरुरोत् शृण्वतां सर्वभूभुजाम् । अयादयो धर्मा करित्ये पीरुं मम पश्यतः ॥३॥
 इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपति प्रभुम् । आराधयामास नृप पांसुमुष्टिं सट्टद् प्रान्तः ॥४॥
 संरासरान्ते भगवानाशुतोष उमापतिः । वरेण्यद्भुन्दयामास शास्त्रं शरणमागतम् ॥५॥
 देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षाम् । अभेयं कामगं चरे स यानं वृष्णिभीम्य ॥६॥
 तथेति गिरिशदिष्टो मयः परपुरजयः । पुरं निर्माय शास्त्राय प्रादात् सौमनस्यस्सपत्न्या ॥७॥
 स लब्ध्वा कामगं यानं तमोघाम दुरासदम् । ययौ द्वारजतो शास्त्रो वीरं वृष्णिहृतं स्मरन् ॥८॥
 निरुध्य सेनया शास्त्रो महत्या भरतर्षभ । पुरीं यभङ्गोपनान्युद्यानानि च सर्वशः ॥९॥
 सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाष्टालतोलिकाः । विहारान् स विमानाग्याग्निभेतु शस्त्रवृष्टयः ॥१०॥
 शिला हुमाश्चाशनयः सर्पा आमारशर्कराः । प्रचण्डश्चक्रशतोऽभूद् रजमाऽऽज्जादिता दिश ॥११॥
 ह्यधमाना सौभेन कृष्णस्य नगरी भृशम् । नाम्यपचत शं राजजिपुरेण यथा मदी ॥१२॥
 प्रद्युम्नो भगवान् घोष्य घाप्यमाना निजाः प्रजाः । मा भैष्टेऽप्यभ्यवाद् वीरो रथासुगो महायता ॥१३॥
 सार्धकिश्वाकरोष्णश्च साम्भोऽक्रूरः सदानुजः । हार्दिकयो भाजुविन्दश्च गदश्च शुक्लारणी ॥१४॥
 अपरे च महेश्वासा रथयूथपयूथपाः । निर्युर्गुशिता गुहा रथेभाघपदातिभिः ॥१५॥
 ततः प्रवृत्ते युद्ध शास्त्रानां यदुभिः सद् । ययानुराणां विबुधैस्तुमुलं सोमदरंणम् ॥१६॥
 तारच सौमपतेर्माया दिग्वाहै रक्मिनोनुतः । अथेन नाशयामास नैर्षं तम द्योऽणु ॥१७॥
 विन्वाघ पद्मविशरथा स्वर्णपुद्गैरघोनुजे । शास्त्रस्य ध्वजिनोपालं शरे सधनरथंभिः ॥१८॥
 शतेनाताटपट्याः शमेकैनास्य नैर्षं तान् । दशभिर्दशभिर्नैर्षं चाइननि प्रिभिस्त्रिभिः ॥१९॥
 तद्भुलं महत् कर्म प्रद्युम्नस्य मत्तमनः । दृष्ट्वा त पूनयामासुः सर्वे स्वपरर्षेनिहाः ॥२०॥

शाखश्च कृष्णमालोक्य इतप्रायबलेश्वरः । प्राहरत् कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मृषे ॥१२॥
 तामापत्तन्तीं नभसि महोत्कामिव रंहसा । भासयन्तीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिन्नत् ॥
 तं च षोडशभिर्विदध्या वाणैःसौभं चले भ्रमत् । अविध्यच्छरसन्नेहैः खं सूर्यं ह्व रश्मिभिः ॥१४॥
 शाखः शौरैस्तु दोः सभ्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः । विभेद न्यपतद्दस्तात् शार्ङ्गमासीत् तदद्भुतम् १५
 हाहाकारो महानासीद् भूतानां तत्र पश्यताम् । विनद्य सौभराद्बुधैरिदमाह जनार्दनम् ॥१६॥
 यत्रया मूढ नः सख्युर्भातुर्भार्या हृतेक्षताम् । प्रमत्तः ससभामध्ये त्वया ध्यापादितः सत्ता १७
 तं त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनम् । नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाप्रतः ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच ।

पृथा खं कथमे मन्द न पश्यस्यन्तिकेऽन्तकम् । पौरुषं दर्शयन्ति स्म शूरा न बहुभाषिणः ॥१९॥
 इत्युक्त्वा भगवाद्ब्रह्माक्षं गदया भीमवेगया । तताड जत्रौ संरब्धः स चकम्पे वमन्नसक् ॥२०॥
 गदायां सन्निवृत्तायां शाखस्त्वन्तरधीयत । ततो मुहुर्तं आगत्य पुरुषः शिरसाच्युतम् ।

देवक्या प्रहितोऽस्मीति नखा प्राह वचो रुद्रन् ॥२१॥

कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृवःसल । बद्ध्वापनीतः शाखेन सौनिकेन यथा पशुः ॥२२॥
 निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः । विमनस्को पृथी स्नेहाद् धभापे प्राकृतो यथा २३
 कथं राममसम्भ्रान्तं जिवाजेयं सुरासुरैः । शाखेनाहपीयसा नीतः पिता मे बलवान् विधिः
 इति मुवाचो गोविन्दे सौभराद् प्रत्युपस्थितः । वसुदेवमिवानीय कृष्णं चेदमुवाच सः ॥२४॥
 एष ते जनिता तातो यदर्थमिह जीवसि । वधिष्ये वीचतस्तेऽमुमीशधत् पाहि वालिश २६।
 एवं निर्भार्य मायावी खड्गेनानकदुन्दुभेः । उच्छ्रित्य शिर आदाय खस्यं सौभं समाविशन् ॥

ततो मुहुर्तं प्रकृताधुपलुतः स्वयोध आस्ते स्वजनानुपङ्गतः ।

महानुभावस्तदबुद्धयदासुरीं भार्यां स शाखप्रसृतां मयोदिताम् ॥२८॥

न तत्र दूतं न पितुः फलेवरं प्रबुद्ध आजौ समपश्यदच्युतः ।

स्वामं यथा चाम्बरचारिणं रिपुं सौभस्यमालोक्य निहन्तुमुद्यतः ॥२९॥

एवं वदन्ति राजर्षे ऋषयः के च नान्विताः । यत् स्ववाचो विरुष्येत नूनं ते न स्मरन्त्युत ३०
 क शोकमोहौ स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसम्भवाः । क चाखण्डितविज्ञानज्ञानैरथर्वं बलखण्डितः ३१

यत्पादसेवोर्जितयाऽऽमविद्यया हिन्वन्त्यनाद्यामविपर्ययप्रहम् ।

लभन्त आरामीयमनन्तमैश्वरं कुतो नु मोहः परमस्य सृते ॥३२॥

तं शखपूरीः प्रहरन्तमोजसा शाखं शरैः शौरैर्मौघविक्रमः ।

विद्ध्वाच्छिन्नद् वमं धनु शिरोमणिं सौभं च शयोर्गदया ररोज ह ॥३३॥

तत् कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं पपात तोये गद्या सहस्रधा ।
 विदूष्य तद् भूतलमास्थितो गदामुचय शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद् द्रुतम् ॥३४
 आधावतः सगदं तस्य बाहुं भङ्गेन द्विधाप रथाङ्गमद्भुतम् ।
 यथाय शाल्वस्य लयाकंसन्निभं विभ्रद् बभौ साकं ह्वोर्द्याचतः ॥३५॥
 जहार तेनैव शिरः सकुण्डलं किरीटयुक्तं पुरमायिनो हरिः ।
 वज्रेण घृत्रस्य यथा पुरन्दरो बभूव हाहेति वचस्तत्र नृणाम् ॥३६॥

स्नात्वा प्रभासे सन्त्यर्च्य देविपितृमानवान् । सरस्वतीं प्रतिश्रोतं ययौ ब्राह्मणसंघृतः ॥१८॥
 पृथुदकं विन्दुसरस्वितकूपं सुदर्शनम् । विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राची सरस्वतीम् ॥१९॥
 यमुनामनु यान्येव गङ्गामनु च भारत । जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते ॥२०॥
 तमागतमभिप्रेथ मुनयो दीर्घसत्रिणः । अभिनन्द्य यथान्यायं प्रणम्योत्थाय चार्चयन् ॥२१॥
 मोऽर्चितः सपरीवारः कृतासनपरिग्रहः । रोमहर्षणमासीन महर्षिः शिष्यमैतत् ॥२२॥
 अथ युत्थायिनं सूतमकृतमङ्गलाङ्गलिम् । अध्यापीनं च तान् विप्रांश्चुकोपोद्दीप्य माधव ॥
 कस्मादसाविमान् विप्रानध्यास्ते प्रतिलोमजः । धर्मपालास्तथैवास्मान् वधमर्हति दुर्मतिः ॥२४॥
 ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽधोऽथ बहूनि च । सेतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वश ॥२५॥
 अद्रान्तस्याविनीतस्य वृथा पाण्डितमानिनः । न गुणाय भवन्ति स्म नटस्येवाजितात्मनः ॥२६॥
 एतदर्थो हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः । वध्या मे धर्मध्वजिनस्ते हि पातकिनोऽधिक्राः ॥२७॥
 एतावदुक्त्वा भगवान् निवृत्तोऽमङ्गलादपि । भावित्वात् तं कुशाग्रैश्च करस्येनाहनत् प्रभु ॥२८॥
 हा हेति वादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः । उचुः सङ्कर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः प्रभो ॥२९॥
 अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुन्नन्दन । आयुश्चात्माकृतं तावत् यावान् सत्र समाप्यते ॥३०॥
 अजानतैवाचरितस्त्वया बह्वभवधो यथा । योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोऽपि नियामक ॥३१॥
 यद्येतद्ब्रह्महत्यायाः पावनं लोकपावन । चरिष्यति भवन्नैकसंप्रहोऽनन्यचोदितः ॥३२॥

श्रीभगवानुवाच

करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया । निमम प्रथमे कवो यावान् स तु विधीयताम् ॥३३॥
 दीर्घमायुर्वतैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च । आशासितं यत्तद् द्रुत साधये योगमायया ॥३४॥

ऋषय ऊचुः

अखस्य तव वीर्यस्य मृत्योरस्माकमेव च । यथा भवेद् वचः सत्यं तथा राम विधीयताम् ॥३५॥

श्रीभगवानुवाच

आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति चेद्दानुशासनम् । तस्मादस्य भवेद् वक्ता आयुरिन्द्रियसत्प्रवान् ॥३६॥
 किं वः कामो मुनिश्रेष्ठा मृताहं करवाण्यथा । अजानतस्त्वपचिति यथा मे चिन्त्यतां युधा ॥३७॥

ऋषय ऊचुः

इत्थलस्ये सुतो घोरो ब्रह्मलो नाम दामव । स दूषयति न सत्रमेत्य पद्मणि पर्वणि ॥३८॥
 तं पापं जहि दाशाहं तत्रः शुश्रूषयं परम् । पूयशोणितवियमृशसुरामासाभिवपिणम् ॥३९॥
 ततश्च भारतं वर्षं परोक्ष्य सुममाहित । चरित्वा द्वादश मासास्तीर्थघ्रायो विशुद्धपसे ४०
 इति श्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे उत्तरार्धे बलदेवचरित्रे बलदेवधोपक्रमोनामाष्टसप्ततिसोऽध्यायः

अर्थकोनाशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततः पर्वण्युपावृत्ते प्रचरदः पांसुवर्षणः । भीमो वायुरभूद् राजन् पूयगन्धस्तु सर्वशः ॥१॥
 ततोऽमेध्यमयं वर्षं बल्वलेन विनिमित्तम् । अमवद् यजशालायां सोऽन्यरश्यत शूलधृक् ॥२॥
 त विलोक्य बृहत्कायं भिक्षाज्जनचषोपमम् । तप्तताम्रशितारमधुं दंष्ट्रोमध्रुकृटीमुखम् ॥३॥
 सस्मार मुमलं राम परसैन्यविदारणम् । हलं च दैवदमनं ते तूर्णमुपतस्यतु ॥४॥
 तमाकृष्य इनाप्रेण बल्वलं गगनेचरम् । मुसलेनाहनन् ब्रूदो मूर्ध्निं ब्रह्मदुहं बलः ॥५॥
 सोऽपतद् भुवि निर्मिन्नललाटोऽसृक् समुत्सृजन् । मुक्षत्तार्तस्वरं शैलो यथा वज्रहतोऽरुणः ॥६॥
 संस्तुत्य मुनयो रामं प्रयुञ्ज्यावितथाशिपः । अभ्यपिञ्चन् महाभागा वृत्रहं विबुधा यथा ॥७॥
 वैजयन्तीं ददुर्मातां श्रीधामान्त्वानपङ्कजाम् । रामाय वाससी दिव्ये दिव्यान्याभरणानि च ॥८॥
 अथ तैरभ्यनुज्ञातः कौशिकीमेत्य ब्राह्मणैः । स्नात्वा सरोवरमगाद् यतः सरयुरास्रवत् ॥९॥
 अनुलोतेन सरयूं प्रयागमुपगम्य सः । स्नात्वा सन्तर्प्य देवादीन् जगाम पुलहाश्रमम् १०
 गोमतीं गण्डकीं स्नात्वा विपाशां शोष्य आप्नतः । गयां गवा पितृनिष्ठा गङ्गासागरसङ्गमे ॥११॥
 उपस्पृश्य महेन्द्राद्रौ राम दृष्ट्वाभिवाच च । सप्तगोदावरीं वेष्ठां पष्पां भीमरथीं तत ॥१२॥
 स्कन्दं दृष्ट्वा ययौ रामः श्रीशैल गिरिशालयम् । द्रविडेषु महापुण्यं दृष्ट्वाद्रिं वेङ्कटं प्रभु ॥१३॥
 कामकोष्णीं पुरीं काञ्चीं कावेरीं च सरिद्राराम् । श्रीरङ्गाख्यं महापुण्यं यत्र सन्निहितो हरिः ॥१४॥
 ऋषभाद्रिं हरैः क्षेत्र दक्षिणां मथुरां तथा । सामुद्र सेतुमगमन्महापातकनाशनम् ॥१५॥
 तत्रायुतमदाद् धेनूवांहाण्येभ्यो हलायुधः । कृतमालां ताम्रपर्णां मलयं च कुलाचलम् ॥१६॥
 तत्रागस्यं समासीनं नमस्कृत्याभिवाच च । योजितस्तेन चाशीर्भिरनुज्ञातो गतोऽर्षवम् ।

दक्षिण तत्र कन्याख्यां दुर्गां देवीं दर्शय सः ॥१७॥

ततः काल्युनमासाद्य पञ्चाप्सरसमुत्तमम् । विष्णुः सन्निहितो यत्र स्नात्वास्पर्शद् गवायुत्तम् ॥
 ततोऽभिप्रय्य भगवान् केरलास्तु त्रिगर्तकान् गोकर्णार्यं शिवक्षेत्रं साक्षिर्धयं यत्र धूर्जटे ॥ १८॥
 आर्यां द्वैपायनीं दृष्ट्वा शृण्वारकमगाद् बलः । तार्पां पयोष्णीं निर्विन्ध्यामुपस्पृश्यथा दण्डकम्
 प्रविश्य रेवामगमद् यत्र माहिष्मती पुरी । मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनरागमत् ॥१९॥
 श्रुत्वा द्विजैः कथ्यमानं कुरपाण्डवसंयुगे । सर्वराजन्यनिधनं भार मेने हतं भुव ॥२०॥
 स भीमदुर्योधनयोर्गदाभ्यां युध्यतोऽर्षधे । वारयिष्यन् विनशनं जगाम यदुनन्दन ॥२१॥
 युधिष्ठिरस्तु तं दृष्ट्वा यमौ कृष्णानुनावपि । अभिवाद्याभवंस्तूर्ष्णीं किंविबुद्धिरिहाशन ॥२४॥
 गदाप्राणो उभौ दृष्ट्वा संरुधौ विजयैपिणौ । मण्डलानि विचित्राणि चरन्तविदमप्रकीर्त् ॥२५॥
 युषां तुल्यबली वीरी हे राजन् हे वृकोदर । एकं प्राणाधिक मन्ये उतैकं शिष्याधिकम् ॥२६॥

तस्मादेकतरस्येह युवयोः समवीर्ययोः । न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विरमत्वफलो रणः ॥२७॥
 न तद्वाक्यं जगृहतुर्बद्धवैरौ नृपार्थवत् । अनुस्मरन्तावन्योन्यं दुरक्तं दुष्कृतानि च ॥२८॥
 दिष्टं तदनुमन्वानो रामो द्वारवर्ती ययौ । उग्रसेनादिभिः प्रीतैर्ज्ञातिभिः समुपागतः ॥२९॥
 तं पुनर्नमिषं प्राप्तमृषयोऽयाजयन् मुदा । क्रवद्गं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्तास्त्रिविग्रहम् ॥३०॥
 तेभ्यो विशुद्धविज्ञानं भगवान् व्यतरद् विभु । येनैवात्मन्यद्गो विश्वमात्मानं विश्वगं विदुः ॥३१॥
 स्वपरन्यावमृषयज्ञातो ज्ञातिवन्धुसुहृद्वृतः । रेजे स्वऽयोस्तेनयेवेन्दुः सुवासाः सुष्ट्वलङ्कृतः ॥
 ईर्द्धग्यघान्यसंख्यानं बलत्य बलशालिनः । अचान्तस्याप्रमेयस्य मायामर्यस्य सन्ति हि ॥३३॥
 योऽनुस्मरेत् रामस्य कर्माण्यद्भुतकर्मणः । सायं प्रातरनन्तस्य विष्णोः स दयितो भवेत् ॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराणेदशमस्कन्धे बलदेवतीर्थयात्रानिरूपणं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः

अथाशीतितमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवन् यानि चान्यानि मुकुन्दस्य महात्मनः । वीर्याद्यनन्तवीर्यस्य श्रोतुमिच्छामहे प्रभो ॥१॥
 को नु श्रुत्वासकृद् ब्रह्मनुत्तमश्लोकसत्कथाः । विरमेत् विशेषज्ञो विपण्यः काममांगणैः ॥२॥
 मा वाग् यथा तस्य गुणान् गृणीते करौ च तत्कर्मकरौ मनश्च ।
 स्मरेद् वसन्तं स्थिरजङ्गमेषु शृणोति तत्पुण्यकथाः स कर्णः ॥ ३ ॥
 शिरस्तु तस्योभयलिङ्गमानमेव तदेव यत् परयति तद्धि चक्षुः ।
 अङ्गानि विष्णोरथ तज्जनानां पादोदकं यानि भजन्ति निरयम् ॥ ४ ॥

सत उवाच

विष्णुरातेन सगृष्टो भगवान् वादरायणिः । वासुदेवे भगवति निमग्नहृदयोऽप्रवीत् ॥ ५ ॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीत् सखा कश्चिद् ब्राह्मणो ब्रह्मचित्तम । विरक्त इन्द्रियार्थेषु प्रशान्तात्मा जितेन्द्रियः ॥६॥
 यदृच्छयोपपन्नेन वर्तमानो गृहश्रमिन् । तस्य भार्या कुचैलस्य छुन्नामा च तथाविधा ॥७॥
 पतिव्रता पतिं प्राह म्लायता वदनेन सा । दरिद्रा सीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च ॥ ८ ॥
 ननु ब्रह्मन् भगवतः सखा साक्षाच्छिष्यः पतिः । प्रहस्यश्च शरण्यश्च भगवान् सा वतर्पमः ॥ ९ ॥
 तमुपैहि महाभाग साधूनां च परायणम् । दास्यति द्रविणं भूरि सीदते ते कुटुम्बिने ॥१०॥
 आस्तेऽपुना द्वारवर्त्या भोजवृण्यन्धकेधरः । स्मरतः पादकमलमारमानमपि यद्व्रति ।

किं न्वर्षकामान् भजतो नात्स्मीष्टाङ्गदुर्गः ॥११॥

संशुभं भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो गृदु । अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लोकरदानम् ॥१२॥

इति सञ्चित्य मनसा गमनाय मति दधे । अर्घ्यस्युपायन किञ्चिद् गृहे कर्त्तव्यं दीयताम् ॥
 पाचित्वा चतुरो मुष्टीन् विप्रान् पृथुक्त्तण्डुलान् । चैलपरण्डेन तान् यद्भुत्वा भर्त्रे प्रादाद्गुपायनम् ॥
 य तानादाय विप्राभ्यः प्रययौ द्वारकां किल । कृष्णसन्दर्शनं मद्य कथं स्यादिति चिन्तयन् ॥
 शीघ्रि गुल्मान्यतोयाय तिस्र कक्षाश्च संद्विज । विप्रोऽगम्यान्धऋषीणां गृहेष्वच्युतयर्मिणाम् ॥
 गृहं द्रवष्टमहस्तायां माहपोषां हरद्विज । विपेक्षकृतम श्रीमद् ब्रह्मानन्दं गतो यथा १७
 त त्रिलोक्याच्युतो दूतात् प्रियापथंङ्कमासितः । सदसोत्थाय चाभ्येत्य दोषार्थां पर्यप्रहीन्मुदा १८
 सान्यु प्रियस्य विप्रर्षेणसङ्घातिनिवृत्तः । प्रीतो व्यमुञ्चद्विन्दन् नैत्राभ्यां पुष्करेक्षणे ॥१९॥
 अथोपवेश्य पर्यङ्के स्वयं सस्युः समहंशम् । उपहृत्यावनिग्यास्य पादौ पादावनेजनी ॥२०॥
 अग्रहीच्छ्वरमा राजन् भगवोऽहो कपावन । व्यलिम्पद् दिव्यगन्धेन चन्दनागुरकुङ्कुमैः ॥२१॥
 धूपं मुरभिर्भूमिभ्र प्रदीपावलिभिर्मुदा । अर्चिनाऽऽवेद्य ताभूत्त गां च स्वागतमद्रवीत् २२
 कुचैश्च मलिनं क्षाम द्विज धमनिसततम् । ऋषी पर्यचरत् साक्षाच्चामरध्वजनेन वै ॥२३॥
 अन्त पुरजनो दृष्ट्वा कृष्णेनामलकीर्तिना । विस्मितोऽभूदतिप्रीत्या अवभूत् सभाजितम् ॥२४॥
 किमनेन कृतं पुण्यमवधृतेन भिक्षुणा । धिया हीनेन लोकेऽस्मिन् गर्हितनाधमेन च ॥२५॥
 योऽसौ त्रिलोक्यगुरुरा श्रीनिवासेन सम्भूत् । पर्यङ्कस्थां ध्रियं हित्वा परिष्वक्तोऽग्रजो यथा २६
 कथयाञ्चतुर्गाथा पूर्वां गुरुकुले सतो । आ मनो ललिता राजन् करौ गृह्य परस्परम् ॥२७॥

श्रीभगवानुवाच

अपि ब्रह्मन् गुरुकुलाद् भवता लब्धं विद्यात् । समावृत्तेन धर्मज्ञं भार्योऽढा सदशी न वा ॥२८॥
 प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामबिहतं तथा । नैवातिप्रीयसे विद्वन् धनेषु विदितं हि मे ॥२९॥
 केचित् कुर्वन्ति कर्माणि कामैरहतचेतसः । त्यजन्त प्रकृतीर्देवीर्यथाह लोकासग्रहम् ॥३०॥
 कश्चिद् गुरुकुले वापि ब्रह्मन् स्मरति नो यत् । द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमस पारमभृते ॥३१॥
 य वै सकर्मणां साक्षाद् द्विजातेरिह सम्भव । आद्योऽङ्ग यत्राश्रमिणां यथाहं ज्ञानदो गुरु ३२
 नन्वर्थकोविदा ब्रह्मन् वर्णाश्रमवतामिह । ये मया गुरुरा वाचा तरन्त्यज्ञो भवार्यवम् ॥३३॥
 नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । सुष्यथ सपभृतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ॥३४॥
 अपि न स्मर्यते ब्रह्मन् पृक्तं निवसतां गुरौ । गुदरिश्चोदितानामिन्धनानयने कश्चित् ॥३५॥
 प्रविष्टानां महारथयमपतां सुमदद् द्विज । वातवर्षमभूत् तीव्रं निष्टुरा स्तनयिज्व ॥३६॥
 सूर्यश्चास्त गतरस्तापत् तमसा चावृता दिश । निम्नं ब्रूल जलमयं न प्राशायत् किञ्चन ॥३७॥
 ययं भृशं तत्र महानिलाम्बुमिनिहन्यमाना सुहुरम्बुसम्प्लवे ।

दिशोऽविदन्तोऽथ परस्परं घनं गृहीतहस्ता परिषध्रिमातुरा ॥३८॥

एतद् विदित्वा उदिते रवौ भान्दीपनिगुरं । अन्वेषमाणो न शिष्यानाचार्याऽपरयदातुरान् ॥

अहो हे पुत्रका यूयमस्मदर्धेऽतिदुःखिताः । आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्टस्त्वमनाह य मत्पराः ॥४०॥
 एतदेव हि सच्चिद्रूपैः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतम् । यद् वै विशुद्धभावेन सर्वार्थां मापण्यं गुरौ ॥४१॥
 तुष्टोऽहं भो द्विजश्रेष्ठाः सत्याः सन्तु मनोरथाः । छन्दोस्थयातथामानि भवन्निवह परत्र च ४२-
 इत्यविधान्यनेकानि वसतो गुरुपेश्मनु । गुरोरनुग्रहेणैव पुमान् पूर्णः प्रशान्तये ॥४३॥

ब्रह्मण उवाच

किमस्माभिरनिवृत्तं देवदेव जद्दुःखो । भवता सत्यकामेन येषां वासो गुरावभूत् ॥४४॥
 यस्यच्छुद्धोमयं ब्रह्म देह आचपन विभो । श्रेयसां तस्य गुरुषु वासोऽयन्तविडम्बनम् ॥४५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे श्रीशाम्भुचरितेऽसीतितमोऽध्यायः ॥८०॥

अर्थकाशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

स इत्थं द्विजमुख्येन सह सङ्कथयन् हरिः । सर्वभूतमनोऽभिज्ञः स्मयमान उवाच तम् ॥१॥
 ब्रह्मण्यो ब्राह्मण्यं कृण्वो भगवान् ब्रह्मसन् प्रियम् । प्रेम्णा निरीक्ष्येनेव प्रेक्षन् खलु पतां गतिः ॥

श्रीभगवानुवाच

किमुपायनमानोतं ब्रह्मन् मे भवता गृह्यार । अथ्वपुपाहनं भक्तैः प्रेम्णा भूर्धेव ने भवेत् ।
 भूर्धेवभक्तोपहतं न मे तोपाय कल्पते ॥३॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रपद्यति । तदहं भक्त्युपहतमभामि प्रयतात्मनः ॥४॥
 इत्युक्तोऽपि द्विजस्तस्मै प्रोद्धितः पतये श्रियः । शुकुवर्षति राजन् न प्रायच्छदनात्पुत्रः ॥५॥
 सर्पभृतामदकू साक्षात् तस्यागमनकारणम् । विज्ञायाच्चिन्तयन्नार्थं श्रीकामो मामजरपुरा ६
 पक्ष्याः पतिव्रतायास्तु सखा प्रिय चक्रो रंया । पातो मामस्य दास्यामि सम्पदोऽमर्यदुर्लभाः ॥७॥
 इत्थं विचिन्त्य घमनाधीरबद्धान् द्विजन्मनः । स्वर्पं जहार स्मिदमिति शुकुवर्षतुलान् ॥८॥
 नन्वेतद्रुपनीतं मे परमगोपनं सखे । तपंवन्यह्म मां विद्यमेते पृथुकतण्डुलाः ॥९॥
 इति मुष्टिं सहस्रगुणा द्वितीयां जगुनाददे । ताच्छ्रीर्जुनेऽहं हस्तं तत्परा परमेष्ठिनः ॥१०॥
 एतावतालं विचारमन् सर्वमगशसृद्धये । अस्मिन्नेकेऽथगाम्पि पृथक् चत्तोरकारणम् ११
 दादमणस्तां तु रजनीमुपिवाप्युतमन्दिरे । भुरग्या पोत्वा मुनं मेने आम नं श्रुतं पयात् १२
 शोभते विश्वभाषेन स्वमुखेनाभिरन्दिक्तः । जगाम स्वागर्षं तात पथ्यनुग्रहं नन्दितः ॥१३॥
 स चालत्पशा धनं कृःणाद्य तु याधिवशान् स्वयम् । स्वगृहान् जीह्विनोऽप्यप्युम्भ्रहर्षाननिवृत्तं १४
 अहो ब्रह्मव्यदेवस्य हृष्टा ब्रह्मण्यता मया । यद् दरिद्रतमो लक्ष्मीनास्तिष्ठो विध्वनोरमि १५
 काहं दरिद्रः पागीयान् क कृष्णः श्रीनिष्ठेनः । ब्रह्मवन्तुरिति स्नाहं यादृग्ग्यां पौररग्मिनः १६
 निवासितः प्रियाशुष्टे पर्यङ्के धातरो यथा । मदिप्या योगिनः श्रान्तो पाशान्जनहस्तया १७

शुभ्रूपया परमया पादसयाहनादिभिः । पृजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् ॥१८॥
 स्वर्गापवर्गयोः पुंसां रसायां भुवि सम्पदाम् । सर्वांसामपि मिथ्यीनां मूलं तच्छाण्यार्धनम् ॥१९॥
 अधनोऽयं धनं प्राप्य माघस्रुचैर्न मां स्मरेत् । इति कारणिको नूनं धनं मेऽभूरी नाददात् ॥२०॥
 इति तच्चिन्तयन्नन्तः प्राप्तो निजगृहान्तिरुम् । सूर्यान्लेन्दुमद्भारतविमानैः । सर्वतो वृतम् ॥२१॥
 विचित्रोपवनोद्यानैः पूजद्द्विजकुलाकुनैः । प्रोत्पुस्तुमुद्राम्भोजकङ्कारोपलवारिभिः ॥२२॥
 जुष्टस्वलङ्कृतैः पुग्मि खोभिश्च हरियाशिभिः । विमिदं पश्य या स्थानं कथं तदिदमिष्यभूत् ॥२३॥
 एवं मीमांसमानं तं नरा नायोऽस्मरन्मयाः । प्रथमगृह्णन् महाभागं गीतवाद्येन भूयसा ॥२४॥
 पतिमागतमावृष्यं पत्न्युदपातिसम्भ्रमा । निश्चराम गृहात्पूर्णे रूपिणो धीरिवालयात् ॥२५॥
 पतिव्रता पतिं दृष्ट्वा प्रमोक्कण्डाभ्रुलोचना । मीलिताधयनमद् बुद्धया मनसा परिपस्वजो ॥२६॥
 पत्नी वीष्य विस्फुरन्ती देवीं धैमानिकीमत्र । दासोनां निष्कण्ठनीनां मध्ये मान्तो स विस्मितः ॥२७॥
 प्रीतः स्वयं तथा युक्तः प्रविष्टो निजमन्दिरम् । मण्डितम्भशतोपेतं महेन्द्रभवनं यथा ॥२८॥
 पयःकेनभिभाः शय्या दान्ता स्वमपरिच्छुदाः । पर्यङ्का हेमदण्डानि घामरध्वजनानि च ॥२९॥
 आसनानि च हेमानि मृदूपस्तरणानि च । मुक्तादामविलम्बीनि वितानानि शुभन्ति ॥३०॥
 स्वस्वस्पर्शतिष्ठुडुषु महाभारकतेषु च । रसदीपा भ्राजमाना ललनारत्नसंयुताः ॥३१॥
 विलोमय द्वाह्यस्तत्र समृद्धीः सर्वसम्पदाम् । तर्क्यामास निर्व्यग्रं स्वसमृद्धिमहेतुकीम् ॥३२॥
 नूनं यतैतन्मम दुर्भगस्य शश्वहरिद्रस्य समृद्धिहेतुः ।
 महाविभूतेरवलोकतोऽन्यो नैवोपपद्येत यदुत्तमस्य ॥३३॥
 नन्वप्रचायो दिशते समक्षं याचिष्यन्वे भूर्यपि भरिभोजः ।
 पर्जन्यैवत्तन् स्वयमीचमाथो दाशाहंकाणामृरभः सैषा मे तरे ॥३४॥
 किञ्चि क्रूरैःपुर्वपि यत् स्वदत्तं सुहृत्कृतं फलत्रपि भूरिकारी ।
 मयोपनीतं यथुकैकमुष्टिं प्रत्यग्रहीत् प्रीतियुतो महारमा ॥३५॥
 तस्यैव मे सौहृदसख्यमैत्रीदास्यं पुनर्जन्मनि जन्मनि स्यात् ।
 महानुभावेन गुणालयेन विपज्जतस्ताःपुरुषप्रसङ्गः ॥३६॥
 भक्ताय चित्रा भगवान् हि सम्पदो राड्य विभूतीनां समर्थयस्थजः ।
 अदीर्घबोधाय विचक्षणं स्वयं पश्यन् निपातं धनिनां मद्रोक्षवत् ॥३७॥
 इत्थं व्यवसितो बुद्धया भक्तोऽतीव जनार्दने । विपयाज्ञायथा त्यक्थन् बुभुजे नातिलगपट ॥३८॥
 तस्य वै द्यदेवस्य हरैर्यज्ञपतेः प्रभो । ब्राह्मणाः प्रभवो दीर्घं न तेभ्यो विद्यते परम् ॥३९॥
 एवं स विप्रो भगवत्सुहृत्तदा दृष्ट्वा स्वभूत्पेरजितं पराजितम् ।
 तद्वयानवेगोद्प्रथिताःमयन्धनस्तद्धाम लेभेऽचिरतः सतां गतिम् ॥४०॥

एतद् ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः । लब्धभाषो भगवति कर्मबन्धाद् विमुच्यते ॥४१॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे पृथुकोपाख्यान नामैकाशीतितमोऽध्यायः

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ऋषेकदा द्वारदर्यां वरुतो रश्मवृष्यणो । सूर्योपराग सुमहानासीत् कल्पक्षये यथा ॥ १ ॥
त ज्ञात्वा मनुजा राजन् पुरस्तादेव सर्वतः । समन्तपञ्चकं क्षेत्रं ययु श्रेयोविधित्तया ॥ २ ॥
नि. शत्रियां महौ कुर्वन् रामः शस्त्रभृतां वरः । नृपाणां रक्षिरौघेण यत्र चक्रे महाहृदान् ॥ ३ ॥
ईषे च भगवान् रामो यत्रास्पृष्टोऽपि कर्मणाः । लोवस्य प्राहयत्तीशो यथान्योऽघ्रापनुत्तये ॥ ४ ॥
महर्यां तीर्थयात्रायां तत्रागन् भारतीः प्रजाः कृष्ययश्च । तथाक्रूरवसुदेवाहुकादयः ॥ ५ ॥
ययुर्भारत तत् क्षेत्रं स्वमघं चपयिष्यथः । गदप्रद्युम्नसाम्वाधा. सुचन्द्रशुकसारथैः ॥ ६ ॥
आस्तेऽनिरुद्धो रथायां कृतवर्मा च यूथपः । ते रथेर्देवधिष्यायामैर्हयैश्च तरलपुत्रैः ॥ ७ ॥
गजैर्नन्दद्विरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरभुभिः । ध्यरोचन्त महातेजाः पथि काञ्चनमालिनः ॥ ८ ॥

दिव्यस्रग्वस्त्रसहाहाः कलत्रैः खेचरा इव । तत्र आत्वा महाभाग उपोष्य सुसमाहिताः ॥ ९ ॥
प्राद्ययोभ्यो ददुर्धेनूर्वात्.सप्तमुक्ममालिनीः । रामहृदेषु विधिवन् पुनरात्पुत्रस्य घृष्यथः ॥ १० ॥
ददुः स्वश्रेष्ठं द्विजाम्प्रेम्यः कृष्ये नो भित्तिरस्त्विति स्वयं च तदनुशासा कृष्यथः कृष्यदेवता ॥ ११ ॥
भुक्तयोपविशुः काम खिन्धच्छायाट्टघ्निपाट्टघ्निपु। तत्रागतस्ते ददशुः सुहृत्सम्बन्धिनो नृपान् १२
मत्स्योशीनरकौत्सपविदम्बकुहसृञ्जयान् । काम्बोजकैक्यान् मद्रान् कुन्तीनाननकेरलान् १३ ॥
अन्यारक्षेवामपसीयान् पराश्व शतशो नृप । नन्दादीन् सुहृदो गोपान् गोपीक्षोत्वव्यदिताश्चिरम् ॥

अन्योन्यसन्दर्शनहर्परंहसा प्रोत्कुल्लहद्वयप्रसरोरहधियः ।

आश्लिष्य गाढं नयनैः धवजला हृष्ययश्चो रद्वगितो ययुमुद्गम् ॥ १४ ॥

द्वियश्च संवीच्य मिथोऽतिसौहृदस्मितामलापाहृष्टोऽभिरिभिरै ।

स्तनैः स्तनान् कुट्टु मपट्टरूपितान् निहत्य दोभिः प्रणयाधलोचना ॥ १६ ॥

ततोऽभिषाद्य ते वृद्धान् यविष्टै रभिषादिताः । स्वागतं कुशलं शृत्वा चक्रुः कृष्यरूपा मिथः ॥ १७ ॥
श्या भ्रातृन् स्वमूर्धोचय तापुत्रान् पितरावपि । भ्रातृपत्नीन् कुन्दं च जहौ सश्रयया शुच ॥ १८ ॥
कुन्त्युषान्च

चार्यं भ्रातरहं मन्ये आमानममृतशिष्यम् । यद् वा आप्नुमद्रातां नानुस्मरथ स्तन्मा ॥ १९ ॥
सुहृदो शातय. पुत्रा भ्रातर. पितरावपि । नानुस्मरन्ति स्वजनं वरथ देवमदृषियम् ॥ २० ॥
अथ मास्मानसूपेण देवप्रोदनकान् नरान् । ईशस्य हि वशे लोके कुलो वार्ष्णेऽपया ॥ २१ ॥

कसप्रतां च धय याता दिश दिशम् । एतद्धैव पुन स्वान दैवनासादिता ह्यम ॥२२॥

श्रीशुक उवाच

वसुदेवोऽप्रमेनाद्यैर्दुर्मिस्तेऽर्चिता नृपा । आसन्नप्युतसन्दर्शपरमानन्दनिर्गता ॥२३॥
 भीष्मो द्रोणोऽस्मिन्कापुत्रो गान्धारी समुता तथा । सद्गारा पाण्डवा कुतो सृजयो विदुर कृप ॥
 कुन्तिभोजो विराटश्च भीष्मको नम्रजिम्हान् । पुरजिद् द्रुपद शल्यो धृष्टकेतु सकृशिराद् २५
 दमघोरो विशालाहो मैथिलो मदकेरुयो । युधामन्यु सुशर्मा च समुता ब्राह्मिणादय २६
 राजानो ये च राजेन्द्र युधिष्ठिरमनुप्रता । श्रीनिरुन धनु शौरै सखीक धीष्य विस्मिता ॥
 अथ ते रामकृष्णाम्यां सख्यक्प्राप्तसमईणा । प्रशशसुमुंदा युक्ता वृष्णीन् कृष्णपरिग्रहान् २८
 अहो भोजपते यूय जन्मभाजो नृणामिह । यत् परयथासकृ कृष्ण दुर्दर्शमपि योगिनाम् ॥
 यद्विश्रुति श्रुतिनुतेदमच पुनाति पादावनेजनपयश्च वचश्च शास्त्रम् ।
 भू कालभजितभगापि यद्द्विपन्नस्पशोत्थशक्तिरभिवर्धति नोऽसिनाथान् ॥३०॥
 तद्दर्शनम्पर्शानुपपन्नराशय्यासनाशनमयीनसपिण्डय ॥

येषां गृहे निरयवर्त्मनि वर्ततां च स्वर्गापगगविरम स्वयमास विष्णु ॥३१॥

श्रीशुक उवाच

नन्दस्तत्र यदून मासान् ज्ञात्वा कृष्णपुरोगमान् । तत्रागमद् वृतो गोपैरन स्वार्दिदृक्षया ३२
 त इष्टा वृष्णयो हृष्टास्तन्व प्राणमिवोयिता । परिष्वजिरे गाढ चिरदर्शनकातरा ॥३३॥
 वसुदेव परिष्वज्य समीत प्रेम्बिह्वल । स्मरन् कसकृनान् केशान् पुत्रभ्यास च गोकलेत
 कृष्णरामौ परिष्वज्य पितरावभिवाच च । न किञ्चनोचतु प्रेम्णा साधुकयौ कुरुदह ॥३५॥
 तावा मासनमारोप्य बाहुभ्यां परिभ्य च । यतोदा च महाभागा मुतो विजहत शुच ॥३६॥
 रोहिणी देवकी चाथ परिष्वज्य ब्रजेधरीम् । स्मर यौ त कृतां मैत्रा बाष्पकण्ठ्यौ समूचतु ३७
 का विस्मरेत वां मैत्रीमनिर्गतां ब्रजेधरि । अवाप्याप्यैन्द्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ॥३८॥
 एतावदष्टपितरौ युवयो स्म पित्रो सम्प्रीणनाभ्युदयपोषणपालनानि ।
 प्राप्योपतुर्भवति पद्म ह यद्दृक्ष्योन्व्यस्तावकुत्र च भयी न सतां पर स्व ॥३९॥

श्रीशुक उवाच

गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्ट य प्रेक्ष्ये हसिषु पद्मकृत शपन्ति ।
 दमिह्द्वीकृतमर्लं परिभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि निरययुजां दुरापम् ॥४०॥
 भगवांस्तास्तथाभूता विविक उपसङ्गत । आश्लियानामयं पृष्ठा महसन्निदमप्रवीत् ॥४१॥
 अवि स्मरथ न सद्य स्वानामयचिर्हीर्षया । गताश्रिरायिताग्द्वयुपलक्षण्यचेतस ॥४२॥
 अप्यवध्याययास्मान् स्विद्वृत्तज्ञानिशङ्कया । नून भूतानि भगवान् युनक्ति विपुनक्ति च ॥४३॥

वायुर्यथा घनानीकं नृणं तूलं रजोसि च । संयोज्याविति भूयस्तथा भूतानि भूतवृत्तः ॥४४॥
 मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते । दिष्टया यदासोऽनमस्नेहो भवतीनां मदापनः ॥४५॥
 अहं हि सर्वभूतानामादिस्तोऽन्तरं बहिः । भौतिकानां यथा खं वाभूवांयुज्योतिरङ्गनाः ॥४६॥
 एव द्योतानि भूतानि भूतेष्वामाऽऽमना ततः । उभयं मरयथ परे पश्यताभातमहरे ॥४७॥

श्रीशुक उवाच

अध्या मशिक्षया गोप्य एवं कृण्वेन शिविताः । तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्यगन्तः ॥४८॥
 आहुश्च ते नलिननाभ पदारबिन्दं योनेश्वरहंदि विचिन्त्यमगाधबोधैः ।
 संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं गेहञ्जुरामपि मनस्युदियात् सदा नः ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवतेमहापुराण्येदशमस्कन्धेउत्तरार्धे षष्ठिणोपसङ्गमो नाम द्वयशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ त्रयशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

तथानुगृह्य भगवान् गोपीनां स गुह्यमिति । युधिष्ठिरमथापृच्छत् समांश्च सुहृदोऽन्ययम् ॥१॥
 त एवं लोकरुनाथेन परिष्टथा सुसाहृताः । प्रायूचुर्हृष्टमनस्तथापादेष्टाहृताइसः ॥२॥
 कुतोऽशिरं स्वचरणाभ्युजासर्वं महानमस्तो मुत्तनि सृतं वचित् ।
 विवन्ति ये कर्णपुटैरत्नं प्रभो देहमृता देहकृदस्मृतिश्चिद्धम् ॥३॥
 हिवाऽऽमवामविधुतामहृत्तत्रयवस्वमानन्दमग्न्यवमत्प्रष्टमकुपडपोषम् ।
 कालोपमृदनिगमायन आसयोगमायाहृति परमहंसगति नताः स्म ॥४॥

अपिक्रुवाच

इदुत्तमशोऽशिरामार्ण जनेष्वभिष्टुषास्यन्धककौरवस्त्रियः ।
 समेत्य गोविन्दकथा मिथोऽगृह्यन्निस्त्रोऽगीताः शृणु वर्णयामि ते ॥१॥

द्रीपद्यवाच

हे धर्मपंथुतो भद्रे हे जाम्बवति कौसले । हे सौमभामे कालिन्दि दीप्ये रोहिणि लक्ष्मणे ॥१॥
 हे कृष्णपन्व एतद्यो मृत यो भगवान् स्वयम् । उपपेमे यथा लोकमनुत्पन्नं स्वमापया ॥२॥

रुद्रिमण्युवाच

शैलप्य मापंविभुगुह्यतकामुंकेनु राजह्वयेषमत्योत्तरिताहृमिण्युः ।
 निन्द्ये मृगेन्द्र इय भागमजाविपूयात् तप्यनिन्देतपरयोऽशु ममाशंनाय ॥१॥

सत्यभामोवाच

यो मे सनभिवधगतददा तपोन लिप्तभिरापमगमाहंमुपासहार ।
 त्रिःकर्पराजमध रजमराज स मेन भीग, पित्रादिसग मो प्रमवेऽपि दाम् ॥१॥

जाम्बवत्युवाच

प्राज्ञाय देहकृदमु निजनाथदेव सीतापति त्रिणवहा-यमुनाग्ययुभयत् ।

ज्ञावा परीक्षित उपाहरदहंश्च मां पादौ प्रगृह्य मणिनाहममुष्य दासी ॥१०॥

कालिन्द्युवाच

तपश्चरन्तीमाज्ञाय स्वपादस्पर्शनाशया । सरयोनेत्याग्रहीन् पाणिं योऽह तद्गृहमार्जनी ॥

मित्रविन्दोवाच

यो मां स्वयंवर उपेत्य विजित्य भूपान् निन्ये श्रयूथगमिवात्मबलिं द्विपारि ।

श्रातृश्च मेऽपकुरुत स्वपुर श्रियौकस्तस्यास्तु मेऽनुभवमद्भ्युद्यवनेजनत्वम् ॥१२॥

सत्योवाच

सतोष्योऽतिबलवीर्यसुतीक्ष्णशृङ्गान् पित्रा कृतान् क्षितिपवीर्यपरोक्षणाय ।

तान् घोरदुर्मदहनस्तरसा निगृह्य प्रीढन् वयं च ह यथा शिशवोऽजतोक्तान् ॥१३॥

य इत्थ वीर्यशुल्का मां दासीभिश्चतुरङ्गिणीम् । पथि निजित्य राज-यान् निन्ये तद्दास्यमस्तु मे ॥

भद्रोवाच

पिता मे मातुलेयाय स्वयमाहूय दत्तवान् । कृष्ये कृष्याय तच्चित्तमसौहृदिया सखीजनै १२

श्रस्य मे पादस्पर्शो भवेज्जन्मनि जन्मनि । कर्मभिर्भ्राग्यमाणाया येन तच्छ्रेय भ्रातन ॥१६॥

लक्ष्मणोवाच

ममापि राज्यच्युतजन्मकर्म श्रुत्वा मुहुर्नारदगीतमास ह ।

चित्तं मुकुन्दे किल पद्महस्तया वृत् सुसम्पत्स्य विहाय लोकपान् ॥१७॥

ज्ञात्वा मम मत्तं साध्वि पिता हुहृत्कृत्वत्सल । घृहत्सेन इति ह्यासत्तत्रोपायमचीकरत् ॥१८॥

यथा स्वयंवरं राशि मत्स्य पार्थिवसया कृत । अथ तु यहिराशुद्रो दरयते स जले परम् ॥१९॥

श्रुत्यैतत् सन्ते भूषा आयुर्मपितु पुरम् । सर्वोत्तराखतगृहा सोपाप्याया सहस्र ॥२०॥

पित्रा सगृहिता सर्वे यथावीर्ये यथावथ । आद्दु सशर चाप वेद्मं पर्यदि मद्दिय ॥२१॥

आदाय प्यासुजन् केचिन् सग्यं कर्तुमनोधरा । आकोटि उवां समुत्कृष्य पेतुरेकेऽमुना हता ॥२२॥

सग्यं कृत्वा परे घोरा मागधाम्बष्टचेदिपा । भीमो दुर्याधन कर्णो नाविन्दस्तदस्थितिम् २३

म ह्याभास जले वीर्य ज्ञात्वा च तदस्थितिम् । पार्थो यत्तोऽसृजन् थाय नास्थिनत् परसृयो परम् ॥

रात्रन्द्येषु निवृत्तेषु भग्नमानेषु माण्डिषु । भगवान् धनुरादाय सग्यं कृत्वाथ लीलया २४

तस्मिन् सहाय किशिरं मत्स्यं वीर्य्य सृष्टमले । द्विष्येयुष्णापातपत्तं मूर्ध्नि चाभिजिति ध्विने २५

दिशि दुन्दुभयो नेदुर्गपराभ्युता भुवि । देवाश्च क्षुत्तुमासारान् मुमुजुर्हरत्रिदना २६

तद्भङ्गाधिरामहं कलनूपुराभ्यां पद्भ्यां प्रगृह्य कनकोज्ज्वलरत्नमालाम् ।

नूने निवीय परिधाय च कौशिकाग्र्ये समीडहासपदना कवरीष्टतत्रम् ॥२८५

उधोय वक्त्रमुखन्तलकुण्डलद्विङ्गुण्डलस्यलं शिशिरहासपटाक्षमोधै ।

राज्ञो निरीष्य परितः शनकैर्मुगारेरसेऽनुरक्तहृदया निदधे स्वमालाम् ॥२८६॥

तावन्मृदङ्गपटहाः शङ्खभेर्यानाकादयः । निनेदुर्नटनर्तनयो ननृतुर्गायका जगु ॥३०१॥

एव वृते भगवति मयेशे नृपयूथपाः । न सेहिरं याज्ञसेनि स्पर्धन्तो हृद्वयानुराः ॥३११॥

मां तावद् रथमारोप्य हयस्नेचनुष्टयम् । शङ्खमुद्यम्य सचक्रत्तस्याग्राजौ चतुर्भुजः ॥३२५॥

दारुणश्चोदयामास काञ्चनोपस्करं, रथम् । मियतां भूभुजां राज्ञि मृगाणां मृगराडिव ॥३३॥

तेऽन्वरुजन्त राजन्या निषेदुधुं पथि केचन । संयत्ता उदृष्टेऽवासा ग्रामसिंहा यथा हरिस्मृ३४।

ते शङ्खच्युतथायौधैः कृतथाहृद्ग्रिकन्धराः । निषेतुः प्रधने केचिदेके सन्त्यज्य दुद्रुवुः ॥३५॥

ततः पुरीं यदुपतिरत्यलङ्कृतां रविच्छदध्वजपटत्रितोरणाम् ।

कुशस्यजो दिवि भुवि चाभिसंस्तुतो ममाविशत्तरंखिरिव स्वचेतनम् ॥३६॥

पिता मे पूजयामास सुहृत्सम्प्रन्धिबान्धवान् । महाहंवासोऽलङ्करीः शय्यासनपरिच्छदैः ॥३७॥

दासीभिः सर्वसम्पद्भिर्भटेभ्यश्चाजिभिः । आयुधानि महार्हाणि ददौ पूर्णस्य भक्तित ॥३८॥

आत्मरामस्य तस्येमा वयं वै गृहदासिकाः । सर्वसङ्गनिवृत्त्यादा तपसा च बभूविम ॥३९॥

महिष्य ऊचुः

भौमं निहस्य सगणं युधि तेन रुद्धा ज्ञात्वाथ न चित्तिजये जितराजकन्याः ।

निर्मुष्य संमृतिविमोघमनुस्मरन्तीः पादागुजं परिणिनाय य चासकाम ॥४०॥

न वयं साध्वि साध्याज्यं स्वराज्यं भौगपमस्युत । वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनन्द्यं वा हरेः पदम् ॥

कामयामह एतस्य श्रीमरापादरज श्रियः । वृचयुद्धमगन्धाश्वं मूर्ध्ना योर्दुं गदाभृत ॥४२॥

मज्जिद्यो यद् वाञ्छन्ति पुलिन्दस्नृणावीरवः । गावश्चारयतो गोत्रा, पादस्पर्शं महात्मनः ॥४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तार्धे श्यरोतितमोऽध्यायः ॥८३॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

धु वा पृथा मुबलपुःष्य पाशमेनो भाधस्यथ वितिपरन्व उत स्त्रगोःषः ।

कूप्लोऽतिलाामनि हरी प्रणवानुयन्धं सर्वा विविस्सुलनभ्रुकतावुनाष्य ॥ १ ॥

इति सगमापमणानु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभितृषु । चापयुर्जनयस्तत्र शृण्वरामदिरुषया ॥ २ ॥

द्वेषयनो नारदश्च प्ययनो देवलोऽमिताः । विधामित्र शानानन्दो भरद्वाजोऽथ गौतम ॥३॥

राम सशिष्यो भगवान् वसिष्ठो गालवो ऋगु । पुलस्त्य कश्यपोऽत्रिंश माकण्डेशो बृहस्पति ॥
 द्वितस्त्रितश्रैकतश्च प्रह्लापुत्रास्तथाङ्गिरा । अगस्त्यो याज्ञवल्क्यश्च वामदेवादयोऽपरं ॥२॥
 तान् दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय प्रागासीना नृपादय । पाण्डवा कृष्णरामौ च प्रण्येमुविश्ववन्दितान् ॥
 तानानर्चुर्धथा सर्वे सहस्रामोऽच्युतोऽर्चयत् । स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाह्वयधूपानुलेपनैः ॥७॥
 उवाच सुखमासीनान् भगवान् धर्मगुप्तु । सदस्तस्य महतो यत्तवाचोऽनुश्रवत ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

अहो वर्यं जन्मभृतो लब्ध कास्त्वेनं तत्फलम् । दवानामपि दुःप्राप यद् योगधरदर्शनम् ॥९॥
 किं स्वल्पतपसां नयामर्चायां ददच्छुभम् । दर्शनस्पर्शनप्रभप्रह्लापादाचंनदिकम् ॥१०॥
 न ह्यमयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिन्नामया । ते पुनस्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधव ॥११॥
 नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जल ख श्वसनोऽथ वाङ् मनः ।
 उपासिता भेदकृतो हरन्वय चिपश्चितो मन्ति मुहूर्तसेवया ॥१२॥
 यस्यात्मबुद्धि कुण्ठे त्रिधातुके स्वधी कलत्रादिषु भौम इज्यधी ।
 यत्तीर्थबुद्धि सलिले न कर्हिचिजनेत्प्रभजेषु स एव गोप्तर ॥१३॥

श्रीशुक उवाच

निशम्येत्वं भगवत कृष्णस्याकुण्ठमेधस । वचो दुरन्वय विप्रास्तूष्णीमासन् भ्रमद्विष ॥१४॥
 चिरं चिमृश्य मुनय ईश्वरस्येशितवताम् । जनसप्रद इत्युचु स्मयन्तस्तं जगद्गुरुम् ॥१५॥

मुनय ऊचु

यन्मायया तत्रविदुत्तमा यय विमोहिता विश्वसृजामधीधरा ।
 यदीशितव्यायति गूढ ईहया अहो विचित्रं भगवद्विचोष्ठितम् ॥१६॥
 अनीह पुनद् बहुधैरु आत्मना सृजत्यत्रप्रति न वक्ष्यते यथा ।
 भीमैर्हि भूमिर्बहुनामरूपिणी अहो विभूश्रितं विद्वन्मनम् ॥१७॥
 अथापि काले स्वजनाभिगुप्तये रिभरिं सद्य सलनिप्रज्ञाय च ।
 स्वलीलया वेदपर्यं मनातन वर्णाश्रमात्मा पुरु । परो भवान् ॥१८॥
 प्रह्ला ते हृदयं शुकं तप स्वाध्यायमयमै । यप्रोपलब्धं तद् स्वल्पमवर्षं च ततः परम् ॥१९॥
 तस्माद् प्रह्लातुनं प्रह्लात् शास्त्रयोनेर वमात्मन । सभाजयसि सदान् तद् महत्प्राप्त्यणीर्भवान् ॥
 अथ नो जन्ममात्राय विद्यायास्तपसो दश । तया सङ्गम्य सद्गत्या यतन्तः श्रेयसां पर ॥२०॥
 नमस्कारमै भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधमे । स्वयोगमाययाच्छुभमहिष्टे परमात्मने ॥२१॥
 न नं विष्णवमी भूषा ण्डाराभास्व शृण्वय । मायाजवनिकारुद्रमामानं कालमीधरम् २३
 यथा शपान. पुरुष आत्मानं गुणतापदम् । नाममात्रेन्द्रियाभार्तं न वेद रहित परम् ॥२४॥

पवं त्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया । मायया चिभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् ॥२१॥
तस्याद्य ते दशमाद्भिर्मघौघमर्पतीर्थास्पदं हृदि कृतं सुविपकयोगैः ।

उरिस्तकभक्त्युपहृताशयजीवकोशा आपुर्भवदतिमथोऽनुगृह्णाण भक्तान् ॥२६॥

श्रीशुक उवाच

इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरम् । राजर्षे स्वाश्रमान् गन्तुं मुनयो दधिरे मनः ॥२७॥
तद् धीष्य तानुपमस्य वसुधैव महावशः । प्रणम्य चोपसंगृह्य वभाषेदं सुयन्त्रितः ॥२८॥

वसुदेव उवाच

नमो व. सर्वदेवेभ्य ऋषयः श्रोतुमहंथ । कर्मणा कर्मनिर्हारो यथा स्य शस्तदुच्यताम् ॥२९॥

नारद उवाच

नातिचित्रमिदं विद्या वसुदेवो युभुस्यया । कृष्यं मवाभंरु यन्नः पृच्छति श्रेय आरमनः ॥३०॥
सन्निकर्षो हि मत्यांनामनादरणकारणम् । गाङ्गं हित्वा यथाऽन्याग्भस्तत्रायो याति शुद्धये ॥
यस्यानुभूतिः कालेन लयोत्पत्त्यादिनास्य वै । स्ततोऽन्यस्माद्य गुणतो न कुतश्च न रिप्यति ॥
तं ह्येशकर्मपरपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीधरमद्वितोयम् ।

प्राण्यादिभिः स्वविभर्षस्वगूढमन्थो मन्येत सूर्यमित्र मेघहिमोपरागैः ॥३३॥

यथोचुर्मुनयो राजक्षाभाष्यानकदुन्दुभिम् । सर्वैरां गृह्यतां राज्ञां तथैवाच्युतरामयोः ॥३४॥
कर्मणा कर्मनिर्हार एव साधु निरूपितः । यत्पृच्छया यजेद् विष्णुं सर्वपञ्चैश्वरं मयि ॥३५॥
चित्तस्योपशमोऽयं वै कविभिः शास्त्रचक्षुषा । दर्शितः मुगमो योगो धर्मश्याममुदायहः ॥३६॥
अयं स्वस्वयनः पन्था द्विजातेर्गृहमेधिनः । यत्पृच्छयाऽऽमवित्तेन शुद्धेनेज्येत पूज्यः ॥३७॥
वित्तैष्या यज्ञदानैर्गृहैर्भस्मैरणाम् । याम्लोकेषणां देव कालेन विज्जेद् सुधः ।

प्राप्ते त्वक्तैः प्रणाः सर्वे ययुर्चारास्तपोऽनम् ॥३८॥

अथैस्त्रिभिर्द्विजो जातो देवर्षिर्विनृणां प्रमो । यज्ञाभ्ययन पुत्रैस्ताण्यनिस्तीर्य त्यजन् पतेत् ३६
एवं त्वद्य मुक्तो द्वाप्यो वै ऋषिप्रोमंद्दामते । यज्ञैर्द्वेषंमुन्मुत्प निष्कंकोऽशरणो भव ॥४०॥
वसुदेव भवान् नूनं भगव्या परमया हरिम् । जगतामोरवरं प्रायः स यद् वां पुत्रतां गतः ४१

श्रीशुक उवाच

नेदुर्मदङ्गपटङ्गभेयान्कादय । ननुर्नदनतेष्वस्तुष्टुवुः स्तमागधाः ।

जगु. सुकण्ठ्यो गन्धर्व्यः सङ्गीतं सहभर्तृकाः ॥४६॥

तमभ्यपिञ्चन् विधिवदक्तमभ्यक्तगृत्विज । पत्नीभिरपटदशभिः सोमराजमिवोद्भुभिः ॥४७॥

ताभिरुक्त्वलवलयेर्हारनूपुरकुण्डलैः । स्वलङ्कृताभिविंबभौ दीक्षितोऽजिनसंवृत ॥४८॥

तस्यविजो महाराज रत्नकौशेयवासस । ससदस्या विरेजुस्ते यथा वृग्रहणोऽप्वरे ॥४९॥

तदा रामश्च कृष्णश्च स्वैः स्वैर्वन्धुभिरन्वितौ । रेजतु स्वसुतैर्दारजावेशौ स्वविभूतिभिः ॥५०॥

ईजेऽनुयज्ञ विधिना अग्निहोत्रादिलक्ष्णैः । प्राङ्मूर्ध्वैश्चैतैर्द्वैर्व्यज्ञानत्रियेश्वरम् ॥५१॥

अथर्विम्भ्योऽवदात् काले यथाज्ञात स दक्षिणा । स्वलङ्कृतैर्भ्योऽलङ्कृत्य गोभूकन्या महाधना ५२

पत्नीसंयाजावभृथैश्चरित्वा ते महर्षयः । ससन् रामदुदे विप्रा यजमानपुर सरा ५३

रनातोऽलङ्कारवाससि बन्दिभ्योऽदात् तथा स्त्रियः । ततः स्वलङ्कृतो वर्णानाश्रम्योऽक्षेन पूजयत् ५४

बन्धून् सदारान् ससुतान् परिवर्द्धय भूयसा । विदभंकोसलकुरुन् काशिकेकयसृज्यान् ५५

सदस्यैर्विकसुरगणान् नृभूतपितृचारणान् । धीनिक्तेतमनुज्ञाप्य शसन्तः प्रययुः कतुम् ५६

धृतराष्ट्रोऽनुजः पार्था भीष्मो द्रोणः पृथा यमौ । नारदो भगवान् व्यासः सुहृत्सम्बन्धिवान्धवाः ५७

बन्धून् परिष्वज्य यदून् सौहृदाङ्किञ्चेतसः । ययुर्विरहृक्च्येण स्वदेशाश्वापरे जनाः ५८

नन्दस्तु सह गोपालैश्च हत्या मूजयार्चित । वृष्णरामोऽप्रसेनाद्यैर्न्यवात्सीद् बन्धुवत्सल ५९

वसुदेवोऽज्ञसोत्तीर्य मनोत्थमहर्षयम् । सुहृद्वृतः प्रीतमना नन्दमाह करे स्पृशन् ६०

यसुदेव उवाच

भ्रातरीशकृतः पायो नृणां यः स्नेहसञ्चितः । तं दुःसयजमहं मन्ये शूराणामपि योगिनाम् ६१

अस्मास्वप्रतिकल्पेयं यत् कृताज्ञेषु सत्तमैः । मैत्रपतिताफलावापि न निवर्तेत कर्हिचित् ६२

प्रागकल्पाद्य कुशलं भ्रातवो नाचराम हि । अपुना धीमदान्धापा न परयामः पुरः सत ६३

भा राज्यधीरभून् पुंसः श्रेयस्कामस्य मानदः । स्वजनानुत बन्धून् वा न परयति ययान्घट्का ६४

श्रीशुक उवाच

पुत्र सौहृदशैधिल्याचित आनन्दुन्धुभिः । ररोद तत्कृता मैश्री रमरप्रभ्रुविलोचनः ६५

नन्दस्तु सप्यु प्रियकृन् प्रेम्णा गोविन्दरामयोः । अथ श्व इतिमासां वीरु यदुभिर्मानितोऽवसत् ६६

ततः कामैः पूर्यमाण सप्तमः सहबान्धव । परार्घ्याभरणेषीमनानानर्घ्यपरिच्छदैः ६७

यसुदेवोऽप्रयेनाभ्या वृष्णोद्धवशलाक्षिभिः । दत्तमादाय पारिवर्द्धय पितो यदुभिर्यथौ ६८

नन्दो गोपाश्र गोप्यश्च गोविन्दधरणाभुजे । मनः क्षिप्तं पुनर्हत्तुं मनोशा मधुरां ययुः ६९

बन्धुषु प्रतिवानेषु वृष्णयः वृष्णदेशताः । वीर्यप्रावृपमारुतां ययुर्दारयतीं पुनः ७०

जनभ्यः कथयाञ्चक्रुर्यदुदवमहो मयम् । यदाक्षीतीथयात्रायां सुहृत्सन्दर्शनादिकम् ॥७१॥
इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥

अथ पञ्चाशीतितमाऽध्यायः

आवादरायणरुवाच

अथैकदाऽऽमगौ प्राप्तौ कृतपादाभिवन्दनौ वसुदवोऽभिनन्वाह प्रीया सङ्कर्षणाख्युतौ ॥१॥
सुनीनां स वच ध्रुवा पुत्रयोर्धामसूचकम् । तद्वायैजातविश्रम्भ परिभाष्याभ्यभाषत ॥२॥
कृष्ण कृष्ण महायोगिन् सङ्कर्षण सनातन । जाने वामस्य यत् साक्षात् प्रधानपुरुर्यो परो ॥३॥
यत्र येन यतो यस्य यस्मै यद् यद् यथा यदा । स्यादिदं भगवान् साक्षात् प्रधानपुरुर्येश्वर ॥४॥
एतज्जानाविध विश्वमात्मसृष्टमधोऽक्षज । आ मनानुप्रविश्यामन् प्राणो जीवो विभर्ष्यज २
प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो वा परस्य ता । पारतन्त्र्याद् वैसादस्याद् द्वयोश्चेष्टैव चेष्टाम् ६॥
कान्तिस्तज प्रभा सत्ता चन्द्राम्बकंचविद्युताम् । यत् स्थैर्यं भूमृतां भूमृत्वांतिर्गन्धोऽर्थतो भवान् ॥
तपण्य प्राणनमपां दवत्व ताश्च तद्रस । श्रोज सहो बल चेष्टा गतिर्वायोस्तवेश्वर ॥८॥
दिशां स्वमवकाशोऽसि दिश ख स्फोट आश्रय । नादो वर्णस्वमोङ्कार आकृतीनां पृथक्कृति ॥९॥
इन्द्रिय त्विन्द्रियाणां ष द्वाश्च तदनुग्रह । श्वबोधो भवान् बुद्धोर्जावस्थानुस्मृतिः सती १०
भूतानामसि भूतादिरिन्द्रियाणां च तैजस । वैकारिको विकल्पानां प्रधानमनुशायिनाम् ११
नधरेत्विष मावेपु तद्वसि त्वमनधरम् । यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमात्र निरूपितम् १२॥
सध्व रजस्तम इति गुणास्तद्वृत्तयश्च या । त्वय्यद्वा प्रहाणि परे कल्पिता योगमायया १३॥
तन्मात्र सन्त्यमी भावा यहि त्वयि विकल्पिता । व चामोषु विकारेषु ह्यन्यदाव्यावहारिक १४॥
गुणप्रवाह एतस्मिन्नबुधास्त्वखिला मन । गति सूक्ष्मामधोघेन ससरन्तीह कर्मभि १५॥
यच्छब्दा नृतां प्राप्य सुकल्पामिह दुर्लभाम् । स्वार्थे प्रमत्तस्य बयो गतं त्वन्माययेश्वर १६॥
असावह ममैवैते दहे चास्यान्वयादिषु । स्नेहपाशैर्निबन्धाति भवान् सर्वमिदं जगत् १७॥
युवां न न सुतौ साक्षात् प्रधानपुरुर्येश्वरौ । भूभारक्षत्रक्षपण श्रवतीर्णो तथाऽऽद्य ह १८॥
तत्ते गतोऽस्म्यरथमथ पदारविन्दमापन्नससृतिभयापहमातंयन्धो ।
एतावतालमलमिन्द्रियलालसेन मर्यां मदक् स्वयि परे यदप यदुद्धि १९॥
सूतीगृहे ननु जगाद् भवानजो नौ सज्ज इत्यनुयुग निजधर्मगुण्यै ।
नानतनूगगनवद् विदधज्जहासि को वेद् भून्नउरुगाय विभूतिमायाम् २०॥

श्रीशुक उवाच

आकर्ये धं पितृवक्ष्य भगवान् साचतर्धम । प्रत्याह प्रधयानघ्र प्रहसंश्छुषण्या गिरा २१

श्रीभगवानुवाच

वचो वः समवेतार्थं तातैतदुपमन्महे । यन्नः पुत्रान् समुद्दिश्य तत्त्वप्राप्तं उदाहृतः ॥२२॥
 अहं यूयमसाधार्यं इमे च द्वारकौकसः । सर्वेऽप्येवं यदुश्रेष्ठ विमृश्याः सचराचरम् ॥२३॥
 आत्मा ह्येकः स्वयंज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणैः । आत्मस्पृष्टेस्तःकृतेषु भूतेषु बहुधेयतं ॥२४॥
 तं वायुज्योतिरापो भूस्तःकृतेषु यथाशयम् । आविस्तरोऽल्पभूर्गैको नानात्वं यात्यसावपि २५

श्रीशुक उवाच

एवं भगवता राजन् वसुदेव उदाहृतम् । श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूर्ण्यौ प्रीतमना अभूत् ॥२६॥
 अथ तत्र कुरक्षेष्ट देवकी सर्वदेवता । श्रुत्वाऽऽनीतं गुरोः पुत्रमात्मजाभ्यां सुविस्मिता ॥
 कृष्णरामौ समाधान्य पुत्रान् कंसविर्हिसितान् । स्मरन्तो कृपणं प्राह वैकुण्ठादश्रुलोचना २८

देवक्युवाच

राम रामाप्रमेयात्मन् कृष्ण योगेश्वरेश्वर । वेदाहं वां विश्वजामीश्वरावादिपूरुषौ ॥२९॥
 कालविष्वस्तसत्त्वानां राज्ञामुच्छ्राद्धशक्तिनाम् । भूमेभाराम्याणानामशतोर्णौ जयाय मे ॥३०॥
 यस्यांशांशांशभागेन विधोत्पतिलयोदयाः । भवन्ति किल विश्वात्मस्तं त्वाद्याहं गर्ति गतात्
 चिरान्मृतसुतादाने गुरुणा, कालचोदितौ । आनिन्यथुः पितृस्थानाद् गुरवे गुहदक्षिणाम् ॥३२॥
 तथा मे कुरुतं कामं युवां योगेश्वरेश्वरौ । भोजराजहतान् पुत्रान् कामये द्रष्टुमाहृतान् ॥३३॥

ऋषिरुवाच

एवं सञ्चोदितौ मात्रा रामः कृष्णश्च भारत । सुतलं संविशानुषोंगमायामुपाश्रितौ ॥३४॥
 तस्मिन् प्रविष्टानुपलभ्य दैत्यराड् विश्वात्मदैवं सुतरां तथाऽऽमनः ।
 तद्दर्शनाद्वाद्दपरिप्लुताशयः सद्यः समुत्थाय ननाम सान्वयः ॥३५॥
 तयोः समानोय वरामनं मुदा निविष्टयोस्तत्र महा मनोस्तयोः ।
 द्वार पादावधनिज्य तज्जलं सृष्ट्वा श्रायत् पुनद् यदम्बु ह ॥३६॥
 समईधामास स तौ विभूतिभिर्महाईवत्त्राभरणाजुलेपनैः ।
 ताम्बूलदीपासृतभक्षणादिभिः स्वगोप्रविशामसमपण्येन च ॥३७॥
 स इन्द्रसेनो भगवत्पदाभुञ्जं विभ्रग्मुहुः प्रेमविभिन्नपा धिया ।
 उवाच हानन्द्वल्लाङ्गुजेण्यः प्रहृष्टरोमा नृप गद्गदाचरम् ॥३८॥

यलिरुवाच

नमोऽनन्ताय वृहते नमः कृष्णाय वेद्यते । सांख्ययोगजितानाय प्रहस्ये परमात्मने ॥२॥
 दर्शनं वां हि भूतानां दुःप्रार्थं चाप्यदुर्लभम् । रजस्तमः स्वभावात् यन्नः प्रसौ - ५
 दैत्यदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याप्रचारणाः । पशवःपिशाचाश्च भूतप्रमथनायकाः ॥३९॥

विशुद्धसत्त्वधाम्न्यद्वा राज्ञ्य शास्त्रशरीरिणि । नित्यं निबद्धवैरास्ने वयं चान्ये च तादृशाः ॥४२॥
 केचनोद्बद्धवैरेण भव या केचन कामतः । न तथा सत्त्वसंरब्धाः सन्निकृष्टाः सुरादयः ॥४३॥
 इदमित्यमिति प्रायस्त्रयं योऽस्ति शरीर । न विद्म यपि योगेण योगमायां कुनो वयम् ४४
 सन्न. प्रसीद निररे त्विमृगयुमपादारविन्दधिरयान्यगृहान्धकृपात् ।

निष्कम्य विशयशरणाद्गुणुपलब्धवृत्तिः शान्तो यथैक सत सर्वसत्त्वैश्वरामि ॥४५॥

शाध्यस्मान्नीशितव्येश निष्प पान् कुरु नः प्रभो । पुमान् यच्छूद्रयाऽऽतिष्ठश्चोदनाया विमुच्यते ॥

श्रीभगवानुवाच

आसान् मरीचे. पट् पुत्रा ऊर्णायां प्रयनेऽन्तरे । देवाः कं जइसुर्वीषय सुतां यमितुमुद्यतम् ॥
 तेनासुरीमगन् योनिमनुनेवधकर्मणा । हिरण्यकशिपोर्जाता नीतास्ते योगमायया ॥
 देवभ्या उदरे जाता राजन् कसबिर्हितताः । सा ताज्योचरथाःमजान् स्वास्त इमेऽप्यासतेऽम्तिके
 इत एतान् प्रणोभ्यामो मातृशोकांनुत्तये । तत. शापाद् विनिर्मुक्ता लोके यास्यन्ति विष्वरा. ४
 स्मरोद्गीथः परिष्यङ्गः पतङ्ग. छुद्रभृद् पृथी । पडिमे मप्रसादेन पुनयांस्यन्ति सन्नतिम् २३
 इत्युत्वा तान् समादाय इन्द्रसेनेन एजितौ । पुनर्द्वारवतीमे य मातुः पुत्रानवच्छ्रिताम् ॥२४॥
 तान् दृष्ट्वा बालकान् देवी पुत्रस्नेहस्नुतस्तनी । परिष्वङ्वाङ्गमारोप्य मूर्ध्न्यजिघ्रदभीषणशः २३
 श्रपाययत् स्तनं प्रीता सुतस्पर्शपरिऽनुता । मोहिता मायया विण्णोर्यया सृष्टि प्रसर्तने २४
 पीत्वामृतं पयस्तस्याः पीतशेरं गदाभृतः । नारायणाङ्गमस्पर्शप्रतिलज्जामदर्शनाः ॥२५॥
 ते नमस्तृण्य गोविन्दं देवर्षीं पितरं पलम् । मिरतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवोरुपाम् ॥२६॥
 तं दृष्ट्वा देवकी देवी शृनागमननिर्गमम् । मेने सुबिस्मिता मायां कृणस्य रक्षितां नृप ॥२७॥
 एवंविधान्यद्भुतानि कृणस्य परमात्मन । वीर्ययनन्तरीर्यस्य सभयतन्तानि भारत ॥२८॥

सुन उवाच

य इदमनुष्टोतिं धायपेद् वा सुरारेश्वरितमनृष्योत्तैर्वीर्यितं स्वासपुत्रैः ।

जगदुपभिक्षं तद्भक्तपङ्कण्यैर् भगवति कृतचित्तो याति त सप्रेमधाम ॥२९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे मृताप्रज्ञानयनं नाम नवशतीतितमोऽध्यायः

अथ पडशीतितमोऽध्यायः

राजोउवाच

मज्जन् वेदिभूमिगामः श्वमारं रामहृष्यपो । पधोपपेमे वित्तपो या ममासौर् पिगमदी ॥३०॥

धीशुक उवाच

अमुंनस्तोयंयाश्रायां परंपरधर्मी प्रभुः । गज. प्रभायमश्रुणोमभुत्सेर्षी स ध्यामनः ॥३१॥

दुर्ध्वनाथ रामस्तां वास्यतीति न चापरे । तक्षिषु स यतिर्भूवा त्रिदण्डी द्वारकामगात् ॥३॥
 तत्र वै वार्षिकान् मासानवा सीत् स्वार्धसाधक । गौरैः सभानितोऽभीक्ष्ण रामेणाजानता च स ॥
 एकदा गृहमानीय आतिथ्येन निमग्न तम् । श्रद्धयोपहत भैष्य धलेन शुभजे किल ॥४॥
 सोऽपश्यत्तत्र महतीं कन्यां धीरमनोहराम् । प्रीयुषुल्लेखणस्तस्यां भावहृत्स्थ मनो दधे ॥५॥
 सापि त चकमे वीक्ष्य नारीणां हृदयङ्गमम् । हसती व्रीडितापाङ्गी त न्यस्तहृदयेक्ष्णा ॥६॥
 तर्त्ता पर समनुष्यायत्तर प्रेसुरर्जुन । न लेभे श अमञ्चित कामेनातिबलीयसा ॥ ॥
 महेशां देवयात्रायां रथस्थां दुर्गेनिर्गताम् । जहारानुमत पित्रो कृष्णस्य च महारथ ॥६॥
 रथस्यो धनुरादाय शूरांश्चारुन्धतो भटान् । विद्रोभ्य प्रोशतां स्वानां स्वभाग मृगराडिव ॥७॥
 तच्छू वा क्षुभितो राम पवणीव महार्णव । गृहीतपाद कृष्णेन सुहृद्भिश्चाभ्यशाभयत् ॥११५॥
 आहिणोर्वै पारिवर्हाणि वरवध्वोमुदा दल । महाधनोपस्करेभरथाश्चनरयोधित ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

कृष्णस्यासीद् द्विजश्रेष्ठ ध्रुतदेव इति ध्रुत । कृष्णैकभय वा पूर्णार्धं शा त कविरलम्बत ॥३॥
 स उवास विदहेषु मिथिनायां गृहाश्रमी । शनोहयाऽऽगताहार्यनिर्वर्तितनिजक्रिय ॥१४॥
 यात्रामात्र त्वहरहर्द्वाद्युपनमयुत । नाधिक तावता नृष्ट क्रियाश्चक्रे यथोचिता ॥२॥
 तथा तद्राष्ट्रपालोऽङ्ग बहुलाश्व इति ध्रुत । मैथिलो निरहग्मान उभावप्यच्युतप्रियौ ॥१॥
 तयो प्रसन्नो भगवान् दास्वेषाहृत रथम् । आरह्यसाक मुनिभिर्विदेहान् प्रययौ प्रभु ॥१७॥
 नारदो वामद्वोऽत्रि कृष्णो रामोऽसितोऽरुथि । अह बृहस्पति कश्यपो मैत्रेयश्च्यवनादय ॥१८॥
 तत्र तत्र तमायात्त पौरा जानपदा नृप । उपतस्थु साध्यहस्ता प्रहै सूर्यमिबोदितम् ॥१९॥

आनर्तधवहुरजाङ्गलकङ्कमरुपपाञ्चालसु तमधुकेकपकोसलायां ।

अग्नये च तन्मुखसरोजमुदारहासस्निग्धेरुच नृप ययुर्दशिमिर्नृनार्य ॥२०॥

तेभ्य श्वदौक्ष्णविनष्टतमिन्नहम्य चेभ त्रिलोकगुरुर्यदश च यच्छन् ।

शृण्वन् दिगन्तधवल स्वयशोऽशुभम् गीत सुरैर्नृमिरगाच्छनकैर्विदेहान् ॥२१॥

तेऽच्युत प्राप्तमाकर्ष्य पौरा जानपदा नृप । अमीयुमुदितास्तस्मै गृहीताईणपाणय ॥२२॥

दृष्ट्वा त उतमश्लोक प्रीयुषुल्लाननाशया । वैर्धताञ्जलिभिर्नेमु ध्रुतपूर्वास्तया मुनीन् ॥२३॥

स्वानुप्रदाय सम्प्राप्तं मन्यानां त जगद्गुरम् । मैथिल ध्रुतदेवश्च पादयो पेततु प्रभो ॥२४॥

न्यमत्रयेतां दाशार्हमातिथ्येन सह द्विजैः । मैथिल ध्रुतदेवश्च युगपत् संहताञ्जली ॥२५॥

भगवांस्तदभिप्रेय द्वयो प्रियचिकीर्षया । उभयोराविशद् गेहमुभाभ्यां तदलक्षित ॥२६॥

श्रोतुमप्यसतां दूरान् जनक स्वगृहागतान् । आनीतेष्वासनान्मयेषु सुखासीनान् महामना २७

प्रदुर्भय या उद्धर्पद्दपासाविलेखण । नावा तदद्वीन् प्रचाल्य तदपो लोकावावा २८

सकुटुम्भो वहन् गृह्णां पूजयाञ्चक ईश्वरान् । गन्धमाख्याभ्यराक्लृप्तभूरीपादार्पणोत्तुपैः ॥२६॥
वाचा मधुरया मोक्षक्षिदमाहासतर्पितान् । पादावद्भुगतौ विष्णोः संस्पृशञ्छनकैर्मुदा ॥३०॥

राजोवाच

भवान् हि सर्वभूतानामात्मा साक्षी स्वदग्धिभो। अथ नरघःपदान्भोजं स्मरतां दर्शनं गतः ३१
स्वयचस्तदतं कर्तुमस्मद्गृह्णोचरो भवान् । यदा धैरान्तभक्तान् मे नानन्तः श्रीरजः प्रिय ॥
को न त्वच्चरयाम्भोजमेवंविद् विस्मृजेत् पुमान् । निष्किञ्चनानां शान्तानां सुनीनां यस्त्वमात्मदः
योऽवतीर्थं यदोर्वेशे नृणां संमरतामिह । यशो वितेने तच्छान्धै श्रैलोक्यवृजिनाऽहम् ३४ ॥
नमस्तुभ्यं भगवते कृष्णायानुग्रहेणसे । नारायणाय ऋपये सुशान्तं तप ईयुषे ॥३५॥
दिनानि कतिचिद् भूमन् गृहान् नो निवस द्विजैः। समेतः पादरजसा पुनोहीदं निमेः कुनम् ॥३६॥
इत्युपामन्त्रितो राजा भगवाँल्लोकभावतः । उवाच कुर्वन् कल्याणं मिथिलानरयोपिताम् ३७
श्रुतद्वेषोऽच्युतं प्राप्तं स्वगृहाङ्गनको यथा । नत्वा सुनीन् सुसंहृष्टो धुग्वन् वासो ननतं ३८ ॥
गृणपीठवृसीष्वेतानानीतेषूपवेश्य सः । स्वागतेनाभिनन्दाङ्गीन् सभार्योऽवनिजे मुदा ३९
तदगमसा महाभाग आत्मानं सगृहान्वयम् । आर्पयाञ्चक उद्धर्यो लब्धवसर्वमनोरथः ४० ॥

फलाहंणोशीरशिवामृतान्बुभिर्मुदा सुरभ्या तुलसीकुशाभुजैः ।

आराधयामास यथोपपन्नया सपर्यया सखविवर्तनान्वसा ॥४१॥

स तर्कयामास कुतो ममान्वभूद् गृहान्वकूपे पतितस्य सङ्गमः ।

यः सर्वतीर्थास्पदादरेणुभिः कृष्णेन चास्यात्मनिःक्रेतभूसुरैः ॥४२॥

सुपविष्टान् कृतातिष्ठान् श्रुतदेव उपस्थितः । सभार्यस्वजनापत्य उवाचाङ्घ्र्यभिमर्शनः ४३ ॥

श्रुतदेव उवाच

नाद्य नो दर्शनं प्राप्तं परं परमपूरुषः । यद्दीदं शक्तिभिःसृष्टा प्रविष्टो ह्यात्मसत्तया ॥४४॥

यथा शयानः पुरुषो मनसैर्गाममायया । सृष्टा लोकं परं स्वाप्तमनुविश्यावभासते ४५ ॥

श्रुत्वा तं गदतां शश्वदर्घतां त्वाभिवन्दताम् । नृणां संवदतामन्तर्हृदि भास्यमज्जात्मनाम् ४६ ॥

हृदिस्थोऽप्यतिदूरस्थः कर्मविचित्रचेतसाम् । आत्मशक्तिभिःस्राह्योऽप्यन्युपेतगुणात्मनाम् ४७ ॥

नमोऽस्तु तेऽप्यात्मविदां परात्मने यनात्मने स्वात्मविभक्तसृष्टये ।

सकारणाकारणलिङ्गमीयुषे स्वमाययासंवृतरुद्धाप्ये ४८ ॥

स त्वं शाधि स्वभूत्यान् न किं देव करवामहे । एतदन्तो नृणां हृदो यद् भवानक्षिणोचर ४९ ॥

श्रीशुक उवाच

तदुक्तमित्युपाहृत्यं भगवान् प्रणतातिहा । गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रहसंस्तमुवाच ५० ॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मं स्तेऽनुग्रहायाय सम्प्राप्तान् विद्वयमून् मुनीन् । सत्वरन्ति मया लोकान् पुनन्तः पादरेणुभिः ॥
 देवाः क्षेप्राणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शानार्चनैः । शनैः पुनन्ति कालेन तदप्यर्हन्तमेतर्था ॥२५॥
 ब्राह्मणो जन्मना श्रेवान् सर्वैरां प्राणिनामिह । तपसा विद्यया तुष्टया किमु मत्कलया युतः ॥
 न ब्राह्मणान्मे दयितं रूग्मेतच्चतुर्भुजम् । सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो ह्यहम् ॥२६॥
 दुष्पज्ञा अविद्विद्वैरमवजानग्यसूपयः । गुहं मां विप्रमात्मानमर्चाद्वाविज्जरदपयः ॥२७॥
 चराचरमिदं विश्वं मावा ये चास्य हेतवः । मद्गुणोति चेतस्याधते विप्रो मदीशया ॥२८॥
 तस्माद् ब्रह्मज्ञीनेतान् ब्रह्मन् मच्छ्रद्धयाचंया एवै चेदधितीऽस्यद्धा नान्यथा, भूरिभूतिभिः ॥

श्रीशुक उवाच

स इत्थं प्रभुणाऽऽदिष्टः सहकृष्णान् द्विजोत्तमान् । आराध्यैकारमभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिम् ॥
 पूर्वा स्वभक्तयो राजन् भगवान् भक्तप्रक्तिमान् । उपिवाऽऽदिरय सम्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् ॥
 हति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्द्धे श्रुतदेवानुग्रहो नाम पदोत्तितमोऽध्याय

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः

परीक्षितुवाच

ब्रह्मन् ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निगुंशे गुणवृत्तयः । कथं चान्नि श्रुतयः साक्षात् सदमतः परे ॥१॥

श्रीशुक उवाच

बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत् प्रभुः । माप्रार्थं च भवार्थं च आरमनेऽकल्पनाय च ॥२॥
 सैषा ह्युपनिषद् ब्राह्मी पूर्वेपां पूर्वाजैर्घृता । श्रद्धया धारयेद् यस्तां क्षेमं गच्छेद्दकिञ्चनः ३
 अत्र ते वर्णयिष्यामि गाथां नारायणाङ्गिताम् नारदस्य च । संवाद्मृपेनारायणस्य च ॥४॥
 एकदा नारदो लोकान् पर्यटन भगवत्प्रियः । सनातनमृषिं द्रष्टुं ययौ नारायणाश्रमम् ॥५॥
 यो वै भारतवर्षेऽस्मिन् क्षेमाय स्वस्तये नृणाम् । धर्मज्ञानशमोरेतमाकृत्पादास्थितस्तपः ॥६॥
 तत्रोपविष्टमृषिभिः कलाप्रमवासिभिः । परीतं प्रणतोऽपृच्छदिदमेव कुरुद्वह ॥७॥
 तस्मै ह्यवोचद् भगवानृषीणां श्रवतःमिदम् । यो ब्रह्मवादः पूर्वैरां जनजोऽनिवासिनाम् ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

स्यायमभुव ब्रह्मपत्रं जनलोकेऽमत्रन् पुरा । तत्रस्थानां मानसानां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ६
 श्वेनद्वीपं गतशति त्रयि द्रष्टुं तद्दीश्वरम् । ब्रह्मवादः सुसंवृतः श्रुतयो यत्र शेते ।

तत्र हायमभूत् प्रभस्वं मां यमनुपृच्छसि ११०॥

तुष्यध्रुततरः शीलास्तुल्यस्वीदारि मध्यमाः । अपि चक्रुः प्रवचनमेकं शुश्रूषवोऽपरे ॥११॥

सनन्दन उवाच

स्वष्टमिदमापीय शयान सह शक्तिभिः । तदन्ते घोषयाञ्जकुस्तद्विहैः श्रुतयः परम् ॥२१॥
यथा शयानं सत्रार्जं वन्दिनस्तत्पराक्रमैः । प्रत्यूपेऽभ्येत्य सुक्षौकैर्विधयन्त्यनुनीचिन ॥२२॥

श्रुतय ऊचुः

जय जय जह्यजामजित शोपगृभीतगुणां त्वमसि यशःप्रना समवहृदममन्भगः ।
अगजगदोक्तसामखिलशक्त्यवबोधक ते षचिदजयाऽऽत्मना च चरतोऽनुचरन्निगमः ॥१४॥
बृहदुपलब्धमेतदवयववशोपतया यत उदयास्तमयौ विकृतेमृदि घाङ्कितान् ।
अतस्त्वयो द्दुष्टस्य मनावचनाचरितं कथमयथा भवन्ति भुवि दत्तपदानि नृणाम् ॥१५॥
इति तव सूर्यस्यधिपतेऽखिललोकमलक्षणकथागृताद्विवमयगाह्य तपसि जहुः ।
किमुत पुनः स्वधामविधुताशयकालगुणा परम भजन्ति ये पदमजस्रसुखानुभवम् ॥१६॥
एतय इव स्वसन्त्यसुभृतो यदि तेऽनुविधा महदहमाद्योऽण्डमसृजन् यदनुप्रदतः ।
पुरुषविधोऽन्वयोऽत्र चरमोऽक्षमयादिषु यः सदसत परं त्वमथ यदेष्ववशोपमृतम् ॥१७॥
उदरमुपासते य ऋषिवाग्मसु कृपंशः परिसरपद्धति हृदयमारुणयो दहरम् ।
तत उदगादनन्त तत्र धाम शिर परमं पुनरिह यत् समेय न पतन्ति कृतान्तमुपे ॥१८॥
स्वकृतविधिप्रयोनिषु विशञ्चिव हेतुतया तरतमतश्चक्रास्वयनलवत् स्वकृतानुकृतिः ।
अथ वितथास्वमूयवितथं तव धाम समं विरजधियोऽन्यन्यभिविषयव्य एकरसम् ॥१९॥
स्वकृतपुरेऽध्वमीध्वयहिरन्तरसंवरणं तव पुरुषं यदन्त्यखिलशक्तिशतौऽशकृतम् ।
इति नृगति विविच्य कवयो निगमावपनं भवत उपासतेऽङ्घ्रिमभर्ष भुवि विश्वसिताः २०
दुरवगमारमतत्यनिगमाय तवात्तनोश्चरितमहामृताधिपरिवर्तपरिश्रमणाः ।
न परिलपन्ति केचिदपवर्गमपीश्वर ते चरणसरोजईमकुलसङ्गविमृष्टपृहाः ॥२१॥
त्यदनुपर्ष कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवचरति तथोन्मुखे त्वयि हिते प्रिय आत्मनि च ।
न बत रमन्त्यहो असदुपासनयाऽऽत्महनो यदनुयाया भ्रमन् युरुभये कुशतीरमृतनः ॥२२॥
निभृतमरन्मनोऽञ्जददधोगयुजो हृदि यन्मुनय उपासते तदरयोऽपि ययुः स्मरणात् ।
स्त्रिय उरुोन्द्रभोगभुजदण्डविशक्तधियो वयमपि ते समाः समदशोऽङ्घ्रिसरोजसुधा ॥२३॥
क इह नु वेद यथावरजन्मनयोऽप्रपरं यत उदगाद्यपिर्मनु देवगणा उभये ।
तहि न सन्न चासदुभयं न च कालजवः किमपि न तत्र शास्त्रमवकृत्य शयीत यदा ॥२४॥
जनिममत्तः सतो मृतिमुतात्मनि ये च भिदा विषण्मृतं स्मरन्त्युपदिशन्ति त आस्वितैः ।
त्रिगुणमवः पुमानिति भिदा यदयोधता त्वयि न ततः परत्र स भवेदवबोधरसे ॥२५॥

स्वद्वगामी न वेत्ति भवदुःखशुभाशुभयोगुणविगुणान्वयास्तर्हि देहभृतां च तारः ।
 अनुयुगमन्वहं सगुण गीतपरम्परया ध्रुवणभृतो यतस्त्वमपवर्गगतिर्भुजैः ॥४०॥
 घुपतय एव ते न यथुरन्तमनन्ततया त्वमपि यदन्तराष्ट्रनिचया ननु सावरणाः ।
 ख इव रजांसि वान्ति वयसा सह यच्छ्रुतयस्त्वयि हि फलन्त्यतश्चिरसनेन भवसिधनाः ४१

श्रीभगवानुवाच

येतद् ब्रह्मणः पुत्रा आश्रयाः मानुशासनम् । सनन्दनमथानुचुः सिद्धा ज्ञात्वाऽऽत्मनो गतिम्
 यशोपसमाश्रायपुराणोपनिषदसः । समुद्रधृतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्मभिः ॥४२॥
 चैतद् ब्रह्मदायाद् ब्रह्मयाऽऽमानुशासनम् । धारयंश्चर गां कामं कामानां भर्जनं गृणाम् ४३

श्रीशुक उवाच

स ऋषिणाऽऽदिष्टं गृहीत्वा ब्रह्मयाऽऽभवान्पूर्वः श्रुतधरो राजशाह वीरव्रतो मुनिः ॥४४॥
 नारद उवाच

रत्तस्मै भगवते कृप्यायामलकीर्तये । यो धत्ते सर्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ॥४६॥
 याद्यमृषिमानम्य तच्छिष्याश्च महात्मनः । ततोऽगादाश्रमं साक्षात् पितुर्द्वैपायनस्य मे ॥४७॥
 राजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः । तस्मै तद् वर्णयामास नारायणमुत्तमम् ४८
 पेतद् वर्णितं राजन् यद्य प्रभः कृतस्त्वया । यथा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणोऽपि मनश्चरेत् ॥४९॥
 योऽस्पोऽप्रेषक आदिमभ्यनिधने योऽप्यक्तजीवेश्वरो

यः सृष्टेदमनुप्रविरय ऋषिणा शक्रे पुरः शशित ताः ।

यं संपद्य जहान्यजामनुशयी सुप्तः कुलायं यथा

तं कैवल्यनिरस्तयोनिममयं ध्यायेद्दजस्रं हरिम् ॥५०॥

श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे नारदनारायणसंवादे सप्ताशीतितमोऽध्यायः

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः

राजोवाच

सुरमनुष्येषु ये भजन्यशिवं शिवम् । प्रायस्ते धनिनो भोजा न तु लप्स्याः पति हरिम् ॥
 इ वेदितुमिच्छाम सन्देहोऽत्र महान् हि नः । विस्दशीलयोः प्रण्वोर्विस्दा भजता गतिः ॥२॥

श्रीशुक उवाच

व. शक्तियुतः शश्वत् त्रिलिङ्गो गुणमंभृत । धैर्यरिक्तस्तैजसश्च शममरचेयद् प्रिया ॥ ३ ॥
 ते विकारा अमयन् पोटशामीषु कञ्चन । उपधायन् विभूतीनां सर्वाभामरजुने गतिम् ॥४॥
 हिं निर्गुणः साक्षात् पुरयः प्रकृतेः पर । स सर्वानुनद्रष्टा त् भजन् निर्गुणो भवेत् ॥ ५ ॥

निवृत्तेष्वश्वमेधसु राजा युष्मरिपतामह । श्वेवन् भगवतो धर्मानवृच्छद्विदमच्युतम् ॥६॥
स आह भगवांस्तस्मै प्रीत शुश्रूषे प्रभु । नृणां नि श्रेयसार्थाय योऽरतीर्णो यदो कुले ॥

श्रीभगवानुवाच

यस्याहमनुगृह्णामि हरिव्ये तद्धनं शनैः । ततोऽधनस्यजन्त्यस्य स्वजनादु खडु खितम् ॥
स यदा वितयोद्योगो निर्विण्ण स्याद् धनेहया । मपरै कृतमैग्रस्य करिव्ये मद्रुप्रहम् ॥६॥
तद् यद्द परम सूक्ष्म चिन्मात्र सदनन्तरम् । अतो मां सुदुराराध्य हित्वान्पान् भजते जन ॥
ततस्त आशुतोपेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्धता । मत्ता प्रमत्ता वरदान् विस्मरन्त्यवजानते ॥११॥

श्रीशुक उवाच

शापप्रसादयोरीशा ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैः । सद्यः शापप्रसादोऽङ्ग शिवो ब्रह्मा न चाच्युत ॥१२॥
अत्र चोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वृकासुराय गिरिशो वर दत्त्वाऽऽप सङ्कटम् ॥१३॥
वृको नामासुर पुत्र शकुने पथि नारदम् । दृष्ट्वाऽऽश्रुतोपपन्नं देवेषु त्रिषु दुर्मति ॥१४॥
स आह देव गिरिशसुपाधावाञ्छु सिद्धयसि । योऽवपाभ्यां गुणदोषाभ्यामाञ्छु त्वयति कुप्यति ॥
दशास्यबाणयोस्तुष्ट स्तुवतोर्वन्दिनोरिव । ऐश्वर्यमनुल दत्त्वा त्वत् आप सुसङ्कटम् ॥१५॥
हृत्वादिष्टस्तमसुर उपाधावत् स्वगात्रत । केदार आ मरुज्येण जुह्वानोऽग्निमुख हरम् ॥१७॥
देवोपलब्धिप्रदाप्य निर्वेदात् ससमेहनि । शिरोऽवृश्वात् स्वधितिना ततोर्ध्वं क्लिन्नमूर्धंजम् ॥१८॥

तदा महाकारणिक स भूर्जटिर्यथा वय चाग्निरिवोत्थितोऽनलात् ।

निगृह्य दोष्यां भुजयोर्न्यवारयत् तस्पर्शनाद् भूय उपस्कृताकृति ॥१९॥

तमाह चाङ्गालमर्लं वृणीष्व मे यथाभिरुम वितरामि ते वरम् ।

प्रीयेय तोयेन नृणां प्रपद्यतामहो वयाऽऽत्मा भूशमर्षत वृधा ॥२०॥

देव स वसे पापीयान् वरं भूतभयावहम् । यस्य यस्य कर शीर्षिण धारये स त्रियतामिति १
तच्छ्रुत्वा भगवान् रुदो दुर्मना हव भारत । शोमिति प्रहसस्तस्मै ददऽहेरमृतं यथा ॥२२॥
क्षुत्त सोऽसुरो नून गौरीहरणलालस । स तद्वरपरीचार्यं शम्भोर्मूर्ध्नि क्लिन्नासुर ।

स्वइस्त धातुमारंभे सोऽबिभ्यत् स्वकृताच्छिव ॥२३॥

तेनोपसृष्ट सप्रस्त पराधावन् सवेपथु । यावदन्त दिवो भूमे काष्ठानामुदगादुदङ् ॥२४॥
अजानन्त प्रतिप्रिधिं तृष्णीमासन् सुरेधरा । ततो वैकुण्ठमगमद् नास्वरं तमस परम् ॥२५॥
यत्र नारायण साष्टान्पासिनो परमा गति । शान्तानां न्यस्तदृष्टानां यतो नावर्तते गत ॥
तं तथाप्यसर्नं दृष्ट्वा भगवान् वृजिनार्दन । दूरात् प्रत्युदियाद् भूवा वटको योगमायया २७
श्रेष्ठलाजिनदृष्ट्वास्तेजसाग्निरिव ज्वलन् । अभिवादयामास च तं कुशपाणिर्निनीतयत् २८

श्रीभगवानुवाच

शाकुनेय भवान् व्यक्तं श्रान्तः किं दूरमागतः। कथं विश्रम्यतां पुंस आत्मायं सर्वकामयुक् २६
यदि न, श्रवणायार्थं युष्मद्व्यवसितं विभो। भय्यतां प्रायशः पुग्भिर्धृतिः स्वार्थान् समीहते॥

श्रीशुक उवाच

एवं भगवता पृष्टो वचसा मृतवर्षिणा। गतः कुमोऽप्रवीत् तस्मै यथापूर्वमनुष्ठितम् ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

एवं चेत्तर्हि तद्वाक्यं न कथं श्रद्धधीमहि। यो दक्षशापात् पैशाच्यं प्राप्तः प्रेतपिशाचराट् ॥
यदि वस्तत्र विश्रम्यो दाननेन्द्र जगद्गुरो। सर्वज्ञाश्च स्वशिरसि हस्तं न्यस्य प्रतीयताम् ॥३३॥
यद्यसत्यं वचः शम्भोः कथञ्चिद् दानवर्षभ। तदेतं जह्यसद्वाचं न यद्दत्तानृतं पुनः ॥३४॥
इयं भगवतश्चित्रैवंचोभिः स सुपेशलैः। भिन्नधीर्विस्मृतः शीर्षिण्य स्वहस्तं कुमतिर्व्यधात् ॥
अथापतद् भिन्नशिरा वज्राहत इव चपात्। जयशब्दो नम शब्दः साधुशब्दोऽभवद् द्विवि ३६
सुमुचुः पुष्परर्षाणि हते पापे वृकासुरे। देवर्षिपितृगन्धर्वा मोचिनः सङ्कटाच्छिरः ॥३७॥
मुक्तं गिरिशमन्याह भगवान् पुरुषोत्तमः। अहो देव महादेव पापोऽयं स्वेन पाप्मना ॥३८॥
इतः को नु महस्त्वोश जन्तुर्वै कृतकिल्बिषः। सेमी स्यात् किमु विधेरो कृतागस्को जगद्गुरोः

य एवमव्यावृत्तशत्रुदन्वतः परस्य साक्षात् परमात्मनो हरेः।

गिरिप्रमोहं कथयेच्छृणोति वा विमुष्यते संसृतिभिस्तपारिभिः ॥४०॥

इति श्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे उत्तरार्धे रत्नमोक्ष्यं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥

अथैकोनवतित्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सस्वाध्यास्तटे राजन्पुत्रयः सप्रमासत। वितर्कः समभूतेषां त्रिष्वधीरोषु को महान् ॥१॥
तस्य जिज्ञासया ते वै भृगुं ब्रह्मसुतं वृष। तज्ज्ञप्यै प्रेवयामासुः सोऽभ्यगाद् ब्रह्मणः सभाम् ॥
न तस्मै ब्रह्मणं स्तोत्रं चक्रे सावपरोक्षया। तस्मै शुक्रोप भगवान् प्रयच्छन् स्वेन संजता ॥३॥
स आत्मन्युत्थितं मन्युसामन्त्रायामना प्रभुः। अशीशमद् यथा यद्धि स्वयोन्या वारिण्याऽऽमनू- ॥
ततः कैलासमगमत् स तं देवो महेश्वरः। परिरक्तुं समारंभे उत्थाय भ्रान्तं मुदा ॥५॥
नैष्यत्पमस्तुत्पथग इति देवस्तुकोप इ। शूलमुच्यन्तं हन्तुमारंभे तिमन्त्रोचनः ॥६॥
पतित्रा पादयोर्द्वी सान्धवयामास तं गिरा। प्रयो जगाम पैशुर्दत्तं यत्र देवो जनादङ्गः ॥७॥
शयानं ध्रिय दाम्भे पदा यदस्पर्शादपद्। तत्र उत्थाय भगवान् मह क्षमया सती गतिः ॥८॥

स्वतल्पादवरुद्धाय ननाम शिरसा मुनिम् । आह ते स्वागतं ब्रह्मन् निपीदात्रासने कण्ठम् ।

अजानतामागतान् वः चन्तुमर्हन् नः प्रभो ॥ १ ॥

अतीव कोमली तात चरणी ते महामुने । इत्युक्त्वा विप्रचरणी मर्दयन् स्वेन पाणिना ॥ १० ॥

पुनीहि सहलोकं मां लोकपालांश्च मद्गतान् । पादोदकेन भवतस्तीर्थानां तीर्थंकारिणा ॥ ११ ॥

अद्याहं भगवद्वल्लभ्या आसमेकान्तभाजनम् । वस्यत्युरसि मे भूतिर्भवत्पादहताहसः ॥ १२ ॥

श्रीशुक उवाच

एवं द्रुवाणे वैकुण्ठे भृगुस्तन्मन्द्रया गिरा । निवृत्तस्तर्पितस्तूर्ण्यीं भक्त्युत्कण्ठोऽश्रुलोचनः

पुनश्च सप्रमादस्य मुनीनां ब्रह्मादिनाम् । स्वानुभूतमशेषेण राजन् भृगुरवर्णयत् ॥ १४ ॥

तद्विशम्याथ मुनयो विस्मिता मुक्तपंशयाः । भूयानिं ब्रह्मपुर्विष्णुं यतः शान्तिर्यतोऽभयम् १५

धर्मः साक्षाद् यतो ज्ञानं वैराग्यं च तद्विन्यतम् । ऐश्वर्यं चोपधा यस्माद् यशश्चात्ममलापहम् १६

मुनीनां न्यस्तदण्डानां शान्तानां समचेतसाम् । अकिञ्चनानां साधूनां यमाहुः परमां गतिम् ॥

सर्वं यस्य प्रिया भूतिर्ब्राह्मण्यसिद्धदेवताः । भजन्यनाशिपः शान्ता यं वा निपुणबुद्धयः १७

त्रिविधाकृतयस्तस्य राक्षसा असुराः सुराः । गुणिन्या मायया सृष्टाः सर्वं तत्तीर्थसाधनम् १८

श्रीशुक उवाच

एवं सारस्वता विप्रा नृणां संशयनुत्तये । पुरुषस्य पद्मभोजसेवया तर्पति गताः ॥ २० ॥

सूत उवाच

इत्येतन्मुनितनयास्यपद्मगन्धपीयूषं भवभयभित् परस्य पुंसः ।

सुश्लोकं श्रवणपुटैः पिबद्यभीषणं पान्योऽध्वभ्रमणपरिश्रमं जहाति ॥ २१ ॥

श्रीशुक उवाच

एकदा द्वारवत्यां तु विप्रपत्न्याः कुमारकः । जातमाश्रो भुवं स्पृष्ट्वा ममार किल भारत ॥ २२ ॥

विप्रो गृहीत्वा मृतकं राजद्वार्युपधाय सः । इदं प्रोवाच विलपद्भ्रातुरो दीनमानस ॥ २३ ॥

प्रह्लादियः शठधियो लुब्धस्य विनयात्मनः । एतद्यन्धोः कर्मदोषात् पञ्चत्वं मे गतोऽर्भक २४

द्विसाविहारं नृपति दुःशीलमजितेन्द्रियम् । प्रजा भजन्यः सीदन्ति दरिद्रा नित्यदुःखिताः

एवं द्वितीयं विप्रपिस्तृतीयं त्वेवमेव च । विमृज्य स नृपदारि तो गायां समगायत २५ ॥

सामर्ज्येन उपश्रुत्य कर्हिचित् केशयान्तिके । परते नवमे याले प्राह्वयं समभाषत ॥ २७ ॥

किस्विद् ब्रह्म संवसिवामे इह नास्ति धनुर्धरः । राजन्यवन्धुरते वै ब्राह्मणाः सत्र आसते ॥ २८ ॥

धनदाराभजापृता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणाः । ते वै राजन्यवेपेण नटा जीवन्त्यमुम्भरा ॥ २९ ॥

अहं प्रजा वा भगवन् रक्षिष्ये दीनपोरिह । अनिस्तोर्णप्रतिशोऽस्मि प्रवेप्ये हतकल्मषः ॥ ३० ॥

ब्राह्मण उवाच

सङ्कर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो धन्विर्ना वरः । अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवन्ति यन् ३१ ॥
 तत्कथं नु भवान् कर्म द्रुपर्कं जगदीश्वरैः । चिकीर्षसि त्वं बालिश्यात् तत्र श्रद्धामहे वयम् ॥

श्रजुं न उवाच

नाहं सङ्कर्षणो ब्रह्मन् न कृष्णः कार्द्विरेव च । शहं वा श्रजुंनो नाम गाण्डीवं यस्य ये धनुः ॥
 भावमंस्था मम ब्रह्मन् वीर्यं श्यम्यकतोपयम् ॥ मृत्युं विजित्य प्रधने आनेत्ये ते प्रजां प्रभो ॥ ३४ ॥
 एवं विश्रग्मितो विमः फाल्गुनेन परंतप । जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ३५ ॥
 प्रसूतिकाल आसन्ने भार्याया द्विजसत्तमः । पाहि पाहि प्रजां मृत्योरेख्याहाजुंनमातुरः ॥ ३६ ॥
 स उपस्पृश्य शुष्यग्भो नमस्कृत्य महेश्वरम् । दिव्यान्मखाणि संस्मृ व सख्यं गाण्डीवमादे ॥
 न्यस्यत् सूतिकागारं शरैर्नानास्त्रयोजितैः । तिर्यगूर्ध्वमघः पार्थश्रकार शरपत्तरम् ॥ ३७ ॥
 ततः कुमारः संजातो विमपण्या रुदन् मुरः । यथोऽऽशनमापेदे सखरीरो विहायसा ॥ ३८ ॥
 तदाऽऽह विमो विजयं विजिन्दुं कृष्णसन्धिषी । मौड्यं पश्यत मे योऽहं श्रद्धे ह्येवकथनम्
 न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशवः । यस्य शेरुः परित्रातुं कोऽन्यस्तद्वित्तेश्वरः ॥ ३९ ॥
 धिगजुंनं मृपावादं धिगारमहाधिनो धनुः । दैवोपसृष्टं यो मौड्यादानिनीपति दुर्मतिः ॥ ४० ॥
 एवं शपति विमर्षो विद्यामास्थाय फाल्गुनः । यथी संवमनीमाशु यत्रास्ते भगवान् यमः ॥ ४१ ॥
 विप्राप यमघदाश्वस्तत ऐन्द्रोमगात् पुरीम् । आग्नेषो नैकैर्तां सौम्यां वायव्यां वार्ष्णीमथा
 रसातल नाकट्टे धिष्वाग्यः स्युदायुधः ॥ ४२ ॥

ततोऽलब्धद्विजमुतो अनिस्तीर्णप्रतिधुतः । ऋषि विविधुः कृष्णेन प्रयुक्तः प्रतिपेयता ४३
 दशमे द्विजसून्स्ते भावज्ञानमानमाभवा । ये ते नः कीर्ति विमलां मनुष्याः स्वापयिष्यन्ति
 इति सम्भाष्य भगवानजुंनेन सहेश्वरः । दिव्यं स्वरथमास्याय प्रतीषीं दिशमाविश ४४ ॥
 सप्त द्वीपान् सप्त सिन्धून् सप्तसप्तगिरीन्थ । लोकांलोकं तथातोप विवेश मुमहत्तमः ४५ ॥
 तत्रारवाः शैव्यमुप्रीवमेधपुष्पवतादकाः । तमपि श्रष्टमनयो यभूवुर्भरतर्षभ ४६ ॥
 तान् दृष्ट्वा भगवान् कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः । महत्यादित्यसकाशं स्वचक्रं प्राद्वियोन् पुरः ४७
 तमः सुषोरं गदुंनं कृतं महद् विदारयद् भूरितरेण रोषितः ।
 मनोगव निर्धिविरो सुदर्शनं गुणस्युलो रामशरो यथा चमूः ४८ ॥
 द्वारेण चक्रानुपधेन सत्तमः परं परं उपोतिरनन्तगारम् ।
 सतरुवानं प्रपमीष्य फल्गुनः प्रताडितापोऽविद्वेषेऽपिषी उभे ४९ ॥
 ततः प्रविष्टः सज्जितं नमस्तथा बर्षावनेऽवृष्टुर्दृष्टुमिन्मयम् ।
 तत्रानुं धि भवनं पुमपनं भावमन्तिगन्धमहागोभिनम् ५० ॥

तस्मिन् महाभोममनन्तमहृतं सहस्रमूर्धन्यफणाभण्डमि ।
 विभाजमानं द्विगुणोत्सवेषु सिताचलाभं शितिकण्ठजिह्वम् ॥२४॥
 ददर्श तद्भोगसुखासन विभुं महानुभावं पुरुषोत्तमोत्तमम् ।
 सान्द्राम्बुदाभं सुपिशङ्गवाससं प्रसन्नवक्त्रं रचिरायतेक्षणम् ॥२५॥
 महामण्डिताकिरीटकुण्डलप्रभापरिचितसहस्रकुन्तलम् ।
 प्रलम्बचापंष्टभुजं सकीस्तुभ श्रीवत्सलक्ष्म वनमालया वृतम् ॥२६॥
 सुनन्दनन्दप्रमुखै स्वपापदैश्वर्यादिभिर्मूर्तिधरनिजायुधै ।
 पुष्टया श्रिया कीर्त्यंजयाखिलाद्धिभिर्निपेन्मयाणं परमेष्ठिनापतिम् ॥२७॥
 चवन्द आत्मानमनन्तमच्युतो जिष्णुश्च तद्दर्शनजातसाध्वसः ।
 तावाह भूमा परमेष्ठिना प्रमुबंद्वाञ्जलो सस्मितमूर्जया गिरा ॥२८॥
 द्विजात्मजा मे युवयोर्दिदृष्टुया मयोपनीता भुवि धर्मगुप्तये ।
 कलावतीर्णाववनेर्भरासुरान् हत्वेह भूयस्वरयेर्तमन्ति मे ॥२९॥

पूर्णाकामावपि युवां नरनारायणावृषी । धर्ममाचरतां स्थित्यै ऋषभौ लोकसहस्रदम् ॥६०॥
 इत्यादिष्टौ भगवता तौ कृष्यौ परमेष्ठिना । श्रोमित्यानग्य भूमानमादाय द्विजदारकान् ॥६१॥
 न्यवर्ततां स्वक धाम सगृह्यौ यथागतम् । विप्राय ददत्तु पुत्रान् यथारूप यथावय ॥६२॥
 निशाम्य वैष्णव धाम पाथं परमविस्मित । यत् किञ्चित् पौरुषं पुसां मेने कृष्यानुकम्पितम् ॥
 इतीदृशान्यनेकानि वीर्याणीह प्रदर्शयन् । बुभुजे विषयान् प्राग्यानीजे चायूजितैर्मखै ॥६४॥
 प्रववर्षाखिलान् कामान् प्रजासु ब्राह्मणादिषु । यथाकाल यथवेन्द्रो भगवाञ्छ्रैष्ठ्यमास्थित ॥६५॥
 हत्वा नृपानधर्मिष्ठान् घातयित्वाजुनादिभि । अञ्जसा वर्तयामास धर्मं धर्मसुतादिभि ॥६६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे उत्तरार्धे द्विजकुमारानयननाम एकोनवतितमोऽध्यायः ॥

अथ नवतितमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

सुख स्वपुयां निवसन् द्वारकायां ध्रिय पतिः । सर्वसम्पत्समृद्धायां शृष्टायां वृष्णिपुङ्गवे ॥ १ ॥
 स्त्रीभिश्चोत्तमनेपाभिर्नवयौवनकान्तिभिः । कन्दुकादिभिर्हृष्येषु श्रीइन्तीमिस्तद्विदूष मि । २ ॥
 नित्यं संकुलमार्गायां मदच्युद्धिमंतङ्कनैः । स्वलङ्कृतैर्भटैरश्वै रथैश्च कनकोऽञ्जले ॥ ३ ॥
 उद्यानोपवनादृष्यायां पुष्पितद्रुमराजिषु । निर्विशदभृङ्गविहरीनादितायां समन्ततः ॥ ४ ॥
 रमे पोटशशाहधप्रतीनामेकयल्लभ । सावद्विचित्ररूपोऽसौ तद्गृहेषु महर्दिषु ॥ ५ ॥
 प्रोपुद्गोपलङ्घारकुमुदाग्भोजरेणुभिः । घासितामलतोयेषु कृजद्द्विजकुलेषु च ॥ ६ ॥

विजहार विराड्भाग्भो हुदिनीषु महोदयः । कुचकुङ्कुमलिताङ्ग परिरञ्चञ्च योविताम् ७ ॥
 उपगीयमानो गन्धर्वैर्मुदङ्गपणवानकान् । वादयन्निमुदा वीणा स्तमागधवन्दिभिः ॥ ८ ॥
 सिष्यमानोऽच्युतस्ताभिर्हंसन्तोभिः स्म रेचकैः । प्रतिसिञ्चन् विचिक्रीडे यक्षीभिर्यत्तराडिम् ॥ ९ ॥

ताः क्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदेशाः सिञ्चन्त्य उद्धृतवृद्धाक्वयरप्रसूनाः ।

कान्तं स्म रेचकजिह्वोरपयोगुद्य जातस्मरोःसवलसद्गदना विरेजुः ॥ १० ॥

कृष्णस्तु तत्स्तनविपज्जितकुङ्कुमस्रक्क्षीडामिपङ्कभुतकुन्तलवृन्दबन्ध ।

मिञ्चन् मुहुर्भुवतिभिः प्रतिपिच्यमानो रेमे करेणुभिरिवेभपतिः परीतः ॥ ११ ॥

नदानां नर्तकीनां च गीतवाद्योपजीविनाम् । श्रीढालङ्कारवासार्सासि कृष्णोऽदात्तस्य च स्त्रियः ॥

कृष्णस्यैवं विहरतो गत्यालापेक्षितस्मितैः । नमन्चेलिपरिष्वङ्गैः स्त्रीणां किल हता धियः ॥ १२ ॥

उत्तुमकुन्दैकधियोऽगिर उन्मत्तवज्रदम् । चिन्तयन्त्योऽरविन्दात् तानि मे गदतः शृणु ॥ १४ ॥

महिष्य ऊचुः

कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शोपे स्वपिति जगति राष्ट्रयामीश्वरो गुप्तबोधः ।

वयमिव सखि कश्चिद् गाढनिभिशचेता नलिननयनहासोदारलीलोक्षितेन ॥ १२ ॥

नेत्रे निमीलयसि नक्तमदृष्टबन्धुस्त्व रोरवीसि करणं बत चम्पवाकि ।

दास्यं गता वयमिवाच्युतपाद्भुष्टां किं वा स्रजं स्पृहयसे कबरेण वोढुम् ॥ १६ ॥

भो भोः सदा निष्टनसे उद्वञ्जलश्चनिद्रोऽधिगतप्रजागरः ।

किं वा मुकुन्दापहता मलाशङ्कनः प्राप्तां दशां त्वं च गतो दुरस्ययाम् ॥ १७ ॥

त्वं यत्प्रणा बलवतासि गृहीत हृन्दो वीणस्तमो न निजदीधितिभिः क्षियोपि ।

कश्चिन्मुकुन्दगदितानि यथा वयं त्वं विस्मृत्य भोः स्वगितगोरुपलक्ष्यसे नः ॥ १८ ॥

किन्वाचरितमस्माभिर्मलयानिल तेषप्रियम् । गोविन्दापाङ्गनिभिरे हृदीरवासि नः स्मरम् ॥ १९ ॥

मेघ श्रीमंस्त्वमसि दयितो यादवेन्द्रस्य नूनं श्रीवत्साङ्कं वयमिव भवान् ध्यायति प्रेममङ्कः ।

अयुक्तकण्ठः शबलहृदयोऽस्मद्विधो बाष्पधाराः स्मृत्वा स्मृत्वा विसृजसि मुहुर्दुःखदस्तपसङ्गः ॥

प्रियरावपदानि भासेऽमृतसञ्जीविकयानया गिरा ।

करवाणि किमद्य ते प्रियं यद् मे घृणितकण्ठ कोकिल ॥ २१ ॥

न चलसि न वदस्सुदारसुद्धे क्षितिधर चिन्तयसे महान्तमर्थम् ।

अपि यत् वसुदेवनन्दनाह्नि वयमित्र कामयसे स्तनैर्विधत्तुम् ॥ २२ ॥

शुष्यदभ्रदाः कर्शिता बत सिन्धुरत्यः समस्ययास्तकमलश्रिय इष्टमर्तुः ।

यद्दद् यथं सधुपेतः प्रणयाधलोकमप्य सुष्टहृदयैः पुरकीशताः स्मार्दं ॥

हंस स्वागतमास्यतां पिब पयो मृगङ्ग शौरे. कथां दूतं त्वां नु विदाम कश्चिद्विजित. स्वस्यास्त उक्तपुरा

किं वा नक्षत्रसौहृदस्मरति स कस्माद्भ्रजामो वयं श्रीद्रालापय कामर्दं श्रियस्मृते सैवैकनिष्ठा श्रियात्
 इतीदृशो न भावेन कृष्णे योगेश्वरेश्वरे, क्रियमाणेन माधव्यो लेभिरे परमा गतिम् ॥२१॥
 श्रुतमात्रोऽपि य खीर्षा प्रपन्नाकर्मते मनः । उरगायोस्मीतो वा परय-तीर्णा कुतः पुन ॥२६॥
 या सगपर्यंचरन् प्रेम्णा पादसवाहनादिभिः । जगद्गुरु भवुं बुद्ध्या तासां किं वर्यते तप ॥
 एव वेदोदित धर्ममनुतिष्ठन् सतां गतिः । गृह धर्मायं कामानां मुहुश्चादशयत् पदम् ॥२८॥
 आस्थितस्य पर धर्मं वृष्णस्य गृहमेधिनाम् । आसन् पोढरासाहस्य महत्पथश्च शताधिकम् ॥२९॥
 तासां खीरलभूतानामष्टौ या प्रागुदाहृता । रुक्मिणीप्रमुखा राजस्तःपुत्राश्चानुपूर्वशः ॥३०॥
 एकैकस्यां दश दशं कृष्णोऽजीजनदा मजान् । यावय आ मनो भार्या अमोघगतिरोत्तर ३१
 तेषामुद्दामवीर्याणामुदाहरा महारथा । आसन्नद्वारयशसस्तेषां नामानि मे शृणु ॥३२॥
 प्रधुम्नानिहृद्दश्च दीप्तिमान् भानुरेव च । साम्यो मधुवृंहज्ञानुश्चित्रभानुवृंहोऽरुण ॥३३॥
 गुप्करो वेदबाहुश्च श्रुतदेव सुमन्दन । चित्रबाहुर्विरूपश्च कवि र्मोघ एव च ॥३४॥
 एतेषामपि राजेन्द्र तनुजानां मधुद्विप । प्रधुम्न आसीत् प्रथम पितृवद् रुक्मिणीसुत ३५
 स रुक्मिणो दुहितरमुपयेमे महारथ । तस्मात् सुतोऽनिरदोऽभूत्प्रागायुतबलावित ३६
 स चापि रुक्मिण्य पौत्र्यं दौहित्रो जगृहे ततः । वज्रस्तस्याभवद् यस्तु मौसलादवशेषित ॥३७॥
 प्रतियाहुरभूत्तस्मात् सुबाहुस्तस्य चात्मजः । सुबाहो शान्तसेनोऽभूत् शतसेनस्तु तस्सुत ३८
 न ह्येतस्मिन् कुले ज्ञाता धधना धधुप्रजा । अल्पायुगोऽल्पवीर्याश्च अमहाययाश्च जज्ञिरे ३९
 यदुच्छ्रमप्रसूतानां पुंसां विख्यातकर्मणाम् । सख्या न शक्यते कर्तुमपि वर्णायुतैर्नृप ॥४०॥
 तिस्र कोट्य सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च । आसन् यदुकुळाचार्यां कुमारानामिति श्रुतम् ॥
 संख्यानं यादवानां क करिष्यति महात्मनाम् । यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्ते स आहुक ४२॥
 देवसुराहवहता देवता ये सुदारुणा । ते चो पन्ना मनुष्येषु प्रजा हस बबाधिरे ॥४३॥
 तस्त्रिप्रहाय हरिणा प्रेक्ता देवा यदो कुले । श्वतीर्यां वृत्तराते तेषामेकाधिकं नृप ॥४४॥
 तेषां प्रमाणं मगवान् प्रभुधेनाभवद्दरि । ये चानुवर्तिनस्तस्य वक्षुः सर्वयादवा ॥४५॥
 शर्यासनाटनालापत्रीदाघ्रानादिकर्मसु । न विदुः सन्तमारमान वृष्णय वृष्णचेतसः ॥
 तीर्थं चक्रे रूपेण यदजनि यदुषु स्व सरिरपादशौच
 त्रिद्विद्विस्त्रिधा स्वरूपं ययुरजितपरा श्रीर्यदर्थेऽवयसः ।
 यक्षामामङ्गलार्थं श्रुतमथ गदितं यदृतो गोत्रधर्म
 कृष्णस्यैतच्च चित्रं चित्तिभरहरणं फालक्यायुधस्य ॥४७॥
 जयति जननिवासो देवकीजन्मरादो यदुषरपपंत्सर्वदोभिर्गस्यस्रधर्मम् ।
 स्थिरधरवृजिनम मुस्मिन्धीमूपेन प्रन्पुरवनितानां पधंगन् कामदेवम् ॥४८॥

इत्थ परस्य निजवःसरिरक्षयाऽऽत्तलीलातनोस्तदनु रूपविदम्बनानि ।
 वमांशि कर्मकपणानि यदूत्तमस्य श्रूयादसुख्य पदयोरनूवृत्तिमिच्छन् ॥४६॥
 मन्त्र्यस्तथानुसवमेधितया मुकुन्दश्रीमन्धथाश्रवणकीर्तनचित्तवैति ।
 तद्धाम दुस्तरकृतान्तजवापवर्गं प्रामाद् वन क्षितिभुजोऽपि ययुर्यदर्था ॥४७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैशाखियामष्टादशसाहस्र्यां दशमस्कन्धे उत्तरार्धे
 श्रीकृष्णचरितानुवर्णन नाम नवतितमोऽध्याय ॥६०॥

इति दशमस्कन्धोत्तरार्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

॥ श्री वासुदेवाय नमः ॥

श्रीमद्भागवतम्

एकादशस्कन्धः

प्रथमोऽध्यायः

श्रीवादरायणिरवाच

कृवा दैयवध कृष्ण सरामो यदुभिर्तृत् । भुवोऽवतारयद् भारं जविष्ट जनयन् कलिम् ॥१॥
ये कोपिता सुषट् पाण्डुसुता सपत्नैर्दुर्द्वैतहेलनकचप्रहृणादिभिस्तान् ।
कृवा ॥ निमित्तमितरतरत समेतान् हवा नृपान् निरहरत् क्षितिभारमोश ॥२॥
भूमारराजपृथना यदुभिर्निरस्य गुह्यै स्वबाहुभिरचितयदप्रमेय ।
मन्येऽवनेनऽ गतोऽप्यगत हि भार यद् यादव कुलमहो अविपद्ममास्ते ॥३॥
नैवान्यत परिभवोऽस्य भवेत् कथञ्चिन्मत्स्यस्य विभवोऽह्नस्य निरस्यम् ।
अत्त कर्लि यदुकुलस्य विधाय वेणुस्तम्बस्य वह्निमिव शान्तिमुपैमि धाम ॥४॥
एव ध्यवसितो राजन् सत्यसङ्कष्य ईश्वर । शापव्याजेन विप्राणां सज्जहो स्वकुल विभु ॥५॥
स्वमूर्त्यां लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचन नृणां गोभिस्ता स्मरतां चित्त पदैस्तानीशती क्रिया
आच्छिद्य कीर्ति सुष्ठोकां विवस्य ह्यज्ञता नु कौ । तमोऽनया तरिष्यतीत्यगात् स्व पदमीधर ॥

राजोवाच

ब्रह्मण्यानां वदायानां निरस्य वृद्धोपसेविनाम् । विप्रशाप कथमभूद् वृष्णीनां कृष्णचेतसाम् ॥
यच्चिमित्त स वै शापो यादशो द्विजसत्तम । कथमेकारमना भेद एतत् सर्वं वदस्व मे ॥६॥

श्रीशुक उवाच

बिघ्नद् यपु सकलसुदरसन्निवेश कर्माचरन् भुवि सुमङ्गलमाप्तकाम ।
आस्थाय धाम रममाण उदारकीर्ति रुहत्तमैर्भूत कुल स्थितहृत्सरोप ॥१०॥
कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमङ्गलानि गायज्जगत्कलिमलापहराणि कृवा ।
कात्वात्मना निवसता यदुदेवगोदे पियदारकं समगमन् मुनयो निरुष्टा ॥११॥

विधामिप्रोऽसित. कण्वो दुर्वासा भृगुरङ्गिराः । कश्यपो वामदेवोऽत्रिर्वसिष्ठो नारदादय ॥१२॥
 श्रीकृष्णस्तानुपमज्य कुमारा यदुनन्दनाः । उपसंगृह्य पप्रच्छुविनीता विनीतवन् ॥१३॥
 ते वेपयित्वा स्त्रीविषे साम्बं जाम्भरवीसुतम् । एषा पृच्छति वो विप्रा अन्वर्न्यसितेवणा ॥१४॥
 प्रष्टुं विलज्जती साघात् प्रमृतामोषदर्शनाः । प्रसोप्यन्ती पुत्रकामा किंरिव् सन्नयिष्यति ॥
 एष प्रलब्धा मुनयस्तानुषु कृपिता नृप । जनयिष्यति वो मन्दा मुसलं कुननाशनम् ॥१६॥
 तच्छ्रुत्वा तेऽतिसन्प्रस्ता विमुच्य सहस्रोदरम् । साम्भस्य ददृशुस्तस्मिन् मुसलं खरचर्ममयम् ॥
 किं कृतं मन्दभायिनं किं यदिप्यन्ति नो जनाः । इति विह्वलिता गेहानादाय मुसलं ययुः ॥१८॥
 तद्योपनीय सद्सि परिप्लानमुत्थ्रिय । राज्ञ आवेद्याज्ञकुः सर्वयादबसन्निधौ ॥१९॥
 श्रुत्वा मोघं विप्रशापं दृष्ट्वा च मुसलं नृप । विस्मिता भयसन्प्रस्ता यभृदुर्दारकीरुम् ॥२०॥
 तच्छूर्णयित्वा मुसलं यदुराज. स थाहुक । समुद्रसलिले मास्यस्रोहं चास्यावशोपितम् २१
 षश्चिन्मस्योऽप्रसीदोहं चूर्णानि तरलैस्तत । उद्यमानानि घेलायां लप्रान्यासन् किलैरकाः ॥
 मस्यो गृहीतो मस्यभ्रैर्जालेनान्यै सहाखेव । तस्योदरगतं लोहं स शल्ये लुब्धकोऽनरोत्तम २३॥
 भगवाञ्ज्ञातसर्वार्थं • ईश्वरोऽपि सदन्यथा । कर्तुं नैच्छद् विप्रशापं कालरूप्यन्वमोदत २४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

गोविन्दभुजगुप्तायां द्वारवर्षां कुरुद्वह । अवासीद्वारदोऽभीष्टं कृष्योपायनतालसः ॥१॥
 को नु राजन्निन्द्रियवान् मुकुन्दचरणाम्बुजम् । न भजेन् सर्वतोमृग्युत्पासवममरोत्तमै ॥२॥
 तमेकदा तु देवपि वसुदेवो गृहागतम् । अर्चिनं मुत्तमासीनमभिवाषेदममरोत्तम ॥३॥

चमुदेव उवाच

भागवन् भवतो याथा स्मरतये सर्वदेहिनाम् । कृपणानां यथा पित्रोरुत्तमस्योऽवर्धनाम् ॥४॥
 भूतानां देवचरितं दुःखाय च सुखाय च । मुग्धार्थे हि मापूर्नां स्वात्थामर्युनामनाम् ॥५॥
 भजन्ति ये यथा देवान् देवा अपि तर्पेय तान् । द्वापेय कर्मतविद्या साधयो दीनपासना ॥६॥
 मह्यंस्तथापि पृष्ट्वा मो धर्मान् भागवतीस्तथ । याञ्छुत्वा धृदया म पां मुग्धो मरुगोभयात् ॥
 यद् इत्थि पुरानन्तं प्रजायौ मुवि मुक्तिश्च । अरुण्यं न मोषाय मोहितो देवमायया ॥८॥
 यथा विविप्रवसनाद् भवन्निर्विधनोभवात् । मुग्धेन द्वापयेवासा तथा न शपि मुग्धा ॥९॥

श्रीशुक उवाच

राजधेवं कृतप्रभो वसुदेवेन धीमता । प्रीतममह देवर्षिर्दरे. संस्मरिषो मुने ॥१०॥

नारद उवाच

सम्यगेतद् व्यवसितं भवता सान्त्वयन्म । यत् पृच्छसे भागवतान् धर्मास्त्वं विश्वभावनाम् ॥११
 श्रुतोऽनुपठितो ध्यात आस्तो वानुमोदितः । सद्यः पुनाति सद्यमो देव विश्वदुहोऽपि हि ॥१२॥
 त्वया परमकल्याण पुण्यध्वजकीर्तन । स्मारितो भगवानद्य देवो नारायणो मम ॥१३॥
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । शार्पभाणां च संवादं विदेहस्य महात्मनः ॥१४॥
 प्रियप्रती नाम सुतो मनोः स्वायम्भुवस्य य । तस्याग्नीध्रस्ततो नाभिक्रमस्तस्सुतः स्मृतः ॥१५॥
 तमाहुर्वासुदेवांशं मोक्षधर्मविवक्षया । श्रवतीर्थं सुतशतं तस्यासीद् ब्रह्मपारगम् ॥१६॥
 तेषां वै भरतो ज्येष्ठो नारायणपरायणः । विख्यातं वपमेतद् यद्वाङ्मा भारतमद्भुतम् ॥१७॥
 स भुक्तभोगी त्यक्त्वेमां निर्गतस्तपसा हरिम् । उपासो नस्तत्पदवीं लेभे वै जन्ममिच्छिभिः ॥१८॥
 तेषां नव नवद्वीपपतयोऽस्य समन्ततः । कर्मतन्त्रप्रणेतार एकाशीतिर्द्विजातयः ॥१९॥
 नवाभवन् महाभागा मुनयो ह्यर्थशंसिनः । अमृता चातरशभा आत्मविद्याविशारदाः ॥२०॥
 कविर्हरिर्नन्तरिङ्गः प्रबुद्धः पिलायनः । आविर्होऽशुभं द्रुमिलश्चमसः करभाजनः ॥२१॥
 त एते भगवद्रूपं विश्वं सदसदात्मकम् । आत्मनोऽव्यतिरेकेण पश्यन्तो व्यचरन् महीम् ॥२२॥
 श्रव्याहतेष्टगतयः सुरसिद्धसाध्यगन्धर्वयक्षनरकिष्करनागलोकान् ।

मुक्ताश्चरन्ति मुनिचारणभूतनाथविद्याधरद्विजगवां भुवनानि कामम् ॥२३॥

त एकदा निमिः सत्रमुपजग्मुर्वदृच्छया । वितायमानमृषिभिरजनभे महत्तमनः ॥२४॥
 तान् दृष्ट्वा सूर्यसंकाशान् महाभागवतान् नृपः । यजमानोऽसौ यो विप्राः सर्व एवोपतस्त्रिरे ॥२५॥
 विदेहस्तानभिप्रैत्य नारायणपरायणान् प्रीतः सम्पूजयाञ्चक्रे आसनस्थान् यथाहृतः ॥२६॥
 तान् रोचमानान् स्वरवा महत्पुत्रोपमान् नव । पप्रच्छ परमप्रीतः प्रश्रयावनतो नृपः ॥२७॥

विदेह उवाच

मन्ये भगवतः साक्षात् पापदान् धो मधुद्विपः । विष्णोर्भूतानि लोकानां पापनाथ चरन्ति हि ॥
 दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां पणभङ्गुरः । तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुण्ठप्रियदर्शनम् ॥२८॥
 अत आत्यन्तिकं चेमं पृच्छामो भवतोऽनयाः । संसारेऽस्मिन् दृग्वाधोऽपि सस्तद्गः शेषघिनृणां
 धर्मान् भागवतान् द्रुत यदि नः श्रुतये क्षमम् । यैः प्रसन्नः प्रपन्नाय दास्यः यात्मानमप्यजः ॥२९॥

नारद उवाच

एवं ते निमिना पृष्टा वसुदेव महत्तमाः । प्रतपूज्यासुवन् प्रोत्था ससदस्यत्विजं नृपम् ॥३०॥

कथिरुवाच

मन्येऽनुतस्त्रिद्वयमच्युतस्य पादाभुजोपासनमत्र नित्यम् ।

उद्विग्नपुद्गेरसदात्ममावाद् विधात्मना यत्र निरतंते भीः ॥३१॥

ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यारमलब्धये । अञ्जः पुंसांमविदुषां विद्धि भागवतान् हि तान् न
 यानास्थाय नरो राजन् न प्रमाद्येत कर्हिचित् । धावन् निमील्य वा नेत्रे न स्तलेषु पतेद्दिह ३२॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्धयाऽऽमना वानुसृतस्वभावात् ।
 करोति यद् यत् सकलं परस्मै नारायणायैति समर्पयेत्त् ॥३६॥
 भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्याद्रीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः ।
 तन्माययातो बुध आभजेत् भक्त्यैक्येशं गुरुदेवतात्मा ॥३७॥
 श्रवणमनोऽप्यवभाति हि द्वयो ध्यातुर्विद्या स्वप्नमनोरथौ यथा ।
 तत् कर्मसङ्कल्पविकल्पकं मनो बुधो निरुपध्यादभयं ततः स्यात् ॥३८॥

शृण्वन् सुभद्राणि रथाङ्गपार्ष्णेर्जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ।
 गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन् विलज्जो विचरेत्सङ्गः ॥३९॥
 पृथगतः स्वप्रियनामकीर्त्या जातानुसंगो द्रुतचित्त उषैः ।
 हस्त्ययो रोदिति रीति गायत्युन्मादन्नुत्पति लोकाबाह्यः ॥४०॥
 खं धायुर्मग्निं सलिलं महौ च उयोतीषि सप्तानि दिशो द्रुमादीन् ।
 सरित्समुद्राश्च हरेः शरीरं यत्किञ्च भूतं प्रथमेदनन्यः ॥४१॥
 भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र धैर्यं त्रिकं पृक्कालः ।
 प्रपद्यमानस्य यथाभतः स्युःसृष्टिः पुष्टिः बुद्धभावोऽनुयासम् ॥४२॥
 ह्यप्यनुताड्यि भजतोऽनुश्रया भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रसोचः ।
 भवन्ति धै भागवतस्य राजंस्ततः परा शान्तिमुपैति साक्षात् ॥४३॥

राजोवाच

भय भागवतं मृत यद्दमो घाट्यो नृणाम् । यथा चरति मृते धीर्लिङ्गैर्भगवत्प्रियः ॥४४॥

हरिरुवाच

सर्वभूतेषु यः परयेद् भगवद्भावमात्मनः । भूतानि भगवत्पापमन्येन भागवतोत्तमः ॥४५॥
 पिरे तदधीनेषु बालिरोषु द्विषामु च । प्रेममैश्रीकृणोपेता यः करोति स माध्यमः ॥४६॥
 पक्षाणामेव हरये पूर्णं यः अद्भयेहते । न तद्भक्तेषु चान्येषु स भक्तः प्राङ्गः स्मृतः ४७
 पृष्टोऽवापोन्मिर्पर्यान् यो न द्वेष्टि न हृष्यति । विष्णोर्मांषामिदं परयन् स धै भागवतोत्तमः ४८
 देहेन्द्रियमाद्यमनोधिर्वा यो जन्माप्यपहृन्नवतर्प्युः ।

संसारधर्मैर्विसुद्धमानः स्मृत्वा हरेर्भागवतप्रवामः ॥४९॥

न कामकर्मबोजानां चरत्यर्थं न विमग्भवः । पापुर्दुर्दृष्टनिश्चयः स धै भागवतोत्तमः ॥५०॥
 न परय जन्महर्मणां न वर्याभ्रमातिभिः । समदोऽसिम्पदुर्भावो देहे धै स हरेः प्रिय ॥५१॥

न यस्य स्वः पर इति वित्तेष्वात्मनि वा मिद्रा। सप्रभृतसमः शान्तः स वै ॥

त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुण्डलमृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृश्यात् ।

न चलति भगवत्पदारविन्द्राल्लत्रनिमिषार्धमपि यः स वैष्णवाग्र्यः ॥२३॥

भगवत् उरविक्रमाद्घ्रिशाखानखमण्डिचन्द्रिकया निरस्ततापे ।

हृदि कथमुपसीदतां पुनः स प्रभवति चन्द्र इवोदितेऽर्कतापः ॥२४॥

विसृजति हृदयं न यस्य साचाद्दरिदशाभिहितोऽप्यघीघनाशः ।

प्रणयरशनया पृताद्घ्रिपद्मः स भवति भागवत्प्रधान उक्तः ॥२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

राजोऽवाच

परस्य विष्णोरीशस्य मायिनामपि मोहिनीम् । मायां वेदितुमिच्छामो भगवन्तो भवन्तु नः ॥१॥

नानुगृह्ये जुषन् युष्मद्वचो हरिकथामृतम् । संतारतापनिस्तप्तो मर्यस्तत्तापमेरजम् ॥२॥

श्रन्तरिक्ष उवाच

पृभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज । सप्तर्षोऽवाचान्याद्यः स्वमात्रात्मप्रसिद्धये ॥३॥

एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पञ्चधातुभिः । एकधा दशधाऽऽमानं विभजञ्जुषते गुणान् ॥४॥

गुणैर्गुणान् स भुञ्जान आत्मप्रद्योतितैः प्रभुः मन्यमान इदं सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥५॥

कर्माणि कर्मभिः कुर्वन् सनिमित्तानि देहभृत् । तत्तत्कर्मफलं गृह्णन् भ्रमतीह सुखेतरम् ॥६॥

इत्थं कर्मगतीर्गच्छन् बह्वभद्रवहाः पुमान् । आभूतसम्प्लवात् सर्गप्रलयावश्रुतेऽवशः ॥७॥

धातृपद्मव आसन्नो व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकम् । अनादिनिधनः कालो ह्यव्यक्तायापकर्षति ॥८॥

शतवर्णा ह्यनावृष्टिर्भविष्यत्युदबणा भुवि । तस्काजोपचितोऽप्याकौ लोकांस्त्रीन् प्रतपिष्यति ॥९॥

पातालतलमारभ्य सङ्करंशुखानलः । दहन्नुर्ध्वशिक्षो विन्धग् चर्धते वायुनेरितः ॥१०॥

सावर्तको मेघगणो चर्षति स्म शतं समाः । धाराभिर्दृष्टिहस्ताभिलीयते सलिले विराट् ॥११॥

ततो विराजमुत्सृज्य वैराजः पुरो नृप । अव्यक्तं विरते सूक्ष्मं निरिन्धन हवानलः ॥१२॥

वायुना हृतगन्धा भूः सलिलवाय कल्पते । सलिलं तद्दहनरतं ज्योतिष्ठायोपरुष्यते ॥१३॥

हृतरूपं तु तमसा वायौ ज्योतिः प्रलीयते । हतस्त्रयोऽवकाशेन वायुर्नभसि लीयते ॥१४॥

कालात्मना हृतगुणं नभ आत्मनि लीयते । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सद् वैकारिकैर्नृप ।

प्रविशन्ति ह्यहङ्कारं स्वगुणैरहमात्मनि ॥१५॥

एषा माया भगवतः सर्गसि यन्तकारिणी । त्रिपर्णा घर्षितास्मानिः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

राजोवाच

मै रं मायां दुस्तरामहृतात्मभिः । तरन्त्यज्ञः स्थूलधियो महर्षे इदमुच्यताम् ॥१७॥
प्रबुद्ध उवाच

मां एषारभमाणानां दुःखहायै सुखाय च । पश्येत् पाकविपर्यायं मिथुनीचारिणां नृणाम् ॥
तेत्यातिदेन वित्तेन दुर्लभेनात्मयुना । गृहापत्यासत्पशुभिः का प्रीतिः साधतैश्चलैः ॥१६॥
त्वं लोकं परं विद्यान्नधरं कर्मनिर्मितम् । सत्पुण्यातिशयस्त्वंसं यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥२०॥
स्माद् गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उक्तमम् । शाब्दे परे च निष्णानं ब्रह्मण्युपशमाश्रयम् ॥२१॥
त्र भागवतान् धर्मान् शिष्येद् गुर्वारमदैतम् । अमाययानुष्टया येन्तुष्येदारमाऽऽमदो हरिः ॥
सर्वतो मनसोऽसङ्गमादौ सङ्गं च साधुषु । दयां मैत्रीं प्रश्रयं च भूतेष्वद्धा यथोचितम् ॥२३॥
शीघ्रं तपस्तिष्ठितां च मौनं स्वाध्यायमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसां च समत्वं द्वन्द्वसंज्ञयोः ॥२४॥
सर्वशरामेश्वरान्वीक्षां कैवल्यमनिकेतताम् । विविक्तवीरवसनं सन्तोषं येन केनचित् ॥२५॥
श्रद्धां भागवते शास्त्रेऽनिन्द्रामन्यत्र चापि हि । मनोवाक्यमन्त्रेण च सत्यं शमदमावपि ॥२६॥
श्रवणं कीर्तनं ध्यानं हरेरहृतकर्मण । जन्मकर्मगुणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टितम् ॥२७॥
इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृत्त यच्चात्मनः प्रियमादारान् सुतान् गृहान् प्राणान् यत् परस्मै निवेदनम् ॥
एवं कृष्णात्मनाथेषु मनुष्येषु च सौहार्दम् । परिचर्यां चोभयत्र महत्सु नृषु साधुषु ॥२९॥
परस्परानुकथनं पावनं भगवद्यशः । मिथो रतिर्भिष्वस्तुष्टिर्निर्गृष्टिर्मिथ आत्मनः ॥३०॥
स्मरन्तः स्मारयन्तश्च मिथोऽघौषहरं हरिम् । भक्त्या सज्जातया भक्त्या विभ्रत्युःपुलकां तनुम् ॥

एचिद् रदन्यर्थ्युत्तचिन्तया एचिद्धसन्ति नन्दन्ति घदन्यलौकिकाः ।

नृत्यन्ति गायन्त्यनुशोलयन्त्यजं भजन्ति तूष्णीं परमेत्य निवृत्ताः ॥३२॥

इति भागवतान् धर्मान् शिष्यन् भक्त्या तदुत्थया । नारायणपरो मायामज्ञस्तरति दुस्तराम् ॥

राजोवाच

नारायणाभिधानस्य ब्रह्मण परमात्मनः । निष्ठामर्हथ नो वक्तुं यूयं हि ब्रह्मवित्तमा ॥३४॥

पिप्पलायन उवाच

स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्य यत् स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सद् बहिश्च ।
देहेन्द्रियासुहृदयानि चरन्ति येन सञ्जीवितानि तद्देहि परं नरेन्द्र ॥३५॥
नैतन्मनो विशति वागुत चक्षुरात्मा प्राणोन्द्रियाणि च यथानलमर्चिषः स्वा ।
शब्दोऽपि बोधरुनिषेधतयाऽऽत्ममूलमर्थोक्तमह यस्ते न निषेधसिद्धिः ॥३६॥
सर्वं रजस्तम इति त्रिष्टुदेकमादौ सूत्रं महानहमिति प्रवदन्ति जीवम् ।
ज्ञानक्रियायंफनरूपतयोरुशक्ति ब्रह्मैव भाति सत्सच्च तयो परं यत् ॥३७॥

नात्मा जजान न मरिष्यति न धतेऽसौ न क्षीयते सरनविद् ध्यमिचारिणी हि ।
 सवत्र शब्ददनपाट्युपलब्धमात्र प्राणा यथेन्द्रिययत्नेन विकल्पित सत् ॥३८॥
 अश्वेषु पेशिषु तस्त्वबिनिश्चितेषु प्राणो हि जीवमुपधावति तत्र तत्र ।
 सत्रे यदिन्द्रियंगणोऽहमि च प्रसुप्ते कूटस्थ आशयमृते सदनुस्मृतिर्न ॥३९॥
 यद्वांजनाभचरणैपणयोऽभक्त्या चेतोमलानि विधमेद् गुणकर्मजानि ।
 तस्मिन् विशुद्ध उपलभ्यत आत्मतत्त्वं साक्षाद् ययामलदशो सवितृप्रकाश ॥४०॥

राजोवाच

कर्मयोग वदत न पुरषो येन सरकृतः । विधूयेहाशु कर्माणि नैष्कर्म्यं विन्दते परम् ॥४१॥
 एव प्रभृमृषीन् पूर्वमपृच्छं पितुरन्तिके । नात्र धनुं प्रहस्य पुत्रास्तत्र कारणमुच्यताम् ४२

श्राविहोत्र उवाच

कर्माकर्मविकर्मेति वेदवादो न लौकिकः । वेदस्य चेश्वरात्मत्वात्तत्र मुद्बन्ति सूरयः ॥४३॥
 परोक्षवादो वेदोऽयं बालानामनुशासनम् । कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगद यथा ४४।
 नाचरेद् यस्तु वेदोक्तं स्वयमज्ञोऽजितेन्द्रिय । विकर्मणा ह्यधर्मेण मृत्योर्मुक्त्युमुपैति स ॥
 वेदोक्तमेव कुर्वाणो नि सद्गोऽर्पितमीश्वरे । नैष्कर्म्यां लभते सिद्धिं रोचनार्थां फलश्रुति ॥
 य आशु हृदयमन्थि निजिहीर्षु परात्मनः । विधिनेपचरेद् देव तन्त्रोक्तेन च केशवम् ४७
 सन्धानुग्रह आचार्यात् तेन सन्दर्शितागमः । महापुरुषमभ्यर्चन्मृत्यांभिमतयाऽऽत्मन ॥४८॥
 शुचिं सम्मुखमासीनं प्राणसयमनादिभिः । पितृद विशोभ्य सन्धासकृतरघोऽर्चयेद्दरिम् ४९
 अर्वाङ्गी हृदये चापि यथालब्धोपचारकैः । द्रव्यहित्यात्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोच्य चासनम्
 पाद्यादीनुपकल्प्याय सन्धिवाप्य समाहित । इद्रादिभिः कृतग्यासो मूलमन्त्रेण चार्चयेत् ५१
 साङ्गोपाङ्गां सपापंदां तां तां मूर्तिं स्वमन्त्रतः । पाद्यार्वाचमनोपाद्यै चानवासोविभूषणै ५२॥
 गन्धमाख्याद्युत्तमभिर्धूपदीपोपहारकैः । साङ्गं संपूरय विधिवत् स्तवै स्तुत्वा नमोद्देरिम्
 आभ्यान तन्मयं ध्यायन् मूर्तिं संपूजयेद्देरे । शेषामाधाय शिरसि स्वधाम्नुद्वात्य सकृत्सू ५४
 एवमभ्यर्कतोयादाव्रतिथौ हृदये च य । यजतीश्वरमात्मानमधिरान्मुच्यते हि स ॥५५॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहर्ष्या सहितायामेकादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ५३॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

राजोवाच

यानि यानोह कर्माणि र्थवै स्वच्छन्दजमभि । चक्रं करोति कर्ता वा हरिस्तानि मुबन्तु न

द्रुमिल उवाच

यो वा श्रमन्तस्य गुणाननन्ताननुक्रमिष्यन् स तु बालबुद्धिः ।
 रजांसि भूमेर्गणयेत् कथञ्चित् कालेन नैवालिलशक्तिधाम्नः ॥ २ ॥
 भूतैर्यदा पञ्चभिरात्मसृष्टैः पुरं विराजं विरचय्य तस्मिन् ।
 स्वांशेन विष्ट. पुराभिधानमवाप नारायण आदिदेव. ॥ ३ ॥
 यत्काय एव भुवनत्रयमस्त्रिवेशो यस्येन्द्रियैस्तनुभृतामुभयेन्द्रियाणि ।
 ज्ञानं स्वतः श्वसनतो बलमोज ईहा रुचादिभिः स्थितिलयोद्भव आदिकर्ता ॥ ४ ॥
 आदावभूच्छतधृतो रजसास्य सर्गे विष्णुः स्थितौ व्रतुपतिर्द्विजधर्मसेतुः ।
 रदोऽप्ययाय तमसा पुरुषः स आद्य इत्युद्भवस्थितिलयाः सततं प्रजासु ॥ ५ ॥
 धर्मस्य दक्षदुहितर्यंजनिष्ट मूर्त्यां नारायणो नर ऋषिप्रवरः प्रशान्तः ।
 नैकन्यलक्षणमुवाच चचार कर्म योऽद्यापि चास्त ऋषिवर्यनिपेविताङ्घ्रिः ॥ ६ ॥
 इन्द्रो विशङ्क्य मम धाम जिष्टुःकतीति कामं न्ययुङ्क्त सगणं स बदयुं पात्यम् ।
 गत्वाप्सरोगणवसन्तसुमन्दवातैः स्त्रीप्रोक्षणेपुभिरविष्यदतन्महिम् ॥ ७ ॥
 विज्ञाय शक्रकृतमक्रममादिदेवः प्राह प्रहस्य गतविस्मयः एजमानान् ।
 मा भैष्ट भो मदन मारत देववध्वो गृह्णीत नो बलिमशून्यमिमं कुरष्वम् ॥ ८ ॥
 इत्थं प्रवृत्त्यभयदे नरदेव देवाः समोदनम्रशिरसः सपृथं तमूतुः ।
 नैतद् विभो वयि परेऽविकृते विचित्रं स्वारामधोरनिकरानतपादपत्रे ॥ ९ ॥
 त्वां सेवतां सुरकृता बहवोऽन्तरायाः स्वीको विलक्ष्य परमं प्रजतां पदं ते ।
 नान्यस्य बहिषि बलीन् ददतः स्वभागान् धत्ते पदं त्वमविता यदि विभ्रमूर्ध्नि ॥ १० ॥
 श्रुत्वाऽत्रिकालगुणमारुतजैर्द्वयशैरन्यानस्मानपारजलधोनतितीर्य केचित् ।
 मोक्षस्य यान्ति विफलस्य वशं पदे गोमंजान्ति दुश्शरतपत्र पृथोऽमृजन्ति ॥ ११ ॥
 इति प्रगृणतां तेषां ह्रियोऽयद्भुतदर्शनां । दर्शयामास शुद्धां स्वचिंताः कुर्वतीर्विशुः ॥ १२ ॥
 ते देवानुचरा हृष्टा स्त्रियः श्रीरिव स्तपिणीः । गन्धेन मुमुहुस्तासां रूपीदार्यहतधियः ॥ १३ ॥
 तानाह देवद्वेषेशः प्रणतान् प्रहसन्निव । आसामेकतमां वृष्ट्य सवर्णां स्वर्गभूषणाम् ॥ १४ ॥
 भोमिथ्यादेशमादाय न वा तं सुरबन्दिनः । उर्वशीमत्सरः श्रेष्ठो पुरस्कृत्य दिवं ययुः ॥ १५ ॥
 इन्द्रायानग्य सदसि शृण्वतो त्रिदिवोक्तसाम् । उचुर्नारायणयत्नं शक्रस्तत्रास विस्मितः ॥ १६ ॥
 हंसस्वरूपवददस्युत धामयोगं दत्त. कुमार ऋषभो भगवान् पिता नः ।
 विष्णुः शिवाय जगतां कल्पपारतीर्यस्तेनाहता मधुभिदा द्युतयो हयास्ये ॥ १७ ॥

गुप्तोऽप्यये मन्त्रिलौपथयश्च मात्स्ये क्रौटे हतो दित्तज उद्धरताम्भसः क्षमात् ।
 कौमे घृतोऽदिरमृतोन्मथने स्वपृष्ठे प्राहात् प्रपन्नमिमराजमसुखदातम् ॥१०॥
 संस्तुन्वतोऽविधपतिताञ्जुमणानृपांश्च शर्कं च घृत्रवधतस्तमसि प्रविष्टम् ।
 देवस्त्रियोऽसुरगृहे पिहिता अनाथा जग्नेऽसुरेन्द्रमभयाय सतां नृसिंहे ॥११॥
 देवासुरे युधि च दैत्यपेतोन् सुरार्थे हत्वान्तरेषु भुवनान्यदधात् कलाभिः ।
 भूवाय धामन इमामहरद् बलेः क्षमां याच्नाच्छलेन समदाददितेः सुतेभ्यः ॥२०॥
 निःक्षत्रियामकृत गां च त्रिःसप्तकृत्वो रामस्तु हेइयकुलाप्ययभार्गवाभिः ।
 सोऽविध बन्ध दशवक्त्रमहन् सन्नद्धं सीतापतिर्जयति लोकमल्लक्ष्मीः ॥२१॥
 भूमेभंरावतरणाय यदुष्वजन्मा जातः करिष्यति सुरैरपि दुष्कराणि ।
 वादैर्विमोहयति यज्ञकृतोऽतदहान् शूदान् कलौ क्षितिभुजो न्यहनिष्यदन्ते ॥२२॥
 एवंविधानि कर्माणि जन्मानि च जगत्पतेः । भूरीणि भूरियशमो वर्णितानि महाभुज ॥२३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

अथ पंचमोऽध्यायः

राजोवाच

भगवन्तं हरिं प्रायो न भजन्त्यात्मवित्तमाः । तेषामशान्तकामानां का निष्ठाविजितात्मनाम् ॥१॥

चर्मस उवाच

मुक्तबाहूरपादेभ्यः पुरपस्याधमैः सः । चत्वारो जशिरे वर्णांशुषैर्विप्रादयः पृथक् ॥२॥
 य पर्वां पुरुषं साक्षात्प्रभवमोघरम् । न भजन्त्यवजानन्ति स्थानाद् अष्टाः पतन्त्ययः ॥३॥
 दूरेहरिक्याः केचिद् दूरेचात्युतकोतंनाः । क्षियः शूद्रादयश्चैव तेऽनुकम्प्या भवात्शाम् ॥४॥
 विप्रो राजन्यवैश्यौ च हरेः प्राप्ताः पदान्तिरुम् । औतेन जन्मनाथापि मुह्यन्त्याज्ञायवादिनः ५
 कर्मयपकोविदाः स्तब्धा मूर्खाः पण्डितमानिन । वदन्ति चादुकान् मूढा यथा माष्या गिरोऽसुकाः
 रजसा घोरसङ्ख्याः कामुका अहिमन्ययः । दाग्मिका मानिनः पापा विहसन्त्यच्युतश्रियान् ६
 वदन्ति तेऽन्योन्यमुपासितस्त्रियो गृहेषु मैथुन्यपरेषु चाक्षिपः ।
 यजन्त्यसृष्टाक्षविधानश्लिष्यं वृथैः परं जन्ति पशुनसद्विदः ॥८॥
 श्रिया विभूयानिजनेन विषया त्यागेन रूपेण बलेन कर्मणा ।
 ज्ञातस्मयेनान्धधियः सदैधरान् सतोऽत्रमन्यन्ति हरिप्रियान् शलाः ॥९॥
 सर्वेषु शश्वत्सुश्लेष्यस्वस्वितं यथा तस्मात्मानमभीष्टमीधरम् ।
 वेदोपगीतं च न श्लेष्यतेऽपुधा मनोरथानां प्रवदन्ति धार्तया ॥१०॥

लोके व्यवयामिममद्यसेवा नित्यास्तु जन्तोर्षं हि तत्र चोदना ।
व्यपस्थितिस्तेषु विवाहयज्ञसुराभ्रहैरासु निवृत्तिरिष्टा ॥११॥
धनं च धर्मैकफलं यतो वै ज्ञानं सविज्ञानमनुप्रशान्ति ।
गृहेषु युजन्ति कलेवरस्य सृष्टुं न पश्यन्ति दुरन्तवीर्यम् ॥१२॥
यद् प्राणभक्तो विहितः सुरायास्तथा पशोरालभनं न हि सा ।

* एवं व्यवयः प्रजया न ररया इमं विशुद्धं न विदुः स्वधर्मम् ॥१३॥

ये त्वनेवंविदोऽसन्तः स्तब्धाः सदभिमानिनः । पशून् हुहन्ति विस्रब्धाः प्रेत्य खादन्ति ते च तान्
द्विगन्तः परकायेषु स्वात्मानं हरिमोक्षरम् । गृत्के सानुबन्धेऽस्मिन् बद्धस्नेहाः पतन्त्यधः ॥१४॥
ये कैवल्यमसम्प्राप्ता ये चातीताश्च मूढताम् । प्रैवर्गिका ह्यशुचिका आत्मानं घातयन्ति ते १६
एत आत्महनोऽशान्ता अज्ञाने ज्ञानमानिन । सोदन्त्यकृतकृत्या वै कालध्वस्तमनोरथाः ॥१७॥
हिंसास्यायासरचिता गृहापत्यसुहृच्छिष्यः । तमो विशन्त्यनिच्छन्तो वासुदेवपराङ्मुखाः १८

राजोवाच

कश्मिन् काले स भगवान् किं वर्यं कीदृशो नृभिः । नाज्ञा वा केन विधिना पूज्यते तदिहोच्यताम् ॥
करभाजन उवाच

कृतं त्रेता द्वापरं च कलिरियेषु केशवः । नानावर्णाभिधाकारो नानैव विधिनेज्यते ॥२०॥
कृते शुक्रश्रतुर्बाहुर्जटिलो वल्कलाम्बरः । कृष्णाजिनोपवीताचान् बिभ्रद् दण्डकमण्डलून् १
मनुष्यास्तु तदा शान्ता निर्वैराः सुहृदः समाः । यजन्ति तपसा देव शमेन च दमेन च ॥२२॥
हंसः सुपर्णो वैकुण्ठो धर्मो योगेश्वरोऽमलः । ईश्वरः पुरुषोऽन्यक्त परमात्मेति गीयते ॥२३॥
त्रेतायां रक्तवर्णोऽसौ चतुर्बाहुश्चिमेखलः । हिरण्यकेशश्चरयात्मा ध्रुवश्चापुपलक्षणः ॥२४॥
तं तदा मनुजा देवं सर्वदेवमयं हरिम् । यजन्ति विधया श्रया धर्मिणा प्रह्लादादिनः ॥२५॥
विष्णुर्यंशुः पृथिवर्गः सर्वदेव उरुक्रमः । वृषाकपिर्जयन्तश्च उरगाय इतोयंते ॥२६॥
द्वापरे भगवान्द्रुपामः पीतयासा निजायुधः । श्रीवत्सादिभिरष्टैश्च लक्षणेपलक्षितः ॥२७॥
तं तदा पुरुषं मर्यां महाराजोपलक्षणम् । यजन्ति वेदतन्त्राम्भ्यां परं जिज्ञासवो नृपाश्च ॥२८॥
नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्कर्षणाय च । प्रद्युम्नायानिन्द्राय सुभ्यं भगवते नमः ॥२९॥
नारायणाय श्रेष्ठे पुराण महात्मने । विश्वेश्वराय विधाय सर्वगूतात्मने नमः ॥३०॥
इति द्वापर उर्वारि स्तुयन्ति जगदीश्वरम् । नानातन्त्रविधानेन कलावपि यथा शृणु ॥३१॥
शृण्वन्त्ये त्विगार्थं साहोपाह्लादपार्यंदम् । यज्ञैः सङ्कीर्तनशार्थयंजन्ति हि सुमेधमः ॥३२॥
ध्येयं सदा परिभवामममीष्टदोहं तीर्थारूपं शिवविरिञ्चिनुतं शरपपम् ।
श्रुयार्तिहं प्रवतपालभवाब्धिपोतं यन्दे मदापुरं ते चरणारविन्दम् ॥३३॥

त्यक् वा सुदुःस्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यद्गाद्रययम् ।

मायामृग दयितयेप्सितमन्वधाचद् वन्दे महापुरुषं ते चरणारविन्दम् ॥३४॥

एव युगानुरुपाभ्यां भगवान् युगवर्तिभिः । मनुनैरिज्यते राजन् ध्रेयसामीश्वरो हरिः ॥३५॥
 कर्त्तुं सभाजयन्चार्यां गुणज्ञा सारभागिनः । यत्र सङ्कीर्तनेनैव सर्वः स्वार्थोऽभिलभ्यते ॥३६॥
 न ह्यतः परमो लाभो देहिनां भ्राम्यतामिह । यतो विन्देत परमां शान्तिं नश्यति संसृतिः ॥३७॥
 कृतादिषु प्रजा राजन् कलाविच्छन्ति सम्भवम् । कलौ खलु भविष्यन्ति नारायणपरायणाः ॥३८॥
 क्वचित् क्वचिन्महाराज द्रविडेषु च भूरिशः । ताम्रपर्णी नदी यत्र कृतमाला पयस्विनी ॥३९॥
 कावेरी च महापुण्या प्रतीची च महानदी । ये पिबन्ति जलं तासां मनुजा मनुजेश्वरः ।

शायो भक्ता भगवति वासुदेवेऽमलाशया ॥४०॥

देवर्षिभूतासन्तुषां पितॄणां न किङ्करो नायमृषी च राजन् ।

सर्वांमना यः शरणं शरण्यं गतो मुकुन्दं परिहृय कर्तुम् ॥४१॥

स्वपादमूलं भजत प्रियस्य त्वक्तान्यभावस्य हरिः परेशः ।

विक्रमं यच्छोपतितं कथञ्चिद् धुनोति सर्वं हृदि सञ्जिविष्टं ॥४२॥

नारद उवाच

धर्मान् भागवतानि यः श्रुत्वाथ मिथिलेश्वरः । जायन्तेयान् सुनीन्द प्रीतः सोपाध्यायो ह्यपूजयत् ।

ततोऽतर्दधिरे सिद्धा सर्वलोकस्य पश्यतः । राजा धर्मानुपातिष्ठन्नवाप परमां गतिम् ॥४३॥

त्वमप्येतान् महाभाग धर्मान् भागवताञ्छ्रुत्वात्प्राश्रितः । श्रद्धया युक्तो निःसङ्को यः ससे परम् ।

युवयो खलु दम्पयोर्यशसा पूरितः जगत् । पुत्रतामगमद् यद्वा भगवान्नीश्वरो हरिः ॥४६॥

दर्शनालिङ्गनालापैः शयनासनभोजनैः । आत्मा वा पावितः कृष्ये पुत्रस्नेहं प्रकुर्वतो ४७

वैरेण यः कृपतयः शिशुपालपौष्ट्रशाब्दादयो गतिविलासविलोकरुणाद्यैः ।

ध्यायत आकृतधियः शयनासनाद्यैः तत्साम्यमापुरनुसन्धियां पुनः किम् ॥४८॥

मापत्यनुद्धिमहृथाः कृष्ये सर्वात्मनीश्वरे । मायामनुष्यभावेन गूढैश्वर्ये परेऽध्यये ॥४९॥

भूमारासुरराज्यन्यदन्तधेः गुप्तये सताम् । अत्रतीर्णस्य नितृत्त्यै यशो लोके वितन्त्यतेऽ०

श्रीशुक उवाच

एतच्छ्रुत्वा महाभागो वसुदेवोऽतिविस्मितः । दक्की च महाभागा जहतुमोहमात्मनः ॥५१॥

इतिहासमिमं पुण्यं धारयेद् यः समाहितः । स विभूयेह शमलं महाभूयाय कल्पते ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामेकादशस्कन्धेऽध्यायः ॥५॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

धीशुक उवाच

अथ मह्याऽऽ मजैर्देवैः प्रजेसैरावृतोऽभ्यगात् । भवश्च भूतभव्येशो ययौ भूतगणैर्दृत् ॥ १ ॥
 हृद्रो मरुद्भिर्भगवानादित्या वसवोऽश्विनौ । ऋभवोऽङ्गिरसो रुद्रा विश्वे नाभ्याश्च देवताः ॥ २ ॥
 गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धचारणगुह्यकाः । ऋषयः पितरश्चैव सविधाधरक्चिराः ॥ ३ ॥
 द्वारकामुपसंजग्मुः सर्वे कृष्णदिरक्षवः । षपुषा येन भगवान् नरलोकमनोरमः ।

यशो वितेने लोकेषु सर्वलोकमलापहम् ॥ ४ ॥

तस्यां विश्राजमानायां समृद्धायां महद्भिभिः । ध्यच्चत्तावितृतासाः कृष्णमद्भुतदर्शनम् ॥ ५ ॥
 स्वर्गोद्यानोपगैर्मातृवैरद्वाद्यन्तो यदूत्तमम् । गीर्भिशित्रपदार्थाभिस्तृष्टुर्जुगदीश्वरम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः

नताः स्म ते नाथ पदारविन्दं बुद्धीन्द्रियप्राणमनोवधोभिः ।
 यच्चिन्त्यतेऽन्तर्हृदि भावयुक्तैर्मुमुक्षुभिः कर्ममयोरपाशात् ॥ ७ ॥
 स्व मायया त्रिगुणयाऽऽमनि दुर्विभाष्यं व्यक्तं सृजस्यवसि लुगपसि तद्गुणस्य ।
 नैतैर्भवानजित कर्भमिरयते वै यत स्वे सुप्तेऽप्यवहितेऽभिरतोऽनवद्यः ॥ ८ ॥
 शुद्धिर्नृणां न तु तथेज्य दुराशयानां विद्याभ्रुताभ्ययनदानतपःक्रियाभिः ।
 स्यात्सामनामृगम ते यशसि प्रदूढसच्छ्रद्धया ध्रयणसम्भृतया यथा स्यात् ॥ ९ ॥
 स्यात्प्रस्तवाद्दृष्टिरशुभाशयधूमरेतुः सेमाय यो मुनिभिरार्द्रहृदोद्यमानः ।
 यः साधतैः समविभूतयः आत्मवद्भिर्प्युद्देर्चितः सवनशः स्वरतिक्रमाय ॥ १० ॥
 यश्चिन्त्यते प्रयतपाणिभिरश्वरार्त्रां प्ररपः निरुक्तविधिनेश हविर्गुहोवा ।
 ध्रुवात्मयोग उत योगिभिरात्ममायां जिज्ञासुभिः परमभागवतैः परीष्टः ॥ ११ ॥
 पर्युष्टया तय विभो यनमालयेयं संरपधिनी भगवती प्रतिपत्त्रियच्छ्रीः ।
 यः सुप्रणीतममुयाईषमाददशो भूयात् सदाहृष्टिरशुभाशयधूमरेतुः ॥ १२ ॥
 केतुद्विबिक्रमयुतद्विपत्तपताको यस्ते भयाभयकरोऽसुरदेवचण्डवोः ।
 स्वर्गोद्य साधुषु रत्नत्वितराय भूमन् पादः पुनातु भगवन् भजतामर्थं नः ॥ १३ ॥
 नश्योतगाव ह्य यस्य यशे भवन्ति मद्वाद्यस्तनुभृतो मिथुरघंमानाः ।
 कालस्य ते प्रकृतिरूपयोः परस्य शं नस्तनोदु चरत्पः पुढोत्तनस्य ॥ १४ ॥
 यस्य सि हेतुरदपस्त्रितिसंयमानामरयत्तजीवमदूतामपि वासमातुः ।
 सोऽयं त्रिकाभित्तिज्ञापधये प्रवृत्तः कालो गभीरस्य उतनरूपस्यम् ॥ १५ ॥

स्वतः पुमान् समधिगम्य यथा स्ववीर्यं धत्ते महास्तमिव गर्भममोघीर्यः ।
 सोऽयं तयानुगत आत्मन आखडकोशं हेमं ससर्ज बहिरावरणैरुपेतम् ॥१६॥
 तत्तत्सुदृशश्च जगतश्च भवानधीशो यन्माययोत्थगुणविक्रिययोपनीतान् ।
 अर्थाऽनुदक्षपि ह्रीकपते न लितो येऽन्ये स्वतः परिहृतादपि बिभ्यति स्म ॥१७॥
 स्मायावलोकलवदशितभाषहारिभ्रूमण्डलप्रहितसौरतमन्त्रशौचैः ।
 पत्न्यस्तु षोडशसङ्घमनङ्गबाणैर्यस्येन्द्रियं विमथितुं करणैर्न विभ्यः ॥१८॥
 विभ्यस्तवामृतकथोदवहाखिलोक्याः पादावनेजसरितः शमलानि हन्तुम् ।
 आनुश्रवं ध्रुतिभिरह्मिजमङ्गसङ्गैस्तीर्थद्वयं श्रुचिपदस्त उपस्पृशन्ति ॥१९॥

वःदारायणरुवाच

हृद्यमिष्ट्य विशुचैः शेषः शतशतिर्हर्मि । अभ्यभाषत गोविन्दं प्रणम्याम्बरमाधितः ॥२०॥
 ब्रह्मोवाच

भूमेर्भारवताराय पुरा विशापितः प्रभो । स्वमस्माभिरशोभात्मस्तत्तथैवोपपादितम् ॥२१॥
 धर्मश्च स्वापितः सन्तु सत्यसन्धेषु वै खया । कीर्तिश्च दिष्ट विचिता सर्वलोकमलापहा ॥२२॥
 अवतीर्य यदोर्वशे विभ्रद् , रूपमनुत्तमम् । कर्माण्युहामृतानि हिताय जगतोऽकृपा ॥२३॥
 यानि ते चरितानीश मनुष्याः साधयः बली । शृण्वन्तः कीर्तयन्तश्च तरिष्यन्मयभ्रसा तमः ॥
 यदुपशोऽयतीर्यस्य भयतः पुरुषोत्तम । शरच्छतं स्थतीपाय पञ्चविंशधिकं प्रभो ॥२४॥
 नापुना तेऽग्निलाधार देवकायांशोपितम् । कुलं च विप्रशापेन, नष्टप्रायमभूदिदम् ॥२५॥
 ततः स्वधाम परमं विशस्व यदि मन्यसे- । सलोकोऽहोऽरुपालान् नः पाहि वैकुण्ठकिङ्करान् ॥

श्रीभगवानुवाच

अथधारितमेतन्मे यदाप्य । विजुषेधर । कृतं यः कार्यमखिलं भूमेर्भारोऽरतारितः ॥२६॥
 तदिदं यादवकुलं षोडशोर्वशोद्वतम् । लोकं जिहृष्टद् रुद्रे मे घेलयेव महाशयः ॥२७॥
 पचामहं य एतानां यदूनां विदुल कुलम् । गन्तास्म्यनेन लोकोऽयमुद्वेलेन विनह्यदपि ॥२८॥
 । दानीं नाश आरब्ध- कुलस्य द्विजशापतः । चास्वामि भवनं पद्मप्रेतदन्ते तयानप ॥२९॥

धीशुक उवाच

इत्युक्तो स्वोपनाथेन स्वपम्भूः प्रणिसप तम् । मद् देवगर्भैर्देवः, स्वधाम समपद्यत ॥३०॥
 अथ तस्यां मद्रोपातान् द्वारवापां मनुष्यितान् । विलोक्य भगवानाह यदुप्यान् समागतान् ॥३१॥

धीमगवाऽुवाच

य एव भूमदोऽगता ध्रुतिदृष्टीह मन्तः । शापश्च नः कुलस्यासीद्महाद्वेषोऽरो दुरापय ॥३२॥
 न चान्यत्पमिहास्माभिर्मित्रीविपुभिरार्थकाः । प्रमादं भुमदापुवर्षं चास्यामोऽगौव माचिरम् ॥३३॥

यत्र स्वात्वा दक्षशापाद् गृहीतो यक्ष्मणोद्भुराट् । विमुक्त किञ्चिद्वान सवो भेजे भूयः कलोदयम् ॥
 वयं च तस्मिन्नाप्लुत्य तर्पयित्वा पितॄन् सुरान् । भोजयिष्येशिजो विप्रान् नानागुणवतान्वसा ॥
 तेषु दानानि पात्रेषु श्रद्धयोपवा महान्ति वै । वृजिनानि तरिष्यामो दानैर्नोभिरिवार्णवम् ३८

श्रीशुक उवाच

एष भगवताऽऽदिष्टा यादवाः कुलनन्दन । गन्तुं कृतधियस्तीर्थं स्थन्दनान् समयुयुजन् ३९
 तन्निरिषयोद्भवो राजन् श्रुत्वा भगवतोदितम् । दृष्टारिष्टानि घोराणि नियं कृष्णमनुमत ॥४०॥
 विविक्त उपसङ्गम्य जगतामीश्वरेश्वरम् । प्रणम्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिस्तमभा रत ॥४१॥

उद्धव उवाच

देवदेशे श योरोश पुण्यश्रवणक्रीतन । संद्वयैतत्कुलं नूनं लोके सन्ध्यपयते भवान् ।
 विप्रशार्पं समर्षोऽपि प्रायहन्न यदोश्वरः ॥४२॥

नाहं तवाद्धिकमलं पणार्धमपि केशव । त्यक्तुं समु सहे नाप स्वचाम नय मामपि ॥४३॥
 तव विक्रीडितं कृष्या नृणां परममङ्गलम् । कर्णवीर्यूपमास्त्राय त्यजयन्त्यसृष्टां जन ॥४४॥
 शय्यासनाटनस्थानघ्नानक्रीडाशनादिषु । कथं त्वां प्रियमात्मानं वयं भक्तास्तयजेमहि ॥४५॥

त्ययोपभुक्तलगन्धवासोऽज्जहारचर्चिताः । उविदुष्टभोजिनो दासास्तत्र मायः जयेमहि ॥४६॥
 वाताशना य ऋगयः ध्रमणा ऊर्ध्वमन्धिनः । महामर्ष्यं धाम ते यान्ति शःगताः संन्यासिनोऽमनाः
 वयं त्विह महायोगिन् भ्रमन्तः कर्मशर्मसु । क्त्वातंया तरिष्यामस्तापकैर्दुस्तरं तम ॥४७॥
 स्मरन्तः कीर्तयन्त्यस्ते कृतानि गदितानि च । गन्तुस्मिन्नेष्यन्तेलि यन्नृकोरुषिद्वान्मम् ॥४८॥

श्रीशुक उवाच

एवं विज्ञापितो राजन् भगवान् देवकीमुतः । एकान्तिनं प्रियं मृ समुद्धर्षं रामभायत ॥४९॥
 इति धीमन्नागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

धीमगयानुवाच

यदिदं मनसा वाचा चक्षुष्यांश्च श्रवणादिभिः । नशरं गृह्णाम्य च विद्धि मायामनोमयम् ॥७॥
 पुंसोऽशुक्तस्य नानार्थो भ्रमः स गुणदोषभाक् । कर्माकर्मविकर्मैति गुणदोषधियो भिदा ॥८॥
 तस्माद् युक्तेन्द्रियभ्रमो युक्तचित्त इदं जगत् । आत्मनीचस्व विततमात्मानं मय्यधीश्वरे ॥९॥
 ज्ञानविज्ञानसंयुक्त आत्मभूतः शरीरिणाम् । आत्मानुभरतुष्टात्मा नान्तरायैर्विहन्यसे ॥१०॥
 दोषतुद्धयोभयावीतो निषेधाच्च निवर्तते । गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति यथाभङ्कः ॥११॥
 सर्वाभूतसुहृद्भ्यान्तो ज्ञानविज्ञाननिश्चयः । पर्यन् मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुन ॥१२॥

श्रीशुक उवाच

इत्यादिष्टो भगवता महाभागवतो नृप । उद्भवः प्रणिपत्याह तत्रजिज्ञासुरच्युतम् ॥१३॥

उद्भव उवाच

योगेश योगविन्यास योगामन् योगसम्भव । निःश्रेयसाय मे प्रोक्तस्वयागः संन्यासज्ञज्ञश्च ॥१४॥
 त्यागोऽयं दुष्करो भूमन् कामानां विन्यासमभिः । सुतरां तत्रयि सर्वात्मज्ञमकैरिति मे मतिः १५
 सोऽहं ममाहमिति भूदमतिर्विगाढस्त्वन्मायया विरचितात्मनि सानुबन्धे ।
 तत्रज्ञसा निगदितं भवता यथाहं संसाधयामि भगवन्ननुशाधि भन्त्यम् ॥१६॥
 सयस्य ते स्वदश आत्मन आत्मनोऽन्यं चत्वारमीश विबुधैःवपि नानुचक्षे ।
 सर्वं विमोहितधिरस्तव माययेमे प्रह्लादयस्तनुभूतो बहिरर्थभावाः ॥१७॥
 तस्माद् भवन्तमनवद्यमनन्तपारं सर्वज्ञमीश्वरमकुण्ठविकुण्ठविष्यपम् ।
 निर्विषयघोरहमु ह षृजिनाभितप्तो नारायण्यं नरसखं शरणं प्रपद्ये ॥१८॥

श्रीभगवानुवाच

प्रापेथ मनुजा लोके लोकतत्रविचक्षणा । समुद्गरन्ति ह्यात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् ॥१९॥
 आत्मनो गुरुरात्मैज पुरपस्य विशेषतः । यत् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोऽसावनुविन्दते ॥२०॥
 पुरपत्ये च मां धीराः साहययोगविशारदाः । आविस्तरां प्रपश्यन्ति सर्वशक्त्युपट्टं हितम् ॥२१॥
 एकद्वित्रिचतुष्पादो बहुपादस्तथापदः । षड्भ्यः सन्ति पुरः सृष्टास्तासां मे पीरुमी प्रिया ॥२२॥
 अथ मां मृगयन् यदा युक्ता हेतुभिरीधरम् । गृह्णामाणैरुचैर्लिङ्गैरप्राह्यमनुमानतः ॥२३॥
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । अथभूतस्य संवादं यदेरमिततेजसः ॥२४॥
 अथभूतं द्विजं कञ्चिदन्तमकुतोभयम् । कविनिरीप्यत्तरणं यदुः परमं धर्मवित् ॥२५॥

यदुरुवाच

कुनो बुद्धिरियं प्रह्लादकनुः सुविशासदा । यामासाद्य भवाँल्लोकं विद्वाध्वरति बालवत् ॥२६॥
 प्रापो धर्माधंक्रामेपु विवित्सायां च मानयाः । हेतुनैव समीहन्ते आयुो यशसः धियः ॥२७॥
 यं तु कदपः कविर्दपः सुभगोऽमृतभाषण । न कर्ता नैहसे द्विद्विजदोऽमृतपिशाचवत् ॥२८॥

जनेषु दह्यमानेषु कामलोभदवाग्निना । न तप्यसेऽग्निना मुक्तो गङ्गात्मन् इव द्विपः २६॥
 ख हि नः पृच्छतां ब्रह्मघ्नात्मन्यानन्दकारणम् । मूढि स्वर्गविहीनस्य भयतः केवलात्मनः ॥३०॥
 श्रीभगवानुवाच

यदुर्नैवं महाभागो ब्रह्मण्येन सुमेधसा । पृष्टः सभाजितः प्राह प्रधयावततं द्विजः ॥३१॥
 ब्राह्मण उवाच

सन्ति मे गुरवो राजन् बहवो बुद्धयुपाश्रिताः । यतो बुद्धिसुपादाय मुक्तोऽहमीह तापवृणु ॥३२॥
 पृथिवी वायुराकाशमाग्रेऽग्निश्चन्द्रमा रविः । कपोतोऽजगरः सिन्धुः पतङ्गो मधुकृद् गजः ॥३३॥
 मधुहा हरियो मोनः पिङ्गला कुररोऽर्भकः । कुमारी शरदृत् सर्प ऊर्ध्वनाभिः सुपेशकृत् ॥३४॥
 पृते मे गुरवो राजंश्चतुर्विंशतिराश्रिताः । शिष्या वृत्तिभिरैते वामन्वशिष्यमिहारमनः ॥३५॥
 यतो यदनुशिष्यामि यथा वा नाहुवात्मजा । तत्तथा पुरपण्याप्र निबोध कथयामि ते ॥३६॥
 भूतैराक्रयमाणोऽपि धीरो दैववशानुगैः । तद् विद्वान् न चलेन्मागां दन्वश्चिचं चित्तैर्ग्रतम् ॥
 शश्वत्पराथंसर्हः परार्थैकान्तसम्भवः । साधुः शिष्येत् भूशृत्तो नगशिष्यः परात्मताम् ॥३७॥
 प्राणवृक्षैश्च सन्तुष्येन्मुनिर्नैवेन्द्रियप्रियैः । ज्ञानं यथा न नश्येत् नावकीर्येत् वाङ्मनः ॥३८॥
 विषयेष्वाविशान् योगी नानार्थेषु सर्वतः । गुणदोषव्यपेतात्मा न विपज्जेत् वायुवत् ॥३९॥
 पार्थिवेऽपि ह देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः । गुणैर्न युज्यते योगी गन्धैर्वायुरिवात्मकः ॥४०॥
 ध्वन्तर्हितश्च स्थिरजङ्गमेषु ब्रह्मात्मभावेन समन्वयेन ।

व्याख्याव्यवच्छेदमङ्गमात्मनो मुनिर्न भस्वं विततस्य भावयेत् ॥४२॥

तेजोऽग्रमर्थभाविर्मैघाद्यैर्वायुनेरितैः । न स्पृश्यते न भस्तद्दत् कालसृष्टिर्गुणैः पुमान् ॥४३॥
 स्वच्छः प्रकृतितः स्निग्धो माधुर्यस्तीर्थभून्शाम् । मुनिः पुनात्यपो मित्रमोषोपस्पर्शकीर्तनैः ॥४४॥
 तेजस्वी तपसा दीप्तो दुर्धर्गैर्दरभाजनः । सर्वभक्षोऽपि युक्तात्मा नादत्ते मलमश्विनवत् ॥४५॥
 कच्चिच्छुभ्रः क्वचित् स्पष्ट उपास्यः श्रेय इच्छताम् । भुङ्क्ते सर्वत्र दातृणां ददन् प्रागुत्तराशुमम् ॥४६॥
 स्वमापया सृष्टमिदं सदसहस्रवर्षं विभुः । प्रविष्ट ईयते तत्तत्सरूपोऽग्निरिर्विजसि ॥४७॥
 विसर्गाद्याः श्मशानान्ता भावा देहस्य नात्मनः । कलानामिव चन्द्रस्य कालेनाप्यगव्यस्य ॥४८॥
 कालेन शोषधमेन भूतानां प्रमयाप्ययौ । नित्यावपि न हरयेन् आत्मनोऽग्रे यथाधि राम् ॥४९॥
 गुणैर्मुन्यानुपादते यथाकालं विमुञ्चति । न तेषु युज्यते योगी गोभिर्गा इव गोपति ॥५०॥
 युज्यते स्येन भेदेन स्वतिस्य इव सद्रतः । लक्ष्यते स्थूलमतिमिरामा चावन्मियोऽङ्गवत् ॥५१॥
 नातिस्नेहः प्रसङ्गो वा कर्तव्यः क्वापि केनचिद्वा । दुर्धर्म् विन्देत् सत्तापं कपोत इव दीनयोः ॥५२॥
 कपोतः कथनारण्ये कृगनीदो वनस्पती । कपोत्या भार्गवा सार्धंमुगास कतिपि च सताः ॥५३॥
 कपोती स्नेहगुणितहृदयौ गृहधर्मिणी । र्षिष्ट हृत्पादां मन्त्रेन बुद्धिपुदया मन्त्रयुः ॥५४॥

शय्यासनादनस्थानवार्ताप्रोडाशनादिकम् । मिथुनीभूय विलम्बौ चेतुर्वनराजिषु ॥२५॥
यं यं वाञ्छति सा राजस्तर्पयन्त्यनुकृतिपता । तं तं समनयत् कामं कृच्छ्रेणाप्यजितेन्द्रियः २६॥
कपोती प्रथमं गर्भं गृह्णती काल आगते । अरुधानि सुपुत्रे नोढे स्वपुत्रुः सन्नियो सती २७॥
तेषु काले व्यजायन्त रचिताययवा हरेः । शक्तिभिर्दुर्विभाव्याभिः कोमलाङ्गतनूह्लाः २८॥
प्रजाः पुपुपतुः प्रीती दम्पती पुत्रवत्सलौ । श्रयवन्तौ कृजितं तासौ निवृत्तौ कलभार्तिः २९॥
तासां पतत्रैः सुस्पर्शैः कृजितैर्मुग्धचेष्टितैः । प्रत्युद्गमैरदीनानां पितरौ मुदमापतुः ३०॥
स्नेहानुबद्धहृदयावन्योन्यं विष्णुमायया । विमोहितौ दीनधियौ शिशून् पुपुपतुः प्रजाः ३१॥
एरुदा जग्मतुस्तासामसार्थं तौ कुटुम्बिनौ । परितः कानने तस्मिन्नधिनी चेतुश्चिरम् ३२॥
दृष्ट्वा तौल्लुब्धकः कश्चिद् यदच्छातो वनेचरः । जगृहे जालमात य चरतः स्वालयान्तिके ३३॥
कपोतश्च कपोती च प्रजापोषे सरोत्सुकौ । गतौ पोषणमादाय स्वनीडमुपजग्मतुः ३४॥
कपोती स्वात्मजान् वीक्ष्य बालकाञ्जालसंवृतात् । तानन्यथावत् क्रोशन्ती क्रोशतो भृशदुःखिता ३५॥
सासङ्कृद् स्नेहगुणिता दीनचित्ताजमायया । स्वयं चाकथयत् शिवा बद्धान् पश्यन्त्यपस्मृतिः ३६॥
कपोतश्चात्मजान् बद्धान्स्मबोऽप्यधिकान् प्रियान् । भायां चात्मसमीदीनो विललापात्तदुःखित ३७॥
अहो मे पश्यतापायमल्पपुण्यस्य दुर्मतेः । अतुल्यवाकृतार्थस्य गृह्णैवर्गिको हत ३८॥
अनुरूपाणुकूला च यस्य मे पतिदेवता । शन्ये गृहे मां सन्त्यज्य पुत्रैः स्वर्पाति साधुभिः ३९॥
सोऽहं शन्ये गृहे दीनो मृतदारो मृतप्रजः । जिजीविये किमर्थं वा विपुरो दुःखनीवित ४०॥
तांस्तथैवावृताङ्घ्रिभिर्मृत्युप्रस्तान् विचेष्टत । स्वयं च कृपणः शिशु पश्यन्नप्यबुधोऽपतत् ४१॥
तं लब्ध्वा लुब्धकः क्रूरः कपोतं गृहमेधिनम् । कपोतकान् कपोतीं च सिद्धार्थः प्रथयौ गृह्णत् ४२॥
एषं कुटुम्बशान्तात्मा द्वन्द्वारामः पतत्रिवत् । पुष्पन् कुटुम्बं कृपणः सानुबन्धोऽवपीदति ४३॥
यः प्राप्य मानुषं लोकं मुक्तिद्वारमपावृतम् । गृहेषु खगवत् सक्त-तमारुदच्युतं विदुः ४४॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां सहितायामेकादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

ब्राह्मण-उवाच

सुखमैन्द्रियकं राजन् स्वर्गो नरक एव च । देहिनां यद् यथा दुःखं तस्मात्सेव्यैत तद् बुधः ॥
प्राप्तं सुगुप्तं विरसं महान्तं स्तौकमेव वा । यदच्छुष्यैवापतितं प्रसेदाजगरोऽक्रियः ॥ २ ॥
शयोताहानि भूरीणि निराहारोऽनुपकमः । यदि नोपनमेद् भ्रासो महाहिरिव दिष्टमुक्त् ३ ॥
भोज.यदोबलयुतं बिभ्रद् देहभक्तं कम् । शयानो धीतनिद्रश्च नेहेतेन्द्रियवानपि ४ ॥
मुनिः प्रसन्नगम्भीरो दुर्विगाणो दुस्त्वयः । अनन्तपारो ह्यबोध्यः भित्तिमिदोद् ह्वार्यवः ५ ॥

समृद्धकामो हीनो वा नारायणपरो मुनिः । नोऽस्पेत न शुष्येत सरिद्धिरिव सागरः ॥ ५
दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तद्भावैरजितेन्द्रियः । प्रलोभितः पतत्यन्धे तमस्यमौ पतङ्गवत् ॥ ७ ॥
योऽिद्धिरप्याभरणाम्बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढः ।
प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्धया पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः ॥ ८ ॥

स्तोकं स्तोकं प्रसेद् प्राप्तं देहो बतत यावता । गृह्णन्निस्त्रातिष्टेद् वृत्तिमाधुकरौ मुनिः ॥ ६ ॥
अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः । सर्वतः सारमादद्यात् पुण्येभ्य इव पद्भ्यः ॥ १० ॥
सायन्तनं श्वस्तनं वा न सङ्गृह्णीत भिन्नतमूपायिपाशोदरामत्रो मच्चिकेव न सङ्गृह्णीत ॥ ११ ॥
सायन्तनं श्वस्तनं वा न सङ्गृह्णीत भिक्षुकः । मच्चिका इव सङ्गृह्णन् सह तेन विनश्यति ॥ १२ ॥
पदापि युयती भिक्षुर्न स्पृशेद् दारवीमपि । स्पृशन् करीष्वधयेत करिण्या अङ्गसङ्गतः ॥ १३ ॥
नाधिगच्छेत् स्त्रियं प्राज्ञः कर्हिचिन्मृत्युमारमनः । बलाधिकैः स हन्येत गजैरन्यैर्गजो यथा ॥ १४ ॥
न देयं नोपभोग्यं च लुब्धैर्यद् दुःखसञ्चितम् । भुङ्क्ते तदपि तच्चान्यो मधुहेवार्थविन्मधु ॥ १५ ॥
सुदुःखोपार्जितैर्विचैराशासानां गृहाशयः । मधुहेवाप्रतो भुङ्क्ते यतिर्वै गृहमेधिनाम् ॥ १६ ॥
प्राग्यगीतं न शृणुयाद् यतिर्वनचरः क्वचित् । शिचेत हरिणाद् बद्धान्मृगयोर्गीतमोहितात् ॥ १७ ॥
नृत्यवादित्रगीतानि जुपन् प्राग्याणि योविताम् । आसां क्रीडनको वश्य ऋष्यशृङ्गो मृगीसुतः ॥ १८ ॥
जिह्वयातिप्रमाथिन्या जनो रसविमोहितः । मृत्युमृच्छत्यसद्बुद्धिर्मनस्तु बडिशैयथा ॥ १९ ॥
इन्द्रियाणि जयन्त्याशु निराहारा मनीषिणः । वर्जयित्वा तु रसनं तन्निरसस्य वर्धते ॥ २० ॥
तावज्जितेन्द्रियो न स्याद् विजितान्येन्द्रियः पुमान् । न जयेद् रसनं यावज्जितं सर्वं जिते रसे ॥ २१ ॥
पिङ्गला नाम वेद्याऽऽसीद् विदेहनगरे पुरा । तस्या मे शिचितं किञ्चिन्नबोध नृपनन्दन ॥ २२ ॥
सा स्वैरिश्येकदा कान्तं सङ्केत उपनेष्यती । अभूत् काले बहिर्द्वारि बिभ्रती रूपमुत्तमम् ॥ २३ ॥
मार्गं आगच्छतो वीषय पुरुषान् पुरुषर्षभ । ताश्चुद्धकृद्वान् वित्तवतः कान्तान् मेनेऽर्थकामुका ॥ २४ ॥
आगतेष्वपयातेषु सा सङ्केतोपजीविनी । अप्यन्यो वित्तवान् कोऽपि मामपैष्यति भूरिदः ॥ २५ ॥
एवं दुराशया ध्वस्तनिद्रा द्वार्यबलम्बती । निर्गच्छन्ती प्रविशती निशीर्थं समपद्यत ॥ २६ ॥
तस्या वित्ताशया शुष्यद्वस्त्राया दीनचेतसः । निर्वेदः परमो जज्ञे चिन्ताहेतुः सुखावहः ॥ २७ ॥
तस्या निर्विण्णचित्ताया गीतं शृणु यथा मम । निर्वेद आशापाशानां पुररस्य यथा क्षतिः २८ ॥
न सङ्गाजातनिर्वेदो देहबन्धं जिहासति । यथा विज्ञानरहितो मनुजो ममतां नृप ॥ २९ ॥

पिङ्गलोद्याच ।

अहो मे मोहवर्तति पर्यताविजितारमनः । या कान्तादसतः कामं कामये येन यालिशार् २० ॥
सन्तं समीपे रमणं रतिप्रदं वित्तप्रदं नित्यमिमं विहाय ।
अकामर्दं दुःखमयाधिशोकमोहमर्दं मुच्छमर्दं भजेऽशा ॥ ३१ ॥

अहो मयाऽऽत्मा परितोषितो वृथा साङ्केत्यधुरयातिविगर्हवार्तया ।
 खैषाञ्जराद् यार्थतृपोऽनुशोच्यात् प्रीतेन वित्तं रत्तिमात्मनेच्छतो ॥३२॥
 यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंश्यस्थूणं त्वचा रोमनपैः पिनद्धम् ।
 छरन्नवद्वारमगारमेतद् विण्मूत्रपूर्णं मधुपैति कान्या ॥३३॥

विदेहानां पुरे ह्यरिमन्नहमेकैव मृष्टधीः । यान्यमिच्छन्त्यसत्यस्मादात्मदात् काममच्युनात् ॥
 सुहृत् प्रेष्टतमो नाथ आत्मा चायं शरीरिणाम् । तं विक्रीयात्मनेवाहं रमेऽनेन यथा रमा ॥३२॥
 क्रियत् प्रियं ते व्यभजन्कामा ये कामदा नराः । आद्यन्तवन्तो भायांया देवा वा कालविद्रुताः ३६
 नून मे भगवान् प्रीतो विष्णुः केनापि कमण्णा निर्वेदोऽयं दुराशया यन्मे जातः सुखावह ॥३७॥
 मैवं स्युर्मन्दभाग्यायाः क्लेशा निर्वेदहेतवः । येनानुयन्ध निर्हृत्य पुरुषः शममृच्छति ॥३८॥
 तेनोपकृतमादाय शिरसा आग्न्यसङ्गताः । त्यक्त्वा दुराशाः शरणां प्रजामि तमधीश्वरम् ३९
 सन्तुष्टा धृष्टयेतद् यथात्माभेन जीवती । विहराम्यमुनैवाहमात्मना रमणेन वै ॥४०॥
 संसारकूपे पतित विपर्ययुपितेक्षणम् । प्रस्तं कालाहिनाऽऽत्मानं कोऽन्यच्छातुमधीश्वरः
 आत्मैव ज्ञात्मनो गोप्ता निर्विद्येत यदाखिलात् । अप्रमत्त इदं पश्येद् प्रस्तं कालाहिना जगत् ४२॥

ब्राह्मण उवाच

एवं व्यवसितमतिदुराशां कान्ततर्पजाम् । द्विष्योपशममास्थाप शय्यासुपविवेश सा ४३॥
 आशा हि परमं दु खं नैराश्यं परमं सुखम् । यथा संद्विष्य कान्ताशां सुखं सुप्ताप पिङ्गला ४४
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यैः संहितायामेकादशस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ब्राह्मण उवाच १

परिग्रहो हि तु एव यद् यत् प्रियतमं नृणाम् । अनन्तं सुखमाप्नोति तद् विद्वान् पस्त्वकिञ्चन ।
 सामिपं कुररं जघ्नुर्बलिनो ये निरामिगः । तद्रामिपं परित्यज्य स सुप्तं समविन्दत २ ॥
 न मे मानावमानौ स्तो न चिन्ता गेहपुत्रिणाम् । आत्मक्रीड आत्मरेतिर्विचरामीह बालवत् ३॥
 द्वावेव चिन्तया मुक्ता परमानन्द आप्लुती । यो विमुग्धो जडो यालो यो गुर्धेभ्यः परं गतः ४
 ष्विन् कुमारी स्वात्मानं शृण्वानान् गृहमागतान् । स्वयं तानर्हयामास क्वापि यातेषु धनुषु ५
 सेनामयवहारार्थं शालीन् रहसि पार्थिव । अवघ्नन्त्याः प्रकोटस्याश्रकः शङ्खाः स्वर्नं महत् ६
 सा तज्जुगुप्सितं म'या महती मोदिता ततः । बभर्त्स कैकशः शङ्खान् द्वौ द्वौ पाण्योरशेषयत् ७
 उभयोरप्यभूद् घोषो ह्यवघ्नन्त्याः स्म शङ्खयोः । तत्राप्येकं निरभिददेकरमात्राभयद् ८
 अन्यशिनमिमं तस्या उपदेशमरिन्दम । लोकाननुचरन्नेतौ ह्यो कृतवदिविषया ॥ ९ ॥

वासे वहूनां कलहो भवद् वार्ता द्वयोरपि । एक एव चरेत् तस्मात् कुमार्या इव कङ्कण १०८
मन एकत्र संयुज्याजित्वासो जितासन । वैराग्याभ्यासयोगेन ध्रियमाणमतन्द्रित ॥११॥

यस्मिन् मनो लब्धपदं यदेतन्द्रने शनैर्मुञ्चति कर्मरेणून् ।
सत्त्वेन वृद्धेन रजस्तमश्च विधूय निर्वाणमुपैत्यनिन्धनम् ॥१२॥
तदैवमात्मन्यवरुद्धचित्तो न विद किञ्चिद् बहिरन्तरं वा ।
यथेपुकारो नृपतिं यजन्तमिषीं गतात्मान ददर्श पार्ष्वे ॥१३॥

एकचार्यनिकेतः स्यादप्रमत्तो गुहाशय । अलक्ष्यमाण आचारैर्मुनिरेकोऽल्पभाषण ॥१४॥
गृहारम्भोऽतिदुःखाय विफलश्चाध्रुवात्मन । सर्पं परकृत वेदम प्रविश्य सुखमेधते ॥१५॥
एको नारायणो देव पूर्वसृष्ट स्वमायया । संहय कालकलया कल्पात् इदमीश्वर ॥१६॥
एक एवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽखिलाश्रय । कालेनात्मानुभावेन साग्यं नीतासु शक्तिषु ।

सत्त्वादिष्वादिपुरुषः प्रधानपुरपेश्वर ॥१७॥
परावराणां परम आस्ते कैवल्यसञ्जित । केवलानुभवानन्दमन्दोहो निरुपाधिक ॥१८॥
केवला मानुभावेन स्वमायां त्रिगुणात्मिकाम् । संशोभयन् सृजत्यादौ तथा सूत्रमरिन्दम ॥१९॥
तामाहु त्रिगुणव्यक्तिं सृजन्तीं विश्वतोमुखम् । यस्मिन् प्रोतमिदं विश्वं येन संसरते पुमान् २०
यथोर्षनाभिहृदयादूर्णां सन्त य वक्रत । तथा विहृत्य भूपस्तां प्रम येव महेधर ॥२१॥
यत्र यत्र मनो देही धारयेत् सकल धिया । स्नेहाद् द्वेषाद् भयाद् वापि याति तत्तत्सत्सुखात् ॥२२॥
कीटः पेशस्कृतं ध्यायन् कुट्यां तेन प्रवेशित । याति त सात्मतां राजन् पूर्वरूपमसंयजन् ॥२३॥
एव गुरुभ्य एतेभ्य एषा मे शिक्षिता मति । स्यात्प्रोपशिक्षितां बुद्धिं शृणु मे वदत प्रभो ॥

देहो गुरुमं विरक्तिर्विवेकहेतुर्विभ्रत् स्म सत्प्रतिपन्न सततात्युन्दकम् ।
तत्त्वान्यनेन विगृह्यामि यथा तथापि पारक्यमि यद्यसितो त्रिधराग्यसङ्ग ॥२४॥
जायात्मजार्थपशुश्रृयगृहासवर्गान् पुण्याति यिप्रार्थक्रीपया वितन्वन् ।
स्वप्ते सकृच्छ्रमवरुद्धधन स देह- सृष्ट्यास्य बीजमवसीदति घृष्टधर्मा ॥२५॥
जिद्वैकतोऽमुमपकपतिं बर्दिं तप्रां शिभोऽन्यतस्त्वपुदरं श्रवण कुतश्चिन् ।
घ्राणोऽन्यतश्चपलरक् कृच कर्मशक्तिबद्धप सपन्य इय नोदपतिं लुनन्ति ॥२७॥
सृष्ट्वा पुराणि विविधान्यजयाऽऽमराकत्या वृष्टान् सरीसृपपशून् एगर्दशाम्स्यान् ।
सैस्तेरतुष्टद्वय- पुरुरं विजाय मङ्गाबलोऽधिरेषं मुदमाप देव ॥२८॥
सन्ध्या सुदुर्लभिदं बहुसम्भवाते मातृप्यमर्षदमनि यमपीड घोर ।

सृष्ट्वा यदेत न पतेदनुत्सु यावद्विःश्रेयसाय चिदयः सलु सवत स्यात् ॥२९॥
एवं सजातवैराग्यो विशानालोक आत्मनि । विचारमि मदीमेवां सुगमज्ञोऽनदृष्टि ॥३०॥

न ह्येकस्माद् गुरोर्ज्ञानं सुख्यं स्यात् सुपुष्कलमावह्यै तदद्वितीयं वै गीयते बहुधापैभिः ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

इत्युक्त्वा स यदुं विप्रस्तमामन्त्र्य गभीरधीः । वन्दितोऽभ्यर्थितो राज्ञा यदौ श्रीतो यथागतम्
 पवधूतवचः श्रुत्वा पूर्वैर्वा नः स पूर्वजः । सर्वसङ्गविनिर्मुक्तः समचित्तो चभूव ह ॥३२॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यै संहितायामेकादशस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ दशमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

मयोदितेष्वप्रहितः स्वधर्मेऽपि मदाश्रयः । वर्णाश्रमकुलाचारमङ्गाम्ना समाचरेत् ॥१॥
 अन्वीचेत् विशुद्धात्मा देहिनां विषयात्मनाम् । गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वांश्च विपर्ययम् ॥ २ ॥
 सुप्तस्य विषयालोको ध्यायतो वा मनोरथः । नानात्मकत्वाद् विफलस्तथा भेदाऽन्धीर्गुणैः ॥३॥
 निवृत्तं कर्म सेवेन प्रवृत्तं मत्परस्यजेत् । जिज्ञासायां सम्प्रवृत्तो नाद्रियेत् कर्मचोदनाम् ॥४॥
 यमानभीषण्यं सेवेन नियमान् मत्परः क्वचित् । मद्भिज्ञं गुरुं शान्तमुपासीत मदात्मकम् ॥ ५ ॥
 अमान्यमत्सरो दत्तो निर्ममो हृदसीहृदः । असत्त्वोऽर्थजिज्ञासुरनस्युरभोधवाक् ॥ ६ ॥
 जायापत्यगृहघेप्रस्वजनद्रविणादिषु । उदासीनः समं पश्यन् सर्वेष्वर्थमिवात्मनः ॥७॥
 विलक्ष्यः स्थूलसूक्ष्माद् देहादा मेहिता स्वदक्ष्णयथाभिर्दार्ढ्यो दाह्याद् दाहकोऽन्यः प्रकाशकः ॥
 निरोद्योत्पात्यणुवृहन्नानात्वं तत्कृतान् गुणान् । अन्तःप्रविष्ट आधत्त पृव देहगुणान् परः ॥ ८ ॥
 योऽसौ गुणैर्विरचितो देहोऽयं पुरुषस्य हि । संसारस्तन्निबन्धोऽर्थं पुंसो विद्याच्छिदात्मनः ॥९॥
 तस्माजिज्ञासयाऽऽमानमात्मस्थं केवल परम् । सङ्गम्य निरसेदेतद्दस्तुबुद्धिं यथाक्रमम् ॥१०॥
 आचार्योऽग्निराद्यः स्यादन्तेवास्तुतरारणिः । तत्सन्धानं प्रवचनं विद्यासन्धिः सुखायहः ॥११॥

वैशारदी सातिविशुद्धे बुद्धिर्धुनोति मायां गुणसामप्रसृताम् ।

गुणाश्च सन्दृश्य यदात्ममेतत् स्वयं च शास्वत्यसमिद् यथाग्निः ॥१३॥

अथैवा कर्मकर्तृणां भोक्तृणां सुखदुःखयोः । नानात्वमद्य नित्यत्वं लोकाकालागमाभ्यनाम् ॥४॥
 मन्यसे सर्वभावानां संस्थां श्रौत्पत्तिकी यया । तत्तदाकृतिभेदेन जायते भिद्यते च धीः ॥१२॥
 एवमप्यङ्गं सर्वेषां देहिनां देहयोगतः । कालावयवतः सन्ति भावा जन्माद्योऽसकृत् ॥६॥
 अत्रापि कर्मणां कर्तुरस्वातन्त्र्यं च लपयते । भोक्तृषु दुःखसुखयोः को न्वर्थो विवशं भजेत् ॥
 न देहिनां सुखं किञ्चिद् विद्यते विदुःसामपि । तथा च दुःखं मूढानां कृष्याहङ्करणं परम् ॥१८॥
 यदि प्राप्तिं विधातं च जानन्ति सुखदुःखयोः । तेऽप्यद्वा न विदुर्योगं कृत्युर्न प्रभवेद् यथा ॥१६॥
 को न्वर्थः सुप्रयत्नेन कामो वा कृत्युरन्तिके । आधातं नीयमानस्य क्वस्यसेव न तुष्टिद ॥२०॥

श्रुतं च दृष्टवद् दृष्टं स्पर्धासूयात्ययश्चर्यं । बहन्तरायकामत्वात् कृपिवद्वापि निष्फलम् ॥२१॥
 अन्तरायैरविहतो यदि धर्मः स्वनुष्ठितः । तेनापि निर्जितं स्थानं यथा गच्छति तच्छृणु ॥२२॥
 इष्टे ह देवता यज्ञैः स्थलोकं याति याज्ञिकः । भुञ्जीत देववत्तत्र भोगान् दिव्यान् निजार्जितान् ॥
 स्वपुण्योपचिते शुभ्रे विमान उपगीयते । गन्धर्वैर्विहरन् मध्ये देवीनां हृद्यवेषधक् ॥२४॥
 स्त्रीभिः कामगयानेन किङ्किणीजालमालिना । क्रीडन् न वेदात्मपातं सुराक्रीडेपु निवृत्तः ॥२५॥
 तावत् प्रमोदते स्वर्गे यावत् पुण्यं समाप्यते । शीणपुण्यः पतत्यर्वागनिच्छन् कालचालित ॥२६॥
 यद्यधर्मरतः सङ्गादसतां वाजितेन्द्रियः । कामात्मा ऽपणो लुब्धः स्रैषी भूतविहिंसकः ॥
 पशुविधिनाऽऽलभ्य प्रेतभूतगणान् यजन् । नरकानवशो जन्तुगं वा यात्युत्थ्वं तम ॥२८॥
 कर्माणि दुःखोर्दकाणि कुर्वन् देहेन तैः पुनः । देहमाभजते तत्र किं सुखं मर्त्यधर्मिणः ॥२९॥
 लोकानां लोकपालानां मन्त्र्यं ब्रह्मजीविनाम् । प्रहृष्योऽपि भयं मत्तो द्विपराधंपरायुषः ॥३०॥
 गुणाः सृजन्ति कर्माणि गुणोऽनुसृजते गुणान् । जीवस्तु गुणसंयुक्तो भुङ्क्ते कर्मफलान्यसौ ॥३१॥
 यावत् स्याद् गुणवैपम्यं तावधानाश्वमारुन । नानाश्वमारुनो यावत् पारतन्त्र्यं तदैव हि ३२
 यावदस्यास्वतन्त्रत्वं तावदीश्वरतो भयम् । य एतत् समुपासीरंस्ते मुह्यन्ति शुचार्पिताः ३३
 बाल् आत्माऽऽगमो लोकः स्वभावो धर्म एव चास्ति मां बहुधा प्राहुर्गुणव्यतिकरे सति ॥३४॥

उद्धव उवाच

गुणेषु वर्तमानोऽपि देहजेष्वनपावृतः । गुणैर्न बद्धयते देही बद्धयते वा कथं दिभो ॥३५॥
 कथं वर्तेत विहरेत् वैवां शयेत लक्ष्यैः । किं भुञ्जीतोत विस्त्रेक्ष्यतीतासीत याति वा ३६
 एतद्व्युत् मे ब्रूहि प्रभं-प्रभविदां वर । नित्यमुक्तो नि यबद्ध एक एवेति मे भ्रमः ॥३७॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणोपारमहंस्यौ संहितायामेकादशस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकादशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

बद्धो मुक्त इति श्लाघ्या गुणतो मे न वस्तुतः । गुणस्य मायामूलं वाच्यं मे मोक्षो न बन्धनम् १
 शोकमोहौ सुखं दुःखं देहापत्तिश्च मायया । स्वप्नो यथाऽऽप्नोत तथापि संसृतिर्न तु वास्तवी
 विद्याविद्ये मम तन् विद्वद्बुद्धय शरीरियाम् । मोक्षपन्थकरी चाद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥३१॥
 एकस्यैव ममांशस्य जीवस्यैव महामने । बन्धोऽस्याविद्यपानादिविषया च तथेतरः ॥ ४ ॥
 अथ बद्धस्य मुक्तस्य वैलक्षण्यं वदामि ते । विस्त्रधर्मिनोस्तात स्थितयोरेकधर्मिणः २ ॥
 मुपस्थावेतौ सद्यो सत्यायौ बद्धव्येतौ वृत्तनीटौ च पृथे ।
 एकरतयोः सादृतिरित्यलाभमन्यो निरसोऽपि पलेन भूयान् ॥ ६ ॥

आत्मानमग्नं च स वेदं विद्वानपिप्लादो न ह विप्लवाद् ।

योऽवधिया युक् स तु नित्यरुदो विद्यामयो यः स तु नित्यमुक्तः ॥ ७ ॥

देहस्योऽपि न देहस्यो विद्वान् स्वमाद् यथोचितः । अदेहस्योऽपि देहस्यः कुर्मतिः स्वमदग् यथातद
इन्द्रियैरेन्द्रियाधिषु गुणैरपि गुणेषु च । गृह्यमाणेष्वहं कुर्यान्न विद्वान् यस्तविक्रियः ॥ १ ॥
दैवाधोने शरीरेऽस्मिन् गुणमाद्येन कर्मणा । वर्तमानोऽयुधस्तत्र कर्तास्मीति निषेद्धपने ॥ १० ॥
एवं विरक्तः शयन आसनाटनमज्जने । दर्शनस्पर्शनघ्राणभोजनध्रवणादिषु ॥ ११ ॥

न तथा बद्धयते विद्वान्स्वतत्र तत्रादयम् गुणान् । प्रकृतिस्योऽप्यसंसक्तो यथा स्वं सवितानिलः । २
वैशारद्ये चयासङ्गशितया हृदिमंशयः । प्रतिबुद्ध इव स्वप्नाज्ञानत्वाद् विनिवर्तते ॥ ३ ॥
यस्य स्युर्वीतसङ्ख्याः प्राणैर्न्द्रियमनोविद्याम् । वृत्तयः स विनिर्मुक्तो देहस्योऽपि हि तद्गुणैः ॥
यस्यात्मा हिंस्यते हिंस्रै र्येन किञ्चिद् यदृच्छया । अर्च्यते वा क्वचित्तत्र न व्यतिक्रियते युधः ॥ ५ ॥
न स्तुवीत न निन्देत कुर्वतः साध्वसाधु वा । । ३दतो गुणदोषान्या वर्जितः समदृङ्गुनिः ॥ ६ ॥
न कुर्यान्न वदेत् किञ्चिन्न ध्यायेत् साध्वसाधु वा । आत्माराभोऽनया धृष्ट्या विचरन्जडवन्मुनिः ॥ ७ ॥
शान्द्रहस्यि निष्पातो न निष्पायात् परे यद्दि । श्रमस्तस्य श्रमफलो ह्यपेक्षुमिज रक्षतः ॥ ८ ॥
गां दुग्धदोहामसर्वां च भार्यां देहं पराधीनमसप्रजां च ।

वित्तं त्वतीर्थीकृतमङ्ग वाचं हीनां मया रक्षति दुःखदुःखी ॥ ९ ॥

यस्यां म मे पावनमङ्ग कर्म स्थियुद्धवप्राणनिरोधमस्य ।

लोलावतारैस्सितजन्म वा स्याद् बन्ध्वांतिरं तां विमृशन्न धीरः ॥ १० ॥

एवं जिज्ञासायापोह्य नानात्वश्रममात्मनि । उपारमेन विरजं मनो मर्यपर्वं सर्वगे ॥ ११ ॥
यद्यनीगो धारयितुं मनो ब्रह्मण्य निश्चलम् । मर्य सर्वसिंहि कर्मसिंहि निरपेक्षः समाचर ॥ १२ ॥
श्रद्धासुप्तं कथाः शृण्वन् सुमद्वा लोकपावनी । गायत्रनुस्मरन् कर्म जन्म चाभिनयन् मुहुः २३
मसर्थे धर्मकामार्थानाचरन् मदपाश्रयः । लभते निश्चलां भक्तिं मर्ययुद्धव सनातने ॥ २४ ॥
सत्सङ्गलब्धया भक्त्या मयि मां स उपाश्रिता । स वै मे दर्शितं सद्भिरजसा विन्दते पदम् २५

उद्धय उवाच

साधुस्तवोत्तमश्लोक मतः कीर्तयिष्यः प्रभो । भक्तिस्त्वद्युपयुज्येत कीदृशी सद्भिरारता ॥ २६ ॥

एतन्मे पुरुषाध्यक्ष लोकाध्यक्ष जगत्प्रभो । प्रणतायानुरक्ताय प्रपन्नाय च कथ्यताम् ॥ २७ ॥

त्वं ब्रह्म परमं व्योम पुरयः प्रकृतेः परः । अवतीर्थोऽसि भगवन् स्वच्छोपात्तपृथग्वपुः ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

कृपालुरकृतद्रोहस्ति तद्भुः सर्वदेहिनाम् । सत्यसारोऽनघात्मा सम सर्वोपकारकः ॥ २९ ॥

कामैरहतधीर्दान्तो मृदुः शुचिरकिञ्चनः । अनोढो मितभुक् शान्तः स्थितो मञ्चरणो मुनिः

अप्रमत्तो गभीरात्मा धृतिमाजितबहुयः ॥ श्रमानी मानदः कल्पो मैत्रः कारुणिकः कविः ॥
 आशायैत्रं गुणान् दोषान् मयाऽऽदिष्टानपि स्वकान्।धर्मान् संत्यज्य यः सर्वान् मां भजेत स सत्तमः
 ज्ञात्वाज्ञात्वाथ ये वै मां यावान् यश्चास्मि यादृशः।भजन्यनन्यभावेन ते मे भक्तता मताः ॥३३॥
 महिद्धमद्भक्तजनदर्शनस्पर्शनार्चनम् । परिचर्यां स्तुतिं प्रह्वगुणकर्मानुकीर्तनम् ॥३४॥
 मरुधांश्रवणे श्रद्धा मदनुष्यानमुद्भव । सर्वलाभोपहरणं दास्येनात्मनिवेदनम् ॥३५॥
 मन्वन्मकर्मकथन मम पञ्चानुमोदनम् । गीतताण्डववादिप्रगोष्ठीभिर्मन्दुपृष्ठोत्सवः ॥३६॥
 यात्रा यलिविधानं च सर्ववार्धिकपर्वसु । वैदिकी तान्त्रिकी दीपा मदीयप्रतधारणम् ३७॥
 ममार्चास्वापने श्रद्धा स्वतः संहत्य चोद्यमः । उद्यानोपवनाक्रीडपुरमन्दिरकर्मणि ॥३८॥
 सभार्जनोपलेपाभ्यां सेकमण्डलवर्तनैः । गृहशुश्रूषणं मद्यं दास्यद् यदमायया ॥३९॥
 धमनित्वमद्भिभ्रव कृतस्यापरिपीतनम् । अपि दोषावलोकने नोपयुज्यात्प्रियेदितम् ४०॥
 यद् यदिष्टमं लोके यथातिप्रियमारमनः । तत्तद्विवेदयेन्मद्यं तदानन्त्याय कथ्यते ॥४१॥
 सूर्योऽग्निर्यादणो गावो वैश्यावः ख मरुज्जलम् । भूरा मा सर्वभूतानि भद्र पूषापदानि ज्ये ॥४२॥
 सूर्ये तु विद्यया श्रय्या हवि राग्नौ यजेत माम् । घ्रातिभ्येन तु विप्राम्प्रे गोवह यवसादिना ॥
 वैष्णवे धन्वुसङ्कृत्या हृदि रे भ्याननिष्ठया । वायी मुह्यधिया सोये द्रव्यस्तीवपुरस्सृते ४४
 स्पण्डिले मन्त्रहर्षमौरीरात्मानमारमनि । ऐरशं सर्वभूतेषु समावेन यजेत माम् ४५॥
 मित्पद्वेत्वेत्पिति मद्रूपं शङ्खचक्रगदानुजैः । युक्तं चतुर्भुजं शान्तं ध्यायन्नर्चेत् समाहितः ४६
 एष्टापूतेन मामेव यो यजेत समाहितः । लभते मयि सङ्गतिं मस्मृति साधुमेवपा ४७
 प्रायेण भक्तियोगेन सत्सङ्गेन विनोद्व । नोपायो विघ्ने सभूयह् प्रापयं हि सतामहम् ४८
 अथैतत् परमं गुह्यं शृण्वतो यदुनन्दन । मुगोप्यमपि यथाभि एवं मे शृयः मुह्यत् सग्रा
 र्हित श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्हस्वा पंडितायामेकादशस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ४११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

श्रीमद्वानुषाच

ये नद्योतश्रुतिगणा नोपासितमहत्तमाः । अथतात्सतपसः । ससङ्गाम्नामुगागताः ॥७॥
 केवलेन हि भावेन गोप्यो गावो नगा मृगाः । येऽन्ये मूढधियो नागाः सिद्धा ममीयुरजसा ॥
 यं न योगेन सांख्येन दानवततत्रोऽभरैः । व्याख्यास्वाध्यायसंन्यासैः प्राप्नुयाद् यत्रवानपि ॥

रामेण सार्धं मथुरां प्रणीते श्वाफल्किना मय्यनुरक्तचित्ताः ।

विगाढभावेन न मे वियोगतीव्राधयोऽन्यं ददशुः सुखाय ॥१०॥

तास्ताः क्षयाः प्रेष्टतमेन नीता मयैव वृन्दावनगोचरेण ।

क्षणाध्वत्ताः पुनरङ्ग तासां हीना मया कल्पसमा बभूवुः ॥११॥

ता नाविदन् मय्यनुपङ्गवृद्धियः स्वमात्मानमदस्तथेदम् ।

यथा समाधौ मुनयोऽधिगतोये नद्यः प्रविष्टा इव नामरूपे ॥१२॥

मकामा रमणं जारमस्वरूपविश्रोऽयत्नाः । ब्रह्म मां परम प्रापुः सङ्गाच्छ्रुतसहस्रगः ॥१३॥

तस्माच्चमुद्भवोऽख्य चोदनां प्रतिचोदनाम् । प्रवृत्तं च निवृत्तं च श्रोतव्यं श्रुतमेव च ॥१४॥

मामेवमेव शरणमात्मान सर्वद्वेहिनाम् । याहि सर्वात्मभावेन मया स्याद्भक्तोभयः ॥

उद्धव उवाच

संशयः श्लथवतो वाचं तव योगेश्वरेश्वर । न निरतंत ध्यात्मस्यो येन आश्रयति मे मन १६

श्रीभगवानुवाच

स एव जीवो विनरप्रसूतिः प्राणेन घोषेण गुह्यं प्रविष्टः ।

मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य रूपं मात्रा स्वरो वर्णं इति स्थविष्ट ॥१७॥

यथानलः श्लेऽनिलबन्धुर्मा बलेन दारण्यधिमव्यमानः ।

अशुः प्रजातो हविषा समिभ्रते तथैव मे व्यक्तिरियं हि वाणी ॥१८॥

एवं गदिः कर्म गतिविभगो प्राणो रमो हृक् स्पर्शः श्रुतिश्च ।

सद्भ्रवविज्ञानमथाभिमानः सूयं रज सत्त्वतमोविकारः ॥१९॥

अयं हि जीवोऽदृश्योऽनिरव्यक्त एको यपसा स आद्यः ।

विश्लिष्टशक्तिर्बहुधेय भाति योजानि योनिं प्रतिपद्यद्भ्र ॥२०॥

परिमिद्धं प्रीतमशेषमोत पदो यथा सन्तुवितानसंस्थः ।

य एव संसारतरु पुराणः कर्मागमः गुप्पफले प्रसूते ॥२१॥

द्वे अस्य योजे शतमूलधिनालः पञ्चस्कन्धः पञ्चरसप्रसूतिः ।

दरीमन्त्राण्यो द्विसुपर्णानीदृश्वियस्फलो द्विफलोऽर्कं प्रविष्टः ॥२२॥

अदन्ति चैकं फलमस्य गृध्रा प्रामेचरा पृक्मरएयनासाः ।

इता य एकं बहुस्त्रमिर्धर्मायोमयं वेद स वेद वेदम् ॥२३॥

एवं गुरुगासनयैकमक्या विद्याकुठारेण शितेन धीरः ।

विवृश्च्य जीवाशयमप्रमत्त. सम्पद्य चात्मानमथ त्यजाद्यम् ॥२४॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

सत्त्वं रजस्तम इति गुणा बुद्धेर्न चात्मनः । सत्त्वेनान्यतमौहन्यात् सत्त्वं सत्त्वेन चैव हि ॥१॥
सत्त्वाद् धर्मो भवेद् बुद्ध्यात् पुंसो मद्भक्तिलक्षण । सार्विकोपासया सत्त्वं ततो धर्म.प्रवर्तते २
धर्मो रजस्तमो हन्थात् सत्त्ववृद्धिरनुत्तमः । थाशु नश्यति तन्मूलो ह्यधर्म उभये हते ३।
थागमोऽपः प्रजा देशः कालः कर्म च जन्म च । ध्यानं मन्त्रोऽथ संस्कारो दर्शिते गुणहेतवः ४
तत्तत्सार्विकमेवैरा यद् यद् बुद्ध्याः प्रचक्षते । निन्दन्ति ताममं तत्तद् राजसं तदुपेक्षितम् ५
सार्विकान्येव सेवेत पुमान् सत्त्ववृद्धये । ततो धर्मस्ततो ज्ञानं यावःस्मृतिरपोहनम् ६
वेणुपङ्कपंजो बद्धिर्दग्ध्वा शाम्यति तद् धनम् । एवं गुणव्यत्ययजो देहः शाम्यति तत्क्रियः ॥७॥

उद्धव उवाच

विदन्ति मर्याः प्रायेण विषयान् पदमापदाम् । तथापि भुञ्जते कृष्य तात्थं श्वपराजवत् ॥८॥

श्रीभगवानुवाच

अहमि यन्यथाबुद्धिः प्रमत्तस्य यथा हृदि । उत्सर्पति रजो घोरं ततो धैकारिकं मनः ॥९॥
रजोयुक्तस्य मनसः सङ्कल्पः खविकृष्यक । ततः कामो गुणध्वानाद् दुःसहः स्याद्धि दुर्मते ॥
करोति कामरशगः कर्मायविविजितेन्द्रियः । दुःखोदर्काणि सम्परयन् रजोवेगविमोहितः ॥११॥
रजस्तमोभ्यां यदपि विद्वान् विशिष्योः पुनः । अतन्द्रितो मनो युञ्जन् दोषघटिनं सज्जते १२
अप्रमत्तोऽनुयुञ्जीत मनो मय्यर्पयद्भङ्गनैः । अनिर्विण्णो यथाकालं जितथासो जितासनः १३
एतावान् योग आदिष्टो मच्छिष्यैः सनकादिभिः । सर्वतो मन आकृष्य मय्यद्वाऽऽशेरयते यथा १४

उद्धव उवाच

यदा त्वं सनकादिभ्यो येन रूपेण केशव । योगमादिष्टवानेतद् रूपमिच्छामि वेदिषुम् ॥१५॥

श्रीभगवानुवाच

पुत्रा हिरण्यगर्भस्य मानसाः सनकादयः । पप्रच्छुः पितरं सूपमा योगस्यैकान्तिकीं गतिम् १६
सनकादय ऊचुः

गुणेष्वविशते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रभो । कपमन्योभ्यसंत्वागो मुमुक्षोरतित्तितीपैः ॥१७॥

श्रीभगवानुवाच

एवं पृष्टो महादेव. स्वयम्भूर्भूतभाषण. । स्यापमानः प्रभवीजं नाम्यपघत कर्मपी. ॥१८॥

एवामाचिन्तयद् देवः प्रभारतितीर्षया । तस्याहं हंसरूपेण सकाशमगमं तदा ॥१६॥
 दृष्ट्वा मां त उपद्रव्य कृत्वा पादाभिवन्दनम् । प्रक्ष्णामप्रतः कृत्वा पमच्छुः को भवानिति ॥२०॥
 इत्यहं मुनिभिः पृष्टस्तत्रजिज्ञासुभिस्तदा । यद्वोचमहं तेभ्यस्तदुद्धव निबोध मे ॥२१॥
 वस्तुनो यद्यनानात्वमात्मनः प्रभ ईदृशः । कथं घटेत वो विद्या वक्तुर्वा मे क आश्रयः ॥२२॥
 पञ्चात्मकेषु भूतेषु समानेषु च वस्तुतः । को भवानिति व. प्रश्नो वाचारम्भो ह्यर्थः ॥२३॥
 मनसा वचसा दृष्ट्या गृह्यतेऽन्यैरपीन्द्रियैः । श्रद्धमेव न मत्तोऽन्यदिति बुध्यध्वमज्ञसा ॥२४॥
 गुणेष्वविशते चेतो गुणाश्चेत्सि च प्रजाः । जीवस्य देह उभयं गुणाश्चेतो मदात्मन ॥२५॥
 गुणेषु चाविशित्तमभीष्टं गुणसेवया । गुणाश्चित्तप्रभवा मद्रूप उभयं त्यजेत् ॥२६॥
 जायन् स्वप्नः सुषुप्तं च गुणतो बुद्धिवृत्तयः । तासां विलक्षणो जीवः सात्त्वित्वेन विनिश्चित ॥२७॥
 यदि संसृतिबन्धोऽयमात्मनो गुणवृत्तिदः । मयि तुर्यं स्थितो जह्यात् त्यागस्तद्गुणचेनसाम् ॥
 अहङ्कारकृतं बन्धमात्मनोऽयं विपर्ययम् । विद्वान् निर्विद्य संसारचिन्तां तुर्यं स्थितस्यजेत् ॥
 यावज्जानार्थधीः पुंसो न निवर्तेत युक्तिभिः । जागर्त्यपि स्वपन्नतः स्वप्ने जागरण यथा ॥३०॥
 अस्वप्नादात्मनोऽप्येषां भावानां तच्छ्रुता भिदा । गतयो हेतवश्चास्य मृषा स्वप्नस्थो यथा ॥३१॥

- यो जागरे बहिरनुक्षणधर्मिणोऽर्थान् भुङ्क्ते समस्तरुणैर्हृदि तत्सद्वान् ।
 स्वप्ने सुषुप्त उपसंहरते स एकः स्मृत्यन्वयादिगुणवृत्तिरगिन्द्रियेश. ॥३२॥
 एव विमृश्य गुणतो मनसख्यवस्था मन्मायया मयि कृता इति निश्चितार्थाः ।
 संख्येयं हार्दमनुमानसदुक्तितीक्ष्णज्ञानासिना भजत माखिलसंशयाधिम् ॥३३॥
 ईषेत विभ्रममिदं मनसो विलासं दृष्टे विनष्टमतिलोलमलातचक्रम् ।
 विज्ञानमेकसुरूपेव विनाति माया स्वप्नश्चिदा गुणवियगं कृतो विकल्प. ॥३४॥
 दृष्टि ततः प्रतिनिवर्त्य निवृत्तनुष्यस्पर्णां भवेन्निसुखानुभवो, निरोहः ।
 संदश्यते क्व च यदीदमवस्तुबुद्धया त्यक्तं श्रमाय न भवेत् स्मृतिरानिपातात् ॥३५॥
 देहं च नश्वरमवस्थितमुत्थितं वा सिद्धो न परयति यतोऽप्यगमत् स्वरूपम् ।
 देवाद्देवमुत देववशाद्देवतं वासो यथा परिकृतं मदिरामदान्धः ॥३६॥
 देहोऽपि देववशाः खलु कर्म यावत् स्वारम्भकं प्रतिसमीचत एव सासुः ।

तं सप्रपन्नमधिस्तसमाधियोग. स्वप्नं पुनर्न भजते प्रतिबुद्धवस्तुः ॥३७॥

अप्येतदुक्तं यो विद्या गुह्यं यत् सांख्ययोगयोः । जानीत माऽऽगतं यज्ञं युष्मदमं विवक्षया ३८
 अहं योगस्य सांख्यस्य सायस्यतस्य तेजसः । परादयं द्विजश्रेष्ठाः श्रियः कीर्तौर्ममस्य च ३९
 मां भजन्ति गुणाः सर्वे निगुणं निरेषकरम् । सुहृदं प्रियमात्मानं साग्यासङ्गादयोऽगुणाः ४०
 इति मे दिव्यसन्देशा मुनयः सनकादयः । सभाजयिष्याः परया भवत्यागृण्यत संस्तरं ॥४१॥

रहं पूजितः सम्यक् संस्तुतः परमर्षिभिः । प्रप्रेषाय स्पर्कं धाम पश्यतः परमेष्ठिनः ॥४२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

वदन्ति कृष्ण धेयांसि बहूनि ब्रह्मादिनः । तेषां विरुल्लापप्रधान्यमुताहो एवमुह्यता ॥१॥
भवतोदाहृतः स्वामिन् भक्तियोगोऽनपेक्षितः । निरस्य सर्वतः सङ्गं येन त्वदवाविशेऽनमनः ॥२॥

श्रीभगवानुवाच

कालेन नष्टा प्रलये चाणोर्यं वेदसंज्ञिता । मयाऽऽदौ ब्रह्मणो प्रोक्ता धर्मो यस्यां मदात्मकः ३
तेन प्रोक्ता च पुत्राय मनत्रे पूर्वजाय सा । ततो मृगादयोऽगृह्णन् सप्त ब्रह्ममहर्षयः ॥४॥
तेभ्यः पितृभ्यस्तत्पुत्रा देवदानवगुह्यकाः । मनुष्याः सिद्धगन्धर्वाः सविद्याधरचारणाः ॥५॥
किं देवाः किन्नरा नागा रच किम्पुरुषादयः । बह्वर्पस्तेषां प्रकृतयो रजःसस्वतमोभुवः ॥६॥
याभिर्भूतानि भिद्यन्ते भूतानां मतयस्तथा । यथाप्रवृत्ति सर्वेषां चित्रा वाच स्रवन्ति हि ॥७॥
एव प्रकृतिवैचित्र्याद् भिद्यन्ते मतयो नृणाम् । पारमर्षेण केपाञ्छित्वा पाख्यद्वयस्योऽपरे ॥८॥
धर्ममायामोहितधियः पुरुषाः पुरुषर्षभ । श्रेयो वदन्त्यनेकान्तं यथाकर्म यथाहचि ॥९॥
धर्ममेके यशश्चान्ये कामं सत्यं दर्शनम् । अन्ये वदन्ति स्वार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनम् ॥१०॥
वेचिद् यज्ञतपोदानं प्रतानि नियमान् यमान् । अघन्तवन्त एवै लोकाः कर्मविनिर्मिताः ।
दुःखोदकांस्तमोनिष्ठाः सुदानन्दाः शुचापिता ॥११॥

मदपरिपिता मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वतः । मयाऽऽत्मना सुखं यत्तत् कुत स्याद् विपयात्मनाम् ॥
अकिञ्चनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेनस । मया मन्तुष्टमनस सर्गाः सुखमया दिश ॥१३॥
न पारमेष्ठ्यं न महेन्द्रधिष्यं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा मदपरिपितात्मेच्छति मद्दिनान्यत् ॥१४॥
न तथा मे प्रियतम आत्मयोनिर्न शङ्करः । न च सङ्कर्षणो न श्रीनैवात्मा च यथा भवान् १५
निरपेक्षं मुनि शान्तं निर्वैरं समदर्शनम् । अनुदजाम्यहं नित्यं प्रयेयेत्यङ्घ्रिरेणुभिः ॥१६॥

निष्क्रिञ्चना मदथनुरक्तचेतसः शान्ता महान्तोऽखिलजीववत्सलाः ।
कामैरनालब्धधियो जुगन्ति यत् तन्नैरपेक्ष्यं न विदुः सुखं मम ॥१७॥
वाध्यमानोऽपि मद्भक्तो विपयैरजितेन्द्रियः । प्रायः प्रगल्भया भव या विपयैर्नाभिमृष्यते ॥१८॥
यथाग्निः सुसमृद्धाच्चिः करोत्येषांसि भस्मसात् । तथा मद्दिपया भक्तिरुद्धवैर्नांसि कृत्स्न ॥१९॥
न साध्यति मां योगो न साक्ष्यं धर्म उद्धव । न स्वाध्यायस्तपस्यागो यथा भक्तिर्ममोर्जिता ॥

भक्त्याहमक्या ग्राह्य श्रद्धयाऽऽ मा प्रिय सताम्। भक्ति पुनाति मद्दिष्टा श्रुपाकानपि सम्भवति
धर्मं स यद्योनेतो विधा वा तपसान्विता । मद्भक्त्यापेतमात्मान न सम्यक् प्रपुनाति हि ॥
कथं विना रोमहर्षं द्रवता चेतसा विना । विनाऽऽनन्दाश्रुकुलया शुभ्येद् भक्त्या विनाऽऽशय ॥

वाग् गद्गदा द्रवते वस्य चित्त रुदत्यभीष्टण हसति क्वचिच्च ।

विलज्ज उद्गायति गृह्यते च भद्रक्तियुक्तो भुवन पुनाति ॥२४॥

यथाग्निना हेम मल जहाति ध्मात् पुन स्व भजते च रूपम् ।

श्रामा च कर्मानुशय विभूय मद्भक्तियोगेन भव यथो माम् ॥२५॥

यथा यथाऽऽत्मा परिमृज्यतेऽसौ मत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानै ।

तथा तथा पश्यति वस्तु सुषम चक्षुर्यथैवाज्जनसम्प्रयुक्तम् ॥२६॥

विषयान् ध्यायतश्चित्त विषयेषु विपज्जते । मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येव प्रविर्जीयते ॥२७॥

तस्मादसद्भिष्यान यथा स्वप्नमनोरथम् । हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भव वितम् ॥२८॥

स्त्रीणां स्त्रीसङ्घिनां सङ्घं त्यक्त्वा दूरत श्रामवान् । ऐमे विविक्रि श्रासीनश्चि तयेम्मा मत्प्रदित ॥

न तथास्य भवेत् हेशो बभ्रश्राग्यप्रसङ्गत । योपि मद्भक्त्य यथा पुंसो यथा तत्सङ्घिसङ्गत २०

उद्धव उवाच

यथा त्वामरुविन्दाष यास्य वा पदात्मकम् । ध्यायेन्मुमुक्षुरेतन्मे ध्यान त्व वक्तुमर्हसि ॥३१॥

श्रीभगवानुवाच

सम ध्यासन श्रासीन समकायो यथामुखम् । हस्तावुत्सङ्ग श्रापाय स्वनासाग्र हृतेषण ॥३२॥

प्राणस्य शोधयेन्मार्गं पूरुग्भकरेचकै । विरययेयापि शनैरभ्यसेन्नित्तरेन्द्रियः ॥३३॥

हृत्पविच्छिन्नमोहकारं घटानादं बिसोषं वत् । प्राणेनोदीर्यं तत्राप पुन सप्रेषयेत् स्वरम् ॥३४॥

एव प्रणयसयुक्तं प्राणमेव समग्रसेत् । दशहृत्त्रिावर्षं मासादर्वाग्जितानिल ॥३५॥

हृत्पुण्डरीकमन्त स्यमुर्ध्वनालमयोमुखम् । ध्याय्योर्ध्वंमुपमुद्भिद्रमष्टपत्र सर्कार्णिकम् ॥३६॥

कर्णिकायां श्वमत् सूयंमोमाप्रोनुषरोताम् । यद्भिन्मध्ये रमरेद् रूप ममैतद् ध्यानमद्भक्तम् ॥

ममं प्रयान्तं मुमुन्त दीर्घं चाष्टपुमुन्तम् । मुषादनुन्दरभाय मुकपोल शुचिर्मितम् ॥३७॥

समानकर्णविन्ध्यस्नस्फुरमकराण्युदलम् । हेमाम्बरं धनरयामं धोषात्तथ्रीनित्तनम् ॥३८॥

शङ्खप्रगदापप्रवत्तालाविभूषितम् । नूपुरविनमत्पार्श्वं कौस्तुभप्रमया सुतम् ॥३९॥

सुमतिरिरीटकराटिमूवाद्भक्त्यायुतम् । सर्वाङ्गपुन्दरं हृत्प्रं प्रयादनुमुपेषणम् ।

सुसुमारमभिष्यायेत् सर्वाङ्गपुन मनो दधत् ॥४१॥

हृत्प्रियाणीन्द्रिपार्थेभ्यो मनसाऽऽहृत्प तन्मन । बुद्ध्या शाराधिता धीर प्रणयेमपि सर्वतः ॥४२॥

नन्ववध्यापकं विजान्तेऽप्येकत्र पारयन् । तन्म्यानि पितायेद् भूय सुस्मिन् भावयेन्मुसम् ॥

तत्र लब्धवद् चित्तनाश्रयं व्योम्नि धारयेत् । तत्र त्यक्त्वा मदारोहो न किञ्चिन्मपि चिन्तयेत् ॥
 एवं समाहितमतिर्मानैरात्मानमात्मनि । विचष्टे मयि सर्वात्मन् ज्योतिर्ज्योतिरपि संयुतम् ॥
 ध्यानेनेत्यं सुतीव्रेण युज्जतो योगिनो मनः । संयास्यत्याशु निर्माणं द्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमः ॥४६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

जितेन्द्रियस्य युक्तस्य जितृक्षासस्य योगिनः । मयि धारयतश्चेत् उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥१॥

उद्धव उवाच

कया धारणया कास्विव् कयस्विव् मिद्धिरव्युत् । कति वा सिद्धयो ब्रूहि योगिनां सिद्धिदो भवान्

श्रीभगवानुवाच

सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारणायोगपारगैः । वासामष्टौ मत्प्रधाना ददीव गुणहेतवः ॥३॥
 अणिमा महिमा मूर्तेर्लघिमा प्राप्तिरिन्द्रियैः । प्राकार्म्यं श्रुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणमोशिता ॥४॥
 गुणेष्वसङ्गो वशिता परकामस्तदवस्यति । एता मे सिद्धयः सौम्य अष्टावौत्तिकामतः ॥
 अन्मिमरवं देहेऽस्मिन् दूरश्चवणदशनम् । मनोजवः कामरूपं परकायप्रवेशनम् ॥६॥
 स्वच्छन्दनृत्तुर्देवानां सहक्रीडानुदर्शनम् । यथासङ्कल्पसंसिद्धिरोज्ञाप्रतिहतागतिः ॥७॥
 त्रिकालज्ञ वमद्भ्रं परचित्ताद्यभिज्ञता । अग्न्यकार्म्यगुविद्यादीनां प्रतिष्ठामोऽपराजयः ॥८॥
 एताश्चोद्देशतः प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः । यथा धारणया या स्याद् यथा वा स्यात्प्रबोध मेत
 भूतसूषमारामनि मयि तन्मात्रं धारयेन्नमः । अणिमानमवाप्नोति तन्मात्रोपासको मम ॥१०॥
 महत्कारामन्मयि परे यथासंख्यं, मनो दत्तम् । महिमानमवाप्नोति भूतानां च पृथक् पृथक् ११
 परमाणुमये चित्तं भूतानां मयि रजयन् । कालसूषमार्यतां योगी लविमानमवाप्नुयात् १२
 धारयन् मद्यहंतरवे मनो वैकारिकेऽखिलम् । सर्वेन्द्रियाणामारम बं प्राप्तिं प्राप्नोति मन्मनाः ॥
 महत्कारामनि यः सूत्रे धारयेन्मयि मानसम् । प्राकार्म्यं पारमेष्ठ्यं मे विन्दतेऽव्यक्तजन्मनः ॥१४॥
 विष्णौ त्र्यधीश्वरे चित्तं धारयेत् कालविप्रदे । स ईशित्वमवाप्नोति चेत्तत्रोत्तमोऽदनाम् ॥१५॥
 नारायणे तुरीयाद्ये भगवच्छब्दशब्दिते । मनो मद्यदाधद् योगी मद्भर्मा वशितामियात् ॥
 निर्गुणे ब्रह्मणि मयि धारयन् विशदं मनः । परमानन्दमवाप्नोति यत्र कामोऽवसीयते ॥१७॥
 धेतद्वीपपती चित्तं शुद्धे धर्ममये मयि । धारयन्भूवेततां याति पदूर्भिरहितो नरः ॥१८॥
 मय्याकाशात्मनि प्राणे मनसा धोऽमुद्बहन् । तत्रोपलब्धा भूतानां हंसो वाचः शृणोः पत्नी ॥१९॥
 चक्षुस्त्वष्टरि संयोजय त्वष्टारमपि चक्षुषि । मां तत्र मनसा ध्यायन् विश्वं पश्यति सूषमरक् ॥
 मनो मयि सुसंयोजय देहं तदनु चायुना । मद्धारणानुभावेन तत्रारमा यत्र वै मनः ॥२१॥

यदा मन उपादाय यद् यद् रूपं बुभूषति । तत्तद् भवेन्मनोरूपं मद्योगधलमाश्रयः ॥२२॥
 परकायं विशन् सिद्ध आत्मानं तत्र भावयेत् । पिष्टं हि वा विशेषं प्रणो वायुभूतः पद्भृद्भिवत्
 पांश्व्यांऽऽपीरुय गुदं प्राणं हृदुरःकरुमूर्धसु । आरोग्यं ब्रह्मरन्ध्रेण ब्रह्म नीत्वोत्सृजेत्तनुम् २४
 विहरिष्यन् सुरासीदे मस्य' सत्वं विभावयेत् । विमानेनोरतिष्ठन्ति सत्त्वृत्तीः सुरखियः ॥२५॥
 यथा सङ्कल्पयेद् बुद्ध्या यदा वा मपरः पुमान् । मयि सत्ये मनो युजंस्तथा तत् समुपाश्रुते ॥
 यो वै मद्भावमापन्न ईशितुर्वंशितुः पुमान् । कुतश्चिन्न विद्वेद्येत तस्य चाज्ञा यथा मम ॥२७॥
 मद्भवत्या शुद्धसत्त्वस्य योगिनो धारणाविद् । तस्य प्रैकालिकी बुद्धिर्जन्ममृत्युपट्टहिता ॥२८॥
 अग्न्यादिभिर्न हन्येत मुनेर्योगमयं वयुः । मद्योगशान्तचित्तस्य यादसामुदकं यथा ॥२९॥
 मद्भिभूतीरभिध्यायन् श्रीवत्सास्त्रविभूषिताः । ध्वजातपत्रव्यजनैः स भवेदपराजितः ॥३०॥
 उपासकस्य मामेवं योगधारणया मुनेः । सिद्धयः पूर्वकथिता उपतिष्ठन्त्यशरतः ॥३१॥
 जितेन्द्रियस्य दान्तस्य जितधासात्मनो मुनेः । मद्धारणौ धारयतः का सा सिद्धिः सुदुर्लभा ॥
 अन्तरायान् वदन्वेता युजतो योगमुत्तमम् । मया स्मर्यमानस्य कालक्षपणहेतवः ॥३३॥
 जन्मोपधितपोमन्त्रैर्याधतीरिह सिद्धयः । योगेनाप्नोति ताः सर्वां नाग्वैर्योगगतिं ब्रजेत् ॥
 सर्वासामपि सिद्धीनां हेतुः पतिरहं प्रभुः । अहं योगस्य साक्ष्यस्य धर्मस्य ब्रह्मवादिनाम् ॥
 ग्रहमात्माऽऽन्तरो बाह्योऽनावृतः सर्वदेहिनाम् । यथा भूतानि भूतेषु बहिरन्तः स्वयं तथा ३६
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पद्मदशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ षोडशोऽध्यायः

उद्धव उवाच

त्वं ब्रह्म परमं साक्षादनाद्यन्तमपावृतम् । सर्वेषामपि भावानां त्राणस्थित्यस्य योद्भवः ॥१॥
 उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयमहृतात्मभिः । उपासते त्वां भगवन् याथात्प्येन ब्राह्मणाः ॥२॥
 येषु येषु च भात्रेषु भक्त्वा त्वां परमपर्यय । उपासीनाः प्रपद्यन्ते संसिद्धिं तद् वदस्व मे ३
 गूढधरांस भूतात्मा भूतानां भूतभावन । न त्वां परयन्ति भूतानि पश्यन्ते मोहितानि ते ॥
 दाः काश्च भूमौ दिवि वै रसायां विभूतयो दिशु महाविभूते ।
 ता महामाह्वाह्यनुभावितास्ते नमामि ते तीर्थपद्मार्घ्यपन्नम् ॥५॥

श्रीभगवानुवाच

पृथमेतदहं पृष्टः प्रश्नं प्रभविदां चर । युयुत्सुना विनशने सप्तैरर्जुनेन वै ॥६॥
 ज्ञाना ज्ञातिवधं गहंमधर्मे राज्यहेतुकम् । ततो निवृत्तो हस्ताहं हतोऽयमिति लौकिकः ॥
 स तदा पुरुषस्याग्रो युवत्या मे प्रतिबोधितः । अभ्यभाषत मामेवं यथा त्वां रणमूर्धनि ॥८॥

अहमेतःप्रसंख्यानं ज्ञानं तत्त्वविनिश्चयः । मयधरेण जीवेन गुणेन गुणिना विना ।

मर्वात्मनापि सर्वेण न भावो विद्यते क्वचित् ॥३८॥

संख्यानं परमाणुर्ना कालेन क्रियते मया । न तथा मे विभृतीनां सृजतोऽप्यहानि कोटिशः २६
तेजः श्री. कीर्तिरंधर्यं हीस्त्याग. सौमगं भगधीर्यं तितित्वा विज्ञानं यत्र यत्र स मेऽशक ॥४०॥
पतास्ते कीर्तिताः सर्वाः सक्षेपेण विभृतयः । मनोविकारा पर्वते यथा वाचाभिधीयते ॥४१॥
वाचं यच्छ मनो यच्छ प्राणान् यच्छेन्द्रियाणि चाभ्यामानमात्मना यच्छ न भूय. कल्पसेऽवने ॥
यो वै वाट्मनसी संभगसंयच्छुन् धिया यति । तस्य व्रत तपो दान स्वत्प्यामघटाऽभुवत् ॥४२॥
तस्मान्मनोवच.प्राणान् नियच्छेन्मःपरायणः । मद्भक्तियुक्त्या बुद्ध्या ततः परिसमाप्यते ॥४४॥
इति श्रीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे पौडशोऽध्यायः ॥१६॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

उद्भव उवाच

यस्त्वयाभिहितः पूर्वं धर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः । वर्णाश्रमाचारवतां सर्वेषां द्विपदामपि ॥ १ ॥
यथानुष्ठीयमानेन त्वयि भक्तिर्गुणा भवेत् । स्वधर्मेशारविन्दाच्च तत् समाख्यातुमहंसि ॥ २ ॥
पुरा किल महाबाहो धर्मं परमकं प्रभो । यत्तेन हंसरूपेण ब्रह्मणेऽभ्यास्य माधव ॥ ३ ॥
स इदानीं सुमहता कालेनाभिप्रकर्शनं । न प्राथो भविता मर्त्यलोके प्रागनुशासितः ॥ ४ ॥
वक्ता कर्ताविता नाम्यो धर्मस्याच्युत ते भुवि । समायामपि वैरिञ्चर्यं यच्च मूर्तिधरा.कला ॥ ५ ॥
कर्त्रावित्रा प्रयक्त्रा च भवता मनुसूदन । त्यक्ते महीतले देव विनष्टं कं प्रवक्ष्यति ॥ ६ ॥
तत्र नः सर्वधर्मज्ञ धर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः । यथा यस्य विधीयते तथा वर्ण्य मे प्रभो ॥ ७ ॥

श्रीशुक उवाच

इत्थं स्वभृत्यमुख्येन शृष्टः स भगवान् हरिः । प्रीतः क्षेमाय मर्त्यानां धर्मानाह सनातनान् ॥

श्रीभगवानुवाच

धर्म्यं पृथ तव प्रभो नै.धेयसकरो नृणाम् । वर्णाश्रमाचारवतां तमुद्भव निबोध मे ॥ १ ॥
आद्री कृतयुगे वर्णां नृणां हंस इति स्मृतः । कृतकृत्याः प्रजा जात्या तस्मात् कृतयुगं विदु
वेदः प्रणव एवाग्ने धर्मोऽहं वृषरूपधृक् । उपासते तपोनिष्ठा हंसं मां मुक्तकलिबपाः ॥ १ ॥
प्रेतामुख्ये महाभाग प्राणान्मे हृदयाऽग्रयी । विद्या प्रादुरभूत्तस्या अहमासं त्रिकृन्मखः ॥ १ ॥
विप्रश्चप्रियविदुश्चा मुखबाहुरपादजाः । वैराजात् पुरपाज्जाता य आत्माधारलक्षणा ॥
शृद्धान्मो जघनतो ब्रह्मचर्यं हृदो मम । वच.स्थानाद् वने वासो न्यासः शीघ्रैणि सखित
वर्णानामाश्रमाणां च जन्मभूयनुमारिणां । आसन् प्रकृतयो नृणां नीचैर्नाचोत्तमोत्तमाः ॥

शमो दमस्तपः शौच सन्तोषः क्षान्तिराजैवम् । मद्रक्षिश्च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतपरिव्रमाः ॥१६॥
 तेजो बलं वृत्तिः शौर्यं तितिक्षौदार्यमुद्यमः । स्थैर्यं ब्रह्मव्यतैर्धर्यं चरप्रकृतपरिव्रमाः ॥१७॥
 आस्तिक्यं दाननिष्ठा च अदम्भो ब्रह्मसेवनम् । अतुष्टिर्योपचयवैश्यप्रकृतयस्त्रिमाः ॥१८॥
 शुश्रूषणं द्विजगत्रो देवानां चाप्यमायया । तत्र लब्धेन सन्तोषः शूद्रप्रकृतपरिव्रमाः ॥१९॥
 अशौचमनृत स्तेयं नास्तिक्यं शुष्कविग्रहः । काम क्रोधश्च तर्पश्च स्वभावोऽन्तेवसाधिनाम् ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयमक्राममौघलोभता । भूतप्रियद्वितेहा च धर्मोऽयं सांबन्धिः ॥२१॥
 द्वितीयं प्राथ्यानुपूर्व्याज्जन्मोपनयनं द्विजः । वसन् गुरुकुले दान्तो ब्रह्माधीयोत चाहुत ॥२२॥
 मेखलाजिनदण्डाक्षयसूत्रकमण्डलून् । जटिलोऽधौतद्व्यासोऽरक्तपीठः कुशान् दधत् ॥२३॥
 स्नानभोजनहोमेषु जपोच्चारं च वाग्यत । न च्छिद्यच्छास्त्ररोमाणि कक्षोपस्त्रगतान्यपि ॥२४॥
 ते नावकिरेजातु ब्रह्मव्रतधरः स्वयम् । श्रवकीर्णोऽवगाह्याप्सु यतासुस्त्रिपर्दी जपेत् ॥२५॥
 प्रमथकाचार्यगोविप्रगुह्वदसुराण्डुचिः । समाहित उपासीत सन्ध्ये च यतवाग् जपन् ॥२६॥
 प्राचार्यं मां विज्ञानीयाच्चावमन्येत कर्हिचित् । न मर्यं गुह्यास्येत सर्वदेवमयो गुरुः ॥२७॥
 गार्यं प्रातरपानीय भैक्ष्यं कर्मै निवेदयेत् । यच्चान्यदप्यनुज्ञातमुपयुञ्जीत संयतः ॥२८॥
 शुश्रूषमाण आचार्यं सद्गोपासीत नीचवत् । यानशर्यासनस्थानैर्नातितदूरे कृताञ्जलिः ॥२९॥
 एवमुक्तो गुरुकुले वसेद् भोगविधार्जितः । विद्या समाप्यते यावद् विभ्रद् यतमरखिद्यतम् ॥
 यद्यसौ छन्दसां लोकमारोचयन् ब्रह्मविष्टम् । गुरवे विन्यसेद् देहं स्वाध्यायार्थं शृद्धयत ॥३१॥
 यस्मै गुरावात्मनि च सर्वभूतेषु मां परम् । अष्टधर्मीरपासीत ब्रह्मवर्चस्वयकर्मणः ॥३२॥
 शोणा निरीक्षणस्पर्शसंलापश्चेलनादिकम् । प्राणिनो मिथुनीभूतानगृहस्योऽप्रतस्यजेत् ॥३३॥
 शौचमाचमनं स्नानं सन्ध्योपासनमार्जवम् । तीर्थसेवा जपोऽष्टूरयाभक्ष्यासम्प्राप्यवर्जनम् ॥३४॥
 सर्वश्रमप्रयुक्तोऽयं नियमः कुलनन्दन । मन्नायः सर्वभूतेषु मनोवाक्पापसंयमः ॥३५॥
 एव शृद्धयतधरो ब्राह्मणोऽग्निरिव ज्वलन् । मद्रक्तस्तीव्रतपसा दग्धवर्माशयोऽमन ॥३६॥
 यथानन्तरमावेक्षयन् यथा जिज्ञासितागमः । गुरवे इच्छिणो दत्त्वा स्थापद् गुर्वनुमोदितः ॥३७॥
 गृहं यत्नं घोषविशेत् प्रमज्जेद् वा द्विजोत्तमः । आश्रमादाश्रमं गच्छेन्नान्यथा मत्परधरेत् ॥३८॥
 गृहार्थो सत्सी भाव्यांशुद्वेदतुगुप्सिताम् । धवीयसीं तु वयसा तां सर्वयामनु प्रमान् ॥३९॥
 इत्याध्ययनदानानि सर्वेषां च द्विजन्मनाम् । प्रतिग्रहोऽप्यापनं च ब्राह्मणरथिव याजनम् ॥४०॥
 मत्प्रदं मन्यमानस्तपस्तेषोपरोनुदम् । अन्याम्यामेव जीयेत् शिल्बो दोररक्तयो ॥४१॥
 ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं हृदकामाप नेष्यते । हृत्पूय तपमे चेद् प्रेष्यानन्तमुत्ताप च ॥४२॥
 शिलोन्मृष्ट्या परितुष्टचित्तो धर्मं महान्तं विरजं पुगात् ।
 मन्वात्तामा गृह एव तिष्ठन् नातिप्रसक्तः समुपैति शम्भिम् ॥४३॥

स दुर्द्धरिः ये विप्रं सीदन्त म परावयन् । तादुद्धारिष्ये नचिरादापन्नयो नौरिषाणंवात् ॥४४॥
 सर्वा समुदरेद् राजा पितेऽप्यसनात् प्रजाः । आत्मानमात्मना धीरो यथा गजवतिर्गजान् ॥४५॥
 पूर्वविधो . नरपतिर्मानेनार्थवर्धमा । विप्येहाशुभं कृच्छ्रमिन्द्रेण सह मोदते ॥४६॥
 मोदन् विप्रो वधिभूया पथ्यरेवापदं तरेत् । सन्नेन वाऽऽपदाकान्तो न शत्रूया कपयन् ॥४७॥
 वैश्वदृश्या तु राजस्यो ज्ञानेऽगृगयथाऽऽपदि । चरेद् वा विप्रस्त्वेष न शत्रूया कपयन् ॥४८॥
 शूद्रवृत्ति भजेद् ब्रह्म . शूद्र. फारपत्रश्याम् । कृच्छ्रागमुक्तो न गच्छेत् वृत्ति लिप्सेन कर्मणः ।
 वेदाध्यायस्वधास्वाहाहव्यसाधैर्यथोदयम् । देवपितृभूतानि मद्रूपायणवर्धं यजेत् ॥४९॥
 यच्छ्रयोपपन्नैः शुद्धे नोपाजिनेन वा । धनेनापीदयन् भूयान् न्यायेनैवाहरेत् क्रतून् ॥
 कुटुम्बेषु न सन्नेत न प्रमायेत् कुटुम्बपि । विपश्चिन्धरं परयेदष्टमपि पृथक् ॥५०॥
 पुत्रदाराऽसन्भूनां सङ्गम. पान्थसङ्गम । अगुदेई वियन्त्येने स्पृशो निदानुगो यथा ॥५१॥
 इत्थं परिमृशन् मुक्तो गृहेष्वतिथियद् वसन् । न गृहेरनुबध्येत निमंमो निरदृङ्कत. २४॥
 कर्मभिर्गृहेधैर्यरिष्टा मामेव भक्तिमान् । तिष्ठेद् वन घोपविशेत् प्रजावान् वा परिमृजेत् ॥५२॥
 यस्वास्तकमतिर्गोहे पुत्रवित्तैपयात्तर । खैणः कृपणधीर्मदो ममाहमिति बध्यते ॥५३॥
 अहो मेपितरौ वृद्धो भार्या बालारमजाऽऽमजाः । अनाथो मातृते दीनाः कथं जीवन्ति दुःखिता. ।
 एवं गृहाशयाचिसहृदयो मूढधीरयम् । अतृप्तस्ताननुध्यायन् मृतोऽन्धं विशने तम ॥५४॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

अथाष्टादशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

वनं विविधु पुत्रेषु भार्या न्यस्य सहैव वा । वन एव वसेच्छ्रान्तस्मृत्ययं भागमायुषः ॥१॥
 कन्दमूलफलैर्वन्यैर्भ्येष्टृत्ति प्रकल्पयेत् । यसीत वरकल वासस्तृणपर्णाजिनानि च ॥२॥
 जेशरोमनखश्मश्रुमलानि विभृयाद् दत्त । न धावेदङ्गु मन्नेत त्रिकाल स्थण्डिलेशयः ॥३॥
 श्रोत्रे तप्येत पद्मासीन् वर्षासासारयाद् जलो घाकण्डमस्र शिशिर एव तृप्तस्तपश्चरेत् ॥४॥
 अग्निपक्कं समधीयात् कालपकमयापि वा । उल्लखलारमशुष्टो वा दन्तोल्लखल एव वा ॥५॥
 स्वयं सञ्चिनुयात् सर्वमात्मनो वृत्तिकारणम् । देशकालबलाभिसो नाददीतान्यदाहृतन् ॥६॥
 वन्यैश्चरुपुरोडाशीनिर्घपेत् कालचोदितान् । न तु श्रौतेन पशुना मां यजेत वनाश्रयो ॥७॥
 अग्निदोत्रं च दशैश्च पूर्णमासश्च पूर्णन्द । चातुर्मास्यानि च मुनेराज्ञातानि च नैगमै ॥८॥
 एवं धीर्ज्ञेन तपसा मुनिर्धर्मनिष्कृतः । मां तपोधनमारारधय ऋत्विहोऽनादुपैति माम् ॥९॥
 यस्त्वेतत् कृच्छ्रतयोर्थं तरो नि. श्रेयसं मद्रूपाभायात् गोपमे युञ्ज्य द्वालिश कोऽपरस्तत ॥

यदासौ नियमेऽकल्पो जरया जातवेपथुः । आत्मन्यघ्नोन् समारोप्य मच्चितोऽग्नि ममाविरोत् ॥
 यदा कर्मविपात्रेषु लोकेषु निरयाः समु । विरागो जायते सम्यहन्यस्तामिः प्रप्रजेत्तत् ॥ १२
 इष्टा यथोपदेशं मां दत्त्वा सर्वस्वमृत्विजे । अग्नीन् स्वप्राण आत्रेभ्य निरपेक्षः परित्रनेत् ॥ १३
 निप्रस्य वै संन्यसतो देवा दारादिरूपिण्य । विप्रान् कुर्वन्त्ययं ह्यस्मानाक्रम्य समियात् परम् ॥
 विभ्रूयाच्चेन्मुनिर्वासः कौपीनाच्छाटनं परम् । त्यक्तं न दण्डपात्राभ्यामन्यत् किञ्चिदनापदि ॥ १४
 दृष्टिपूर्तं न्यसेत् पात्रं दक्षपूर्तं पिबेज्जलम् । मत्पूतं वदेद् वाचं मनःपूत समाचरेत् ॥ १५ ॥
 मौनानीहानिलायामा दृष्ट्वा वाग्देहचेतसाम् । न ह्येते यस्य सन्त्यङ्ग वेणुभिर्न भवेद्यति ॥
 भिक्षां चतुर्षु वर्णेषु विगह्यान् वर्जयंश्चरेत् । सप्तागारानसंरुसांस्तुभ्येहृद्येन तवता ॥ १६ ॥
 बहिर्जलाशयं गरवा तत्रोपसृज्य वासयत । विभज्य पावितं शैवं भुज्जीताशोभमहत् ॥ १७ ॥
 पुरुश्चरेन्महीमेतां निःसङ्गः संयतेन्द्रियः । आत्मकीड आ मरत आत्मवान् समदर्शनः ॥ १८ ॥
 विविक्षेत्तेश्वरशयो मद्भावविमलाशयः । आत्मानं चिन्तयेदेकमभेदेन मया मुनिः ॥ १९ ॥
 अन्वीचेतात्मनो वन्धं मोक्षं च ज्ञाननिष्ठया । वन्ध इन्द्रियविक्षेपो मोक्षं परां च संयम ॥ २० ॥
 तस्माच्चिद्यस्य पद्भुर्गो मद्भावेन चरेन्मुनिः । विरक्तः सुल्लकामेभ्यो लब्ध्वाऽऽत्मनि सुखं महत् ॥
 पुरप्रामयजान् सार्धान् भिक्षार्थं प्रविशंश्चरेत् । पुण्यदेशमरिद्वैलपनाश्रमपतीं महीम् ॥ २१ ॥
 वानप्रस्थाश्रमपदेष्वमीषणं भैष्यमाचरेत् । संसिध्यत्याधनमोहं शुद्धमनः शिलान्वया ॥
 नैतद् वस्तुतया पश्येद् दृश्यमानं विनश्यति । असक्तचित्तो विरमेदिहामुत्र चिकीर्षितात् ॥ २२ ॥
 यदेतदात्मनि जगन्मनोवाक्प्राणसंहतम् । सर्वं मायेति तर्कं स्वल्पं परं वा न तत् स्मरेत् ॥
 ज्ञाननिष्ठो विरक्तो वा मद्गच्छो वानपेक्षकः । सुलिङ्गानाश्रमास्थयत्वा चरेद्विधिगोचरः ॥ २३ ॥
 बुधो बालकवत् प्रीहेत् कुशलो जडवचरेत् । वदेदुन्मत्तपद् विद्वान् गोचरां नैगमश्चरेत् ॥ २४ ॥
 येद्वादरतो न स्यान्न पाखण्डी न ह्येकः । शुष्कपादविवादे न कश्चित् पर्यं समाश्रयेत् ॥ २५ ॥
 नोद्विजेत जनाद् धीरो जन चोद्वेजयेत्तु । अतिवादीस्तिथिचेत नावमयेत कश्चन ॥
 पुरु पुर परो ह्यारमा भूतेष्वारमन्यवस्थितः । यथेन्दुरुदपात्रेषु भूतायेकामरानि च ॥ २६ ॥
 अलक्ष्णा न विपीदेत काले कालेऽपि पचिन् । लक्ष्णा न ह्येद् धृतिमनुभयं शैबनप्रिनम् ॥
 आहारार्थं समीहेत युक्तं तत् प्राणधारणम् । तथं विष्टरपते तेन तद् विज्ञाय विमुपयत् ॥ २७ ॥
 यत्तच्छुषोपपलाघमच्छू एमुतापरम् । तथा वासस्तथा शरयो प्र सं प्राप्त भजे मुनिः ॥
 शौचमाद्यमनं ध्यानं न तु चोदनया चरेत् । अन्वीष्य नियमाग्नीनी यथाई लीतयेधरः ॥ २८ ॥
 न हि तस्य विकल्पाद्या याच मदीशया हना । आदेनाभ्यान् कश्चित् कयातिस्तत मगघो मगा ॥
 दुःशोर्क्षेषु धामेषु जातनिर्बैः आत्मवान् । अतिज्ञानिगमदमो गुरं मुनिगुणमने ॥ २९ ॥

तावन् परिचरेद् भक्त श्रद्धाननसूयकः । यावद् मद्म विज्ञानीयान्मामेव गुरुमादतः ॥३६॥
 यस्त्वसंयतपद्भर्गः प्रचरद्देन्द्रियसारधिः । ज्ञानवेराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवति ॥३७॥
 सुरामात्मानमात्मस्थं निह्नुते मां च धर्मदा । अविपण्णरागोऽस्माद्मुमुक्षाच्च विहीयते ॥३८॥
 भिक्षोर्धर्मः शमोऽहिंसा तप ईशा धनौकमः । गृहिणो भूतरक्षेया द्विजस्याचार्यसेवनम् ॥३९॥
 ब्रह्मचर्यं तपः शौचं सन्तोरो भूतसौहृदम् । गृहस्थस्याप्यती गन्तुः सर्वेषां मनुपासनम् ॥४०॥
 इति मां वः स्वधर्मेण भजन् निरयमनन्यभाक् । रुषंभूतेषु मद्भाषो मद्भाक्त्विन्दते वृद्धाम् ॥४१॥
 भक्तयोद्धवानपायिन्या सर्वलोकाभ्युद्वेगम् । सर्वो पर्यव्ययं मद्म कारणं मोपयाति सः ॥४२॥
 इति स्वधर्मनिर्णिकसप्तवो निर्ज्ञातमद्गतिः । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो नचिरात् समुपैति माम् ॥४३॥
 यथाश्रमवर्ता धर्मं एष आचारलक्षणः । स एव रुद्रकियुतो निःश्रेयसकरः परः ॥४४॥
 एतत्तेऽभिहितं साधो भवान् पृच्छति यच्च माम् । यथा स्वधर्मसंयुक्तो भक्तो मां समियात् परम् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः

श्रीमद्भागवतुवाच

यो विद्याश्रुतसम्पन्न आत्मवान् नानुमानिकः । मायामात्रमिदं ज्ञा वा ज्ञानं च मयि संन्यसेत्
 ज्ञानिनस्त्वद्दमेवैष्टः स्वार्थो हेतुश्च सम्मतः । स्वर्गश्रैवापवर्गश्च नान्योऽर्थो भरते प्रियः ॥ २ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंसिद्धाः पर्द श्रेष्ठं विदुर्मम । ज्ञानी प्रियतमोऽतो मे ज्ञानेनासौ विभक्तिं माम्
 तपस्तीर्थं जपो दानं पवित्रास्तीतराणि च । नालं कुर्वन्ति तां सिद्धिं या ज्ञानकलया कृता ॥
 तस्माज्ज्ञानेन सहितं ज्ञात्वा स्वात्मानमुद्धव । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो भज मां भक्तिभावितः ॥१॥
 ज्ञानविज्ञानयज्ञेन मामिच्छन्नाऽऽत्मानमात्मनि । सर्वयजपतिं मां वे ससिद्धिं मुनयोऽगमन् ॥ ६ ॥
 त्वरयुद्धबाधयति यस्त्रिविधो विकारो मायान्तराऽऽपतति नाद्यपवर्गयोर्वन् ।
 जन्मादयोऽस्य यद्मो तव तस्य किं स्मुराद्यन्तयोऽयं दसतोऽस्ति तदेव मध्ये ॥ ७ ॥

उद्धव उवाच

जन विशुद्धं विपुलं यथैतद् वैराग्यविज्ञानयुतं पुराणम् ।
 आद्याहि विरवेश्वर विश्वमूर्ते त्वद्भक्तियोगं च महद्विमृग्यम् ॥ ८ ॥
 तापत्रयेणाभिहतस्य घोरे संतप्यमानस्य भवाप्वनीश ।
 पश्यामि नान्यच्छरणं तवाङ्घ्रिद्वन्द्वत्पत्रादमृताभिवर्षात् ॥ ९ ॥
 दष्टं जने संपतितं विलेऽस्मिन् फालाहिना छुद्रसुखोरत्तपंम् ।
 समुद्धरन् हृपयाऽऽपवर्ग्यैर्वचोभिरासिद्ध महानुभाव ॥१०॥

श्रीभगवानुवाच

इत्थमेतत् पुरा राजा भीष्मं धर्मभृतां वरम् । अजातशत्रुः पप्रच्छ सर्वेषां नोऽनुश्रवनात् ॥ १ ॥
 निवृत्ते भारते युद्धे सुहृद्भिर्धनविद्वानः । ध्रुत्वा धर्मान् बहून् पश्चान्मोक्षधर्मान्पृच्छत ॥ २ ॥
 तानहं तेऽभिधास्यामि देवव्रतमुखाच्छू तान् । ज्ञानपैराग्यविज्ञानध्रुवाभक्त्युपवृंहितान् ॥ ३ ॥
 नरैकादश पद्म ग्रीन् भावान् भूतेषु येन वै । ईक्षेताथैकमप्येषु तज्ज्ञानं मम निश्चितम् ॥ ४ ॥
 एतदेव हि विज्ञानं न तथैकेन येन यत् । स्थित्युपस्यध्ययान् पश्येद् भावानां त्रिगुणात्मनाम् ॥ ५ ॥
 आदावन्ते च मध्ये च सृज्यात् सृज्यं यदन्वियात् । पुनस्तत्प्रतिसंक्रामे यच्छिष्येत तदेव सत् ॥ ६ ॥
 श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिल्लमनुमानं चतुष्टयम् । प्रमाद्येत्वनवस्थानाद् विकल्पात् स विरज्यते ॥ ७ ॥
 कर्मणां परिणामिवादाविरिञ्चादमङ्गलम् । विपश्चिन्नधरं पश्येददृष्टमपि दृष्टयद् ॥ ८ ॥
 भक्तियोगः पुरैवोक्तः प्रीयमाणाय तेऽनघ । पुनश्च कथयिष्यामि मद्गच्छेः कारणं परम् ॥ ९ ॥
 श्रद्धानृतरुथायां मे शश्रन्मदनुकीर्तनम् । परिनिष्टा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवनं मम २० ॥
 आदरः परिचर्यायां सर्वाङ्गैरभिवन्दनम् । मद्गतपूजाभ्यधिका सर्वभूतेषु मन्मतिः ॥ २१ ॥
 मर्दथैवङ्गचेष्टा च वचसा मद्गुणोरणम् । मर्यपर्यणं च मनसः सर्वाकामविवर्जनम् ॥ २२ ॥
 मर्दथैश्वर्यपरि यागो भोगस्य च सुपस्य च । इष्टं दत्तं हुतं जतं मर्दां यद् दत्तं तपः ॥ २३ ॥
 एवं धर्मैर्मुन्य्याणामुद्धवात्मनिवेदिनाम् । मयि मज्जायते भक्ति कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥ २४ ॥
 यद्वात्मन्यर्पितं चित्तं शान्तं सर्वोपवृंहितम् । धर्मं ज्ञानं सर्वैराग्यमैश्वर्यं चाभिपद्यते ॥ २५ ॥
 यदर्पितं तद्विकल्पे इन्द्रियैः परिधावति । रजस्वलं चासच्छिष्टं चित्तं विद्धि विपर्ययम् ॥ २६ ॥
 धर्मो मद्भक्तिकृत् प्रोक्तो ज्ञानं वैकाःभ्यदर्शनम् । गुणेष्वसङ्गो वैराग्यमैश्वर्यं चाणिमादयः ॥ २७ ॥

उद्धव उवाच

यम. कतिविधः प्रोक्तो नियमो वारिकर्षण । कःशमः को दमः कृष्ण का तितिष्ठा धृतिः प्रभो
 किं दानं किं तपः शौर्यं किं सत्यमृतमुच्यते । कस्त्यागः किं धनं चेष्टं को यज्ञः का च दक्षिणा
 पुंसः किंस्विद् बलं श्रीमन् भगो लाभश्च केशवाका विद्या ही.परा का श्रीः किं सुरां दुःखःमेव च
 कः पण्डितःकश्च मूर्खः कः पन्था उत्पथश्च यः । कः स्वर्गो नरकः कः स्वित् को बन्धुस्त किं गृहम्
 क आद्यः को दरिद्रो वा कृपणः कः क ईश्वरः । एतान् प्रभान् मम ब्रूहि विपरीतांश्च सत्पते ॥ २८ ॥

श्रीभगवानुवाच

अहिमा सत्यमस्तेयमपह्नो ह्योरसत्रय. । आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं स्थैर्यं क्षमाभयम् ॥
 शौचं जपस्तपो होमः श्रद्धाऽऽतिथ्यं मदर्चनम् । तीर्थाटनं परार्थेहा तुष्टिराचार्यसेवनम् ॥ २९ ॥
 एते यमाः सनियमा उभयोर्द्वादश स्मृताः । पुंसामुपासितास्तात यथाकामं दुहन्ति हि ॥ ३० ॥
 शमो मक्षिष्टता बुद्धेर्दम इन्द्रियपर्ययम् । तितिष्ठा दुःखममर्गो जिह्वोरस्यजपो धृतिः ॥ ३१ ॥

दण्डन्यास पर दान कामत्यागस्तप स्मृतम् । स्वभावविजय शौर्यं सत्यं च समदर्शनम् ॥३॥
 ऋतं च स्मृता वाणी ऋषिभिः परिकीर्तिता । कर्मस्वमङ्गलं शौचं त्यागं सन्यास उच्यते ॥
 धर्मं इष्टं धनं नृणां यज्ञोऽहं भगवत्तम । दक्षिणा ज्ञानसन्देश प्राणायाम परं बलम् ॥
 भगो म ऐश्वरो भावो लाभो मद्गच्छतम् । त्रियाऽऽत्मनि मित्रावाधो युगुप्सा ह्यीरकर्मसु ॥
 श्रीगुणा नैरुपेक्षयाद्या सुखं दुःखसुखारण्य । दुःखं काममुत्पापेका पविडतो बन्धमोक्षिन् ॥
 मूर्खो दहाद्यहं बुद्धिं पश्या मज्जिगम स्मृत । उत्पथश्चित्तविवेकं स्वर्गं सरयुशोदय ॥४२॥
 नरकस्तमउन्नाहो बन्धुगुंहरह सखे । गृहं शरीरं मानुष्यं गुणाङ्गो ह्याह्व उच्यते ॥४३॥
 दरिद्रो यस्यवसन्तुष्ट कृपणो योऽजितेन्द्रिय । गुणोत्तमत्तवीरीशो गुणमङ्गो विजयं य ॥४४॥
 एत उद्धव ते प्रथा सर्वे साधु निरूपिता । किं वक्षितेन बहुना लक्षणं गुणदोषयो ।

गुणदोषदृशिदोषो गुणस्तूभयवर्जित ॥४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥१६॥

अथ विश्रुतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

विविधं प्रतिपेक्ष्य च निगमो ह्यीश्वरस्य ते । अवेक्षतेऽरविं दानं गुणं दोषं च कर्मणाम् ॥१॥
 चर्णाश्रमविकर्तृ च प्रतिनोमानुलोमजम् । द्रव्यं दशरथं कातान् स्वर्गं नरकमेव च ॥२॥
 गुणदोषमिन्द्राद्यदिमन्तरेण वचस्तप । नि श्रेयसं कथं नृणां निपेक्ष्य विधिलक्षणम् ॥३॥
 पितृदेवमनुष्याणां वेदरक्षस्तवेधर । श्रेयस्त्रनुपलक्ष्येऽर्थं साध्यमाधनयोरपि ॥४॥
 गुणदोषमिन्द्राद्यदिनिगमान्ते न हि स्वतः । निगमेनापवादरचमिदाया इति ह भ्रम ॥५॥

द्वेषमानं यमैरैतैः कृतनीडं वनस्पतिम् । खगाः स्वकेतमुत्सृज्य चेमं याति ह्यलग्नः ॥१५॥
 प्रहोरात्रैश्चिद्यमानं बुद्ध्वाऽऽयुभयवेपथुः । मुक्तपद्मः परं बुद्ध्वा निरीह उपशास्यति ॥१६॥

नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं पुत्रं सुकल्पं सुस्कर्णधारम् ।

मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवाब्धिं न तरेत् स आत्महा ॥१७॥

यदाऽऽरम्भेपु निर्विण्णो विरक्तः संयतेन्द्रियः । अभ्यासेनात्मनो योगी धारयेदचलं मन ॥१८॥

धार्यमाणं मनो यदि आग्यदाधनवस्थितम् । अतन्द्रितोऽनुरोधेन मार्गेणात्मवशं नयेत् ॥१९॥

मनोगतिं न विस्मृजेज्जितप्राणो जितेन्द्रियः । सत्त्वसम्पन्नया बुद्ध्या मन आत्मवशं नयेत् २०

एव वै परमो योगो मनसः संप्रज्ञः स्मृतः । हृदयज्ञ वमन्विच्छन् दम्यस्येवावन्तो मुहुः ॥२१॥

संरथेन सर्वेभावानां प्रतिलोमानुलोमतः । भवाप्ययावनुध्यायेन्मनो यावत् प्रसीदति ॥२२॥

निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरुषस्योक्तप्रेदिनः । मनस्यजति दौरात्म्यं चिन्तितस्यानुचिन्तया ॥

यमादिभिर्योगपथैरान्वीक्षिक्या च विद्यया । ममाचौपासनाभिर्वा नान्यैर्योग्यं स्मरेन्मन ॥२४॥

यदि कुर्व्यात् प्रमादेन योगी कर्म विगर्हितम् । योगेनैव दहेद्दहो नान्यत्तत्र कदाचन ॥२५॥

स्वे स्वेऽविकारे वा निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः । कर्मणां जात्यशुद्धानामनेन नियमः कृतः ।

गुणदोषविधानेन सङ्गानां त्याजनेच्छया ॥२६॥

जातश्रद्धो मत्कथासु निर्विण्ण सर्वकर्मसु । वेद दुःखात्मकान् कामान् परित्यजोऽप्यनीधरः ॥

ततो भजेत मां प्रीतः श्रद्धालुर्दृढनिश्चयः । जुपमाणश्च तान् कामान् दुःखोदकांश्च गहंयन् २८

भोक्तेन भक्तियोगेन भजतो मासकृन्मुनेः । कामा हृदय्या नश्यन्ति सर्वे मयि हृदि स्थिते २९

मिथ्यते हृदयप्रन्थिशिद्यन्ते सर्वसंशयाः । चीयन्ते चास्य कर्माणि मयि दृष्टेऽखिलारामनि ३०

तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः । न ज्ञानं न च धैर्यं प्रायः श्रेयो भवेदिहा ३१

यत् कर्मभिर्यत्पसा ज्ञानधैराग्यतश्च यत् । योगेन दानधर्मैश्च श्रेयोभिरितरेरपि ३२

सर्वे मद्भक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽज्ञसा । स्वर्गापवरां मद्भाम कथञ्चिद् यदि धास्यति ३३

न किञ्चित् साधरो धीरा भक्ता श्लोकान्तिनोमम । वाञ्छन्त्यपि मया दत्तं कैवल्यमनुभवम् ३४

नैरपेक्ष्यं परं प्राहुर्निःश्रेयसमनल्पकम् । तस्माच्चिराशिषो भक्तिनिरपेक्षस्य मे मधे ३५

न मर्येकान्तभक्तानां गुणदोषोद्भवा गुणाः । साधूनां समचित्तानां बुद्धेः परमुपेयुषाम् ३६

पृथमेतान् मयाऽऽदिष्टाननुतिष्ठन्ति मे पथः । चेमं विन्दन्ति मर्यापानं यद् ब्रह्म परमं विदुः ३७

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धेविंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

अर्थकविंशतितमोऽध्यायः

श्रीमद्भागवतानुवाच

य एतान् मापयो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान् । उदान् कामांश्चैव प्राणैर्भुङ्क्त्वः संवरन्ति ते ३८

स्वेऽधिकारे या निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः । विपर्ययस्तु दोषः स्याद्भुभयोरेव निश्चयः ॥ २ ॥
 शुद्धयशुद्धी विधीयेते समानेष्वपि वस्तुषु । द्रव्यस्य विचिकित्सायं गुणदोषौ शुभाशुभौ ॥ ३ ॥
 धर्माद्यं व्यवहारार्थं यात्रार्थमिति चानघ । दर्शितोऽयं मयाऽऽचारो धर्ममुद्धृतां धुरम् ॥ ४ ॥
 भूयस्त्वग्न्यनिलाकाशा भूतानां पञ्च घातवः । आद्यहस्यावरादीनां शरीरा आत्मसंयुताः ॥ ५ ॥
 वेदेन नामरूपाणि विषमाणि समेष्वपि । धातुपुद्ब कल्पयन्ते एतेषां स्वार्थसिद्धये ॥ ६ ॥
 देशकालादिभावानां वस्तूनां मम सत्तमः । गुणदोषौ विधीयेते नियमार्थं हि कर्मणाम् ॥ ७ ॥
 श्रृङ्गणसारो देशानामवहणयोऽशुचिर्मन्त्रेण । कृष्णसारोऽप्यसौवीरकीकटामंस्कृतेरिणम् ॥ ८ ॥
 कर्मण्यो गुणवान् कालो द्रव्यत स्वत एव वा । यतो निवर्तते कर्म स दोषोऽकर्मकः स्मृतः ॥ ९ ॥
 द्रव्यस्य शुद्धयशुद्धी च द्रव्येण वचनेन च । संस्कारेणैव कालेन महत्त्वात्पतयाथवा ॥ १० ॥
 शक्त्याशक्त्याथवा बुद्ध्या समुद्धया च यदात्मने । अर्थं कुर्वन्ति हि यथा देशवस्थानुसारतः ॥ ११ ॥
 धान्यदावंस्थितन्तूनां रसतैजसचर्मणाम् । कालवाच्यमिच्छतेऽयैः पथिवानां युतायुतैः ॥ १२ ॥
 अमेध्यलिप्तं यद् येन गन्ध लेपं व्यपोदति । मज्जते प्रवृत्ति तस्य तच्छुद्धीचं तावद्विद्यते ॥ १३ ॥
 ज्ञानदानतपोऽवस्थ वीर्यसंस्कारकर्मभिः । भस्मश्या चात्मनः शौचं शुद्धः कर्माचरेद् द्विज ॥ १४ ॥
 मन्त्रस्य च परिज्ञानं कर्मशुद्धिमदं परं गम् । धर्मं सम्पद्यते पद्भिरधर्मस्तु विपर्ययः ॥ १५ ॥
 क्वचिद् गुणोऽपि दोषः स्याद् दोषोऽपि विधिना गुणः । गुणदोषार्थनियमस्तद्विज्ञानेव वाचते ॥ १६ ॥
 समानकर्माचरणं पतितानां न पातकम् । श्रौतपत्तिर्गुणः सङ्को न शयानः पतयथ ॥ १७ ॥
 यतो यतो निवर्तते विमुच्येत ततस्ततः । एष धर्मो नृणां चैमः शोकमोहभयापहः ॥ १८ ॥
 विषयेषु गुणाध्यासात् पुंसः सङ्गस्ततो भवेत् । सङ्गात्तत्र भवेत् काम कामादेव कलिनृणाम् ॥ १९ ॥
 कलेदुर्विषहः क्रोधस्तमस्तमनुवर्तते । तमना प्रस्यते पुंसश्चेतना व्यापिनी हुतम् ॥ २० ॥
 तथा विरहितः साधो जन्तुः शून्याय कल्पते । ततोऽस्य स्वार्थविभ्रंशो मूर्च्छितस्य मृतस्य च ॥ २१ ॥
 विषयाभिनिवेशेन नात्मानं वेद नापरम् । वृक्षजीविकया जीवन् व्ययं भस्त्रेव यः श्वसन् ॥ २२ ॥
 फलश्रुतिरियं नृणां न श्रेयो रोचनं परम् । श्रेयोविवक्षया प्रोक्तं यथा भैरव्यरोचनम् ॥ २३ ॥
 उन्मत्तैव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च । आसक्तमनसो मर्यां आत्मनोऽनर्पहेतुषु ॥ २४ ॥
 न तानविदुषः स्वार्थं भ्राम्यतो वृजिनाध्वनिः । कथं युञ्ज्यात् पुनस्तेषु तास्तमो विरगतो बुध ॥ २५ ॥
 एवं व्यवसितं केचिद्विज्ञाय कुबुद्धयः । फलश्रुतिं कुसुमितां न वेदज्ञा वदन्ति हि ॥ २६ ॥
 कामिनः कृपया लुब्धाः पुत्रेषु फलबुद्धयः । अग्निमुग्धा धूमतामताः स्वं लोकं न विदन्ति ते ॥ २७ ॥
 न ते मामङ्ग जानन्ति हृदिस्यं य इदं यतः । उक्थयश्वा ह्यसुगुणो यथा नीहारचक्रवः ॥ २८ ॥
 ते मे मतमविज्ञाय परीक्षं विरयात्मकाः । हिंसायां यदि रागः स्याद् यज्ञ एव न चोदय ॥ २९ ॥
 हिंसाविहारा झालक्ष्यै पशुभिः स्वसुपेक्षया । यजन्ते देवता यज्ञैः पितृभूतपतीन् पलाः ॥ ३० ॥

स्वभोपममुं लोकमसन्तं श्रवणप्रियम् । आशिपो हृदि सङ्कल्प्य त्यजन्त्यर्थान् यथा वणिक्
 रजःसत्त्वतमोनिष्ठा रजःसत्त्वतमोजुषः । उपासत इन्द्रमुख्यान् देवादीन् न तथैव माम् ॥
 इष्टेह देवता यज्ञैर्गत्वा रंस्यामहे दिवि । तस्यान्त इह भूयास्म महाशाला महाकुलाः ३३ ॥
 पृथ पुष्पितया वाचा व्यासिप्तमनसां नृणाम् । मानिनां चातिस्तब्धानां मद्रातांपि न रोचते ३४ ॥
 वेदा ब्रह्मात्मविषयास्त्रिकाण्डविषया इमे । परोक्षवादा ऋषयः परोक्षं मम च प्रियम् ॥ ३५ ॥
 शब्दप्रह्ला सुदुर्बोधं प्रायोन्द्रियमनोमयम् । अनन्तपारं गम्भीरं दुर्बिगाणं समुद्रवत् ॥ ३६ ॥
 मयोपवृंहितं भूम्ना प्रहृष्टानन्तशक्तिना । भूतेषु घोवरूपेण विसेरूषेव लक्षयते ॥ ३७ ॥
 यथोर्यनाभिर्हृदयादूर्णमुद्रमते सुखात् । आकाशाद् घोषवान् प्राणो मनसा स्पर्शरूपिणा
 छन्दोमयोऽमृतमयः सहस्रपदवीं प्रभु । ओङ्काराद् व्यञ्जितस्पर्शस्वरोऽपान्तःस्थभूषिताम्
 विचित्रभाषाविततां छन्दोभिश्चतुरुत्तरे । अतन्तपारां वृद्धतीं सृजत्याक्षिपते स्वयम् ॥ ४० ॥
 गायत्र्युच्छिगनुष्टुप् च वृद्धती पङ्क्तिरेव च । त्रिष्टुब्जगत्यतिच्छन्दो ह्यत्यष्टपतिजगद्विराट् ॥ ४१ ॥
 किं विधत्ते किमाचष्टे किमनूष विकल्पयेत् । इत्यस्या हृदयं लोके नान्यो मद् वेद कश्चन ॥ ४२ ॥
 मां विधत्तेऽभिधत्ते मां विकल्प्यापोहते त्वहम् । एतावान् सर्ववेदार्थः शब्द यःस्थाय मां भिदान्
 मायामात्रमनूषान्ते प्रतिपिद्धय प्रसीदति ॥ ४३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ द्वाविंशतितमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

कति तत्त्वानिविशेषं संख्यातान्यृषिभिः प्रभो । नवैकादश पञ्च त्रीण्यास्य स्वमिह शुश्रुम ॥ १ ॥
 केचित् पञ्चविंशतिं प्राहुरपरं पञ्चविंशतिम् । सप्तैके नव पट् केचिच्चत्वार्यैकादशापरं ॥ २ ॥
 केचित् सप्तदश प्राहुः षोडशैके त्रयोदश । एतावन्व हि संख्यानाभ्युपयो यद्विचक्षया ।
 गायन्ति पृथगायुष्मसिद्धं नो वचनमर्हसि ॥ ३ ॥

श्रीभगवानुवाच

शुक्तं च सन्ति सर्वत्र भाषन्ते प्राह्वणा यथा । मायां मदीयामुद्गृह्य वदतां किं तु दुर्घटम् ॥ ४ ॥
 नैतदेवं यथाऽऽद्य त्वं वदहं वक्षि तत्तथा । एवं विषदतां हेतुं शक्तयो मे दुरत्ययाः ॥ ५ ॥
 यासां व्यतिकरादासीद् विकल्पो वदतां पदम् । प्राप्ते शमदमेऽप्येति यादस्तमनुराम्यति ॥ ६ ॥
 परस्परानुप्रवेशात् तत्त्वानां पुरपर्यमः । पौर्वापर्यप्रसंख्यानं यथा वक्तुर्विचक्षितम् ॥ ७ ॥
 पूर्वस्मिन्नपि दृश्यन्ते प्रविष्टानीतराणि च । पूर्वस्मिन् वा परस्मिन् वा तत्रैव सप्तानि सर्वरः ॥
 पौर्वापर्यमतोऽमीषां प्रसंख्यानमभीप्सताम् । यथा विविक्तं यद्भ्रमं गृह्णीमो युक्तिस्वम्भवात् ॥ ८ ॥

अनाद्यविद्यायुक्तस्य पुरुषस्थात्मवेदनम् । स्वतो न सम्भवादप्यस्तत्त्वज्ञो ज्ञानदो भवेत् ॥१०॥
 पुरुषेश्वरयोरत्र न वैलक्षण्यमथैवपि । तदन्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः ॥११॥
 प्रकृतिर्गुणसाम्यं वै प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः । सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यन्तहेतवः ॥१२॥
 सत्त्वं ज्ञानं रजः कर्म तमोऽज्ञानमिदोच्यते । गुणव्यतिकरः कालः स्वभावः सूत्रमेव च ॥१३॥
 पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमहङ्कारो नमोऽनिलः । ज्योतिरापः क्षितिरिति तत्त्वान्युक्तानि मे नव १४
 श्रोत्रं त्वग् दशनं घ्राणो जिह्वेति ज्ञानशक्तयः । चाक्पाण्युत्पत्त्यपाञ्चर्द्धिकर्माण्यङ्गोभयं मनः ॥
 शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चेत्यर्थजातयः । गत्युक्त्सुत्सर्गशिखानि कर्मायतनसिद्धयः ॥१६॥
 सर्गादौ प्रकृतिर्द्वैभ्य कार्यकारणरूपिणी । सत्त्वादिभिर्गुणैर्धत्ते पुरुषोऽन्यक्त ईक्षते ॥१७॥
 व्यक्तादयो विकृर्वाणा घातवः पुरुषेणया । लब्धवीर्याः सृजत्यण्डं संहताः प्रकृतेर्वजात् १८
 सप्तैव घातव इति तत्रायाः पञ्च खाद्ययः । ज्ञानमात्मोभयाधारस्ततो देहेन्द्रियासवः ॥१९॥
 यदित्यत्रापि भूतानि पञ्च पृष्ठः परः पुमान् । तैर्युक्त आत्मसम्भूतैः सृष्ट्वेदं समुपाविशत् ॥२०॥
 चत्वार्येवेति तत्रापि तेज आपोऽन्नमात्मनः । जातानि तैरिदं जातं जन्मावयविनः खलु ॥२१॥
 संस्थाने सप्तदशके भूतमात्रेन्द्रियाणि च । पञ्च पञ्चैकमनसा आत्मा सप्तदशः स्मृतः ॥२२॥
 तद्वत् षोडशसंस्थाने आत्मैव मन उच्यते । भूतेन्द्रियाणि पञ्चैव मन आत्मा त्रयोदश ॥२३॥
 एकादशत्वं आत्मासौ महामूर्तेन्द्रियाणि च । अष्टौ प्रकृतयश्चैव पुरुषश्च नवैःपथ ॥२४॥
 इति नानाप्रसंस्थानं सत्त्वानामृषिभिः कृतम् । सर्वे न्यारयं युक्तिमत्राद् विदुर्वा किमशोभनम् ॥

उद्धव उवाच

प्रकृतिः पुरुषश्चोभौ यद्यन्वात्मविलक्षणी । अन्योन्यापाश्रयात् कृष्ण दृश्यते न भिदा तयोः २६
 प्रकृतौ लक्ष्यते ह्यात्मा प्रकृतिश्च तथाऽऽत्मनि । एवं मे पुण्डरीकाक्ष महान्तं संशयं हृदि ।

क्षेत्रमुहंसि सर्वज्ञ यचोभिर्नयनैरुयौः ॥२७॥

एतत्तो ज्ञानं हि जीवानां प्रमोषस्तेऽत्र शक्तितः । त्वमेवं ह्यात्ममायाया गतिं वेद्य न चापरः ॥

श्रीमद्भागवतानुवाच

प्रकृतिः पुरुषश्चेति विकल्पः पुरुषपंभ । एव वैकारिकः सर्गां गुणव्यतिकरामकः ॥२९॥

ममाङ्ग माया गुणमप्यनेकधा विक्षपयुद्धीश्च गुणैर्विधत्ते ।

वैकारिकस्त्रिविधोऽप्यात्ममेकमयाधिदैवमधिभूतमन्यत् ॥३०॥

एग् रूपमार्कं वपुरत्र रन्ध्रे परस्परं सिध्यति यः स्वतः ये ।

आत्मा यदेवामपरो य आद्यः स्वयानुभूत्याग्निलसिद्धसिद्धिः ।

एवं स्वगादि भ्रवणादि घृष्टविद्धादि नामादि च चित्तयुक्तम् ॥३१॥

योऽसौ गुणतो भूतो विकारः प्रधानमूलान्महत. प्रसूनः ।

अहं त्रिगुणो हविकल्पहेतुर्विकारिकस्तामप मेन्द्रियश्च ॥३२॥

आत्मा परिज्ञानमयो विवादो ह्यस्तीति नास्तीति भिदार्थनिष्ठः ।

व्यथोऽपि नैवोपरमेत पुंसां मत्तः परावृत्तधियां स्वलोकात् ॥३३॥

उद्धव उवाच

स्वतः परावृत्तधियः स्वकृतैः कर्मभिः प्रभो । उच्चावचान् यथा देहान् गृह्णन्ति विसृजन्ति च ॥
तन्ममाख्य, हि गोविन्द दुर्विभाव्यमनःस्रग्भिः । न ह्येतत् प्रायशो लोके विद्वोसः सन्ति यस्मिन्नाः ॥

श्रीभगवानुवाच

मनः कर्ममयं नृणामिन्द्रियैः पञ्चभिर्युतम् । लोकाह्वीकं प्रयात्यन्य आत्मा तदनुवर्तते ॥३६॥

ध्यायन्मनोऽनु विषयान् दृष्टान् वानुश्रुतानथ । उद्यत् सोऽन् कर्मतन्त्रं स्मृतिस्तदनु शाश्वतित ॥

विषयाभिनिवेशेन नात्मानं यत् स्मरेत् पुनः । जन्तोर्वै कस्यचिद्धेतोमूर्त्युरस्यन्तविसृतिः ३८

जन्म त्वात्मतया पुंसः सर्वभावेन भूरिद । विषयस्वीकृतिं प्राहुर्यथा स्वप्नमनोरथः ॥३९॥

स्वप्नं मनोरथं चेत्यं प्राक्तनं न स्मरत्यसौ । तत्र पूर्वमिदामानमपूर्वं चानुपरयति ॥४०॥

इन्द्रियायनसृष्टये द्वं प्रैविभ्यं भाति वस्तुनि । यद्विरन्तर्भिदाहेतुर्जनोऽप्यजनकृद् यथा ॥४१॥

निरपदा ह्यङ्ग भूतानि भवन्ति न भवन्ति च । कालेनालक्षणेन सूक्ष्मयात्तत्र दृश्यते ॥४२॥

यथाविषयः स्रोतसां च फलानां वा घनहृतेः । तथैरसवभूतानां वयाऽवस्यदयः पृथाः ॥४३॥

सोऽयं दीपोऽग्निर्वा यद्दत् स्रोतसां तद्विदं जनमासोऽयं पुमानिति नृणां मृया गीर्धीमूर्पायुपाम्ना ४४

मा स्वस्य कर्मधीजेन जायते सोऽययं पुमान् । त्रिपते घामरो भ्रान्त्या यथाभिर्दारुणयुतः ४५

निपेकगर्भजन्मानि बाह्यकौमारयौवनम् । घयोमप्यं जरा म्यायुरित्यवस्थास्तनोर्नव ४६

पृथा मनोरथमयीहान्यस्योद्यापचास्तनूः । गुणसद्गादुपादने षड्विन् वक्षिमादाति ४७

भ्रामनः विनुपुत्राम्यामनुमेयौ मराऽवशौ । न भवात्पयवस्तृतामिहो द्वयलक्षणः ४८

तरोर्बाजविपाकाम्यां यो विद्वाऽन्मसंयमौ । तरोर्विज्ञापयो द्रष्टा एवं द्रष्टा तनोः पृथक् ४९

प्रकृतेरेवमात्मानमविविख्यापुध पुमान् । तपेन स्पर्शसम्पूडः संसारं प्रतिपद्यते ५०

सावसद्गादपीन् देवान् रजसासुरमनुगान् । तमया भूततिर्यंश्च भ्रामितो याति कर्मभिः ५१

नृपत्यो गायतः परयन् यथेवानुकरोति तान् । एवं बुद्धिगुणान् परवपनोदोऽप्यनुहयते ५२

यथाभमया प्रचलता तरवोऽपि चलता इय । चङ्गरा भाग्यमायेन दृश्यते भ्रमनो भूः ५३

यथा मनोरथधियो विषयानुभवो मृया । स्वप्नद्रष्टाश्च द्वाशाई तथा संसारं घामन ५४

घर्षे ह्यविषयानेऽपि संवृत्तिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ५५

तस्मादुद्धव मा भुङ्क्व विषयानमिन्द्रियैः । घामप्रदस्यनिर्माणं परव पीडितकं भ्रमन् ५६

विश्वोऽवमानितोऽसद्भिः प्रलब्धोऽसूयितोऽथवा तादृशः सक्षिबदो वा वृथा वा परिहासितः ॥
निष्ठितो मूर्धितो वाशैर्बहुधैः प्रकम्पितः । श्रेयस्कामः कृच्छ्रगतः आत्मानोऽऽमानमुद्धरेत् ॥

उद्धव उवाच

यथैवमनुषुध्येयं वद नो वदती वर । सुदुःमहमिमं मन्ये आत्मन्यसदतिक्रमम् ॥२६॥
विदुषामपि विश्वासमन् प्रकृतिर्हि यलीयसी । जते त्वदर्धनिरतान् शान्तास्ते चरणालयान् १०
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्या सहितायाभेकादशस्कन्धे द्वाविंशतितमोऽध्यायः

अथ त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

वाऽदरायणिरुवाच

स पवसाशंसित उद्धवेन भागवतमुष्येन दाशार्हमुष्यः ।

सभाजयन् भृत्यवधो मुकुन्दस्तगावभाये श्रवणीयवीर्यः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

बाह्रस्पत्य स वै नात्र साधुर्दुर्जनैरितैः । दुरुक्तैर्मिथ्यामानं यः समाधातुमीश्वरः ॥ २ ॥
न तथा तप्यते विद्वः पुमान् चार्णैः सुभ्रमर्गैः । यथा तृङ्गित मर्मस्थां ह्यततो परुषेपवः ॥ ३ ॥
कथयन्ति महत्पुण्यमितिहासमिहोद्धव । तमई चर्यापिप्यामि निबोध सुसमाहितः ॥ ४ ॥
केनचिद् भिक्षुणा गीतं परिभूतेन दुर्जनैः । स्मरता धृतियुक्तेन विपाकं निजकर्मणाम् ॥ ५ ॥
श्रवन्तिषु द्विजः कश्चिदासीदाढ्यतमः श्रिया । वार्तावृत्ति कदर्थस्तु कामी लुब्धोऽतिकोपनः ॥ ६ ॥
ज्ञातयोऽतिथयस्तस्य वाङ्मात्रेणपि नार्चिताः । शून्यावधय आत्मापि काले कामैरनर्चितः ॥ ७ ॥
दुःशीलस्य कदर्थस्य द्रुहान्ते पुत्रबान्धवाः । दारा दुहितरो भृत्या विपयणा नाचरन् द्वियम् ॥
तस्यैवं यच्चित्तस्य द्युतस्योभयलोकतः । धर्मकामविहीनस्य सुकृधुः पद्मभागिनः ॥ ८ ॥
तदवध्यानविश्वस्तपुण्यस्कन्धस्य भूरिद । श्रयोऽप्यगच्छन्निधनं बह्वायासपरिश्रमः ॥ ९ ॥
ज्ञातयो जगुहुः किञ्चित् किञ्चिद् दस्यव ऊद्धव । दैवतः कालतः किञ्चिद् ब्रह्मबन्धोर्नृपाधिवात् ॥
स एषं द्रवियो नष्टे धर्मकामविवर्जितः । उपेक्षितश्च स्वजनैश्चिन्तामाप दुरस्ययाम् ॥ १० ॥
नस्यैवं ध्यायतो दीर्घं नष्टरायस्तपरिचन । खिद्यतो वात्पकण्ठस्य निर्वेदः सुमहानभूत् ॥ ११ ॥
य चाहेदमहो पष्टं वृथाऽऽमा मेऽनुतापितः । न धर्मान् न काम य यस्यायासा ईदृशः ॥ १२ ॥
प्रायेणार्थाः कदर्याणां न सुखाय कदाचन । इह चात्तमोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥ १३ ॥
यशो यशस्विनां शुद्धं श्लाघ्या ये गुणिनः गुणैः । लोमः स्वर्गोऽपि तान् हन्ति धित्रो रूपमिवेष्टिता
दर्थस्य साधने सिद्ध उक्तेरं रचये श्यये । नाशोपभोग आयासश्चासश्चिन्ता भ्रमो नृषाम् ॥
भ्येयं हिमावृत्तं दम्भः फामः प्रोव. स्मयो मद्ः । भेदो धैर्यप्रविधासः संस्पर्शा व्यसनानि च ॥ १४ ॥

एते पञ्चदशानर्या द्वार्यमूला मता नृणाम् । तस्मादनर्धमर्याख्यं श्रेयोऽर्था दूरतस्यजेत् ॥१६॥
 भिद्यन्ते भ्रातरो दाराः पितरः सुहृदस्तथा । एकास्त्रिधाः काकिणिना सद्यः सर्वेऽरयः कृता ॥
 अर्थेनाल्पोयसा ह्येते संरब्धा दीप्तमन्यवः । त्यजन्त्याशु सृष्ट्यो भ्रन्ति सदमोत्सृज्य सौहृदम् ॥
 लब्धा जन्मामरप्रार्थ्यं मानुष्यं तद् द्विजाम्प्रयताम् । तदनाश्रयं ये स्वार्थं भ्रन्ति यान्प्रयशुभां गतिम्
 स्वर्गापवर्गायोद्धारं प्राप्य लोकमिमं पुमान् । द्विविधो कोऽनुपज्जेन मर्योऽनर्गस्य धामनि ॥२३॥
 देवार्थितृभूतानि ज्ञातीन् बन्धूंश्च भागिनः । असविभग्यं चामानं यद्वित्तः पतःपथः ॥२४॥
 एष्यंयार्थोद्दया वित्तं प्रमत्तस्य वयो वनम् । कुशला येन सिध्यन्ति जरठः किं न साधयेत् ॥
 कस्मात् किरयते विद्वान् व्यर्थंयार्थोद्दयासकृत् । कस्यचिन्मायया नूनं लोकोऽयं सुविमोहितः ॥
 किं धनैर्धनदैर्वा किं कामैर्वा कामदैस्त । मृत्युना प्रस्यमानस्य कर्मभिर्वोतं जन्मदैः ॥२७॥
 नूनं मे भगवांस्तुष्टः सर्वदेवमथो हरिः । येन जीतो दशमेतां निवेदश्चात्मनः पूज ॥२८॥
 माऽहं कालावरोपेण शोषयिष्येऽह्ममात्मनः । अप्रमत्तोऽतिलस्वार्थो यदि स्यात् सिद्धं चामनि
 तत्र मामनुमोदेरन् देवास्त्रिभुवनेधराः । मुहूर्तेन यत्कालोक्तं सत्त्वाङ्गः समन्वाधयेत् ॥३०॥

मनो गुणान् वै स्याते बलीयस्ततश्च कर्माणि विलक्षणानि ।
 शुक्लानि कृष्णान्यथ खोहितानि रोम्य सर्पाणां सृतपो भवन्ति ॥४४॥
 अनीह आत्मा मनसा समीहता हिरण्यमयो मत्स्रस उद्विषष्टे ।
 मन स्वलिङ्ग परिगृह्य कामान् सुरान् निबद्धो गुणसङ्गतोऽप्यो ॥४५॥
 दान स्वधर्मो नियमो यमश्च श्रुतञ्च कर्माणि च सद्गतानि ।
 सर्वे मनोनिग्रहलक्षणान्ता परा हि योगो मनस समाधि ॥४६॥
 समाहित यस्य मन प्रशांत दानादिभि किं वद तस्य कृपम् ।
 असयत यस्य मनो विनश्यद् दानादिभश्चेद्वर किमेभि ॥४७॥
 मनोवशोऽप्ये ह्यभवन् स्म दत्वा मनश्च नान्यस्य वशं समेति ।
 भीष्मो हि दत्त सहय सहीयान् युष्मदाद् वशो त म हि दश्चेव ॥४८॥
 तं दुर्जय शत्रुमसह्यवेगमहस्तुद तन्न विजिय केचित् ।
 कुर्वन्त्यसद्विग्रहमत्र मयैर्मिश्राण्युदासीनरिपूत् विमूढा ॥४९॥
 दह मनोमात्रमिह गृहीत्वा ममाहमिष्यन्ववियो मनुष्या ।
 एषोऽहमन्योऽयमिति भ्रमेण दुरन्तपारे तमसि भ्रमन्ति ॥५०॥
 जनस्तु हेतु सुखदुःखयोश्चेत् किमात्मनश्चात्र ह भीमयोस्तत् ।
 जिह्वां क्वचित् सदाति स्वदन्निस्तद्वेदनायां कतमाय कुर्येत् ॥५१॥
 दुःखस्य हेतुयदि दत्तास्तु किमात्मनस्तत्र विकारयोस्तत् ।
 यदङ्गमङ्गेन निहन्त्ये क्वचित् क्लृप्येत कस्मै पुरुष स्वदेहे ॥५२॥
 आत्मा यदि स्यात् सुखदुःखहेतु किमयतस्तत्र निजस्वभाव ।
 न ह्यात्मनोऽन्यद् यदि तन्मृता स्यात् क्लृप्येत कस्मात् सुखं न दुःखम् ॥५३॥
 ग्रहानिमित्त सुखदुःखयोश्चत् किमात्मनोऽजस्य जनस्य ते वै ।
 ग्रहैर्ग्रहस्यैव वदति पीडां क्लृप्येत कस्मै पुरुषस्ततोऽन्य, ॥५४॥
 कर्मारतु हेतु सुखदुःखयोश्चेत् किमात्मनस्तद्धि जडाजडत्वे ।
 दहस्वचित् पुरुषोऽप्य सुपण क्लृप्येत कस्मै न हि कममूत्रम् ॥५५॥
 कालस्तु हेतु सुखदुःखयोश्चेत् किमात्मनस्तत्र तद्वात्मकोऽसौ ।
 नाप्ये हि तापो न हिमस्य तत् स्यात् क्लृप्येत कस्मै न परस्य द-दम् ॥५६॥
 न केनचित् कापि कथयानास्य ह्यन्योपराग परत परस्य ।
 यथाहम रीत्यतिरूपिण स्यादगं प्रकुर्वो न विभनि भूते ॥५७॥

एतां स आस्थाय परामनिष्ठामध्यासितां पूर्वतमेर्महर्षिभिः ।

अहं तस्मिन्पामि दुरन्तपारं तमो मुकुन्दाष्ट्मिनिपेववैव ॥२८॥

श्रीभगवानुवाच

निर्विद्य नष्टद्विषो गतक्लमः प्रव्रज्य गां पर्यटमान इत्थम् ।

निराकृतोऽसद्भिरपि स्वधर्मादकम्पितोऽमुं मुनिराह गायाम् ॥२९॥

सुखदुःखप्रदो नान्यः पुरुषस्याऽमविभ्रमः । मित्रोदासीनरिपवः संसारस्तमसः कृतः ॥६०॥

तस्मात् सर्वात्मना तात निगृहाण मनो धिया ॥ मर्यादेशितया युक्त एतावान् योगसंग्रहः ६१ ॥

य एतां भिक्षुणा गीतां ब्रह्मनिष्ठां समाहितः । धारयन्प्रावयन्पृष्वन् द्वन्द्वैर्नैवाभिभूयते ॥६२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

अथचतुर्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

अथ ते संप्रवक्ष्यामि सांख्यं पूर्वेर्विनिश्चितम् । यद् विज्ञाय पुमान् सद्योजह्याद् धैकरिकं भ्रमम्

आसीज्ज्ञानमयो ह्यर्थं एकमेवाविकल्पितम् । यदा विवेकनिपुणा आदौ कृतयुगोऽयुगे ॥ २ ॥

तन्मायाफलरूपेण केवलं निर्विकल्पितम् । वाङ्मनोऽगोचरं सत्यं द्विधा समभवद् बृहत् ३ ॥

तयोरेकतरो ह्यर्थः प्रकृतिः सोभयार्त्तिका । ज्ञानं त्वन्यतमो भावः पुरुषः सोऽभिधीयते ४ ॥

तमो रजः सत्वमिति प्रकृतेरभवन् गुणाः । मया प्रसोभ्यमाणायाः पुरुरानुमतेन च ॥ ५ ॥

तेभ्यः समभवत् सूत्रं महान् सूत्रेण संयुतः । ततो विकुर्वतो जातोऽहङ्कारो यो विमोहनः ॥ ६ ॥

वैकारिकस्तैजसश्च सामसञ्चेत्यहं त्रिवृत् । तन्मात्रेन्द्रियमनसां कारणं चिदचिन्मयः ॥ ७ ॥

अर्धस्तन्मात्रिकाज्ज्ञे तामसादिन्द्रियाणि च । तैजसाद् देवता आसन्नेकादश च धैकृता ८ ॥

मया सञ्चोदिता भावाः सर्वे संहत्यकारिणः । अण्डमुपादयामासुर्ममायतनमुत्तमम् ॥ ९ ॥

तस्मिन्नाहं समभयमण्डे सलिलसंस्थितौ । मम नाम्यामभूत् पद्मं विश्वालयं तत्र चात्मभूः १० ॥

सोऽसृजत्पद्मा युक्तो रजसा मदनुप्रजात । लोकान् सपालान् विरवात्मा भूर्भुवः स्वरिति त्रिधा

देवानामोक आसीत् स्वर्भूतानां च भुवःपदम् । मर्यादीनां च भूलोकः सिद्धानां त्रितयात् परम्

अधोऽसुराणां नागानां भूमेरोक्तोऽसृजत् प्रभुः । त्रिजोक्त्या गतयः सर्वाः कर्मणां त्रिगुणात्मनाम्

योगस्य तपसश्चैव न्यासस्य गतयोऽमलाः । महर्जनस्तपः सत्यं भक्तियोगस्य मन्त्रतिः ॥ १४ ॥

मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तमिदं जगत् । गुणप्रवाह एतस्मिन्नुन्मज्जति निमज्जति १५ ॥

अणुर्बृहत् कृशः स्थूलो यो यो भावः प्रसिष्यति । सर्वोऽयुभयसंयुक्तः प्रहृष्या पुरुरेय च १६ ॥

यस्तु यस्यादिरन्तश्च स वै मर्ष्य च तस्य सन् । विकारो व्यवहारार्थो यथा तैजसपार्थिवः १७ ॥

यदुपादाय पूर्वस्तु भाधो विकृत्तऽपरम् । आदिरन्तो यदा यम्य तत् सख्यमभिधीयते १८
 प्रकृतिर्द्वैत्योपादानमाधारः पुरुषः परः । सतोऽभिव्यञ्जकः कालो, यज्ञ तद्विरतयं स्वहम् ॥
 सर्गः प्रवर्तते तावत् पौर्वापर्येण निरयराः । महान् गुणत्रिसर्गायः स्थिरयन्तो यावदीक्षणम् ॥
 विरायमयाऽऽस्ताद्यमानो लोकनल्पविकल्पकः । पद्मत्वाय विशेषाय कल्पने भुवनैः सह १२१
 अग्रे प्रलीयते मयैर्महं धानासु लीयते । धाना भूमौ प्रलीयन्ते भूमिर्गन्धे प्रलीयते ॥२२॥
 अस्तु प्रलीयते गन्ध आपश्च स्त्रगुणे रसे । लीयते ज्योतिषि रसो ज्योतो रूपे प्रलीयते ॥
 रूपं वायौ स च स्पर्शं लीयते सोऽपि चात्यरे । आभरं शःइतन्मात्र इन्द्रियाणि स्वपोनिषु ॥
 योनिर्वैकारिके सौम्य लीयते मनसीधरे । शब्दो भूतादिर्मथेति भूतादिर्महति प्रभुः ॥२५॥
 स लीयते महान् स्त्रेषु गुणेषु गुणत्रयतः । तेऽव्यक्ते संप्रलीयन्ते तत् काले लीयतेऽभ्यये ॥२६॥
 कालो मायामये जीवे जीव आत्मनि मयजे । आत्मा केवल आत्मस्यो विकरपापायज्ञरुणः ॥
 एवमन्वीचमाणस्य कथं वैकल्पिको भ्रमः । मनसो हृदि तिष्ठते ज्योत्स्नोवाकौदये तम ॥२८॥
 एष सांख्यत्रिधिः प्रोक्त संशयप्रनियमेदनः । प्रतिलोमानुलोमाभ्यां परावरदशा मया ॥२६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

अथ पंचविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

गुणानामसमिधाणां पुमान् येन यथा भवेत् । तन्मे पुरुषवर्षेदमुपधारय शंसतः ॥१॥
 शमो दमस्तितिक्षेत्ता तपः सत्यं दया स्मृतिः । तुष्टिस्थानोऽस्तृहा श्रद्धा ह्रीर्दयादिः स्वनिर्दृतिः
 काम ईहा मदस्त्वृणा स्तम्भ आशीर्भिदा सुखम् । मदोत्साहो यशःप्रीतिर्हास्यं वीर्यं बलोद्यमः ॥
 क्रोधो लोभोऽवृत्तं हिंसा याच्या दम्भः क्रमः कलि । शोकोमोहौ चिन्तादातौ निद्राऽऽशा भीरनुद्यमः
 सप्तस्य रजसश्चैतस्तमसश्चानुपूर्वशः । वृत्तयो वरिणमायाः सन्निपातमयो शृणु ॥५॥
 सन्निपातस्त्वहमिति ममेत्युद्धव या मतिः । व्यवहारः सन्निपातो मनोमात्रेन्द्रियासुभिः ॥६॥
 धर्मं चार्थं च कामे च यदासौ परिनिष्ठितः । गुणानां सन्निकरौऽयं श्रद्धारतिवनाग्रहः ॥७॥
 प्रवृत्तिलक्षणे निष्ठा पुमान् यर्दि गृहाश्रमे । स्वधर्मं चानुतिष्ठेत गुणानां समितिर्हि सा ॥८॥
 पुरुषं सप्तसंयुक्तमनुमीयाच्छ्रमादिभिः । कामादिभो रजोयुक्तं क्रोधाद्यैस्तमसा युतम् ॥९॥
 यदा भजति सां भक्त्या निरपेक्षः स्वकर्मभिः । तं सत्त्वप्रकृति विद्यात् पुरुषं खिपमेव वा ॥१०॥
 यदा आश्रिय आशास्य सां भजेत स्वकर्मभिः । तं रजःप्रकृति विद्याद्विसामाशास्य तामयम् ॥
 सात्त्वं रजस्तम इति गुणा जीवस्य नैव मे । चित्तजा यैस्तु भूतानां सन्नमानो नियम्यते ॥१२॥
 अदेवरी जयेन् सात्त्वं भास्वरं विशदं शिरम् । तदा सुतेन युज्येत धर्मज्ञानादिभिः पुमान् ॥१३॥

यदा जयेत्तम सत्त्व रजः मङ्गं भिदा चक्षुम् । तदा दुःखेन युज्येत कर्मणा यशसा प्रिया १४
यदा जयेद् रजः सत्त्वं तमो मूढं लयं जडम् । युज्येत शोकमोहाभ्यां निद्रया हिंसयाऽऽशया १५
यदा चित्तं प्रसीदेत् इन्द्रियाणां च निवृत्तिः । देहेऽभयं मनोऽसङ्गं तासत्त्वं विद्धि मापरम् १६
विक्रुवं क्रियया चाधीरनिवृत्तिश्च चेतनाम् । गात्रास्वारथं मनो भ्रान्तं रज एतैर्निरामय १७
सोदचित्तं विलीयेत् चेतसो प्रश्लेषोऽङ्गमम् । मनो नष्टं तमो ग्नानिस्तमस्तदुपवारय १८
पृथमाने गुणे सखे देवानां बलमेधते । असुराणां च रजसि तमस्युद्धय रक्षयाम् १९
मत्वाङ्गागरणं विद्याद् रजसा स्वप्नमादिशेत् । प्रस्थापं तमसा जन्तोस्तुरीयं त्रिषु सन्ततम् २०
उपगुं परि गच्छन्ति सखेन ब्राह्मणा जना । तमसाधोऽथ आमुष्वाद् रजसात्तरचारिणः २१
सखे प्रलीनाः स्वर्गाति नरलोकं रजोलया । तमोलयास्तु निरवं यान्ति मामेव निगुंथाः २२
मदपंथं निष्कलं वा सार्विकं निजकर्म तत् । राजपंथं फलसङ्कल्पं हिंसाम्पायादि सामयम् २३
कैवल्यं सार्विकं ज्ञानं रजो वैश्विकं च यत् । प्राकृतं तामपं ज्ञानं मद्धिष्टं निगुंथं स्मृतम् २४
यनं तु सार्विको वासो प्रामो राजस उच्यते । तामपं पृतसदनं मद्धिकेन तु निगुंथम् २५
सार्विकं कारकोऽसङ्गो रागाब्धो रजसः स्मृतः । तामपं स्मृतिविमथो निगुंथो मदपाथयः २६
सार्विक्याऽध्यात्मिकी श्रद्धा कर्मश्रद्धा तु राजसी । तामस्यधर्मं या श्रद्धा मासेवायां तु निगुंथा २७
पथं पूतमनायस्तमाहार्यं सार्विकं स्मृतम् । राजसं चेन्द्रियमेष्टं तामपं चातिशयुचि २८
सार्विकं सुप्रमात्सोऽपि विपयोऽथ तु राजसम् । तामपं मोहदं-पोऽथं निगुंथं मदपाथयम् २९
दुःखं देशं फलं कालो ज्ञानं कर्म च कारकं ॥ श्रद्धावत्याऽऽहृतिनिशा प्रैगुंथयः सर्वं एव हि ३०
सर्वे गुणमया भावाः पुरुषाभ्यामिष्टिताः । एष्टं श्रुतमनुभ्यातं बुद्धया वा पुरषांश्च ३१
एताः श्मृतयः पुंसो गुणकर्मनिवर्धनाः । येनेने निमित्ताः सौम्य गुणा जीवेन विचक्षाः ३२
भक्तियोगेन मद्धिष्टो मद्भावाय प्रपद्यते ३३

तस्माद् देहमिदं सत्त्वा ज्ञानविज्ञानमभवम् । गुणपदं विनिर्मुक्तं मां भक्त्यु विषयः ३४
नि मद्गो मां भजेद् विज्ञानममो जितेन्द्रियः । रजस्तमभाभिजयेत् सार्वभौतेया मुनिः ३५
सर्गो पाभिजयेद् युक्तो नैररुपेय शाश्वतोऽथ । सगपने गुणैर्मुक्तो जीव जीवो विद्याप मम् ३६
जीवो जीवविनिर्मुक्तो गुणैश्चाशयसम्भवे । मर्षेण मद्भावा एषो म बहिर्नाम्नररुपेद् ३७
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ३८

अथ पट्विंशतितमोऽध्यायः

श्रीमद्भागवतम्

महर्षिः कथं सत्त्वा मद्गं चरन्ति । कर्मणं परमं ज्ञानं चरन्ति । इति भागवतम् १

गुणमरया जीवयोऽन्या विमुक्तो ज्ञाननिष्ठया । गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेष्ववस्तुतः ।

वर्तमानोऽपि न पुमान् युज्यतेऽवस्तुभिर्गुणैः ॥ २ ॥

सङ्गं न कुर्यादसतां शिभोदरत्पां क्वचित् । तस्यानुगस्तमस्यन्धे पतस्यन्वानुगान्धवत् ॥ ३ ॥
 ऐलः सन्नाडिर्मा गाथाभगायत् बृहच्छूवाः । उर्वशीविरहान्मुह्यन् निर्विषणः शोकसंयमे ॥ ४ ॥
 त्यक्त्वाऽऽत्मानं व्रजन्ती तां नम्र उन्मत्तवत्सप-विलपन्नन्वगाजाये घोरे तिष्ठेति विक्रवः ॥ ५ ॥
 कामानवृत्तोऽनुजुपन् ब्रह्मकान् वर्षयामिनीः । न वेद यान्तीर्नायान्तीस्वर्शयाकृष्टचेतनः ॥ ६ ॥
 ऐल उवाच

अहो मे मोहविस्तारः कामकरमलचेतसः । देव्या गृहीतकण्ठस्य नायुःखण्डा इमे स्मृताः ॥
 नाहं वेदाभिनिर्मुक्तः सूर्यो वाभ्युदितोऽमुष्या । मुपितो वर्षपूगानां घताहानि गतान्युत ॥ ७ ॥
 अहो मे धात्मसम्मोहो येनात्मा योपितां कृतः । कीडाभृगश्चक्रवर्ती नरदेवोशिवामयिः ॥ ८ ॥
 सपरिच्छुदमात्मानं हित्वा नृणमिवेश्वरम् । यान्ती स्त्रियं चान्वगमं नम्र उन्मत्तयद् रुद्रम् ॥
 कुतस्तस्यानुभावः स्यात्तेज ईशत्वमेव वा । येन्वगच्छं स्त्रियं यान्तीं सरवत् पादताडितः ॥ ९ ॥
 किं विद्यया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा । किं विविक्तेन सौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनोहृतम् ॥
 स्वार्थस्याकोविदं धिर्मां मुखं पण्डितमानिनम् ॥ योऽहमीश्वरतां प्राप्य स्त्रीभिर्गोत्रवञ्जितः ॥ १० ॥
 सेवतो वर्षपूगान् मे उर्वरया अधरामवम् । न तृप्यस्यासभुः कामो बहिराहुतिभिर्भयथा ॥ ११ ॥
 पृथ्व्यापहतं चित्तं को न्वन्यो मोचितुं प्रभुः । आत्मारामेश्वरमृते भगवन्तमधोऽजम् ॥ १२ ॥
 बोधितस्यापि देव्या मे सूतवाक्येन दुर्मते । मनोगतो महामोहो नापयारयजितात्मन ॥ १३ ॥
 किमेतया नोऽपकृतं रज्ज्वा वा संपंचेतसः । रज्जुस्वरूपाविदुषो योऽई यदजितेन्द्रियः ॥ १४ ॥
 धनं मलीमसं कायो दीर्गन्पयाद्यासकोऽशुचिः ॥ क गुणः सौमनस्याद्या दध्यासोऽविद्ययाकृतः
 पित्रोः किंस्वं नु भार्यायाः स्वामिनोऽग्नेः श्वघृध्रयोः किमात्मनः किं सुहृदामिति यो नावसोयते
 तस्मिन् कलेवरेश्मेष्ये मुच्छन्निष्ठे विपञ्जते । अहो सुभद्रं सुनलं सुस्मितं च मुपुं स्त्रियः ॥ २० ॥
 त्वह्मासश्चिरस्नायुमेदोमजास्थिसंहतौ । विषमूत्रप्ये रमतां वृमीयो कियदन्तरम् ॥ २१ ॥
 अथापि नोपसञ्जेत स्त्रीषु स्त्रीषु चार्थवित् ॥ विषयेन्द्रियसंयोगान्मनः शुन्पति नावयथा ॥ २२ ॥
 अरष्टादश्रुताद् भावाद् भाव उपजायते । असम्प्रयुज्जतः प्राणान् शान्पति स्तिमितं मनः ।
 तस्मान् सहो न कस्तथ्यः स्त्रीषु स्त्रीषु चेंद्रियैः ॥ विदुषां चाप्यविश्रब्धः पद्भगं किमु माश्राम्

श्रीमहायानवाच

पुत्रं प्रगायन् नृपदेवदेवः स उर्वशीलोकमधो विहाय ।

आत्मानमात्मन्यरगय मां ई उपारमज्जानविधूतमोहः ॥ २३ ॥

ततो दुःसद्गुणैः ससु सज्जेन बुद्धिमान् । सन्त एतस्यन्द्रिन्दन्ति मनोऽयासद्गुणैः ॥

सन्तोऽनपेक्षा मच्चित्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः । निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्वन्द्वा निरपरिग्रहाः ॥२७॥
 तेषु नित्यं महाभाग महाभागेषु मरुत्याः । सम्भवन्ति हिता नृणां जुषतां प्रपुनन्त्यघमूर्खता
 ता ये शृण्वन्ति गायन्ति ह्यनुमोदन्ति चार्तताः । मापराः श्रद्धधानाश्च भक्तिं विन्दन्ति ते मयि ॥
 भक्तिं लब्धवतः साधोः किमन्यदवशिष्यते । मरुपनन्तगुण्ये ब्रह्मण्यानन्दानुभवात्मनि ॥३०॥
 यथोपश्रयमाणस्य भगवन्तं विभावसुम् । शीतं भयं तमोऽप्येति साधून् संसेवतस्तथा ॥
 निमग्ग्योन्मज्जतां घोरे भवाब्धौ परमायनम् । सन्तो यत्रविदः शान्ता नौरिदेवाःसु मज्जताम्
 अक्षं हि प्राणिनां प्राण्य चार्तानां शरणं त्वहम् । धर्मो वित्तं नृणां प्रेत्य सन्तोऽर्वा विष्यतोऽरण्यम्
 मन्तो दिशन्ति चक्षुर्वि बहिरर्कः समुत्थितः । देवता यान्धयाः सन्तः सन्तं चामादमेव च ॥३४॥
 वैतसेनस्ततोऽप्येवमुर्ध्वं दया लोकनिःस्पृहः । मुक्तमङ्गो महीमेतामारमारामश्रृणु ॥३५॥
 इति थीमन्नागवते महापुराणे पारमहंस्यो संहितायामेकादशस्कन्धे पद्मविशतितमोऽध्यायः

अथ मत्तर्विशतितमोऽध्यायः

उद्भव उवाच

क्रियायोगं समाचक्ष्व भवदाराधनं प्रभो । यस्मात्तवी ये यथाचिन्ति तावताः साध्यतपंम ॥
 पतद् पदन्ति मुनयो मुहुर्निःश्रेयसं गृणाम् । नारदो भगवान् स्यात् प्राचापौर्द्धिरसः सुतः २४
 निःसृतं ते मुग्धाग्मोजाद् यदाह भगवानजः । पुत्रेभ्यो भृगुमुषयेभ्यो देव्यं च भगवान् भवः २५
 पतद् वी सर्ववर्णानामाश्रमाणां च सम्मनन् । धेवसागुणमं मन्ये लीशुभाषां च मानद २६॥
 एतन् कमलपत्रात् कर्मण्यविमोचनम् । भगवाय चानुरक्तः पद्मं विरपेरपरैरपर २७॥

ज्ञानालङ्कारं प्रेष्टमर्चायामेव तृद्धः । स्यडिले तत्रविन्यासो बह्वावाज्यप्लुतं हविः १६
 मूर्धं चाभ्यर्हणं प्रेष्टं सलिले सलिलादिभिः । श्रद्धयोपाहनं प्रेष्टं भक्तेन मम वार्यणि ॥१७॥
 भूर्ध्वभक्तोपहतं न मे तोषाय कल्पते । गन्धो धूपः सुमनसो दीपाऽन्नाद्यं च किं पुनः १८
 शुचिः सम्भृतसम्भारः प्राग्दर्शनैः कल्पितासनः । आसीनः प्रागुदग्वर्चाचर्चायामथ सम्मुखः ॥१९॥
 कृतन्यासः कृतन्यासो मदर्चा पाणिना मृजेत् । कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् ॥२०॥
 तदङ्गिर्द्वयजन द्रव्याख्यात्मकमेव च । प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीश्वङ्गिस्तैर्द्रव्यैश्च साधयेत् ॥
 पाद्याव्याचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दैशिकः । हृदा शीष्ण्यांश्च शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥
 पिण्डे वास्वप्तिंशुद्धे ह्यपन्नस्यां परां मम । अर्घ्यो जीवकलो ध्यायेन्नादान्ते सिद्धभावितात्म ॥
 तथाऽऽत्मभृतया पिण्डे व्याप्ते सम्पूज्य तन्मयः । आवाह्यार्चादिषु स्थित्यव्यस्ताङ्गं मां प्रपूजयेत् ॥
 पाद्योत्सर्गार्हणादीनुपचारान् प्रकल्पयेत् । धर्मादिभिश्च नवभिः कल्पित्वाऽऽसनं मम ॥
 पद्ममण्डलं सत्रं कर्णिकारूपेणोत्तमम् । उभाभ्यां वेदतन्त्राभ्यां मद्यं तूभयसिद्धयेत् ॥२६॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदासीपुत्रुर्हलान् । सुसलं कौस्तुभमालां श्रीवस्त्रं चानुपूजयेत् ॥२७॥
 नन्दं सुनन्दं गरुडं प्रचण्डं चण्डमेव च । महाबलं बेलं चैत्रं कुमुदं कुमुदेषणम् ॥२८॥
 दुर्गा विनायकं ध्यासं विप्रक्रमेनं गुरुन् सुरान् । स्वे स्वे स्थाने त्वभिमुजान् पूजयेत् प्रोक्षणादिभिः ॥
 चन्दनोशीरकपूरकुङ्कुमागुरुवासितैः । सलिलैः स्त्रापयेन्मन्त्रैरित्यदा विमये सति ॥३०॥
 स्वर्णधर्मानुवाकेन महागुरुवदिद्या । पौरुषेणापि सूक्तेन सामभो राजतादिभिः ॥३१॥
 वज्रोपवीताभरणपत्रजगन्धलेपनैः । अलङ्करीत सप्रेम मद्भक्तो मां यथोचितम् ॥३२॥
 पाद्यमाचमनीयं च गन्धं सुमनसोऽर्तान् । धूपदीपोपहार्याणि दद्यान्मे श्रद्धयाचकः ॥३३॥
 गुडपायससर्पाणि शङ्कुल्यापूपमोदकान् । संयावदधिसूपांश्च नैवेद्यं सति कल्पयेत् ॥३४॥
 अभ्यङ्गोमन्त्रेणादर्शदन्तधावाभिषेचनम् । अज्ञाघातीतनृत्यादि पर्वणि स्थुलान्बन्धम् ॥३५॥
 विधिना विहिते कुण्डे मेदनागतवेदिभिः । अग्निमाधाय परितः समूहेत् पाणिनोदितम् ॥३६॥
 परिस्तीर्याथ पर्युत्सेदन्वाधाय यथाविधि । प्रोक्ष्ययाऽऽसाद्य द्रव्याणि प्रोक्ष्यान्नो भावयेत् माम् ॥
 तप्तजाम्भूनदप्रथमं शङ्खचक्रगदाशुभ्रैः । लसद्युभुंजं शान्तं पद्मकिञ्जल्कवाससम् ॥३८॥
 स्फुरतिरिटीरुट्टकटिस्त्रवराङ्गदम् । श्रीवत्स्ववर्षं आज्ञाकौस्तुभं वनमालिनम् ॥३९॥
 श्यायस्रग्भ्यर्च्यं शस्त्रिणं हविरामितृतामि च । प्राश्याऽऽभगावापारी द्रवा चाज्यप्लुतं हविः ४०
 जुहुयान्मूलमन्त्रेण द्वादशर्चावदानतः । धर्मादिभ्यो यथान्यायं मन्त्रैः सिद्धकृतं बुधः ॥४१॥
 अम्यर्चयामि नमस्कृत्य पार्ष्णिभ्यो र्षलिं हरेत् । मूलमन्त्रं जपेद् महास्मरन् नारायणात्मकम् ४२
 दासाऽऽधमनमुद्देशं विप्रक्रमेनाय कल्पते । मुखवासं सुरभिमत्ताम्यूलाधमार्हायेत् ॥४३॥
 उपगायन् गृह्यान् गृह्यन् कर्माव्यभिनयन् मम । मत्कथा ध्रावयन् शृण्वन् सुहृत्तं शणिको भवेत् ॥

स्तवैरुच्चावचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्राकृतेरपि । स्तुत्वा प्रसीद भगवन्निति वन्देत् दण्डवत् ॥४१॥
 शिरो मत्पादयोः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परम् । प्रपन्नं पाहि मामीश भोतं मृत्युप्रहारीयात् ॥
 इति शोभां मया दत्तां शिरस्याधाय सादरम् । उद्दामयेद्येदुद्दामस्थं ज्योतिर्ज्योतिरपि तत् पुनः ॥
 अर्चादिपु यदा यत्र श्रद्धा मां तत्र चार्चयेत् । सर्वभूनेष्वात्मनि च सर्वाःमाहमवस्थितः ॥४२॥
 एवं क्रियायोगपथैः पुमान् वैदिकतान्त्रिकैः । अर्चन्नुभयतः सिद्धिं मत्तो विन्दत्यभीष्टिताम् ॥
 मद्र्चां संप्रतिष्ठाप्य मन्दिरं कारयेद् दृढम् । पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजायात्रोत्सवाश्रितान् ॥
 पूजादीनां प्रवाहार्थं महापर्वस्वथान्वहम् । क्षेत्रापणपुराग्रामान् दरवाम सार्धैतामिवात् ॥४३॥
 प्रतिष्ठया सार्वभौमं सन्नना भुवनत्रयम् । पूजादिना ब्रह्मलोकं त्रिभिर्मत्साम्यतामिधात् ॥४४॥
 मामेव नैरेष्येण भक्तियोगेन विन्दति । भक्तियोगं स लभते एवं यः पूजयेत् माम् ॥४५॥
 यः स्वदत्तां परैर्दत्तां हरेत् सुरविप्रयोः । कृतिं स जायते विद्भुगु वर्षाणामयुतायुतम् ॥४६॥
 कर्तुंश्च सारथेहंतोरनुमोदितुरेव च । फर्मणां भागिनः प्रेत्य भूयो भूयसि तत्फलम् ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥२७॥

अथाष्टाविंशतितमोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

परस्वभावकर्माणि न प्रशंसेन्न गर्हयेत् । विधमेकात्मकं पश्यन् प्रकृत्या पुरयेण च ॥१॥
 परस्वभावकर्माणि यः प्रशंसति निन्दति । स शाशु भ्रश्यते स्वार्थोदसत्यभिनिवेशतः ॥२॥
 तैजसे निद्रयाऽऽपक्वे पिण्डस्थो नष्टचेतनः । मार्यां प्राप्नोति मृत्युं वा तद्दृष्टानार्थदकं पुमान् ॥
 किं भद्रं किमभद्रं वा द्वैतस्यावस्तुनः क्रियत् । वाचोदितं तदनृतं मनसा प्यातमेव च ॥४॥
 द्यायाप्रत्याह्वयाभासा झसन्तोऽप्यर्थकारिणः । एवं देहादयो भावा यच्छ्रयं यास्युतो भयम् ॥
 आत्मैव तदिदं विश्वं सृज्यते सृजति प्रभुः । प्रायते प्राति विश्वात्मा ह्रियते हरतीधरः ॥५॥
 तस्मान्न ह्यात्मनोऽन्यस्मादन्यो भावो निरूपिनः । निरूपितेयं त्रिविधा निर्मूला भातिरात्मनि ॥

इदं गुणमयं विद्धि त्रिविधं मायया कृतम् ॥७॥

एतद् विद्वान् मद्दुदितं ज्ञानविज्ञाननैतुणम् । न निम्नति न च स्तीति लोके चरति सूर्यवन् ॥
 प्रपद्येणानु मानेन निगमेनात्मसंविदा । आद्यन्तउदसज्जात्वा निःसङ्गो विचरति ॥१॥

उद्धय उवाच

नैवात्मनो न देहस्य संसृतिर्द्रष्टव्ययोः । अनामहवदशोरीश कस्य स्यादुपसम्पने ॥१०॥
 भाग्यान्वयोऽगुणः शुद्धः स्वयंज्योतिरनामृतः । अस्मिद् दारुदृष्टिद् देहः कस्येह संसृतिः ॥

श्रीभगवानुवाच

पाषड् देहेन्द्रियप्रापैरामनः सन्निकरंणम् । संसारः फलप्राप्तादुदधायोऽप्यविवेचिनः ॥१२॥

अर्थे ह्यविद्यमानोऽपि संसृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा १३॥
यथा ह्यप्रतिबुद्धस्य प्रश्नापो बह्वनर्थभृत् । स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥१४॥
शोकहर्षभयत्रोधलोभमोहस्पृहादयः । अहङ्कारस्य हृदयन्ते जन्म मृत्युश्च नात्मनः ॥१५॥

देहेन्द्रियप्राणमनोऽभिमानो जीवोऽन्तरात्मा गुणकर्ममूर्तिः ।

सूत्रं महान्त्युरुधेव गीतः संसार आधावति कालतन्त्रः ॥१६॥

शंभूलमेतद् बहुरूपरूपित मनोवचःप्राणशरीरकर्म ।

ज्ञानासिनोपासनया शितेनच्छिन्ना मुनिर्गा विचरत्यनुष्णः ॥१७॥

ज्ञानं विवेको निगमस्तपश्च प्रत्यक्षमैतिह्यमथानुमानम् ।

आद्यन्तयोरस्य यदेव केवलं कालश्च हेतुश्च तदेव मध्ये ॥१८॥

यथा हिरण्यं स्वकृतं पुरस्तात् पश्चाच्च सर्वस्य हिरण्यमयस्य ।

तदेव मध्ये च्यवहार्यमाणं नानापदेशैरहमस्य तद्वत् ॥१९॥

विज्ञानमेतत्त्रियवस्थमङ्ग गुणत्रयं कारणकार्यकर्तृ ।

समन्वयेन व्यतिरेकतश्च येनैव त्रयेण तदेव सत्यम् ॥२०॥

न यत् पुरस्तादुत यच्च पश्चान्मध्ये च तच्च स्वपदेशमात्रम् ।

भूतं प्रसिद्धं च परेण यद् यत्तदेव तत् स्वादिति मे मनीषा ॥२१॥

अविद्यमानोऽप्यवभासते यो वैकारिको राजससर्ग एषः ।

ब्रह्म स्वयंज्योतिरतो विभाति ब्रह्मोन्द्रियार्थात्मविकारचित्रम् ॥२२॥

एवं स्फुटं ब्रह्मविवेकहेतुभिः परापवादेन विशारदेन ।

छिन्नाऽऽत्मसन्देशमुपारमेत स्वानन्दतुष्टोऽखिलकामुकैः ॥२३॥

नात्मा चतुः पार्थिवमिन्द्रियाणि देवा ह्यसुखांयुजलं हुताशः ।

मनोऽहमात्रं धिषणा च सत्यमहङ्कृतिः ख चित्तिरर्थागम्यम् ॥२४॥

समाहितैः क करणैर्गुणात्मभिर्गुणो भवेन्मसुविविक्तघात्रः ।

विशिष्यभाष्यैस्त किं तु दृश्यं धनैरुपैतैर्विगतै रवेः किम् ॥२५॥

यथा नमो वाद्यनलाग्नुभूगुणैर्गतागतैर्वर्तुगुणैर्न सन्नते ।

तथाचरं सारवरजस्तमोमल्लैरहंमतेः संसृतिहेतुभिः परम् ॥२६॥

तथापि सङ्गं परिवर्जनीयो गुणेषु मायारचितेषु तावत् ।

मद्भक्तियोगेन हृदेन यावद् रजो निरस्येत मनःकरायः ॥२७॥

यथाऽऽमयोऽमापुचिक्रिसितो नृषो पुनः पुनः संतुदति प्ररोहन् ।

एवं मनोऽपवक्रयापकर्म कुयोगिनं विष्यति सर्वसङ्गम् ॥२८॥

कुयोगिनो ये विहितान्तरायमनुष्यभूतैस्त्रिदशोपसृष्टैः ।
 ते प्राक्तनाभ्यासबलेन भूयो युञ्जन्ति योग न तु कर्मतन्त्रम् ॥२६॥
 करोति कर्म क्रियते च जन्तु केनाप्यसौ चोदित आनिपातात् ।
 न तत्र विद्वान् प्रकृतौ स्थितोऽपि निवृत्तवृत्त्यै स्वसुखानुभूया ॥३०॥
 तिष्ठन्तमासीनमुत द्रवन्तं शयानमुत्तमदन्तमक्षम् ।
 स्वभावमन्यत् किमपीहमानमात्मानमात्मस्थमतिर्न वेद ॥३१॥
 यदि स्म पश्यत्यसदिन्द्रियार्थं नानानुमानेन विरुद्धमन्यत् ।
 न मन्यते वस्तुतया मनोपी स्वाम् यथोत्थाय तिरोदधानम् ॥३२॥
 पूर्वं गृहीत गुणकर्मचित्रमज्ञानमात्मन्यविविक्तमहम् ।
 निवर्तते तत् पुनरीक्ष्यैव न गृह्यते नापि विस्मय्य आत्मा ॥३३॥
 यथा हि भानोरुदयो नृचक्षुषा तमो निहन्याद्य तु सद् विधत्ते ।
 एवं समीक्षा निपुणा सती मे हन्यात्तमिच्छं पुरुषस्य बुद्धेः ॥३४॥
 एष स्वयंज्योतिरजोऽप्रमेयो महानुभूतिः सक्लानुभूतिः ।
 एकोऽद्वितीयो वचसा विरामे येनेपिता वागसवश्चरन्ति ॥३५॥

एतावानात्मसंमोहो यद् विकल्पस्तु केबले । आत्मनृते स्वमात्मानमवलम्बो न यस्य हि ॥
 यक्षामाकृतिभिर्ग्राह्यं पञ्चवर्णमबाधितम् । अर्थेनाप्यर्थवादोऽयं द्वयं पण्डितमानिनाम् ॥३७॥
 योगिनोऽपक्रधोगस्य युञ्जतः काय उस्थितैः । उपसर्गैर्विहन्त्येत तत्रायं विहितो विधिः ॥३८॥
 योगधारणया काश्चिदासनैर्वारयान्वितैः । तपोमन्त्रौपधै काश्चिदुपसर्गान् विनिर्दहेत् ॥३९॥
 काश्चिन्ममानुष्यानेन नामसङ्कीर्तनादिभिः । योगेधरानुवृत्त्या वा हन्यादशुभदान्दुर्न ॥४०॥
 केचिद् देहमिमं धीराः सुकल्पं वचसि स्थिरम् । विधाय विविधोपाधैरथ युञ्जन्ति सिद्धये ॥४१॥
 न हि तत् कुशलाशयं तदायासो ह्यपार्थक्यं । अन्तवरावाच्छरीरस्य फलस्येव वनस्पतेः ॥४२॥
 योगं निषेवतो निर्यं कायश्चेत् कल्पतामियात् । तच्छूयस्याद्य मतिमान् योगमुत्सृज्य मपर ॥४३॥
 योगधर्माभिर्मा योगी विचरन् मद्पाश्रयः । नान्तरार्थैर्विहन्त्येत नि र्टकः स्वसुखानुभू ॥४४॥
 इति धीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥२८॥

अर्थकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः

उद्धव उवाच

मुदुष्मरामिमां मन्ये योगधर्मांमनात्मनः । यथाज्ञसा पुमान् सिद्धयेत्स्मिन् मूढजमाप्सुता ॥
 मापराः पुण्डरीकाक्ष युञ्जन्तो योगिनो मनः । विपीडयन्तमापानात्मनो निप्रवृत्तिताः ॥२९॥

अथात आनन्ददुष पद्मशुभं हसा श्रयेरशरविन्दलोचन ।
 सुरं नु विधेधर योगकर्मभिर्यन्मापयामी विहता न मानिन ॥२॥
 किं चित्रमच्युत तवैतद्योपयन्धो दासेष्वन-यशरख्येपु यदात्ममारत्रम् ।
 योऽरोचयत सह सृष्टी स्वयमीधराणां श्रीमत्किरीटतटपीडितपादपीठ ॥४॥
 त त्वाखिलात्मदयिनेधरमाश्रितानां सर्वाधैः स्मरुनविद् विमृजेन को नु ।
 को वा भवेत् किमपि विस्मृतयेऽनुभूयै किं वा भवेन्न तत्र पादरजोत्रयां न ॥५॥
 नैवोपयन्त्यपचितिं करयस्तयेश ब्रह्मायुषापि कृत्स्नमुद. स्मरन्त ।
 योऽ-तर्थादिस्तनुभतामशुभ विधुवन्नावायं रैत्यवपुषा स्वर्गतिं स्यनक्ति ॥६॥

श्रीशुक उवाच

इत्युद्धवेनाप्यनुरक्तचेतसा पृष्टो जगद्गीडनक स्वशक्तिभिः ।

गृहीतमूर्तित्रय ईश्वरेश्वरो जगद् समेममनोहरस्मित ॥७॥

श्रीभगवानुवाच

इन्त ते कथयिष्यामि मम धर्मान् सुमङ्गलान्शुभाञ्छ्रद्धयाऽऽचरन् म यो मृत्युं जयति दुर्जयन्
 कुर्यात् सर्वाणि कर्माणि मदर्थं शनकै स्मरन् । मर्यापितमनश्चित्तो मद्भर्मात्मनोरति ॥८॥
 दशान् पुण्यानाश्रयेत मद्भक्तै साधुभि श्रितान् देवासुरमनुष्येषु मद्भक्ताचरितानि च ॥१०॥
 पृथक्सत्रेण वा मद्य पर्वथाग्रामहो सवान् । कारयेद् गीतनृत्याद्यैर्महाराजविभूतिभि ॥११॥
 मामेव सर्वभूतेषु सहिस्तरपावृतम् । ईच्छेतात्मनि चात्मान यथा सममलाशय ॥१२॥
 इति सर्वाणि भूतानि मद्भावेन महायुते । सभाजयन् मन्यमानो ज्ञान केवलमाश्रित ॥३॥
 माहायो पुङ्गवस्तेने ब्रह्मण्येऽकं स्फुलिङ्गके । शकूरे कूरे चैव समदक् पण्डितो मत ॥१४॥
 नरेष्वभीषण मद्भाव पुमो भावयतोऽचिरात् । स्वर्वासुयातिरस्कारा साहङ्कारा विद्यन्ति हि
 विसृज्य स्मयमानान् स्वान् दश बीडां च दैर्हकीम् । प्रणमेद् दण्डवद् भूमावाशचाण्डालगोखराः
 यावत् सर्वेषु भूतेषु मद्भावो नोपजायते । तावद्वसुपासीत वाङ्मय कायश्रुतिभि ॥१७॥
 सर्वं मद्भा मरु तस्य विषयाऽऽत्ममनोपया । परिपश्यन्नुत्तरमेत् ६-र्नतो मुक्तपशय ॥१८॥
 अथ हि सर्गकल्पानां सप्तौचोनी मतो मम । मद्भाव सर्गभूतषु मनोवाङ्कायश्रुतिभि ॥१९॥
 न ह्यङ्गोपक्रमे धर्मासो मद्भर्महयोद्धवाश्रयि । मया ऽवबन्धित. सभ्यद्भिर्गुणैःवादानाश्रिय २
 यो यो भव्ये परे धर्म कल्पयते निरालाय चेतः । तदायासो निरर्थं स्याद् भया रिव सत्तम
 एषा बुद्धमता बुद्धिमतीषा च मनीषिणाम् । यत् सत्यमनृतेनेह मयैनाश्रोति माश्रुतम् ॥२०॥
 एष तेऽभिहित कृच्छ्रो ब्रह्मवाद्स्य सम्रद् । समासव्यासविधिना द्वानामपि दुर्गम ॥२१॥
 अभीषणशस्ते गदित ज्ञानं विस्पष्टयुक्तिमत् । एतद् विज्ञाय मुच्येत पुरुषो नष्टसशय. ॥२२॥

सुविविक्तं तव प्रभं मयैतदपि धारयेत् । सनातन ब्रह्मगुह्यं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥२५॥
 य एतन्मम भक्तेषु सप्रदद्यात् सुपुष्कलम् । तस्याहं ब्रह्मज्ञापस्य ददाग्यात्मानमात्मना ॥२६॥
 य एतत् समधीयीत पवित्रं परमं शुचि । स पूयेताहरहर्मा ज्ञानदीपेन दर्शयन् ॥२७॥
 य एतच्छ्रद्धया नित्यमव्यग्रः शृणुयान्नरः । मयि भक्तिं परां कुर्वान् कर्मभिर्न स बध्यते २८
 श्रद्धुद्भव त्वया ब्रह्म सखे समवधारितम् । अपि ते विगतो मोहः शोकश्चासौ मनोभवः २९
 नैतरया दाम्भिक्काय नास्तिकाय शठाप च । श्रुश्रुश्रुश्रुभक्ताय दुर्विनीताय दीयताम् ॥३०॥
 एतैर्दीपैर्विहीनाय ब्रह्मण्याय प्रियाय च । साधने शुचये मूयाद् भक्तिः स्याच्छ्रद्धयोपिताम् ॥
 नैतद् विज्ञाय जिज्ञासोर्ज्ञातव्यमवशिष्यते । पोतवा पीयूषममृतं पातव्यं नावशिष्यते ॥३२॥
 जाने कर्मणि योगे च वार्ध्यां दण्डधारणे । यावानर्थो नृणां तात तावांस्तेऽहं चतुर्विधः ३३
 मर्त्यो यदा त्यक्तसमस्तकर्मा निवेदितारमा विचिकीर्षितो मे ।
 तदामृतत्वं प्रतिपद्यमानो मयाऽऽत्मभूयाय च कल्पते वै ॥३४॥

श्रीशुक उवाच

स एवमादर्शितयोगमार्गस्तदोत्तमश्लोकरुचो निशम्य ।
 बद्धाङ्गलिः प्रीत्युपसृद्धकण्ठो न किञ्चिद्वेऽधुपरिप्लुतात् ॥३५॥
 विष्टभ्य चित्तं प्रणयावधूर्णं धैर्येण राजन् बहु मन्यमानः ।
 कृताङ्गलिः प्राह यद्गुणवीरं शीघ्र्यां स्पृशंस्तचरणारविन्दम् ॥३६॥

उद्धव उवाच

विद्रावितो मोहमहान्धकारो य आश्रितो मे तव सन्निधानात् ।
 विभावसोः किं नु समीपगस्य शीतं तमो भोः प्रभवन्त्यजाद्य ॥३७॥
 प्रत्यर्पितो मे भवतानुकम्पिना श्रुत्याय विज्ञानमयः प्रदीपः ।
 हिरवा कृतज्ञस्तव पादमूलं कोऽप्यत् समीपान्तरणं त्यदीयम् ॥३८॥
 वृषणश्च मे सुरदः स्रोहपाशो दाशार्हवृष्यन्धरुमात्वतेषु ।
 प्रसारितः सृष्टिविद्वये त्वया स्वमापया ह्यात्मनुबोधहेतिना ॥३९॥

नमोऽस्तु ते महायोगिन् प्रपन्नमनुशाधि माम् । यथा त्वचरणाम्भोजे रतिः स्यादनपापिनी ॥

श्रीमगयानुवाच

गण्डोद्धय मयाऽऽदिष्टो बदर्याकथं ममाद्यमम् । तत्र मयादतीर्थो देवानोपस्पृशंतीः शुचिः ॥४१॥
 ईषपाक्षकनन्दाया विधृताशेषकर्मणः । वसानो धरुक्लान्धपद्मवन्धुक् सुस्तनि गृह ॥
 तित्तिर्द्वन्द्वमात्राणां सुरीतः संवतेन्द्रियः । शान्तः समाहितविषया शानविज्ञानमंयुतः ४३

स्तोऽनुशिक्षितं यत्ते विविक्षमनुभाषयन् । मर्यादेशितवाक्चित्तो मद्भर्मानिरतो भव ।
अतिप्रथमं गतोऽस्तिष्ठो मामेव्यसि ततः परम् ॥४४॥

श्रीगुरु उवाच

स प्रमुक्तो हरिमेघसोद्भवः प्रदक्षिणं तं परिसृत्य पादयोः ।
शिरो निधायाश्रुपलाभिराद्रंघोर्न्यपिञ्जदद्वन्द्वपरोऽप्यपक्रमे ॥४५॥
सुदुस्वयजस्नेहवियोगकातरौ न शङ्खुर्वस्तं परिहातुमातुरः ।
कृच्छ्रं ययौ मूर्धनि भर्तृपादुके विभ्रन्नमस्कृत्य ययौ पुनः पुनः ॥४६॥
ततस्तमन्तर्हृदि सन्निवेश्य गतो महाभागवतो विशालाम् ।
यथोपदिष्टां जगदेकवन्धुना तपः समास्थाय हरेरगाद् गतिम् ॥४७॥
य एतदानन्दसमुद्रसम्भृतं ज्ञानामृतं भागवताय भाषितम् ।
कृण्वेन योगेश्वरसेविताद्घृष्टिया सच्छ्रद्धयाऽऽसेव्य जगद् विमुच्यते ॥४८॥
भवभयमपहन्तुं ज्ञानविज्ञानसारं निगमकृद्रुपजह्ने शृङ्खलद् वेदसारम् ।
अमृतमुदधितश्चापाययद् भृष्यधर्गान् पुरुषमृपभमाद्यं कृष्यसंज्ञं नतोऽस्मि ४९ ।
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः

राजोवाच

ततो महाभागवत उद्धवे निर्गते धनम् । द्वारवत्यां किमकरोद् भगवान् भूतभावनः ॥२॥
ब्रह्मशापोपसंघृष्टे स्वकुले यादवर्षभ । प्रेयसीं सर्वनेत्राणां तनुं स कथमयजत् ॥ २ ॥
प्रत्याकृष्टं नयनमबला यत्र लज्जं न शेकुः कर्णाविष्टं न सरति ततो यत् सतामालमजम् ।
यच्छ्रोत्रांचां जनयति रतिं किं नु मान कवीनां दृष्ट्वा जिष्णोयुंश्चि रथगतं यच्च तस्यान्यमीयु ॥३॥

ऋषिरुवाच

दिवि भुव्यन्तरिचे च महोऽपातान् समुत्थितान् । दृष्ट्वाऽऽसीनान् सुधर्मायां कृण्वन् प्राह यदुनिदम्
पूते घोरा महोऽपाता द्वावंत्यां धमकेतव । मुहूर्त्तमपि न स्थेयमत्र नो यदुपुङ्गवाः ॥ २ ॥
स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च शङ्खोद्धारं प्रजन्वितः । वय प्रभासं यास्यामो यत्र प्रत्यवसरस्वती ॥६॥
तत्राभिषिच्य शुचय उपोष्य सुसमाहिताः । देवताः पूजयिष्यामः रूपनालेपनाहंयैः ॥ ७ ॥
माझ्यास्तु महाभागान् वृत्तस्वस्थयना वयम् । गोभूहिरख्यवासोभिर्गजाधरथवेशमभिः ॥ ८ ॥
विधिरेव धरिष्टमो मङ्गलायनमुत्तमम् । देवद्विजगवां पूजा भूतेषु परमो भवः ॥ ९ ॥
इति सर्वे समाकुर्यं यदुचुद्धा मधुद्विपः । तथेति नौभिरत्तीर्यं प्रभासं प्रययु रथैः ॥१०॥

लब्धवर्द्धं चित्तमाह्वयं व्योम्नि धारयेत् । तच्च त्यक्त्वा मदारोहो न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥
समाहितमतिर्मांसेऽस्मान्मात्मनि । विचष्टे मयि सर्वात्मन् ज्योतिर्ज्योतिषि संयुतम् ॥
वानेनेर्धं सुतोद्येष युज्जतो योगिनो मनः । मंयास्यत्याशु निर्वाणं द्रव्यज्ञानक्रियाध्रमः ॥४६॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

अथ पंचदशोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच

चित्तेन्द्रियस्य युक्तस्य जित्श्वसस्य योगिनः । मयि धारयतश्चेत् उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥१॥

उद्धव उवाच

कया धारण्या कास्विन् ऋषेस्विन् सिद्धिरव्युक्ता कति वा सिद्धयो मूढि योगिनां सिद्धिदो भवान्

श्रीभगवानुवाच

सिद्धयोऽष्टादश प्रोक्ता धारण्यायोगपारगैः । तासामष्टौ संप्रधाना दक्षीण गुणहेतवः ॥३॥
अग्निमा महिमा मूर्तेर्लक्षिमा प्राप्तिरिन्द्रियैः । प्राकार्ग्यं श्रुतदृष्टेषु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥४॥
गुणेश्वरमङ्गो यशिता यत्कामस्तदवस्यति । पूता मे सिद्धयः सौम्य अष्टावैःपत्तिकामतः ॥
अनुर्मिमाधं देहेऽस्मिन् दूरश्रवणदर्शनम् । मनोजवः कामरूपं परकायप्रवेशनम् ॥६॥
स्वप्नदृष्टयुर्वैवानां सहक्रीडानुदर्शनम् । यथासङ्कल्पसंसिद्धिराज्ञाप्रतिहृतागतिः ॥७॥
प्रिकान्तजवमद्वन्द्वं परचित्ताद्यभिज्ञता । अग्न्यर्कांगुविरादोनां प्रतिष्टम्भोऽपराजयः ॥८॥
पुनाश्रोदेशतः प्रोक्ता योगधारणसिद्धयः । यया धारण्या या स्याद् यया वा स्यात्त्रिबोध मे ॥
भूतसूषमारमनि मयि तन्मात्रं धारयेग्मन । अग्निमानमत्रामोति तन्मात्रोपासको मम ॥१०॥
गह्वर्यामन्मयि परे ययासंख्यं मनो दर्शन् । महिमानमत्रामोति भूतानां च पृथक् पृथक् ॥११॥
परमाद्यमये चित्तं भूतानां मयि रक्षयन् । कालसूषमार्यतां योगी लयिमानमत्रामुयात् ॥१२॥
धारयन् मर्यादंतावे मनो वैकारिकेऽस्तिनम् । सर्वेन्द्रियाणामात्म वं प्राप्तिं प्राप्नोति सन्मना ॥
महापामनि यः सूये धारयेग्मयि मानसम् । प्राकार्ग्यं पारमेष्ठ्यं मे त्रिन्दतेऽव्यक्तजग्मनः ॥१४॥
विश्वोऽप्यधीधरे चित्तं धारयेत् कालविप्रदे । स ईशित्यमत्रामोति चेत्प्रचेत्प्रज्ञचोदनाम् ॥१६॥
पारायये तुरीयायये भगवत्पद्मदर्शित्वे । मनो मर्यादयद् योगी मद्दर्मा यशिनामियान् ॥
निर्गुणेऽस्मिन्मयि धारयन् विद्यार्थं मनः । परमानन्दमामोति यत्र कामोऽप्यपीयते ॥१७॥

अज्ञानता कृतमिदं पापेन मधुसूदन । चन्तुमर्हसि पापस्य उत्तमश्लोक मेऽनघ ॥३२॥
 यस्यानुस्मरणं नृणामज्ञानध्वान्तनाशनम् । वदन्ति तस्य ते विष्णो मयासाधु कृतं प्रभो ॥३३॥
 तन्माऽऽशु जहि वैकुण्ठ पाप्मानं मृगशुब्धकम् । यथा पुनरहं स्वयं न कुर्यां सद्भक्तिक्रमम् ॥३४॥
 तस्यात्मयोगरचितं न विदुर्विरिञ्चो रद्रादयोऽस्य तनयाः पतयो गिरां ये ।
 त्वन्मायया पिहितदृष्टय एतदञ्जः किं तस्य ते वयमसद्व्रतयो गृणीमः ॥३५॥

श्रीभगवानुवाच

मा भैर्जरे त्वमुत्तिष्ठ काम एष वृत्तो हि मे । याहि स्वं मदनुज्ञातः स्वर्गं सुकृतिनां पदम् ॥३६॥
 इत्यादिष्टो भगवता कृष्येनेच्छाशरीरिणा । त्रिः परिक्रम्य तं नत्वा विमानेन दिवं ययौ ॥३७॥
 दारुकः कृष्णपदवीमन्विच्छुभ्रधिगम्य ताम् । वायुं तुलसिकामोदमाघ्रायाभिमुखं ययौ ॥३८॥
 तं तत्र तिग्मशुभिरायुधैर्घृतं ह्यश्वत्थमूले कृतकेतनं पतिम् ।
 स्नेहप्लुतात्मा निपपात पादयो रथादवप्लुत्य सवाष्पलोचनः ॥३९॥
 अपश्यतस्त्वचरणाभुजं प्रभो दष्टिः प्रनष्टा रुमसि प्रविष्टा ।
 दिशो न जाने न लभे च शान्तिं यया निशायामुडुपे प्रनष्टे ॥४०॥
 इति घृषतिं सूते वै रथो गरुडलाब्धनः । खमुत्पपात राजेन्द्र साश्वत्थज उदीचतः ॥४१॥
 तमन्वगच्छन् दिव्यानि विष्णुप्रहरणानि च । तेनातिविस्मितात्मानं सूतमाह जनार्दनः ॥४२॥
 गच्छ द्वारवतीं सूत ज्ञातीनां निधनं मिथः । सङ्कर्षणस्य निर्याणं यन्धुम्यो मूहि मशाम् ॥
 द्वारकायां च न स्थेयं भवद्भिश्च स्वबन्धुभिः । मया त्यक्तां यदुपुरीं समुद्रः प्रावयिष्यति ॥४३॥
 स्वं स्वं परिप्रहं सर्वे आदाय पितरौ च नः । अर्जुनेनाविताः सर्वे इन्द्रप्रस्थं गमित्यथ ॥४४॥
 त्वं तु मद्भ्रममास्थाय ज्ञाननिष्ठ उपेक्षकः । मन्मायारचनामेतां विज्ञायोपशमं मज ॥४५॥
 ह्ययुक्तस्तं परिक्रम्य नमस्कृत्य पुनः पुनः । तस्यादौ शीघ्र्युपाधाय दुर्मनाः प्रवयौ पुरीम् ॥४६॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३०॥

अथैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

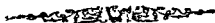
अथ तत्रागमद् ब्रह्मा भगवत्या च समं भवः । महेन्द्रप्रमुखा देवा मुनयः सप्तजेश्वराः ॥ १ ॥
 पितरः सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः । चारणा यपरचांसि किन्नराप्सरसो द्विजाः ॥ २ ॥
 द्रष्टुकामा भगवतो निर्याणं परमोऽमुकाः । गापन्तश्च गृण्यन्तश्च शौरेः कर्माणि जन्म च ॥ ३ ॥

वृषुः पुष्पवर्षाणि विमानावलिभिर्नभः । कुर्वन्तः सङ्कुलं राजन् भरण्या परमया युता ॥४५॥
 भगवान् पितामहं धीष्य विभूतीरात्मनो विभु । संयोज्यात्मनि चात्मान पद्मनेत्रे न्यमीलयत् ॥४६॥
 लोकाभिरामां स्वतनुं धारणाभ्यानमङ्गलम् । योगधारणयाम्नेरवाद्गच्छा धामाविशत् स्वकम् ॥
 दिवि दुन्दुभयो नेदुः पेतुः सुमनसश्च खलत् । स यं धर्मो धृतिर्भूमेः कीर्तिः श्रीश्वानु तं ययु ॥
 देवादयो मङ्गमुष्या न विशन्तं स्वधामनि । अविज्ञातगतिं कृष्णं ददृशुश्चातिविस्मिताः ॥ ८ ॥
 सौदामन्या यथाऽऽक्राशे यान्त्या हि वाभ्रमण्डलमगतिर्न लप्यते मर्त्यैस्तथा कृष्णस्य देवैः ॥
 मङ्गद्रादयस्ते तु दृष्ट्वा योगगतिं हरेः । विस्मितास्तां प्रशंसन्तः स्य स्वं लोकं ययुस्तदा ॥

राजन् परस्य तनुभृज्जाननाप्ययेहा मायाविद्वन्मनवेहि यथा नटस्य ।
 सृष्ट्वाऽऽमनेदमनुविश्य विहस्य चान्ते संहस्य चात्ममहिमोपरतः स आस्ते ॥११॥
 मर्त्येन यो गुरुमुतं यमलोकनीतं त्वो चानयच्छरणदः परमाश्रयम् ।
 जिग्येऽन्तकान्तकमपीशमसाधनीश, किं स्वावने स्वरनयन्मृगयुं सदेहम् ॥२॥
 तथाप्यशेषस्थितिसम्भवाप्ययेध्वनयहेतुर्यं दशोपशक्तिष्कं ।
 नैच्छत् प्रयेतुं वपुरत्र शेषितं मर्त्येन किं स्वस्यगतिं प्रदर्शयन् ॥३॥

य एतां प्रातरुथाय कृष्णस्य पदवीं पराम् । प्रयतः कीर्तयेद् भक्त्या तामेवाप्तोत्पनुत्तमाम् ॥४॥
 दारको द्वारकामेत्य वसुदेवोप्रसेनयोः । पतित्वा चरणावर्त्तन्व्यशिश्वत् कृष्णविर्युत ॥५॥
 कथयामास निधनं कृष्णीनां कृत्स्नशो नृप । तच्छृत्वा द्विमहदया जनाः शोकविमूर्च्छिताः ॥६॥
 तत्र स्मत्स्वरिता जग्मुः कृष्णविरलेपविह्वलाः । श्यसत्रः शरते यत्र शाययो हन्त आननम् ॥७॥
 देवकी रोदिषी चैत्र वसुदेवस्तथा सुतौ । कृष्णरामायपरपन्तः शोकार्तां विजहुः स्मृतिम् ॥
 प्राणाश्च विजहुस्तत्र भगवद्विरहातुराः । उपगुह्य पतीस्तात चित्तामाररुदुः स्त्रियः ॥८॥
 रामपत्न्यश्च तदेहमुपगुह्याग्निमाविशन् । वसुदेवपत्न्यस्तद्ग्रात्रं प्रचुङ्गादीन् हरेः स्तुपाः ॥

इत्थ हरेर्भगवतो रुचिरायतारवीर्याणि बालचरितानि च शान्तमानि ।
 अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन् मनुष्यो भक्तिं परां परमहंसगनीं लभेत ॥२८॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां
 सहितायामेकादशस्कन्धे एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३१॥

इत्येकादशस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

श्रीमद्भागवतम्

द्वादशस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

राजोवाच

स्वधामानुगते कृष्णे यदुवंशविभूषणे । कस्य वंशोऽभवत् पृथ्व्यामेतद्राक्षस्य मे मुने ॥

श्रीशुक उवाच

योऽस्यः पुरञ्जयो नाम भाष्यो बार्हद्रथो नृपाः तस्यामात्यस्तु शुनको ह्यात्वा स्वामिनमात्मजम् ॥
 प्रथोतसंज्ञं राजानं कर्ता यत् पालकः सुतः । विशालयूपस्तपुत्रो भविता राजकस्ततः ॥ ३ ॥
 नन्दिवर्धनस्तपुत्रः पद्म प्रद्योतना इमे । अष्टप्रिंशोत्तरशतं भोक्षन्ति पृथिवीं नृपाः ॥ ४ ॥
 शिशुनागस्ततो भाष्यः काषवर्णस्तु तस्मुतः । सेमधर्मा तस्य सुतः सेमजः सेमधर्मज ॥ ५ ॥
 विधिमारः सुतस्तस्याजातशयुर्भविष्यति । दर्भकस्तस्मुतो भाषी दर्भकस्याजयः स्मृतः
 नन्दिवर्धनं घ्राजेषो महानन्दिः ॥ सुतस्ततः । शिशुनागा दर्भकते पृथुत्तरशतप्रथम ॥ ७ ॥
 समा भोक्षन्ति पृथिवीं कुरथ्रेष्ठ कलौ नृपाः । महानन्दिमुतो राजन् शूद्रीगर्भोद्भवो बली ॥ ८ ॥
 महापद्मपतिः कश्चिन्नन्दः पश्रीवनाशरुम् । ततो नृपा भविष्यन्ति शूद्रप्रायाभ्यर्जामिकाः १५
 न एकच्छत्रां पृथिवीमनुसृष्टितशासनः । जालिष्यति महापद्मो द्वितीय इय भाग्यं ॥ १० ॥
 तस्य चाष्टौ भविष्यन्ति सुमाख्यप्रमुखाः सुताः । य इमौ भोक्षन्ति मर्द्दां राजानः स्म शानं यमाः १
 नथ नन्दान् द्विज कश्चिन् प्रपद्यानुदरिष्यति । तेपामभावे जगतीं मीर्षां भोक्षन्ति धि बली १२
 न एव चन्द्रगुप्तं धि द्विजो राश्रयेऽभिपेक्ष्यति । तस्मुतो वारिमारस्तु ततश्चागोरुपर्धनः १३ ॥
 सुयशा भविता तस्य सद्गतः सुयश सुतः । शालिशुकस्ततस्तस्य मोमशर्मा भविष्यति १४ ॥
 शतधन्या ततस्तस्य भविता तद् पृहदधः । मीर्षां कृते दश नृपाः सप्तप्रिंशत्पुत्रोत्तरम् ।
 समा भोक्षन्ति पृथिवीं कलौ कुरुकुलोद्भ ॥ १५ ॥
 ह्यात्वा पृहदधं मीर्षं तस्य सेनापतिः कलौ । पुष्पनिग्रस्तु शूद्राष्टः स्वयं राज्यं वरिष्यति ।
 क्षत्रिनिग्रस्ततस्तस्मात् सुन्देहोऽथ भविष्यति ॥ १६ ॥

तत कण्वानियं भूमिर्यास्यन्त्यलगुणान् नृप । शुङ्गं ह वा देवमूर्ति कण्वोऽमात्यस्तु कामिनन्
स्वयं करिष्यते राज्यं वसुदेवो महामतिः । तस्य पुत्रस्तु भूमिप्रस्तस्य नारायणः सुतः ।

नारायणस्य भविता सुशर्मा नाम विश्रुतः ॥२०॥

काण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पञ्च च । शतानि त्रीणि भोषयन्ति वर्षाणां च कर्त्ता युगे
इत्वा काण्वं सुशर्माणं तद्भृत्यो वृषलो बली । गां भोषयत्यग्धजातीयः कञ्चित् कालमस्तमः ॥
कृष्णनामाथ तद्भ्राता भविता पृथिवीपतिः । श्रीशान्तकण्ठस्तःपुत्रः पौर्यामासस्तु तस्मिन् ॥२३॥
लम्बोदरस्तु तःपुत्रस्तस्माच्चिबिलको नृपः । मेघस्यातिश्चिबिलकादृटमानस्तु तस्य च ॥२४॥
अनिष्टकर्मां हालेयस्तलकस्तस्य चामजः । पुरीरभीरुस्तःपुत्रस्ततो राजा सुमन्दनः ॥२५॥
चकोरो यद्वधो यत्र शिष्यवातिरस्मिन्मः । तस्यापि गोमतीपुत्रः पुरोमान् भविता ततः ॥
मेघशिरः शिवस्कन्दो पञ्चश्रीस्तु सुतस्ततः । विजयस्तस्सुतो भाव्यश्चन्द्रविजः सलोमधिः ॥२७॥
एते त्रिंशत्तयश्चत्वार्यब्दशतनि च । पट्पञ्चाशच्च पृथिवीं भोषयन्ति कुरन्न्दन ॥२८॥
सप्तमीरा आवभृत्वा दश गर्भिनो नृपाः । कङ्काः पौड्य भूपाला भविष्यन्त्यतिलोत्तुपाः ॥२९॥
ततोऽष्टौ यवना भाव्याश्चतुर्दश तुल्लरुकाः । भूयो दश गुरुरडाश्च मौना एकादशैव तु ॥३०॥
एते भोषयन्ति पृथिवीं दशत्रयंशतानि च । नवाधिकानि च नवति मौना एकादश क्षितिम् ॥३१॥
भोषयन्त्यब्दशतान्यङ्ग त्रीणि तैः संस्थिते ततः । किलिकिलायां नृपतयो भूतनन्दोऽथ वङ्गिरिः ॥
शिशुनन्दिश्च तद्भ्राता यशोनन्दिः प्रवीरकः । इत्येते वै वर्षंशतं भविष्यन् यधिकानि पट् ॥३३॥
तेषां त्रयोदश सुता भवितारश्च बाह्लिकाः । पुष्पमित्रोऽथ राजन्यो दुर्मित्रोऽस्य तथैत्र च ॥३४॥
एककाला इमे भूपाः सप्तान्ध्राः सप्त कोसलाः । विदूरपतयो भाव्या निरघास्तत एव द्वि ॥३५॥
मागधानां तु भविता विष्वक्कृजिं पुरजयः । करिष्यत्यपरो वर्षान् पुलिन्दयदुमद्रकान् ॥
प्रजाञ्जापद्वभूयिष्ठाः स्वापयिष्यति दुर्मतिः । वीर्यवान् चतसृसाद्य पप्रवर्षां स वै पुरि ।

अनुगङ्गामाप्रयागं गुतां भोषयति मेदिनीम् ॥३७॥

सौराष्ट्रावन्ध्यामीराश्च शूरा अर्बुदमालवाः । मात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रमाया जनाधिपाः ॥
मिन्धोरस्तटं चन्द्रभागां कौर्म्यां कारमीरमण्डलम् ॥ भोषयन्ति शूद्रा मात्याणां ग्लेच्छाश्चामण्डवर्चसः
तुल्यकाला इमे राजन् ग्लेच्छमायाश्च भूभृतः । एतेऽधर्मानृतपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः ॥४०॥
श्रीबालगोद्विप्रज्ञाश्च पटदारधनारताः । उदित्वास्तमितमाया अल्पमथाप्यकायुषः ॥४१॥
अमंहृताः क्षिपाहीना रजपा तमपाऽऽतृताः ॥ प्रजास्ते भविष्यन्ति ग्लेच्छा राजग्यस्वयिष्ठा ॥
तथापास्ते जनपदाहण्योन्नाघारवादिनः । अन्योन्यतो राजभिश्च सर्वं यास्यन्ति पीडिताः ॥
एति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

श्रीशुक उवाच

ततश्चानुदिनं धर्मः सत्यं शौचं चमा दया । कालेन बलिना राजन् नङ्क्ष्य यायुर्बलंस्मृतिः ॥ १ ॥
 वित्तमेव कलौ नखा जन्माचारगुणोदयः । धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ २ ॥
 दाम्पत्येऽभिरचिह्नैर्तुमायिव द्यावहारिके । स्त्रीष्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ ३ ॥
 लिङ्गमेवाश्रमव्यवहारात्तान्योन्यापत्तिकारणम् । श्रवृत्या न्यायदौर्बल्यं पाण्डित्ये चापलं वचः ॥ ४ ॥
 अनाकृतैवासाधुत्वे साधुत्वे दम्भ एव तु । स्वीकार एव चोद्वाहे ज्ञानमेव प्रसाधनम् ॥ ५ ॥
 दूरे धार्यनं तीर्थे लावण्यं केशधारणम् । उदरभरता स्वार्थः सत्यत्वे धार्ष्ट्यं मेव हि ॥ ६ ॥
 दास्यं कुटुम्बभरणं यशोऽर्थं धर्मसेवनम् । एवं प्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णं क्वितिमण्डले ॥ ७ ॥
 महाविदूषत्रशूद्राणां यो बली भविता नृपः । प्रजा हि लुब्धे राजन्यैर्निघृणैर्दस्युधर्मभिः ॥ ८ ॥
 आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति गिरिकाननम् । शाकमूलामिपचौद्रफलपुष्पाष्टिभोजनाः ॥ ९ ॥
 अनावृष्ट्या विनङ्घ्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिता । शीतवातातपप्रवृद्धिर्भैरन्योन्यतः प्रजाः ॥ १० ॥
 कुतूहल्यां व्याधिभिश्चैव सन्तप्यन्ते च चिन्तया । त्रिशद्विंशतिवर्षाणि परमायुः कलौ नृणाम् ॥ ११ ॥
 शीघ्रमाणेषु देहेषु देहिनां कलिदोषतः । वर्षाश्रमवतां धर्मं नष्टे वेदपथे नृणाम् ॥ १२ ॥
 पाखण्डप्रचुरे धर्मं दस्युप्रायेषु राजसु । चौर्वाङ्मृतवृथाहिपानानावृत्तिषु वै नृषु ॥ १३ ॥
 गूढप्रायेषु वर्षेषुच्छागप्रायासु धेनुषु । गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौनप्रायेषु बन्धुषु ॥ १४ ॥
 अशुप्रायास्वोपधीषु शमीप्रायेषु स्यास्तुषु । विद्युप्रायेषु मेषेषु शून्यप्रायेषु सप्तसु ॥ १५ ॥
 इत्थं कलौ गतप्राये जने तु खरधर्मिणि । धर्मप्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ १६ ॥
 चराचरगुरोर्विष्णोरीधरस्याखिलात्मनः । धर्मप्राणाय साधूनां जन्म कर्मापनुत्तये ॥ १७ ॥
 शम्भलप्रागमुत्पस्य द्वाद्यष्टस्य महात्मनः । भवने विष्णुपशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति ॥ १८ ॥
 अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः । अस्तिनासाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः ॥ १९ ॥
 विचरन्नाशुना शोयया हयेनाप्रतिमद्युतिः । नृपलिङ्गच्छदो दस्युन् कोटिशो निहनिष्यति ॥ २० ॥
 अथ तेषां भविष्यन्ति मनांसि विशदानि वै । वासुदेवाङ्गरागातिपुण्यगन्धानिलस्युषाम् ॥ २१ ॥
 पौरजानपदानां वै हतेष्वखिलदस्युषु ॥ २२ ॥
 तेषां प्रजाविसर्गश्च स्वविष्टः सगभविष्यति । वासुदेवे भगवति सत्त्वमूर्तो हृदि स्थिते ॥ २३ ॥
 यदावतीर्णो भगवान् कल्किर्धर्मपतिर्हरिः । कृतं भविष्यति तदा प्रजासूतिश्च सारिप्री ॥ २४ ॥
 यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यद्वृष्टपती । एकराशौ समेप्यन्ति तदा भवति तत्र कृतम् ॥ २५ ॥
 येऽधीता वर्तमाना ये भविष्यन्ति च पार्थिवा । ते व उद्वेगतः प्रोक्ता वंतीया सौमसूर्ययोः ॥ २६ ॥

आरभ्य भवतो जन्म यावन्नन्दाभिषेचनम् । एतद् वर्षसहस्रं तु शत पञ्चदशोत्तरम् ॥२६॥
 सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वा दृश्येते उदितौ द्विवि । तयोस्तु मध्ये नक्षत्रं दृश्यते यत् समं निशितम् ॥
 तेनैत ऋषयो युक्तास्तिष्ठन्त्यब्दशतं नृणाम् । ते त्यदीये द्विजाः काले अधुना चाश्रिता मघाः ॥२७॥
 विष्णोर्भगवतो भानुः कृष्णाद्योऽसौ दिव गतः । तदाविशत कलिर्लोकं पापे यद् रमते जन २६
 यावत् स पादपद्माभ्यां स्पृशन्नास्ते रमापतिः । तावत् कलिवै पृथिवीं पराम्भन्तुं न चारारु २७
 यदा देवर्षयः सप्त मघासु विचरन्ति हि । तदा प्रवृत्तस्तु कलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः ॥२८॥
 यदा मघाभ्यो यास्यन्ति पूर्वापादां महर्षयः । तदा नन्दात् प्रभृत्येव कलिवृद्धिं गमिष्यति २८
 यस्मिन् कृष्णो दिव यातस्तस्मिन्नेव तदाहनिः । प्रतिपद्यं कलियुगमिति प्राहुः पुराविदः ॥२९॥
 दिव्याब्दानां महेशान्ते चतुर्थे तु पुनः कृतम् । भविष्यति यदा नृणां मन आत्मप्रकाशकम् २९
 इत्येव मानवो वशो यथा संख्यायते भुवि । तथा विदुः द्विविधायां तास्ता ज्ञेया युगे युगे ३०
 एतेषां नामलिङ्गानां पुरुषाणां महात्मनाम् । कथामात्रावशिष्टानां वीतिरेव स्थितः भुवि ३०
 देवापि शन्तनोर्भ्राता मरुश्चेपवाकुवराजः । कलापप्राप्त आसाते महायोगयलाग्विती ३१
 ताविद्द्वय कलेरन्ते वासुदेवानुशिषितौ । यर्णाश्रमयुतं धर्मं पूर्वयत् प्रथयिष्यतः ३२
 कृतं श्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्थुगम् । अनेन क्षमयोगेन भुवि प्राणिषु वर्तते ॥३३॥
 राजन्नेते मया प्रोक्ता नरदेवास्तथापरे । भूमौ ममयं पृथ्व्यान्ते हि घेमां निधनं गताः ३३
 कृमिविद्धभ्रममंशान्ते राजनाद्गोऽपि यस्य चाभूत्तद्भुक् तदृते स्वार्थं किं येद् निरयो यतः ३४
 कथं सेवमण्येषा भूः पूर्वैर्मे पुरुषैः ३४
 मयुत्रस्य च वीत्रस्य स पूर्वा वंशजस्य वा ३४
 तेजोऽब्रह्ममयं वापं गृहीत्वाऽऽमृतवागुधाः । महौ ममतथा चोभी द्विव्यान्तेऽदुराजं गताः ३५
 मे ये ऋषयसो राजन् शुभ्रगति भुवमोजसः । कालेन ते कृताः सर्वे वधामात्राः कथामु च ३५
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमर्श्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

धीशुक उवाच

मृकृते पितृपुत्राणां भ्रातृणां चापि दिप्रदः । जायते ह्यसतां राज्ये ममताबद्धचेतसाम् ॥ ७ ॥
 मर्मैवेयं महो कृत्वा न ते मृडेति वादिनः । स्पर्धमाना मिथो घ्नन्तिःत्रियन्ते मधृते नृपाः ॥ ८ ॥
 पृथुः पुरुखा गाधिर्नहुपो भरतोऽर्जुनः । मान्धाता सगरो रामः रघ्वाङ्गो पुत्रुहा रघुः ॥
 नृण्यन्दिनुर्यातिश्च शर्यातिः शन्तनुर्गयः । भगीरथः कुवलयान्नः ककुत्स्थो नैपथो नृगः ॥ १० ॥
 हिरण्यकशिपुर्धृत्रो रावणो लोकरावणः । नमुचिः शम्भरो भौमो हिरण्याक्षोऽथ तारकः ॥ ११ ॥
 अन्ये च बहवो दैत्या राजानो ये महेश्वराः । सर्वे सर्वविदः शूराः सर्वे सर्वजितोऽजिताः ॥ १२ ॥
 ममतां मध्यवर्तन्त कृत्वोच्चैर्मर्त्यधर्मिणः । कथावशेषाः कालेन ह्यकृतार्याः कृता विभो ॥ १३ ॥

कथा इमास्ते कथिता महोयसां विताय लोकेषु यशः परेयुषाम् ।
 विज्ञानदैरायविवक्षया विभो वचोविभूर्निं तु पारमार्थ्यम् ॥ १४ ॥
 यस्तूत्तमश्लोकगुणानुवादः संशोयतेऽभीक्ष्णममङ्गलप्रः ।
 तमेव नित्यं शृणुयादभीक्ष्णं कृण्वेऽमलां भक्तिमभीप्समानः ॥ १५ ॥

राजोवाच

केनोपायेन भगवन् कलेदोषान् कलौ जनाः । विषमिष्यन्त्युपचितास्तन्मे प्र हि यथा मुने ॥ १६ ॥
 युगानि युगधर्माश्च मानं प्रलयकल्पयोः । कालस्येधररूपस्य गतिं विष्योमंहात्मनः ॥ १७ ॥

शुक उवाच

कृते प्रवर्तन्ते धर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्दृष्टः । सत्यं दया तपो दानमिति पादा विभो नृप ॥ १८ ॥
 सन्तुष्टाः कर्षणा मैत्राः शान्ता दान्तास्तिष्ठन्तः । आश्रमारामाः समदशः प्रायशः धमणा जनाः ॥
 श्रेतार्या धर्मपादानां तुर्यांशो ह्येतैः शनैः । अधर्मपादैरनृतहिंसासन्तोपविप्रदः ॥ २० ॥
 तदा क्रियातपोनिष्ठा नातिहिंसा न लम्पटाः । श्रैवर्गिक्राश्रयीवृद्धा वर्यां प्रसोत्तरा नृप ॥ २१ ॥
 तपःसत्यदयादानेष्वर्धं हसति द्वापरे । हिंसातुष्टयनृतद्वेषैर्वर्मस्थाधर्मलक्षणैः ॥ २२ ॥
 यशस्विनो महाशालाः स्वाध्यायाध्ययने रताः । आढ्याः कुटुम्बिनो हृष्टा वर्याः चन्द्रिजोत्तराः ॥
 कलौ तु धर्महेतूनां तुर्यांशोऽधर्महेतुभिः । एधनार्दैः क्षोयमाणो ह्यन्ते सोऽपि विनद्धयति ॥
 तस्मिँल्लुब्धा दुराचारा निर्दयाः शुष्कधैरिणः । दुर्भंगा भूरितपांश्च शूद्रदासोत्तराः प्रजाः ॥ २५ ॥
 सार्धं रजस्तम इति दर्यन्ते पुरये गुणाः । कालमशोदितास्ते धै परिवर्तन्त आत्मनि ॥ २६ ॥
 प्रभवन्ति यदा सखे मनोबुद्धीन्द्रियाणि च । तदा कृतयुगं विद्याग्नाने तपसि यद् रश्चि २७ ॥
 यदा धर्माधर्मेषु भक्तिर्भवति देहिनाम् । तदा श्रेता रजोमृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् ॥ २८ ॥
 यदा लोभस्वसन्तोषो मानो दम्भोऽथ मासरः । कर्मणां चापि काम्यानां द्वापरं तद् रजस्तम ॥ २९ ॥
 यदा मायानृतं तन्द्रा निद्रा हिंसा विषादनम् । शोको मोहो भयं दैन्यं स कलिस्तामवः स्मृतः ॥
 परमात् शुद्रशो मर्याः शुद्रभाष्या महाशनाः । क मिनो वितहीनाश्च र्हरिष्यथ क्रियोऽमनोः ॥ ३१ ॥

चतुर्युगसहस्रं च ब्रह्मणो दिनमुच्यते । स वर्षो यत्र मनश्चतुर्दश विनापते ॥ २ ॥
 तदन्ते प्रलयस्तावान् वाह्यो रात्रिरदाहता । प्रयो लोका इमे तत्र कलन्ते प्रलयाय हि ॥ ३ ॥
 ५ । नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वसूक् । शेतेऽनन्तासनो विश्वमात्मसात्कृत् चाम्भूः ॥ ४ ॥
 द्विपराधे त्वतिक्रान्ते ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । तदा प्रकृतयः सप्त वर्षन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥
 ६ । प्राकृतिको राजन् प्रलयो यत्र लीयते । आण्डकोशस्तु सङ्घातो विघात उपसादिते ॥ ६ ॥
 पर्जन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन् न वर्षति । तदा निरस्त्रे ह्यन्योन्यं भक्षमाणाः क्षुधादिताः ॥ ७ ॥
 क्षयं यास्यन्ति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः । सामुद्रं वैदिकं भीम रसं सांवतंको रविः ॥ ८ ॥
 ९ । शिममिः पिबते घोरैः सर्वे नैव विमुञ्चति । ततः संवतंको वह्निः सङ्घर्षणमुत्प्रेषितः ॥ ९ ॥
 दहस्यनिलवेगोरथः शून्यान् भूविरानथ । उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्बहिर्हिसूर्ययोः ॥ १० ॥
 दहमान विभास्यण्डं दग्धगोमयपिण्डवत् । ततः प्रचरद्वपवन्वो वराणांमधिर्घ्नं शतम् ॥ ११ ॥
 १२ । परः सांवतंको घाति धूम्रं खं रजसाऽऽवृत्तम् । ततो मेघजुलान्यङ्गं चित्रवर्णान्यनेकाः ॥ १२ ॥
 शत वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभसस्वने । तत एकोदशं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरम् ॥ १३ ॥
 तदा भूमेर्गन्धगुणं प्रदन्त्याप उदङ्गरे । प्रस्तगन्धा तु पृथिवी प्रलयवायु कल्पते ॥ १४ ॥
 १५ । वर्षा रसमयो तेजस्ता लीयन्तेऽथ नीरसाः । प्रमते तेजसो रूपं वायुस्तद्रहितं तदा ॥ १५ ॥
 लीयते चानिले तेजो वायोः खं प्रमते गुणम् । स वै विशति खं राजस्ततश्च नमसो गुणम् ॥ १६ ॥
 शब्दं प्रदति भूतादिर्नभस्तमनुलीयते । तेजसश्चेन्द्रिया यद्ग देवान् पैकारिको गुणैः ॥ १७ ॥
 महान् प्रसस्यद्दङ्कारं गुणाः सत्त्वादपश्च तम् । प्रसतेऽध्याकृत राजन् गुणान् कालेन चोदितम् ॥ १८ ॥
 न तस्य कालावययैः परिणामादयो गुणाः । अनाद्यनन्तमव्यक्तं नि य कारणमव्ययम् ॥ १९ ॥
 न यत्र वाचो न मनो न सर्वं तस्यो रजो वा महदादयोऽमी ।
 न प्रणवुद्धीन्द्रियदेवता वा न सन्निवेशः तस्य लोककल्पः ॥ २० ॥
 न स्वप्नाप्रज्ञ च तत् सुपुस्तं न खं जलं भूरानिलोऽनिराकः ।
 न सुप्तस्वप्नव्यदप्रतपयं तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥ २१ ॥
 सप्तः प्राकृतिको ह्येव पुरेऽप्यत्ययोर्बुद्धौ । शक्यः संज्जीयन्ते विषयाः कालविद्रुताः ॥ २२ ॥
 बुद्धीन्द्रियार्थरूपेषु ज्ञानं भाति तदाश्रयम् । इत्य वाप्यतिरेकाशम घन्तवदस्त्व पत् ॥ २३ ॥
 दोषश्चक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो न पृथग् भवेत् । एव धीः स्थानि मात्राश्च न स्तुरन्वतमात्मान् ॥ २४ ॥
 बुद्धेर्भागारणं स्वप्नः सुपुतिरिति चोच्यते । मामामाप्रमिर् राजन् नान त्वं प्रपगांमनि ॥ २५ ॥
 यथा जलधरा स्योनि भवन्ति न भवन्ति च । प्रलयादिं तथा विश्वमाप्युदयाप्यवात् ॥ २६ ॥
 सत्यं ह्यवयवः प्रोक्तः सर्वावयविनामिदं । विनर्धेन प्रयायेत् पदस्येऽङ्गं तन्तवः ॥ २७ ॥
 यत् तामान्यविशेषाणां गुणसम्भवे त भ्रम । अयोऽप्यापाभवात् सर्वं घन्तवद्वस्तु यत् ॥ २८ ॥

विकार क्वायमानोऽपि प्रत्यगा मानमतरा । न निरूप्योऽरु यणुरपि स्याच्चेष्टिसम आभवत्
न हि सयस्य नानावमविद्वान् यदि मन्यते । नाना ध द्विद्वयोर्द्वय्योतिपोवातयोर्वि॥३०॥

यथा हिरण्य बहुधा समीयते नृभि क्रियामिर्व्यवहारवर्मसु ।

एव वचोभिर्मंगवानथोद्वजो न्यारयायते लौकिकैर्धदिकैर्जनै ॥३१॥

यथा घनोऽर्कप्रभवोऽर्कदशितो ह्यर्कांशभूतस्य च चतुष्टयस्तम ।

एव एवह मङ्गगुणस्तदीक्षितो मङ्गांशकस्यामन आभवधन ॥३२॥

घनो यदाऽर्कप्रभवो विदीयत चतु स्वरूप रविमीक्षत तदा ।

यदा ह्यहङ्कार उगाधिरा मनो जिज्ञासया नश्यति तद्वानुस्मरेत् ॥३३॥

यदैवमेतेन विवेकहेतिना माय मयाहङ्कारणाभयन्धनम् ।

द्विच्वाच्युता भानुभवोऽवतिष्ठते तमाहुरायन्तिकमङ्ग सङ्गवम् ॥३४॥

नियदा सबभूतानां मन्नादीनां परतप । उत्पत्तिप्रलयावेके सूक्ष्मज्ञा सङ्गचक्षते ॥३५॥

कालस्रोतोजवेनाशु हियमाणस्य नित्यदा । परिणामिनामवस्थास्ता जमप्रलयहेतव ॥३६॥

अनाद्यन्तवतानेन कालनखरमूर्तिना । अवस्था नैव हर्यते विद्यति ज्योतिर्पामिव ३७

नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लय । आ यन्तिकश्च कथित कालस्य गतिरीदृशी ३८॥

पृता कुरुश्रेष्ठ जगद्विधातुर्नारायणस्याखिलसत्त्वधाम्ना ।

लौलाक्यास्ते कथिता समासत कास्त्स्येन नाजोऽप्यभिधातुमीश ॥३९॥

ससारसिन्धुमतिदुस्तरमुत्तितीर्षोर्नान्य ज्ञवो भगवत पुरुषोत्तमस्य ।

लौलाकधारसनिपेवणमतरण पुनो भवेद् विविधदु खदवादितस्य ॥४०॥

पुराणसहितामेतान्मृषिर्नारायणोऽयय । नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय स ॥४१॥

स वै मह्य महाराज भगवान् यादरायण । इमां भागवतां प्रीत सहितां वेदसम्मितान् ४२॥

एतां वक्ष्ययसौ मृत ऋषिभ्यो नैमिषालये । दीर्घसत्रे कुरुश्रेष्ठ सङ्गृष्ट शौनकादिभि ४३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्याय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्रीशुभ उवाच

अत्रानुवचयतऽभीष्टञ्च विश्वात्मा भगवान् हरि । यस्य प्रसादजो मङ्गा रद्र प्रोषसमुद्भव ॥ १ ॥

एवं तु रात्रन् मरिष्यति पशुमुदिमिमां जहि । न जात प्रागभूतोऽद्य देहवश न महत्त्वसि ॥२॥

न भविष्यति भूवा एष पुत्रपौत्रादिरुपवान् । बीजाङ्कुरयद् दहादम्यतिरिक्तो यथानल ॥३॥

स्यमे यथा शिररवेदं यश्चाद्यात्मन स्वयम्वायसमाद्य परयति दहस्य तत आत्माह्यनोऽनर ॥४॥

घटे भिन्ने यथाऽऽकाश आकाशः स्याद् यथा पुरा । एवं देहे मृते जीवो ब्रह्म सम्पद्यते पुन । १ ।
मनःसृजति वै देहान् गुणान् कर्माणि चात्मनः । तन्मनः सृजते माया ततो जीवस्य संसृतिः ६
अहाघटानवर्त्यंसंयोगो यावद्वीपते । ततो दीपस्य दीपत्वमेवं देहकृतो भवः ।

रजःसत्त्वतमोवृत्त्या जायतेऽथ विनश्यति ॥७॥

न तत्रात्मा स्वयंऽयोतिर्यो व्यक्ताव्यक्तयोः परः । आकाश इव चाधारो ध्रुवोऽनन्तोपमस्ततः ॥८॥
एवमात्मानमारम्यमात्मनैवाभृश प्रभो । बुद्धयानुमानगर्भिन्या वासुदेवानुचिन्तया ॥९॥
चोदितो विप्रवाक्येन न त्वां धष्यति तत्तक । मृत्यवो नोपधष्यन्ति मृत्यूर्ना मृत्युमोधरम् ॥
अहं ब्रह्म परं धाम ब्रह्माहं परमं पदम् । एवं समीक्षन्नात्मानमात्मन्याघाय निष्कले ॥११॥
दशन्तं तत्तकं पादे लेलिहानं विपाननैः । न दृष्यसि शरीरं च विश्वं च पृथगात्मन ॥१२॥
एतत्ते कथितं तात यथाऽऽत्मा वृष्टवान् नृप । हरोर्विधारमनश्चेष्टां किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥१३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे ब्रह्मोपदेशो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥२॥

अथ पष्ठोऽध्यायः

सूत उवाच

एतन्निराम्य मुनिनाभिहितं परीक्षिद् व्यासात्मजेन निखिलसामदशा समेन ।
तत्पादमूलमुपसृत्य नतेन मूर्ध्ना बद्धाञ्जलिस्तमिदमाह स विश्वरातः ॥१॥

राजोवाच

सिद्धोऽस्म्यनुवृहीतोऽस्मि भवता करुणात्मना श्रावितो यच्च मे साक्षादनादिनिघ्नो हरि । २ ।
नात्यद्भुतमहं मन्ये महतामच्युतात्मनाम् । षष्ठेषु तापतप्तेषु भूतेषु यदनुग्रहः ॥३॥
पुराणसंहितामेताकश्रीत्सु भवतो वयम् । यस्यां खलूत्तमश्लोको भगवाननुवर्णयते ॥४॥
भगवस्तच्छकादिभ्यो मृत्युभ्यो न बिभेभ्यहम् । प्रविष्टो ब्रह्म निर्वाणमभयं दर्शितं स्वया ॥५॥
अनुजानीहि मां ब्रह्मन् वाचं यच्छाभ्यधोत्तजे । मुक्तकामाशयं चेतः प्रवेश्य विसृजाम्यसूनु ॥६॥
घञ्ज्ञानं च निरस्तं मे ज्ञानविज्ञाननिष्ठया । भजता दर्शितं श्रेमं परं भगवतः पदम् ॥७॥

सूत उवाच

इत्युक्तस्तमनुज्ञाप्य भगवान् वादरायणिः । जगाम भिक्षुभिः साकं नरदेवेन पूजितः ॥८॥
परीक्षिदपि राजर्षिरात्म-वात्मानमात्मना । समाघाय परं द्धयावस्पर्न्दासुर्यया तर ॥९॥
प्राक्कले र्थद्विष्यासीनो गङ्गाकूल उदङ्मुखः । ब्रह्मभूतो महायोगी नि सङ्गश्चिद्धमंशयः ॥१०॥
तत्तकः प्रहितो विषाः क्रुद्धेन द्विजसूनुना । हन्तुकामो नृपं गच्छन् ददर्श पथि कश्यपम् ॥११॥
तैत्तर्षयित्वा द्विपथैर्निवर्त्य विपहारिणम् । द्विजरूपप्रतिच्छन्नः कामरूपोऽशशयूपम् ॥१२॥

सून उवाच

समाहितात्मनो ब्रह्मन् ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । हृद्याकाशाद्भूत्ताद्बो वृत्तिरोधाद् विभाव्यते ३ ॥
यदुपासनया ब्रह्मन् योगिनो मलमात्मनः । द्रव्यक्रियाकारकार्यं धू वा यान्यपुनभवम् २ ॥
ततोऽभूत्त्रिवृदोङ्कारो योऽध्यत्तप्रभवःस्वराट् । यत्तद्विह्वं भगवतो ब्रह्मण परमा मन ॥ ३ ॥
शृणोति य इमं स्फोटं सुप्तश्रोत्रे च शून्यदक् । येन वाग् व्यज्यते यस्य व्यक्तिराकाश आ मनः
स्वधाप्तो ब्रह्मणः साक्षाद् वाचकः परमात्मनः । स सर्वमन्त्रोपनिःश्लेदबीजं सनातनम् ॥ ४ ॥
तस्य ज्ञासंज्ञयो वर्णां अकाराद्या भृगुर्हृह । धार्यन्ते यैस्त्रयो भावा गुणनामार्थावृत्तयः ॥ ४ ॥
ततोऽञ्चरसमाप्नायमसृजद् भगवानजः । श्रन्त स्योऽमस्वरस्पर्शह्रस्वदीघःदिलक्ष्यम् ॥ ४ ॥
तेनासौ चतुरो वेदाश्चतुर्भिवन्दनैर्विभुः । सध्याहृतिकान् सोङ्कारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥ ४ ॥
पुत्रानध्यापयत्तांस्तु ब्रह्मर्षीन् ब्रह्मकोविदान् । ते तु धर्मोपदेष्टारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ॥ ४ ॥
ते परम्परया प्राप्तास्तत्तच्छिष्येष्टतप्रते । चतुर्गुणेष्वथ व्यस्तां ह्यापरादौ महर्षिभिः ॥ ४ ॥
धीणायुषः शीणसत्त्वान् दुर्मैवान् वीच्य कालतः । वेदान् ब्रह्मर्षयो व्यस्यन् हृदिस्वाच्युतचोदिताः
अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मन् भगवत्सौक्यभावन । ब्रह्मेशाहैलोकपातैर्याचितो धर्मगुणयोः ॥ ४ ॥
पराशरात् सत्यवत्यामंशांशकलयार् विभुः । श्रवतीर्थी महाभाग वेदं चक्रे चतुर्विधम् ॥ ४ ॥
ऋगथर्वयजुःसाम्नां राशीनुद्भूय वर्गशः । चतस्रः संहिताश्चक्रे मन्त्रैर्मणियाणा इव ॥ ५ ॥
तासां स चतुरः शिष्यानुपाहूय महामति । एकैकां संहितां ब्रह्मशेकैकस्मै ददौ विभुः ॥ ५ ॥
पैलाय संहितामाद्यां बह्वृचाध्यामुवाच ह । वैशम्पायनसंज्ञाय निगदाहयं यजुर्गणम् ॥ ५ ॥
साम्नां जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसंहिताम् । अथर्वाङ्गिरसो नाम स्वशिष्याय सुमन्तवे ॥ ५ ॥
पैलः स्वसंहितामूच इन्द्रप्रमितये मुनिः । बाष्कलाय च सोऽप्याह शिष्येभ्यः संहितां स्वकाम्
चतुर्धा यस्यस्य बोध्याय याज्ञवल्क्याय भागव । पराशरायामित्रिने इन्द्रप्रमितिराभवान् ५ ॥
अध्यापयत् संहितां स्यां माण्डूकैयगृपि कविम् । तस्य शिष्यो देवमित्रः सौभर्वादिभ्य ऊचियान्
शाकल्यस्तस्युतः स्यां तु यज्ञधा यस्य संहिताम् । वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेऽप्यात् ५ ॥
जातूकपथंश्चतस्त्रिंशत्सः सनिरर्का स्वसंहिताम् । बलाकपैजवैतालविरजेभ्यो ददौ मुनिः ॥ ५ ॥
बाष्कलिः प्रतिशाखाभ्यो व लखित्वाप्यसंहिताम् । चक्रे बालाघनिर्भयः कासाररचैव तां दधुः ।
बह्वृचाः संहिता छेताः सनिरर्काभिर्धृताः । धूर्ध्वतच्छन्दर्भाभ्यासं सर्वपारिः प्रमुच्यते ॥ ६ ॥
वैशम्पायनशिष्या वै चरकाध्वयंबोऽभयन् । यच्छेरग्रहहृत्प्योऽःःःःः ३३गुरोर्धतम् ॥ ६ ॥
याज्ञवल्क्यश्च तस्त्रिंशत् आहाहो भगवन् कियत् । अस्मिन् रत्नपत्ताराणां चरित्येऽहं सुदुधरम् ६ ॥
इत्युक्तो गुरुरप्याह वृषितो याज्ञल खया । विप्रायमन्त्रा शिष्येण मदीयं त्वज्जातिप्रति ६ ॥
देवरातसुतः सोऽपिच्छर्दिवा यजुर्वा गणम् । ततो गतोऽप्य मुनयो दक्षुस्तान् यजुर्गणान् ६ ॥

यज्ञूपि तित्तिरा भू वा तप्तोलुपतयाऽऽद्दुः । तैत्तिरीया इति यजु शाखा आसन् सुपेशलाः ६१
याज्ञवल्क्यस्ततो ब्रह्मन् छन्दस्यधिगवेपयन् । गुरोरविद्यमानानि सूतस्थेऽर्कमीधरम् ॥६६॥

याज्ञवल्क्य उवाच

ॐ नमो भगवते आदित्यायाखिलजगतामात्मस्वरूपेण कालस्वरूपेण चतुर्विधभूत-
निकायानां ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तानामन्तर्हृदयेषु बहिरपि चाकाश इवोपाधिनाद्यवधीयमानो
भवानेक एव स्यादवनिमेपावयवोपचितसंघसरगयेनापामादानविसर्गाभ्यामिमां लोकयात्रा-
मनुवहति ॥६७॥

यद्गु इ वाय विबुधंभ मवितरदस्तपन्यनुसवनमहरहराग्रायविधिनोपतिष्टमानानामखिल-
दुरिततृजिनबीजावभर्जन भगवतः स्मभिधीमहि तपन मण्डलम् ॥६८॥

य इह वाय स्थिरचरनिकराणां निजनिक्केतनानां मनइन्द्रियासुगणाननात्मनः स्वयमात्मा-
न्तर्यामी प्रचोदयति ॥ ६९ ॥

य एवेमं लोकरुमतिरारालंबदनाम्बकारसंज्ञाजगरप्रहृगिलितं मृतकमिव विचेतनमवलोक्यानु-
कम्पया परमकारुणिक ईर्ष्यबोधाप्याहरहरनुमवनं श्रेयसि स्वधर्माख्यात्मावस्थाने प्रवर्तयत्य-
वनिपतिरिवासाधूनां भयमुदोरयन्नयति ॥७०॥

परित आशापालैस्तत्र तत्र कमलकोशाञ्जलिभिरुपहृताईशः ॥७१॥

अथ ह भगवंस्तव चरणनलिनयुगलं त्रिभुवनगुरुभिर्वन्दितमहमयातयामयजु काम
उपसरामीति ॥७२॥

सूत उवाच

एवं रतुतः स भगवान् चाजिरूपधरो हरिः । यज्ञं ययातयामानि मुनयेऽदात् प्रसादितः ॥७३॥

यजुभिरकरोच्छ्राया दशपद्म शतंरिभुः । जगदुर्वाजसम्यस्ताः काश्यमाध्यन्दिनादयः ॥७४॥

जैमिने सामगम्यापीन् सुमामुत्तनयो मुनिः । मुन्वास्तु तासुतस्ताभ्य मेकैका प्राह संहिताम्

सुकर्मा चापि तच्छ्रायः सामयेदतरोर्महान् । स्पष्टसंहिताभेदं चक्रे साग्रां ततो द्विजः ॥७५॥

द्विरयनाम कीसलयः पीप्यजिब सुकर्मणः । शिष्यो जगद्गुह्यश्चान्य आचन्यो ब्रह्मवित्तमः ॥७६॥

उदीच्याः सामगाः शिष्या आसन् पद्मशतानिपैः पीप्यज्यावन्योश्चापि तांश्च प्राच्यान् प्रचक्षते ॥

स्त्रीगाचिर्माहूतिः कुरुपः कुसीदः कुशिरैव च । पीप्यजिशिष्या जगद्गुः संहितास्ते शतंशतम् ॥७७॥

वृत्तो द्विरयनाभस्य चतुर्विंशतिभिरिष्यः । उचे स्वशिष्येभ्यः शेषा आवन्त्य आत्मवा-

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे अध्यायः ६

अथ सप्तमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथर्वविन सुमन्तुश्च शिष्यमभ्यापयत् स्वकाम् । संहितां सोऽपि पथ्याय वेददर्शाय चोक्तवान् ॥ १ ॥
 शौक्यायनिब्रंक्षबलिमोदोः । पिप्पलायनिः । वेददर्शस्य शिष्यास्ते पथ्यशिष्यान्थो शृणु ॥ २ ॥
 कुमुदः शुनको ब्रह्मन् जजलिश्चाप्यथर्ववित् । बध्नः शिष्योऽथाङ्गिरसः सैन्धवायन एव च ।
 नक्षत्ररत्नः शान्तिश्च कश्यपाङ्गिरसादयः । एत आथर्वणाचार्याः शृणु पौराणिकान् मुने ॥ ४ ॥
 अथीयन्त व्यासशिष्यात् संहितां मरिचुर्मुखात् । एकैकामहमेते रां शिष्यः सर्वाः समभ्यगाम् ॥ ५ ॥
 कश्यपोऽहं च सावर्णा रामशिष्योऽकृतवणः । अधीमहि व्यामशिष्याच्चतस्रो मूलसंहिताः ७ ॥
 पुराणलक्षणं ब्रह्मन् ब्रह्मिभिर्निरूपितम् । शृणुष्व बुद्धिमाश्रय वेदशास्त्रानुसारतः ॥ ८ ॥
 सगोऽस्याथ विसर्गश्च वृत्ती रचान्तराणि च । वंशो वंशानुचरितं संस्था हेतुरप्राथम्यः ॥ ९ ॥
 दशमिर्लक्षयैर्कं पुराणं तद्विदो विदुः । केचित् पञ्चविंशं ब्रह्मन् महदलक्ष्यवस्थया ॥ १० ॥
 अथ्याकृतगुणोभान्महतस्त्रिवृतोऽहम् । भूतमात्रेन्द्रियार्थानां सम्भवः सर्ग उच्यते ॥ ११ ॥
 पुरपातुगृहीतावामेतेरा वासनामयः । विसर्गोऽयं समाहारो बीजाद् बीजं चराचरम् ॥ १२ ॥
 वृत्तिभूतानि भूतानां चराणामचराणि च । कृता स्तेन नृणां तत्र कामाद्योदनयापि वा १३ ॥
 रक्षाच्युतावतारेहा विधस्पातु युगे युगे । तिर्यङ्मन्यैर्पिदेवेषु हन्यन्ते वैश्वयीदिवः ॥ १४ ॥
 मन्वन्तरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वरः । ऋषयोऽशावतारश्च हरैः पद्बिधमुच्यते ॥ १५ ॥
 राज्ञां ब्रह्मप्रसूतानां वंशखैकालिकोऽन्वयः । वंशानुचरितं तेषां वृत्तं वंशवरीश्च ये ॥ १६ ॥
 नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लयः । संस्थेति कविभिः प्रोक्ता चतुर्धास्य स्वभावतः ॥ १७ ॥
 हेतुर्जीवोऽस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारकः । यं चानुशयिनं प्राहुरप्याकृतमुतापरे ॥ १८ ॥
 अतिरेकान्वयो यस्य जाग्रत्स्वप्नुषुप्तिषु । मायामयेषु तद् ब्रह्म जीववृत्तिवपाधयः ॥ १९ ॥
 यदाधेयु यथा द्रव्यं सन्मात्रं रूपनामसु । यीजादिपञ्चतान्तासु श्ववस्थानु युतायुतम् ॥ २० ॥
 विरमेत यदा चित्तं हित्वा वृत्तित्रयं स्वयम् । योगेन वा तदाऽऽमानं वेदेहाया नियतं ॥ २१ ॥
 एवं लक्षणलक्ष्याणि पुराणानि पुराविदः । मुनयोऽष्टादश प्राहुः सुब्रह्मणि महासन्ति च ॥ २२ ॥
 प्राहं पात्रं वैष्णवं च शैवं लैङ्गं सगारुडम् । नारदीयं भागवतमात्रेणं स्कान्दसंज्ञिनम् ॥ २३ ॥
 भविष्यं ब्रह्मवैवर्ते मार्कण्डेयं सवामनम् । वाराहं मान्दवं कौर्मं च ब्रह्मण्डाक्षयमिति प्रियद् ॥ २४ ॥
 ब्रह्मसिद्धं समाख्यातं शास्त्राप्रणयनं मुनेः । शिष्यशिष्यप्रशिष्याणां ब्रह्मतेजोविघ्नघनम् ॥ २५ ॥
 इति धोमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः

शौनक उवाच

सून जीव चिरं साधो वद नो वदती वरः । तमस्यपारे भ्रमतां नृणां त्वं पारदर्शनः ॥१॥
 आहुश्चिरायुष्मृषिं मृकण्डतनयं जनाः । यः कल्गान्ते उर्वरितो येन भ्रस्तमिदं जगत् ॥२॥
 स वा अस्मत्कुतोऽपन्नः कल्गेऽस्मिन् भागं धर्ममः । नैवाधुनापि भूतानां सम्प्रवः कोऽपि जायते ॥
 एव एवार्णवे भ्राम्यन् ददर्श पुरां किञ्च । वटप्रपुटे तोकं शयानं, स्वेकमद्भुतम् ॥४॥
 एष नः संशयो भूयान् सूत कौतूहलं यतः । तं नश्चिद्वि महायोगिन् पुरायोष्वपि सम्मतः ॥५॥

सून उवाच

प्रभस्वया महर्षेऽयं कृनो लोरुभ्रमापहः । नारायणरूपा यत्र गीता कलिमत्तापहा ॥६॥
 प्राप्तद्विजातिर्मस्कारो मार्कण्डेयः पितुः क्रमात् । छन्दांस्यधीश्य धर्मेण तपःस्वाध्यायसंयुतः ७
 बृहद्भ्रतधरः शान्तो जटिलो वल्कलाग्रः । विभ्रन् कमण्डलुं दण्डमुपवीतं समेखलम् ॥८॥
 कृष्णाजिनं सावसूत्रं कृशाश्च नियमर्द्धये । अभ्यकंगुरविप्रात्मस्वचंयन् सन्ध्योर्हरिम् ॥९॥
 सायं प्रातः स गुरवे भैक्ष्यमाह्वय वागमतः । बुभुजे गुर्वनुज्ञातः सहस्रो चेदुपोतितः ॥१०॥
 एवं तपःस्वाध्यायपरो वर्याणामयुतायुतम् । आराधयन् हृषीकेशं जिग्ये मृत्युं सुदुर्जयम् ॥११॥
 ब्रह्मा भृगुर्भवो दक्षो ब्रह्मपुत्राश्च ये परे । नृदेवपितृभूतानि तेनासन्नतिविस्मिताः ॥१२॥
 इत्थं बृहद्भ्रतधरस्तपःस्वाध्यायसंप्रमै । दध्याषवो ब्रह्म योगी भ्वस्तक्लेशान्तरात्मना ॥
 तस्यैवं युञ्जतश्चित्तं महायोगेन .योगिनः । ध्यतीयाय महान् कालो मन्वन्तरपटारमरुः ॥१४॥
 एतत् पुरन्दरो ज्ञात्वा सप्तमेऽस्मिन् किञ्चान्तरे । तपोविशङ्कितो ब्रह्मचारिभे तद्विद्यापनम् ॥१५॥
 गन्धर्वाप्सरसः कामं वसन्तमलयानिलौ । मुनये प्रोपयामास रजस्तोरुमदौ तथा ॥१६॥
 ते वै तदाश्रमं जग्मुर्हिमाद्रेः पार्श्वे उत्तरे । पुष्पभद्रा नदी यत्र चित्राषया च शिखा विभो ॥
 तदाश्रमपदं पुष्यं पुष्यं हुमलताञ्छितम् । पुष्यद्विजकुलाकीर्णं पुष्यमलजलाशयम् ॥१८॥
 मत्तन्नमरसङ्घोतं मत्तकोकिलकूजितम् । मत्तवर्हिन्टाटोप मत्तद्विजकुलाकुलम् ॥१९॥
 वायुः प्रविष्ट आदाय हिमनिर्करशीकरान् । सुमनोभिः परिवृक्तो ववापुत्तम्भयन् स्मरम् ॥२०॥
 दधन् द्रविशान्त्रः प्रनालस्तषकालिभिः । गोपहुमलताजालैस्तप्रासीत् कुमुमाकरः ॥२१॥
 अन्वीयमानो गन्धर्वैर्गीतवादिप्रदूषकैः । अष्टरयतात्तचपेपुः स्व.स्रोयूथपतिः स्मरः ॥२२॥
 हुत्तमि सगुपायो न दस्युः शक्रकिङ्कराः । मीलितात्वं दुराधर्मं मूर्तिमन्तमिवानलम् ॥२३॥
 ननुद्वस्तस्य पुरतः श्रियोऽथो गायका जगुः । मृदङ्गगीतापणैर्वांधं चकुर्मनोरमम् ॥२४॥
 सन्दधेऽन्नं स्वयनुपि कामः पद्ममुत्तं तदा । मनुर्मनो रजस्तोरु इन्द्रभृत्या व्यकम्पयन् ॥२५॥

कीडन्त्याः पुञ्जिरुथल्याः कन्दुकै स्तनगौरवात् । भृशमुद्विग्नमध्यायाः केरुवित्तसितस्रज २६॥
 इनस्ततोभ्रमदृष्टेश्चञ्जन्त्या अत्रुहदुकम् । वायुर्जहार तदासः सूक्ष्मं शुद्धितमेखलम् ॥२७॥
 त्रिमस्रजं तत्रा बाणं मत्स्या त स्वजित स्मरः । सवे तत्राभवन्मोवमनीशस्य यथोद्यम ॥२८॥
 त इथमपकुर्वन्तो मुनेस्तत्तेजसा मुने । दक्षमाना निपट्टुः प्रबोध्याहिमिवाभंकाः ॥२९॥
 इतीन्द्रानुचरैर्महान् धर्षितोऽपि महामुनिः । यज्ञागादहमो भाव न तच्चित्रं महःसु हि ॥३०॥
 दृष्ट्वा निस्तेजवं काम मगणं भगवान् स्वराट् । श्रुत्वानुभाय ब्रह्मर्षेर्विस्मयं समगात् परम् ॥३१॥
 तस्यैव युक्तमश्चित्तं तप स्वाध्यायसंयमैः । अनुग्रहायाविरासीन्नरनारायणो हरि ॥३२॥
 तौ शुक्लकृष्णौ नवक्रजलोचनौ चतुर्भुजौ रौरववल्कलाम्बरौ ।
 पवित्रपाणी उपवीतकं त्रिवृत् कमण्डलुं दण्डमृत्तुं च वीणवम् ॥३३॥
 पञ्चाक्षमालामुत जन्तुमार्जनं वेदं च साक्षात्तप एव रूपिणौ ।
 तपत्तडिद्वर्णपिशङ्गरोचिग प्राशू दधानौ त्रिभुवर्षभाचिती ॥३४॥
 ते वै भगवतो रूपे नरनारायणादृपी । द्योत्थायादरेणोच्चैर्ननामाङ्गे न दण्डवन् ॥३५॥
 म नत्सन्दर्शनानन्दनिर्वृताः मेन्द्रियाशयः । हृष्टरोमाभ्रपूर्णाक्षो न सेहे तापुदीशितुम् ॥३६॥
 उन्थाय प्राञ्जलिः प्रह्र श्रौःसुक्यादाक्षिपञ्चन । नमो नम इतीशानी बभापे गङ्गापरः ॥३७॥
 तयोरासनमादाय पादयोरवनिश्रय च । श्रद्धेणानुलेपेन धूमाल्यैरपूजयत् ॥३८॥
 सुखमासनमासीनौ प्रसादाभिमुखौ मुनी । पुनरानग्य पादाभ्यां गरिष्ठाविदमघीत ॥३९॥
 मार्कण्डेय उवाच
 किं वर्याये तव विभो यदुदीरितोऽमुः संस्पन्दते तमनु वाद्मनइन्द्रियाणि ।
 स्पन्दन्ति वै तनुभूतामजशर्वायोश्च स्वस्याप्यथापि भजतामसि भाववन्धुः ॥४०॥
 मूर्ती इमे भगवतो भगवत्त्रिलोक्याः चेमाय तापविरमाय च मृशुजित्यै ।
 नाना विभर्त्तवितुमन्यतनूर्यथेदं सृष्ट्वा पुनर्प्रलमि सर्वमिवोर्णनाभिः ॥४१॥
 तस्यावित्तुः स्थिरचरोशितुर्दृष्टिमूलं यत्स्थं न कर्मगुणकालरज स्पृशन्ति ।
 यद् वै स्तुवन्ति निनमन्ति यजन्त्यभीषणं ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदाप्ये ॥४२॥
 नान्यं तवाध्वयुपनयादपवर्णमर्तैः चेमं जनस्य परितोभिय ईश विप्रः ।
 प्रह्ला विभेः यलमतो द्विपरार्धधिपत्यः कालस्य ते किमुत तः । तमीतिकानाम् ॥४३॥
 तद् वै भजाग्य तधिपस्तव पादमूलं हिवेदमारमच्छुदि चात्मगुरोः परस्य ।
 देहाध्यायार्थमपदन् यमभिज्ञमार्यं विन्देत् ते तर्हि सर्गमनीपिनार्थम् ॥४४॥
 सार्धं रजस्तम हतीश तवाग्मबन्धो मावामयाः स्थितिलयोऽप्यहेतवोऽस्य ।
 लीला धृता यदपि सत्प्रमयी प्रशाप्यै नान्ये नृणां द्यसतमोद्भिपयश्च यावाम् ॥४५॥

तस्मात्तत्रेह भगवन्नय सात्त्विकानां शुक्ली तनुं स्वदयितां कुशला भजन्ति ।
 यत् सात्वताः पुरुरूपमुशन्ति सर्वं लोको यतोऽभवमुतात्मपुत्र न चान्यत् ॥४६॥
 तस्मै नमो भगवते पुरुषाय भूम्ने विधाय विश्वगुरवे परदेवतायै ।
 नारायणाय क्लृप्ये च नरोत्तमाय हंसाय संयतगिरे निगमेधराय ॥४७॥
 यं वै न वेद् वितयाचरयैर्भ्रमद्दी, सन्तं स्वल्पेभ्यस्तुपु ह्यपि ह्यप्येपु ।
 तन्माययाऽऽवृत्तमतिः स उ एव सात्तादाद्यस्तवाखिलगुतो रूपसाद्य वेदम् ॥४८॥
 यद्दर्शनं निगम आत्सरह, प्रकाशं मुह्यन्ति यत्र कवयोऽजपरा यतन्तः ।
 तं सर्ववाद्द्विव्यप्रतिरूपशील वन्दे महापुरुरमात्मनि गूडशोषम् ॥४९॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

अथ नवमोऽध्यायः

सूत उवाच

संस्तुतो भगवानित्थं मार्कण्डेयेन धीमना । नारायणो नरसखः प्रीत आह भृगुर्दहम् ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

भो भो ब्रह्मविद्यांति सिद्ध आत्मममाधिना । मयि भक्त्यानपायिन्या तत्रःस्वाष्ट्याय सर्वमै २
 वयं ते परितुष्टाः स्म त्वद्बृहद्ब्रह्मचर्यया । वरं प्रतीच्छ भद्रं ते वरदेशादभीप्सितम् ॥३॥

श्रुत्वापिठवाच

जितं ते देवदेवेश प्रपञ्चार्तिहराच्युत । वरेणैतावतालं नो यद् भवान् समस्तरयत ॥४॥
 गृहीत्याजादपो यस्य श्रीमत्पादाब्जदर्शनम् । मनसा योगपकेन स भवान् मेऽङ्गगोचरः ॥५॥
 अध्याप्यभुजपत्राद्यं पुण्यश्लोकशिलागणे । द्रष्टुं मायां यथा लोकः मपाखो वेद सद्भिदात्म ॥६॥

सूत उवाच

इतीदितोऽर्चितः काममूर्धपत्न्या भगवान् मुने । तथेति स स्मयन् प्रागाद् यदर्थाश्रममोक्षरः ॥७॥
 तमेव चिन्तयन्नर्धमृगिः स्वाश्रम ९३ सः । यमन्नभ्यर्कसोमाभुमूवायुवियदात्मसु ॥८॥
 ध्यायन् सर्वत्र च हरिं भावद्भरैरपूतयत् । क्वचित् पूजां विसस्मार प्रेमप्रमरसत्सलुत ॥९॥
 तस्यैकदा भृगुश्रेष्ठ पुण्यभद्रातटे मुनेः । उपापीनस्य सन्पायां मण्डान् वायुरभूमहान् ॥

तं चयदशार्द्रं समुदीरयन्तं बलाहका अन्वभवन् करालाः ।

अपत्यविष्टा मुमुक्षुस्तद्विद्धिः स्वनन्त उच्चैरभिवर्षधाराः ॥११॥

ततो र्यदस्तरयन्त चतु ममुद्राः समन्ततः यमातलमाप्रसन्तः ।

समीरवेगोर्मिभिरुन्नत्रमहामयावर्तगभीरघोराः

॥१२॥

अन्तर्बहिश्चान्निरतिष्ठुभिः खरैः शतसुदाभीरपतापितं जगत् ।
 चतुर्विधं वीक्ष्य सहात्मना मुनिर्जलाप्लुतां दमां विमनाः समग्रसत् ।
 तस्यैवमुद्वीक्षत उमिभीषणः प्रभजनाधूर्णितवामं हार्णवः ।
 आपूर्यमाणो घरपद्मिरगुदैः क्षमामप्यधाद् द्वीपवर्षाद्रिभिः समम् ॥१४॥
 सक्षमान्तरिक्षं सदिपं सभागयं प्रैलोभ्यमासीत् सह दिग्भिराप्लुतम् ।
 स एक एवोर्वरितो महामुनिर्ब्रह्म विक्षिप्य जटा जटान्धवत् ॥१५॥
 छत्तृत्परीतो मकरैस्तिमिङ्गलैरुपहतो वीचिनभ्रस्वता हतः ।
 तमस्थपारे पतितो भ्रमन् दिशो न वेद ख गां च परिश्रमेपितः ॥१६॥

कचिद् गतो महावर्ते तरलैस्ताडितः क्वचित् । यादोभिर्भक्षयते कापि स्वयमन्योन्यघातिभिः ॥
 कचिच्छोकं कचिन्मोहं कचिद् दुःखं सुखं भयम् । कचिन्मृत्युमवाप्नोति व्याध्यादिभिस्ताडितः ॥
 अयुतायुतवर्षाणां सहस्राणि शतानि च । व्यतीयुर्भ्रमन्तस्तस्मिन् विष्णुमायावृतात्मनः ॥१७॥
 य कदाचिद् भ्रमन्तस्तस्मिन् पृथिव्याः ककुदि द्विजः । न्यप्रोघपोतं ददशे फलपङ्कधशोमितम् ॥२०॥
 प्रागुत्तरस्थां शाखायां तस्यापि ददशे शिशुम् । शयानं पर्यंपुटके प्रसन्तं प्रभया तमा ॥२१॥
 महामरकतरयामं श्रीमद्भद्रनपङ्कजम् । कम्बुप्रोवं महोरस्कं सुनासं सुन्दरभ्रुवम् ॥२२॥
 गामैजदलकाभातं कम्बुश्रीकण्ठं दाडिमम् । विद्रुमावरभासेऽञ्जोष्णायितसुधास्मितम् ॥२३॥
 पद्मगर्भास्थापाङ्गं हृद्यहासावलोकनम् । श्वासेजदलिसंविज्ञानिघ्ननाभिदलोदरम् ॥२४॥
 चार्बुदुलिभ्यां पाणिभ्यामुत्थीय चरणाभ्युजम् । मुखे निधाय विप्रेन्द्रो धयन्तं वीक्ष्य विस्मितः
 तदर्शनाद् वीतपरिश्रमो मुदा प्रोफुल्लहृत्पद्मविलोचनामभुजः ।
 प्रहृष्टरोमानुतभावशङ्कितः प्रष्टुं पुरस्तं प्रससार बालकम् ॥२६॥
 तावच्छिशोर्वै स्वसितेन भागवः सोऽन्त शरीरं मशको यथाविशत् ।
 तत्राप्यदो न्यस्तनचष्ट कृत्स्नशो यथा पुरामुह्यदतीव विस्मितः ॥२७॥
 खं रोदसो भगणानद्रिसागरान् द्वीपान् सवर्गान् ककुभः सुरासुरान् ।
 वनानि देशान् सरितः पुराकरान् खेडान् व्रजानाधमण्यवृत्तयः ॥२८॥
 महान्ति भूतान्यथ भौतिकान्यसौ कालं च नानायुगकलरूपनम् ।
 यन् किञ्चिदन्यद् व्यवहारकारणं ददशं विश्वं सदिवावभासितम् ॥२९॥
 हिमालयं पुष्पवहां च तां नदीं निजाध्रमं तत्र ऋषीनपरयत् ।
 विश्वं विपश्यन्नुत्सिताञ्जिशोर्वै बहिर्निस्सृतो न्यपतद्दयान्धी ॥३०॥
 तस्मिन् पृथिव्याः ककुदि प्रसूढं घटं च तत्पर्यंपुटे शयानम् ।
 लोकं च तत्रेमसुधास्मितेन निरीक्षतोऽगाह्णनिरीक्षणेन ॥३१॥

द्वादशस्यपि मासेषु देवोऽसौ यद्भिरस्य वै । चरन् समन्तात्तनुते परत्रेह च सम्मतिम् ॥४६॥
 सामर्थ्यं बुभिक्षिन्नैर्कर्षय संस्तुवन्मयमुम् । गन्धर्वास्तं प्रगायन्ति नृपयन्त्यप्सरसोऽप्यन ॥४७॥
 उन्नहन्ति रथं नागा प्रामाण्ये रथयोजका । चोदयन्ति रथं पृष्टे नैर्कर्ता बभूवुःशालिन ॥४८॥
 जालसिन्ध्या सहस्राणि पट्टिप्रंक्षयस्योऽमलाः । पुरतोऽभिमुखं यान्ति स्तुवन्ति स्तुतिभिर्विशुभ्रम् ॥
 एवं ह्यनादिनिधनो भगवान् हरिरोश्वर । कल्पे कल्पे स्वमारमानं स्थूय लोकानवत्यजः १०
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे आदित्यव्यूहविवरण नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

सूत उवाच

नमो धर्माय महते नम कृष्णाय वेधसे । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान् वक्ष्ये सनातानान् ॥
 एतद् व कथितं विद्या विष्णोश्चरितमहुतम् । भवद्भिर्ददं पृष्टो नराणां पुरुषोचितम् ॥२॥
 अत्र सङ्कीर्तितं साक्षात् सर्वपापहरो हरि । नारायणो ह्युपकेशो भगवान् सात्वतां पति ३
 अत्र ब्रह्म परं गुह्यं जगतः प्रभवाप्ययम् । ज्ञानं च तदुपाख्यानं प्रोक्तं विज्ञानपयुतम् ॥४॥
 भक्तियोग समाख्यातो धैर्यार्थं च तदाश्रयम् । पारीक्षितमुपाख्यानं नारदाख्यानमेव च ॥५॥
 प्रायोपवेशो राजर्षिप्रशापात् परीक्षित । शुकस्य ब्रह्मर्षभस्य सवादाश्च परीक्षित ॥६॥
 योगधारणयोऽज्ञान्ति संवादो नारदाजयो । अवतारानुगीतं च सर्गं प्राधानिकोऽग्रतः ॥७॥
 विदुरोद्धवमवाद् चतुर्मेत्रेययोस्ततः । पुराणसङ्घिताग्रभो महापुरुषसंस्थिति ॥८॥
 ततः प्राकृतिकं सर्गं सप्त वैकृतिकाश्च ये । ततो ब्रह्माण्डसम्भूतिर्वैराज पुरुषो यतः ॥९॥
 कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गतिं पद्मसमुद्भव । भुव उद्धरणेऽम्भोधैर्हिरण्याक्षवधो यथा ॥१०॥
 ऊर्ध्वतर्यंगवाचसंगौ रुद्रसर्गस्तथैव च । अर्धंगारो नरस्याय यतः स्वायम्भुवो मनु ॥११॥
 शतरूपा च या स्त्रीयामाद्या प्रकृतिरत्नमा । सन्तानो धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः ॥१२॥
 अवतारो भगवतः कपिलस्य महारमन । देवहृत्याश्च संवादं कपिलेन च धोमता ॥१३॥
 भवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम् । भ्रुवस्य चरितं पश्चात् पृथोः प्राचीनवर्षिदयः ॥१४॥
 नादस्य च संवादस्ततः प्रैयव्रतं द्विजा । नामेस्ततोऽनुचरितमृषभस्य भरतस्य च ॥१५॥
 द्वीपवर्षसमुद्राणां गिरिनद्युपवर्णनम् । ज्योतिश्चक्रस्य संस्थानं पातालनरकस्थितिः ॥१६॥
 दक्षजन्म प्रचेतोभ्यस्तत्पुत्रीणां च सन्तति । यतो देवासुरनरास्तिथ्यङ्गनालगादयः ॥१७॥
 त्वाष्ट्रस्य जन्म निघन पुत्रयोश्च दितेर्द्विजा । दैत्येधरस्य चरितं प्रहादस्य महाभजनः ॥१८॥
 मन्वन्तरानुत्थानं यज्ञेन्द्रस्य विभोःशुभ्रम् । मन्वन्तराचताराश्च विष्णोर्हयशिरादयः ॥१९॥
 कौर्म धान्वन्तरं मास्यं वामनं च जगत्पते । शोरोदमथनं तद्ददसृतायै दिवीकसाम् ॥२०॥

देवासुरमहायुद्धं राजवंशानुकीर्तनम् । इष्ट्वाकुंजम् तदंशः सुसुन्नस्य महात्मनः ॥२१॥
 इलोगरुष्यानमश्रोक्तं तारोपाख्यानमेव च । सूर्यवंशानुक्रथं शशादाद्या नृगादयः ॥२२॥
 मौक्त्यं चाथ शयतिः ककु स्वस्य च धीमतः । रत्नवाङ्मयं च मान्वातुःसौभरेः सगरस्य च ॥
 रामस्य कोसलेन्द्रस्य चरितं क्विन्पापहम् । निमेरङ्गपरित्यागो जनकानां च सम्भवः ॥२४॥
 रामस्य भागवेन्द्रस्य निक्षत्रकरणं भुवः । ऐलस्य सोमवंशस्य ययातेनंहुस्य च ॥२५॥
 दौष्यन्तेभरतस्यापि शन्तनोस्तप्तुस्य च । ययातेजयैष्टुस्य यदोर्गशोऽनुकीर्तितः ॥२६॥
 यत्रावतीर्णो भगवान् कृष्णाक्ष्यो जगदीधरः । वसुदेवगृहे जन्म ततो वृद्धिश्च गोकुले ॥२७॥
 तस्य कर्माण्यपाराणि कीर्तितान्यसुरद्विनः । पूतनासुपयःपानं शकटोच्चाटन शिशोः ॥२८॥
 नृणावर्तस्य निष्पेगस्तथैव बरुवस्तयोः । धेनुकस्य सहस्रातुः प्रलम्बस्य च संक्षयः ॥२९॥
 गोपानां च परित्राणं दावाप्रोः परिसर्पतः । दमनं कालियस्याहेर्महाहेर्नन्दमोक्षणम् ॥३०॥
 यतर्चयां तु कन्यानां यत्र तुष्टोऽच्युतो व्रतैः । प्रसादो यज्ञपत्रीभ्यो विप्राणां चानुतापनम् ३१
 गोवर्धनोद्धारणं च शक्रस्य सुरभेरथ । यज्ञाभिपेकं कृष्णस्य स्त्रीभिः क्रीडा च रात्रिपुः ॥३२॥
 शङ्खचूडस्य दुर्बुद्धेर्वधोऽरिष्टस्य केशिनः । अक्रूरागमनं पश्चात् प्रस्थानं रामकृष्णयोः ॥३३॥
 मज्जलीणां विलापश्च मथुरालोचनं ततः । गजमुष्टिकवाणूरकंसादीनां च यो वधः ॥३४॥
 मृतस्यानयनं सूनोः पुनः सान्दीपनेर्गुरोः । मथुरायां निवसता यदुचक्रस्य यत् प्रियम् ।

कृतमुद्धवरामाभ्यां युतेन हरिणा द्विजाः ॥३५॥

जरासन्धसमानीतसैन्यस्य बहुशो वधः । घातनं यत्रेन्द्रस्य कुशस्थत्या निवेशनम् ॥३६॥
 आदानं पारिजातस्य सुधर्मायाः सुरालयात् । रक्मिण्या हरणं युद्धे प्रमथ्य द्विःसतो हरेः ३७
 हरस्य जग्म्वं युद्धे बाणस्य भुजकृन्तनम् । प्राग्ज्योतिपपतिं हत्वा कन्यानां हरणं च यत् ॥
 चैद्यपौर्यङ्कशात्वानां दन्तववप्रस्य दुर्मतेः । शम्बरो द्विविदः पीडो मुरः पञ्चजनादयः ॥३९॥
 माहात्म्यं च वधस्तेषां वाराणस्याश्च दाहनम् । भारवतरणां भूमेर्निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ॥४०॥
 विप्रशापापदेशेन संहारः स्वकुलस्य च । उद्धवस्य च संवादो वासुदेवस्य चानुतः ॥४१॥
 यत्रात्मविद्या ह्यखिला प्रोक्ता धर्मविनिर्णयः । ततो मर्त्यपरित्याग आत्मयोगानुभावतः ॥४२॥
 युगलक्ष्मणवृत्तिश्च कर्त्वी नृणामुपप्लवः । चतुर्विधश्च प्रलय उत्पत्तिस्त्रिविधा तथा ॥४३॥
 देहत्यागश्च राजर्षेर्विष्णुरातस्य धीमतः । शास्त्राप्रणयनमृषेर्माकंरुण्यस्य सत्कथा ।

महापुरपविन्यासः सूर्यस्य जगदात्मनः ॥४४॥

इति चोक्तं द्विजश्रेष्ठा यत् पृष्टोऽहमिहास्मि वः । लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वाशः ॥४५॥
 पतितः स्खलितश्चार्तः क्षुर्वा वा विवरो द्रुवन् । हरये नम इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वापातकात् ॥४६॥

सद्भीः प्रमानो भगवानकन्त श्रुतानुभावो व्यसन हि पुंसाम् ।
 प्रगिरस्य चित्त विधुनो यशेष यथा तमोऽक्रौऽभ्रमिवातिवात ॥४७॥
 मृषा गिरस्ता ह्यसतीरसरूपा न कथ्यते यद् भगवानधीक्ष्ण ।
 तदत्र सत्य तद्गु ह्येव मङ्गल तदेव पुण्य भगवद्गुणोदयम् ॥४८॥
 तदेव रम्य स्फिर नव नव नदेव शश्वमनसो महो सवम् ।
 तदेव शोकार्णवशोपण्य नृणां यद्दुत्तमश्लोक्यशोऽनुगीयते ॥४९॥
 न तद् वचश्चित्रपद्म हरेर्वशो जग पवित्र प्रपृणीत कहिचित् ।
 तद् ध्वान्त्सतीर्थं न तु हससेवित यत्राभ्युत्तमत्र हि साधनोऽमना ॥५०॥
 स चाग्निमर्गो जनताघमम्प्लवो यस्मिन् प्रतिश्लोकमवद्वव्यपि ।
 नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्घ्रितानि यन्तृ यन्ति गायन्ति गृणन्ति साधन ॥५१॥
 नैऋत्यमन्प्रच्युतभाववर्जित न शोभते ज्ञानमत्र निरञ्जनम् ।
 वुत्त पुन शश्वदभद्रमीधरे न शर्पित कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥
 यश श्रियामेव परिश्रम परो वर्णाश्रमाचारतप धृतादिषु ।
 अविस्मृतिः श्रीवत्पादरामपोर्णानुवाद्भवणदिग्भिरे ॥५३॥
 अविस्मृति कृष्णपदारविन्दयो द्विषोत्थभद्राणि शम तनोति च ।
 सत्वस्य शुद्धि परमात्मर्तक ज्ञान च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥५४॥
 यूय द्विजाग्र्या अन भूरिभागा यच्छ्रद्धदात्म-पस्विनात्मभूतम् ।
 नारायण देवमदेवमीशमनलभारा भजताविदेरय ॥५५॥
 अर्हं च सस्मारित आत्मनस्य श्रुत पुरा मे परमरिवव्यात् ।
 प्रायोपदेशे नृपते परीक्षित सत्स्यपीणां महतां च श्यपताम् ॥५६॥

कलिमलसंहतिकालनोऽखिलेशो हरिरितरत्र न गीयते ह्यभीष्टणम् ।

इह तु पुनर्भगवानशेषमूर्तिः परिपठितोऽनुपदं कथाप्रसङ्गे ॥६२॥

तमहमजमनन्तमात्मतत्त्वं जगदुदयस्थितिर्मयमात्मशक्तिम् ।

सुंपतिभिरजशकशङ्कराद्यै हुं'खसितस्तवमच्युतं नतोऽस्मि ॥६६॥

उपचितनवशक्तिभिः स्व आत्मन्युपरचितस्थिरजङ्गमालयाय ।

भगवत उपलब्धिमात्रघात्रे सुररूपभाय नम सनातनाय ॥६७॥

स्वसुखनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावोऽप्यजितरचिरलीलावृष्टमारस्तदीयम् ।

व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनघ्नं व्यासमुनु नतोऽस्मि ॥६८॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वादशस्कन्धार्धनिरूपणं नाम द्वादशोऽध्यायः १२

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

य ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यै स्तयेर्वेदैः साङ्गपदकमोपनिषद्गोयन्ति यं सामगा

ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो यस्यान्तं न विदुःसुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः

पृष्टे भ्राम्यदमन्दमन्दरगिरिप्रावाभ्ररूपद्वयनाग्निद्रालो कमठावृतेर्भगवत आसानिलाः पान्तु व

धत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद् वेलानिभेनाम्भसां यातायातमतन्द्रित जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति

पुराणसंख्यासम्भूतिमस्य वाच्यप्रयोजने । दान दानस्य माहात्म्यं पाठादेश्च निबोधत ॥३॥

ब्राह्मं दश सहस्राणि पाद्मं पञ्चोनपष्टि च । श्रीवैष्णवं त्रयोविंशतुर्विंशति शैवकम् ॥४॥

दशाष्टौ श्रीभागवतं नगरदं पञ्चविंशति । मार्कण्डेयं नव धाह्यं च दशपञ्च चतुःशतम् ॥५॥

चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानि च । दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्तं लिङ्गनेकादशैव तु ॥ ६ ॥

चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम् । स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितम् ॥

कौर्मै सप्तदशाख्यातं मात्स्यं तत्तु चतुर्दश । एकोनविंशत् सौपर्णं ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥

एव पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः । तत्राष्टादशाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥

इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नाभिपङ्कजे । स्थिताय भवभीताय कारुण्यात् संप्रकाशितम् ॥

आदिमध्यावसानेषु वैराग्यापयानसंयुतम् । हरिलीलाकथाप्रातामृतानन्दितससुरम् ॥११॥

सर्ववेदान्तसारं यद् ब्रह्मात्मैकवलक्षणम् । यस्वद्वितीयं तच्छिष्टं कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥१२॥

श्रीष्टपर्वा पौर्णमास्यां हेमसिद्धसमन्वितम् । ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥

राजन्ते तावदग्यानि पुराणानि मतां गणे । यावन्न दृश्यते साध्यान् श्रीमद्भागवतं परम् ॥१४॥

सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते । तद्ब्रह्मावृत्तवृत्तस्य नान्यत्र स्याद् रति षचिन् ॥

निष्कानां यथा गङ्गा देवानामच्युतो यथा वैष्णवानां यथा शम्भु पुराणानामिदं तथा ॥६॥
 क्षेत्राणां चैत्र सर्वेषां यथा काशी ह्यनुत्तमा । तथा पुराणघातानां श्रीमद्भागवतं द्विजा ॥१७॥
 श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यद् वैष्णवानां प्रियं यस्मिन् पारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते ।
 तत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नेत्कर्म्यमाविष्टं तत्तृणवन् विपटुन् विचारणपरो भवति विमुच्येन्नरः
 कस्मैयेन विभासितोऽयमनुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा
 योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यतस्तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि
 नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे । य इदं कृपया कस्मै व्याचक्षते मुमुक्षवे ॥२०॥
 योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुक्राय ब्रह्मरूपिणे । सत्सारसर्पदंष्ट्रं यो विष्णुरातमममुच्यते ॥२१॥
 भवे भवे यथा भक्तिं पादयोस्तव जायते । तथा कुरुष्व देवेश नाथस्व नो यतः प्रभो ॥२२॥
 नामसङ्कीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् । प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥२३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां सहितायां

द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

इति द्वादशस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

❀ हमारे यहाँ की प्रसिद्ध पुस्तकें ❀

❀ सचित्र सुखसागर भाषा ❀

यह पुस्तक श्रीमद्भागवत का पूर्ण अनुवाद मूल तथा चूणिका टीका के आधार पर है। अतः परीक्षार्थियों के लिये भी यह परमोपयोगी है। कई बहुरंगे चित्र तथा ऊपर अत्यंत चित्ताकर्षक कवर है। पकी जिल्द की पुस्तक का मूल्य केवल १२) रु० डा० ख० अलग।

❀ दुर्गा मत्स्यती भाषा टीका ❀

यह पुस्तक मोटे अक्षरों में सरल टीका सहित प्रकाशित की गई है। पाठ की सभी सामग्रियों से पुस्तक पूर्ण रूप से विभूषित है। पुस्तक पर दुर्गाजी का एक बहुरंगा बहुत ही सुन्दर चित्र है।

मूल्य १।।।) रु० डा० ख० अलग।

❀ गोपाल सहस्रनाम भा० टी० ❀

इसमें गोपाल सहस्रनाम के अतिरिक्त पांच अन्य स्तोत्रों का समावेश है। पाठोपयोगी कोई भी विषय नहीं छोड़ा गया है। टीका बहुत सरल है। गोपाल जी का एक बहुरंगा चित्र भी है।

मूल्य केवल १।।) डा० ख० अलग।

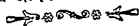
❀ लग्नचन्द्रिका भा० टी० ❀

लग्न बनाने तथा देखने के लिये ज्योतिष का यह अनुपम ग्रन्थ है। पुस्तक सर्वांग सुन्दर है। टीका बहुत सरल है, जिसको मामूली पढ़ा लिखा भी भली प्रकार समझ सकता है। पुस्तक में यथास्थान टिप्पणी

निम्नगानां यथा गङ्गा दवानामच्युतो यथा। वैष्णवानां यथा शम्भुः पुराणानामिदं तथा ॥६॥
 क्षेत्राणां चैव सर्वेषां यथा काशी ह्यनुत्तमा । तथा पुराणधातानां श्रीमद्भागवतं द्विजा ॥१७॥
 तत्र ज्ञानविरागमक्तिमहित नैककर्ममाविष्कृतं तच्छृण्वन् विपठन् विचारणपरो भव या विमुच्येन्नर
 कस्मैयेन विभासितोऽयमनुलो ज्ञानप्रदीपः, पुरा तद्दूषेण च नारदाय मुनये कृप्याय तद्दूषिणा
 योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यतस्तच्छुद्ध विमल विशोकममृत सत्य पर धीमहि
 नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे । य इदं कृपया कस्मै व्याचक्षते मुमुक्षवे ॥२०॥
 योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुक्राय ब्रह्मरूपिणे । ससारसर्पदष्ट यो विष्णुरातममुमुक्षत् ॥२१॥
 भवे भवे यथा भक्ति पादयोस्तव जायते । तथा कुरुष्व देशेन नाथस्वं नो यत प्रभो २२॥
 नामसङ्कीर्तनं यस्य सर्वपापप्रणाशनम् । प्रणामो दुःखशमनस्तं नमामि हरिं परम् ॥२३॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयाख्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां सहितायां

द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

इति द्वादशस्कन्धः समाप्तः

हरि ॐ तत्सत्

❀ हमारे यहाँ की प्रसिद्ध पुस्तकें ❀

❀ सचित्र सुखमागर भाषा ❀

यह पुस्तक श्रीमद्भागवत का पूर्ण अनुवाद मूल तथा चूर्णिका टीका के आधार पर है। अतः परीक्षार्थियों के लिये भी यह परमोपयोगी है। कई बहुरंगे चित्र तथा ऊपर अत्यंत चित्ताकर्षक कवर है। पकी जिल्द की पुस्तक का मूल्य केवल १२) रु० डा० स० अलग।

❀ दुर्गा मसशती भाषा टीका ❀

यह पुस्तक मोटे अक्षरों में सरल टीका सहित प्रकाशित की गई है। पाठ की सभी सामग्रियों से पुस्तक पूर्ण रूप से विभूषित है। पुस्तक पर दुर्गाजी का एक बहुरंगा बहुत ही सुन्दर चित्र है।

मूल्य १।।।) रु० डा० स० अलग।

❀ गोपाल सहस्रनाम भा० टी० ❀

इसमें गोपाल सहस्रनाम के अतिरिक्त पांच अन्य स्तोत्रों का समावेश है। पाठोपयोगी कोई भी विषय नहीं छोड़ा गया है। टीका बहुत सरल है। गोपाल जी का एक बहुरंगा चित्र भी है।

मूल्य केवल १।।।) डा० स० अलग।

❀ लगचन्द्रिका भा० टी० ❀

लग्न बनाने तथा देखने के लिये ज्योतिष का यह अनुपम ग्रन्थ है। पुस्तक सवांग सुन्दर है। टीका बहुत सरल है, जिसकी मामूली पढ़ा लिखा भी मली प्रकार समझ सकता है। पुस्तक में यथास्थान टिप्पणी

उदाहरण आदि देकर और भी सुन्दर बनाने का प्रयास किया गया है।
मूल्य केवल २) डा० ख० अलग।

❀ योग वाशिष्ठ भाषा ❀

वैराग्य और मुमुक्षु प्रकरण

ज्ञान, वैराग्य की यह पुस्तक सर्व साधारण के मनन करने योग्य है। पुस्तक पर बहुरंगा कवर है। मूल्य केवल २) डा० ख० अलग।

❀ बृहद् भक्तमाल भाषा ❀

इस पुस्तक में भगवान के परम भक्तों की अनेक कथाएँ हैं। उनके चमत्कारों का वर्णन बड़ी ही सुन्दर और रोचक भाषा में किया गया है। इस पुस्तक के पठ लेने से कैमा भी दुराचारी पुरुष क्यों न हो भगवद्भक्ति में लीन हो जाता है। पुस्तक पर भगवान का बहुरंगा चित्र भी बड़ा सुन्दर है। मूल्य केवल-४) डा० ख० अलग।

❀ बृहद् वृंटी प्रचार वैद्यक ❀

यह वैद्यक का एक वह प्राचीन ग्रन्थ है जिसके सहारे मनुष्य के प्रत्येक कठिन मे कठिन रोगों का इलाज आसानी से सहज ही में हो सकता है। यह पुस्तक प्रत्येक गृहस्थी को अवश्य ही अपने पास रखनी चाहिये, पुस्तक के अन्दर ३०० में अधिक जड़ी बूटियोंके चित्र भी दिये गये हैं। मूल्य सिर्फ २) डा० ख० अलग।

हरे इफार की पुस्तक मिलने का पता—

गोविर्धन पुस्तकालय, मथुरा।